YAKIN-DOĞU TİCARET TARİHİ

W. HEYD

Türkçeye Çeviren

Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL

TÜRK TARİH KURUMU

Birinci baskı : 1975

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
X. Dizi – Sayı 6[1]

W. HEYD

YAKIN-DOĞU TİCARET TARİHİ

Türkçeye Çeviren
Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL

2. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA
2000

ISBN 975-16-1344-2

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... VII-VIII
ÖNSÖZ IX
ESERİ FRANSIZCAYA ÇEVİREN FURCY RAYNAUD'NIN ÖNSÖZÜ ..... XI-XII
YAZARIN ÖNSÖZÜ ..... XIII-XVI
BAŞVURULAN ESERLER VE ADLARI GEÇEN ESERLER HAKKINDA KULLANILAN KISALTMALARA DAİR İLK DÜŞÜNCELER ..... XVII-XXX

Birinci Dönem

BAŞLANGIÇ, BÜYÜK İSTİLALARDAN HAÇLI SEFERLERİNE KADAR

I. JUSTINIEN VE HALEFLERİ DEVRİ ..... 3 - 28
II. MUHAMMED'İN ORTAYA ÇIKIŞINDAN HAÇLI SEFERLERİNİN BAŞLANGICINA KADAR ..... 29 - 139
1° Araplar ve arap ülkelerindeki ticaret yolları ..... 29 - 58
2° Yunanlılar ..... 58 - 64
3° Rusya ve İskandinavya ..... 64 - 83
a. Araplar'la alışveriş ..... 64 - 75
b. Bizans ile alışveriş ..... 75 - 83
4° Almanya ..... 83 - 95
5° Büyük Britanya ..... 96 - 97
6° Fransa ..... 97 - 102
7° İtalya ..... 103 - 136
Yahudiler ..... 136 - 139

İkinci Dönem

GELİŞİM

I. YAKINDOĞU KIYILARINDA TİCARET YERLEŞMELERİNİN (KOLONİLERİNİN) KURULMASI (HAÇLI SEFERLERİ ÇAĞI) ..... 141 - 478
1° Ortaya çıkışlarının ilk yüz yılında Suriye'de haçlı devletleri.. 143 - 206
a. Haçlı devletlerinde tiçaret kolonileri ..... 143 - 177
b. Haçlı devletlerinin doğu ticareti bakımından incelenmesi ..... 177 - 206

2° Komnenler ve Anjlar devrinde Bizans ..... 206 – 288
3° Latin İmparatorluğu ..... 288 – 342
4° Varlıklarının ikinci yüzyılında Suriye'deki haçlı devletleri .. 343 – 400
5° Haçlı devletlerinin ilerisindeki yeri bakımından Kıbrıs adası . 400 – 407
6° Haçlı devletleriyle olan komşuluk ve dostluk ilişkileri açısından Küçük Ermenistan ..... 407 – 415
7° Haçlı devletlerinin arkasındaki durumu açısından Müslüman Suriye ..... 415 – 422
8° Mısır ..... 422 – 478

II. ASYA KITASININ AÇILIŞINDAN SONRA DOĞU TİCARETİNİN GELİŞMESİ (XIII. YÜZYILIN SONUNDAN AŞAĞI YUKARI XIV. YÜZYILIN SONUNA KADAR) ..... 479 – 617

A. Birinci bölge ..... 479 – 617
1° Paléologue'lar devrinde Grek İmparatorluğu ve 1381 Turin antlaşmasına dek Yunanistan frank prenslikleri .. 479 – 589
2° Bulgaristan ..... 589 – 596
3° Türk Küçük Asya'sı ..... 596 – 617

DİZİN ..... 619 – 647

SUNUŞ

İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyesi bulunduğum sırada, Rektörlükçe Stuttgard Üniversitesi Profesörlerinden W. Heyd'in "*Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Âge*" adlı eserinin 1 inci cildini Türkçeye çevirmek için görevlendirilmiştim[1]. Çeviri işi çok zaman aldı. Yayımını da bu yıl Türk Tarih Kurumu'nun himmetiyle sağlamak mümkün oldu.

Söz konusu eserin aslı Almancadır, iki cilttir. Yazarın denetiminde Furcy Raynaud tarafından, genişletilmek, notlar eklenmek suretiyle geliştirilmiş metni Latin Doğu Kurumu gözetiminde Fransızcaya çevrilerek yayınlanmıştır. Bu yayımı fotokopi yöntemi ile yeni baskılar izlemiştir.

Latin Doğu Derneği'nin, ayni zamanda Enstitü üyeleri olan, As Başkan Charles Schefer ile Comte Riant birlikte imzaladıkları sunuş yazısında, çeviricinin notunda ve yazarın önsözünde eserin değeri çeşitli yönleriyle belirtilmektedir. Bu değerlendirmenin, özellikle Fransa açısından yapılmış olması doğaldır.

Eserin Türkler için önemine gelince, kuşku yok ki, en az Fransızlarınki kadardır. Ortaçağ ve Ortadoğu terimleri kapsamında Türkler büyük yer tutar. XI ci yüzyıldan bu yana Türklerin Yakın doğu'ya nasıl yayılmaya başladıkları, izleyen yüzyıllarda da bu bölgeye tüm olarak sahip oldukları hatırlanmalıdır. Bu nedenledir ki Yakın doğu'nun geçmişi, yurdumuzu ve ulusumuzu ilgilendirmektedir. Bu ilgi bugün Ortadoğu'nun, özellikle ekonomi tarihi konuları için yoğunlaşmış bulunmaktadır. Ne var ki, ulusal kitaplığımızda sözü edilen konular üzerine yazılmış veya çevrilmiş kaynak niteliğinde yapıt pek azdır. Heyd'in klasik değer taşıdığı kabul edilen "*Yakın Doğu Ticaret Tarihi*" çevirisinin bu yönden yararlı olabileceği düşüncesindeyiz.

Eserde Türkler için, tarihsel gerçeği gereği gibi yansıtmayan olumsuz kimi sözcüklere rastlanmaktadır. Bunları notlar ile karşı-

[1] Rektörlüğün 27.10.1936 tarihli ve 4360 sayılı yazıları.

lamayı, zaten alt notları pek bol olan, yapıt metninin okunmasını ağırlaştırmamak için uygun bulmadık.

Eserin, dilimize çevrilmesinde çeşitli yönden yardımlarını esirgemeyen dostlarıma, özellikle Sayın Fethi Varal'a, basım sırasında ve dizinin hazırlanmasında büyük yardımlarını gördüğüm Sayın Prof. Nusret Hızır, Sayın Adnan Binyazar ve Sayın Yeşim Ülgen'le Türk Tarih Kurumu'na şükranlarımı sunarım.

ENVER ZİYA KARAL

ÖNSÖZ

Bugün artık pek eskimiş ve zamanı geçmiş olan Depping'in etüdü ve, daha yeni bir devir için de, Flachat'nın yazıları ile özel eserlere sıkıştırılmış birkaç nottan başka Orta Zamanlar Doğu Ticareti hakkında lisanımızda yazılmış eser yoktur. Mezkûr eserler ise bugün artık unutulmuştur.

Halbuki az mevzu vardır ki bizim ilgimize bu kadar lâyık olsun; zira Fransa, Haçlı Seferlerinden beri, Doğunun Latin kolonileriyle devamlı münasebetlerin arkasını hiç kesmemiştir; Akdeniz Fransız limanları, Doğu kıyılarında ticarî müesseseler kurdukları günden beri de, kırallarımızın dikkati ve korunması bunlar üzerinde o kadar yıldan fazla bir zaman geçtiği halde ve bu son devrin kabahat ve yanlışlarına rağmen, bunun geleneği halâ gene tamamen ortadan kalkamamıştır.

Esasen, Lâtinlerin, düşmanlık besliyen bir egemenlik altında, o kadar büyük fedakârlıklar pahasına kurdukları kontuarları Doğu'da korunmak için sarfettikleri gayretlerin, daima ilginç ve çoğu zaman dramatik tarihi izlenirse, hemen hemen her adımda, bugün Avrupa'nın dikkatini üzerine çeken mesele ve durumların tamamen aynine raslamakla hayretler içinde kalınır.

Orta Zamanlarda Venediğin soğuk bir tarzda uyguladığı hodbin siyasetinin, XIX uncu y.y. sonlarında taklitçileri olmamış mıdır? Hidivlerin zaafa düşmüş Mısır'ı, zavallı Kıbrıs Fransız kırallığının son günlerini hiç andırmaz mı?

Lâtin Doğu Kurumu, Profesör Heyd'ın büyük bir özenle vücüde getirdiği etüdünün Furcy Raynaud tarafından yapılan Fransızca çevirisini himayesine almakla, Fransa bakımından, çok faydalı bir iş yapmış oluyor, bilhassa, kendi değerinde her bilgin gibi eserini durmadan mükemmelleştirmek istiyen yazar, çeviricisine, Almancaya yınına kendisi tarafından ilâve edilen görüş ve bilgi ile dolu, âdeta yeni bir eser vermeyi bir şeref bilmiştir; bunun önemini de ilk takdir edecek, Fransız halkı olacaktır.

CHARLES SCHEFER
"Institut" Üyesi, Lâtin
Doğu Kurumu Asbaşkanı

COMTE RIANT
"Institut" Üyesi, Lâtin
Doğu Kurumu Sekreteri

ESERİ FRANSIZCA'YA ÇEVİREN FURCY RAYNAUD'NUN ÖNSÖZÜ

Sekreter Kont Riant, Doğu Kurumunun 11 Mayıs 1884 tarihli dokuzuncu Genel Kurul toplantısında okunan raporunda, bugün kamuya sunduğum çeviriyi şu sözlerle ilân ediyordu: "Arkadaşımız Bay Furcy Raynaud tarafından yapılan yeni bir himaye isteğini, bu isteği onaylayan Komiteniz adına, genel kurulun onayına sunarak sözlerimi bitiririm.

"Stuttgart'tan bilgin profesör W. Heyd'ın *Geschichte des Levantehandels* adlı eserini hepiniz bilirsiniz; Lâtin Doğu tarihi için son derece önemi olan bu kitap yayınlanalı ancak birkaç yıl olduğu halde yazar bunu genişletmek ve yeniden elden geçirmek istemiştir.

"Furcy Raynaud'nun, Heyd'ın müsaadesiyle ve onun idaresinde çevirdiği ve alelâde koşullarla himayenize almanızı dilediği eser, daha elle yazılmış bir halde bulunan bu yeni şekildir."

Yayınlanacak olan kitabı ben, bundan daha iyi tanımlıyamazdım: gerçekten bu, 1879 yılında yayımlanmış olan eserin ikinci baskısıdır; daha o zaman bile yazar kitabına, üçüncü baskı derdi: bu itibarla bu metin aslında, dördüncü baskı olmalıdır. Gerçekten Bay Heyd, bu eserde incelediği konu hakkında malzeme biriktirmekten hiçbir zaman geri kalmamıştır; bu suretledir ki, bu çeviriye başlamak iznini kendilerinden dilediğim vakit emrime, değerini iki misle çıkaran bir çaba eseri verebildiler.

Eserin başlığı altına, şu eski formülü, hiç mübalâğa etmeden, ilâve edebilirim: eser tekrar gözden geçirilmiş, düzeltilmiş ve büyük ölçüde genişletilmiştir; zira hemen hemen tek bir sahife yoktur ki üzerinde yazarın düzeltmesi veya ilâvelcri bulunmasın. Bazı bölümler baştan aşağı yeniden düzenlenmiştir, lâkin yeni bilginin çoğu notlardadır: cüretle söylenebilir ki, bu Tarihin özel konusu bakımından notlar, modern bilimin son buluşlarından tamamen haberli bulunmaktadırlar.

Şu halde, bu eseri Fransızca olarak yayımlamakla, Almancayı okuyamıyanlara gerçek bir hizmette bulunmuş olduğuma tam bir kanaatım vardır; fakat, eğer kendime bir iyi nitelik mal edebilirsem

o da, asıl metni büyük bir sadakatle yansıtmak için elimden geleni yapmış olmamdan ibarettir.

Bay Heyd, bana metni vermek ve Almanca ikinci bir baskı için hazırlamakta olduğu metinleri bol bol emrime hazır bulundurmakla kalmıyarak, yaptığım çeviriyi yaprak yaprak gözden geçirmek lûtfunda bulunmuştur, bu itibarla, sadık tercüme bakımından, tam bir emniyetle ilerliyebilmiş oldum. Sözümü bitirirken, düzeltme provalarını gözden geçirmek lûtfunda bulunan Fen Akademisi üyesi Bay Ch. Schefer'e de teşekkür etmeme müsaadelerini dilerim. Çalışmamın, bu lûtufkâr ortak çabalar sayesinde, vermek istediğim tam kemal aşamasını değilse de, istenmeye değer olan bütün doğruluk güvencesini verdiğini umut etmeye cür'et ederim.

Luxemburg, 1885 FURCY RAYNAUD

YAZAR'IN ÖNSÖZÜ

Depping'in, devrine göre çok değerli "Histoire du Commerce entre le Levant et l'Europe (Paris 1830)" adlı iki cildlik eserinden beri bu konu özel olarak artık hiç ele alınmamıştır. Fakat o zamandan beri, ve en çok İtalya ve Fransa'da, bir sürü tarih kaynak ve belgeleri meydana çıkarılmıştır ki, Depping bunların var olabileceğini bile aklına getirememiştir; orada zengin bir ekin var ki, onu toplamak isteyecek kimseden başkasını beklediği yok: daha fazla neden gecikilsin? Arşiv hazinelerinde gömülmüş kalmış belgenin en sonuncusu yayımlanıncaya kadar (ki bu, bilginlerin yıllar süren tekil ya da ortak çalışmalarını gerekli kılacak büyük bir çaba ister) beklemek mi lâzım? Elbette ki hayır; uygarlık tarihine değgin her şeye büyük bir ilgi ve merak gösteren kuşağımız, ileri atılarak, daha şimdiden her taraftan gelen malzemeden, Orta Çağda Batı ile Doğu arasındaki ticaret alanında sonuç bakımından çok verimli ilişkiler hakkında toplu bir etüd yapmak cesaretinde bulunacak yazara teşekkür borçlu kalacaktır. Genellikle Haçlı Seferleri denen büyük savaşlar, her zamandan daha etkin şekilde artan araştırmalara konu teşkil etmektedir; savaş ateşi ortasında doğan ve sonra da yaşamayı sürdüren iki dünya değerleri takasının doğurduğu ilişkilerin neden vak'anüvisleri olmasın? "İsmi var, cimsi yok" hayaller olan haçlı devletler tarihte bir yer tutsunlar da, neden Batının tüccar milletleri tarafından bütün Doğuda kurulan ve refah devreleri ayrıca uzun ve devamlı olan yerleşmelerin tarihte bir yeri olmasın? Esasen bu ticaret yerleşmeleri (sömürgeleri) uzun zamandan beridir araştırmalarımın özel konusunu teşkil etmiştir ve işte, Revue de Tubingue'de[1] İtalyan yerleşmeleri hakkında bir etüd serisi yayımladığım zamanın üzerinden yirmi yıldan fazla bir süre geçmiştir; İtalyan yerleşmeleri diğerlerinin hepsinden daha önemlidir. Bunlar bazı İtalyan bilginlerinin dikkatini çekmişti ve o zamanlar Padova üniversitesinde profesör olup sonra Torino Üniversitesine geçmiş olan Bay Joseph Muller bu taslakları çevirmek iznini benden isteyince, buna muvafakat etmek benim için bir mutluluk oldu. Bu gibi etüdlere daha büyük kişisel bir ilgi ve daha et-

[1] Tübinger Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1858 - 1864.

raflı bir anlayış yöneltecek bir kimse bulmama imkân yoktu; öte yandan bu, çevirinin içine yeni araştırmaların sonuçlarını sokmak ve bazı kısımlarını baştan aşağı yeniden tertiplemek için bir fırsattı. İşte: "Le colonie commerciali degli Italiani in Oriente nel medio evo, dissertazioni del prof. Gugl. Heyd, recata in Italiano dal prof. Gius. Muller. (Venezia e Torino, 1866-1868)" adlı eser bu suretle meydana geldi. Senatör Bay Fedele Lampertico (de Vicence)'nun lûtufkâr tavsiyesi üzerine eser, Venedik'li tarihçi Rinaldo Fulin'in yönetimi altında yayımlanan ve "Nuova collezione di oepere storiche" adlı ünlü ve değerli koleksiyona kabul edildi; sözü geçen eser bu koleksiyonun VI ve XIII sayılı ciltlerini teşkil eder. O zamanlar daha İtalyanca'da böyle bir tarihsel özet yoktu ve bundan ötürüdür ki bir yabancının eseri, Alp dağlarının öbür tarafında en göğüs kabartıcı bir "hüsnü kabule" erişti. Bu yayım dolayısiyle, Cenova'daki "Società ligure di storia patria" ile Venedik'teki "Deputazione veneta di storia patria" gibi iki bilimsel kuruma üye kabul edilmek şerefine nail oldum. Adları geçen bu iki kurumun yayımları, daha şimdiden ticaret tarihi için paha biçilmez zenginlikte bilgi kaynaklarıdır ve bu niteliklerinin gittikçe artacağına dair müjdelerle doludur. Bu iki kurumda da, benim gibi, tarih kaynaklarının her türlü bozulmadan arı sağlam asıl kaynaklara inmeyi kendilerine davranış kuralı edinmiş ve yayımlanan belge hazinelerini zenginleştirmek için hayran edici bir gayretle çalışan dost ve ortak çaba arkadaşları buldum: bu benim için çift tali' oldu, fakat bu kadarla da kalmadı. Eserimin, bu yeni şekliyle, ta Doğuda, Yunanistan'la İstanbul'da kendine okuyucu bulduğunu öğrenmekte gecikmedim; öte yandan, eserim ilk şekliyle Rusya'nın güney kısmına girmiş ve Odesa'da Profesör Bruun'a Pontus yerleşmeleri hakkında yeni araştırmalarda bulunmak fikrini uyandırmıştı.

Bu başarı üzerine, eserimi Alman bilginlerine de yeni bir şekil altında sunmak aklıma geldi: bu, kimsenin hayretini uyandırmıyacaktır. Bu projeyi kafamda, evireçevire, nihayet, evvelâ kendime çizmiş olduğum sınırlar dışına çıkarak, artık bir İtalyan ticaret yerleşmeleri tarihi değil, fakat Orta Zamanlarda bir Romen-Germen dünyası ile Doğu arasındaki ticaret ilişkileri tarihi yazmaya karar verdim. Bu yeni çerçeve içinde İtalyanlar gene ilk plânda kalıyorlardı, zira onlar Doğuda herzaman üstün bir rol oynamışlardır, lâkin onların yanında başka tüccar uluslar da Doğuda görünmüşlerdir.

Öte yandan, yerleşmeler tarihine verilen yeri sınırlamak imkânsız olmuştur. Zira ticareti bunlar doğurmuş ve canlı tutmuşlardır; bunların refah ve parlaklık devirleriyle gerileme devirleri daima ticaretin refah ve parlaklık zamanlariyle gerileme zamanlarına raslamıştır. Lâkin bunun yanında, alış veriş hareketlerini, seyrüsefer örgütlerini, kıt'anın ticaret yolları şebekesini, gümrük ile vergiler rejimini vb... incelemek gerekmiştir; Orta Çağda ticaret maddeleri hakkındaki bilgimiz daha pek sınırlı olduğu için de konumu, Doğunun baharatı, ıtırları, boya maddeleri ve tıbbî bitkileri, bunların ne şekilde Batı'ya yayıldığı, Batı'nın Doğu'dan çektiği maddeler, ihracat maddesi olmak şartiyle Şark sanayii ürünlerine kadar yaymak zorunda kaldım; tabiî, o zamanın ticaretinde en çok raslanan maddelerle yetinmek üzre.

Demek ki, bugün yayımladığım bu eser, "Revue de Tubingue"-de çıkmış olan etüdlerin âdeta bir üçüncü baskısıdır; fakat bunun plânını baştan aşağı yeniden yoğurmam, katkı ve düzeltmeleri fazlalaştırmam gerekti, öyle ki, ilk metinden hemen hemen artık hiçbir şey kalmamıştır. Bununla beraber, bir tek kısmından bir parça atılmıştır: Afrika'nın kuzeyini bugün etüdümün çevresine ancak, Doğu ürünleri transiti bakımından soktum, halbuki evvelce, Trablus ile Merakeş arasındaki alana bütün ayrı bir bölüm ayırmıştım.

Okuyucu, faydalandığım kaynakları gerek "ilk düşünce"lerde, gerekse notlarda görecektir. Çalışmalarıma teşviklerini hiç esirgememiş olan eski ve vefakâr dostum Münih'te Profesör Bay G. M. Thomas, Venedik Arşivlerinden alınmış ve şimdiye kadar yayımlanmamış bir sürü malzeme vermiştir. Floransa'da Toscana arşivleri Umum Müdürü Bay Cesare Guasti, Piza ve Floransa belgeleriyle dolu bir cildi, daha yayımından önce, her zamanki cömerdliği ile, faydalanmama hazır bulundurmuştur. Cenova'daki "Società ligure" dost ve meslektaşlarım Bay C. Desimoni ile Bay L. T. Belgrano, geniş ve derin bilgileri ile belge koleksiyonları hazinelerini, yorulmak bilmez bir lûtufkârlıkla, bana açmaktan bir an olsun geri kalmamışlardır. Venedik'teki Bay G. Berchet, ticaretle ilgili son derece ilginç bir rapor dosyasını bana göndermek sürprizinde ve lûtfunda bulunmuştur; bu raporlar Portekiz İtalyanları tarafından düzenlenmiş olup kopyaları onun elinde bulunmakta idi. Odesa'daki Profesör Bay Phil. Bruun ve Strasbourg'daki Profesör Bay Fr. Flückinger ile

kurmuş olduğum ilişkiler, eserime faydalı olduğu gibi, benim için de ayni zamanda bir uyarıcı ve yüreklendirici olmuştur. Berlin ve Münih Kütüphaneleri müdürleri olan Baylar da nadir kitapları faydalanmama hazır bulundurmak lûtfunda bulunmuşlardır: sözüme son verirken, burada hepsine hararetle teşekkür ederim.

Stuttgart, Ekim 1878

W. Heyd

BAŞVURULAN ESERLER VE ADLARI GEÇEN ESERLER HAKKINDA KULLANILAN KISALTMALARA DAİR İLK DÜŞÜNCELER

1-. Belge Dergileri

a) Venedik. *Urkunden zur älteren Handels - und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom 9. bis zum Ausgang des 15. Jahrh.* herausg. von G. L. Fr. Tafel und G. M. Thomas. Birinci kısım (814 - 1205), ikinci kısım (1205 - 1255), üçüncü kısım (1256 - 1299) = *Fontes rerum austriacarum.* İkinci bölüm. cilt 12-14, Viyana 1856 - 1857. Notlardaki kısaltma: "Taf. et Thom.". Bu belli başlı bir eserdir: *Deputazione Venetia di Storia patria* halâ yaşamakta olan yazara, kendi yönetimi altında çıkarılan *Monumenti storici* serisine G. M. Thomas'ın *Diplomatarium Veneto-Levantinum* (1880) unu, iktibas etmek yoluyla eseri tamamlamak imkânını vermiştir: bu dergi 1300 ile 1350 arasındaki devri kucaklar ve Tafel et Thomas'ın üçüncü cildinin doğrudan doğruya devamını teşkil eder: bu sebeple bu eserden notları "Taf. et Thom. IV" kısaltmasiyle gösterdim. Yorulmaz bir araştırıcı olan Prof. Thomas bu dördüncü ciltte yer almayan daha bir çok belge toplamıştır ve benim bunlardan faydalanmama izin vermiştir; bu belgelerden notlar "Taf. et Thom. inedit" kısaltmasiyle gösterilecektir. Eserlerinin en eski kısımları için, yazarlar başlıca Doç. André Dandolo'nun yazdığı *Liber albus*, la *Libri Pactorum*'a dayanmışlardır; sonraki kısımları için özellikle *Commemoriali* ve *Misti Senato* adiyle anılan kolleksiyonlardaki bilgilerden faydalanmışlardır. O zamandanberi Deputatzione, regeste'ler şekliyle *Commemoriali*'nin bütün ciltlerini (bunlar 33 tür: birincisi 1876, ikincisi 1878, üçüncüsü 1884 te çıkmıştır) yayına başlamıştır. *Miste*'lere gelince, *l'Archivo Veneto* hiç olmazsa kaybolmuş ciltlerin rübriklerini neşretti. Nihayet, *Archivo Veneto*'ya tamamlayıcı olarak yayımlanan *Liber Plegiorum*'u zikredelim.

b) Cenova. "*Lib. Jur.*" kısaltması, *Historice patrice monumenta*'nın 7 nci ve 9 uncu ciltlerinde Ercole Ricotti tarafından 1854 ve 1857 de neşredilen *Liber Juricum reipublicae Genuensis* adlı Ceneviz belgeleri resmî kolleksiyonuna işaret eder. –Halâ orijinal metni veya bir

kopyası elde bulunan bir kaç Ceneviz beratı tertipsiz bir şekilde *Chartae*'nin birinci ve ikinci ciltlerine komnuştur: 1836 ile 1853 arasında yayımlanan bu iki cilt Torino'da yazılmasına girişilen anıtsal eserin birinci ve altıncı ciltlerini teşkil eder.– Società Ligure di storia patria tamamen Ceneviz'lerin Doğu kolonilerine ait vesikaların bir dergisini yayıma başlamıştır. 1868 den 1879 a kadar, *Atti*'lerin altıncısını ve yedincisini teşkil eden iki cilt halinde *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri, durante la signoria dell'urfficio di S. Giorgio (1453 - 1475) ordinato ed illustrato dal P. Amedeo Vigna*, T. I ve II'yi vermiştir. Belgrano tarafından bu kolleksiyona ayrılan *Studi et documenti sulla colonia Genovese di Pera*'nın ne yazık ki, henüz ancak belgeler kısmı çıkmıştır (Atti della Soc. Lig., t. XII. fasc. 2). Nihayet, *Atti*'ler için hazırlanan *Trattati di Genova Coll' impero greco*'lar henüz çıkmamıştır; öyle ki, hemen daima Sauli'nin *Della coloniades Genovesi in Galata* (Torino. 1831, 2 cilt) eseriyle kısmen yetinmek zorundayız.

c) Piza ve Floransa. Son zamanlara kadar, Piza'nın ve hattâ yakın doğu ile ilişkilerinin tarihine ait her şey için biricik kaynağa, Flaminio dal Borgo'nun *Roccolta di scelti diplomi pisani*, Pisa. 1765, in-4° (Dal Borgo, *Dipl. Pis.* olarak zikredilmiştir) ile yetinmiş haldeydik. Bir kaç yıldan beri, bu incelemeler, Piza için olduğu kadar Floransa için de, *Documenti degli archivi toscani* kolleksiyonuna dahil *Documenti sulle relazioni della citte toscane coll' Oriente cristiano et esi Turchi fino all' anno 1531, raccolte ed annotate da Gius. Muller.*, Firenze. 1879 (Zikir: *Doc. sulle relaz. tosc.*) adlı dergi sayesinde pek kolaylaşmıştır.

d) Amalfi. Elimizde bu şehir için hem vakanüvis, hem de belge kolleksiyoncusu Matteo Camera'nın eserleri var. Bir defasında araştırmalarının sonucunu *Istoria della città e costiera di Amalfi*, Napoli. 1863 adlı eserinde yayımlamıştı; lâkin, o zamandanberi kolleksiyonu dikkate değecek derecede zenginleşmiştir, ve bunu: *Memorie Storico. diplomatiche dell' antica città e ducato di Amalfi*, t. I ve II, Salerno. 1876 - 1881'de herkesin faydalanmasına sunmuştur.

e) Montpellier iyi bir şekilde incelenmiştir: Alex. Germain'in şu iki eserini zikredelim yeter. *Histoire de la commune de Montpellier*, Montpellier. 1853, 3 cilt ve *Histoire du commerce de Montpellier*, Montpellier. 1861, 2 cilt. Her iki ciltte de bol belge vardır.

f) Marsilya için bugüne kadar doyurucu bir eser yoktu: Méry et Guindon'un *Histoire des actes et des délibérations du corps et du consil de*

la municipalité de Marseille. Mars 1941 vd., 8 cilt hiç yoktan iyidir. L. Blanchard'ın *Documents inédits sur le commerce de Marseille au Moyen-Age*'ının yayınından sonra işlerin değiştiği umulabilir. Lâkin, kitabı okumak fırsatını henüz bulamadığım için sadece işaret etmekle yetiniyorum.

g) Barselona için en önemli olan ve öyle kalacak eser Ant. de Capmany y de Montpalan'ın *Memorias historieas sobre la marina consercis y artes de la antiqua ciudad de Barcellona,* Madrid. 1779 - 1792, 4 cilt (zikir: Capmany, *Mem.*) adlı eseridir.

Saydığımız bütün kolleksiyonlar yakın doğu hükümdarları tarafından kimi berâtları ve Yakındoğu'dan bir takım yerlerde tarihli mukaveleleri kapsar. Aşağıda zikredeceğimiz eserlerse özellikle bazı Doğu memleketleri bakımından vücuda getirilmiştir:

Franc. Miklosisch ve Jos. Muller, *Acta et diplomata graeca medii devi sacra et profana,* vol. I-IV. Vindob. 1860 - 1871 (Bizans imparatorluğuna, Avrupa ve Küçük Asya'daki Türk arazisine, Kırım'ın güney kıyısına, vb... ait belgeler).

Sebast. Paoli, *Codice diplomatico del sagro militare ordine gerosalimitano, eggi di Malta,* Luca. 1733, 2 cilt (Orta Çağ devri için Rodos adasına ait belgelerle, bir kısmı Küçük Asya ve Suriye'ye ait belgeleri kapsar).

Vict. Langlois, *Le trésor des chartes d'Arménie, au Cartulaire de la chancellerie royale des Roupéniens,* Venise 1862.

Ed. Dulaurier, *Documents arméniens,* cilt I. Paris. 1869 *(Recueil des historiens des croisades*'ın bir cildini teşkil eder*).*

Louis de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan.* 3 cilt. Müellif *Biblioethèque de l'école des Chartes*'ta *Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre* adiyle ikinci ve üçüncü ciltlerdeki (Paris. 1852, 1855) belgelerin devamı olan bir belgeler serisi yayımlamıştır.

Louis de Mas Latrie, *Traités de paix et de commerce et documents divers contenant les relations des chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen-Age.* Paris. 1866. *Suppl.,* Paris. 1872. Yakın Doğu ticareti bahsinde bu eser ancak Mısır'a ait bazı belgeleri kapsar (Aktarma: Mas Latrie, *Traités*).

Nihayet, Kont Riant tarafından neşredilen *Archives de l'orient latin* (C. I, 1881; C. II, 1884)'i zikredelim: bu eser bir çok belgeleri kapsayan bir cevherdir; eserde Yakın Doğu ticaret tarihinin de payı ayrılmıştır.

2-. Ticari El-Kitapları, Rehberler

a) *La pratica della mercatura seritta da Francesco Balducci* Pegolotti. Pagnini tarafından *Della decima e delle altre gravezze, della moneta e della mercatura de' Fiorentini fino al secolo XVI*, Cilt III, Lisbona e Luca. 1766 adlı eserinde yayımlanmıştır.

Bu eserin Yakın Doğu ticaret tarihi için birinci derecede bir önemi vardır; bu kitap hakkında bir kaç söz söylemek de faydasız olmayacaktır. Araştırmalarından çıkan sonuca göre, yazarın adı ilk defa Ağustos 1311 tarihli bir belgede meydana çıkıyor. Bu da, vatanı Floransa'nın elçisi sıfatiyle aktettiği bir andlaşmadır ki, bununla Sienna şehrinden hemşehrileri ve ticaret eşyaları için Talamone limanına serbestçe girip çıkmak ve bu limandan başlayıp Sienna şehrinden geçen yoldan serbestçe gidip gelmek hakkını koparmıştır[1]. Az bir zaman sonra, onu, Avrupa'nın ve Doğu'nun önemli bütün yerlerinde kontuvarları ve temsilcileri bulunan ve asıl ticaret yanında geniş ölçüde banka işi de yapan büyük bir ticaret kurumu Bardi'ler Kumpanyası hizmetinde görüyoruz. Rakibi Peruzzi'ler kumpanyası da kendi hesabına ticaret andlaşmaları akdetmişti. Pegolotti önce Brabant dukasiyle, sonra da Kıbrıs ve Ermenistan kırallariyle kendi adına andlaşma görüşmelerine girişti, ve bu prenslerden temsil ettiği şirket için olduğu gibi Floransa komünü için de gümrük resimlerinde indirim elde etti. Bu paragrafın başında adını zikrettiğimiz eserin okunmasından şu sonuç çıkıyor: kendisi 1315 te Felemenk'te bulunmuştu, 1317 de buradan İngiltere'ye hareket etmişti[2], ve bu sonucu memlekette hiç değilse 1320 senesi ilkbaharına kadar kalmıştı. Bu son ayrıntı, İngiltere Kıralı II. Edward tarafından saltanatının onbirinci, onikinci ve onüçüncü yıllarında, hepsi de "Mercatores de societate Bardorum de Florentia" adiyle anılan Francesco Balducci ve ortaklarına tediye edilecek türlü paralar hakkında haznedarına verdiği

[1] *Archiv. stor. ital.*, 3 üncü seri, c. XII, 2 nci kıs. (1870), s. 70, 74.
[2] *Pratica della mercatura*, s. 256 vd.

ödeme emirlerden çıkıyor[1]. 1324 ilkbaharından 1327 yazına, sonra da tekrar 1335 te Pegolotti'yi Kıbrıs'ta şirketin temsilcisi olarak görüyoruz[2]. Bilmemiz gereken nokta, Doğunun başka ticaret yerlerini tanıyıp tanımadığı ve tanıdıysa ne dereceye kadar tanıdığıdır; muhakkak Kıbrıs'tan sonra Küçük Ermenistan'a geçmiştir; lâkin Ermenistan'dan Tebriz'e giden ve özellikle Tuna'dan Çin'e giden yoldan kendisinin geçtiğini kabul etmek güçtür. Şüphe yok ki, başka tacirlerin seyahatnamelerinden iktibasla yetindiği bu yolların niteliklerini ilgi uyandıracak şekilde tasvir ediyor[3]. Zaten bu eserde gütmüş olduğu amaç, ticarî yolları tasvirden çok, meslekdaşlarına kendilerine belli başlı pazarlarla ilişkilerinde faydalı olabilecek bütün bilgileri bir araya toplamaktır. Her memlekette kullanılan ağırlık ölçülerini, uzunluk ölçülerini ve parayı tasvir ediyor, bunları başka memleketlerinkiyle karşılaştırıyor, tacirin yükümlü olduğu gümrük resimlerini, her türlü tekâlifi gösteriyor, bir çok ticaret eşyası sayıp döküyor; hattâ daha da ileri gidiyor, bunların inceden inceye tasvirini yapıyor; öyle ki, herkes elinde kitabı, hileli ticaret eşyasını gerçek maldan, aşağı kaliteyi iyi kaliteden daima ayırd edebilir; faydalı bir çok bilgi arasında, kitabında ticaret maddeleri nelerdir, şu veya bu yerde aranan bu ticaret maddelerinin nitelikleri nelerdir, şu veya bu pazarın alışverişlerdeki âdetleri, nihayet ticarette kullanılan bazı yabancı kelimeler, zaman hesaplama tarzı üzerinde bir takım düşünceler vb... vardır. Bütün noktalarda Pegolotti'nin bilgi sahibi olduğu görülüyor. Kıbrıs bu türlü bir çalışmanın hazırlanması için biçilmiş kaftandı; orada Doğu memleketlerinin büyük bir kısmı hakkında yerlilerin veya Batılı tacirlerin ağzından bilgi toplanabilirdi, yine orada Doğu ürünlerinin çoğunu görüp tanımak mümkün olurdu. Öte yandan, Batı'daki ticaretin şartlarını incelemek için

[1] Bk. Edw. Bond tarafından *Archaeologia*. XXVIII (1840), s. 307-310 da neşredilen Liberate Rolls'ten çıkarmalar.

[2] *Pratica*, s. 45, 71, 318. Pegolotti Kıbrıs'tan Floransa'ya dönüyor ve o zaman kitabını yazmaya başlıyor; belki 1335 ten sonra, ve herhalde 1343 ten, hattâ belki de 1339 dan evvel: bk. Pagnini. II. 76 vd. daki gözlemler. Ömrünün son yıllarını Floransa'da geçirmiştir. 1339 dan 1346 ya kadar onu hemşehrilerinin davetiyle belediye işleriyle meşgul buluyoruz. Bk. Marchionne di Cappo-Stefani, *Istoria fiorentina*. VI, s. 244; VII, s. 16, 127 (Evvelce 1331 de de bu memuriyetlerden birini yapmıştı: bk. *aynı eser*, VI, s. 143).

[3] *Pratica*, s. 1 vd., 9 vd.

yazar İngiltere'de yaşamış olmasından faydalanmıştır. Onun ağırlık ölçüleri, uzunluk ölçüleri ve paralar için yaptığı karşılaştırmalı tabloları bir taraftan Avrupa'nın batı sahilleriyle Afrika sahillerinden başlayarak Tana, Tebriz, Halep, Şam ve Kahire'ye kadar bütün memleketleri kapsar.

b) *Pratica della mercatura scritta da Giov. da Uzzano nel 1442* (sonunda 1440 tarihi vardır).

Bu kitap Pagnini kolleksiyonunun *(Della decima,* ilh..) dördüncü cildini teşkil eder; Floransa, Piza, Sienne şehirleriyle Talamone limanında giriş ve çıkış esnasında ticaret eşyasının tabi oldukları resimlerin tarifleriyle başlar; sonra, Pegolotti tarzında, Avrupa, Asya ve Afrika'nın türlü ticaret yerlerinde kullanılan paraların, ağırlık ölçülerinin ve uzunluk ölçülerinin karşılıklı bir tablosu gelir; bundan sonra, yazar bazı ticaret eşyalarının tasvirini yapar, ve Pegoletti daha ziyade fiyat meseleleriyle uğraşır; nihayet, ikinci kısımda Akdeniz'in bir portulan haritasını verir; bundan daha ilerde bahsedeceğiz. Yazar, sonunda iflâs eden Piza'lı zengin tacir Bernard Uzzano'nun oğlu idi. Kitabını yazdığı sıralarda ancak 21 yaşında olduğundan, Pagnini, haklı olarak (II, 78), onun bir kopyacıdan başka bir şey olmadığını veya hiç değilse bir başkası tarafından hazırlanmış notları bir araya toplamaktan başka bir şey yapmadığını söylüyor.

c) *Libro di mercantie et usanze depaesi* (yazan Giorgio Chiairni), Firenze. 1481. Geniş bir alana yayılmış türlü ticaret yerlerinde kullanılan paraların, ağırlık ölçülerinin ve uzunluk ölçülerinin karşılıklı bir tasviri, ve buralarda bulunan ticaret eşyalarının sayılıp dökülmesidir. Floransa ile Venedik belli başlı iki karşılaştırma noktasıdır.

d) *Tariffa de pesi e mesure correspondenti dal Levante al Ponente* (composta per Bartholomeo di Pasi di *Venetia*), Venetia. 1521. İlkine pek benzer, lâkin ticaret eşyaları kataloğu daha tamdır. Bu eserin, esasen sağlıyamadığım birinci baskısı 1503 tedir; şu halde bu incelemenin alanı içine girer.

3-. Orta Çağ Coğrafya Eserleri ve Seyahatnameleri

Bu kategoriden eserlerin birini her zikredişimde olduğu gibi genellikle yazarın adını ve aktarılan parçanın ait olduğu sayfanın

numarasını işaret etmekle yetinecegim; onun içindir ki, aşağıda, yazar adlarının yanında, başvurulan eserlerin tam adları verilecektir[1]. Nüshalarının nadir oluşu yüzünden elde edemediğim bir kaç seyahatname vardır; pek ünlü diğer seyahatnameler de benim özel görüş açım için faydalı hiç bir bilgiyi vermemektedirler, veya pek az verdikleri için bunları ancak bir iki defa zikretmişimdir; böyle olunca, adı ve unvanı tam olarak kaydettim.

Adorno (Ans.), Sire de Corthuy (1470), *Itinerarium hierosolymitanum et sinaieum conscripsit. Joann. Adurnus fil.;* inédit: E. de La Coste, *Anselme Adorne, Sire de Corthuy.* Bruxelles. 1855 adlı eserinde bunun bir parçasını nakleder - Alvarez (Pedro), (1500 - 1501): *Navigatione da Lisbona a Calicut,* yay. Ramusio, *Navigationi e viaggi.* I (1563), s. 121 vd. - Angiotello (Gio. Maria), *Della vita e fatti d'Ussuncassan re di Persia. Aynı eser.* II, s. 66 vd. - Anglure (Ogier VIII, seigneur d') (1395 - 1396), *Le saint voyage de Jérusalem,* nşr. Fr. Bonnardot et Aug. Longnon, Paris, 1878.

Balbi, *Viaggio dell' Indie orientali* (1579 - 1588). Venetia. 1590. - Barbaro (Giosafatte): 1.° *Viaggio alla Tana* (1436 vd.); 2.° *Viaggio in Persia* (1473 vd.): bu iki seyahatname *Viaggi fatti da Vinetia alla Tana, in Persia, in India et in Constantinopoli.* Vinegia, Ald. 1545 adlı eserin ilk iki kitabıdır - Barbosa, *Il libro di Odoardo - Portoghese* (1516 - 1521), ds. Ramusio. I, 288 vd. Baumgarten auf Breitenbach (Martin von) (1507 - 1508). Bu zatın seyahatnamesi şu iki eserde bulunmaktadır: 1.° *Georgii Gemnicensis ephemeris peregrinationis transmarinae,* ds. Pez. *Thesausanecd.* II, 2 nci kıs., s. 455 vd.; 2.° *Martini a Baumgarten peregranatio* in Egyptum, Arabian, Palestinan et Syrian, nşr. Donauer. Norib. 1594. Bu iki seyahatname ve aralarındaki ilişkiler hakkında benim notuma bk in *Bibliogr. Anzeiger de Petzholdt,* 1873, s. 4-9. Benjamin de Tuleda (1166?-1173). *Itinerary translated and edited by* A. Asher. Vol. I, II, Londres et Berlin. 1840 - 1841. - Boldensele (Wilhelm von) (1330 - 1333?). *Itinerarius,* nşr. Grotefend in *Zeitschrift des hist. Vereins für Niedersachen.* Sene 1852 (Hanovre, 1855), s. 236 vd. - Breydenbach (Bernhard von) (1483 - 1484). *Opus* transmarinae peregrinationis Mogunt. 1486. - Bertrandon de la Broquière (1432 - 1433): *Voyage d'Outremer.* kısaltılmış ve üslûbu yenileştirilmiş: Legrand

[1] Bir yazar adının yanındaki rakamlar, seyahatinin zamanına ve devamına işaret eder.

d'Aussy, in. Mémoires de l'Institut, sciences morales et politiques. V, Paris, sene XII, s. 422 vd. - Burchardus de Monte Lion (1271 le 1285 arasında). *Descriptio terrae sanctae*, nşr. Laurent, in *Peregrinatores medii aevi quatuor*. Lips, 1864.

Ca. Masser (Leonardo da-): *Relazione sopra il commercio dei Portoghesi nell' India* (1504 - 1506), in *Archiv. stor. ital. App.* C. II, no. 10, s. 1-50. - Casola (Pietro) (1494). *Viaggio a Gerusalemme* (nşr. Giulio Porro), Milano. 1855. - Caumont, (Nompar II, seigneur de -), (1418): *Voyaige d'oultremer en Jhérusalem*, nşr. marquis de la Grange, Paris, 1858. - Clavijo (Ruy Gonzalez de-) (1403 - 1406). *Vida del gran Tamorlan*, 2 nci basılış, Madrid, 1782. Bu bir (sefaret heyetinin seyahatnamesi olduğu bilinmektedir). Conti (Nicolo dei - (1415 - 1440?): bu seyahatnamenin Kunstmann'ın *Kenntnis Indiens im 15. Jahrkundert*, München, 1863 adlı kitabında zeyl olarak yayımlanmış Lâtince orijinal metnini kullandım - Contarini (Ambr.) (1474-1478): *Viaggio nella Persia:* Gios. Barbaro (bu ada bk.) nın *Viaggi alla Tana*'lardaki seyahatnamesi sonunda basılmıştır. - Corsali (Andrea), *Lettere due d.d. Cochin, 6. Jan. 1515 e 18. Sett. 1517*, in Ramusio, I, 177 vd.

Egen (Lorenz) (1385): kısa bir kaç seyahatnamesi, Keinz tarafından *Ausland*, 1865, s. 917 vd. da yayımlanmıştır. - Empoli (Giov. da.) (1503 - 1518): *Vita. Archiv. stor. ital. Append.* III, 28 vd: *Lettera, aynı dergi*, s. 35 vd. *(Viaggio nell' India.* in Ramusio. I, 145 vd.*)*. - Este (Niccolo (marchese) da-) (1413). *Viaggio a Gerusalemme descritto da Luchino dal Campo.* nşr. Giov. Ghinassi, ds. *Collezione di opere inedite o rare die primi tre secoli della lingua*, Vol. I, Torino. 1861.

Fabri (Félix) (1480 - 1484): *Evagatorium in terrae sanctae, Arabia et Eggpti peregrinationem*, yay. Hassler; vol. I-III *(Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart*, vol. II-IV*)*, Stuttgart. 1843 - 1849. - Federici (Cesare) (1563 - 1581): *Viaggio nell' India orientale*, in Ramusio. III (nşr. 1606). - Frescobaldi (Leonardo) (1384 - 1385): *Viaggi in terra sancta, di L. F. e d'altri del secolo XIV* (nşr. Gargiolli, Firenze. 1862 (Frescobaldi'nin seyahatnamesinin Guzl. Manzi tarafından 1818 de ayrı yapılan baskısı eskimiştir).

Georgius prior Gemnicensis (1507 - 1508); krş. Baumgarten. - Ghistele (Joos van-) (1481 - 1485): *Voyage* (beschreven dor Ambr. Zeebout). Ghendt, 1672. - Gueci (Giorgio) (1384 - 1385): *Viaggio ai luoghi santi.* Frescobaldi (bu ada bk.) ile birlikte yayımlanmıştır. -

Gumppenberg (Stephan von-) (1449 - 1450): Kendisi ve arkadaşları tarafından görülen memleketlere ait seyahatname, in. *Reyssbuch des hl. Landes*, Frankfurt. 1584, Fol. 235 vd.

Harff (Ritter Arnold von-) (1496 - 1499). Die Pilgerfahrt des *A. v. H., von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien*, yay. Dr. E. v. Groste, Cöln. 1860.

Johannes de Plano Carpini (Fra Giovanni da Pian de Carpine) (Avezae'a göre 1245 - 1246, Liverami'ye göre 1245 - 1246): *Historia Mongolarum, quos nos Tartaros appellamus*, nşr. Avezae, ds. *Recueil de voyages et de mémoires, publ. par la Soc. de géographie*, T. IV (1839). - Jordanus Catalani (1330 la 1336 arasında): *Mirabilia*, yay. Coquebert de Montbret, in *Recueil de Voyages et de mémoires*, publ. par la Société de géographie, T. IV (1839).

Kiechel (Samuel), *Voyages* (1585 - 1589), nşr. Hassler. *Stuttgarter literar. verein*, vol. LXXXVI (1866) da yayımlanmıştır.

Langele (Galfr. de-) (1291 - 1293): *I conti dell' ambasciata al Chan di Persia*, nşr. C. Desimoni, ds. *Atti della Soc. Ligur.*. T. XIII (1879). - Lannoy (Guillebert de-) (1421 - 1423 yılları arasında Yakın Doğu'da idi). *Oeuvres*, yay. Ch. Potvin (Louvain. 1878). Bu baskıdan sonra Serrure'ün *Voyages et ambassades de L.*, Mons. 1840 yayımı artık eskimiştir. - Leman (Ulrich) (1472 - 1478): *Beschreibung seiner Reise nach dem gelobten Lande.* Cod. germ. Mona. No. 692. - *Libro del conscrimiento de todas los reynos e tierras a senorios que son por el mundo, escrito por un fransisca espanol (anon). a mediados de siglo XIV, nşr.* M. Jimenez de la Espada, Madrid. 1877. *(Boletin de la Sociedad geografica*, T. II, *App.)*. - Lapez (Thomé) (1502), *Navigatione verso l'Indie orientali*, in Ramusio. I, s. 133 vd. - Ludolphus de Suchem (daha iyisi Suthem, Sudheim) (1336 - 1341): *De itinere terrae sanectae liber*, nşr. Deyeks, in *Bibliothek des literar. Vereins.* vol. XXV. Stuttgart. 1851.

Marignolli (Giov. dei-) Floransa'lı, Francesco tarikatinden (1338 - 1353). *Chronique universelle'de*, Dobner, *Monum. hist. Boem.* II, 79-282'de basılmış seyahatname. - Petrus Martyr ab Angleria (1501 - 1502): *Laegatio babylonica: Decades tres de rebus Oceanicis et novo orbe*, Colon. 1574ün' sonunda bulunur.

Fra Niccolo'da Paggibonsi (1345 vd.): *Libro d'oltramare*, nşr. A. Bacchi della Lega, Bologna. 1881. - Nikitin (Atham.), de Twer

(1466 - 1472). Aslen Rusça yazılmış bir seyahatname: elimin altında, R. H. Major, *India in the 15th century (Hakluyt Society*, No. 22*)*, London. 1857'de bulunan Kont Wielhorsky tarafından yapılmış İngilizce çevirisi var.

Oderico da Pordenone (1318 - 1330), *Peregrinatis*, çevri ve şerhlerle yay. M. Yule, ds. *Cathay and the way thither*, 2. vol., London. 1866 *(Hakluyt Society*, vol. XXXVI, XXXVII*)*. Aktarmaları vol. II, Append. I, A. I-XIII deki latince metne değgindir. - Wilbrand von Oldenburg (1211 - 1212): *Peregrinatis*, nşr. Laurent in *Peregrinatores medii sevi quatuor*, Lips. 1864.

Paschalis, Vittoria manastırının İspanyol fransiskeni. *Lettre*, 1338 de Almalıkta yazılmıştır, in Wadding, *Annales ordinis Minorum.* VII, 256 vd. - Pigaletta (Ant.) (1519 - 1522): *Primo viaggio intorno al globo terraques*, nşr. Amorelti, Milano. 1800. - Eman. Piloti Cretensis (1440 a doğru): *De modo, progressue diligenti providentia habendis in passagio Christianorum pro conquesta terrae sanctae tractatus:* in *Collection des chroniques belges inédites. Monuments pour servir á l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg*, yay. Reiffenberg, T. IV, 1846. - Polo (Marco) (1271 - 1295): Aktarmalar şu eserden alınmadır. *Le livre de M. P., rédigé en français sous sa dictée en 1298, par Rusticien de Pise*, şerhli yay. Pauthier, 1 ve 2 krş., Paris. 1865.

Ricoldus de Monte Crueis (XIII üncü yüzyıl sonu): *Libar peregrinationis* yay. Laurent, in *Peregrinatores medii sevi quatuor*, Lips. 1864. - Guilaume de Rubrouck (1253 - 1255), *Itinerarium Wilhelmi de Rubruck*, yay. Avezac, in *Recueil de voyages et de Mémoires, publ. par la Société de Géographie*, T. IV, 1839.

Santo Stephano (Hieronimo da-) (XV nci yüzyılın son on yılı içinde). *Lettre*, İtalyancadır, Beyrut'ta J. J. Mayer'e gönderilmitişr, in Ramusio. I, 345 vd. - Schiltberger (Joh.) (1394 - 1427): *Reisen in Europa, Asien und Afrika*, şerhlerle yay. K. Fr. Neumann, München. 1859. - Serano (Juan) (1512): *Relation de voyage: Hakluyt* Society, vol. XXXV'da yayımlanan Barbose'un İngilizce baskısı sonunda bulunur. - Sigoli (Simone) (1384 - 1385): *Viaggio al Monte Sinai.* 1862 de Frescobaldi (yukarıya bk.) ile birlikte yayımlanmıştır. Symon Simeonis (1325 vd.): *Itineraria Symonis et Wilhelmi de Worcestre*, nşr. Jae. Nasmith, Cantabr. 1778.

Tafur (Pero) (1435 - 1439): *Andanças y viajes;* yay. M. Jimenez de la Espada, Madrid. 1874. - Theodoricus (1172 ye doğru): *Libellus de locis sanctis*, yay. Tobler, St. Gall. 1865. - Tucher (Johann von) (1479 vd.); *Beschreibung der Reyss ins hl. land*, in *Ryssbuch des hl. landes*, Frankfurt. 1584, Fol. 349 vd.

Vartema (Lodov.) (1501 - 1507): *Itineraris*, in. Ramusis. I, *Navigationi e Viaggi*, I. 147 -173. - Vasco de Gama (1497 - 1499): *Roteiro que em descobrimento da India pelo cabo da Bon Esperança fex-em 1497*, yay. D. Kopke e Ant. da Costa Paiva, Porto. 1838 (Lisbon'da 1861 de çıkmış bir ikinci A. Herculano e Baruo de Castello'da Paiva baskısı varsa da, ben bunu bulamadım.)

4-. Haritalar

Orta Çağın ilk zamanlarına ait haritalar pek kaba saba yapılmışlardır; adlar gelişi güzel serpiştirilmiştir; bu haritalar ticaret tarihi için faydalı hiç bir bilgi vermezler. Buna karşılık, daha sonraki devirlere ait, aşağı yukarı 1300 yılından sonraya ait olanlar bize bol materyaller verirler: bu haritalarda, bir taraftan, bazı memleketlerin ürünleri hakkında, bazı limanların ithalâtı ve ihracatı hakkında, karadan ve sudan geçen ticaret yolları hakkında, seyahat tarzı hakkında vb.. notlar (küçük açıklamalar) verirler; öteyandan, bunlarda devrin ticaret merkezlerinin adları ve yerleri görülür. Küçük açıklamalariyla ilgi uyandırıcı olanlar şunlardır:

Venedikli Pizigani kardeşlerin 1367 de yaptıkları harita (Krş. *Zurla di M. Polo.* II, 317 vd.): Jomard tarafından eski haritalar kolleksiyonunda yayımlanmıştır.

Buchon ve Tastu tarafından neşredilen Katalonya haritası *(Not. et extr.* XIV, 2*)*: bunun 1375 te yapıldığı söylenebilir *(aynı eser*, s. 3, 30 vd.*)*. Küçük açıklamalarda yazılı tarihlere güvenmemeli, bunlar insanı haritanın daha önceki bir tarihte yapıldığı fikrine götürebilir (Yule, *Cathay*. I. s. ce XIII vd.).

Andres tarafından *Memorie dell' Academia Ercolanese di Archeologia.* I, 1822'de tasvir edilen Bartolomeo Pareto'nun 1455 tarihli haritası: bu devirdenberi bu haritayı tekrar bulmak mutluluğuna kavuştuk, ve M. Amat bunun geçici bir tasvirini *Memorie della Società geografica italiana*, 1878, s. 54 vd. da yapmıştır.

1459 a doğru yapılan Fra Mauro haritası: bu harita bir biri ardından 1470'e kadar tamamlanmıştır; Zurla tarafından *Il mappamondo di Fra Mauro*, Venezia. 1809'da tasvir edilmiştir; faksimilesi M. Münster tarafından Venedik'te 1870 de neşredilmiştir.

Nihayet, Martin Behaim'in haritası: bu ünlü denizci hakkında iki eser yazılmıştır: Murr'un eseri iki eserden eskisi olmakla beraber, yazıları Ghillany'nin eserinden daha tam olarak verir.

Saydığım bütün haritaların şehir adlarının fihristi bakımından da belirli bir değerleri vardır. Lâkin, böyle de olsa, gemicilerin işaretleri üzerine ve onların kullanmaları için tertip edilmiş sahil haritalariyle bu haritalar arasında karşılaştırma bile yapılamaz. Bu gemici haritaları üzerinde, bütün deniz istasyonlarının, burunların, nehir ağızlarının, adaların, kayalıkların, vb.. adları görülür; Akdeniz ve çevresi, ve hattâ Atlas denizi için uzun özel listeler vardır: şüphesiz burada ancak Avrupa ve Asya sahilleri bahis konusudur, lâkin bunlar üzerinde batılı gemiciler tarafından ziyareti âdet olmuş en uc noktalar da vardır. Çoğu zaman sahil haritalarının yerini, sahiller boyunca ve sahillerle adalar arasındaki gemicilik için bilgiler kapsayan bir takım paraketa kitapları almıştır. Uzzano, *Compasso a mostrare a navicare dall' uno stretto all' altro* adiyle bütün Akdeniz havzası (Kara deniz ve Azak denizi müstesna) için bu pareketa kitaplarından birini yazmıştır, ve bunu *Pratica della mercatura* (1442) kitabının içine sıkıştırmıştır. Bu kitap bir takım ayrıntılarla doludur (s. 199-278) ve bu kitabı bir gün şerh etmek zahmetine katlanacak bilgin, Orta Çağ coğrafyasının incelenmesine büyük hizmet etmiş olacaktır.

Géographie du Moyen-Age (1855) ına ekli Atlasında Lelewel, tedarik edebildiği bütün Orta Çağ haritalarını yoğurarak genel bir portulan vücuda getirmiştir ki, bunda bu haritalardan çıkarılma fihristin karşısında bugünkü fihrist de konmuştur. Onun kullandığı bütün haritaları saymak bizce mümkün olmadığı gibi, o devirdenberi yeniden bulunmuş olanları da saymak mümkün değildir. Uzielli, *Studii bibliografici e biografici sulla storia della geografia in Italia*, s. 280 vd. da bütün bu belgeler hakkında çok iyi toplu bir inceleme yayımlamıştır. İlâve edelim ki, Cenova'daki *Società ligure* 1300 yılına doğru yapılmış, ve *Atlante Luxaro* adiyle ünlü değerli bir harita kolleksiyonunu tam fihristiyle ve Desimoni ile Belgrano'nun şerhleriyle birlikte yayım-

lamıştır. *(Atti della Soc. Lig.* V, s. 1-271*)* Cenovalı Pietro Visconte'nin *Portulan*'ının (1318) bir faksimilesi de vardır. Venezia. 1875.

Lelewel'in genel portulanı yanında, bazı sahil kısımları için de özel bir takım portulan'lar vardır. Bu bahisle Karadenize ve Azak denizine özel bir rağbet gösterilmiştir. Viyana'lı bilgin Gevay Canaley'e göre, ve Kopitar da Bauun'a göre, bir portulan vücuda getirmişlerdir ki, bunda bu iki denizin bütün sahilleri tomar şeklinde bir yaprak üzerinde geliştirilmiştir, ve *Periplus octuplus* (1836) adiyle ünlüdür, çünkü Viyana kütüphanesinin sekiz eski haritasından çıkarılmış yer adlarının sinoptik bir tablosunu kapsıyordu. Canale bu périple'i Cenova'da *Peplo ottuplo del marnero* adiyle tekrar bastırmış, notlar da katmıştır (1855): Tafel de büyük eseri olan *Constantinus Porphyrogenetus de provinciis regni byzantini liber II. Europa*, Tübingen. 1846. (s. 37-41) kadrosuna bunu sokmuştur. Bu çalışmalardan haberi olmayan Elie de la Primaudaie *(Etudes sur le commerce du Moyen-Age*, Paris, 1848, s. 209 vd.*)*, önceki esere esas hizmeti görmüş olan haritalarla pek az ilişkisi olan altı harita ile açıklama notları ile birlikte buna benzer bir périple vücuda getirmiştir. Nihayet, Münich'te bulunmuş sekiz harita ile G. M. Thomas bir *Periplus des Pontus Euxinus*'u vücuda getirmiştir ki, buna dikkate değer notlar da katmıştır *(Abhandlungen der Bayer. Akad. Cl. I*, Vol. X, Sect. 1, s. 223 vd.*)*. La Primaudaie'ye göre, kendisinin kullanmış olduğu haritalar 1318 ile 1514 arasında yapılmış olacak; *Periplus octuplus*'a göre, kendisininkiler 1318 ile 1614 arasında yapılmış olacak; oysa ki, hiç değilse Thomas'ın çalışmasına temel teşkil edenlerin hemen hepsi XVI. yüzyıla aittir; bu haritaların en yenileri esasen halâ Orta Çağ fihristini yazmaktadır. Floransa'nın Laurentia kütüphanesinin büyük atlası sonunda Karadenizin 1351 tarihli bir haritası bulunuyor; Kont Serristori bu haritaya: *Illustrazione di una carta del Mar nero del MCCCLI*, Firenze. 1856 adını taşıyan bir monografi ayırmıştır.

Bütün Karadeniz alanını kaplıyan périple'lerden daha sınırlı çalışmalara geçelim. 1796 da Kont Potocki altı Orta Çağ haritası (Viyana'da ve Wolfenbüttel'de bulunmuş) üzerinde Dinyester ağziyle Trabzon arasındaki sahil kısmı için yer adlarının fihristini çıkarmıştır *(Mémoires sur un mouveau périple du Pont-Euxin*, 1796; *Voyage dans les steppes d'Astrakhan et du Caucase*, nşr. Klaproth, C. II, Paris. 1829'inde de vardır*)*; Hammer-Purgstall Viyana saray kütüphane-

sinin yedi haritasından Akkerman'la Taman arasındaki kısmın yer adlarının bir listesini çıkarmıştır *(Wiener Jahrb.* LXV, 1834, s. 6. vd*)*; daha yakınlarda Phil. Brunn Odessa'da, Dinyester ağziyle Dinyeper ağzı arsındaki sahiller üzerinde bulunan yerlere Orta Çağ boyunca verilen adları belirlemede işine yaramış sekiz haritayı birleştirebilmiş *(Bulletin de l'Acad. de St. Petersbourg.* I, 1860, s. 373 vd.*)* ve bugünkü Güney Rusya'nın bu sahillerini, Dubois de Montpéraux, Hommaire de Hell, ve Karl Koch gibi bilgin seyyahlar için, amacı bunların Orta Çağdaki çehrelerini bulmak gibi bir açıklama konusu etmiştir.

Bu bakımdan, Küçük Asya'nın kuzey sahili ve Karadenizin batı sahili bu derece tam incelemeler görememiştir. Bununla beraber, Lelewel'in, Thomas'ın, Desimoni'nin ve Belgrano'nun çalışmaları bu yöreler hakkındaki bilgimize bir çok unsurlar sağlamıştır; Küçük Asya için Vivien de Saint-Martin'in *Asie Mineure* (Paris. 1856, 2 ciit) üne ve Bulgaristan için de Vretas'ın *La Bulgarie ancienne et moderne* (St. Petersbourg. 1856) ine baş vurulabilir.

İncelememizin çerçevesi içine giren en eski Orta Çağ haritalarının sayılıp dökülmesinde, Sanuto'nun *Secreta fidelium crucis*'ine eklenmiş Küçük Asya'nın güney kısmiyle Suriye'ye ait iki sahil haritasını unutmamak gerekir: metinde de Mısır hududundan itibaren Rodos adası karşısına raslayan Suriye'nin sahil noktasına kadar sahillerin bir tasviri vardır (s. 88 vd., s. 244 vd.). Tafel ve Thomas (I, s. 375 vd.; II, s. 399 vd.) bunların harikulâde şerhlerini yaptıkları gibi, Vivien de Saint-Martin de yukarıda adı geçen eserinde, Sanuto seyahatnamesinin Küçük Asya için olan değerini meydana çıkarmıştır. Thomas Akdenizin bu kısmına ait bir périple vücuda getirmiş, ve bunu kendisinin "Pont-Euxin" (Karadeniz) périple'ine zeyl olarak yayımlamıştır; bunun için XVI ncı y.y. haritalarını kullanmıştır: ortaya değerli bir çalışma koymaya elverecek sayıda eski haritayı bir araya toplamak henüz mümkün olmamıştır.

Birinci Dönem

BAŞLANGIÇ. BÜYÜK İSTİLALARDAN HAÇLI SEFERLERİNE KADAR

I

JUSTINIEN VE HALEFLERİ DEVRİ

Varlığının son zamanlarında Roma imparatorluğuna akın akın gelen barbar uluslar dalgası, kendisiyle birlikte, yeni bir hayatın tohumlarını da getiriyordu. Roma yıkılınca, bu tohumlar Avrupa'nın her noktasında gelişmeye başladı: Genç, güçlü kuvvetli, fakat aynı zamanda da daha yarı barbar halde ırklar, birdenbire birinci derecede bir önem kazandılar. Roma'nın o zamana kadar boyunduruk altında tuttuğu uluslara karışarak yeni uluslar vücuda getirdiler. Bu, suretle, devlette, toplumda, gelenek ve göreneklerde genel bir değişme oldu. Bununla beraber bu alt üst olma işi ulusların hayatî şartlarına aynı derecede dokunmamıştır. Bu incelemenin özellikle konusunu teşkil eden ticarî hayat alanında, ortaçağların eşiğinde hiç bir gerçek bulamayız ki, kapsamı, Doğu Hindistan yolunun denizden keşfiyle Amerika'nın keşfinin kapsamına yaklaşsın; bu iki keşif, yeniçağların başlangıcıyle aynı döneme rastlamış ve ticarete birdenbire yepyeni yollar açmıştır. Eskiçağlar ile ortaçağlar arasındaki değişim daha az anî olmuş, ticarî mevki ve yollar, genellikle eskiden olduğu gibi kalmıştır. İskender'in fetihleri, Batının uygar uluslarını Doğu'nun derinlikleriyle temasa geçirdiği tarihten itibaren büyük ticarî çaba bu tarafa yöneliyordu. Zira dünyanın doymak bilmez egemenleri için zaruret haline gelmiş olan eşyanın üretim kaynakları burada idi. Yunanlılarla Romalıların lezzet vermek için yemeklerine koydukları baharat, kendi üzerlerine sürdükleri ve evlerinin içine serptikleri güzel kokuların büyük bir kısmı, kıymetli möblelerini imal ettikleri fildişi, Hindistan'dan getirtiliyordu. Kadınların, daha sonra da lüksün büyümesiyle imparatorluk devri erkeklerinin bile giymekten hoşlandıkları ipeği Çin sağlıyordu. Mücevherat için, İran ve Hindistan dağları kıymetli taşlarını, Hind denizi de incilerini gönderiyordu. Yavaş yavaş bu ticaret öylesine genişledi ki, Roma imparatorluğu, Pline zamanında, her sene Asya'ya, oradan çektiği malların bedeli olarak, yüz bin sesterces (aşağı yukarı 20 milyon frank) öderdi. Bu paranın yarısı yalnız Hindistan'a giderdi[1]. Ortaçağlarda *Yakın Doğu, hâlâ Batı tüccarlarının başlıca hedefi idi.* Şeker ve pamuk gibi sömürge

[1] Plin., *Hist. nat*, VI, 26, XII. 41.

maddeleri, ki sonradan Amerika'dan alınmıştır, o zamanlar Suriye, Küçük Asya veya Kıbrıs'tan getirtilirdi. Hindistan'ın ıtriyatı, baharat ve özellikle biber, o devirde sevilip aranılan maddelerdendi. Ortaçağlarda soylular ya da zengin burjuva sınıfının evlerini süsleyen ince kumaşlar veya halıların kaynağı aransa, hemen hemen daima *Doğu*'ya çıkılır; hammadde, çoğunlukla dokuma ya da işleme ve kumaşın adı oradan gelir. Eğer ticaret, hep eskiçağlardaki yönü izliyordu ise bu, büyük ticaret yollarının hâlâ aynı kalmasındandı. Ticaret gemileri, Ümid Burnu yolunu bilmediklerinden, Doğu ürünlerini almağa gitmek için, Akdeniz'i geçmekle veya onunla doğrudan doğruya ulaşımı olan sulara kadar gitmekle yetinirlerdi: Orada İskenderiye, Sûr, Beyrut, Antakya ve Bizans, Trabzon gibi sahillere ara ara dizilmiş ve daha eskiçağlarda bile ünlü pazaryerlerini bulacaklarından emindiler. Yeni bir pazaryeri ihdas etmek tamamen ayrı bir durumdur. Mallar, Doğunun ta ucundan Pontüs veya Akdeniz limanlarına kadar, gene bütün eskiçağlarda kullanılan yollardan gelirdi; bu yollar Kızıldeniz veya Basra körfezi idi; kara üzerinden Asya'nın ortasından gelen yollar ise, tüccarların hikâyelerine dayanılarak daha çok Yunanlı ve Romalı coğrafyacıların belirtikleri yolları izlerdi. Bu ticarette değişmiş olan biricik unsur, aracılardı; İtalyanlar, Provensalılar ve Katalonyalılar, Yunanlılarla Romalıların yerini almışlardı. Fakat, bu bakımdan bile, unutmayalım ki, eskiçağlardan ortaçağlara geçiş ansızın olmadı. Gerçekten, imparatorluk ikiye bölününce, Bizans monarşisi, coğrafî durumu itibarıyle, tabiî, Doğu ticaretini eline geçirmişti. Bizans, istilâlardan sonra da varlığını koruduğundan, İtalya, Fransa ve İspanya deniz sahili şehirlerinin burjuva sınıfı Rum aracılığına gerek duymayacak ölçüde kuvvet buluncaya kadar, Batı ile Doğu arasındaki ticarî ilişkilerde aracılık etmiştir.

Şimdi artık incelememizin can noktasına girebiliriz. Başlangıç noktamız, İmparator Justinien'in saltanat devri olacaktır (527-565). Aslında bu devirde Doğunun, ticarî bakımdan, vaziyetinin eksiksiz bir tablosunu çizebilmek için o devir hakkında elimizde yeteri kadar belge vardır. Bizans Rumlarının aralıksız bir alışveriş ve ilişkiyi sürdürdükleri en uzak memleket, aynı zamanda en kıymetli ve en aranılan ürünleri sağlayan memleket idi. Yüzyıllardır ipek sanayii (biz bunu söz konusu etmek istiyoruz) Çin'de pek parlaktı, fakat sırrı o kadar iyi saklanıyordu ki yabancılar bunun nasıl yapıldığını hiç bir zaman öğrenememişlerdi. Nihayet bir zaman geldi,

başka bir memleket de sanayiin bu önemli şubesini işletebildi. Bu talih, kralının bir Çinli prensesle evlenmesi üzerine, Orta Asya'da küçük bir krallığa, Hoten'e müyesser oldu. Söylentiye göre, vatanına ihanet eden bu Çinli prenses, gümrük memurlarının sıkı nezaretine rağmen, yeni vatanına ipekböceği tohumu, böcek ve dut tohumu götürmeyi başarmıştır[2]. VI. yüzyılda ipek üretiminin Doğudan Batıya hareketinin fazlalaşarak Hoten sınırlarını aşıp aşmadığı kesinlikle söylenemez ise de, Batılı tüccarların o zamanlar aldıkları ipekli dokumanın gene Çin'den geldiği kabul edilebilir. Çinliler, ürünlerini bizzat ihraç ederlerdi; lâkin o devirde, bazı nadir istisnalar hariç, Çin gemileri bu ürünleri ancak Seylân'a kadar götürürler[3] ve kervanlar da Türkistan sınırlarını aşmazlardı. Buradan itibaren bu kıymetli malları Batıya doğru sürmeği başka uluslar üzerlerine alırlardı; fakat bunları birbirinden ayırmak güçtür, zira klasik eskiçağ yazarları ve onlardan sonra, Bizans[4] devrininkiler *Sères* adını yalnız ipek üreticilerine değil, ama ipeği dünyaya yaymağı üzerine alan çeşitli uluslara da verirlerdi. Kendilerini özellikle ipek ticaretine vermiş olan bu aşiretler arasında, bütün eskiçağlarca ticarî yetenek ve becerileriyle tanınmış olan Buhara bozkırlarındaki *Soğdiyana* halkını buna örnek olarak gösterebiliriz[5]. İpek onlara kervanlarla Çin'den gelir ve kendileri de bunu gerek İran'ın kuzeyindeki pazaryerlerine, gerekse Hazer denizinin güneyindeki yerlere götürürlerdi. Gerçi kaynaklar bunu müspet bir şekilde söylemezler; Bizanslı Théophane, ipekli dokuma[6] tüccarlarının sık sık uğradığı pazar-

[2] Abel Rémusat, *Histoire de Khoten*, s. 34 vd., 53 vd., Hiouentsang, *Mémoires sur les contrées occidentales*, (trc. Stanislas Julien tarafından yapılmıştır) II, s. 238 vd.

[3] Çin'le Seylan arasındaki deniz ilişkilerine dair olan bu bilgiyi Cosmas Indicopleustes'ten aldık (Montfaucon'da: *Collectio-nova patrum* II, 337): bu bilgi, V. yüzyıl başlarında seyahat etmiş olan Çinli Hacı Fahsien (Fahian) tarafından da onaylanmaktadır; adı geçen, vatanına dönmek üzre Seylan'dan hareket ettiğinden, deniz yolculuğunu iki büyük ticaret gemisiyle yapabilmiştir; bu gemilerden biri onu Cava'ya, diğeri de Çin'e kadar götürmüştür; Abel Rémusat tarafından tercüme ve tefsir edilen Foe Koueki'ye bk. Paris 1836, s. 359 vd., Richthofen, *China*. I, 520'ye de bkz.

[4] Bkz. Ritter, *Erdk*. VIII, 693 vd. ve Richthofen, *China*. I, 474 vd.

[5] Ssematsien, *Nouveau journ. asiat*. II, 425'te Brosset tarafından yapılan tercüme. Saint Martin, *Mém. sur l'Arménie*. II, 374. Abel Rémusat, *Nouv. mél. asiat*. I, 229.

[6] "τά τε Σηρῶν ἐμπόρια καὶ τοὺς λιμένας" "*Excerpta ex Theophanishistoria*, Bonn. nşr. s. 484 vd.

yerleriyle limanların, az zamanda, üç defa efendi değiştirdiğini vakayinamesinde anlatır. Bu yerler önceleri İranlıların elinde iken, Eftalit (Çinlilerce Yue-Şi) denen Hunlar tarafından bunlardan alınmış ve nihayet, Türkler tarafından işgal edilmiştir. Bana kalırsa, bu fıkrada *Sères* diye gösterilen aşiretler, Soğdiyana halkıdır; bunu, ipek ticareti tarihinin sonraki safhaları ispat edecektir: fakat bunların limanları nerede bulunuyordu? Sind ağızları her ne kadar Orta Asya ile Hindukuş dağları boğazlarından geçen bir ticarî yolla Çin'e bağlı iseler de, Eftalit'lerin limanları muhakkak ki Sind ağızlarında değildi. İranlılarla Eftalit Hunlar her ne kadar Hindistan'ın [7] bu bölgesine sıra ile bir süre hâkim oldular ise de, Tuk-yu Türklerinin hâkimiyeti hiç bir zaman buraya kadar yayılmamıştır. Şu halde bunu başka bir denizde aramak gerekir. Théophane'a göre, bu pazaryerlerinin İranlılar için kaybolması, hükümdarları Hüsrev Perviz'in Eftalit Hanı tarafından mağlup edilmesinin (457) [8] yakın sonucu bulunmuştur. İmha muharebesi, kuzeyde, Sasani imparatorluğunu, Hazer denizinin güney ucunda bulunan İran'ın Gorgo [9] (Gürgân) şehrinin -ki bu şehre Araplar sonradan Cürcan [10] adını vermişlerdir- pek uzağında olmayan Amu-Derya ve Sir - Derya çukur vadilerinin sahipleri Eftalit'lerin ülkesinden ayıran sınırın yakınında olmuştur. İranlıların, işte bu Hunlara karşı yaptıkları muharebeden sonra kaybettikleri Sères'lerin limanlarını Hazer denizi üzerinde de aramak doğru değil midir? Bu hususta şu hatırımıza geliyor: Eskiçağlarda, Yakın-Doğu mallarının Amu-Derya diyarlarından Hazer denizine kadar genellikle izlediği bir yol vardı; Hazer denizinde gemiye yüklenir, denizi geçer, Aras'ı kaynağına doğru çıkar, sonra Phase'dan iner ve nihayet Karadeniz'i aşardı [11]. Söylediğimiz olaylar sonucunda, bu yol tekrar kullanılmağa başlandı (belki de hiç bir zaman terkedilmemişti?), yalnız, o zamandan itibaren, Küçük Asya'ya Artaxate yoluyle ulaşmak üzere Aras'ın kaynağına doğru çıkarak uzatıldı. Bundan başka, kervan yolu, her zamanki

[7] Hunlar hakkında Cosmas 338 vd. bkz.

[8] Agathias, Bonn. nşr. s. 266; Procop. *De bello pers.* I, 3, 4; Theophan. I, 188-190.

[9] Procop. I, c.: *Excerpta ex Prisco* ile de krş. Bonn. nşr. s. 221.

[10] Harezm'in merkezi olup ileride bahsedilecek olan Urgenc ile karıştırmamalıdır; Vivien de Saint-Martin, *Sur les Huns blancs ou Ephtalites*'e bk. *Nouv. annal. des voy.* 1849. III, s. 9 v.d. not. Spiegel, *Eran* s. 123, 125 de.

[11] Plin., *Hist. nat.* VI, 17.

gibi, İran'ın kuzey sınırlarını izlerdi. İpek ister bu yollardan biri, ister diğeriyle nakledilsin, bunu ilkönce elde edenler İranlılar olur ve bunun, kendi ülkelerinden geçen bir yoldan başkasından ve kendi taşıtlarından başka bir taşıt ile Doğu Romalıların eline ulaşmamasına kıskançlıkla önem verirlerdi[12]. Bizans hükümeti, İran'dan gelecek malların Bizanslılara satılacağı bazı pazaryerlerini tayin hususunda İran hükümeti ile anlaşmıştı: bu hükümden kurtulmak imkânsızdı, zira bu yerlerin her biri aynı zamanda bir gümrük dairesi merkezi idi[13]. Bu yerlerin kuzeyde en uzağı, daha önce adını andığımız *Artaxate*[14] idi; bundan sonra merkezde Mezopotamya'da *Nusaybin*[15], ve nihayet güneyde, *Callinicum* (Fırat üzerinde Rakka)[16] gelirdi. İpeğin, bu şehirlerden birincisine nasıl ulaştığını daha önce gördük. Nusaybin, ipeği, bir taraftan, Sogdiyana'dan hareket edip İran'ı güneybatı yönünde kesen kervanlar aracılığıyle alır; öte yandan da, Dicle'ye yakın oluşu ona Basra körfezi ile ulaşım sağladığından ipeği denizden de getirtebilirdi. Callinicum'a gelince, Fırat üzerindeki durumu, buraya gelen ipeklilerin büyük bir kısmının ve hatta hepsinin Basra körfezinden geçerek Fırat'ın kaynağına doğru çıktığını bize tahmin ettirebilir. Bu da bize, ipe-

[12] Abel Rémusat, *Remarques sur l'extension de l'empire chinois du côté de l'Occident. Les Mém. de l'Acad. des Inscr.* VIII, (1827) s. 125'de.

[13] 410 senesi kararnamesi, "*Cod. Justinien.* lib. IV. tit. 63" de. *Excerpta e Petri Patricii hist.* Bonn. nşr. 135; *Excerpta e Menandri hist.* Bonn. nşr. s. 361; Zachariae, *Eine Verordnung Justinians über den Seidenhandel. Les Mém. de l'Acad. de St. Pétersb.* Série VII, T. IX. n. 6 (1865) s. 5'te.

[14] Procope (*De bello pers.* II, 25, 30), aynı bölgenin, Hindistan'la İran mallarının mübadele edildiği diğer bir noktasını bildirir: Bu, Théodosiopolis (Erzurum)'dan sekiz gün mesafede ve İran Ermenistanındaki Doubios ovasıdır. Halbuki, 410 kararnamesi, imparatorluk sınırlarının, İran cihetinde, kuzey kısmına doğru tek ticaret yeri olarak Artaxate şehrini gösterir: bu itibarla, adı geçen kararname Justinien devrinde hükümden düştü gibi gelebilir: Fakat Justinien'in bunu Kanunnamesine almış olması bile gösterir ki, bu kararname o zaman daha yürürlükte idi; Zachariae'nın oldukça yerinde faraziyesi (göst. yer. s. 5 vd.) kabul edilirse, güçlük ortadan kalkar; Zachariae, iki yerin durumuna dayanarak Doubios ovası panayırlarının, Artaxate pazarıyle bir olduğu görüşündedir.

[15] Şüphesiz ki Nusaybin, Hindistan ve Çin mallarını, (Fırat üzerinde) Bir ile Urfa (Edesse) arasında, doğuda, Sarouç ovasında bulunan Batné pazar yerlerine gönderirdi; Ammien Marcell'in (XIV, 3) meraka değer fıkrasına bkz. Ama, Batné'nin refah devresi uzun sürmedi; daha VI'ncı yüzyılda, gölgede kalmış köy seviyesine tekrar düşmüştü; Procop., *De bello persico* II, 12.

[16] Oppidum commerciandi opimitate gratissimum." Amm. Marcell. XXIII, 3.

ğin, şimdiye kadar bahsettiğimiz yoldan başkasını da takip edebileceğini hatırlatır. Bir kısım ipek, denizyoluyle Çin'den Seylan'a götürülürdü; burada başka bir gemiye aktarma edilir ve Hindistan'ın batı sahili ile Kerman ülkesinin güney sahilini izleyerek Basra körfezine ulaşırdı. Şurası açıktır ki Çin malları denizyolunu takip edince, İranlılardan kurtulabilirdi; zira bunları Seylan'dan Güney Arabistan ve Habeşistan yönünde göndermek mümkündü [17]. Orada onların tekelleri için bir tehlike vardı ki imparator Justinien bundan yararlanmasını bildi. Gerçekten, bu maddeyi elde etmeğe mecbur olan Bizanslılar için İranlılardan başka aracı bulamamak çok ağır bir yüktü; bu kadar sık sık harp edilen başka bir millet yoktu. Kendi tüccarlarının, ipekli almak için düşmanlarına çok büyük miktarda para götürdüklerini görürler de kayıtsız kalabilirler mi idi? Harp hali sonucu olarak alışveriş ve ilişkilerinin ikide birde kesilmesini soğukkanlılıkla kabul edebilirler mi idi? Bu sakıncalara çare bulmak isteyen imparator Justinien, 532'de, *ipek ticaretine Habeşistan yoluyle* bir yol açmak girişiminde bulundu. Düşünüyordu ki, Habeşler, Hindlilerden ipek satın alıp bunu Bizanslılara satabilirlerdi. Bizans'ın müttefiki olan ve büyük bir kazanç umudunun çekiciliğine kapılan kralları, imparatorun görüş noktasını kabul etti. Fakat uyruğu, Hindistan gemilerinin gelip karaya yanaştığı [18] limanlara ulaştıkları zaman, İranlıları, hem komşu hem de eski müşteri olmak gibi iki nitelikle piyasaya hâkim buldular; bunun üzerine elleri boş dönmek zorunda kaldılar ve İranlılar da, itirazsız ve yeni bir düzene kadar, tekellerine sahip olmakta devam ettiler [19].

Hindistan'ın Batı Asya ve Avrupa'ya doğru sevk ettiği ürünler, - bunları götüren kervanlar, tabiatın Pencap ile Hindu-Kuş boğazlarını keserek çizdiği eski yolu izledikleri zaman, - hemen hemen tamamen gene İranlıların elinden geçerdi. Eskiçağla Ortaçağ arasında geçit teşkil eden devirde, Hindistanla İran arasında ticaretin karayolu ile yapıldığını ispat etmek güçtür. VII. yüzyıl başlarında seyahat etmiş olan Hacı Hiouenthsang, Baktriyan yönünde Hindistan yolunun başlıca boğazına hâkim bulunan Bamian topraklarında, kendini ticarete vermiş bir halk buldu; en nadir, en sevilip aranılan malların sel gibi akıp geldiği pazaryerleri olarak da özellikle Kapiça

[17] Cosmas, göst. yer. s. 337.

[18] Bu limanlar şüphesiz, Sind munsabında bulunuyordu.

[19] Procop., *De bello persico* I. 20.

(Kâbil'den pek uzakta değildir) ve Outakanda (Ohind ki Peşâver'den pek uzak değildir) şehirlerini işaret eder[20]. Ne yazık ki, alışverişin yönü hakkında hiç bir şey söylemez. Batıya doğru olan hareketlerinde Hindistan mallarının, herhangi bir noktada, Orta Asya ürünleriyle birleşmesi ve bunlarla beraber Bizans toprağında, Artaxate veya Nusaybin'e erişmesi gerektiği şüpheli değildir[21]. Fakat Hindistan'ın İran'a doğru sevkettiği ürünlerinin büyük bir kısmı, sahilleri denizden izler ve bunlar, ya Basra körfezinin en iç kısmına, ya da yatağının aşağı tarafı seyrü sefere uygun olan Dicle ve Fırat'ın karaya yanaşma noktalarından birine erişmeden boşaltılmazdı. Hindistan'dan gelen gemilerin bu bölgede rastladıkları ilk antrepo, sonradan Obollah adını alan Apologos idi. Daha *Périple de la mer Rouge*'da bile Yakın Doğu mallarının başlıca boşaltma noktalarından biri olarak gösterilmiş bulunan bu yer, Sasanîler devrinde öneminden hiç bir şey kaybetmemişti[22]. Gemiler bu limanı geçip de Dicle'nin kaynağına doğru çıkmağa başladılar mı, İran hükümdarlarının başkenti olan muhteşem Medayin'e rastlamak için pek uzun gitmelerine gerek kalmazdı. Fırat'ı çıkmağa başlarlarsa, hiç Sasanî imparatorluğunu terk etmeden, Hira (bugünkü Meşhed şehri yakınındadır)'ya kadar gidebilirlerdi. Roma İmparatorluğunun siyasî ve ticarî üstünlüğünü aşağı Fırat ve hatta Basra körfezi kıyılarına kadar hissettirdiği devir uzak, çok uzaktı; alanı az fakat bayındır ve verimli olan Hira hükümdarlığı, (III. yüzyıl ortalarından VII. yüzyıl başlangıcına kadar) Arap prenslerinin elinde idi. Bu Arap prensler, İran hükümdarlarının buyruğunu tanımışlardı. Sind'in, Hindistan'ın ve hatta Çin'in gemileri[23], bunların - bir dereceye kadar İran şehirleri arasında sayılması gereken - bulundukları yere kadar çıkarlar ve kıymetli yükleri, tekrar kervanlara yüklenerek, özellikle yılda bir defa Hira'da kurulan büyük panayırlar zamanında, her yana dağılırdı[24]. VI. yüzyılda Hindistan ürünlerini

[20] Hiouentsang, *Mém.* I, 37, 40, 125.

[21] Procop. *De bello pers.* II, 25, Doubios ovası pazar yerine ulaşan Hint mallarından bahseder. Bkz. daha yukarıya.

[22] krs. *Geogr. graeci min.*, Muller nşr. I. 285, ve Reinaud, *Mémoire sur le royaume de la Mésène et de la Kharacène*, *Mém. de l'Acad. des inscr.* XXIV. II, s. 199, 212, 213'te. Gildemeister, *Script. arab. de reb. ind. loci* s. 37 vd.

[23] Mes'udî tarafından nakledilen (*Prairies d'or*, Barbier de Meynard ile Pavet de Courteille tarafından neşir ve tercüme edilmiştir, I, s. 216, 219) eski bir gelenege göre; krş. Hamza Ispahanensis, Gottwaldt nşr. s. 80, tercümesinden.

[24] Caussin de Perceval, *Hist. des Arabes.* II, 616 vd.

Mezopotamya'ya kadar nakleden gemilerin hangi ulusa ait olduğunu açıkça belirtmek güçtür. Fransız müsteşriklerinin en büyüklerinden ikisi, Reinaud ile Quatremère, bu konuda ayrı ayrı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birincisi, Sasanîlerin hâkimiyet devrinde, İranlıların önemli bir bahriyesi olduğu, halbuki Hindlilerin ise ancak korsanlık yapmak için Basra körfezi sahillerinde gözüktüklerini[25] iddia eder ki, bu takdirde, biraz önce sorduğumuz soruya, gemilerin büyük bir kısmının İranlılara ait olduğu cevabını vermemiz gerekir. Öte yandan Quatremère[26] ise, İranlıların hiç bir zaman denizci bir ulus olmadığını belirtir; adı geçenin görüş noktası üzerinde durulacak olursa, o zaman, memleketlerinin ürünlerini İran'a doğru sevk ederlerken Hindlilerin bunu kendi taşıtlarıyle yaptıklarını kabul etmek yerinde olur. Hakikat, büyük bir ihtimalle ikisinin ortasındadır ve kanımızca bu iki ulustan her birinin de bu deniz ticaretinde etkili bir payı olmuştur. Önce Hindlilere gelince, yağmalarını çoğunlukla İran sahillerine kadar yayan vahşî korsan kabileleri yanında, çok eskiden beri Hindistan'ın batı sahilleri ve özellikle Malabar ile Gücerat yarımadasında "denizde yaşayan ve uzak ülkelere giderek mal alıp getiren[27]" uygar bir halk yaşardı. Bundan başka, Procope, ipek tekelini İranlıların elinden almak için Justinien'in yaptığı girişimi belirtirken, Çin ipeğini İranlılara genellikle Hind gemilerinin getirdiğini akla şüphe getirmeyecek bir şekilde tespit eder. Nihayet Cosmas, kendi zamanında, Seylan adasının İran'a doğru gemi gönderdiğini bildirir. Ama, öte yandan, İranlılar da denizcilik sanatında Quatremère'in demek istediği kadar bilgisiz değildiler. VI. yüzyılda, Malabar sahilinde Kalliana (Bombay yakınında Kaljani) ile Seylan adasında, İran'dan gelme Hıristiyan kolonileri vardı; adı geçen Hıristiyanların papazları da İran'dan gelirdi; İranlı at tüccarlarıyle Sasanîlerin gönderdikleri adamlar, Seylan adasını ziyaret ederlerdi; muhakkak ki bu gerçekler, bir İran bahriyesinin mevcut olduğunu ispata yeterli değildir; bununla beraber, bütün İranlı göçmenler ya da seyyahların Hindistan'a gitmek için, yabancı gemilere binmek zorunda kalmış oldukları kuvvetli bir ihtimal dahilinde değildir. Cosmas, Seylan'a büyük miktarda İran

[25] Reinaud, *Relations des voyages faits par les Arabes et les Persans*, I, Giriş. s. XXXVI vd.

[26] Yukarıdaki notta anılan kitap hakkındaki incelemesinde, *Journ. des Savants*, 1846, Kasım, s. 681 vd.

[27] Hiouentsang, *Mém. II*, 121, 162, 165.

gemisi geldiğini söyler ki bu, kesin bir kanıttır. Bu nedenle, şöyle özetleyip sonuçlandıracağız: Hindliler, ülkelerinin ürünlerini İran'a kendi gemileriyle götürürler, İranlılar da (ve belki uyrukları olan Hira Arapları da) Hindistan'a doğru ticaret gemileri sevk ederlerdi [28]. Bu sonuncuların hedefi özellikle *Seylan* idi; o zamanlar, Hind denizinin bütün denizci ulusları, mallarını mübadele için, gemilerini bu adaya gönderirlerdi. Batılı tüccarlar burada, memleket ürünleri yanında, Çin ipeği, karanfil, sarısabır veya sandal ağacı bulurlardı; Hindî Çin ürünlerinden olan bunlar; ipek gibi, Çin gemileri ile getirilmiş idi [29]; bunlar dönüşte, Malabar sahili boyunca ilerleyerek, oradan biber alabilir, Sind munsabında Tibet miski yükleyebilirlerdi, vesaire, vesaire [30].

İranlılar, Hindistan ticaretine hâkim iseler de asla hiç bir rakipleri yok değildi. *Habeşistan* Hıristiyan krallığı da Adulis limanından Hindistan'a gemiler gönderir ve bu gemiler adı geçen ülkede çok bol olan buhur, hindhıyarı, zümrüt, fildişi gibi Afrika ürünlerini satmağa ve dönüş navlunu olarak da Hindistan ürünü almağa giderlerdi [31]. Demek ki bu, Batı ile Doğu arasındaki ticarete açılmış fazla bir yoldur. Dinî ve siyasî çıkarların ortak oluşu, Habeşistan'la Bizans arasında bir sürü dayanak noktası doğuruyordu: bir ticarî çıkar ortaklığı, bunun, kaçınılması olanaksız bir sonucu idi: Habeşliler, güneyde, Kızıldeniz'in çıkış noktasına hâkimdiler; bu denizin kuzey kısmı ise Bizans'ın elinde

[28] Bu görüş, Theophylactus Simocatta'nın hikâyesiyle doğrulanmış bulunmaktadır; adı geçen, İran Yahudilerinin Sasanîler devrinde, Erythrée denizine ticaret gemileri göndermek suretiyle büyük servetler edindiklerini söyler (Bonn. nşr. s. 218; Latince tercümesi, asıl nüshanın manasını değiştirmiştir).

[29] Richthofen (*China* I, 520 v.d.), Çinlilerin gemileriyle Batı yönünde bazen daha çok, bazen daha az uzağa gittiğini, fakat Seylan ile olan ilişkilerinin-ki bu ilişkilerin kaynağı Doğu hükümdarları (317-419) Tsin'lerin devrine kadar çıkar- çok hareketli olduğunu gösterir; bu, Çin vekayinamelerinden de açık olarak anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Çinlilerin, bilinen üslerine uğradıktan sonra kendi gemileriyle, Fırat üzerinde Hira'ya kadar çıkmış olmaları şüpheli görülebilir, bu durumu iyi bir biçimde söyleyenler birkaç yüzyıl sonra yaşamışlardır. Richthofen bunu çok kolayca kabul etmiştir.

[30] Buraya kadar Cosmas'tan yapılan iktibaslar, 337'den 339'a kadar olan sayfalarda bulunmaktadır. 178; krş. Germann, *Die Kirche der Thomaschristen*, s. 134-149.

[31] Ayn. esr. s. 139, 339. Palladius'ta (*De Gentibus Indiae et Bragmanibus*, Bissaeus nşr. s. 59), Ambrosius, Habeş ticaret gemilerinin hedefi olarak, Malabar sahilinde, Muziris (Mangalore)'i özellikle gösterir.

idi; Bizanslılar da, Yakın Doğu mallarını, ateşe tapan düşmanları İranlıların elinden almaktansa, bunları dostları Hıristiyan Habeşlilerden almağı tercih ederlerdi. Bu itibarla, Bizans topraklarından birçok tüccar, ister Aila (Akabah) ve bu ismi taşıyan körfez, ister İskenderiye yoluyle olsun, Habeşistan'a, gerek Afrika ve gerekse Hindistan ürünleri almağa giderlerdi; bu tüccarlardan bazıları da burada Habeş gemilerine binerek Hindistan'a doğru hareket ederlerdi[32]. Habeşliler, Hindistan mallarını Bizanslılara satmakla tabiî, bir kâr elde ederler ve bu transit ticaretinin aynen devam etmesine çok önem verirlerdi: bu nedenle Yemen (Arabistan'ın güneyinde)'in Yahudi kralı Dhou Nowas, Habeşistan'a gitmek üzre toprağından geçen Bizans tüccarlarını katlettirince, Habeş kralı bunu çok fenaya alarak ona karşı harp ilân etti (525 senesine doğru) [33].

Bununla beraber Bizanslılar, Kızıldeniz yoluyle Hindistan'dan mal getirmek için, Habeş gemilerinden başka taşıta da sahiptiler. Bu denizin kuzeyinde, Clisma[34] (Süveyş civarında Kolzum) denilen muhkem bir liman, Bizanslıların elinde idi; bu limanın bütün alışveriş ve ilişkileri, Hindistan'dan gelen yabancı tüccarlar ile gemileri kabul etmekten ibaret kalmazdı; bu liman da oraya kendi gemilerini gönderdiği gibi, Bizans imparatoru da burada bir memur (Logothète) bulundururdu. Bu memur, - her halde mal almak için olacak - yılda bir defa düzenli olarak seyahat ederdi[35]. Bu bilgiyi kendisinden aldığımız yazar, gemilerin Hindistan dönüşü Bizans topraklarında yanaştığı tek limanın, Clisma olduğunu açıklar. Fakat VI. yüzyıl Hıristiyan hacılarından biri[36], yalnız Clisma'da değil, fakat, Aila körfezinde bulunan Aila'da da, Hindistan'dan, Hint ürünü yüklü gemilerin geldiğini gördüğü gibi, Aila'nın, İslâmiyetten önceki zamanlarda bir

[32] Cosmas, s. 139, 338; Joh. Malalas, Bonn nşr., s. 433.

[33] Assemani, *Bibliotheca orientalis*. T. I, s. 359; Joh. Malalas, göst. yer., bkz. Grätz, *Geschichte der Juden*, V, s. 449 vd. Grätz, taarruz edenin Habeşistan hükümdarı olduğunu kabul etmekten çekinirse de, Malalas buna Akçium hükümdarı der ki, Akçium Habeşistan'ın merkezi idi.

[34] Adı geçen limanın adını bu şekilde yazmak lâzımdır, yoksa sık sık tesadüf olunduğu gibi "Clysma" şeklinde değil; bkz. Vivien de Saint-Martin, *Le Nord de l'Afrique*, Paris. 1863, s. 245.

[35] Bizans hâkimiyeti esnasında Clisma hakkındaki ilgi çekici nota "Petrus Diaconus, *De locis sanctis* (Tosti nşr., *Storia della badia di Monte Cassino*, II) s. 135. vd." bkz.

[36] *Itinerarium Antonini Placentini*, Tobler nşr. St. Gall. 1863, s. 42, 44, veya Tobler ve Molinier'de *Itinera hierosolymitana bellis sacris anteriora* I, 113, 115, 378 vd.

ticaret şehri ve Yemen'den, Hint'ten, Çin'den ve diğer memleketlerden gelen gemilerin demir attığı bir gümrük durak yeri olduğu, Araplar arasında devamlı bir gelenek şeklinde söylenegelir[37]. Buradan, kervanlar yüklerini Filistin'e veya Suriye'ye götürürdü. Bizanslıların bir de *Jotabe* (bugünkü Tiran) adası civarında bir gümrük durak yeri vardı ki Clisma yönünde yol alan gemiler geçerken burada dururlar ve Hindistan mallarının tabi olduğu gümrük vergilerini verirlerdi[38]. Bu mal, Clisma'dan Akdeniz'e deve sırtında ve hatta suyoluyle varırdı; zira, Kızıldeniz'i Nil'e[39] bağlamak için ta eski zamanların en uzak devirlerinde kazılıp Ptolemeler zamanında tamamlanan ve Trajan tarafından onarılan kanal, (hiç olmazsa VI. yüzyıl başlarına kadar) hâlâ mevcuttu; bu kanalı sonradan kumlar tıkadı: Araplar bunu bir daha kullanılır bir hale getirip bir süre de olsa bakımsız bırakmadılar. Nihayet, Clisma ile Aila'dan başka, ünlü Bérénice[40] (bugünkü Bingazi şehrinin eski adı) limanı da, hiç olmazsa IV. yüzyıl süresince, kullanıldı: Hint malları, bu limanda boşaltıldıktan sonra, Yukarı Mısır'a doğru karayolunu tutarlar ve oradan Nil'i inerlerdi. Demek ki Bizanslılar, kuzey ve güney Asya ürünlerini çeşitli yollardan alırlardı. Belki de işaret edilmesi gereken bir ticarî yol daha kalmıştır ki o da, Asya'nın ortasından başlayıp, Hazar denizinin kuzey kıyılarını izleyerek, gerek Azak denizinde, gerek Kırım'da, - Bizanslıların ileri karakol olarak kurdukları *Bosporus* ve *Cherson* noktalarında, - sona eren yoldu. Bu yoldan daha Justinien devrinde yararlanılıp yararlanılmadığı ve bu şehirlerin, itiraz götürmez refahlarını, sonradan Don ve Kefe gibi, Asya içleri ürünlerinin batıya yayılmazdan önce, oraya ulaşmasına borçlu olup olmadığı meselesi hatıra gelebilir. Bana kalırsa, bunu sanmam, önce, Bosporus (bugünkü Kerç)'e gelince, kaynaklar, bunun, sadece komşuları olan Hunlarla ilişkide bulunduklarını bildir-

[37] Ritter, *Erdk*, XIV, s. 51 vdd.

[38] Theophanes, Bonn neşr. I, 218; krş. *Excerpta e Malchi historia*, s. 232 vd.; Procop. *De bello pers.* I, 19; Id. *Anecdota*, Isambert nşr., s. 564; Ritter, göst. yer. XIII, 221. XIV., 19.

[39] Letronne, *Recherches sur le livre De mensura orbis terrae par Dicuil*, Prolégomènes s. 9 vd.; Humboldt, *Krit. Unters. über die hist. Entw. der geogr. Kenntnisse von der neuen Welt*, I, 416 vd.

[40] Epiphanius, *Adv. hoereses*, cap. 66. 1. (*Opp.* Dindorf nşr. III. 1. s. 17); Palladius Ep., *Hist. Lausiaca* "*Bibl. vet. patr. graec. lat.* (Ducaeus nşr., Par. 1624, II, s. 997))" de; *Acta Arethae* "Boissonade, *Anecdota graeca*, V. 45" de; burada Bérénice, Aila'nın yanında, Clisma ile Jotabe'ın deniz durak yeri olarak gösterilmiştir.

mektedirler[41]; ama bu bölge Hunları, Doğu malları ticareti yapmazlardı; piyasaya ancak kuzeyin kürkçülük işlerini getirirlerdi[42]. Cherson için iş başka türlü görünüyor. Jordanès[43] bu pazaryerinden bahsederken, haris tüccarların buraya Asya'nın hazinelerini getirdiğini söyler. Cherson'un önemini sağlayan, kuzey memleketleri ürünlerini Bizanslılara sevk etmesi ve Rum imparatorluğuna akın akın gelen malları kuzey barbarlarının emrine vermesi idi. Bu mallar arasında, doğudan gelenler, barbarlar tarafından en çok kıymet verilen ve aranılanlardandı. Bu nedenle Mingrelya, Küçük Asya, Bizans'ın Rum tüccarları, Yakın Doğunun baharatıyle ince kumaşlarını bu pazaryerine götürmekte acele ederlerdi; Jordanès'in yurttaşları olan ve Pontus'un kuzeyinde bulunan bölgedeki barbarlar, meselâ Got'lar bu kıymetli eşyaları özellikle Cherson halkı aracılığı ile satın alırlardı. Jordanès'in fikrasını bu yolda yorumlamakla yanıldığımı sanmıyorum; bana kalırsa, orada, Yakın Doğu mallarının, bugünkü Rusya'nın güneyinden geçen bir yolu izlediği manasını verebilecek hiç bir şey yoktur. Sonradan, Justinien devrinden sonra, *Soğdiyana* ile İran arasındaki siyasî ilişkiler gerginleştiği vakit Yakın Doğu mallarının bir kısmı, geçici olarak Bizans imparatorluğuna bu yolla gönderilmiş olabilir; ipek ticareti tarihini izleyerek bu noktaya dönmek fırsatını biraz ileride bulacağız.

Justinien her şeyden önce, ticareti İranlıların hâkimiyetinden kurtarmak ve en kıymetli eşyanın, Çin ipeklerinin benimsedikleri tekelini bunların elinden almak çarelerini arıyordu. Habeşlilerin bu hedefe erişecek kadar ne kuvvetli, ne de girişimci oldukları ispat edilince, mesele bir aralık hallolunamaz gibi göründü. Bereket ki imparator, ipek böceği tohumları elde etmeği başardı. Bu tohumlar, üretici memleketlerin ta içlerine, büyük bir ihtimal, Hoten'e kadar (552'ye doğru)[44] girmiş olan misyoner rahipler tarafından getirilmişti. *İpek imali Bizans imparatorluğunda* işte böyle başladı ve Justinien'in halefi II. Justin bunu, sarayında bulunan bir Türk elçisine, daha 568 senesinde, tam bir faaliyet halinde, gösterebilmiştir[45]. Ama, yerli sanayiin,

[41] Johannes Malalas, Bonn. nşr. s. 432.

[42] Jordanes, *Getic. Mon. Germ. antiq.* V. 1, s. 63. (Mommsen nşr).

[43] Jordanes, aynı eser.

[44] Procop. *De bello gothico* IV, 17, *Excerpta e Theophanis historia,* Bonn nşr. s. 484. Richthofen'in yaptığı ispata göre (*China* I, 450 vd.), Procope'un Serinda'sının, Hoten'den başka bir şey olmadığı büyük bir ihtimal dahilinde gibi görünmektedir.

[45] Theophan. ayn. eser.

bütün ihtiyaca yetecek kadar ham ipek verebilmesi için, aradan daha birçok seneler geçti; bu sanayi, daha uzun müddet hammaddelerin büyük bir kısmını ve en iyi ipek cinslerini Çin'den getirtmek ve bu ticaretin zarurî aracıları İranlıların ağır taleplerine katlanmak zorunda kaldı. Bu 568 senesi Türk murahhas heyeti de, aranan hedefe başka bir yoldan erişmek için uygun bir fırsat gibi gözüktü. Fakat bu mesele, Orta Asya siyasî değişimine çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Olayların sonraki kısımlarını anlatabilmek için bu değişimden bahsetmek gerekir.

Orta Asya'da, Çinlilerin *Tukiyu* dedikleri bir Türk kabilesinin büyük bir kuvvet kazandığı devirde Justinien daha tahtta idi. Hakanlarının[46] yurtlarının bulunduğu Balkaş gölü civarında, hâkimiyetini bir taraftan, Çin'in batı ve kuzey sınırına kadar olmak üzre Orta Asya'ya yayıyor (Tukiyu'lar, Çin için rahatsız edici ve tehlikeli bir komşu olmağa başlıyordu); diğer taraftan da Amu Derya boyunca yayılıyor, Türkistan'la Toharestan'ı, Buhara ile Hazer denizine kadar olan bütün ülkeleri uyruğuna alıyor ve Eftalit Hunların imparatorluğunu yok ediyordu[47]. Güneydoğuda, bu devletin ilerlemesini durdurabilecek ilk engel, yalçın Hindu Kuş silsilesi olmuştur[48]. Şu halde yeni Türk imparatorluğu, Çin'le İran arasına girmiş bir köşe teşkil ediyordu; Çin'den batıya doğru sevk edilen bütün mallar zorunlu olarak bu imparatorluk topraklarından, - az veya çok uzun bir zaman sürmek üzere, - geçecekti. Bu hususta elimizde gayet önemli açıklamalar vardır ki, bu açıklamalar, Çin hududu valisi Peikiou tarafından VII. yüzyıl başında *Orta Asya ticaret yollarının* durumu hakkında sunu-

[46] Bu yurdun yerini, üç işaret noktası sayesinde, aşağı yukarı tayin etmek mümkündür. Bu noktalar şunlardır: Önce, kuzey ticaret yolunun "*Relation de Peikiou*"da (daha ileride göreceğiz) tarif ve tasviri; sonra, elçiliği hakkında Bizans'lı Zemarchos'un *anlattıkları*; bu, *Exc. e Menandri hist.* s. 381vdd.'da bulunmaktadır; nihayet, Hoeili ve Yenthsong tarafından kaleme alınan "*Biographie du pèlerin chinois Hiouenthsang*" (Stanislas Julien tarafından neşredilmiştir) s. 55 vd.

[47] *Exc. ex Menandri hist.* s. 354; *Theophan.* s. 485. Theophyl. Simoc. s. 283.

[48] Tukiyu imparatorluğu ile genişlemesi hakkında bkz. Visdelou, *Supplément de la bibliothèque orientale*, s. 40 vd.; Klaproth, *Tableaux historiques de l'Asie*, s. 115 vd.; Stanisl. Julien, *Documents historiques sur les Toukious*, *Journ. asiat.*'te Seri VI, c. III; batıyla güneye doğru açılması hakkında tam bir fikir edinebilmek, Hiouenthsang'in seyahat hikâyesi öğrenildikten sonra ancak kabil olmuştur (*Mém.* I, s. 16, 17 vd., 23; II, s. 190-195, 478 vd.; mür. Hoeili ve Yenthsong tarafından yapılan biografisi s. 61).

lan rapordan çıkmaktadır[49]. Bu yollar üçtü ve tali yollarla birbirlerine bağlanıyordu, şöyle ki birbirinden diğerine geçmek kolaydı. Hepsinin başlangıç noktası Çin sınırı olup önce Gobi çölünden geçerlerdi. Kuzey yolunun eriştiği ilk meskûn nokta, o zamanki adı Igu olan Hami veya Kâmil vahası idi[50]; sözkonusu yol, buradan kuzeye doğru çıkar, (o zamanlar Pului adını taşıyan) Barkul[51] gölüne komşu dağları keser; bugünkü Çungarya'yı geçer, Balkaş gölü civarında Thie-le[52] Uygur kabilesinin yerleştiği yerlere, sonra, Turkiyu'lar hakakanınınn yurduna ulaşırdı; batı yönünde uzanarak, Talas nehri üzerindeki Talas şehrine erişirdi (bu durum her ne kadar raporda gösterilmemiş ise de muhakkaktır). Talas, bütün Ortaçağlarda önemli bir geçit yeri idi ve Hiouenthsang burada, daha evvel yerleşmiş (630'a doğru) çeşitli memleketler tüccarları görmüştü[53]; yol bundan sonra, kuzeye doğru akan bir nehirden geçerdi ki bu, Sir - Derya (Iaxarte) olsa gerektir; buradan itibaren rapor yalnız uç noktaları, Bizans ve Batı denizini gösterir ki bu deyimin Çinlilerce birçok manası vardır. Kuzey yolu Türk imparatorluğunun en az işlenmiş topraklarından geçtiği halde, orta yol, en zengin ve en işlenmiş topraklardan geçerdi. Tufan, Kara - Şar, Kouça'yi keserek (Hiouenthsang bu kasabalarda az çok ticarî bir hareket ve işletilmekte olan zengin madenler bulmuştu)[54] güneyde Tiyan - Şan dağları boyunca uzanır, Kaşgar'ın batısında Terek boğazını geçer ve Fergane ve Usruşana üzerinden, Soğd'un eski pazaryerleri olan Semerkand ve Buhara yönünde ilerlerdi; buradan güneybatı yönünde sarkar, Merv'den geçerek Sasanî imparator-

[49] Neumann, *Asiatische Studien*, I, s. 187 vd.; Ritter, *Asien*, V., s. 563 vd. Daha eski kaynaklara dayanarak Abel Rémusat'nın tarif ve tasvir ettiği (*Remarques sur l'extension de l'empire chinois*. 1. 1. s. 121 vd.) üç ticarî yolla ilgilenmemize gerek yoktur.

[50] Vivien de Saint - Martin, Hiouenthsang'a notlar, *Mémoires*, II, 263.; *Ritter, Asien*, I, s. 357.

[51] Ritter, *Asien*, cild I, s. 379. Stanisl. Julien, *Journ. asiat.*'te Seri IV. VIII, s. 239. Pului gölü ile Lop gölünü Neumann (göstyer., s. 193) ile Richthofen, (*China* I, 530)'in iddia ettikleri gibi, bir saymak bana biraz tehlikeli gibi geliyor.

[52] Bu kabilenin yurtları hakkında bkz.: Ritter, göst. yer. s. 345, 441.; Klaproth, *Tabl. hist. de l'Asie*, s. 127.

[53] *Mém*, I, s. 14; Bretschneider (*Notices of the mediaeval geography* s. 38), ile Richthofen (*China* I, 542 vd.), kadim Talas'ın ya bugünkü Evliya-atakalesinde veyahut da civarında bulunmuş olduğunu ispat ederler.

[54] *Mém*. I, s. 2-4. *Hist. de la vie de Hiouenthsang* s. 47 vd.

luğuna varırdı [55]. Nihayet üçüncü yol, Türk imparatorluğunun güney kısmını keserdi. Bu yolu izlemeye kalkan yolcu, önce, o devirde yüksek bir uygarlık düzeyine yükselmiş olan Hoten ve Yarkend hükümdarlıklarına kadar, Lop gölünün güneybatısında, uzun bir yolu hiç konaklamadan çöl içinden kesmek zorunda kalırdı: bu hükümdarlık topraklarını aştıktan sonra, büyük bir ihtimalle Pamir'in yüksek yaylalarını, Bedakşan ile Tuharestan eyaletlerini geçer ve Bamian ile Gazne (Efganistan) boğazlarından nihayet Hindistan'a varırdı [56].

Böylece, batıya ulaşmak için izlediği yol ne olursa olsun, ipekle Çin'in ve Doğu Asya'nın diğer ürünleri, genellikle büyük Türk imparatorluğundan geçerdi. Daha yarı göçebe halinde, çoban ve cengâver bir ulus olan Türklerin bizzat ne dereceye kadar aracılık ettiklerini bilmiyoruz; fakat onların eğemen oldukları toprakların şurasında burasında, göçebe olmayan yerleşik tüccar kabileler vardı. Hiouentsang, bugünkü Aksu şehrinin kuzeyinde Muz-Tag dağını geçip Issık gölü boyunca ilerleyerek orta yoldan uzaklaştığı ve Issık gölünü Talas yönünde aştığı vakit, sözkonusu kabilelerden birinin topraklarından geçmişti. Kabile ile eyaletin adı Souli, başlıca şehrin ismi ise Suşe (bugünkü Tokmak) idi; orada, muhtelif hükümdarlıklardan tüccarlar vardı. Memleket ahalisinin yarısı kendilerini ticarete adamıştı [57]. Fergane'de de tüccar bir halk vardı; fakat öbürlerinin hepsinden önce becerikli tüccar ve mahir zanaatkâr eski şöhretlerini koruyan Soğdiyana şehirleri halkı idi ve eğer Semerkand piyasasında ecnebi memleketlerin en kıymetli mallarını hep birden topluyorsa bunu özellikle, ahalisinin zekâ ve faaliyetine borçluydu [58].

Çin ipeği yüklü kervanlar özellikle *Soğdiyana*'da birleşmek üzre yol alırlardı: bu mallar oradan, İran'a doğru tekrar yola çıkardı.

[55] Bu yol hakkında bkz.: Hiouenthsang'ın seyahatnamesiyle Abel Rémusat, *Nouv. mélang. asiat.*, I, s. 200 vd. Klaproth, *Magasin asiat.* I, 120 vd.; Ritter, *Asien*, V, 570 vd.; 650 vd.; Richthofen, *China* I, 530.

[56] Hiouenthsang, Çin'e dönüşünde, hemen hemen tamamen aynı yolu izlemiştir; yazdıklarını izleyerek ve Vivien de Saint-Martin'in eksiksiz açıklamasından yararlanarak, bu güney yolunun aşağı yukarı bütün durak yerleri tesbit edilebilir. krş.: Richthofen, göst. yer.

[57] Hiouenthsang, *Mém.* I, s. 12 vd. Richthofen (*China*, I, 541 vd.) bu fıkrayı, Vivien de Saint-Martin'den daha iyi aydınlatmıştır; Vivien de Saint Martin, yazdığı devirde, zamanımızda Rusya'da yapılan araştırmalardan yararlanamazdı.

[58] *Ayn. eser.* s. 18 vd; Abel Rémusat *Nouv. mél.* I, s. 202, 228 vd.; *Géographie de Moïse de Chorène* Saint-Martin'de, *Mém. sur l'Arménie*, II, s. 375.

Fakat memleket Türklere tabi olalıdan beri, geçit eskiden gösterdiği kolaylıkları artık göstermiyordu. Sasanî hükümdarları, bu cihangir ulusun komşuluğundan kendi satvetleri için son derece korkuyorlardı. Bir Türk istilâ ordusu, Soğd kervanları ardından İran topraklarına kolayca giremez mi idi? Sonuç olarak, Soğdlulardan ipek satın almalarını uyruklarına yasak ettiler. Soğdluların isteği üzerine, Türk imparatorluğunun batı kısmı valisi, Çinlilerin Titöpuli, Bizanslıların Dizabulos veya Silzibulos[59] dedikleri zat, bu ticaret kopukluğuna bir son vermek amacıyle İran'a bir heyet gönderdi. Bu müracaat boştu; İran hükümdarı, Türk imparatorluğundan gelen hiç bir ipek kabul etmek istemiyordu; elçiler bu ipekten getirmişlerdi; hükümdar bunların bedelini ödedi ise de, malı heyet üyelerinin gözleri önünde yaktı. İkinci bir heyet, daha fena bir kabul tarzıyle karşılandı. Bu nedenle Soğdlular, ipeklerini sürmek için başka bir yer aramak zorunda kaldılar. Bunların başkanı Maniach, Bizanslılara doğrudan doğruya ipek satmak amacıyle bu ulusla dostça ilişkiler kurması için Türk hakanını buna inandırdı. Bizans, ipeği, diğer memleketlerden daha fazla tüketiyordu. Heyet, Kafkas yoluyle Bizans'a doğru yola koyuldu. Maniach, yeni ticaret yolunu açmak için bu heyete bizzat katıldı. İmparator *II. Justin*, elçilere hüsnü kabul gösterdi ve Türk-Bizans dostluğunu sağlamlaştırma amacıyle Zémarque'ı gönderdi. Bu, 568 ve 569 yıllarında oluyordu[60]. Soğdlu ipek tüccarlarının. İran topraklarından geçmeden, mallarını Bizanslılara doğrudan doğruya teslim etmek için o andan itibaren izledikleri yolu bilmek ilgi çekici olurdu. Hazer denizinin güneybatı sahili İranlıların elinde olduğundan, her halde bu denizi kuzeyden dolaşarak, ister Azak denizi çıkışında, ister Kafkas eteğinde, sahilde, Bizans toprağına varırlardı. Kaynaklar bu konuda hiç bir şey söylemezler. Başlangıçta, her iki taraf da yeni ilişkileri büyük çaba göstererek körüklediler. Türk imparatorluğuna gitmek üzre İstanbul'dan elçi üzerine elçi hareket ediyordu: dönüşlerinde bütün bir Türk kervan silsilesi getirirlerdi, şöyle ki, az zamanda İstanbul'da ticaret bahanesiyle yerleşen Türklerin sayısı birkaç yüzü buldu[61]. Tabiî ki, büyük bir kısmı Soğd yerlilerinden oluşmuştu; Türk uyruğu olduklarından bunlar da Türk sayılıyordu. Fakat Türk hakanı ile

[59] O devirde Türklerin hakanı Mukan ile karıştırmamalıdır; krş. Neumann, *Die Völker des südlichen Russlands*, s. 113.

[60] *Excerpta ex Menandr.* s. 295 vd.; 380-385; *ex Theophan.* s. 484 vd.

[61] *Exc. ex Menandr.* s. 397 vd.

Bizans imparatoru arasındaki iyi anlaşma uzun sürmedi. 579 senesinde imparator Tibère tarafından gönderilen elçi Valentin, Bizanslıların siyasetlerinin ahde sadık olmaması paylaması ile karşılaştı; dostluk ilişkilerinin uzatılmasını gerçekleştirmek ısrarlarına ise Türkler, Bosporus (Kerç) şehrinin muhasara ve zaptedilmesiyle karşılık verdiler[62]. VII. yüzyılın ilk yarısında *Türk imparatorluğu çökmeye başladı*; Türk hakanları, güçlü dönemlerinde, Çin'e birçok defa saldırmışlardı; sonra bunun uyruğu oldular[63]. Amu Derya ve Sir Derya ülkeleri tüccar kabileleri bu dönüşümü sevinçle karşıladılar: bundan böyle kervanlar, Çin'den hiç bir engele uğramaksızın, gene onlara gelebilirdi[64]. O tarihten itibaren de Sasanîler, artık Türklerden korkuları kalmadığından, kervanların kendi topraklarından geçmelerini engellemeyi sürdürmemişlerdir; şu halde ticarî akım tekrar eski yolunu tuttu; Bizanslılar, İranlılara karşı elde ettikleri serbestlikten ancak birkaç sene yararlanabilmiş ve Türklerin doğrudan doğruya olan ilişkilerinden büyük kazanç çıkaramamışlardı; buna karşılık Uzak Doğu ulusları, uygarlıkları, gelenek ve görenekleri, sanayileri ve ticaretleri hakkında daha doğru bilgi elde etmişlerdi[65].

Şimdiye kadar İran halkını yalnız Asya ile Bizans arasında bir aracı olarak gördük. Doğu malları tüketiminin İran içinde ne miktarlara ulaştığını da araştırmak gerekir. Gerçekten, eğer İranlılar Çin ipeğinin kendi ülkelerinden geçmesine önem veriyorlarsa bu, yerli sanayie muhtaç olduğu hammaddeleri de aynı zamanda sağlamak içindi. VII. yüzyıl başlarında İran'ın doğu sınırını izlemiş olan Hiouenthsang, bu memleket zanaatkârlarının ipekli veya pamuk kumaş ve halı dokumadaki ustalıklarını ve ellerinden çıkan eşyanın komşu hükümdarlıklarda gördüğü rağbet ve takdiri kaydeder[66]. Bunlar,

[62] Menandr. göst. yer.

[63] Klaproth, *Tabl. hist.* s. 118-120; Richthofen, *China* I, 530.

[64] Abel Rémusat, *Nouveaux mélanges asiat.* I, s. 231.

[65] Vakanüvis Theophylactus Simocatta, Doğu Asya durumu ve özellikle bu bölgede ipek üretimi hakkında çok ayrıntılı bilgi vermek için gereken her şeye sahipti (Bonn nşr. s. 283, 286-288). Mumaileyhin tarif ve tasvir ettiği Taugas ülkesi Çin; bu ülkede bulunan Chubdan (Khumdan) şehri ise bugünkü Hsi-ngan-fon, o devrin de Tshang-ngan şehrinden başka bir şey değildi: Klaproth'nun (*Mémoires relatifs à l'Asie*, III, s. 261-264), Yule'nin (*Cathay and the way thither* T. I. s. XLIX-LIII) ve Richthofen'in (*China* I, 551 vd.) araştırmalarından beri bu, artık bir şüphe teşkil edemez.

[66] *Mémoires* II, 179. *Vie de Hiouenthsang* s. 208.

Asya'nın Bizans'a tabi memleketlerinden isteğiyle veya zorla İran'a gelen yabancı işçilerden devşirilirdi. Justinien, imparatorluğunun ipek dokumacıları için öldürücü, beceriksiz bir tekel sistemi kabul etmekle, bunların birçoğunu İran'a göç zorunda bıraktı[67]. Başkaları da, Şah II. Şahpur tarafından, Mezopotamya ve Suriye'de zaferle sonuçlanan seferinde elde ettiği ganimetle birlikte zorla getirilmiştir. Touster'de, Sus'ta ve İran'ın diğer şehirlerinde ipek yapımının kaynağı, birçok nesillerden sonra devam edegelen bir geleneğe göre, gene bu Rum kolonilerine kadar çıkıyordu[68]. Sasani sarayının lüksünü tatmin etmek için, büyük miktarda değerli kumaş gerekiyordu. Bizans ordusu Herakliyüs yönetiminde İranlıları yenerek 627 senesinde Dastagerd hükümdar sarayını zaptedince orada pek çok işlenmemiş ipek, bir sürü tam takım ipek elbiseler, işlemeli halılar ve bu tür daha birçok eşya buldu. Bunların yerli sanayi tarafından yapıldığı tahmin olunabilir.

Bu nedenle elde edilen ganimet arasında, bizi daha çok ilgilendiren daha birçok eşya da vardı. Bunlar, kaynakları elbette Hint olan büyük miktarlarda baharat, biber, zencefil, sarı sabır ve sarı sabır ağacı (Agallochon) idi; bütün bunları alıp götürmek, tasavvur edilemeyeceği gibi bu eşya, geri kalan diğer eşya ile birlikte, yakılıp kül edildi[69]. Şurasını da söyleyelim ki Araplar, Sasanî imparatorluğunun başkenti olan Medayin şehrini 636-637'de aldıkları zaman orada, büyük miktarda misk, amber, sandal ağacı stoku, bir geminin başlı başına yükünü teşkil edebilecek kadar da kâfur bulmuşlardı: Kâfur, yalnız Hindistan'ın ötesindeki adalarda elde edilen bir maddedir; Araplar bunu daha önce hiç görmemişlerdi, söz konusu maddeyi tuz sanarak, fazla lezzet vermesi için, ekmeklerine karıştırdılar[70]. Bütün bunlar

[67] Procop. *Anec.* s. 142.

[68] Mes'udî, *Prairies d'or* II, 185 vd. Yakut, *Dictionnaire géographique de la Perse*, Barbier de Meynard nşr., s. 217 vd. Çin nüfuzu burayı etkileyememiştir, halbuki bu nüfuz Maveraünnehir'de her halde kendisini göstermiştir. Burada, Buhara'daki ipek sanayii, memleketin Araplar tarafından fethinden önceki döneme kadar çıkar; bununla beraber sözkonusu sanayi en parlak devresine Sasaniler zamanında erişmiştir (900'e doğru). bkz. Vambéry, *Skizzen aus Mittelasien*, s. 192 vd.; 208 ve ayni yazarın *Geschichte Bochara's oder Transoxaniens* I, 78.

[69] Theophan. I, 494.; Cedrenus I, 732.

[70] Ritter, *Asien*, VII, Sect. 1, s. 173; Weil, *Geschichte der Chalifen*, I, s. 75. Justi, Tabari'nin Zotenberg tarafından tab'ı hakkında makale, *Ausland*'da, 1875 No. 16, s. 309.

ispat eder ki Sasanî sarayının lüksü, Doğu ticaretinin akımını İran'a doğru çeken nedenlerden biri idi.

İranlılar transit mallarından kendi ihtiyaçlarını çekip altıktan sonra, bu mallardan çok büyük miktarda daha kalırdı: bunlar doğrudan doğruya *Bizans imparatorluğuna* geçerdi. İstanbul sarayı, ihtişam ve lüks bakımından, Sasanî sarayından geri kalmazdı. İmparatorlar, debdebeli törenlerinde, etrafının ipek ve erguvan giyinmiş saray adamlarıyle sarılmış olmasından son derece haz duyardı; davetliler, resmî şölenlerde, sarı sabır ağacı güzel kokusuna bürünmüş salonlarda kurulan sofralarda oturur ve kendilerine muhteşem ipek elbiseler dağıtılırdı[71]. Sade bunun için pek çok baharat, pek çok ince Doğu kumaşları gerekti. Fakat yeni Rum sarayının Doğu üretimini büyük oranda tüketmesinde başka bir neden de vardı, bu neden tamamen siyasî idi: Bizans sarayı, hârika Hind ve Çin ülkeleriyle ticarî ilişkilerde bulunduğunu kuzey barbarlarına göstermek istiyordu; Rum imparatorluğunun yüksekliğini ifade etmek için, büyük kuvvetler göstererek ağır basılamadığı oranda bu gibi çarelere baş vurma ihtiyacı doğuyordu. Bir barbar prens Bizansla biraz dostluk ilişkisi kurdu mu, kendisine veya elçilerine ipekli kumaşlar, kıymetli taşlar, biber ve sair Doğu ürünleri armağan edilirdi[72]. Batıya da büyük oranda ipekli dokuma giderdi; bunu imparator ya süs olarak kullanılmak üzre kiliselere veya bunların başlarındaki rahiplere, yahutta, saraylarının ihtişamını arttırmak üzere prenslere armağan ederdi.

Kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve bunlardan muhteşem armağanlar hazırlayabilmek için ellerinde daima yeteri kadar kumaş bulundurmak isteyen Bizans imparatorları, Yakın Doğu ticaretini bütün çabalarıyle teşvik ve iltizam ederlerdi; İran veya Habeş prensleriyle yapılan görüşmelerde, ticaret çıkarları hiç bir zaman unutulmazdı; hatta genellikle çıkarlar görüşmelerin başılca konusunu teşkil ederdi[73]. Fakat imparatorlar daha da ileri giderler, ticaret ve sanayile doğrudan doğruya çıkar ilişkileri kurarlardı. Emirnamelerine göre, kendi uy-

[71] Constantin. Porphyrog., *De cerimoniis aulae byzantinae*, passim.; *Theophanes continuatus*, s. 457.

[72] *Excerpta ex Prisci historia*, s. 171, 185; ex Menandr. s. 204; Theophanes, I, s. 429; Theophylact. Simoc. s. 294; *Theophanes continuatus*, s. 343.

[73] Yukarda bahsedilen *Excerpta e Menandri hist.* s. 361 örnekleriyle karşılaştırınız; Theophanes I, s. 377.

ruklarıyle İranlılar arasındaki değişimin belirli bazı sınır şehirlerinde yapılması gerekirdi: bu şehirlerde imparatorun, Justinien devrinde *commerciarii* ve ondan önce de *comites commerciorum* denen memurları vardı; bunların görevleri, gümrük alım memurluğundan ibaret kalmazdı; aynı zamanda işlenmemiş ipek de satın almağa memurdular[74]. Satın aldıkları malların çoğu, imparator hazinesi (*comes largitionum*) yüksek denetimi altında bulunan İstanbul harem dairelerine özgüydü: bu dairelerde özellikle saray hizmetine verilmiş köleler, işlenmemiş ipeği işler, dokur, boyar ve sarayın ihtiyacı olan her türlü kumaşı yaparlardı: şu kadar var ki, belirli bazı kıymetli kumaşları dokumak diğer kimselere yasak edilmişti[75]. Bu imparator harem daireleri atölyeleri, özel sanayi ile tehlikeli surette rekabet ediyordu; buna rağmen özel sanayi, üretimi sınırlanmış olduğu ve bunları sürmekte güçlük çektiği halde, gene yaşıyordu. Gümrük memurları, satın aldıkları işlenmemiş ipeğin hepsini saraya vermezlerdi; bunun bir kısmını, ipek ticareti yapan veya bu maddeyi işleyen belirli şahıslara bedeli karşılığında bırakmaları kendilerine emredilmişti. Bu tedbir sayesinde ipek tüccarlarile imalâtçıların, İranlılarla doğrudan doğruya işlem görmüş oldukları takdirde sağlayacakları fiattan daha ucuza mal elde etmiş olmaları büyük bir ihtimal dahilindedir, zira rekabet zorunlu olarak fiyatları yükseltmiş olacaktı[76]. Aslında ipek, İranlıların düşmanca tutumları ve harplerin ilişkileri sık sık aksatması nedeniyle zorunlu olarak yüksek fiyatlı bir madde olarak kalacaktı.

İstanbul harem daireleri dışında, Bizanslıların ipek sanayii başlıca merkezleri *Suriye*'de ve özellikle Sûr ile Béryte'te bulunurdu[77] Zaten Suriye, imparatorluğun en mamur ve bereketli eyaletlerinden biri idi; Procope[78], Suriye'nin merkezi olan Antakya'dan bahsederken, bu şehrin, zenginliği, yüzölçümü, nüfusu, güzelliği ve anıtları yönünden Doğudaki Roma şehirlerinin en başında geleni olduğunu

[74] Zachariae, *Eine Verordnung Justinians*, göst. yer. s. 8 vd.

[75] Pariset, (*Histoire de la soie*, 1, s. 161 vd.), harem daireleri hakkındaki emirnamelerinin topunu birden arzeder.

[76] Zachariae, göst. yer. s. 9 vd.

[77] Procop. *Anecd.* cap. 25 (Dindorf nşr., III, s. 140). Antoninus Martyr 570 senesine doğru, Sur'da "gynaecea publica et olosericum et diversa genera telarum" bulur. (*De locis sanctis*, Tobler nşr. cap. 2, s. 5 ve Tobler ve Molinier, *Itinera hierosolymitana*, I, s. 92).

[78] *De bello persico* II, 8.

söyler; S. Antonin Martyr, Antakya'da hüküm süren lüks, Apamée'nin, Béryte'un ve Gaza'nin ihtişamı karşısında hayretler içinde kalmıştır[79]. İmparator Justinien'in aklına, ipek kumaşlar için büyük bir fiyat tesbit etmek geldiği vakit gerçi bu şaşaa az çok sönmüştür: bunun sonucu olarak artık ne tüccarlar, ne de imalâtçılar devam edebildiler; yüksek vergiye tabi tutulan ve mantıksız bir tekel dolayısıyle güç duruma düşen manifaturacılık mahvolduğu gibi, birçok işçiler de göç zorunda kaldılar[80]. Fakat bu durum ancak geçici olmuştur. Az zaman sonra ipekböcekçiliği memlekete sokuldu; ihtiyacı olan hammaddeyi sanayi artık hariçten yüksek fiyatla satın almağa mecbur olmadığından ve bunu memlekette ucuz bir fiyatla kendi elde edebildiğinden, gene iyi günler gördü; Suriyeli imalâtçıların, memleketi dut ağaçlarıyle kaplamağı ihmal etmedikleri tasavvur olunabildiği gibi, Richter de, bu ağacın Beyrut civarında yetiştirilmeğe başlandığı devrin, Suriye'de Bizans egemenliğinin son yüzyılına rastladığını söylemekle tamamen haklıdır[81].

Suriyeliler, ipek imali ile kalmazlardı; bunlar aynı zamanda girişimci tüccarlardı da; ipek ile beraber, başka Doğu ürünlerini de uzaklara ihraç ederlerdi[82]. Daha S. Jérôme bile bunlardan onların, "haris tüccarlar" olduğunu kaydederek bahseder ve malları ile bütün dünyayı dolaştıklarını, servet edinmek için sefalete, ölüme, barbarların istilâsına göğüs gererek ta Batı Roma imparatorluğuna kadar gittiklerini söyler[83]. Cermenlerin egemenliği impratorluk topraklarında

[79] Tobler ve Molinier nşr. s. 92, 109, 118.

[80] Procop. *Anecd.* göst yer. s. 140-142.

[81] *Erdk.* XVII, 1, s. 496.

[82] Procop. *Anecd.* s. 140.

[83] *Hieron. Ep. ad Demetriadem*, Maurin., nşr., IV, 2, s. 788. Id., *In Ezech.* 27, 16. *ib.* III, s. 885. Bonamy'nin yanlış bir kaydı üzerine Löbell, *Geogr. von Tours* adlı eserinde (s. 197, not) barbar istilâları "kavimler göçü" devrinde büyük miktarda Suriyeli tüccarların, Rum imparatorluğunun batı eyaletlerini yurt tuttuklarına kanıt olarak Salvien'in (*De gubern. Dei*, lib. 4, Baluze nşr., Par. 1669, s. 87) bir fıkrasını gösterir. Sözkonusu fıkra şudur: "Turbae negotiatorum et siricorum omnium, quae majorem ferme civitatum universarum partem occupaverunt." Salvien'in bu insanlardan bahsetmesi, hırsızlıklarını işaret etmek içindir; "*sirici*" kelimesiyle, serica (soieries-ipekli) ticareti yapanları kasdetmektedir ki diğer yazarlar bunlara Suriyeli değil, sericarii demektedirler (bkz. Facciolati, *lex. lat*; s. v. siricus); gerçi, bu *sirici* deyiminden Suriyelileri anlıyabiliriz; lâkin bu anlayışımız, Batıya ipeğin tam da Suriyeliler tarafından getirilmekte olduğunu başka kaynaklardan bildiğimizdendir. Ancak,

sağlamlaşınca, Suriyeli tacirler Roman ülkelerinde daha sık dolaşmağa başladılar: hatta bunlardan bazıları o ülkelerde yerleşmiştir. Bu nedenledir ki Mérovingienler devrinde, yanız Narbonne ve, Orléans'da ve Tours'da Suriyelilerin yerleşmiş olduklarını görmekteyiz; bunlar halkın diğer kısmına o kadar iyi karışmışlardı ki, hemen hemen yabancı sayılmazlardı; Orléans'da dinî bayramlara katılırlardı; Paris'te, bunlardan biri piskoposluk derecesine kadar bile yükselmiştir[84]. Grégoire de Tours zamanında Gozze şarabı, frenk memleketinde az bulunur bir meta değildi; oraya Finike derisinden tulumlar getirilirdi[85]; bu eşyayı ithal eden Suriyeli tüccarlardı muhakkak: Ne zaman ki, Mérovingienlerin sarayında lüksün ilerlemesiyle erkek ve kadınlar ipekten[86] ince elbiseler giymek alışkanlıklarını kazandılar ve kiliselerde, kilise mihraplarını ipekle örtmek, kutsal eşyayı ipeğe sarmak, papazları ipekle süslemek gelenek haline geldi, bu kumaşları Fransa'ya getirten Suriyeli tüccarlar değil de kimdi?

Görünüşe bakılırsa Suriye eyaletinin, sinaî ve ticarî faaliyeti yönünden diğer bütün eyaletlere göre bir üstünlüğü vardı. Bununla beraber Mısır da Doğu eşyasına geniş bir piyasa arzeder ve bu malların bir kısmı, Akdeniz yoluyle, Batıya doğru sürülürdü; zaten Mısır'ın kendi de bir miktar ihracat maddesi üretirdi; Grégoire de Tours zamanında papirüs, Marsilya'ya, muhakkak ki denizden gelirdi[87]; fakat Mısır Rumlarının, kendi mallarını Fransa veya İtalya'ya bizzat götürdüklerini ve bu iki memleket limanlarında ticarî müesseseler kurduklarını müspet bir şekilde gösterir hiç bir şey yoktur. Diğer

Salvien'in son tâbii olan Halm, bu fıkrada *Syricorum* imlâsını kabul etmiştir (*Mon. Germ. hist., autor. antiq.* I, 1, s. 49); bu, adı geçen yazar tarafından yapılan bir tahminden başka bir şey değildir: elyazması nüshalardaki imlâ şekli *siricorum*'dur ve bunun kendisine, hakikî manayı göstermiş olması gerekirdi.

[84] *Acta concil. Narbon.* a. 589, can. 4, ds. Mansi'de, *Coll. conc.* IX, 1015' Grég. de Tours, *Hist. Franc.* VII, 31. VIII, 1. X, 26. İd. *De glor. mart.* cap. 95; *Vita Columbani*, Mabillon'da, *Acta SS. ord. Bened. saec.* II, S. 19; Grégoire de Tours'un bir fıkrası hakkında Bonamy'ye de bkz. (*Hist. de l'Acad. des Inscr.*), XXI, Paris 1754, s. 96 v. dd.; Deguignes, *Mém. sur l'état du commerce des Français dans le Levant avant les croisades*, (*Mém. de l'Acad. des Inscr.*) XXXVII, s. 472 vd.

[85] Grég. de Tours, *Hist. Franc.* VII, 29, *De gloria confess.* cap. 65; *De gloria martyr.* cap. 112.

[86] V. Audoeni *Vita S. Eligii* passim; *Vita S. Clodoaldi*, Mabillon'da, *Acta SS. ord. Bened. saec.* I, s. 136.

[87] Grég. de Tours, *Hist. Franc.* V, 5.

taraftan, ne Grégoire de Tours'da, ne de Mérovingien devri imtiyaznamelerinde, İstanbul veya Roma imparatorluğunun Avrupa'daki diğer eyaletleri Rum tüccarlarının bu sıfatla isimlerine rastgelinmemesinde şaşılacak bir yan yoktur[88]; bunun, Doğu Roma sarayı ile Mérovingien kralları arasında sık sık vukubulan murahhas göndermeleriyle müşterek hiç bir noktası yoktur. Demek ki, Rumların (kelimenin tamamen tekelci anlamında) Doğu ile Batı arasındaki ticarî ilişkilere Suriyeliler kadar faal bir şekilde hiçbir zaman katılmadıklarını her halde kabul edebiliriz. Eğer bu bakımdan bir yerde önemli bir rol oynamışlarsa, bu İtalya'dan[89] başka bir yer olamaz; çünkü, bu, memleket Doğu Roma imparatorluğu eyaletlerinden yalnız Adriyatik'le ayrılmış ve siyasetçe kısmen bunlara tabi bulunmuştur. İspanya'da, Bizans egemenliği uzun süre (625'e kadar) doğu ve güney-batı sahillerini kapsadığı için, bu bölgelerde oldukça yayılmış olan Doğu ürünlerinin bir kısmını buraya Rumların getirmekte olduğu tahmin olunabilir[90]. Aslında diyakos Paul de Mérida, Doğu'dan gelen Rum tüccarın (Büyük bir ihtimalle Guadiana yatağını sudan çıkarak) kara içlerinde (Nouvelle Castille'de) oldukça uzaklarda bulunan ve kendisinin doğduğu şehre kadar uzanıp o yerin piskoposuna mallarını teklif ettiklerini kaydeder[91]. Batı Gotları[92] kanunnamesi, bazı *transmarini negotiatores* (deniz nakliyatı ticareti)'a ait hükümleri kapsar; bu deyimden, önce şüphesiz Kuzey Afrika tüccarları kasdediliyordu, fakat bu, Rumları da kapsamış olabilir; ama, gösterilen malların türünden bunların kaynağını kestirmek mümkün değildir[93].

Cermen veya Cermen - Romalı memleketlerdeki halk, genellikle, ticarete karşı ve özellikle, iç ticaretten daha fazla enerji, vakit ve sermayeye ilişkin deniz ticaretine karşı az yönelim gösteriyordu. Hele

[88] 589 yılı Narbonne Ruhanî Meclisi belgelerindeki bir fıkrada (Mansi, göst. yer.) Pazar günü istirahatı meselesi dolayısıyle Rumlar, Gotlarla Romalılardan ve Yahudilerle Suriyelilerden ayrı olmak üzre halkın bir kısmını teşkil etmek itibarıyle gösterilmiştir; geriye, bu Rumların, tüccar sınıfından olup olmadığını bilmek kalır.

[89] Ama o memlekette de, şurada burada, Suriyeliler bulunur; Procope, (*De bello goth.* I, 8,), bunlardan Antiochus adında birinden bahseder. Antiochus Napoli'de yerleşmişti.

[90] Romey, *Hist. d'Espagne*, II, 357.

[91] Paul, diac. Emerit., *De vita patr. Emerit.*, Florez *España sagr.*'da XIII, 348.

[92] *Lex Visigoth.* lib. XI, tit. 3, 1. 2.

[93] Genellikle "Dahn, *Ueber Handel und Handelsrecht der Westgothen*, (*Zeitschrift f. Handelsrecht* XVI, 383 v.d)"e bkz.

Cermenler, sade ve kaba geleneklere sahip olduklarından, Doğu'dan baharat, güzel kokular veya incekumaşlar getirtmeğe hiç ihtiyaç duymazlardı. En büyük tutkuları, toprak sahibi olmaktı; çünkü, yalnız bu mülk kendilerine devlet ve toplumda en önemli ve en esaslı haklara pay sağlar ve hayvan yetiştirmek de, yaşamak için ihtiyaçları olan her şeyi sağlamalarına medar olurdu. O karışık devirlerde, eli silâhlı saldırılara karşı mülkiyetin savunusu, toprak tasarrufuna sıkı bir biçimde bağlı olan askerlik hizmeti mükellefiyeti, her ferdin kuvvet ve vakitini alırdı. Nihayet, büyük ticarî girişimlerin en başta gelen ihtiyaçlarından birini teşkil eden nakid paraları hiçbir zaman olmadı. Cermenler tarafından zorla boyunduruk altına alınan Romalıların durumu başka idi. Onlarda, Doğu ticaretinin Batıya ithal ettiği lüks eşya zevki vardı; bu, onlarda uzun zamandan beri yerleşmiş bir alışkanlıktı. Fakat, önce Romalı vergi alım memurları tarafından güçleri tüketilen, sonra istilâ dolayisile servetlerinin daha da azaldığını gören bu insanların çoğu, ne bu eşyayı satın almağa kadir, ne de geniş oranda ticarî girişimlerde bulunabilecek paraya sahiptiler. Bu şartlar içinde, Suriyeli tüccarların akın akın Batıya gelmelerine karşılık Batıdan Doğuya olan akımın gayet zayıf bulunması çok muhtemeldir. Gerçi birçok hacılar, ister aydınlanmak, ister sağlıklarını kazanmak, ister kıymetli kutsal eşyalar elde etmek için Doğuya, kutsal yerleri ziyarete giderlerdi[94], fakat bu seyyahlar arasında tüccarların adı pek az geçer[95]. Mérovingienler devrinde frenklerin ticaret maksadiyle Suriye'ye gittiklerini ispat konusunda, genellikle gösterilen örnek, Suriyeli tüccarların Fransa'ya olan seyahatlerini gösterme için verilirse, daha çok isabet edilmiş olur. Aslında, Antakya'da bir sütunun tepesinde yaşayan ünlü s. Siméon Stylite'in, ste. Geneviève'e[96] karşı büyük bir saygı beslediği ve Goller memleketine giden veya geri dönen tüccarlara (*negotiatores illuc euntes ac redeuntes*), yani, şüphesiz, Fransa'ya giden veya oraya dönen vatandaşlarına, bu frenk azizesini gidip kendi tarafından selâmlamalarını veya adı geçen azizeden haber getirmelerini tenbih ettiği, ste. Geneviève'in hayatına dair yazılan eserde okun-

[94] Bu keyfiyete, Fransa için, *Hist. Franc.* (I, 10) da ve *De gloria martyrum* (cap. 1. 5, 6, 19, 21)'de Grég. de Tours tarafından; İtalya için Antoninus Martyr tarafından; İngiltere için de "Dicuil, *De mensura orbis*, etc."da Fidelis tarafından tanıklık edildiğini görmekteyiz.

[95] Bunun bir örneği Grég. de Tours'da bulunur: *De gloria martyrum*, cap. 78.

[96] *Acta SS. Jan.* I, s. 160.

maktadır. O devirde Batıda, kendilerine özgü bir ticarî faaliyet muhafaza etmiş olan deniz limanları göstermek güçtür. Ama Marsilya'nın istisna teşkil etmiş olması büyük bir ihtimal dahilindedir [97]. Frenk istilâsı, onun eski öneminden büyük bir şey kaybettirmedi; bundan ötürü, bu bilgiyi bir Bizanslı vak'anüvise borçlu olduğumuzdan [98], daha ileri giderek, Marsilya'nın Bizans imparatorluğu ile ilişkide bulunduğu sonucuna varabiliriz kanısındayız. Aslında burası, (elçi veya herhangi bir sıfatla) İstanbul'a giden frenklerin gidişte gemiye bindikleri ve dönüşte gemiden indikleri nokta idi [99]. Öte yandan Marsilyalıların, papirüs almak için Mısır'a gemi yolladıkları zannolunabilir [100]. Grégoire de Tours zamanında Nis civarında bir münzevi keşiş, oruç günlerinde, Mısır münzevilerini taklit ederek tüccarlardan aldığı bazı Mısır bitkilerinin köküyle yaşardı; bu tüccarlar ise ecnebi olmazdı; bunlar, yurttaş, o memleket halkı, belki, Marsilyalılardı. İtalyanlar arasında, Adriyatik'in kuzeyindeki sahile yakın ve az derin deniz parçalarını dolduran adaların denizci [101] halkı, daha o zamanlardan, uzak seyahatlere atılmak gözüpekliliği ile tanınmışlardı [102]; bu seferlerin hedefini öğrenmek ne yazık ki, artık bizim için mümkün değildir. Gerçi IX. yüzyılda [103] yazılmış olan Altino vakayinamesinin Bizanslı Longin'e atfettiği bir nutuktan her ne kadar Venedik ticaret gemilerinin bütün Bizans imparatorluğunu dolaştığı ve hatta Antakya'ya kadar çıktığı açıkça beli ise de, muhakkak ki bu, yazarın gece gündüz çalışarak meydana getirdiği şişirme bir nutuktan başka bir şey olmadığı gibi, hiç bir şey de ispat etmez.

Şu halde Akdeniz'de Bizanslılar, Batılıların kendileriyle çekişmeyi düşünmedikleri bir üstünlüğü korumakta idiler. Asya'nın ticaret yollarının sona erdiği sahiller daha onların elinde idi; Kızıldeniz'in Doğu mallarını getirdiği Mısır'a, Şap denizinden, Basra körfezinden veya Orta Asya'dan kalkan kervanların yüklerini boşalttıkları Suriye'ye,

[97] Mérovingien hanedanından kral Dagobert zamanında, Saint-Denis fuarında, Lombarlar'la İspanyollar yanında Provansâlılar görünürdü. Pardessus *Dipl.* II, s. 5.

[98] Agathias, I, 2. Bonn nşr. s. 17.

[99] Grég. de Tours. VI, 2. VI, 24. VII, 36.

[100] Ayn. eser. V, 5.

[101] Grég. de Tours. VI, 6.

[102] Cassiod., lib. 12, ep. 24, *tribuni maritimorum*'da şöyle yazar: "qui saepe spatia transmittitis infinita."

[103] *Arch. stor. it.* VIII, s. 210; *Mon. Germ. hist. SS.* XIV, s. 48.

nihayet, Karadeniz üzerinde, Doğu ticaretinin ilgilendiği tali noktalara sahiptiler. Fakat VII. yüzyılda Araplar, ticaret için en önemli eyaletlerini onların ellerinden aldılar. Aslında bu milletin dünya sahnesine çıkışı, her yönden tepkiler uyandıran olaylardan biri olmuştur; bu, Doğu ticaret hayatını o kadar alt üst etmiştir ki, Bizanslılarla Batılılar arasındaki ticarî ilişkileri araştırmadan önce bunu yakından incelemek gerekir.

II

MUHAMMED'İN ORTAYA ÇIKIŞINDAN HAÇLI SEFERLERİNİN BAŞLANGICINA KADAR

1 — ARAPLAR VE ARAP ÜLKELERİNDEKİ TİCARET YOLLARI

Bilinir ki Muhammed, Araplara yeni bir iman verirken, onları aynı zamanda diğer dinler saliklerine karşı savaşa çağırıyordu; Araplar bu etkiyle, o zamana kadar az bilinen, memleketlerin dışına birdenbire akın ettiler ve koşaradımla bir taraftan Suriye'yi, Mezopotamya'yı ve İran'ı, öte yandan da Mısır'ı fethettiler (635-644). Derini düşünmeyenler onları önce, her uygarlığın, her sanayiin, her ticaretin yıkıcısı olarak gördüler. Fakat ekilmiş tarlaları, toprağa bağlanmış sakin halkı harp esnasında bile nasıl gözettiklerinin, fethedilen memleketlerde egemenliklerini ne kadar sakınganlıkla örgütlendirdiklerinin farkına varmakta gecikilmedi ve açıkça söylemek gerekti ki büyük devletler dünyasında yeni gözüken bu ulus, oldukça yüksek bir uygarlığa daha önce erişmişti ve yeni gelişmeler yaratabilecek güçteydi. Şu halde, Araplar daha Muhammed devrinden önce bir kültür sahibi idiler ve ticaret de bunun en az önemli unsuru değildi. Arapların kuzey kabilelerinden birinin, Hira'nın ticarî rolünü yukarıda incelemek fırsatını bulduk; Muhammed devrinden önce de, Bahreyn Araplarında, Hindistan'la olan alışverişe ilişkin izler bulmaktayız[104]; güneyde, Aden pazaryeri hiç bir zaman önemini tamamen kaybetmemişti[105]; içerlerde, Fırat'tan Yemen'e kadar, Arap kabileleri kervanlarla birbirlerine bağlanırdı; daha Muhammed'den önce Arap dünyasının dinî merkezlerinden biri olan ve hem zengin ve hem girişimci tüccarlarla meskûn bulunan *Mekke*, düzenli kervanlar gönderir ve buna karşılık oraya da kervanlar gelirdi[106]. Birçok defa iş

[104] Ritter'de, *Erdk.* XII, s. 90, İslâmdan önce yazılmış bir şiirden çıkarılan fıkraya bkz.

[105] Bir *Histoire de l'Eglise* (kilise tarihi) müellifi Philostorge bu durumu IV. yüzyıl için tekrarlar. Ayn. esr. 65.

[106] Caussin de Perceval, *Hist. des Arabes*, I, 256, 270, 319, 342, III, 36; Wüstenfeld, *Chroniken der Stadt Mekka*, IV, 35, 39.

seyahatları yaptığı bilinen Muhammed de, bu gidişe engel olmadı; dini bütün kişilerin, ticarî işlerini, dinin farz kıldığı hacla düzenleyerek bir araya getirmelerini bile sakıncalı görmüyordu[107]. Bu suretle Mekke kervanları, mal değişiminin sıkışımına kuvvetle alet olmuştur ve İslâmlık yayıldıkça da, halkı Kâbe'yi ziyaret eden ve Mekke fuar yerlerine tabiî veya yapılmış ürünlerini götüren memleketler çemberi o derece genişlemiştir. Haccı kolaylaştırmak, yol, yol üzerine dizilmiş çeşmeler yapmak gibi hacıların güvenlik ve rahatı için halifeler veya vezirleri tarafından yapılan her şeyin ticarete yararı oluyordu. Ziyaret yerleri, zamanla, İslâmiyetin sinesinde çoğaldı; Arap'da, bu ibadet arzusuna, onu, bilmediği şehir ve ülkeleri gidip görmeğe götüren yaratılıştan bir tecessüs, maceraya atılmasını seven bir ruh katıyordu. Hacılar gibi, sade seyyahlar da şehirlerde, gideri Beytülmalden verilen imarethaneler bulurlardı; ihtiyaçları olan yiyeceği sağlamak için beraberlerinde getirmeği ihmal etmedikleri malı da yolda satarlardı.

Her şeye rağmen, İslâmiyetin ilk zamanlarında, ticarî refah ve parlaklığın çeşitli durumlarda sekteye uğradığı inkâr edilemez. Kâfirlere karşı açılan cihat bütün kuvvetlerin bir arada toplanmasını gerektirdiği sürece mal nakliyatı, hele ecnebi memleketlerle olan ticaret, kendiliğinden durdu; diğer dinlere bağlı olanlara karşı koyu bir kin bağlayan hak dini mutekidlerinin, bunlarla barışçıl ilişkileri sürdürmeleri söz konusu olamazdı. Fakat ne zaman ki, halifeler sancaklarını dünyanın üç kıtasına diktiler, o zaman yavaş yavaş sükûn peyda oldu; kâfirlerin birçoğu Arap prenslerinin egemenliği altında sakin sakin yaşadıkları için, bunları hedef tutan kin sükûnet buldu; hak dinine bağlananlar, kâfirlerle ilişkilerinin imanlarını zedeleyeceği hususundaki kanılarını artık bıraktılar; yabancı fikirle gelenek ve görenekler Müslümanlar üzerinde, günden güne belirli etki bile yaptılar. Bütün bu sebeplere, Arap ticaret hayatının ilk zamanlarını en büyük müşkülâta sokan bir engelin ortadan kalkması pek sıkı bir şekilde katılıyordu. Bilinir ki Muhammed Müslümanlara, gerek giyecek ve gerekse yiyecekte en büyük sadeliği buyurmuştu[108]. Fakat ne zaman ki mamur ve bereketli eyaletlerin ele geçmesi onları zengin etti, ve hele, her şeyin bolluğuna alışmış olan İranlılarla aynı sancak altında birleştiler, ken-

[107] *Coran* (Kur'an), (Kasimirsky tarafından terc.), chap. 2. v. 194 ve not.

[108] Krş. Pariset, *Hist. de la soie* II, s. 150 vd.

dilerinde lüks ve rahat zevki doğdu ve bununla da, dışarıdan gelen maddelere olan ihtiyaç büyüdü.

Ticaretin gelişmesini kolaylaştırmaya ve sağlamaya dayanak olacak bütün bu şartlar, ilk Abbasîlerin hilâfet makamını işgal ettikleri devirde, bir araya toplanmış bulunuyordu. Halifeler, ticaretin gelişimine, saraylarındaki büyük lüksle bilvasıta, yollar yaparak ve özellikle, imparatorluklarının göbeğinde, yeri çok iyi seçilmiş olmakla birinci safta gelen bir pazaryeri olmağa önceden aday bir şehir kurmakla doğrudan doğruya olmak üzere bizzat kuvvetli bir hamle vermişlerdir. Halifelerin eski yurtları Şam, ticaret için iyi bir yerde bulunuyordu doğrusu; burası, Küçük Asya veya Fırat ülkelerinden Arabistan ve Mısır'a doğru yol alan kervanlarla, Arabistan veya Mısır'dan Küçük Asya ve Fırat ülkeleri yönünde ilerleyen kervanların başlıca duraklarından biri idi. Fakat halifeler imparatorluğu içinde uluslararası ticaretin başlıca iki ana yolu hep o iki büyük nehir, Dicle ile Fırat idi; bu durum son derece dikkate değer! X. yüzyıl Arap coğrafyacılarından biri, bu iki nehrin döküldüğü Basra körfezine Çin denizi adını verir[109]; zira Uzak Doğu'ya giden gemilerin çıkış noktası burası idi. Araplar, İranlılara karşı kazandıkları ilk zaferlerin sonunda (635-636), düşmanlarının Basra körfezi boyunca seyrüseferde bulunmaları ve Umman ülkesiyle Hindistan'a doğru gemi göndermelerini engellemek için, Fırat kenarında Basra şehrini kurmuşlardı[110]; bu şehir sonradan, Doğuya giden Arap gemilerinin çıkış noktası olmuştur. Abbasîler, kendi şehirleri olan Bağdad'ı, Dicle'nin iki yakasında kurdular; Fırat'tan başlayan, Mezopotamya'yı bir ucundan öbür ucuna kadar geçen ve Bağdad'da sona eren trafiğe uygun bir kanal, yeni başkenti Küçük Asya'ya, Suriye'ye Arabistan'a ve Mısır'a bağladı; Orta Asya kervanları ise, Buhara ve İran'dan geçerek akın akın Bağdad'a gelirdi.

Önce, Basra Körfezi yolu ile olan deniz ulaşımı konusunu ele alalım. Hemen, büyük değeri olan bir gerçeği kaydedelim; *Denizci Sinbad*'ın ünlü seyahatleri bilinir;bunlar ta *Binbir Gece* masallarının

[109] Mukaddesî, Sprenger'de, *Abhandlungen der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, T. III, chap. 3, s. 66.

[110] Saint-Martin tarafından iktibas edilen *Mücmelüttevarih*, *Recherches sur l'Histoire et la géographie de la Mésène et de la Characène*, Paris, 1838, s. 54 ve d.; bu müellif, İranlılardaki gemicilik ve deniz ticaretine ilişkin meselelerde büyük bir yetki ve itibar sahibidir.

çerçevesine kadar girmiştir[111]; ne dersiniz! Bu, maceraya atılmayı seven denizcinin seferlerinin çıkış noktası daima Bağdad'dır ve bunları, Abbasî halifesi Harunurreşit zamanına kadar çıkarırlar (785-809). Bağdad'ın hep artan refah ve parlaklığı ile halifelerin yaptıkları lüks, deniz ticaretine, zorunlu olarak o zamana kadar bilinmeyen bir atılım ve yön verdi; Bağdad'ın büyük tüccarları, mağazalarını Hint baharat ve güzel kokuları, Çin ipeklileri ile doldurmak için, masaldan başka kaynaklardan da haklarında bilgi aldığınız bu uzak seferleri teşvik etmek zorunda kaldılar. Zaten efsanevî ayrıntı bir yana bırakılırsa, Arap denizcilerin dönüşte anlatmış olmaları gereken gerçek şeylerin aslını bu masallarda bile görmekteyiz; bu seyahatların hedefi olarak gösterilen memleketlerin adı geçen masallarda ister adları özellikle açıklansın, ister yalnızca halkı veya üretiminin biçimi ile işaret edilsin, bunları gene tanırız; zira, bu memleketleri gerçekten ziyaret etmiş olan Arap denizcilerin mutlak suretle itimada değer hikâyelerine baş vurmak kâfidir. Sinbad'ın Doğu yönünde erişmiş olduğu en uç nokta Malaka yarımadasında Kalah (ileride göreceğiz) adıyle gösterilir; burada, bir tarihte olmuş bir olayı başka bir tarihe yerleştirilmiş görmek durumu hiç bir biçimde söz konusu olamaz, zira Arap tüccarlar, belirtilen devirden itibaren, hiç olmazsa o kadar uzaklara kadar ilerliyorlardı; bunların daha VIII. yüzyılda Çin'e kadar giderek 700 yılında ecnebilere açılmış olan Kanton liman ve pazaryerindeki ecnebi halk arasında mevcut bulundukları büyük bir ihtimal dahilindedir[112]. Bu şehirde 758 yılında olan birtakım kargaşalıklar, burada Arapların varlığını kuvvetlendirir mahiyettedir. *Tang hanedanı vekayinamesinin*[113] bir fıkrasına göre, halifenin uyruğu, Çin imparatorunun, asilere karşı koymak için[114] hizmetine aldığı İran ücretli askerleriyle birleşmişler, halkı soymuşlar, evleri yakmışlar ve bunun

[111] Langlés bunları, başlı başına tam bir daire teşkil eder sayarak Arapca metinle birlikte Fransızcasını: "*Les voyages de Sindbad le marin* - Denizci Sindbad'ın seyahatleri (Paris 1814)"nami altında neşretmiştir; Walkenaer bunların içinde coğrafyayı ilgilendiren ne varsa, "*Nouvelles annales des voyages* (1832, 1)" da tefsirini neşretmiştir.

[112] Richthofen, *China*, I, 569.

[113] Gaubil, "*Mémoires concernant les Chinois par les missionaires de Pékin*, XVI, s. 84" adlı eserinde, adı geçen vekayinameden alınmış fıkralar göstermektedir.

[114] *Ayn. eser.*, 67'nci sayfanın yukarısında, 71, 73.

üzerine de denizden kaçıp gitmişlerdir[115]; bu "halife uyruğu" deyimi, pekâlâ Arap tüccarlarını veya Arap gemileri mürettebatını kasdedebilir. Bu olay, Kanton'un ecnebilerle olan ilişkilerini kesmişe benzemiyor: eğer bu ilişkiler kesilmişse bile, bu uzun müddet sürmemiştir her halde. Bu ilişkiler, 795 senesine kadar devam etmiştir; fakat o vakit her halde gümrük taleplerinin pek yüksek olması dolayısıyle memleketten kaçan yabancılar, bu mevkii terk ederek tezgâhlarını Koşinşin'e nakletmeye karar verdiler[116].

Böylece, VI. yüzyılda Seylan adası, İran ve Habeş gemilerinin erişebileceği en uç nokta sayılırken, Araplar, Abbasîler zamanında, bu noktayı cüretkârane aşıyorlardı, hem de daha pek uzaklara gitmek şartıyle; fakat aynı zamanda, *Tang hanedanı* dirayetli imparatorları tarafından (620-907) yönetilmekte olan *Çinliler* de, denizde büyük bir faaliyet gösteriyordu. Bu sülâle vekayinamesi, (Çinlilerin *Molai* dedikleri) Malabar sahilleri boyunca, kendilerinin *Siteou* (Siudou)ve *Milan* (Arapça Meran) olmak üzere iki isim altında tanıdıkları Sind munsabına kadar, buradan, Basra körfezinde, Sirâf'a ve bazen de ta Fırat munsabına kadar ileri giden deniz seferinden bahseder[117]. Bu deniz ticaretinin en paralak devri, Tang hanedanının ilk yüzyılına rastlar (620-720); onu takip eden devirlerde, ne zaman ki, Araplar gittikçe sık sık Çin'e kadar seyahat ettiler, Basra körfezinde Çinliler günden güne daha az gözükmeğe başladılar. Demir atma yerleri genellikle[118] Sirâf limanı idi bu yer, Faristân'a tabi ve bundan ötürü Basra körfezinin Doğu sahilinde bulunuyordu; bu şehrin kalıntılarını son zamanlarda, Bender - Konkoun şehrinin biraz ötesinde ve Tharié kö-

[115] Bu fıkranın izahı için bkz., Reinaud, *Relations des voyages faits par les Arabes et les Persans, prolég.* S. cix; Bretschneider, *On the knowledge possessed by the ancient Chinese of the Arabs and the Arabian colonies* (London, 1871) s. 10 vd.; Richthofen, *China* I, 570.

[116] Richthofen, *Göst. yer.*

[117] *Mém. de l'Acad. des Inscr.* XXXII, s. 367 de Deguignes tarafından yazılan *Extraits des Annales de la dynastie des Tang*; Klaproth, *Lettres sur l'invention de la boussole*, s. 95; Yule, *Cathay*, I, S. LXXVIII vd.

[118] Körfezin iç kısmına kadar gitmeğe cesaret ettikleri pek ender hallerde ancak vakiidi; orada pek az derinlik bulur, çok çalkantılı sular da, onları genellikle sahile atardı ve burası, korsanla dolu idi; *Relat. des voy.*, göst. yer. s. 12; krş. *Prolég.* s. IX vd.; *Suriye vekayinamesi* adlı eserinde Abdülfereç (Bruns ve Kirsch nşr. II, s. 151 ve d.), 825'te Bahreyn halkının İran, Hind ve Çin gemilerini nasıl soyduğunu anlatır.

yünün yanı başında buldular, halbuki eski seyyahlarla coğrafyacılar yanlış olarak bunları, Keich adası karşısında, Tcharak dağının eteğinde, yıkıntıdan iz olmayan bir noktada aramışlardı[119]. Çinli gemileri orada, dönüş navlunu olarak, Basra'dan, Umman'dan ve diğer yönlerden gelen malları yüklerlerdi. Böyle yüklü olarak, önce Maskat'a kadar Arap sahili boyunca ilerledikten sonra engine açılır ve aşağı yukarı dört hafta sonunda, Malabar sahilinde Coulam (Quilon)'da tekrar karaya yanaşırlardı. Oradan, büyük bir ihtimalle Seylân adasını solda bırakarak, yollarına devam ederler, Bengale körfezini bir çizgi doğruluğunda olmak üzere keserler ve Malaka boğazından geçerek vatanlarına dönerlerdi. Bu deniz yolculuğunun daha fazla ayrıntısına girişmeğe burada gerek yoktur. Bunlar, IX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Arap tüccarı Süleyman'ın[120] hikâyesinde bulunur; yukarıda anılan kişi, memleketlerine dönen Çinli gemilrinden istifade ederek birkaç defa Hindistan'a ve Çin'e seyahat etmiştir[121]. Zaten o sırada da söz konusu gemiler Sirâf'ta daha nadir görünmeğe başlamışlardı.

Biraz önce gösterdiğimiz yolu, Çin gemilerinden çok Arap gemileri sık sık geçerlerdi. Bunların çıkış noktası Sirâf'tı. IX. yüzyılda, posta (kervansaraylar) veziri Ebulkasım *ibni Khordadbeh*, muhakkak ki deniz işlerinde uzman kişilerin yardımıyle, bir seyyah rehberi[122] yazmıştır ki bunda, özetle, Dicle munsabından Hindistan'la Çin'e giden denizyolunu tarif ve tasvir eder[123]. Çıkış noktası olarak, Basra körfezinin ta dibinde Obollah limanını gösterir. Bu limanın arkasında Basra ve Bağdad büyük antrepolarının ihdası kendisine yeni bir hayat

[119] Ritter, *Erdk.* VIII, 773 vd., XII, 386; İbni Batuta, Sanguinetti ve Defrémery nşr., II, 456 not.; *Annales des voyages*, 1848, II, s. 50, not. 2.

[120] 851'de yazılmış olan bu hikâye, Reinaud'nun "*Relations des voyages faits par les Arabes et les Persans dans l'Inde et à la Chine*, Paris. 1845, II" adlı eserinin ilk altmış sayfasını doldurur; tabiî, bu hikâyeden sonra (s. 61-154), nâşir seyyah hikâlerine dayanarak gene X. yüzyıl başlangıcında Ebu Said Hasan tarafından tertip edilen ve Hindistan'la Çin'in etnografyası, tabiî tarihi ve siyasî tarihine ilişkin muhtıralar vermektedir.

[121] Bu, hikâyesinin başlangıcından (s. 13-15) açıkça anlaşılır gibidir.

[122] Bu rehber 864 ile 874 arasında tertip ve tanzim edilmiştir (Kremer, *Culturgesch. des Orients*, I, 269); Barbier de Meynard, bunun asıl metnini, bir Fransızca tercümesiyle beraber, *Journ. asiat. Série* VI. T. V (1865)'te neşretmiştir; Sprenger bunu, "*Post-und Reiserouten des Orients*, 2'nci kitap (*Abh. der, deutsch. morgenl. Ges.* vol. III. No. 3) adlı eserinde Almanca olarak neşretmiştir.

[123] Barbier de Meynard nşr., s. 281 vd.

vermişti; burası Çin'e, Arap ticaret gemilerinden mürekkep tam kafileler sevk ederdi[124]. Bu, aynı körfezin diğer limanlarının da Çin ile ilişkilerinin olmasına engel değildi. Özetle, Sirâf limanı ile, halkı girişimci tüccar ve gözü pek denizcilerden oluşan Fars büyük limanını söyleyelim[125]. İbni Khordadbeh'e göre, Arap gemileri genellikle İran sahilini izlerler, sonra Malabar'a kadar Hind kıyıları boyunca ilerlerlerdi; bu yolu seçişleri, sahildeki çeşitli limanlardan yükleyecek veya buralara indirecek malları olduğundandı şüphesiz, yoksa engine açılmaktan korktuklarından değil; nitekim Coromandel sahilinden itibaren Bengale körfezini, tıpkı Çinliler gibi, bir çizgi doğruluğunda geçerlerdi; İbni Khordadbeh'nin işaret ettiği yol, Süleyman'ın Çin gemileri için gösterdiği yolun tamamen aynıdır. İbni Khordadbeh birçok Çin limanlarının adını kaydeder[126]: onun zamanında Kanton (ki ibni Khordadbeh buna Kâku der), ecnebiler için biricik karaya inme yeri olmaktan çıkmıştı artık; aslında Çinlilerin yaşadıkları yerlerin merkezinden uzak olan mevkii, bu imtiyazı hedef saymaya uygun değildi. IX. yüzyılın başlangıcından beri en önemli iskele *Khan-fou* idi; bunu daha sonra Marco Polo'da Gampou adıyle göreceğiz; Khan-fou'dan ileride daha çok ayrıntıya inerek bahsedeceğiz. Bugünkü Şanghay limanının güneyindeki koyda bulunup, Soung'ların başkenti King-sse (bugünkü Hang-tchou-fou) şehrinden ancak birkaç fersah uzaklıkta idi; Khan-fou ile King-sse arasında devamlı bir geliş gidiş hareketi vardı. Khan-fou'da Çinli gemileri, uzak Batı memleketlerine yaptık-

[124] Kremer (*Culturgesch. des Orients*, II, 276) tarafından iktibas edilen İbn Hamdun.

[125] Mes'udî, *Les prairies d'or*, Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille (I, 303, 308) tarafından verilen metin ve yapılan tercüme; İstahrî, *Das Buch der Länder*, Mordtmann tarafından tercüme edilen s. 19, 69, 71, 74; *Relat. des voy.* Reinaud nşr. s. 79. Kazvinî'nin "*Tableaux du monde indien*" adlı eserinde, pek çok efsanevî hikâyeler serpilidir: bunlar kısmen, Sirâf denizcileri hikâyelerinden alınmıştır; Gildemeister'e bkz. *Göst. yer.* s. 195. 197.

[126] Metinde adları geçen iki limandan başka, Al-Wakin'i kaydeder; burada, çok iyi demir, Çin pirinç ve porseleni bulunuyordu; bu liman büyük bir ihtimalle Tonkin'de Songkoï munsabında bulunnurdu; adı anılan yazar bundan sonra, Şantung'un güney sahilindeki Kantou veya Kiaou-tshou'yu kaydeder; Richthofen, *China*, I, 575 vd.; II, 177 262 vd.; adı geçen kişiye göre bu, kuzey Çin'in en geniş ve en eyi limanıdır; sonradan burasını kumlar tıkamış olduğundan bu limana girmek daha güç olmuştur; bu nedenle o zamandan beri denizciler Thsi-fou limanını tercih etmişlerdir.

ları sefer dönüşü, vatan toprağını sevinçle selâmlarlar, Cava, Hind, İran ve Arabistan ticaret gemileri de, tehlikeli deniz yolculuklarının hedefine erişirlerdi. Araplar orada ve başkentte, seyyar olmamak üzere yerleşmiş birçok vatandaş bulurlardı; Çin imparatorunun hoşgörü ve iyilikseverliği sayesinde orada, Kur'an hükümlerine göre adalet uygulayan ve İslâm usulünce ayin ve ibadette bulunan bir kadıları bile vardı[127]. Mallarının satışı için King-sse pek özel kolaylıklar gösterirdi. Bu eşyadan imparator bile, kendi kullanmak üzere, satın alırdı[128]; vatandaşlarının veya büyük Çin tüccarlarının mağazaları kendilerine, dönüş navlunu olarak, bol bol o yerin ürünlerini ve usta zanaatkârlarının eserlerini sağlardı. Zaten, memleketin içerlerine kadar girip orada tamamen serbest olarak alışverişte bulunurlardı, yeter ki Çin makamları tarafından imza edilmiş pasaport elde etmeği ihmal etmiş olmasınlar[129].

Araplar uzun süre hüsnü kabul gördüler, memleketin egemen güçleri onları uzun süre yerlilerle bir tuttular; fakat bir gün, 875 yılına doğru, Çin'in kuzeydoğusunda bir kıyam baş gösterdi[130]; bu ayaklanma dokuz sene sürdü ve, yalnız memleketin iç durumunda değil, fakat dışla olan ilişkileri de kapsamak üzere, tam bir değişiklik oldu. İhtilâlciler memleketi harabeye döndürdüler: yakıp yıkmak için kudururlarken, dut ağaçlarını bile esirgemediler, şöyle ki ipek ihracatı senelerce durdu: sel gibi kan döktüler; Arap kolonlar çok çektiler ve belki de tamamen mahvoldular. Yabancı kuvvetlerden yardım gören imparator en sonunda kıyamı bastırdı ise de, iktidarı büyük bir darbe yemiş oldu; eyaletlerde valileri onun otoritesini hor görür ve kendi keyiflerine göre hareket ederlerdi. Arap tüccarlarıyle gemi kaptanları bunların şiddetine, hakkın yerine getirilmesinden çekinmelerine, haraç kesme ve soygunculuklarına maruz kaldılar. Bu şartlar içinde, Çin ile olan ilişkilerini artık kesmeğe ve başlıca antrepolarını Malaka yarımadasında bulunan Kalah'da[131]

[127] *Relat.* s. 13.

[128] *Ayn. esr.* s. 76, 106.

[129] *Ayn. esr.* s. 12, 41 vd. 79.

[130] Bu kıyam hakkında bkz. *Mémoires concernant les Chinois*, XVI, s. 261 vd.; Richthofen, *Chian* I. 572.

[131] Kalah'nın Malaka yarımadasında bulunduğunu iyice tesbit edilmiş sayarım: fikrim, aynı zamanda Quatremère'in (*Journ. des Savants*, 1846, aralık, s. 734), Walckenaer'in (*Nouv. annal. des voy*, 1832, I, s. 19), Sprenger'in (*Abhandl. der deutsch.*

kurmağa karar verdiler. Bu şehir, o zamana kadar Çin yolu üzerinde ancak ara durak yerinden[132] başka bir şey olmamıştı. Bu tedbir, Çinli tüccarların Arap müşterileriyle ilişkilerini sağlayarak, Çinlileri Kalah'a gitmek zorunda bırakmıştır. Doğu ticaretinde o vakit Kalah, VI. yüzyılda Seylan'ın aldığı önemi kazanmıştır; burası, Batı Asya ile Doğu Asya tüccar gemilerinin buluşma yeri oldu. Aslında Arabistan'la Çin arasında[133] bir ara yer tutmuş olmasını bir tarafa bırakalım, buranın durumu her bakımdan çok iyi idi. Arap tüccarlara yeni ve önemli bir pazaryeri açılmış oldu; bu, kafur, karanfil, sarı sabır, kızıl boya ve sandal ağaçları, Hindistan cevizi, cevizi bevva gibi Hindî Çini ürünleri çarşısı idi ki bu maddelere Kalah civarının çok kıymet verilen kalayı da katılmakta idi[134]. Bu ticaret öyle gelişti ki, X. yüzyılda, Malaka yarımadasına yapılacak bir seyahat, Siraf denizcileri için dünyanın en kolay işi idi. Aynı zamanda Cava adasını da iyi öğrenmesini bildiler. Orada Çinli tüccarlar da buluyorlardı ki, bu Çinlilerin büyük bir kısmı, vatanlarında çıkan karışıklıklar neticesinde o memlekete göçmüştü[135].

morgenl. Ges. III, No. 3, s. 88), Peschel (*Gesch. der Erdk.*, s. 107) ve daha birçok zevatın fikridir; aslında bunun yerini açıklamak zordur: Maury, bunun eski Kadah (genellikle Quedda yazılır) olduğunu tahmin eder; bu tahmin lehinde çok ihtimal vardır; Yule, *Cathay*, I, S. civ, exci.

[132] *Relations*, s. 17, 93 vd. Mes'udî I, 308. O zamandan beri Arap tüccarlar Çin'e gitmek istediler mi, Kalah'tan itibaren Çinli gemilerine binmek zorunda kalırlardı; Mes'udî, *ayn. esr.*; zaten Hindistan'la Çin arasında deniz ilişkileri engele uğramışa benzemiyor; her halde Hindliler, 970 ve 996'ya doğru Çin'e (Hindli veya Çinli) tüccar gemileriyle gitmişlerdir; Stanislas Julien tarafından "*Journ. asiat. Serie.* IV, T. X (1847) s. 113, 120"de takdim edilen Çin evrakından alınan kısımlara bkz.

[133] Ebulfida (*Géogr.* II, s. 131) de, Kalah'ın "Umman ile Çin arasında bulunan bütün bölgelerin limanı" olduğu okunur.

[134] *Relations*, s. 93. İbni Khordadbeh, nşr. Barbier de Meynard, s. 288, 294; *Voyages de Sindbad*, nşr. Langlès. s. 73; Ebu Dülef, *Iter asiat.*, nşr. Schloezer, s. 18 vd.

[135] Mes'udî, II, 52; Ebulfida, *Géogr.*, Reinaud tarafından yazılan önsöz, I, S. CCCXC. İdrisî'nin kayda değer fıkrası bu duruma taallûk eder ki, bu fıkranın Jaubert tarafından yapılan tercümesi şudur (I, 60): "Derler ki, Çin işleri, vaziyeti isyanlarla karışıp gaddarlıkla karmakarışık Hindistan'da hâd bir dereceyi bulunca, Çin halkı, ticaretlerini Zanedj ile buna tabi diğer adalara naklettiler." Gerçi İdrisî bütün bu bülümde, Zengbar sahili karşısında bulunan adalardan bahsederse de, bunları Hind adaları ile karıştırdığı gibi, yukarda gösterilen fıkra da aslında Cava'ya aittir. Reinaud, Zanedj yerine Zabedj imlâsını kabul etmiştir ki, bu, daha doğrudur (Ebülfida, giriş, göst. yer. ve s. 5).

Mademki Araplar, Hind - Çini ve Çin gibi uzak memleketlere sık sık gidiyorlar, mademki, muhtemel olduğu gibi, bunlardan bazıları Kore'ye kadar uzanarak orada yerleşme yerleri[136] kuruyorlardı, Doğu Hindistan'ın, sayısız seyahatler hedefi olduğu haydi haydi tasarlanabilir. Her türlü ürünü o kadar bol olan yarımadanın batı sahili tam da Arabistan'ın doğu sahili karşısında bulunuyordu ve buraya iki ayda, ve hatta bazen de, iyi bir rüzgârla, bir ayda varılabilirdi[137]. Daha 700 yılından önce Seylan'da yerleşmiş Arap tüccarları olmalıdır, zira 700 yılına doğru, dul veya yetim kalarak memleketlerine dönen kadın ve genç kızlar, Hintli korsanlar tarafından kaçırılmıştır[138]. IX. ve X. yüzyıl Arap seyyahları raporuna göre, Hind kıtasında, Araplara yönelim gösteren sayısız hükümdar vardı[139]; Zamorin Kerouman Permal ile diğer bazı Malabar prensleri İslâmlığı kabul ederek ülkelerinin herhangi bir bölgesinde Arapların yerleşme yerleri kurup camiler yaptırmasına izin verdiler[140]. Mes'udî, 916'da Hindistan'ı ziyaret ettiğinde bugünkü Bombay şehri yakınında bulunan Saimour kasabasında böyle kalabalık bir koloniye rastgelmiştir[141]; orada aşağı yukarı on bin Müslüman olup bunlar yalnız Siraf'tan, Umman'dan, Basra'dan, Bağdad'dan veya halifeler imparatorluğunun diğer pazaryerlerinden gelen insanlar değildi, bunların arasında, o memlekette, Arap ana babadan doğma fertler de vardı; bu kimseler içinde büyük tüccarlar da mevcut olup hükümdar bunlardan birine,

[136] Mes'udî, I, 346. İbni Khordadbeh, s. 294, 522. Bu yerleşme yerlerinin ilkleri ancak X. yüzyıla kadar çıkar; IX. yüzyılda daha hiçbir Arap oraya kadar sarkmamıştı; *Relations*, s. 60 ve *Prolég.* s. CLXVIII. vd.; vaktiyle, bahsi geçen fıkraların Sila'sinin Japonya olduğu kabul edilirdi; fakat Richthofen (*China* I, 576) ile Goeje (*Arabische Berichten over Japon*, Amst. 1880, s. 3, 4.) pek haklı olarak bunda Koreyi görmektedirler.

[137] *Relations*, s. 15; Scherzy, Sprenger'de göst. yer. s. 87; Mes'udî, I, 332.

[138] Elliot, *Hist. of India*, I, 118 de Beladori'den alınan parça ile *Mém. de l'Acad. des Inscr.* XVIII, 2 (1849), s. 79 vd.'da Reinaud'nun *Mém. Géogr. hist. et scientif. sur l'Inde*'ine bkz.; Gildemeister, *Scriptorum arab. de reb. ind. loci*, s. 52 vd.'ndaki Arap geleneği de krş.

[139] *Relations*, s. 26, 27; Mes'udî, I, 382 vd.; Istahri, s. 82 vd.

[140] Lassen, *İndische Alterthumskunde*, IV, 255, 953. Ritter, *Erdk.* V, 581 vd. Gildemeister, göst. yer. s. 51.

[141] Istahri, s. 85; İdrisi, I, 172. Reinaud, *Mém. sur l'Inde*, s. 220; Ebulfida, nşr. Reinaud, giriş, S. CCCLIV; Lassen, *göst. yer.* III, 183; III üncü ve IV. cilde ek, s. 18, not. 1; Sprenger, *göst. yer.* s. 80; Yule, *Cathay*, I, S. CXCII.

bütün koloni üzerinde kaza hakkı vermişti[142]. Saimour'dan kuzey yönünde hareket edildiğinde, bir sürü ticaret şehrine rastgelinirdi; bunların arasında, daha İlkçağlarda tanınmış Soupara ve Barygaza (bugünkü Safara "Soufala"[143] ve Barotch) şehirleri, daha sonra da, Cambaye körfezi üzerinde Cambaye şehri vardı; bütün buralarda Müslümanların oturduğu veya hiç olmazsa buralara sık sık uğradığı çok muhtemeldir, yalnız bu, Cambaye için muhtemel olmayıp, muhakkaktır[144]. Araplar böylece Hind sahil ve şehirlerinde barışçıl sömürgeler[145] kurarken, orduları, İran sınırlarını VIII. yüzyıl başlangıcında aşmışlar ve aşağı Sind bölgesini almışlardı. Bu memleket şehirlerinden birinde, Moultan'ın bir tapınağı vardı ki, Hindular tâ uzaklardan burasını ziyarete koşarlardı; Araplar, usta bir politikacılıkla, bunun devamına izin verdiler; bu tedbir, kendilerini yerlilere ısındıracak mahiyette olduğu gibi, hacıların akın akın gelmesi de gerek şehre ve gerekse memlekete ancak faydalı olabilirdi; bundan başka, hacılar, Tanrılarına sunulmak üzere veyahut da Arap emirine haraç vermek için, sanayilerinin değerli ürünlerini getirirler ve bu eşya tüccarlara büyük bir kârla satılırdı[146]. Daha da önemli olan bir pazaryeri, Daybal (Dibal) çarşısı idi; bu şehir, Sind munsabının batısında[147], sahilde bulunuyordu. Hind veya Çin'e doğru yola çıkan İran ve Arabistan gemileri burada hem gidişte hem dönüşte mola verirlerdi; bu suretle bütün bu memleketlerin malları belirtilen şehrin piyasasında daima bulunurdu; şehrin zengin tüccarları bu eşyayı dahile doğru yayarlar ve

[142] Mes'udî, II, 85 vd. Gildemeister, *göst. yer.* s. 165'te İbni Haoukal'a da bkz. Reinaud, bu fıkranın tashih olunmuş bir tercümesini sunar, *Mém. sur l'Inde*, s. 242; Kazvînî, Gildemeister'de, s. 208.

[143] Yule'nin, *Cathay*, I, 227 vd., Surate'tan pek uzakta olmayan Safaranın yeri hakkında verdiği bilgi, Lassen'in, *göst. yer.* I, 107. IV, 957, verdiği bilgiden önemlidir; *Indian antiquary*, I, 321'e de bkz.

[144] Reinaud, *Mém. sur l'Inde*, s. 220 vd.; Istahri, s. 82.

[145] Devrin Hind yazılarında bunlar Yavana veya Kalayavana (kara Yavana) adı altında gösterilmiştir; bkz. A. Weber, *Die Verbindungen Indiens mit den Ländern des Westens*; *Allg. Monatschrift*, sept. 1853, 2'nci madde, s. 733.

[146] Reinaud, *Mém. sur l'Inde*, s. 184 ve d., 213, 248 vd.; Ibni Haoukal, *Oriental Geography*, transl. by Ousely s. 148 vd. Mes'udî, I, 375; *Relations*, s. 135 vd.

[147] "Doğusunda" diye okumak, İbni Haoukal'ın metninin yanlış okunmasından ileri gelmiştir; daha iyi bir elyazmasıyle bu metne eklenen haritaya baş vurulduğunda "Batıda" diye okumak gerektiği anlaşılır; bkz. Elliot, *Hist. of India, muhammadan period.* I, 37, 377.

bu bölgenin ürünleriyle geride bulunan diğer memleketlerin ürünlerini denizyoluyle ihraç ederlerdi[148]. X. yüzyıl başlangıcında cengâver Gazneli sultanlarının verdiği hamle ile Araplar, fetihlerini Hindistan'ın kuzeybatısına kadar yaydılar. O zamana kadar kendilerine hemen hemen kapalı olan Hindistan içerlerine Arap tüccarların girebilmeleri, bu fetihler sonucunda, daha kolay olmalı idi[149]; fakat Gaznelilerin dinî taassubu yüzünden yerliler kendilerinden nefret ettiler ve bu nedenle de, Hindlilerin yabancılarla ilişkide bulunmağa karşı duydukları ve memleketin göbeğinde, sahilde olduğundan daha canlı bir şekilde korunan doğuştan var olan tiksinti, ancak daha fazla şiddet yarattı[150].

Arap denizcilik ticaretine gelelim. En mamur ve parlak zamanında bile Sirâf hiç bir zaman Hind ve Çin mallarının tek antreposu olmamıştır. Gerçekten Istahrî "denizaşırı memleket malları kıtalar içine Sirâf'tan hareket eder" der[151]. Fakat bu yazarın İran'ın güneyinde ve muhtaç olduğu bütün baharatı yalnız Siraf'tan alan bir yerde oturduğunu da gözden uzak tutmamalıdır. Bilgisi daha geniş ve derin olan Mes'udî bu bilgiyi tamamlıyor. Ve Sirâf'ın ticaret gemileri konusunda genellikle Umman sahil boyunu da anıyor.

Gerçekten Umman ülkelerinin limanlarından olan Sohâr ve Mascate şehirleri sık sık Doğu Hindistan'a, Çin'e ve Hindi Çini'ye gitmek üzre seferler düzenlerler, buna karşılık, bu memleketlerin gemilerini kabul ederlerdi[152]. İncelediğimiz konuya biraz daha nüfuz edebilmemize imkân verecek bir gerçek varsa, bu da Sokatora'nın

[148] Bu şehrin yeri ile ticarî önemi hakkında, Sprenger, göst. yer. s. 80'de İbni Khordedbeh'e bkz.; Istahrî, s. 20; Mes'udî, I, 207, 239, 378; Ibni, Haoukal, Gildemeister'de göst. yer. s. 170; Kazvini, ayn. esr. s. 205; İdrisî, I, 161. Reinaud bunun, bugünkü Karatchi şehrinin tâ kendisi olduğunu tasavvur eder (*Mém. sur l'Inde*, s. 170, not. 6); Elliot dahi, (*göst. yer*, s. 374 vd.) bu görüşü kabul eder; bu hususta inandırıcı sebepler gösterir ve Daybal'in bugünkü Tattah olduğu hakkında genellikle kabul edilmiş olan fikre karşı bunu savunur.

[149] Reinaud, *Relations*, giriş, S. CLVIII. vd.

[150] Reinaud'un bu hususiaki tahmini, Wilken'in, Mirchond'ın *Histoire des Gaznévides* adlı eserinin tercümesinde (s. 172) yaptığı tahminden daha doğru ve yerindedir.

[151] Mordtmann trc., s. 74.

[152] *Relations*, s. 93; Mes'udî, I, 303, 308; II, 52; İdrisî, I, 152; Ebulfeda tarafından zikredilen Azizi'de (X. yüzyıl) Almohallaby, Reinaud. trc., II, 137; Istahrî, s. 14, 71.

bir Hindli korsanlar yuvası olmasıdır. Bunlar, Hindistan'a veya Çin'e doğru yelken açmış Arap gemileri adadan gözükür gözükmez üzerlerine saldırmak için buradan hareket ederlerdi[153]. Sokatora'nın durumu bize bu gemilerin yalnız Arabistan'ın güneyinden veya Bab-ü'l Mendeb boğazından gelebileceğini ispat ediyor. Bu da bizi Doğu Asya ile ilişkileri muhakkak olan Yemen, Hicaz, Habeşistan ve Mısır gibi yepyeni bir memleket serisinden bahsetmeğe sevkediyor. Bir tek örnek olarak, sadece Hindistan'dan çıkan büyük meşe ağaçlarının (Teck ağacı) Mısır'da ve Arabistan'da gemi yapımında kullanıldığını söylemek yeter[154]. Bu memleketler de Hindistan ve Çin piyasalarına arzedilecek bir şeyleri olmıyacak kadar ihracat mallarından yoksun değillerdi. Böylece, Hindistan'ın doğu sahillerinin zümrütleri Aden ve Mekke yoluyla batıya yayılırken Uzak Doğu prensleri Yukarı Mısır'ınkilerini ve Habeşistan'da pek bol olan vahşi fildişlerini tercih ediyorlardı; Hindistan'da ve Çin'de bunlardan her şey yapılıyordu[155]. Bahtlı Arabistan'da *Aden* bu çeşitli malların en mühim pazaryerlerinden biri, limanı da Asyanın çeşitli yerlerinden ve Afrika'nın doğu sahillerinden gelen gemilerin buluşma yeri idi[156]. Bu gemilerin hangi memleketlerden kalkıp geldiklerini ele alacak olursak Hind ve Çin ürünlerinden hiç olmazsa bir kısmının Kızıldeniz yoluyle geldiğini anlarız. Bunun aynı ürünlerin Sirâf yoluyle de gelmesine engel olmadığı meydandadır. Çünkü bu limanın gemicileri gemilerini Arabistan'ın doğu ve güney sahilleri boyunca yürütüyorlar, hatta Aden'den geçerek bazen ta Cidde'ye kadar da çıkıyorlardı. Orada yüklerini Cidde Körfezinin kuzey kısmındaki sefer tehlikelerine dayanabilecek daha iyi yapılmış gemilere aktarma ediyorlardı[157]. *Cidde*, VII. yüzyıl ortalarına doğru Acem tüccarları tarafından kurulmuş ve Halife Osman tarafından Mekke'ye liman olarak seçilmiş bir şehirdir. Mekke'nin ticarî refahından son derece faydalanmakla beraber Kızıldeniz seferlerinin durak iskelesi olduğu için kendi önemini de

[153] Mes'udî, III, 37.

[154] Mes'udî, III, 12; Sprenger, *göst. yer.*, s. 157.

[155] Mes'udî, III, 7 vd., 43-48; *Relations* s. 153.

[156] Ibn-Khordadbeh, Barbier de Meynard nşr., s. 282; Istahrî, s. 13; Ebulfeda'da Azizi, Reinaud trc., II, 127; Saint-Martin'de Moïse de Khorène'in *Coğrafyası*, *Mém. sur l'Arménie*, II, s. 371.

[157] *Relations*, I, 142 vd.

kaybetmemiştir[158]. O zaman Medine'nin limanı olan *El-Cer* ise Çin, Hind ve Habeşistan gemilerinin uğrağı idi[159]. Nihayet körfezin kuzey batısında eski Kulzüm (Clisma); Mısır ve Suriye'ye müşterek liman vazifesini gördüğü için henüz refah içinde idi[160]. Biz şimdilik Yakın Doğu ürünlerinin izlediği yolu daha ileriye kadar takip etmiyeceğiz, çünkü denizden ulaşabilecekleri en uzak noktaya gelmiş bulunuyoruz.

Arap memleketleriyle Hindistan ve Çin arasındaki deniz ticareti yanında *karayollarından yapılan alışveriş* pek önemsiz kalıyordu[161]. Ara sıra Semerkant ve Horasan halkı Çin'e gitmek için hâlâ Basra Körfezinden gemiye biniyorlar ve bu yolun pek büyük dolambaçlılığına rağmen denizyolunu karayoluna tercih ediyorlardı[162]. Bununla beraber kervanlar hiç bir zaman eşya taşımaktan geri kalmadılar. Arapların Sind nehri munsabına egemen oldukları zamanlarda buralardan İran'ın içerilerine, Sicistan (Sevistan)[163] Vilâyetinden geçerek giden bir kervan yolu vardı. Daha kuzeyde Pençap kervanları Efganistan'ın yüksek yaylalarından *Kâbil*'e ve *Gazna*'ya büyük miktarda eşya ulaştırıyorlar, böylelikle bu iki şehir büyük aktarma merkezleri oluyorlardı[164]. Buradan da kervanlar bir yandan batıya Horasan'a, diğer yandan da kuzeyc Buhara'ya doğru yola koyuluyorlar ve böylelikle Hind baharatı denizden pek uzak oldukları halde bu bölgede de yayılıyordu. Buhara'da Çin'den, Orta Asya yoluyle getirilmiş diğer mal-

[158] Isstachri, p. 9; Sprenger, *göst. yer.* s. 124, not. 1; Wüstenfeld, *Chroniken der Stadt Mekka*, IV, 122.

[159] Az aydınlanmış bu mesele hakkında Sprenger, *Die alte Geographie Arabiens*, s. 38'e bkz.; Kremer, *Culturgeschichte des Orients*, II, 278, Yakut'un bir fıkrasını söz konusu eder ki bunda, adı geçen şehrin çeşitli memleketlerle ilişkileri olduğu söz konusudur.

[160] Isstachri, s. 18.

[161] İbn-Haoukal'a göre Hindistan'a, Çin'e ve Zengibar'a doğru gemilerin bütün techizatiyle bütün ticaret - 975'e doğru Ebu - Bekir - Ahmed-bin-Ömer-Sairafi isminde çok zengin bir tek tüccarın elinde imiş; dükkânları kıymetli taşlar ve güzel kokularla dolu imiş; Arapça metninin yeni basımı hakkında *Journ. asiat.* (1873, s. 574 vd.) da Goeje tarafından neşredilen bir makaleye bkz.

[162] Mes'udî, I, 307 vd.'ndaki örnekler; *Relations*, s. 106 vd.

[163] Mes'udî, I, 349; Reinaud, *Mém. sur l'Inde*, s. 216; Isstachri, s. 111'e dahi bkz.; Elliot, *Hist. of India*, I, 54, 468.

[164] Isstachri, s. 120, ve Reinaud tarafından anılan Ibn - Haoukal'ın bahisleri, *Mém. sur l'Inde*, s. 243-245. Bu seyyahın zamanında Kâbil pazarına getirilen çivit boyasının değeri senede iki milyon dinarı aşardı; bkz. Elliot, *göst. yer.*

larla buluşuyorlardı. Aslında Buhara'nın tüccar halkı Çin ile sıkı ilişkilerde bulunmağa devam etmişlerdi; bunun kanıtını bu memleketin IX. yüzyıl başında, Araplar tarafından istilâsı tarihinin bir olayında buluyoruz. Semerkand ve Buhara'nın yanı sıra o zaman çok mamur bir "tüccarlar şehri" daha vardı ki ismi Baykent (Peikound) idi[165]. Bu şehir, Araplar tarafından hücum edilerek zaptolundu ve halkın ileri gelenlerinden biri, hayatını kurtarmak için, 5000 parça Çin ipeklisi vermeği teklif etti ise de bir faydası olmadı[166]. Buhara'nın zaptından sonra Arap fetihleri Fergana ve Amu Derya vilâyetlerinin ötesine geçmedi; bundan dolayı Çinliler ile Araplar nadiren birbiriyle düşman oldular[167]. O kadar ki, Halifeler İmparatorluğundan Çin'e gitmek isteyen bir tüccar, çöl seyahatinin zarurî yorgunluklarını, yoksunluklarını göze aldığı takdirde yolunun üzerinde hemen hemen hiç bir resmî engele rastgelmiyor gibi idi. Amu Derya'yı geçtikten sonra, önce bu nehrin kuzeyinde Karlukların başkentine varıyor; sonra o zamanın en önemli Türk kabilesi olan Tokuzguz (Hwe-i-Hou)'ların, Tiyan-Şan dağlarının iki yamacına kadar uzanan, toprağından geçiyordu[168]. Mes'udî zamanında çok işlek iki yol vardı; birisi daha uzundu, dört hafta devam ediyordu ve yük beygirleri için elverişli idi. Diğeri daha kısa idi yalnız kırk gün sürüyordu[169]. Fakat Mes'udî bu yolun yönünü tam olarak göstermiyor[170].

[165] Buna, Sprenger (*göst. yer.* s. 205)'de Khrodadbeh ile Weil (*Gesch. d. Chalif.*, I, s. 499, not. 2)'de Tabari'nin verdiği isim budur; Vambery, *Gesch. Bochara's oder Transoxaniens*, I, 27'ye de bkz.

[166] Tabari, Weil'de göst. yer. s. 500, not. 1; Narchachi'nin 943 veya 948'de yazılmış olan "*Histoire de Bokhara*"sı bu şehir tüccarlarının Çin ile olan ilişkilerinden de bahseder; Vambery, *Gesch. von Bochara*, I, 10'a bkz.

[167] Yule, *Cathay*, I, S. LXXXI.

[168] Isstachri, s. 3; Ebulfeda terc. Reinaud, prolégom, s. CCCLIII vd.; Richthofen, *China*, I, 563-565.

[169] Ebu-Said, Soğd elinden Çin'e yaya olarak iki aylık yol olduğunu tahmin eder: *Relations*, s. 114.

[170] Mes'udî, I, 347-349; en kısa yoldan gidildiği zaman amonyak tuzu depoları bulunan büyük dağlardan geçildiğini söyler; fakat bu, yolun yönünü açık olarak göstermeğe kâfi değildir; Reinaud (*Ebulfeda*, prolég. S. CCCLXX vd.) ve Richthofen (*China*, I, 560), bunun, Tiyan-Şan silsilesinin, Kûs'un 200 Çin fersahı kuzeyinde ve amonyak tuzu çıkarılan herhangi bir dağı olduğunu tahmin etmektedirler; lakin bu çeşit maden ocakları, Soğdeli ve Urumei'nin (Beşbalık) yakınında vardı; krş. Tomaschek, *Centralasiatische Studien*, I, *Sitz. Ber. der Wiener Akad. phil. hist. Cl.* LXXXVII, (1877) s. 87-89.

Nihayet bir de Tibet'ten geçen yol vardı. Fakat öyle zorluklar gösteriyordu ki, bu yoldan yalnız Çin'e Tibet miski götüren Semerkand tüccarları istisnaî olarak gidebilirlerdi[171].

Bizi ilgilendiren devirde Çin'e doğru giden kervan seferlerinin gittikçe seyrekleştiği sonucuna varılabilir. Bu kervanların gayesi ipek ticareti idi; halbuki ipek artık *İran'ın kuzeyinde* de elde ediliyordu. Eski Buhara ticaret yolunu izleyerek ipek imali, çok daha önceleri, İran'da Merv şehrinde toplanmış bulunuyordu. X. yüzyılda diğer vilâyet ahalisi ipek böceği yumurtasını gelip bu şehirden alıyorlardı. Bu sanayi buradan ihtimal İran'ın kuzey kıyısını izleyerek Tabaristan (başkenti Amul) ve Cürcân (Djordjân) vilâyetlerine doğru yayıldı. Yüksek yaylaların Hazer denizine doğru indiği alan üzerinde bulunduğundan, Cürcân vilâyetinin iklimi, ipekböceğinin yetişmesine özellikle çok elverişli idi. İstahrî ve İbni Havkal bile bu bölgenin, kendi devirlerinde ipek üretiminin merkezi olduğunu söylüyorlar; bu imtiyazı bugüne kadar da korumuşlardır[172].

Halifeler İmparatorluğunun ilk yüzyıllarındaki ipek imalatını İran'a kadar izlerken farkında olmadan düşünmemiz gereken yeni bir konuya girmiş bulunuyoruz. Aslında, *Halifeler İmparatorluğu* içinde, bir yandan Uzak Doğu ürünlerinin benzerleri imal edilirken, diğer taraftan da daha az aranmayan birçok maddeler de çıkartılıyordu. Kül rengi amber bulmak için ta Maldive'lere, Laquedive'lere veyahut da Hindistan kıyılarına kadar gitmeğe gerek yoktu. Dalgalar Arabistan'ın güney kıyılarına bu kokuları getiriyordu[173]. İnci ve değerli taşlar yalnız Seylan adasında bulunmuyor, aynı zamanda Basra körfezinde, Bahreyn, Keş ve Halek adalarında da tam verimli inci yatakları vardı[174]. İran dağlarından da kıymetli taşlar, özellikle firuze veya lapis-lazuli taşı çıkarılıyordu; Makrân ve Huzistân bataklık-

[171] *Relations*, s. 114 vd.

[172] Isstachri, s. 100, 117; Ibn-Haoukal, Ouseley nşr. s. 216 vd., 179 vd.; Ibn-Haoukal, transl. by Anderson, *Journ. of the Bengal Society*, XX. (1853), s. 157; Ritter, *Erdk.*, VIII, s. 232, 529, 702; Karabacck, *Ueber einige Benennungen mittelalterlicher Gewebe*, I, Wien, 1882 (*Mittheilungen des K. K. österr. Museums für Kunst und Industrie*'den müstahreç, 1879 ve 1880 seneleri), s. 21.

[173] *Relations*, s. 4, 30; Mes'udî, I, 433 vd., 367.

[174] Ibn-Khordadbeh, nşr. Barbier de Meynard, s. 283; Mes'udî, I, 239, 328 vd., vb.

larında şekerkamışı yetişiyor[175], Suriye ve Mezopotamya ovalarını pamuk fidanları kaplıyordu. Kısır Arabistan hiç olmazsa mirsâfî ve günlük yetiştiriyordu[176].

Bu doğal ürünlere sinaî ürünler de katılıyor idi: el emeğiyle yapılan işler Araplarda hiç te değersiz görülmüyordu; Kur'anı Kerim, Cenabı Hakk'ın hoşnut kalacağını yazıyor ve bu şekilde çalışmayı tavsiye ediyordu. Fakat Araplar Muhammed'in emrettiği basit yaşayış şeklini uzun zaman korusalardı sanatları da mütevazi oranlar içinde sıkışıp kalırdı.

Halife Ömer, İranlılardan harp ganimeti olarak aldığı, cenneti gösteren kıymetli halıyı bin parçaya böldürdü, kumandanlarına Sasaniler tarzında saraylar yapmalarını yasaklarken[177], *Arap sanayiinin* ilerideki iyi günlerini öncesinden kim bilebilir idi? İslâmlığı kabul etmiş olan mağlup İranlıları süs ve debdebelerinin emrinde kullandıkları sanat zevklerine son vermeleri, ince kumaş ve zarif işlemeler yapan yapımevlerini kapatmaları gerektiğine inandırmak mümkûn müydü? Suriye halkı, sırf Bizans egemenliğinden Arap egemenliği altına geçtikleri için bu kadar zamandanberi işledikleri ipek sanayiini bırakmağa mecbur edilebilirler mi idi? Zamanla fatihler bile, müminlerin ancak ölümden sonra maddî zevklerden istifade edebileceğini unuttular. En zenginleri ve kuvvetlileri hiç çekinmeden kendilerini dünya zevklerine bıraktılar; kıymetli kumaşlardan elbiseler giymeğe başladılar ve evlerini süslemek hususunda gerçekten Şark işi bir *ihtişam* yarattılar. Ticaretin bundan ne kadar istifade ettiğini gördük; yerli sanayii de gerilemedi; refah, onları da kuvvetle geliştirdi. Eski sofuların ipek elbiseler giymelerini yasaklayan dinî çekingenlik ortadan kalktı[178]. İran dokuyucuları İslâmiyetle fethedilen bütün topraklar üzerinde müşterilerinin çoğaldığını gördüler. Merv ve Nişapur[179] şehirleri, güneyde Huzistan ve Farsistan eyaletlerinde[180] faaliyetle

[175] Ibn-Haoukal, transl. by Anderson, *Journ. of the Bengal Society.* XX, s. 154, 165, XXI, s. 55; Gildemeister, *SS. arab. loci de rebus indicis*, s. 33; Isstachri, s. 58.

[176] *Relations*, s. 141.

[177] Weil, *Gesch. der Chalif.* I, s. 74-76.

[178] 665'te I. Yezid halife olacağı sırada, gençliğinde sefih bir hayat sürmüş ve ipekler giyinmiş olduğundan, uyruğundan birçoğu kendisini buna lâyık görmediler; Ebulfeda, *Annal. muslem.* I, s. 367; Pariset, *Histoire de la soie*, II, s. 150 vd.

[179] Isstachri, s. 121; Ibn-Haoukal, Anderson'da, *göst. yer.* XX, s. 153 vd.

[180] Isstachri, s. 59, 73.

devam edilen bu sanayi şubesinde özel bir başarı göstererek yükseliyorlardı. Oralarda da ipek imalinin Sasanîler zamanından beri pek geçeıli olduğunu biliyoruz.

Kendi çeşidinde tek olan ağır kadifelerile ünlü, fakat parlamasiyle sönmesi bir olan bir zamanların "Sus" şehri, sonra setenleri Yunanistan'ın en iyi setenleriyle rekabet eden ve Kâbe'nin, Mekke'nin duvarlarını örten kumaşları vermek imtiyazına malik olan Tuster (Schouster) şehri hep o bölgede bulunuyordu. Halifeler bu sanatkârane imalâtın mutlaka yeni başkentlerine yerleşmesini isterlerdi, bu maksatla da Tuster şehri dokumacılarından birçoğunu memleketlerinden alıp Bağdad'a götürdüler. Fakat bu, Tuster ipekhanelerinin eski şöhretlerini XIV. yüzyıl ortalarına kadar korumalarına engel olmadı[181]. Şam'da ve aşağı Mısır'ın bazı şehirlerinde, özellikle Tennis'de elbise için ince ve güzel kumaşlar dokunuyor, halılar, çadır perdeleri örülüyordu[182]. Arap prensleri kıymetli madenlerden, kokulu ağaçlardan yapılmış, kıymetli taşlarla süslenmiş eşyaları seviyorlardı. Bağdad'da Abbasilerin, yahut da Kahire'de Fatımîlerin hazinelerini doldurup taşıran kıymetli mücevherat listesine bir göz atmak[183], altın, gümüş abanoz ağacı, cevahircilik ve silâhçılık üzerine çalışan işçilerin ustalıkları hakkında yüksek bir fikir edinmeğe kâfidir.

Halifeler imparatorluğunun içerilerine girdikçe, Doğu'dan getirilen malların, yerli ürünler gibi, elden ele ve eyaletten eyalete geçtiğini gördük; bunu da iki sebep kolaylaştırıyor idi: Birincisi, Arapların doğuşlarındaki hareket severlik; ikincisi, özellikle haccın ihdası. Müslüman milletlerin kendi aralarındaki iç ticaret, incelememizin dışında kalır; onun için tüccarlar tarafından izlenilen yollar bizi ancak batı ile ilişkide bulunan bazı limanlara mal götürdükleri oranda ilgilendirir. Önce *Kızıldeniz'den yukarıya çıkan malların Akdeniz'e nasıl götürüldüğünü* araştıralım. Arap istilâsından hemen sonra, ilkçağlarda Kızıldeniz'in en kuzey noktasını (Kulzum) Mısır'ın başkentine bağlayan *kanal*, yalnız ticarî çıkar için değil, fakat çorak ve verimsiz Arabistan'a Mısır buğdayının daha kolay ve daha çabuk yolla gön-

[181] Isstachri, s. 59; Idrisî, I, 383; Quatremère, *Mémoires sur l'Egypte*, II, 377, 380; Karabacek, göst. yer., s. 19 vd.

[182] Quatremère, göst. yer., s. 308 vd.: 335 vd., 339 vd., 375-382, Isstachri, s. 31.

[183] Ebulfeda, *Annal. muslem.* II, S. 107, 333; ve daha iyisi Quatremère, *göst. yer.*, s. 366-383; 1904 te ölen Fatımî Halifesi Mustansır-Billah'ın hazinesinde bulunan eşyayı tasvir eder.

derilmesini mümkün kılmak için onarıldı (643). VIII. yüzyıl başlangıcında kanal yeniden kumlanarak dolmaya başladı ve bir isyan yatağı haline gelen Medine şehrine yiyecek maddelerinin gitmesini yasaklamak için bizzat Mısır'ı yönetenler tarafından [184] işe yaramaz bir hale kondu (761 veya 762). Şurası muhakkak ki üzerinde sefer edilebildiği sürece tüccarlar mallarını Kahire'ye bu yoldan götürüyor ve oradan da Akdeniz'e Nil vasıtasile sevk ediyorlardı [185]. İki denizi *Süveyş berzahı* arasından birbirine bağlayacak bir kanalın inşası şüphe yok ki Doğu ile Batı arasındaki ticaret ilişkilerine daha başka bir faaliyet şekli verebilirdi. Halife Harun-Reşid'in bunu düşündüğü, fakat bu suretle Yunanlıların Kızıldeniz'e varmak için kendilerine apaçık bir yol bulmuş olacakları, ve gene burada mukaddes Mekke ve Medine'ye hacca engel olacak asker gönderebilecekleri kendisine hatırlatılınca bu fikirden vazgeçtiği söylenir [186]. Bundan sonra Kızıldeniz yoluyle gelen eşyayı Batıya götürmek için ya deve sırtında Nil'e kadar taşıyarak oradan nehri izleyerek aşağıya indirmek, yahut da doğrudan doğruya Süveyş berzahı üzerinden yalnız karayoluyle denize ulaştırmak mecburiyeti doğdu ki, her iki yol ile de çölden geçmemek mümkün değildi. Bu yollardan birincisi doğrudan doğruya *İskenderiye*'ye varıyordu. Mısır'ı, Arap istilâsından yirmi beş, otuz sene sonra (670'e doğru) bir baştan öbür başa gezen bir seyyah (Arculf) hâlâ İskenderiye'nin dünya ticaretinin işlek bir buluşma yeri olduğundan ve "sayısız milletlerin" ihtiyaçlarını oradan sağladıklarından söz eder [187]. Sonradan Bağdad'ın parlak şöhreti yanında bu şehir biraz sönük kalmış ise de Tulonlular zamanında (871-904) [188] Mısır'ın ulaştığı refah onu tekrar bastırmıştır. Kızıldeniz'den gelen malların bir kısmı Süveyş berzahı yoluyle hâlâ zenginliğini ve önemini koruyan

[184] Arap egemenliği sırasında bu kanalın tarihi hakkında bkz. Weil, *Gesch. der Chalifen.* I, 119 vdd. ile Makrizi'nin Mısır tasvirinden (*Not ve extr.* VI da) alınan kısımlara bkz., s. 334 vd.

[185] Çölün bir kısmını geçmemek için Hıristiyan hacıların bundan istifade ettiklerine dair birçok örnek bilinmektedir; meselâ, İrlandalılar ki, bunların rahip (?) Fidelis tarafından yazılmış kısa seyahatnemesi "Dicuil, *De mensura orbis*, Letronne nşr., s. 23 vd."nda muhafaza edilmiştir (krş.: *prolég.* s. 9-24).

[186] Mes'udî, IV, 98 vd. Ebuldefa (trc. Reinaud) II, 146 da Ibn-Said'e (1274'te ölmüştür) göre, Mısır fatihi Amr, bu kanalın açılmasını tasarlamış ise de, Halife Ömer bunun yapılmasından bildirdiğimiz sebepten dolayı kaçınmıştır.

[187] *Itinera hierosolymitana*, nşr. Tobler ve Molinier, I, s. 188.

[188] Weil, *Gesch. der Chalif.* II, 426 vdd. özellikle s. 435.

Faramiah (eski Peluse) şehrine götürülüyordu; bütün diğer yollara karşı bu yolun kıymeti de, kara yolculuğunu dört veya beş güne indirmesinde idi [189]. Doğu'dan Cidde'ye getirilen mallara gelince, bunlar her sene Mekke'yi ziyarete koşan hacılara satılabileceği gibi gerek hacca gitmiş vatandaşlarının eşliğinde Kızıldeniz'in iki ucunu dolaşarak karayolundan yurtlarına dönen Mısırlı tüccarlar tarafından ve gerekse onları Şam yönünde götüren Suriyeli tüccarlar tarafından satın alındıkları takdirde Batıya da ulaşabilirlerdi. Suriye hacılarının büyük kervan yolu, gerçekten, denizden epey uzak ta idi; çünkü bu yol Jourdain'in doğusundan ve Filistin'in dışından geçiyordu. Fakat Kudüs camiinin ve Hebron'da Hazreti İbrahim'in mezarını ziyaret te Müslümanlarca büyük bir sevap sayılıyor ve hacıların çoğu Mekke'den sonra haclarını *Kudüs*'ü ziyaret ile tamamlıyorlardı [190]. Onlar Kudüs'te Batılı Hıristiyan hacılarla karşılaşıyorlardı ki bu da bir ticaret vesilesi idi. Her sene, 15 eylülde, Kudüs'te çok işlek büyük bir pazar kurulur ve her ulus halkı tarafından ziyaret edilirdi [191]. Fakat bu yol nihayet ikinci derecede bir yoldu; biz esas kervan yoluna dönelim. Ziyaretçilerin büyük bir kısmı doğrudan doğruya Şam yönünde hareket ediyorlardı. Bu şehir birçok önemli yolların birleştiği buluşma noktası idi; bu suretle kuzeyden gelen hacılar orada birleşiyorlar ve Mekke'ye kadar beraberce yolculuk yaptıktan sonra dönüşte buradan ayrılıyorlardı. Bu devamlı hareket doğal olarak Şam'a birçok eşyanın gelmesine sebep oluyor ve Cıraplus, Beyrut, Sur, ve Acre limanları birkaç günlük uzaklıkta oldukları için ortaçağlarda kolaylıkla ihtiyaçlarını sağlayabiliyorlardı. Özellikle Suriye'ye giden önemli bir yol daha vardı; bu da Basra körfezinden Akdeniz yakınlarına kadar sefere elverişli olan Fırat nehri idi. Bağdad ve Basra şehirlerinden iti-

[189] Ibn Kordadbeh (nşr. Barbier de Meynard), s. 513; Isstachri, s. 3, 32; Ebulfeda (trc. Reinaud) II, 146; Faramiah'ın adı, Mısır'dan Filistin'e sahil boyunca giden yolun durağı olarak sık sık geçmektedir; bkz. Tobler ve Molinier'de "*Bernardi monachi franci Itinerarium*" *göst. yer.* s. 313; Sprenger, göst. yer. s. 95 vb.

[190] Al-Bachschari (985-986), Moquaddasi'nin Kudüs pazarlarında bol bol güney meyveleri bulduğunu söyler; pazarda sıkı bir düzen hüküm sürüyordu; vergi pek yüksekti; bkz. Gildemeister, "*Zeitschrift des deutschen Palastinavereins*" da VII, (1884) s. 159 vd., Wüstenfeld tarafından *Jakuts Reisen*, "*Zeitschrift d. d. morgenl. Gesch.*" de XVIII, 462.

[191] Arculf, *göst. yer.*, s. 144. Haçlılar Filistin Kayseri'sinde (Césarée) buldukları biber miktarı karşısında hayretler içinde kalmışlardır (*Ann. Jan.* nşr. Pertz, *SS.* XVIII, s. 14); adı geçen şehir bu malı her halde Kudüs'ten almış olsa gerektir.

baren (Basra şehri de Fırat'a bir kanal ile bağlı idi) nehir boyunca, yahut da nehir kenarını izleyen kervan yoluyle hiç durmayan bir mal akını devam edip gidiyordu. Eski Arap coğrafyacılarına göre bu güzergâh üzerinde iki önemli nokta vardı: *Rakka* ve *Balis* şehirleri. Bu şehirlerin birincisinden Callinicum namı altında bahsetmiş bulunuyoruz. Burası Romalıların İranlılardan ipek aldıkları pazaryerlerinden biri idi. Bu şehir Arap hâkimiyeti altında, özellikle Sasanîler zamanında Fırat boyunca, kuzeydoğu yönünde Nizip ve Musul ile; güneybatıda Şam ile olan sürekli ilişkileri sonucunda[192] refahını devam ettirdi[193].

Balis şehri Rakka'dan ancak iki günlük bir uzaklıkta idi. Arap coğrafyacısı Istahrî buraya anlamlı bir isimle *Suriyelilerin Limanı* diyor. Bu da Suriyeli tacirlerin X. yüzyılda buraya geldiklerine ve sınırları üzerinden Doğuya gitmek ve sonra gene geri dönmek üzere gemilere bindiklerine yeterli bir kanıttır[194]. Batıya doğru iki günlük bir uzaklıkta[195] Kuzey Suriye'nin (Merkezî Suriye için Şam'ın olduğu gibi) ticarî merkezi olan Halep şehri bulunuyordu. Buraya gelen malların bir kısmı Antakya yönünde yoluna devam ediyor ve bu şehirden çok uzak olmıyan bir yerde denize varıyordu. Antakya ile Halep arasındaki ticarî ilişkilerin Haçlı Seferlerinden önceki zamanlarda bile Yunanlıların 966'dan 968 senesine kadar Antakya şehrini ve civarını Arapladan geri aldıkları ve 1084 senesine kadar da ellerinde bulundurdukları bilinmektedir. Antakya'ya hakim olur olmaz hemen Halep işlerine karışmaya başladılar. Meşru hükümdar olan Hamdânîlerden genç Sa'dudevle uyruğu Kayruye (Weill'e göre Korouba) ve Baydur (Bekdjour) tarafından tahtından indirilmişti. İki hîlekâr, Yunanlıları yardımlarına çağırdılar ve imparatorun uyruğu olmayı kabul ettiler. Halep tarihçisi Kemaleddin[196] Antakya valisi ile 359 senesi

[192] Sprenger, *göst. yer.*, s. 92 vd., 102-108.

[193] Isstachri, s. 47; Weil, *Gesch. der Chalif.* II, 145, nbt; Ritter, *Erdk.* X, 1143 vd.

[194] Isstachri, s. 38. Ibn-Khordadbeh'e göre, Yahudiler de (ki adı geçen, bunların seyahatlerini anlatmaktadır ve bundan ileride de söz açılacaktır) Antakya ile Fırat arasındaki yolu üç günde almışlardır (Barbier de Meynard nşr. s. 514); daha çabuk gitmek için, Balis yolu ile en kısa yolu almışlar şüphesiz.

[195] Isstachri, s. 41; Moquaddasi, Sprenger'de göst. yer. s. 93, 101; Benjamin, Tudel., Asher nşr., I, 88.

[196] Freytag, adı geçenin vekayinamesinin bu kısmını Almanca tercümesiyle beraber neşreden ilk zattır; bu, "*Regierung des Saad-aldaula* (Saadüddevle) *zu Aleppo* (Bonn, 1820)" adlı eserde neşrolunmuştur; Lassen de bunu, *Exerpta ex historiis ara-*

Sefer ayında (Milâd'dan sonra ekim 969'dan Ocak 970'e kadar) yapılan bir antlaşmanın esaslı maddelerinden bahsediyor. İçlerinde ticarete ait olanları da vardır ki bizi burada ilgilendirenler de yalnız onlardır. Meselâ Yunan kervanlarına, Yunan topraklarından Halep topraklarına geçince şehre varıncıya kadar her türlü tehlikeden masun kalmaları için kâfi miktarda muhafızlar verileceği belirtilmiştir. Sonra eşyadan alınacak vergilerin miktarını tespit eden kurallar konmuştur. Bu eşya listesinde altın, gümüş, Yunan ipeklileri, ham ipek, kıymetli taşlar, inciler, dibalar, elbiselik kumaşlar, keten bezi ve ehlî hayvanlar ilâh... bulunuyor. Kemaleddin bize bu devirde Antakya ile Halep arasında gidip gelme kervan seferlerinin yapıldığını öğretiyor. Bu durumun, yalnız Halep şehrinin, Antakya ve Bizansa karşı olan siyasî istiklâli süresince devam ettiği farzolunabilir mi? Tabiî hayır, çünkü, söz konusu edilen antlaşma ilişkileri kervanlarla kuramamıştır. O birçok şeylerin daha önceden var olduğunu kabul etmemizi gerektirir. Şu halde Antakya, Fırat'ı takip ederek Halep yoluyle gelen eşyayı tekrar denize doğru sevk ettiğine göre burasının Haçlı Seferlerinden çok daha önce önemli bir antrepo olduğu anlaşılır? Bu konuda ileride daha birçok kanıtlar vereceğiz.

Şimdilik Doğu mallarının Batıya daha başka hangi limanlardan gelebildiğini araştıralım. X. yüzyıl Arap coğrafyacılarından Mes'udî ve Istahrî Doğu ürünlerinin önemli bir antreposu olan *Trabzon* üzerinde ilginizi topluyor. Mes'udî'ye göre burası, her sene Çerkezler, birçok Müslüman, Bizanslı, Ermeni vesair tacirler tarafından sık sık ziyaret edilen ve birçok pazaryerleri kurulan bir yer idi[197]. Diğer taraftan Istahrî'nin yazdığına göre de: "Trabzon Yunanlıların sınır şehridir; bütün tüccarlarımız oraya giderler. Yunan mamulâtı bütün kumaşlar, ithal edilen dibaların hepsi Trabzon'dan geçer"[198]. Bu yazarların konu üzerinde durmamalarına rağmen Müslüman tüccarların ve Ermenilerin (Mes'udî de aynı fikirdedir) de mallarını bu pazara getirdikleri kesindir. Fakat, bu İslâm eşyası acaba Halifeler

bum'da *Leo Diaconus*'u takiben Latince olarak dercetmiştir, Bonn, nşr. s. 389 vd. Nihayet Freytag bunu, "*Geschichte der Hamdaniden in Aleppo* (*Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesch.* XI, 1857, s. 177 v.d.)" ismindeki tarihinin çerçevesi içine almıştır. bkz. Weil, *Gesch. d. Calif.* III, 38 vd.

[197] II, s. 3.

[198] Burada, Defrémery'nin "*Journ. asiat.* IV seri; XIV, s. 462"de verdiği daha tam ve doğru tercümeye uyuyorum.

İmparatorluğunun hangi kısmından buraya geliyordu? Bu devirde Anadolu henüz Yunan hâkimiyeti altında idi. Diğer taraftan Suriye Müslümanlarının da Yunanlılara iş yapmak istedikleri zaman bu kadar dolambaçlı yolları seçmelerine lüzum olmadığı kesindi. Onlar için bu tüccarların ya Dicle kıyılarından, ya İran veya Buhara halkından olmaları gerekir. Bu uzak zamanlar için izledikleri yolları çizmemizi mümkün kılacak hiç bir dayanak noktasına sahip değiliz. Yalnız bir durak yerini kesinlikle bildirebiliriz. Büyük Ermenistan'da Garin isminde eski bir şehir vardır. Bizanslılar burayı en kuvvetli kalelerinden biri haline getirimişler ve ona Théodosiopolis adını vermişlerdi. Fakat şehir halkı, tahkimatın sanayilerinin gelişmesini engellediğini görerek buranın yakınında ticarete daha elverişli ve tamamen açık yeni bir yer kurmağı tercih ettiler ve bu suretle çok mamur *Arze* veya Arzen şehri meydana geldi[199]. Burada yerli ve yabancı tüccarlar İran'ın, Hindistan'ın ve Asya'nın muhtelif memleketlerinin mallarını alıp satarak servet sahibi oluyorlardı. 1049'da muzaffer olan Selçuklular Arze'yi zaptettiler, kıymetli madenlerden ve mamulâttan oluşan çok büyük ganimetler elde ettiler, şehri yaktılar ve halkı toptan öldürdüler. Kurtulabilenler çoktan beri metrûk kalmış olan Théodosiopolis şehrine sığındılar. Yerlerini değiştirirlerken bu şehre gene, yıkılmış olan Arzen adını verdiler ve kalelerinden dolayı "Romalı" lakabını da eklediler. Sonraları bu isim Arzen-Roum yahut da *Erzurum* şeklini aldı. Durum düzelince halk da ticarî faaliyetlerine yeniden başladı[200]. Yeni Erzurum'un ticarî öneminin de öteden beri Asya içerilerinden Trabzon'a gelen büyük yol üzerindeki önemli merkezlerden biri olmasından ileri geldiği meydandadır. Eski Arze'deki refahın da bundan başka bir sebebi yoktu. Zira o zamanki Ermeni ve Müslüman tüccarların da Trabzon'a gitmek için bugünkü torunlarının izledikleri yolları izledikleri kesin gibidir. Bununla beraber Constantin Porphyrogénîte iç Asya mallarının Trabzon'a gelmesini mümkün kılan diğer bir şehirden bahsediyor. Gürcistan'da Çoruh nehri

[199] "Αρτζε", Cedrenus II, s. 577; "Αρζες", Const. Porphyr., *De adm. imp.*, cap. 44, s. 192 vd., "Αζδη"; Mich. Attal. s. 148.

[200] Mathieu d'Edesse, Dulaurier'nin tercümesi, adı geçenin "*Bibliothèque arménienne* (s. 83 vd. ve notlar, s. 409)'inde, bu eser ne yazık ki bitmemiştir; Cedrenus, II, s. 577 vd.; Mich. Attal. s. 148; Saint-Martin, *Mém. sur l'Arménie*, I, s. 68, II, s. 446 vd.; Ritter, *Erdk.*, X, s. 271.

yakınlarında Artenuç[201] adında küçük bir köy vardır. Bu köycüğün eskiden kale ve ticaret yeri olarak önemi vardı. X. yüzyılda buraya bir taraftan Ermenistan ve Suriye'den, diğer taraftan İberie (Gürcistan), Abezie'den ve Trabzon'dan tüccarlar gelirdi. Şehrin aldığı vergilerin yüksek tutarına bakarak buradaki ticaretin faaliyeti hakkında bir fikir edinilebilir[202]. Zaten bu şeyler, coğrafî durum nedeniyle de Trabzon civarındaki Yunanlılardan çok Colchide'liler tarafından ziyaret edilirdi.

Doğu ve Batı arasındaki yolların incelenmesini tamamlamak için Müslümanların kuzey sınırlarını da düşünmek gerekir. Bu sınır güney yarısına malik oldukları Hazer denizinden, Doğudan Aral denizine kadar uzanıyordu. Buralarda da büyük bir ticaret faaliyeti vardı. Geniş ilişkileriyle Semerkand, Buhara[203] ve Eski Rey (Rhagae[204]) gibi büyük pazarların komşuluğundan başka İran kuzeyinin çok ileri sanayii tarafından da beslenmekte idi. Bütün Hazer denizi kıyılarına sıralanmış limanlarda, kuzey doğuda Abiskun'dan Esterâbâd'a, güneyde Derbend'e kadar büyük bir seyrü sefer faaliyeti vardı. Esterâbâd şehri ipekli elbiseler, başlıklar ve takkeler ihraç ediyordu. Derbend pazarları da bütün sahil ticaret ürünlerini bir araya topluyorlardı[205]. Burada Hazar denizi civarında toplanan ürünlerin Karadeniz'e *Kafkas berzahı* yoluyle Kur ve Faz nehirlerinin yatağını izleyerek suyoluyle mi, yoksa Derbend'i hareket noktası alıp Kafkasya'dan geçerek karadan mı gittiğini bilmek kalıyor ki, bu da bize pek mümkün gözükmüyor. Berzahın Yunan İmparatorluğunda dinsel ve siyasal yönden

[201] Wakhoucht, *Description géografique de la Géorgie*, nşr. Brosset, s. 117; Koch, *Wanderungen im Orient*, II, s. 189 vd.

[202] Constant. Prophyrog., *De adm. imp.* s. 207 vd.

[203] Şeyyah Abou-Dolef-Misar (941), Çin, Hind ve hatta Aral denizini kuzeyde çerçeveleyen steplerde oturan Oğuz Türkler'le ilişkide bulunan tüccarlar görmüştür. Güneyde bulunan Müslüman sınır şehri Cürcâniye'nin bunlarla sık sık ilişkisi olurdu (Isstachri, s. 127, 129; d'Ohsson, *Des Peuples du Caucase*, s. 146-148; adı geçenin, Kurd v. Schlözer tarafından neşredilen seyahatnamesine (s. 11) bkz.

[204] Bugünkü Tahran'dan aşağı yukarı iki saat uzaklıkta bulunan mevkileri hakkında Ritter, *Asien*, VI, 1, s. 595 vd.'na bkz.; X. yüzyılda meçhul bir coğrafyacı tarafından yazılmış bir eser mevcuttur ki bunda Rey, Ermenistan, Azerbaycan, Horasan, Hazaristan ve Burcan'ın ticarî merkezi olarak gösterilmiştir; bkz.: Sprenger, *Some original passages on the early commerce of the Arabs*; *Journal of the Asiat. Soc. of Bengal*, XIV, 2 (1844), s. 526; Isstachri, s. 95, 98'e bkz.

[205] Isstachri, s. 161; d'Ohsson, göst. yer., s. 6, 7.

bağlı Hıristiyan kısmı ile, Hazer denizinin güney batısı ve batısını ellerinde tutan Müslümanlar arasında ticaret ilişkilerinin yayılmasına engel olan bir geçimsizlik vardı. Diğer taraftan Gürcistan'ın önce Araplar, sonra Türk Selçuklular tarafından maruz kaldığı birçok akınlar, yolun önemini şüpheli bir hale koyuyordu. Bu hal, Kafkasya'nın dik ve dar yollarını, çeşitli ırk ve dindeki halkı ile, büyük bir ticaret yolu olmaktan alıkoyuyordu [206]. Bura halkından olan Kazaklar, bir yandan Hazer denizi kıyılarının Müslüman sakinlerile, diğer taraftan Trabzon Rumlarıyle faal ticarî ilişkilerde bulunuyorlardı. Fakat bunlar pazara yalnız kendi ürünlerini götürmekle ve oradan yalnız kendi ihtiyaçlarını satın almakla yetiniyorlardı [207]; ve Rumlara, Doğu mallarına olan ihtiyaçlarını gidermek için, aracılık etmeği akıllarından bile geçirmiyorlardı.

Bu şartlar altında Hazer denizi civarının sakinleri Batıya doğru olan ticaretlerine büyük bir hareket kazandıramazlardı; buna karşılık kuzeye doğru büyük bir açık kapıları vardı. Bu, *Volga* yatağı idi. Uzun zaman bura sakinlerinin ilkel uygarlıkları ve sürekli yer değiştirmeleri, sürekli ilişkilerin kurulmasına engel olmuştu. Nihayet aşağı Volga sakinlerinden olan *Hazarların* kıralları buralarda birçok şeyleri düzene koydular. Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların memleketlerinde serbestçe yerleşmelerine, kendi dinlerini serbestçe korumalarına ve kaza hakkının dindaşları tarafından kullanılmasına izin verdiler [208]. Bundan sonra (X. yüzyıl coğrafyacıları ve çeşitli seyyahlar buna tanıktır) [209] Arap tüccarları Hazarların başkenti ile ve Hazer

[206] Rasmussen, *De orientis commercio cum Russia et Scandinavia, medio ævo* Havn., 1825, s. 3.

[207] Mes'udî, II, 3, 42-47.

[208] Bkz. Mes'udî'de Hazarler faslı, II, 7 vd.; Fraehn, *De Chasaris, les Mém. de l'Acad. de St. Pétersbourg*, VIII, (1822) s. 590, 594'de; Vivien de Saint-Martin, *sur les Khazares 1'inci makale, Nouv. annal. des voy.* 1851, Mai, s. 157 vd.'da. X. yüzyılın bir Arap yazarı olan Ibn-Dasta (Ibn-Doustheh) da, Hazarların şehirlerinde yerleşmiş Müslümanlar olduğunu ve bunların dinî ibadetlerini serbestçe yaptıklarını söyler. Bu kısım, Rössler, *Romanische Studien* (Leipz. 1871) s. 359 vd.'da iktibas edilerek dercolunmuştur; kz. *Russische Revue*. X. 310 vd.

[209] Evvelâ Ibn-Fadlân, Mes'ûdî, Isstahri, Ibn-Havkal'ı gösterelim; Rössler ve d'Ohsson bu seyyahların güney Rusya hakkında bütün yazdıklarını bir araya toplayarak bunlara şerhler vermişlerdir; Rössler bunu "*Ibn Fosslans und anderer Araber Reiseberichte* (Petersb. 1823) adlı eseriyle birçok akademik tetkiklerde, d'Ohsson ise, *Des peuples du Caucase*, Paris. 1828 adlı kitabında yapmıştır; *Mém. de l'Acad. de*

denizinin kuzey taraflarıyle daha düzenli ilişkilerde bulunabildiler. Volga ağzı üstlerinde bulunan İtil şehri onların gemilerinin ve kervanlarının geldiğine tanık oldu. Gemiler için hareket noktalarından biri Esterâbât limanı, kervanlar için de sınır şehri olan ve Aral denizi kenarlarında bulunan Curcâniye şehri idi[210]. İleride Arapların İtil'e varmakla kalmadıklarını ve kürk ticareti yapmak için Volga nehrinin yukarılarına çıkarak Rusya'nın ta göbeğine kadar girdiklerini göreceğiz. Burada, büyük Volga yolunun Ortaçağda çok işlek bir kolu olan ve aşağı Volga'dan Don'a ve oradan Karadeniz'e veya Azak denizine giden kolun o devirde mevcut olup olmadığını bilmek çok faydalı olur. Hazerler batıda Don nehrine ve Azak denizine kadar yayılmışlardı. Araplar aracılığıyle ellerine birçok mal geçiyordu, bu malları bu yol üzerinden, doğrudan doğruya İstanbul'a getirebilirlerdi. Aslında Rumlar ile çok sık ilişkilerde bulunuyorlardı[211]. Bu ticarî ilişkilerin izlerine bugün bile rastlanıyor. X. yüzyılda Kurtuba Halifesi III. Abdurrahman nezdindeki Bizans sefirleri Hazer memleketinden gelen gemilerin İstanbul'a ara sıra balık, kürk vesaire getirdiklerinden bahsediyorlardı[212]. Bu gemiler dönüş masrafını korumak için her halde kumaş yüklüyorlardı. Çünkü İbn Havkal Hazerlerin giydikleri kumaşların bir kısmını Bizanslılardan aldıklarını anıyor[213]. Bu değiş tokuşun mahallî ticaret sınırlarını aşmadığı muhtemeldir. Belki de kuzeyden İstanbul'a gelen mallar yalnız kürke inhisar ediyordu. Onun için bütün bunlar Asya'dan Batıya doğru bir mal hareketi olarak kabul edilemez. Geriye Doğu malarının Hazerlerden, Don nehri aşağılarında yerleşmiş olan[214] ve komşuları Peçenekler'e geçip geçmediğini ve bunların da bu malları karayolu ile memleketlerine en yakın Rum pazarı olan Kerson'a nakledip etmediğini bilmek kalıyor. Bu biraz şüphelidir; şüphemiz de yalnız

Saint-Pétersb., (*Série VI. Polit. - hist. - philol.*, VII, s. 465 vdd.) da Dorn, *Geographica Causica*'ya da bkz.

[210] Isstachri s. 101, 127.

[211] D'Ohsson, (*Des peuples du Caucase*, s. 194 vd.) bu hususta birçok misaller verdiği gibi, bunlara bir sürü örnek eklemek de kolaydır.

[212] Bkz. İspanyol yahudisi Chasdai'nin Hazer kralına mektubu: Fransızcası Carmoly (*Itinéraires de la terre sainte* (Brux., 1847) s. 38)'de; Almancası - ki Harkavy tarafından tercüme edilmiştir - *Russ. Revue*, VI, 74'tedir.

[213] Fraehn, *Veteres memoriae Chasarorum*, *Mém. de l'Acad. de St. Pétersbourg*, VIII (1822) de s. 605.

[214] Constantin Porphyrog., *De administ. imp.* s. 177; krş. s. 181, yukarda.

Peçeneklerin uygarlık düzeylerinin düşük olmasından ileri gelmiyor. Constantin Porphyrogénéte Peçeneklerin Kerson'lulara büyük yardımlarda bulunduklarından ve işlerine aracılık ettiklerinden (siyasî mi, ticarî mi) ve bunların daha uzakta bulunan kavimlerle iş gördüklerinden ve gördükleri iş karşılığı yalnız mal kabul ettiklerinden bahsediyor. Yazar, bu mallar arasında biber ve panter derileri gibi Doğu mallarını anıyor[215]. Bu örnek, bize Kerson halkının Doğu mallarını komşularından almak şöyle dursun, tersine bu malları Rum İmparatorluğunun diğer taraflarından (Trabzon, İstanbul ilâh.) getirterek onlara kendilerinin verdiklerini göstermeğe yeterlidir.

Mısır'dan Pontos'a, Hazer denizinden Aral denizine kadar Arap hâkimiyeti altında bulunan bütün memleketleri gözden geçirmekten gayemiz, Doğu mallarının hangi ticarî yollardan ve antrepolardan geçerek Batıya geldiğini araştırmaktı. Fakat Araplar Mısır'ın batısından da, Afrika'nın bütün kuzey kıyısı boyunca ve ta İspanya'ya, Sicilya'ya kadar Doğu ve Batı ticaretine pekâlâ aracılık edebilecek birçok hükümdarlıklar kurmuşlardı. Kayruvan ve Palermo saraylarında Doğu ürünlerine değer veriliyor, hatta bu memleketlerdeki umumî refah birçok kimseleri bu ürünleri zevkleri için aramağa yöneltiyordu. Bu durum, ihtiyaçlar doğuruyor, kervanlar bu ihtiyaçları kısmen gidermeğe yardım ediyordu. Fakat Doğu mallarının büyük bir kısmı Afrika'nın ve Asya'nın kuzey limanlarına Mısır ve Suriye'den deniz yoluyle getiriliyordu. İskenderiye'yi terk ettikten sonra gemilerin Afrika sahillerindeki ilk uğrağı Barka limanı idi. X. yüzyılda İbn Havkal bu limanda birçok Doğu ve Batı mallarına rastgeldi (diğer eşya arasında özellikle biberi anar); orada bu alışverişle meşgul bir çok tüccarlar gördü[216]. Trablus'dan itibaren Fas'a kadar uzanan bir sıra limanlar başlıyordu[217]. Bunlardan El-Mehdiya, Kayruvan şehrine yakın olduğu için en mamurlarından biri idi. 1060 senesine doğru yazmış olan seyyah El-Bekri, Suriye ve Mısır'dan gelen gemileri anmayı unutmu-

[215] Ayn. esr., s. 71 vd.

[216] *Description de l'Afrique*, Slane tarafından tercümesi *Journ. asiat.*, Seri 3, T. XIII (1842)'de s. 161.

[217] Bu nokta hakkında eski Arap seyyahları tarafından toplanılan bütün bilgi Amari, (*I diplomi arabi del r. archivio Fiorentino*, S. XVJ, XVIJ) ile benim "*Sur les colonies commerciales italiennes du Bord de l'Afrique au Moyen-Age*" adlı incelememde (Tübingen, *Zeitschr. für Staatswiss.*, 1864, s. 622 vd.) toplanmıştır.

yor[218]. Hindistan'ın kıymetli ağaçları gibi Asya ürünleri, Berberler memleketine buradan gidiyordu[219]. Arap İspanya da Mısır ile ticarî ilişkide idi. Hazerler kralına gönderilen ünlü bir mektupta III. Abdurrahman (912-961)'ın maiyetinde çalışan Chasdaï ismindeki Yahudi, efendisinin hükümrân olduğu memleketleri tasvir ederken şöyle diyor: "Memleketimize (İspanya'ya) diğer memleketlerden ve adalardan özellikle Mısır'dan ve daha uzak yerlerden tüccarların akın akın geldiğini görüyoruz; bunlar prenslerin ve zenginlerin kullandıkları kokuları, kıymetli taşları ve daha pahalı şeyleri ve genellikle Mısır'ın, bize lüzum olan bütün ürünlerini getirirler." [220]. Bu noktada Chasdaï'ın tamamile gerçeği yansıttığı anlaşılıyor. Çünkü Abûl-fedâ da İspanya'dan Mısır'a giden ve dönüşte gene mal yükleyerek dönen gemilerden bahsediyor[221]. Sicilya Arapları da gemilerini genellikle El-Mehdiya ve Souse'a, hatta bazen belki de ta Mısır'a kadar gönderiyorlar ve bu suretle Asya ürünlerini kolaylıkla sağlıyorlardı[222]. Fakat Doğu'da imal edilen birçok malı bu suretle ticaret yoluyle sağlamak Batı Araplarına yetmiyordu. Onlar o zamana kadar yalnız Asya ve Afrika'da yetiştirilen bitkileri Avrupa iklimine alıştırmak sanatını da biliyorlardı. Baharat elde edilen bitkilerin Avrupa iklimine alıştırılması hiç bir zaman mümkün olmadı. Fakat pamuk fidanı, şekerkamışı, hurma ağacı gibi bitkiler İspanya ve Sicilya'nın bazı kısımlarında sevindirici sonuçlar verdi. Bu iki memlekette ipek sanayii büyük gelişmeler gösterdi ve muhtaç oldukları hammaddenin bir kısmını olsun kendilerinden elde etmeyi başardılar. Böylece Batıda, batı ulusçuluğu ile yan yana, Doğu lüksü, uygarlığı ve sanayii kendiliğinden kuruldu.

Arapların ilk yüzyıllarda Hıristiyan memleketlerine Uzak Doğudan çektikleri eşyayı ve bu vesile ile kendi ürünlerini yaymak için, ta Hind denizine dünyanın öbür ucuna, Akdeniz'in çeşitli sahillerine, Yunanistan'a, İtalya'ya, Fransa'ya kadar gemiler göndermiş, Doğunun hazinelerini Batıya akıtmak için büyük faaliyetler göstermiş ol-

[218] Slane'in tercümesi El-Bekri, *Journ. asiat.* Seri 5, T. XII, s. 485.

[219] Amari, S. XVI, Ibn-Adhari'den alarak dercettiği fıkra.

[220] Carmoly, *Itinéraires de la terre sainte*, s. 36 vd.; Harkavy, "*Russ. Revue*, VI, 73"de.

[221] Bu İspanyol tüccar gemilerinden biri 955'te bir Mısır gemisi zaptetmiştir; bu Fatımî halifesi Muiz ile Abbâsî halifesi III. Abdurrahmân arasında bir anlaşmazlığın başlangıcı olmuştur; Ebulf. *Ann. muslem.*, Reiske nşr., II, s. 463.

[222] Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, II, 449.

malarını kabul edemeyiz. İslâmlık adına dünyaya egemen olmak iddiaları onları Hıristiyanlık dünyasına karşı ancak uzun savaşlardan sonra giderilecek bir düşmanlık durumuna sokuyordu. Bu muharebeler neticesindedir ki, Araplar kendi zararlarına, gayelerine set çeken Doğu Roma İmparatorluğunun inatçı direnişine Roma ve Cermen ırklarının dinç kuvvetine saygı duymayı öğrendiler. Bu da savaşa olan alışkanlıklarını artırmaktan başka işe yaramadı. Gemileri; Yunan, İtalyan, Fransız sahillerine yanaştığı zaman, sakin tüccarlar yerine, ortalığı kan ve ateş içinde bırakan bir sürü asker ve korsan çıkarıyordu. Uzun zaman Magrip Arapları gemilerinin ufukta görülmesi Akdeniz kıyılarının Hıristiyan ahalisi için bir dehşet konusu oldu. Seyyah ve tüccar yüklü gemiler yalnız İspanya, Sicilya ve Afrika arasında işliyorlar ve yalnız Arapların kendi aralarındaki alışverişlerine yarıyorlardı.

Bununla beraber, Araplar yavaş yavaş Akdeniz'in kuzeyinde yoğun bir Hıristiyan kitlesinin mevcut olduğunu ve bunlara İslamlığı ne tatlılıkla, ne de zorla kabul ettirmeğe imkân olmayacağını anladılar. Kılıca dayanan taassupları yavaş yavaş sükûnet buldu. XV. yüzyıldan itibaren artık Avrupa'yı mütecessis seyyah veya servet arayan tüccar sıfatıyle gezmekten tiksinmiyorlardı. İşte bu sıralardadır ki, İspanyol Araplarından Abu Bekir Muhammed el-Tortûsî (De Tortosa) Hırsitiyan Avrupa'nın bir kısmı üzerinde seyahat etti[223]. *Vie de la Grande Contesse Mathild de Toscane* ismindeki eserinde sofu Donizo, Hıristiyan olmayan bir çok Türk, Libyalı, Part ve Geldâni zencisi'nin Piza şehri sokaklarında dolaşmalarından utanç duymaktadır[224]. Biz buna bakarak bu Afrikalı ve Asyalı Müslümanların Piza şehrini ziyaret için XII. yüzyıl başlangıcını beklemediklerini (Dnizo'nun 1114'te yazdığına göre) kabul edebiliriz. Hatta Haçlı Seferlerin ilk zamanlarında bu akının bir zaman için durmuş olması muhtemeldir. Ve Şüphe yok ki Donizo manzum eserinde Haçlı seferlerinden önceki âlemi tasvir ediyor. Bundan daha önceki zamanlarda Güney İtalya'nın ticaret şehirleri, duvarları arasına Kuzey Afrika Müslümanlarını hatta belki Mısır ve Suriye Müslümanlarını da kabul ediyorlardı;

[223] Bkz. *Journ. asiat.*, seri V, T. XVII, s. 147 vd.'nda Quatremère. Fraehn, *Mém de l'Acad. de St. Petersb.*, seri VI, Sciences politiq, T. II (1834), s. 87 vd.'nda Fraehn.

[224] Pertz, SS. XII, 379.

ileride onların IX. yüzyılda Afrikalı korsanlara yataklık ettiklerini, hatta onlarla anlaşarak yarı yarıya seferler düzenlediklerini göreceğiz. Afrikalı korsanlar Salerno'de, Amalfi'de, ve Napoli ve Gaete'de bu kadar iyi yüz gördükten sonra acaba sakin tüccarlar burada daha iyi karşılanmıyorlar mı idi? Böyle olması icap ederse de, bu hususta hiç bir tarafta kesin bir kanıt bulamadığımızı açıklamak zorundayız. Hatta 871'de Salerno Prensi olan Waifre'ye minnettarlığını göstermek için Müslümanların bu şehre saldırmaya hazırlandıklarını haber veren ünlü Afrikalı Arrane (Harrani)'de bile[225]. Müslümanların Hıristiyan topraklarına yaptıkları göçlerin en doğru izlerini İstanbul'da aramak icap eder. Bu şehirde bulunan bir cami bunu açıkça ispat etmektedir. Araplar 717'de İmparator Leon l'Issarien zamanında İstanbul'u kuşattıkları zamanda bir cami yapmışlardı. Fakat sonradan bu cami harap olmuştu[226]. 1049 veya 1050'de İmparator Constantin Monomakos kendi hesabına bir yenisini yaptırdı ve oraya Müslümanların ibadetine ilişkin bütün eşyayı kendi hesabına sağladı. Bütün bu iyilik severlik, kuvvetli Selçuklu Prensi Tuğrul Bey'in[227] yakınlığını kazanmak istediğinden ileri geliyordu. Fakat cami yaptırdığına göre her halde orada camiye gidecek Müslümanlar da vardı[228]. Ebu el-Ferec bu caminin inşasından birkaç sene önce (1044) doğan ve Ermeni, Yahudi ve Arapların da karıştıkları bir isyandan bahseder ki, bu hakikatı ispat ediyor. Araplar, Rum İmparatorluğunun merkezine her halde ticarî çıkarları için gelmiş olmalıdırlar.

Aslında Arap tüccarlarının Hıristiyan topraklarında gözükmeleri daima tek bir olay olarak kalmaktadır. Onun için Doğu mallarının Batıya getirilmesinde oynadıkları rol de çok mütevazı olmuştur.

2 — YUNANLILAR

Asya ticaret yollarının birçoğu kendi memleketlerinden gelip geçtiği halde, bu millet ticarî faaliyete yabancı kalıyordu. Denebilir ki, Asya'dan gelen malları tekrar Batıya doğru sevk etmekte bir fayda

[225] Pertz (SS. III. S. 528) de, *Chron. Salern* ve Amari, *Storia dei Musulm. di Scilia*, I, 383 vd.

[226] Constant. Porphyrog. *De administr. imp.*, Bonn nşr., III, 101.

[227] Ebulfeda, *Ann. Musl.* III, 131; Barhebraeus, *Chron. syr.*, nşr. Bruns ve Kirsch, version, s. 248.

[228] Barhebraeus, göst. yer., s. 245.

görmüyordu, hatta kendi ürünlerini ve mallarını bile Avrupalılar'a arzetmeğe uğraşmıyordu. Buna bakarak Avrupa ile Asya arasındaki aracılığı başka ulusların yaptığı konusuna varılabilir. Bu ulusların hangi uluslar olduğunu araştırırken doğal olarak, önce Yunanlıları düşünmek yerinde olur. Yunanlılar İslâm ve German-Roma ulusları arasında bulunduklarından bu aracılığın onlar için biçilmiş bir kaftan olması gerekir. Hıristiyan oldukları ve İslâmlık ile Hıristiyanlık arasındaki dinî mücadelede onların faal bir yer aldıkları doğrudur. Fakat Suriyeye ve Mısır'a bizzat sahip olduklarından beri Asya ticaret yollarının son bulduğu bu memleketler ellerine geldikten sonra Doğu ürünlerini kullanmağa alışmışlardı ve bu geleneklerinden vazgeçmek kendilerine çok zor geliyordu. Yiyecek ve giyecek lüksüne alışmış olduklarından, biberden olduğu gibi ağır ipek ve erguvan kumaşlardan da vazgeçemiyorlardı. Ziyafetleri için Hindistan ağaçlarının (Sandal ağacı = ξῦλα ἰνδικά) kokularına ihtiyaçları vardı[229]. Yunan hekimleri Arap edebiyatına daha iyi vakıf oldukça, Asya hekimlerinin kullandıkları ilâçlar ve etkileri hakkında daha iyi bir fikir edindiler[230], ve bu ilâçları kullanmağa başladılar. Bunları getirmek için de ticarete baş vurmak gerekiyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı Yunanlıların Araplara karşı duydukları dinsel nefret, onlarla alışveriş etmek zorunda kaldıklarından siliniyordu. Batı fetihlerinin başlangıcında Yunan gemileri şüphesiz Suriye ve Mısır limanlarından uzaklaşmış idiler. Fakat bu çekilme çok sürmedi. Bununla beraber ticarî ilişkilerin tekrar başlamasının kesin kanıtlarına IX. yüzyıl başlangıçlarında rastgeliyoruz. Bu devirde kutsal yerlere Müslümanlar tarafından saygısızlık edildiğinden Ermeni lakabıyle tanınan V. Léon uyruğuna Mısır ve Suriye'ye gitmelerini yasak etti[231]. Araplar için çok kazançlı olan bu ilişkileri keserek imparator şüphesiz Araplar'a hiddetinin derecesini anlatmak istiyordu. Bu kral emirnamesi bize, ticaretin söz konusu olduğu yerlerde Yunanlıların Müslümanlarla ilişkide bulunmaktan

[229] Theophan. contin. s. 457.

[230] Bu bakımdan o zaman pek ünlü olan bir eser, Siméon Seth tarafından yazılıp imparator Michel VII Ducas (1071-1078)'a ithaf edilen "*De alimentorum facultatibus*" adlı kitaptır; adı geçen burada, bilgili olduğu bir alan söz konusu olduğu için yetkili bir tarzda, zencefil, tarçın, karanfil, hindistan cevizi, kâfur, misk, sarı sabır ağacı ve biberin etkilerinden bahsetmektedir (nşr. Langkavel, s. 40 vd., 55, 56, 58-66 vd., 74 vd., 81).

[231] Dandolo, s. 167.

dolayı hiç bir vicdanî rahatsızlık duymadıklarını gösterir. Gene bu Ermeni Léon hakkında tarihçi Cedrenus[232], arkadaşlarından bir rahibe verilen hediyeler arasında güzel kokulu ağaçların da (Hindistan'dan gelenler gibi[233]) bulunduğunu ekliyor. Bu hikâye Doğu mallarını İstanbul'a getiren bir akımın varlığını bize müspet bir şekilde ispat eder. Fakat bu malların Yunan tüccarları tarafından mı yoksa yabancı tüccarlar aracılığıyla mı getirildiğini açıklamaz. Ne olursa olsun X. yüzyılda Yunanlıların Araplar ile olan ticarî ilişkileri çok büyük bir gelişme göstermişti. Adlarını andığımız Arap yazarlara göre, *Antakya* ve *Trabzon* değiş tokuşun yapıldığı önemli pazaryerleri idi; hiç duraksamasız bunlara çeşitli uluslardan tüccarlarla dolup boşalan *İskenderiye*'yi de katabiliriz. Yunanlıların bu limanlardan çektikleri malların büyük bir kısmı İstanbul'a ya denizyoluyle Akdeniz veya Karadeniz'den, yahut da karayoluyle Küçük Asya (Anadolu)'dan getiriliyordu. Selçukluların ilerlemesi bu karayolunun kullanılmasını imkânsız bir hale koymakta gecikmedi. Tesalonya[234] ve Kerç[235] limanları da bundan paylarını alıyordu.

Yunanistan'da sanayiin ilerlemesi, Doğu'dan gelen yapılmış eşya ithalâtının önüne geçecek sanılabilir. Fakat bu yanlıştır. Çünkü Yunanistan'ın ipek üretimi hiç bir zaman buna yetecek dereceyi bulamadı. İstanbul'daki imparatorluk harem dairelerinin vücude getirdikleri ipekliler hiç bir zaman sarayın ve devletin ihtiyaçlarına yetmiyordu.

IX. yüzyıl hatta X. yüzyılda bile imparatorlar saraylarını süslemek, maiyetlerine hediye etmek üzere Mısır'dan İstanbul pazarına getirilen kumaşlardan[236] ve genellikle, Arapçadan alınmış isimleri kaynak-

[232] Nşr. Bonn. II, 54.

[233] Bu hususta Psellos'nun imparotor Constantin Monomakos hakkında söylediğine bkz.; bütün özenini θυσίαν προσάγειν θεῷ.... δι' ἀρωμάτων καὶ ὅση τῆς Ἰνδῶν καὶ Αἰγυπτίων γῆς εἰς τὰ ἡμέτερα ψοιτῦ ὅρια ayırırdı (Sathas, *Bibliothec. graec.* IV, 180).

[234] Joh. Cameniata, *De excidio Thessalonic.* s. 500 vd. Bu çarşıda satılan diğer maddeler arasında şüphe yok Doğudan gelen kıymetli taşlardan bahseder; gene adı geçenin bahsettiği ipeklilerin Doğudan gelmiş olması zarurî ve muhakkak değildir; zira "τὰ ἐκ σηρῶν ὑφάσματα kelimeleri, - ki bunu "ὡς τα ἐξ ἑρίων kelimeleriyle yapılan mukayesede de ispat eder - Sère'ler memleketinden gelen kumaşlara değil fakat ipekböceği (σῆρες = ipek böceği) ipliği ile yapılan kumaşlara şamildir.

[235] Constant. Porphyrog. *De admigistr. imp.* s. 72 yukarıda.

[236] Constant. Porphyrog., *De cerim.*, s. 373. 595 ve Reiske'ın notları, s. 563, 700.

larını açıkça gösteren, Doğu mamulâtından satın alıyorlardı[237]. Özel kişilerin elinde bulunan sanayi, harem dairelerindekine nazaran, piyasanın ihtiyacı olan ipekleri daha az sağlayabiliyordu. Özel sanayi her şeyden önce iki esas hastalıkla illetli idi; imtiyazlı devlet atölyelerinin rekabeti, ve vergilerin ezici ağırlığı: diğer taraftan da X. yüzyılda Suriye'nin Araplar tarafından istilâsıyle[238] en iyi mahreçlerinin ellerinden gitmiş olması idi. İmparatorluğun elinde kalan eyaletlerdeki satışın bu açığı kapayabilmesi için bir hayli zaman beklemek gerekiyordu. Bazı tarihçiler IX. yüzyılda Mora'da ipek üretiminin ve sanayiinın pek geliştiğini iddia etmişler ve buna kanıt olarak da Danilis ismindeki zengin bir aracı kadının Patras'dan İstanbul'a İmparator I. Basile'e (867-886) sunulmak üzere getirdiği kıymetli kumaşları göstermişler. Fakat bu vakıanın ortaya çıkarıldığı metnin aslı yakından incelenecek olursa[239], burada söz konusu olan şeyin ipekli kumaş olmayıp keten veya pamuklu kumaşlar olduğu görülür. Bu kumaşların dışta değil de Morada imal edildiği ispat edilse bile bu, yalnız o memleket işçilerinin keten ve pamuklu kumaş dokumaktaki ustalığından başka bir şey ispat etmez. Anılan mallar arasında bir de Danilis'in İstanbul'daki yeni bir kilise için, kendi hesabına Mora'da imal ettirdiği büyük bir halı vardır. Fakat bu da sanayiin gelişimini kabul için gene yeterli bir kanıt değildir[240]. Aslında sonraki yüzyıllarda Mora hiç bir zaman özellikle ipek üretimi ile tanınmazdı. Bu tahmin Morée isminin Morus "dut ağacı" kelimesine olan yakınlığından doğmuştur. Fakat çoktan beri bu etimoloji hatası meydana çıkmış bulunuyor. İpek üretimi asıl Hellade diye adlandırılan yerde ve Cezair-i Bahr-i Sefîd adalarında daha fazla gelişmişti.

Fakat buralarda bile ipek üretimi en yüksek noktasını, şimdi üzerinde durduğumuz devri izleyen dönemde buldu. İstanbul'a giden bir tüccarın orada bir de dışardan gelme çok zengin ipekli çeşidi bul-

[237] Ayn. esr., s. 468, 706 ve Reiske'ın notları, s. 529, 712, 716.

[238] Bu kayıp; Bizanslılar daha sonraları Antakya ile civarını tekrar zaptettikleri vakit kısmen telâfi edilmiştir. Alexis Comnène tahta çıktığı zaman kardeşi Isaac oranın valisi idi; Alexis'in yakınlığını korumak için saraya sık sık ipek kumaşlar (τῶν ἐκ Συρίας ὑφασμάτων) gönderirdi. Nicéph. Bryennius, neşr. Bonn. s. 156.

[239] Theophan. contin. s. 318.

[240] Finlay, *Hist. of the byzantine and greek empires from 716 to 1453*, I, s. 302; Pariset, *Hist. de la soie*, II; s. 25 vd.

ması pek hoş bir şey idi. Bundan dolayı Rum İmparatorluğunun merkezi bu malların en zengin çeşitlerini bulundurmakla ünlenmişti. Buradan özellikle *erguvan renginde kumaş* aranırdı. İmparatorluk harem daireleri bunların en iyilerini yapıyordu. Fakat Yunanlılar en kıymetli kumaşları yalnız kendileri giymek isterlerdi. Hükûmet bu kumaşların ihracatını kesinlikle yasaklamış değildi, fakat bu malların ihracatında birçok zorluk çıkarıyordu. İleride ipekli ihracatı yapan Rus tüccarlarına konulan sınırlandırmayı göreceğiz. Şimdilik Crémone piskoposu olan Luitprand'ın, İstanbul'daki ikinci sefareti zamanında, başına gelenleri anmakla yetineceğiz. Sandıklarında bir kısmı satın alınmış, bir kısmı da armağan edilmiş ipekler bulunuyordu. Fakat sınırı geçmek istediği zaman gümrük memurları içinden en ağır beş parça ipekliyi ihracı yasak olduğu bahanesiyle müsadere ettiler. Piskopos, bunların kilisesine ait olduğunu, İmparatorun, bu kilise için Papanın piskoposlara gönderdiği hil'atlardan fiyat sınırlamadan satın alabileceğine izin verdiğini ve hiç olmazsa kendisine armağan edilenleri bırakmaları için boş yere yalvardı. Müsadere merhametsizce uygulandı. Fakat, bu eziyetin Luitprand'ın vazifesi esnasında nedimeler ve imparatorluk memurları tarafından kendisine yapılan hareketlerin bir devamından başka bir şey olmadığını da açıklamak gerekir. Aslında bu hareket o zaman saltanat süren İmparator Nikefor'un meşrebine çok uygun idi. Bu İmparator yabancılara karşı çok haşin bir kibir ve gurur gösteriyordu. Luitprand'ın 949'da [241] İstanbul'daki birinci sefareti, İmparator VII. Constantin'in zamanına rastlamıştı. Bu İmparator, ötekinin tersine yabancılara karşı çok iyi davranırdı ve Luitprand da hiç bir gümrük memurun engellemesine uğramadan ve hatta hiç bir gümrük yoklamasına bile tabi tutulmadan [242] birçok kıymetli kumaşlar getirmişti. Bunun tüccarlar için de böyle olduğu ortadadır; bazen kontrol çok sıkı bazen de pek gevşek oluyordu. Sonra, şurada burada rüşvet kabul eden gümrük memurlarına rastlanıyor yahut da dolambaçlı yollardan gizlice geçerek gümrük kontrolundan kurtulunabiliyordu. Bu suretle ihracı yasak kıymetli eşya gerek Venedik, gerek Amalfi yoluyle İtalya'ya geliyor, hatta bol miktarda bulunuyordu [243].

[241] Bu tarihin tesbiti için bkz. Koepke, *De vita et scriptis Liudprandi*, s. 11.

[242] *Liudprandi relatio de legatione Constantinopolitana*, "Pertz, SS. III, s. 39 vd."da.

[243] Liudpr. göst. yer. "penes nos (Şimalî İtalya veya genellikle Doğu'da?)

Genellikle Yunanlılar, memleketlerinde çıkan veya Asya'dan gelip mağazalarında yığılmış bulunan malları civar memleketlere yaymak için pek büyük bir çaba gösteriyorlardı. İmparatorlar yabancı prenslerin gözlerini cömertlikleriyle, başka memleketlerden getirttikleri armağanlarla kamaştırmak istiyorlardı. İstanbul'a akıp gelen kıymetli eşyayı teşhir etmeği seviyorlar, fakat diğer milletlerin de bu ihtişama erişmelerini mümkün kılacak bir ticaret siyasetinin faydalarını düşünemiyorlardı[244]. Uyruklarına gelince, onların bütün çabaları güzel bir hayat sürmek için gerekli olan malları kendilerine sağlamağa inhisar ediyor ve bu da onlara yetiyordu. Onlar uzun ticaret seyahatlerinin zorluklarını ve bu seyahatlere bağlı olan tehlikeleri memnuniyetle yabancılara bırakıyorlardı Avrupa'nın çeşitli uluslarına ait gemilerin İstanbul limanına girmesi ve Şehirler Kraliçesi (La reine des Villes)'nin, Batı ticaretinin merkezi haline gelmesi gururlarını okşamağa yetiyor, servetlerini arttıracak en güzel fırsatları kayıtsızlıkları yüzünden kaybetmeleri umurlarında bile olmuyordu. Halbuki, Bari, Napoli, Amalfi ilâh.. şehirleri gibi yüzyıllarca Rum İmparatorlarının egemenliği altında kalmış bulunan Güney İtalya sahillerine yığın yığın Doğu mallarını dökmeleri ve bu suretle öbür İtalyan şehirleriyle kazançlı işler yapmaları pekâlâ mümkündü. Fakat onlar Bizans egemenliği altında bile, İtalyan zekâsına özgü teşebbüs zihniyetini kaybetmemiş bulunan bu şehirler halkının İstanbul'a gelmesini tercih ediyorlardı. Zamanla Venedikliler, Pizalılar ve Cenovalılar bütün Batıda Doğu mallarının tek müteahhitleri oldular. Atalete mahkûm olan Rum tüccarları da mırıldana mırıldana yerlerini bunlara bırakmak zorunda kaldılar.

Batıda bu kadar az faaliyet göstermelerine karşı, kuzeyde Tuna'nın suladığı memleketlerde ve Rusyada biraz daha fazla faal davranıyorlardı. Tuna sahillerindeki Bulgar memleketlerini ziyaret ettikleri ispat edilmiş bir gerçektir[245]. Bazıları da Rusya'ya kadar gidi-

obolariae mulieres (saray adamları) et mandrogerontes (şarlatanlar) his utuntur." Bu fıkranın izahatı için bkz. Havet, *Revue critique*, 1878, No. 12.

[244] İhraçta alınan vergi genellikle kıymetin % 10'una baliğ olurdu. Ibn Khordadbeh, s. 51; Cinnamus, lib. 6, cap. 10; Joh. Cantacuz, lib. 4, 12; gümrük memurlarına "δενατηλόγοι" ve gümrük makamlarına da "δεκατευτήρια" adının verilmesi bundandır; Zachariae von Lingenthal bütün delilleri, "*Mém. de l'Acad. de St. Pétersb.* VII nci seri, T. IX, No. 6, s. 6"da çıkan bir incelemede toplamıştır.

[245] Theophanes, I, 775.

yorlardı[246]. Hareket noktaları Kerç idi. Constantin Porphyrogénéte Aşağı Dnieper'de yapılan seyrüseferler hakkında verdiği o kadar ayrıntılı bilgiyi belki de Kerçli tüccarlardan almıştır. Coğrafyacı imparator, Kararique denilen nehir geçit yeri yakınında, Kerç halkının Rusya'ya dönüşünde nehri geçtikleri noktayı işaret ediyor[247]. Bununla beraber Yunanlılar Batıda olduğu gibi burada da kendilerinden daha faal olan kuzey "Barbarları" tarafından geride bırakıldılar. İleride İstanbul'a yerleşmiş olan Bulgar tüccarlarının kazandıkları başarının Yunanlıları kıskandırdığı ve tehlikeli konuklarından olan Rusların ticaret için akın akın İstanbul'a geldiklerini göreceğiz.

3 — RUSYA VE İSKANDİNAVYA

a. *Araplar'la alışveriş*:

Avrupa'nın kuzeyinde yapılan kazılardan çıkarılan, Doğu gümüş meskûkatı pek şaşılacak bir miktardadır; sahipleri bu sikkeleri ya uzun bir iş seyahatine çıkarken, ya harbe giderken, yahut da bir saldırganın gözünden kaçırmak için toprağa gömmüş olmalıdırlar. Sonradan ölüm, göç veya başka sebeplerden dolayı hazinelerini gömdükleri yerden çıkarmak kendilerine nasip olmamış ve bu suretle zamanımızda çiftçilerin veya oduncuların bu sikkeleri topraktan çıkarmaları mümkün olmuştur. Bunların bazan önemli bir servet teşkil edecek miktarda olanlarına da rastlanıyor. Ledebur[248] 1840'ta Baltık denizi civarında bu keşiflerin yapıldığı bölge hakkında çok açık ve kesin görüşleri ve topografya haritalarını kapsayan bir inceleme yayınladı. Bu tablo bugünkü bilgilerimizi kapsamaktan uzaktır; çünkü hiç bir yıl yoktur ki yeni bazı keşifler yapılmış olmasın. Bununla beraber hâlâ kıymetini sürdürmektedir. Rusya için ya Paul Sawelieff[249]'in haritasına veya

[246] Cedren. II, 551. Bazı Rusya gran-düklerinin Bizans imparotorlariyle yapmış oldukları antlaşmalar bunu ispat eder.

[247] *De adm. imp.*, s. 77. Bahsi geçen ırmak geçidi bugünkü Aleksandrovsk şehrinden biraz yukarıda bulunuyordu.

[248] Leop. v. Ledebur, *Uber die in den baltischen Ländern in der Erde gefundenen Zeugnisse eines Handelsverkehrs mit dem Orient zur Zeit der arabischen Weltherrschaft*, Berlin, 1840: Bu konu hakkında şu esere de bkz. C. H. v. Minutoli, *Topographische Uebersicht der Ausgrabungen griechischer, römischer, arabischer und anderer Münzen und Kunstgegenstände, wie solche zu verschiedenen Zeiten in den Küstenländern des baltischen Meers statt gehabt.*, Berlin, 1843.

[249] Ne bu haritayı ne de aynı yazarın, Rusya'da yapılan kazılarla bu memleket

Şarkıyatçı Fraehn'in Rusya'daki eski Arap sikkeleri hakkındaki topografik görüşlerine baş vurmak gerekir[250]. Rusyanın kuzeydoğusundaki Peçora nehri üstünde yapılan keşifler o kadar şüphelidir ki bunları göz önünde bulundurmamak yerinde olur. Böylelikle Kazan hükümeti, Avrupa'nın Doğusunda bu keşiflerin bulunduğu en ileri hattı teşkil ediyor[251]. Batıda İzlandada ve İngiltere'de yapılan önemsiz keşifler bir yana bırakılırsa Norveç'te Christiansand eyaletinde Egersund kazası bu keşiflerin Batıdaki sınırını gösterir. Rusya için bu keşiflerin kuzey sınırını Kazan'dan Ladoga gölüne ve oradan Finlandiya'ya çizilecek dümdüz bir çizgi gösterir. En güney noktasını da eski Kerç (Kırım'da) şehri teşkil eder. Burada da yalnız bir keşif yapılmış, bir ikincisi yapılmamıştır. Genellikle kazıların ortaya en çok gümüş Arap paraları çıkardığı memleketler gene Rusya'nın ortasında bulunan eyaletler, aşağı yukarı Volga yatağı ve güney kolları üstünde Dnieper nehrinin yukarı mecrasında bulunan memleketler ve Baltık denizi ve Finlandiya körfezi civarındaki eyaletlerdir[252]. Finlandiya'dan İsveç'e, eskiden tuhaf biçimli ve aslında Doğu sikkesi olması muhtemel olan gümüş paraların bulunduğu Aland adalarından geçilir. Daha güneyde Gotland (Gothland) ve Öland (Oeland) adaları, Rusya'nın Baltık eyaletleri ile İskandinavya arasında bir köprü meydana getirirler. Baltık eyaletlerinde inanılmayacak miktarda çok Arap sikkeleri bulunmuştur. Hildebrand bilinen kazılarda 1300'den fazla gümüş sikke bulunduğunu anlatıyor[253]. Küçük Öland adasında yalnız bir kazıda 1122 tane çok nadir Arap sikkesi bulunmuştu. İsveç'in Doğu sahilleri boyunca, sık sık Arap sikkelerine rastgelinir; içerilerde ve memleketin batısında ise bunlara daha az rastlanır[254]. Norveç'in de yalnız güney

tarihi için elde edilen sonuçlardan özellikle bahsettiği *Numismatique mahométane* (St. Pétersbourg, 1847)nı maalesef elde edemedim.

[250] *Bullet. de l'Acad. de St. Pétersbourg*, T. IX (1842) No. 20, 21.

[251] Fraehn, *Bulletin*, ib. No. 19, s. 290-297 de.

[252] Bu hususta en çok bilgi veren eser Fraehn'inkidir; birçok bilginler çeşitli neşriyatta çıkan ekler vermişlerdir; adı geçenin kendisi de bu eklerden birçok yazmıştır; bilhassa Baltık eyaletleri hususunda bkz. "Kruse, *Necrolivonica*, Suppl. D. s. 6 vd.

[253] Hildebrand, *Das heidnische Zeitalter in Schweden*, trc. Mestorf, (Hambourg, 1873) s. 184.

[254] İsveç'te yapılan kazılar Tornberg (*Numi cufici regii numophylacii Holmiensis* (Ups. 1848) s. VXLIV de sayılmıştır; Ledebur, göst. ter. s. 8-30; Minutoli, göst. yer. s. 7 vd.

sahillerinde Arap sikkelerine rastgeliniyor[255]. Danimarka'ya gelince, bu paralardan en çok Bornholm adasında bulunmuştur. Mön (Mocn), Falster, Langeland, Aggersoe (Büyük Belt'de) adalarında bazı keşiflerde bulunulmuş, Jutland ve Schleswiz'de şurada burada kûfî harflerini taşıyan gümüş sikkeler bulunmuştur[256].

Rusya ve Baltık eyaletlerinde bulunan gümüşten yapılmış Arap sikkelerinin (*dirhem*) hangi zamana ait olduğunu kestirmek çok kolaydır. Çünkü hepsinin üzerinde basıldıkları tarih vardır. Fraehn'e göre en eskileri VII. yüzyıl sonlarında ve en yenileri de XI. yüzyıl başlarında çıkarılmıştır. Bu anlayış Tornberg'in görüşlerine tam anlamıyle uyuyor. İsveç'te bulunan dirhem'lerin serisi 698 tarihli, Emeviler sülâlesine ait bir para ile başlıyor ve 1010 tarihli Büveyh sülâlesine ait bir para ile kapanıyor. Tornberg'e göre bu devrin ilk yüzyılı pek az temsil edilmiştir. 795-816 dirhemlerine daha sık rastgelinir. Fakat en çok bulunan IX. yüzyıl sonu ve X. yüzyıl dirhemleridir. Bu sonuncular içerisinde de en fazlasını 909-914 yılı sikkeleri teşkil eder. 955'ten itibaren yavaş yavaş azalırlar ve XI. yüzyılın ilk on senesinden sonra artık hiç bir sikkeye rastgelinmez[257].

Paralar üzerindeki yazı ve resimlerden bu sikkelerin hangi prensin hükümdarlığı zamanında, hangi memleket veya yerde basıldığı anlaşılır. Bunlardan en fazlası (üçte ikisi) Samanîler İmparatorluğunun sikkeleridir. Samanîler IX. yüzyılın son çeyreğinden X. yüzyıl sonuna kadar Maveraünnehir'de ve Horasan'da hükümran olmuşlardır. Rusya ve İsveç'te bulunan sikkeler üzerindeki yazı ve resimlerde Semerkand ve Buhara, Kâş (Taşkent), Belh, Enderâb Nişabur, ilâh... isimlerine en çok rastgelinen yerlerdir. Bu krallıklardan sonra Hazer denizinin güney sahili boyunda ve biraz evvel andığımız memleketlere göre Batıda bulunan Cürcân, Taberistân ve Deylem memleketleri gelir. Sikkeler bize, bu memleketlerde hükûmet kurmuş olan bazı küçük prenslerin adını da öğretir. Bununla beraber Ermenistan, özellikle Hazer denizi güneydoğusunda bulunan Errân eyaletinin Berdaa şehrinde basılmış sikkeleri ile bu memleketlerden daha kuvvetle temsil edilmiştir. Abbasîlerin başkentleri olan Bağdad sikkelerine çok rast-

[255] Tornberg, göst. yer., s. XIIX, not; Ledebur, göst. yer., s. 5-7; Minutoli, s. 5 vd.

[256] Worsaae, *Dänemarks Vorzeit*, Almanca terc. Bertelsen tarafından yapılmıştır (Kopenhag 1844) s. 53 vd.: Ledebur, göst. yer., s. 71-76; Minutoli, s. 19-22.

[257] Fraehn, göst. yer., s. 304; Tornberg, göst. yer., s. III-IV.

gelinir. Buna karşılık bunların selefleri olan Emevîlerin başkentleri Şam'da basılmış sikkelere çok az rastlanır. Bulunan sikkeler genellikle, Mâverâünnehir, İrân kuzey Kûr, Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı ülkelerin sikkeleridir. Güney İran, Arabistan, Suriye, Mısır, Asıl Afrika, Fas ve İspanya sikkelerine pek nadir rastlanır[258].

Şimdi iş, bu kadar eski bir devirde bu Arap sikkelerinin, Rusya'nın en kuzey noktalarına kadar nasıl olup ta geldiğini bilmeğe kalıyor. Eski âlimler pek doğru olmayan ve burada, üzerinde durmak istemediğimiz birçok ihtimalleri ileri sürüyorlar[259]. Bunun için okuyucularımızın hiç değilse ikinci derecede önemli olduğunu takdir edecekleri sözlerle işe başlayacağız. İskendinav Wiking'leri tarafından yapılan seyahatler herkesçe bilinmektedir. Asılları İskandinav olan Rus kabilelerinin gemileri de Hazer denizinde gözüktüler. Ve içlerinden çıkan korsanlar X. yüzyılda (913 ve 943'te) iki defa bu denizin güneyinde ve güneydoğusunda bulunan memleketleri yağma ettiler. İspanyol ve kuzeybatı Arapları da IX. yüzyılda birçok defalar Normand korsanlarının ziyaretlerine maruz kaldılar[260]. Şüphesiz, bu dolaşmaları, Arap sikkelerinin kuzeye doğru götürülmelerine birçok fırsatlar vermiş olduğu inkâr edilemez. Fakat bu korsanların getirdiği ganimetler ne kadar çok olursa olsun bulunan paraların gene büyük bir miktara yükselemeyeceği tabiîdir[261]. Çok miktarda ve aynı çeşitten binlercesine rastgelinen sikkelerin nispeten az vukua gelmiş olan bu seferlerin ganimeti olması imkânsızdır. Başka bir görüş daha: Bulunan sikkelerin çoğu ikiye bölünmüştür. Gerçekten Sasanîler zamanında[262], Semerkand'da ve Doğu pazarlarında bu mutat olan usullerdendi. Her halde kuzey muharipleri ganimet arasında bulunan bu sikkeleri eğlence olsun diye kendileri kırmamışlardır. Bu sikkeleri kuzey tüccarları ödeme aracı olarak bu şekilde almışlardır. O zamanki gelenek, ödeme için verilen gümüşü tartmak idi. Bunun için tam sikkelerin yanı sıra tartıyı tamamlamak için parçalarına ihtiyaç vardı. Aynı

[258] Fraehn, göst. yer., s. 303 vd.; Tornberg, göst. yer., s. LIV-LXXV.

[259] Bohlen, "*Vortrag über den wissenschaftlichen Werth und die Bedeutsamkeit der in den Ostseeländern vorkommenden arabischen Müngen (Abhandlungen der deutschern Gesellschaft in Königsberg*, 4 üncü koleksiyon, 1838) s. 18 vd." adlı eserinde bulunan mevsukıyetini oldukça münakaşa etmiştir.

[260] Fraehn, göst. yer., S. 305 vd., 310 vd.

[261] Afrika ve İspanyol paraları hakkında Tornberg'in tereddütlerine de bkz. göst. yer., s. IXI vd.

[262] *Oriental geography by Ibn Haoukal*, nşr. Ouseley, s. 258.

durum, bir malın, dirhemin yarısı veya dörtte bir kıymetinde olduğu vakit de ortaya çıkıyordu[263]. Demek oluyor ki sikkelerin parçalara bölünmesinin sebebi ticarîdir. Bu sebepler yeterli görülmezse yeni bir gözlemi anmak kâfidir. Bu da bu sikkelerin en fazla, bütün kaynaklarca zamanın en önemli ticaret merkezleri civarı olarak kabul edilmiş yerlerde keşfolunduğudur. Ledebur bunu pekâlâ ispat etmiştir.

Aslında Arap tüccarlarının ta İskandinavya'ya kadar gittiklerini ispat edemezsek de, bu coğrafyacıların bu memleketler hakkında oldukça doğru bilgiye sahip olmalarına engel teşkil etmez. Bununla beraber Rusya'nın büyük bir kısmı yolları dışında kalıyordu. Fakat gemileri üstünde, Volga nehrini *Bulgarların* memleketine kadar çıktıkları kesimdir. Bazı Bulgar kabileleri Tuna'ya doğru ilerlerken, bazılarının da Rusya'da kalarak Orta Volga civarına yerleştikleri herkesçe bilinmektedir. Başkentleri olan Bulgar şehri, Kazan ile Simbirsk arasında, Kama kolu ile Volga kolunun birleştiği noktanın altında bulunuyordu[264]. Kuzey ürünleri için bir toplama yeri olduğundan Arap tüccarlarının buraya akın akın gelmelerine vesile oluyordu. Bu tüccarlar İslamlığı kabul etmiş oldukları için kraldan ve halktan iyi işlem göreceklerinden emin idiler[265]. Buraya özellikle kürk aramağa geliyorlardı. Kürk Doğuda büyük adamların tutku haline getirdikleri bir ihtiyaç halini almıştır[266]. Bulgar, Rus ve diğer kuzey tüccarlarının kürkleri, Volga nehri munsabında Hazarların başkenti olan İtil'deki depolarına kadar götürdükleri bilinmektedir[267]. Fakat Arap tüccarları kürkün kaynağı olan Bulgar şehrine varmak için ne iki aylık nehir seferinden[268], ne de İtil'den Bulgar şehrine kadar bir aylık

[263] Fraehn, göst. yer., s. 304; Bohlen, göst yer., s. 20; Weinhold, *Altnordisches Leben*, s. 118.

[264] F. H. Müller, *Der ugrische Volksstamm.* 1'inci kısım, fasıl 2, s. 414 vd.

[265] Fraehn, bunların İslâmlığı kabul etmeleri tarihini "*Mém. de l'Acad. de St. St. Pétersb.*, seri VI, Sciences politiques T. I, s. 183-199"da anlatmıştır.

[266] Bu ticaretin gene mevzularından birini teşkil eden az önemli diğer maddeler arasında mamutların büyük dişleri de sayılabilir; Harzem işçileri bundan çeşitli eşyalar yaparlardı: Baltık eyaletlerinin anberi; bkz. Fraehn, *Ibn-Fosslan*, s. 228 vd., not., Saweljew, *Uber den Handel der Wolgaischen Bulgaren im neunten und zehnten Jahrhundert, Ermans Archiv'de*; VI, s. 96-98.

[267] Fraehn, *De Chasaris*, göst. yer., s. 591, 601 vd.; Fraehn, *Ibn-Fosslan*, s. 147; Mes'udî, II, s. 9, 11.

[268] Bulgarlar bölgenin girişinde bunların tüccar gemileri memleketin hükümdarına bir öşür öderlerdi: Rössler, *Romanische Studien*, s. 362'de Ibn-Dasta.

kara yolculuğundan[269] korkmuyorlardı. Fakat daha uzaklara gitmeğe cesaretleri yoktu[270]. Esasen Bulgarların faaliyetinden dolayı[271] buna gerek yoktu. Burada bütün kuzey ürünlerini bulabiliyorlardı. Bu şehrin batısında gemilerile Volga nehrini inerek mal getiren bir millet vardı: Ruslar. Ibn-Fadlân 920'de[272] bunları gördüğünü söyler ve ince uzun boylarını, farik âdetlerini tasvir eder. Bütün bunlar, burada sözkonusu olan kabilelerin sonradan kendilerine *Rus* ismi verilen Slav kabileleri değil, fakat Skandinav kabileleri olduğunu ispat eder. Volga Bulgarları ve komşuları hakkında en önemli bilgiyi kendisine medyun olduğumuz yazar seyyah İbn-Fadlân'ın Halife Muktedir tarafından görevlendirilerek Bulgar şehrine gönderilmesinden ancak 40 yıl kadar önce Rurik ve kardeşleri vatanları olan İsveç'i terk ederek Volga nehrinin çıktığı kaynaklar yakınına, yani Ladoga ve İlmen gölleri civarına yerleşmeğe gelmişlerdi. Vatandaşlarının birçokları kendilerini bu yeni sahalarda takip etmişlerdi. Cüret ve teşebbüsleri kendilerine savaşta da barışta da bir çığır açmağa kâfi gelebiliyordu. Bu suretle gemileriyle Volga nehrini inerek, Araplarla Hazer denizi ötesinde ticarette bulunduklarını gördüğümüz Bulgarlar ile ilişkiye girişmeği başardılar. Halbuki Bulgarlar memleketinde, İskandinav Ruslar da Arap sikkelerinin geçtiği alana dahil oluyorlardı. İbn-Dasta'nın[273] bir notundan anlaşıldığına göre, aslında Volga Bulgarları mallarına karşılık Müslümanlardan toparlak ve beyaz dirhemleri kabul ediyorlardı. Bunlardan gene İbn-Dasta samur derisinin madenî paranın yerini tuttuğundan bahseder. Bununla beraber Bulgar ve Suvar şehirlerinde hem kendi paralarını bastıkları hem de Samanî dirhemlerini taklit ettikleri atelyeleri olduğu muhakkaktır[274].

[269] D'Ohsson'da Ibn Haoukal, göst. yer., s. 73.

[270] Fraehn, *Ibn-Fosslan*, s. 168, 258, 266.

[271] Saweljew, göst. yer., s. 91 vdd.; Fraehn, *Ibn-Fosslan*, s. 226 vd.; Ibn-Dasta, göst. yer. Teşebbüs fikirlerinin bir nişanesi de Cürcâniye (Khowa-Hârezm)e durmadan kervan göndermeleridir: Mes'udî II, s. 15 vd., Saweljew (göst. yer. s. 97) de Ebu-Hamid-Andolousi.

[272] Mumaileyhin Ruslar hakkında Fraehn (*Ibn-Fosslan*, S. 1-23; krş. s. 70 vd. ve 247, altta) daki faslı ile Ibn-Dasta (göst. yer.) ya bkz.

[273] Roesler, göst. yer., s. 362'ye bkz.

[274] Fraehn bu iki atelyenin varlığını, Rusya'da bulunan madenî paralara dayanarak, ispat etmiştir. *Mém. de l'Acad. de St. Pétersb.*; seri VI, T. I. s. 171 vd. T. IV, s. 243, not; *Bulletin*, göst. yer., s. 305, 316, 320, 323; Tornberg de aynı vakıayı, İsveç'te bulunan madenî paralar için işaret etmiştir; göst. yer., s. III, 246.

Bu da tabiî olarak, Mâverâünnehir ve Horasan ile olan ticaretlerinde kendilerine büyük çıkarlar sağlıyordu. Demek ki Ruslar kürk ve esirden ibaret gibi görünen mallarını Bulgar pazarlarına getiriyorlardı. Bunları Bulgarlara veya Araplara devrediyor ve orada karşılık olarak mevcudu pek bol olan Asya veya bunlara çok benzeyen Bulgar sikkelerini alıp götürüyorlardı. Aslında her zaman burada durmuyorlardı. Büyük nehrin akımına kendilerini bırakınca Hazerlerin başkenti olan İtil'e kadar iniyorlar, orada depolar vücude getiriyorlardı[275]. İbn-Hurdâdbih onların Hazer denizinde yalnız korsan gemilerinin değil, ticaret gemilerinin de görüldüğünü ve yüklerinin Cürcân'dan Bağdad'a deve sırtında taşıdığını bize öğretir[276]. O halde, gemileriyle Hazer denizinin güneyine kadar iniyorlar, mallarını da İslâm siyaset âleminin ortasına kadar götürüyorlardı. Rusya'ya da yalnız Hazer denizi güney eyaletleri sikkeleriyle değil, bütün İslâm dünyası sikkeleriyle doluyorlar ve bu sikkeler de buradan bütün kuzeye yayılıyordu.

Baltık denizi ötesinde bulunan *Skandinavlar* daha ilk zamanlarda "Şark Yolu"nu biliyorlardı. Vatandaşları Rusya'ya hakim olarak yerleştikten sonra[277] buralara seyahati daha sıklaştırdılar. Novgorod panayırına[278] her taraftan gelen birçok tüccarların çoğunluğunu herhalde onlar teşkil ediyorlardı. Buraya kürk ve yün getiriyorlardı. Çünkü kuzeyde koyun yetiştiriciliği çok gelişmişti. Getirdikleri mallar arasında kuştüyü, balina çubuğu, balıkyağı ve ilâh...[279] vardı. Bu mallar karşılığında Rus vatandaşları arasında da geçen gümüş Arap sikkesi alıyorlar, kendi hesaplarına çok geç para derbettiklerinden bu sikkeleri seve seve kabul ediyorlardı[280]. Bütün İsveç Skandinavlarından Rusya ile en çok ilişkide bulunanlar doğu sahil Skandi-

[275] Yakut ve Ibn-Havkal tarafından verilen bilgiye bkz. (Fraehn, *De Chasaris, Mém. de l'Acad. de St. Pétersb.*, T. VIII (1822), s. 591, 601 vd.)nda; Mes'udî, *Les Prairies d'or*, II, s. 9, 11.

[276] *Journ. asiat.* Seri VI, T. V, s. 514.

[277] İsveçle Rusya arasında, Rusya'nın ilk iki yüzyılında mevcut dostça ilişkiler hakkında bkz.: (Kunik, *Die Berufung der schewedischen Rodsen* II, 131 vd.

[278] Rafn, *Antiquités russes*, II, 119; I, 359, 295, 432.

[279] Bu, ihracat eşyasını gösteren Weinhold (*Altnordisches Leben*, s. 103)'dur.

[280] Para bastıran ilk Danimarka Kralı (1000 senesine doğru) Suénon Tyfveskeg (Çatal sakal) olmuştur; İsveç'te ise, 1024'te ölen Olof Schosskönig olmuştur. Bkz. Weinhold, göst. yer. s. 120. Norveç'in kendine mahsus parası ancak X. yüzyılın ilk yarısında olmuştur: Holmboe, *De prisca re monetaria Norvegiae.* Christian. 1854, s. 8.

navları idi. Bu sahillerde bulunan Arap sikkesi de bunun inkâr götürmez bir kanıtıdır. Bu sikkelerin, ilk zamanlarda çok mamur bir ticaret merkezi olan İsveç'in ünlü Birka şehri civarında toplanmış olması bu yargıyı kesinleştiriyor[281]. *Danimarka*'da özellikle Selzvig[282] şehri daha ilk zamanlarda Rusya ile başlayan deniz ticaretinin hareket noktası oldu[283]. Gemiler ya Pomeranya'da ünlü ticaret şehri olan Yumne'da yahut da Bornholm adasında[284] mola veriyorlardı. Bu memleketlerde yapılan kazılarda birçok gümüş Arap sikkesi meydana çıkmıştır[285]. Fakat ister İsveç'ten veya Baltık sahillerinin daha uzak yerlerinden, ister kuzey denizinin çok daha uzak yerlerinden gelsin, Rusya'ya doğru yelken açan tüccar gemileri muhakkak *Gotland* adasına uğrayıp duruyorlardı.

Daha putperestlik zamanında, Visby şehrinin büyük mamurluğundan önce Gotland adası sakinleri coğrafî durumlarından yararlanmasını bilmişlerdi. Adadaki kazının yığın yığın meydana koyduğu Anglo-Sakson, Alman ve Arap gümüş paralarını gördükten sonra batıda ve doğudaki ilişkilerinin ne kadar geliştiği kolayca anlaşılır[286].

Bütün bunlardan kuzey Skandinavya ve Rusya'nın araçlı ve araçsız Asya'nın Arap hakimiyetinde olan bölgeleriyle uzun süre ticarî ilişkilerde bulundukları kesinlikle ortaya çıkar. Yalnız Doğu mallarının Avrupa'ya buradan girip girmediğini anlamak meselesi kalır. Buna da pek büyük bir ihtiyatla evet denebilir. Baltık eyaletlerinde ve Rusya'da kalmış olan önemli miktardaki Arap gümüş sikkeleri, Arapların elinden çıkıp bir daha kendilerine dönmediğine göre kuzey uluslarının Araplardan, sattıklarından daha az satın aldıklarını ispat eder gibi görünmektedir[287]. Volga boyunca yukarıya doğ-

[281] Ledebur, göst. yer. s. 24 vd.

[282] Adam. Brem. Pertz'de, SS. VII, 312. 368.

[283] "Affirmant Dani, longitudinem hujus ponti (sinus baltici) saepe a pluribus expertam, secundo flatu per mensem aliquos a Dania pervenisse in Ostrogard Ruziae." Adam. Brem. göst. yer. 372.

[284] Adam. Brem. s. 312, 373.

[285] Ledebur, göst. yer., s. 54 vd., 75 vd.

[286] Bonnel, *Russisch-livländische Chronologie, Commentar*, s. 24; Worsaae, *Dänemarks Vorzeit*, Almanca tercümesi Bertelsen tarafından yapılmıştır, s. 54; Hildebrand, *Das heidnische Zeitalter in Schweden*, Almanca tercümesi Mestorf tarafından yapılmıştır, s. 181 vd.

[287] Bu görüş muhakkak doğrudur; ayni görüş daha önce Fraehn (*Ibn-Fosslan* s. 80 vd). Saweljew tarafından da "*Ermans Archiv*, VI, s. 101, ve başkaları tarafından yapılmıştır.

ru çıkan Araplar özellikle memleketlerinde pek değerli olan kürk veya Baltık amberini sağlamak için seyahat ediyorlardı. Acaba buna karşılık memleketlerinden yapılmış veya yapılmamış eşya getiriyorlar mı idi? Meselenin en önemli noktası buradadır. O zamanlarda kuzey Avrupa'da yaşayış o kadar basit idi ki, Araplar ticaretlerinin en önemli malı olan baharatı burada satamazlardı. Elbiseye gelince, İbn-Fadlân'ın Bulgarlar arasında tanıdığı Skandinavlar yalnız karıları için mücevher satın alıyorlar ve yeşil camdan bir inciye seve seve bir dirhem veriyorlardı. Fakat gene İbn-Fadlân'dan öğrendiğimize göre bu da satın aldıkları tek mal idi[288]. Rus kadınlarının boyunlarında taşıdıkları ve sayıları servetlerine göre değişen altın veya gümüş zincirler yerli malı idi. İbn-Fadlân bunu müspet bir şekilde söylüyor. Ruslar ve Volga Bulgarlarında[289] gördüğü altın nakışlı dibalar Rum İmparatorluğundan geliyordu; aslında bu memleketten ileride, kuzey halkının oradan getirttikleri lüks eşya dolayısıyle bahsedeceğiz. Böylelikle İbn-Fadlân'ın anlattığına göre, Rusların ne kendileri için, ne de hemcinsleri olan Skandinavlara ihraç etmek için Arap mallarını satın almadıkları anlaşılıyor. Bununla beraber kuzeyde yapılmış olan ve her gün yapılmakta olan kazıların başka bir sonuç verip vermeyeceğini araştırmak faydalıdır. Arap sikkeleri yanında toprağa gömülmüş yüzükler, kopçalar, zincirler, broşlar bulunmuştur. Bu ziynetlerin de sikkeler gibi aynı asıldan olduklarını kabul etmek yerinde olur. Eğer bu ziynetlerin üzerinde Arapça yazıları bulunsaydı o zaman bu tahmin kesin bir gerçek olurdu. Fakat bu ziynetler üzerinde Arap yazılarının izleri bile yoktur. Yalnız Jaroslav Hükümetinde bulunan Frahn'ın, üzerinde Arapça iki kelime okuyabildiği[290] ve ihtimal Volga Bulgarlarından birine ait olan gümüşle işlemeli bir koşum tezyinatında Arap yazılarına rastgelinmiştir. Bu da tek örnektir. Yazı bulunamayınca bu mücevheratın yapılışlarındaki yüksek sanat üzerinde durulmuş ve kuzey sanayiinin başaramayacağı sanat eserlerini ancak pek ilerlemiş olan Doğu sanayiinin yapabileceği ileriye sürülmüştür. Bize kalırsa bu yanlıştır. Çünkü kuzey halkı erkek olsun, kadın olsun boyunlarında, kollarında ve parmaklarında altın ve gümüş halkalar

[288] Fraehn, *Ibn-Fosslan*, s. 5.

[289] Fraehn, *Ibn-Fosslan*, s. 13-15, ve *Mém. de l'Acad. de St. Pétersb.* seri VI, Sciences politiques, I 1832) s. 541, 569.

[290] *Bulletin de l'Acad. de St. Pétersb.*, T. IX (1842), s. 319.

taşırlardı. Bunun için altın ve gümüş üzerine çalışan eski kuzey sanatkârlarının sanatlarını aşağı görmemek gerekir [291]. Kuzey müzelerinde rum yazılar taşıyan ve bu itibarla kaynakları hakkında hiç şüpheye yer bırakmayan birçok eşyalar vardır ki çok ileri bir teknik bilginin ürünü olduklarını ispat ederler. Bugünkü bilirkişiler eski amatörlerin "muhakkak Doğu mamulâtı" [292] olarak tasnif ettikleri birçok eşyayı kuzey ustalarına atfediyorlar. Aslında üslubu itibarıyle yabancı memleketlerden geldiği anlaşılan eşya mutlaka Arap mamulâtı değildir. İçlerinde özellikle altın ziynetler arasında Frank veya Bizans mamulâtı olanlar çoktur [293]. Nihayet Doğu mamulâtı olduğu ileri sürülen birçok eşyanın kazılarda genellikle Arap, Anglo-Sakson, Alman ve Rum paralarıyle karışık bir halde bulunduğunu unutmamalıdır. Dolayısıyle bütün bu eşyalara Doğu mamulâtı damgasını vurmak için ortada yeterli kanıt yoktur. Fakat çok defa gerçek Arap paralarının yanısıra ziynet eşyalarına da rastgelindiği farzolunsa bile bu durum, eşyaların bütünüyle Doğu mamulâtı olduklarına hükmettiremez. Çünkü Skandinavlar pekâlâ Arap sikkleriyle beraber yerli eşyaya da sahip olabilir ve bunları da beraberce toprağa gömebilirlerdi. Bununla beraber anılmağa değer garip bir olay varsa, o da genellikle gerçek Arap sikkeleri yanında bulunan mücevheratın (gümüşten örülmüş halkalar) aynı madenden, yani gümüşten yapılmış olmasıdır. Bu tesadüfî değildir ve göz önünde bulundurulması gereken bir şeydir. Bu değişmeyen görüşten çıkarılacak sonuç ticaret ilişkilerinin Doğudan gümüş para kadar mücevherat da getirdiğidir [294]. Bu mücevheratın ya ticaret eşyası, yahut da pek revaçta olan bir ödeme aracı olarak kullanılmış olması pek muhtemeldir. Bu son tahmin oldukça kuvvetlidir, çünkü bu mücevheratın paralar gibi parça parça edildiği görülmüştür. Bundan eşya değerinin mücevher değerinden daha aşağı olduğunu ve onların parçalara ayrılmak suretiyle daha kullanışlı bir hale sokulduğu anlamını çıkarabiliriz. Özet olarak bu gümüş mücevheratın ticarî bir eşya olduğunu kabul etsek bile, Kuzey Avrupa halkının Arap kaynaklı eşyalardan pek az aldıkları muhakkaktır.

[291] Weinhold, *Altnordisches Leben*, s. 184 vd.

[292] Worsaae, *göst. yer.*, s. 57; Munch, *Die nordisch-germanischen Völker*, trc. Claussen, s. 255 vd.

[293] Worsaae, s. 55 vd.

[294] Worsaae, *göst. yer.*, s. 55 vd.; Hildebrand *göst. yer.*, s. 127.

Araplar ile Kuzey halkı arasındaki ticarî ilişkilerin içyüzünü gördük. Şimdi bunun ne kadar devam ettiğini kestirebiliriz. Kazılarda bulunan paralar bu hususta bize kâfi derecede bilgi verir. Biz buraya kadar 900 senesine doğru başlayan bu ticaretin İbn-Fadlân ve Mes'udî gibi aşağı yukarı birbirinin çağdaşı olan iki gözlemci tarafından bize pek iyi tanıtılan en parlak devri ile meşgul olduk. Bu gelişime iki unsur yardım ediyordu. Bir taraftan Araplar fetihlerinden akıllı uslu yararlanıyorlar, özellikle geniş imparatorluklarının kuzeyinde, Hazer denizi kıyılarında, Samanîlerin hüküm sürdükleri memleketlerde kendilerine faydalar sağlıyorlardı. Buradan kuzeye doğru fatih olarak değil, tüccar olarak atılıyorlar, Volga nehri boyunca yukarı çıkıyorlar, gerek nehrin munsabında yerleşmiş olan uygar ve hoş görücü bir ulus olan Hazerler arasında, gerek bunların ortalarına rastlayan topraklarda yerleşmiş ve İslâmlığı kabul etmiş tüccar bir ulus olan Bulgarlar arasında, her yerde iyi karşılanıyorlardı. Diğer taraftan Rusya'ya yeni yerleşmiş olan Skandinavlar ise aynı nehirden hem tüccar, hem savaşçı yaradılışlarına uygun bir araç olarak yararlanıyorlardı. Nehri izleyerek aşağıya indiklerini, Bulgarları ziyaret ettiklerini ve ticaretleri için Hazerlerin memleketinde antrepolar kurduklarını önceden gördük. Aslında Hazer hükümdarları bunların Kafkas ve Hazer denizi ötelerine hâkim Araplarla olan ticarî ilişkilerine engel olmak için ellerinden geleni yapıyorlardı[295].

Bununla beraber Doğunun o zamana kadar Kuzey Avrupa ile hiç bir teması olmadığı da zannedilmemelidir. Rusya ve Baltık civarında yere gömülü olarak bulunan VIII. ve IX. yüzyıl Arap altınları bu ilişkilerin eskiliğine şüphe götürmez bir kanıttır. Gerçekten Araplarda para, o parayı darbeden hükümdar hayatta olduğu sürece geçerli idi. Yerine gelen, bunları kaldırarak yenilerini bastırıyordu. Böylece meselâ X. yüzyılda, IX., VIII. yüzyıl halife veya sultanlarından birinin adına basılmış para darp veya tedâvül ettirilemezdi. Demek ki Rurik'in krallığını kurmadan çok önce *Slav kabileleri* Rus topraklarında içlerine kapanık ve bağımsız olarak yaşıyorlar, Asya'ya doğru mal ihraç ederek karşılığında sonradan olduğu gibi sel halinde değil de gene hatırı sayılacak kadar Arap parası alıyorlardı. Bu paralar o zamanlarda bile Baltık

[295] Hazer Kralı Joseph (Yusuf ?) ın mektubu için Vambéry, *Ursprung der Magyaren*, s. 71 bkz.

denizi ötelerine kadar yayılıyordu. Sonradan yabancı fatihler önünde boyun eğmek zorunda kalan Slavlar gene Doğu ticaretine az çok katılmalarını sürdürdüler. X. yüzyıl başlangıcında Skandina Ruslarının da Slavlar gibi, Volga ağızlarında, Hazerlerin başkenti olan İtil'de, bir ticaret kolonileri vardı[296]. Bundan dolayıdır ki Rusya'nın çeşitli yerlerinde, meselâ yalnız Skandinavların en büyük müesseselerini bir araya topladıkları Novgorod civarında değil, fakat memleketin ta içlerine, Slavların başka ırklara karışmadan kendilerini korudukları yerlere kadar yeni ve eski Arap paraları bulunur. Eğer bulunan paraları, yürüttüğümüz yargılara esas tutacak olursak Rusya ile Doğu arasındaki ilişkilerin başlangıcını VIII. yüzyıla çıkarıyor ve bu ilişkilerin parlak devresi olarak da IX. yüzyıl sonları ile X. yüzyıl ortalarını kabul ediyoruz, demektir. X. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu paraların azalması bizi ilişkilerin gittikçe zayıfladığı sonucuna vardırıyor. Bu düşüşün sebeplerini her iki tarafta da kolayca bulmak kabildir. O zamanlar Rusya prensliklere ayrılmıştı ve sürekli olarak iç savaşlarla meşgul bulunuyordu. Sürekli olarak küçük küçük parçalara ayrılmış bulunan ulusta dış memleketlerle ticaret yapmağa ne kuvvet, ne de istek kalmıştı. Diğer taraftan Ruslar, Müslüman Bulgarları nüfuzları altına aldılar ve onlara zorla Hıristiyanlığı kabul ettirerek kendileri için çok yararlı olan bir aracıyı ortadan kaldırdılar. Doğu yönüne gelince *İlek hanlar* ticaretin gelişimi için pek çok emekler sarfetmiş olan aydın Samanîler sulâlesini ortadan kaldırmıştı.

Bu, Türk ırkından gelen prensler arasındaki savaşların başlangıcı oldu ve bu savaşlar Mâverâünnehri harap etti. Bundan sonra Hazer denizi yoluyle Doğudan Baltık denizine giden bu ticaret yolu üzerine bir uğursuzluk çöktü ve bütün Ortaçağda bu yol kullanılmaz bir halde kaldı. Bunun sebeplerini ileride açıklayacağız.

b. *Bizans ile alışveriş:*

Şimdi Bizans ile kuzey arasındaki diğer bir ticaret yoluna geçelim. En eski Rus vekayinameleri *Baltık denizine giden bir İstanbul yolundan*[297] bahsediyorlar. Önce Dnieper nehri boyunca yukarıya çıkılıyor, sonra

[296] Mes'udî, *Prairies d'or*, II, 9, 11.

[297] Nestor, *Russische Annalen*, Almanca tercümesi Schlözer tarafından yapılmıştır, 2'nci kısım, s. 88; krş. Krug, *Zur Münzkunde Russlands*, s. 32 vd.; Bonnell, *Russisch-livländische Chronologie*, Commentaire, s. 3 vd.

Lovat'a varmak için bu nehirden uzaklaşılıyor, oradan Lovat nehri takip edilerek de İlmen gölüne kadar iniliyordu. Buradan da Volkof nehrini takiben Ladoga gölüne varılıyor ve nihayet Neva yoluyle Baltık denizine erişiliyordu. Böylelikle bu yolun en uzun kısmı seyrüsefere elverişli nehirler üzerinde geçiyordu. Bu yolun o zaman Rusya'nın en önemli şehirleri olan Kiyef ve Novgorod şehirlerinden geçtiğini de hemen eklemeliyiz. Vekayinameler bu yoldan ne zamandanberi yararlanıldığını söylemiyor; fakat Rurik (860'a doğru) zamanından önce bu yoldan yararlanıldığı kesindir. Bu yoldan gidip gelen tüccarların hangi ulustan oldukları da bilinmiyor. İlk bakışta bunların Yunan olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü yolun tarifinde daima güneyden kuzeye doğru hareket edilir. Fakat Yunanlıların Kiyef'ten daha içerilere girmiş olmaları çok şüphelidir; eski Rus vekayinamelerinin bize muhakkak olarak öğrettikleri bir şey varsa, o da bu yolcuların hiç bir zaman Finland körfezine kadar varamadıklarıdır. Metinleri yakından inceleyecek olursak çok tuhaf bir sonuca varırız ki, o da, bu yolun ayrı ayrı iki türlü tarif edilmiş olmasıdır. Yol önce Vareg'ler memleketinden, yani Skandinavya'dan başlayarak tekrar oraya döner; fakat gidiş yolu (denize doğru?) birkaç satırda özetlendiği halde, dönüş yolu için daha çok ayrıntıya girişilmiştir. Burada yazarın Slavları değil, fakat Skandinavları göz önüne aldığı kesindir[298]. Kuzey halkı memleketlerinde kalmayı bilmiyorlar, hep güneye doğru inmeğe yöneliyorlardı. Sergüzeştçi bir mizaca sahip olduklarından, imparatorun hizmetinde "Miklagard" şehrine veya İstanbul'a seve seve şan ve servet aramağa gidiyorlardı[299]. Kuzey denizleri seferlerinde ticaretle harp genellikle bir arada yapılıyordu. Aynı insanlar sırasında tüccar, sırasında da korsan oluyorlardı[300]. Eski Rus vekayinamelerinin kaydettikleri bu yolu, görev almak için İstanbul'a giden muhariplerin yanı sıra oraya yabancı mamulâtı aramağa giden tüccarlar da izliyorlardı. Ladoga ve İlmen gölleri civarında yerleşen ve sonradan Dnieper nehrinin orta yataklarına inen ilk Skandinavlar bu yüzden ırklarının yönelimlerini paylaşmaktan geri kalmıyorlardı. Kendilerini güneye doğru inmeğe götüren hevesleri önce İstanbul'a karşı silâhlı

[298] Krug, bunların söz konusu olduğunu yanlış olarak tahmin eder, (*Zur Münzkunde*, göst. yer.).

[299] Bu âdet Rurik devrinden önceki bir zamanda kök salmıştır, fakat pek fazla önce de değil; bkz. Kunik, *Die Berufung der schwedischen Rodsen*, II, 329,

[300] Meselâ bkz.: *Antiquités russes* (Rafn tarafından) I, 285, 431. II, 235.

bir hücuma dönüştü. Rurik'in subaylarından Askold ve Dir Kiyef'e hakim olur olmaz Bizans İmparatorluğuna karşı bir yağma siyasetine başladılar (866) ve bu akınlar 1043'e kadar sık sık sürdü[301]. Fakat Ruslarla Yunanlılar arasındaki antlaşmaların bilinen en eskileri (bunlar 911 ve 944 yıllarındadır) bize durumun çoktan değiştiğini ve Rusların Yunanlılarla barış halinde, iyi ilişkilerde bulunduklarını ve Rus tüccarlarının uzun zaman kalmak üzere *İstanbul*'a gittiklerini öğretir. Çoğu aslen Skandinav, yani macera ve yağmaya olan aşırı düşkünlükleriyle tanınmış bir ırktan olan bu "misafir"lere karşı Yunan Hükümetinin pek güveni yoktu[302]. Bundan dolayı da her birinden, hükümdarının imzasını taşıyan bir pasaporta sahip olmalarını istiyordu[303]. Böyle bir pasaporta sahip olmayanların kötü niyetli olduklarına karar veriliyor ve tutuklanıyorlardı. Bu tüccarlar şehrin kapıları dışında, Saint Mamas manastırı yanında kendilerine ayrılmış bir mahallede oturmağa zorlanıyorlardı[304]. Bütün hareketleri kontrol altında bulundurularak herhangi bir kötülükte bulunmalarına engel olmaya çalışılıyordu. Şehre yalnız bir kapıdan girmelerine izin verilmişti, silâh taşımamaları şarttı, bir Yunanlı polis daima kendilerine refakat ederdi, elliden fazlasının bir araya gelmesi de yasaktı. Aslında gereğinden fazla buralarda kalmamaları için gereken tedbiri alıyordu. Kışı ne İstanbul'da ne de Dnieper nehri munsabında geçirmelerine izin veriliyor ve kıştan önce memleketlerine dönmek zorunda bırakılıyorlardı. Bununla beraber, şunu da söylemek gerekir ki, Yunanlılar usulü dairesin-

[301] Wilken, *Die Verhältnisse der Russen zum byzant. Reich im 9-12. Jahrn.* (*Abh. der Berl. Acad.* 1829'da, *Hist. philol. Cl.*, s. 75 vd.

[302] Bu tahmin tamamen yerindedir; buna kanıt Grandük Igor'un elçisine refakat edip onunla beraber 944 antlaşmasını yeminle doğrulayan büyük tüccarların isimleridir (bkz. Kunik, *göst. yer.* 178); saniyen İstanbul'a doğru seyrüsefer eden gemilerin mücehhizleri tarafından Dnieper üstünde Chorticy adasında yapılan mutantan kurban töreni ki, bu kurban töreni tamamen İskandinav âdetlerini hatırlatır; nihayet son kanıt da şudur ki, memleketin eski sakinlerince kendilerine verilmiş adlardan başka, nehrin barajlarının kuzey (ῥωσιρί) dilinde de adları vardı, bkz. *aynı. esr.* s. 422 vd. ve V. Thomsen, *The relations between ancient Russia and Scandinavia and the origine of Russian state.* Oxf. and Lond. 1877.

[303] Ayni şart antlaşma ile Bulgarlara da zorla kabul ettirilmişti; bkz. Théophane, I, 775.

[304] Bkz. Ducange, *Cpol. christ.*, lib. IV, s. 185. Bu mahalle Stenon'da idi ve pek yakında da küçük bir liman vardı; V. Unger. *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, I'inci kısım, s. 79, 258 vd.

de malî itibara sahip olan ve işleri için İstanbul'da oturan Ruslara bazı imtiyazlar veriyorlardı. Hükümet kendilerine aydan aya belirli bir erzak veriyor ve hareketleri ânında da kendilerine gemilerini teçhiz için gerekli eşyayı ve yol için ihtiyaçları olacak yiyecekleri emirlerine hazır bulunduruyordu. İlk barış antlaşması, Ruslara ürünlerini vergi vermeden Bizans İmparatorluğu memleketlerine sokmak iznini sağlamıştı. İkinci antlaşmada bu imtiyazdan bahsedilmiyor; ne lâğvedildiği, ne de tekrarlandığı yazılmamıştır[305]. 911 antlaşmasından önce Ruslar, Bizans İmparatorluğuna soktukları eşya üzerinden % 10 oranında bir vergi veriyorlardı. Fakat bu verginin sırf Bizans İmparatorluğuna ithal edilen eşyadan mı, yoksa İstanbul Boğazını geçerek Akdeniz memleketlerine giden mallardan mı alındığı bilinmiyor. Bize bu bilgiyi veren İbn-Hurdâdbih yalnız bu sonunculardan bahsediyor, fakat tanıklığı, Constantin Porphyrogénet'in "*Rus gemileri Suriye'ye kadar gidiyorlardı*"[306] sözünü doğruluyor. Demek ki IX. ve X. yüzyıldan itibaren bu müteşebbis milletin gemileri İstanbul'u geçiyor ve Akdeniz'de sefer ediyorlardı. Burada Mes'ûdî[307]'nin bir görüşünü de kaydetmek yerinde olur. Ona göre, kalabalık Rus tayfası İspanya, Roma, İstanbul ile ve Hazerler memleketi ile ticarî ilişkilerde bulunuyorlardı. O, bu kabileye Ludâne ismini veriyor. Ben burada tâbilerle aynı görüşü paylaşarak bu adın Litvanyalılar (Lithuaniens) demek olduğunu kabul edemeyeceğim; ben daha çok bunun Rus Skandinavlarının egemenliği altında bulunan bir Slav kabilesine ait bir ad olması ihtimali üzerinde duracağım. Bu kabile de Lelewel'in Volinya'da Loutsk (Styr üstünde), Schafarik'ten ve daha kuzeyde Vélikia-Louky (Pleskow Hükümeti)'de[308] yerleşmiş olan Loutchanes veya

[305] Birincisi 911'de Prens Oleg tarafından, ikincisi de 944'te Prens Igor tarafından (tarihler için bkz. Krug, *Forschungen* II, 348) aktedilmiş olan bu iki antlaşma Nestor (Schlözer nşr., 3'üncü kısım, s. 275 vd., 4'üncü kısım s. 47 vd.)'da bulunur. Strahl (*Russ. Gesch.* I, 71 vd., 82 vd.) dahi bunları aynen ve tamamen iktibas ve dercetmiştir. Ewers, (*Das älteste Recht der Russen*, s. 118-194), bunların mükemmel bir hukukî yorumunu verir; aslında Krug bütün bu noktaları aydınlatmağa çok yardım etmiştir. (*Zur Münzkunde Russlands*, passim).

[306] Ibn-Khordadbeh, Barbier de Meynard nşr., *Journ. asiat.* VIe s. T. V, s. 514 te; Constant. Porphyrog, *De admin. imp.*, s. 180, Bonn. nşr.; bu fıkralar aynı zamanda İslâm ülkesinin güney eyaletleri paralarının hangi yoldan bazen Avrupanın kuzeyine kadar girdiğini göstermeğe yarar.

[307] *Prairies d'or*, II, 18.

[308] Lelewel, *Géogr. du moyen âge*, III, s. 48; Schafarik, *Slawische Alterthümer*, Almanca trc. Mosig von Aehrenfeld II tarafından, 113.

Louzaniens kabilesidir. Mes'udî'nin çağdaşlarından olan Constantin Porphyrogénéte[309] bunlardan bahsediyor ve bunlara şu ismi veriyor: Λενζανηνος, Λενζενίνος. Yalnız Constantin Porphyrogénéte bunların Ruslara satmak için gemiler imal ettiklerini söylüyor. Fakat memleketlerinin nehirler yoluyle kolayca Karadeniz'e çıkması ve Skandinavların kendilerine verdikleri örnekle tahrik edilerek bizzat büyük seyahatlere çıkmış olmaları imkânsız değildir. Frahn[310] bu ismin Ludâne okunması gerektiğini söylüyor ki bu da Ladoga nehri sahil halkını gösterir (bu nehrin civarında eski Ladoga ve Novgorod şehirleri yükseliyordu). Böyle bir tahminde bulunmayı mümkün kılacak gerçek kanıtlar var mıdır? Buna evet demeğe pek cesaret edemeyeceğim.

Burada bu konu dışı olan şeyleri bırakarak asıl konumuz olan Yunanlılarla Ruslar arasındaki ticarî ilişkilere dönelim. Constantin Porphyrogénéte zamanında (950 yılına doğru) Ruslar her sene Dniepr nehrini inerek Karadeniz'in Batı sahillerini izleyerek İstanbul'a ulaşıyorlardı. Ne Dniepr nehrinin yedi yerindeki sığ taşlıklar ne de Peçenek korsanlarının nehrin aşağı yataklarındaki saldırıları Rusları bu yollarından döndürmüyordu[311]. Öte yandan Yunanlılar gitgide Ruslarla olan ticaretlerinin meyvelerini kavrıyorlardı. İmparator Jean Zimisces'in 971'de prens Svaetoslav ile yaptığı ve Ruslara eski imtiyazlarını veren antlaşma bunu doğruluyor[312]. 1043'te Yunanlılar ile Ruslar arasında silâhların müdahalesini gerektiren anlaşmazlık, bize birçok Rusların bu serbestlikten yararlanarak İstanbul'da işlerini gördüklerini ispat eder. Bu muharebe, seçkin bir Rus'un İstanbul'da sık sık ola gelen arbedelerin birinde oldürülmüş olmasından çıkmıştır. İmparatorun aldığı ilk tedbirlerden biri Rus tüccarlarını eyaletlere göndermek ve onları sıkı bir nezaret altına aldırmak oldu[313].

Ruslar ile Yunanlılar arasındaki alışverişe konu olan malları bugün aşağı yukarı tayin edebiliriz. Ruslar İstanbul'a deri, balarılarından aldıkları balmumunu ve nihayet harp esirlerini getirirler, bunları da köle olarak satarlardı[314]. Bizim için en önemli olan şey bu getirdik-

[309] Constant. Porphyrog., *De adm. imp.* s. 75.

[310] *Ibn-Fosslan*, s. 71, 174.

[311] Constant. Porphyrog., *göst. yer.*, s. 74 vd., 69 vd.

[312] Leo Diac. Bonn nşr. s. 156.

[313] Cedren., II, 551.

[314] Nestor, nşr. Schlözer, IV, 100, V, 140; Constant., Porphyrog. göst. yer. s. 77'nin üst tarafında.

leri mala karşılık ne götürdükleridir. İgor Antlaşması bize bunun cevabını kısmen veriyor. Zira bu antlaşma, Rumların kıymetli kumaşlar için koydukları bir şartı kapsamaktadır. Rusların 50 altın Sol[315] kıymetini bulan ipekli kumaş almağa[316] hakları yoktu. Bu sınırlamanın dışında tutulanlar olursa, buna izin veren gümrük memurunun bu kumaşları kendi mühürü ile mühürlemesi gerekiyordu[317]. Bu kıymetli kumaşlar, kuzey memleketlerinde o kadar makbule geçiyordu ki, Hazerler, Türkler, Ruslar ve diğer yabancılar gördükleri iş karşılığında onlardan edinmek istiyorlar, bu hususdaki ısrarlarını o derece ileriye vardırıyorlardı ki, Constantin Porphyrogénete artık bu hareketlerine saygısızlıktan başka bir anlam veremiyordu. Çünkü bu kumaşlar İmparatorluk sarayının törenlerine ve Ayasofya kilisesinde yapılan mutantan bayramlara ayrılmıştı[318]. Pek istisnaî bazı durumlarda Rus tüccarlarının bu kıymetli kumaşlardan memleketlerine götürmelerine izin veriliyor idiyse de, onlar genellikle en adi cinsten kumaşlardan çok miktarda alıyorlardı. Bunun içindir ki, eski Rus vekayinamelerinde devamlı olarak İstanbul ipeklilerinden bahsedilildiğini görüyoruz. Bu ipekliler ile beraber İstanbul'dan altın ve gümüş de getirildiğini vekayinameler kaydeder[319]. Bu kelimelerden altın ve gümüş ile işlenmiş (sırmalı) kumaşların kastedildiğini unutmamalıdır. Arap İbn-Fadlân, Rusların Rum mamulâtından sırmalı kumaşlar satınaldıklarını anlatır. Bu ticaret mallarına biz de Nestor'un büyük Svaetoslav düküne söylettiği şu maddeleri ekleyebiliriz: "Yunanlılar bize ipekliler, altın, şarap ve her nevi meyva gönderirler"[321]. İstanbul ve Kerç şehirleri her halde Rus memleketlerine de Asya mamulâtını ve özellikle biberi ulaştırıyorlardı[322].

[315] Rusçası: "pavoloki"; Krug, (*Zur Münzkunde Russlands*, s. 83 vd.) bu kelimeyi uzun uzadıya münakaşa eder: Thomsen, (göst. yer. s. 26) bu hususta eski kuzey dilinde "pell" kelimesini aramağa kadar gider; bana kalırsa "pallia" kelimesi unutuluyor.

[316] Bu, Krug'un (*ayn. esr.*, 134-138) görünüşe bakılırsa, rusça "Solonik" kelimesine haklı olarak atfettiği kıymettir.

[317] Schlözer, *Nestor* IV, 67.

[318] Constant. Porphyrog., *De adm. imp.*, s. 88.

[319] Meselâ bkz. *Nestor* IV, 44.

[320] Bu fıkraları yukarıda arzettik.

[321] Schlözer, V, 140.

[322] Krş. Const. Porphyr., s. 72.

Kaynaklar Yunan mamulâtının ulaştığı en mühim Rus pazarlarını da kaydediyorlar. Constantin Porphyrogénéte'e göre Dnieper nehrinde ve Karadeniz'de ticaret için seyrüsefer edenler Kiyef Beyliğinin dışından gelenlerdi. Bu yazara göre asıl Rusya'da buraları; Novgorod, Smolensk, Lubeç, Çernigof, Viyegrod, şehrileri idi: fakat Kiyef, donanmasının merkez limanı idi. Diğer taraftan İgor Antlaşmasına göre İstanbul surlarının içinde bulunan Rus tüccarları, eyaletlerine göre gruplara bölünmüştü. Bundan amaç da aylık yiyeceklerinin dağıtılmasını kolaylaştırmak idi. İgor Antlaşması önce Kiyef halkından sonra Çernigof ve sonunda da Perejaslavl şehirleri halkından bahsediyor ve diğer hiç bir şehirden, adı anılarak bahsedilmiyor. Bu suretle Rum yazarı, önce Novgorod halkından bahsettiği halde, antlaşma, Kiyef halkından bahsediyor. Bu ayrılığın sebebi acaba nedir? Siyasî birer merkez olan bu iki şehir, aynı zamanda birer de ticarî merkez idiler. *Kiyef* şehri mütevazı bir başlangıçtan sonra 882'de krallığın merkezi oldu ve öyle bir hız aldı ki, İstanbul'la yarışıyor denilebilirdi; o kadar çok mal geliyordu ki, şehrin sekiz yerinde pazar kurmak zorunluğu doğmuştu [323]. *Novgorod* ise, Rurik'ten önce tüccar halkın oturduğu kuvvetli ve kalabalık bir şehir idi. Rekabete azimle göğüs gerdi ve mamurluğu daha kuvvetli esaslar üzerine kurulmuş olduğundan Kiyef'in geçici parlaklığından sonra da eskisi gibi yaşadı. Bu iki şehir de kuzeyden güneye inen büyük yolun üzerinde bulunuyordu. Bu yolun güzergâhını eski Rus vekayinamelerine göre yukarıda çizmiş bulunuyoruz. Kiyef, Rum mallarını hiç bir araca ihtiyacı olmadan doğrudan doğruya elde edebiliyordu. Novgorod da aynı üstünlüğe sahipti. Fazla olarak da Volga ve Dvina nehri yollarına bağlı idi. Bu yol Nestor'un belirttiğine göre, ta İlkçağların en eski zamanlarından beri izlenilen bir yol idi [324]; nihayet Finlandiya körfezinin yakınlığı bu şehrin Batıdan Rus ve Bizans mallarını almağa gelen tüccarlarla Kiyef'ten daha işlek bir şehir olmasını sağlıyordu. Yukarıda da söylediğimiz gibi Skandinavlar ticaret amacıyle sık sık Novgorod'a gidiyorlardı. Kuzey krallarından birine ipekli veya erguvan kumaş, altın işlemeler, sanatkârane yapılmış sofra levazımı gerektiği vakit, tüccarlarını, Gardariki (Rusya'da) veya her zaman çok çeşidi bulunan Holmgard (Novgorod)

[323] Adam Brem. (Pertz, SS., s. 7, 313'te) Ditm. Merseburg, ayn. esr., III, 871.
[324] Schlözer, II, 90-92.

pazarlarına gönderdi[325]. Bu şehirde Rum sanayii mamulâtı için bir antrepo kurulduktan sonra Skandinav memleketlerinin birçok masraflar edip Bizans'a kadar seyahat etmelerine gerek kalmamıştı. Gerçekte, Adam de Brême, Selzvig halkının ta Yunanistan'a kadar gittiklerinden bahsediyor ve "Yunanlıların memleketine doğru" giden gemilerin ara yerde mola verdikleri iskele olarak da Bornholm'u gösteriyor[326]; fakat Baltık denizi tüccarlarının yöneldikleri biricik noktanın Bizans olduğuna inanmak bir hata olur. Adam de Brême'in Skandinavya'dan İstanbul'a kadar kesintisiz suyolu ile gidilebileceği hakkında çok önemli bazı bilgileri vardı. Fakat bilmediği bir şey varsa o da, daima nehirler boyunca inmek ve çıkmak, gölleri geçmek gerektiği idi; Adam de Brême Yunanistan'a her zaman Baltık denizi üzerinde sefer edilerek varılabileceğini sanıyor ve bunda yanılıyor idi. Bununla beraber ayni yazar başka yerlerde Rusya'nın, Baltık denizinin sınırı olduğunu ve Selzvig gemicilerinin gayesinin de Yunanistan olmayıp Rusya olduğunu söylüyor[327]. Kendisini hataya düşüren nokta, Rusların Yunan dinini kabul etmiş olmaları ve bundan dolayı da Rusya'yı Yunanistan'la karıştırmasıdır. Kiyef şehri için Yunanistan'ın en güzel mücevheri demiyor mu[328]? Saga denilen eski Skandinav masallarında ve birçok kuzey yazıtlarında çoğunlukla "Yunanistan'a giden gemiciler"den bahsedilir. Halbuki burada söz konusu olanlar Yunanistan'a değil fakat Rusya'ya giden kimselerdir. Yazarlar kendi dillerinde "Rusya" manasına gelen "Gardarike" ile "Yunanistan" manasına gelen "Grikland" veya "Girkland"ı kolayca birbirine karıştırıyorlardı. Gerdskr (Rus), giskr, griskr (Rum) sıfatlarında ise daha çok yanılıyorlardı[329]. Bahsettiğimiz zamanlardan itibaren gerçekten Yunanistan'a giden tüccarlar bir istisna teşkil ederler. Ben yalnız bir tanesini örnek olarak anabileceğim. O da, 1000 senelerine doğru yaşayan ve işleri için İstanbul'a kadar giden kül renkli Saemingsson'dur[330].

[325] Rafn, *Antiquités russes*, I, 295, 432. II, 119; krş. I, 317, 426. Bazen kuzey memleketlerinde Bizans parası yanında bulunan altın örgü süslerinin aynı kaynaktan gelmiş olması şüphelidir; bkz. Worsaae, *göst. yer.*, s. 55.

[326] Adam. Brem., *göst yer.*, s. 368, 373.

[327] Adam. Brem., *göst. yer.*, s. 373, 312.

[328] *Ayn. esr.*, s. 313.

[329] Kunik, *göst. yer.*, s. 145 vd.; Rafn, *göst. yer.* I, 295, not. a.

[330] Bkz. la Saga d'Olaf Tryggveson *Antiq. russ.* II, 113'te.

Ruslara gelince Dnieper nehri yoluyle Yunanlılarla süregelen ilişkileri, Volga nehri yoluyle Araplarla olan ilişkilerinden daha sürekli oldu. Bunda din birliğinin büyük bir etkisi vardır. Rusları, İstanbul, Hristiyan yapmıştı. Kiliseleri; süslerini, papazları, iktidarlarını hep oradan alırlardı. Fakat, Rusya halkı aralarındaki din bağlarıyle Yunanlılarla ne kadar anlaşıyorlar, sayı itibariyle üstün olan Slavlar Skandinavlar'a karşı ne derece üstünlük sağlıyorlarsa da, putperestlik zamanından beri aralarında mevcut olan bağlar da o derece gevşiyordu. Skandinavlar da Hıristiyanlığı kabul ettiler, fakat Hıristiyan dini onlara Almanya'dan Roma Katolikliği şeklinde gelmişti. Bu andan itibaren kendi ırklarından olup ve müreffeh bir ulusun oturduğu Almanya'ya doğru daha çok yöneldiler.

4 — ALMANYA

Baltık denizinin güney sahili boyunca yapılan kazılarda da Arap paraları bulunmuştur. Fakat, bunların hiç bir yerde kuzey ve doğudakiler kadar bol ve sık olmadığı görülmüştür. Meklemburg, Pomeranya ve Batı Prusya'da nispeten daha çok Arap parası bulunmuştur. Vistül ve Oder nehirleri munsabı kenarlarındaki memleketlerle bu iki nehir arasında uzanıp giden sahiller de anılmağa değer. Bu paralar özellikle nehir boyu izlenerek bulunuyor ve kazılar memleketin ta içlerine kadar uzanıyordu. Meselâ Vistül nehrini yukarıya doğru izleyerek Marienwerder civarında, Munsterwald'da çok miktarda Arap paraları meydana çıkarılmıştır. Oder nehri üzerinde Frankfurt yakınlarına kadar Arap sikkeleri bulunmuş ve bu şehir yanlış yere bu cins keşiflerin yapıldığı en güney nokta olarak tanınmıştır[331]. Bu keşiflerin iç bölgelerden çok seyrü sefere elverişli nehir boylarında ve deniz sahillerinde yapılmış olması bize bunların ticarî alışverişle ilgili ve onlara yakından bağlı olduğunu müspet bir şekilde gösterir. Bütün Pomeranya'da Arap paralarına en çok Baltık denizinin büyük bir merkezi olan Jumne'da ve civarında rastgelinmiştir[332]. Bu hazinelerin keşfolunduğu sıralarda Almanlar daha buralara gelmemişlerdi. Buralarda özellikle *Slavlar* ve pek az miktarda da *Prusyalılar* yaşıyorlardı. Bunlardan ne birincilerin, ne de ötekilerin Araplarla doğrudan doğruya bir ilişkileri yoktu.

[331] Ledebur, göst. yer. s. 44-70; Minutoli, s. 23-40.

[332] Kühne tarafından Pomeranya'da bulunan paraların mükemmel tablosuna (haritalı *Baltische Studien*, 27, 203 vd.) bkz.

Onların Doğululara sunacak ancak iki çeşit malları vardı: Kürk ile amber. Bu sonuncusu Doğuda pek eskidenberi revaçta olan bir maldı[333]. Fakat amberin özellikle bol olduğu Samlande ve genellikle Prusya en az Arap sikkeleri bulunan yerler olmuştur. Buralarda bulunan paralardan pek az miktarı hakikaten Doğuya sevkedilmiş mal karşılığı olmalıdır. Bu paraların buralarda bulunuşu Slavlarla Prusyalıların mallarını Arap parasının geçtiği memleketlere sattıklarını gösteriyor. Bunun için İsveç ve Rusya'ya gidivermeleri yetiyordu. Bu itibarla tüccarların bu iki memleketi ziyaret ettiklerinden şüphe yoktur. Burada Samlande'lı tüccar Vidgant'nın ismini analım. Bu tüccar XII. yüzyıl başlangıcında Rusya'ya büyük seyahatler yapmıştı[334]. Buna, Adam devrinde, Brême'den gelerek İsveç'in en işlek ve zengin limanlarından biri olan Birka'da demirleyen Samlande'lı ve Slav gemilerini de eklemek gerekir[335]. Bu iki örneğin de daha sonraki zamanlara, yani Baltık sahillerinde Arap parasının artık tedavülden kalktığı bir zamana ait olduğunu açıklamalıyız. Fakat eski kaynaklar mevcut olmayınca bizi ilgilendiren noktalar için daha yeni belgelerden yararlanmak ve örneklerimizi onlardan almak zorundayız. Öte yandan Selzvig'den hareket eden Danimarka tüccar gemileri Baltık denizi ve Prusya Samlande sahillerini ziyaret ediyorlardı[336]. İşte IX. yüzyılda ünlü seyyah Wulfstan, Wendes'lerin memleketini sağında bırakarak Vistül munsabına kadar varmak için Selzvig'den hareket etti. Amacı Prusya'nın en eski antreposu olan Turso şehri idi ki; bugüne kadar kalan harabeleri daha yakınlarda Preuschmark (daha doğrusu Preussnmarkt, Prusyalılar pazarı) adlı köyde keşfolundu. Bu köy Drausen gölünün doğu sahillerinde ve Elbing[337] yakınındadır. Rusya'ya giden Danimarkalılarla Skandinavyalılar genellikle Slavya'da veya Prusya'da mola veriyorlardı. Bu şartlarda oralarda Rusya'da satabilecekleri mallardan bulurlarsa bunları yüklüyorlar, mahallî sikkeleri olmadığı için de bunların bedellerini Arap parasıyle

[333] Saweljew, *Erman's Archiv*'de VI, s. 98.

[334] Rafn, *Antiquités russes.* II, 134 vd.

[335] Pertz nşr., SS. VII, 305.

[336] Adam. Brem. göst. yer. s. 312, 368.

[337] Neumann'ın Elbing'de yapmış olduğu araştırmalar üzerine vardığı sonuç bu merkezdedir; bu gerek *Scriptores rerum Prussicarum* (I, s. 733, bu konuya ilişkin Wulfstan'ın fıkrasına ait notta) tabilerince, gerekse *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, s. 15 adlı eserinde Töppen tarafından kabul edilmiştir.

ödüyorlardı. Böylelikle Baltık denizi güney sahilleri malları Rusya'ya Slavlar, ya da Prusyalılar tarafından bizzat götürülüyor, yahut da Danimarkalılar tarafından ulaştırılıyor. Gerekirse buradan Doğuya da geçirilebiliyorlardı. Muhakkak olan bir şey varsa o da bu malları götüren gemilerin dönüşte Rus malı ve Doğu eşyası getirdiğidir. Arap sikkelerinin yanında bulunan mücevherlerin Doğu mamulâtı olmak ihtimali de vardır. Fakat bence bir şeyi, Ledebur'ün çok defa yaptığı gibi, "muhakkak Doğu mamulâtıdır" diye tavsif edebilmek için öncelikle Arap, Bizans ve kuzey ziynetlerinin, Ortaçağın en uzak devirlerindeki niteliklerini tesbit eden karşılaştırmalı inceleme yapmak gerekir.

Slavları Rusya ile, burada da Ruslar ve Volga Bulgarları aracılığıyle Doğu ile temas ettiren bu Baltık yolundan başka Rusya'nın içinden, Polonya ve Litvanya'dan geçen ve rastlanan Doğu gümüşlüleriyle yeni bir hat vücuda getiren diğer bir yol daha vardı. Bu hat, Slav memleketleri içinde bir karayolunun varlığını ispat eder. Aslında İbn-Hurdâdbih önceden gördüğümüz gibi kendi zamanında Batı Avrupa'dan (İspanya veya Fransa'dan) hareket eden bir seyyahın Almanya ve Slav memleketleri içinden geçerek karadan Hazerlerin başkenti olan "Itil"e, buradan Hazer denizi yoluyle Mâverâünnehir'de Belh şehrine ve oradan da Orta Asya'da Tokuz Oğuzlar memleketinden Çin'e kadar her zaman gidebileceğini doğruluyordu[338]. Bu, Arap yazarı için zihinde yaratılmış bir imkân değildir. Yazarın, bu yolun genel seyrini anmaktaki amacı, Doğu ile Batı arasındaki aracılıklarıyle o zaman büyük bir rol oynayan zengin Yahudi tüccarlarının güzergâhlarının büyük bir kısmında yeni denizyolları ile rekabet ederek kullandıkları iki karayolundan birini tanıtmış olmaktır. Bunun neticesi olarak da Slav memleketlerinin göbeğinden geçen bu yolun, Yahudilere açık bulundurulduktan sonra bizzat Slavların kendilerine de açık olacağı meydandadır. Slavların bu yoldan Arap dünyasının eşiğine kadar sokulmak hususunda yararlandıkları bilinmektedir. Bunu da, önceden bahsettiğimiz Hazerlerin başkentinde kurdukları müesseseler ispat eder.

Fakat Batı Slavları, yalnız Doğu dünyasıyle değil, aynı zamanda Yunan dünyasıyle, veyahut hiç olmazsa Yunan dünyasının malları

[338] Barbier de Meynard nşr., s. 515.

ile de ilişki kurabiliyorlardı. Bunun için de iki yolları vardı: Birisi Baltık denizinden Novgorod'a varan yol; diğeri de ihtimal daha kısa ve daha işlek olan ve Kiyef'e varan karayolu idi[339]. IX. yüzyılın ikinci yarısında ve X. yüzyılın başlangıcında Oder nehri munsabında bulunan Jumne[340] isminde çok mamur bir Slav şehri vardı. Storch'un[341] anlattığı efsanevî hikâyelere rağmen buralarda Hindistan ve Yakın Doğu malları az bulunmakta idi. Buna karşılık Bizans malları, tersine, boldu. Bundan da Yunanlıların mallarını bizzat buralara kadar getirdikleri anlamını çıkartmak gerekmez. Adam de Brême'in bu pazara gelen ulusları sayarken bunlar arasında Yunanlıları anmış olmasına da inanmamalıdır[342]. Adam de Brême'in burada (*Grecque*) Yunan dinine salik olan bütün insanları[343] bunların arasında da hepsinden önece Rusları kasdettiği ortadadır[344]. Yunan malları onların aracılığıyle tedavül ettiriliyordu.

Mademki Rum İmparatorluğu ve belki de Asya malları Baltık denizinin güneyinde oturan insanların eline kadar ulaşabiliyordu, bu malların ticaret yoluyle Almanlar arasında yayılmalarına bir sebep yoktu. Şarlman (Charlemagne) zamanında Elbe ve Saale nehrileri, genellikle Slav ulusları ile Alman ulusları arasındaki sınırı teşkil ediyordu. Şarlman Slavlarla Almanlar arasında alışverişin yayılmasına bu nehirlerin batısında bulunan Bardovik, Şesta[345], Magdeburg ve Erfurt[346] şehirlerini ayırmıştı. Slavların buraya ne gibi mallar ithal ettikleri bilinmemektedir. Kaynaklar bu konuda bir şey söylemiyorlar. Bunu izleyen yüzyıllarda Almanlar Elbe engelini ya muharip, ya papaz, yahut da göçmen olarak geçiyorlardı. Bu konuda tüccarlar da onlardan geri kalmıyorlardı. Saksonların Jumne şehri ile ilişkileri vardı,

[339] Lelewel, *Tableau historique du commerce des Slavons* (*Numismatique du Moyen-Age*, 3. üncü kısım, s. 98 vd. adlı eserinde).

[340] Bundan böyle artık "Vineta" adını hiç bir ciddî tarihçi kullanmamalıdır.

[341] *Historisch-statistisches Gemälde des russischen Reichs*, IV, 45.

[342] Pertz, SS. VII, 312.

[343] Giesebrecht, *Die Nordlandskunde des Adam von Bremen*, (*Abhandlungen der deutschen Gesellschaft zu Kõnigsberg*'de, III, s. 156 vd.).

[344] Bu isim, Lelewel'in Géographie du Moyen Age (III, 62) ında kabul ettiği gibi, yalnız Novgorod sakinlerine münhasır değildir; nitekim Adam de Brême'e göre Kiyef "clarissimum decus Graeciae" idi.

[345] Bu yer hakkında *Mecklenburgische Jahrbücher*'e mür., XXXVI, 1871, s. 107 vd.

[346] *Capitulaire de Thionville*, aralık 805, Pertz'de, *Leges*, I, 133.

bazıları da halkının putperest olmasına, Hıristiyan dininin de yasakmış bulunmasına rağmen oraya yerleştiler. Bunların Magdeburg'dan, Bardovik'ten veyahut da Hamburg'dan gelmiş olmaları düşünülebilir. Adame de Brême, "Hamburg veya Elbe şehri, Jumne şehrine dört gün uzaklıkta idi" diyor[347]. Kaynaklar bize Almanların büyük Slav antrepolarından ne gibi mallar götürdüklerini, yalnız kuzey mallarını mı, yoksa bunlarla beraber Bizans ve Asya mamulâtını da mı götürdüklerini söylemiyor.

Orta Almanya'ya geçelim; burada eskiden beri mevcut Turing'den Mayans'a giden ve Slavlar tarafından da yararlanılan bir ticaret yoluna rastlıyoruz[348]. Bu yolu, Slavlar memleketlerini baştan başa kesen uluslararası bir ticaret yolunun Batıdaki devamı olarak kabul edebilir miyiz? Bu yol Doğu mallarını Ren nehri kıyılarına ulaştırıyor mu idi? Yahut da Turing (Thuringe) halkı (içlerinde birçok Slavlar bulunuyordu) ihtiyaçlarını bu bölgenin antreposu durumunda olan Mayans'a bu yoldan giderek mi sağlıyorlardı? İşte bir gerçek ki *Mayans*'ile Uzak Doğu arasında ticarî ilişkilerin varlığını ispat ediyor gibidir. Tortosalı olduğundan dolayı genellikle Tortûşî lakabıyle anılan (1059 doğumlu) Ebu-Bekir-Muhammed, gençliğinde Hıristiyan memleketlerine yaptığı büyük seyahatlerin birinde Mayans şehrini ziyaret etti. Orada Samanî prenslerinden Ahmed'in oğlu II. Nasr tarafından, 913-915 yıllarında, basılmış gümüş Semerkand sikkeleri gördü. X. yüzyıl başlangıcında basılan bu paraların XI. yüzyıl sonlarında Mayans'ta hâlâ tedavül ettiklerini kabul etmek biraz güçtür. Tortûşî'nin bu paraları pazarda tedavül ederken görmediği, Arap olduğundan dolayı kendisine sırf nadirattandır diye gösterilmiş olması ihtimal dahilindedir. Bununla beraber, bu olay Mayans şehrinin eski zamanlarda Baltık sahillerinin Rusya ve Doğu ile olan ticaretine uzaktan da olsa katıldığını göstermesi yönünden ilgi çekicidir. Bu ticaret dolayısıyledir ki Avrupa'ya o kadar çok gümüş Samanî sikkeleri gelebilmişti. Şunu da açıklayalım ki, olay tektir. Çünkü Elbe nehrinin berisinde gümüş Arap sikkesi keşfolunmamıştır. Bunun için bu konuda çok uyanık olmak gerekir. Bu yolda başka bir açıklama da yapabiliriz; ticaretten başka amaçlarla Almanya'ya gelmiş olan Ruslar bu gümüş sikkeleri oraya getirmiş ve burada bırakmış olabilirler. Alman vekayi-

[347] Adam. Brem., Pertz'de, SS. VII, 312.
[348] *Vita Sturmi* (+ 779), Pertz nşr. SS. II, 369.

nameleri X. ve XI. yüzyıllarda (959, 973, 1050, 1042) birçok Rus sefaret heyetlerinin Alman hükümdar sarayına geldiklerini kaydediyorlar. Fakat vekayinamelerin, bu sefaret heyetlerinin Mayans'tan geçip geçmediklerine işaret etmediklerini de açıkça belirtmek yerinde olur. Bununla beraber, Büyük Dük İzaeslav'ın (1075'te) Kıyef'ten Mayans'a geldiği bilinmektedir. Bu prens yanında çok kıymetli şeyler getirmiş ve IV. Henri'den yardım istemişti. Bu olay Tortûşî'nin tam Avrupa'da dolaştığı zamana rastlar. Çünkü 1083'ten sonra, ölünceye kadar Mısır'da yerleşmişti. Mayans'ta gördüğü dirhemler, oraya Büyük Dük tarafından bırakılmış olamaz mı? İkinci açıklama birincisine tercih edilebilir. Fakat Mayans'ın da Doğu ile ilişkilerde bulunmuş olması imkânsız değildir Tortûşî'nin olayını anlatan Arap kaynağı bu ilişkilerin kanıtlarını bize şu şekilde veriyor: "Poivre, le gingembre, le clou de girofle, le costus, le Galanga gibi yalnız Uzak Doğuda bulunabilen ve hepsi de Hindistan'dan getirilen baharatı Batının en uzak noktasındaki bu şehirde bol bol bulabilmek ne kadar olağanüstü bir şeydir." Bütün bu bilgileri kendisine borçlu olduğumuz coğrafyacı Kazvînî eğer bütün bu malların Mayans'ta bulunduğunu çağdaşlarından öğrenmiş ise, bu hadise Doğu ticaretinin çok faal olduğu zamanlarda bazı malların buralara kadar getirildiğine bir kanıttır. Aslında bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Çünkü Kazvinî kitabını 1263'te yazmış ve 1276'da tekrar gözden geçirmiştir[349]. Bütün bu bilgileri Tortûşî'den aldığı kuvvetle muhtemeldir, burada en dikkat edilecek şey, Haçlı Seferlerinden önce bu gibi malların Hindistan'dan Mayans'a kadar gelmiş olmasıdır. Fakat bu mallar Sâmânî sikkelerinin geldiği yoldan gelmezdi. Bu malların Akdeniz'i Venedik gemileriyle geçmiş olmaları iddia olunabilir[350], Fakat Mayanslıların bu ticarette hiç bir rolleri olmadığını sanmak da doğru değildir. Gfrörer[351] pek doğru olarak Oton'lar zamanında Mayanslı bazı büyük tüccarların ticaret için İstanbul'a kadar gittiklerini tahmin ediyor. I. Ohon'un 949'da Bizans sarayı nezdine elçi olarak Mayanslı

[349] Wüstenfeld; Kazwini tab'ı hakkında yapılan ilâna bkz. (*Gött. gel. Anz.* 1843, s. 350 vd.

[350] Fraehn, *Beleuchtung der merkwürdigen Notiz eines Arabers aus dem eilften Jahrhundert über die Stadt Mainz, Mém de l'Acad de St. Petersb.*'de, *Seri IV, Sciences politiques*, II, (1834), s. 87-99.

[351] *Geogr VII*, VII, s. 212.

büyük tüccarlardan Liutfrid'i[352] seçmiş olmasını başka türlü açıklayamayız. Bu Liutfrid Mayans'tan İstanbul'a gitmek için Venedik'ten geçti; demek ki Doğu mallarının da Mayans'a gelmek için bu yolu kullandığını kabul etmek gerekir. Bu konu hakkında daha çok ayrıntıya girmemize imkân yoktur. Ortaçağda İtalya'dan Almanya'ya gitmek için genellikle Kom gölünü izleyen eski Roma yolu kullanılırdı[353]. Bu yol Chiavenna[354]'da gümrük hattını keserek Bergaglia ve Septimer[355] geçidini geçiyor, Coire'den geçerek Konstans gölüne varıyordu. Orada iki nokta üzerinde pek erkenden ticarî bir faaliyet doğmuş bulunuyordu. Bunlar güney batıda Rorşak ve gölün yukarı ucundaki Konstans şehirleri idi[356].

Konstans gölü şehirleri, Ren nehrinin yukarı ve orta kısmındaki şehirler ile bütün Ortaçağ devrinde sıkı ve faal bir ilişkide bulundular.

Şimdi burada *Almanya'nın güneydoğusuna* bir göz atmamız ve Haçlı Seferlerinden önce Tuna ile Doğu arasında bir ticaret akımının var olup olmadığını araştırmamız gerekiyor. Şarlman'ın Atmühl ve Rednitz arasında bir kanal yaptırmağa başladığını, fakat bu inşaatın bitirilmediğini biliyoruz. Şarlman'ın bu kanalı yaptırmaktaki amacı Doğu ve Batı arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak şeklinde gösterilmek istenildi. Bu inşaata başlandığı sıralarda Şarlman "Avar"lara karşı yeni bir sefer hazırlıyordu. Bundan önce onlara karşı bir sefer yapmış ve bunu kazanmıştı. Fakat korkunç düşmanlarını iyice ezmek için bu sefer pek kısa sürmüştü. İmparatorun iki nehri böyle sıkı bir kanalla birleştirmekten asıl gayesi şüphe yok ki ordusunun yığınağını ve levazım ihtiyacını kolayca ve çabucak sağlamaktı. Asıl gayesinin yanı sıra, ticarete de yardım etmek istemiş olabilir, fakat yukarda da söz konusu ettiğimiz projenin geniş kapsamını kendisine sağlamak pek

[352] *Liutprandi antapodosis*, Pertz'de, SS. III, 338.

[353] *Annal. Fuld.*, Pertz'de, SS. I, 412.

[354] Mohr, *Cod. dipl.* I, 97 vd.

[355] Mohr, *ayn. esr.* I, 58 vd., 155, 396 vd.; H. Meyer, *Die römischen Alpenstrassen in der Schweiz* (*Mittheilungen der antiq. Ges. in Zürich*, XIII, 1861), s. 131.

[356] Neugart, *Cod. dipl. Alamann.* nos 729, 820. St. Gall münzevi rahiplerinin şaraplarına kattıkları baharat ile balık veya salçalarına ektikleri (piperatae, biberli) biberi Konstans gölünden getirttiklerinden şüphe edilemez. *Ekkehardi benedictiones ad mensas* (1000 senesine doğru yazılmış) bkz. 56 vd., 141, 146, 152, 154, 159, 247, *Mitth. der antiq. Ges. in Zürich*, III.

mübalağalı olur[357]. Şarlman imparatorluğunun Doğu ile ilişkisini kolaylaştıracak bir yolun önemini anlayacak kadar ileri görüşlü idi ama aynı zamanda Aşağı Tuna memleketlerinin vaziyetini de pek iyi biliyor ve daha pek uzun zaman bu yoldan düzenli bir şekilde eşya nakliyatı yapılamayacağını da anlıyordu. Rum İmparatorluğunun kuzeyinde *Tuna Bulgarları* bütün ülkeyi işgal ediyorlardı. Bulgarların ticaretle uğraşacak kadar uygar olmadıkları iddia olunamaz. Tersine kardeşleri olan Volga Bulgarları gibi ticareti severler, Rumlarla da pek eski zamanlardan beri antlaşmalarla tesbit edilmiş ticarî ilişkilerde bulunuyorlardı[358]. İstanbul'da yerleşmiş Bulgarlar bile vardı ve bunların ticarî kazançları Rum tüccarlarının hasedini çekmekten geri kalmıyordu. O derecede ki, birçok entrikalardan sonra Bulgarlar, Rumlar tarafından mağazalarını ikinci derecede bir ticaret şehri olan Selânik'e nakletmeğe mecbur edildiler, bu hareket de Bulgar Kralı Siméon ile VI. Léon arasında harp açılmasına sebebiyet verdi[359]. İşler, ara sıra ticarete ara verdiren savaşlara rağmen bu şekilde devam edebilirdi. Fakat Tuna nehri yukarıya doğru çıkıldığında Panonya yaylalarına varılıyordu. Buraları göçebe ve binici, haşin geleneklerine son derece sadık bir kavim olan Avar'larla meskûndu[360]. Büyük ve müdevver kalelerine muazzam hazineler yığıyorlardı; ama bu hazineleri ticaretle elde etmiyorlardı; bu hazineler ya zayıf komşulara yükletilen vergilerin, yahut da soygunculuklarının ürünü idi. İtimad edilir bütün kaynakların bize öğrettiğine göre onlar ticaret işleriyle uğraşmağa yetenekli değillerdi. Bulgarlar tarafından Yunanlılara devredilip Suidas[361] tarafından muhafaza edilen, fakat boş inandan

[357] Yeni bir neşriyatta Mr. v. Inama Sternegg, (*Deutsche Wissenschaftsgesch.* I, 435 vd.) bu faraziyeye hararetle taraftar bulunmuştur: Mr. Simson'a göre (*Jahrbücher des deutschen Reichs unter Karl d.* Gr. II, 55), imparatorun yegâne gözettiği şey askerî hareketten ibaret olmuştur. Waitz (*Deutsche Verfassungsgeschichte*, IV, 26) ile Riezler (*Gesch. Baierns* I, 272 krş. 181) kanalın askerî maksadı yanında bunun aynı zamanda genel olarak malların nakline de yarayacağını kabul etmektedirler.

[358] Theophanes, nşr. Bonn, 1, 775. Bulgar Krallarının Bizans İmparatorlarından zaptettikleri Mesembria ve Anchialos gibi Pontos sahil şehirleri, Yunan tüccarları bunların aracıları idi.

[359] *Theophanes contin.*, s. 357; Leo Grammaticus, s. 266 vd.; Georgius Hamartolus, neşr. Muralt. s. 771; Theodosius Melitenus, nşr. Tafel (*Monum. saecul. acad. Monac.* 1859), s. 186. Cedren (II, 254)e de bk.

[360] Büdinger, *Österr. Geschichte*, I, s. 61 vd., 131, bunların karakterlerini başarıyle canlandırır.

[361] Bernhardy nşr., I, s. 1017, s. v. "βούλγαροι"

başka bir şey olmayan bir söylentiye göre bunların yok olup gidişleri nedenleri arasında hepsinin tüccar olması da söz konusu ediliyor (ἔμποροι).

Yazar, bunların sefahate düştüklerini ve birbirilerini aldattıklarını kaydediyor; bu da bize burada içerisine Doğu mallarını da alabilecek olan uluslararası bir ticaretten çok doğrudan doğruya Avarlar arasında bir ganimet değiş tokuşunun söz konusu olduğunu açıkça gösteriyor. 796 da Frank ordusu Avarlar memleketini bir baştan bir başa istilâ etti ve her tarafı ateş ve kan içerisinde bıraktı. Buralardan çok miktarda altından, gümüşten, ziynet eşyalarından mürekkep bir ganimet topladı. Fakat bunların hiç birisi Doğu ile ticarî ilişkilerin varlığını ortaya koyamıyor. Zira söz konusu edilen *pallia serica*'nın da Bizans imparatorlarının Avarlara verdiği vergiler meyanında bulunması çok muhtemeldir[362]. Bu bozgundan sonra Avarlar çok çabuk çöktüler. IX. yüzyıl başlangıcında Ratisbonne'lu ve Lorch'lu Alman tüccarlar Avarların ülkelerini baştan aşağı dolaştılar[363]; fakat buralarda Doğu malı bulmuş olmaları pek şüphelidir. Avrupa'nın yarısını kasırga gibi dolaşan ve geçtiği yerleri kan ve harabe içinde bırakan bir ulus için ticaret müesseselerinden söz edilebilirse de Macarların aynı yüzyıl sonlarına doğru Panonya ovalarına yerleşmelerinden sonra vaziyet, ticaret bakımından düzelmedi. Her türlü uygarlığa yabancı, hatta tarımdan bile habersiz olan Macarlar Allahın bir belâsı gibi uzaktan uzağa sonsuz korku veriyorlardı[364]. Macarlarda ne ticaret zevki, ne ticaret zekâsı[365], ne de bu vasıta ile Doğu ile Batının arasında aracılık rolünü oynamak fikri vardı. Evrensel ticaret, Tuna ve Teis nehirlerinin suladığı memleketler arasından ancak Kral St. Etienne (1038), adını sonsuzlaştıran büyük uygarlık başarısını bitirdikten sonra kendine bir yol açabildi. Her din ve ulustan yabancılara gösterdiği iyi işlem, onlara bahsettiği imtiyazlarla ülkesine

[362] Kanıtlar için bkz. Simson, *göst. yer.* II, 104, 106 vd., 123 vd.

[363] *Capitulare Caroli Magni, in Theodonis villa promulgatum,* Kâ. Ev. 805, Pertz'de, *Leges,* I, 133.

[364] Dümmler, (*Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen,* X, 70; Büdinger, *Österr. Gesch.* I, 228 vd.; Krug, *Forschungen in der alteren Geschichte Russlands,* II, 386 vd.

[365] Rivayet ederler ki, daha Merovinjien Kralı Dagobert zamanında Paris civarında St. Denis fuarlarında Macarlar görülürdü; bu (Bulonya'nın pek uzağında olmayan; Canche munsabında ihtimal Quentowick) Wicus portus tüccarları "Wicarii' kelimesi yerine "Ungari" okunmasından ileri gelme bir yanlıştır; bkz. Pardessus, *Diplomata, Chartoe,* vb. II, 4.

uygarlığı sokmak istemesi bu uğurda bahtsızlığa karşı kullandığı köklü tedbirler, yolların selâmeti için gösterdiği gayret, hacıların Kudüs'e gitmek için Macaristan yolunu tercih etmelerini sağlamıştı; hatta İtalyan ve Fransız hacıları da kendilerini bir deniz yolculuğundan kurtaran bu yolu seçtiler[366]. Aynı nedenlerin, yabancı tüccarların ülkelerini daha sık ziyaret etmelerine de neden olduğuna inanabiliriz. 1092 tarihli[367] bir kanunun bir fıkrası o sıralarda Macaristan'da yerleşmiş olan ve ticaret ile geçinen Müslümanların bulunduğunu ispat ediyor. Diğer taraftan Kral St. Etienne, başka Avrupa memleketleriyle yaptığı anlaşmalarla Macar tüccarlarına faydalı olmaktan geri kalmıyordu. O zamanlarda İstanbul'da bir Macar topluluğunun teşekkül etmiş olması muhtemeldir; çünkü St. Etienne'in İstanbul'da inşa ettirmiş olduğu nefis ve muhteşem kilise herhalde bir süsten ibaret değildi[368]. Bu dindar krala, Hıristiyanlığın belli başlı merkezlerinde birer büyük dinî anıt yaptırarak adını tebcil ettirmeyi ilham eden duygusunun biraz da elâleme kurum satmak arzusundan doğduğu tahmin olunabilirse de, İstanbul'da inşa ettirdiği kilisenin daha önceden kutsal Roma'da yaptırmış olduğu benzeri tesislerin amelî bir tamamlayıcısı olduğu inkâr edilemez. Kutsal yerleri ve Hıristiyanlık merkezlerini ziyarete gidecek Macarlar'a iyi kabul edilebilecekleri bir çatı sağlamak istemiş, bu maksatla Romada bir kilise, Kudüs'te de bir manastır inşa ettirmişti. Fakat İstanbul Macarlar için bir ziyaret yeri değildi; belki sadece Kudüs yolu üzerinde bir durak yeri idi. Burada yaptırdığı kilisenin İstanbul'a yerleşmiş olan Macar tüc-

[366] Glaber. *Rodulfus hist.*, nşr. Pertz SS. VII, 62. Meselâ Angoulème kontu Guillaume (1026-1027)u, Adhémar'ın anlattığına göre (Pertz SS. IV, 145 vd.'ında) zikredelim; *Historia pontificum et comitum Engolismensium*'un yazarı Adhémar'ın anlattığını (bkz. Labbe, *Bibilioth. mscr.* libr. II, 254, cap. 25) kopya ettikten sonra şunu ekler: "nam ante eum (Wilhelmum) per illas partes nullus praeterierat, quippe quiae novella adhuc christianitas per Ungriam et Sclavoniamerat"; saniyen 1053'te St. Hubert (Ardennes) rahibi Theodoric'i (Théodoric'in Hayatı'na göre, Pertz, SS. 12, 45 te) zikredelim; sonra da St. Evroul (Normandiya) rahibi Théodoric'i analım: adı geçen Bavaryalılar ülkesininden Hunlar (Macarlar) ülkesine geçilen noktada (belki de bugünkü Melk manastırıdır) hacılar için bir imarethane yapılmış olduğunu daha o zaman görmüştür (Orderic Vital, nşr. Le Prévost, II, 64); son olarak da, 1058-1059 da meşhur vak'anüvis Lambert von Hersfeld'i analım; adı geçenin, Pertz, SS. V, 159, 160 taki "*Annales*"ine bkz.

[367] *Ladislai regis decretum* I, cap. 9, Endlicher (*Monumenta Arpadiana*, s. 327)de.

[368] Pertz SS. XI, 235 te *Vita major Stephani regis*, cap. 12.

carlarına bir ibadet yeri sağlamaktan başka ne gayesi olabilirdi?[369]. Ne yazık ki durum, St. Etienne'in ölümünden sonra gene karıştı. Tahtının varisleri arasında rekabet, Almanlara karşı sık sık açılan savaşlar, bir zaman için krallığını gene eski karışık haline, putperestliğe düşürdü. Durumu düzeltmek ve içte sükûnu sağlamak Kral André (1045-1060)'ye ve Kral Ladislas (1077-1096)'a nasip oldu. Ayrıntıyla ilgili küçük bir olay onlardan önce seyyahların Macaristan topraklarından geçmemeğe ellerinden geldiği kadar nasıl gayret ettikleri hakkında bir fikir verir. Kral André 1054'te, Kambre (Kambrai) piskoposu Lietbert'in yönetiminde Macaristan'dan geçen bir seyyah kafilesinden şüphe etmekten kendini alamadı. Lietbert'in hayatını anlatan yazar "çünkü bu yoldan kimse geçmiyordu" diyor[370]. Macarların Haçlılar Seferinden önceki tarihlerini birkaç kelime ile özetlersek, Tuna havzasına yerleşmelerini izleyen yüzyılda yabancı tüccarların memleketlerinde Bizans veya Doğu malları ile seyahat edebilmelerine uygun uzunca bir sükûn devresi hiç nasip olmamıştır, diyebiliriz. Gelenek ve görenekleri de hiç bir zaman bu transit ticaretinin zaruret ve ihtiyaçlarına uymadı. Böyle bir ticaret ancak devamlı bir rejim içerisinde mümkün olabilirdi, böyle bir rejim de ancak XI. yüzyılda örgütlendirilebilirdi. Fakat nihayet bu yüzyıl ortalarında memleket, ticaretin gelişmesine zararlı olan içte ve dışta yeni karışıklıklarla sarsıldı. Ticaret tarihi adı altında, Almanya ile İtalya arasındaki ticaretin Haçlı Seferlerinden önce pek sönük olduğunu, Almanya'nın Doğu mallarını Tuna yoluyle ele geçirebildiğini ileri süren birçok yazarlar vardır; bu yön tartışmaya bile değmez. Ben bütün bu devirde, ne kadar kısa olursa olsun, Macaristan'ın iç durumu bakımından böyle bir transit ticaretini mümkün kılabilecek bir devreye rastlayamadım. Bu alanda arada sırada bazı teşebbüslerin doğduğunu inkâr etmem. Hatta bunların varlığı hakkında bazı kanıtlara da sahibiz. Fakat ben

[369] Macaristan'ın, İstanbul ve bu memleketi aşarak Arap âlemi ile o zamanlar sürdürdüğü ilişkiler hakkında su götürmez bir kanıt vardır; bu, St. Etienne'in karısı kıraliçe Gisèle'in 1031 de Ste. Marie de Stuhlwissenbourg kilisesine taç giyme kaftanı olarak verdiği ve bugüne kadar Ofen'de saklanan sırmalı kaftandır; tam manasıyle Bizans zevkiyle yapılmış olan desenli al ipek, Gisèle'in üzerine kendi eli ile işlediği altın sırma ve nihayet yakaya geçmiş olan kırmızımsı mor renkli ipek ile garip hayvan şekilleri, hilâlleri ve yedi köşeli yıldızları hep Arap kaynağını gösterir kanıtlardır. *Mittheilungen der KK. Central-Commission* (2'nci sene (1857) s. 146 vd.; 4 ün'ü sene (1859) s. 257 vd.) ile *Geschichte der liturgischen Gewänder*, (I, 157 vd.) de Bock'a bkz.

[370] *Vita Lietberti*, *Acta SS. Boll.* 5 Haziran, s. 507.

Doğu ticaretinin bizi ilgilendiren dönemde bu yolu asla devamlı bir şekilde izlemediğini ileri sürüyorum.

Bununla beraber Macar topraklarından geçmeden Slav ülkeleri üzerinden Alman toprağında Tuna'ya varan başka kuzey yolları da vardı. Raffelstetten'de 903 ve 907 tarihlerinde yazılmış ve bize Tuna'nın Pasav ile Mavtern arasındaki memleketlerinin gümrük rejimini bildiren bir belgeye sahibiz[371]. Bu belgeden Almanların komşuları olan Moravya Slavlarının pazarlarını ziyaret ettikleri ve gerek Rusya'dan, gerek Bohemya'dan gelmiş olan Slav tüccarlarının da Tuna boyuna sıralanmış olan gümrüklerden geçtikleri anlaşılıyor. Adı geçen belgede şöyle deniyor: "*Sclavi qui de Rugis Vel de Baemanis mercandi causa exeunt*". Bu metin açıklanmaya muhtaçtır. Burada söz konusu olan Rugiler, Dümmler ve Dudik'e göre Moravlar, Büdinger'e göre Baltık denizi Rugienleridir. Waitz, Kaemmel ve Riezler'e göre de Ruslardır. Bana göre, aynı belgede Moravların bazen başka (*Moravi, Morahi*), bazen de yine başka (*Rugiens*) adı ile nitelendirilmiş olmaları imkânsız gibi görünüyor. Ben ne X. yüzyıl başlangıçlarında Tuna kıyılarında büyük kavimlerin göçlerinde Rugienleri kimsenin hatırlayabileceğini umuyorum, ne de Tuna'nın orta kısımlarında bu kavimin pek şüpheli olarak halefleri farzolunan Moravlara bu ismin verilebileceğini sanıyorum. Baltık sahilleri buradan çok uzaktır ve burada söz konusu olan Rugienlerin de Rügen adasına isimlerini verenler olmadığı kesindir. Fakat Rusların burada sık sık görünmüş olmaları bana imkânsız gibi gelmiyor. Regino'nun devamında (ad. an. 960-962) onların Rugi[372] namı ile nitelendirildiklerini biliyoruz. Yalnız Rusya'dan gelen bu tüccarlar acaba beraberlerinde Doğu malları da getiriyorlar mı idi? sorunun cevabı, elimizdeki metne inanmak gerekirse olumsuzdur. Çünkü yazar yalnız attan, esirden ve Slavların büyük oranda aracı olmaları dolayısıyle kendilerinde pek bol olan balmumundan bahsediyor.

Tuna havzasının Alman kısmı ne Slav memleketleri, ve ne de Macaristan yoluyle hiç bir Doğu malı almıyordu. Doğu mallarının büyük kısmı güneyden İtalya yoluyle geliyordu. Romalıların Alpler

[371] Pertz, *Legg.* III, 480 vd.; *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, II, 54.

[372] Bu nokta hakkında bkz. *Archiv für Kunde österr. Gesch.* X, 69 da Dümmler, *Die südöstlichen Marken des fränkischen Reichs*; Dudik, *Geschichte Mährens*, I, 350, 382; Büdinger, *Österr. Gesch.*, I, 157; Waitz, *Deutsche Verfassungsgesch.*, IV, 61; Kaemmel, *Die Anfange deutschen Lebens in Oesterreich*, s. 288; Riezler, *Gesch. Baierns*, I, 274.

arasından Tirol, Kasintiya ve İsviçre taraflarında açtıkları yollar hâlâ mevcuttu ve Allah'tan olacak ticareti sekteye uğratacak ve belki de büsbütün ortadan kaldıracak barbar kavimlerden hiç biri buralara gelip yerleşmemişlerdi. Bazı tarihçiler meseleyi daha ileri götürerek Ratisbonne'da kalmış olan bazı Romalı tüccar topluluklarının Ortaçağın yarılarına kadar varlıklarını devam ettirmiş olduklarını ileri sürmüşlerdi [373]. Fakat mesele biraz yakından incelenecek olursa, bu toplulukların ismen Alman, aslan Romalı tek bir şahıstan ibaret olduğu ve bu şahsın da IX. yüzyılda yaşadığı meydana çıkar. Güney Almanya'da, şurada burada aynı asılda olanlara rastlanıyor; fakat şehirlerden ziyade köylerde oturanlar arasında [374]... Geçen yüzyıllardaki belgelerden bazılarında Ratisbonne sokaklarından birinin *inter latinos* Almancada Walhengasse (Gasse der Waelschen) adını taşıdığı görülür. Fakat burada bu adı taşıyan sokağın yeni şehirde olduğunu ve bu metinde söz konusu olan "Latini" kelimesinin burjuvaziye karışmış bir Romalılar grubunu değil, fakat Romanca, İtalyanca ve Fransızca konuşan tüccarları nitelediğini hatırlatmak gerekir. Bunun ispatı da bu metinlerden birinde *inter latinos* yerine *Inter Gallicos* [375] deyiminin konulmuş olmasıdır. Burada şunu da ekleyelim ki, İtalya ile Ratisbonne arasında ticaret edenlerin aslen Romalı olmadıkları ispat edilmiş olsa bile, bu ticaretin varlığı inkâr edilemez. Elân devam eden bir söylentiye göre, Ratisbonne halkı Venedik'e ticaret amacıyle gelen ilk Alman tüccarlarıdır. Şüphesiz bu söylentinin de dayandığı bazı kanıtlar vardır. Aslında daha X. yüzyıl başlarında Augsburg şehrinin İtalya ile ticarî ilişkilerde bulunduğu ve buralardan Doğu malları ithal ettiği anlaşılıyor. 908'de St. Gall manastırına Augsburg piskoposu Adalbéron'un armağan ettiği erguvanî kumaş İtalya'dan, hatta belki de Venedik'ten gelmemiş ise, nereden gelmiştir? [376] Bu devirde Almanların ipekli ve baharat ihtiyaçlarını İtalya'dan sağladıkları herkesin bildiği bir gerçektir [377].

[373] Gemeiner, *Ursprung der Stadt Regensburg*, s. 22, 47, 54; Dönniges, *Das deutsche Staatsrecht und die deutsche Reichsverfassung*, I, 248 vd.; Wittmann, *Quellen und Erörterungen zur baier. und deutsch. Gesch*, I, 97 de.

[374] Waitz, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, II, 177 vd.

[375] Gemeiner, *göst. yer.*, s. 22. Bu eski geleneklerde sağlam esasa dayanmayanı ispat etmek şerefi Hegel'e aittir (*Gesch. der Stadteverfassung von Italien*, II, 383 vd).

[376] Trudp. Neugart, *Cod. dipl. Alamann.* no 667.

[377] 911'de kral I. Conrad gidip St. Gall manastırını ziyaret etmiştir; bu vesile ile

5 — BÜYÜK BRİTANYA

Haçlı seferlerinden evvel Büyük Britanya'nın Doğu ile teması yok değildi. Bir taraftan Skandinavlar, bir taraftan da Almanlar Büyük Britanya'nın Doğu ile temasına birer vasıta idiler. İrlanda ve İngiltere'de şurada burada toprak kazıldığı zaman Doğu sikkelerine, ve gümüşten Doğu mücevherlerine rastlanıyor. Bu da kuzeyden yapılan Doğu ticaretinin buralara kadar yayıldığına bir kanıttır. Bu paralar ancak Skandinavya'dan geçerek kuzey denizi sahillerinde de Baltık denizi sahillerinde imiş gibi ayni kolaylıkla sefer eden ve Büyük Britanya'da Normanlar tarafından kurulmuş büyük müesseseler adına faaliyette bulunan Skandinav gemileriyle oralara kadar gitmiş olabilirler. Skandinav bahriyesinin Kuzey denizinde özellikle Wikingler seferi zamanında, öyle bir parlayışı vardı ki, Anglo - Saksonlara bu ticarette faal bir rol oynamak imkânı kalmıyordu. Skandinav ülkelerinde yapılan kazılarda çok büyük miktarda Anglo - Sakson paralarına rastlanıyor. Bu ihracat payı Skandinavların lehine olan çok faal bir ticaretin kanıtıdır. Bu sikkelerin İsveç'te ve özellikle Öland ve Gotland adalarında bulunması[378] bizi Ruslarla ve dolayısıyle Doğu ile ilişkide bulunan Doğu Skandinavlarının Anglo-Saksonlarla daha çok alışverişte bulundukları sonucuna vardırıyor[379].

Öteyandan Kuzey denizinin güney sahillerine dökülen nehirler havzasında oturanların da durumları gereği İngiltere ile ilişkilerde bulunmaları gerekiyordu. İngiltere'de, Alman tüccarlarının varlığını bize ispat eden en eski belge Kral Ethelred (978-1016) zamanına[380] ait bir Londra nizamnamesidir. Bu belgede tüccarlar kendilerine Londra pazarında alışveriş etmek iznini veren bu imtiyaza karşılık iki defa,

münzevi rahip Walram kendisine bir şiir sunmuştur ki bunda şu mısralar vardır: İtaliae populus diverso sanguine mixtus/Ad te pigmentis palliolisque ruat. *Mittheilungen der antiq. Ges. von Zürich*, XII, 6'nci kitap, s. 220'de Dümmler *St. Gallische Denkmale aus der Karolingischen Zeit*'e bkz. Adı geçenin gösterdiği tarihler, *Forschungen zur deutsch. Gesch.*, VII, 454'te Heidemann tarafından ve *Jahrb. der Schweiz. Gesch. Lit.* 1867, s. 129'da Mayer von Knonau tarafından tashih edilmiştir.

[378] Hildebrand, *Das heidnische Zeitalter in Schweden*, s. 184.

[379] Bu mesele hakkında benim başlıca kılavuzum Worsaae'nin kitabıdır: *Die Dänen und Nordmänner in England, Schottland und Irland*, Almanca tercümesi Meissner tarafından yapılmıştır (Leipzig 1852). s. 67-71.

[380] *Ancient laws and institutes of England*, nşr. Thorpe, s. 127; *Hansisches Urkundenb.*, I, no 2.

biri Noel'de, biri de Paskalyalarda olmak üzre, iki top gri, bir top koyu renkte kumaş, beş kilo biber, beş çift eldivenle iki fıçı da sirke vermeğe mecbur tutuluyorlardı. Ortaçağlarda tüccarların veya diğer kişilerin, aynen ödenmesi gereken vergiler yanında, bu miktarda biberle teklif edildiklerini görüyoruz. Bu, dikkate değer bir olaydır. Demek ki, bu kadar uzak bir devirde bile Alman tüccarlarının mağazalarında biber bulundurmaları pek doğal bir şeymiş gibi sayılırdı. Bu tüccarların İngiltere'ye ancak vergilerini ödeyecek miktarda biber getirdiklerini farzedemeyiz. Bu nedenle onların Londra pazarına sürekli olarak biber ve genellikle baharat getirdikleri sonucuna varmakta hata etmeyiz. Bu Alman tüccarlarının hangi şehirlerden geldiği meselesinde ise ancak tahminlerde bulunabiliriz. Büyük ihtimallerle Wall nehri üzeindeki Til, Issel üzerindeki Deventer, Möz üzerindeki Liyej, Ren üzerindeki Kolonya, Vezer üzerindeki Bremen[381] şehirlerinden gelmiş olmaları mümkündür. Mayans'ın daha o devirlerde büyük bir baharat antreposu olduğunu önceden gördük. Buna dayanarak İngiltere'ye gönderilen Doğu baharatının da Ren nehrinden yüklendiğine ihtimal verilebilir. Bunun dışında kral veya kilise mensupları Roma'ya gittiklerinde Bizans mamulâtından kumaşlar getiriyorlardı. Bu kumaşlar kendilerine ya armağan olarak veriliyor, yahut da bunları satın alıyorlardı[382].

6 — FRANSA

Biz Merovenjiyenler zamanında, Fransa ile Mısır ve Suriye Hristiyanları arasında çok faal bir alışverişin var olduğunu gördük. Akdeniz'in sahil halkı bu ilişkilere öylesine alışmışlardı ki, Arap istilâsı bile bu ilişkileri tamamıyle durduramadı. Bununla beraber Merovenjiyenler devrinin başlangıcında Gaza ve Sarepta şaraplarını artık ithal etmemiş olmaları muhtemeldir[383]. Yalnız bunun başka bir nedeni vardı: Araplar dinî bağnazlıklarının ilk taşkınlığı içinde Suriye topraklarında bağcılığı tahrip etmişlerdi. Fakat sonraları bütün Fransa, önceden olduğu gibi gene Arap toprakları ürünlerini, yahut da Arap memleketlerinden geçip gelen ürünleri almakta devam ediyordu. Me-

[381] Lappenberg, *Urkundl. Geschichte des hansischen Stahlhofs in London*, s. 5; Hirsch, Kaiser Heinrich II, S. 346 vd.

[382] Fell (*Hist. angl. script.*, I, 60) de Ingulphus; Beda, *Hist. abbat, Wiremuth*, kendisinin, Smith nşr. olan "*Hist. eccl.*, (Cantabr. 1722)'inde s. 297.

[383] Sidon, Apoll. *Carm.*, XVII, 15; Grég. de Tours, VII, 29.

rovenjiyen Kralı II. Chilperie'n 716 tarihli[384] beratına göre Corbie manastırı Fos gümrüklerinin hasılâtından biber, karanfil, tarçın, zünbül kokusu, hurma ve kâğıt[385]'tan oluşan senelik bir gelir kazanıyorlardı Fos şehri, "*Fossae Marianae*"nın munsabında bulunuyordu. Bu eski kanal özellikle Rhône nehri yatağının aşağı kısımlarındaki şehirlerle Akdeniz arasındaki bağlantıyı kolaylaştırmağa yarıyordu[386]. Bütün bunlardan, VIII. yüzyıl başlangıcında, Asya ve Afrika mallarının Rhône deltasına Güney Fransa şehirleri tarafından sevk edilmiş gemilerle geldiklerine hükmolunabilir. Bu tarihlerde baharat Fransa'da bilinmeyen bir şey değildi. Bir Merovenjiyen Kralının emirnamesinden anlıyoruz ki, seyahat eden kral memurları seyahatleri sırasında yemek ve içkilerine tat vermek için bu baharattan talep edebilirler[387] ve bütün güzergâhları üzerinde bu baharatı bolca bulabilirlerdi. Demek oluyor ki, memleketin büyükleri baharat kullanıyor ve aynı zamanda bu baharatı büyük şehirlerin dışında da bulabiliyorlardı.

Karolenjiyen Hanedanının hükümranlığı zamanında baharatın daha çok kullanıldığına tanık oluyoruz. Bunlar ya yemekleri lezzetlendirmek[388], ya şaraplara bir koku vermek için[389], yahut da ilâç

[384] Pardessus, *Diplomata, Chartae* etc., II, 309.

[385] Burada söz konusu olan, Arapların "kırtas"ta dedikleri Mısır papirüsüdür; fetihten sonra papirüs imali Hristiyan işçiler elinde kalmakta devam ettiğinden papirüsleri kullanan Batılılar, filigranını yakından inceledikleri zaman: "Eb, İbin ve Ruhulkudüs" kelimelerini gördüklerinde elbette ki ziyadesiyle hayret içinde kalmışlardı; bu kelimeler ancak VIII. yüzyıl başlarında kaldırılarak bunların yerine bir Müslüman vecizesi konulmuştur; bkz. Sauvaire, *Matériaux pour servir à l'hist. de la numism. et de la métrol. musulm. Journ. asiat.* seri VII, T. XIV (1879), s. 458. vd.

[386] Fossae Marianae'lerin durumu hakkında çok iyi yapılmış bir incelemeyi Desjardius (*Géogr. de la Gaule romaine* I, 199 vd.)'de bulabilirsiniz; Fos (Martigue'ler) un vaziyeti harita üzerinde gösterilmiştir; krş.: Jacobs, *Géogr. des dipl. méroving.* (1862) s. 43.

[387] "*Mon. Germ. hist. legum*, sectio V, s. 49'da ve Pardessus, *Dipl. gôst. yer*'de *Formulae Marculfi*, lib. I, cap. 11. Dümmler' (*Formelbuch des Bischofs Salomo von Constanz*, s. 124: krş.: Waitz, *Deutsche Verfassungsgesch.* II, 2, 3 üncü baskı, s. 296 vd.) in tahmin ettiği gibi baharatın tıpta kullanıldığı bu fıkralarda söz konusu değildir.

[388] "Cibi pigmentati." *Theodulf. episc. Aurelian. ad Carolum regem*, V, 198, nşr. Dümmler (*Mon. Germ. hist. poetae aevi Carolini* I), s. 4 vd.

[389] "Potuum diversissima genera variis pigmentis aut medicaminibus contemperata," bir piskopos evinde yenen mükemmel bir yemeğin ayrılmaz bir unsuru olarak. Monach. S. Gall. *Gest. Carol.* I, 18.

terkiplerinde[390] kullanılıyordu. Fiyatlarının çok pahalı olmasına rağmen[391] birçok kimseler, özellikle kilise mensupları onları arıyorlar, doktorlar da ilâçlarına, daha kuvvetli olsun diye, onlardan katıyorlardı.

Şarlman zamanında Fransa ile Doğu arasındaki ilişkilerin sıklaştığını görüyoruz. İmparatorluğunun pek geniş olması, bütün imparatorluk sınırları içinde sağladığı inzibat ve asayiş, genel refahın artması konusunda gösterdiği ilgi ticaretin gelişmesi için de büyük bir teşvik idi. Kendi şahsı için gerek giyim, gerek sofra lüksünü kabul etmiyorsa da[392], ticaretin sağladığı güzel şeylerin kıymetini takdir ediyordu. Bir gün Doğu İmparatorunun sefiri ile görüşürken, iki İmparatorluğun denizle birbirinden ayrılmış olmasına çok esef ettiğini ve bu yüzden Yunanlılarla birlikte Doğu zenginliklerine sahip olmadıklarını beyan etti[393]. Düşüncesi böyle olunca Doğu ile olan ilişkileri kolaylaştırmış olması pek tabiîdir. Halife Harun Reşid'e sefir gönderen ilk Batı hükümdarı olduğu ve Halifenin de bu harekete iyi bir karşılık verdiği herkesçe bilinmektedir[394]. İki imparator arasında karşılıklı saygıya dayanan çok dostça ilişkiler kuruldu. Bu sıralarda Şarlman İspanyol Araplarına karşı harp halinde bulunuyordu. Fakat, bu hal aralarındaki ilişkilere soğukluk katmak şöyle dursun, Bağdad halifesine göre İspanyol Araplarının başı bir asi olduğundan, dostluklarını kuvvetlendirmiş oldu. Şarlman'ın Halife nezdine gönderilen sefirlerinin görevi Kudüs'teki kutsal makamların korunmalarını, hacıların güven içinde seyahat edebilmelerini sağlamakta idi. Şarlman imparator olalıdan beri kendisini Hristiyanlığın başı sayıyor ve bu yetkilerle Doğu Hristiyanları ve hacıları ile de ilgileniyordu[395]. 799

[390] *Biblioth. rer. german.* (VI, 593) da Jaffé nşr. Alcuin *Epp.*; *Constitutio Ansegisi, abb.*, Pertz'de, SS. II, 300.

[391] "Indica pigmentorum genera magno emenda pretio." Alcuin. ib. 628 vd.

[392] Pertz (SS. II, 455 vd.) de Einhardi *vita Caroli* cap. 23. 24; Monachus S. Gall., ib. 761.

[393] Monach. S. Gall. göst. yer., s. 743. "O utinam non esset ille gurgitulus inter nos, vs." Charlemagne uzak memleketlerle bir karadan alışverişi hiç de düşünmemiştir.

[394] Halifenin imparatora gönderdiği armağanlar, nadir hayvanlar (fil, maymun), makineli eşya, musiki âletleri, âvizeler, ipekli kumaşlar, perdeli çadırlar, ilâçlar, baharat ve güzel kokular (pelesenk, sümbülü rumî) den ibarettir.

[395] Bunu ispat için, Kudüs, İskenderiye ve Kartaca (Kairouan) fakir Hristiyanlarına ulaştırdığı yardımı anmak yeter; bkz. Einhardi, *vita Caroli*, cap. 27; *ayn. esr.* s. 457. *Annales Laurissenses majores*, an an. 800'e de bkz. Pertz (SS. I, 186)'da.

da Kudüs Patriği kutsal şehir ve makamlar üzerinde İmparatorun koruma hakkını resmen tanıdı. Bir zaman sonra Halife de memleketin hükümdarı sıfatıyle bu hakkı İmparatora verdi. Şarlman'ın bu kadar uzak bir memlekette kendine ait bir donanması olmadan nasıl olup da böyle haklar elde edebilmiş olması ispata değer. Fakat Müslümanlar Şarlman'ın kuvvet ve kudreti hakkında pek büyük görüşlere sahip oldukları gibi, Halife ile arasının iyi olduğunu da biliyorlardı. Bu da kendisine karşı saygı göstermelerine yetiyordu. Gerek hacılar, gerek Batı tüccarları bu durumdan pek yararlanıyorlardı. Şarlman Kudüs'te bunlar için bir hastane yaptırdı. Bu, çok iyi bir hayır kurumu oldu. Hastanenin tam karşısında bir pazar vardı. Bu pazarda herkes malını senede 2 altın karşılığında teşhir etmekte serbestti[396]. Aslında Doğudaki bütün icraatında ticarî çıkarlar İmparatorun indinde ikinci derecede kalıyordu[397]. Bunun için İmparatorun Halifeye gönderdiği armağanlarda ticaretin bir payı olduğu şüphelidir. Rahip St. Gall'a göre bu armağanlar arasında çeşitli renk ve çeşitte frise kumaşlar da vardı; bu kumaşların Doğuda pek pahalı olduğunu İmparator da biliyordu[398]. Yazar bu kumaşların fiyatlı olmalarını, Halifeye lâyık bir hediye olduklarını belirtmek için, anıyor. Bir İmparatorun, bu kumaşları Halife sarayına tanıtarak ve kabul ettirerek söz konusu kumaşların sürümünü sağlamak amacını güttüğünü ileriye sürersek, acaba satırlar arasından mana çıkartmak istemekle suçlanır mıyız[399]? Ne olursa olsun, vak'anüvisin kaydettiği nokta ta eskiden beri Batıda imal edilmiş bir malın Doğu'ya gönderildiğini ve orada rağbet gör-

[396] Tobler ve Molinier (*Itinera hierosolymitana*, I, s. 314) de *Bernardus monachus francus*. Kudüs ve İstanbul seyahatına ait eski Fransız dastanî şiirinin yazarı Kudüs hakkındaki tasvirlerini XI. yüzyıl hacılarına yazdıklarından almıştır; bu ispat edilmiş bulunmaktadır; adı geçen, zengin ipekli ve yünlü kumaşlar, "costus" tarçın, biber ve diğer baharat veya tıbbî bitkiler getiren ayrı ayrı diller tüccarlarının sık sık uğradığı bu çarşıdan bahseder; bir şairin tanıklığına güvenmek gerekirse bu fıkra, Kudüs'ün, Asya'nın en uzak memleketleriyle ilişkide bulunduğunu ispat eder; bu şiirin 1883'te Koschwitz tarafından yapılmış tab'ına bkz. (s. 13, nus. 209-212).

[397] Hautefeuille, "*Hist. des origines, des progès et des variations du droit maritime international*, 2 nci tabı, Paris 1869, s. 96" adlı eserinde: "Müslümanlarca kabul edilen ilk Hıristiyan konsoloslar 800 yılına doğru Şarlman tarafından Filistin'e gönderilen konsoloslar olmuştur" demekle hiç bir gerçeğe dayanmayan bir şey ortaya atmış bulunmaktadır.

[398] *Göst. yer.*, s. 752.

[399] Gfrörer, *Gregor VII*, cilt VII, s. 200; Sugenheim, *Geschichte des deutschen Volks*, I, 124.

düğünü bize öğretmiş oluyor. Frisonlu tüccarların Almanya'yı, Fransa'yı ve İngiltere'yi dolaştıklarını biliyoruz, fakat bize bu tüccarların mallarını bizzat kendilerinin mi Doğuya götürdükleri, yahut da Marsilya ve Venedik yoluyle mi gönderttikleri sorulmamalıdır; çünkü biz bu soruları cevaplandırmak durumunda değiliz. Doğu hükümdarı ile Şarlman arasındaki barışçı ve dostça ilişkilerin Batıda, ticaret seferlerinin gelişimi yönünden büyük etkisi olmuştur[400]; fakat bundan daha o zamanlarda Güney Fransa limanları ile Doğu arasında düzenli deniz postaları ihdas edildiği sanılabilir. İkinci derecede bir yazar mahallî bir tarihte[401] daha 813 tarihinden itibaren Lyonlu burjuvaların Marsilya ve Avignonlılarla birleşerek yılda iki defa İskenderiye'ye gittiklerini ve oradan getirdikleri Hindistan baharatı ile Arabistan ıtriyatını da Fransa ve Almanya'ya Rhône ve diğer nehirler yoluyle dağıttıklarını iddia ediyor. Bu iddia asılsızdır. Deguignes[402] bunu şüpheli kabul etmiştir. Fakat Heeren örnek olarak bu iddiayı bir masal saymış ve reddetmiştir. Çok tanınmış bilginlerden biri son zamanlarda bunu tekrar ortaya atmış olmasaydı ben de[403] söz konusu bile etmeyecektim. Bu tür seyrüseferler ancak Haçlı Seferleri savaşları zamanında ihdas edildi; ve yukarıda adı geçen üç şehirden "Marsilya, Lyon ve Avinyon'dan" yalnız Marsilya İskenderiye ile düzenli bir deniz postası kurabildi. Fakat bunu da Karolenjiyenler zamanında değil, bundan ancak birkaç yüzyıl sonra başarabildi.

Şarlman'ın halefleri ile Fransa için çok sıkıntılı bir devir başladı. Bir taraftan Normandlar kuzey ve batı sahillerini, ve bu mıntakaları sulayan nehirlerin içerilerine kadar girerek her tarafı yağma ve tahrip

[400] Görünüşe bakılırsa Arles Araplarla ilişkide bulunmak imtiyazına mazhar olmuştur. Piskopos Theodulphe d'Orléans 812'de orada büyük bir miktarda (gravinumero) Arap parası, Doğu incileri, Arap mamulâtından çeşit çeşit renkte yünlü kumaşlar (vario fucata colore pallia, quae misit, ut puto, torvus Arabs) bulmuştur. Mesele, bu paralarla malların Doğu Araplarından mı, yoksa İspanya Araplarından mı geldiğini anlamaktır ki, bana kalırsa İspanya Araplarından gelmiş olması daha muhtemeldir; diğer eşyalar arasında adı geçen Kortoba meşininin İspanya Araplarından geldiği kesindir. bkz. *Theodulfi Episc. Aurel. versus contra judices*, nus. 171-174, 211 vd., nşr. Dümmler, göst. yer., s. 498 vd.

[401] Poullin de Lumina, *Abrégé chronologique de l'histoire de Lyon*; Lyon 1767, s. 31.

[402] *Mémoires de l'Acad. des Inscriptions*, XXXVII, 475.

[403] Peschel, *Das Zeitalter der Entdeckungen*, s. 8; müellif bu noktayı, Ed. Salvator'un "*Hist. des échelles du Levant*" (Paris 1857, s. 28) adlı eserinden almıştır.

ederken, diğer taraftan Arap korsanlar da Provence sahillerinde gözüküyor. Müstahkem Fraxinetum (La garde Frainet) şatosunu ele geçirerek buradan memleketin ta içerilerine kadar aşağı yukarı bir yüzyıl kadar süren bir zaman için etrafa dehşet saçmışlardı. Alp dağlarını geçerek Roma'ya giden her ziyaretçi bunların eline düşmek tehlikesine maruzdu. Güney doğu sahillerinin birinden Doğuya doğru hareket etmek cesaretini gösteren her gemi daha açık denize çıkmadan bunların eline düşmeğe mahkûmdu, çünkü onlar bütün adalara hâkimdiler ve buralarını korsan yuvaları haline koymuşlardı. Bu durum karşısında Fransa ile Doğu arasındaki ticaretin tamamen kesildiğini anlamakta güçlük çekilmez. Dolayısıyle de Kudüs'e gitmek istiyen her Fransız ziyaretçisi İtalya'nın herhangi bir limanından gemiye binmeyi tercih ediyor ve böylelikle de Batı Araplarının elinden kurtulabilmek imkânını arıyordu [404].

Bununla birlikte, bu devirde bile Fransa gene Doğu mallarından tamamıyle mahrum değildi. Eğer 822 ile 986 arasında yazıldığı sanılan ve aynen aldığımız aşağıdaki notta söz konusu bütün baharatı Corbie manastırı tedarik edebiliyordu idise, Cambrai bakkallarında bol Doğu malı bulunduğuna hükmolunabilir [405].

Fransa'ya bu malları her halde İtalyan tüccarları sağlıyorlardı. Bu tüccarlar mallarını ya kendileri Fransa'yı dolaşarak satıyorlar, ya da doğrudan doğruya ikinci el olarak Fransız satıcılarına devrediyorlardı [406]. Limogesde, XI. yüzyıl başlangıcında bir Venedikli tüccar topluluğunun var olduğu iddia olundu. Fakat, ancak 1638'de [407] vücude getirilmiş, imzasız ve neşredilmemiş bir eser olan *Antiquites de Limoges* adlı esere dayanan bu iddia pek imkânsız gibi gözüküyor.

[404] Meselâ 870'te frank münzevi rahibi Bernhard.

[405] Append. à *l'Irminonis polyptychum*, (nşr. Guérard, II, 336) dan çıkarılan özet şu fıkradır: Istae sunt pigmentae, quas ad Camaracum debemus comparare... piper libras CXX, ciminums similiter, gingember, ıı. LXX, gariofile ıı. X, cinamomum ıı. XV. galingan ıı. X, reopontico ıı. X, custo (costus) ıı. X.... spicum ıı. V.... granomastice ıı. X, thus ıı. X, gotsumber ıı. V, timiama ıı. II, mira (myrrhe) ıı., III... sanguinem draconis ıı. III indium ıı. III, spongios X, pomicar (?) X, adzeduarum (Zedoar).... storacem calamita ıı. X, vs.

[406] 629'a doğru daha Norveç Kralı I. Dagobert zamanında "longobard" tüccarları St. Denis (Paris] fuarına sık sık gelirlerdi: Pardessus, *Diplom.*, *Chart.* vs. II, s. 5.

[407] Verneilh, *L'architecture byzantine en France*, s. 130 vd.

7 — İTALYA

Hiç bir Avrupa memleketi ne miktar, ne de çeşit bakımından İtalya kadar Doğu malı ithal etmiyordu. Bunun birçok sebepleri vardı: Önce, coğrafî durumu dolayısıyle Doğu ile ve özellikle Bizans İmparatorluğu ile çok sıkı bir ilişki halinde idi. İkinci olarak, Rum İmparatorluğu aşağı İtalya'ya (Ravenne, Venetya'ya) sahipti. Bu komşuluk karşılıklı ilişkilerde pek etkili oluyordu. En sonu, Roma ve İstanbul arasında sürekli bir gidip gelme vardı. Bu dostça ilişkiler Ortaçağın ilk yüzyıllarına kadar sürdü. Sonraları mezhep kavgaları ve hiyerarşi meseleleri yüzünden bozuldu. Nihayet Batı Hristiyanlığının zengin merkezinde ibadet lüksü gittikçe çoğalıyor, bunu tatmin için de parlak kumaşlara, çok miktarda kokulara ihtiyaç doğuyordu. Halbuki bu ihtiyaçları karşılamak için Roma-Cermen sanayii pek geri, Avrupa toprakları da çok fakirdi.

Bu mesele üzerinde biraz duralım. Ortaçağın başlangıcında Doğu mallarının büyük kısmını Roma çekiyordu. Papaların tarihi olaylar üzerinde pek hasis olan biyografları, özellikle VII. ve IX. yüzyıllarda yaşayanlar[408] bizi ilgilendiren meseleler hakkında pek geniş bilgi veriyorlar. Bu eserlerinde en fazla yer tutan şeyler Papaların birçok Roma kiliselerine, papazlara verdikleri değerli armağanların, değerli kumaşların, çadırların duvarları ve tapınakları, sütunları süslemek için kullanılan halıların listeleridir. Bu listelerdeki eşyaların kaynağını aradığımızda, içlerinde Roma'dan hatta Arap İspanya'sından[409] bile gelmiş eşya bulunduğu, fakat büyük bir kısmının Bizanslı veya İskenderiyeli işçilerin elinden çıktığı anlaşılır. Mısır ve İskenderiye Arap hâkimiyeti altında olduğundan birçok Arap örücü ve işlemecileri farkında olmadan Hıristiyan dininin ihtişamına hizmet ediyorlardı. Bu kumaş ve halılar genellikle arslan, fil, kartal, tavus kuşu, sülün, gergedan, fesleğen, yarısı arslan yarısı kuş ilâh.. gibi resimlerle dokunmuş veya işlenmiştir. Fakat bu tezyinatta Hıristiyanlığa ait remizler aramak boş yere vakit kaybetmektir. Çünkü burada hâkim olan ruh Doğu tezyinatıdır ki, bu da gerek Arap, gerek Rumlarda aynı ölçüde vardı. Fakat kutsal tarihten sahneler gösteren, meşhur dinî vak'aları,

[408] Vignoli (T. II ve III) de Anastasius Bibliothecarius.

[409] Ayn. esr. II, 231, 243-245, 248. Krş. Stragulum hispanicum de fundatum et stauracin, "*Vie de St. Ansegius*"de *abbé de Fontenelle*, Mabillon tarafından, *Acta SS. Bened. saec.* IV. Pars I, s. 634.

şahısları temsil eden tezyinatın kilise kumaşlarına gelince iş değişir. O zaman gözlerimizin önünde gerçekten bir Rum mamulâtı vardır. Bu kilise ziynetlerinin arasında Bizans erguvanına, birçoklarının üzerinde de Rum isimlerine rastgelinir. Bütün bunlar Doğu kaynağına birer kanıttır. Bundan başka dinî eşyayı süsleyen kıymetli taşlarla incilerin, dinî âyinlerde yakılan günlük ve sair kokulu şeylerin miktarı bir gözönüne getirilirse yalnız Roma'da sarfolunan Doğu eşyası hakkında bir fikir edinilebilir. Bütün Batı kiliseleri Roma'dan örnek alıyor ve hatta ihtiyaçları olan kumaşları Roma'dan istiyorlardı. Her rahip veya piskopos Romayı ziyaretinde kiliselerini süslemek için lâzım olan eşyayı Roma'dan sağlıyordu. İngiltere'deki Vearmouth papazı Benoît böylelikle Roma'dan eşsiz iki kumaş parçası getirdi. Fakat bu kumaşlar dinî maksatlar için kullanılmadılar. Papaz efendi bunları bir parça toprak karşılığında Kral Egfried'e terk etti [410]. Dinî merasime ait eşya, çok defa da hediye şeklinde Batıya yayılıyordu. Almanların havariyunundan St. Boniface, Roma rahiplerinden hediye olarak günlük yerine kullanmak üzre nadir kokular alıyordu [411]. Bazen günlüğe, kara buhura, biber ve zencefil de ilâve ediliyordu ki, bu da Roma'da gerek ilâç, gerekse yemeklere lezzet verici bir madde olarak kullanılan Doğu baharatının bolluğuna bir kanıttır. Fakat Roma burjuvaları hiç bir zaman büyük bir ticarî faaliyetle ilerlememişlerdir: öyle ise baharatı, kıymetli Arap ve Rum mamulâtını nasıl sağlıyorlardı? Önce, yeni Roma İmparatorları dinî başkanlara hediye olarak Yunan fabrikaları mamulâtından kıymetli ipekliler gönderiyorlardı. Papaların hayatlarına dair olan kitaplarda bunun kanıtları vardır; fakat bu bilginin eksik olduğu da kesindir. Bu malların büyük bir kısmının ticaret yoluyle getirilmiş olduğu tabiîdir. İtalya gerek müteşebbis tüccar, gerek mahir ve tecrübeli gemici yetiştirmek bakımından verimli idi. Her zaman için Rumlarla ilişkide idiler. Kendi dinlerini inkâr eden Araplarla da ilişki kurmakta hiç bir sakınca görmüyorlardı. Bu samimiyeti papaların istediğinden daha ileriye götürdükleri, hatta para için bazı Hristiyan tüccarların kendi dindaşlarını İspanya, Afrika veya Suriye Araplarına köle olarak sattıkları bile oluyordu. Şarlman ve sonra Zacharie ve I. Adrien ismindeki papalar bu feci alışverişin önüne geçmek için şiddetli tedbirler aldılar [412]. Venedikliler Roma'nın

[410] Beda, *Vita S. Benedicti abbat. Wiremuth. primi* lib. I, no 9.
[411] Jaffé, *Bibliotheca rerum germanicarum*, III, 156, 157, 199, 218, 231.
[412] Cenni, *Monumenta dominationis pontificiae*, I, 369 vd.

içinden kadın ve erkek esirler satın almak cüretini göstermemişler miydi[413]? Diğer malların alışverişi de feci esir alışverişi ile beraber yürüyordu. Esirlerini Doğu malları ile değiştiren, yahut da bu malları doğrudan doğruya paralarıyle satın alarak Roma'ya getirenlerin gene o Venedikli tüccarlar olup olmadığı sorulabilir. Fakat *Amalfilileri* de unutmamak gerekir. Romalıların Doğu mallarını kimlerden satınaldıklarını araştırırken onları Venediklilerden daha önce saymak gerekir. Amalfi şehri Roma'ya Venedikten daha yakındır, halkının da, Venedikliler gibi Doğu'yu ziyaret ettiğini ileride göreceğiz.

Şimdi her şeyden önce bizi ilgilendiren devirde Doğu ticareti ile çok faal bir şekilde yakından ilgili olan İtalyan şehirlerini araştıracağız, bunun için de Aşağı İtalya'dan başlayacağız. En kısa Doğu yolu Pouille limanlarından birinden gemiye binmekle başlardı. Bu yüzden buraları Kudüs'e gitmek isteyen, fakat pek sakin olmayan denizleri mümkün olduğu kadar çabuk geçmeyi tercih eden hacılarla dolardı. Ticaretin bundan yararlanmamış olması pek garip olur. Fakat uzun zaman savaşlar, daimî hükümdar değişiklikleri bu sahil halkının refahı için gereken huzura kavuşmasına engel oldular. Bir taraftan Lombardlar İtalya'nın içlerine kadar giriyor, diğer taraftan Sicilya Arapları memleketi eski sahipleri olan Bizans İmparatorlarından almağa çalışıyorlardı. Nihayet Bizanslılar X. yüzyıl sonunda devamlı bir hakimiyet kurmayı başardılar. Bari şehri "katapane"namını verdikleri subaylarının konağı oldu. Rumlarla pek karışmış olan şehir halkı da bu durumdan yararlanarak anavatanla olan ticaretini geliştirdi[414]. Bunun için İmparator Basile ve Constantin'in 992 tarihini taşıyan altın namelerinden birinde, olumsuz da olsa, bir kanıt vardır. Bu nameye nazaran İstanbul'a giden Venedik gemilerine Bari'li tüccarların ticaret eşyalarıyle birlikte bindirilmesi yasak edilmiş, böylelikle Venediklilere bahşedilmiş olan lûtuflardan Bari'li tüccarların imparatorluk hazinesi aleyhine yararlanmaması istenmiştir[415]. Eğer Bari'li tüccarların İstanbul ile hiç bir ilişkileri olmasaydı, böyle bir belgede her halde adları geçmezdi. Fakat, bunlar seferlerini yalnız başkente inhisar ettirmiyorlardı. 1086'da gemilerle Antakya'ya meyve

[413] *Liber pontificalis*, *Vita Zachariae papae*, bşr. Vignoli, II, 79. Lombar'lar sefaletten kendilerini teslim ederler, veyahut satarlardı; bunları götürmek için Toscane denizi boyunca gezen esir tüccarı Bizanslılar da vardı: Cenni, göst. yer.

[414] Petroni, *Storia di Bari*, I, 35 vd., 103.

[415] Taf. ve Thom. I, 38.

ve diğer malları da götürmüşlerdi. Eğer Bari'liler dönüşte pek övündükleri gibi azizlerden birinin kalıntısını bulup getirmemiş olsalardı, bu seyahat ta diğer birçokları gibi çoktan unutulur giderdi. Bu, dönüşte olmuştu, Likya şehirlerinden Myra'da durarak karaya çıkmışlardı. Sarasin'ler burasını daha yeni zaptetmişler ve harebeye çevirmişlerdi. Kargaşalıktan yararlanarak meşhur Myre'li St. Nicolas'nın kemiklerini aşırarak[416] Mayıs 1087'de Bari'ye getirdiler[417]. O zamanlar Antakya, Müslümanların hakimiyeti altında idi. Aslında Sarasin'lerin Suriye'si Bari'li gemicilere hiç de yabancı değildi. Pierre l'Hermite birinci Haçlı Seferinin başlamasına sebep olacak olan meşhur haccından dönerken Suriye sahillerinde Bari'li tüccarların gemilerine rastladı ve bunlardan yararlanarak yurduna döndü[418]. Bari'li tüccarlarla Doğu Arapları arasındaki ticarî ilişkilerin başlangıcı belki de Bari şehrinin bir Sultan'ın yönetiminde olduğu zamandan (842-871) başlar. Fakat bunu kesin olarak ileriye sürebilmek için elimizde bir kanıt yoktur. Ama eski vekayinamelerde okuduğumuza göre gene bu Sultan bir gün Bernard adındaki bir Fransız hacısına, isteği üzerine, şeklini tarif eden ve kendisinin İskenderiye ve Kahire hükümdarları katında iyi kabul edilmesini amaçlayan pasaporta benzer bir belge vermiştir. Bu güvence ile Bernard, Taranto şehrinden bir Sarasin gemisine binerek Mısır'a hareket etti[419]. Bu vesile ile şunu söyleyelim ki, bir Fransız hacısı Sultan'dan böyle bir şeyi istemeğe cesaret ettikten sonra, Bari'li tüccar ve gemiciler kendisinden aynı şeyi istemekten şüphesiz daha az korkarlardı; çünkü Sultan da bunu seve seve verir, nihayet kendi gelirlerini çoğaltmış olurdu. Bari şehrinden başka *Trani*, *Brendizi ve Trante* şehirlerinin de, Haçlı seferlerinden önce Doğuya gemi göndermiş olmaları ihtimal dahilinde ise de, bu şehirler daha sonraları önem kazanmağa başlamışlardır. Bu kanımızda Trani için de ne denmiş olursa olsun, bir istisna yapmıyoruz; çünkü 1063 tarihini taşı-

[416] Bu nakil hakkında iki hikâye vardır: biri baş piskopos Urso'nun emri üzerine (1078-1089) başdiyakos Jean de Bari tarafından, diğeri ise münzevi rahip Nicéphore tarafından yazılmıştır; sözü geçen birinci hikâye Surius, *De probatis SS. historiis*, VII, 397 vd.'nda, ikinci hikâye ise Falconius, *S. Nicolai acta primigenia.* Neap. 1751, s. 131 vd'nda vardır.Bunların her ikisini de gördüm.

[417] Vak'a birkaç satırla Lup. Protosp'da nakledilmiştir, Pertz SS. V, 62. Krş. Petroni, *Storia di Bari*, I, 197 vd.

[418] Alb. Aq. I, 2. Guill. de Tyr, I, 12.

[419] Bernard. monach. franc., Tobler ve Molinier (göst. yer., s. 310)'da.

yan ve orada uygulanmış olan deniz nizamnamesinde Doğu ticaretine ait hiç bir özel durum yoktur[420].

Tirenyen denizi tarafında halkının müteşebbis olmasıyle temayüz etmiş bir deniz şehirler grubu buluyoruz. Bunlar da *Salerno, Amalfi, Napoli ve Gaete* şehirleridir. Bunlardan yalnız Salerno, Lombar prenslerinin hâkimiyeti altında, diğerleri ise Rum hâkimiyeti altında idi. Fakat gerçekte şehirlerinin yöneticilerini, yerli Patriçyen ailelerden kendi kendileri seçiyorlardı: *praefecturii, gomite, hypati, duces*'ler gibi. İstanbul bunların hâkimiyetini hiç bir zaman, hatta adaylar haksız yere veraset iddia ettikleri zaman tanımamazlık etmezdi. Kendi kendilerine bırakıldıkları zaman zevk ve ihtiraslarının peşinde istedikleri gibi koşabiliyorlardı. Artık, komşuları olan Lombar prensleri gibi, kıtaya ayak basmış olan Sarasin'lerle ittifak etmekte de bir sakınca bulmuyorlardı. Başlangıçta bu ittifakları yapmak zorunda oldukları ileri sürülebilirdi. Yalnız bu çare ile Arap istilâsından kendilerini koruyabilmeleri sözkonusu olabilirdi. Halbuki sonraları bunlarla açıktan açığa, nihayet çapulculuktan ileri geçmeyen bazı seferlerde bulunmak veya daha kuvvetli komşulara karşı kendilerini savunabilmek için ittifak etmeğe başladılar. Zamanın kaynaklarına göre, İmparator II. Louis, Napoli'yi Palermo gibi Afrika'nın diğer bir şubesi halini almakla suçladığı zaman, yalnız gerçeği anlatmış oluyordu[421]. Çünkü Napoli şehri Arap korsanlara güvenilir bir sığınma yeri elverişli bir hareket noktası oluyor; aynı zamanda, bunlara gereken erzak ve silâhı veriyor, ganimetlerini de paylaşıyordu[422]. 875'te Salerno, Napoli, Gaete ve Amalfi prensleri Sarrasin'lerle ittifak ederek Roma topraklarını beraber yağma ettiler. Papa VIII. Jean bu ittifakı bozmak için ne tehditten, ne de vaitten geri kaldı. Fakat yalnız Salerno Prensi Waifre'yi bu ittifaktan ayırabildi, diğerlerine karşı kilisenin yıldırımları pek etkisiz kalıyordu[423]. Papa, Amalfi'lileri Tanrı korkusunun etkilemeyeceğini pek iyi anladığından, eğer bu ittifaktan vazgeçmezlerse

[420] Alianelli tarafından, *Delle antiche consuetudini e leggi marittime delle provincie Napolitane* (Nap. 1871) ile *Blackbook of Admirality* (Twiss tabı, Lond. 1876)'de neşredilmiştir.

[421] *Chron. Salern.*, Pertz'te, SS. III, 521, 527.

[422] *Chron. Salern.*, Pertz'te, SS. III, 526.

[423] Mansi, *Coll. concil.*, XVII, s. 34-38, 41, 44, 45, 58, 62, 157 vd., 167, 169, 177, 196 vd., 215, 243; *Chron. Salern.*, s. 531; Erchemperti, *Hist. Longob.*, Pertz'te, SS. III, 253-258, 261.

kendilerine alışkın oldukları bütün limanları kapattıracağını bildirdi[424]. Nihayet 916'da Rumlar ve İtalyanlardan oluşan bir ordu kurarak İtalya topraklarını bu korkunç saldırganlardan temizledi. Kesin sonuç alınacağı zaman Napoli ve Gaete dükaları bile Hıristiyanlarla bir safta bulunuyorlardı. Fakat olayı anlatan yazar bunların adlarını kaydederek çok az önce Araplarla beraber olduklarını anmadan geçemiyor[425]. Gerek Napoli, gerek Gaete ve gerekse Amalfi sâkinlerinin kendilerine göre mümin olmayanlarla ittifakta ısrar etmeleri nihayet ticarî ilişkilerden başka bir şeyle açıklanamaz. IX. yüzyılda Napolililer için elimizde kesin kanıtlar vardır. 836'da Bénévent Prensi Sicard, Napoli ile bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmada şu şartı koştu: Napolililer Lombard uyrukluları satın almayacak ve bunları denizin öte tarafında satmayacaklardı[426]. Bu, Napolililerin Müslüman ülkeleriyle esir ticareti yaptıklarına ve dönüşte bu ülke mallarını yüklediklerine bir kanıttır[427]. 870 yılına doğru Amalfililerin Araplarla sıkı ticaret ilişkilerinde bulunduklarını görüyoruz. 871'de Aglebî Emîri Mohammet-ibn-Ahmed, kumandanlarından Abdullah'ı Salernoya saldırttığı zaman, Salerno Prensi Waifre'ye minnet borcu olan bir Afrikalı, durumu, Florus adlı bir Amalfiliyle prense duyurdu. Bu Florus bazı hemşehrileriyle Afrika'da ticaret işleriyle uğraşıyordu. Bütün sefer hazırlıklarına taarruzun nereye yönelik olduğunu bilerek tanık oldu[428]. Donanmanın toplanma yerinin, Aglebî prenslerinin konağı ve çok nüfuslu Kayravan şehrinin limanı olan El-Mehdiye olması muhtemeldir. Afrika'nın kuzey sahillerine yakın olması nedeniyle bu liman Amalfilileri cezbediyordu. Araplarla sürdürdükleri ilişkileri için çok iyi bir hazırlık olmuştur. Amalfililer arasında 973 senesinde Salerno'da yapılan bir kontrat yukarıda sözkonusu ettiğimiz olaydan 100 yıl sonra yazılmış olmasına rağmen *ticaret amacıyle Mısır'a giden* bu denizci halkı tarafından yapılan seyahatler için elimizde bulunan en eski kanıttır; bu belgeden anlaşıldığına göre sözleşmenin uygulanması

[424] Mansi, göst. yer., s. 178.

[425] Leo Marsicanus, *Chronic. Monast. Casin.*, Pertz'te SS. VII, 616 vd.

[426] *Capitulare Sicardi*, Pertz'de, *Legg.* IV, 218.

[427] Öte yandan, Kudüs'e yaptığı haç seferi meşhur olan Eichstädt Piskoposu Willibald 722 senesinde, Napoli limanında Mısır'dan gelmiş bir gemi görmüştür; bkz. *Hodoeporicum S. Willibaldi*, Tobler ve Molinier nşr., göst. yer. I, 256.

[428] *Chron. Salern.*, göst. yer., s. 528, ve Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, I, 383 vd.

taraflardan birisinin Babil, yani Kahire'den dönüşünden sonra mümkün olacaktır[429].

Demek ki X. yüzyıldan, hatta daha öncelerden beri Amalfi ticareti İskenderiye, hatta Kahire'ye kadar dal budak salmıştı. Bu zamanlarda Amalfili her tüccar Rum İmparatorluğunun bütün sularında, hiç bir engelle karşılaşmadan dolaşabilirdi. Bu şehirin valisi Bizans tarafından atanmıyordu. Halk şeflerini (ki sonraları "doges" adını aldılar) eski aile fertlerinden kendileri tayin ediyorlarsa da, Rum İmparatorlarını 1073 tarihine kadar metbu olarak tanımakta devam ettiler[430]. Rum İmparatorunun nüfuzu, ancak ileri gelen ailelere itibarî Rum payeleri vermekten ibaret kalıyordu. Amalfi şehrinin Rum İmparatorluğuna siyasal bağlılığı ne kadar zayıf olursa olsun, bu bağ birçok Amalfililerin İmparatorluk ordusunda görev almalarına neden oluyordu[431]. Öte yandan birçok hemşehrileri tüccar sıfatıyle İstanbul'a yerleşmiştiler. İleride göreceğimiz gibi kendilerine ait özel dükkânlarıyle beraber, bir de ayrıca dinî bir birlik vücude getirmişlerdi. Batıya Rum mallarının ithalâtında Venediklilerle rekabet ediyorlar ve ihracatı yasaklanmış olan erguvanî kumaşlardan sağlayıp ve bunları ticarete arzedebilmek olanaklarını buluyorlardı[432].

Haçlı Seferlerinden önceki 40 sene içinde Amalfi'nin gerek İstanbul, gerek Suriye ve Mısır ile olan ilişkileri şehrin en zengin, en soylu ailelerinden birinin tarihi etrafında toplanır[433]. Bu ailenin aslı "Conte Mauro" adında birisinden geliyordu. İncelememizi ilgilendirmesi bakımından bu ailenin iki kişisi çok önemli bir rol oynamışlardır: *Maurus* ve büyük oğlu *Pantaléon*. İkisinin de İstanbul'da çok iyi mevkileri

[429] De Blasio, *Series principum Longob. Salern. Append.* S. CXXXVII, vd.

[430] Bir kalkınma sonucunda bir Amalfi doju, XI. yüzyıl ortalarına doğru, imparator II. Constantin Monomacus'a başvurmuş ve onun yardımıyle tekrar yerine geçmiştir. Camera, *Memorie di Amalfi*, I, 243, 250 vd.

[431] Liutrp. legat. Cpol., Pertz'de, SS. III, 357.

[432] Liutpr. aynı esr. 359.

[433] Bu aile ile, özellikle sanat tarihi bakımından önemi hakkında bir incelemeyi bundan önce *Deutsche Kunstblatt*, IX (1858) s. 233 vd.'da neşrettim; Strehlke de bundan, daha fazla ayrıntıyle evvelâ Quast ile Otto'nun *Zeitschrift für christliche Archäologie* (II (1858) 100 vd.) sinde ve sonra da S. W. Schulz'un *Denkmäler der Kunst des Mittelalters in Unteritalien* adlı eserinin çeşitli bölümlerinde (I, 242 vd., II, 115 vd., 235 vd.) bahsetmiştir.

vardı ve çok güzel döşenmiş malikânelere sahiptiler[434]. Tarihçiler ve kitabeler, Pantaléon ismine her halde İmparator tarafından verilmiş olan "Patrice" ve "Consul" (Hypatos) namlarını da eklerler[435]. Aslında Pantaléon bütün etki ve nüfuzunu İmparatorların emrine veriyordu. İtalya'da Norman'ların hâkimiyetini yıkmak için bir ittifak kurmağa çalıştı. 1062'den 1068'e kadar faaliyetine hız verdi, gerek mektupla, gerek şahsen Papa aleyhtarı II. Honorius (Cadalouis) ve dolayısıyle Alman sarayını (IV. Henri'nin vasilerini) Rum İmparatoru Ducas, X. Constantin ile Normanlar aleyhine birleştirmeğe çalıştı[436]. Ducas, X. Constantin, Normanların ıstilâsını durdurmak için Pouille'da ordusunu toplamakla meşguldü[437]. Öteyandan Maurus da oğlu gibi hareket ediyor ve nasihatları ile Salerno prensi Gisulf'ı Normanlar aleyhine kışkırtıyordu. Bu prens haç vesilesiyle Kudüs'e gitmek üzre İstanbul'dan geçtiği sırada, Rum İmparatorunu kandırarak Normanlara harp ilân ettirmek istediği zamanlar Maurus kendisini oğlu Pantaléon'un evinde misafir etti[438]. Bütün bu çabalar boşa çıktı, Norman hâkimiyeti büyüdü ve sağlamlaştı. Hatta Amalfi şehri bile buna yardımda bulundu. Evvelâ Robert Guiscard'a (1073'te) kendiliğinden teslim oldu, sonra Salerno'nun alınmasında faydalı oldu (1076)[439]. Pantaléon siyasal cepheden başka yerlerde kendisini hatırlatacak birçok anılar bırakmıştır. Çok dindar olması dolayısıyle İtalya'nın güneyindeki kilise ve manastırlara birçok değerli armağan

[434] Aimé, *L'histoire de li Normant*, Champollion-Figeac tarafından neşredilmiştir, s. 231.

[435] Aşağıda özetlediğim kısımlarda Benzo, ona "patrice" unvanını, Roma'da St. Paul kapılarının üzerine hakkedilmiş kitabede ise Pantaléon kendisine konsül unvanını vermektedir; bkz. Schulz, *Denkmäler*, II, 248.

[436] Benzo, *Panegyricus*, Pertz (SS. XI, 615, 622, 623, 626 vd.). Benzo'ya inanmak her halde pek yerinde değildir; bununla beraber, bana kalırsa şurası kesindir ki, hikâye ettiği müzakereleri uydurmayıp, anlattıklarını açıklama ve ayrıntıyle süslemekten başka bir şey yapmamıştır: Giesebrecht şüphede pek ileri gitmiştir (*Annal. Altah.* s. 216, not. 2); bana öyle geliyor ki, Lindner ile Hirsch her şeyi yeniden gerçek yerine koymuşlardır (*Forschungen zur deutschen Geschichte*, VI, 514, VII, 30); krş. de Blasiis, *La insurrezione Pugliese e la conquista Normanna*, II, (Nap. 1864) S. 88 vd.

[437] De Blasiis, *göst. yer.*, s. 64 vd., 82 vd.

[438] Aimé, *göst. yer.*, s. 129 vd., 231. Bu seyahatı 1062 ve 1066 seneleri arasına koymak gerekiyor galiba; bkz. Giesebrecht, *Delitterarum studiis apud Italos primis medi oevi soeculis*, s. 37 vd.

[439] Bu tarihlerin tesbiti için bkz. Weinreich, *De conditione Italiae inferioris Gregorio VII pontifice* (Regimont 1864), s. 34 vd., 89 vd.

ve vakıflarda bulundu. En çok vermesini sevdiği armağan, İstanbul'da dökümhanelerde yapılmış çok ilgi çekici bronz kapılardı. Önce doğduğu şehrin katedraline böyle bir armağan verdi (1066'dan önce); sonra Roma'daki ünlü St. Paul kilisesine (1070) ve en sonra Gargano dağı üzerinde Manfredonia yakınındaki St. Michel kilisesine buna benzer birer armağan verdi. Bizans sanatçılarının yaptıkları bu şaheserlerin İtalya'ya götürülerek o kadar çok ziyaret edilen yerlere konmasının sanatın gelişmesi bakımından her halde pek büyük yararları olmuştur[440]. Amalfi kilisesinin kapısı yerine konur konmaz Mont Cassin papazı Désiderius hemen bir kopyasını aldırarak aynını İstanbul'a ısmarladı[441]. Bunu yaptırmak için kendi manastırının kapılarının ölçüsünü gönderdi; Pantaléon'un babası Maurus bütün giderleri kendi üzerine aldı[442]. O zamanlarda manastırın ilkel binaları daha hâlâ mevcuttu. Eğer papaz Désiderius'ün burasını güzelleştirmek için yabancı sanatçılara baş vurduğu göz önünde tutulursa, yeniden inşaat için artık neler düşünebileceği tahmin olunabilir. Amalfi ve Napolilerin kaba işleri kendisine eskisinden daha yetersiz geldiği için, İstanbul'dan ve İskenderiye'den özellikle mozaikler için, İtalyan işçilerinden daha üstün olan Arap ve Rum sanatçıları getirtti[443]. Böyle uzaktan sanatçılar getirtmek gerektiği zaman bunların Amalfili tüccarlar aracılığıyle sağlanmış olmaları pek muhtemeldir[444].

Yine Pantaléon'a dönelim. Ona verilen unvanlar yüksek bir mevki işgal ettiğini gösteriyor; bununla beraber, Amalfi hükümetinin başında bulunmuş olması olanaksızdır; çünkü elimizde bu şehir doj-

[440] Unger'in, ortaçağlar Bizans sanatı hakkında Ersch ve Gruber'in "*Encyclopédie générale* (kısım I, cilt LXXXIV, s. 438 vd.)"indeki makalesiyle Schulz'a bkz.; Pantaléon'unkini örnek alarak çeşitli İtalyan kiliseleri için yapılmış olan bu kapılarla, bunların benzerlerinin parça halinde getirilip İtalya'da bu parçalar birleştirilerek yerlerine konulduğu ve bunlarda bronz plakalar kullanıldığı tahmin edilebilir; Bizans yapısı olan bu bronz plakalar oldukça sık sık Amalfi tüccarları tarafından, nereye ayıracaklarını pek bilmeksizin, getirilirdi.

[441] Leo Ostiens. *Chron. Casin.*, Pertz (SS. VII, 711) de.

[442] Bu vakıa, Maurus'ü bağışlayıcı olarak gösteren kitabeden anlaşılır, bkz. Schulz, *Denkmäler*, II, 116 vd.

[443] Aimé, s. 105. Leo Ostiens. *göst. yer.*, ve s. 717, 718. *De consecr. eccl. Casin.*, Muratori (SS. V. 76) da. *Atphani versus de situ, constructione et renovatione coenobii Casinensis*, Ozanam'da, *Docum. inéd. pour servir à l'hist. litt., de l'Italie*, s. 265.

[444] Leo Ostiens, *göst. yer*, s. 722 vd.

larının tam bir listesi vardır[444a], ve bu listede bu isimde bir kişiye rastlamıyoruz. Buna karşılık, belki de, hiç olmazsa belirli bir zaman *İstanbul'daki Amalfili kolonisi*'nin başında bulunduğu düşünülebilir[445]. Böyle bir koloninin var olduğu kesindir; bunu doğrulayan tarihî açıklama da şudur: Salerno Dükası Gisulf, önceden gördüğümüz gibi haç bahanesile yola çıktığı zaman yanında yoldaş olarak Salerno Piskoposu Alfanus, ve Palermo Piskoposu Bernard vardı; bu sonuncusu İstanbul'da öldü, ve orada Amalfililer manastırına gömüldü[446]. Bu, ya eski bir Amalfi başpiskoposları listesinde anılan St. Sauveur manastırı[447], yahut da Papa IV. Aleksandr'ın 1256'da himaye mektupları-ki bu mektuplar hâlâ mevcuttur - yolladığı Santa Maria de Latına manastırıdır[448]. İstanbul'da Amalfililerin kendi manastırları bulunduğuna göre[449], her halde burada Amalfili bir koloni de bulunmuş olacak. Söylendiğine göre[450], 1084 yılına doğru, Amalfili bir soylu Mont Cassin manastırına girince, manastıra gerçek bir salip parçası armağan etmişti ki, bu onun İstanbul'daki servetinin bir hissesi idi; böyle bir kişinin başıboş bir sergüzeştçi olmayacağı açıktır[451].

[444a] a Camera, *İstaria della città e costiera di Amalfi* (Napoli. 1836), s. 149 vd.; Aynı yazar, *Memorie d'Amalfi* (Salerno. 1876), s. 251 vd.

[445] Cararita, *I codisi e le arti a Monte Cassino.* I, 194, Pantaléon'un Doğudaki ticaret kolonilerinden birisinin "consoli marittimi" (deniz konsolosu)'lerinden biri olabileceğini de düşünüyor.

[446] Aimé, s. 129 vd., ve Giesebrecht, *De litter. stud. ap. Ital.*, s. 97 ve d. de Alfanus'un yol arkadaşları hakkındaki küçük mezar kitabesi.

[447] Pansa, *İstoria d'Amalfi* (Napoli. 1874), 287 de *Chartuloe episcoporum et archiepiscoporum ecclesiae Amalfitanae*'ye ve *Raccolta di varie chroniche del regno di Napoli.* V, 166 da *Chron. archiepise Amalph.*'ye bk. Burada XII. yüzyıl başında Amalfi başpiskoposu olan Maurus'un bu manastırda rahip olduğunu okuyoruz ki, bu yanlıştır; bkz. Ughelli, *İt. saer.* VII, 200 vd., 298.

[448] Ughelli, *Adı geçen eseri*, s. 222 vd.

[449] Keza Athos dağında X'uncu yüzyılda tesis edilip, İmparator Alexis ve Jean Comnène taraflarından imtiyazlara mazhar olmuş bir Amalfili manastırı vardı, fazla açıklama için bkz. Πασπάτη, βυζαντιναὶ μελέται, 1877, s. 137 vd.

[450] Petr. diac., Chron. monast. Carim., ds. Pertz, SS. VII, 742.

[451] Seyahatname yazarı bu kıymetli şeyin İmparator Michel'e karşı düzenlenen bir suikastte bir kiliseden alındığını söyler. Ne yazık ki, bu bilgi vakanın tarihini tespite elvermez. Ama 1034 ve 1078 tarihleri arasında Michel adlı en az dört İmparator vardır, ve suikastler İstanbul'da her gün olağan şeylerdendi. 1042'de, İmparator V. Michel (le cafat) tahtan indirildiği zaman halk sarayı yağma etmiştir (Cedren. V, 539). Fakat, 1078'de Nicéphore Bryennius tarafından İmparator VII. Michel (Ducas)'a karşı teşvik edilen isyan hareketinde de yağma sahneleri vardı (Niceph. Bryenn., s. 77, par. nşr.; Joh Scylitz, s. 859, par. nşr.).

Bu Amalfili Patrisyen ailesinin izlerini adım adım izlemeğe çalışacağız. Önce görüyoruz ki, Maurus fermanlarını ilham eden hıristiyan yardımını, Maurus'ün bizzat tesis edip, masraflarını bizzat ödediği hastanenin bulunduğu *Antakya*'ya kadar yayılmış buluyoruz[452]. Bu bilgiyi aldığımız Amatus kroniğinde dağınık vaziyette olan bilgi birleştirilince, görülüyor ki, bu vakıf Batılı hacılar için vücude getirilmişti. Fakat Antakya Batılılar için bir haç yeri değildi; öte yandan bu, Kudüs'e gidenler için, öyle bir tuzaktı ki, pek az kimse bundan kendini kurtarabilirdi. İhtimal ki, Maurus bu hastaneyi, Suriye'nin bu büyük pazarına ticaret nedeniyle uğrayan vatandaşlarını barındırmak için kurmuştu[453]. Tyrli Guillaume bize bu faraziye lehinde bir kanıt da veriyor: Amalfililerin daha Haçlı seferlerinden önce Suriye limanlarında misafirhaneleri bulunduğunu söylüyor; ve şüphesiz bu nedenle, burası, onlara *Kudüs*'tekine benzer bir sığınma, bir toplanma yerine sahip olmak isteğini ilham ettiğine işaret ediyor. Gerçekten de, oraya sık sık, gerek kendi işleri, gerek kutsal makamı ziyaret etmek, gerek aynı zamanda her iki neden için geliyorlardı. Fakat, Kudüs'te böyle bir müessese kurmak için Mısır Halifesinin izni gerekti; Amalfi'lilerin bu izni elde etmek konusunda çok uygun bir durumları vardı; onların Mısırla ticarî ilişkilerinin eski bir tarihi vardı, ve Mısır'da daima iyi karşılanıyorlardı; çünkü, beraberlerinde Batıdan Mısırlılar ve Suriyeliler tarafından pek çok rağbet edilen eşya getiriyorlardı. O zaman tahtta bulunan Fatımî Hükümdarı, Amalfililerin isteğini öğrenir öğrenmez, onlara Kudüs'teki Hıristiyan mahallesinde geniş bir alan ayırmıştı. Amalfililer derhal işe başlamışlar, ve kısa zamanda St. Maria de Latina manastırını[454] vücude getirmişlerdi; bu manastır aynı zamanda bütün Amalfileri de barındıracaktı. Bu, erkeklere özgü bir manastırdı; Tyrli Guillaume'un rivayetine göre, sonraları, buna, Amalfili kadınlara imaret görevini de yerine getirecek bir kadınlar manastırı eklenmişti. Nihayet, ülke ayrımı gözetmeksizin yoksul hasta Batılı hacılar için de özel bir bina inşa edildi.

[452] Aimé, s. 231.

[453] IX. yüzyılda Amalfi Hükümeti başında kont unvanıyle bir Maurus Vicarius Antiochenus veya Antichoia soyundan gelenleri buluyoruz (*Raccolta di varie chroiniche del regno di Napoli*, V, 149 vd.). Buna göre, Amalfi ve Antakya ilişkilerinin eski bir tarihi olduğu anlaşılıyor.

[454] De Latina - Kudüs'teki Hıristiyan mahallesinde hâkim Yunan kültürüne karşılık; bkz. Sanuto, *Secr. fidel cruc.*, s. 178.

Şehrin haçlılar tarafından alınmasından önce, bütün bu müesseseler, uzun süre Amalifli burjuvaların Kudüs'e yolladıkları veya ikametleri sonunda Kudüs'te bıraktıkları zekâtlarının kazancıyle yönetilmişti. Yukarıda nakledilen bilgiyi aldığımız Tyrli Guillaume'un rivayeti[455] itimada değer olmakla beraber, bir noktada tam anlamıyle doğru değildir. Santa Maria de Latina kilisesinin yapıcıları Amalfililer değildir; bunlar bunu yalnızca tekrar bina etmişlerdir; 993 tarihli bir belgede[456], Kudüs'te bulunan ve İtalya'daki çeşitli hayır cemiyetleri nin malı, bu adda bir kilise anılıyor. Bunun Şarlman tarafından bina edilen kilise olması ve St. Sépulcre kilisesi civarında bulunuşu gibi bir vaziyeti yüzünden, halife Hakim Biemrillah'ın bir taassup galeyanı esnasında verdiği bir emir üzerine St. Sépulcre kilisesiyle aynı zamanda yıkılmış olması (milâdî 1010) pek muhtemeldir. Ne olursa olsun, yıkılmış olsa da, Amalfi'liler onu aynı yerde tekrar inşa etmişlerdir. Tyrli Guillaume, bu tekrar bina edilişin devrini kaydetmiyor; Kont de Vogué[457] bu bina edilişi 1014 ve 1023 tarihleri arasında gösteriyor. Bu kesin bir hatadır; çünkü, Tyrli Guillaume'a göre, yeni inşaat için Amalfi'lilere gösterilen saha Hıristiyan mahallesinde bulunuyordu; Kudüs Hıristiyanları 1063 senesine kadar şehirde dağınık olarak yaşadılar; ancak bu senedir ki, halife Mustansir Billâh Hıristiyanları muayyen bir mahallede oturmak zorunda bırakan emirnameyi neşretti[458]. Bundan ötürü, bu manastırların ve misafirhanelerin inşasının 1063 senesinden önce olduğunu kabul edemeyiz; diğer taraftan, bu inşa 1070 senesinden sonra da olamaz[459], çünkü bu sene, halifenin Türkler tarafından Kudüs'ten kovulduğu senedir. Bu defa halife, gerçekten, Kudüs'e tekrar girmekte gecikmediyse de, 1078'de şehri kesin olarak kaybetti; ve Türkler Mısırlı Hükümdar tarafından Amalfililere verilen imtiyazı elbette göz önüne almayacaklardı. Her ne olursa olsun, bu binalar 1080 yılında mevcuttular; çünkü, bu devre doğru Kudüs'ü ziyaret etmiş olan Amalfi Piskoposu Jean burada, birkaç

[455] Lib. XVIII, cap. 4, 5;

[456] Martène, *Coll. vet. monum.* I, 347; Mr. Riaut'nun belge diye ele aldığı bir metne dayanan nüsha fena bir kopyadır; *Mém. de l'Acad. des Inscr.* XXXI, 2 (1884), s. 151 vd.

[457] *Les églises de la terre sainte*, s. 249;

[458] Guill. de Tyr; lib. IX, fas. 18.

[459] Kont Riaut haklı olarak bu tarihi son sınır olarak tespit ediyor: *Arch. de l'Or. lat.*, I, 28.

yıl önce vatandaşları tarafından erkekler ve kadınlar için inşa edilmiş iki imaret görmüştü[460]; sözkonusu iki imaretin, iki manastırın tamamlayıcısı olan iki misafirhaneden başka bir şey olmadıkları ortadadır. Öte yandan, son inşaat, yani ulus farkı gözetmeksizin fakir ve hasta Batılı hacılara özgü olan imaretin inşası da 1080 yılından sonraya ait değildir; aslında, 1083-1085 yılları arasında bu imaret Batıda o kadar tanınmıştı ki, Albigeois'da (Fransa'nın güneyinde bulunan) birçok arazi bu imarete vakfedilmişti; hatta Ancelinus adlı biri bu vakıfları almak ve yönetmek (*magister domus hospitalis*) göreviyle yükümlüydü[461]. Herkese ait olması yüzünden, bu müessese çabucak genişledi ve zengin ve kuvvetli Ordre de St. Jean'ın beşiği oldu; halbuki, bu müesseseyi doğuran diğer manastırlar sadece Amalfililere veya en çok İtalyanlara (*suae gentis*) açık olduklarından, unutulmakta gecikmediler. Böylece, Arap Kudüs'te Amalfili tüccarlar yalnız kendi veya vatandaşlarının ihtiyaçları için değil, aynı zamanda bütün Batılı hacıların lehine olarak, onlara dinî ve maddî yardımlar bulacakları, hastalık halinde özen görecekleri, sıkıntıda kaldıklarında sadaka alabilecekleri özel birtakım müesseseler kurmuşlardı. Tyrli Guillaume'a göre, Kudüs'e giden bütün tüccarlar bol zekâtlarla bu müesseselerin gerek binasına, gerek yönetimine yardımda bulunuyorlardı. Fakat Sanuto'dan[462] öğreniyoruz ki, bu tüccarlardan biri (*negotiator quidam de Melphi civitate*) tamamen kendi parasiyle Santa Maria de Latina manastırını yaptırmıştır; Amatus daha da ileri gidiyor ve bu cömert tüccarın adını da anıyor: Pantaléon'un babası Maurus. Bu vakanüvise göre, Maurus Kudüs'te bir hastane inşa ettirmiş ve bunun yönetimi için bol gelirler sağlamıştır; Amatus için, burada Santa Maria de Latina manastırına bağlı bir misafirhane mi, yoksa Ordre St. jean'ın beşiği olan misafirhane mi sözkonusudur, bunu düşünmek kalıyor[463]. Her ne olursa olsun, Maurus, bu müesseselerden en eski veya en yenisinin kurucusu olsun, bizce önemli olanı, şimdi üzerinde durduğumuz kronolojik hadleri iyice tayin etmek için onun bu binalardaki payını

[460] Bkz. Ughelli, *Ital. sacra*, VII, 198'de *Petite chronique d'Amalfi*.

[461] Saige, *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, Série V, t. V, s. 552 vd.

[462] *Secr. Fidel. cruc.*, ds. Bongars. II, 178.

[463] Bkz. Strehlke, ds. *Zeitschrift für christliche Archäologie und Kunst* (Quast ve Otta tarafından neşredilen), II (1858), s. 118-120; o, zaten Antakya ve Kudüs hastanelerinin binasını Pantaléon'a atfeder, fakat bu sonuca metnin manasını zorlayarak vardığı anlaşılıyor.

bilmektir; çünkü, biliyoruz ki, Maurus giriştiği birçok işlerden elini eteğini çektikten sonra, 1071 yılında, ölüme kendini hazırlamak üzere, bir manastıra kapandı[464].

Amalfililerin ticaretinin Akdeniz sahilindeki memleketlerin büyük bir kısmında dal budak saldığını göstermiştik. Bunu, Guillaume de Pouille'un, Amalfi'nin şan ve şöhretini terennüm ettiği şu mısralarla desteklediğini görüyoruz:

Huc et Alexandri diversa feruntur ab urbe,
Regis et Antiochi. Haec freta plurima transit.
Hic Arabes, Libi, Sicuti noscuntur et Afri.
Haec gens est totum prope nobilitata per orbem,
Et mercanda ferens et amans mercata referre[465].

Bu ticaret Amalfi'yi zenginleştiriyor ve tacirleri, mağazlarına en nadir ve en kıymetli maddeleri yığıyorlardı. Burada özellikle ipek pek boldu[466]. Bir gün Mont Cassin Rahibi Desidérus, kral IV. Henri'yi ziyaret edecekti; krala sunmak için Amalfi'den *triblattia* (üç renkli kadife) denilen ipekten yirmi parça kumaş almıştı. Bu Yunanca isim, bu kumaşların nerede yapıldığını gösteriyor[467]. Bu açıklama bize Mont Cassin manastırının, ihtiyacı olan maddeleri alışılmış olarak Amalfi'den getirttiği düşüncesini telkin ediyor ve Bizans Afrika ipeğinden yapılmış mihrap örtüleri kumaşlarını, ve Chieti civarında Mont Cassin'e tabi St. Liberatore manasturına XI. yüzyıl başlangıcında rahip Théobald'ın verdiği Kahire (*Babylonia*) mumlarını sağlayanların Amalfili tacirler olduğu düşünülebilir[468]. Önceden de, Roma'nın da,

[464] Aime s. 232.

[465] *Gesta Roberti Wiscardi*, lib. III, mısra 481 vd., Pertz nşr. s. IX, 275. Bu neşirden önce 483'üncü mısrada Libi (Habeşistan) yerine, Indi (Hindistan) okunuyordu; fakat Hintlilerle Amalfi'liler arasında doğrudan doğruya ilişkilerin bulunduğu düşünülmemelidir.

[466] Guill. Ap. l. c. mısra 478: "Nulla magis locuples argento, vestibus, auro." Amatus (s. 38) Amalfi'yi "altın ve ipeğin bol olduğu şehir" olarak niteliyor.

[467] Leo Ostens, göst. yer., s. 711. Triblattia kelimesinin izahı için bkz. Petr. Damian. *Epist.* IV, 7, "triblathon pallium vocatur, quod trium cernitur esse colorum." Kontes Toskan'lı Mathilde'in bir ruhsatnamesine göre, Mont Cassin manastırı Piza'da yün kumaşlar satın alıyordu; bkz. Tosti, *Storia della badia di Monti Cassino*, II, 426 vd.

[468] Onun 1059 yılında kurduğu devlet için bkz. Murat, *Antiq. it.*, IV, 767 vd.

ihtiyacı olan Doğu'dan gelme maddelerin büyük bir kısmını büyük bir ihtimalle Amalfi'den getirttiğini görmüştük.

Amalfililer için, iktisadî refahın en önemli unsuru olan siyasal durumu, ne yazık ki uzun zaman uygun biçimde devam ettirememişti. Bu siyasal durum iki kelime ile özetlenebilir: içte, işlerin yönetiminde muhtariyet; dışta, Yunan imparatoruna karşı aşağı yukarı adı olan bir tabilik. Kuvvetli komşularına karşı duramayacak kadar zayıf olan Amalfililer onların yumrukları altında eziliverirlerdi, nitekim de öyle oldu. Salerno lombardları prenslerinin sondan bir öncekisi IV. Guaymar 1039 yılında Amalfi'yi zaptetti; 1052 yılında şehir bujuvazisinin en müstakil kısmı isyan etti ve Guaymar'ı katlettirerek üzerindeki baskıdan kurtulacağını sandı; bu, boşuna bir çaba olarak kaldı; çünkü, Guaymar'ın oğlu Gisulf şehir üzerinde nüfuz kurdu, ve bu nüfuzunu pek gaddarcasına hissettirdi. Özgürlüğünü kendi başına istirdaddan aciz olan Amalfi, Normandiya Dükü Robert Guiscard'ı yardımına çağırdı (1073). Salerno zaptedildi, Gisulf tahtından indirildi ve sürgüne gönderildi (1078-1077), fakat bütün bunlar Amalfi'nin istiklâline mal oldu; cumhuriyet yaşadı; ve Normandiya Krallığına ilhak edildi[469]. Siyasal durumdaki bu değişiklik Amalfi'nin Yakın Doğu ticaretine öldürücü bir darbe indirdi. Normanların Yunanlıların en amansız düşmanları oldukları bilinmektedir; onları İtalya'dan kovmakla yetinmeyen Normanlar, Yunanlılara ülkelerine kadar girerek hücumda gecikmediler. Bizans İmparatorluğunun uyruğu olmaktan çıkan Amalfililer, bu defa da Bizanslıların düşmanları safına geçmişlerdi. O zamandan itibaren, bütün sevgisini Venediklilere yönelten İmparatorun yakınlığını kaybettiler. İmparator Alexis Commène, İstanbul'da veya imparatorluğun herhangi bir şehrinde bir dükkânı olan her Amalfilinin Venedik'teki St. Marc kilisesine yılda üç *hyperpres* yardımda bulunacağını bildiren kanunu yayımladığı gün (1082), bu, onlar için dayanılmaz bir alçaklık haline geldi[470]. O zamana kadar Amalfililerle Venedikliler tam bir eşitlik şartları içinde birbirleriyle rekabet halinde idiler; bu kanunun yayımından sonra,

[469] Kaynaklar, *Chron. Amalph.*, ds. Murat, *Antiq. it.*, I, 211: *Annal. Cav.*, ds. Pertz. S. III, 190; Aimé, s. 229 vd.; 235 vd.; 247 vd.; Leo Ostens, göst. yer., s. 672, 685, 735. Kronoloji için bkz. Weinreih, *De conditione Italiae infer.*, s. 32, 34-37, 89-91; Koepke ds. *Archiv. der Ges. fürdeutsche Gesch.*, IX, 170 vd., Hirsch. ds. *Forschundagen zur Deutschen Gesch.*, VIII, 317 vd.'da Amatus hakkındaki makalesi.

[470] Taf. et Thom., I, 52; Anne. Comn. I, 286, Bonn nşr.

Amalfililer Venediklilere göre uyruk durumuna düştüler ve kendi yıldızlarının kararmasına karşılık, Venediklilerinkinin günden güne daha yeni bir parlaklık kazandığını gözleriyle gördüler.

Gaete'nin de Yunanistan ticaretinde bir payı olduğu anlaşılıyor; vasiyetnamelik muhtelif ihsanlar[471] aldıktan sonra Gaete'li Jean adlı biri 1064'te İstanbul'da ölmüştür; bu zatın İstanbul'da ticaret yapmak amacıyla yerleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu faraziyeleri tartışacak değiliz. Derhal *Yukarı İtalya*'ya geçeceğiz.

Yukarı İtalya'da ticaretle ilgili her şeyde birinci rolü Venedikliler oynuyorlardı; bilindiği gibi, Cassiodora, onların gemilerinin denizler üzerinde çok uzun mesafeler aştıklarını söylemişti. Cetleri, barbar sürüleri önünden kaçarken bütün mal ve mülkleriyle Venedik adalarına sığınmışlardı. Bu Venedik yarımadası karadan ancak dar bir deniz yoluyle ayrılmıştı, fakat, denizci halkını, İtalya'nın diğer kavimlerini saran karşılıklardan koruyacak kadar da genişti. Bu durumu sayesindedir ki, Venedik kendine özgü bir toplumsal ve siyasal hayat yaratabilmişti. Yukarı İtalya hükümdarları hâkimiyetlerini bu adalara yaymayı birçok defa denediler; birçok defalar kendilerini koruyucu bir parti de kuruldu, fakat, varislik hakkına malik efendilerine, Bizans imparatorlarına sadık olan burjuvazinin geri kalan kısmı, her zaman tepkide bulunma gücünü gösterdi. Zaten Bizansın hâkimiyeti adalar halkı üzerinde fazla bir ağırlık yapmıyordu ve bunun da iki nedeni vardı: önce uzaklık, sonra da Venedik'i Yukarı İtalya hükümdarlarının kolları arasına atmamak için imparatorları onu iyi yönetmeğe zorlayan durum. 700 yılından itibaren hükümeti yöneten doges'lar, başlangıçtan beri vatandaşları tarafından özgür bir şekilde seçildiler, fakat seçimleri imparatorların tasvibine sunuldu; imparatorlar Venedik komününün iç yönetimine pek az karışırlardı, fakat dış ilişkilere ilişkin bütün meselelerde doges'lara ilke olacak talimat verirler ve harp halinde, Venedik kuvvetlerini bayrakları altına çağırırlardı. Aşağı İtalya'da Yunanlılarla Araplar arasında sık sık anlaşmazlıklar ve çatışmalar baş gösterdiğinden, bu çağırma çoğu zaman tekrarlanırdı. Böylece, biri günden güne daha gevşeyen bağlarla kendi nüfuzu altında bulunduran, diğeri de boş yere ilhak etmek çarelerini arayan iki büyük devlet arasında bulunan küçük Venedik Devleti

[471] Sacerdos et monachus et magnae movae Romae cubicularius olan Hilarius'ün Gaete piskoposu Léon'a mektubu için bkz. Ughelli, *Ital. sacr.* I, 533 vd.

muhtariyete doğru yeni bir adım atıyordu; bu konuda, diğer İtalya şehirlerinden çok daha ileri bir durumda idi. Bu şartların, ticareti geliştirmesi konusunda Venedik burjuvazisine pek büyük yardımları olmuştur: Venedik coğrafî durumu, bütün tarihi, onu Roma-Cermen kaynaklı kavimlerle Doğu arasında aracılık rolü oynamağa yöneltmişti. Denebilir ki, iktidar için mücadele eden her iki partiden, İtalyan partisinden ve Bizans partisinden her biri, bu meselenin iki cephesinden birini hallediyordu ve bu iki partiden her birinin yalnız siyasal alanda değil, ticarî alanda da hikmeti vücutları vardı. Bizans partisi durumun Yunan imparatorluğu sayesinde korunmasına çalışıyor: Venedik yabancı bir millete tabi kalmalıdır; bu siyaset Venedik ticaretinin genişlemesine pek çok uygundu ve gene bu siyaset Venedik gemilerine Doğunun birçok limanlarını açıyor, ona ticaret eşyasının akması için geniş munsaplar, ve Yakın Doğu ürünleriyle zengin bir surette beslenen pazarlara katılmak olanağını sağlıyordu. İtalyan partisi ise, Venedik'i bütün kuvvetiyle komşu kıtanın hükümdarlarıyle birleşmeye sürüklüyordu: bu onun en hayatî çıkarlarından birini teşkil etmekte idi. Kendisi için, bilfiil, bu prenslerle, Venedik'e Doğuya gitmek üzere kara ticaret eşyasının gelmesi ve Venediklikler tarafından Yakın Doğudan ithal edilen maddelerin bütün kıtaya yayılması için geçecekleri yolların ve şehirlerin serbestçe kullanılmasını sağlamak amacıyle barış ve dostluk antlaşmaları akdetmek zarureti vardı. Bu ikilik, bir taraftan özel servetlerin çoğalmasını ve komün ithalâtının büyümesini, diğer taraftan da gerçek bir yurtseverlikle mücehhez olup, kendileri için, rakip devletlerden ne birine, ne de ötekine bel bağlamanın doğru olmayacağını anlayan ve Venedik'i Doğu ve Batı ürünlerine açık, bağımsız bir şehir ve tarafsız bir bölge, serbest bir pazar yapmak isteyen Venediklilerin artmasını yaratmıştır.

Karolenjiyenler devrinden beri Venediklilerin ticareti büyük bir gelişme göstermişti. Civarlarında Ravena[472] toprakları üzerinde açtıkları kontuvarlar, sık sık gidip geldikleri ve birçok sebepler dışında esir ticaretini de çektikleri Roma pazarını bir tarafa bırakıp, Venedik gemilerinin Afrika ile Sicilya arasında ticaret eşyasıyle beraber yolcu da taşıyarak gidip gelme seyahati[473] yaptıklarını, ve *Suriye*'yi ve *Mısır*'ı

[472] Cenni, göst. yer. I, 459 vd.

[473] Cenni, göst. yer. II, 79; Jaffé, *Monum. Carol.*, s. 327; krş. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, I, 225 vd.

sık sık ziyaret ettiklerini anmakla yetiniyoruz. Önce sözkonusu ettiğimiz nedenler yüzünden Ermeni imparatoru V. Leon (814-820) kendi imparatorluğunun tüccarlarının bu ülkelerde her türlü ilişkilerini yasaklayınca, o zaman Venedik'te iş başında bulunan Venedik Doges'u kendi vatandaşları için de aynı tedbiri aldı[474]; Venedik, Suriye ve Mısır arasında hiç bir ticarî ilişki olmasaydı, bu fermanın hiç bir manası olmayacaktı. Birkaç yıl sonra (827 veya 828 yılında)[475], ister yasağın kaldırılmasıyle, ister bu yasağın zararının görülmesiyle olsun[476], İskenderiye'de Venedikli tüccarların bulunduğunu görüyoruz; hatta bu tüccarlar, doğdukları şehrin patronu olacak olan, ve kutsal eşyanın nakline ait efsaneye inanmak yerinde ise[477] İskenderiye'de bulunan Venediklilerce o zamana kadar özel bir saygı konusu olan St. Marc'a ait kutsal eşyayı oradan kurtarmanın çaresini bile buldular.

Venediklilerin Yunanlılara ve Araplara sağladıkları Batı ürünlerinin nelerden ibaret olduğu hakkında bilgimiz varsayımlara dayanıyor. İhtimal ki, bu ürünler özellikle kumaş, inşaat için gerekli tahta, silâh ve .... esirlerdi. Fakat, Doğu'dan getirdikleri ürün hakkında daha çok bilgi sahibiyiz; Rahip St. Gall'in ünlü vekayinamesinde bu konuda önemli bilgiler vardır. Anlattığına göre, Şarlman'ın bir İtalya seyahati sırasında, vatandaşlarından bir kısmı, ihtişamı imparatorun ciddî sadeliğiyle tezat teşkil eden elbiseler giymişlerdi; bunları, o sıralarda Pavi'de kurulmuş bir panayırdan satın almışlardı; orada Yakın Doğu'nun (ex transmarinis patribus) kıymetli eşyalarını satan Venedikli tacirler vardı. Vak'anüvis bu elbiselerin kaynağı hakkında bize bilgi vermiyor, fakat hermin kürkleri için, Rusya ile ilişkileri nedeniyle, hep Bizans'ı, ve Tyr kadifesi için de 478 Suriye'yi gösteriyor, kenarı

[474] Dandolo, s. 167.

[475] Devir hakkında Zon ve Cicogna tarafından *Chronique de Canale*'a ilâve edilen notlara bkz. ds. *l'Archiv stor. ital.*, t. VIII, s. 710.

[476] Aslında, hiç kimse onların, kendi isteklerinin dışında, fırtına tarafından İskenderiye limanına sürüklendiklerini kabul edemez (Dandolo, s. 170).

[477] *Acta SS. Boll.*, Avril, III, 353 vd.

[478] Tyr kadifesi mamulâtının Arap hâkimiyeti zamanında devam ettiği anlaşılıyor; yalnız, artık İstanbul sarayı için çalışmıyordu; burada, bu imalât, hazine hesabına, hatta imparatorun ikametgâhında yapılıyordu; bu W. A. Schmidt'in (*Forschungen auf dem Gebiete des Alterthums*, kr. I, s. 207) Anastasius Bibliothecaris'ta *Blatta byzantea*'nın sık sık anılmasından çıkardığı sonuçtur.

işlenmiş veya kumaşa dokunmuş kuş resimli rengârenk kumaşlar[479], Yunan veya Arap-Acem kaynaklı olmalı; çünkü, bu tür süs zevki her iki ırkta da ortaktı. Vekayinamedeki bu kısım Venedikliler tarafından ithal edilen ticaret eşyasının geldiği yönün hangisi olduğu hakkında bize bir fikir veriyor. Şarlman Doğu imparatoruyle çeşitli ittifak antlaşmaları akdetti; belki de bu nedenle Doğu imparatoru, Venediklilerin çıkarlarını ele aldı ve Şarlman da onlara bu devletlerde tam bir ticaret serbestliği sağladı. Ortada, bu imtiyaza ait bir ferman, gerçekten yoktur; fakat, bu imtiyazın muhtevası, aşağı yukarı gerek imparatorlar ve halefleri tarafından doğrulanan ve içinde Şarlman beratından söz açılan mektuplar, ve gerek *Chronique d'Altino*[480] adlı eser yardımıyle ortaya konabilir; aşağı yukarı kesinlikle söylenebilir ki, Şarlman Venediklilere imparatorluğu içinde, yük boşaltma yerlerinde ve nehirlerinden geçişlerinde gereken vergileri vermek sartıyle ticaret serbestliği vermiştir. Bu geniş imparatorluğun bütün eyaletleri içinde Venedik, en yakın olanı Yukarı İtalya idi; munsapları şehirden biraz uzakta olup, ivicaçlarıyle sanki iki büyük ticarî kan damarı teşkil eden iki yol Pô ve Adige[481] nehirleri Venedik gemilerine ülkenin ortalarına kadar girme olanağını veriyordu. Pô yoluyle Pavie'ye kadar çıkıyorlardı; Pavie şehri, Büyük Alp geçitleri ağzında olup, Fransa, İsviçre ve Almanya ile Büyük St. Bernard ve Spulgen aracılığıyle ticarî ilişkilerde bulunuyordu[482]. Pavie o zamanlar ilgi çekici bir şehirdi, ve anlaşılan

[479] Vak'anüvis bir yergide bulunuyor ve bunların kurtizanlarını elbise üzerine uyguladıkları renkli tüyleri olan gerçek kuşlar olduğuna inanıyor. Beckmann buna, mektup sonunda lüzumundan fazla önem veriyor (*Beiträge zur Geschichte der Erfindungen*, V, 68).

[480] Doğrulayıcı mektuplar için bkz. Romanin, *Storia di Venezia*. I, 359, 364, 366, 368; ve tümü için Kohlschütter'in incelemesi, *Venedig unter dem Herzog Peter II. Orseolo* (Gött. 1868), s. 75 vd.; Vekayinamenin sözkonusu bölümü şudur (*Arch. stor. ital.* VIII, 220): "confirmavit inter Italiae et Venetiae regiones omnia per ordinem consuetudinis Marchae dare et negotium habere". Yeni yayımcı (*Mon. Germ. his. SS.* XIV, s. 52) anlaşılmayan *Marchae dare* kelimeleri yerine *marchedare* = *mercadare*'yi yazıyor.

[481] Comacchio bu nehrin munsabına yakındır. Lombard kralı Luitprand ile bu şehir arasında 730 yılında aktedilen bir ticaret antlaşmasında kaynağı kesinlikle Doğulu olan bir maddenin, biberin kayıtlı olduğunu görüyoruz (Bkz. Troya, *Storia d'Italia nel medio evo*. IV, 3, s. 532 de *Cod. dipl. Longob.*). Bu maddeyi ithal edenler acaba Venedikliler miydi?

[482] Bkz. Kohlschütter, *ad. geç. esr.*, s. 18 deki düşünceler.

Venedikliler Yakın Doğu ürünlerini tercihan buraya taşıyorlardı. Adige üzerindeki *Verona* ve daha uzakta Tyrol'un Venediklilerin Yakın Doğu ile olan ticaretinden yararlanıp yararlanmadıkları konusunda bir şey söyleyemeyeceğiz.

Karolenjiyenler devrinden sonra, Venedik'in Bizans Yunanlılarıyle olan ticareti günden güne daha etkin bir duruma geliyor; doges'ların imparatorluklarla ardı arası kesilmeyen ilişkileri de bir yandan buna yardım etmişti [483]. İstanbul'da elçi olarak, bir defasında 949-950, bir defasında da 968 yıllarında iki defa bulunan Crémone Piskoposu Luitprand İstanbul'da Yunan ordusuna girmiş birçok Venedikliye rastlamıştı; gene orada limanda Venedik ticaret gemilerini gördü, ve Yunan gümrük memurlarının bu gemilere girip çıktıklarına ve henüz denkleri çözülmemiş ipekli kumaşları çıkarttıklarına bakmıştı; bu muayeneden sonra, memurlar, o zaman ithaline izin verilen bazı eşyaları damgalıyor ve kanunlarla ihracı yasaklanmış olanlar üzerine de ambargo koyuyorlardı. Hatta bizzat bu memurlarla konuşmuş ve kendilerine yasak için aldıkları tedbirlerin anlamsız olduğunu, Amalfililerin ve Venedik'lilerin Batı pazarlarında, en güzel Bizans ipekli kumaşlarını, özellikle ihracı yasaklanmış olanları teşhir ettiklerini ve bundan ötürü, bu gibi eşyayı resmî memurların kontrolundan kaçırmanın pek kolay olduğunu açıklamıştı [484]. Venedik ticaret gemilerinin Yunanistan'a doğru olan *seferleri* her halde *pek sık, hiç değilse düzenliydi*; bunu ayrıntıyle ilgili bir noktadan çıkarıyoruz: Venedikliler Yukarı İtalya, Almanya ve Yunan imparatorluğu arasında mektup getirip götürme işini yaparlardı. Bu durum bir gün pek büyük zorluğa sebep olmuştu. 960 yılında bu yolla saraya büyük bir hoşnutsuzluk doğuran bazı mektuplar gelmişti ve imparator bu mektupları getirmiş olanlara çok kızmıştı: aynı zamanda, Venedik makamlarının, bu mektupları getirip götürenlere ve bunlarla çalışanlara karşı imparatorun sevgisini yeniden kazanmak için gönderilen mektuplar da kötü karşılanmıştı. Doges IV. Pietro Candiano bunu öğrenince, bir gaflet eseri olarak kabul edilmiş kapsamı kötü bir mektup yüzünden Venedik tacirlerini mühtaç oldukları zatı şahanenin sevgisinden yok-

[483] Bu bakımdan Armignaud'nun *Archives des missions scientifiques*, Série II t. IV, s. 328 vd.'ndaki *Venise et Bas-Empire* adlı toplama eserini gözden geçirmek faydadan uzak değildir.

[484] Luitpr., göst. yer., s. 350, 357, 359.

sun bırakmamak için, bu muhabere servisini hemen ve kesin olarak yasakladı; bundan böyle, yalnız doges'un mektupları bu yasaklamanın dışında kalacaktı[485]. Venediklilerin Araplarla ilişkileri de çok ciddî güçlüklere sebep olabilirdi. Venedik gemilerinin yükünün hemen her zaman önemli bir kısmını teşkil eden eşya arasında silâh ve deniz taşıtları inşaatı için kullanılacak kereste bulunmakta idi; keresteler özellikle Dalmaçya ormanlarından, silâhlar da ihtimal Stirya ve Karintiya demirhanelerinden geliyordu[486]. Bazil soyundan gelen harpçi imparatorlar, Küçük Asya'da, Suriye'de ve Girit'te amansız bir harbe giriştikleri zaman Arap harp malzemesi sağlayan Venedik gemileri kaptanlarına karşı çok kızmış olmaları tabiîdir. 971 yılında İmparator Jean Zimiscès şikâyetlerini elçileri aracılığıyle doges'a bildirmişti ve bu ticareti yapan gemilerin, rastlandıkları yerde, ateşe verileceğini de tehdit makamında belirtmişti. Derhal doges, Araplara silâh satmayı ve onlara gerek gemi inşasına, gerekse bu gemilerin silâhlandırılmasına yarayacak kereste vermeyi büyük bir para cezasıyle yasakladı, bu para cezasını vermeyenler de ölüm cezasına çarptırılacaklardı; yalnız, beş ayak uzunluğundaki dişbudak veya kavak ağaçlarından yapılma tahtalarla, tahtadan kapkacak (kâse, gerdel), bu yasaklamanın dışında idi. Bu ceza, ikisi Kayruvan'ın limanı olan El-Mehdia, biri de Tarabulus (Afrika)'a doğru yelken açmağa hazırlanan üç gemi hakkında hemen uygulandı[487]. Bu özel durumdan, Kuzey Afrika'nın, kereste ve silâh gönderilen belli başlı bir yer olduğu sonuncunu çıkarmamalıdır. Eğer, Venedik; Mısır ve Suriye Araplarına da kereste ve silâh sağlamamış olsaydı, Yunan imparatoru her halde bu ticareti durdurmak hususunda bu derece çaba göstermezdi.

[485] Taf. et Thom., I, 21. Tabiî Bavyera'nın, Saksonya'nın ve Lombardiya'nın bu mektuplarının siyasal bir nitelikleri vardı. Bu devirde Almanya imparatoru I. Othon ile Marki Bérenger d'Ivrée İtalya'daki krallık yönetimini ellerine geçirmek için mücadele halinde idiler. Bizans sarayının bu prenslerin birincisi ile dostça ilişkileri vardı; 960 yılında saltanat süren Yunan imparatoru II. Romen ikincinin iyiliğini pek isteyemezdi; aslında, Romen'in kayınpederi Kral Hugues de Provence'ı İtalya'dan çıkaran Bérenger idi; İmparatorun Bérenger nezdinde şefaatta bulunduğu Hugues'ün oğlu Lothaire (Liutpr., ds. Pertz, SS. III, 337), hiç değilse halkın çıkardığı patırtının doğrulamasına bakılırsa, bizzat bu Bérenger'nin eliyle zehirlenerek ölmüştü. Sözkonusu mektupları yazanların I. Othon'un düşmanları olduğu kabul edilebilir.

[486] Bkz. Gfrörer'in *Gregor.* VII, VII, 215 vd.'ındaki kıymetli görüşleri.

[487] Taf. et Thom. I, 25-30.

En köklü tedbir, Venedik makamlarından, Araplarla *her tür ticarî ilişkinin* kesinlikle kesilmesini sağlayacaktı; fakat, Yunan imparatoru, inatçı bir direnmeyle karşılaşacağını biliyordu ve bu türlü bir teklifi öne sürmeğe cesaret edemedi. Aslında, Venedikliler bu ticarete o derece alışmışlardı ki, bu ticaret artık onlar için hayatî bir zaruret haline gelmişti. Kendilerine yüklenen sınırlamalara dayanamadılar; çünkü, bizzat hissediyorlardı ki, bir araçla da olsa kâfirlere Hıristiyanlarla harbetmeleri için sağlanacak bir dayanak genel ahlâka karşı bir suikast olurdu. Kısacası, onlar çabalarını daima Arap âlemi ile olan ilişkilerini genişletmeğe ve sağlamlamağa harcadılar. Şöhretini, doğduğu şehrin şaşasını ve zenginleriğini arttırmağa hasreden[488] ve bu yurtseverce duyguya geniş ve peşin hükümlerden uzak bir düşünüşü de katan Doges II. Pietro Orseolo, "bütün" Arap Sultanlarına elçiler yolladı ve onların iyi niyetleriyle uzlaşmasını bildi[489]. Burada biraz mübalâğa olduğu anlaşılıyor, bu hususu bazı ihtiyat kayıtları ile anlamak gerekiyor. Onun için Mr. Kohlschütter[490] haklı olarak Kurdoba Emevileri sarayını bunun dışında tutuyor; ben ise, kıta içindeki uzaklığı dolayısıyle Hıristiyan seyyahlarla ilişkisi güç olan Bağdad'ın da bunun dışında tutulabileceğini düşünüyorum. Bu elçiler, tersine büyük bir ihtimalle Halep, Şam, Kahire, Kayruvan ve Palermo[491] saraylarını ziyaret ettiler, ve buralardan hiç şüphesiz, Venedik tacirlerine yeniden Suriye, Kuzey Afrika ve Sicilya Müslümanları tarafından iyi karşılanacaklarını sağlayan imtiyazlar getirdiler. Orseolo, aynı zamanda, İstanbul'a da elçiler göndermişti; o zamanlar imparator, kardeşi Konstantin ile saltanatı ortaklaşa idare eden II. Bazil idi; Orseolo, imparatordan Yunan İmparatorluğu dahilinde Venedik gemilerine konmuş olan vergilerin indirilmesini talep etmişti. Gerçekte, her zaman, Venedik'ten veya başka limanlardan gelen Venedikli tacirler tarafından kiralanmış her gemi Abydos Boğazı (*de Abido veniente*), yani Çanakkale Boğazı girişinde iki solidi'yi tutmayan bir vergi verirdi. Fakat, yavaş yavaş, şu veya bu bahane ile talepler daha fazlalaşmağa başlamıştı; belki de Venedik elçisinin talebi üzerine yapılan bir anket, çoğu zaman 30 solidi'den fazla bir resim talep edil-

[488] *Johannis Diaconi Chron. Venet.*, ds. Pertz, SS. VII, 29.

[489] Joh. Diac. göst. yer., Dandolo, ds. Murat. XII, 223.

[490] *Venedig unter Peter II Orseolo*, s. 16;

[491] Kohlschütter, *Adı geçen eser*, s. 16-17; Gfrörer, *Byzantinische Geschichten.* I, 235.

diğini ve bunun ödettirildiğini ispat ediyor. İmparator giriş vergisini tekrar iki solidi olarak tespit etti. Çıkış vergisi ise daha fazla idi; zira, Venedikliler Yunan İmparatorluğundan, bu İmparatorluğa ithal ettiklerinden mukayese edilemeyecek derecede daha zarif ve pahalı kumaşlar ihraç ediyorlardı. Bu vergi 15 solidi olarak tespit edildi; o andan itibaren Venedik gemileri giriş ve çıkış için toplam olarak 17 solidi vereceklerdi. Bu Venedikliler için tamamen özel bir lûtuf teşkil ettiğinden, onların, gerçekte Amalfililere, Yahudilere, Bari halkına, ilâh!.. ait ticaret eşyasını kendilerine ait gibi göstererek gemilerine yüklemeleri yasaklandı; buna muhalif hareket edenlerden bu ticaret eşyası geri alınacaktı [492]. Öte yandan, Venediklilerin şikâyet ettikleri her türlü fazla vergi talebini bertaraf etmek için, küçük gümrük memurlarıyle, liman bekçilerinin Venedik gemilerini ziyaret etmeleri ve tayfalar üzerinde kazaî hüküm vermeleri yasaklandı, ve önceden olduğu gibi bu görevler yüksek bir malî memura (λογοθέτης τῶν οἰκειακῶν) verildi. Nihayet, tekrar yola çıkmak isteyen gemilerin ciddî bir nedeni olmadıkça üç günden fazla durdurulamayacağı kararlaştırıldı. Venediklîler ise, her zaman Yunanistan'dan İtalya'ya gidecek kafilelerin nakli için, Yunan Hükümeti emrine hazır gemiler bulundurmakla yükümlüydüler. Bu önemli emirname 992 yılı mart'ında neşredilmiştir [493], fakat bunun elimizde Yunanca orijinal metni yoktur; bunun ortada Barbar Latincesiyle bir tercümesi, o da pek eksik olarak, mevcuttur [494].

Diplomasi yollarıyle Venedik'in Doğu ticaretine yeni bir hamle verildikten sonra, ortadan kaldırılması ancak kuvvetle mümkün olan bir tek engel daha vardı: Hırvatistan korsanları. 1000 yılında Pietro Orseolo buna da bir çare buldu; bu korsanlara ciddî bir para cezası uygulandı ve bunlara bir vergi koydu [495]. Bu şiddetli darbeden sonra, Romanya Dalmaçlarından Raguza'ya kadar da kendi istekleriyle boyun eğmelerini sağladı. O zamandan sonra Venedik, Adriyatik denizinin kayıtsız ve şartsız hâkimi oldu.

[492] Longombardos de civitate Bari.

[493] Bu tarih için bkz. Kohlschütter, s. 65 vd.

[494] Taf. et Thom, 1, 35-39. Krş.: Kohlschütter'in münakaşası, *ad. geç. esr.*, s. 11-14, 65 vd., Gfrörer, *ad. geç. esr.*, s. 359 vd. Her zaman olduğu gibi, bu defa da bu yazarda metnin manasını fazla zorlamak iddiası vardır.

[495] Bu kısa, fakat zafer dolu seferin zamanı için bkz. Hirsch. *Heinrich* II, I, 168, not 3: Kohlschütter, *ad. geç. esr.*, s. 39.

Bütün bu çabalar, doges'u, halkına İtalya şehirlerinin ve yollarının serbestliğini sağlama çabasından alıkoymadı. Dostu İmparator III. Othon'la eski antlaşmaları birçok defalar yeniledi[496]. Zaten, Şarlman'dan beri, bu antlaşmalar Yukarı İtalya'nın çeşitli hükümdarları ve en son olarak, I. ve II. Othon tarafından da onaylanmıştı; her defasında, prensin bu ülkede seyahat edecek Venedik tacirlerini himayesi altına alması kararlaştırılmıştı[497]. II. Pietro'nun (Milâdi 1009-1026) oğlu ve halefi Otto Orseolo'nun hükümeti zamanında, İmparatorun, ihtimal ki II. Henri'nin bir emirnamesi[498] Venediklileri satılık ipekli kumaşlarını (pallia) Pavie'den ve, yerlerinin tespiti güç diğer iki pazardan (*Mercatum S. Martini et Olivum*) başka bir yerde teşhir etmelerini yasaklamıştı[499]. Fakat Venedik ticaretinin serbestliğine karşı konulan bu sınırlama şüphesiz geçiciydi. Genellikle, II. Henri Venediklilerin Doğu ürünlerini uzağa kadar yaydığı Almanların çıkarlarına zıt hareket edemezdi; çünkü, Almanlar da, Lombard'lar gibi, ihtiyaçları olan şeyler için Venedik'e müracaata mecburdular ve Venedik de buna karşılık Doğu ürünlerini bunlara vermek görevini üzerine almıştı. Hatta, Almanya'nın merkezinde Venediklilerin seyahatleri ilgiyle izleniyordu; 1017 yılında bakkaliye eşyası yüklü dört gemi battığı zaman, bu felâket haberi Merseburg'a kadar yayılmış, piskopos Thietmar bile vekayinamesinde bu olayı kaydetme özenini göstermişti[500].

Venedik ticaretinin sürekli gelişiminin yeni bir aşamasını gösterdiği için, imparator *I. Alexis Comnène* tarafından bu şehre, nazik bir zamanda görmüş olduğu yardımların şükranı olarak verdiği imtiyaz-

[496] 992 yılınınki için bkz. Romanin, I, 383 vd., 996 senesininki için de bkz.: Joh. Diac. *Chronic. Venet.* göst. yer, s. 30.

[497] "Civitates et loca, per quae doliti sunt discurrere Venetici sive negotia agere, nemo illis contradicere praesumat...," III. Othon fermanı böyle diyor; bkz. Romanin, göst. yer.

[498] Gfrörer, *ad. geç. esr.*, s. 435. Ayrıca, bu imparator 1002 senesinde Othon'ların Venedik'le olan antlaşmaları onaylamıştır. bkz. Hirsch, *Heinrich. II*, I, 235.

[499] Pertz, s. 38'de Johannes Diaconus kroniğinin Codex rubinas'ı sonuna ilâve. Filiasi'nin (*Memorie storiche de'Veneti primi e secondi*, t. VI, kısım 2, Venez. 1797, s. 236) mercatum S. Martini'yi Mestre civarında Campalto'ya koymakta ne derece haklı olduğunu bilmiyorum. Olivum'a gelince, bu her halde Olivolo değildir. Çünkü hiç bir kimse Venediklileri kendilerine ait bir adada ipeklilerini satmaktan alıkoyamaz. Olivolo bugünkü Venedik'i teşkil eden adalardan biridir.

[500] Pertz, SS. III, 860.

ları ve ihsanları kaydedebiliriz. Tahta çıkar çıkmaz (milâdî 1081 yılı nisanı), çok tehlikeli bir hücum nedeniyle, imparatorluğunun varlığı sözkonusuydu. Harbin bütün hünerlerinde mahir bir prens olan Normandiya Dükası Robert Guiscard kendisine ait Brendizi ve Otrant limanlarında sınırlı, fakat kuvvetli bir ordu toplamıştı ve bu ordu ile Yunan imparatorluğunun bazı eyaletlerini zaptetmeği kurmuştu. İmparator, kalabalık ve harbe alışık olan, aynı zamanda gücü ve cesareti yerinde olan ordularıyle Normanlara karşı koyabilirdi; buna rağmen müttefik bulmanın zorunlu olduğu kanısında idi. Bunun için iyi bir donanmaya ihtiyaç vardı; böyle bir filo, düşmana gerek açık denizde, gerek karaya asker çıkarma anında ciddî güçlükler çıkarabilirdi; az bir talihle bu filo bütün bir seferin sonucunu bile etkiliyebilirdi. Fakat imparatorun kendi denizciliğine karşı büyük bir güveni yoktu; bu sebeple Venedik Cumhuriyetine müracaat etti. Armağanlar yolladı, başarısızlığa uğrandığı takdirde daha başka armağanlar göndereceğini de vaat etti ve Venedikliler tarafından ittifak akdi için gönderilen şahsiyetlerin bütün taleplerine boyun eğdi[501]. Bu, zaten, biraz da zorunlu gibi bir şeydi; çünkü, Venedik Cumhuriyetinin en yüksek çıkarları da bunu arzulattırıyordu. Venedik, Napoli'nin ve Bizansın, veya hatta sadece Adriyatik'in Yunan ve İtalyan sahillerinin bir tek devletin, özellikle Normanlar gibi genç ve savaşçı bir bir devletin nüfuzu altında bulunmasına kayıtsız kalamazdı; bu, onun deniz ticareti için bir ölüm kalım sorunu idi. Normanların ancak, Adriyatik'in doğu sahillerini, veya sadece İyoniyen adalarını ele geçirmeği başardıkları kabul edilse bile, Venedik onların saldırılarından masun kalacak değildi. Robert Guiscard, daha 1075 yılında, Dalmaçya sahillerine saldırarak, Venedik topraklarının bir kısmını zaptetmek teşebbüsünde bulunmamış mı idi? Fakat, o zaman, Venedik denizciliğinin yüksekliğini bizzat tecrübe etmişlerdi; Doges Dominique Selvo, Normanları Dalmaçya'dan kovmuş ve Spalato, Tiran, Zara ve Belgrad kasabaları vatandaşlarından hiç birinin Normanları veya Venedik'in herhangi bir düşmanını yardıma çağırmayacakları taahhüdünde bulunmağa mecbur edilmişlerdi[502]. Bu açıklama Dalmaçya'nın bir bölük halkının Normanlara yönelik olduğunu ve Nor-

[501] Anne Comnène, *Alexias*, Bonn. nşr. I, 191 ve müt.

[502] Dandolo, s. 248; Taf. et Thom. I, 41, 43; Lucius, *De regno Dalmat*, lib. II, s. 85.

manlar aracılığıyle Venedik üstünlüğünü sarsmağı düşündüğünü ispat eder gibi görünüyor. 1081 yılında Robert Guiscard Yunan imparatorluğuna saldırdığı zaman, serbest Raguza şehri onun yardımına bir filo yolladı ve bu filo Norman gemileri yanında savaşa katıldı[503]. Hemen anlaşılır ki, bu şartlar içinde Venedikliler Alexis'yi daha uzun zaman kendilerine yalvarttıramazlardı. 1081 temmuzunda, imparator tarafından tespit edilen tarihten üç gün önce süratle hazırlanan, tayfası çok olan ve bizzat Doges Dominique Selvo tarafından kumanda edilen filoları Durazzo sularında görünmüştü. Burası Batıdaki Yunan İmparatorluğunun anahtarı idi[504]; Normanların belli başlı kuvvetlerini burası üzerinde yöneltmelerinin nedeni de bu idi, Durazzo'yu 17 hazirandan beri karadan ve denizden kuşatmışlardı[505]. Her iki filo borda bordaya üç gün sürecek şiddetli bir muharebeye giriştiler[506]; ikinci gün Venedikliler limanın girişini zorladılar ve düşmanı deniz tarafından ablukayı kaldırmak zorunda bıraktılar[507]; üçüncü gün Norman filosu tam bir bozguna uğradı. Bu sürede Alexis karadan Durazzo'ya ilerliyordu. Şehir karşısında kesin bir savaşa girişti, fakat savaşı kaybetti, kaçmağa mecbur kalmakla beraber, kalenin savunmasını Durazzo halkından Venedikliler arasından seçilmiş seçkin bir orduya emanet edecek ve şehrin kumandasını Comiseortès adlı birine bırakacak vakit bulabildi[508]. Anne Comnène'in söylediğine göre, Durazzo halkının büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Venedikliler, ve Amalfililer imparatorun bozguna uğramasından cesaretlerini kaybetmiş ve ilkbaharda yeni bir kuşatma ihtimalinden korkarak elbirliğiyle şehrin kapılarını Norman dükasına açmağa karar vermişlerdi[509]. Bu konuda daha köklü bilgilere sahip olan Norman vak'anüvisleri, şehrin, şiddetli bir mukavemetine rağmen, bir tek Venediklinin ihaneti yüzünden nasıl düştüğünü bütün ayrıntısıyle anlatı-

[503] Guill. Apulus, lib. IV, mısra 134, 302.

[504] Bu, Karl Schwartz'ın Robert Guiscard'ın Bizans İmparatorluğuna karşı olan seferleri hakkındaki bu monografisinde haklı olarak bu şehre verdiği vasıftır. (*Fuldaer Gyimnasialprogramm*, 1854), s. 11.

[505] Bu, Anne Comnène tarafından gösterilen tarihtir, *ad. geç. esr.*, Bonn. nşr. I, 187; Amon Barensis, Murat III, 173'te Haziran ayı diye kaydediyor; Lupis Protospatharius, Pertz SS. V, 60 da hadiseyi Temmuza kadar götürüyor, fakat yanlıştır.

[506] Açıklama için bkz. Schwarz, s. 14-18.

[507] Lupus Protosp., *ayn. esr.*, s. 60 vd., Dand., s. 248 vd.

[508] Anne Comnène, göst. yer., Bonn. nşr., I. 221.

[509] Anne Comnène, Bonn. nşr. I, 223.

yorlar[510]. Her ne olursa olsun, imparator, Durazzo kolonisinin veya bunlar içinden birinin yaptığı hatayı Venedik'e yüklememiştir; yukarıda bahsettiğimiz deniz savaşı başarısından sonra, imparator doges'a ve liyötmanlarına değerli armağanlar yollamıştı[511]; 1082 yılı mayısında vaadini tuttu ve Cumhuriyetten gördüğü yardımın mükâfatı olmak üzre, Venedik'e tezhibolunmuş bir fermanla, birçok bağışlar ve imtiyazlar bahşetti. Anne Comnène bunları gözden geçiriyor, fakat bunları 1084 yılı olaylarına bağlamakla bir tarih hatası da yapmış oluyor; bu defa, Robert Guiscard'ın son bir saldırısını önlemek için, bir Venedik filosu Adriyatik denizinde muharebeye girişti ise de, bunda pek başarılı olamadı[512]. Bu fermanın orijinal metni kaybolmuştur, fakat bu metin, iki imparator Manuel ve Isaac tarafından bahşedilen sonraki iki iradede de aynen neşredilmiştir[513].

Burada bu nedenle Venedik kiliselerine dağıtılan değerli armağanlar, doges'a ve patriyarklara kendileri ve halefleri için bahşedilen tantanalı unvanlar üzerinde durmayıp, yalnız Yunan İmparatorluğu sınırları içine yerleşen Amalfili tacirlerin bu zamanlarda St. Marc kilisesinin cizyegüzarı olduklarını söylemekle yetineceğim. İradenin en önemli noktası Venedik tacirlerine, Yunan İmparatorluğunun her yerinde, gümrük, maliye veya liman memurlarından hiç çekinmeden mal alıp satmak konusunda bahşettiği imtiyazdır. Bu memurların Venediklilerin ticaret eşyalarını kontrol etmeleri veya devlet adına bir vergi koymaları yasaklanmıştı. Bu tedbir bir anda Venediklileri bütün öbür rakiplerine nazaran üstün hale getirdi. Gerek gemilerin barınması, gerek ticaret eşyasının yüklenmesi ve boşaltılması için, önceden hiçbir para ödenmeksizin, kendilerine açık bulunan birçok limanlardan yararlanabileceklerdi; ne ithalât, ne ihracat, ve ne alım,

[510] Gaufr. Malat. s. 584 vd.; Guil. Apulus, lib. IV, mısra 449 vd. Anon. Barensis Durazzo'nun zaptı tarihini 21 Şubat 1082 olarak tespit ediyor, göst. yer., s. 154; Lupus Protosp. s. 61'de ise ocak ayı olarak gösteriyor.

[511] Anne Comnène, Bonn. nşr., I, 194;

[512] *Ayn. esr.*, Bonn. nşr., I, 286 vd.

[513] Taf. et Thom. I, 51-54, 116-123, 182-186. Tarihçi Lebret'nin eli altında metnin değişik bir nüshası vardı, fakat bunun ancak bazı parçalarını neşretmiştir (*Geschichte von Venedig*, I, 275). Taf. et Thom.'da kaydedilen tarih yayımcı tarafından yapılmış zorunlu bir düzeltmenin sonucudur. Gerçekten, Yunan takviminin 6200 yılına Alexis devrinden çok uzak bir devir tekabül eder; halbuki 6600 tarihi (s. 136) veya milâdî 1092 tarihi doğru olduğu takdirde ise, bundan, Venediklilerin hizmetlerinin mükâfatını on yıl beklemiş oldukları sonucu çıkacaktır.

ne de satım için hiçbir para ödemeksizin geniş toprakları geçebilirlerdi. Bu büyük lütuflar ihsanı, büyük bir ihtimalle, Venediklilere Yunan İmparatorluğu içinde ticarî faaliyetlerinin yeni bir açılımı için önemli bir fırsattı; üzerinde durduğumuz irâde zaten onları buna davet ediyordu; çünkü burada da Venediklilere açık olan yerlerin adları sayılmaktadır; fakat bu adlar listesinde başkaları hakkında hiç bir sınırlama yoktur ve bu şehirlerin çoğu deniz kenarındadır, veya denizden gelen ticaret eşyasını almak için uygun durumdadırlar. Ad listesi Suriye'nin kuzeyinden, Laodicée ve Antakya adlarıyle başlar[514]; buradan Küçük Asya'nın güney kıyılarını izler, Kilikya'da Mamistra (Mopsueste), Adana (Adatia'nın bozulmuş şekli) ve Tarse, Pamfilia'da Altalia (Satalia) adalarını sayar; sonra kuzeye çıkar ve Karya'da Strobilos'tan geçip Sakız, Efes[515] ve Foça (Foglia)'da biten bir hat çizer: birden Avrupa'ya sıçrayarak, Yunan İmparatorluğunun İtalya karşısında bulunan topraklarında bulunan şehir adlarıyle yeni bir dizi başlar: Burada Durazzo, Avlonya, Korfo adasıyle Bonditza'yı, Modon ve Coron'u, Mora'da Nauplie ve Korent, Orta Yunanistan'da Atina ve Teb'i, sonra da Négrepont (Eurippos)'u, Volo körfezinde Démétrias'ı, Strymon'un munsabı yukarısında Thessalonique ve Chrysopolis ve nihayet Trakya, Périthéorion, Abydes (Chersonnes'de), Edirne, Apros, Marmara Denizi üzerinde Héraclée ve Selymbria ve en son olarak birçok belgelerdeki doğruluğu tam anlamıyle gerçekleşmiş Mégalopolis (Büyük Şehir)[516] adıyle İstanbul'u (Constantinople) buluyoruz. Şu bir gerçek ki, Venedikliler bu andan itibaren, her zamankinden çok Yunan İmpartorluğu limanlarını ve pazarlarını sık sık ziyaret ettiler ve kendilerine gözde ulus sıfatıyle verilen imtiyazlı durumdan yararlanmasını bildiler. Onların işgal ettikleri bu birinci mertebeyi ele geçrimek niyetiniyle diğer bir ulusun tedbirlere baş vurması için çok zaman geçecektir.

[514] Venediklilerin bu şehirleri haçlı seferlerinden önce ziyaret ettiklerini ispat eden birçok işaretler vardır; meselâ, bir gün Venedikli denizciler, Yunanlılar tarafından esir edilen Sırp kralının Constantin Bodinus adlı oğlunu kurtarmışlardır (1070 yılına doğru; bkz. Joh. Curopal. nşr. Bonn, s. 718); bir başka defa da, 1086-10 1087 yılında Myre'e ait kıymetli eşyayı çalan Bari'liler, vaktiyle Antakya'da aynı projeyi kuran Venediklilere rastlamışlardı.

[515] Burada Efes'e verilen Théologos adından sonra tekrar bahsedeceğim.

[516] Bkz. mes. Nicet. s. 205, 522; Eustathius, *Opp.*, s. 234, 271, 273 vd.; *Documenti sulle relazioni toscane coll'Oriente*, s. 42.

O zamanlar, Venediklilerin ilerideki rakipleri olan *Cenevizler* ve *Pizalılar* henüz Yunan İmparatorluğu toprakları üzerinde görünmüş değillerdi. Venedikliler ve Amalfililer Doğu Roma'ya her zaman siyasal bağlarla bağlı idiler; Cenova ve Piza için, tersine, bu bağlılık hiç bir zaman var olmamıştır; çünkü, bu iki şehir İtalya'nın, Gotların, Lombardların ve Frankların yerleştikleri ve birbiri ardından hüküm sürdükleri bölgelerinde bulunuyordu. Bu bölgelerdeki Cermen etkisi sonucu, burada komün özerkliğinin gelişmesi diğer şehrilerdekinden daha ağır olmuştur; başlangıçta mahallî otoriteler üzerinde ağırlığını duyuran şey kontlar veya dükler tarafından temsil edilen krallık nüfuzu idi; sonraları, kuvvetli feodal senyörler yönetimi ellerine aldılar. XI. yüzyılda Margi Tuscie (Toskan) kont sıfatıyle Piza şehri[517] içinde gerek kişisel olarak - çünkü sarayları da bu şehirde idi[518]-, gerek vikontları aracılığıyle hâkimlik yapıyorlardı, ve aynı devirde, Oberti hanedanının Cenova şehri duvarları içinde mahkemeleri vardı[519]. İleride göreceğimiz gibi, Birinci Haçlı Seferlerinden biraz önce, her iki şehir burjuvaları kuvvetlerini birleştirerek, ancak komün özerkliklerini kazanmağı başardılar. Kendi siyasal özgürlüklerinin sağlamlanması için kuvvetli toprak senyörleriyle adım adım mücadele ettikleri oranda, ticaretleriyle ve denizcilikleriyle büyük bir rol oynamağa lâyık bu iki şehir önlerinde ilerlemelerine karşı koyan engellerin arttığını görmüşlerdir. Arapların çapullarından etkilenenin yalnız Güney İtalya olmadığı bilinmektedir; Toskana ve Ligürya sahilleri de bu korkunç çapulcuların saldırılarına uğradı; bunlar 935 yılında Cenova'yı zapt ve yağma ettiler[520]; Piza ise 1004 ve 1011 yıllarında aynı durumla karşılaştı[521]. Bereket versin ki, bunlar gelip geçici

[517] Bunun bir örneği Murat, *Antiqu. İtal.* III, 1091;

[518] *Chron. S. Hubert. Andag.*, ds. Pertz SS. VIII, 583; Firontini, *Vita della Grancontessa Matilda*, 2. baskısı. II, 130.

[519] *Monum. hist. patr. Chartae*, I, 527-529.

[520] Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, II, 181 vd., bu olayın Arap yazarlarına göre, yeni bir versiyonunu nakleder. Bu olay Batı vekayinamelerinde daha erkenden bir efsane mahiyetini almıştır ve ait olduğu devir de belli değildir; bkz. Liutpr. Antapod., ds. Pertz, SS. III, 316; Dandolo, ds. Murat XII, 201; Jac. de Voragine, *aynı yerde*, IX, 10 vd.; krş. Pallavicino, *Intorno ad alcuni passi del codice arabo-siculo di M. Airoldi*, ds. *Mem. dell. Acad. di Torino*, 2 seri, I, II, 120 vd.

[521] Marang. *Annal. Pis.*, ds. Pertz, SS. XIX, 238. o 1005 ve 1012 yıllarını kaydediyor; belki de bu, Piza kronolojisini takip etmesindendir; bkz. Dove. *De Sardinia insula*, s. 65 vd.

oldu ve izleri de çabuk silindi. Fakat, Arap korsanları Akdeniz'in batı kısmına hâkim oldukça ve Hıristiyan deniz ticaretinin güvenliliğini tehdit ettikçe bu iki şehrin büyümesi konusundaki güçlük sözkonusuydu. Bir zamanlar, Arap korsanları Sicilya'nın ve Balear adalarının hâkimi idiler, ve durum oldukça güçtü. Eğer bu korsanlar, Sardonya'da, birçok defa tekrarlanan istilâların korkuttuğu gibi, sürekli bir tarzda yerleşmeği başarsalardı, aynı hal, her taraftan sıkışık ve kuşatılmış durumda olan Ligürya ve Toskana'nın deniz ticareti için de vaki olacaktı. Bu tehlikeyi önlemek için, Pizalılar büyük bir çaba gösterdiler, Cenovalılar da bunlara cesaretle yardım ettiler. İki defasında, 1015 ve 1016 yıllarında savaş gemilerini Sardonya'ya, az bir zaman önce İspanyol Arapları emîrlerinden biri olan Mücahid bin Abdullahülemiri (*Mugetus, Mugeto*)'nin yerleştiği yere sevkettiler[522]: onu buradan kovmayı başardılar[523]. Bu başarıdan cesaret alan Pizalılar Afrika Araplarını ta ülkelerine kadar izlediler ve 1034 yılında Bône'u zaptettiler[524]. 1087 yılı yazında önemli bir sefer oldu. Bu devirde Mehdia'da, Zeyrid soyundan Emîr Temîm saltanat sürüyordu (1062 yılından 1107 yılına kadar); çok ünlü olan bu korsan Akdeniz'in en uzak yerlerine kadar korku salmıştı; birçok Hıristiyanları esir etmiş ve bazı Pizalı tacirlere de kötülükte bulunmuştu. Bu hakaretlerin intikamını almak gerekti; silâha sarılmak emrini veren de Papa III. Viktor oldu[525]; hazırlanan ordunun başına ruhbandan bir şef, bir "*praesul*" *Benedictus* koydu; bu orduda Romalı askerler Amalfili Pantaléon'un kumandası altında idiler[526]. Fakat,

[522] Dove, *gös. yer.*, s. 50, 63 vd. Fakat o Arapların uzun zamandan beri Sardonya'yı ellerinde tuttuklarını araştırmamıştır; bkz. Dove, *ad. geç. esr.* s. 51; Amari, *ad. gös. yer.*, III, 1. inci kıs., s. 5 ve d., 12; *Biblioth. Arabo-sicul.*, terc. I, 436 vd.

[523] Marang, *gös. yer.*, Dove, s. 65-67; Amari, gös. yer., s. 8, 9.

[524] Bu olay, Piza katedralinin duvarları üzerinde kazılmış tarihsiz bir kitabede hatırlatılmıştır; bkz. Morrona, *Pis. illustr.* I, 155; Marang. *gös. yer.* s. 238; Amari, *gös. yer.*, s. 13 te bu orduya Ceneviz ve Provanslı gemilerin de katıldıklarını ileri sürer;

[525] Petr. Diac., *Chron. Cassin.*, ds. Pertz, SS. VII, 751.

[526] Manzumenin 100. mısraı bu zata hypatos (galatı sipantus), yani konsolos adını veriyor; burada, önceden adını andığım Maurus'ün oğlu sözkonusu olsa gerek; bk.: Strehlkenin mek., ds. Schultz, *Denkmäler.* II, 244; Guiglielmotti, *Storia della marina pontifica nel medio evo*, I, 218 vd., olayı başka türlü gösterir: ona göre, Pantaléon'un kumandası altında Amalfililer vardı ve Romalıların kumandanı da Pietro (Colonna?) adlı birisi olacak.

Arap yazarlarının kuvvetini, üç yelkenli 400 gemiye bindirilmiş olarak, 30.000 asker diye kaydettikleri ordunun önemli bölümünü Pizalılar ve Cenevizler teşkil ediyorlardı[527]. Önce, Mehdia'dan bir kurşun atımı menzilde bulunan ve bir tüccar mahallesi olan Zuila, sonra da asıl şehir zaptedildi. Müstahkem şatosunda kuşatılan Temîm, Hıristiyanların çekilmesini ancak büyük fedakârlıklar pahasına, büyük haraç vererek ve esirleri salıvererek sağladı. Bundan başka, galiplere karşı ağır taahhütler altına girmek zorunda kaldı; bunlardan en önemlisi, tüccar şehirlerin ticaret mallarını kendi toprağına kabul etmesi idi[528]. Böylelikle Cenevizler ve Pizalılar Afrika Araplarını cezalandırdılar ve deniz ticaretlerine yol açtılar.

Arapları Sicilya'dan kovmak başka bir ulusa nasip oldu. Fakat, Pizalılar sadece seyirci kalmakla yetinmek istemediler. Uzun zamandır, Arapların varlığına rağmen, Pizalı tacirler Sicilya'ya uğramakta idiler; memleketin hâkimleri tarafından iyi muamele görmedikleri için, yakın bir gelecekte kurulacak olan Hıristiyan egemenliğinin muştucularından Norman Dükası Roger'nin başarılarını ilgiyle izliyorlardı. Ama, Düka'nın ilerlemeleri onların hoşuna gitmiyecek derecede ağırdı; onun, kuvvetlerini öncelikle, adanın başkenti ve ticarî hayatın merkezi olan Palermo üzerine toplamasını istiyorlardı; fakat Roger şehre saldırıda duraksıyordu; çünkü, ordusunun elindeki mevcudu bu işe yetecek miktarda değildi ve kuvvetlerinin bir kısmı başka yerlerde meşguldü. Pizalılar şehri kuşatmak için boşuna bu kuvvetlere katıldılar. Fakat, reddedilince, 1062 yılında bu tehlikeyi tek başlarına göze almağa karar verdiler. Filoları bir gün limana saldırdı, limanın ağzını kapayan zinciri ortadan kaldırdı, içeri girdi, Arapların zengin maddeler yüklü birkaç gemisini zaptetti, askerlerini karaya çıkardı ve şehrin surları önünde bir mücadeledir başladı. Fakat Pizalıların başarıları

[527] Amari, gös. yer., s. 102.

[528] Bu sefer için başlıca kaynaklar şunlardır, Hıristiyanlar tarafından Marango, *gös. yer.*, s. 239; Gaufr. Malaterra, ds. Murat. SS. V, 59 vd., ve bilhassa *Carmen in Victoriam Pisanorum Genuensium et aliorum Italorum de Timino*, bu metin üç yerde neşredilmiştir: *Bulletin de l'Acad. de Brux.* X, kıs. 1 (1843), s. 524 vd.'nda, nihayet *Rendiconto della società ligure di Storia patria pro 1865-66*, Genova 1867, s. 148 vd.'nda. Araplardan bu konuda bilgi verenler Abus. Salt Umayya'dır, bunun seyahatnamesi El-Tidjani'nin seyahatnamesinde nakledilmiştir (*Journ. Asiat.* Seri V, T. I, s. 375 vd), diğeri Amari'dir ki (*Stor. dei mus.*, III, 171, not)'ta bundan alıntılar yapılmıştır; krş.: Aynı yazar, *Bibliothec. Arabo-Sic.*, terc. T. I, s. 440 vd. ve S. II, 32 vd. 62 vd., 153 vd., 213.

burada sona erdi; Palermo'yu, savunan ordunun elinden alamadılar[529]. Normanların Palermo'ya, sonra da yavaş yavaş bütün adaya egemen olabilmeleri için bir on yıl daha geçti[530]. Sicilya'nın Hıristiyanlar tarafından zaptı Avrupa'nın denizci ulusları için büyük sonuçlar doğurdu. O zamana kadar bolluğunun eski şöhretinden aldığı hakları hâlâ koruyan bir ülkeyi onlara açmak suretiyle, bu istilâ, bu uluslara, Arapların uzun süren işgalleri sırasında iklime alıştırdıkları önemli oranda tabiî ve sunî ürünü, şekeri, hurmayı, pamuğu, ipekliyi sağlamıştı. Amalfililer[531], Venedikliler[532], Cenevizler[533] Norman krallarından adaya yanaşmak ve burada pazar kurmak iznini almakta gecikmediler. Mağazalarını bu ürünlerele doldurdular, ve bunları kendi gemilerine taşıdılar. Bu olay, başka açılardan da bir devir yaptı. İspanya ve Fransa'dan, ya da İtalya'nın batı sahilinden kalkıp Yakın Doğuya veya Kuzey Afrika'ya doğru yelken açan bütün gemiler, yol ortasında bulunan Sicilya'dan geçeceklerdi. O andan itibaren, eskiye göre, yapılan değişiklik tahmin edilebilir. Bundan böyle adanın batı sahilini izleyerek gidenler Trapani'de rahatça karaya çıkabilirlerdi[534]. Ticaret gemileri, her iki sahili de dost prensler elinde bulunan Mesina boğazından korkusuz geçiyorlardı. Haçlı seferleri nedeniyle seri bir

[529] Piza katedralinde bu seferi anlatan (Morrona, *Pisa illustr.*, I, 157, 2 ci tabı da neşredilmiştir) ve tarihini tespit eden bir kitabe vardır (Pisa kronolojisine göre 1063 senesi). Marang., gös. yer., s. 238 vd. Fazla olarak gününü de kaydediyor; kitabedekilere bundan başka bir şey ilâve etmiyor. İtimada en çok lâyık olan Gaufr. Malat., s. 569 dur; çok karışık, daha doğrusu çok bozuk olan Aimé, s. 164 (bkz. Giesebrecht, *Gesch. d. deutsch. Kaiserzeit.* III, 3, s. 1082; Hisch'in Amatus hakkındaki incelemesi ds. *Forschungen zur deutschen Gesch.*, s. 304; Amari, III, 102.) deki rivâyettir.

[530] Bunu bizzat Pizalıların almış olduklarından şüphe ediyorum; çünkü olay ancak sonraki ve az itimada lâyık tarihlerde kaydedilmiştir; bkz.: *Breviarum hist. Pis.* ds. Murat SS. VI, 168; Ranieri Sardo, ds. *Archiv. stor.* VI, 2, s. 77.

[531] Hugo Falcandus, ds. Del Re, *Cronisti*, s. 283; Gregorio, *Considerazioni sopra la storia di Sicilia*, t. II prove, s. 23, st. 5, 6.

[532] Mortillaro, *Opere* I, 379 vd., 388 vd.; Taf. et Thom. I, 135 vd. 171 vd.; Romuald. Salern., ds. Pertz, SS. XIX, 450 vd.; Töche, *Heinrich VI*, s. 630.

[533] Bunların Mesina'daki müesseseleri, ileride göreceğimiz gibi, ancak XII. yüzyılda başlar. Burada Fundicum S. Johannis'e maliktiler: *Annal. Jan.*, ds. Pertz, SS. XVIII, 108.

[534] Bu şehrin önemi hakkında bkz. Ibn Cubeyr, terc. P. Amari, ds. *Arch. stor. it.*, zeyl 4, s. 41-43, yahut daha iyisi Amari, *Bibl. Arabo-Sic.*, terc. I, 165 vd.; Gregorio, *Discorsi intorno alla Sicilia*, I, 135 vd.

refaha yükselen Mesina, Katanya, Siraküza[535] limanlarına uğramak, Norman kralları tarafından bahşedilen imtiyazlar gemilere iyi yüz gösterileceğini kendi uluslarından konsoloslardan, veya hiç olmazsa, adada kendi işleri için yerleşmiş vatandaşlarından yardım ve himaye göreceklerine emin oldukları günden beri bir güçlük arzetmekten çıkmıştı. Bu düşünceler bizi incelememizin, Yakın doğu ticaret tarihinin özel bir konusuna sürüklemektedir.

Pizalı ve Ceneviz ticaret gemileri kaptanlarının hepsi, Sicilya fethinin Yakın doğu yolunun güvenini sağlayacağı kanısında değillerdi. Doyumsuz bir tutku sahibi olan Salerno Prensi Gisulf (1052-1077)'un, Salerno önünden geçmek felâketine uğrayan Pizalı ve Ceneviz gemileri sık sık esir ettiğini okuduğumuz zaman[536], kendi kendimize bu gemilerin nereye doğru yollandıklarını soruyoruz; bu sorgunun cevabı şudur: Bu gemiler Mesina Boğazından geçip Suriye'ye veya Mısır'a doğru yol alacaklardı; fakat, bu konuda sadece varsayımlarla yetinmek zorundayız. Cenevizlere gelince, bir İngiliz hacısının tanıklığıyle, onların bu dönemde Filistin'le ticarî ilişkilerde bulunduğunu biliyoruz; gerçekten, Croyland Başrahipi Ingulf, 1063 yılının ilkbaharında Kudüs'te haccı bitirdikten sonra Yafa'da bir Ceneviz gemisine binmişti[537]. Godefroi de Bouillon da, Birinci Haçlı seferlerinden önce (1094 veya 1095) Flander kontu ve diğer senyörlerle birlikte St. Sépulcre'de yaptığı hacta, söylentiye göre, İskenderiye'ye kadar "*la Pomella*" adlı bir Ceneviz gemisiyle gelmiş ve dönüşte de aynı gemiye binmişti[538].

Fakat Cenevizler ve Pizalılar Yakın Doğu ticaretinde esaslı bir faaliyet göstermeğe gerçekte ancak Haçlı seferlerinden sonra başlamış-

[535] İdrisî, II, 81-83 Norman hakimiyeti devrinde bu üç şehrin şaşaalı halinden bahseder; aynı zamanda bkz. Amari, *Bibl. Arabo-Sic.*, terc. I, 67-73; hususile Mesina için bkz. İbn Cubeyr, *ad. geç. esr.*, s. 33 ve Amari, *Bibl. cit.* I, 144 vd.

[536] Gaufr. Malat., göst. yer., s. 569, 590.

[537] Ingulphi Abb. Croyland, *Chronic.*, ds. Fell, *Rez. anglic. script.* I, 74; bu hac, Mayence Arşöveki Siegfried'inki ile aynı zamanda vukubulmuştur; fakat Lambert de Hersfeld, Marianus Scotus ve vakanüvis Altaich (Pertz, SS. V, 168 vd., 558 vd. XX; 815 vd) in vekayinamelerinde Ceneviz gemilerinden konu yoktur.

[538] Cagaro, *De Liber. civit. orient.*, ds. Pertz, SS. XVIII, 40. Bu hac başka hiç bir yerde anılmamıştır, ve zaten tarihsel eleştiri yöntemi bunu şüphe ile karşılamıştır; Caffaro'nun bu eserinin ilk tâbii tarafından yazılan nota bkz. ds. *Atti della Soc. Ligur.* I, 1, s. 59.

lardır. O zamana kadar, bu ticaret özellikle Amalfililerin ve Venediklilerin ellerinde idi; İtalya, bol olarak sahip olduğu ve aynı zamanda ülkede zevkin incelmesine de hizmet eden Doğu ürünlerini bunlara borçludur[539]; bu değerli maddelerin en iyi kaynağı olmak şöhretini ve bu değerli maddeleri Roma-Cermen dünyasına sevk için depo vazifesini görmek gibi önemli yararlanmayı da gene onlara borçludur.

YAHUDİLER

Haçlı seferleri devrine geçmeden önce, Doğu ve Batı kavimleri arasında dağınık bir halde yaşayan Yahudilerin Ortaçağın ilk yüzyıllarında, Yakın Doğu ticaretinde bir faaliyet payları olup olmadığını araştırmağa çalışalım. Yahudiler daha ilk zamanlarda ticarette önemli bir rol oynamışlardır. Batıdaki büyük istilâlar, servetlerinin büyümesinde önemli bir nedendir. İçlerinde yaşadıkları uluslar tarafından hakarete uğradıkları için, bunlardan hiç biriyle ilişkileri yoktu. Aynı zamanda, uluslar kendi aralarında savaşırlarken, onlar hiç kimsenin güvensizliğini uyandırmadan, her yere girip çıkıyor ve hiçbir tehlikeye atılmadan büyük kârlar sağlıyorlardı. Roma imparatorluğunun Batı eyaletlerinde yerleşmeğe gelen Cermen kabilelerinin krallarına Yahudiler istediklerini sağlarlar, yeni krallıklarda büyük bir kilise memuru bile Yahudilerden kıymetli eşya satın almakta hiç bir sakınca görmezdi[540]. Sadece ticaretle yaşadıkları için, bunlar, hemen hemen özellikle ticaret şehirlerinde toplanıyorlar, bu konuda Suriyelilerin yanında anılıyorlardı; Narbonne[541], Marsilya[542], Arles[543], Cenova[544], Napoli[545], Palermo[546], ilâh... tercih ettikleri merkezlerdi.

[539] Haçlı seferlerinden önce bile, şedit sansörler İtalyan ruhbanını, masası üzerine Hindistan'dan gelen baharatı yığmaktan ve yüz kızartıcı bir şehvet düşkünlüğünü ileri vardırmaktan başka bir ideali olmamakla suçlamışlardı: Ratherius de Vérone, 963 te yazdığı *De contemtu canonum* (ds. Dachery, *Spicil.* II, 188) eserinde ve Petrus Damiani 1070'e doğru yazdığı eserinde (*Opusc.* 31, fas. 6) bunu ifade etmişlerdir.

[540] Grégoire de Tours, *Hist. Franc.* IV, 12, 35; VI, 5; VII, 23.

[541] Gregor. M. *Epist.* lib. VII, No. 24; *Concil Narbonn.* ap. Mansi, göst. yer.

[542] Grégoire de Tours, *gös. yer.*, V, 11; VI, 17; Greg. M. *Epist.* I, 45.

[543] Greg. M., göst. yer.; Vita Caesarii, ds. *Acta SS. Boll.*, Ağustos, T. VI, s. 69.

[544] Cassiod. Var. I. IV, ep. 33.

[545] Procop, *De Bello goth.* I, 8, 16.

[546] Greg. M. *Epist.* IX, 55.

Şimdi, bu Batı Yahudilerinin ticarî faaliyetlerinin Doğuya kadar yayılıp yayılmadığını bilmek sorunu kalıyor; tartışma konusu yapacağımız sorun budur. Grégoire de Tours'un Yahudi taciler hakkında kullandığı "*species*" deyimini sadece "baharat" anlamında anlamak, bu yazarın dil gücü hakkında bilgi sahibi olmamak demektir: O, bu deyimle genellikle "her çeşit değerli eşya"yı kastetmektedir. Öte yandan, aynı yazarın vekayinamesinde Nis'le Marsilya arasında sefer yapan bir geminin sahibi bir Yahudiden bahsediliyor[547]. Fakat, bundan, o zamandan itibaren bütün Akdeniz'de sefer yapan gemilerin Yahudilerle ait oldukları sonucuna varmak için hayal gücü yönünden fazla cesur bir insan olmak gerekir. Bununla beraber, ötede beride, Filistin'den Frankların ülkelerine gelmiş Yahudi tacirlerinin anıldığını görüyoruz. Bu Yahudilerin, özellikle yaptıkları esir ticareti[548] onların her halde Müslümanlarla ilişkide bulunmalarına sebep olmuştur. Yahudi tabipler çoktu; bunlar Arapça kitaplar okurlar ve bu kitaplardan edindikleri bilgiyi kullanmak sözkonusu olunca da, ancak ticaret yoluyle sağlanabilen Doğu ilâçlarına baş vururlardı. Bu devirde Yahudiler, toptancı tacir olarak dünyanın bilinen hemen bütün kıtaların dolaşıyorlardı; bunun müspet bir kanıtını Ibn Hurdâdbih'in eserinin ilginç bir bölümünde buluyoruz[549]. Bu yazarın yaşadığı zamanda, yani IX. yüzyılın ortalarına doğru, karadan olduğu gibi, denizden de Franklar ülkesinden Çin'e kadarki uzun yolu geçen Yahudiler daima vardı. Şayet, Franklar ülkesinden denizyoluyle ayrılmışlarsa, Mısır'da Farama'da karaya çıkarlar, Süveyş berzahını beş günde geçerler, Kulzum'da tekrar denizyolunu izler, El-Cer (Medine'nin limanı) ve Cidde (Meke'nin limanı) istasyonlarından geçip Hind Denizine çıkarlardı. Bazen de, Oront munsabında Asya kıtasına ayak basarlar, Antakya (Halep)'dan geçer, Fırat'a varırlar ve Fırat'ın yatağını Bağdad'a kadar izlerlerdi. Oradan da Dicle nehri ve Basra körfezi

[547] *De Gloria martyrum*, fas, 97.

[548] Agobardi *Opp.*, nşr. Baluze, s. 62, 65; Rozière, *Recueil général des formules*, No. 27, 28, 29; Greg. M. *Epist.* IX, 36.

[549] A. Sprenger (*Some passages on the early commerce of the Arabs*, ds. *Journal of the Asiatic society of Bengal*, vol. XIV, 2. nci kısım, 2, 1844, s. 519 vd.) bu parçayı ilk neşredendir. Ondan sonra, Reinaud bunu *Geographie d'Aboulféda* (I, S. LVIII vd)'sının ünlü "giriş"ine almıştır. sonra Barbier de Meynard bunu Ibn-Hurdadbih'in yollara ait kitabıyle birlikte neşretmiştir (*Journ. asiat.*, Série 6, t. V, s. 512 vd.); gene bkz.: Richthofen, *China*, I, 558 vd.

ile Hind denizine çıkarlardı. Fakat, Yahudilerin izledikleri yol ne olursa olsun, onların gayesi Sind nehri ağızlarına, Hindistan'a ve sonra Çin'e varmaktı. Dönüşte de aynı yolu izlerlerdi; şu farkla ki, bu defasında hepsi de Franklar ülkesine dönmezlerdi. İçlerinden bir kısmı ticaret eşyalarıyle İstanbul'da kalırdı. Niteliğini belirttiğimiz iki yol üzerinde seyahatin büyük bir kısmı denizden yapılırdı; fakat, sık sık gidip gelinen iki yol daha vardı ki, bu yollar üzerinde karadan izlenecek bölüm, denizden izlenecek olandan daha uzundur: Ya Fransa veya İspanya'dan hareket edip, Cebelüttarık'tan geçilecek, sonra da bütün Afrika, Suriye, Babilonya, İran'ın güney eyaletleri, Farsistan ve Kirman geçilip, böylece Hindistan'a veya Çin'e varılacak; yahut da Almanya'dan[550] ve Hazerlerin şehri (Volga munsabı üzerinde İtil)'ne kadar Slav ülkelerinden geçilip, Hazer Denizi aşılacak, sonra da tekrar karayolundan Belh'e varılacak, oradan da Maveraünnehir üzerinden Çin'e ve Tokuz Oğuzların[551], (Uygurların) ülkesi yönüne dönülecek. Ibn-Hurdâdbih mesleğini ilgilendiren şeyler hakkında tam anlamıyle yetkili idi. Onun için, bu zat tarafından vücude getirilen levhalar üzerinde, Batı Avrupa ile Doğu Asya arasında tacirlerin gidip gelirken sık sık geçtikleri dört yolun adını görüyoruz; yoksa, bu devir hakkında Batı kaynaklarındaki bilgiler pek eksik olduğundan, dünyanın bu iki parçası arasındaki ilişkilerin pek az olduğunu kabul etmek gerekecekti. Ibn-Hurdâdbih Yahudi tacirlerinin bu yollarla naklettikleri ticaret maddelerini kaydediyor: Batıdan Doğuya olan seferde hadımlar, kadın ve erkek esirler, ipek (ipek ancak Bizans İmparatorluğundan gelebilir), kürkler ve kılıçlar; Doğu'dan Batıya doğru olan seferde de misk, sarı sabır, kâfur, tarçın ve bunlara benzer ürünler. Yahudilerin bu kadar fazla miktarda ülkeyi ziyaret etmeğe ve dilleri anlamağa uygun olan vatanı neyazık ki bizim için bir gizlilik perdesine bürünmüştür. Ibn-Hurdâdbih bunlara, Barbier de Meynard'ın Fransızca çevrisinde Radanites (Radanit'ler) kelimesi ile çevirdiği ve ona göre bu Yahudilerin kaynaklarını gösteren bir unvanı kaydediyor. Fakat, gerçekte bu, sadece "memleket gezen, göçmen"[552]

[550] Gerçekte, metin burada Arménien'in Arapça adını taşıyor; fakat, Reinaud'nun ispat ettiği gibi, küçük bir değiştirme Almanya'nın Arapça adını verir, bu da fikir zincirlemesine yarar en uygun olanıdır.

[551] Yazar bu kelimeyi metinde *Tagazgaz* şeklinde kaydetmiştir ki, yanlıştır (Müter.).

[552] Geoje, *Bibl. Géogr. arab., gloss.*, s. 251. Bu kitabı, yalnız Arapça metinleri kapsadığı düşüncesile okuyamadığımı açıkça belirtirim.

manasına gelen "müteradif" bir kelimedir, bununla birlikte, bu unvan bu Yahudilerin soyca Doğu'lu mu, veya Batılı mı oldukları sorununu halletmez. Birinci varsayım lehine olarak, bu türlü seyahatlere girişmek için, ancak Arap dünyasında ve özellikle merkezin, Bağdad'ın bilim çevrelerindeki coğrafî bilgilere sahip olmak gerekirdi. Fakat, öte yandan da, İspanya'dan Çin'e kadar bir sıra mahallî Yahudi birlikleri vardı, bunlar aralıksız birbirlerine bağlı idiler; öyle ki, bütün ülkelerin Yahudileri buralarda çeşitli ticaret mevkileri, yollar ve ele geçirilecek fırsatlar hakkında pek zengin bilgiler elde edebilirlerdi. Bu türlü bir dayanak sayesinde Batı Yahudileri de en uzun yolculuklara çıkabiliyorlardı. Kendi ticaretlerinin yararı için büyük seferler düzenledikleri kolayca kabul edilebilir; çünkü, Ibn-Hurdâdbih'in kaydettiği devir, yani Karolenjiyen devri onlar için harikulâde bir refah devri oldu[553]. Arap yazarın ifadesinden anlaşıldığına göre, bahsettiği toptancı tacirler Batılı idiler; çünkü, yaptığı nitelemede, önce Avrupa'dan Asya'ya, sonra da Asya'dan Avrupa'ya doğru olan yolu çiziyor.

[553] Graetz, *Gesch. der Juden*, V, 216 vd., 245 vd. Bu devirde, bir Yahudi ticaret gemisi az görülür şeylerden değildi; bir gün, Gaule Narbonnaise limanlarından biri önünde gemiler görünmüştü; sahilde de bunların milliyetlerinin ne olduğu tartışılıyordu; bulunanlardan biri, bunların Yahudi tacirlerine ait oldukları fikrini ortaya attı; fakat, Şarlman'ın keskin gözleri bunların ne olduklarını, yani Norman korsanlar olduklarını çabucak farketmişti. Monach. S. Gall., ds. Pertz, SS. II, 737, 757.

İkinci Dönem

GELİŞİM

1. YAKIN DOĞU KIYILARINDA TİCARET YERLEŞMELERİNİN (KOLONİLERİNİN) KURULMASI (HAÇLI SEFERLERİ ÇAĞI)

1. ORTAYA ÇIKIŞLARININ İLK YÜZYILINDA SURİYE'DE HAÇLI DEVLETLERİ

a) Haçlı devletlerinde ticaret kolonileri.

Cenova ve Piza'nın İspanya İslâmlarına karşı seferleri, Sicilya'nın Normand'lar tarafından fethi, Bizans imparatorluğuna karşı Robert Guiscard tarafından yapılan hücum, Doğuyu hedef alan çok daha geniş teşebbüslerin başlangıcı idiler. Bütün Batı devletlerinin yardımda bulunacakları bu teşebbüsler, bir kelime ile, Haçlı seferleridir. Bu seferler prenslerin saraylarında ve derebeylerin şatolarında, köylerde ve şehirlerde aynı şevkı uyandırdılar. Dinî ve mistik duygunun, toplumun bütün sınıflarını harekete getiren birinci ve başlıca âmil olduğu şüphesizdir; fakat bunun yanında herkes daha maddî bir ideal gütmekte idi. Prensler ve şövalyelerde savaş ve serüven aşkı, aşağı sınıflarda toplumun şeklinden doğan, dayanılmaz durumdan kurtulmak isteği, şehirlerin burjuvalarında kazanmak tutkusu vardı. Az çok yüksek rütbeli prensler tarafından yönetilen Haçlı seferlerinde, şehir burjuvaları halkla karışmış oldular. Nitekim "Narbonne"lu Haçlılar bütün Provanslılar gibi Toulouse kontu Raimond'un sancağının ardından gittiler [1].

Fakat, karadan giden büyük orduların yanında, az çok kalabalık filolar da Suriye için yelken açıyorlar, İtalya limanlarında toplanmış ve techiz edilmiş olan bu filolar Haçlı ordularına, kendi çıkarları için, kendi şeflerinin yönetiminde çalışan şehirli burjuvalardan oluşan asker götürüyorlardı. Bunlar elzem sayılmayan, fakat çok faydalı yardımcılar taşıyorlardı Kara ordularının, yalnız başlarına, Arapların Suriye'de sahip oldukları müstahkem limanları almağa gücü yetmeyecekti. Şövalyelerin bütün kahramanlıkları ve askerî bilgileri buna yeterli değildi. Ablukayı tamamlamak için filolar, karada döğüşen muhariplere el uzatmak için, denizde savaşan bahriyeliler lâzımdı. İşte bu şekildedir ki, burjuvazi askerî olaylara çok önemli bir biçimde katıldı ve yaptığı yardımla bağdaşan çıkar sağlamak hakkını elde etti.

[1] Raoul de Caen, *les Hist. des Crois., hist. occid.* III, 676. Krş. Raim. d'Aiguilhe, *aynı eser*, 266.

Özellikle üç şehir, üç cumhuriyet, Ceneviz, Venedik ve Piza Haçlı seferleri süresince burjuva elemanlarını böylece temsil ettiler.

O vakte kadar Ceneviz ve Piza ticarî faaliyetlerini özellikle Akdeniz'in batı tarafında göstermişlerdi; Venedik Adriyatik denizini ve Yunan imparatoluğunu çevreleyen suları dolaşmayı seçmişti; üç devlet ortak bir yerde karşılaşıyorlardı: Suriye. Uzun yıllardan beri cumhuriyet rejminin sağlandığı özgürlüğe ve denizde, su götürmez bir hâkimiyete sahip olan Venedikliler yanında Ceneviz ve Pizalılar toy idiler. Bununla beraber, birkaç yıldan beri filoları Araplara karşı savaşıyor ve birkaç şerefli zafer kazanmış bulunuyorlardı. Öte yandan, siyasal hayat iki cumhuriyette de devamlı bir gelişme göstermişti. Haçlı seferleri devri başladığı vakit Ceneviz ve Piza epey zamandan beri idarî özerkliğe sahip idiler. Öyle ki, hiç bir yabancı kuvvet dışa taşmak iddiasında olan faaliyetlerine engeller koyamazdı. XI. yüzyılın sonlarına doğru Cenova'nın özgür burjuvaları siyasal bir birlik kurmuşlardı (*compagna*), serbestçe seçtikleri konsüller tarafından yönetilen bu birlik, prenslerin ve partilerin muhalefetine rağmen şehrin yönetimini ele aldı. Bu değişişin başpiskoposların ilhamı ile yapılmış olması ihtimal dahilindedir. Fakat, onun tarihini bugün yazmağa muktedir değiliz. 1100 yılında başlayan Cenova vekayinameleri başlangıçlarında konsolosluğun yaradılışını değil, fakat yeniden kuruluşunu anlatıyorlar; aslında, iç çekişmeler sonucunda birçok yıl zarfında lağvedilmişti. Konsülün kuruluş tarihin daha yukarıya, hiç olmazsa 1098'e ve belki de daha öteye götürmek gerekir[2]. Piza'da cumhuriyetin başlangıcı Cenova'daki gibi oldu. Bu şehrin özgürlüğünü kazanmasına uzun süre dayandıktan sonra, Toskan markileri, XI. yüzyıl süresince nüfuzlarının git gide azaldığını görmüşlerdi. Mümessilleri olan vikontlar, komün tarafına geçmişlerdi. Öte yandan markilerin zorla yerine geçmek isteyen bazı soylu ailelerin tutkusu, içinde mahvoldukları dehşetli iç kavgaları doğurmuştu. 1085 yılına doğru Piskopos Daibert aracılığını kabul ettirmeği başardı ve bu suretle burjuva meclisinin otoritesi (*commune colloquium civitatis*) ittifak ile tanındı ve barış niteliğini taşıyan beratla[3] sağlandı. Bu berat, komünün gerçek

[2] *Ann. Jan.*, Pertz'te, SS. XVIII, s. 11, ve Caffaro, *De liberatione civitatum Orientis*, aynı esr. s. 45. Daha çok ayrıntılı bilgi için bkz: Pawinski, *Zur Entstehungsgeschichte des Consulats in den Communen Nord-und Mittel-Italiens*, Berl. 1867, s. 40 vd.: Waitz'in müşahedelerine kıyas: *Forschungen zur deutschen Geschichte.* VII, 409 vd.

[3] Bonaini, *Statuti Pisani*, I, 16.

özerkliğinin başlangıç noktasını işaret ediyor gibidir. Aslında, onda konsül yaratmak sorunu kesinlikle sözkonusu değildir; fakat, 1087'den itibaren Mehdia üzerine yapılan seferde Pizalıların başında bulunan hâkimlerin ve 1094, 1100 ilâh[4] tarihli fermanların bu unvanları[5] taşıdıklarını görüyoruz.

Bundan ötürü, Suriye sahilleri üzerinde cereyan eden vak'alara katıldıklarında Venedik, Cenova ve Piza yalnız birinci derecede deniz devletleri olmayıp, tam anlamıyle cumhuriyet halinde organize edilmişlerdi. Limanlarından Suriye için kalkan ilk gemiler tek olarak hareket ettiler. Karadan yürüyen Haçlı ordusuna yiyecek, silâh, kuşatma makineleri veyahut ona katılmak için tek başlarına hareket eden askerleri taşıyorlardı[6]. Fakat, 1097 yılının temmuz ayında Cenova burjuvalarının büyük bir kısmı, en önemlileri ve silâh taşımağa en yarayanları kollarına haç takarak 12 kadırgaya binerek hareket ettiler (Kasım sonlarına doğru). *Antakya*'dan birkaç mil ötede olan St. Siméon limanına vardıkları vakit, Haçlı ordusu bu şehri kuşatmaya başlamış bulunuyordu. Bununla beraber, yeni gelenler kuşatıcı ordunun büyük çoğunluğu ile bağlantılarını zorlu döğüşler pahasına sağladılar; Cenovalıların büyük bir kısmı diğer Haçlılara katıldılar ve onlarla kuşatmanın ıstırap ve yorgunluklarını beraber çektiler. Bu sırada, gemilerini terketmemiş olanlar asla âtıl kalmıyorlardı, denizle bağlantılarını kurmaya, kara ordusunun yiyeceğini sağlamaya çalışıyorlardı. Güç olan bu iş çok büyük bir önem taşıyordu[7]. St. Siméon limanına asker yerleştirdiler, orada yalnız başlarına egemen oldular[8] ve Antakya prens-

[4] Krş. Bu sefer hakkında Latince yazılmış manzum eserin 161 vd. mısraları: 333. mısrada Hugues, Pizalı vikont'de "capud urbis" unvanıyle taltif edilmiştir, fakat bu resmî unvanın, gerçek durumu ile hiç bir ilişkisi kalmamıştır.

[5] Bu vakalar konusunda, bkz. Pawinski, *ad. geç. esr.* s. 28-40.

[6] Raim. d'Aig. *Rec. des hist. des crois*'da göst. yer, s. 276, 290 (Bong.'da I, 164, 173). Baldricus, Bong.'da I, 89. Orderic *Vital*, *Hist. eccl.*, Le Prévost tabı, III, 479. Guill. de Tyr, V, 4, VII, 21.

[7] Caffar. *De liberat. civ. Orient.*, Pertz'de, SS. XXIII, 41-44. Krş. Raim. d'Aige., *Recueil.*'de göst. yer s. 242, 290 (Bong. S. 143, 173): Guill. de Tyr, V, 4.

[8] "Solinum per se ceperunt"... Cenovalıların Suriye'de 1097'den 1105'e kadar yaptıklarını kısaca özetleyen bir belge böyle diyor: *Lib. jur.* I, 17. Bu belge ve kendisine Solinum adı verilen St. Siméon limanına tekrar değineceğiz. Olay bir başkası tarafından tekrarlanmıştır; 1101'de alınmasından sonra Cenevizlilerin barış içinde muazzam ganimetlerini taksim etmek için çekildiği yer orası olmuştur (Juxta Sulinum in plagia S. Parlerii). (*Ann. Jan.*, s. 14). Bununla beraber, bu işgal birkaç yılı aşamadı.

liğine, onlara katılmasına kadar sahip oldular. Antakya zaptedilir edilmez, yeni Prens Bohémond, Cenevizlilere şehrin içinde bulunan otuz ev, St. Jean kilisesini, bir pazar ve bir çeşme verdi [9]. Buna karşılık onlar da şehri zaptetmek teşebbüsünde bulunacaklara karşı prense yardımda bulunmayı vadettiler. Bu antlaşmada özel bir madde, şehrin bazı müstahkem mevkilerini alan, işgal etmekte olan ve onları terketmek istemeyen Kont Raimond de St. Guilles'e değiniyordu [10]. Bohémond, şehir üzerindeki hakimiyetini bu prensin tanımaması ihtimaline karşı Cenevizlilerin ona saldırıda bulunmaları taahhüdünde bulunmalarını istiyordu; fakat Cenevizliler Provanslılarla dostluk kurmuşlardı. St. Guillies ile alışverişleri vardı [11]; reddettiler. Raimond'un Bohémond'a karşı mücadeleye giriştiği takdirde, Cenovalıların aracılıklarını teklif etmeleri kaydıyle yetinildi, bu aracılık sonuç vermediği takdirde tarafsız kalacaklardı. Raimond, elinde şehrin fiilen bulundurduğu kısımlarını betaatla tahliye ettiğinden, adamlarını kuvvetle kovmak gerekti.

İlk Haçlı seferinin başlıca silâhlı harekâtında, Kudüs'ün zaptında hazır bulunan Haçlılar arasında Cenovalılar vardı; bunlar çok değil idiler; çünkü cumhuriyet bu sıralar tam anlamıyle iç savaş halinde idi; konsüller kaldırıldığından, şefler artık mevcut değildi; bu sebepten uzak seferler için gemiler teçhiz etmek kişilere kalmıştı [12]. Bu türden olarak Guillaume Embriaco ve kardeşi Primus tarafından yönetilen birtakım Cenovalılar iki kadırga ile Yafa'ya geldiler. Orada Haçlılar ile dolu birkaç gemi kendilerine ulaştı [13]. Bu limanda tutunmak arzusunda olduklarından, Kudüs'ün duvarları dibinde yerleşmiş bulunan prenslerden yardım istediler ve aldılar. Fakat Askalon'dan kalkan bir Arap filosu sakin bir gecede limanda demirli filo üzerine saldırdı: Karşı koyma olanaksızdı. Ceneviz'liler kadırgaları terk etmekten başka yol bulamadılar; terk etmeden önce savaş makineleri yapmağa yarayabilecek bütün eşyayı karaya çıkardılar ve bu eşya ile Kudüs'ün önünde bulunan Haçlılara katılmağa gittiler; "Toulouse"lu kont Rai-

[9] 14 Temmuz 1098 tarihli ferman, Ughelli.'de *It. sacr.* IV, 846 vd.

[10] Sybel, *Gesch. der ersten Kreuzzüge*, s. 446, 450.

[11] Canale, *Nuova istoria della republica di Genova*, I, 352, II, 493 vd.

[12] V j. Pawinski, *a. g. e.*, s. 43 vd.

[13] Bütünü altı ile dokuz arasında birbirine uymuyor, Raim. d'Aig., *Recueil, a. g. e.*, s. 294. Caffaro'nun onu, iki olarak tesbit etmesi ilgi çekicidir. (*De liber. or.*, s. 44).

mond'un kıtalarına katıldılar ve muharebe sırasında mühendis olarak başarılı hizmetler gördüler[14].

Piza'ya gelince o da aynı zamanda büyük bir Haçlı seferi için bütün kuvvetlerini toplamıştı. Silâh kullanacak durumda olan burjuvalar 120 gemiden oluşan bir filo ile, 1099 yılının yazında, piskopos Daibert'in komutasında Suriye'ye hareket ettiler. Lazkiye'nin[15] önüne geldikleri vakit en büyük muharebe yapılmıştı; 15 Temmuz'danberi Kudüs haçlıların egemenliğinde idi. Antakya'yı Bohémond, kendi hesabına, onları o vakit Yunanlıların egemenliğinde olan Lazkiye şehrini kuşatmağa inandırdı. Fakat, kuşatılanlar, kendilerini kahramancasına savundular, Bohémond'un projelerini câiz görmeyen diğer Haçlı başları araya girdiler ve kuşatma bu defalık kaldırıldı. Kendi başlarına kalınca, Pizalılar kutsal şehre doğru yola koyuldular. Godefroi de Bouillon ve onunla kalmağa karar vermiş olanlar bu sıralar kilisenin durumunu düzeltmeye çalışıyorlardı. Bununla birlikte, bu sıralar savaş durumu kesinlikle sözkonusu değildi ve Pizalılar Kudüs ile Yafa'nın tahkimine yardım etmekle yetindiler[16]. Kudüs piskoposu olarak atanan şefleri Daibert Arzı mukaddes'te kaldı ve şüphesiz bütün yoldaşları da himayesinden yararlanmak umudıyle aynı şekilde hareket ettiler. Yafa, büyük bir ihtimalle onların başlıca merkezi oldu; çünkü, Godefroi de Bouillon, piskoposa malikâne olarak şehrin koca bir mahallesini verdi (2 Şubat 1100)[17] ve Kudüs'ün limanı olması dolayısıyle Yafa parlak bir geleceğe aday görünüyordu. Biraz ileride, orada, nasıl önemli bir Piza sömürgesinin kurulduğunu göreceğiz.

İtalya'nın tüccar hükümetleri, Haçlı devletlerinin kurulmasına önemli ölçüde katkıda bulundukları gibi onların örgütlendirilmesinde de çok büyük bir rol oynadılar. Kesinlikle söylenebilir ki, İtalyan filolarının yardımı olmadan Latinler, fetihlerini asla sürdüremeyecek-

[14] Bu olaylar için başlıca kaynaklar şunlardır: Caff., göst. yer. ve Raim. d'Aig., s. 294, 298. Guill. de Tyr'e göre (VIII, 9, 10) Cenevizlilerin daha başlangıçta düşünceleri orduya katılmak idi ve yardım istemeleri ancak kendilerini korumak içindi; fakat, ancak kuvvet etkisiyle ordu üzerine ricat etmeğe karar verdikleri açıktır.

[15] Büyük bir ihtimalle eylül ayında; bkz. Hagenmeyer, *Ekkehardi Hierosolymita* (Tübing. 1877), s. 183.

[16] *Gesta triumphal. per Pisanos facta*, Murat'da, SS. VI, 100. *Chron. Pis.*, Ughelli'de, *It. sacr.* X, 121.

[17] Guill. de Tyr, IX, 16.

lerdi. Bütün Suriye sahilleri limanlarına hakimiyet, Haçlı hükûmetleri için şüphesiz bir ölüm kalım sorunu idi. Çünkü, varlıklarının sürdürülmesi için kendilerine gerekli olan insan ve paranın geleceği Batı ile ulaşımı yalnız onlar sağlıyabiliyordu. Bu devletlerin hükümdarları İtalyan filoları tarafından yapılan hizmetlerin önemini hiç bir zaman küçük görmüyorlardı, minnettarlıklarını birçok imtiyazlar vererek ispatlamayı bildiler; öte yandan, İtalya'nın denizci hükümetleri de bu prenslerin kendi ihtiyaçlarını iyice anladıklarından, bir mevkiin zaptından önce yardımlarına karşılık olarak, şehrin içinde ya da çevresinde kendilerine bazı mülkler ve haklar bıraktırıyorlardı. Bu yüzden İtalyan burjuvalarından oluşan birçok koloniler doğdu ki, hepsi Doğu ticaretinin az çok önemli merkezleri oldular.

Godefrori de Bouillon'un elinde Filistin'in batı şehirlerini zaptetmek için, çok az kuvvet vardı; bu şehirlerden bazıları o kadar kuvvetli idiler ki, ümit edilmeyen bir yardım gelmese idi, onları zaptetmeği aklına bile getirmeyecekti; 1100 yılının yazında[18] Venediklilerin rakip oldukları aşağı yukarı 200 gemiden oluşan bir filo Yafa'ya yaklaştı[19] ve yeni gelenler Godefrori'nın komutasında St. Jean Baptiste bayramından (24 Haziran) Assomption'a kadar (15 Ağustos) görev yapmaya söz verdiler. Buna karşılık Haçlılar tarafından işgal edilmiş ve edilecek olan her şehirde, limanlarda ve iç beldelerde, kendilerine bir kilise, pazar olabilecek bir yer bırakılacağının vaat edilmesini istiyorlardı; keza ileride yapılacak savaşlarda fethedilecek her şehrin üçte birini ve Trablus'un zapt edildiği takdirde, yılda verilecek hafif bir vergi karşılığında tamamen kendilerine ait olmasını istiyorlardı. Nihayet, Kudüs krallığının bütün şehirlerinde, Venedikliler vergi muafiyetinden yararlanabilecekler ve krala tabi olanların, sahillerde karaya oturan Venedik gemilerinin mallarına el koymaları yasaklanacaktı[20]. Her ne kadar bu seferden büyük sonuçlar bekleniyor idiyse de Suriye'nin en önemli limanlarından biri olan Akkâ,

[18] Bu tarihin tesbiti için bkz. Kugler, *Boemund und Tancred*, s. 63.

[19] Dandolo, s. 258. *Historia translationis S. Nicolai*, Falminio Corner'de, *Eccl. Venet.* IX, s. 19; bir baskı hatası var; "inopem" yerine "in Jopem" okumak gerekir.

[20] Çağdaş bir belgede işaret edilen şartlar bunlardır, *l'Historia transl. S. Nic.*, s. 19, 20. Dandolo bu konuda çok kısa bilgiler vermektedir: "immunitatis obtento privilegio" diye yazar, s. 258, ve hepsi bundan ibaret.

kuşatılmasına rağmen[21] zaptedilemedi[22]: Carmel'in eteğinde küçük bir şehir olan Hayfa'nın zaptı ile yetinmek gerekti[23].

Fakat henüz bu şehrin kuşatımının bitmemiş olduğu bir sırada[24] Godefrori de Bouillon öldü (18 Temmuz 110); veraseti için hiç bir tertip alınmamıştı ve o sıralarda Antakyalı Bohémond İslâmların eline esir düştüğünden Suriye'nin Haçlı devletleri çok şiddetli bir buhran geçirmek zorunda kaldılar. Aynı yılın sonbaharında; Cenevizli bir ordu Lazkiye'de karaya çıktı, gelişi çok yerinde: Şefleri durumun yarattığı güçlükleri çözümlemeyi üzerlerine aldılar; işe başlamak için, bütün kuvvetleriyle Urfa Kontu Baudouin'i Kudüs tahtına çıkarmaya ve Tancrède'i Antakya naibi olarak atamağa çalıştılar. Baudouin, bunu kabul etmek için, Cenovalıların kendi komutası altında iki şehir zaptedilinceye kadar savaşmalarını şart koştu, Cenovalılar bu yeni görevi memnuniyetle kabul ettiler ve ona 1101 yılının ilk baharında Arsub ile Kayseri'yi alması için yardım ettiler[25]. Ganimet özellikle Kayseri'de[26] o kadar çoktu ki her askerin payına 48 su gümüş ve iki libre biber düştü[27]. Ganimetin en değerli nesnesi de sözkonusu edilen "*sacro cantino*" idi; bu Cenova katedraline düştü[28]. Bu parlak sonuçlar Cenovalılarda serüven anlayışını sürdürmeğe ve onları Suriye ile

[21] *Hist. transl. S. Nic.*, s. 22-25 (bu kaynak, bu olayın işaret edildiği tek kaynaktır).

[22] Dandolo, *ad. geç. esr.*, Akkâ'nın bir zaptından bahsederken tarih ile tezada düşüyor.

[23] Krş. keza Alb. Aq. Bong.'da, s. 299-301. İbni-Haldun, *Nov. act. Acad.' Upsal.* XII, 57.

[24] Bu fikre haklı olarak Hagenmeyer de katılıyor, *Ekkehardi Hierosolymita*, s. 202.

[25] Tarihler şunlardır: Hagenmeyer'in hesabına göre, birincisi için 9 Mayıs, ikincisi için 31 Mayıs; *Ekkeh. Hierosol.*, s. 220 vd.

[26] Kayseri Haçlılar tarafından zaptedilmeden önce daha çok önemli idi. Bkz.'de Vogué, *Les églises de la terre sainte*, s. 430: l'Anon. lat. şunları diyor: "Saracenorum tempore sub tanta nobilitate florebat Cesarea, quod inter Babilonem (Bagdad) et Babiloniam (Kahire) quasi paradisus eorum vigebat.... modo haec omnia ad nihilum redacta sunt."

[27] Caffar. *Ann. Jan.*, s. 11-14; *De liber. civ. or.*, s. 45-47; *Lib. jur.* I, 17.

[28] Bunun, Hazreti İsa'nın son yemeğinde kullandığı kupa olduğu iddia edilir. Uzun zaman bu kupanın benzeri olmayan derecede güzel bir zümrütten yapılmış olduğu zannedildi, fakat iyice incelendikten sonra camdan başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Guil. de Tyr, X, 16: Jac. de Vorag., *Chron. Jan.*, Murat.'da SS. IX, 32. *La Revue archéologique, sacro catino* hakkında kısa bir not neşretti. yıl 1845, s. 149-157.

zengin şehirlerine cezbetmeğe az yardım etmiş olmadılar. İleriyi iyi görenler için ganimet, ancak ayrıntıydı; onlar, Suriye'nin sahilleri üzerinde ticarî hayatın gelişiminin bundan böyle Batılılara ne gibi servet kaynakları sağlayacağını anlıyorlardı. Miraç günü (26 Mayıs 1104) Akkâ, en sonu kapılarını Baudouin'e açtı [29]; bu defa da Cenevizli bir filo önemli bir şekilde başarı için çalıştı ve bu fetihte İtalya'nın tüccar devletlerinden hangisinin daha çok kazandığı sorulabilir; sahilin en işlek ve emin limanlarından birini kazanan devlet mi, yoksa Suriye'nin en müstahkem mevkilerinden birini krallığına katan Kral Boudouin mi? Cenevizlilerin yaptıkları hizmetlerin karşılığını göstermek için Baudouin onlara, fethedilen her üç şehirde, şehirin üçte biri ile o çevrede, eşit oranda toprak verdi; keza önemli bir geliri olan Akkâ limanının gümrük gelirinin üçte birini verdi ki, bu, büyük bir gelir demekti; bundan başka krallığının her tarafında kendilerine, vergi muafiyeti imtiyazını verdi. En sonu, öncesi için geçerli olmak üzere alınan bir tedbir ile Yafa ve Kudüs şehirlerinin her birinde bir mahalle verdiği gibi, yardımları sayesinde fethedilecek olan her şehirde bir mahallenin kendilerine bırakılacağına dair gelecek için teminat verdi [30]. Cenevizliler bu sınırsız imtiyazların temelli olarak kendilerine tanınmasına çok önem veriyorlardı. Bununla birlikte Baudouin'den St. Sépulcre kilisesinin mihrabının kürsüsünde, altın harflerle yazılmış ve kendilerine verilen imtiyazların listesini gösteren bir levha konulmasına izin istediler. Bu levha onlara, 2000 altın sikkeye mal oldu [31]. *Liber jurium reipublicoe Genuensis*'de birkaç kelime ile sözkonusu ettiğimiz yardım beratından sonra bulunan metin bu belgenin metnidir, bundan asla şüphe edilemez [32]. Bu metin, öncekinden daha büyük harflerle ve bir kısmı kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve birinci Haçlı seferleri sırasında kurulan Haçlı devletlerine Cenevizlilerin yaptıkları hizmetleri ve Baudouin tarafından onlara verilen im-

[29] Foucher de Chartres, *Recueil*'de, gös. yer, s. 407 vd.; Alb. Aq. Bong., s. 335 te; Guill. de Tyr, X, 28; Caffar., Ann., s. 14; *De liberat.*, s. 47; *Lib. jur.* I, 17.

[30] Fouch. de Chartr., *Recueil*, s. 387 vd.; Guill. de Tyr, X, 14, 28; Caffar., *De liberat.*, s. 48; *Lib. jur.* I, 16 vd.

[31] Caff., *De liber.*, s. 48, 49.

[32] Senatör Federici bunu *Lettera a Gasp. Scioppio sulle cose di Genova*'sında kabul ediyor, ve Ansaldo da yakınlarda aynı görüşü serdetti (*Atti della Soc. Lig.* I, 1, s. 71). Langer (*Polit. Gesch. Genua's und Pisa's im XII. Jahrh.* (Leipz. 1882), s. 156) aynı fikirdedir.

tiyazların en önemlilerini "mahkûkât" stili ile yazılmış, çok kısaltılmış olarak kapsamaktadır [33]. Metnin birinci kısmı asıl Kudüs krallığında vukua gelmiş olayları anlatır, çünkü onda Antakya'yı, ve limanı St. Siméon'u, Lazkiye'yi, Tortuşa ve Cebail (Gibel - Gibellum)'in Cenevizlilerin katıldıkları çeşitli savaş ve fetihlerine sahne olarak gösterildiklerini görüyoruz.

İşaret ettiğimiz bu isimler Cenevizlilerin orta Suriye'de oynadıkları rolden bahsetmek gerektiğini bize hatırlatıyorlar. Onlar, orada Tuluzlu Raimond ve haleflerinin yavaş yavaş kazandıkları Trablus kontluğunun kurulmasına çok yardım ettiler. 1101 yılının sonbaharında küçük bir filo Cenova limanını terk ediyor [34], Suriye'ye ulaşınca taşıdığı adamlar Kont Raimond'a katıldılar ve *Tortuşa* şehrine taarruz etmesi için kendine yardım ettiler, şehir 1101 yılının sonunda ve 1102'nin başında birkaç günlük kuşatmadan sonra zaptedildi [35]. Bu fetihler, Trablus kontluğunun nüvesini teşkil etti. 1104 te Raimond Akkâ şehrini almış olan diğer bir Ceneviz ordusunun yardımıyle Beyrut ile Trablus arasında olan diğer bir şehri *Cebaili* aldı [36].

[33] *Lib. jur.* I, 17.

[34] Bu filo Korfu'da, temmuz ile ekim arasında, Kayseri'de elde edilen ganimeti Cenova'ya götürmekte olan donanmaya rastladı. Krş. Caffar., s. 14, 47.

[35] Fouch. de Chartr., göst. yer., s. 399; Alb. Aq. Bong.'da, s. 326; Guill. de Tyr, X, 13, 19; Caff., *De Liber.*, s. 47; *Annal. Jan.* s. 15: bu son kısım hakkında şüphesiz kabul etmek lâzımdır ki "Tortosa de Suria capta fuit," kelimeleri 1102 yılına aittirler, çünkü 1103 tarihi imkânsızdır. Bütün Arap tarihçileri Ebülfeda, İbnil-Esir (*Rec. des Hist. des crois. hist. orient.* T. İ. s. 6, 212), İbni-Haldun (Tornberg'e göre *Nova acta reg. acad. scient. Upsal.* XII, 1844, s. 58) bu şehrin zaptını Milâdî 1101 yılının 25 ekim'inde başlayan hicrî 495 yılında gösterirler. Caffaro (*De liber. or.*, göst. yer.) bu olayı 1101 yılına kadar çıkartır. İhtimal Fouch. de Chartr. da şurası muhakkaktır ki bu berikinin, onbeşinci faslın sonunda ve onaltıncı faslın başlangıcında anlattığına göre, 1102 yılının Paskalya gününe rastlaması mümkün değildir.

[36] 16 ocak 1103 tarihli bir beratın mevcut olduğu bir gerçektir. Buna göre Tuluz'lu Raimond Marsilya'nın, St. Victor manastınına, şehrin yarısını hibe etti... Gibellet que inter Tripolim et Berutum sita est... (D. Vaissette, *Hist. de Languedoc*, yeni tabı. III, s. 618 vd.; *Assises de Jérus.*, II, 479; *Cartulaire de St. Victor, Collect. des doc. inéd.*'de II, 151). Sybel (*Zeitschrift für Geschichtswiss.* III, 62) buradan, Gibelet'nin 1102 yılından önce muhakkak isimsiz olduğu sonucunu çıkarıyor ve Kugler (*Boemund u. Tancred*, s. 68) bu görüşe katılıyor. Fakat sözkonusu kısmı daha yakından incelemek gerekir. Bağışlayan, orada, cömertliğinin nedenlerini açıklıyor: "quatenus omnipotens Deus praedictorum Sanctorum et congregationis intercessionibus et meis propiciari dignetur iniquitatibus et suae paucissimae christianitati se opponat aversitatibus:" Yukardaki iki yazarın

Fakat bu bölgenin en önemli noktası olan Trablus, daha çok dayandı. Müslümanlar orada kendilerini şiddetle savundular ve kuşatma yıllarca uzadı; Raimond 1105'te öldüğü vakit kuşatma henüz sona ermemişti. Akrabalarından ikisi, kardeşinin oğlu Cerdagne Kontu Guillaume ila asıl oğlu Bertram, Suriye'deki topraklarına ve fetihler için başladığı teşebbüslerin idaresi mirasına hak iddia ettiler: her ikisi de Trablus'un kuşatımını bitirmek için muhtaç oldukları yardımı sağlamak konusunda Cenova'ya başvurdular; biri oraya sefirler gönderdi, diğeri ise bizzat kendi gitti. Kazanan Bertram oldu. 1109 yılının başında Cenova'dan Suriye'ye 60 gemiden oluşan bir filo ile hareket etti. Rakibinin ölümü, ona ailesinin Suriye'de yapmış olduğu bütün fetihlere konmak olanağını verdi. Aynı yılda, 26 haziran tarihli bir fermanla müttefiklerinin lehine Raimond'un kendisine ayırmış

vardıkları sonuç bana çürütülemez görünmüyor. Raimond, elinde az kuvvet olmasına rağmen, 1102'de Gibelet üzerine bir taarruzda bulunmuş, fakat bunda başarılı olamamıştı. Bu prens, hurafeye önem veren bir anlayışta idi; bununla birlikte Victor manastırına, fethetmek isteğinde bulunduğu şehrin bir kısmını adamakla, başarılı olmayı istemiş olması pek tabiî idi. Eğer gerçekten Gibelet 1102'de alınmış olsaydı vekayinamelerde izlere rastlanması gerekirdi. Halbuki öyle bir iz yoktur; Arap vakanüvisleri, Aboulf., a. g. e. s. 7, İbni-Esir, a. g. e., s. 219 ve İbni-Haldun, a. g. e., s. 60, şehrin alınmasını özellikle 1104 diye gösteriyorlar, onlara göre bu olay Akkâ'nın zaptından pek az öncedir: le Code arabe Quatremère Kugler'de ad. geç. esr., s. 68, aynı tarihi açıklıyor: 28 Nisan 1104; bundan başka Ceneviz kaynakları aynı zamanı işaret ediyorlar (Caff, *Annal. Jan., ierosol. hist.*, s. 49). *Regni* fermanından çıkarılmak istenen sonuçları daha savunmak için 1104'te alınmış olan Gibel "Cebail"in küçük Gibel veya Gibelet olmayıp, büyük Gibel (Gibellum) olduğunu ve kaynak yazarlarının bunları karıştırdıklarını söylemek gerekir. Durum budur ki, ifadelerinin sonunda, Arap yazarları bu tartışmanın konusunu teşkil eden şehrin zaptına tekrar değinerek Grand-Gibel manasına gelen Arapça bir terimi kullanıyorlar (Ebulfeda, s. 9; İbni-l esir, s. 235; İbni-Haldun, s. 65); şu halde fethini işaret ettikleri şehir bir defa "Gibelet" ve bir defa da "Gibel" olacaktır: fakat Ceneviz kaynaklarında bu zıtlık yoktur; bu kaynaklar Akkâ'yı alan ordunun Gibelet'yi de aldığını açıkça söylüyorlar (Gibellum minorem, Gibellettum); ve şehrin zaptından sonra, Raimond'un onun üçte birini Cenevizlilere bıraktığını ve daha sonra oğlu Bertram'ın diğer üçte ikisini kendilerine hediye ettiğini, dolayısıyle bu andan itibaren Gibelet şehrinin tamamen Cenevizlilere ait olduğunu ilâve ediyorlar (Caff., s. 47, 48; ifadesi *Lib. jur.* I, 18 tarafından tekid edilmiştir). Bütün bunlar, Cenevizlilerin hiç bir zaman kendisinde büyük mülke sahip olmadıkları Gibel şehrine değinmeyip, fakat batılıların Suriye'de hâkim kaldıkları sürece tamamen tahtı tasarruflarında olan Gibelet şehriyle ilgilidir. Ceneviz kaynakları diğer bir hatayı yıkmak için bize yardım edeceklerdir; bu hata şudur: Weil, *Gesch. d. Chalif.* III, suppl. s. VI; 0,1104 tarihinde zaptedilen şehrin Gibel olduğu iddiasındadır. Dayanak noktası da

olduğu Cebail hâkimiyetinden feragat etti[37]. Bu andan itibaren Cenova, bu şehrin tamamına hâkim oldu; bundan başka, Bertram, Venedik cumhuriyetine, Başkomutan Roger[38] şatosunu ve Trablus şehrinin deniz yönünden üçte biri ile limanını ve liman karşısındaki adaları verdi[39]. Aslında Trablus, henüz hâkimiyeti altında değildi; fakat bu andan itibaren kesin olarak düşeceği sonucu çıkarılabilirdi. Şehir, aslında birkaç hafta sonra, temmuzun ortalarına doğru teslim oldu[40]. Bu başarıdan sonra Cenevizli filonun şefleri, Antakya Prensi

şudur: Albert d'Aix, Ramiond'un, Tortuşa'dan, müttefikleri olan Cenevizlileri Lazkiye yolunda karşılamak için, hareket ettiğini ve ortak hedeflerinin Gibelet şehrinin kuşatımı olduğunu anlatır; Weil şu halde der, Gibel şehri Tortuş ile Lazkiye arasında bulunuyor; bununla birlikte bu şehir, tek hedefleri olabilirdi. Bu düşünce dayanaksızdır. Albert d'Aix, yer ve tarihleri kolaylıkla karıştırıyor, çağdaş Ceneviz kaynakları, bu nedenle ondan daha güvenilir kaynaklardır. Cenevizlilerin geldiği sıralarda, Raimond'un Trablus'un kuşatımı ile meşgul olduğunu söylerler; pek tabiîdir ki, onları karşılamak için Tortuş'dan hareket edemezdi. Nihayet, bu konuda Tyr'li Guillaume'un bir ihbarını tartışmak kalıyor. Tyr'li Guillaume'a inanmak gerekirse Gibelet, Raimond tarafından değil, Bertram tarafından zaptedilmişti, ve ancak 1109'da. Gerçek olan şey, 1109 da Bertram'ın, Cenevizlilere Gibelet'yi tamam olarak hibe ettiği, fakat bu şehrin babası tarafından işgal edilerek üçte birinin bizzat kendisi tarafından Cenevizlilere verildiğidir. Gibel'in Tancrède tarafından Cenevizlilerin yardımı ile zaptı olayı başka bir sefer sonucudur, bu sefer, bu aynı 1109 yılında yapılmıştır. Tyr'li Guillaume iki olayı bir olay olarak karıştırdı; bkz. Kugler, ad. geç. esr., 43, 75.

[37] *Lib. Jur.* I, 18. D. Vaissette, *Hist. de Languedoc*, IV, 348 vd.

[38] Beratta: "Castrum Rogerii et stabularii" diye okuyacak yerde : "constabularii" diye okumalıdır. Başkumandan Roger'nin ismi, Suriye'nin kuzeyi için XII nci yüzyılın ilk yarısının fermanlarında sık sık geçiyor. Onun Castrum'u şüphesiz, connétable veya Poggio del Conestabile'nin Puy ismi altında bulunan Trablus'un on mil güneyinde Nefin ile Batrun'dan aşağı-yukarı aynı uzaklıkta bulunan bir yerdir. Bk. Cont. de Guill. de Tyr, s. 393; Sanuto, *Secr. fid. cruc.*, S. 85, harita ile; Uzzano, s. 235; *Atlante Luxoro*, ds. *Atti dela Società Ligure*, V, 116. Teuprosopon burnunun doğusunda, bir vakitler Batroun Romalı yolunu geçtiği dar boğaza hükmeden bu kartal yuvasının bazı enkazı hâlâ görülüyor. Viyana profesörlerinden Neumann tarafından tebliğ edilen bu izahat bu şato hakkında Rey'in ihbarlarını doğrulamaktadhr. *Periple des côtes de Syrie*, *Archiv. de l'or. latin*, II, 2, 1882, s. 339".

[39] Ritter (*Erdk.* XVII, 1, s. 606, 619 vd., 625) de onun niteliklerini belirtiyor. Haçlı seferleri devrinde, bu küçük adalardan biri St. Nicolas'ya ithaf edilmişti. Wilken, *Gesch. d. Kreuzz.* VII, 705.

[40] Foucher de Chartr., s. 420; Caffar., *Annal.*, s. 15; *De liberat.*, s. 48; *Hist. regni hieros.*, s. 49; Guill. de Tyr, XI, 10. Kugler, ad. geç. esr., s. 74'de haklı olarak, Guill. tarafından verilen tarihlere itiraz eder: bu konuda Foucher ve oralı vaka-

Tancrède ile bir ittifak akdettiler ve ona Gibellum'u kuşatması için yardım ettiler, şehir 23 temmuzda teslim oldu[41]. Şehrin zaptı ile Provanslıların işgali altında bulunan Suriye sahilleri Normandların işgal altında bulunan kuzey bölgesinde tamamen bağlandı. Bu iş genellikle Haçlı devletlerinin korunmasına doğru atılmış çok büyük bir adımdı. Bununla beraber, Kudüs krallığı ile Trablus kontluğu arasında, çok tehlikeli bir boşluk vardı. Krallığın en kuzey şehri Akkâ ile, kontluğun en güney şehri olan Gibelet, fethedilmeyen geniş bir toprak şeridi ile ayrılmışlardı. Bu topraklar üzerinde Sur, Sayda ve Beyrut şehirleri bulunuyor; bundan böyle Kudüs krallarının başlıca işi onları İslâmların elinden koparmak ve kendi krallıklarına katmak olacaktır. 1110 yılı içinde Kral Baudouin onlardan ikisini, *Beyrut* ile *Sayda*'yı fethetmeyi başardı: birincisini 17 mayısta Cenevizli bir filonun yardımıyle[42], ikincisi 11 aralıkta Sigurd Jorsalafari[43] komutasında kuzey haçlıların ve Doges Ordelafo Falier'nin bizzat yönettiği bir Venedik donanmasının yardımıyle aldı. Haçlı vekayinameleri Venediklilerin bu işe katıldıklarını kaydetmiyorlar, fakat sonraları Dandolo tarafından bu durum, anlattıklarında desteklenmiş[44] ve ifadesi beratlar tarafından tekrarlanmış[45]. Bunlarda Sayda'nın zaptı nedeniyle (*in acquisitione Sidonis*) Kral Baudouin'in Venedik'teki St. Marc kilisesine ve Doges Ordelafo Falier'ye, Akkâ'da çeşitli mülkler ve haklar verdiği ortaya çıkmıştı. Sözkonusu beratın ilk metni kaybolmuştur. Bu nedenle ondan, işaret ettiğimiz şeylerden başka bir şey bilmiyoruz. Fakat Venediklilerin lehinde de mülk terkini ihtiva etmesi çok muhtemeldir.

nüvisler tarafından ileri sürülen kanıtları Fransız tâbii Foucher'nin notları ile uzlaştırma iyi olacaktır; notlar onun kronolojik yöntemi hakkında çok açık bir fikir vermektedirler. Hagenmeyer, *Ekkeh.*, s. 328, de, şehrin zaptı hakkında Foucher ile ayni tarihi, 13 temmuz'u kabul ediyor.

[41] *Ann. Jan.*, s. 15: "Gibellum majorem absque proelio habuerunt" İbnül esîr s. 274 ve İbni Haldun, s. 71'e göre, gerçekte şehri alan Tancréd'dir, onu Antakya prensliğine katan ve içinde inşaat için Cenevizlilere meydan bırakan da odur. Yukarda sözü geçen Arap yazarlarıyle Tyr'li Guill. in iki Gibellum'u karıştırdıkları yer burasıdır: mür. Kugler, a. g. e., s. 74 vd.

[42] *Ann. Jan.*, s. 15; Fouch. de Chartr., s. 420 vd.; Alb. aq., s. 362; Guill. de Tyr, XI, 13.

[43] Riant, *Expédition et Pélérinages des Scandinaves en Terre sainte*, s. 190 vd.

[44] Murat, SS. XII, 264.

[45] Taf. ve Thom. I, 86, 91, 145.

Suriye sahillerinde, bir İtalyan filosunun ortaya çıkışını görmek için on yıldan fazla bir devri aşmak gerekir. Bu arada, Pizalılar Mayorka adasının İslâmlarına karşı mücadele ettiler. Ada bir aralık Hıristiyanlar tarafından fethedildi ise de (1114), yeniden ellerinden çıkmakta gecikmedi. Ceneviz ve Piza Cumhuriyetleri açıktan açığa savaş halinde idi ve bu durumun uzaması onların doğu teşebbüslerini bir sonuca vardırmaktan meneden belli başlı engel oldu. II. Baudouin'nin hükümdarlığı sırasında, batılıların bu malları, Suriye Hıristiyanlarını zaruretin son sınırına getirdi. Düşmanları, onları hem kuzeyde, hem güneyde yıpratıyorlar ve varlığı güneyde gerekli olduğu vakit kral, kuzeyde Müslümanların eline düşmüş Antakya prensliğini savunmak zorunda bulunuyordu. Baudouin, Venedik'ten, çok acele olarak yardımda bulunulmasını istedi. İstediğine en cazib vaadleri de ilişkirmeğe özen göstermişti[46] ve papa bütün kuvvetiyle isteğine destek olduğundan, yardım isteği Venedik halkı ve Doges'u Domenico Michiel tarafından uygun karşılandı. 200 yelkenliden oluşan bir filo[47] bizzat Doges'un komutasında 1122 yılının[48] içinde Venedik'ten hareket etti; fakat Suriye'ye varması çok gecikti, çünkü Venedikliler, Bizans imparatorluğu ile eski bir çekişmelerini halletmek için yolda durarak Korfu'yu kuşatmışlardı. Bu sırada Filistin'in durumu gittikçe kötüleşmekte idi; Kral Baudouin İslâmlar tarafından esir edilmişti (Nisan 1123), Mısır'dan hareket eden düşman, karadan ve denizden ülkeyi işgale hazırlanıyor, halk da çabuk gelmeleri için Venediklilere posta üzerine posta çıkarıyordu. Nihayet Korfu'dan ayrılmağa karar veren Venedikliler Suriye'ye varışlarını, Ascalon açıklarında Mısırlılara karşı kazandıkları parlak bir deniz zaferiyle bildirdiler. Diğer taraftan da şövalyeler Mısır ordusunu birkaç gün önce yenmişlerdi[49]. Bu çifte

[46] *Historia ducum Veneticorum*, Simonsfeld basımı, *Mon. Germ. hist.*, SS. XIV, 73; Dandolo, s. 296 vd. ve evvelkinden mülhem olan Sanuto, Bongars'ta s. 158; krş. Taf. ve Thom. I, 85.

[47] Venedik vakanüvisleri tarafından verilen rakamdır; Fouch. de Chartr., s. 449 ve Guill. de Tyr, XII, 22, de başkalarını işaret ediyor.

[48] Bkz., Fouch de Chartres, gös. yer. göre bu tarih nasıl tespit edildi; Cod. Ambros'ın Dandolo hakkındaki istitratı rakam olarak: VIII Augusti MCXVII'yi veriyor. Bu rakamlar yerine (Taf ve Thom. I, 78 istediği gibi) MCXVIII değil, fakat MCXXII okumak gerekir. Filonun 1123 yılında gittiği Suriye'ye hareketi ve oraya varması arasında, Korfu önünde geçirdiği ancak bir kışlık zaman vardır.

[49] Bu deniz zaferi hakkında "ante impartuosas Ascalonis ripas," bkz. *Pactum Warmundi*, Taf. ve Thom. I, 84'te; Guill. de Tyr., göst. yer., *L'hist. duc. Venet.* göst.

zafer, esir kral vekillerinin cesaretlerini arttırdı. Düşmanın elinde kalmış olan iki deniz kentinden Ascalon veya Sur'dan birini Venediklilerin yardımı ile kuşatmaya karar verdiler. Sonuç olarak Baudouin'in vekilleri Patrik Waremund ve başkomutan Guillaume de Bures (Krallığın diğer bütün ruhanî ve layik prensleri ile) Venedikliler arasında, Venedik donanmasının demirlemiş olduğu Akkâ'da büyük bir ihtimalle 1123 yılının sonuna doğru bir antlaşma aktedildi [50] ve bu antlaşma önceden Kral Baudouin tarafından edilen vaadleri tekrarlıyor ve buna yenilerini katıyordu. Kendilerine taarruz edilmesi sözkonusu olan iki şehrin zaptına Venedikliler yardım ettikleri takdirde, bu iki şehrin her birinin üçte birinin tamamen kendilerine, üçte ikisinin krala kalacağı, toprakların da aynı ilkelere uyularak bölüneceği kayıtlı idi. Bundan başka, krala ait olsun, baronlarından birine ait olsun, bütün şehirlerde Venediklilere bir sokak, bir meydan, bir hamam, bir fırın, bir kilise, tefvizatsız ve her türlü cizyeden muaf olarak verilecekti. Kudüs'te kendilerine krallığına eşit genişlikte bir mahalle bırakılalacaktı [51]. Akkâ'da kendilerine mahsus fırın, değirmen ve hamamları olabilecek, alışveriş üzerinden alınan bütün vergilerden muaf tutuldukları gibi, krala ve uyruklarına ait topraklara girip çıkmada verilen vergiden de muaf idiler.

Antlaşma imzalanınca, iki şehirden öncelikle hangisinin kuşatılacağı kararlaştırılmak için kuraya başvuruldu. Kura Sur şehrine çıktı [52]. Aslında doğal engellere sahip olan bu şehir kuvvetli tahkimat ile de çevrilmişti: Kuşatma 15 Şubat 1124'te başladı: denizden şehre

yer, 73 vd. ve Dandolo s. 270 daha az açıktır; onlara göre savaş Joppé önlerinde olmuş olmalıdır. Düşman donanmasının orada birkaç gün önce beklemiş olduğu doğru ise de, kara ordusu bozgunundan sonra Ascalon üzerine çekilmişti.

[50] Bu antlaşmanın eski ve çok güzel bir orijinali mevcuddur; bu Taf. ve Thom. I, 79 vd. tarafından neşredilmiştir. Guill. de Tyr dahi onu kitabına tam olarak almıştır (XII, 25): Dandolo da s. 270'de ancak özetini veriyor.

[51] Antlaşma hükümleri için bkz. (Taf. ve Thom. I, 85) Guill. de Tyr'nin tercümesinde eski Fransızcaya tekabül eden kısım (*Rec.* I, 55): "en la place de Jérusalem recevoient autant de rente en leur propriété, com li rois i seut avoir."

[52] Ascalon, daha sonra, Kral Baudouin tarafından bir İtalyan filosunun katkısı olmaksızın alındı. Wilken bu olayı haklı olarak 1153 yılında tespit ediyor; ondan beri bu görüş önce Barletta'da bulunan ve Schulz tarafından "*Denkmäler Unteritaliens*. I, 138" de neşredilen bir kitabe ve sonra Arap kaynakları tarafından (Bkz. Wüstenfeld, *Gesch. der Fatimiden Chalifen, Goett. Abh.* XXVII, 1881, K. 3, s. 92)daha inandırıcı bir şekilde tekrarlandı.

yanaşmanın olanaksızlığını anlayan Venedikliler, liman önünde karakol görevini yapan bir gemiden başka diğer bütün kadırgalarını karaya çıkardılar, kuşatma makineleri yaptılar ve Frankların yanında yiğitçesine dövüştüler[53]; bundan başka son derecede parasız kalmış olan Franklara 100.000 altın akçe borç vererek yardımlarına koştular[54]. Şehir 7 temmuz'da[55] teslim oldu ve antlaşma da hemen yürürlüğe girdi; Venedikliler şehrin kendilerine ait olan üçte birini tamamen işgal ettiler[56]; hatta parlak hizmetlerine mükâfaten, şehrin yarısının veya üçte ikisinin de kendilerine teklif edildiği, fakat kabul etmekten çekindiği ileri sürülür[57]. Bu olaydan bir süre sonra serbestliğe kavuşan Baudouin, kumandanlarının yaptıkları vaadleri tekrarlamakta[58] kusur göstermedi; yalnız Sur'un savunması için Venediklilerin paylarına üçte birinin geliri ile uygun bir kuvvet bulunduracaklarını ekledi; antlaşmanın orijinal metninde Venediklilerele ticaret yapan uluslardan kesinlikle gümrük vergisinin kaldırılmaması belirtilmişti. Ne unutkanlık ne de ekleme, bir rastlantı ya da hatanın sonucu değildiler; kral gümrükler konusunda elinin kolunun bağlanmasını istemiyordu[59].

Özet olarak, şimdiye kadar sözkonusu olanlardan Haçlı devletleri prenslerinin, İtalyan filolarının yardımı olmaksızın hiç bir suretle Suriye'nin deniz şehirlerinden hiç birisini almadıkları ortaya çıkmaktadır. Venediklilerin katılma payları çok sınırlıdır, fakat sahil şehirlerinin önemlilerinden sayılan Sur'un zaptında bulundular. Pizalılara gelince, Arşevek Daibert'in yönetiminde çok ümit verici olmakla beraber, sonuç olarak çok verimsiz olan seferden sonra, onları birkaç defa 1108'de Haçlıların yardımcısı olarak görüyoruz. Tuhaf bir rastlantı

[53] Tyr'li Guill. XIII, 1-14; Fouch. de Chartr., s. 479 ve dd.; *Hist. duc Venet.*, göst. yer, s. 74; Dandolo, s. 271.

[54] *Hist. duc Venet.*, göst. yer; bu yaklaşık olarak 130.000 fr. eder.

[55] Fouch. de Chartr., s. 465.

[56] Guill. de Tyr, XIII, 14; Dand., göst. yer.

[57] "*Chron. Altin.*, gös. yer." Bu kaynağa göre esarete düşmüş olan Baudouin yerine tahta doges'un çıkarılması projesi düzenlemişti: bu bilgilerin sahte olduğu kesindir.

[58] Bu tekrar şartı belli başlı noktalarda antlaşmanın iktibasından başka bir şey değildi; bkz. "*Ad. calc. Dandul.*, s. 274 vd." ında onun hatalı bir metnini ve yanlış bir tarihini veriyor, 1130; "Taf ve Thom. I, 90 vd."da onun çok iyi bir tecrübesini yapıyor ve asıl tarihi saptıyor, Akkâ, Mayıs 1125.

[59] Bu, Wilken'in dediğine uymaz, *Gesch. d. Kreuzz.*, s. 501.

eseri olarak, bu defa alınması gerekli olan Lazkiye idi ve kendilerine karşı savaşılanlar İslâmlar değil, Yunanlılardı. Yunanlılar ile Normandlar arasında, Suriye'nin kuzeyinde patlak veren rekabet sonucu Lazkiye'ye tesahub eden, iki tarafın da şiddetle dövüştüğü kesin bir mücadeleye müncer olmuştu. Bir buçuk yıllık bir kuşatmadan sonra Prens Tancrède henüz bu şehrin sahibi olmuştu ki (1103)[60], yeni bir Yunan ordusu yardıma yetişerek şehri ve limanı tekrar ele geçiriyor. Yalnız bir Normand garnizonu tarafından savunulan kale, kuvvetçe çok üstün bir düşmana karşı uzun süre dayanıyor[61]. Bununla beraber, anlaşıldığına göre, en sonu teslim oldu; çünkü başka bir tarafta meşgul olan Tancrède ona yardım göndermedi. Fakat, serbest kalır kalmaz, Tancrède şehrin kalesi önünde Pizalı bir ordu ile gözüktü; bu ordu kendisine, kaleyi zapt etmesine ve onu Antakya prensliğine katmasına 1108) yardım etti[62]. Lazkiye'nin teslim olmasından önce, Pizalılara, başardıkları takdirde (*si Deus aliquo modo dederit ci civitatem*) ticaret yapmak için, Lazkiye ve Antakya şehirlerinden her birinde bir mahalle, ve genellikle bütün şehirlerle hükümetlerin de serbest ticaretle her çeşit vergiden muafiyet vaad etmiş bulunuyordu. Şehrin zaptından sonra vaadleri, aşağı yukarı kapsayan bir şartla tekrarladı[63]. Arsuf ve Kayseri'nin 1101, Akkâ'nın 1104, Trablus'un 1109'daki kuşatımlarında Ceneviz filosunun yanında bir Pizalı filonun bulunduğu ileri sürüldü: halbuki, Cenevizliler ile Pizalılar arasındaki ilişkinin ne ol-

[60] Raoul de Caen, s. 708; Anne Comn. II, 107; krş. Fouch. de Chartr., s. 407.

[61] Tudebod. contin.; ds. *Recueil des hist. des crois.*, s. 228; Anne Comn., II, 123-126; Raoul de Caen, s. 712, 715 vd.

[62] İmparator Alexis ile Bohémond'un Durazzo'da barış aktettikleri devirde (Eylül 1108), Lazkiye artık Yunanlılara ait bulunmuyordu. Fakat, imparatorluktan hangi tarihte ayrıldığını kestirmek güçtür; Eks'li Albert tarafından verilen bilgiler (s. 530) çok şüphelidir ve Tyr'li Guill. (X, 23) Antakya prensliği hakkında pek az şey bilmektedir. Kugler, *ad. geç. esr.* s. 71, de 1106 yılını, Wilken, *a. g. e.*, II, 275 vd., da 1108 yılını kabul ediyorlar. Biraz önce sözkonusu Piza kaynaklı belge sorunu son tarih lehinde kesip atıyor.

[63] İki ferman da 1108 yılınındırlar: Dal Borgo, *Dipl. Pis.*, s. 85 ve d., *Documenti sulle relaz. tosc. coll' Oriente*, s. 3. Lazkiye, denize, Suriye şehirlerine özgü olan sütunlu bir sokak ile bağlı idi (girişte, *Abh. der Berl. Acad.*'da, 1854, *hist. phil. Cl.*, s. 345 vd.; birinci part. LXXXIV, s. 332). İnşa edilmiş olan St. Nicolas kilisesinin bu kemerleri Pizalıların payını teşkil ettiler. Prens Renaud buna, geçici deyimiyle limanda bulunan diğer bir inşaat sahası ekliyor: Dal Borgo, s. 86 vd., 94; *Doc. sulle relaz.*, s. 6, 15 vd.

duğu bilinince bu silâh arkadaşlığından şüphe etmeğe hakkımız vardır; aslında bu üç sefer nedeniyle, az güvenilir bir tek vakanüvisin, Eksli Albert'in Pizalılarla Cenovalıları[64] kaydettiği düşünülürse, sözkonusu şehrin kuşatımlarında Pizalıların millî bir kıta halinde bulunduğu güçlükle kabul edilebilir. Bununla beraber, güvenilir bir tanık olan Chartr'lı Foucher'nin anlattığına göre, Arsufu ve Kayseriyi kuşatan Ceneviz ordusunun saflarında diğer devletlere mensup İtalyanlar vardı[65] ve hatta gerek bu sırada, gerek Akkâ'nın kuşatımında Gandolfus adında soylu bir Pizalının Cenevizliler yanında akrabalarından yakınlarıyle savaşarak göze çarpacak bir şekilde sivrilmiş olması ihtimali vardır; çünkü, Kral Baudouin Cenevizlilere verdiği gümrük muafiyeti, onun ailesinin bütün üyelerini de kapsıyordu[66].

Haçlı devletlerinin kurulmasına ve inkişafına bu kadar fiilen çalışan İtalya'nın üç denizci şehrinden sonra Fransa'nın güney şehirlerinden birisini Marsilya'yı anmak gerekir. Bu işte Marsilyalıların payını belirtmek temenniye şayandır. Onların daha birinci Haçlı seferi sırasında yükseldikleri sanılmaktadır; çünkü, Godefroi de Bouillon'a yaptıkları hizmete karşılık, halefi I. Baudouin 1117'de lehlerine bir berat çıkarttı, bu ferman Kudüs'teki mahallelerinin sınırını, hiçbir yabancının[67] bu mahallede yerleşemeyeceği ve özel bir fırına sahip olamayacağı şekilde, sınırlamalarını mümkün kıldı. Başlangıçta yaptıkları hizmetlere, başkalarını da eklediler ve gerek savaşlara bilfiil katılmakla, gerek para ikrazıyle, gerek iyi öğütler vermekle Kudüs krallığı için olduğu kadar, Trablus Kontluğu için de anlamlı olmayı bildiler. Bu olaylar Kral Anjou'lu Foulques tarafından 1136'daki ve Kral III. Baudouin tarafından 1152'deki övgülerine vesile olmuştur. Bu hizmetlerin, Marsilya halkı için ödülü; gümrük ve tüketim rüsumundan muafiyet ile, Kudüs'te, Akkâ'da ve krallığın diğer bütün şehirlerinde bir sokak, bir kilise, bir fırın bulundurmak hakkı oldu[68].

[64] Bong. tabı, s. 310, 335, 361 vd.

[65] *Recueil*, s. 385.

[66] *Lib. jur. reip. Jan.* I, 16.

[67] M. Deguignes bu fermanın bir özetini "les Mém. de l'Acad. des Inscr.'de veriyor XXXVII, 515; fakat onu sahtekârlıkla 1117'de II. Baudouin'e bağlıyor, halbuki "I. Baudouin" (1119) da hâlâ hüküm sürmekte idi.

[68] Baudouin'in fermanında "villas de marina" (var. villas de mare), vardır, Foulques'inkinde kısaca "villas" denmektedir. Birincisi Papon'da *Hist. de Provence.* II. Preuves, No. XVIII, ve Méry et Guindon, *Histoire des actes de la municipalité de*

Haçlı devletlerin kurulmasına yardım etmek konusunda insan ve paraca fedakârlıkta bulunan bütün tüccar ulusların Haçlı devletleri hükümdarları katında özel işleme tutulmaları pek tabiî idi. Buna karşılık, aynı hizmetleri yapamayanlar oradaki yerlerini kaybettiler. Amalfili'lerin durumu böyle oldu. Halbuki bunlar eskiden beri Suriye'yle ilişki kurmuşlardı, durumun etkisiyle bu ilişki ilerlemeliydi. Daha Haçlı seferlerinden önce Antakya'da bir Amalfili'ler[69] mahallesi vardı; olduğu gibi kaldı; Ceneviz mahallesi onun yanında kuruldu; yeni prensler Amalfili'lerin mülklerine, pek az bağışta bulundular. Bütün bağışlar Prens III. Bohémond tarafından, ihale olunmuş Lazkiye limanında topu topu üç dükkân (*Estracones, estacines = stationes*)'dı[70]. Trablus şehrinde Haçlıların hâkimiyeti zamanında birkaç mağaza elde ettiler[71], bunlar arasında vikont'un mağazası ile bir hâl işaret edilir; Amalfililer onları şehrin İslâmlar tarafından zaptına kadar ellerinde tuttular ve gerçek mal sahibleri Amalfi piskoposları idi; ticarethanelerinin gelirini genellikle onları yönetmeği üzerlerine almış olan vatandaşlarına bırakıyorlardı[72]. Bu noktada son sözü söylemek için Kudüs krallığının bütün şehirleri içinde bir Amalfi kolonisinin

Marseille, I, 183 vd.'nda ve ikincisi Papon, göst. yer., No. XIV, ve (özet olarak) Méry ve Guindon'da, I, 182'de bulunuyor. Baudouin'in fermanında Marsilya'lılar tarafından para ikrazı mevzubahs olduğundan "ad succursum Esqualone et Joppe" bu cihet şartın 1152 yılının değil, fakat 1152 yılının olabileceğini hatıra getiriyor, çünkü bu son tarih Ascalon'un kuşatım ve zaptı tarihidir.

[69] "Ruga, vicus Amalfitanorum;" Ughelli, *It. sacr.* IV, 847; Paoli, *Cod. dipl.* I, 27, 38.

[70] Bu berat Ughelli, *It. sacr.* VII, 203 ve Pansa, *Istoria dell' antica republica di Amalfi*, I, 94'de bulunuyor. Fakat en doğru metin Camera'nınkidir, *Istoria d'Amalfi*, s. 204; ve *Memorie di Amalfi*, s. 202. Son zamanlarda, Rey, Ducange'ın *Familles d'Outremer* tab'ında 1163 tarihi üzerinde şüpheler ileri sürdü; ferman failinin, 1126 tarihinde Antakya prensliğini babası I. Bohémond'dan tevarüs eden II. Bohémond olduğunu ileri sürdü. Fakat Camera tarafından verilen ve Rey'in tanımadığı metin, ki en sahih olandır "Boamundus Boamundi filius" yerine eski tabılarda olduğu gibi "B. Baemundi fil" vardır. Bu ise ancak 1163 veya 1164'te (Rey, s. 194) Antakya prensi olan Raimond de Poitiers'nin oğlu III. Bohémond'a mahsus olabilir. Fermanın yazıldığı sırada o, henüz Lazkiye ve Gabulum senyörü idi.

[71] Onlardan bazılarına el konmuştu, fakat III. Raimond'un bir kararıyle (15 Haziran 1163) tekrar sahiplerine iade edildiler: Camera, *Memorie di Amalfi* II, 202 vd.

[72] Pansa'da 19 ekim 1168 tarihli şarta bkz. göst. yer, I, 97; Camera'da, *Storia*, s. 205; *Memorie*, s. 203 vd., ve Ughelli'de a. g. e., s. 204; Pansa'da, II, 53 vd. 137 vd.'nda 1267 ve 1286 yılları fermanlarının özetlerine bkz.

varlığının gösterildiği tek şehrin Akkâ olduğunu eklemeliyiz. Amalfililer orada Piza mahallesinin yanında bir mülke [73] ve St. Nicolas mezarlığında ölüleri için özel bir yere ve Manso adını taşıyan Amalfi'li bir soylu tarafından yapılmış kemik koymağa özgü bir yere sahiptiler [74]. Hiç bir belgede, Suriye'de Amalfi'li bir vicont veya konsül'ün adına rastlıyamadım.

Amalfili'lere yapılmış önemsenmeyecek bağışla, *Venediklilere*, Cenevizlilere, Pizalılara verilen büyük armağanlar ve terkedilen önemli topraklar arasında, ne kadar büyük bir fark var! Bununla birlikte, burada doğruyu söylemiş olmak için, yapılan bütün vaadlerin her vakit gerçekleştirilmediğini ve birkaçının sonra geri alındıklarını söylemeliyiz. Meselâ 1110'da aktedilen bir antlaşmanın kapsadığı vaadleri gerçekte yenilenip kapsamı genişleyerek Kudüs krallığının her şehrinde tam bir mahalleye (yani bir pazarla, bir kilise, bir hamam, bir fırın) sahibi olmak hakkını Venediklilere veren 1123 antlaşması harfi harfine hiç bir zaman uygulanmadı. Aslında Venedikliler de, Kudüs bunun dışında olmak üzere, diğer iç şehirler için bu konuda asla aldırış etmiyorlardı. Fakat, sahil şehirlerinde de ve özellikle kendilerine üçte biri sağlanmış Ascalon şehrinde bile yapılan vaadleri elde edemediler [75]. Aynı durum, büyük bir ihtimalle, her deniz şehrinde bir mahalleye sahip olmak hakkını kazanan Marsilyalıların da başına geldi. Cenevizliler, zaman geçtikçe, genellikle imtiyazlarının taarruza uğradığını, mülklerin kuvvetle daraltıldığını gördüler ve bu konuda birçok şikâyetlerde bulundular [76]. St. Sépulcre kilisesi papazlarının katılmasıyle kral Amaury (1162-1173), Cenevizliler tarafından krallık için yapılan hizmetleri gösteren ve ödül olarak elde ettikleri imtiyazları sıralayan kitabeyi tahribe kadar ileri gitti [77]. Cene-

[73] Pansa'da, II, 53 vd.'nda 1267 senesine ait bir fermanın özeti.

[74] Pansa, I, 91; Ughelli, VII, 203; Camera, *Storia di Amalfi*, s. 206; *Memorie di Amalfi*, s. 200.

[75] Venedik Balyosu Marsilius Georgius tarafından 1244 te kaleme alınan şikâyetnameye bkz. (Taf. ve Thom. II, 398); haklı olarak eski antlaşmanın maddelerinin uygulanmasını istiyordu (aynı esr. I, 85, 88, 90, 92).

[76] *Annal. Jan.*, s. 24, 31.

[77] *Annal. Jan.*, s. 51 M. de Vogüé (*Les églises de la terre sainte*, s. 221) kilisenin dahilinde yapılan değişiklikler sırasında kitabenin tahrip edildiğini düşünüyor. Ona göre, kralın Cenevizliler hakkında niyetini kötüye kullandığını gösteren hiç bir şey yoktur; bununla birlikte, bu durumda niyeti kötüye kullanma sözkonusu olamaz, sayalım ki, bu değişiklik her şeyi altüst eden bir karışıklık olsun; bu, biraz iyi niyetle

vizlilerin, intifa etmekte bulundukları tasarruf senetlerinin yavaş yavaş unutulabileceğini gösteren bu hareket, onları korkutacak durumda idi; bununla birlikte müdahalelerile kitabelerin tekrar ortaya konmasını sağlamak iyilikseverlik göstermiş olan çeşitli papaların katında, birçok girişimlerde bulundular[78]; bir sonuç elde edilemedi; bu ise IV. Amaury'nin oğlu Baudouin'in kendilerine karşı belirli bir kötülük göstermesine ve mülkleriyle haklarını tanımak istememesine engel olamadı. Aynı acılar kendilerini Trablus Kontluğunda bekliyordu. Henüz kendilerine bırakılan şehrin üçte birine sahip olmuşlardı ki, Prens Bertram sözünden dönerek onları oradan kovdu[79]; ve Cumhuriyetin bu üçte bir üzerindeki tasarrufundan hakkı intifa sağladığı hiç bir vakit için belli değildir; Kont III. Raymond da onların bu hakkını inkâr etti; Papa III Urbain ona bu konuda bir uyarıda bulundu ise de[80], bir sonuç alındığı kesin olarak ispat edilmemiştir.

Suriye toprakları üzerinde en çok mazharı müsaade olmuş olan üç devletin mülklerinin tevzi tarzı belirli eşitlikleri gösteriyordu; bunlar genellikle üç devletten her birinin şu veya bu mahallinin zaptında kendisine düşen az veya çok hisselerin tam kendileri idi. Bu kabilden olarak Suriye'nin kuzey bölgesine asker vermediklerinden dolayı Venedikliler, orada pek az şeye sahiptiler, Antakya prensliği ile Trablus kontluğunda sahip oldukları şeylere gelince payitahtın duvarları ile kuşatılmıştı. Cenevizlilere gelince, Antakya'nın zaptı arefesinde bir fondaco ile St. Jean kilisesini ve otuz mağaza elde etmişlerdi[81]; sonradan (Temmuz 1109) Gibel "Cebail"in zaptında yaptıkları yardımlara ödül olarak, Tancrède, onlara, bu şehrin limanında inşaat için bir yer daha (*fundum in portu*) ve şehir dışında bir malikâne (*villa*),

kitabenin korunmasına veya diğer bir tarafa nakline engel değildir. Aslında, kralın Cenevizliler hakkında başka bir düşmanca harekette bulunduğu da bilinmektedir; kralın, Cenevizlilerin düşmanı Pizalılara Mısır'a yapacağı bir seferde yardımlarını sağlamak için başvurduğu biliniyor.

[78] *Lib. jur.* I, 228 vd., 309, 331 vd.; Ughelli, göst. yer, IV, 874 vd.; Langer, *ad. geç. eser*, s. 156, da hakli olarak, *Lib. jur.*'da bulunan papa ile III. Alexandre'in iki emirnamesinden birine 1169 tarihini katıyor; bu emirname orijinal metnine göre *Giorn. ligust.* X, yeniden başıldı, 1883, s. 164; Sur Senyörü Conrad de Montferrat, kitabenin 1192'de onarımına izin verdi. (*Lib. jur.* I, 401), ama Cenevizliler 1187 den beri Kudüs'ün İslâmlar eline geçmesinden dolayı bundan bir şey kazanamadılar.

[79] Caff., s. 48, 49.

[80] *Lib. jur.* I, 338 vd.

[81] Ughelli, *It. sacr.* IV, 846 vd.

keza Lazkiye'de liman üzerinde bulunan bir mahalle (*ruga*), Elie şatosu[82] ile bir kilise terk etti[83]. Aynı sıralar Pizalılar Antakya'da bir mahalleyi tamamen (*vicum S. Salvatoris*) ve Lazkiye'de Colonnades sokağı ile St. Nicolas kilisesini elde etmişlerdi[84]. Halbuki, Venediklıler Antakya'da bir kilise, bir ev ve birkaç dükkânla yetinmek zorunda idiler[85]. Trablus kontluğunda da işler buna benzer bir akışla gelişti. Hatta, orada önemlice bir yerin Venediklilere bırakılması için galiba uzun zaman geciktirildi; ama bu kontluğun varlığının ilk yüzyılından, Venediklilere verilen bir tek ferman ancak bize kadar ulaşmıştır; bu ferman 1117 tarihlidir; Kont Ponce'un St. Marc kilisesine bütün bağışı liman üzerinde bulunan bir tek mağazadır[86]. Halbuki Pizalılar, şehirde, miktarları, satın almak veyahut hediye kabul etmek suretiyle çoğalan birçok[87] ev sahibi idiler. Cenovalılar'a gelince, Prens Bertram'ın niyetini kötüye kullanması yüzünden, hakları olduğu halde Trablus şehrinin üçte birini elde edemediler, buna karşılık Gibelet "Cebail" şehrine tamamen ve "Puy du Connétable" köyüne sahip oldular ki, bu suretle dde sonuç olarak gene çok kârlı idiler.

Kudüs krallığında durum bundan tamamen farklı idi. Orada Pizalılar diğer devletten aşağı mevkide idiler. Başlangıçta Sur'da Kral II. Baudouin'in bağışladığı beş evden başka şeyleri yoktu[88]. XII. yüzyıl süresince bu ilk mevcuda, satın almak yoluyle olsun, imtiyaz biçiminde olsun, çeşitli evler, inşaat için yerler, bir hal, bir kilise, topraklar, bahçeler ve banliyöde değirmenler kattılar[89], bu suretle zengin ve önemli bir koloni kurdular. Akkâ'da Kral Amaury (1168) ve Kral IV. Baudouin (1182) onlara bir kilise ile, umumî ve hususî

[82] Krş, bu şato hakkında Raoul de Caen, cap. 151.

[83] Ughelli, *It. sacra*, IV, 847 vd.

[84] Dal Borgo, *Dipl. Pis.*, s. 85; *Doc. sulle relazioni tosc. coll' Oriente*, s. 3; sonraları Antakya'da bir ev ve Lazkiye'de bir inşaat alanı da aldılar: Dal Borgo, s. 86, 93; *Doc.*, s. 6, 15 vd.

[85] Taf ve Thom. I, 102 vd.; 134, 149, 176.

[86] Taf ve Thom. I, 76 krş. I, 146.

[87] Dal Borgo, s. 95, 84, 103; daha iyisi *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 17, 24, 25.

[88] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 7'nin aşağısına.

[89] 1156, 1165, 1187 yıllarının fermanlarına bkz., ds. *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 6 vd., 11, 26 vd. (Dal Borgo, *Dipl.*, s. 87 vd.; 90, 100 vd.), Taf ve Thom .II, 385'de bir hâl ve bir Pizalı kilisesi anılarak Paoli'de *Cod. dipl.* I, 168;de Sur'da "fonde de Pise"i karşılaştırma.

evler inşa etmek için yerler verdiler[90]. 1154'te Askalon kontu, Yafa'da pazar için uygun bir yer, bir kilise ve birçok evleri kendilerine karşılıksız verdi[91]. Nihayet Piza komününün Kudüs'te ve Kayseride emlâka sahip olduğunu biliyoruz; bunun kanıtı bir belgedir ki, bir bölümü, Pizalıların, Kudüs piskoposuna, Kudüs'te Sancta Maria de Latina kilisesine ve Kayseri papazlarına yapılan itirazları belirtiyor[92].

Cenevizlilerle Pizalıların durumlarını karşılaştırmak istersek, işte, 1104'te Kral I. Baudouin'in bir tek fermanında kendilerine verilen imtiyazların listesi[93]: Kudüs ve Yafa şehirlerinin her birinde bir mahalle, Akkâ, Kayseri, Arsuf şehirleriyle banliyölerinin her birinin üçte biri, gelecekte, enaz elli Cenevizlinin kuşatımına katılacağı şehirlerden herbirinin üçte biri, altı yıl sonra Beyrut için beliren durum budur.

Venediklilere gelince, biricik imtiyazları gereği olarak yardımları olmadan dahi zaptedilmiş olan krallığın, her şehrinin bir takım hakları idi. Gördük ki, bu haklarını, her tarafta elde edemediler. Fakat bu bir istisna idi. Antlaşmanın Sayda ve Hayfa'da uygulandığına eminiz. Uygulanım durumu Hayfa için 1165 tarihli bir fermanda tesbit edilmiştir[94]; Sayda'ya gelince, Venedikliler bu şehrin zaptına yardım ettiklerinden, Kral I. Baudouin bu nedenle onlara ne yazık ki sonradan kaybolan, bir imtiyaz fermanı verdi. Bununla beraber, bu fermanın bir izine, sonraki fermanlarda[95] kendilerine bağışlanan Akkâ'nın bir yolu nedeniyle rastlanıyor. Venedik kolonisinin Akkâ'da sahip olduğu emlâk 1123'te yeni bir bağış ile daha çoğalmıştır. Aynı zamanda, kral onlara, Kudüs'te bizzat sahip olduğu topraklara eş değerde bir toprak veriyordu. Fakat onların büyük kazançları Sur'dadır[96]. Sur'un üçte biri arazi ve meralarıyle tamamen kendilerine bırakıldı[97].

[90] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 14, 23 (Dal Borgo, s. 91 vd., 96).

[91] *Doc sulle relaz. tosc.*, s. 8 (Dal Borgo, s. 89).

[92] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 7 (Dal Borgo, s. 88).

[93] *Lib. jur.* I, 16 vd.; Krş. bu fermanın sonunda nakledilen kitabeyi "10 Kal. Maj. 1105" fermanına dayamak mümkün değildir, I. Baudouin'e de izafe edilmiş ve Lünig tarafından (*Cod. dipl. Ital.* II, 2081)de işaret edilmiştir, onda vakitsiz olarak Ascalon'un zaptından bahsedilmiştir, bu ise bir sahtekârlığa kanıttır.

[94] Taf. ve Thom. I, 146.

[95] Taf. ve Thom. I,86, 91,145.

[96] Bu mahalli tetkik eden Prof. Mr. Prutz, Venedikliler tarafından elde edilen bu üçte bir bugünkü Sur şehrinin güney ve daha doğrusu güney doğu kısmını teşkil edecektir(*Aus Phönizien*, s. 269).

[97] Taf. ve Thon. I, 79 vd., 90 vd., 140 vd., 145 vd., 167 vd.

Şimdiye kadar söylenenlerden anlaşılıyor ki, Batının tüccar cumhuriyetleri tarafından gönderilen kolonilere şehirlerde verilen imtiyazlar, ya bir inşaat alanı (*platea*), ya birtakım mağazalar, ya tam bir sokak veyahut şehrin daha önemli bir bölümünden oluşmaktadır. Tüccar bir devletin mülkü olmuş yapıların tümü, genellikle bu veya şu devletin *ruga* veyahut *vicus*'u adıyle gösterilmekte idi[98]. Bunlar resmî binaları, koloninin ortak ihtiyacını gören yapıları ve özel ikametgâhları kapsıyordu. Resmî binalar arasında, ön safta yönetim merkezi ve mahkeme olan "*bailliage*"ı anmak gerekir; koloni başkanının oturduğu ve mahkeme üyeleriyle toplandığı, meclis topladığı yer orasıdır[99]. Önemi az olan kolonilerde aynı çatı altında bazen "bailliage" ile antrepo yan yana bulunuyorlardı. Örneğin Antakya'da durum böyle idi; orada, Venedikliler Prens Renaud'dan kendilerine ait mahkeme işlerini antrepolarında halletmek iznini istediler[100]. Bununla beraber, genellikle bu iki yapı Sur ve Akkâ mahallelerinde olduğu gibi dağınık idiler[101]. Bu büyük mübadele merkezlerinde, mağaza ve dükkân vazifesini görecek büyük bir antrepoya ihtiyaç vardı (*fundicum, funeicium, magnum palatium fontici*). Kolonların din ihtiyaçları aslâ ihmal edilmemişti, ya kendilerine bağışlanan mahalle ile beraber mevcut bir kilise de verilmiş, yahut koloniler cemaati bizzat bir veya birkaç tane inşa etmişlerdir[102]. Bu kiliseler, anavatan büyük kilisesinin azizine istekle adanırlardı. Buna içindir ki, Venedik-

[98] *Ruga* teriminden sonra campus kelimesi geldiği zaman bir ticaret mahallesine tabi açık bir mahal (bir pazar) ifade eder. Örneğin, Sanuto (*Istoria di Romania*, Hopf'da, *Chron. greco-rom.*, s. 165) "Akka" ekseriya gördüğü bir kişiden söz açarak diyor ki "in Acri (Acre) passar per il nostro campo (Venediklilerinki)e per la nostra ruga" aynı manayı, "platea Januensis" terimine izafe etmek gerekir: bu terim 1260 tarihli bir fermanda aynı vilâyetin bir mahallini ifade ediyor (Taf. veThom. III,32).

[99] Taf. ve Thom. III, 40'ta yayımlanan ferman, "Tyri in palatio communis Janue, ubi regitur consilium."da verilmiştir. Venediklilerin de bunlarda kendi "domus cum duabus curiis, ubi habitat bajulus" (ayni k. II, 364) ve Akkâ'da" palatium, ubi habitat bajulus"leri vardı (aynı k. II, 390 vd.). Akkâ'da Ceneviz cemaatine ait evlerin birinin alt katı mahkemeye ayrılmıştı (subtus quod tenetur curia); Sur'un Ceneviz kolonisinde ayni iş için ayrılan ev "lobia communis" ismi ile gösterilmişti. Bak: *Arch. de l'Or. lat.* II, 2, s. 215, 222.

[100] Taf. ve Thom. I, 134.

[101] Ayni kitapta II, 364, 390-393.

[102] Venedikli'ler Sur'da üç taneye sahip idiler (Taf. ve Thom. II, 362 vd.); en büyüğü ve en zengin vakıfları olan St. Marc idi.

lilerin, Sur'da, Akkâ'da, Beyrut'ta St. Marc kiliselerini[103], Cenevizlililerin Sur'da, Akkâ'da büyük bir ihtimalle Kayseri'deki St. Laurent kiliselerini görüyoruz[104]. Öte yandan kolonilar, kendilerine özgü *değirmen*, *fırın* ve özel *mezbahaya* sahiptiler: koloninin tesisatı özel, veyahut kendilerine haftada ancak bir gün ayrılan bir *hamam*la tamamlanıyordu[105].

Ticaret mahallesi ne kadar çok geniş ise, o kadar çok *ikametgâh*, *mağaza* ve küçüklüğünden dolayı kişiler tarafından işletilen *atölyeleri* kapsıyordu. Cemaat onları satarak veya kiralayarak oldukça önemli gelir sağlıyordu[106]. Ev, dükkân ve barakaların (*stationes*, *estaçones*)[107] kiraları her yıl özellikle, Batıdan ticaret gemileri kafilelerinin vardığı sıralarda artıyordu; bu ticaret hayatı faaliyetinin artmasında, her defasında vesile oluyordu[108]. Kafilelerle gelen ve onlarla gitmek zorunda olan seyyahlar, vatandaşları olan koloniler katında işleri bitinceye kadar yatıp kalkıyorlardı. Bu tür bir kolonide yerli halkın ne gibi insanlardan oluştuğunu bilmek ilginç, fakat bizi bu konuda aydınlatacak bir istatistik aramak vakit kaybetmek demek olacaktır. Kesinlikle

[103] Taf. ve Thom. I, 140, 148, 281 vd. 425; II, 26, 126, 174, 362, 424 vd. 429 vd., 445 vd.; III, 31 vd., 153.

[104] Paoli, *Cod. dipl.* I, 164; Ughelli, *It. sacr.* IV, 882; *Lib. jur.* I, 412. Caffar., s. 14; *Arch. de l'Or. lat.* II, 2, s. 215, 220.

[105] Cenevizlilerin Beyrut'ta bu çeşit bir hamamları vardı; *Lib. jur.* I, 665, 687.

[106] Balyos Marsilio Giorgio Venedikli cemaatın Akkâ'da 1244'te aldığı gelirin bir listesini düzenledi; bkz. Taf. ve Thom. II, 389 vd. Birkaç yıl sonra Ceneviz kolonilerinin konsolosları Gugl. di Bulgaro ve Simone Malocello, Akkâ cemiyetine ait evlerin, mağazaların, mahzenlerin ilâh. bir kira listesini düzenlediler (14 Temmuz 1249); kiralama ya panayır zamanı (ad passagium), ya bütün yıl için yapılırdı: Simone Malocello yalnız Sur kolonisinin çevrede bulunan çiftlik, toprak, bahçeler dahil geliri için benzer bir liste saptadı, (12 Aralık 1249); ertesi sene Akkâ için böyle bir liste yapmaktan vazgeçti (3 Mayıs 1250). Bu listeler büyük önem kazanmışlardır; onların şimdiye kadar ancak, hatalar ve yanlışlarla dolu baskıları vardı. C. Desimoni onları yakında *Archiv. de l'Or. Lat.* II, 2, s. 215-224'de neşretti: "Quatre titres des propriétés des Génois à Acre et à Tyr" başlığını taşıyan makalenin 2. 3.'üncüsüdürler.

[107] Bkz. Taf. ve Thom. II, 362, 390 vd. ve Lazkiye Amalfili'lerine verilen ferman. Camera'da *Istoria*, s. 204; Murat., *Antiq. ital.* II, 413. Bu dükkânları tutan küçük tüccarlar "d'estaçonniers" (stationarii) ismi ile gösterilirlerdi, bkz.: *Assises de Jérus.* II, 175, 178, 361; "Apotheca (depo) quae vulgari vocabulo Statio nuncupatur;" Prutz, *Malteser Urkunden*, s. 103: krş. 87, 122.

[108] Taf. ve Thom. II, 391 vd. İleride bu konuya ilişkin açıklayıcı bilgi vereceğiz.

bilinen bir şey varsa, o da ne Akkâ'daki Venedikliler mahallesinin örneğin Venedikliler tarafından, ne de Sur'daki Cenevizliler mahallesinin Cenevizliler tarafından tam olarak bu devletlere mensup insanlar tarafından iskân edilmediğidir. Tüccar devletler bir mahalleye vaz'ıyed ederken ilks sakinleri çıkartmaktan adamakıllı çekiniyorlardı. Bu türden olarak, örneğin, Kudüs krallığı hakimi ile Venedik doges'u arasında 1123'te imza edilen bir antlaşmada, çeşitli uluslara mensup kolonilerin, ikametgâhlarını *Venedikliler mahallesinde* kurulabileceklerini çok doğal bir şey gibi anlatılmıştır[109]; ve dolayısıyle Venediklilerin Sur'daki hisselerine düşen üçte bir kısım içinde *Suriyeliler* ve *Yahudiler* vardı ve orada tam bir huzur içinde yaşıyorlardı[110]. Bunlar bir kira verdikten başka, ülke ve halk hakkındaki önemli bilgilerini yabancı tüccarların hizmetine adıyorlar ve özellikle onlara yetişmiş usta işçi gibi hizmet görüyorlardı. Bundan dolayı da Venedikliler mahallesinin göbeğinde Suriyeliler tarafından işletilen ipek fabrikalarıyle[111], Yahudiler tarafından işletilen cam fabrikalarının yükseldiği görüldü[112].

Tüccar cemaatlerine izafe edilen emlâkın dağıtımında, bahçelerin bu emlâkin infikâk kabul etmez kısımları olduğu kabul ile kalınmıyarak her zaman onlara şehirlerin civarında, kırlarda, önemli imtiyazlar da katılıyordu; eğer onlara bağışlanan şehrin üçte bir kısmı idiyse buna, bu şehrin civarında bir mil yarıçapında olan toprakların katılması da tasavvur edilmiyordu. Bu gelenek kendililerine özgü olan bir toprakta hububatları, sebzeleri ve o vakte kadar tanımadıkları Doğuya özgü birçok bitkileri yetiştirmek kolaylığını sağlıyordu. Tarlalar "Casaux" diye anılan binaların çevresinde gruplar teşkil ediyorlardı; küçük çiftliklere de Casaux denildiği gibi, kulübelere ve daha doğrusu köylere de deniyordu[113]. Kırlardaki bu imtiyazlar

[109] Taf. ve Thom. I, 88, 92; karş. III, 152.

[110] Aynı kit. II, 358 vd.; Yahudiler ayrı bir mahallede toplanmışlardı. Prutz'un "domus nostrorum Judeoru" teriminden çıkardığı yerinde sonuçlardır. Taf. ve Thom. II, 364.

[111] Aynı müel. II, 359.

[112] Cam yapımının (ex vitreo) Venedik cemaatına getirdiği varidat listesi (Taf. ve Thom. II, 385) ve Tudèle'li Benjamin'in Sur Yahudi camcılarının maharetlerini övdüğü yeri (Asher baskısı, s. 62 vd.).

[113] Beugnot, *Mém. sur le régime des terres dans les principautés fondées en Syrie par les Francs à la suite des croisades. Bibl. de l'école des chartes.* 3'üncü seri (1854), s. 252-256.

ilk antlaşmalarda şehrin içinde verilen imtiyaza eklenerek tayin edilmişlerdir[114], bu suretle cemaatlerin lehinde teşkil edilen mülkiyeti arziye sonraları daha çoğaldı[115]. 1240'ta Venedik cumhuriyetinin elçisi olan ve bu görevi uzun süre yürüten Marsilio Giorgio (Zorzi)'nın anlattıklarına göre, Venediklilerin, Suriye şehirlerinin içinde sahip oldukları emlâkin önemi hakkında, bir fikir edinmek mümkündür[116]. Bu anlatılanlarda, *Sur şehri civarında bulunan yaklaşık olarak seksen casaux* (çiftlik kulübe, köy)nun bir ad cetveli vardır[117]. Çoğu 1243'te Venedik kolonisinin fiilen mülkü idiler; içlerinden küçük bir kısmı, ya komşular, veya aç gözlü vasallar tarafından zor ve baskıyle veya bizzat kendi temsilcilerinin ihmali dolayısıyle koloninin elinden çıkmıştır. Bu emlâk, deniz sahilinden şehrin civar tepelerine hâkim yaylaya kadar uzanıyordu; orada, tarlalar, sebze bahçeleri, bağlar, şeker kamışı tarlaları, zeytinlikler ve incirlikler ve şurada, burada tek tek, veyahut küçük çiftlikler oluşturacak biçimde toplu köy evleri görülüyordu. Venedikliler, görünüşe göre, bizzat bu mülkleri işletmiyorlardı; fakat bazı belirtilerden bu servet kaynaklarını kesinlikle ihmal etmediklerini anlamak mümkündür; özetle, "toprakları iyi ekilsin diye" köylülere tohum avansında bulunuyorlardı. Biraz önemli Casaux'larda da müdürler (*gastaldiones*) yerleştiriyorlardı. Bu toprakların asıl çiftçileri *Suriye köylüleri* idi. Şurada burada rastlanan isimlerden bu yön anlaşılıyor, ama hepsi halkın aşağı sınıfına mensup değildi, zira içlerinde kendilerine reis vasfı verilen birtakım kimseler vardır; bu vasıf bir hâkimlik ifade etmekte ve Reis'lerin vatandaşları gözünde

[114] *Lib. jur.* I, 16; Taf. ve Thom. I, 88.

[115] 1163, Bethléem piskoposu Raoul, Marsilya cemaatına Akkâ'da bulunan birçok evler ve bir de "Casale Romadet" terk etti: *Bibl. de l'Ecole des chartes.* XXXIV, 1873, s. 656 vd. Cenevizlilere ilişkin şeyler için de, bkz. *Lib. jur.* I, 358, 401; Taf ve Thom. II, 368 ve *Arch. de l'or. lat.* II, 2, s. 223, 228. Piza'lıların Akkâ, Sur ve Joppé etrafında sahip oldukları casaux'lar için, bkz. *Doc. Sulle relaz. tosc.*, S. 26 vd., 28, 30, 33, 34, 36, 39. (Dal Borgo. s. 97. 101, 107, 109); Taf. ve Thom. II, 377. Prutz, *Phönizien*, S. 286 ve d.'da Sur'un civarındakilerini tasvir ediyor.

[116] Her ne kadar Wilken bu söylentilerin birçok kısımlarını önceden tanıtmış ise de, Taf. ve Thom. onları tam olarak neşretmekle bilime büyük bir hizmet etmiş oldular, bkz. Wilken, *Gesch. der Kreuzz.* VII, 371 vd.; Taf. ve Thom. II, 351 vd.

[117] Bu isimlerden bazıları zamanımıza kadar gelmiştir; bkz. Prutz, *Aus Phönizien*, s. 276 vd. Bu yazar, ne yazık ki, Quatremère'in, Makrizi, *Hist. des sult. mamel.* tabında II, 1, s. 216 vd.'nda bu Casaux'lardan birçoklarının Arapça isimlerile gösterdiğini unutuyor.

saygı gördüklerini ispat etmektedir[118]. Hasadın üçte ikisini, veya dörtte üçünü köylülere terk etmek âdetti. Cemaat ancak üçte bir, veya dörtte birini istemekte idi[119]; bundan başka çiftçiler, elçiye bazı bayramlar vesilesiyle yılda üç defa bir tavuk, yahut on yumurta, veyahut peynir ilâh vermek zorunda idiler; saban başına bir defa angarya (*angariae*) sözkonusu edilmiştir. Onu da kendi koşum hayvanlarıyle yapmak zorunda idiler. Bazen bir casal'ı oluşturan sabanlardan bir kısmının serbest olduğu söylenmiştir. Bu, topraktan bazı parçaların köylüye vergiden muaf olarak verildiğini gösterir gibidir. Köylülerin toplumsal durumlarına gelince, hepsi köle derecesine indirilmemiş görünürler; çünkü, bazıları (*homliges*) olarak gösterilmişlerdir, bu, bir derebeyi göreneğinin Doğudaki uygulanımına ilişkin bir örnektir.

Şehir ve köylerdeki bu arazi mülklerinden ettikleri istifade yanında tüccar cemaatlerin *bazı vergilerin bir kısmından intifa hakları vardı*. Nitekim, Cenevizliler, antlaşmalara uyarak, Sur'da, Akkâ'da, Lazkiye'de, Suveydiye (portus S. Simeonis)'de liman gelirinin üçte birini alıyorlardı[120]. Sur'da Venedikliler, limanda alınan rüsumun vesair birtakım gelirin üçte birine sahiptiler; bundan başka, muahedelerine göre, yılda 300 altınlık bir akçe almak hakları idi. Bu akçe kendilerine öncelikle Sur'daki krallık örtülü ödeneği (*funda*) tarafından, ve daha sonraları Akkâ limanının gelirinden ödenecekti[121]. Ama, burada, daima ihtiyaç içinde kıvranan Kudüs krallarının tüccar devletlere

[118] Beugnot, göst. yer, s. 413: "Reis" unvanı, Frankların otoritelerine saygı gösterdikleri Suriyeli hâkimlere verilmiştir, kelimenin asıl anlamı "şef" olduğundan, Franklar onu, gerçekte kumandan veya hâkim olmayan, fakat, doğuş, servet ve eski beledî gelenekler dolayısıyle vatandaşları katında az çok otoritesi olan kimseleri göstermek için kullanıyorlardı.

[119] Bu göreneğin Suriyedeki Haçlı devletlerinde yaygın olduğu görünüşü var. Tatarlar katında ve Suriye'de toprak ürünlerinden aynen alınan vergiyi karıştıran ünlü seyyah Guill de Rubrouck s. 228'de diyor ki "in Syria rustici dant tertiam partem fructuum.". Şu halde onların vaziyetleri Cte. Beugnot'nun zannettiği kadar kötü değildi. Beugnot, onların bütün ürünleri, ancak yaşamağa yetecek kadarını aldıktan sonra, vermek zorunda olduklarını savunmak için hileli bir kanıt ile işe girişiyor (a. g. e. s. 421 vd.).

[120] *Lib. jur.* I, 16, 30 vd,, 249, 358, 401; Canale, *Nuova istoria della repubblica di Genova*, II, 293.

[121] Taf. ve Thom. I, 86, 92, 141, 168; II, 367, 384 vd. *Arch. de l'Or. lat.* II, 2, s. 225. "funda" kelimesi hakkında daha ileriye bkz.

verdikleri bu çeşit haklara karşı gösterdikleri saygısızlığa ilişkin bir örneğimiz vardır. Kral Foulques, Venediklilerin bu 300 altınını tanımayanların ilkidir ve halefleri aynı yolda hareket ettiler; sonraları, hiç bir hakka dayanmayarak, Sur gelirinden kendilerine bırakılan üçte birin de verilmesinden vazgeçildi[122].

Haçlı devletleri hükümdarları tarafından, antlaşma veya bağış suretiyle, verilen imtiyaz hukukunun onlar için ne *féodal bir kölelik*, ne de *zorunlu bir vergi* yüklemediği gözönünde bulundurulmalıdır. İtalyan cumhuriyetleri, muharebeye, Haçlı ordularının şefleri yanında, onların müttefikleri ve muadilleri sıfatiyle katılmışlar, ganimetten paylarını almışlar ve ona prensler gibi tam bir muafiyet dahilinde sahip olmuşlardı[123]. Bununla beraber, antlaşmalarda, kolonilerinin yerleştikleri şehirlerin savunusuna çalışacakları şart koşulmuştu. Kral II. Baudouin Sur'daki Venedikliler üzerine, gelirlerine uygun sayıda insan vermelerini yükledi. Aynı ilkenin sonucu olarak, Surdaki Venediklilerin savaş zamanında zorunlu hizmete tabi kimselerin listesine alınmış olduklarını, Kudüs cinayet mahkemesinde saklanmış bir listede görüyoruz[124]; Sur'un sağlamağa zorunlu olduğu yirmi sekiz şövalyenin[125] üçünü Venedikliler teçhiz etmekle yükümlüydüler[126]. bundan başka yüz belediye çavuşu bulundurmak zorunda idi; bu gruba Venediklilerin de katılmaları, kesinlikle sözkonusu edilmemiştir[127]. Akkâ'da da şehrin korunması için onlara bir miktar insan teçhiz etmek yükümlülüğünün verilmiş olması mümkündür; Sanuto, "*Secreta fidelium crucis*"ine bir Akkâ planı iliştirmiştir; bu planda, Venedik mahallesinin uzağında surun bir kısmı ile kule görünmektedir, bunların Venediklilerin korunmasına ayrılmış olmaları muhteledir;

[122] Aynı müel. I, 141; II, 384 vd.

[123] "Ab omni exactione libera sicut regis propria:" Taf. ve Thom. I, 85. "Libere et regaliter possideant." Aynı müel. 88. "Italiani a cunctis tributis liberi:" *Tractatus de terra sancta*, Thomas baskısı, s. 15.

[124] *Le livre de Jean d'Ibelin*, Beugnot'da I, 425.

[125] Yine bkz. Sanuto, *Secr. fid. cruc.*, s. 174.

[126] Sur'un ilk fethi sıralarında Rolando Contarini (hakkında Taf. ve Thom.'a bkz., I, 141) isminde birisi, cemaat namına ve yerine bu üç şövalyeyi teçhiz etmeği üzerine almış, buna taviz olarak da şehrin civarında mülk elde etmiştir. Taf. ve Thom.'daki (II, 387) "Rolando Contareno pro tribus militiis" cümlesinin açıklaması kanımca budur.

[127] Bkz. Sanuto, göst. yer. *Assises*, 1, 426; Prutz, *Aus Phönizien*, s. 258, de Venediklilerin hisselerini uygun biçimde vermek zorunda olduklarını kabul ediyor.

zira planın altında şu açıklama okunmaktadır: "*custodia Venetorum*". Cenevizlerin savaş sırasında zorunlu olarak hizmete tabi olduklarını ispat eden hiç bir şey yoktur; şaşılacak şey, mahkeme cetvellerinde kendilerine rastlanmamasıdır. Krallar veya vekilleri tarafından Müslümanlar, veyahut diğer devletlere karşı örgütlenen seferlerde tüccar cemaatlerin askerlerinin bulunması ender bir durum değildi[128]; fakat bu konuda cemaatler tamamen serbest idiler. Küçük cemaatlerden, saldırı seferleri için, ordunun mevcudunu kabartmaları aslâ istenmemiştir. 1257'de Ancône sakinleri Akkâ'da bir sömürge kurdukları vakit, tek taahhütleri, herhangi bir düşmanın denizden veya karadan şehre, veya limana, veyahut arazisine taarruzettiği takdirde kralın emrine hazır elli silâhlı adam bulundurmak olmuştur[129].

Feodalite sistemi, Haçlılar tarafından kurulan devletlere tam anlamıyle sokulmuştu; yalnız, bağımsız toprakları ile, tüccar cemaatler bu sistemin birliğini bozan bir leke halinde idiler; bundan dolayı baronlar, onlara kötü gözle bakıyorlardı; cemaatler tarafından kazanılan mülke dokunulamadığı için onlar, her ne suretle olursa olsun cizye getiren toprakların hiç olmazsa, cemaatlar eline geçmesini engellemeğe çalışıyorlardı. Bu nedenledir ki, bilindiği gibi feodal zihniyetinin ifadesi olan Kudüs mahkemeleri, bu cemaatlara fief'lerden veya "bourgeoisies[130]" lardan satın almayı yasakladılar.

Bundan başka örgütleriyle de, yönetimleriyle de, tüccar koloniler, kuşatılmış oldukları feodal âlem ile bir tezat teşkil ediyorlardı. Bu tezadı iyi anlamak için, bir an geldiğimiz yola dönmek ve onları kaynaklarında incelemek gerekir. Tüccar devletlerden biri, herhangi bir şehirde bir mahallenin imtiyazını elde ettiği vakit, yeni koloniyi yönetme, yani orada adaleti sağlama, onu komşuların saldırılarına karşı savunmak için bazı kimseleri görevlendirmek gerekiyordu. Nitekim Gibelet'yi alan Ceneviz ordusu şefleri Cenova şehrinin hakkı olan (bu hak o sıra şehrin üçte biri idi) mahallenin yönetimini vatandaşlarından Ansaldo Corso ismini taşıyan kimseye vermeden, şehri terk etmediler; sonraları, Cenova şehrine diğer iki, üçte bir pay bırakıldığı vakit Ugone Embriaco isminde biri yönetimlerinde görevlendirildi; bu

[128] Krş. örneğin Cont. de Guill. de Tyr., s. 218 D. 219 ve s. 334, 433.

[129] Paoli, *Cod. dip* I. 1, 157-161.

[130] Bak. *Assises de Jérusalem*, Beugnot tabı, I, 372, 399: II, 255 ve yayımcının ikinci cildin önsözdeki uyarıları, s. IXIII.

adam, bir süre sonra bütün hisselerin yönetimini nefsinde topladı. Akkâ şehrinin zaptından sonra da aynı şekilde hareket edildi. Burada Ceneviz mahallesinin yönetimine Cenova şehri büyük kilisesi rahiplerinden Sygbaldus isminde biri getirildi[131]. Bu şekilde harekete sebep, bu mahalleye ilişkin imtiyaz fermanının, Cenova şehrinin St. Laurent büyük kilisesi adına yapılmış olması idi[132]. Sygbaldus'ün unvanı "vicommes" idi; bu unvan, uzun zaman, Akkâ'daki Ceneviz kolonisinin şefinin taşıdığı unvan olmuştu[133]. Başlangıçta Venedikliler bu unvanı Cumhuriyetin Suriye ve kolonilerindeki temsilcileri için de kabul etmişlerdi. Marco Fascarini'ye göre[133a], Teofilo Zeno adlı bir venedikli 1117 yılından itibaren Suriye'de baylos (bailo) unvanıyle bu yeri işgal etmiştir; 1860 yılına kadar olay, gerçekten yetki sahibi bir bilgine inanılarak böylece kabul edilmişti. Fakat, ben onun yüzyıllık bir hata yaptığını ispat ettim. Gerçekten de, onun dayandığı belge Gibelet Senyörü Guy imtiyaz fermanından başka bir şey değildir; bu belgede şu kayıt var: *Theophilus Geno bajulus in Suria*, bu ferman 1217 yılına aittir[134]. Haçlı devletlerin kurulmasından önceki uzun yıllar zarfında hiç bir belge Venedik kolonilerine gönderilmiş hiç bir memurun adını taşımaz. Böyle bir ad'a ilk rastladığımız belge 1183 yılına aittir, ve bu belgede *Jacobus Grandenicus vicomes in Ackon* adı vardır[135]. Pizalılara gelince, ilk zamanlar onların koloni reislerinin de vikont unvanını taşıdıkları anlaşılıyor. Çünkü, 1156'da IV. Baudouin bir vikontluk imtiyazı şekli altında onlara Sur şehrinde özel bir mahkeme imtiyazı verdi[136]. Yirmi yıl sonra, Akkâ Pizalı kolonisi, epeydir Suriye'deki Pizalılar arasında kullanılan konsolos unvanıyle[137] meydana çıkıyor. Tüccar devlet kolonilerinin başı-

[131] Bu olaylar Caffaro tarafından, *De liber.* civ. or., gös. yer, s. 47, 48.'de. nakledilmiştir..

[132] Akkâ'daki Ceneviz mahallesine "Ruge beati Laurentii" isminin verilmesi bu yüzdendir. Bkz. *Lib. jur.* I, 412.

[133] Sygbaldus'ten sonra ismi bize kadar gelmiş olan viconte'lardan biri "Cacciabove vicecomes in ruga S. Laurentii" isminde biridir. İsmine 1169 yılına ait bir fermanda rastlanmaktadır. Mür., Belgrano, *Archiv. stor. it. da*, Seri 3, VIII, 2, s. 160.

[133a] *Delle letteratura Veneziana*, ikinci tabı, s. 25.

[134] Taf et Thom. II, 196;

[135] Ayni yazar., I, 176;

[136] *Doc. sulle. relat. tas.*, s. 7

[137] Ayni müel., s. 17. Pipindo consul Aeonensis (Pisanorum), 1179

na vikontlar atamak âdetinin sebebini, ülkenin diğer hâkimlerinin geleneklerinde aramalıdır. Gibelet'nin zaptından sonra, Toulouse'lu Raimond, şehrin kendisine ait kısmının yönetimi için bir vikontu görevlendirmişti[138]. Bununla birlikte Cenevizlerin kendi hisselerini yönetmek için bir vikont atamaları çok doğaldır. Kudüs krallığı meselesinde görüyoruz ki, her şehrin, ister doğrudan doğruya krala, ister vasallerinden birine bağlı bir *Vikontu olacaktı*; *bu Vikont baş yöneticiydi* ve *burjuva mahkemesine başkanlık ederdi*: asılzade olmayan bütün halkının, gerek barış gerekse savaş sırasında, şefi idi; vikontun başkanlık ettiği mahkeme, burjuvalara ilişkin bütün işlere bakmağa yetkiliydi; soylular ise, kendi aralarında seçilen *yüksekdivanda* yargılanırlardı[139]. İtalyan Cumhuriyetlerinin bütün çabası, kendi kolonlarına ayrıcalıklı bir durum yaratmaktı; öyle ki, bunlar devlet memurlarından ne emir alsınlar, ne de onlardan adalet dilensinler ve bütün işlerini kendi uluslarından olan memurlarla görsünler. Aslında prensler, - ister kral olsun, ister krala tabi hükümdar, - bu cumhuriyetlerin kendilerine bezlettikleri büyük hizmetlere bir şükran belirtisi olmak üzre bunlara önce bu muafiyetleri memnunlukla verdiler ve belirli şehirlerden olan yurttaşların büyük bir toplama vardığı yerlerde bu cumhuriyetlerin kendi vikontlarını ve özel *mahkemelerini* (*curiae*) bulundurmalarına izin verdiler. Kolonlar bu mahkemelerde, vikontun başkanlığı altında toplanan ve kendi uluslarından olan adul heyeti üyesi tarafından yargılanırdı[140]. Bir Suriye şehrinde, bitişik sokak ve evlerin tümü üzerine Arap uluslarından birine imtiyaz verilmiş, o günden itibaren artık o mahalle kendine özgü muafiyetlere sahip ayrı bir bölge oluştururdu; artık orada hiç bir devlet memuru emredemez ve hüküm veremezdi; o mahallenin ayrım gözetilmeden bütün halkının artık, anayurtça atanmış vikonttan başka şefi ve hâkimi yoktu[141]. Sonraları, hükümdarlar devletlerini örgütlendirme ile uğ-

[138] Caffaro, *De liber. civ. or.*, s. 47.

[139] *Assises de Jésus.*, Beugnot baskısı, T. I, Mukaddime s. XVI, vd; T. II, s. XX ve 22, not.

[140] Taf. ve Thom. 2, 361; Lünig, *Cod. dipl. Ital.* I, 2459 vd.

[141] Sur şehrinin fethinden sonra, Venediklilere bir mahallenin imtiyazının verilmesi nedeniyle, bir antlaşma yapılmış ve bu antlaşmaya da şu hüküm konulmuştur: "super cujusque gentis burgenses in vico et domibus Venetorum habitantes eandem justitiam et consuetudines, quas rex super suos, Venetici habeant' (Taf. ve Thom. I, 88, 92).

raşabilince, oralarda derebeylik sistemini uygulamaya çalıştıkları zaman, kendilerinin kazaî yetkilerinden çıkmış olan bu koloniler onlar için bir güçlük yaratmıştır; bunun içindir ki, vikontların yetkilerini sınırlayarak kendi memurlarının yetkilerini genişletmeye başlamakta gecikmemişlerdir. Daha 1155'ten itibaren Ceneviz cumhuriyeti Suriye'deki Ceneviz mahkemelerinin (*Justicia*) yetkilerini günden güne, gittikçe sınırlamaya çalıştıklarından, Kudüs kralından, Trablus kontundan ve Antakya prensinden şikâyette bulunuyordu. O sıralarda (Kasım veya Aralık'ta) Papa IV. Adrien, birkaç Doğulu rahiple beraber "Bénévent"te bulunuyordu; Cenova ona, özel bir elçi aracılığıyle şikâyetini sundu. Papa, prenslere, Cenevizlileri zorlamakta devam ettikleri takdirde kendilerini aforoz edeceği tehdidinde bulundu. Bu nedenle yazılan namelerden ne yazık ki, yalnız birinin metni saklanmıştır, bu name Kudüs Kralı IV. Baudouin'e gönderilmiştir; bu namede, Akkâ, Ceneviz vikontluğunun kral tarafından özel olarak istilâ hedefi sayılmış olduğu ve kral adamlarının, gümüş yüklü bir Ceneviz gemisini zapteylemiş olduğu görülmektedir[142]. Aynı Baudouin, 1156'da Pizalılarla bir barış akdetmiş; antlaşmadan önce düşmanca tutumlarda bulunulmuş olduğu belgeden anlaşılmaktadır[143]. Aslında Piza bu devirde Mısırla dostluk ilişkileri kurmuştu; fakat sırf bu durum, düşmanca tutumları açıklamağa yeterli neden değildir, halbuki bu anlaşmazlığın, Ceneviz aleyhine gelişen yukarıda gördüğümüz olayla aynı zamana rastlaması, Suriye hükümdar prenslerince tüccar kolonilerin serbestliklerine karşı alınmış gizli tertibatın var olduğunu ispat eder. Durum, aslında dinî alanda da tamamen benzer bir görünüm göstermekte idi. İtalyan cumhuriyetleri, kolonilerinde rahiplik görevlerinin uluslarından kimseler tarafından yürütülmesine büyük bir önem verirlerdi[144]. Fakat burada önemli bir sorun ortaya çıkıyordu: Anayurt tarafından bir sümürgeye gönderilen bir papaz, mahallî piskoposlara mı, yoksa anavatanın piskoposlarına mı bağlı

[142] Bkz. Caffar., *Annal. Jan.*, s. 23, 24; Jaffé, *Reg. pontif.*, s. 664 vd.

[143] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 6 vd.; Langer, op. cit., s. 66, daha fazla açıklamaya girişmektedir.

[144] Akkâ Baş Piskoposu "Jacques de Vitry"nin "Jul. de Saint-Génois" tarafından yayımlanan mektupları (*Mém. del'Acad. de Brux.*, T. XXIII. 1849); ikinci mektupta, bu rahibin, Ceneviz, Piza ve Venediklilerin kilisenin sözünü dinlemediklerinden kendilerini beğenmediği görülmektedir: "auctoritate sua capellanos in capellis suis ponebant."

olacaktı? Bu meseleden dolayı, bir yandan Suriye piskopos ve başpiskoposları, öte yandan da İtalyan tüccar ulusları, arasında bir sürü anlaşmazlık çıkmıştır. Sur'daki bir tarikat veya bir manastıra bağlı olmayan serbest Venedikli papazların bu bölge piskoposuna karşı aldıkları durum, Roma divanında uzun bir davaya sebep olmuş ise de, bu davanın sonucu hiç bir zaman açıkça öğrenilmemiştir[145]. Akkâ piskoposu, bu şehrin St. Marc kilisesi serbest papazlarını bir sözleşme ile kendi uyruğuna almayı başardı; piskopos bu başarıyı elde etmek için, Venedik ruhanî dairesinde bulunan St. Démétrius kilisesini onlara terk etti[146]. Elimizdeki belgeler ispat ediyor ki, aynı anlaşmazlık Ceneviz ve Pizalılara karşı da vardı[147].

Şu halde Suriye'de yerleşmiş tüccar uluslar, mallarını, hukuk ve özgürlüklerini korumak için krallar, ülkesinin büyükleri ve sivil devlet yetkileriyle sürekli mücadele halinde idiler. Fakat, karşılaştıkları güçlük bu kadarla kalmıyordu; *anayurdun*, hiç olmazsa Venedik ve Cenevizin *mülk ve haklarına* saldıranların başında kendi kolonları geliyordu. Ceneviz cumhuriyetinin denizaşırı kolonları şeflerine, 1225'-te, en ağır cezalar müeyyedesiyle, komün mülklerinin ferağını yasaklaması muhakkak ki sebepsiz değildir[148]. Öte yandan, bazı Venedik kolonileri yöneticilerinin ihmali devlet için zararlı olmuştur[149]. Fakat, en önemli hırsızlıklar, soylu aileler tarafından yapılmıştır. Devrin derebeylik sistemine olan yöneliminden yararlanan bu aileler, tımar olarak kendilerine komün mülkleri devrettirmek becerikliliğini göstermişlerdi. İşte buna bir örnek: Venedik Doges'u, Rolando Contarini adında birine tımar olarak Sur'da ev ve köyler vermişti: Contarini varissiz öldüğünden, Venedik kolonisi yönetimi bunun mülk-

[145] Dandolo, Murat., XII, 319'da; *Archiv. Venet.* XXII. (1881), s. 325 vd.; Taf. ve Thom. I, 281 ve müt., 425; II, 26 vd., 174, 362 445 vd.; *Innocent. III. epist.* lib. IX. no 138, Bréquigny tabı, II, 951 vd.; *Registrum epistolarum perditarum Innoc. III.* Theiner'de, *Monum. hist. Slav. merid.* s. 48, 67.

[146] Taf. ve Thom. III, 31 vd.

[147] Ughelli, *Ital. sacr.* IV, 876-883; *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 27, 37. 82 vd. Tronci, *Memor. pis.*, s. 169.

[148] *Lib. jur.* I, 753. Suriye'deki bir Ceneviz konsolosu, ulusunun pek lehinde olarak düzenlenmiş bir imtiyaz senedini satmakla, ayni derecede ağır sayılan bir suç işlemiş olabilirdi: bu açıklama, arşivlerdeki eski bir tezkereden çıkarılmış olup Belgrano'nun "*Le colonie commerciali degli Italiani in Oriente*" eserim hakkındaki makalesinde yayımlanmıştır. *Archiv. stor. ital.*, Sér. III, T. VIII, kısım 2, s. 160.

[149] Taf. ve Thom. II, 388.

lerinin, ilk sahibine rücu hakkına dayanarak, - cemaatin müşterek mülküne tekrar almak iddiasında bulundu ise de, ölünün dul karısı bu mülkü vermekten kaçınarak krala başvurmuş ve bu suretle bu mülkü tasarrufu altında bırakmağı başarmış ve sonunda da, vasiyetnamesini kral lehine düzenlemişti ki, böylece bu mülk komün için kaybolmuştur [150]. Suriye'deki komün mülkünün tımar olarak veya ücret karşılığında kiralanması Ceneviz'de, Venedik'ten daha çok idi. Cebele'nin zaptından sonra, Haçlı prenslerin Ceneviz cumhuriyetine şehrin önce üçte birini ve sonra da tamamını bıraktıklarını ve cumhuriyetin de, terk edilen ilk üçte bir kısmın yönetimine Ansaldo Corso'yu, diğer iki üçte bir kısımların yönetimine ise Ugone Embriaco'yu koyduğunu gördük. Biraz zaman geçtikten sonra, Ugone Embriaco, şehrin tamamını, babadan oğula kalmak üzere, tımar olarak kendisine mülk olarak vermeyi başardı; buna karşılık da cumhuriyete her yıl belirli bir vergi vermeği taahhüd etti ki, Papa III. Urbain'in tanıklığına göre, adı geçen, borcunu düzenli biçimde yerine getirmiştir [151]. Oğlu Guillaume, tımara 1135 yılına doğru tevarüs etti ve bunun daha yirmi dokuz yıl için yenilenmesini 1145'te başardı fakat daha o zamandan borcu sürüncemede kalmıştı [152]. Tımarı oğlu Hugues'e [153] geçtiği vakit, cumhuriyet, Hugues'in vermekten direnç göstererek çekindiği gelirinin ödenmesini sağlamak için papa III. Alexandre'a, Papa III. Lucien'e, Papa III. Urbain'e üç defa başvurmak zorunda kaldı ve gene onun gibi Hugues adını taşıyan halefinden de daha uygun bir durum bekleyemeyeceğini önceden biliyordu [154]. Bunun üzerine Salâhaddin, ülkeyi istilâ ederek Cebele [155]'yi aldı ki, bu şehir altı yıl (1187-1193) Müslümanların elinde kaldı. 1193'te, Embriaci'ler, şehrin Müslüman garnizonunu elde ederek içeri girebildiler [156]. Fakat orada, anayurdun haklarını hatırlatacak kimse olmadığından, Cebele

[150] Taf. et Thom. II, 387 vd.

[151] *Lib. jur.* I, 336. Guillaume Embriaco, adında birisinin, Primo adında bir erkek kardeşiyle beraber Kudüs'ün kuşatılmasına katıldığı biliniyor.

[152] Aynı müel. I, 173. Meşhur seyyah Benjamin de Tudèle bu Guillaume'u görmüştür; adı geçen o zaman Cebele derebeyi idi; Benj. ona Gilianus (Guglielmo) adını verir; *Itinerary*, Asher basımı I, 28, 60; II, 69 vd.

[153] Guill. de Tyr tarihini yazdığı sıralarda Cebele derebeyi idi; kitap XI, fasıl 9.

[154] *Lib. jur.* I, 308 vd., 336-338.

[155] Wilken, *Gesch. d. Kreuzz.* III, 2, s. 295.

[156] Contin. de Guill. de Tyr, s. 217 vd.; Jacq. de Vitry, s. 1124.

derebeyleri (ki bunlar, büyük bir servet ve parlak evlenmeler yoluyle Haçlı devletlerin baronları arasında yüksek bir yer almışlardı), geçmişteki yerine getirmeleri gereken borçlarını unuttular[157]. Ayni şey az daha Antakya'da, Lazkiye'de, Süveydiye'de, Gabulum'da ve Akkâ'da da, - Ceneviz cumhuriyetinin mülklerinin bir kısmını içine almak üzere, - gerçekleşiyordu. Embriaci ailesinin birçok torunları olmuştu ki, bunlar, bütün bu şehirlerde kendilerine, yıllık bir gelir karşılığında, komün mülkkünün tımarını tevcih ettirmişlerdi; fakat bu tımardan yararlanma süresi yirmi yıl olarak saptanmıştı; 1147'de bu süre tamamlanmış olduğundan, Embriaci'ler intifa ettikleri mülkü özel mülke dönüştürmeğe teşebbüsle bunları ellerinden çıkarmaktan kaçındılar[158]. Cumhuriyet, bunların iddialarının hakkından geldi mi, yoksa gene bu yönden de soyuldu mu, burasını artık bilmek olanağı yoktur; fakat ortada bir zararı var sayarsak, bunun sonuçlarını her halde yalnız Ceneviz şehri çekmiştir; orada halk bu konuda ilgisizdi; çünkü, Ceneviz kolonları ve seyyahları, Embriaci'lerin hâkim bulundukları her yerde dostça karşılanırlardı.

b) Haçlı Devletlerin Doğu Ticareti Bakımından İncelenmesi

Haçlı seferleri sırasında Doğu ticareti o kadar gelişti ki, bunu az zaman önce en coşkun muhayyeleler bile tasavvur edemezlerdi. Batı tüccarları ilk defa Asya'ya ayak basıp tutunabilmişlerdi; başlangıçta, sahil boyunca, şerid halinde dar bir ülkeyi işgal ile yetinmek zorunda kaldılar; fakat bu arazi, mümkün olabilecek bütün yararları ve üstünlük nedenlerini kapsıyordu. Önce, Suriye artık yabancı bir toprak değildi; artık burası, Batı tüccarının, Doğu adet ve menşeli prenslere kayıtsız, şartsız bağlı bulunduğu, dilleri, ırkları, âdetleri, velhasıl her şeyleri kendisinin vatanında gördüğünden büsbütün başka olan halkla iş gördüğü, şuraya buraya başvurduktan sonra nihayet güçlükle elde edebildiği bir lütuf sayesinde,-o da bir an için olsun asayiş içinde

[157] Bu ailenin şeceresi hakkında bkz.: Ducange, *Familles d'outremer*, Rey basımı (*Coll. des doc. inéd.*), s. 316 vd. Fakat yazar, Embriaci'lerin tarihi hakkında *Lib. jur.*'un sunduğu ışık verici açıklamadan yararlanmayı ne yazık ki unutmuş olduğu gibi, Ceneviz, Piza ve Venedik belgelerini de hemen hemen tamamen bir tarafa bırakmıştır; bu ihmaller, yazarın araştırmalarının kıymetini çok düşürmüştür.

[158] *Lib. jur.* I, 133, 172-174; *Doc. sulle relaz. toscc.*, s. 6, 16; *Monum. hist. patr., Leges municipales*, s. 248, 276 vd. (1143 te Ceneviz konsülleri şu taahhüde girişirler: si de Bisanciis de Gibello contentio orta fuerit, faciemus inde justitiam.).

bulunduğundan emin olmaksızın, - yerleşebildiği ülkelerden biri değildi. Şimdi orada kendisini gerçekten öz yurdunda, Batı ırkından olan prenslerin hükümetine bağlı, içinde Latin unsurun hâkim olduğu bir halk arasında buluyordu; oralarda hüküm altına alınmış ve baskı altında tutulmuş Doğulu'ların ise rolü ikinci derecede kalıyordu; bundan başka, prensler tarafından yurttaş ve silâh arkadaşı olmaları dolayısıyle verilen muafiyetlerden, imtiyazlardan yararlanıyordu; her şey onun için bir yarar ve üstünlük nedeni gösteriyordu. Ülkede kesin olarak yerleşmek istedi mi, yerini, doğduğu şehrin mülkü olan ve içindeki idare ve zaptiye memurları, din adamları yurttaşı bulunan bir mahallede seçer ve burada, kendi vatandaşlarından oluşan büyük bir kütle ile çevrilmiş bulunurdu. Suriye'de geçici olarak bulunsa, işleri için orada gene sağlam bir üs, kendi ve malları için iyi bir yer bulur, sömürge makamlarının himayesine mazhar olur ve ülkede yerleşmiş vatandaşlarından yardım görür ve bunlar tarafından kendisine tavsiyede bulunulurdu.

Suriye'de, Batı tüccarları Doğu ürünlerinin hemen hemen hepsini piyasada bulabilirlerdi; bunları elde edebilmek için Asya'nın göbeğine giderek uzun yolculuklara katlanmağa gerek yoktu: birçok büyük ticaret yolları bunları sahile kadar getiriyordu. Fakat, Haçlı devletleri transit bakımından iyi anlamak ve ticarî hayatın oralarda mazhar olduğu gelişim hakkında tam bir fikir edinebilmek için, *Asya'da alışverişin* XI. yüzyıl sonunda ne hale geldiğini ve ne şekilde uygulandığını inceleyerek işe başlamak gerekir.

Haçlılar devrinde *Hind Denizi alışverişi*, halifeler zamanının en parlak ve verimli devrinde olduğu kadar etkin idi. Teşebbüs fikri sahibi olan Araplar, Çinlilerle rekabet ediyorlardı. Eskiden olduğu gibi, o zamanlar da Doğunun deniz ticareti merkezi olan Seylan, Cambaye körfezinin zengin ticaret şehri olan Barotch, Sind nehri ağızlarına yakın olan Daybal, XII. yüzyılda da limanlarına Çin gemilerinin akın akın geldiğini görürlerdi[159]. Sonraki yüzyılda, hükümetlerinin ticaret siyasetinin geçici etkisi ile, Çinliler, Batı yönünde, artık Sumatra adasını aşmadılar[160]; fakat bu nedenden Asya'nın batısı ile doğusu arasında ilişki kesikliğe uğramadı: bu ilişkiyi sürdürmeyi Araplar üzerilerine aldılar. Önce, nefsi Arabistan'ı nazarı itibara alırsak, alışverişin,

[159] İdrisî, *Géogr.*, Janbert tercemesi, I, 73, 161, 175.
[160] Kazvînî, Gildemeister'de, *Script. arab. loci de rebus indicis*, s. 193.

Basra körfezinde bulunan Kéich adasının korkunç sultanının seferleriyle, Umman sahilinde felce uğradığını görürüz[161]. Bu itibarla, Sohâr halkı, Çin'e ticaret gemileri göndermeği tamamen kesmişti. Buna karşılık, Maskat'ın güneydoğusunda bulunan Kalhat'ta, daha XIII. yüzyılda, çeşitli yönlerden gelen büyük miktarda gemi birleşirdi[162]. *Aden* tam bir refah ve şaşaa içinde idi ve ilişkileri gittikçe artıyordu[163]. Sind'e, Hind'e, Hindi Çini'ye ve hatta Çin'e doğru yelken açan gemilerin hareket noktası burası idi; Çin'de Khan-fou, gemi seferlerinin son durağı idi[164]; ticaret gemileri, bütün bu ülkelerde, dönüş yükü olarak, misk, sarısabır, sarısabır ağacı, biber, kakula, tarçın, havlıcan kökü, cevizi bevva, kâfur, karanfil ve ilâh...[165], velhasıl, elde edilmesi, Batılılarca, Doğu ile olan ilişkilerinin en değerli sonucu sayılan bütün baharatı yükletirlerdi. Öte yandan, yani Basra körfezinden de Hind ve Çin denizlerine ticaret gemisi filoları hareket ederdi. Sirâf halkı, kendilerini uzaklara sürükleyen teşebbüs aşkını kaybetmemişlerdi; faaliyetleri ise, yalnız kendi civarlarına, yani Fars eyaletine yarar sağlamazdı; bunların şehirleri, çok zengin sayılırdı[166]. Bunlardan biri Çin'le o kadar iş görürdü ki, bunun adamlarından bir tanesi bir defa Khan-fou'dan, bir tek seferde, 500.000 dinarlık mal getirdi. Yine bu büyük tacir 1137'de, Mekke camiine Çin ipeğinden yapılmış kıymetli örtüler armağan etmiş ve bu hediye ile dindaşları arasında ünlenmişti[167]. Bununla birlikte, XIII. yüzyılın başlarında çöküşün başladığı söylenir; Yakut, Sirâf'ı ziyaret ettiği vakit, orada bazı yoksul halktan başka bir şey bulamadı; bir zamanların zengin ailelerinin güzel kâşaneleri bomboş ve yıkıma yüz tutmuş bir halde idi[168]. Keich adası, sahil şehrinin başta gelme vasfını kapmıştı; orada

[161] İdrisî, I, 152.

[162] Ibn-al-Mogawir (1228), Miles'çe kaydedilmiş, *Account of Kalhat, Indian Antiquary*'de, IV. (1875), s. 48-51.

[163] Aden ile Sohâr'a, bu iki deniz limanına, eski Arap coğrafyacısı Mukaddesî, "Çin'in dehlizi" adını vermişti. Bu nama Aden Sohâr'dan daha uzun bir süre lâyık kaldı; bakınız: Karabacek, *Ueber Einige Benennungen mittelalterlicher Gewebe*, I, s. 15.

[164] İdrisî, I, 84 vd., 99.

[165] Aynı yazar, I, 51.

[166] Ayni yazar I, 397.

[167] Pariset, *Histoire de la soie*, II, 142, not. 1, Goeje'nin bildirdiğine göre.

[168] Wüstenfeld, *Jakut's Reisen*, "*Zeitschr. der deutsch. morgenl. Ges.* XVIII"de, 420 vd. Yakut, *Dictionn. de la Perse* (İran Lûgatı), Barbier de Meynard tarafından,

enerjik hükümdarlar saltanat sürerdi; bunlar iktidarlarını bütün civar adalara kadar yaymışlardı; donanmaları epeyi gemi yağma etmiş, yağma ve tahrip seferlerini birçok sahillere kadar götürmüşler ve Hind'e kadar dehşet salan bir ad edinmişlerdi[169]. Etkileri, daha doğrusu yapmakta oldukları baskı, Keich adasını, Hind'den gelen gemilerin demir attıkları başlıca yer haline getirdi[170]; Fırat ve Dicle ülkelerinden gelen tek bir gemi yoktu ki, adadan görünür bir mesafeden geçsin de oraya uğramamağa cesaret etsin[171]. Ada bu suretle, önemli bir pazar haline geldi. Hind ve Hindi Çini tüccarları orada, ülkelerinin sanayi ve tarım ürünlerini getiren Arabistan, İran ve Irak tüccarlarına büyük ölçüde baharat satarlardı[172]. Her türlü toptancı tüccarlar orada buluşurlardı. Şair Sadi'nin bir parçası, orada yapılan işlerin önemi hakkında bize bir fikir verebilir: Şairin Keich'te rastladığı zngin bir tüccar ona, konuşurken, işten çekilmeden önce son bir seyahat yapacağını, şimdilik, Çin'de fiyatı çok yüksek olan İran kükürdünü bu ülkeye göndermek üzere yüklemekle meşgul olduğunu, bundan sonra da Yunanistan'a Çin porseleni, Hindistan'a Yunanistan dibaları, Halep'e Hindistan çeliği, Yemen'e Halep camı, İran'a Yemen'in çizgili kumaşlarından yollayacağını söyler[173]. Sadi, bu tüccarın Keich yerlisi olup olmadığını yazmıyorsa da, adanın yerlisi olması muhtemel değildir; çünkü, adanın yerlileri pek büyük seyyah değillerdi; yabancı tüccarlara simsarlık etmekle yetinirlerdi[174]. Hind ürünleri yanında, Keich piyasasının başlıca ticaretinden biri de Basra körfezinden çıkan

s. 332. XV inci asır vak'anüvisi olan Hafız Abru (Ouseley, *Travels in various countries of the East*'da, I, 178 vd.), Sirâf'ın sukutunun, (976 da ölen) Rükn-üd- Devle'in hüküm sürdüğü devirde gerçekleştiğini yanlış olarak belirtir. Bkz. Weil, *Gesch. d. Chalif.* III, 23 vd.

[169] İdrisi, I, 59, 152,171:Yakut, "Wüstenfeld"de, *ad. geç. esr.*, s. 419 vd.; Barbier de Meynard, s. 489 vd.: Hammer-Purgstall, (*Gesch. d. Ilchane*, I, 239), da, Keich'in birden parlamasına ilişkin geleneksel bir efsaneyi anlatır.

[170] Yakut, a. g. e.,

[171] *Marco Polo*, Pauthier basımı, I, 47.

[172] *Benj. of Tudela itinerary*, Asher basımı, I, 137: Zekeriya Kazvînî ve Abdullâhı Şîrazî, (Ouseley tarafından "*Travels in various countries of the East*" adlı eserde anılmıştır) I, 171 vd.

[173] Bu açıklama, Sadi'nin *Gülistân*'ının üçüncü bölümünün yirmi ikinci hikâyesindedir (Gülistan 1258'de yazılmıştır); Defrémery'nin Fransızca çevirisine bkz., s. 177-179.

[174] Benj. Tudel. gös. yer.

bir mal, yani inci idi; sahil boyunca sıralanmış üç yüzden fazla av yeri vardı, bu av yerlerinden başlıcaları Aval (Bahreyn) adası civarında idi; bunun için burada her zaman birçok tüccar buluşurdu[175]. Bu incilerin büyük bir kısmı, Dicle ağzı yoluyle kuzeye doğru gider[176] ve *Bağdad*'ın büyük olan çarşısında birikirdi. Halifelerin hâkimiyeti sürdükçe Bağdad, Asya'nın başlıca pazarlarından biri oldu; İran, Orta Asya ve Çin malları oraya karayoluyla gelirdi. İran'dan batıya hareket eden kervanlar, tercihan Bağdad'a yönelirdi ki, bu da, halifelerin bu ülke üzerindeki hâkimiyeti gözönünde tutulursa, çok doğal idi. Öte yandan Araplar, İranlılar ve halifeler imparatorluğunun sınırı üzerinde Maverâünnehir'de oturan Tacik'ler, Orta Asya'nın Türk ırkından ayrı aşiretlerinin sakin bulunduğu bölgelerini gezip, hatta Çin'e kadar giderek bu yerlerin mallarını Arap pazarlarına getirirlerdi. Bunlar Fergane'den (yukarı Sir derya üzerinde Hokand) hareket ederler, Terek boğazını geçerler, veyahut da Talas büyük yolunu izlerler ve Issik-Göl boyunca giderler, Tarım havzasında, bu iki yolun birleştiği Kuçay'a gelirler ve buradan da, ihtimal Hami vahasından geçerek, Çin sınırına doğru devam ederlerdi. Hotan'a da misk ve ravent almağa giderlerdi. Öte yandan ise Hotan ve Tibet halkı mallarını, Fergane ile Afganistan ve İran'a kadar kendileri götürürlerdi[177]. Bütün bu harekât Bağdad lehine yapılıyor ve bu şehir de Doğunun bütün ürünlerini pazarında görüyordu. Şehrin kalabalık halkının tüketemediği mallar, gerek adedi pek çok nehir yolları, ve gerekse Bağdad'dan her tarafa dağılan kervan yollarıyle oradan bütün dünyaya yayılırdı. Bu bölümün konusu bizi, Suriye'ye doğru götüren yollar üzerinde durmamızı gerektiriyor. Bağdad'ın durumunun birçok üstünlükler göstermesinin nedenlerinden biri (ki bu her halde üstünlük nedenlerinin en küçüğü değildir), bu şehrin, Dicle ve Fırat yataklarının birbirine en çok yaklaştığı noktalardan birinde bulunmasıdır, iki nehir oldukça kısa bir kanalla birleştirilmişti, bu Nehr-Issa kanalı, bizim inceleme ve görüş alanımıza göre, başlıca ticarî anayolu teşkil etmekte idi. Bu yoldan gönderilen Hind ve İran ürünleri Anbar'da

[175] İdrisî, I, 372 vd.

[176] Orada, bir de Keich Sultanının gümrüğü meselesi sözkonusu idi; bkz. Yakut, Barbier de Meynard'da s. 112; Wüstenfeld'de, s. 418 vd.

[177] İdrisî, I, 492 vd.; II, 214 vd.; bundan başka, Richthofen'in açıklamasını okumak gerekir: *China*, I, 502 vd.; bu açıklama, İdrisî'nin eserinin son derece lüzumlu şerhini teşkil eder; aynı yazarın 9 no'lu haritasına da bkz.

Fırat'a erişir ve bu nehri izleyerek yüzyıllardan beri parlak, iyi bir ticaret yeri olan *Rakka*'ya kadar çıkardı[178]. Burası, uçları Fırat'a varan iki büyük kervan yolunun kesişme noktası idi: Bunlardan biri, Bağdad'ın üst tarafında, önemli bir dokuma sanayii ve geniş bir ticaret merkezi olan Musul'da[179] Dicle'den ayrılır, Nizip'e doğru bükülür ve burasını aşıp devam ederek küçük Asya'ya önemli ölçüde Doğu malları dökerdi; öteki, daha yukarıda, Amid (Diyarbakır)'de Dicle'den uzaklaşır ve Sümeysat (bugünkü Samsat), Urfa ve Harran'dan geçerek Rakka üzerine ilerlerdi[180].

Daha burada bazı isimler görüyoruz ki, bunlar Haçlılar tarihinde sık sık meydana çıkar. Haçlıların, istilâlarını Fırat'a ve hatta bunu aşarak Mezopotamya'ya kadar genişlettikleri ve aşağı yukarı yarım yüzyıl kadar yaşamış olan bir *Urfa kontluğu* kurdukları (1098-1144) bilinmektedir. Bu kontlukta yerleşen Batılılar nehrin seyrü sefere uygun yatağının gösterdiği kolaylıklardan, ticaretleri için, yararlandılar mı, yoksa Bağdad ve Musul'dan mal satın almak için kervan yollarını mı izlediler? Bu noktayı gözönünde tutmak gerekir; vekayinameler bu konu üzerinde durmamaktadırlar; fakat, bana kalırsa, Batılıların ne birini, ne de öbürünü yapmadıklarını cevap olarak bildirmekte tereddüt etmem. Fırat bölgesindeki Frenk hakimiyeti, en önemli şehir ve kaleleri silâhlı bir işgal altında bulundurmaktan ibaret kalıyordu; garnizonlar nispeten sınırlı idi; bunları oluşturan silâh adamlarının ise ticarete atılmağa ne vakitleri, ne de hevesleri vardı; bunun içindir ki, Venediklilerin, Cenevizlilerin veya Pizalıların Fırat sahillerinde talih denediklerini hiç bir yerde görmüyoruz. Bu işi yalnız, çoğunluğu Hristiyan, Ermeni ve Suriyelilerden oluşan eski yerli halk - eski âdet ve alışılagelen durum üzere, - görürdü[181].

Doğudan batıya giden başlıca ticaret yolunu Rakka'ya kadar izledik; bu şehirden itibaren sözkonusu yol Fırat nehrinin yatağını kaynağına doğru, Balis'e kadar izledikten sonra, bundan, büyük ipekli

[178] İdrisî, II, 136, 144 vd.

[179] Marco Polo, Musul hakkında (Pauthier tabı, s. 45) "bu ülkede yapılan bütün sırmalı ve ipekli kumaşlara Musul işi (Muslin) denir ve bu topraktan büyük tüccar çok yetişir ki, bunlara da Musullu (Mosolin) adı verilir. Bu tüccarlar, büyük ölçüde baharat, pul, sırmalı ve ipekli kumaşlar sevk ederler." Musul'un bu büyük tüccarlarının Kudüs krallığını da ziyaret ettiklerini ileride göstereceğiz.

[180] İdrisî, II, 148-153: Yakut, Wüstenfeld'de, *a. g. e.*, s. 431-444.

[181] Guill. de Tyr, XVI, 4.

pazarları olan evvelâ *Halep*'e [182] doğru bükülerek, uzaklaşırdı; bu da, ispat eder ki, bu şehrin, Orta Asya merkezi ile birçok ilişkileri vardı [183]: buradan yol başlıca iki kola ayrılarak bir yandan *Antakya*'da [184], öte yandan da Lâzkıye'de Akdeniz'e ulaşırdı. XIV. yüzyıl başlarında yazmış olan kadim Sanuto şunu anlatır: "Batıya gönderilen (Hindistan) mal ve baharatın büyük bir kısmı bir zamanlar (*Antiquitus*) Bağdad'dan geçer ve buradan, Antakya ve Lâzkiye yoluyle bizim denizimize (Akdeniz) nakledilirdi; o vakit bu Hindistan ürünleri daha büyük miktarda ve şimdikinden daha ucuza elde edilirdi" [185]. Tarihçi böylece, önceki bir devirde Hindistan ürünlerinin ucuzluğunu kaydederken, ya gençlik zamanının hatıralarını tekrarlıyor, veyahut da, yurttaşları olan Venedikliler arasında dağılmış sözlü bir geleneği yansıtıyordu çünkü o devrin hiç bir vekayinamesi bu konuya değinmiyordu; bununla birlikte "bir zamanlar" deyimi, Haçlılar devrinden önceki bir devri kapsayamaz. Tarihçinin adlarını andığı iki şehirden Antakya bilindiği gibi, bizzat bir deniz limanı değildi; fakat denize on mil uzunluğunda bir yolla bağlı idi ki bu yol [186], Asi nehri ağzında, kuzey tarafındaki kıyıda, Süveydiyye [187] limanında biterdi. Lâzkiye

[182] İdrisî II, 136, "Irak, İran ve Horasan"ın büyük yolunun Halep'ten geçtiği İdrisî tarafından doğrulanmaktadır.

[183] 1502'de ölen İbn Butlan'ın seyahatnamesi ki, Yakut'un büyük coğrafî eserinde vardır; bkz. Wüstenfeld, *Jakut's Reisen, Ad. geç. eser*, s. 450: Kremer, *Auszüge aus Ibn-osch-Schinch's Gesch. v. Halep, Wiener Sitz.'de Ber. phil. hist. Cl.* 1850, Nisan, S. 239, 243.

[184] Antakya'nın zaptında Haçlılar, Büyük miktarda kırmızı ve karabiber buldular (Bonfars'ta Alb. d'Aix, s. 247); bu açıklama, sözkonusu şehrin (Fırat yoluyle) Hindistan'la ilişkili olduğunu ispat eder.

[185] *Secr. fid. cruc.*, s. 22.

[186] Guill. de Tyr, XV, 13; XVI, 26; Sanuto, *adı. gec. eser*, s. 244: Eugesippus, *De distantiis locorum terrae sanctae*, Allatius Symmict. basımı, s. 4.

[187] Bu isim daha Haçlılar zamanında Araplarca kullanılırdı. bkz.: İdrisî, II, 131: Adoulf. *Géogr.* II, 2, s. 12. Ermeniler bu kelimeyi Sevodi (Motth. d'Edesse, Dulaurier basımı, s. 197), Yunanlılar Σουδί, Σουδεί, Σουέτιον (Anne Comn., II, 87, 126, 239, Bonn. tabı) yapmışlardı. Bu kelimeyi Batılılar da bilirlerdi; fakat, birçok şekle sokarak. Bu şekillerden, Asurî şekline en yakın olan *Sedium* (Raoul de Caen, s. 151 de) ve *Suidin* veya *Sudinum* (Venedik veya Ceneviz imtiyaz beratlarında) (Taf. ve Thom. I, 102; *Lib. jur.* I, 30, 31, 249) kelimeleri idi; bundan sonra asıl kaynaktaki addan gittikçe uzaklaşarak, Soldyn, Soldinum (Sanut., gös. yer, s. 174, 244), Solinum, Sollinum, Sulinum (Ughelli, *It. sacr.* IV, 847; *Lib. jur.* I, 17, 133; Caffar. *Annal.* s. 14; *De liber. civ. or.* s. 41, 42), Solim (Theodoricus, *De locis sanctis*, Tobler basımı, s. 108; Anon. lat. Vogué'de, *Les églises de la terre Sainte*, s. 421: Eugesippus,

ise sahilde idi; Suriye'nin en güzel limanlarından biri olan limanına o zamanlar her gemi girebilirdi ve burası iyice tahkim edilmişti[188]. Biraz önce sözkonusu ettiğimiz fıkrada Sanuto, yeniçağlarda Halep piyasasının başlıca ihracat limanı olan İskenderun'dan söz açmaz, ama, bunu sözkonusu etmemesinde hayret edilecek bir şey yoktur; çünkü, bu şehrin yazarın yaşadığı zamanda, ticarî hiç bir önemi yoktu. Ama, bir şehir vardı ki, adı daha o zamanlar bile Antakya ve Lâzkiye ile birlikte anılabilirdi; bu, *Cebel* şehri (Büyük Cebel, Gabulum) idi; Fırattan gelen malların bir kısmı muhakkak ki, diğer iki şehir kadar bir uzaklıkta[189] olan Cebel'in küçük limanına iniyordu; buraya Cenevizlilerin yerleşmesi, bu şehrin bir ticarî önemi olduğunun en açık kanıtıdır.

Malların, doğudan batıya hareketlerini, Akdeniz sahiline kadar gelmelerini gördük: şimdi de, Haçlı devletlerin gerisinde, kuzeyden güneye giden yolları inceleyeceğiz. İki büyük Müslüman pazarı olan Halep ile Şam çok işlek bir kervan yolu ile birbirlerine bağlanıyorlardı: bu yol, her ikisi de mal alışverişiyle faal olarak ilgili Hama ve Humus şehirlerinden geçerdi[190]. Humus çarşılarına zaten başka bir yoldan mal gelirdi; çünkü, çölün sınırı boyunca uzanan bir kervan yolu bu şehri Rakka ve Fıratla doğrudan doğruya birbirine bağlardı[191]. Humus ile Hama denizden az uzakta olduğu için, bu şehirlerin tüccarları denizde doğal olarak bir mahreç arayacaklardı: ancak, en yakın sahil kısmı o zamanlar Trablus kontunun hâkimiyeti altında idi ve Asi'nin üst kısmından getirilen bütün mallar, Frenklere ait limanlardan yüklenmeli idi. Önce, iki günlük bir uzaklıkta, içinde büyük bir hareket gözüken küçük bir limana, yani *Tartuş*'a rastlanırdı ki, İdrisî bunu, İstahrî'yi takiben Humus'un limanı olarak gösterir[192];

gös. yer., s. 4: Joh. presb. Wirzburg, Pez'de *Thes. anecd. noviss.* I, pars 4, s. 504) kelimeleri gelir.

[188] İdrisî, II, 131: Aboulf. *Géogr.* II, 2, s. 35: Şemseddin Dımışkî (Mehren tercemesi), s. 285: İbni Batuta, I, 185: Wilbr. v. Oldenburg, s. 171: Vaziyet o zamandan beri değişmiştir; bugünkü şehrin, *Revue de l'Orient et de l'Algérie*'deki tarif ve tasvirine bkz., XIV (1853), s. 37 vd.

[189] Yakut (Wüstenfeld'de, *a. g. e.*, s. 452), bu şehirlerin her biri arasında üç günlük yol hesaplar.

[190] Yakut, *a. g. e.*, s. 455: İdrisî, I, 357 vd.

[191] İdrisî, II, 137.

[192] İdrisî, I, 358, 359: II, 130; İstahri, 37.

sonra, biraz daha ileride, mağazaları kıymetli mallarla tıklım tıklım dolu, çok önemli limanı bütün memleketlerden gemi celbeden, Müslüman, Latin, Bizanslı, Ermeni, Marunî, Nasturî ve Yahudiden oluşan kalabalık halkı kendini harıl harıl ticaret ve sanayie vermiş olan *Trablus* bulunurdu[193]; sonra daha ileride, tonajı hafif gemiler için iyi bir karaya yanaşma yeri olan ve Ebulfedâ'nın andığı küçük bir çarşısı bulunan küçücük bir liman, Cebel vardı[194]. Şimdi eğer geriye, Suriye'nin Müslümanlar elinde kalan kısmına gidersek, orada bir isim gözümüze çarpar; bu, o bölgenin merkezi ve ülkenin en önemli çarşısı olan *Şam'dır*. Burasının büyük önemi, İran'dan, Mezopotamya'dan, küçük Asya'dan gelen malların Mısır'dan, Arabistan'dan kuzeye doğru çıkan mal ile birleştiği nokta olmasından ileri gelmekte idi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Şam, Mekke'ye hacca giden kervanların en büyüğünün hareket noktası idi; bu kervana Suriyeliler "hac kafilesi" derlerdi; fakat bu kafile yalnız Suriyelilerden oluşmazdı; daha kuzeydeki ülkelerden birçok Müslümanlar da bunlara katılırdı. Bu kervanla veya daha az önemli diğer kervanlarla (çünkü bütün yıl kervanlar gidip gelirdi) beraber giden tüccarlar, Mekke'den, Arabistan'a özgü mallar; ve Aden yoluyle ithal edilen Hindistan malı getirirlerdi. Bu suretle Şam, Hindistan baharatını iki taraftan da birden, yani hem Basra körfezi ve Fırat ve hem de Aden ve Mekke yoluyle aldığı gibi, aynı zamanda, Asya'nın doğu kısmı malları da büyük miktarda bu şehre doğru akıp dururdu: Sözkonusu şehir, Mısır'la sıkı ilişkilerde bulunuyordu; özellikle bu iki ülke Eyyubîlerin hükmü altında birleştikten sonra, her ülkeden akıp gelen bu mal selinden başka Şam'ın, sanayici ve zeki bir halkı olan bu şehrin[195], kendisi de büyük kıymette eşyalar yapardı; her cins ipekliler ve özellikle sırmalı dibalar bu ülkede o kadar iyi bir şekilde imal edilir ki, bu kalite yalnız Isfahan ve Nişabur'da geçilebilmiş ve bu düzeye Bizanslılar ancak erişebilmiştir; bunun için bu mallar uzaklarda da aranır ve rağbet görürdü[196]: Burada çok ince zevkle ve lezzetli reçeller[197] yapılır ve

[193] İdrisî, I, 356: Burchardus, Laurent basımı, s. 28: Wilbr. v. Oldenb., Laur. basımı, s. 168.

[194] İdrisî, I, 356: Wilbr., gös. yer., s. 167: Aboulf., *Géogr.* II, 2, s. 26.

[195] Thietmar'ın yaptığı tanım ve tasvirde (Laurent basımı, s. 10), Şam'a "civitas nobilibus et mirabilibus et diversis artificibus plena" denilmekte idi.

[196] İdrisî, I, 352 vd.: Francisque Michel, *Recherches sur le commerce des étoffes de soie.* I, 254, 310 vd.; II, 214 vd.

[197] İdrisî, I, 353.

Şam bıçaklarının, bu şehir silâhçılarının elinden çıkan genellikle bütün eşya gibi, evrensel bir şöhreti vardı. Şam'ın güneyinde ve Haçlı devletlerin doğusundaki Müslüman şehirlerinden hiç biri, Haçlılar devrinde, ticaretle faal olarak meşgul olmazdı; parlaklık devri İslâmiyetin başlangıcına kadar uzanan tek şehir olan Basra[198], çöküntüye uğramıştı. Bununla beraber, her yıl yazın açık havada ovada, Şeria'nın doğusunda kurulan bir panayırdan söz açmayı unutmamalıyız. Yakın bir zamanda Wetzstein, bu panayır (Meydan) yerini, kendisinden öncekilerden daha tam ve açık bir şekilde saptamıştır; adı geçen, Havran'da Muzeyrib denen yeri göstermektedir[199]. Muzeyrib, Suriye'den hacca giden[200] kafilenin başlıca uğrak yerlerinden biri olduğu için, panayırın Mekke'ye giden kervanın geldiği tarihte kurulduğu düşünülebilir; her ne ise yaz başında, her taraftan, ta Mezopotamya'nın ucundan bile kopup gelen büyük bir Müslüman kalabalığı Muzeyrib ovasına sel gibi akar ve orada panayır zamanını çadır altında geçirirdi[201]. Bu panayıra Batı tüccarlarının geldiğini kestirmek mümkündür; çünkü, Haçlı devletler sakinleri civar bütün ülkelerde savaşmış olup burasını Sueta veya Suite (Wetzstein'a nazaran bugünkü ismi *Souwet*'dir) adı altında bilirlerdi; bu ülke, Kudüs krallığının en çok genişlediği bir dönemde, bu krallığın bir kısmı olmuştu[202]. Ne olursa olsun, Muzeyrib çarşısındaki mübadele faaliyetinin, Kudüs krallığı ticaret şehirlerine hissedilir bir şekilde etkisi olmuş olacak. Aslında, Antakya prensliği ile Trablus kontluğu nasıl İslam ülkeleri

[198] Ritter, *Erdk. XV*, 2. s. 975

[199] Delitzsch'in, Job'un kitabı şerhine Wetzstein'in yazdığı ilâveye bkz. (Leipzig. 1864), s. 522 vd., ve bunu, Ritter'in fıkrası ile karşılaştırınız vd. *Ad. geç. eser.*, s. 1018 vd.

[200] Ritter, *Erdk.* XIII, 420, 423: Mekke'ye giden bir kervana katılmasına izin verilen ilk Avrupalı olan Lodovico di Varthema, kervanla beraber Muzeyrib'den 1503 Nisanında geçti; Hakluyt Society'nin yayımında İngilizce basımına bkz. s. 16.

[201] Eugesippus, *gös. yer*, s. 4. Theodoricus, *Libellus de locis sanctis*, Tobler tabı, S. 109: Thietmar, Laur, tanı, s. 8: Anon. lat., Vogué'de, *Adı. geç. eser*, s. 422: Burchard., Laur. tabı, s. 37., Guill. de Tyr, XVI, 9 (XIII, 18; XXII, 21); Sanut., *Secr. fid. cruc.*, s. 246.

[202] *Chartes de Terre Sainte provenant de l'abbaye de Notre Dame de Josaphat.*, (Delaborde tarafından yayımlanmıştır) (*Bibl. des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome*, fasc. 19). *Rég.* aux mots Sueta et Medan; Rey, *Notes sur les territoires possédés par les Francs à l'est du lac du Tibériade, de la mer Morte et du jourdain* (*Mém. de la Soc. des antiq. de France*, XLI).

ile batı arasında transitlik vazifesi görmüşse, Kudüs krallığı da, Müslümanlara karşı bir taraftan husumet beslerken, onlarla, birçok noktalarda, barışçı ilişkiler kurardı. Bir Hristiyan prense veya bu prensin vasallarından birine ait topraklardan geçen bir kervan, ya baskına uğramak, veyahut da yağma edilmek tehlikeleriyle her zaman karşı karşıyaydı [203]; bu haller sık sık vaki olduğu gibi, bunların saiki, ülkenin şeflerinin yalnız ganimet elde etmek isteklerinden ibaret değildi; belki; Suriye ile Mısır arasındaki alışverişin durmadan gelişmesine engel olmağa çalışmak için bu şefler siyasal nedenler de güdebilirlerdi; çünkü, bu iki ülkenin birleşmesi, krallığın ancak aleyhinde olabilirdi; bu alışveriş ve ilişkiler ise özellikle kervanlarla sağlanıyor, bu kervanlar da Kudüs krallığından geçmek zorunda kalıyorlardı; kervanlar bu krallığa ya Gozze'den girer, kuzeydoğuya doğru giderek Tabariye gölünden çıkarlar, yahut da Kızıldeniz'den gelip Gurdan Şeria vadisine girerlerdi. İzlenilen yol ne olursa olsun, kervanlar Kudüs krallarının keyif ve iradesine bağlı kalıyordu; çünkü Gur yoluna, Karak (*Petra Deserti*) ve Kaubek (Mons regalis, *Montréal*) [204] gibi iki müstahkem şato hâkimdi ve Salâhaddin'in zamanından önce bile krallık, Kızıldeniz'de Ailah'a kadar uzanıyordu [205]. Tam o sırada Karak şatosunun sahibi de, etrafı altüst edici bir yaratılışta olan maceracı Renaud de Châtillon idi; bu adamın bir Müslüman kervanına karşı yaptığı seferlerden biri ve bu seferde yapılan yağma unutulmaz bir hatıra bırakmıştır; Salâhaddin bunun intikamını almak içindir ki, Haçlılara karşı 1187'deki felâketli savaşı açmıştır. Gerek dostların ve gerekse düşmanların söylediklerine göre bu çapulculuk, mütarekeyi açıkça bozuyordu; her ne ise, olay gösteriyor ki, Müslüman kervanları, barış zamanında

[203] Alb. d'Aix, X, 35; XII, 8: Joinville, *Hist. de Saint-Louis*, Wailly basımı (1874), s. 294: Arslan Yürekli Rişar (Richard-Coeur-de-Lion) da bu kervanlardan birine baskın yapmıştır (*Itin. Reg. Ricardi*, s. 290; *Contin.* de Guill. de Tyr, s. 185 D. 189, 196 vdd. D.); iğtinam edilen malların sayılması oldukça enteresandır. İsimler hakkındaki açıklama için "Wilken, *Gesch.* d. *Kreuzz.* IV, 518"e bkz. Burada, diğer deyimler arasında, şunlar da görülmektedir: Pallia holoserica, piper, cyminum (cumin), zucarum, cera ilâh. Bu kervan Mısır'dan Kudüs'e gidiyordu (Radulf. de Diceto, Twysden basımı, s. 667).

[204] Bu şatoların önemi hakkında "Wilken, II. 616; III, 2, s. 141, 229, 236, not"a bkz.; bunların kervan yolu üzerindeki yerini Oliver de kayıt ve işaret eder. Scholast., *De captione Damiatae*, Bong. basımı, s. 1191.

[205] Aboulf., *Annal. musl.* III, 633.

Hıristiyan topraklarından genellikle engelsiz geçebiliyordu[206]. Barış antlaşmaları bazen bu güveni özellikle açıklardı[207]. Zaten bu alışveriş, Haçlı devletleri için tamamen bir çıkar amacı güdüyordu; çünkü, "*Assises de Jérusalem*"de, bugüne dek saklanmış olan Kudüs krallığı gümrük tarifelerine göz gezdirirsek, örneğin görürüz ki, Kahire'den Şam'a gönderilen keten, bir transit resmine tabi tutulmakta idi[208]. Bundan başka daha nice maddeler, aynı yoldan gidip gelerek krallık sandıklarına güzel güzel gelir sağlıyordu! III. Baudouin, Kaubek, Karak ve Vadii Musa şatolarını tımar olarak terkettiğini belirten senetlerde bu gelir kaynaklarını unutmayarak, Mısır'dan Bağdad'a ve Bağdad'dan Mısır'a gittikleri sırada bu kalelerin görünüründen geçen (*de partibus Alexandriae et totius Aegypti*) kervanlar için saklı bir haktan söz açıyor, yani bu kervanların ödemekle yükümlü oldukları transit resminin saklı olduğunu açıklıyor[209]. Bu vasıtasız vergiden başka, geçici kervanlar, krallığın geçtikleri şehirlerinde her zaman bir şeyler bırakırlardı; örneğin bütün Tabariye vadisinin en önemli yerinin *Tabariye* şehri olması, Mısır'dan Şam'a giden büyük yolun üzerinde bulunmasından ve Şam'dan da ancak ayakla üç günlük uzaklıkta olmasından ileri geliyordu: Bu yakınlık Tabariye'yi bir ticaret şehri yapmış idi ve bu yerin ihrac ettiği mal, Cermal eteğinde Hayfa limanından gönderilirdi[210].

Bununla beraber gene, Kudüs krallığının ticareti bir Müslüman ülkesinden diğerine yapılan bir transit hareketiyle kalmıyordu; krallığın kendisi de, çok geçmeden, Doğu ile Batı arasında büyük bir mübadele merkezi oldu. Gerçi Doğu'dan Akdeniz'e gelen büyük ticaret yollarından hiç biri, Kudüs krallığının topraklarına dökülmüyordu; bu yolları geçerek gelen Doğu malları, Basra körfeziyle Fırat'tan veya Kızıldeniz'den yukarı çıktıklarına göre, ya Suriye'nin kuzeyine, yahut da Mısır'ın kuzeyine ulaşıyordu. Bu, ülkenin duru-

[206] Ekkeh. (*Hierosolymita*, Hagenmeyer tabı, s. 195 vd), Godefroi de Bouillon hakkında şöyle der: "pacem firmissimam cum Ascalonitis atque Damascenis gratia commertiorum habuit." Demek ki Godefroi de Bouillon, Askalan'dan Suriye'nin başkentine giden kervanlara dokunmaktan çekinirdi.

[207] II. Baudouin devri için, bunun bir örneği Beugnot'nun *Assises de Jérusalem*, (II, 181) isimli eserindeki bir bölümde bulunur.

[208] Beugnot a. g. e., II, 175.

[209] Chart. de l'année 1161, Strehlke'de *Tab. ord. teuton.*, s. 4.

[210] İdrisî, I, 347, 348; Yakut, Wüstenfeld'de, s. 460.

mundan ileri gelen bir sakıncaydı; ama bu sakınca, diğer üstünlük nedeniyle bol bol telâfi edilmiş bulunuyordu. Bütün Doğunun ürünlerinin sel gibi akıp geldiği büyük bir antrepo olan Şam, krallığın ardında ve bunun başlıca ticaret limanlarından ancak birkaç günlük uzaklıkta bulunuyordu: bu şehrin Beyrut ve Sayda'ya olan uzaklığı üç gün, Sur ve Akkâ'ya olan uzaklığı dört günlük idi[211]. Öte yandan, Batının tüccar ulusları, tam da Kudüs krallığının deniz limanlarında başlıca kolonilerini kurmuşlardı; Madem ki istilâ savaşında en enerjik çabayı buraların zaptı için sarfetmişlerdi, böyle bir seçim tam yerinde idi: şu halde ticarî hayat oralarda yoğunlaşacaktı[212]. Gümrük tarifeleri hakkında yukarıda birkaç kelime söyledik; bunların düzenlendiği ilk tarihin XII. yüzyıla kadar çıkması muhtemeldir; buna rağmen, bu tarifelerde gösterilen maddeler o kadar çeşitlidir ki, Doğu ülkelerinden çoğu orada kendi ürünleri ile temsil edilmekte idi her halde: eğer bu tarifeler Akkâ limanına uygulanmakta ise, - ki bundan şüphe bile edilemez - bu şehrin çarşısında, Uzak Doğudan gelen ravend, Tibet miski, biber, tarçın, Hindistan cevizi, karanfil, sarı sabır ağacı, kâfur ve berrî Hindistan ile Hind adalarının diğer maddeleri, Hindistan veya Afrika'dan gelme fildişi, Arabistan günlük ve hurması, ilâh...[213]. Akkâ kesin olarak Hıristiyanların elinden çıkmazdan az önce bu şehir hakkında bilgi edinmiş olan Pegolotti, Akkâ'nın ticarî durumundan söz açarken, bu çarşıda satılan eşya arasında, Uzak Doğu maddelerinden daha bir sürü sayar ki, bunun bir kısmı baharat türündendir[214]. Bir imtiyaz fermanına göre[215], Beyrut çarşısında biber, günlük, çivit boyası, kızıl boya ağacı, inci de bulunurdu. Bununla birlikte, Kudüs krallığı limanlarına, Orta Asya ürünlerinin büyük oranda geldiği tamamen ispat edilmiş oluyor.

Bu limanların en büyüğü, kuşkusuz, Akkâ limanı idi. Bir sürü hacılar orada karaya indikleri gibi, dönüşte de bunların çoğu oradan

[211] Yakut, Wüstenfeld'de, s. 459.

[212] Antakya prensliği, Batılı tüccarları çok daha az ilgilendiriyor: Bunu iki nokta ispat etmektedir: Önce, Antakya prenslerinin tüccar uluslara bağışladıkları fermanların az olması ve özellikle, prens III. Bohémond'un 1169'da yazdığı mektup ki prens bu mektubunda, Cenevizlileri Antakya'ya daha sık gelmeğe ve orada daha büyük oranda yerleşmeğe davet etmektedir. *Lib. jur.* I, 249.

[213] *Assises de Jérus.* II, 173 vd.

[214] *Pratica della mercatura*, Pagnini'de, *Della decima e delle altre gravezze dei Fiorentini* III, 48 vd.

[215] Taf. ve Thom. II, 233.

gemiye binerlerdi. Geniş ve emin olan limanı, hacı veya mal[216] taşıyan büyük tonajlı gemilere[217] sürekli olarak sığınaklık ederdi; tüccarlar ise, Doğu malarını Avrupa'ya sürmek için orada birçok fırsat bulurlardı. Akkâ'dan sonra Sur gelirdi. Parlak olan, geniş bir antrepo halinde bulunan bu şehir, çifte limanı ve iyi tahkimatı sayesinde, millî ve yabancı gemiler için emin bir sığınak olurdu[218]. Beyrut, biraz önce sözü geçen iki şehirle karşılaştırılabilecek durumda değildi; halbuki Şam'a daha yakın olduğu gibi, limanı da çok iyi idi; bu yakınlık ve limanının elverişliliği, daha bu devirden itibaren, bu şehrin duvarları içinde hayat ve hareketin gelişmesine yardım etmiştir[219]. Aynı nedenlerden, fakat daha az bir mikyas üzerinden, Hayfa'nın küçük limanı da Tabariyye'den gelen kervanların geçmesinde önem taşıyordu. Adlarını saydığımız bütün limanlar, krallığın kuzey bölgesine aitti; güney bölgesi, ticaret gemilerine yeterince sığınak sağlayacak kadar geniş hiç bir limana sahip değildi: Şeyzer[221], Yafa[222], Askalan[220] böyle idi. Ama, bu sakıncaya rağmen, Yafa limanı krallık merkezine ve hacıların başlıca hedeflerine en yakın olduğundan, Batı gemileri buraya, Kudüs'e Latinler hâkim olduğu sürece, sık sık gelir giderdi; Batılı hacılar Kudüs şehrini her zaman ziyaret edebildikleri için, bu şehir Müslümanlara geçtikten sonra bile bu alışveriş hiç bir zaman tamamen kesilmemiştir. Büyük ticaretin zaten bu tarafta işi azdı; çünkü, Kudüs, ticarî önem bakımından, Akkâ ve Sur gibi sahil şehirleriyle karşılaştırılamazdı. Gerçi Kudüs, Mısır ile Arabistan'a ticaret yollarıyle bağlı idi ve çarşılarında Uzak Doğu baharatı bulunurdu; fakat ticaret, tam manasıyle yerel bir hareketten ibaret olup, pek de zengin olmayan bir sarayın, az kalabalık bir halkın ve gidip gelen bir hacı kütlesinin ihtiyaclarını karşılayacak kadardı. Örneğin, Frenklerin veya yerlilerin işlettikleri sarraf, çuhacı, kuyumcu

[216] Bu limanı 1171 ile 1173 arasında ziyaret etmiş olan Hacı Théoderic, seksen gemi saymıştır; bkz. Théodericus, *De locis sanctis*, Tobler tabı, s. 91.

[217] Theod., gös. yer; Anon. lat., Vogué'de a. g. e., s. 431: Wilbr. ab Oldenb., Laur. tabı, s. 163: Burchardus de Monte Syon, Ayni yazar, s. 23: Phocas, "*Rec. des hist. des crois.*" da, *hist. grecs*, I, 533: Benj. de Tudèl., Asher tabı, s. 64; Jacq. de Vitr., S. 1067.

[218] Theoder., gös. yer., s. 111: Benj. de Tud., s. 62 vd.; Jacq. de Vitry, gös. yer.

[219] Aboulf, *Géogr.* II, 2, s. 25 vd. Phocas, gös. yer., s. 531.

[220] Guill. de Tyr, X, 15: Jacq. de Vitr., s. 1067.

[221] Tobler'e bkz., *Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen*, II, 585.

[222] Aboulf., *Géogr.* II, 2, s. 17.

dükkânları - ki o devirdeki Kudüs'ün tasvirlerinde bunlar sözkonusu edilir - bu ihtiyaçları karşılamakta idi [223]. Kudüs'ün limanı olan Yafa, bu şartlar altında, doğuyla batı arasında önemli bir mübadele merkezi olamazdı; bununla beraber, Frenk hâkimiyeti devrinde, Yafa'nın çarşılarında oldukça mal vardı [224]. Daha güneyde, Askalan da, oldukça büyük bir alışveriş merkezi idi [225], fakat bu şehir Mısır'a yakındı, ve bu ülkeye, denizden olsun, karadan olsun, sahil boyunca Gazze yolu izlenerek Askalan'dan itibaren kolayca ulaşıldığından, bu yerin limanı, Doğu ile Batı arasında olmaktan çok, Suriye ile Mısır arasında bir aracılık görevi yapıyordu.

Haçlı devletlerin bütün sahilini, Süveydiyye'den Gazze'ye kadar, gözden geçirdik ve Doğu ürünlerinin az veya çok miktarda gelip, Avrupa'ya gitmek üzre beklediği limanları gösterdik. Şimdi bizim için şu sorunu öğrenmek kalıyor: Bu limanlarda yerleşmiş olan Frenk tüccarlar mallarını doğrudan doğruya Doğululardan mı alıyorlardı, yoksa özellikle gidip Müslüman çarşılarından mı satın alıyorlardı? Bu konudaki bilgilerimiz, Haçlı devletlerin en parlak devre eriştikleri zaman için, hemen hemen sıfırdır. Sonraki zamanlara gelince, her iki yöntemin de uygulandığını kabul etmek zorundayız [226]. Aslında, XIII. yüzyıl ortalarına doğru Venediklilerin, Şam'a ve Müslüman topraklarının diğer çeşitli noktalarına giderek alışverişte bulundukları ispat edilmiştir [227]; öte yandan da Akkâ'da, Frenk tüccarlar loncaları yanında, hayatlarını ticaretle kazanan bir sürü Doğulu

[223] Ernoul'da ve Rothelin'in "Guill. de Tyr" devamında bulunan Kudüs'ün iki tanım ve tasviri, "Société de l'Orient latin" tarafından neşredilen coğrafî serinin 3. cildinde bir araya toplanmıştır. (*Itinéraires à Jérusalem, rédigés en français aux XIe, XIIe et. XIIIe siècles*). İşbu etüdün mevzuuna müteallik fıkralar, 34, 38, 42 vd., 146., 147. ve 155. sayfalarda bulunmaktadır.

[224] Aboulf., *Géogr.* II, 2, s. 17.

[225] Benj. de Tud., Asher basımı, I, 79, 80.

[226] O zamanki Hıristiyanlık dünyası Cengiz Han'ın fetihlerini sevinç ve umut çığlıklarıyle karşılamıştır; bu haber, Kont Raimond'un Asya içlerinden gelen adamları (casus mu, yoksa tüccar mı), öte yandan da tüccarlar (Doğu uluslarından mı) tarafından haçlı devletlere getirilmiştir. Bu tüccarlar hakkında, Jacq. de Vitry tarafından 1221 paskalyasına doğru yazılmış mektupta: "mercatores a partibus Orientis (doğu milliyetli) species aromaticas et lapides pretiosos deferentes." denilmektedir. Achéry'de, *Spicilegium*, III, 591b, ve Zarncke'de *Der Priester Johannes*, Suppl. II, s. 14 (*Philol. hist. Cl. der sächs. Ges. der Wiss*,'in VIII. cildinde).

[227] Taf. ve Thom. II, 397 vd.

Yahudi[228] ve Hıristiyan buluyoruz; bundan başka orada, Marco Polo'nun bir fıkrasında işaret ettiği Musul'un[229] o büyük tüccarları da görünürdü; bu ünlü seyyah, baharat, ipekli ve sırmalı diba ticaretinin "Mosolin"ler yani Musullular tarafından yapıldığını anlatır; buna göre, bu maddelerin Akkâ'ya Musullular tarafından ithal edildiğini tahmin edebiliriz. Akkâ'da gerçekleşen bu durumun, Kudüs krallığının diğer deniz sahili şehirlerinde de gerçekleşmesi gerekirdi; şu halde, Batılı tüccarların, en yakın Müslüman çarşılarına giderek Asya içlerinde üretilen malları aldıklarını, veyahut da yerleştikleri yerlerden uzaklaşmaksızın, bunları civarlarında yerleşmiş olan Doğuluların ellerinden sağladıklarını kabul edeceğiz. Suriye'nin kuzeyinde Halep, Batının tüccar uluslarının, merkezdeki Şam kadar ilgilerini çekiyordu, Şüphe yok ki, 1200'e doğru Antakya'daki Pizalılar ticaret mallarıyle ülke içerlerine kadar gidiyorlardı, tuttukları istikamet te Halep'ti; çünkü, Antakya prensine, Haçlılarca *Ponsferri* (Demir köprü), bugün de Cisr al-Hadîd adıyle anılan Halep - Antakya yolunda Asi nehri üzerindeki müstahkem köprüden geçerken bir vergi veriyorlardı[230]. XIII. yüzyıldan itibaren Venedikliler Halep prensi ile çeşitli antlaşmalar yapmışlardır ki, bunlardan, özellikle bir bölüm ayırarak söz açacağım.

Buraya kadar Haçlı devletleri, Asya içinden gelen ticaret malları tıransiti bakımından inceledik: ama, Avrupalı tacirler memlekette *ihraç* edilmek zahmetine değecek *tabiî* veya *sınâî* ürünler buluyorlardı. Suriye ve Filistin o zamanlar hâlâ bolluğunu koruyordu[231]; yeni gelenlerin şehir civarlarında bulup, işletmeğe devam ettikleri araziyi sulamak için yapılmış büyük tesisat, ortakla işletilen topraklar, çift-

[228] Wilbrand d'Oldenburg (Laurent basımı, s. 163) Akkâ halkını, Bizanslı ile Suriyeli, Yahudi ile Yakubîlerden müteşekkil buldu.

[229] *Assises de Jérus.* II, 178: Contin de Tyr, s. 474. Bu iki fıkranın söz konusu ettiği "Mosserin"ler, Marco Polo tarafından kaydedilen "Mosolin"lerle muhakkak aynıdır; bu kelimeleri, "Moslem" yani Müslim kelimesiyle karıştırmamalı. "Moslem"ler, *Assises*'de, daima "Sarrasin" (Müslüman) adıyle anılır. Bu mülâhaza, Mas-Latrie tarafından "*Hist. de Chypre*, II, 74" de alınan 1268 tarihli bir imtiyaz fermanındaki "Musaucus Mossolinus habitator Acconis" fıkrasına aynen uygulanabilir.

[230] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 80; Ritter, *Erdk.* XVII, 2, s. 1641.

[231] Bu memleketlerin Haçlılar devrindeki doğal ürünleri hakkında Bkz. Jacq. de Vitry, s. 1099 vd.; Burckardus de Monte Syon, Laurent yay. s. 86-88.

likler, köyler[232] tarımın ne kadar yaygın olduğunun ve nasıl ihtimam gördüğünün kanıtıdır. Özellikle Trablus[233] ve Sur[234] civarındaki bahçeler *güney meyveleri* ile, limon, portakal, incir, badem ile dolup taşıyordu. Lübnan'ın deniz tarafındaki dağ yamaçlarında ve daha birçok noktalarda bağcılık yapılıyor, güzel *şaraplar* elde ediliyordu; bu konuda Trablus kontluğundaki Nefin en ünlüsü idi[235]. Zeytinlikler ve susam tarlaları bol bol *yağlı meyve* ürünü veriyordu[236]. Batılılar *şekerkamışını* ilk kez Filistin'de gördüler[237]. İlk haçlı seferinde ordu Suriye ile Filistin'de dolaşıp dururken, şekerkamışı, Haçlıların susuzluğununu kaç defa söndürmeğe yaradı; daha sonraları, Frenkler ülkeye egemen olunca, Suriyelilerden şekerkamışı yetiştirmesini, onun özsuyunu çıkarmayı öğrendiler ve bunun üzerine de şeker Suriye'nin başlıca ihracat maddelerinden oldu[238]. O zamandan beri Batı sofraları, Suriye topraklarının çok değerli ürünleriyle süslendi; XII. yüzyılda, Canossa'nın zengin sakinlerinden biri konuklarına, başka iklimlerden gelen meyveler arasında, Filistin ile Trablus yemişleri de sunardı ki, bu yemişleri Bari veya Trani yoluyle getirtmiş olması düşünülebilir[239].

Besin maddelerinden elbiseye geçersek, Haçlı devletlerinin *pamuk* ve *ipek* ürettiklerini görürüz[240]. Bu ilkel maddeler kısmen

[232] Ascalon etrafında yetmiş iki büyük çiflik vardı, bunlar da 200 aile otururdu, ayrıca yirmi küçük çiflik vardı: Taf. et Thom. II, s. 98. Ayni belgeye göre, Sur şehrinin Venediklilere ait üçte birinde yaklaşık olarak 80 çiflik vardı, banliyödekilerle bu miktar 240'a çıkıyordu.

[233] Burchard., Laur. yay., s. 28; İdrisî; I, 356.

[234] Guill. de Tyr. XIII, 3; Taf. et Thom. II, 951 vd.

[235] Burch., s. 88, 28 ilh..; Vilbr. ab Oldenb., Laur nşr., s. 168; *Assises de Jérusalem*, II, 179, 180. 1575 te Rauwolff "Aneffé" kasabasının iyi şarabından söz açar (s. 301); bu ad Arapça Anafeh veya Anafah şekline yakındır (Abulf. Reinaud terc. I, 35; Şemseddin, s. 283). Haçlı devletlerde yağlı bitkiler ve bağcılık kültürü için bkz. Prutz, *Culturgesch. der Kreuzz*, s. 553 vd.

[236] Halife Memun devrinde Filistin, Bağdad sarayına yılda 300.000 libre zeytinyağı verirdi; *Mukaddimei ibni Haldun*, I, 366.

[237] Jacq. de Vitry, s. 1075, 1099.

[238] *Şeker* hakkında geniş bilgiyi, ticaret maddeleriyle ilgili bölümde vereceğiz.

[239] Joh. Sarisberiensis, *De nugis curialium*, lib. 8, cap, 7.

[240] Jacq. de Vitry bu iki lifli maddeden söz açar, s. 1099; Burkhard, 86 vd. sayfalarında pamuğu kaydeder; bundan, *Tractatus de locis et statu terrae sanctae ierosolimitanae*, Thomas yay. (*Sitzungsberichte der Münchener Akad.*, 1865, cild II,'den ayrı basım), s. 23'te de söz açılır. Wilbrand d'Oldenbourg, ipeği Trablus'un kuzeyinde buldu (Laurent tabı, s. 169).

ham[241], kısmen de yerinde işlenmiş olarak ihraç edilirdi. Suriye'de ustalıkla *kumaşlar* dokunurdu ki, bunlar çok ünlüydü[242]; Saint Louis Filistin'de kaldığı sırada Joinville hâkimini Turtuşa gönderip, yüz top değişik renkte bir çeşit yünlü kumaş aldırdı; bu kumaşı dönüşünde "Franciscain"lere armağan etmek istiyordu[243]. Bu gösterir ki, en küçük şehirler bile sanayiin bu kolunda ihtisas sahibi idi. Bununla beraber, ipeğin başlıca üretim merkezleri Antakya, Trablus ve Sûr idi. Antakya'nın zaptında Haçlılar, bir sürü gümüş, altın, mücevherat, kıymetli vazolardan başka, ganimet arasında, tamamen ipekten yapılmış halı ve kumaşlar da bulmuşlardır[244]. Frenk hâkimiyeti altında da bu şehirde çok güzel kumaşlar yapılmakta devam olunmuştur[245]. *Trablus*'ta, *ipek dokumak* için büyük miktarda işçi çalışırdı. Burkhard'ın "Description de la Terre-Sainte"inin bugüne kadar gelmiş çevirilerinin birinde, bu şehirde ipek ve sof dokumasında çalıştırılan işçi sayısı 4000'inin üstüne çıkarılmaktadır[246]. Bu sayının, Makrizî tarafından kaydedilen sayıya tamamen uyması ilgi çekicidir; nitekim Makrizî, bu şehrin Sultan Kalavun tarafından geri alınması sırasında, - ki bu olay, Burkhard'ın Suriye'ye seyahatinden az bir zaman sonra olmuştur - 4000 tezgâhın çalıştığını söyler[247]. Sûr, uzaklara ihraç edilen kıymetli beyaz kumaşlar yapmakta tek idi; imalâthanelerinden çıkan ipekliler Batıya da giderdi[248]; sonra, Ve-

[241] Örneğin Beyrut'tan: bombatium, seta (ve ayni zamanda opera setae), Taf. ve Thom. II, 233. *Assises de Jérusalem*, II, 173'te gümrük tarifelerinde bu iki madde ilk başta gelir. 1140'ta, Antakya pamuğunun Cenova'da İskenderiye ve Sicilya pamuğu ile umum müvacehesinde tartılmasına geçer: *Lib. jur.* I, 71, vd.

[242] Francisque Michel, *Recherches sur les étoffes de soie*, I, 347 vd.

[243] Joinville, *Hist. de St. Louis*, Willy tabı (1874), s. 328.

[244] Guill. de Tyr, V, 23.

[245] İdrisî, II, 131: *Assises de Jérus.* II, 179.

[246] Reinerus Reineccius'ün 13 nolu basımına göre (Magdeb. 1587), bu fıkranın metni şudur: "Fida relotione habui, quod in ea (civitate) serici et zameloti textores sunt 4000 et supra." Burchardus'ün son yayımcısı, buna pek haklı olarak, diğer bir rivayeti yeğledi ki, onun kabul ettiği metin şudur (s. 25, Laurent tab'ı): "De serico in ea multa fiunt opera; audivi pro certo, quod essent in ea textores serici et cameloti et similium amplius." "amplius" kelimesinden sonra bir rakamın unutulmuş olduğu açıktır; elyazması gerçek metinler bu rakamı gösterirler ki, orada şunu okuruz: "amplius quam quatuor millia." *Öster. Monatschrift für den Orient*, 1880, s. 76'ya bkz.

[247] Makrizi, *Hist. des sultans mamlouks*, Quatremère tab'ı, II, 1, s. 103.

[248] İdrisî, I, 349; Michel, *gös. yer.*, I, 208.

nedik mahallesinin Suriyeli dokumacıları tarafından yapılan kumaşlar o kadar aranırdı ki, rivayete göre, Venedik gemilerinin, bunları Avrupa'ya götürmek için tamamlanmalarını beklediği sık sık olurdu. Bu kumaşların pek çoğu çeşitli renklere boyanırdı; doğa orada bu konuda zengindi ve ülkede *boya veren maddeler* vardı; Şeria vadisi çivit[249], Şam civarı ile Âsi nehri vadisi kızıl kök yetiştirirdi[250]; sonra da deniz, Sûr sahiline, ta ilk zamanlardan beri ünlü bir kavkaa olan fırfır dökerdi[251]. *Boya* sanayii böylece, dokuma sanayii kadar parlaktı ve kayda değer bir yön de, boya sanayiinin hemen hemen tamamen yahudiler elinde toplanmış olduğudur[252].

Bundan başka Suriye'de, zarif çanak, çömlek[253] ve cam işleri imalâthaneleri vardı. *Sûr camı*, olağanüstü şeffaflığı sayesinde pek eski zamandan beri kazanmış olduğu ünü gene koruyordu; bu ünü sağlayan nedenler iki idi: ülke içinde elde edilen hammaddenin türünün çok iyi oluşu (külden çıkan potası) ve gene hemen hemen hepsi Yahudi olan işçilerin büyük ustalığı. Bu cam, ticaretle uzaklara kadar yayılıyor ve bu sayede büyük kazanç sağlanıyordu[254].

Yukarda yazılı bütün bilgilerden anlaşılan, Suriye'nin, ihracat maddesi konusunda ne kadar zengin olduğudur. Fakat Doğu ürünleri almağa giden gemiler şu bir gerçek ki, Suriye'ye sırf dengeyi sağlamak için konmuş safra yüklü olarak gelmiyorlar ve Batı maddelerinden oluşan yükler getiriyorlardı. Suriye şatolarında yerleşen Batı şövalyeleri ile soylu kadınların, piskopos ve manastır reisliği mevkilerine yükselmiş rahiplerin, Frenk şehirlerinden olup Suriye şehirlerine nakletmiş bulunan burjuvaların bir sürü ihtiyaçları vardı ki, bunları ancak onların eski vatanlarının sanayii kendilerine sağlayabilirdi; onlar sayesinde yerliler dahi Avrupa kumaş ve edavatını tanıyıp öğreniyorlardı; Batı ürünlerini Doğu pazarlarına sokmak için o zaman büyük emekler verildiği kesindir; fakat, elimizde bu konuda yeterli kanıt

[249] İdrisî, I, 339.

[250] Ritter, *Erdk.* XVII, 1, s. 622; XVII, 2, s. 1358, 1391.

[251] Benj. de Tudel., Asher tabı, I, 63.

[252] a. g. e., I, 58, 63, 65, 69, 75, 78, 79: Carmoly, *Itinéraires de la terre sainte*, s. 129 krş; Ritter, *Erdk.*, XVII, 1, s. 379.

[253] Yafa ve Sur'da: Carmoly: gös. yer, s. 248; İdrisî; I, 349.

[254] Guill. de Tyr, XIII, 3; Jacq. de Vitry, s. 1098 (Sûr ile beraber, Akkâ'yı da kaydeder): Benj. de Tudèl., I, 63: İdrisî I, 349. Antakya'da oturan birkaç Yahudi orada da cam yapımı ile meşgul olurdu: Benj. de Tudèl, I, 58.

yoktur. Bu ticarî alışveriş ile, Avrupa ile Filistin arasında büyük oranda seyyah hareketleri oluyordu; rahiplerle şövalyeler, hacılarla tüccarlar, maceraperestlerle sanayiciler her gün o kadar çok baş vuruyorlardı ki, hiç bir gemi, boş gitmek tehlikesiyle karşılaşmıyordu. Gidiş gelişte o kadar faaliyet vardı ki, ayrı ayrı gönderilen gemilerden başka, arada sırada, gerçek *küçük filolar* da yollanıyordu ki, bunlara "*caravanoe*" [255] derlerdi. Tüccarlar, beraberlerinde özellikle kıymetli eşya götürdükleri vakit, korsanlara karşı daha büyük bir güvenlik sağlayan bu seyahat şeklini yeğlerlerdi. Batı limanlarında genellikle, sefer mevsiminde iki büyük sefer düzenlenirdi: biri, Paskalya (mart - nisan)' ya [256], öbürü, Saint-Jean-Baptiste (haziran-temmuz)'a [257] doğru; ama bazen ilkbahar seferinin hareketi mayıs'a [258], yaz kafilesininki ağustos veya Eylül'e [259] dek ertelenirdi. XIII. yüzyılın başlangıcında Venedikliler, Suriye için bir kış seferi [260] daha düzenlediler, fakat, genel kural olarak, sefer sayısı 1278'e kadar senede ikide donduruldu; bu tarihte Venedik senatosu, Suriye, Ermenistan, Mısır ve Kıbrıs için artık sadece Ağustos ayında bir küçük filonun yola çıkacağını karar altına aldı; başka bir yere doğru hareket etmiş gemilerin yollarını değiştirerek bu ülkelere gitmesi yasaklanmıştı [261]; sefer sayısının böyle-

[255] Taf. ve Thom., II, 391 vedd. krş., *Annal. Jan.*, s. 238, 239, 412, 457, 489, 508; Dandolo, Murat'da SS., XII, 371; Cont. de Guill. de Tyr, s. 447, 610. Bu kelime, Farsçanın "kârıban" kelimesinin Arapçaya geçmiş şeklinden türemiştir. Bkz. Dozy et Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe* (Leyden 1869), s. 249: Devic, *Dict. des mots français d'origine orientale*, s. 85.

[256] "Passagium paschae s. Martii", Paoli, *Cod. dipl.* I, 125; Raynald. *Annal. eccles.*, ad an. 1238, No. 26; Roger, de Hoveden, Stubs basımı, IV. 187, "Mart geçişi;" Villeh., Wailly basımı, s. 44; şu genel deyimlere de rastgelinir: "traversée du printemps, (ilkbahar geçişi), passagium vernale, transitus vernalis:" Oliv. Scholast., *De captione Damiatoe*, Bong. basımı, s. 1188; Jacq. de Vitry, s. 1138; Guill. de Tyr, XVII, 8, vb.

[257] "Passagium aestivale, passagium S. Johannis;" bkz. IX. Grégoire'un Raynald'daki (gös. yer., No. 2), IX. Louis'nin Duchesne'deki (V, 432), Kudüs patriği Guillaume'un *Biblioth. de l'école des chartes*, 4. dizideki (T. IV, s. 124) mektupları.

[258] Duchesne, gös. yer.

[259] Duchesne, gös. yer; Guill. de Tyr, XI, 20; Paoli, gös. yer; Dal Borgo, *Dipl. Pis.*, s. 185.; Taf ve Thom. III, 36; Mas-Latrie, *Traités de Paix et de commerce, Suppl.*, s. 2, 3: Thomas tarafından yayınlanan 1350 yılının "Commission pour la Crète"indeki "Caravana Augusti", *Abh. d. bayr. Akad.* Cl. I, cild. XIV, kıs. 1, s. 195; *Bibl. de l'éc. des Chartes*, 4. dizi, T. IV, s. 124.

[260] Taf. ve Thom., II, 261.

[261] *Collect. des doc. inéd., Mélang. hist.*, III (1880), s. 17.

ce indirilmesi, her halde, işletilecek yeni hatlar için daha büyük miktarda gemiye ihtiyaç olmasından ileri geliyordu. Bu küçük filolardan birinin gelmesi, Doğu limanlarında ticarî faaliyetin yeniden canlanmasına işaret ederdi ve filo limanda kaldığı sürece burası bir panayır halini alırdı. Bununla birlikte, Suriye limanlarında yerleşmiş birçok batılı tüccarlar mağazalarını hiç bir zaman boş bırakmamağa bakarlar ve dükkânlarını daima ticarete açık bulundururlardı; şöyle ki, Batı ile Doğu maddeleri arasındaki mübadele bütün yıl sürerdi; bununla birlikte, bu kolonların ticaret filolarıyle gidip gelmekten başka bir şey yapmayan tüccarlardan daha fazla Doğu ticaretine hizmet ettiklerini kabul ve yerinde bulmak doğru olur.

Akdeniz geçilirken pek çok zorlukla karşılanmazdı. Açık denizlere canını atmaktan çekinenler bile bu seyahatı yapabiliyorlardı; iyi durak noktaları ve rahat merhale sığınakları bulabilmek için, Akdeniz'de çok gelişmiş olan Avrupa sahillerini izlemek ve bu denize bol bol serpilmiş bulunan adaların birinden öbürüne gitmek yeterli idi. Aslında sahili gözden kaybedecek kadar uzaklaşmak tehlikesine göğüs gerildiği durumlar o zamanlar daha azdı; bu konuda tek bir örnek göstermiş olmak için şunu söyleyeyim: Kuzey denizinden[262] yola koyulmuş olan Haçlılarla hacıların, Cebelitarık boğazını geçtikten sonra, Batıdan doğrudan doğruya Doğuya geçmek tehlikeleri önünde yılarak, İspanya, Fransa ve İtalya sahilleri boyunca koskoca bir kavis yapmağı yeğlediklerini görüyoruz. İlk zamanlar Marsilyalılar da İtalya sahillerini izlerler ve Sicilya ile Kandiya'ya, belki de Rodos ve Kıbrıs'a bile uğrarlardı; sahil ve adaların koruyucu sığınaklarından vazgeçmeleri daha sonraki tarihlerdedir; bu andan itibaren Sardunya, Sicilya ve Kandiya'yı sollarında bırakarak açık denizden doğru Akkâ üzerine giderlerdi; iyi bir rüzgâr eserse, bu geçiş on beş gün ve on beş geceden fazla sürmezdi[263]. Bu yol genellikle XII. yüzyılın ortalarına doğru izlenmiştir; fakat bu tarihten sonra bile, kadırgalar bu yolu

[262] Bu hacılardan birkaçının seyahatnamelerini Adam de Brèm.'de (Pertz, SS. VII, 368 (ilâve) görmek kabil olduğu gibi, adı geçene göre, bunları (*Annal. Stad.* Ayni yazar. XVI, 340) da da görmek mümkündür; bundan başka bu seyahatnameler, *Chron. d'Emon et de Menkon* (Pertz, SS. XXIII, 478 vd., 554 vd.) da da bulunabilir. Bütün bu hacılar Marsilya limanına uğramışlardır.

[263] Bu, Roger de Hoveden'in gösterdiği müddettir (Stubbs basımı, III, 51): Adam de Brème'in izah notu, (a. g. e.) Marsilya'dan Mesina'ya 4 gün, Mesina'dan Akkâ'ya da 14 gün ki, toplam olarak 18 gün tutar.

ancak çok sakin zamanlarda geçiyorlardı; ilke olarak, hep sahil boyunca gitmekte devam ettiler[264]. Bu nedenle mal nakli hemen hemen tamamen ve özellikle kadırgalar veya ağır ticaret gemileri ile yapıldığı (kelimenin asıl manasında *naves*) ve malları tehlikeyle yüz yüze bırakmak işlerine gelmediği için, en çok işleyen ticarî yol, eskiden de olduğu gibi, gene Mesina boğazından geçen yol oldu. Cenevizliler, Pizalılar, Amalfililer için bu yol yalnız en güvenli yol değil, aynı zamanda en kısa yoldu. Ancak Sicilya'dan itibarendir ki, Ionienne denizini aşarak doğrudan doğruya doğuya gidilirdi; Akdeniz'in batı kısmından gelen gemiler orada Venedik, Ankona ve Pouille limanlarından gelen gemilere katılırlardı. İlk durak yeri, Sicilya ile Akkâ arasında eşit uzaklıkta bulunan Kandiya idi; bir geminin Rodos'un önünden geçip de oraya uğramaması nadirdi; Kıbrıs ise son durak noktası idi.

Doğu ile ilişkilerde bulunan kuvvetli devletler için, ara yerde bulunan ve dost elinde olan *durakları* bilmek önemli bir şeydi. Sicilya'da Müslümanlar, Norman prensleri tarafından içerlere itilmişti; Kandiya, Rodos ve Kıbrıs Bizans imparatorluğuna bağlı idi. Gerek Normanlar, ve gerekse Bizanslılar, ticaretle uğraşan kuvvetli devletlerle antlaşmalar yapmışlardı: bu durumu, Bizans imparatoru için, kanıtlara dayanarak, ispat edeceğiz. Norman krallarına gelince, bunlar, Sicilya'da Cenevizlilere bir sürü imtiyazlar[265] vermişlerdi ki, Cenevizliler de bu imtiyazları, Doğu ile olan ticaretleri çıkarına sömürmeyi pek biliyorlardı. Gemileri Messina'ya gelir ve hemen hareket ederdi; daha XII. yüzyılın başlarında, orada bir konsolosluk kırmuşlardı[266]; bundan başka bu yerde, Saint-Jean'ın koruyuculuğunda bir "fondaco" yani antrepoları da vardı[267] Bu antrepoda, Ceneviz

[264] *Gesta regis Ricardi*, Stubbs tabı. II, 198 vd.: Roger de Hoveden, 51, 160; *Annal. Stad.*, gös. yer.

[265] Bunların lehine 1117'de II. Roger tarafından verilmiş bir imtiyaz fermanı bilinmektedir: bunun metni, yunanca olarak Mortillaro, *Opera*'da (IV, S. 7 vd.), Latince olarak Gregorio'da (*Considerazioni sopra la Storia di Sicilia, prove ed annotazioni*, II, s. 82 vd.) bulunur: bundan başka, Kral I. Guillaume'un da iki imtiyaz fermanı bilinmektedir (*Lib. jur.*'da. I, 190, 202 vd.); fakat bunların, 1156 yılına ait bir belgeden kopmuş iki parça olduğu dikkatli bir inceleme sonucunda anlaşılabilir. Bkz.: *Atti della Società Ligure*, I. 289 vd.

[266] Yukarda anılan kral II. Roger'nin imtiyaz fermanına bkz.

[267] *Annal. Jan.*, ad., an, 1194, s. 108.

gemilerinin İskenderiye veya Suriye dönüşünde getirdikleri ve sonradan Sicilya'da satılacak olan Doğu malları hemen hemen her zaman bulundurulurdu[268]. Amalfililer'in bir de Messina'da antrepoları vardı[269]. Pizalılar sanki daha az lutfa ermişlermiş gibi; onların Hohenştavfenlerle olan sıkı ilişkileri, son Norman kralları gözünde hoş görünüyordu her halde[270]. Bu durumdan ötürü Frédéric Barberousse tarafından hazırlanıp, oğlu VI. Henri tarafından adanın zaptı ile iyi bir sonuca ulaşan seferden lutuf ve mülk edinme konusunda, her suretle yararlanmış olmaları sanılabilir. Pek az imparator yanlısı olmakla birlikte, Cenevizliler gibi imparatorla birlik kurdular; fakat kandırılmış oldular ve kendilerine vaad edilen ücret verilmedi[271]. Bu arada VI. Henri ölünce, Pizalılar, bu olayı izleyen fetret döneminden yararlanarak *Sirakuza*'yı aldılar. Fakat her iki imparator da bu şehri Cenevizlilere vaadetmişlerdi. Bununla birlikte Cenevizliler, üzerinde hak iddia ettikleri bir şehirde Piza'nın hâkim olarak buyruk vermesini kabul edemezlerdi. 1204'te bir miktar Ceneviz gemisi Girit adası önünde demir atarak toplanmıştı; bu gemilerden biri ki, Alamannus de Costa isminde birisi tarafından kumanda ediliyordu, bir deniz cenginde Pizalılardan birçok silâh almıştı; Cenevizliler, Sirakuza'ya ani bir taarruzda bulunacak kadar kendilerini kalabalık ve kuvvetli buluyorlardı. Yolda filoya diğer bir Cenevizli, Maltalı Kont Enrico Pescatore katıldı; yedi günlük bir kuşatmadan sonra orası, bu gözüpek korsanların eline düştü; bunlar orasını, Cenova cumhuriyeti adına ellerine aldılar ve Alamannus de Costa'yı vali olarak atadılar. O da kendisine "Sirakuza kontu" unvanı verdi[272]. Alamannus de Costa, orada yerini yıllarca koruyabildi; buradan gemileri Akdeniz'in her yerine göndererek kol gezdirir ve Ceneviz düşmanlarının gemilerini imha ettirirdi[273]. En sonu 1221'de[274], II. Frédéric bu duruma bir son verdiği

[268] *Lib. Jur.* I, 202.

[269] "Ravellus magister Amalphitanorum Messanae" sözü Gregorio tarafından alınan ve 1172 yılına ait bir belgede kanıt olarak vardır (*gös. yer*, s. 23).

[270] Gregorio *Considerazioni*, II, 226.

[271] *Lib. jur.* I, 207 vd., 396 vd.; Dal Borgo, *Dipl. Pis.*, s. 26, 34; *Annal. Jan.*, S. 108-110.

[272] Bu savaş olayı *Annal. Jan.*, s. 121 vd.'de kayıtlıdır. Alamannus'un aldığı unvan hakkında: Pirri, *Sicil. sacra.* I, 658 ve III, 936 vd.'e bkz.

[273] *Annal. Jan.*, s. 123 vd., 127, 129, 130, 132, 138, 141. Bunu tekrar sözkonusu edeceğiz.

[274] *Annal. Jan*, s. 146. Bu nokta hakkında krş. Winkelmann: *Kaiser Friedrich II*, s. 143-145, 165.

gibi, Cenova'nın Sirakuza üzerindeki hâkimiyetini sona erdirdi; adı geçenin böyle davranmasında bir neden vardı ki, o da şudur: kral makamına karşı durumu salt görece bir uyrukluktan başka bir sey olmayan bu topraklar, Frédéric'in Sicilya'ya katmağa uğraştığı sıkı merkezci düzenle bağdaşmazdı. Cenova, Doğu ile olan ticaretinin en önemli duraklarından birini, on yedi yıl elinde bulundurduktan sonra kaybetti; onu tekrar ele geçirmek için İmparatora karşı Kilise ile birleşti, kendini Sain-Siège'in fiyefi yaptı [275]; olaylar bunun bir hayal olduğunu göstermiştir. Aynı dönemde İmparator, Messina'daki bir sarayı Cenevizlerin elinden çekip aldı, oysa bunu 1200'de kendisi onlara vermişti [276]. Epey zaman devam eden bu anlaşmazlık dışında, II. Fredrich [277] ve oğlu Manfred [278]'in saltanatları Cenevizliler için çok elverişli bir dönem olmuştur. Her iki prens de onlara birçok ruhsat ve imtiyazlar vermişlerdir ki, Sirakuza'nın kaybı, tersine olarak, onları en gözde ulus haline getirmiş ve onlara Sicilya'da tamamen nüfuzlu bir mevki sağlamıştır.

Cenova ve Piza'nın Sirakuza'yı ele geçirmek için boğuştukları devirde ve Cenova'nın lehine sona eren mücadelede, Yakın Doğu ticaretinin başka bir durağı sorununda Cenova ile başka bir devlet arasında yeni bir anlaşmazlık çıkmıştır. Bu, *Kandiya*'nın Venedik'e mi, Cenova'ya mı ait olacağı idi. Sorun, uzun süre kararsızlık içinde kaldı ve Venedik bu adayı zaptetmek ve elde tutmak için bütün gücünü kullandı. Biraz ilerde bu mücadelenin tam bir tarihçesini vermek fırsatını bulacağız.

[275] 1239'da bir yandan papa IX. Grégoire'la, öte yandan Cenova ve Venedik arasında yapılan ittifak antlaşması için bkz. *Lib. jur.* I, 980 vd.;

[276] *Lib. jur.* I, 462 vd.;

[277] Aynı yazar, I, 462, 564; *Annal. Jan.*, 139; *Lib. jur.* I, 653 vd. 774 vd.

[278] Manfred tarafından 22 Mart 1259'da onanan 1257 yılına ait berat (Orlando, *Un codice di leggi e diplomi Siciliani di medio evo*, Palermo. 1857, s. 102 vd.; *Pendetta delle gabelle e dei diritti della curia di Messina*, Sella basımı, ds. *Missel. di Storia italiana.* X, 89 vd.), bu berat Cenova cumhuriyeti tarafından 17 Eylül 1259'da onaylanmıştır. (*Lib. jur.* I, 1293); aynı şeyleri kapsayan 1261 yılı temmuz ayına ait başka bir berat (*Liber. jun*, I, 1346 vd; Orlando, gös. yer, s. 115 vd.). *Pendetta delle gabelle* girişinde, gös. yer, s. 31 Vayra, Manfred'in Cenevizlere Sicilya pazarlarından özellikle yararlanmaları olanağını verdiğini kabul ediyor; o, sadece "kendilerini Cenevizli gibi göstermek isteyen Provanslılar, Romalılar, Toskanalılar, Venedikliler, Pizalılar ve Sicilyalılar, Cenevizlere verilen izinlerden yararlanmayacaklardır" anlamındaki sözkonusu bölümü (s. 90) kötü açıklıyor.

Bu olaylar, bize Doğu yolu üzerine sıralanmış durakları elde ederek birbirlerine üstün duruma gelmeye çalışan tüccar ulusları göstermektedir; şimdi de, en eski ve en kuvvetlilerin daha genç uluslara yolu tamamen kapamak için gösterdikleri çabanın bir kanıtını göreceğiz. İtalya'nın batı sahilleri tüccar şehirleri ile Fransa'nın güneyi arasında en geç XII. yüzyılın başlangıcından beri çok etkin bir alışveriş gelişmişti. Bunun kanıtı olarak, Piza'nın ve özellikle Cenova'nın, Güney Fransa'nın çeşitli büyük ve küçük şehirleri ve derebeyleri ile yaptıkları bir sürü antlaşmaları göstermekle yetineceğiz. Bu antlaşlardan doğan amaç, bu ülkelerin, kendi tüccarlarına her yerde bir hüsnü kabul sağlamak ve kişiler ile malları gerek karada ve gerekse denizde güven altına almaktı [279]. Cenova ile Piza arasındaki rekabetten doğan sürekli savaşların yapıldığı alan, genellikle Fransa'nın güney sahili olmuştur ki bu, her iki cumhuriyetin de bu bölgede korumak zorunda olduğu çıkarların önemini ve oralarda savundukları menkul ve gayrımenkul mülklerin değerini gösterir. İtalyan tüccarların, Fransa'da kendilerine mahreç açmak ve bu memlekette koloni kurmak hususundaki ateşli faaliyetleri özellikle Fransa'nın güneyindeki halka ve dolaylı olarak da kuzey komşularına çok büyük yararlar sağlardı; bu tüccarlar beraberlerinde, her ülkeden büyük oranda çeşit çeşit eşyalar getirirlerdi. Benjamin de Tudèle'in *Montpellier*'yi ziyaret ettiği tarihte (1166-1167), bu şehir öyle büyük önem kazanan bir kozmopolit pazar oldu ki, oraya, Hıristiyan ülkelerden olduğu kadar, Müslüman ülkelerden de tüccarlar akın akın gelirdi [280]; bu açıklamayı kendisinden aktardığımız seyyahın söylediğine bakılırsa, Montpellier, bu refah ve parlaklığını, orada Ceneviz ve Pizalıların bulunmasına borçlu idi [281]. Şu bir gerçek ki, *Saint-Gilles* ile *Fréjus* panayırlarının da muvaffakıyetini ayni sebeb temin ediyordu; çünkü Cenevizlilerle Pizalıların orada ticaret yaptıklarına ilişkin pek çok kanıt vardır [282] *Montpellier* ile *Narbonne* gibi bazı büyük şehirlerde, her iki ulus da

[279] Cenova'nın *Liber Jurium*'u ile Germain tarafından Montpellier hakkında yazılan iki eser (*Histoire de la commune de M.* ve *Histoire du Commerce de M.*) deki belgeleri ayrıntılarıyle anmak olanaksızdır.

[280] Benj. de Tud., şu memleketleri sayar: Portekiz, Lombardiya, Roma imparatorluğu (Almanya?), Mısır, Filistin, Bizans, Fransa, İspanya, İngiltere.

[281] Asher tabı, s. 33.

[282] Marang., *Annal. Pis.*, s. 253 mük., 266; *Annal. Jan.*, s. 66; *Lib. jur.* I, 512 vd., 1277; Canale, *Nuova istoria di Genova*, I, 333.

daimî depolar bulundurdukları gibi[283], bu şehirlerdeki mağazaları bütün yıl açıktı. Fakat bu güney şehirlerinin de kendilerine ait gemileri vardı. Burada sözkonusu olan yalnız deniz kıyısındaki şehirler değil, bu şehirlerle dolaylı olarak ulaşım yapan şehirler de sözkonusudur. Örneğin, Arles'in Rhône nehri yoluyle; Narbonne'un Aude nehri yoluyle, Montpellier'nin Lattes limanı ve daha sonra da Aigues-Mortes yoluyle, deniz sahilindeki şehirlerle bağlantıları vardı. Bunların gemileri, komşu İspanya ve İtalya sahilleri boyunca kabotaj yapmakla kalmazdı; Doğuya da sık sık sefer yaparlardı; bu, Haçlı seferlerinin tabiî bir sonucu idi. Bu gidiş geliş hacılara o kadar kolaylık sağlıyordu ki, hacıların sayıları çok artıyordu. 1238'e doğru Marsilya, mart (paskalyaya doğru) ve ağustos aylarında olmak üzre, yılda iki kez, kafilelerle hacı gönderir, belediye makamları da, gemiye binen hacılara kendilerine yetecek derecede yer sağlamak ve iyi bakılmaları için özellikle nezarette bulunurdu[284]. Akdeniz'de sefer mevsiminde Filistin'e hacı götürmek için yola çıkan ve Templier'lerle[285] St. Jean[286] şövalyeleri tarafından donatılan gemiler de, makamların iznini alarak, gene Marsilya'dan kalkardı. Aynı limandan bir de Empurias kontuna ait bir gemi kalkardı, kontun gemisi için özel bir acente (Tabula), mahallinde yolcu ararda[287]. Öte yandan, St. Gilles[288]'ten çok, Arles[289] ten tek tük hacı yola çıktığı gibi, ileride göre-

[283] Narbonne'da, daha 1132 senesinde, Cenevizliler, bir antrepo inşa etmek için yer almışlardı: *Lib. jur.* I, 39; bundan başka V inci Guillaume de Montpellier (1121), Ceneviz komününe, Montpellier'de kâin bir ev tahsis etmişti; *aynı esr* I, 88; muahhar muahedenamelerde bu sık sık geçer; Germain'in, *Hist. de la com. de Montpellier*, (II, 424, 431, 434, 476) sine bak. *Lib. jur.* I, 1146. Montpellier ile Piza arasında mün'akid bir muahedenamenin asıl nüshası şöyle tarihlenmiştir: "6 Febr. 1177, apud Montempessulanum in domo Pisanorum" ve "Ildebrandus Pisanorum consul et in Provincia legatus" tarafından imzalanmıştır. Montpellier'de bir Piza koloni ve konsolosluğu hakkında Germain'in *Hist. de Commerce de Montp.*'sine bak (I, 113, not. 1, 234-236, 395).

[284] Méry et Guindon, *Hist. de la municipalité de Marseille*, II, 279 vd.; IV, 118 vd.; 128 vd.

[285] Winkelmann, *Acta imperii inedita*, s. 117.

[286] Paoli, *Cod. dipl.* I, 124-127. Tarikat adamları tarafından teçhiz edilen gemiler, bir defada 1500 kadar hacı naklederlerdi; bu rekabet, nihayet Marsilya limanı mücehhizlerinin şikâyetini mucib oldu: Prutz, *Culturgesch. de Kreuzz.*, s. 105'e bkz.

[287] Teulet: *Layettes du trésor des Chartes*, I, s. 482 vd.

[288] Benj. de Tudèl., Asher basımı, II, 35.

[289] *Leges municipales Arelatis* 1162-1202, *cap.* 140, Giraud'da, *Essai sur l'hist. du droit français au moyen-âge.* II, 232 vd.

ceğimiz şekilde, Narbonne'dan da hareket edenler olurdu. Bu seyahatlerin nedeni yalnızca hacı nakli değildi aslında; yükün bir kısmı da tüccarlarla maldan oluşurdu[290]; özellikle Marsilya, Kudüs krallığında ticaret mahalleri imtiyazını aldıktan sonra, *Güney Fransızlarının doğuya* bizzat *gemi* gönderdiklerini ve ihtiyaçları olduğu malları, İtalyanların aracılığına baş vurmaksızın, kendilerinin gidip oradan aldıklarını görmek, Cenevizlilerin, can ve gönülden boyun eğemeyecekleri bir rekabetin varlığını gözlemlemek olur. 1109 yılında Cenova Cumhuriyeti, Toulouse kontu Bertram'a ait olan St. Gilles şehrine, Cenevizli olmadığı halde, denizden gelen herhangi bir tüccarın girmesini yasaklayacağına ilişkin adı anılan kontun sözleşme yapması amacını açığa vurmuş oldu[291]. Bu, *Fransa'nın güney şehirlerini*, ticaret ve seyrüsefer alanında, *Cenova'nın tamamen hükmü altına almak* ve Cenova cumhuriyeti lehine Venedik'in Adriyatik'te elde ettiği egemenliğe benzer fakat daha başka yarar ve üstünlük nedenlerini sağlamış deniz eğemenliğini[292] kurmak yolunu tutmaktan başka bir şey değildi. Cenevizliler, Provence ve Languedoc burjuvazilerinin her gün daha büyük olan siyasal önemini âdeta kıskanır bir gözle izliyorlardı. 1143'te, Montpellier Derebeyi IV. Guillaume'a bir komün isyanını bastırmak[293] için yardım ettiler, ve bu hizmete karşılık, o da onlara bu şehir limanında gemilerini boşaltma resimlerinden bağışım vaat etti; fazla olarak, limana girip çıkmayı ancak Montpellier halkına ait gemilerle, yalnızca İspanya sahillerine giden veya hac yolcusu taşıyan gemilere vermek taahhüdünde bulundu; Montpellier halkına, sahil boyu dışında, Şarka gitmek, ve Cenova'nın ötesine geçmek yasaklanmıştı (Hac yolcuları nakli bu yasaklamanın dışında kalıyordu). Bu sözleşme ancak beş yıl için geçerli idi; ama 1155'teki bir sözleşmeyle Cenevizler Montpellier denizciliğine kabotajı, batıda İspanya'ya kadar, doğuda Cenova'ya kadar inhisar ettirmeğe çalıştılar[294]. Şüphesiz,

[290] Hacı taşımak için donatılmış olan "templier" gemilerinin, tüccarlarla mal yüklemelerine özellikle izin verilmiştir; Winkelmann: bkz. a. g. e.

[291] *Lib. jur.* 1, 19.

[292] Ceneviz belgelerinde, Corn. Desimoni'nin, *pelago* (açık deniz) deyimi hakkında verdiği açıklamaya bkz. (*Atti della Soc. Lig.* II, 2, s. 740-742, ve III, s. XC.); bundan anlaşıldığına göre, Cenova açık denizi kendi malikânesi sayar ve Akdeniz'in batı kısmındaki deniz uluslarını ancak kabotaj servisleri ile yetindirmek isterdi.

[293] Germain; *Hist. de la commune de Montpellier*, I, 12.

[294] *Lib. jur.* I, 88, 122;

Güney Fransa'nın bütün şehirleri onlar tarafından böyle kötü bir işlemle karşılaşmış değillerdir; Cenevizler Narbonne'la iyi ilişkilerde bulunuyorlar ve gemicilerine, yılda muhakkak bir gemiyi hac yolcusuna ayırmak koşuluyle her yönde yelken açma iznini veriyorlardı[295]. Yasaklamanın ve izin vermenin dayandığı nokta, Cenevizlilerin Güney Fransızlarının Akdeniz'de gidebilecekleri yeri keyiflerine göre tayin etmek hakkını haksız olarak ileri sürmeleridir. Eğer onların Toulouse Kontu Raimond'la birlik olarak (1174), birleşmiş kuvvetleriyle Provansı istilâ etmek projeleri gerçekleşmiiş olsaydı, bu hükümranlık dayanılmaz hale gelirdi. Ganimeti paylaşma önceden kararlaşmıştı, ve Cenevizliler Marsilya şehrini özellikle kendi payları olarak ayırmışlardı. Fazla olarak, Toulouse kontuna bağlı topraklar üzerindeki limanlar ancak Cenevizlilere açık olacağı, ve, kontun uyruğunun bile, Cenova konsullerinin ve Cenova meclisi çoğunluğunun izni olmaksızın açık denizde seyrüsefer edemeyeceği sözünü aldılar[296], Güney Fransa'nın hem ticareti, hem ticaret gemileri, kuvvetli cumhuriyetin hegemonyasını kabul ettirdiği Albenga, Savone, Vintimille ve Riviera di Ponente'nin diğer şehirlerinin durumuna düşecekti[297]. İyi ki bu mücadele sonuçsuz kaldı. 1176'da, Marsilya ile limanını ortadan kaldırmak için[298] Toulouse kontu ve diğer derebeylerle Cenova arasında oluşan başka bir suikast da aynı sonuca uğradı.

Mademki Cenevizliler, Güney Fransa'nın ticaret gemilerinin doğuya gitmesini engellemek uğrunda ellerinden geleni yapıyorlardı, şu halde bunların, *Provansalılara Sicilya yolunu kapatmağa* çalışmaları çok doğaldı; bu iki görüş birbirine sıkıca bağlıdır: nitekim, Sicilya'nın, Doğu yolunun en önemli duraklarından biri olduğunu gördük. 1156'da, cumhuriyet, adada sahip olduğu muafiyetlerin sağlamlaştırması ve yenilerinin istenmesi için Sicilya Kralı I. Guillaume'a bir elçi gönderdi; cumhuriyet, diğer bazı istekler arasında, kıraldan şu taahhüde de girişmesini istiyordu: Kral, kendi limanlarına Provansalı tica-

[295] 1166 yılı antlaşması: Vic et Vaissette, *Hist. de Languedoc*, Dumège basımı. IV, 517 vd. Bu hacılar ne Montpellier'li, ne St. Gilles'li, ne de Plône'la Nice arasındaki ülkelerden (Provence) olacaklardı.

[296] *Lib. jur.* I, 294-300. Kont Raimond aslında 1171'de de buna benzer taahhütlere girişmişti: a. g. e., I, 256.

[297] Gemilerinin seyrü sefer edebilecekleri sınırın ne kadar dar olduğunu anlamak için *Lib. jur.*'a (I, 106, 312, 316, 436, 448, 451, 475, 478, 621, 1040, 1079) bkz.

[298] *Lib. jur.* I, 302.

ticaret gemilerinin girmesini yasaklayacak ve kendisi de Fransa'nın güneyine doğru Sicilya ticaret gemisi göndermeyecekti[299]. Sonradan Frédéric Barberousse, Sicilya'yı Normanların elinden alabilmek için Cenevizlilerin yardımına muhtaç olunca, Provansalılarla Kuzey Fransızlarının (*Francigenas*) Sicilya ve Aşağı İtalya ile ticarette bulunmalarını yasaklama ve onların gerek gidiş ve gerek dönüş yollarını, ellerindeki bütün vasıtalarla, kesmek için Cenevizlilere tam yetki verdi[300].

Şükür ki, bütün bunlar proje halinde kaldı. Cenevizliler en sonu anladılar ki, yapılabilecek bütün engeller sonunda elbette yıkılacak ve Provans gemiciliğinin gelişmesinin önüne geçilemeyecek. XIII. yüzyılda Cenova ve Montpellier komünleri arasında yapılmış olan antlaşmalarda, Cenova'nın aşırı iddialarından eser görülmez. Bu muahedenamelerde, İstanbul veya Suriye'ye gidip oturan "Montpellier"li tüccarların isimleri vardır; Cenova ise, rakibinin ticaretinin gelişmesine hiç ses çıkarmaz[301].

Provanslılar, Cenevizlilerin baskısından zararsız kurtulurken, Amalfi, bir rakibin hasedinin kurbanı oluyordu. Bakın nasıl: II. Roger'nin saltanatında Piza, İtalya'daki Norman krallığının işlerine karışmayı uygun gördü; kral, iktidarı elinde toplamağa çalışıyordu; bu iddia ise baronlarının isyanını gerektirdi; Papa II. Innocent ile anlaşarak, Pizalılar, bunlara yardım önerisinde bulundular ve onlara savaş gemileri ile asker gönderdiler[302]. Aynı zamanda, Amalfi'ye karşı olan kinlerini yatıştırmak için de fırsatı yerinde buldular. Günün birinde, kırk altı kadırgalık bir donanma, şehri birdenbire kuşatarak, bu ani saldırı ile, şehri ve civarındaki müstahkem noktaları aldı, her şeyi yağma etti ve sonunda da, evleri yaktı ve limanda demir

[299] a. g. e., I, 203. Bu fıkrada, Langer'nin görüşü tersine olarak (ad. geç. eser., s. 64), "illuc" kelimesinin "regnum nostrum" ile ilgili olmayıp, akıldan eklenmesi gereken "terra Provenzalium" gibi kelimelerle ilgili olduğunu kabul ediyorum. Langer'nin açıklamasını kabul etmek için, "de nostris navibus" kelimelerini gözönüne almamak gerekir.

[300] *Ayni eser*, I, 208 vd. VI. Henri, 1191 de Cenevizlilere verilen imtiyaz fermanında bu hükmü kelime be kelime tekrar etmiştir: a. g. e., I, 371.

[301] Germain: *Hist. de la Commune de Montpellier*, II, 427, 469 (*Lib. jur.* I, 761, 1148).

[302] Alexandri Telesini abb., *De rebus gestis Rogerii*, Del Re'de, *Cronisti e scrittori sincroni Napoletani* I, s. 121 vd., 129, 132, 140 vd., 148; Falco Benev., *ayni eser*, s. 220, 222, 225, 227 vd.; Romuald Salern: Pertz'de SS. XIX, 420-422; *Epist. Wibaldi*, 324, Jaffé basımına bkz.

atmış bulunan gemilere ateş verdi (4-5 ağustos 1135)[303]. İki yıl sonra, bir Piza donanması Güney İtalya sularında bir daha gözüktü; İmparator Lothaire, Roger'nin krallığını istilâ ederken, bu donanma da Piza'ya, bir şaşırtma ve oyalama hareketi yapmağa geliyordu; Amalfi, neredeyse daha önceki durumla karşılaşacaktı; Amalfi halkı, kendilerini tehdit eden tehlikeyi ancak, haraç vererek ve uyruk olmayı vaat ederek atlattılar; Pizalılar, etrafı yakıp yıkmakla yetindiler ve fırtına bütün hız ve kuvveti ile gidip zavallı Salerno'nun başında patladı (temmuz ve ağustos 1137)[304]. Fakat daha 1135 yılı istilâsı bile Amalfi'nin ticarî gücünü kırmağa yetmişti: çünkü Pizalılar, rakiplerinin filosunu imha etmekten geri kalmamışlardı. Bu tarihten itibaren Amalfi'lilerin doğuda daha az enerji gösterdikleri ve daha az müteşebbis oldukları görülür; bunun nedeninin büyük kısmını bu felâkete bağlamak gerekir. Ama bunun başka nedenleri de yok değildi. Eğer Amalfi doğuda, diğer bütün uluslardan geride kalmışsa, bu buranın Normanların eline düşmesindendi; bu ırktan olan prensler halka kolaylık göstermeyi sevmediklerinden, ne burjuvaların beledî serbestisinden, ne de baronların muafiyetlerinden anlarlardı. II. Roger'nin, tahta çıktığı vakit yaptığı ilk işlerden biri, Amalfi'nin eskiden beri var olan bağımsızlığına dokunmak oldu. Şehir müstahkem şatolarla çevrili idi ki, Amalfi bunları, özgürlüğünün kaleleri sayardı. Roger, Amalfi'den, buradaki garnizonu çekerek yerine kral askerlerini kabul etmesini istedi; Amalfi'liler bundan çekindikleri için, kral zor kullandı, şatoları[305] aldı ve bu şehrin eski surlarını Amalfi'ye karşı tehdit edici hapishaneler şekline soktu. Bu baskı altında burjuvalar, beledî serbestilerinden oldular, ve bununla da, enerji ve teşebbüs fikirlerini yitirdiler.

2. KOMNENLER VE ANJLAR DEVRİNDE BİZANS

Normanlara karşı olan savaşları, bütün Bizans imparatorluğunda, bir sessizlik dönemi izledi. Fakat bu sessizlik geçici idi ve bunu, çok geçmeden, ilk Haçlı seferi derinden derine bozdu. *Batılıların bu teşebbüsü*; gerçekte, imparatorluğun hâkimlerine en ağır endişeleri verecek

[303] Alex. Teles: gös. yer., s. 140; Falco Benev. a. g. e., s. 227; Romuald: *gös. yer*, s. 421; Marangonis *Annal. Pis.*, Pertz'de SS. XIX, 240; Annal. Saxo, SS. VI, 774.

[304] Falco Benev., s. 232 vd.; Marangonis *Annal. Pis.*'e bkz. (s. 241).

[305] Alex. Teles., *gös. yer.*, s. 103-105.

yolda idi. Kötü yönetilen bu sürü sürü topluluğun daha yalnız oradan geçmesiyle, devlet düzeni, halkının rahatı oldukça bozuluyordu. Fakat bu henüz en küçük zarardı. Durmadan gelen bir tehlike, imparatorluğun başının etrafında dolaşıyor, varlığını tehdit ediyordu; çünkü, bu verimli toprakları ve erkeklikten uzak halkını görmek, Haçlılarda Bizans'ı almak hevesini uyandırmak için bire birdi; özellikle bu ülke, Haçlıların Suriye'deki yeni topraklarına dayanak noktalığı etmek için o kadar iyi bir coğrafî duruma sahipti ki; hele Bizans imparatorları da, birleşik Batı kuvvetlerine karşı koyabilecek durumda olamazdı. İlk Haçlı seferi gene ne ise iyi geçti; çünkü, bu seferin şeflerinin yalnız bir sabit fikri, bir hedefi vardı ki o da Suriye idi; fakat ordu üstüne ordu, donanma üstüne donanma geliyor ve her seferinde de imparator yeni yeni büyük korkular geçiriyordu. *Aleksi*, daha başlangıçta, sakıngan ve çekingen bir durum takınmıştı ki, bu, açık bir husumet halini almakta gecikmedi. Ceneviz ve Piza gemileri, Haçlı devletlerin kuruluşunu tamamlamak içinde elbirliğiyle hareket etmek üzre imparatorluk sularından geçerken, imparator adalarındaki garnizonların veya imparator donanmasının saldırısına uğrar ve öç almaktan da geri kalmazlardı. Böylece, 1099'da, Baş piskopos Daibert'in yönetimi altında Filistin'e yelken açmış olan bir Piza donanması, Yunan adalarında, kendisinin geçmesine engel olmağa kalkışan bir Bizans garnizonu buldu; fakat Piza donanması büyük bir şiddetle kendisine yol açtığı gibi, Korfu, Kefalonya, Sainte-Maure ve Zanta adalarını alıp yağma etti[306]; bir Bizans donanması onu Ege denizinde

[306] "Proficiscendo Leucatam et Cefaloniam urbes fortissimas expugnantes exspoliaverunt, quoniam Jerosolymitanum iter impedire consueverunt." *Gesta triumphalia per Pisanos facta*, Murat'ta. SS. VI, 99; Marangone, *Archiv. stor. ital.*'de VI, 2, s. 7 ve Pertz'de, SS. XIX, 239. Korfu ve Zanta adalarının adlarını Anne Comnène kaydeder (*Alex.*, Bonn. basımı, II, 115): Bu müellif, Yunan adalarının Pizalılar tarafından yağma edilmesinin 1103 yılında gerçekleştiğini yazar ve ben de bir zamanlar (*Colon. commerc.* I, 22, not.), Lebeau, Wilken ve Sybel ile beraber, Pizalıların, 1103 yılında yapılan bir Haçlı seferi dolayısıyle bu adalarda bir daha yağmada bulunduklarını sanmıştım; fakat, Pizalı vakanüvislerle Anne Comnène'in hikâyelerinde birbirine tamamen uyan açıklamalarını daha derin bir şekilde inceleyince, Daibert'in biyografı (*Memorie di più nomini illustri*, III, S. 22-23) ile Kugler (*Boemund und Tancred*, s. 59 vd.)'in Anne'ın, her zaman olduğu gibi, gene tarihleri birbirine karıştırdığını ve gerçekte 1099 yılına ait olan olayları 1103'te göstermiş olduğunu zannetmekte haklı oldukları kanısına vardım. Her halde iyice saptanmış bir şey varsa, Daibert tarafından kumanda edilen bir Piza donanmasının Yunan adalarına hücum ettiğidir; sonradan yapılan araştırmada adı geçen aleyhine

izledi, ona yetişerek Rodos'la Menteşe'nin Patara şehri arasında saldırdı[307]. Daha sonraki bazı vekayinameler, bu donanmanın dönüşte, birçok Yunan şehirlerini zaptederek öç aldıklarını hikâye ederler[308]: fakat bu vekayinameler, tahta daha pek çok zaman sonra çıkan imparator Jean (Kalojoannes) tarafından verilen imtiyazları bu olaylarla aynı tarihte gösterdikleri, ve zaten en eski vekayinameler bu husumet yenilenmesinden hiç söz etmedikleri için, bu konuda verilen bilgilerin hiç bir değer taşımadığı ve bununla birlikte bunların hiç sözkonusu olamayacağı kabul olunabilir. Bu Piza donanmasının hareketinden bir yıl sonra, bir Ceneviz donanması da yelken açarak Doğu yolunu tutuyordu; bir Bizanslı amiral, bu Ceneviz donanmasına hücum ederek onu durmadan hırpaladı[309]; 1101 yılı sonbaharında, Arsuf ve Césarée'nin alınmasından sonra, donanma vatana dönüyordu; İtaki[310] açıklarında, büyük bir Bizans donanmasına rastladı. Bizans donanmasının, şefi, Cenevizlilerle boy ölçüşmek istedi; fakat fena oldu ve uzlaşma önerisinde bulundu. Korfu'da başlanan görüşmelere İstanbul'da devam edildi; Cenevizliler Raynaldus de Rodulfo ve Lambertus Ghetus tarafından temsil ediliyordu; bunlar, görüşmelere devam için Korfu'dan, imparator Alexis'nin sarayına gittikler. Bu fırsattan yararlanarak uluslarının Bizans imparatorluğundaki ticaretinin gelişimine yarayacak bazı imtiyazlar elde etmiş olmaları olanaksız değildir[311].

saptanan olaylardan biri, Kefalonya'daki Hıristiyan Bizanslıların kırımını kışkırtmış olduğudur (Alb. d'Aix, IX, 16, Bongars'da, s. 332).

[307] Anne Comnène, bu olayı anlatan tek yazardır (II, 116 vd.).

[308] *Annal. rer. Pisan.*, Ughelli'de, *It. sacra*, 2'nci baskısı, X, 99; *Chron. breve Pis.*, a. g. e., s. 118; Mich. de Vico, Murat.'ta SS. VI, 168; Ranieri Sardo, *Archiv. Stor. it.*'de VI, 2, s. 79. Rivayete göre, Pizalılar, dönüşte, imparatorun kendi oğlu Tronci'yi esir etmek fırsatını bulmuşlardır, *Annal. Pis.* s. 37; Roncioni, *Istorie Pisane*: *Archiv. stor. it.* VI, 1, s. 152.

[309] Anne Commène II, 121 vd. Yukarda yaptığım gibi, Anne Comnène'in kaydettiği Bizanslılarla Pizalılar arasındaki anlaşmazlığın 1103 tarihinde olmayıp 1099 yılında patladığı kabul edilirse, Ceneviz donanmasının Bizans donanması tarafından takib edilmesi, gene Anne Comnène'e göre, bir yıl sonra bu olayın tarihi 1100 olmalıdır; bu tarih ise tam da, Cenevizliler tarafından yapılan bir Haçlı seferinin tarihidir. Caffaro, Pertz'de, XVIII, 11, 45.

[310] Le Val de Compar, Ithaque'dır; bkz. Uzzano, s. 218; Bened. Petrob., *Gesta Ricardi*, Stubbs basımı II, 198, 203; Georg. Gemnic., Pez'de, *Thes. anecd.* II, 3'üncü kısım, s. 633; *Archiv. Venet.*, 20, 93; Sanudo, *Diarii*, III, 444, 488, 498 vd., V, 883, 1009.

[311] Caffaro, *De liberatione civitatum Orientis*, Pertz'te, *ad. geç. eser.* s. 46; bu eser hakkında Ansaldo'nun yorumlarına bkz. *Atti della Società Ligure*'de, I, 1, s. 70.

Fakat *Bohémond*, imparatorluğa daha büyük sıkıntılar hazırlıyordu. Antakya prensliğindeki durumu son hadde gelince, onu kurtarmak için bir Haçlı seferi düzenlemeye çalıştı. Bu seferin ilk işi, İstanbul tahtını devirmek olacaktı. Müttefik toplamak için Fransa ve İtalya'yı dolaşarak (1105-1106) bütün kafaları Alexis aleyine kışkırttı. İmparatoru, Haçlılara, bazen hile ve bazan da zorla, birçok fenalık etmiş olmakla suçluyordu. Alexis başına gelecek fırtınayı bir yana atmak için, birçok batı prensleriyle şehirlerine, özellikle Piza, Cenova ve Venedik'e, nameler göndererek hakkında ileri sürülen suçlamalara karşı kendisini savundu ve kuvvetli devletlerden, Norman prensiyle ittifak etmemelerini diledi[312]. Venedik'te kolayca başardı bunu; siyasetine sadık olan cumhuriyet, donanmasını, müttefik sıfatıyle Bizans doananmasıyle birleşmek üzre gönderdi[313]. Cenova ile Piza hiç olmazsa tarafsız kaldı ve Norman prensi tarafından sevk edilen istilâ harbine karışmadı. Bu savaşın, Bohémond'u şaşırtıcı bir duruma soktuğu ve Latinler için küçültücü bir antlaşma ile sona erdiği bilinmektedir (1108); bununla beraber imparator, Haçlı devletlere gitmek için kendisinin toprağından geçecek herkesi, hakkın yerine getirilmesi geğinden kaçınmaya karşı, bundan böyle koruyacağını taahhüt eyledi[314].

Yukarda birkaç kelime ile anlatmış olduğumuz olayların, *Pizalıların İstanbul'da bir ticarî koloni* kurmalarında doğrudan doğruya etkisi olmuştur. Kendisiyle Bohémond arasında savaş patlayacağı sırada Alexis'nin Piza'yı kendi tarafına çekmek istediğini biliyoruz. Bu yüzden İstanbul'la Cumhuriyet arasında sık sık elçiler gidip geldi. Görüşmelere birkaç kez ara verildi. 1111'de, Couropalatès Basilius Mésimérius'ün[315], bir anlaşmaya varmak için Piza'da Alexis adına oldukça iyi ve yararlı önerilerde bulunduğu söylenir. Adı geçenin sözlerinden tatmin edilmiş bulunan Pizalılar, Bizans imparatorluğuna karşı bundan böyle her düşmanca tutumdan kaçınacaklarını ve içlerinden biri bu vaadi bozacak olursa, imparatorun ilk talebinde bir tazminat ödeyeceklerini taahhüt eylediler; bundan başka, İstanbul'da veya imparatorluğun diğer herhangi bir yerinde sakin bulunan her

[312] Anne Comnène, II, 132 vd.

[313] Dandolo, s. 261.

[314] Fouch. de Chartres, *Recueil des historiens des croisades*'da, s. 418.

[315] Aynı kişinin, Alexis tarafından bir misyonla Roma sarayına gönderildiğini de görüyoruz: (Jaffé, *Reg. Pontif.*'de, No. 4782).

Pizalı, ihtiyaç olduğunda, imparatorluğun muhtemel düşmanlarına karşı ülkeyi savunma amacıyle silâh altına alınabilecekti. Bu taahhütlere yazılı olarak girişilmiş ve belge de 18 nisan 1111'de Mésimérius'e bırakılmıştı. Bununla beraber, daha aynı yılın sonbaharında, Piza, Cenova ve diğer İtalyan uluslarının harb gemilerinden oluşan bir donanma, Bizans imparatorluğu sahillerini ateş ve kana boğmak için denize açılıyordu[316]: sözkonusu taahhütlere açıkça karşı olan bu hareket, Alexis'nin taahhütlerini yerine getirmekte gecikmesinden dolayı idi şüphesiz. İmparator, ustaca bir tedbir alarak tasarlanan saldırıyı tam anlamıyle sonuçsuz bıraktırdı; fakat, bu bitmez tükenmez geçimsizlikten bezen Alexis, en sonu 1111'in ekim ayında, Piza elçisine bir imtiyaz beratı verdi. Elçi, bu beratı almak için özel olarak gönderilmişti. Şimdi, sözkonusu beratın başlıca hükümlerini inceleyeceğiz.

Alexis, önceki yıllarda geçen olayları hatırlayarak, Pizalılarca girişilen Haçlı seferlerine her ne türlü olursa olsun artık engel olmamağı ve topraklarında yerleşmiş olanları da her türlü haklarından vazgeçmelerine karşılık güven altına almağı taahhüt eyledi. Cumhuriyete karşı beslediği yüksek iyi niyetin bir belirtisi olmak üzere, Piza büyük kilise ile başpiskoposuna her yıl para ve ipekli armağanlar vermek vaadinde bulundu. Piza'dan gönderilen mallar serbestçe tahliye edilecek ve imparatorluğun her tarafında satışa çıkarılacaktı. Pizalılar altın ve gümüş ithalâtı için hiç bir resim vermeyeceklerdir: diğer maddeler için, % 4 resim ödeyeceklerdir[317]; imparatorluk dahilinde satın alınıp Pizalılar tarafından imparatorluğun diğer bir noktasına nakledilen mallar için Pizalılar da, yerli halkın mükellef olduğu vergilere tabi olacaktır. Onlara İstanbul'da bir rıhtım (οκάλα) ve kendileri için ev, malları için mağazası bulunan uygun bir mahalle ayrılacaktır. Pizalıların uğramakta oldukları imparatorluk adalarıyle diğer şehirlerde de kendilerine ayni suretle yerler verilecektir. Tüccarların İstanbul'da yaşadıkları günler tatlı geçsin diye, dinsel ayinde Ayasofya kiliscsinde ve umumî temsillerde at meydanında (ipodrom'da) kendilerine özel yerler ayrılıyordu. İmparator, Pizalılar hakkında irtikâb edilebilecek her türlü hakaret veya kız kaçırma olaylarında

[316] Anne Comnène, II, 264 vd., 270 vd.: mumaileyhaya göre, kış yaklaşıyordu; bu, 1111'den 1112'ye giden kıştı, çünkü Kral Baudouin bu seferin başarıyle sonuçlanmadığı haberini, Sûr kuşatması ile meşgul iken öğrendi ki, bu kuşatma da tam belirtilen kışta olmuştur; Wilken, *Gesch. der Kreuzz.* II, 227 vd.'e bkz.

[317] Κατά εἰκοσιπέντε ἓν.

derhal adaleti yerine getireceğini taahhüt ettiği gibi, hakaret olaylarında kendilerine tarziye ve hırsızlık olaylarında tazminat verdireceğini vaat ediyordu. Bütün bu hükümler, adı geçenin oğlu ve veliahdı Prens Jean tarafından kabul ve tekeffül edilmiştir [318].

Venedikliler, o zamana kadar hemen hemen hâkim bulundukları biricik alanlarda rakiplerin tutunmasını, pek tabii olarak olsa olsa hoşnutsuzlukla karşılıyabilirlerdi. Diğer bütün yabancıları Bizans piyasasından uzaklaştırmak için Cenevizlilerin gösterdikleri çaba hakkında bir fikir edinmek istersek, bunun çok karakteristik bir örneğini hikâye edebiliriz. Venedik haçlılarını taşıyan bir donanma, 1099'dan 1100'e giden kışı Rodos'ta geçirmişti; onlar gibi Filistin'e giden bir Piza filosu orada Venedik donanmasına saldırarak yenildi. Venedikliler bu münasebetle esirler aldılar. Ama bunları uzun müddet alıkoymadılar, fakat kendilerini serbest bırakırken, onlardan bir daha Rumeli'ne ticaret için ayak basmayacaklarına dair vaatte bulunmalarını istediler [319]. Ama işe bakın ki Pizalılar bir ticaret mahallesi imtiyazını alıyorlar ve o zamana kadar Bizansla yapabildikleri alışverişe daha fazla bir canlılık vermeğe hazırlanıyorlardı! Gerçi Venediklilerin Bizans dünyası ile olan ilişkileri pek eski idi ve kendileri gümrük resminden muaf tutulmuşlardı ki buna başka hiç bir ulus erememişti [320]; bu öyle bir üstünlük nedeni idi ki, Venediklilerce yeni rakiplerinden korkacak bir şey yoktu; bu yönden rakiplerine göre daha

[318] Başlangıç görüşmelerinin açıklamalarını da kaplayan bu imtiyaz beratı, Isaac l'Ange'in daha sonraki bir beratının arasına da alınmıştır; bu: Yunanca olarak, Miklosich ve Müller (*Acta et dipl. graeca*, III, 9-13) de; Latince olarak Dal Borgo (*Dipl. Pis.*, s. 151-154) da; gerek Yunanca ve gerekse Latince olarak da *Docum. sulle relazioni toscane coll' Oriente* (s. 43-45, 52-54) te bulunur. Tronci, (gös. yer., s. 37) ile Roncioni (s. 152), daha eski diğer bir beratın başlıca hatlarını arzederler, bu berat, Alexis tarafından Pizalılar lehine olarak verilmiş. Bu yazarların sözkonusu beratın asıl metnini gözleriyle görmüş oldukları bundan zannedilebilir; adı geçenler bu beratın 1100 tarihli olduğunu söylerler: fakat bütün bunlar uydurma veya sahte gibi geliyor. Bu berat, daha önce Pizalıları bütün gümrük resimlerinden muaf tutmuş; halbuki, daha bu duruma gelmedikleri yukarıda yazılı olanlardan ve sonraki sayfalarda görülecek yazılardan anlaşılmaktadır; aynı tâbilere göre, kolonlar, bu nedenle, konsoloslarını serbestçe seçmek iznini almışlardır; bu belki mevsimsizdir.

[319] *Hist. transl. S. Nicolai*, Cornelius'de (*Eccl. Venet.* IX, 8, 9.) Dandolo, bundan alınmış olarak gösterdiği fıkrada, bu şarttan hiç söz açmaz.

[320] Μόνοι τῶν ἁπάντων τας κατ' ἐμποριαν δεκάτας οὐδεὶ 'Ρωμαίων παρἐοχοντο; Cinnam., Bonn yayımı, s. 281.

seçkin durumda oldukları gibi, gerek savaş sanatı ve gerekse barış sanatında Batılılarla boy ölçüşecek azim ve çabadan yoksun olan Bizanslılara ise daha üstün olduklarını biliyorlardı. Ticarette kazanmış oldukları servetler, kendi değerlerine karşı olan güven duygularını artırıyordu. Bizanslı tarihçi Cinnamus, Venediklileri, Bizanslılara karşı, hem de aşağı sınıftan olanlara değil, yalnız, "Sébastos" ya da bundan da daha yüksek rütbelere ermiş kişilere karşı bile, küstahça bir büyüklük taslamakla suçlarken bunun bir nedeni vardır elbette [321].

Alexis'nin ölümünden sonra (1118), Doges Domenico Michiel, adı geçenin halefi II. Jean (Yani) (Kalojoannès)'a elçiler göndererek, vaktiyle babası tarafından verilmiş olan imtiyazların yenilenmesini istedi; yeni imparator bunu reddeti [322]. Böyle bir redde, Venediklilerin çok mağrur olmalarının neden olduğu Cinnamus tarafından anlatılır; diğer Batı uluslarının uygun bir zamanda kulağına fısıldadığı telkinlerin bu red kararının verilmesinde yabancı kalmadığı da tahmin edilebilir. Venedikliler, Bizans imparatorlarına çeşitli savaşlarda ettikleri hizmetlerle bunların sonsuz minnettarlığına hak kazandıklarını zannederlerken kendileri demek böyle ödüllendiriliyordu! Bundan son derce gazaba geldiler. 1122'de düzenledikleri Haçlı seferi, öç almalarına fırsat verdi. Önce, Korfu adasının merkezini kuşattılar; Filistin'den acele çağırıldıklarından, kuşatmayı bırakmak zorunda kaldılar (1123 ilkbaharı); fakat dönüşte, tekrar işe başlamak için bol bol vakit buldular. Rodos'ta, kendilerinin ihtiyacı olan yiyeceğin verilmesinden kaçınıldığı gibi, kendilerine düşman muamelesi yapıldı: şehre hücum ederek almak, yağma etmek işi birkaç gün içinde olup bitti. Buradan Sakız adasına saldırdılar, merkezini aldılar ve garnizon kurarak 1124-1125 kışını tamamen orada geçirdiler. Sakız'ın etrafını dolaştıktan sonra, Sisam, Midilli ve Andrea adalarını yağma ettiler ve ilkbaharda yurtlarına dönebildikleri vakit, Mora'nın güney

[321] Cinnam., *göst. yer.*

[322] *Hist. duc. Venet.*, Pertz'de, SS. XIV, 7e; Dandolo, s. 269; ; Cinnamus, a. g. e., biraz belirsiz deyimlerle ἐκ ποδῶν τῆς 'Ρωμαίων αὐτοὺς ἐποιήσατο πολιτείας der. Bunu: kendilerini Bizans Devletinden dışarı attı diye mi, yoksa: Bizans Devleti içinde kazanmış oldukları hakları kendilerinden geri aldı, şeklinde mi çevirmeliyiz? Eğer iş, gerçekten bir kovulmaya kadar gitmiş olsaydı, Venedikli vak'anüvisler bundan söz açarlardı, çünkü Jean tarafından kazanılan hakkın yerine getirilmesinden kaçınma durumunu örtmekten çok belirtili duruma getirmeleri çıkarları gereğiydi,

sahilindeki Modon şehrini de yağma ettiler[323]. İmparator Jean (Yani), onların girişimlerine bir fren vuramayacak kadar zayıftı; Venedikliler, yeniden başlamak için imparatorun bu halinden yararlandılar ve daha 1126 yılında, Kefalonya adasını aldılar ve imparator da boyun eğmeği ihtiyatkârca bir hareket saydı. El altından doj'a haber göndererek, eğer bu anlaşmazlığı çözümlemek için elçi göndermek isterse bunlara kapılarının açık olduğunu bildirdi[324]. Doj, çok yaşlı idi; barışı geri getirdiği için sevindiğinden, fazla yalvartmadı ve 1126 Ağustosunda bir anlaşmaya ulaşıldı; Venedikliler gene Bizans'ın müttefiki oldular ve imparator da, bunların önceki hizmetlerini gözönünde tutarak, son zamanlardaki düşmanca hareketlerini unutacağını ve Alexis tarafından verilmiş olan hukuk ve gelirlerinden onları kayıtsız yararlandıracağını vaat etti[325]. Venedikliler üç yıldır imparatorluk pazarlarında bir daha görünmemişlerdi[326]. Nihayet, eski alışkanlıklarına dönerek verimli ticaretlerine tekrar başlıyabildiler. Bu andan itibaren, Bizansla Latin Batı dünyası arasında işler yeni bir faaliyetle tekrar başladı[327]: aslında durum da çok uygundu, çünkü İmparator Jean (Yani) saltanatının geri kalan dönemlerinde Avrupa ile çok barışçıl ilişkiler güderken, Suriye ile Küçük Asya tarafından savaştan bir an geri kalmadı. Nicétas[328], bu saltanat devrini anlatırken, İtalyan tüccarlarının pupa yelken şehirler sultanı (Istanbul) limanına girdiklerini ve aklından fena şeyler geçiren imparatorun da, bunların iyi niyetli olup olmadıklarını anlamağa çaba gösterdiğine değinir.

Piza şehri ile imparator Jean (Yani) arasında 1136 yılına kadarki ilişkilerin ne durumda bulunduğu hakkında hiçbir bilgi yoktur. Ne

[323] *Hist. duc. Venet.*, gös. yer., s. 73 vd.; Dandolo, s. 270 vd.; Fouch. d. Chartr., göst. yer, s. 470; Cinnam., s. 281; fakat bu sonuncu, olay yerini değiştirir (Streit, *Venedig und die Wendung des vierten Kreuzzugs gegen Constantinopel*'e bkz. Anklam. 1877, s. 37, not. 61).

[324] *Hist. duc. Venet.*, göst. yer. s. 74; Dandolo, s. 274.

[325] Bu imtiyaz beratı, Manuel'in bir beratının arasına sıkıştırılmıştır; bu, ayrı olarak Taf. ve Thom. I, 96-98'de bulunur.

[326] *Hist. duc. Venet.*, gös. yer., s. 74. Uzun senelerden beri İstanbul'da yerleşmiş olan Venedikliler de hicret etmişler mi idi? Bu anlaşılmış bir nokta değildir.

[327] 1129'a doğru, İstanbul'un Venedik mahallesinde bir yangın çıkararak, bilim adamı Profesör Moïse de Bergame'a ait kıymetli bir Yunan eserleri koleksiyonunu yok etti (*Cod. dipl. Bergam.*, Ronchetti tabı, II, s. 951); bu, genellikle koloni için bir felâket olmamıştı her halde, çünkü öyle olsaydı, bundan Venedikli vakanüvisler de bahsederlerdi.

[328] Nicétas, s. 25.

Bizans, ne de Piza vakanüvislerinden hiç biri, ilişkilerin kesilmiş olduğunu kaydetmez; bunlardan bir tanesi yoktur ki, Venediklilerin silâhlı istilâlarından gazaba gelen imparatorun hırsını, - bu hareketlerde hiçbir suçu olmayan - Pizalılar'dan aldığını söylesin. Buna rağmen[329] Mösyö Langer vaziyetin bu merkezde olduğunu kabul eder: Adı geçene göre, 1136'da Piza'ya gelmiş olan Bizans elçilerinin çok büyük oranda ipekli getirmiş olduklarını kabul etmemizi gerektiren bir neden ortaya konulabilir ki: Pizalılardan memnun olmayan imparator Jean (Yani), antlaşma gereğince Pizalılara borçlu bulunduğu senelik üç pallia armağanı yıllarca tutmuş ve bu nedenle bunları birikmiş olarak bir defada verip borcunu ödemiştir. *Annales pisanes*'deki kayıt gerçeğe dayanıyorsa ve Bizans elçileri gerçekten Piza büyük kilisesine saraydan (yani imparatorluk hazinesinden) iki yüz kadar pallia ile çok ince bir işle hazırlanmış[330], sırma işlemeli bir kilise mihrabı örtüsü götürmüş iseler, ve öte yandan da, imparatorlar tarafından her zaman verilen armağanlar bilindiğine göre, bu seferki armağanın çok büyük olduğu kesindir. Fakat "Annale"lerin sözkonusu fıkrasının metni çok değiştirilmiştir. Langer bile, metindeki CC rakamını şüpheli görerek bunun yerine LI rakamını koyar: bu sadece bir tahminden ibarettir; bir başka tahmin yapılarak II rakamını koymağa ne mâni olabilirdi? O zaman biz de antlaşmalarla saptanmış rakamı görür ve sözkonusu armağanların öbür yıllarda olduğu gibi 1136'da da verilmiş olduğunu kabul ederdik. 1136 yılındaki elçilerin, eski antlaşmayı efendileri adına yenilemekle görevlendirildiği kesine yakın bir ihtimal dahilindedir, çünkü eski antlaşmayı yenileyen ferman bulunmaktadır, oğlu Manuel[331] tarafından yazılmış bir belge de vardır. Şu halde, bu antlaşma bir yerde sözkonusu oldu mu, artık bunun, hadiselerden çok sonra gelmiş vakanüvislerin sadece muhayyelesinde yaşamış olduğunu söyleyemeyiz[332]; vakanüvisler, Bizans elçilerinin Piza'dan ayrıldıkları sırada, bu şehir adına antlaşmayı onaylamak için Istanbul'a gitmek ve oradaki Piza kolonisi başına geçmek üzre kendilerine Ugone Duodi'nin katıldığını eklerlerse, bu ifadeler[333], inanılır geleneklere dayanır

[329] *Pol. Gesch. Genua's und Pisa*'s, s. 9-11, 203 vd.

[330] Marang., *Annal. Pis.*, Pertz'de *SS.* XIX, 240.

[331] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 45, 54.

[332] Tronci, *Annali Pisani*, s. 71; Roncioni, *Istorie Pisane, Archiv. stor. ital.*'da VI, a, s. 250.

[333] Bununla beraber, gene bir ihtirazî kaydı dermeyan edelim: Tronci ile

gibidir, çünkü 1141'de Istanbul'da, aslen Pizalı olan bir karı koca tarafından kurulan bir kuruluşa ilişkin bir belge el'an elimizdedir ve bu belgede ilk imza "*Ugo Dudonis, qui tunc erat legatus Pise*"nindir [334]. Bu Duodi, kendisi hakkında bilinenlere göre, imparator Jean (Yani)'ın ölümüne kadar Istanbul'da kalmıştır: Adı geçenin oğlu Manuel'in tahta çıkışında (1143), yeni imparatora, Piza şehrinin taziyetlerini bildiren bir name sunmuş ve kendisiyle yeni bir antlaşma yapmıştır [335]. Bununla birlikte Piza kolonisi de Istanbul'da güven altında yaşamakta devam etmiştir: Pizalıların, daha o zamandan bir kilisesi vardı; bu mabet Saint Nicolas adına armağan edilmişti [336].

Aynı tarihe doğru Cenova cumhuriyeti, Bizans sarayı ile ilk defa olarak görüşmelere başladı. 1142'de, Oberto della Torre ve Guglielmo della Barca adında iki elçi, o zamanlar bir ordu ile Suriye'nin kuzeyinde bulunan İmparator Jean (Yani)'ın huzuruna *konsüller* mamma çıkmağa gittiler [337]. Bu elçiler imparatora ne tekliflerde bulundular ve kendisinden ne gibi imtiyazlar aldılar, burası bilinmiyor [338]; fakat kesin olan, bu müracaatın saikinin ticarî sorunlar olduğudur.

Jean (Yani) az sonra ölerek (8 Nisan 1143) tahtını oğlu *Manuel*'e bıraktı. Bu prensin saltanatının başlangıcı, imparatorluk ve İtalyan kolonileri için güç bir döneme rastladı. İlk yıllarda birbiri ardına gelen olaylar, Venedik kolonisinin doğuşunu işaret eden olayların bir tekrarı idi sanki. O zaman Robert Guiscard'ın yaptığı gibi yeğeni Kral Roger de İmparatorluğa savaş açtı; o zaman Alexis'in yaptığı gibi, Manuel de yardıma Venediklileri çağırdı. İmparator, haklı olarak, talebinin kabul edilmiyeceğini tahmin etmiyordu: babası Jean (Yani), Kral Roger [339]'ye karşı yürümesi için imparator Lothaire'e

Roncioni, Duodi'ye konsolos unvanını verirlerse de, adı geçenin bu unvana sahip olduğunu hiç bir belge ispat etmez.

[334] *Documenti sulle relazioni toscane coll' Oriente*, s. 4.

[335] Roncioni, gös. yer. Çok sonraki bir tarihçinin bu ifadesinde gerçeğin ne dereceye kadar var olduğu düşünülebilir. Ne olursa olsun, taziyetname, pek modern halli gibi geliyor bize.

[336] *Documenti sulle relaz. tosc.*, s. 4.

[337] *Annal. Jan.* s. 20, "in partibus Antiochiae (Eylül 1142)."

[338] Langer, Cenevizli elçiler tarafından başlanılmış olan görüşmelerin, kendi vatandaşlarını tatmin edecek bir sonuca ulaşmadığını iddia eder (s. 10); fakat adı geçenin kanıtları pek sağlam değildir.

[339] *Annal. Erphesfurdenses*, Pertz'de, SS. VI, 540.

müracaat ettiği vakit (1135), Venedik cumhuriyeti diplomasi alanında kendisine yardım etmişti. O zaman cumhuriyeti böyle hareket etmeğe götüren, Norman kralından sade öç almak arzusu değildi; sözü geçen kral, Venedik tüccarlarının, 40.000 gümüş lira bedelinde olduğu tahmin edilen mallarını almış olmakla suçlu bulunduğundan, daha yüksek bir düzeyde bir siyaset gereğine dayanarak Venedik harekete geçmişti. Bu sefer, 1147'de[340], Alman Kralı III. Conrand'ın haçlı seferi hazırlıklarıyle, Manuel'in de haçlıları kabul etmek için tedbirler almakla[341] tamamen meşgul olduğunu bildiğinden, Roger, Bizans imparatorluğuna saldırma fırsatının gelmiş olduğunu düşündü; fakat gene bu sefer de cumhuriyet kuvvetlerini, gafil avlanmış olan imparatorun emrine verdi. Bununla yetinmeyen doj, ticaret amacıyle imparatorluk dahilinde bulunan Venediklileri, orduya katılmağa çağırdı[342]. Mücadele, Korfu etrafında yoğunlaştı ve her iki taraf ta sıkı çarpıştı: Norman çeteleri savunmasız bulunan Korent, Atina, Teb ve Egriboz'dan bir sel halinde geçtikten sonra, geldikleri gibi hemen hemen kayboldular, fakat altın, gümüş, ipekli aldılar ve ipek mensucatçılarını zorla götürdüler[343]. Lâkin Roger, Korfu'ya ayrı bir önem veriyordu; burasını, yarı hile, yarı ihanetle, eline düşürmüş ve orada her ne pahasına olursa olsun tutunmak azminde idi. Kuşatma uzun sürdü ve güç oldu; Venedikliler, güçlü savaş araçları sayesinde, Bizanslılara büyük hizmetlerde bulundular; fakat yazık ki. feci bir olay, iki müttefikın ruhlarında birbirine karşı ne kadar az sempati beslediklerini gösterdi. İmparator Jean (Yani)'nın kötü idaresinin Venediklilerin kalbinde bıraktığı kin, bunların kendileri için duydukları değer duygularının hâd bir derecede kışkırtılmış olması, Bizanslılar için duydukları hör-

[340] Bu tarih hakkında, Kugler'in (*Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzugs*; s. 116 vd.; not. 13) ve Amari'nin (*Storia dei Musulmani di Sicilia*, III, 435, not. 2) ihtarlarına bkz. Şüphesiz, Simonsfeld ile beraber (*Neues Archiv der Ges. für altere deutsche Geschichts.* I, s. 409), düşmanlık başlangıcı olarak 1147 yılı baharını saptamak gerekir; o halde Korfu kuşatması 1148 baharından 1149 yazı sonuna kadar sürmüştür; Kap-Herr'e (*Die abendländische Politik Kaiser Manuels*, s. 132. vd.) bkz.

[341] Taf. ve Thom. I, 110.

[342] *Hist. duc. Venet., Mon. Grem.* (SS. XIV, s. 75) te; Dandolo, 1. c.; bunun anlattıklarını, Taf. ve Thom. (ad. geç. eser.) tarafından neşredilen Manuel'in beratı tekid eder.

[343] Cinnam. s. 92, 119; Nicet, s. 96 vdd.; *Annal. Cavens.*, Pertz'de *SS.* III, 192; Sigeberti contin. Praemonstrat., *ibid.* VI, 453; Romuald, Salern., *ibid.* XIX, 424; Otto Frising. *ibid.* XX, 370; *Hist. duc. Venet., gös. yer.* s. 75; Dandolo, s. 282.

görü, bütün bunlar hep, anlaşmamak için bir sebep oluyordu; bu nedenlerdir ki, her iki ulus kuvvetlerine ayrı ayrı yerler tayin etmek ihtiyatkârlığında bulunulmuştu[344]. Fakat bu bilgiççe tedbir de, bir çarpışmanın doğmasına engel olamadı[345]; ağız kavgası, derken askerler, şeflerinin yatıştırmak için sarfettiği bütün çabalara rağmen, birbirlerine girdiler ve kan döktüler. Venedikliler alt olmakla büsbütün köpürdüler; işgal etmekte oldukları küçük bir adadan Bizans donanmasına ateş etmeğe başladılar, bazı gemileri ateşe verdiler, imparatorun gemisini aldılar ve içinde, imparatoru en nazik yerinden rencide edecek bir komedi oynadılar. Kabinesini sırmalı ve kırmızı kumaşlarla donattıktan sonra, içeriye, imparator rolünü oynayacak bir zenci getirdiler (Manuel'in cildi pek esmerdi)[346], başına bir taç giydirdiler ve sözde bir tören yaparak imparatora gösterdikleri saygıda hakaret ve mübalağaları eksik etmediler. Mağrur Manuel o an için garazını gizledi, çünkü kuşatmayı kesikliğe uğratmak işine gelmezdi, yoksa çok büyük çıkarlarından vazgeçmesi gerekirdi: serkeşleri nihayet düzene soktular ve çaresiz kalan mevki düştü (1149).

Venedikliler için bu harbin zahirî sonucu, Bizans imparatorluğu dahilindeki ticarî kolonilerinin sağlamlaştırılması ve yeni bir gelişme sağlamasıdır; fakat gerçekte bu savaş, feci olayların tohumunu atmış oldu ki, bunlardan biraz ileride söz açacağız. Bu arada Manuel, yalnız 1148 senesi içinde müttefiklerine iki imtiyaz verdi[347]. Bu imtiyazlardan biri Mart tarihlidir ve Venedikli tüccarların Istanbul'da tasarrufları altında bulunan emlâki fazlalaştırmaktadır: Venedikliler tarafından Yahudiler kapısı ile büyük muhafız kıtası (Vigla) arasında işgal edilen mahalle çok dar geldiği için, Bizanslılar onlara, büyük muhafız kıtası civarında yeniden bir takım evler ve bundan önce yararlanmakta oldukları üç rıhtıma ek olarak bir dördüncü rıhtım verdiler[348]. Ekim 1148 tarihli olan ikinci imtiyaz, Venediklilere, alış

[344] Nicét s. 103.

[345] Cinnam. (s. 98), bu vakıalardan pek kısa bir şekilde bahseder; Nicét.'inki (s. 113 vdd.), daha geniştir.

[346] *Eustathii opp.*, Tafel tabı, s. 201. Tafel, bu fıkranın çevirisini "*Komnenen und Normannen* (Ulm 1852) s. 26" adlı eserine almıştır; aynı zamanda Nicétas'nın da hikâyesinden yararlanmıştır.

[347] O zamanın Venedik elçileri Domenico Morosini ve Andrea Geno idi: Taf. ve Thom. I, 107 ye bkz.

[348] Taf. ve Thom. I, 109-113.

ve satışlarında verilmiş olan muafiyeti, Girit ve Kıbrıs adalarıyle olan muamelelerini de içine alıyordu[349]. 1082'de Alexis tarafından verilen berata göre, Venediklilerin muafiyetten yararlanmak için başvurmaları gereken duraklar sayılırken, bu adaların isimleri özellikle söylenmemiş ve o zamana kadar da imparator memurları, o mevkilerde Venedikli tüccarlara rüsum ödetmiştirler. İmparator Jean (Yani)'ın bir emirnamesi gerçi bu istisnayı kaldırmışsa da, bu durum gerçekte ancak Manuel'in kararnamesinden sonra doğmuştur. Yeni imparator tarafından verilen imtiyazlardan memnun olan *Venedikliler Bizans imparatorluğunda gittikçe fazla yerleşmeğe başladılar.* Yerli halka her gün daha fazla karıştılar. Memleket kadınlarıyle evlendiler, Bizanslıların ortasında, özel mahallelerinin surları dışında yaşamağa başladılar ve hatta imparatorluğun diğer birçok şehirlerinde de yerleştiler. Zenginliklerinin verdiği gururla büsbütün artan büyüklenmeleri, Bizanslıların her zaman ağırına gidiyor, emirname ve nizamata sık sık aldırmamaları ise, hükümdarlık hukukuna büyük bir kıskançlıkla bağlı olan imparatoru kırıyordu[350]. Bu yolsuzluklara bir son vermeğe azmetmiş olan Manuel, Cinnamus'ün naklettiğine bakılırsa, imparatorluk içinde yerleşmiş olan Venedikliler için, devlette özel bir durum yarattı, Venedikliler o zamana kadar, bir gelip bir giden vatandaşlarının tabi bulundukları rejime tabi tutulmuşlardı: o vakte kadar imparatorlukta buna benzer hiç bir şey bulunmadığı için, yeni duruma, Batı dillerinden alınan bir ad kondu: "burgenses", βουργέσιοι. Bu kelimenin kapsadığı anlamı açıklamadan önce, şurasına dikkat edelim ki, sözkonusu emirname βουργέσιοι sınıfına, Cinnamus'ün dediği gibi, yalnız Venediklileri değil, fakat bütün batılı kolonileri alıyordu. Görünüşe bakılırsa, Manuel, bu yabancıların imparatorluk topraklarında ve özellikle merkezinde yoğun kütleler teşkil etmelerini pek hoş görmüyordu; kaldı ki, bunların sadakat ve bağlılıklarını sağlayan hiç bir şey yoktu. Tam da o sırada, Signoretto adında bir Pizalı soylu, doğduğu şehirle bozuşarak ve belki de oradan sürülerek Istanbul'a gelince, vatandaşları adı geçenin göç etmesini bir düşüş biçiminde anlar gibi göründüler ve bir zamanlar, dediler, kendisi büyük bir komünün burjuvası (civis) idi, şimdi ise imparator Manuelin bir "*burgensis*"inden başka bir şey değildir[351]. Manuel'in ölümünden

[349] Taf. ve Thom. I, 113-124.
[350] Cinnamus, s. 282; Nicét., s. 223.
[351] *Docum. sulle relaz. tosc. Coll' Oriente*, s. 12.

beş sene sonra Normanlar, Selânik'i kuşattılar; kuşatılanlar, kendilerine ihanet edildiğinden şüphe ettiler ve gördüler ki, batılı tüccarlar mahallesine komşu bir kalenin tepesinden birtakım işaretler veriliyor. Bu olayı kaydeden Selânik Başpiskoposu Eustathe, sözü geçen batılıları sade βουργέσιοι adıyle gösterir[352]. Bununla birlikte tamamen ispat edilmiştir ki Venediklilere yapılanlar, diğer tüccar ulusları da kapsıyordu; aslında Cinnamus, βουργέσιοι oldukları günden itibaren kanunî vaziyetlerinin ne olduğunu açıklar; çünkü, Bizans uyruğunun tabi olduğu yükümlülüklere ömürlerince uyacaklarına ilişkin bir kefaletname vermeleri gerektiğini ekler[353]. Şu halde Manuel, onlardan bir nevi tabiiyet vazifesi, sadakatlarına ilişkin bir kefaletname, ve kendilerine verilmiş olan arazi ile evler için de belki bir teminat istiyordu. Gerçekte, derebeylik kanununa göre, burjuva kişisel özgürlüğünden tamamen yararlanırsa da, toprağında oturduğu prens veya barona, ev veya mülkleri için bir gelir, vergi, askerî hizmet ve saire borçlu idi[354]. Manuel'in bu yoldaki isteklerinin neleri kapsadığını bilmiyoruz. Gerçek olan, yabancı kolonlara vergiler kesmiş olması ve bu vergilerin bazan pek ağır bulunmasıdır. Nitekim 1166'da, Macaristan'a yaptığı bir seferden dönüşte[355], Astaforte adında bir Yahudiyi beraber getirdi. Malî sahadaki tecrübesiyle meşhur olan bu Yahudi, imparatorluğun her köşe ve bucağına dağılmış Latinlere ağır vergiler koymakla maharetini ispat etti. Rivayete göre İmparator, vasiyetname bırakmadan ölen kolonların mülkünü tevarüs etmek istemiştir. Hatırımıza gelen bir halde Astaforte, imparatorluk maliyesi için işgüzarlık göstererek, daha ileriye gitti: daha yukarda sözünü ettiğimiz Signoretto'nun mirası sözkonusu idi; ölü, mülkünü bir vasiyetname ile evkafa bırakmıştı: Astaforte, bunları müsadere ederek, usul veçhile tayin edilen tenfizi vasiyet memurunu hapsettirdi; fakat bu tevkifin bir hükümle nakzedildiğini hemen söyleyelim[356]. Manuel, ihtimal

[352] *Eustathii opuscula*, Tafel tabı, s. 290; bu fıkranın Tafel'in "*Komnenen und Normannen*" indeki tercümesi (kısım 2, s. 146) ile 291 No'lu not.

[353] Cinnam., gös. yer.: πίστεις αὐτῷ δεδωκότας σὺν εὐγνωμοσύνῃ 'Ρωμαίοις διὰ βίου τηρήσειν τὸ δούλιον.

[354] Bu nokta hakkında, Ducange'ın öğretici tefsirlerini, (mumaileyhin *Gloss. med. et inf. latinitatis*, s.v. burganium, burgensis'indedir) ve aynı yazarın, Cinnamus hakkındaki "Notes"unu (Paris tabı, s. 487-490); *Ondonnances des roys de France* XXII (Bréquigny'in *mukaddimesini*); Gregorio, *Considerazioni sopra la storia di Sicilia*, I ve II, müteakib; Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, III, 250 vd. okumalı.

[355] Cinnam., s. 248.

[356] *Doc. sulle relaz. tosc. coll' Oriente*, s. 11-13.

Burgenses vaziyetlerinin zarurî bir sonucu olarak, batılı sömürge halkının askerlik hizmetini yapmalarını istedi. Adı geçenin bu hususta koyduğu kuralların izleri, Cenova şehri ile yaptığı antlaşmalarda bulunur. Bizans imparatorluğu düşman bir donanmanın saldırısına uğradığı vakit, Cenevizli kolonlar imparator kadırgalarında hizmet görecekler ve buna karşılık ücret alacaklardı; kendi gemilerini muhafaza etmek için yalnız yirmi adam saklayabileceklerdi[357].

Manuel, imparatorluğunda yerleşmiş batılı kolonları, bu çeşitli tedbirlerle, kendi hizmetinde kullanmağa çalışırken, aynı zamanda bunların mensup olduğu ulusların dostluğunu da kazanmağa bakıyordu. Genellikle İtalya'da büyük bir amaç güdüyordu: Bu da, bir zamanlar olduğu gibi, orada gene Bizans hâkimiyetini iade ve "Comnène"ler lehine, Roma İmparatoru unvanını yeniden kurmak idi. Bunun içinse, İtalyan prensleriyle şehirleri arasında kendisine müttefik bulması gerekiyordu. Doğudaki ticarî çıkarları dolayısıyle aslında imparatora bağlı bulunan tüccar şehirlere evvelâ başvurmaktan, onlara ticarî imtiyazlarla kontuar açma haklarını yem olarak atmaktan, fakat yeterince muti olmadıkları vakit kolonlarından acısını çıkarmaktan daha tabii bir şey olabilir mi idi? Bu hırslı siyaset sonucudur ki, Cenevizliler, Bizans imparatorluğunda imtiyaz sahibi ticarî uluslar arasına girebildiler. İmparator, Normanların Korfu'ya vaki taarruzunu püskürttükten sonra, 1155'te, düşman toprağında savaş açmağa karar verdi. Roger'nin halefi I. Guillaume'a karşı birçok Güney İtalya baronları açıktan açığa isyan etmişlerdi; papa ile Almanya imparatoru da kendisine husumet besliyordu; şu halde durum elverişli görünüyordu; Manuel de, kralın düşmanlarıyle birleşerek, İtalya'da tutunabileceğini, biraz da haklı olarak, umabilirdi[358]. Müttefik kazanmak veyahut hiç olmazsa düşmanını müttefiklerinden etmek için, ne para dökmekten, ne de vaatte bulunmaktan çekiniyordu. Böylece birinden öbürüne gide gide adamları Cenovaya geldiler. Manuel'in ilk tekliflerini oraya getiren zat, Sicilya kralı aleyhine bir ittifak kurmak için

[357] *Lib. jur.* I, 184, 186, 253. Langer (a. g. e., s. 60, not 3), imparatorluğun savunmasına katılmanın sömürgenin çıkarı gereği olduğunu söyler; bu, genel bir tez olarak doğrudur; fakat, sömürge halkı imparator askerlerine katılınca, "factorie"lerinin veya gemilerinin bulunduğu noktalar yetersiz veyahut da hiç muhafaza edilmemiş bir durumda kalmış olabilirdi.

[358] Cinnam. s. 135 vd.; Nicét., s. 120 vd., 124 vd.; Guill. de Tyr, XVIII, fıkra, 2, 7, 8; Romuald. Salern., Pertz'de *SS.* XIX, 428 vdd. Marango, aynı müel. vd.

Ankona'da İmparator Barberousse[359], Bénévent'de Papa IV. Adrien[360] ile görüşen kişi idi; bu, zamanın en becerikli kumandanlarından biri olan Michel Paléologue idi[361]. Adı geçenin yerine bilâhare Démétrius Macrembolitès getirildi[362]. İmparatorun Ceneviz konsüllerinden bütün istediği, görünüşe bakılırsa, düşmanlarıyle bir sözleşmeye girişmemeleri ve yurttaşlarından imparatorluk topraklarında yerleşmiş olanlar için de, taarruz sözkonusu olduğunda bu toprakların savunulmasına katılmaları zorunluğunun ortaya konması idi. İmparator bu iki noktayı çok önemli sayıyor ve bunları elde etmek içinse, Cumhuriyete, mücevherler ve ipeklilerden oluşan armağanlar, Istanbul'da Pizalılar ve Venediklilerin ticarî mahalle ve rıhtımları bulunan kısımlarında ticarî mahalle ve rıhtımlar vaadediyordu; Macrembolitès, bu mahallenin vaziyetini daha fazla açıklamamakla birlikte, selefi veya arkadaşı[363] eğer falan "embolum" (mahalle) veya belirli falan rıhtım hakkında vaadde bulunmuş ise, imparatorun bu söze tartışmasız uyacağını sağladı: bundan başka Cenevizliler, Pizalılar gibi, imparatorluğun diğer şehirlerinde de koloni kurabileleceklerdi; kanunî vaziyetleri her halde Pizalıların aynı olacak ve gümrük resmi, gerek Pizalılardan ve gerekse Cenevizlilerden aynı oranda yararlanılacaktı. Bir yandan Macrembolitès'in, öte yandan konsüllerin sözleşmeleri yazılı olarak saptanmış olup bunlar birbirinden ayrılmaz iki belge teşkil etmişlerdi[364]. Bu belgelerin kapsamı,

[359] Otto Fris., Pertz'de, *SS.* XX, 408, 413.

[360] *Hadriani vita aut. Bosone*, Watterich'te *Vitae pontif. roman.* II, 332 vd.

[361] Bu fıkra hakkında, Hase, *Introd. au Dialogue de Timarion*, Not. ve parçalara (IX, 2 nci kısım, s. 154 vd.) bkz.

[362] Bu zatın ismi, başka bir misyon münasebetile de geçer: III. Conrad tarafından kumanda edilen Haçlılar ordusu sınıra yaklaştığı vakit Manuel, adı geçen prensin karşılanması için adı geçen kişiyi göndermişti (Cinnam., s. 67). Ceneviz belgelerinde bunun ismi çoğunlukla değişmiş bir şekilde bulunur: bazan Metropolitès, bazan Macropolitus, bazan Macrapolitus, bazan da Macrampolitus şeklinde görülür.

[363] Bu arkadaş, "Subitus" diye nitelendirilmektedir: ihtimal bu, *Sebastos* Jean Ducas idi; sözkonusu kişinin ismi o devirde sık sık Paléologue'un ismile beraber geçer (Cinnamus, s. 135 vd.).

[364] İlk defa olarak Sauli tarafından yayınlanmış olan bu belgeler (*Della colonia dei Genovesi in Galata*, II, 181 vd.), daha tamam bir şekilde, fakat tersine bir nizamda, *Lib. jur.*'de (I, 183-186) tekrar yayımlanmıştır. Tarihleri "1155, 12 die intrante Octobri"dir. *Lib. jur.*'de buna yapılan metin düzeltmeleri sonradandır. Bunu ileride göreceğiz. Bu antlaşma, 1157 senesinin "Breve della compagna di Genova"sı ile

Caffaro'nun bu antlaşma hakkında 1155 tarihinde söylediklerine tamamen uyar[365]: Sözkonusu belgelerden bundan başka şunları da öğrenmekteyiz: Cenevizlilere vaadedilen mahallenin bir kilisesi vardı ve Cenevizlilerle Pizalıların aynı haklara tabi tutulması sonucu olarak Cenevizlilerden alınacak gümrük resmi % 10'dan (bu, imtiyazı olmayanlara uygulanan tarife idi) % 4'e indiriliyordu.

1157 yılı Ceneviz konsülleri, tüccarların yerleşmesine özgü mahalle ile gemilerine ayrılan mevkileri tesellüm etmek için Amico de Murta'yı Istanbul'a gönderdiler[366]. Adı geçenin yerini 1160'ta Enrico Guercio almıştır[367]. O devirde Cenevizlilerin Istanbul'da gerçekten bir "fondaco"ları ile birçok evleri (hospitia) olduğu görülüyorsa da, rakibleri, bunlardan uzun süre yararlanmalarına engel olmuşlardır. 1162'de bir gün, kan ve yağmaya susamış bin kadar Pizalı bunlara saldırdılar; Cenevizliler 300'den fazla olmamakla beraber akşama kadar kahramanca dövüştüler; saldırganlar muradlarına ermeden çekilmek zorunda kaldılar, fakat ertesi günü, arkalarında Venedikliler, Bizanslılar ve buradan topladıkları bir sürü herifle takviye edilmiş olarak tekrar saldırdılar, amaçları, Cenevizlilerin antreposunu (*fundicum*) yağma etmekti. Cenevizliler, rakiblerinin sayıca üstün olmasına karşı koyamadıklarını anlayınca, evlerini (*hospitia*) ve mallarını bıraktılar; düşmanları 300.000 hyperpres kıymetinde bir ganimet aldılar ve Otto Rufo'nun oğlu olan genç bir Ceneviz soylusunu öldürdüler. Cenevizliler vatanlarına döndüler ve bu olay, Cenevizle Piza arasında kanlı bir savaşın başlangıcı oldu; bu harbe sahne İtalya olduğu için, burada bununla iştigal etmemize hacet yoktur[368]. Cenevizlilerin İstanbul'da

aynı senede Ceneviz vatandaşları için mecburî olmuştur; *Atti della Società Ligure di storia patria*, I, 192 ye bkz.

[365] *Annal. Jan.*, s. 23.

[366] Aynı müellif. s. 25; Mirro yerine Mirto okumalıdır; belgelerde genellikle Murta vardır; Olivieri'ye "*Atti della Soc. Lig.*, gös. yer., s. 300'de bkz. *Monum. hist. patr. Chartae*, II, 402 vdd.'e bkz.

[367] *Annal. Jan.*, s. 30.

[368] *Annal. Jan.*, s. 33. Cenevizliler, bu saldırı üzerine 1174'te, elçi Grimaldi vasıtasıyle imparatora müracaat ederek 29, 443 "hyperpre" lik bir tazminat istediler (Annales, *yuvarlak* hesap olarak 30000 gösterir). Genç Rufo'nun ölümü, Grimaldi'nin talimatıyle doğrulanmaktadır; bu tafsilât, sadece parçalar almış olan Sauli tabında (*Storia della colonia di Galata*, II, 183 vdd.) bulunmaz; bunu, inşaalah bir gün tamamen yayımlanmış olacak asıl metinde aramak lâzımdır; buna intizaren Desimoni'ye (*Giron. ligust.* 1874, s. 157-159 da) bkz.

sömürge edinme için ilk teşebbüsü böylece sonuçsuz kalmıştı. Bununla beraber imparator Manuel, kendiliğinden onlara yeni avanslar yapmakta gecikmedi; sarayına elçiler göndermelerini ve kendisinin, eski antlaşmalar (*prima conventio*) hükümlerini yerine getirmeğe hazır olduğunu bildirdi. Cumhuriyet, buna cevap olarak üç delege gönderdi; bunlar son derece iyi işlem gördülerse de büyük bir sonuç elde edemediler[369]. İşler, *Amico de Murta*'nın ikinci elçiliğine (1168) kadar böyle sürünüp gitti[370]; uzun görüşmelerden sonra bu elçi nihayet 1169 Ekiminde[371], bir antlaşma tanzimi konusunda Bizans hükümetinin mutabakatını istihsal etti. Bu antlaşma, Ceneviz hükümetince onaylanıncaya kadar aslında sadece bir proje halinde kalacaktı. Ceneviz cumhuriyetinin, Bizans imparatorluğuna karşı, ne kendi hesabına, ne de herhangi bir taçlı[372] veya taçsız şahsiyet hesabına hiç bir teşebbüste bulunmamağı taahhüt eylediği elçinin sözlerinden anlaşılmaktadır. Hatta, imparatorluğun bir noktasına yönetilen bir saldırıyı sonuçsuz bırakmağa çalışacağını, imparatorluk topraklarında yerleşmiş bütün Cenevizli vatandaşları savunması için imparatorun emrine vereceğini bile vaadeder; Manuel, taçlı veya taçsız bir kimse ile savaş halinde bulunduğu ve Ceneviz'e altın, gemi veya asker kafileleri göndermeyi uygun gördüğü takdirde, Cenova dost bir devlet gibi hareket etmeği bir görev bilir. Manuel ise, Cenova şehrine, İstanbul dışında (*trans Constantinopolim*) uygun bir yerde bulunan, rıhtımlı ve kiliseli bir mevkide bir mahallenin (*embolum*) imtiyazını vereceği hakkında teminat verir. Bu mevki "Orcou" adında bilinmeyen bir bölgede olacaktı. Altın ve ipekliden oluşan, bilinen armağanların kaydı unutulmamıştır; bu armağanlar pek büyüktü; çünkü Manuel, Cumhuriyetin gireceği büyük masrafları gözönünde tutarak, vaktiyle Macrembolitès tarafından senelik 500 hyperpres'lik ödeneğin ödenmesi hakkında

[369] *Annal. Jan.*, s. 61.

[370] Ayni yazar, s. 78.

[371] *Lib. jur.*'da gösterilen 1170 tarihi yanlış okumadan ileri gelmektedir; *Atti della Soc. Lig.* (I, 338) de Olivieri'ye ve *Giorn. lig* 1874'de (s. 148 vdd.) Desimoni'ye bkz.

[372] Bu deyimle kasdedilen prensin ismi elçiye sözlü olarak bildirilmiştir; elçi tasvip etmiş ve bu prens Bizans imparatorluğuna karşı sefer yaparsa, Cenevizin adı geçene yardımdan çekinmesini vatanının çıkarı gereği olduğu kanaatinde bulunmuştur. Bu şekilde adının tahtında saklı bulunduğu prens, muhakkak Frédéric Barberousse idi.

vaadini yeniler ve ilk yirmi altı senelik taksidi bir kerede ödemeği taahhüt eyler. Bundan başka, gümrük resmi hususunda, Cenevizliler İstanbul'da bundan böyle yalnız % 4 ödeyecekler ve diğer yerlerde de, eğer oralarda diğer Latinler resim ödentisiyle sorumlu iseler, bunların tabi oldukları oranda ödemede bulunacaklardır. Sonraki bir emirneme bu yasağı kaldırmadıkça[373], Rossia ve Matracha limanları müstesna, Ceneviz ticaret gemilerinin bütün imparatorluk limanlarına serbestçe girecekleri kararlaştırılmıştır. Sözkonusu limanlar hakkındaki yasağı kaldıran bir emirnamenin çıkmış olduğu söylenmiyor; tersine ertesi sene Manuel ile yapılan yeni bir antlaşmada, *Rossia ve Matracha için dercedilen ihtirazî kayıd* tekrarlanmıştır; daha sonraki bir zamandaki bu zamanın tarihi tayin edilememiştir - Cenevizliler, bu yasağın[374] kaldırılmasını elde etmekle görevlendirilen bir heyet göndermişlerse de, bu heyetin talebinin sonuçsuz kaldığı kesindir.

İmparatorun, koymuş olduğu bu yasakta ısrar etmesindeki sebep ne idi acaba? Bunu araştırmak faydadan uzak değildir[375]. Matracha'nın, Constantin Porphyrogénète (Konstantin Porfirojenet)'in bahsettiği Tamatarcha'dan başka bir şey olmadığı şüphesizdir. Bu şehrin arazisi, imparatorluğun Kafkas dağlarının kuzey ucundaki bir kasabası olan Zichie'den sade bir ırmakla ayrılmıştı; her iki arazi de, ayni Metropolitin[376] yönetimi altında bulunuyordu. Şehre Matrica ismini veren Guill. de Rubrouck'a göre[377], bunun arazisi batıda, Karadeniz'i Azak denizine bağlayan boğazla sınırlanmıştı. Şu halde, Manuel'in imtiyaz beratındaki Matracha, Taman yarımadasında bulunuyordu: bu şehir, köylerle dolu geniş bir sancağın siyasî ve ticarî

[373] Bu antlaşma metninin Latince iki çevirisi vardır, biri *Lib. jur.* (I, 252-255)te, biri de Sauli (II, 188 vdd.)de.

[374] Durum, *Giorn. ligustico*'da (1874, s. 156) Desimoni tarafından ispat edilmiştir.

[375] 1169 senesi antlaşmasının biraz evvel bahsi geçen iki Lâtince tercümeden birincisinde (*Lib. jur.* I, 255), şunlar okunmaktadır: "absque Roffia (Rossia okuyunuz) et Matracha;" ikincisinde ise (Sauli II, 192); "praeter in Rusiam et in Matica." vardır. Asıl metni esasen 1170 antlaşmasıyle tekrar vücude getirmek kabildir: Miklosich ve Muller'e göre (*Acta graeca*, III, 35), bu hüküm şu tabirle ifade edilmiş olmalıdır: ἄνευ τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν Ματραχων.

[376] Const. Porph., *De administrando imp.*, s. 181 (ve s. 268); Miklosich ve Müller, *Acta graec.* I, 76, 477; II, 268; Tafel'e (*Const. Porph. Europa*, s. 45, 53, 55)de bkz.

[377] "*Soc. de Géogr.* IV, 215" tarafından neşredilen "*Recueil de voy. et de mém.*"

merkezi idi[378]; açık denizden gelen gemiler buraya yanaşabildiği gibi, bu şehir, İdrisî'nin Sakir[379] (İskiroz) adıyle andığı büyük bir nehrin sahilinde bulunmak seçkinliğine de sahipti; demek ki, artık mevcut olmayan Kuban'ın bir halicinde bulunuyordu[380]. Matracha'nın Manuel devrindeki prensleriyle halkının hangi ulusa mensup olduklarını söylemek güçtür. Rus prensleri vaktiyle istilâlarını buraya kadar sürmüşler ve Matracha arazisiyle bir saymak konusunda bilginlerin hemen hemen ortaklaşa anlaştıkları Tmoutorakan prensliğine sahip olmuşlardır: fakat XII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu prensliğin ismi tarihî kaynaklardan kaybolur. Bu kaybolma durumu, ülkenin Polovtses'ler tarafından istilâsı tarihine aşağı yukarı tastladığı için, adı geçen prensliğin Polovtses'ler tarafından yok edilmiş olduğu oldukça muhtemeldir[381]. İdrisî coğrafyasını yazdığı sırada (1154), yani tam da Manuel'in devrinde, Matracha halkı komşuları Ruslarla sürekli savaş halinde idi[382]; ileride üzerinde duracağımız Rusya halkına başka isim veremeyiz. Bununla beraber İdrisî, Matracha prenslerinin milliyetini gösterir sanki, çünkü Ulu-Abas adı altında tanındıklarını Jaubert[383] çevirisinde okuyoruz. Bu adla Abkases adı arasında az bir şey var gibi geliyor[384]. Fakat İdrisî tarafından kullanılmış olan tabirin bir özel ad olmadığını Dozy ile Goeje'den[385] öğreniyoruz; bu, adı geçen prenslerin yiğitlikleriyle tanınmış olduklarını gösteren bir sıfattan başka bir şey değildir. Şu halde gene kararsızlık içinde kalmış oluyoruz; her halde Kafkas dağlarında yaşayan ve özellikle Bizans uygarlık ve dinini kabul etmiş olan kabilelerden birine mensup oldukları muhtemeldir. Aslında, Theiss Macarları tarafından Volga'daki putperest kardeşlerine 1230'a doğru gönderilen misyonerler, Matrica'dan geçtiklerinde orada Rumca konuşan ve yazan bir

[378] İdrisî, I, 400.

[379] Guill. de Rubrouck, s. 215; İdrisî II, 396, 400.

[380] Dubois de Montpéreux, *Voyage autour du Caucase*, V, 37, 64, 78. vd.

[381] Tmoutorakan prensliğinin vaziyeti hakkında Pogodin'in "*Erman's Archiv für die Kunde Russlands*"daki makalesine (V, 429-431); Karamsin, *Gesch. des russ. Reiches* (Almanca tercümesi.) I, 140, 345; II, 117 ye bkz.

[382] İdrisî, II, 400.

[383] Aynı yazar, II, 395.

[384] Bu, mütercim tarafından ve *Géogr. du moyen-âge* adlı eserinde Lelewel (III, 197) ve daha birçokları tarafından kabul edilmiş yorumdur.

[385] İdrisî, *Description de l'Afrique* et *de l'Espagne*, *Préf.* s. XIX.

prensle bir halk ve bir de Rum kilise örgütü bulmuşlardır[386]. Ceneviz tüccarlarının Matracha'ya gelmeleri yasağının, imparatorla Matracha pensliği arasındaki düşmanca ilişkiler dolayısıyle konmuş olduğunu kabul etmek güçtür. Seyyah Guill. de Rubrouck (1253), asıl sebebi bize sezdirir; nitekim, İstanbul tüccarlarının Matrica'ya gittiklerini ve oradan da, Azak denizini altları düz kayıklarla geçerek Tanais (Don) kavşağına gidip pek büyük miktarda balık aldıklarını nakleder[387]. Lâtin imparatorluğu zamanında frenk tüccarların yaptığını Bizans tüccarları Comnène'ler zamanında yapmış olsalar gerek. Şu halde Manuel'in almış olduğu tedbirden maksat, Bizanslıların gidip balık aldıkları bu suları Cenevizlilere kapamak ve en kârlı ticaretlerden birinin inhisarını kendi uyruğuna sağlamak amacını gütmekte idi.

Manuel'in emirnamesinde gösterilen "*Rosia*"nın ne olabileceğini tayin ve saptamak daha çok güçtür. Bu kelime ile sadece "*Rus İli*" kasdedilmek isteniyor denilse ben buna itiraz etmem. Batının tüccar uluslarının Ruslarla alışverişini yasaklamaya çalışmak için Manuel'in her halde düşündükleri vardı; Ruslar sık sık imparatorluğa karşı düşmanca niyetler gütmüşler ve İstanbul'a zahiren barışçıl niyetlerle geldikleri zaman bile haklarında korku ve güvensizlik duyguları muhafaza olunmuştu. Aslında imparatorun hareketi daha makul bir şekilde de açıklanabilir. Manuel'in çağdaşı olan İdrisî[388], Taman koyunda bulunan Matracha ile Kırım'da bulunan Soldüa (Sudak) arasında iki durak gösterir: Bunlardan biri, Sudak'a daha yakındır ve İdrisî buna Boutra veya Bouter (Iouter'in değişmesi) adını verir ki, bu ada başka hiçbir yerde rastlanmaz; diğeri Matracha'ya daha yakındır ve kâh Rusya, yani Don nehrinin kavşağı olarak, kâh Kokaia dağlarından inen büyük bir nehir yani gene Don üzerinde bulunan Rousia adlı bir şehir olarak kaydedilir. İdrisî'nin[389] haritasına göre, bu dört nokta birbirlerinden ayni derecede uzak, yani 20 mil uzaklıkta[390] ve Karadeniz boyunca ayni arz derecesinde idiler. Bu mutalara

[386] "Litteras et sacerdotes graecos habent:" Theiner: *Monum. vetera Hungar.* I, 152. Kilise meselesine gelince, olay, Matracha rum piskoposluğu hakkında yukarda söylediklerimizle doğrulanmış bulunmaktadır.

[387] Guill. de Rubrouck, s. 215.

[388] İdrisî, II, 395, 400 vd.

[389] İdrisî, sözkonusu fıkranın yalnız ikincisindedir ki, Matracha ile Rousia arasındaki uzaklığı 27 mil olarak tespit eder.

[390] Hommaire de Hell, *Steppes de la mer Caspienne, Atlas: Monuments géographiques*, No. 4.

göre, Boutra, Kefe'de[391], Rousia'da, Kerç'te[392] bulunabilir. Aslında, gerçekte Kerç boğazı olan yerin İdrisî tarafından Don nehrinin kavşağı addedilmiş olduğu bellidir; zaten Guill. de Rubrouck da[393], Azak denizini, Don yatağının bir genişlemesi olarak görür, ve ona göre bunun yatağı, Karadeniz'e dökülmezden önce daralır ve Kerç boğazını teşkil eder. Fakat Kerç şehri orta zaman yazılarında geçti mi yazar ona ya Bosporus (Vosporo) eski adını veyahut da bugünkü adını verir; halbuki Rosia veya Rousia adı hiç bir zaman sözkonusu olmadığı gibi, tarih, Ruslarca bu noktada bir koloni kurulduğunu hiç bir yerde kaydetmez ki, bu Rus ismi zorunlu olarak hatıra gelsin. Öte yandan, Rousia, Kerç ile bir olsaydı, İdrisî'nin haritasıyle zıtlık doğardı; çünkü, İdrisî bu şehri, Don telâkki ettiği nehrin yani "Bosphore"un sol sahilinde gösterdiği halde Kerç'in karşı sahilinde olduğunu herkes bilir. Gerçekleri saptamaya çalışalım: İdrisî, aslında Azak denizinde olan Don'un kavşağını, Karadeniz'e nakleder; halbuki adı geçen, gözönünde doğru bir yol programı tutuyordu ki buna göre Rusların şehri, nehrin asıl kavşağının sol sahilinde idi; bunun sonucu olarak İdrisî, nehirle beraber şehri de daha aşağı indiriyor: işte hata burada. XV. yüzyılın başlangıcından kalma haritalar vardır ki bunlarda, Don kavşağının güneyinde Casal (veya Cassar) degli Rossi[394] (Rus köyü) ismi görülür; orada ihtimal eski bir Rus kolonisinin kalıntısı vardı. İlklerinde yalnız nehrin yukarı kısmına hâkim olan bu aşiret, az sonra orada o kadar faal bir seyrüsefer düzenledi ki daha İdrisî zamanında bile o suya Rusların nehri adı verilmişti[395]. Don kavşağından pek uzak olmayan bir yerde bir durak kurmuş oldukları, bu durağın çabucak gelişerek bir şehir halini aldığı ve sonradan da adi bir köy (casal) sırasına düştüğü ve bunun ise, Arap coğrafyacılarının Rousia dedikleri yer olduğu pekâlâ kabul edilebilir[396]. Guil-

[391] Lelewel, *gös. yer.*

[392] Ibid.; Brunn, *Notices sur les colonies italiennes en Gazarie*, s. 6.

[393] Guill. de Rubrouk, s. 215, 250.

[394] Lelewel'de Portulans'a (Atl. s. 13), Thomas'da *Periplus des Pontus Euxinus*'e (s. 245 vdd. 266), ve *Wiener Jahrbuch* 1834'te (I, s. 9) a bkz. Guill. de Rubrouck'un Don'u geçtiği mahallin civarında bulunan "casale de Rutenis," kara içinde daha yukardadır (Rubr.. s. 249).

[395] İdrisî, II, 395; Fraehn, *İbn Fosslan*'a (s. 38) bkz.

[396] Rousia'nın vaziyetini tespit için İbni Said (1274'te ölmüştür) ve Şemseddin (1327'de ölmüştür), İdrisi'nin yanlış tanımı üzerinde yürürler; İbni Said için, Ebulfeda *Géogr.* II, 320) ve Fraehn *İbni-Fosslan*, S. 31)e; Şemseddin için, Meh-

laume de Rubrouck, İstanbul tüccarlarının Matracha'dan Don kavşağına kayık yollayarak balık aldırttığını nakleder: Bu kayıklar orada her halde Rus kolonisiyle iş görürdü. Eğer tahminimiz doğru ise, imparatorun Cenevizliler hakkında ortaya attığı yasağın sebebi, Rousia ve Matracha için birdi.

Bu yeri gelmişken üzerinde durulan konuyu burada bırakarak, Ceneviz ile imparator Manuel arasında başlayan görüşmelere dönelim. 1169 yılı Ekim ayında Amico de Murta'nın imparatorla, - Ceneviz hükümetinin onayına sunulmak ihtirazi kaydile, - yaptığı antlaşmadan Ceneviz'de kimse memnun olmadı. Genellikle Bizanslılara karşı bu kadar geniş taahhüde girişilmesi istenmiyor, daha doğrusu o andan itibaren bundan vazgeçilmiş bulunuyordu: özellikle hoşa gitmeyen yön, antlaşmanın, Alman imparatoruna bu kadar açıkça yöneltilmiş bir silâh olması idi; sonra da, Manuel'in, başkent içinde bir mahalle vermekten imtina etmiş olması Cenevizlileri incitmişti. Murta İstanbul'da kalmış ve kışı da orada geçireceği için, kendisine yeni talimat yolladılar; bu talimat elimize, 1155'te Macrembolitès ile yapılan antlaşmada gerçekleştirilen değişikliler ve ekler şeklinde gelmiştir[397]. Murta'ya verilen bu emirde, taçlı bir şahsiyete, yani Frédéric Barbarousse'a yapılan telmihin mevcut olduğu fıkranın kaldırılması için elinden geleni yapması ve bu hususu ancak bütün görüşmelerin suya düşmesi tehlikesi belirdiği takdirde kabul etmesi, bildiriliyordu. Bir dış düşman tarafından taarruz edildiği takdirde, imparatorluk topraklarında yerleşmiş olan Cenevizlilerin, imparatorluğun müdafaasına, projede kabul edilen şekilde, katılmaları görevini kabul etmeğe Murta yetkili kılınmış ise de, kısmî bir taarruz olunca tehdit edilen vilâyette oturan Cenevizlilerin ancak silâh altına çağrılacağı ve yüz kadırgalık veya bundan fazla bir kuvvete sahip bir düşman donanmasının yapacağı genel taarruz sırasında, Cenevizliler, bina ve ticaret gemilerinin korunması ve savunulması için factorerie'lerinde yalnız yirmişer kişi bırakarak diğerlerinin, imparatorluğun hangi noktasında yakalanırlarsa yakalansınlar, imparator donanmasında hizmet göreceği açıklanmakta idi. Bundan başka, Murta, geciken tazminatın ödenmesi için

ren'in tercemesine (s. 377) bkz. Bununla beraber Rusların merkezi başka bir Rusia'nın mevcut olduğu zannedilmekte ve bu şehrin çok yukarda kuzeyde olduğu söylenmekte idi; Aboulf. 1. c.; İbni Said, Fraehn'e (s. 32) bkz.

[397] *Lib. jur.* (I, 184-186) da, bu talimat, antlaşma metninden hemen sonra gelir.

imparator nezdinde ısrarla istekle bulunacaktı. Macrembolitès, imparatorluk içinde Cenevizlilerin Pizalılar gibi işlem göreceğini vaadetmiş bulunduğu için, elçi Pizalılara verilen emlâk ve hukuku iyice öğrenecek, kendilerine ne gibi külfetlerin yüklendiğini de anlayacaktı ki, işlem eşitliğini bütün ayrıntısıyle, ve bu açıklamayı bilerek, isteyebilsin. Asıl koloniye gelince Cenevizlilere başkentte antrepolar ve rıhtımlar elde edebilmesi için var kuvvetiyle ısrar etmesi kendisine tenbih ediliyordu: tercihan, Venedik (embolum) mahallesi ile Despot Angelos'un sarayı arasındaki bölgeyi, olmazsa, "*perforum* (?)" [398]e komşu olan yeri isteyecekti; eğer içte bir yer almasına mutlaka olanak yoksa, hiç olmazsa Beyoğlu'nda iyi bir yer isteyecekti; ama bunu geçici olarak ve günün birinde diğer kolonlar tekrar şehre alındığı takdirde [399], şehirde Cenevizliler için de antrepolar ve rıhtımlar tahsis edilmesi hakkı kesinlikle saklı kalmak şartıyle kabul edecektir. Bu antrepo ve rıhtımlar Bizans hükümeti tarafından daha o anda elçiye gösterilecekti.

Murta'nın ısrarı üzerine, Manuel nihayet Cenevizlilere, şehirde Coparion (Koparion) veya Coparia (Koparia) denilen ve Pizalıların mahallesinden uzak olmayan bir bölgede bir mahalle verdi (Nisan ve Mayıs 1170) [400]. Murta, girişimlerinin bu sonucunu hükümetine nakledercken, 1169 Ekim projesinden daha iyi kabul göreceğini ummakta haklı idi. Cenevo'ya varınca kesin bir cevap olmak için kendisinin orada Bizans elçileri tarafından beklenildiğini gördü. Bizans elçileri, 1170 haziranında Cenova'ya gelmişler ve yanlarında büyük miktarda para getirmişlerdi; bu, Istanbul'daki eski mahallelerinde uğradıkları kayıp için Cenevizlilerin sık sık istedikleri tazminat değil, Manuel tarafından, Ceneviz hükümetiyle barışarak, bu hükümeti, Hohenstavfen'lere karşı silâhlanmağa razı etmek için gönderilen açıktan bir armağan idi. Elçiler, imparatorun mektubunda açıkladığı görüşü anlatırken belki de biraz abartmalı davranmışlardı; fakat, beyanatları, Amico'nun, Bizans sarayı ile olan görüşmeler hakkında

[398] Bu belki, τρυπητός λιθις (Lapis perforatus) adı verilen noktadır; Nicét'e (s. 719, 742) bkz.: Blakernlerin sarayı civarında, bugünkü *Atpazarı* kapısının batısında idi. Paspati'ye "*Journal du Syllogos de Constantinople* (bundan sık sık alıntılar yapacağız) VI, 148; VII, 90 ve βυζ μελέτ s. 141" bkz.

[399] Bu cümle parçası ileride açıklanacaktır.

[400] Bu konudaki iki imtiyaz beratı, Desimoni tarafından, *Giornal. ligust.* 1874 (s. 178 vdd) te "*Memoria sui quartieri dei Genovesi a Constantinopoli nel seccolo XII*" adlı eserinin sonunda neşredilmiştir.

sözlü verdiği raporla uymuyordu. Bütün bu işte karanlık veya zıt görülebilecek şeylere rağmen Ceneviz hükûmetinin elçilerin iyi niyetinden şüphe etmesini haklı gösterecek bir sebep yok ise de, Manuel tarafından gönderilen armağanları kabul etmek, Alman imparatoru aleyhine ve Bizans imparatoru lehine bir tutumda bulunmak olurdu; hükûmet de işte bundan çekiniyordu; kabul edemeyeceğini[401] elçilere bildirdi ve bunlar da getirdikleri paraları alıp gittiler. Ama, bu reddi, biçimsel olarak hafifletmek gerekirdi, İstanbul'a izahat vermeğe gitmeğe gene Amico memur edildi[402]. İmparator, ittifak tasavvurundan güçlük göstermeden vazgeçerek, Ceneviz hükûmetinin taçlı veya taçsız hiç bir kimse ile kendisine karşı ittifakta bulunmamak ve büyük bir kuvvet tarafından bir taarruz olduğu takdirde, bundan önce Amico de Murta'ya verilen talimat dairesinde imparatorluğun savunmasına katılmak vaadiyle yetindi. Öte yandan imparator da, başkentte bir mahalle imtiyazını, gümrük resminin % 4'e indirilmesini, ve her sene bir hediye verileceğini tekrarlayarak bu armağanın on yıllığını derhal ödetti[403]. Yeni mahallelerinden Cenevizliler uzun zaman rahatça yararlanmadılar: 1162'de olduğu gibi, rakipleri tarafından sarılarak, evleri imha ve malları yağma edildi. İmparator, ileride göreceğiz, bu kötü hareketten Venediklileri sorumlu tuttu; tarihçi Cinnamus de onları suçlarsa da, Cenova bu görüşte

[401] Bu durumu tesbit etmeğe Ceneviz hükümetinin ne kadar önem verdiğini anlamak kolaydır; çünkü sonradan 1171'de açıkça Almanya imparatorluğunun tarafına geçince, Frédéric'e karşı daima sadık kaldığına delil olarak (1172), Manuel tarafından gönderilen armağanı reddettiğini ileri sürmüştür: *Annal. Jan.*, s. 90, 91. 1169 da, Cenova az daha aksi bir siyaset güdecekti: Bunun kanıtı da, mutad hediyenin yirmi altı seneliğini peşinen vermek hususunda imparator tarafından yapılan teklifin o zaman Amico de Murta'ca kabulüdür: "propter imminentes ejus (civitatis Januae) sumptus" (*Lib. jur.* I, 264 vdd.); ki bu şekilde pekâlâ çevrilebilir: "ileride yapılabilecek silahlandırma için yardım olarak."

[402] *Annal. Jan.*, s. 86.

[403] Manuel'in tarihsiz beratı ki Miklosich ve Müller'in *Acta Graeca* (III, 25 vdd., 33-36) sında imparator İsaac'ın 1192 tarihli imtiyaz beratının arasına sıkıştırılmıştır: bunun Latince bir kısmı Sauli, *Della colonia dei Genovesi in Galata*, II, 194 vdd.'de bulunur. Bu beratta "M. Langer"in (s. 170) iddia ettiği gibi Cenevizlilerin isteklerini daha uygun bir şekilde kabul ettiğini ispat eder hükümler bulamadım. Bununla beraber, şimdi kabul ederim ki, bu berat, Manuel tarafından imzalanan son berattır. Ne olursa olsun, şunu teslim etmeğe mecburum ki, Murta'nın seyahat tarihlerini takvim sırasıyle daha açık bir şekilde tesbit edebilmem için M. Langer'nin araştırmalarından pek çok yararlandım.

değildi. Bunun kanıtı, 1174'te elçi Grimaldiye gönderilen talimatta vardır: Nitekim bu talimatta görüyoruz ki, diğer zarar ve ziyan talepleri arasında, yeni mahallelerine yapılan taarruz üzerine (*emboli de Coparia de novo Janue dati*) Cenevizlilerin uğradıkları zararlara ilişkin çeşitli şikâyet ve talepler vardır; bundan başka orada, imparatorun Venediklileri sorumlu tuttuğunu ve bu nedenle paralarına vazıyed ettiğini, fakat asıl suçluların onlar olmadığını okuyoruz. Grimaldi, imparator Manuel'in yanında son Ceneviz elçisi oldu. Bu elçi, bu şikâyet ve taleplerden başka, Bizans imparatorluğu sömürgelerindeki Ceneviz vatandaşlarının karada ve denizde uğradıkları zararın tazminatını, İstanbul'daki mahallenin kıyısında bir kilise, bu mahalleyi denizden ayıran birkaç ev ve buna ikinci bir rıhtımın katılmasını da isteyecekti. Bu misyonun sonucu hakkında hiçbir bilgi yoktur: biraz önce tahlil ettiğimiz talimat dışında hiç bir şey mevcut değildir [404].

Piza, daha ilkinden Almanya imparatorluğuna yönelik bir siyaset gütmüş ve bunu her zaman sürdürmüştü: Bunun Manuel tarafından iyi karşılanmasına elbette olanak yoktu. 1161 yılı sonuna doğru bu cumhuriyetin iki elçisi Cocco Griffi ile Ranieri Bottacci, Manuel'in sarayına, yeni bir antlaşma yapmak üzere geldiler. Manuel öncelikle, Hohenstavfen'lerle Bizans imparatorluğu arasında bir savaş çıktığında Piza'nın Hohenstavfen'lere herhangi maddî veya manevî bir yardımda bulunmayacağı şartını koştu; Manuel, bu hükmü kabul ettirmek için, her zamanki silâhını kullanarak büyük miktarda yardım vaadinde bulundu; Piza her ne pahasına olursa olsun, Almanya imparatorluğuna sadık kalmağa karar verdiğinden, bunu reddetti ve görüşmeler de öylece kaldı [405]. İki elçi, Piza konsüllerinin 1160 yılı kararnamesini icra mevkiine koymak için İstanbul'daki ikametlerinden yararlandılar [406]. Kararname şu hükümleri kapsıyordu: Pizalıların rıhtımlarına yanaşan gemiler tarafından ödenen bütün resimler, toplumun ortak malı olan vezin ve ölçülerin kullanılması için verilen vergiler, koloniye verilen evlerin kirası, dinsel kuruluşlara ayrılan paralar ve saire, yani bir kelime ile, Piza kolonisinin gelirleri, Piza katedraline yatırılacaktı;

[404] Daha önce de söylediğimiz gibi, Sauli (gös. yer, s. 183-188), bu babda bilgi veriyorsa da, bunlar çok eksiktir.

[405] Marang., *Annal. Pis.*, s. 246 vdd. Bottacci, 29 Haziran 1162 tarihinde ve Cocco Griffi 22 Temmuz 1163 tarihinde vatanlarına döndüler.

[406] *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 8 ve müt., 10.

bundan başka, İstanbul'daki iki Piza kilisesinin hazineleri, katedralin yetkili delegesinin (*operarius*) izni olmadan ne satılabilecek, ne rehin verilebilecek, ne de genel çıkarlar uğruna kullanılabilecekti. Kolonînin menkul servetini lâyik bir idareden bir kilise idaresine böylece geçirirken, imparatorun haris emellerinden koruma amacı güdülmüş olsa gerek; çünkü, hükümdarın müstebitliği ve hasisliğinden her şey beklenebilirdi. Çok geçmedi, bu tedbirin akıllıca bir ihtiyatkârlıktan ileri geldiğine ilişkin bir kanıt çıktı ortaya: İmparatorun gözdesi Astaforte, Latinlere yapmadığını bırakmadığı gibi, bir Pizalının vasiyetname ile dinî işlere ayırdığı bir parayı müsadere edecek kadar ileri gitti. Aynı tarihe doğru Manuel, Pizalıların mahallesini zorla şehir dışına nakletti. Bu hareketin sebebi bilinmemektedir[407]. Bu 1161'de elçiler gönderilmesi üzerine açığa vurulan siyasî anlaşmazlığın sonucu mu idi? Yoksa Pizalıların, yeni Ceneviz kolonisi için duydukları ve son zamanlarda açıktan açığa şiddet şeklinde başgösteren düşmanlıktan mı idi? Yoksa bu tedbir, düşmanla birleşmeğe her zaman hazır ve toplumun huzuru için daima bir tehlike teşkil eden yabancı unsurlardan[408] başkentini temizlemek gibi imparatorun projelerinden birinin tekemmülü mü idi? Bize kalırsa asıl sebep bu son saydığımızdır; çünkü, 1169 da imparator Cenevizlileri de şehirden çıkarmak istemiştir. *Pizalıların* ne zaman *ihraç edildiklerini* tesbit edebilecek vasıta elimizde yok ise de, Marin'in[409] iddia ettiği gibi, bunları imparatorluktan kovmanın hiç te sözkonusu olmadığını kuvvetle söyleyebiliriz. Manuel bunları, şehir dahlinde bulundukları mahalleden kaldırarak kendilerine Boğaziçi'nin diğer sahilinde (belki Üsküdar veya Galata'da), tabiî daha az iyi bir yerde başka bir mahalle vermekle yetinmiş, işde bu kadarla kalmıştır. Zaten bu uzaklaştırma uzun müddet sürmedi. İmparatorun sevgisini tekrar kazanmak için Piza, 1168 Kasımında kendisine, Konsül Albertus Bulsi'yi, meşhur hukukçu Burgundius'ü[410] ve Kont Marcus'ü gönderdi. Bu üç kişi önce Raguze'ye giderek orada 13 Mayıs 1169'da (İnd. 2) iki şehir arasında bir ant-

[407] Bunun yerine iadesi hakkında Manuel tarafından sadır olan fermanda hükümdar da "Ob quasdam causas" gibi belirsiz deyimler kullanmaktadır; *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 54.

[408] Yahudileri de Beyoğlu'na kaldırmıştı; Benj. de Tudèl. (I, 55)e bkz.

[409] *Storia del commercio dei Veneziani.* III, 118.

[410] Bu zat hakkında Savigny *Gesch. des R. Rechtes im Mittelalter*, 2 nci tabı IV, 394-410 a bkz.

laşma imzaladılar [411], 1170 yılını tamamen İstanbul'da geçirdiler (çünkü Manuel ile yaptıkları anlaşma 1170 tarihlidir) (*mense Jul. Ind. 3*) ve 1171 yılı Kasımının 9'unda vatanlarına döndüler: Dönüşte yanlarında, bütün ayrıntıları düzenlemeye ve tesbite memur üç tane Bizans elçisi de vardı [412]. İmparator yumuşak davranarak, Pizalıların, evvelce İstanbul'un içinde işgal ettikleri yerlere dönmelerine izin verdi; buna karşılık Piza konsülleri kendisine sadakat yemini edecekler ve Cumhuriyetin taçlı veya taçsız kişilerle yaptığı görevler bu yeminle zıt bir vaziyette bulunduğu takdirde, bu gibi her türlü vecibeleri hiç yokmuş gibi sayacaklarını taahhüt eyleyeceklerdi [413]. Bundan başka imparator, Pizalılara ayrılan rıhtımları islâh edeceğini, antlaşmalarda yer alıp da on beş seneden beri tutuklanmamış olan başpiskoposla şehire ait armağanları göndereceğini vaadediyordu [414]. Görünüşe bakılırsa, Bizans elçileri 1172 başlarında İstanbul'a dönerek Piza makamları tarafından tasdik olunan antlaşmayı getirmişlerdir; Pizalıların, eski mahallelerine dönmelerine bu sırada izin verildiği muhtemeldir.

Bu arada imparator, İtalya hakkındaki tasavvurlarını hiç gözden kaçırmıyor ve orada yer kazanmak için çabalarını gittikçe artırıyor ise de her tarafta engellerle karşılaşıyordu. Gerçi birçok şehirlerde bazı kişileri [415] kendi tarafına almağı başarmıştı, fakat çoğunlukla, Alman imparatorunun boyunduruğundan silkinerek Bizans imparatorunun ağına düşmeğe pek taraftar bulunmuyordu. Sade Ankona bir istisna teşkil ediyordu. Manuel, Korfu'yu geri aldığı andan beri orasını bir

[411] *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (Ljubić tabı), Zagreb 1868, I, s. 10. İstanbul Kolonisine yeni başkan tayin edilen ve mahallî memuriyetine giden bir memurun (Marcius vicecomes noster Constantinoplitanus) kendilerine refakat ettiği rivayet olunur. Adı geçen de elçilerle beraber antlaşmaya riayet yemini etmiştir.

[412] Marang. Annal. Pis. s. 262, ad. an. 1172 (more Pisano), İnd. 5 (24 Eylül 1171 de başlar).

[413] Bu antlaşmanın metni, imparator Isaac'ın muahhar bir beratının arasına sıkıştırılmış bir halde olarak zamanımıza kadar gelmiştir; bu, Yunanca olarak Miklosich ve Muller (*Acta graeca.* III, 13 ve müt.) tarafından, Latince olarak Dal. Borgo (s. 155 ve müt.) tarafından, Yunanca ve Latince olarak ta *Doc. sulle relaz. tosc.* (s. 45, 54)de neşredilmiştir.

[414] Marang. op. c.

[415] Nicét. s. 262. *La Contin. Zwetlensis altera* (*Mon. Germ.*, SS. 9, 541) şöyle der: "cum (Manuel) jam fere omnes civitates (Italiae) pecunia attraxisset:" bu büyük bir mübalâğadır.

silâh yeri ve ameliye merkezi saymayı düşünmüştü. Bu bilgileri veren vakanüvis Cinnamus, bu projeyi sonuçsuz bırakan sebebi söylemiyor; bu sebep, bu projeyi kuvveden fille getirmeğe memur edilen Bizans amiralinin güçsüzlüğü mü idi, yoksa Venediklilerin gizli etkisi mi[416]? Birkaç sene sonra Manuel, Normanlara karşı devam ettiği savaş için Ankona'da bir asker toplama merkezi kurdu. Fakat Manuel'in adamları orada ücretli asker toplamakla kalmayarak şehir burjuvalarıyle Ankona uç vilâyeti derebeyleri arasında propagandaya başladılar: Başarıldığı takdirde Manuel, eski Ankona valiliğini canlandıracak ve bu suretle Venedik'i akamete uğratarak şaşkın bir duruma düşürecekti; çünkü Korfu önünde yaptığı hakarete ses çıkarmamışsa bunu unutmuş da değildi[417]. Öte yandan Venedikliler de, Bizanslılar bu bölgede yer edinerek Ankona'nın ticaretini ihya ederlerse, kendilerinin siyasî özgürlükleriyle Adriyatik'teki ticarî üstünlüğünün de tehlikelere uğrayacağını bilmiyor değillerdi[418]: öte yandan da, Doğu piyasasında kendilerine rakib olan Cenevizlilere ticaret mahalleriyle imtiyaz verdiği için imparatora içerliyorlardı. Venedik ile Bizans imparatorluğu arasındaki eski dostluk bağları günden güne gevşiyordu; çıkarlarının birleştiği ortak bir tek nokta kalmıştı ve bozuşmanın patlak vermesine yalnız bu mâni oluyordu. Gerçekte Venedik, Lombardiya şehirleri konfederasyonu'nun en hamiyetli üyesinden biri idi ve Bizans imparatoru gibi, o da, Frédéric Barberousse'u İtalya'dan atmağa bütün kuvvetiyle çalışıyordu. Rivayete göre, görüşmelerde bulunan Venedik idi; Lombard'ların Hohenstaufen'lere karşı olan mücadelesine erzak ve mühimmat göndermek için Bizans imparatoru tarafından yapılan yardımlar Venedik'ten geçerdi[419]. Katî bozuşmayı yaratan sebebi tayin ve tespit etmek güçtür[420]: bu olaylardan elli yıl sonra

[416] Cinnam., s. 102.

[417] Cinnam., s. 170; Sudendorf, *Registrum*, II, 131 vdd.; *Annal. Colon. max.*, Pertz'de (SS. XVII, 767); Epist, Friderici I, Otto Fris.'te, a. g. e., XX, 348 vdd.; Ragevinus, a. g. e., 428.

[418] Adriyatik'in doğu sahilinde Spalato, Trau ve Raguza Manuel tarafını tuttu; Zara bile Venedik'e karşı isyan etti.

[419] Cinnam., s. 228-231; Viganti, *Storia dipl. della lega lombarda*, s. 145; Prutz, (Friedrich I, I, 354; II, 100 vdd., 373)e bkz.

[420] Her halde burada Raguzalıların tesiri, - o zamanlar Manuel ile birleşmelerine rağmen, - pek az idi; bu suçlarından dolayı Venedik onları sonradan ağır bir surette cezalandırmıştır (Dand., s. 292-294). Bu etkiler, ancak pek sonraki kaynaklarda sözkonusudur; Appendini'ye (*Notizie sulle antichità dei Ragusei*, I, 267) bkz.

yazılmış olan bir vekayiname (*Historia ducum Veneticorum*), buna sebep olarak çeşitli görüşler ileri sürer: Manuel'in fikrine kıskançlık, hiddet, çekinme etkisi olmuş: Venediklilerin sahip olduğu servetlere karşı duyduğu kıskançlık, kendisinin önerdiği bir ittifakın Venediklilerce reddedildiğini görmekten doğan hiddet, Venediklilerin enerjisinden ileri gelen çekinme[421]. Vakanüvis, görünüşe bakılırsa, ikinci sebebi ileri sürerken, bilâhare Dandolo[422] tarafından daha fazla açıklama yapılarak kaydedilen olayları gözönünde tutuyordu. Bu yazara göre, Manuel kızını Sicilya'nın genç kralına vermeği vaadetmiş ise de, sonradan bu vaadini geri almış[423], Manuel, bu hakaretin bir savaşa sebep olabileceğini kestirerek, bu takdirde Venediklilerin kendi tarafını tutup tutmayacaklarını kendilerinden sordurmuş; rivayete göre, Venedikliler olumsuz cevap vermişlerdir. Fakat, güvenilir başka bir vakanüvis, yani Romuald de Salerne, bu olayı 1172 tarihine, yani Manuel'in Venediklilere karşı kızmasının sonucu olan felâketten bir yıl sonraya koyar; bu nedenle, Dandolo'nun ileri sürdüğü sebebi kabul edersek takvimî güçlüklere uğramaktan kurtulamayız. Fakat bu, "*Historia ducum Veneticorum*"daki kaydı atmak için bir sebep değildir; yazarın aklında başka bir ittifak önerisi kalmış olabilir; bunun hedefini daha açık olarak göstermemiş olması acıdır. Bizans vakanüvisleri arasında Nicétas bütün kabahati, Venediklilerin, - Manuel için çekilmez bir hale gelen - kibir ve azametine bağlar; fakat bozuşma sebebi olarak hiç bir müspet olay kaydetmez[424]. Cinnamus ise, olayları şu şekilde kaydeder: Adı geçene göre, İstanbul'da oturan Venedikliler, eski ittifak antlaşmalarını bozdukları bahanesiyle Lombardlara (şüphesiz bu isim Cenevizlileri[425] göstermektedir) açıktan açığa kötülükte bulunmuşlardır; evlerini baştan aşağı yıkmışlar ve kendilerine hesapsız zarar vermişlerdi: İmparator onları, suçlarını bağışlatmakla yükümlü tutarak Lombardların evlerini tekrar inşa etmeğe ve yaptıklarından doğan zararları ödemeğe mahkûm etti. Venedikliler bundan çekindikleri gibi, imparator Jean (Yani)'nin uğradığı

[421] *Mon. Germ.*, SS. XIV, 78.

[422] Murat., SS. XII, 291.

[423] Bu olay Romuald. Salern, (Pertz, SS. XIX, 436, 439) ve Nicét. (s. 221 vdd.) tarafından da kaydedilmiştir.

[424] Nicét., s. 222 vdd.

[425] Cinnamus, "Lombar" kelimesini Ligüryalı'nın eşanlamı olarak kullanır, s. 10'a bkz.: ἐκ Λιγούρων ἱππεων, σῦς Λωμπάρδους ἡμῖν ὀνομάξουσιν ἄνθρωποι.

taarruzun ayniyle Bizanslıları tehdit edecek kadar ileri gittiler: bu kadarı da fazla idi; artık tereddüde imkân yoktu; Manuel böyle hükmeyleyerek hepsini bir günde tutuklattırdı. Bu hikâye, tarihî gerçeklere dayanır. Aslında, söz konusu ettiğimiz tarihte Cenevizliler, mahallelerinde taarruza uğradılar ve bu mahalle de, - Ceneviz elçisi Grimaldi'ye (1174) gönderilen talimattan öğreniyoruz - kendilerine az evvel Coparia bölgesinde (1170 Nisan ayı tarihli bir emirname ile) verilen mahalle idi. Manuel Venediklileri sorumlu tutarak ellerinde bulunan bütün paralara el koydu[426]. Bununla beraber Cenova'da, suikastin asıl etkenleri olarak Venedikliler suçlanıyordu[427]. İmparatora gelince, onlara yöneltilen suçlama ve bu yüzden kendilerine uygulanan ceza, bu anda sebebini araştırdığımız düşmanlığın başlangıcından başka bir şey değildi. Kendilerine başvurduğumuz tanıklar, Cinnamus'ün hikâyesini hiç doğrulamıyorlar: çağdaş bütün vakanüvisler arasında adı geçen, Venediklilerin İstanbul'daki Ceneviz mahallesine taarruz ettiklerinden bahseden biricik adamdır[428]. *Historia ducum Veneticorum*'un[429] kayıtlarına dayanmamız ve Manuel'in hiddetinin sebebini, konsüllerin fikrini rastgele bir aracı yoluyle anlamak istediği vakit, kendisinin İtalya'daki siyasetini desteklemeyeceği ve Adriyatik'in sol sahilinde esaslı bir koloni kurmak ve özellikle Ankona'yı dayanak noktası almak hususunda ısrar ettiği takdirde, İtalya'daki siyasetiyle mücadele bile edileceği katî cevabını almış olmaktan uğradığı bozuklukta aramanın daha emin bir çare olduğu kanaatindeyiz. İstanbul Venediklilerinin topladığı büyük servetleri görmenin hırsını büsbütün kışkırttığını da belki bu sebebe bağlayabiliriz[430]; mesele şu idi ki, giriştiği bütün savaşlara devam edebilmek, o kadar geniş oranda kullandığı fesat aletlerinin giderilerini karşılamak, israfına yetecek kaynaklar sağlamak için kendisine çok, pek çok para gerekliydi ve uyruğunu yükler altında ezdiği halde, devlet hazinesi bu giderlere dayanamıyordu[431]. O zamanın doju II.

[426] Sauli, *Ad. geç. eser.*, II, 185.

[427] Sauli, *Ad. geç. eser.*, "cum non culpabiles essent et sceleris ejusdem rei."

[428] Bunun ispatını Langer (a. g. e., s. 171, not 3)'de görünüz.

[429] "Cum non posset illos juxta desiderium suum pactione aliqua secum habere, tacite secum deliberaverat, ut vel vim eis inferendo paatos sibi esse inveniret;" *Hist. duc. Venet.*, gös. yer.

[430] Jam conceperat malum in corde suo contra Venetos videns eos divitiis abundare;" *Hist. duc. Venet.*, gös. yer.

[431] Nicét., s. 265 vd.; Tafel, *Komnenen und Normannen*, s. 14 vd.

Michiel, vatandaşlarını tehdit eden tehlikeyi sezerek Rumeline seyahati genel olarak yasakladı[432]. Manuel, bu yasağa karşılık, delege göndererek Venediklileri gene eskisi gibi gelmeğe davet etti; elçiler Venediklilerin mülklerinin kendi memleketlerinde olduğu kadar güven altında bulunacağını garanti ediyorlar ve imparatorun, bütün imparatorluk içindeki ticaret imtiyazını özellikle Venediklilere vermek niyetinde olduğunu söylüyorlardı. Doj tuzağa düştü; vatandaşlarının Rumeli'ne avdet etmelerine izin verdi ve hatta bu hususta onlara emir bile verdi; büyük bir servetle beraber 20.000 kişi gitti, fakat bunlar ayni zamanda iyice silâhlanmışlardı; bunlara Sebastiano Ziani ve Aurio Mastropoietro adında iki elçi refakat ediyordu. Manuel ahitlerini yeniledi ve elçilerin bile saklayamadıkları şüpheleri gidermek için umum müvacehesinde tezahürat üzerine tezahüratta bulundu. Bununla beraber, şehirde çok asker toplamış ve surlarıyle sarayını müdafaa haline getirmişti. Hazırlıkları bitince, *bütün Venediklilerin* tutuklanması ve gerek mallarına ve gerekse gemilerine ambargo konulmasını emretti: tarih, 12 Mart 1171 idi[433]. Bu suikastta yalnız Istanbul'da 10.000 Venedikli kurban gitti; hapishaneler yetmeyince, bir kısmını manastırlara kapatmak gerekti. Aynı emir imparatorluğun her tarafında verilmiş ve her yerde aynı günde yerine getirilmişti[434]. Almyro'da birkaçı kaçmağı başardılarsa da[435], bu talihe kavuşanların sayısı pek az olmuştur; ancak, hepsini yerleştirmeğe maddeten olanak bulunmadığı için birkaç gün sonra imparator birkaçını kefaletle serbest bırakmak zorunda kaldı. Bunlardan birçoğu, çoğunluğu bekâr olmak üzre, imparator donanmasından büyük bir gemiye atladılar. Bu gemi, aslen Venedikli olan kaptanı tarafından onların emrine verilmişti. Firarîler, hava da elverişliydi, yelken açtılar. İzlendilerse de, mermilerle grejua ateşinden kazasız belâsız kurtuldular[436].

[432] Dandolo, s. 291: adı geçene göre bu yasak 1168'de konmuştur.

[433] St. Grégoire yortusu idi; *Cronaca di Marco, Arch. stor. ital.*, (VIII, s. 260)da: "in festo S. Georgii;" kelimeleri okunur; bu yanlıştır.

[434] Hikâyenin bu kısmı hakkında başvurulacak kaynaklar şunlardır: Venediklilerden, *Annal. Venet. breves, Mon. Germ.* SS. XIV, 72., *Hist. duc. Venet.* gös. yer., s. 78 vd.; Mart. da Canale, s. 312; *Cronaca di Marco*, gös. yer., Dandolo, s. 293: Bizanslılar tarafından, Cinnam., s. 282; Nicét., s. 223.

[435] *Hist. duc. Venet.*, s. 79.

[436] Cinnam., s. 283; Nicét., s. 223. *Cronaca di Marco*: "multi ex Venetis aufugerunt de Constantinopoli cum navi una maiorando" der. Öte yandan 1175 tarihli bir imtiyaz beratında (Taf. ve Thom. I, 168'de), St. Marc hazinesinin 1500 "besant"

Manuel'in duyguları, su götürmez bir askerî cesaret, dürüstlükten uzak olmak ve alçaklıktan oluşan garip bir karışım idi ki bu, soysuzlaşmış yeni Romalılarda, kaybolmuş kahramanlığın yerine geçiyordu: Bu hususu Venedikliler de geç anladılar ve bu, kendilerinin aleyhine oldu. Venedik'te ilk izlenim, korku izlenimi oldu; ilk akla gelen şey, garip hareketi hakkında izahat istemek üzre imparatora elçiler göndermek merkezinde idi; fakat, Almyro kaçakları gelip de imparatorun alçaklığı ve kurbanlarının sefaleti öğrendildiği vakit, öç almak isteği diğer bütün duygulara galip geldi: heyet göndermek unutuldu, bütün halk savaş istiyordu. Birkaç gün içinde 100 yeni kadırga ve 20 nakil gemisi hazırlandı. Sefere katılmak için bütün bulunmayanların Ağustos sonundan önce Venedik'e dönmeleri için kendilerine emir yollandı; ve Dalmaçya halkı sefere yarı yolda katılacaktı. Donanma Eylül sonunda yelken açtı; kumandayı doğrudan doğruya doj ele almıştı. Donanma geçerken, Yunan sahil ve adalarını yağma etti, Eğriboz'a gelir gelmez birdenbire durdu: doj bir kerre daha Bizanslıları dinleyerek tekrar görüşme yoluna gitmek zaafını gösterdi. Ordu Sakız'da kışladı; burada bir bulaşıcı hastalık askerlerini kırdı götürdü; bunun sebebi bilinmediği için, imparatorun çeşmelerle şaraba zehir kattığı söylentileri etrafta dolaştı. Karargâh yerini birçok defa değiştirdiler; fakat, özenli bakıma rağmen kurbanların sayısı gittikçe çoğalıyordu; zayıf düşen ve düşman donanması tarafından sarılmış bulunan ordu, artık karşı koyabilecek bir durumda değildi. En sonu, 1172 yılı paskalyasından sonra Venedik'e dönmeğe karar verildi[437]. Birçok baskınlar yapılmış, sahiller yağma edilmişti[438], fakat, her şeyi yutacak

verdiğini okumaktayız: "ad subvencionem hominum Veneciarum, qui de captivitate Constantinopolitani imperatoris cum nave Romani Mairani apud Acres confugerant." Marco'nun Maiorando'su, Mairani kelimesinin yanlış okunmasından başka bir şey değildir belki. - Cinnamus'de, Leo Diac, s. 144, 156, Mich. Attal. s. 46 ve diğerlerinde, bizim "feu grégeois" (grejua yani rum ateşi) dediğimize" feu médique" yani Medya ateşi denmektedir, bu belki, Bizanslılar savaş mermisi olarak neft kullanmayı İranlılardan öğrendikleri içindir; Quatremère, *Raschideddin*, I, 132'ye bak. Procop., *De bello goth.*, (Dindorf tabı, II, 512) a göre, Medyalıların neft dediğine Helen'ler Μηδεῖας ἔλαιον dermiş.

[437] Bu seferin tarihi hakkında başlıca kaynaklar: Venedikliler tarafından *Hist. duc. Venet.*, s. 79 vd; *Cronica di Marco*, s. 260 vd.; Dandolo, s. 293-296; Bizanslılar tarafından, Cinnam., s. 283-286; Nicétas, s. 224 vd.

[438] Bu baskınlardan birinin hedefi Almyro şehri olmuş ve burasını müdafaa eden Cenevizlilerin bir gemisi yanmıştır; Cenevizlilerin sonradan Manuel'den Grimaldi aracılığıyle tazminat isteklerinin bir konusu da bu olmuştur: Sauli, II, 185.

gibi bir hızla başlayan bu sefer, hiçbir katî hareket göstermeden bitmiş ve imparator da Venediklileri tatmin etmek zorunluğunu dumadığı gibi, onlara mahallelerinden ve mallarından yararlanmak haklarını iade eyleme gereğini duymamıştı. Dojun Istanbul'a iki defa gönderdiği elçiler bir şey elde edemiyorlardı; imparator işleri önce uzatıp durmuştu; fakat veba, düşman ordularını tarümar etmeğe başladığı zamandan beri, istenildiği gibi bir antlaşma imzalamağa yanaşmak şöyle dursun, tehdide kalkarak, Venediklileri ezeceği sözünden başka bir lâf etmiyordu.

Vak'anüvis Marco'ya göre[439], bu başarısız sefere kumanda etmiş olan Doj, Venedik'e döner dönmez yeni silâhlandırmaya başlamış ise de Manuel, tutuklu bütün Venediklileri serbest bırakarak bu tedbirleri lüzumsuz bir hale sokmuş. Marco, olaydan yüz yıldan fazla bir süre sonra yazmakla beraber, iyi bilgi edinmiş bir kimse ise de, burada küçük bir hataya düşmektedir. Önce, sözkonusu Doj, ikinci bir sefer hazırlığını düşünmeğe vakit bulmadan, döner dönmez (Mayıs 1172) öldürüldü; ikincisi, Manuel, tutuklarını bırakmak için o kadar acele etmedi. Tersine, boş görüşmelerle birçok yıllar geçti[440] ve Venedik'in Bizans'la olan ilişkisi daha uzun süre kesik kaldı[441]. Şunu da açıkça belirtmeliyiz ki, o devirde Venediklilerin izledikleri siyaset, kendilerini imparatorla anlaştırabilecek bir yolda değildi. Sırpları imparatorla savaşa tutuşturdukları yetişmiyormuş gibi[442], yarı yarıya bir Bizans şehri olan Ankona şehrinin kuşatılması için, Mayence başpiskoposu ve I. Frédéric'in başvekili Christian'a takviye kuvvetleri gönderdiler[443]; gerçi bu girişim sonuçsuz kaldı. Arada da Venedik'ten Istanbul'a ve Istanbul'dan Venedik'e elçiler gidip geliyordu[444]. Sonunda

[439] *Archiv. stor. ital.* VIII, 261.

[440] *Hist. duc. Venet.*, s. 81; Dandolo, s. 298 vd.

[441] *His. duc. Venet.*, s. 81: "Ibant Veneti ad omnes terras secure negotiationes libere exercentes praeterquam ad terras Graecorum, quas Veneti propter imminentem imperatoris werram saepius laeserant."

[442] Cinnam., s. 286.

[443] Romuald. Salern., s. 441; *Hist. duc. Venet.*, s. 81 vd.; Buoncompagni, *De obsiodione Anconae*, Murat. (SS. VI, 929 vd.) da; Cinnam., s. 288 vd.; Eustathe tarafından kullanılmış olup Taf. et Thom.'un (I, 160) kaydettikleri acı tabirler okunursa, Venediklilerin Ankona kuşatmasına katılmalarının Bizanslıları ne kadar kızdırdığı anlaşılır. Tarih için Varrentrapp, *Erzb. Christian von Mainz*, s. 58 vd.'e bkz.

[444] Bu elçilerin hangi sıraya uyarak birbirlerini izledikleri hakkında, Streit,

Venedikliler, hep kaçan bir düşmandan bıktıklarından, Sicilya kıralı II. Guillaume ile Bizans aleyhine anlaştılar (1175). Antlaşma metni kelime kelime tahlil edilse, bunda, ticarete ve her iki devletin elinde bulunan topraklarla bu devletlerin vatandaşları hakkında karşılıklı güvene ilişkin hükümlerden başka hiç bir nokta mevcut görünmüyor gibi ise de, iyice araştırılırsa, Manuel'e yöneltilen silâh keşfedilir: Şart olarak koşulmuş yararlanma ve üstünlük sebebi çıkarılıyordu ki bu Bizans imparatoru taraftarları aleyhine kabul edilmiş bir karardı[445]. Manuel bu ittifakın ne demek istediği hususunda bir an için olsun yanılamazdı; zaten Doj da aynı tarihte onun elçilerini geri yollamıştı[446]. Batıdaki kuvvetli devletlerin kendisine karşı ittifak etmesinden daha büyük bir korkusu olmadığından[447], boyun eğmeği ihtiyatlı bir hareket sayarak Venediklileri burgenses sınıfına kabul ettiği dönemde vermiş olduğu hakları kendilerine iade etti; bu tedbir, Venediklilerle Bizanslılar arasında bir eşitlik kurmuş oluyordu[448]. Manuel, tutukluların serbest bırakılmasını ve el konan malların maliyece iade edilmesini emreyledi. Manuel'in Venediklilerle bu şekilde anlaşmış olduğunu kaydeden biricik yazar Nicétas'dır[449]; gariptir ki, Dandolo bu konuda hiç bilgisi yokmuş gibidir ve hatta, adı geçene göre, Manuel tarafından tutuklattırılan kimseler ancak Andronic'in saltanatında Dojun ısrarı üzerine özgürlüğe kavuşmuş (1182-1185) ve bu imparator kendilerine, yıllık taksitlerle ödenmek üzre, bir tazminat vaadetmiş[450]. Fakat Dandolo, Nicétas'dan sonra olduğundan adı geçenden daha az itimada değerdir; bunun içindir ki, Marin ve Romanin, Nicétas'ın yazdığını kabul ederler[451].

Manuel'in, yalnız Venedikliler değil, fakat diğer bütün tüccar uluslarla olan bütün geçimsizlikleri düşünülürse, uyruğunun, adı ge-

Venedig und die Wendung des vierten Kreuzzugs gegen Constantinopel, (s. 40 vd., not. 118)'e bkz.

[445] Taf. et Thom. I, 173; Dandolo'ya (s. 301) mür.

[446] Dandolo, s. 301.

[447] Nicét., s. 260.

[448] "Οσα τοίνον ἔθιμα ἦν αυτοῖς ισοπολίταις οὖσι 'Ρωμαίοις ἀνανεωσάμενος".

[449] Nicét., s. 225 vd.; zaten, talî bir ayrıntı hakkında, birbirine benzetir gibi oluyor: Venediklilerin bir defa ödenen 1500 altın hyperpres'i tercih ettiklerini söyler. Görünüşe bakılırsa bu vakıa, 1189 senesinde Venedikle imparator Isaac arasında yapılan bir anlaşmaya aittir; Taf. et Thom. I, 207, 210a bak.

[450] Dandolo, s. 309.

[451] Marin, III, 166 vd.; Romanin, II, 118.

çeni aşırı bir şekilde *Latinlere* yönelik olmakla suçlamaları az şaşkınlıkla karşılanmaz. Ancak şu bir gerçektir ki, hizmetinde bunlardan büyük bir miktar kullanmış, sürgünlere yer vermiş, memnun olmayanlar onun yanında entrikaları için iyi yüz ve himaye görmüştür[452]: Batılı tüccarları imparatorluğuna çeken harekete engel olmuşsa, bu, onda hiç de bir ilke sorunu olmamıştır. Nicétas, imparatorun bunları gelmeğe teşvik ettiğini ve iyi araçlar kullanarak kendine bağlamağa çalıştığını pekâlâ söyler[453]: bu doğrudur; fakat, bu iltifatların altında sakladığı tutkulu tasavvurlar ve kolonların serbestliğini tabi tuttuğu dayanılmaz kayıtlama, memnuniyetsizliğe sebep olduğu gibi, ticarî ilişkilerin sık sık kesikliğine de sebep oldu. Aslında İtalya'nın başlıca üç ticaret şehri büyük orandaki koloniler elde etmiş olmakla Manuel'e minnettardılar ve Bizans topraklarında yerleşen İtalyanların sayısı, adı geçenin saltanatı sırasında önemli ölçüde arttı. Eustathe, ölümü tarihi olan[454] 1180'e doğru *İstanbul*'da yerleşmiş olan *Latinlerin* 60.000'den fazla olduğunu tespit eder. Latinlerin hemen hemen özellikle ve tamamen İtalyanlardan oluştukları ve Venediklilerin gösterdiği sayının, Pizalılarla Cenevizlilerin miktarından pek fazla bulunduğu kabul edilebilir[455]. İmparatorluğun başkentini dolduran karışık halk arasında bu binlerce Latin, çeşitli ülkelerden gelen tüccarlarla ilişki kurarlardı. İstanbul'u Manuel zamanında ziyaret etmiş olan Benjamin de Tudèle[456] alışverişin canlılığını parlak bir şekilde tasvir eder ve bu bakımdan burasıyle karşılaştırılabilecek şehir olarak yalnız Bağdad'ı bildiğini söyler ve İstanbul'da, Babil ile Mezopotamya, Medya ile İran, Mısır ile Filistin, Rusya ile Macaristan, Peçenek İli (Patzinaquie) ile Bulgaristan[457], Lombardiya ve İspanya tüccarlarına rastgelindiğini söz ine ekler. Başka kaynaklar yardımıyle bu sayımı

[452] Guill. de Tyr, XXII, 10; Eustathe, *Oraison funèbre de Manuel*, (mumaileyhin *Opuscule*'lerinde) Tafel tabı, s. 200, ve Tafel'de *Komn. und Normann.*, s. 15, 16; Nicét., s. 266-268. Manuel'in Latinleri tercih etmesi Batıda da pek tanınmış idi; Robert Antissiod.'a (*Mon. Germ.*'de, SS. XXVI, 247) bkz.

[453] Nicét., s. 260.

[454] *Opusc.*, s. 275; Tafel, *Komnen. und Normann.*, s. 98.

[455] Kıyas edebilmek için işte size birkaç rakam: Manuel'in tuzaktan ibaret olan davetine katılan 20.000 Venedikli varken, 1162 de Ceneviz Kolonisine hücum eden Pizalı sayısı 1000 olup burasını savunan Cenevizliler ise 300'den ibaretti.

[456] Ed. Asher, I, 51.

[457] Bu, Tafel'in "*De Thessalonica ejusque agro*" ismli kitabında (s. 509), metindeki "Buria" kelimesi için (Bougria'dan müştaktır) haklı olarak yaptığı yorumdur.

tamamlayabiliriz. Istanbul'da büyük miktarda yerleşmiş olan Ermeniler[458], orada her halde, uluslarının özel bir vergisi gibi görünen ticaretle uğraşıyorlardı. Kafkas berzahındaki İberlerin, ticaret için sık sık İstanbul'a gittikleri çeşitli bölümlerde özellikle anılmaktadır[459] Orada daha, Konya Sultanına ait toprakların sınırlarından gelen Türk ve Bizans tüccarları da görülürdü[460].

Latinler, sayıca çok olduklarından bu karışık halkın başlıca nüvesini oluşturuyorlardı; bundan dolayı, yavaş yavaş orada en üstün rolü oynamağı başarmışlardı. *Manuel'in ölümünden sonra* (24 Eylül 1180)[461], henüz küçük olan imparator Alexis adına hükümet eden Manuel'in dul karısı ile gözdesi "Protosébaste" Alexis, işleri o kadar kötü idare ettiler ki, herkesin nefretini kazandılar. Manuel'in Latinlere karşı olan üstünlüğü bunlara da geçmişti; çok geçmeden yalnız kaldılar ve bunun üzerine yabancıların yardımını aramak zorunda kaldılar[462]. Yerliler, isteyerek *Andronic*'i çağırdılar; bunlardan destek gören Andronic, 1182'de bir kıyam hareketi düzenleyerek başkente yürüdü. "Protesébaste" Alexis, adı geçeni durdurmak için bir ordu kurdu. Ordunun en iyi unsurları Latinlerden oluşuyordu. Bunlara yüksek ücret bağlanıyor ve başkenti yağma ederek Bizanslıları köle edinmek için kendilerine izin verileceği vaadinde bulunuyordu[463]. Böyle bir vaadde bulunulmuş olması belki de doğru değildi; fakat, Bizanslılar arasında dolaşan söylentiler bu merkezde idi. Çok geçmedi, Bizanslılar, kütle halinde kaçtılar: Bir taraftan Andronic'in ordusu Öte yandan da adı geçenin şehirde kalmış taraftarları arasında sıkışıp

[458] Anne Comnène, Bonn. tabı II, s. 3; Nicét., s. 527.

[459] Nicét., s. 303, 499.

[460] Nicét., s. 653 vd.

[461] İmparatorun ölümü Cenova'da, Pizadan bu şehre buğday yüklü gelen bir gemiden öğrenildi. Manuel, Sainte-Thècle yortusu gününde, yani Bizanslıların bu yortuyu kutladıkları günde ölmüştü (24 Eylül). Codinus de (*Excerpta de antiq. Cpol.*, s. 159, 160), Manuel'in ölüm tarihi olarak tam da 24 Eylül gününü gösterir; Töche (*Heinrich VI*, s. 362), o gün, Latinlerce Sainte Thècle'in anıldığını ileri sürerek, bu olayı 23 Eylül'de geçmiş olarak saptar; Dulaurier'ye göre (*Doc. armén.* I, 436 vd.) bu tarih 22 Eylül'dür; her ikisi de hataya düşmektedirler. *Gesta Henrici II.* (Stubbs tabı. I, 251) de aşağıda yazılı olduğu şekilde gösterilen tarih de yanlıştır: "mense Septembri ante festum exaltationis S. Crucis (14 Eylül)."

[462] Guill. de Tyr, XXII, 6, 10, 11; Eustathe, *Opusc.*, Tafel tabı, s. 275 (aynı yazar tarafından *Komnenen und Normannen*, s. 98 de tercümesi verilmiştir.).

[463] Nicét., S. 321; Eustathe, gös. yer.

kalan Latinler, sayı üstünlüğüne karşı koyamadılar (1182 ilkbaharı). Bizanslıların kininin bütün *Batılılara* karşı ayaklanması üzerine *korkunç bir kırım* oldu; kadınlara, çocuklara, hatta Saint Jean şövalyeleri hastanesinde yatan hastalara kadar kıyıldı[464]; dinî kin önemli bir neden oluyordu; bu yüzden papazlarla rahipler barbarca bir işlemle karşılaştılar; Latinlerden birçoğu hainlere köle diye satıldı; aralarından 4.000'i sonradan fidye-i necâtla kendilerini kurtarabildiler: İçinde büyük servetler toplamış oldukları evleri yağma edildi; birçoklarının sığındığı kiliseler yıkıldı, baştan başa mahalleler küle döndü[465]. Rivayete göre, zaten en çok kurban veren, halkın hiç kimseye dokunmaz ve zararsız tabakası olmuştur; birçok adamlar, gemilere kaçarak, kendilerini kurtarabilmişlerdir. Limanda bulunan kırk dört kadırga kaçaklarla doldu; diğer bazı gemiler de filoyu bir bir izleyerek bunun topluluğuna katıldılar. Eustathe, bunlara ateş edildiğini söyler; fakat galiba yanılmaktadır; Nicétas bunu mutlak surette inkâr ederek geceyi Istanbul adaları açıklarında geçirip orada birkaç manasıta ateş verdikten sonra ancak ertesi günü yelken açtıklarını söyler. Guillaume de Tyr, Nicétas'nın itiraf ettiğinden daha fazla öç alacak kadar kaçakların vakit ve kuvvet bulduklarını ekler. Donanmaları o kadar çok gemiden oluşuyor ve öylesine kuvvetli idi ki, Boğaziçi ile Marmara'nın iki sahilini pervasızca yakıp yıktılar, sahildeki şehrlerin burjuvalarını, manastırların papaz ve keşişlerini kesebildiler, manastırlardaki hazinelerle savaş arasında Istanbul halkı tarafından oraya bırakılan değerli eşyaları kaldırıp götürerek zararları fazlasıyle karşıladılar. Ateşe verilen manastırlardan yükselen alevler, intikamın hemen alın-

[464] Ducange, *Cpol. christ.*, lib. IV, s. 163, Paris tabı, ve Villehardouin'in eserine olan haşiyeleri (s. 302 vd.).

[465] Bu felâket hakkında ayrıntılı bilgi veren Guillaume de Tyr'dir (XXII, 12); Eustathe bunu, biraz fazla hatip edası takınarak nakleder; Nicétas (s. 326) kısaca değinir. İstanbul'daki Piza kilisesinin başkanına bırakılmış olan papa III üncü Alexandre'ın bir emirnamesi, "kırım" esnasında kayboldu (*Doc. sulle relaz. tosc. coll' Oriente*, s. 82): bu emirname ihtimal kilise ile beraber yanmıştır; imparator İsaac tarafından 1192'de verilen imtiyaz beratında, Piza mahallesinde yanmış evler sözkonusu olduğu gibi (*ibid.*, s. 56), 1197 de Piza hâlâ imparotor Alexis'e şikâyet ve istek mektubu gönderiyordu: "ut faciat rehedificari ecclesias et casas et embulum et hospitale" (*ibid.*, s. 71). Bu duruma düşen yalnız Pizalılar değildi; Cenevizlilere de dokunulmuştu; Tafel, *Komnenen und Normannen*, s. 117; Eustathe, *Opusc.* s. 280: kendileri tarafından talep edilen tazminat bedeli, 228.000 hyperpre'e yaklaşıyordu (Miklosich et Muller. III, 27).

dığını imparatorluğun yeni egemenlerine gösteriyordu[466]. Bu işlerden sonra kaçaklar, Ege'deki Bizans sahillerine doğru yelken açtılar; keyiflerinin istediği yerde karaya çıkarak yorulup bıkıncıya kadar yağma ve tahrip eylemlerine atılmaktan kendilerini alıkoyacak hiç bir etken yoktu; Selânik'e ve daha ilerisine kadar yakıp yıktılar[467].

Ara yerde Andronic, hâkimiyetini güçlendirmişti. Yükselmesini, yabancılar aleyhine yarı siyasî, yarı dinî bir tepkiye borçlu bulunduğu[468] ve Manuel ile Alexis'nin Bizanslılarca suçlarının bu yabancılara fazla imtiyaz vermiş olmalarında görüldüğü düşünülürse, bu imparatorun taht üzerindeki mevkiini güçlendirebilmek için, Manuel tarafından hapsedilen tüccarları serbest bırakmış ve Venediklilere tazminat vaadinde bulunmuş olması, - Dandolo ile beraber, - şüphesiz biraz güç kabul edilir. Daha yukarda da göstedik ki, bir anlaşmaya varmak için ilk adımı atan bizzat Manuel olmuştu. Yeni rejim işe tersine bir ihtilâlle başladı ve bu sırada Istanbul'daki İtalyan tüccarlarının mahalleleri yağma edilerek tahrip olundu. Bununla beraber, mutlak bir şekilde tahribat yapılmadı ve Andronic'in saltanatı zamanında bile o mahallelerde biraz hayat kaldı; 1183 ve 1184 yılları özel imtiyaz beratlarından öğreniyoruz ki, hiç olmazsa birkaç Venedikli hâlâ o devirde İstanbul'da bazı mülke sahipti[469]. Fakat Latinlerin çoğu, frensiz bir keyfî yönetim altında ezilen bu şehri bırakarak gittiler. Taşra vilâyetleri Hükümet merkezinden daha az zarar gördüler; buralarda muhakkak pekçok yabancı tüccar kaldı ve bunlar Andronic'in karakterinin iyi yanlarının etkilerini görebildiler her halde; doğrusu bu prens, baskıcı ve rüşvet alan gümrük ve maliye memurlarını o zamana kadar görülmedik bir şiddetle izleyip ve yabancı mülkünü, kırma hakkına karşı enerjik bir şekilde savunarak yerinde bir ün kazandı.

[466] Bu olaylar hakkında başvurulacak yazar gene Guill. de Tyr (XXII, 13) dir: Nicétas'a (gös. yer) bkz.

[467] Nicétas, gös. yer. Eustathe, *Opusc.*, Tafel tabı, s. 284; Tafel, *Komnenen und Normannen*, s. 127 vd.; Guill. de Tyr (XXII, 13), Tesalya sahillerini de anar. Kaçaklarla dolu bir gemi de Akdeniz'de yelken açmış ve Mısır korsanlarının eline düşmüştür: Paspati, Βυζ. μελ., s. 148.

[468] Bu hususta Batıda da aynıfikir mevcuttu; *Sigeberti Gemblac. contin. Aquicinct.*, (Pertz, SS. VI, s. 421 vd.'de)e bkz.; Rob. Altissiod a. g. e., XXVI, 247.

[469] Taf. et Thom. I, 177; Flamin. Cornelius, *Eccl. venet.* III, 13.

Ama, zorbalığı yüzünden, kendisine o kadar fazla düşman edinmişti ki, saltanatının uzun süreceği sanılmazdı. Kendisi tarafından mahvedilen Latinlerden başka, özellikle soylular ve yüksek memurlar arasından birçok Bizanslılar, Andronic'in düşmesini istiyorlardı. Aralarında tabiî Pizalılarla Cenevizlilerin de bulunduğu bu memnun olmayanlar, Bizans baskısına karşı sefer düzenlemek için, sırasıyle birçok Doğu ve Batı prenslerinin görüşlerini soruşturdular[470]. Yalnız bir kişi böyle bir sefere hazır olduğunu beyan etti; bu, *Sicilya Kral II. Guillaume* idi; nitekim 1185'te Bizans imparatorluğuna karşı sefere girişti. Bizanslılar için bu, 1182 kırımının bir intikamı idi[471]; lâkin Guillaume bunda, cetlerine uyarak izlediği bir istilâ planının gerçekleştiğini görüyordu. Kuzey İtalya ile tüccar cumhuriyetlerinden hiç biri bu harbe katılmadı ise de, Normanlar Selânik önünde karargâh kurunca, bu şehirde yerleşmiş olan Latinler (yani İtalyan tüccarlar) Normanlarla anlaşarak oranın bunlar tarafından zaptını kolaylaştırdılar. Bundan tekrar söz açacağız.

Ange'lar hanedaniyle, Bizans'taki İtalyan kolonileri için daha elverişli bir dönem başladı. Dostça ilişkilere girişilmesi gereği her iki tarafça da duyuldu sanki. İmparator *Isaac* (1185-1195), bu gereği daha iyi anlıyordu; özellikle, Normanların gene bir taarruzundan veya Bizans imparatorluğu aleyhine düzenlenecek bir Haçlı seferinden korkabildiği gibi, ordusuna pek az güvenebiliyordu; hele donanmasına bu kadar da güveni yoktu. Bu nedenledir ki, Doj Aurio Mastropietro tarafından elçi olarak gönderilen Ottavio Quirini, Pietro ve Giovanni Michiel[472] saraya geldikleri vakit bunları, uzun süren bir bozuşmadan sonra geri dönen ve babadan kalan eski dostlarmış gibi karşıladı; onlarla savunmaya ve taarruza dayalı bir ittifak antlaşması yaptı. Bunun ilk sonucu, herhangi bir düşmana karşı koyabilmek için kendi emrine iki donanma verilmesi olacaktı. Nitekim antlaşmada, Venedik'in, taarruz sözkonusu olduğunda, Bizans donanmasına kuvvetçe denk bir donanma vereceği yazılı idi; imparator, adam ve mal-

[470] Andronic aleyhine düzenlenen bu arap saçı gibi karışık entrika çilesini sökebilmek için rehberlik edebilecek biricik yazar Eustathe'dir; *Opusc.*, s. 280; *Komnenen und Normannen* (s. 117-119)da Tafel tarafından çevirisi.

[471] Bu, sözkonusu savaş hakkında Nicétas'tan sonra Bizanslılar tarafından en yetkili yazar olan Eustathe (*Opusc.*, s. 275)'nin görüşüdür. 1187 barışı ile sonuçlanan görüşmeler, Rob. Altiss. (gös. yer., s. 253) tarafından anlatılmıştır.

[472] İsimler Dandolo (s. 313) tarafından verilmiştir; Taf. ve Thom. I, 207.

zeme konusunda bunların teçhizini üzerine alıyordu; bundan başka, Bizans imparatoruğunda yerleşmiş olan Venedik kolonları, ya ikametgâhlarının bulunduğu şehrin savunmasına katılacaklar, ya Venedik'ten gönderilen gemilerde, yahut da, engel olunduğunda, imparator gemilerinde hizmet göreceklerdi; her dört adamdan üçü, kadırgalara bindirilecekti. Bundan yalnız, yaşları yirmiden aşağı olanlarla altmışı aşmış bulunanlar muaf idi[473]. Ortaklaşa yapılan bir savaşta şehirler zaptedildiği takdirde, Venediklilerin buralarda, bir kiliseye, özel bir mahalleye ve rıhtıma, alışveriş serbestisine hakları olacak ve kendileri gümrük resminden muaf tutulacaktı; imparator, Venedik'i almadan barış yapılmayacaktı. Isaac, selefleri tarafından Cumhuriyete beratla verilmiş imtiyazları doğruluyor ve 12 Mart 1171'de Manuel'in Venediklilerden aldığı bütün malların iadesini garanti ediyordu. Kendilerine yalnız mahalleleri değil, gerek özel kişilerin eline geçmiş, gerek saray veya manastırların güzelleştirilmesinde kullanılmış ve gerekse genel hazineye yatırılmış olan bütün menkul malları da iade olunacaktı[474]. Filan veya falan eşyanın kimin elinde bulunduğu bilinemeyeceği için, bu hükmün birçok hallerde gerçekleşmesi kabil değildi. Fakat Venedikliler, öyle yaptılar ki, hiç bir şey kaybetmemeği başardılar, kaybolup da bulunamayan eşyanın yerine, Fransız ve Almanlar tarafından işgal edilen mahalle ve rıhtımları aldılar; bu kendilerine, yılda 50 "hyperpre" liralık bir gelir sağlıyordu. Bir Venedikli'ye ait bir malı Manuel'in saltanatı zamanında temellük edip de o vakitten beri iade etmediğine kani oldukları her Bizanslı'yı izlemek hakları zaten saklı idi. Isaac'a, büyük miktarda para tazminatı ödetmeği başardılar. İttifak antlaşması 1187'de imzalanmıştı; son anlaşmalar aynı elçilerle 1189 Haziranında kararlaştırıldı; yalnız bu elçilere, Pietro Cornaro ve Domenico Memo[475] adında daha iki kişi

[473] Romanin (*Storia di Venezia*, II, 127, not 3), antlaşmanın bu fıkrasını, Bizans imparatorluğundaki Venedik kolonlarının miktarını tesbit için yapılacak hesapta esas olarak alır; fakat onun varış noktası yanlıştır; çünkü adı geçen, Venedik'te teşkil edilen (herbirinin 40 kürekçisi olan 40 ilâ 100 kadırgalık) donanmanın bütün mürettebatını kolonların sağladığını kabul eder; halbuki donanma Venedik'ten, mürettebat ve techizatıyle hareket etti; kolonlara yalnız birkaç geminin mürettebatını sağlamak kaldı.

[474] Bütün bunlar, 1178 Şubat içinde Isaac tarafından verilmiş olan üç imtiyaz beratında vardır; (Taf. ve Thom. I, 178-203).

[475] Taf. ve Thom. I, 206-211; Dandolo, (s. 314)'e bkz.

katılmıştı. Fakat imparator buna, - görünüşe bakılırsa, - ancak uzun görüşmelerden sonra razı oldu: bir yandan, nakdî ödemelerde bulunmak ağırına gidiyor; öte yandan da, Venediklilere Istanbul'da daha fazla yer vermekten çekiniyordu; çünkü, bunun Bizanslılarca ne kadar fena gözle görüleceğini biliyordu; bununla beraber, bu düşüncelerini bir tarafa bıraktı ve sözkonusu çömertliğine sebep olarak da, Venediklilerin Bizans ırkıyle sıkı bir akrabalığı olduğunu ve bir zamanlar Bizans imparatorluğuna tabi bulunduklarını ileri sürdü. Fakat, imparator için daha başka güçlükler de vardı: Fransızlarla Almanların, kendilerine önceden haber verilmeksizin, bu suretle ellerinden alınan mülkler, onlara, imparatorun bir emirnamesine dayanılarak verilmişti; şu halde bir bahane bulmak gerekirdi; bir kaçamağa başvurdu: imtiyazın, Fransızlarla Almanlara, bir ulusa mensup topluluk gibi değil, fakat vatanları ile hiçbir ilişiği olmayan bazı tek tük kişilere verilmiş ve bununla birlikte bu mülklerin intifa hakkının garanti edilmemiş olduğunu ortaya koydu. Bu şekilde, bütün güçlüklere Venedikliler lehine bir çözüm yolu bulunmuş oluyordu; Venedikliler, 1171 vekayiinden sonra aralarında paylaştıkları eski mahallelerini bireylerle loncalardan geri almakla kalmıyorlar, şehirde yeni alanlara da sahip oluyorlardı.

1195'te Isaac, *III. Alexis* adıyle dördüncü Haçlı seferine kadar saltanat sürmüş olan kardeşi tarafından tahttan atıldı. İlklerde, Cumhuriyet, adı geçenin sclefiyle olan iyi ilişkilerine kendisiyle de devam edebileceğini umdu ise de, uzun süren görüşmelerden bir sonuç çıkmadı: Doj Dandolo, İstanbul'a üç[476], Alexis de Venedik'e iki[477] heyet gönderdi: Fakat hepsi boşuna. Armingaud'ın, "*Archivio dei Frari*"deki keşfi olmasa, bu kadar görüşmelerin ne gibi güçlükleri zorunlu kıldığını anlamakta güçlük çekerdik: Armingaud'ın bulduğu şey, Enrico Navigajoso ve Andrea Donato'dan[478] oluşan üçüncü Venedik heyeti için kaleme alınmış talimattır[479]. Venedik'in, Sicilya krallığı ve Almanya imparatorluğu ile olan taaahhütlerinden

[476] Dandolo (s. 318) yalnız iki heyetten bahseder fakat bu iki heyet arasında bir üçüncüsü de bulunmuştur; bunun kanıtı, Taf. ve Thom.'da (I, 249) neşredilen bir berattır; Streit a. g. e., notes 185, 192) ye de bkz.

[477] Dand., gös. yer; Taf. ve Thom., gös. yer.

[478] Armingaud, *Venise et le Bas-empire*, "*Archives des missions scientif.*"de, 2. seri, IV, S. 426 vd., not.

[479] Benedetto Grillione'un kendilerine sonradan katıldığı söylenir.

kurtularak Bizans imparatorluğuna dört elle sarılması III. Alexis'nin, selefi[480] Isaac'dan daha çok işine gelirdi. Görüşmelere başlandığı sırada, İmparator VI. Henri, Bizans hakkında büyük projeler kuruyordu; 1197'de birdenbire öldü ise de, halefi Kral Philippe de Souabe da (ki tahttan indirilen Isaac'ın damadı ve prens Alexis l'Ange'ın kayınpederi idi) çekinilecek bir düşmandı. Venedikliler ise, hareket serbestliklerini korumak niyetinde idiler; Bizansla bir ittifak yapılmasını istemekle beraber, ne Sicilya ile, ne de Almanya ile bozuşmak istiyordu. Pietro Michiel ve Ottaviano Quirini adındaki elçiler, nihayet 27 Eylül 1198'de Alexis ile bir antlaşma hükümlerini kararlaştırdılar[481]. Bu antlaşma, 1187 tedafüî ve tecâvüzî ittifak antlaşmasının, aşağı yukarı, tamamen bir tekrarı idi. Venedik elçileri, yalnız Sicilya'ya ilişkin fıkrayı sildirmeği başarmışlardı: Buna razı olmak zaten impratorun işine geliyordu; çünkü, Sicilya o zamanlar korkulacak bir durumda değildi. Halbuki buna karşılık, Alexis öyle bir madde koydurdu ki, bu hükme göre, Rumeli'ne taarruz ettiği takdirde Alman kralına Cumhuriyetçe düşman işlemi yapılacaktı[482]. Dandolo'ya[483] göre, elçiler, Prens Alexis l'Ange'ın taht üzerindeki iddialarının gerçekleşmesine yardım edileceği tehdidiyle sözkonusu antlaşmayı imparatora imzalatmışlardır. Bu fikir ancak dördüncü Haçlı seferinde gerçekleşmiş olmakla beraber, vakıada sıhhat varsa, konsüller bu görüşü daha 1198'de ileri sürmüş. Her ne ise, Venedik o tarihte bu fikirden yalnız bir baskı aracı olarak yararlandı ve hak iddia eden kimsenin tabiî hamisine karşı imparator tarafından tutmayı antlaşmada taahhüt etmekle sözkonusu görüşe karşı gözüktü. Antlaşma, tedafüî ve tecâvüzî ittifakı yenilediği gibi, özel ve açık bir beyannameyi de kapsıyordu. Bu beyannamede, Venedik mallarının - ister içte yapılmış, ve ister dışarıdan araba, yük hayvanı veya gemi gibi herhangi, bir nakil vasıtasıyle ithal edilmiş olsun, - vergiden muaf tutulacağı yazılı idi. Bu beyannameden sonra, tüccarların, iş için dolaşabilecekleri imparatorluk eyaletleri bir bir sayılıyordu; çünkü, bazı eyaletlerde ve özellikle kilise, manastır veya devlet mülküne bağlı bazı arazide Venedik-

[480] Taf. ve Thom. I, 199 vd.

[481] *Aynı müell.*, I, 246 vd.; Dand. (s. 319)a bkz; bunun geçerli tarihi, Venedik elçilerinin antlaşmaya uyacaklarına ilişkin yemin ettikleri gündür; imparator ancak Kasım ayında antlaşmayı onayladı.

[482] Taf. ve Thom. I, 254, 255.

[483] Dand., s. 319.

liler, bağışlanan muafiyetin kasabaları kapsamadığını iddia ederek kendilerine kendi görüşlerine dayanarak, vergiler kesen memurlara rast geliyorlardı: işte bu sakıncanın önüne geçmek içindir ki, sözkonusu cetvel düzenlenmişti. Coğrafî bakımdan bu cetvel büyük bir önem taşır[484]. Zira, I. Alexis'nin 1082 tarihli emirnamesine bağlı ve aynı anlaşmadaki cetvelden daha ayrıntılıdır; I. Alexis'nin cetveli, denizden kolayca erişilebilecek liman, ada ve yerleri saymakla yetinir; halbuki, III. Alexis'nin cetveli, hem deniz kasabalarını ve hem de içerlerdeki kasabaları kapsar; bu son cetvel ispat eder ki, Venedikliler, gerek Hémipont ve gerekse Küçük Asya'ya gün geçtikçe daha fazla giriyorlardı. En sonu, uzun bir direnişten sonra elçiler imparatordan, Venedikli kolonlarla Bizans uyruğu arasındaki dava ve itirazlara bakacak bir mahkemeye ilişkin olarak bir imtiyaz daha kopardılar. Bu noktaya tekrar döneceğiz.

Ceneviz ve *Pizalı*'larla uzlaşma Venediklilerden daha sonra oldu. Venedikliler Isaac l'Ange ile 1187'de uzlaşmış oldukları halde, Pizalılar onunla ancak 1192 Şubatında ve Cenevizliler de aynı yılın Nisan ayında anlaşmağı başarmışlardı. Canale[485] ne derse desin, Ceneviz Cumhuriyeti tarafından 1186'da gönderilmiş olan Niccola Mallone ve Lanfranco Pevere adlı elçiler hiç bir şey elde edememişlerdi[486]. Bu elçileri en aşağı daha üç heyet izledi ise de, hiç bir sonuç elde edilemedi[487]; bir defa Isaac elçileri kabulden çekiniyor, başka bir zamanda ise kendi elçisi Constantin Mesopotamitès Cenevizlilere daha elverişli önerilerde bulunduğu için imparator bunu, talimatı haricine çıktı diye, tasvip etmiyordu. İmparatoru özellikle rahatsız eden şey, Cenevizlilerin, Andronic zamanında uğradıkları zararların tazmini

[484] Gerek Venedik sicilinin altına koyduğu açıklamalar ve gerekse "*Symbolae criticae geographiam Byzantinam spectantes*, pars I, (*Abhandl. der hist. Cl. der k. bair. Akad.*, V, sect. 2, 1849)"a eklediği yorumlarla Tafel, haklı ve yerinde bir şöhret kazanmıştır.

[485] *Nuova istoria di Genova* I, 319. yazar galiba, benim bilmediğim bir elyazısı kaynağa dayanmaktadır; fakat Andronic'in saltanatındanberi bunun yapılan ilk antlaşma olduğunu 1192 beratının yazılış tarzı bile o kadar açık olarak göstermektedir ki, sözkonusu kaynak her halde ya bir sahtekârın işidir, yahut da yanlış yorumlanmıştır.

[486] *Annal. Jan.*, s. 101.

[487] Miklosich ve Muller, *Acta graeca*, III, 1, 2 vdd., 27; bu fıkraların sonuncusunda, elçilerden birinin adı anılmaktadır, Simon Bufferio; *Annal. Jan.*'a (s. 103, 110, 113, 139, 140) ve Canale'a (a. g. e., I, 436) bkz.

ve adı geçenin Cenova'ya göndermesi gerektiği halde, tuttuğu armağanları istemeleri idi. Isaac'ın, Andronic yaptıklarının sorumluluğunu kabulden kaçınmağa biraz hakkı da vardı; çünkü, Cenevizliler haksızlığa uğramışlarsa, bunun öcünü fazlasıyle almışlardı; bu, su götürmez bir gerçekti. Bununla beraber, imparator, antlaşma yapılmasından yana idi ve bunu, biri Cenevizli Balduino Guercioya (1188), diğeri Ceneviz Podestası Manegoldo de Tetocio'ya (1191)[488] gönderdiği iki mektubta açıkça anlatmıştır. Bu son mektuba cevap olarak Manegoldo de Tetocio Istanbul'a Guglielmo Tornello ile Guido Spinola'yı gönderdi. Bu iki elçi, tazminat isteklerini tekrar ettiler. Isaac bu yola girmekten kaçınarak Cenevizlilerin Bizans gemileri ile sahil halkına verdikleri zararların ödenmesini istedi: anlaşma olanaksız gibi görünüyor ve elçiler de gitmeğe hazırlanıyorlardı; fakat, son dakikada bir anlaşma doğdu. Her iki taraf da iddialarını geri alarak geçmiştekileri tamamen silip unutacaklarını vaad ederek bunu yeminle doğruladılar. Diğer bazı şikâyetler arasında elçiler, Bizans memurlarının Ceneviz gemilerinden % 4'ten fazla vergi almak suretiyle sık sık yaptıkları sui istimalden de şikâyet ediyorlardı; bu hal, kendilerini taşıyan geminin de başına gelmişti: elçilere göre, antlaşmalara aykırı bu gibi hareketlerin sadece önüne geçmek yetersizdi; Istanbul'da karaya yanaşan Ceneviz gemileri için gümrük resminin % 2'ye indirilmesini de istiyorlardı. İmparator, fazla isteyen memurların tutuklanacağını kabul etti ise de, % 4 meselesinde direnerek bu resmin aynı şekilde İstanbul'da ve imparatorluğun diğer kısımlarında uygulanacağını belirtti[489]. Diğer istekler hakkında gayet geniş davrandı: Eski Ceneviz mahallesine bir ada ev daha ekledi; eski rıhtımları, komşu bir rıhtımın eklenmesiyle iki kat genişletildi; Ceneviz kömünü ve başpiskoposu için antlaşmada yer alan armağan miktarını artdı[490].

[488] Miklosich ve Muller, a. g. e., (s. I, 2, vd.). bkz.

[489] Bu olay, elçi Ottobuono della Croce'ye verilen talimatla da doğrulanmış bulunmaktadır (1201): "Commercium i. e. drictum, quod Januenses et de districtu Januae solvunt apud Constantinopolim et per Romaniam de negociationibus suis, est de centum quatuor" (Sauli, *Della colonia dei Genovesi in Galata*, II, 198 vd.).

[490] 1192 antlaşmasının yalnız Yunancası bugüne kadar elimizde vardır, onun da son kısmı eksiktir; Miklosich ve Müller tarafından neşredilmiştir (*Acta graeca*, III, 25-37). Ayni eserin VI-XV inci sayfalarında bulunan vaziülyed kılma beratı, sözkonusu antlaşmaya ilişkindir. Bir de, Ceneviz komünü tarafından bu antlaşmanın onaylanmasına ilişkin Bizans Elçisi Nicéphore Pepagomenus ile ter-

Pizalılar'ın uzlaşması da tıpkı aynı şekilde oldu: Kont Ugolin'in oğlu Piza Podestası Tedecio, 1192'de İstanbul'a iki elçi gönderdi: Rainerio Gaetani ile hâkim Sigerius. Bunlar, aldıkları talimata uyarak, Cenevizliler gibi, Andronic'in yaptıklarından ve o tarihten itibaren uğradıkları zararın tazminini, o zamandan beri de antlaşmalarda yazılı olup ödenmeyen hediye bedellerini, mahrum kaldıkları antrepo gelirlerini, birkaç Cenevizli tüccarın aleyhine olarak bazı Bizans gümrük memurları tarafından kesilen ek verginin iadesini istediler. Hatta daha ileri gittiler ve Isaac da, can düşmanı Andronic'in macera peşinde dünyayı dolaştığı zamanlarda Kudüs'teki Pizalı tüccarlardan yaptığı istikrazın düzenlenmesi hakkındaki isteği duyunca kızmakta haklı idi[491]: bu isteğin konusu, kardeşi ve halefi III. Alexis l'Ange'ın, Trablus kontuna[492] kurtulmalık (fidyei necat) vermek için bazı Pizalı tüccarlardan yaptığı diğer bir istikraz olsaydı, gene ne ise; fakat bu konuda bile dert anlamağa hiç yanaşmadı. Daha sonra 1197'de başka elçiler, sonradan imparator olan istikraz sahibinin kendisine aynı dilekçeyi sundular; bu girişim, ilk girişimden daha uygun idiyse, de daha büyük bir başarıyla sonuçlanmış olduğunu temine cesaret edemem[493]. Bu şikâyet ve isteklerin topuna muvazene karşılığı temin etmek üzere Isaac, ayrıntı sayılacak işlerde Pizalıların uyruğuna vermiş oldukları zararların bir listesini verdi. Geçmişi unutmaya her iki taraf da karar verdi. İmparator yeni lütuflar hususunda hasis davranmadığından imtiyaz, Pizalılar için elverişli idi. İmparator, Piza katedralı ile başpiskoposuna ait yıllık armağanlar miktarını arttıracağını vaadeylemiş ve yeni ev ve rıhtımlar işgal ederek İstanbul'daki Piza

cüman Gibertus Alamanopulus huzurunda verilmiş bir berat vardır; Silvestre de Sacy, (*Mem. de l'Institut*, III (1818) s. 108)'e bkz; Miklosich ve Muller (III, 24 vd.) ile *Giornale ligustico*'da Desimoni'ye (1874, s. 164) bkz.

[491] Andronic'in Kudüs'teki bu ikameti hakkında, Nicét. (s. 180 vd.)a; Cinnam. (s. 250)e; Guill. de Tyr (XX, 2)e bkz.

[492] Bu tafsilât hakkında "*Presbyter Magnus*"teki "*Lettre du Levant* (Pertz, SS. XVII, s. 511)"a bkz. Riezler (*Forschungen zur deutschen Geschichte*, X, 37, not.), bu mektubun gösterdiği gibi, Ange ailesinin bütün tarihinde, diğer bir kaynak ile doğrulanmış bulunan tek bir nokta olmadığını iddia eder; bu, biraz fazla kesip atmak olur. Bizim beratımız, diğer bazı şeyler arasında, Alexis'nin Trablus'ta hapsedildiğini doğrulamaktadır. Diğer bir belge de, Alexis'nin Suriye'ye gidip de bir Cenevizgemisiyle oradan geri döndüğünü kesin olarak saptar. *Mon. hist. patr., Chartae*, II, 1225.

[493] *Doc. sulle relaz. tosc.* (s. 72), 2. sütunun üst tarafında.

kolonisinin yayılmasına izin vermiştir. Vergilere gelince, I. Alexis'nin emirnamesi, Pizalıların, memleketlerinden veyahut Bizans imparatorluğuna tabi olmayan diğer bir yerden ithal ettikleri mal ile imparatorluk maddeleri arasında bir ayrım yapmıştı. Dışarıdan gelen mallar için Pizalılar % 4, imparatorluk maddeleri içinse, Bizanslıların tabi bulunduğu tarife üzerinden vergi vereceklerdi. Elçilerin isteği üzerine Isaac bu ayrımı kaldırarak Pizalıların bundan böyle tek bir resme yani kaynakları ayrılmaksızın bütün malları için % 4 oranda vergiye tabi olacaklarını karar altına aldı[494].

Isaac tarafından Latinlere verilen yeni imtiyazların Bizanslılarca çok fena görüldüğüne kesin olarak bakılabilir. Özellikle Istanbul halkı, ticarî işlerin çoğunu gasbeden, deniz mahallelerinde alışverişe en elverişli yerleri adım adım istilâ eden, yerli sanatçılarla tüccarları mahvederek şehrin iç taraflarına inen bu sonradan gelme zorbalardan nefret ediyordu. Halk, Latinlerin üzerine çullanmağa ve evlerini soymağa elverişli olan Andronic devrini arıyordu. O devirde bu gibi hareketler cezasız kalırdı. Bu genel düşüncenin bir ifadesini, 1186'da Isaac'ın cülûsundan az sonra geçen bir olayda buluyoruz. Taht üzerinde hak iddia eden Alexis Branas tehlike gösteriyordu. İmparatorun da az çok aklı başından gitmişti, fakat kayınbiraderi Conrad de Motferrat İstanbul Latinleri arasında asker topladı; bunlar az ise de, sağlamdı; doğrusu bu kişiler kolon değil, şehirde oldukça bol bahriyeli ve maceraperstlerden oluşan, ülke ülke dolaşan ücretli askerlerdi[495]. Conrad başlarına geçerek az zamanda Branas'ın işini bitirdi; fakat zaferden mestolan Latinler, başkentin civarında her türlü taşkınlıklarda bulundular ve şehre girince de, meydan okuyan halleri Bizansları son derece incitti. Bu, baruta ateş verdi; sanatçılar taarruz için kütle halinde tüccar mahallelerine doğru ilerlediler; fakat halk hazırlanmağa vakit bulmuştu: barikatların arkasına çekilip saldırganları, kendilerine güvenerek, beklediler ve çoğu sarhoş ve silâhsız olan bu adamlardan epeyce öldürdüler. Ertesi gün bu güruh tekrar saldırdı

[494] Bütün bu yarar ve üstünlük nedeni Şubat 1192 tarihli bir emirnamede sayılmıştır; aynı emirnamede, bundan önce Alexis ile Manuel tarafından verilen beratlar da dercedilmiştir. Bunun Yunanca ve Latince metni" *Doc. sulle relaz. tosc.* (s. 40-58)" de, Yunanca metni "Miklosich et Muller, *Acta Graeca*, III, 3-24"de ve Latince metni ise "Dal Borgo, *Dipl. Pis.* (s. 147 vd.) de mevcuttur.

[495] Eustathius, *Opusc.* (s. 200, cap. 18).

ise de, bu sefer bunları yerlerine oturtan imparatorun adamları oldu, fakat güçlük çekmediler de değil[496].

Isaac'ın İtalyanlara gösterdiği iyi yüz, kendi uyruğunda kıskançlık yaratıyordu; imparator, kendisinin bu fedakârlığının İtalyanlarca nankörlükle karşılandığını görmekte gecikmedi. Manuel ile Andronic zamanında uğradıkları sık sık ihraç edilmelerinin kalplerinde Bizanslılara karşı sönmez bir kin bıraktığı söylenir: İtalya'nın tüccar şehirleri hükümetleri imparatorla barış yapabilirlerdi; fakat bu, bazı kimselerin Bizans gemilerini izlemesine ve sahilleri basmasına engel olamazdı. Bir Bizanslıdan alacağını istemekten bıkan ya da sonunda ceza görmeyen bir gümrük memuru tarafından haraca kesilen bir tüccarın korsan olup bu suretle zararını telâfiye çalıştığı ender görülür bir şey değildi. Görünüşe bakılırsa, Cenevizlilerle Pizalılar, bu meslekte en ateşli olanlardı ve Bizans sularını dolduran korsanların en büyük kısmını bunlar oluşturuyordu. Bizans donanmasının kötü durumu, bunların toptan iş görmelerine elverişli idi. 1192 yazında, biri Cenevizli, diğeri Pizalı iki korsan öyle bir anî taarruzda bulundular ki, Isaac bunda çok üzüldü[497]. Bu suikasttan şikâyet için imparator tarafından yazılan mektupta ilk göze çarpan, Cenevizli kaptanın adıdır: Wilhelmus Grassus. Bu kesindir ki, sonunda Sicilya krallığı amirali, Malta kontu ve Enrico Pescatore'nin (ki bu addaki kontların en tanınmışıdır) kayınbabası olarak gördüğünümüz kişiyle birdir. Kendisi hakkında elimizdeki bütün bilgiye göre, adı geçen aslen Cenevizli idi[498]. İki korsan, Rodos'la Küçük Asya'nın güney sahillerine uğradıktan sonra, Mısır'dan Istanbul'a giden bir veya birkaç Venedik gemisini esir aldılar. Küçük Venedik donanması, Isaac'ın Mısır sarayına yolladığı elçiler ile Salâhaddin tarafından Isaac'a gönderilen ve

[496] Nicét., (s. 499-513).

[497] Bunu izleyen bölüm hakkında başvurulacak kaynaklar, İmparator Isaac tarafından bu suikastlardan şikâyet için yazılan üç mektuptur: Bu mektuplardan Kasım 1192 tarihli ve Ekim 1193 tarihli ikisi "Miklosich et Muller, *Acta Graeca.* III, 37 vd. 40 vd." de bulunmaktadır; üçüncüsü ise ki Eylûl 1195 tarihlidir, "*Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 66 vd."de bulunmaktadır. Bu mektupların birincisiyle bunu sunmak üzere görevlendirilen elçiler hakkında "*Giornale ligustico*, 1874"de Desimoni'ye (s. 165 vd.) bkz.

[498] Winkelmann, *Geschichte Friedrichs II*, (s. 362) ve *Forschungen zur deutschen Geschichte*, XII, (556) ye müracaat; Huillard-Bréholles, *Hist. dipl. Frid. II, Introd.* (S. CXLIII); *Giorn. ligust.*, 1876 (s. 222 vd)de Desimoni.

adı geçene, aralarında binek atları, katırlar, Mısır ve Libya'nın vahşi ve ehlî hayvanları, altından yapılmış ve ince ve mücevherle süslü eğer takım eşyası, ipekliler, sarı sabır ağacı, pelesenk ve amber[499] olduğu anılan armağanları sunmak üzere görevlendirilen hayeti götürüyordu: yolcular arasında, Isaac ile kardeşi Alexis'nin, kendilerine değerli eşya almakla görevlendirilen adamlarıyle Bizanslı ve Suriyeli tüccarlar falan da vardı. Korsanlar ancak Batılılara dokunmayarak elçilerle tüccarları öldürdüler ve ellerine düşeni mülk edindiler. Bir Lombar gemisine de aynı şeyi yaptılar ve bu gemide bulunan Paphos piskoposunu tutsak ettiler. Bizans ve Mısır elçilerinin binmiş oldukları gemye çullanmaları bir rastlantı mı idi acaba? Bunun bir rastlantı olmadığı sanısı yerindedir; çünkü, hatırlamalıyız ki, daha 1198'da Venedikliler (bazıları Cenevizliler der), bir Istanbul camiine ayrılan ve bir vak'anüvisin yanlış olarak *idolum Saladini* diye ad verdiği bir İslâm kutsal eşyasını yakalayarak Sûr'a götürmüştü[500]. Bu iki hareketin amacı, Haçlı devletlerle ona yardıma kalkışanların en büyük düşmanı ve Batı Hıristiyan dünyasının kini üzerinde toplanmış olan Salahaddin ile Isaac arasındaki dostça ilişkileri bozmak olamaz mı[501]? Her ne ise, elçilerin öldürülmesi Isaac'ı son derece kızdırdı; korsanlar, kendisinin ve erkek kardeşinin eşyalarını zaptettikleri gibi, Bizanslı tüccarların da eşyasını almışlardı. Bu tüccarlar Isaac nezdinde ısrarda bulunarak adı geçenin tazminat istemesini dilediler. İmparator, hiç vakit kaybetmeden Cenova ile Piza'ya usulünce bir şikâyetname göndererek buna bir de tazminat isteği iliştirdi; aynı

[499] Bu sayım ilgi çekicidir, çünkü önce, Mısır'dan Bizans'a genellikle ithal edilen mallar hakkında bir fikir vermektedir, ikincisi *Hittin* muharebesinde (1187) Salâhaddin'in eline düşen ünlü "hakiki" *N. S.* haçından bahsedilmiyor, halbuki bu haç hediyeler arasında bulunsaydı, Isaac bunu söz konusu etmekten elbette ki geri kalmazdı. Güvenilir tarih, bu haçın kendisine verilmesi için Isaac'ın Salâhaddin'e rica ettiğini, fakat Salâhaddin'in bunu elinden çıkarmaktan kaçındığını anlatır (adı geçenin Bahaddin tarafından yazılmış hayatına bkz. *Rec. des hist. des crois., orient.*, III, s. 299). Halbuki, Caffaro'nun, *Historia regni Hierosolymitani* (Pertz, SS. XVIII, 53 vd.) vekayinamesi zeyline sonradan sahte bir şekilde ithal edilen efsanevî bir menkıbe, söz konusu haçın Guill. Grassus tarafından esir edilen gemide, Isaac'a özgü armağanlar arasında bulunup sonradan Cenova'ya getirildiğine bizi inandırmağa çalışmaktadır.

[500] *Gesta Henrici. II*, Stubbs tabı, II, 52.

[501] Riezler (*Forschungen*, X, 102), bu ilişkiler hakkında birçok kanıtlar toplamıştır: Bunlara, Isaac'ın daha önce sözü geçen üç mektubunda adı geçenin bizzat bulduğu itiraflar da eklenebilir. *Monum hist. patr., Chartae* (II, 1226)'ye de bkz.

zamanda da, gerek zarar görenlerin sabırsızlığını yatıştırmak ve gerekse gasbedilen mallara denk elinde bir rehin bulundurmak için, Istanbul'daki Ceneviz ve Piza[502] kolonlarına ait bir miktar mala el koydu; bu mal rehini yerine, birkaç gün sonra, kesinlikle sağlanan bir kefalet kondu. Ceneviz hükümeti şikâyetnameyi alınca, İstanbul'a Balduino Guercio ile Guido Spinola'yı gönderdi (1193); bu elçiler birkaç kişinin suçundan dolayı bütün bir halktan hınç almamasını imparatordan rica etmeğe, suçluların sürgün cezasına çarpıldıklarını bildirmeğe ve vatan topraklarına ayak basarlarsa bunların kendisine teslim edileceğini sağlamak üzere görevlendirilmişlerdi; kolonlar tarafından sağlanan rehini geri almak için, tazminatı ödemeğe yetecek paraları taşıyan bir ticaret gemisi elçileri yakından izliyordu. Piza da aynı yolu izleyerek 1193 yılı Temmuz ayının başlangıcında Istanbul'a bir heyet göndermeğe karar verdi[503]; Albizzone (Albithus Albithonis)'nin oğlu Albizzo ile Enrico Parlascio bu işte görevlendirildiler ve imparatora, istenilen bütün tazminatı vererek adı geçen tarafından emredilen haczin kaldırılmasını başardılar[504]. Bu göz dağı dolu bir bulut işte böylece dağıtıldı; öyle bir bulut ki, eğer ortada başka kişilikte bir imparator olsaydı, Istanbul'daki Piza ve Ceneviz kolonilerine telâfisi olanaksız kötülükler yağdırabilirdi.

1194'te, daha Piza elçileri Istanbul'da iken, bu ulustan korsanla dolu beş gemilik küçük bir donanma *Abydos* önüne gelerek Bizanslıların mülklerini yağma ve Istanbul'a yönelmiş kafileleri durdurmağa başladı: Piza konsülleri, Istanbul'daki Piza kolonisi şefleri ve bizzat elçiler bunları payladılar; bir yarar sağlamadı; sonra Bizans kadırgaları yaklaşınca korsanlar ortadan çekildiler. Fakat bunların yerine başkaları gelerek Bizans gemilerine Istanbul görünürlerine kadar taarruz ettiler. Bazı gemileri yakıyor, bazılarını satıyor ve her tarafta yağma ve katle koyuluyorlardı. İmparator, bu gibi karışıklıkları bastırmazsa hükümetinin ne kadar mahcup bir vaziyette kalacağını pek iyi anlıyordu; fakat güçten yoksundu; tercüman Jacques'i[505]

[502] İmparatorun Piza şehrine gönderdiği ilk mektup kaybolduğundan bunun varlığını ancak ikinci bir mektupdan anlıyoruz ki, bunda, olaylar kısaltılmış olarak tekrar edilmiştir; bu mektuptan işte öğreniyoruz ki Issac kendisine kesin bir rehin sağlamak için, Pizalılara ait mala el koymuştur.

[503] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 61 vd.

[504] a. g. e., s. 66 vd.

[505] Eğer bu adam tahmin ettiğim gibi, Frédéric Barberousse'un kumanda

bir mektupla Piza'ya gönderdi. Bu mektupda imparatorun umutsuzluğu görülüyordu: Piza konsülleri, Jacques'a korsanları silâhla izleyerek Rumeli'ni bunların şerrinden kurtaracaklarına söz verdiler. Fakat bu kadar büyük bir dert için bu deva ne değer taşıyabilirdi? Zaten Piza burjuvası, konsülleri tarafından verilen bu sözü uygun bulmadılar ve durum da öylece kaldı[506].

Genel karışıklıklar zamanında, denizde korsanlık etmek daha az bir ölçüde olmakla beraber, İtalya tüccar şehirleri (özellikle Ceneviz ile Piza ve hatta Venedik) tarafından teşvik değilse de müsamaha görüyordu: bu, korsanlar vatandaşlarına hiç bir zaman dokunmadıkları için millî ticarete zarar vermemekle birlikte, açıkça düşmanlık ilân edilmeden bile, düşman ve rakiplere zarar veriyordu. Harb patladığı vakit ellerinin altında, atılgan, talimli, gözü pek[507] bahriyeliler vardı ve eski bir korsan reisinin sonraları vatan veya dost bir devletin donanmasına bir amiral gibi kumanda ettiği birçokdefa görülmüştür[508]. Fakat korunmak için kuvvetli bir donanması olmayan Akdeniz sahilleriyle adalar için bu müthiş bir yıkımdı. Fransa Kralı Philippe Auguste, Filistin dönüşünde Ege denizi adalarını ziyaret ettikte (1191), bunların büyük bir kısmının halkı tarafından terk edildiğini veya korsanlarca işgal olunduğunu gördü. Myre en Lycie'nin doğusunda, Phinéca'nın ağzında gördüğü "Pizalı Limanı (port pisan)" nın adı, buraya zararsız ve gürültüsüz tüccarların gelip gitmesinden çok, burasını kendilerine yatak yapan korsanlardan ötürü verilmiş olsa gerek[509]. Bu rahatı olumsuz karşılayanlara söz anlatmak için iyi bir donanmaya ihtiyaç vardı; halbuki Bizans bahriyesi, imparatorların yüzünden, düşüş göstermişti. Vaktiyle, bunların Bizans sularında bulunması dolayisıyle gemilerinin uğradıkları tehlikeden

ettiği Haçlı ordusunun önüne Isaac tarafından gönderilen Jacques de Pise ile aynı kimse ise, aslen Pizalı idi: Ansbertus, *De expeditione Friderici*, Tauschinsky ve Pangerl tabı (s. 46). Yazarlarca ona bazen yalnız "interpres" ve bazen de "interpres sacrarum" ya da "latinarum litterarum" unvanını bağlarlar: *Doc. sulle relaz. tosc.* (s. 67, 69, 77, 78)'e bkz.

[506] Doc. sulle relaz. tosc. (s. 66 vd. 72).

[507] 1169'da Ceneviz'e karşı olan harbe dayanmak için Piza'nın korsanlarını çağırdığı "in quibus (Pisanorum) spes sistit ac fiducia" *Les Annales génoises*'da nakledilir (s. 114).

[508] Özellikle Ceneviz tarihi bu gibi örneklerle doludur.

[509] *Gesta Henrici II*, (Stubbs tabı, II, 195, 198).

korktukları vakit, imparator kadırgalarının korunmasını rica ederlerdi[510]; III. Alexis zamanında, adı geçen, korsanlara karşı korsanların yardımını özellikle kendi ister ya da, bir ulusun korsanlarıyle savaşmak için, diğer deniz kuvvetleri olan bir devletle ittifak yapmağa bakardı: Bu konuda bir örneği bu incelemenin sonunda göreceğiz.

Isaac'tan sonra gelen kardeşi *III. Alexis* tahta çıktıktan birkaç gün sonra (1195), *Piza* şehrini eski antlaşmaları yenilemek için kendisine elçi göndermeğe davet etti. Piza podestası bu davete ancak 1198 yılı yazında cevap verdi. Elçileri, Lamberto Bono'nun oğlu Uguccione ile Pietro Modano idi[511]. Kendilerine verilen talimat, önce, vatandaşlarının gümrük resminden tamamen muaf tutulmalarını, buna olanak bulunmadığı takdirde, hiç olmazsa bu resmin % 4'e indirilmesini ve bu sınırı geçmemesini istiyordu. Gerçi bu uzun zamadanberi uygulanan resmî oran idi; ancak, memurların daha fazla istedikleri sık sık oluyordu. Ne olursa olsun, bu suistimalin önüne geçilebilmesi gerekiyordu. Elçiler bundan başka, doğrudan doğruya Piza'dan gelen gemilerle Bizans topraklarının herhangi bir noktasından gelen Piza gemileri arasında Istanbul gümrüğünde bundan böyle bir ayrım yapılmamasını, yani bir piyasada ellerinde kalan malları diğer bir yere götürmek istedikleri vakit Piza tüccarlarının gümrük resminden muaf tutulmalarını ve Piza'ya dönmek veya başka bir memlekete gitmek istedikleri vakit, formaliteye ve yeniden resim ödemeğe gerek kalmaksızın Bizans topraklarından mallarıyle beraber çıkmalarına izin verilmesini de isteyeceklerdi. Elçilerin üçüncü olarak elde etmeğe çalışacakları şey, yıllık armağanların çoğaltılması, Piza mahalleleri arasında usandırıcı bir mahdut yer olan bir ada evle bir rıhtımın, bu mahalleye eklenmesi olacaktı. Selânik ve Almyro kolonileri hakkında çeşitli sorunları görüşeceklerdi; bunlara tekrar döneceğiz. İmparatorun bütün bu istekleri yerine getirip getirmediği bilinmiyor ise de, kesin olan şey, kararının, Yunanca ve Latince düzen-

[510] *Doc. sulle relaz tosc.* (s. 20 vd.).

[511] İlk hazırlık girişimleri 1197 Temmuzunda yapılmıştır; *Doc. sulle relaz. tosc. s.* 69. Elçilere verilen talimat (a. g. e., 71 vd.) aynı yılın 6 Eylül tarihini taşımaktadır. Bunun yanında bir de 18 Temmuz 1198 tarihli bir ek vardır; şu halde elçiler, söz konusu 18 Temmuz 1198'den önce hareket edememişlerdir. Pietro *Modano*, 30 Haziran 1199'da hâlâ İstanbul'da idi; *Doc.* (s. 78); bu iki elçiye dönüşleri için imparator tarafından verilen pasaport da Haziran tarihlidir; *Doc.* (s. 79); Miklosich et Muller, *Acta graeca.* III, 48.

lenmiş bir emirname şeklinde yayımlanmış olduğudur; çünkü Pizalıların vikontu, emirnamesinin kendi için dört, mühür için üç hyperpre ve bir Manuel meteliği (Manuellatus) ödemiştir; Selânik'le Almyro'ya ilişkin sorunlar için, imparator özel bir emirname çıkardı. Bunun çevirisi için vikont başçevirmene üç hyperpre ödedi[512]. Bu belgeler kaybolmuştur.

Fakat Pizalı elçilere verilen talimat bununla bitmiyor. Bu talimatta, diğer bazı noktalar arasında, ister dojun elçileri tarafından, ister Istanbul Venediklilerinin konsolosları veya vikontları tarafından, veyahut da bunların savaş başkanı (*capitanei*) tarafından olsun açık bir şekilde barış isteği ortaya konduğu vakit, Venedik'le barış yapmak için elçilere gereken yetkilerin verildiğini de görüyoruz[513]. Bu açıklama ispat ediyor ki, Piza ile Venedik birbirlerine karşı düşman durumunda idiler; aslında bu durum uzun bir zamandan beri sürüyordu. İmparator Alexis zamanında iki ulusun, gerek Istanbul'da olsun ve gerekse denizde olsun bazen başarı ve bazen de başarısızlıkla sonuçlanan savaşlara giriştiklerini Nicétas[514] söyler ve imparatoru, bunları el altından birbirlerine düşürmekle suçlar[515]. Fakat bu kışkırtmalar silâhla mücadeleye girişilmesinin nedenini açıklamaya yetmez; başka bir neden vardır ki, o da şu idi: Piza'dan İstanbul'a gitmek için Adriyatik'i bir doğru çizgi izleyerek geçmek gerekiyordu; bundan dolayı Doğu sarayına (Bizans'a) giden Piza elçileri genellikle Ankona'dan gemiye binerlerdi[516]. Tüccarlar da, denizde, İtalya ve Yunanistan sahilleri boyunca uzun uzun dolaşmaktansa bu yolu kuşkusuz yeğ tutarlardı: şu halde Venedik'in açıkça ilân ettiği Adriyatik'e yalnız başına hâkim olmak iddiası, Piza Cumhuriyetinin rahatını bozuyordu; Piza da kendisi için gerek İtalya ve gerekse Dalmaçya sahillerinde hiç olmasa birkaç durak istiyor ve ulusuna, Adriyatik denizinde tehlikeden uzak bir seyrüsefer sağlamak konusuna önem

[512] *Doc. sulle relaz. tosc.* (s. 78)de adı geçen tarafından gösterilen hesaba bkz.

[513] İstanbul'daki Piza vikontu da aynı haberi almıştır: Bunu, Göttingen Üniversitesi Profesörü Wüstenfeld tarafından sureti çıkarılan bir belge ispat etmektedir (bu belge, arşivlerden alınmıştır); Töche, *Heinrich. VI*, (s. 463, not. 2)'ye bkz.

[514] Ed. Bonn., (s. 713).

[515] Pizalı vikont Sigerius Cinami'nin hesaplarında şöyle bir masraf görülür: "pro custodia unius noctis cum habuimus rumorem cum Veneticis" *Doc. sulle relaz. tosc*, (s. 78).

[516] *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 62, 63).

veriyordu. Bu vaziyet, Piza'nın Raguze ile niçin bir dostluk antlaşması yapmış olduğunu açıklamaya yeterli olduğu gibi, bunun Bizans imparatorluğunun başkentine giderken geçtiklerinde Piza elçileri tarafından yapıldığı ve İstanbul'daki Piza vikontlarının buna uyacaklarına ilişkin her sene ahidlerini yenilemeleri gerektiği hatırlanırsa[517], söz konusu antlaşma ile Piza'nın İstanbul'da güttüğü çıkarlar arasında doğrudan doğruya olan ilişkiler anlaşılır; aynı durum, Piza ile Ankôna[518], Piza ile Zara[519] arasındaki ilişkileri ve iki rakip arasında on beş senelik bir barıştan sonra, düşmanlığın niçin patlak verdiğini açıklar. Önce beş senelik olarak saptanmışken, daha on sene uzatılan[520] bu barış, 1180 yılı antlaşmasıyle sağlanmıştı[521]. Gidip 1193 veya 1194'te Abydos'ta yerleşen ve Bizans topraklarına yapmış olduğu saldırıları Isaac'ın şikâyetini gerektiren Piza korsanlarının küçük bir donanmasından yukarda söz açtık, bu her halde düşmanlığa bir çeşit başlangıçtan başka bir şey değildi; çünkü, neden olarak - bunu söyleyen imparatorun kendisidir - Venedik'le savaşmak istediklerini ileri sürüyorlardı[522]. 1195'te Pizalılar Adriyatik denizinde faaliyete geçtiler ve rivayete göre, Pola şehrini Venedik'e karşı isyan ettirdiler; fakat Ağustos ayında, tüccar gemilerine katılan bir savaş donanması, Giovanni Morosini ile Ruggiero Premarini komutasında Venedik limanından çıktı; önce Pola kıyamını bastırdı, sonra Pizalıları izlemeye başladı, altı tüccar gemisinden oluşan bir küçük filoya saldırdı, ilk saldırıda bunlardan ikisini ve az sonra da bir üçüncüsünü zaptetti ve nihayet Venedik'e dört yüz tutsakla döndü[523]. Ertesi yıl, Vendik kolonisi Ege denizi adalarında pusu kurmuş olan Pizalıların misillemesinden âdeta korkarak Abydos önünde demir atmış olan bir donanmayı yardıma çağırdı; bu donanma şeflerinin hareketini açıklayacak başka bir çare göremiyorum; çünkü, dojun verdiği geri dönme

[517] *Monum. spect. hist. Slav. merid.* I, 10.

[518] *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 21, 22).

[519] 1188 senesi ticaret antlaşması, (Makuscev, *Monum. hist. Slav. merid.* I, 422 vd.'de).

[520] *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 20 vd.).

[521] Dandolo, (s. 311).

[522] Dandolo, (s. 66): "simulantes guerram contra Veneticos."

[523] Bu seferin hikâyesi hakkında *Annal. Venet. brev.*, gös. yer (s. 72): *Chron. Justiniani*, gös. yer, (s. 91); Mart. da Canale, (s. 338); Dandolo, (s. 317) ye bkz. Yazara göre bunun tarihi, 1194 1195, 1196 ve 1197 yılları arasında birbirine uymaz. *Annal. brev.*'in gösterdiği tarihi kabul etmek gerekir.

emrine uymaktan kaçınarak Çanakkale'de kalmak sorumluluğunu üzerine aldılar[524]. Bu, 1196 yılı Martında oluyordu: aynı yılın Eylül ayının birinci günü, iki Cumhuriyet, Piza şehrinin lehinde şartlarla barış yapıyordu[525]; fakat gerek 1197'de Piza elçileri Uguccione Bono ile Pietro Modano'ya, gerekse 1198'de Venedik elçileri Enrico Navigajoso ile Andrea Donato'ya verilen talimattan[526] anlaşılıyor ki, bu iki Cumhuriyetten hiç biri, diğerinin barışçıl niyetlerine pek güven duymuyordu. Nitekim 1199'da Pizalılar Venedik'e karşı düşmanlığa başladılar ve bir donanmaları Venedik gemilerinin yolunu kesmek için Brindizi açıklarına gitti; fakat bir Venedik donanması düşman donanmasını yarmağı başardı ve Pizalılar da geri çekildiler[527].

İki rakip arasındaki savaş III. Alexis'nin bütün saltanatı boyunca sürdü. Bu arada İstanbul Kolonileri pek az nefes alabildiler. İmparator, görünür bir şekilde Venediklilere karşı cephe alıyordu; antlaşmalara rağmen, onlara ağır vergiler yüklüyor, söz verilen tazminatı vaadeden vadeyi geciktiriyor ve rahatsız ede ede en sonu Venediklileri imparatorluğun düşmanı ediyordu[528]. Pizalılara ise tersine lütuflarda bulunuyordu; bunun içindir ki, Pizalılar, korsanlar veya başka düşmanlarla savaşmak için imparatora sık sık gemi göndermişlerdi[529]. Bu konuda yalnız bir örneği anmakla yetineceğiz: *Gafforio* (Gaffore)[530] adında bir *Cenevizli*, adi bir tüccarın sakin haliyle Istanbul'a sık sık gidip gelirdi: 1198'de, doymak bilmez bir istismarcı olan Amiral Michel Stryphnos'a çatarak haksız yere para cezasına çarpıldı; intikam hırsıyle kudurup korsan oldu ve imparatoru ürkütebildi. Oldukça önemli küçük bir donanmanın başında

[524] Taf. et Thom. I, 216 vd.

[525] Töche, *Heinrich. IV*, (s. 463) tarafından anılan yayınlanmamış belgedir; *Cod. Ambr.*, Dandolo, s. 317 vd.

[526] Armingaud, a. g. e., (S. 426 vd.

[527] Dandolo (s. 319 vd.), bu olayın 1201'de geçtiğini söylerse de, bu düşmanlığa ilişkindir ve Winkelmann, (*Acta imperii inditio, saec. XIII*, s. 470 vd., No. 583) tarafından yayımlanan belge bilindiği andan itibaren artık bu tarihi kabule olanak yoktur.

[528] Nicét, (s. 712 vd.).

[529] *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 72, 77).

[530] Nicétas'da, Καφούρης adıyle; bir Piza belgesinde (*Doc. sulle relaz. tosc.*, S. 72) Cayphorus adıyle gösterilir ki, bu "Ceneviz fermanlarında" (*Mon. hist. patr. Chartae.* II, 1225; *Lib. jur.* I, 411 vd.) da Gafforius olur; şu halde bunu Gafforus ile karıştırmağa yer yoktur.

Ege liman ve adalarına baskılara başladı, Adramyttium'u yağma etti, eskiden Kalabralı bir korsan olup sonra Bizans imparatorunu hizmetine geçerek amiral olan Giovanni Stirione tarafından kumanda edilen otuz gemilik bir donanmayı yendi; bu büyük başarıdan sonra, Sestos'a duran diğer savaş gemilerini bastırdı ve bu andan itibaren de uzaklara kadar akarak adalardan ve limanlardan vergi toplayabildi. Alexis (Aleksi), açıkça karşılaşmanın başarısızlıkla sonuçlandığını görünce, hileye başvurdu. Gafforio'yu tanıyan İstanbul'da oturan birkaç Cenevizli aracılığıyle kendisiyle görüşmeye girişerek büyük vaatlerde bulundu. Aldatılan Gafforio, tetik davranmamak bedbahtlığında bulundu; Bizans ve Piza gemilerinin başına geçen Stirione tarafından bir gün saldırıya uğradı ve tutsak edilerek öldürüldü; üç veya dört gemisinin dışında hepsi düşmanın eline geçti[531].

Pek çok Cenevizli Gafforio ile birleşmiş olduğu için bunlardan birçoğu adı geçenle birlikte esir edilmiş ise de, imparator kendilerini tekrar serbest bıraktı[532]; yalnız Balduino Guercio adında biri, isyana katılmasının cezasını, tımarını kaybetmekle ödedi; adı geçen, uzun zamandır Bizans imparatorlarının hizmetinde bulunan yaşlı bir askerdi; Manuel, iyi hizmetleri ve denenmiş bağlılığına armağan olarak kendisine büyük mülklerin tımarını önceden vermişti; adı geçenin bağlılığı, İsaac zamanında küçük bir duraksama dönemi geçirmiş ise de vasal (λιξιος), egemenliğini elinde bulunduranın yeniden teveccühünü kazanmış ve imparator Alexis de adı geçenin tımarını onaylamıştı; fakat, son hareketi tımarının kesinlikle elinden çıkmasına neden oldu ve ailesi de kendisi gibi mahvoldu[533]. Fakat bu bir tek intikam, Alexis'nin kinini yatıştırmaya yetmedi elbet; bunu Cenova şehrine daha doğrusu Istanbul kolonisine hissettirdi. 1192'de[534] İsaac'ın Cenevizlilere hediye ettiği Calamanus sarayı

[531] Nicét., (s. 636 vd.) yalnız bu olayların imparator VI. Henri'nin ölümünden, yani 28 Eylül 1197'den sonra olduğunu söylerse de, açıklamaz.

[532] Miklosich et Muller, *Acta graeca*, III, 46 vd.: bununla birlikte bunlardan bir kısmının bir süre daha alıkonulduğu söylenmiştir; Della Croce'a verilmiş talimatı daha ileride görünüz.

[533] *Monum. hist. patr., Chartae.* II, 1225; Miklosich et Muller, a. g. e., s. 1.

[534] Anacağımız tanım ve tasvirin bir ve ayni mahalle ilişkin olduğu şüpheden uzaktır: *Chartae.* II, 1224'de ve Sauli. II, 196'da: "palatium kalarma (var. Chalama, Calamani okuyunuz) cum ecclesia, balneo, cisternis atque usu (?) decurtentis et curtis" (cour, var. currentis); Miklosich et Muller. III, (31 vd.) tarafından yayım-

ile ekleri olan tapınak, hamam, sarnıç ve avluyu Gafforio isyanı vesilesiyle geri alıp, buraya Almanları yerleştirdiğini sanmak mümkündür[535]. Cenova şehri, imparatorun teveccühüne yeniden ermek için kendisine tabip Nicolas'yı bir name ile gönderdi. Bu namede Cenova, eski antlaşmaları yenileme konusunda özellikle görevlendirilen bir[536] heyetin kabulünü hükümdardan istiyordu. Bu istek gerçekleşirken Ceneviz gemileri, Pizalılarla duşmanlık bahanesiyle Bizans topraklarını gene yağma etmiş bulunuyorlardı; buna rağmen imparator elverişli bir cevap verdi ve 1201 yılı Ceneviz konsülleri de *Ottobone della Croce*'u, imparatorla yeni bir anlaşma akdi için gönderdiler: adı geçenin istekleri[537] iki noktayı amaçlayacaktı; birinci nokta: bazı

lanan emirnamede: οἶκος τοῦ Καλαμάνου ἤτοι τοῦ Βοτανειάτου μετά τῶν ἐμπεριχλειομένον τῷ περιτειχίσματι τούτου οἰκημάτων τῆς. κινοτερνης καί των δύο αὐλῶν καί αὐτων τῶν εν τῷ οἴκῳ 'εκκλησιῶν καί τοῦ λουτροῦ; ve buna ilişik a. g. e., s. VI) tasarruf için gönderme zabıtnamesinde: "domus Calamanni, videlicet Votoniati, cum habitaculis, duabus curiis, puteis, cisterna, balneo et duabus ecclesiis infra ambitum murorum ejus existentibus" cümlelerini okumaktayız. Sarayın ve özellikle kilisenin (ki bu sarayın eklerindendi) tanım ve tasvirini Miklosich et Muller, (III, 55 vd.)'de bulursunuz.

[535] *Mon. hist. patr., Chartae,* II, 1224: Sauli, *Storia di Galata.* II, 196; bu vaziyet karşısında imparator tarafından tasarlanan tedbirde Serra, (*Storia dell' antica Liguria.* I, 434 vd.) Ceneviz donanmasının Kandiya, Korfu, Modon ve Coron'a âniden hücum etmesi sonucunu bir nedene bağlamaktadır; halbuki, bu yanlıştır; çünkü söz konusu saldırı daha önce olmuştur. Almanlara gelince bunların İsaac'ın getirtip de Alexi'nin lütfa boğarak kendisine bağladığı ücretli askerler olduğunu güçlük çıkarmadan kabul ederim; Töche, *Heinrich VI.*, (s. 364 vd.).

[536] Miklosich et Muller, (III, 46 vd.). Muller ve Desimoni (*Giorn. ligust.*, 1874)'nin açıkladıkları gibi tabip Nicolas'nın imparator tarafından elçi olarak gönderildiğine ilişkin bir kanıta hiçbir tarafta rastgelmedim.

[537] Bu isteklerin ileri sürüldüğü talimat, çift olarak zamanımıza kadar gelmiştir. Bunun elyazması bir nüshası Turin'de, saray arşivlerindedir. Sauli, yayımlamak için, bunun suretini orada çıkarmıştır (*Della colonia di Galata.* II, 195-199), fakat yazık ki kendisine ikinci derecede bir öneme sahip gibi görünen yönleri bir tarafa bırakmıştır. Diğer yazma nüsha, Cenova gizli arşivlerinde muhafaza olunmaktadır; bu *Monum. hist. patr. Chartae.* II, 1224-1227 (ve Cibrario, *Della economia politica del medio evo*; 2'nci tabı, III, 399 vd.) de yayımlanmıştır. İki nüsha da başlık olarak, bu talimatı düzenleyen makamların adlarını taşımaktadır: bu adlar, 1201 yılı konsüllerinin adlarıdır; fakat yalnız birinci nüshadaki konsül adları, 4 Mayıs 1201 tarihi ile telif kabul etmektedir; ikinci nüsha 15 Mayıs 1203 tarihini taşımaktadır ki bu, konsül adlarıyle zıtlık yaratmaktadır; çünkü 1203'te hükümetin başında bulunanlar, 1201 konsülleri değildi; hatta konsül bile artık hiç kalmamıştı; hükümet, Bodesta Guifredotto Grasello'nun elinde idi. Her iki elyazısı belgenin metnine gelince, birincisin-

özel kişilere ilişkin olup Cenova hükümetinin eline aldığı işler; nakdî zarara uğrayanlara paralarını geri verdirmek ve Gafforio meselesi üzerine hâlâ tutuklu kalanları serbest bıraktırmak söz konusuydu. Bu arada, son zamanlarda Guercio'nun elinden alınan tımarın iadesi, elde edilecek anlaşmanın önemli koşullarından biri olup, bu koşul yerine gelmedikçe uzlaşmağa olanak yoktu. İkinci nokta: Kamu yararına mülk ve imtiyazlar. Burada, yedi senedenberi ödenmeyen "mütedahil" yardımları istemek ve ilerisi için de bunun fazlalaştırılmasını başarmak, gümrük resimlerinin % 4'ten % 2'ye veya hiç olmazsa % 3'e indirilmesini, Almanların oturup ta tahrip ettikleri Calamanus sarayının eski iyi haline gelmesini ve Ceneviz mahallesinin ortasında bulunan binalarla diğer rıhtımların kendilerine bırakılmasını istemek söz konusuydu. Bu programın bütün noktalarına imparator tarafından verilen cevap bilinmiyor; çünkü, elçinin ülkesine götürdüğü emirname saklanmamış, ya da yayımlanmamıştır: Elimizde yalnız teslim etme zabıtnamesinin asıl metni ile buna bağlı Latince çevirisi vardır[538]; bu metinden anlaşıldığına göre elçi, Ceneviz mahallesinin büyütülmesinde başarılı olmuştur. Bu zabıtname, Yunanca aslında 6711 tarihli, Latince çevirisinde ise 6710 tarihli olarak gösterilmektedir; bu tarihler, milâdî 1203 ve 1202 yıllarına denk düşer; ama, Bizans takvimine göre yıl, Batı takvimi yılından dört ay önce, yani 1 Eylül başladığı ve zabıtnamede gösterilen gün, 13 Ekim olduğundan Yunanca aslının tarihinin 13 Ekim 1202'ye ve Latince çevirinin ise 13 Ekim 1201'e denk düştüğünü kabul etmek gerekir[539]; demek ki ihtilâf var, fakat, her ikisinde de l'Indiction (İnd. V) aynı olduğu için, bana kalırsa, tercihan Latince metnin tarihini kabul etmek gerekmektedir. Buna bakılırsa, Ottobone della Croce'un misyonunu 13 Ekim 1201'de bitirdiği kabul edilebilir. Ama Canale[540], Cumhuriyetin anlaşmayı ilk şeklinde kabul etmeyerek ayni elçiyi yeni talimatla

de bazı paragraflar vardır ki, ikincisinde eksiktir; kalanı ise, her iki nüshada da hemen hemen ayni ibarelerle yazılmıştır; her iki metni de tam anlamıyle karşılaştırmak, ancak ilk elyazma belge tamamen basıldığı vakit mümkün olacaktır.

[538] Asıl metin için Miklosich ve Muller. III (49 vd. T'e, Latince çevirisi içinse *Lib. jur.* I (496 vd.)'e bkz.

[539] Desimoni (*Giorn. ligust.*, 1874, s. 168-171), 1201 yılı ile 1202 yılı arasında duraksarsa da 1202 yılına eğilimli olup 1203 tarihini, ileri sürmüş olduğum nedenlerin aynını ileri sürerek reddeder.

[540] *Nuova istoria della repubblica di Genova.* II, 365 vd.

İstanbul'a geri çevirdiğini açıklamaktadır; 15 Mayıs 1203 tarihli olan bu talimat, birçok noktadan, 4 Mayıs 1201 tarihli talimatın tekrarından başka bir şey değilmiş. Bu Canale, asıl tarihin, Cenova gizli arşivlerindeki elyazması belgenin tarihi olduğunu bu muhakeme ile ispat ettiğini ileri sürmektedir. Adı geçenin haklı olduğunu bir an için varsayalım: o vakit elçi İstanbul'a ikinci defa geldiği zaman orada, aynı 1203 yılı yazında III. Alexis'nin hükümetini devirecek olan haçlı ordusunu bulmalı idi. O vakit ise bir güçlük çıkar ortaya: 1203 yılı Mayıs ayında kaleme alınan yeni talimat, hiç bir biçimde, baş tarafında 1201 yılı konsüllerinin adlarını taşıyamazdı. Bundan çıkan sonuç şudur: 15 Mayıs 1203 tarihinde ısrar edilmezse, Ottobone della Croce'a atfedilen ikinci misyonu kabule olanak kalmaz. Gerçek şudur ki, adı geçen İstanbul'a bir kere gelmiş ve kendisine bir defa talimat verilmiştir. Bu talimatın tam tarihi 4 Mayıs 1201'dir. Elçi tarafından getirilen imparator cevabında, Batılı bir tüccar ulusa dördüncü haçlı seferinden önce verilen son imtiyazlar vardı. İstanbul, iki yıl sonra haçlıların eline düşmüş ve Boğaziçi'nde onu izleyen yarım yüzyılda Latin prensler egemen olmuştur.

XIV. yüzyıla girmezden önce, İtalyan tüccarlarının dördüncü haçlı seferinden önce ziyaret ettikleri ya da kaldıkları *Bizans eyalet şehirlerini* gözden geçirmemiz gerekir. Bundan sonra başkente dönerek tüccar mahallelerin kapsamını ve durumunu inceleyip bu kolonilerin iç rejim ve yönetimi hakkındaki çok az bilgiyi yansıtacağız.

Yukarıda şu noktaya ilgiyi çekmiştim: Bizans imparatorları tarafından İtalyan tüccarlara verilen imtiyazlarla, bu tüccarlar bütün Rumeli'nde, imparatorluk sınırlarına kadar ticaret yapabiliyorlardı; ama; örnek olarak şehir adları gösterildiği takdirde, en eski belgelerde bu şehirler hep sahil şehirleri veya sahile yakın şehirlerdir; daha içerlerdeki şehirlerin adları ancak daha yeni belgelerde görünmektedir. Zaten bu, ticaretin doğal olarak izlediği yoldu; öncelikle deniz limanlarında tutunacak, sonra da oradan ülke içine girecekti. İlk ağızda göz önüne gelen taşıt araçları hep gemi di, ancak araştırdığımız dönemin sonlarına doğru, III. Alekis'nin bir emirnamesinde ilk olarak binek hayvanından ve arabadan söz edildiğini görüyoruz[541]. Ülkenin iç taraflarında yapılan iş seyahatleri, sabit koloniler kurulmasını gerektirmiştir. Bu koloniler yalnız büyük merkezlerde kurulmamıştır; küçük

[541] Taf. ve Thom. I, 257.

şehirlerin birçoğunda kurulmuştur. Örneğin Venediklilerin, Cumhuriyetle imparator İsaac arasında 1187'de ilk yapılan antlaşmanın bir fıkrasına dayanarak imparatorluk topraklarında ticaretlerine sağladıkları gelişme hakkında bir fikir edinebiliriz. Fıkranın şu hükümleri kapsadığını görmekteyiz: Dış düşmanlara karşı toprağının savunması için imparator, yalnız İstanbul'da yerleşmiş Venediklileri değil, İstanbul'la Abydos (bu şehir dahil), İstanbul'la Philadelphia (bu şehir dahil), başkentle Edirne (bu şehir dahil) arasında oturanları da silâh altına alabilecekti[542].

Şimdi Doğudan Batıya giderek Venedik, Cenova ve Piza tüccar komünlerinin hangi şehirlerde yerleşmiş olduklarını arayacağız. Türkler[543] yönünde sınır şehri olan, eski Sart'a yakın ve Tmolus eteğindeki kalabalık *Philadelphie*'de, yukarda da söylediğimiz gibi, Venedikliler vardı. Daha kuzeyde, *Pegoe*'de[544], 1190'da Frédéric Barberousse, 1204'te Venediklilerle Flamanlar, Latin kolonlar bulmuşlardır ki, bunların İtalyan tüccarları olduğu pek muhtemeldir. Latin imparatorluğunun ilk zamanlarında bu şehirde batılı halk o kadar çoğalmıştı ki, yöneticiler, şehre Romalı katolik bir piskopos istemişti[545]. Batı donanmalarının sık sık işgal ettikleri gözetleme yeri olan Çanakkale (Hellespont) üzerinde bulunan Abydos (Nâra) da Venedikli kolonlar vardı (daha yukarıda yazılı kısma bakınız).

Avrupa'ya geçersek, Marmara'nın kuzey sahilinde, *Tekirdağ*'da daha ilk zamanlarda bile Venediklilerin yerleşmiş olduklarını görürüz. İyi bir liman olan Tekirdağ, hububat için çok önemli bir yerdi[546]: şehir dışında, bir frenk mahallesi görünürdü; bu mahallenin bir fon-

[542] Aynı yazar, 199.

[543] Nicét., s. 521; Georg. Acrop. (s. 111-112); R. Muntaner, Lanz çevirisi, II, 115.

[544] Bugün Türklerin Biga dedikleri Pegae, bir tepe üzerinde bulunup güneyinde, Granique (Çan)'in Marmara'ya dökülmezden önce geçtiği ovaya hâkimdir: Bu bilgileri, H. Kiepert'in lütufkârlığına borçluyum; eskiden, Pegae'nin Propontède üzerinde bulunduğunu sanırdım; ama, yanılıyordum: Gerçekten bu şehir, sahilden aşağı yukarı dört mil uzaklıkta idi.

[545] Ansbert., *De expeditione Frid.*, Tauschinski et Pangerl tabı, (s. 56); Villehardouin, gös. yer; Nicét., (s. 795); *Innoc.* III, *Epist.*, *XII*, 144, Baluze tabı, II, 355 vd.

[546] Procop, *De aedif.* IV, 9; Mich. Attaliota, s. 202.

daco'su[547], bunun yanında, Meryem Ana'ya adanmış, hastane ile bahçe ve sairesi olan bir kilise vardı. Bu kilise önce, 1157'de Hugues adında bir rahip tarafından ünlü S. Giorgio Maggiore de Venise manastırına bırakılan Ste. Marie d'Andrinople manastırına bağlı idi. Bu tarihten önce de Tekirdağ'da bir St. Georges manastırı vardı ki, bu manastır, S. Giorgio Maggiore'un bir şubesi idi. İster sıvı, ister katı olsun, bu şehirde yapılan her işte ağırlık elli litreyi aşınca, her Venedik tüccarı, bir ücret karşılığında manastırın vezin ve ölçülerine baş burmak zorunda kalırdı; bu vezin ve ölçüleri Bizanslılar da kullanırlar idiyse de, bu, şüphesiz, yalnız Venediklilerle yapılan işlerde olurdu[548]. Trakya'nın içlerinde, *Edirne* ile *Filibe* iki mühim ticaret merkezi idi. Edirne'de, imparator İsaac zamanında Venediklilerin var olduğunu daha yukarıda söyledik; fakat eğer, bu şehirdeki Sainte Marie manastırının Venediklıler tarafından kurulduğunu kabul edersek - ki, biraz önce gördüğümüz gibi bu pek muhtemeldir - Venediklilerin orada daha önceki bir tarihte yerleşmiş oldukları ispat edilmiş olur. Filibe şehri, Ermeni tüccarlarla meskûndu[549], ve kapılarının dışında da, bu şehrin ekleri olarak, kibar (*nobilis*) bir Latin mahkemesi vardı[550].

Makedonya'da *Selânik* her zaman en geniş oranda ticarî ilişkileri olan bir şehirdi. Durazzo'dan İstanbul'a giden büyük Via Egnatia yolu üzerinde bulunan bu şehirden her gün bir sürü yolcu geçtiği gibi, limanı gemilere geniş ve güvenilir bir sığınak olurdu[551]; bu nedenle oraya her taraftan boyuna mal selleri akar, konfor ve lüks bakımından İstanbul'la bile rekabet edebilirdi[552]. Bu şehirdeki ticarî hareket, Ekim panayırında en canlı hale gelirdi; yılın hiç bir mevsimi bu kadar canlı geçmezdi; sözü geçen panayır, şehrin azizi

[547] "Locus qui dicitur fontega, in ruga Francigenorum foras muros civitatis;" Taf. et Thom. I, 138.

[548] Yukarıda yazılı husus hakkında 1145, 1147 ve 1157 yılları imtiyaz beratlarına bakınız (Taf. et Thom I, 103 vd., 107 vd. 137 vd.) de.

[549] Nicét., (s. 527, 534).

[550] Odo de Diogilo, Chifflet tabı (s. 27 vdd.). Filibe şarabı batıya ihraç edilirdi; Willehalm, 448, 7, Schultz, (*Höfisches Leben*, I, 301). tarafından anılmıştır.

[551] Elissen, *Michaèl Akominatos*, (s. 70); Joann. Cameniat., *De excidio Thessal.*, Bonn. tabı (s. 492); Taiel., *De Thessalonica ejusque agro* (s. 209 vd.).

[552] Elissen, a. g. e., Eustathe, *Opusc.*, Tafel tabı (s. 304 vd); Tafel, *Komnenen und Normannen*, (s. 192 vd., 197).

olan Aya Dimitri yortusuna rastlardı; o tarihte kapıların dışında, sanki mucizevî bir biçimde, gözün alabildiğine sıralanmış barakalardan oluşan ikinci bir şehir doğardı. İstanbul tüccarları, beygir ve katır sırtında, Karadeniz sahili ürünlerini getirirlerdi (bunlar kürk eşyalarıyle tuzlu balık olsa gerek); Fenike ile Mısır, İtalya ile İspanya tüccarları ise oraya doğrudan deniz yoluyle gelirlerdi; Béotie'nin usta dokumacıları elinden çıkmış kumaşlar orada, "colonnes d'Hercule" (bu ad her halde, Arapların hakim bulundukları Güney İspanya'ya veriliyordu) sırmalı halıları (mihrap örtüleri) na rekabet ederdi. Panayır yerine üşüşen kalabalık, Bizanslı, Bulgar, İtalyan, İspanyol, Portekizli ve Fransız'dan oluşmakta idi[553]. Zaten birçok batılı tüccarlar Selânik'e yerleşmeği elverişli bulurdu. Böylece yavaş yavaş başlı başına bir Latin mahallesi doğdu: bu mahalle, şehrin içinde ve surların eteğinde idi. Eustathe bundan, Selânik'in Normanlar tarafından zaptı nedeniyle söz açar (24 Ağustos 1185)[554]; hainler, bu mahalleye komşu bir kulenin üzerinden kuşatanların çok işine yarıyan işaretler yapıyorlardı. Bilgin piskopos bu bölümde[555] Latin mahallesi sakinlerine, imparator Manuel'ce kendilerine verilen kanunî adı kullanarak βουργεσίοι deyip geçer ve asıllarını ayırmaz. İtalyanlar orada her halde çoğunluğu sağlıyorlardı: Bundan başka Pizalıların orada bir kolonisi olduğunu da biliyoruz. Aslında 1197'de Uguccione Bono ile Pietro Modano için Piza'da kaleme alınan talimatta, Pizalıların uzun zamandan beri ..... inmekte oldukları evlerle halin geri verilmesini (veya sadece mülkiyetin yeniden tanınmasını) ve, - ne mükellefiyet, ne de vergiyi gerektirmemek koşuluyle - orada bir vikont bulundurmak iznini imparatordan isteyeceklerini okumaktayız[556]. Bu istek kabul edildi: bunu, İstanbul vikontunun 1199 yılı hesaplarına eklediği küçük bir nottan öğreniyoruz[557].

[553] Bu Aya Dimitri panayırı tasviri, XII. yüzyılın ilk yarısında yazılmış bir Bizans eseri olan Timarion diyalogundan alınmıştır (5 ve 6. bölümler) Hase tabı, *Notes et extr.* IX, 2, s. 171-174; Ellissen tabı, *Analecten der mittel-und neugriechischen Literatur*'de IV, cild, kısım 1, s. 46 vdd., 98 vdd.); Tafel, (*De Thessalon.*, s. 227-230)'e bkz.

[554] *Annal. Ceccan.*'da (Pertz, SS. XIX, 217) ve Eustathe, *Opusc.* (Tafel tabı, s. 293) göre bu tarih doğru olmalıdır; Nicétas, (s. 392) 25 Ağustos tarihini kaydederse de, bu yanlıştır.

[555] *Opusc.*, (Tafel tabı, s. 260), ve ayni bölümün Tafel'de çevirisi, *Komnenen und Normannen*, s. 146 (ayni zamanda 291 No'lu nota da bkz.).

[556] *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 72).

[557] A. g. e., (s. 78): "cartam facti Theolonici (i. e. Thessalonici) et Almiro."

Selânik'ten güneye doğru inersek, Tesalya'da, Volo körfezinde *Almyro* (Armiro) şehrine ratlarız. İmparator Manuel'in çağdaşları olan Benjamin de Tudèle ile İdrisî bu şehirden, çok önemli bir ticaret yeri olarak bahsederler; verdikleri bilgiler, birbirlerini tamamlar; çünkü, İdrisî, Bizanslıların oraya mal getirdiklerini belirtirken Benjamin, bunlarla mübadeleye gelen batı uluslarını gösterir: adı geçen özellikle Pizalıları, Cenevizlileri, Venediklileri ve daha diğerlerini anar[558]. Batılıların Almyroya genellikle denizyoluyle ulaştıkları açıktır; ama İdrisî, Avlona'dan başlayıp yarımadayı batıdan doğuya doğrudan doğruya keserek Almyro'da sona eren bir yol gösterir[559]; bu yolu İtalyan tüccarlarının sık sık aldıkları ve Sicilya'da yerleşmiş olan Arap coğrafyacısının, diğer yollar hakkında yaptığı gibi, bu yol hakkında belirttiği ayrıntılı bilgileri sözü geçen yolculardan işitmiş olması muhtemeldir. İtalyanlar tarafından XII. yüzyılın yarısından itibaren Almyro'da kurulan ticarî kolonileri izleme olanağı sağlayan belgelerimiz vardır; bu belgeler, orada arazi satın alıp üzerlerine bina kuran Venediklilerden kalma ipotek, satın alma ve hibe senetleridir; bunlardan Stefano Capello adında biri mülkünü, İstanbul'daki Venediklilerin Saint-Marc kilisesine önce ipotek eder ve sonra da bu mülkü o kiliseye satar; Natale Betani adında diğer biri de kendi mülkünü, Almyro'daki Venedikli'lerin Saint-Georges kilisesine hibe eder[560]. Bu kişiler, kuşkusuz, büyük bir koloninin üyelerindendi; bunu ipat eden, şehirde birkaç Venedik kilisesi bulunması[561] ve özellikle, Manuel'in zulmettiği sırada Almyro'dan kaçan Venediklilerin sayıca çok olmasıdır[562]. Venedik kolonisinin yanında bir de Piza kolonisi vardır ki, bunun başlangıcı hemen hemen aynı tarihe rastlar. Sicilya Kralı I. Guillaume'un imparator Manuel'e açtığı savaşta bir Sicilya donanması, Almyro'yu aldı: kargaşalıkta, Pizalıların Saint-Georges kilisesi ile çan kulesi, - papa IV. Anastase, birkaç yıl önceki bir beyannamesi gereğince (1153) bu kilise ve mülkü ile şubesi Saint - Nicolas

[558] İdrisi, II, 296; Benj. de Tudèl. Asher tabı, (s. 49).

[559] İdrisi, II, 291.

[560] 1150, 1151 ve 1156 yılları imtiyaz beratlarına bkz., Taf. ve Thom. I,'de (125-133, 136 vdd.).

[561] "Ecclesiarum Venetiae, quae sunt in Almiro;" *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 22).

[562] *Hist. duc. Venet.* (s. 79): "quidam Venetorum, qui de Armiro fugerant, cum viginti navibus Veneciam..... intraverunt."

kilisesini himayesi altına aldığını bildirmiş olduğu halde[563], - yağma edilerek ateşe verildi (1158)[564]. Piza şehri, Almyro'daki mülkünün intifa hakkını bütün bu sürede olduğu gibi, daha uzun bir süre de üzerinde tuttu: Elçilerinin isteği üzerine, imparator III. Alexis, bu hakları bir kez daha onaylamağı uygun buldu[565]. İki koloninin de, anavatanlarının örneklerine uydukları ve rekabetlerinin açık bir kavga ile sonuçlandığı rivayet olunur. 1180 tarihinde Piza ile Venedik arasında yapılan antlaşma bunu tanıtlar. Sözleşmeyi yapan iki taraf, kendilerinin Almyro'da ellerinde bulunan mahalleleri tahkimetmemeği, kilise veya çan kulelerini birbirininkilerden daha yüksek yaparak birbirini aşağılamamayı, evlerinin damlarını hep bir hizada (*planas*) bulundurmağı, topluluklardan birine mensup bir üye tarafından diğer koloni aleyhine doğabilecek bir tecavüzü mahkeme yoluyle bastırma konusunda anlaştılar[566]. Almyro'da bir de Ceneviz kolonisi vardı; bu bizim kabul etmemiz gereken bir gerçektir; çünkü Benjamin de Tudèle orada, bu ulustan tüccarların var olduğunu belirttiği gibi, elçi Grimaldi'nin talimatında, 1171-72'de bu şehrin Venediklilere karşı savunmasına Cenevizlilerin katıldığını görmekteyiz[567].

İncelemekte olduğumuz bu dönem içinde çok az İtalyan tüccarının Mora ile Yunanistan'ın göbeğine seyahat ettiğini görüyoruz. Halbuki *Thèbes*'de çok ünlü ipekliler vardı ve Venedikliler oraya gidip bunlardan alırlardı; bu şehri Cenevizliler de aynı maksadla ziyaret ederlerdi[568]. Korent'i de analım; Nicétas bu yerin zenginliğini övdükten sonra, buranın bir limanına İtalyanlar demir atarken, Asyalıların, berzahın öbür tarafına yanaştıklarını ve mübadelenin şehirde yapıldığını söyler[569].

Yunan adaları arasında, önce Eğriboz adasını anmak gerekir; bunun merkezi olan Négrépont her taraftan tüccar çekerdi[570];

[563] *Annal. Pis.*, Marang., Pertz'de (SS. XIX, 243 vd.).

[564] *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 5).

[565] A. g. e., (s. 71, 78).

[566] A. g. e., (s. 20, 22).

[567] Sauli, II, 185. sayfanın alt kısmında.

[568] Bu, 1170 yılından sonra Bizans sarayına gönderilen ve adı bilinmeyen bir Cenevizli elçi için kaleme alınan talimattan anlaşılmaktadır. Desimoni, (*Giorn. ligust.*, 1874, s. 156'da).

[569] Nicét., (s. 100).

[570] Benj. de Tudèl., Asher tabı, (s. 47).

sonra, daha XII. yüzyılın başlangıcında parlak olan ipekli manifaturacılığı ile Andrea adası gelir[571]; daha sonra da, sakız ağacı fidanlıklarıyle Sakız ve Limni gelir; İstanbul'daki Venediklilerin Saint-Marc kilisesi başpapazı, 1136'da Başpiskoposa bu kilise yerine ya da yanına Saint - Georges'un himayesi altında daha büyük bir kilise yaptırmak koşuluyle, Limni'ye bir küçük kilise hibe ettirmeği başarmıştı[572]: Bu nokta, Venedik'le bu ada arasında sürekli bir ilişkinin var olduğunu tanıtlar. Doğu yolunun büyük durakları olan Girid adasıyle, Rodos adası limanlarına, Batının bütün büyük denizci uluslarının gemileri sık sık gelirdi; bu husus üzerinde ısrar bile gereksizdir[573].

Bizans imparatorluğu adaları ve sahilleri boyunca sıralanıp uzanan bütün bu durakların refahı ne olursa olsun, başkentinki yanında hiçti: *İstanbul*, olağanüstü eşsiz durumuyle, dünyanın belli başlı ticaret merkezlerinden biri olmak için yaradılmıştı; bu nedenle İtalyanlar için burasının özel bir önemi bulunması doğal idi: Sürekli olarak güttükleri amaç, orada bir mahalle edinmek idi; fakat bu mahalle kabil olduğu kadar ne sur dışında, ne de banliyöde olacak, şehrin içinde bulunacaktı. Bu amaçlarına erdiklerini yukarıda genel olarak gördük; bu *tüccar mahallelerinin* ne olduklarının daha açık biçimde söylemenin sırası gelmiştir. Bizans imparatorlarının emirnameleri ile bunlara ilişik *vaziilyed* kılma beratlarında (πρακτικὸν τῆς παραδόσεως) her ulusa imtiyazı verilen alanın tam ve mükemmel bir tanımı, etrafının inceden inceye nitelendirilmesi, çevresindeki ya da sınırı üzerindeki genel anıtların gösterilmesi gibi ayrıntılı açıklama vardır. Yangınlar, halkın ayaklanmaları, istilâlar, sonraları şehrin görünüşünü o kadar değiştirdi ki, yer ve mahal konusunda derin bilgisi olanlar için bile, söz konusu belgelerde adları geçen anıtların yerlerini saptamak - pek ender dudumlar dışında - olanaksızlaşmıştı; bunda şaşacak bir şey yoktur.

[571] *Soewulfi* (1102-1103) *itinerarium*, *Soc. de Géogr.* VI, 834 tarafından yayımlanan *Recueil de voy. et de mém.* 1132 senesine doğru, Andrea'nın iki ürünü, Xamita ile Zendata batıda bilinir ve aranırdı; Viyana Kral Kütüphanesinde ortaçağ mektupları koleksiyonunda bulunan ve o devre ilişkin bir mektup göstermektedir: *Archiv für österreich. Geschichtsquellen*, XIV'e bkz., 80. sayfanın baş tarafında.

[572] Taf. ve Thom. I, 98 vd.

[573] Girid adası için bunun bir örneği, *Mon. hist. patr.*, *Chartae*, II, 1226'dadır: "cum Henricus filius quondam Ansaldi Grilli de Syria redlens pervenisset ad Candiam."

Bununla beraber, İstanbul'da yerleşen Alexandre Paspati adında bir Yunanlı doktor, son zamanlarda, bu konunun incelenme olanaklarını, tüccar mahalleler alanında, çok ileri sürmüştür[574]. Fakat yabancı tüccarlar tarafından işgal edilen mahallelerde adı geçenin ardı sıra gitmezden önce, bazı ilk bilgiler ortaya koymak gerekir.

Bizans İstanbul'unda ve özellikle bunun en kalabalık mahallelerinde, birçok sokakların (στενωποι, λεωφόροί) kenarlarında kemerler vardı: gelen geçen bunların altında, hem yağmurdan, hem de güneşin kızgın ışınlarından korunurdu: bu kemerlerin hepsini kapsayan ad, "ἔμβολος" dı. Bu durum, dükkânlarını kurmak için tüccarlara büyük yararlar sağlıyordu; bu nedenledir ki, imparator tarafından tüccar uluslara verilen imtiyazlar bu "ἔμβολοι" lardan bir ya da ikisini kapsıyordu; şöyle ki, tüccarların oturdukları evler, ya bu kemerlere hemen komşu, veyahut da bunların çevresinde idi; sonradan bütün mahalle, daha fazla evi kapsasa bile, "ἔμβολος" adını alırdı; bunun Latincesi "*embolum*"dür[575]. *

El koyma (Vaziülyed) beratlarında, bazı sur kısımlarının veya bazı kapıların belirtildiği sık sık görülür; bu nokta kendi başına, İtal-

[574] Bu eseri bitireceğim sırada, bu bilginin "Βυζαντιναι μελεται τοπογραφικαι ηαί ἱστοριηαί Κπολ. 1877" adlı kitabında" τό εμπόριον των Γενουηησιων ἐν Κωνσταντινουπολει καί εὐξεινῳ πόντω başlığı altında topladığı dört incelemeyi tamam olarak elde edebildim; bu incelemeler ikinci kitabı oluşturmaktadır, (s. 127-276). Birinci kitapta, dördüncü haçlı seferinden önceki zamanlar incelenmektedir; İstanbul'da "Ἑλληνικός φιλολογικὸς Σύλλογος" tarafından basılan "Σύγγραμμα περιοδικὸν"nın altıncı cildinde (s. 138-165) 1873'te ilk defa olarak yayımlanmıştır. Bu bilgileri Münihli Profesör Bursiab'a borçluyum. Paspati, az evvel "Soc eta Ligure de Gènes"e ayni konu hakkında kısa bir muhtıra vermiş ve bu muhtıraya bir de plan iliştirmişti. Belgrano da, bu araştırmaların en ilgi çekici sonuçlarını bana bildirmek lütfunda bulunmuştu.

[575] Ducange, (*Constantinopolis christiana*, lib. I, s. 109 vd.), İstanbul'un bu kemerli sokaklarından bir çok parçalar toplamıştır. Bana kalırsa, "ἔμβολος" deyimini en iyi kavratabilen eserler şunlardır: Mich. Attal., (s. 211, 275 vd.) ve Codin., (*De orig. Cpol.* (s. 22): Stephanus, (*Thesaurus* s. h. v.)'e bkz.; Reiske, *Comment. de Constant. Porphyr.*, *De cerim.* II, 130; Goar, *Comment. de Cedren.*, (s. 783); Unger, *Griech. Kunst*, Ersch et Gruber, (bölüm 1, cild LXXXIV, s. 332)de; ayni yazar *Quellen der byzant. Kunstgesch.*, (I, s. 127 vd.) de; Desimoni, (*Giorn. ligust.*, 1874, s. 176), "embolos" tabirini "loggia" sözcüğünün anlattığı anlama dayandırmakla bu deyime çok sınırlı bir anlam vermektedir, "ove si riunivano i negozianti etc"..

* Çevirenin notu; embolum: mahalle.

yanlara verilen mahallelerin yeri hakkında bir işarettir. Evlerin çoğu şehrin içinde idi ise de, bazıları dışında, şehri denizden ayıran az çok geniş kara şeridi üzerinde idi. İstisnasız bütün mahalleler Haliç'e, yani İstanbul limanına inerdi; genellikle bunların içerilere pek fazla girdiğine ilişkin bir belirti yoktur.

Bu kolonilerin başlıca unsurlarından biri de iskelelerdi. Genellikle bunlardan her ulusa birkaç tane ayrılmıştı: Bu iskeleler mahallelerin doğrudan doğruya eklentileri içinde olup mahalle ile, oldukça yakında demirleyen gemiler arasında bağlantı sağlardı.

Şimdi, her bir *mahalle*'nin yerini saptamaya çalışacağız ve işe Venedik mahallesinden başlayacağız; bu sırayı izlemek en doğru yoldur; çünkü, en eski mahalle burası idi. Bu mahalle, ticarî hayatın göbeğinde, Pérama denen yerde idi[576]: Şehrin bu kısmına Pérama denmesindeki neden, koyun öbür kıyısında (πέραν) bulunan Galata varoşuna gitmek için buradan deniz araçlarına binilmesidir[577]. Bugünkü adı Balıkpazarı olan[578] Pérama kapısı, Venedik mahallesinin sınır noktalarından biriydi; bu, karşı tarafta, *Hebraica* veya *Judeca*[579] denilen yere kadar uzanırdı; Heraica veya Judeca sözcüğü bu özel durumda aslâ Yahudi mahallesi anlamına gelmez. Yahudilerin, II. Théodose zamanında (408-450)[580] şehirden atılmış olduklarını ve söz konusu ettiğimiz sürede ise Galata varoşunun Boğaziçi'ne yakın kısmında oturduklarını unutmamak gerekir; bu kısım, Boğaziçi'nin geri kalan bütün yerleri gibi, genellikle "τὸ Στενόν (boğaz)[581] adı altında tanınmıştı; bu nedenle, tarih kaynaklarında, Yahudi mahallesi için bu "Στενὸν" sözcüğünün kullanıldığını görmek az değildir. 1077'de, imparator I. Alexis'nin "*ab Hebraica ad*

[576] "In embolo Peramatis," i. e. transitus; Taf. ve Thom. I, 50, 52. Bizans şairi Ptochoprodromos, Venedik kolonisi ile Pérama arasında da bir karşılaştırma yapar; Paspati (Συλλ. VI, 163; Βυζ. μελ. 164 vd.)'ye bkz.

[577] Paspati, gös. yer.; Nicét., (s. 384)'e bkz.

[578] "Porta Peramae;" Taf. ve Thom. I, 56.

[579] A. g. e., I, 50, 52, 56.

[580] Codinus, *De aedif. Cpol.* s. 83.

[581] Bunun birçok örneğini şu eserlerde bulmaktayız: Tafel'de (*Symbolae criticae ad geogr. byz. spect., Pars posterior* (*Abh. der 3e Cl. der Münchn. Akad.*, cild 5, kısım 3) s. 96-98). Krug (*Chronologie der Byzant.* s. 190 vd.)a bkz. Wilken, (*Über die Verhältnisse der Russen zum byzant Reiche*). "*Abhandl. der Berlin. Akad.*, 1829"da (s. 85 vd. 102).

Viglam" bölgesinin imtiyazını Venediklilere vermesinden birkaç yıl önce, büyük bir yangın Yahudi evlerini kül etti[582]. Manuel'in zamanına kadar Yahudilerin başvurabilecekleri tek hakim, mahallenin stratej'i idi στρατηγός τού Στενοῦ[583]. Benjamin de Tudèle İstanbul'u ziyaret ettiği vakit dindaşlarını daha Beyoğlu'nda buldu; bunlar İstanbul'a sadece ticaret amacıyle giderlerdi; gittikleri araç, gemi idi[584]. Mezarlıkları da Beyoğlu'nda idi; bunu Nicétas söyler[585]. Yahudi mahallesi (*Jueric*) konusunu kapatmak için şunu da belirtelim ki, 1203'te haçlılar limanı bir zincirle kapalı bulunca, gidip Stenon (*l'Estanor*)'da yerleştiler[588].

Şu halde, ne Alexis tarafından Venediklilere verilen imtiyaznamede bulunan *Hebraica* sözcüğünün, ne de ancak sekiz yıl sonraki tarihi taşıyan başka bir Venedik belgesinde görülen ve aynı yer gösteren *Judeca* sözcüğünün "Yahudi mahallesi" diye çevrilmesi gerekmediği tanıtlanmış bulunmaktadır. Yunanca asıl metin bu sözcüğün doğru yorumunu yansıtmadığı için, Alexis'nin nameleriyle İstanbul'un her yerini çok iyi bilen güvenilir bir yazara bunu sormaktan başka çaremiz yoktur; bu yazar da Anne Comnène'dir; adı geçen, imparator tarafından Venediklilere imtiyazla verilen arazinin eski Yahudi rıhtımından (ἀπό τῆς παλαιᾶς ἑβραϊπῆς σκάλας) karakola kadar uzandığını söyler ki, bundan biraz sonra tekrar söz açacağız. Şimdi şunu araştıralım: Yahudiler Galata'dan gelirken hangi noktada karaya inmeği âdet edinmişler, daha doğrusu hangi noktada karaya çıkmak zorun daydılar? Bu konu ne yazık ki hiç bir tarafta gösterilmemiştir; bununla beraber, XIII. yüzyıldan kalma iki belgede, Venedik mahallesine bağlı bir *porta ebraica* söz konusudur[587]; bundan başka, bu belgelerden en yenisine göre, bu Yahudi kapısı Drungarios sarayına, yani bugünkü deyimle, Amiralliğe isal ederdi[588]; hemen hemen şüphesizdir ki, belirtilen yüzyılın sonunda *porta Drungarii* adını taşıyan aynı kapı[589]

[582] Mich. Attal., s. 252.
[583] Zachariae, *Jus graeco-romanum*, III, 504.
[584] Benj. de Tudèl., Asher basımı I, 55 vd.
[585] Nicét. s. 382.
[588] Villehardouin, (Wailly basımı, s. 88).
[587] Taf. ve Thom. II, 5, 271.
[588] "Porta qua exitur ad Drungarium, quae dicitur Ebrayki."
[589] Taf. ve Thom. III, 139. Yunanca asıl metin, Miklosich et Muller, (III, 88) dedir, πόρτη τῶν Δρουγγαρίων. adını taşır.

idi: fakat bununla pek ileri bir adım atmış değiliz. Bakalım, acaba başka bir yoldan amacımıza yaklaşmağı başaramayacak mıyız? Bir buçuk yüzyıl sonra, bugün Sarayburnu denen yerden hareket edip şehrin surlarını izleyerek liman tarafından batıya doğru yönelince rasgelinen ilk kapıya bu adın verildiğini görüyoruz. Buondelmonti (1422) tarafından çizilmiş İstanbul planındaki ad da budur[590]. Türkler zamanında Leunclavius[591], saraydan sonra ilk kapıya halkın *hebroea* demekte devam ettiğini duymuştur. Bu kapı, Bizans'ın son zamanlarında eski *porta Neorii* adından bozma olarak " ὡραία " denilen kapının aynı idi[592]. Bizans devrinin son zamanlarıyle Türk devrindeki bu Yahudi kapısının, Latin devrinin *porta hebraica* ile Anne Comnène'nin *scala hebraica*'sından başka bir şey olmadığını kabul edersek şu sonuca varırız: Venedik mahallesi, eski *porta Peramatis*'ten (bugünkü Balıkpazarı kapısı ki bunu Buondelmonti, *porta piscarie* şeklinde yazar), eski *porta Neorii*, yani bugünkü Bahçepakı'ya kadar uzanırdı. Fakat erişilen bu sonuç, ilk bakışta, kabulü olanaksız gibi görünür; çünkü, ileride göreceğimiz gibi, bu *porta Neorii* Piza'lıların toprağında bulunuyordu ve batıda, yani Balıkpazarı kapısı tarafındaki araziyi Amalfililer işgal etmekte idi. Görünüşe bakılırsa, son Bizans'lılarla Türklerin "Yahudi kapısı" adını verdikleri kapının, eski Bizans'lılarla Latinlerin aynı adla andıkları kapı ile hiç bir ilişkisi yoktur. 1229'a kadar Yahudi kapısı ve bu tarihten itibaren de *porta Drungarii*[593] adıyle tanınan kapının, porta Peramatis'in batısında bulunması gerekti. Bu kapı belki, bugün Zindankapısı denen yerde idi. Paspati bu görüştedir; adı geçen Venedik mahallesini, Balıkpazarı kapısı ile Zindankapısı arasındaki bölgeye koyduğu gibi, Zindankapısı ile *porta Drungarii*'nin bir olduğunu da kabul eder.

Venedik Mahallesi sınırlarında bulunan anıt adları arasında, Bigla (karakol) ile komşu anıt (*sacrum*) adlarına da raslanırdı[594]. Elimizde bunların adlarını saptatacak hiç bir belge yoktur. Bunları

[590] Bu plan, Ducange'ın "*Cpol. christ.*"inin başındadır.

[591] *Pandect. hist. turc.*, 1596, s. 206.

[592] Gyllius, *De bosporo Thracio*, Muller'de, (*Geographi graeci minores*. II, s. 22); Leunclav, gös. yer.

[593] Belki de eski scala hebraica, bunun gibi Scala de Drongario olmuştu; Taf. ve Thom. II, 11, 60.

[594] Taf. ve Thom. I, 50, 52, 56, 111 vd.

Zindankapısı'nın bulunduğu yerde aramak istediler[595] ise de, bu ihtimale dayanıp durmak olanaksızdır; çünkü, Bigla'dan gelen bir çay veya kanal söz konusudur; şu halde bunun şehrin içinde olduğunu kabul etmek gerekir.

Özetleyelim: şu kesindir ki Venedik mahallesi, bugün Balıkpazarı kapısı denen ve eskiden beri İstanbul'la Galata varoşu arasında bağlantı kurmaya yaranuş olan kapı tarafında idi[596]. Bu mahallenin buradan Zindankapısı'na doğru uzandığı ve kendilerine ayrılan üç rıhtımun da bu bölgede bulunduğu düşünülebilir[597]. Şimdi, mahallenin ne kadar içerilere gittiğini bilmek kalır.

Piza'lılara gelelim. Porta Peramatis Venedik'liler için ne ise, porta Neorii (Tersane kapısı) de Piza'lılar için o idi. Bu belli noktadan hareket ederek Pizalılar mahallesinin durumunu aşağı yukarı saptayabiliriz. Bu kapı, bugün Bahçekapı denen yeri karşılar[598]. Piza'lıların mahallesi hakkında bize birtakım bilgiler veren biricik belgeyi oluşturan İmparator İsaac l'Ange'ın 1192 tarihli imtiyaznamesine göre, Piza'lıların rıhtımlarının[599], hepsi değilse de hemen hemen çoğu batısında bulunuyordu[600]. Buna bakılırsa, Piza'lıların mahalleleri Bahçekapı'dan Venedik mahallesinin başladığı Balıkpazarı kapısına kadar uzanırdı; ama Piza mahallesi oraya kadar gelmezdi, çünkü bu iki mahalle arasında, Amalfi'lilere ait küçük bir antrepo ile bir rıhtım olduğu gibi,

[595] Paspati, Σύλλ. VI, 162, not. 4; Βυζ. μελ. 164, not. 4.

[596] Gyllius, 1. c.; Leunclavius, 1. c.; Paspati, Σύλλ. VI. 163, Βυζ. μελ 165 vd. Hammer. *Constantinopel und der Bosporus*, I, 102.

[597] Taf. ve Thom. I, 52. Bunların adları için aynı esere bkz., I, 57, 112, 183; II, 11, 60.

[598] Paspati, Σύλλ VI, 156; Βυζ. μελ. 153.

[599] 1192'ye kadar Pizalıların bir tek rıhtımı vardı; Alexis ile Manuel, imtiyaznamelerinde yalnız bir taneden bahsederler (*Doc. sulle relaz. tosc.* s. 45 vd., 53 vd.); 1162'de Pizalı "Legat" (elçi)ler Bottaccio ile Griffi'nin emrinde yalnız bir rıhtım vardı (a. g. e., s. 10); konsüller tarafından 1160 ta katedrale verilen bir bağış dolayısıyle iskeleler toplu olarak söz konusu ise de (a. g. e., s. 8), bu, sırf bir olayın tarihi konusunda yanılmaktan başka bir şey değildir ve bana kalırsa, adı geçen bölümdeki scalas'ın scalam okunmasını öneririm. Bu scale de veteri'ye ilk olarak başka iskeleler ekleyen Isaac olmuştur; bu yüzdendir ki bu tarihten başlamak üzere Piza belgelerinde birkaç iskeleden söz edildiğini görmekteyiz; bu iskeleler genellikle kiraya verilmekte idi (A. g. e., s. 74, 75, 78).

[600] A. g. e., s. 48 vd., 57 vd.

Ayios Antonyos Bizans manastırına ayrılmış diğer bir iskele de vardı[601].

Geriye, Ceneviz'lerin İstanbul'daki yerlerinin konusu kaldı[602]. Cenevizleri ilgilendiren tarihî gerçekleri anlattık ve bu gerçeklerden biliyoruz ki Cenevizler birkaç defa mahalle değiştirmişlerdir. İmparator İsaac bu konuda ilk önerileri 1155'te Démétrius Macrembolìès aracılığıyle yaptırdı; ayrılan araziyi, iki sene sonra Ceneviz Cumhuriyeti tarafından gönderilen Amico de Murta'nın aldığı çok muhtemeldir. Ceneviz kolonlar henüz yerleşmişlerdi ki Piza'lıların bilinen korkunç saldırısına uğradılar. Fırtına geçince zarar ve ziyan istediler ve bu nedenle yazılan belgelerdedir ki işgal ettikleri ilk mahallenin adına ilk defa olarak raslanır. Bu mahallenin adı *embolum de Sancta Cruce* olup[603] yeri kesinlikle bilinmemektedir; zaten Piza'lıların taaruzundan sonra bundan vazgeçmişlerdir. Öte yandan, tüccar uluslar arasındaki rekabetin, ta başkentinin sokaklarına kadar yayılacak bir savaşa dönüşmesi imparator Manuel'in hoşuna gitmediği gibi Latinlerin İstanbul'a büyük oranda akın etmeleri de kendisini kaygıya düşürmüyor değildi; bu nedenle buna karşılık kendilerine, 1169 Ekiminde, şehir dışında, *Orcu*[604] denilen bir bölgede yeni bir mahalle önerdi; metindeki (*ultra Constantinopolim*) açık deyimine rağmen Bay Paspati, bu bölgeyi mutlaka şehir içinde bulmak istiyor ve bununla da yetinmeyerek, aradığı yeri tam anlamıyle tayin edip saptamayı başarmak için, metni değiştirmeye kalkışıyor: adı geçene göre, Orcou yerine *orea*, yani ὡραία okumak gerekir ki bu ad son devir Bizans'lılarınca *porta Neorii* (Bahçekapı)'ya verilen addır[605]. Ama söz konusu

[601] (Paspati, Σύλλ VI, 155 vd.) de Isaac imtiyaznamesinin yorumuna ve Βυζ. μελ. (VI, 153 vd.)e bkz.

[602] Paspati'nin bu sorun hakkındaki eserinden başka, C. Desimoni'nin *Giorn. ligust.* 1874 (s. 137-180) ünde "*Memoria sui quartieri dei Genovesi a Constantinopoli nel secolo XII*"ini okuyarak işe başlamak doğru olur.

[603] Sauli, II, 184; Desimoni, 1. c. s. 159. Paspati'nin yaptığı gibi (Βυζ.μελέτ. s. 144), embolum ile embolum de Coparia'nın aynı embolum'ün birer kısmı olduğunu kabul etmeğe pek olanak yok gibidir; bu iki embolum aslâ Cenevizliler tarafından aynı zamanda işgal edilmemişlerdir.

[604] Sauli, II, 192; Lib. jur. I, 254. Geçen yüzyılda Doğu ticareti tarihi üzerinde çalışan Père Sermino, bu imtiyaz beratlarının elyazması nüshalardan birinde, Orcu yerine Greu okumuştur ki benzerlik buradan ileri gelmektedir; bu okuma yanlışlığından hataya düşen Bay Canale, Greu ile Orcu'nun iki ayrı yer olduğunu zannetmiştir.

[605] Paspati, Σύλλ VI, 147; Βυζ. μελέτ. s. 138 vd.

belgeler azıcık incelenmekle bu varsayımlar kolayca çürür gider. Orcou, İstanbul dışındadır[606] ve şehirden denizle ayrılmıştır[607]; bu yerin Beyoğlu'nda olması pek muhtemeldir (πέραν, *trans, ultra*). Ceneviz'lerin, kendilerine verilmek istenen mahalleyi kabul ettikleri kuşkuludur, çünkü burası onların hiç de hoşlarına gitmiyordu. Bu mahalleyi kendilerine veren imtiyazname Ekim 1169 tarihli olduğu halde, Nisan ve Mayıs aylarında verilen diğer imtiyaznamelerden anlıyoruz ki, imparator, Ceneviz'lerin isteklerini en sonu yerine getirerek, kendilerine hemen bir yıl sonra sur içinde başka bir mahalle ayırmıştır: Ceneviz'ler buraya kesin olarak yerleşmişlerdir; yeni mahalleye, bulunduğu bölgeye uyarak *embolum de Coparia*[608] deniyordu. Bu *Coparia* veya *Coparion*[609] sözcüğü, kayık küreği anlamına gelen Yunanca κούπη sözcüğünden türemişti. Aslında kürek yapımevleri ta eskiden beri bu mahallede idi ve Ceneviz'ler de bu sanayii sürdürdüler[610]. Yunanca kaynaklar, bu mahallenin durumu hakkında bilgi vermedikleri gibi[611], daha yukarıda andığımız imtiyaznamelerde sözü geçen "πόρτη τοῦ παλαιου βαΐκτορος" *porta veteris rectoris* veya *porta Bonu*[612] konusunda da açıklama yapmazlar. Bu belgelerde adları geçen diğer yerler, gerek kendileri bilinmedikleri ve gerekse durumlarını saptamağa olanak bulunmadığı için, bizim için işaret noktası olamaz[613]. Bununla beraber, Ceneviz mahallesinin durumunu, genel

[606] Paspati'nin "inter"e tahvil ettiği ultra kelimesinin (Sauli, II,192) yanında "trans" deyimi vardır; *Lib. jur.* I, 254; Desimoni (s. 180).

[607] "In trans mare partibus;" Desimoni, (s. 180), (trans magnam civitatem cümle parçasının birkaç satır ilerisinde).

[608] Sauli, II, 185; şunu da görüyoruz: "embolum qui dicitur Coparion"; Desimoni, (s. 178).

[609] "In positione locorum Onorii videlicet Coparion"; Desim. gös. yer. "in loco Coparie;" Mikl. et Mull., *Acta graeca*, III, s. VI.

[610] "Κοπαρικὸν εργαστήριον" (veya οἴκημα) remorum ergasterium sözleri, adı geçen mahallenin tanım ve tasvirinde sık sık tekrarlanmış; Mikl. et Mull. gös. yer (s. 51, 52); *Lib. jur.* I, 497 vd.: "domus in quibus remi fiunt:" Sauli, II, 196.

[611] Justinianus'ün 159 Novelle'inde bir Coparia bölgesi söz konusu ise de, burası şehir dışında idi.

[612] Mikl. et Muller, gös. yer (s. 53); *Lib. Jur.* I, 499; Desimoni, s. 179 (s. 145'e bkz.). Batı ticaret kolonilerinin şefleri genellikle "rectores" adıyle anıldığı için Bonus adında eski bir konsolosun anısına saygı olarak bu kapıya bu adın verildiği düşünülebilirse de βαΐκτωρ, Bizans memurlarına da verilen bir ünvan olduğu gibi, Bonus ismine Bizans halkı arasında da az rastlanmaz; Desimoni (s. 145 vd.)'e bkz.

[613] Bu topografik ayrıntılı bilgi için Desimoni (s. 171-176)'ya bkz.

olarak göstermek mümkündür. Biliyoruz ki, Ceneviz'lerin rıhtımlarını Piza'lıların rıhtımlarından ayıran, Bizans'lılara ait yalnız iki rıhtım vardı[614]; bundan başka mahalleleri, Piza'lıların mahalleleriyle sınır komşusu idi. Dayanak noktalarından birini de biliyoruz: Bu, her iki ulusun imtiyaznamelerinde adı geçen Apologotheton (μονή τού άπό Λογοδετών) manastırı idi; bunun, Ceneviz'lerin imtiyaznamesinde oldukça belirsiz olarak gösterilen durumu[615], Piza'lıların imtiyaznamesinde daha aydınlık biçimde açıklanmıştır. Aynı zamanda, *porta Neorii*'nin doğusunda ve doğu tarafında da Piza mahallesinin en ucunda adı geçen kapıya komşu idi[616]. Bu gösteriyor ki, Ceneviz mahallesi, *porta Neorii* (Bahçekapı) civarından doğuda Yalıköşk'e kadar uzanırdı. Ceneviz'lerin rıhtımlarını bu sahil boyunca aramak gerekir. Ceneviz'lerin önce bir tek rıhtımı vardı, fakat İsaac onlara bir ikincisini ve III. Alexis de bir üçüncüsünü verdi[617]. Mahalle yalnız uzunlamasına uzamıyor, Ayasofya[618] tarafında ve şehrin yüksek yerlerinde içeriye doğru oldukça derinlemesine giriyordu[619].

Yukarıda yaptığımız tanıma göre İstanbul tüccar mahallelerinin tümünü hayalimizde canlandırırsak, Eustathe'ın, Latinlerin Haliç sahilleri boyunca ayrı oturduklarını söylerken ne kadar doğru bir tarifte bulunduğunu anlamak zorunda kalırız[620]. Şehrin merkezine doğru sürüldüklerini gören Bizans'lıların pek kızmalarına rağmen Latinler, bu suretle ticarete ve gemiciliğe en elverişli yerleri işgal ediyorlardı. Bununla beraber mahalleleri, birbirlerine tamamen bağlı değildi; böylece arada bazı yerler vardı ki, bu araziye Bizans'lılar sahipti;

[614] Mikl. ve Muller, gös. yer (s. VIII) (Desimoni'ye göre, curia Pisanorum yerine jura P. okumalıdır); *Mon. hist. patr. Chartae*, II, 1225 "domus versus embolum Pisanorum" (Sauli, versus yerine usque okumakla hataya düşmüş oluyor); daha ileride de "scalas duas, quae sunt inter nos et Pisanos."

[615] Desimoni, (s. 178); Mikl. ve Muller, gös. yer. (s. VI vd., 29, 31, 51, 53. *Lib. jur.* I, 499.

[616] Mikl. ve Muller, III, 19, 21. Bu gerçeği açığa çıkarmış olan Paspati (Σύλλ. VI, 157 ve Βυζ. μελ. 155), bu manastırın, bugünkü durumunda Abdülhamid'in türbesinin bulunduğu yerde olduğunu tahmin eylemektedir.

[617] Desimoni, s. 179; Mikl. ve Muller, gös. yer, s. VI, IX vd., 28, 31, 50, 53 vd.

[618] "Versus S. Sophiam;" *Mon. hist. patr. Chartae*, II, 1225. Sauli'nin bunu karşılayan parçası (II, 195) "usque S. Sophiam," diye kaydeder ki, bu yanlıştır.

[619] Paspati, Σύλλ VI, 157, 162; Βυζ. μελ. 156, 163.

[620] *Opusc.*, Tafel basımı, s. 275; Almanca çevirisi Tafel'de (*Komnenen und Normannen*, s. 97 vd.).

şurada burada, özellikle İtalyanlara ayrılmış iskeleler arasında Bizans'lılara özgü bazı iskeleler vardı; bundan başka, İtalyanlara mülk olarak verilmiş arazinin çevresi içinde, Bizans kilise veya manastırlarına ait birçok ev vardı; bazı Bizans'lılar da, kiracı sıfatıyle İtalyan mahallelerinde otururlardı. Bununla beraber, Zindankapı'dan Sarayburnu yakınına kadar uzanan sahilde hemen hemen bütün yerlerin Batılılara ait olduğu ve bura halkının çoğunluğunu Batılıların oluşturduğu kesindir. Her ulus evleri, dükkânları, atelyeleri, iskeleleri[621] ve imtiyaz bölgesindeki araziyi kiralardı; fakat kiracılar hemen hemen tamamen kendi uluslarından tüccar ve zanaatçılardı[622].

Bizans imparatorluğundaki Batılı ticaret kolonilerinin örgüt ve yönetimini araştırıp incelemek çok ilginç olurdu: fakat ne yazık ki, bunların ilk zamanları hakkında bilgilerimiz çok kıttır; elçilere verilmiş talimatla antlaşmaların elimizde bulunan metinleri pek ender olarak bu gibi ayrıntılara girişmektedirler; bundan başka, kolonilerin yönetim nizamnameleri pek sonraları yapılmış olduğu gibi, nefsi kolonilerden çıkıp bugüne kadar saklanmış olan belgelerin sayısı da pek azdır. İlk akla gelen soru: Bu kolonilerin başında her dönemde, - anavatan tarafından elçi olarak atanan ve anavatan adına yönetmeye yetkili - şefler var mıydı? İstanbul sarayına "*légat*" (elçi)ler göndermenin ne kadar sık olduğu bilinmektedir; bunların görevlendirildikleri görüşmeler, genellikle uzayıp gittiğinden, kendileri de başkentte uzun süre kalmak zorunda kalırlardı. Şimdi şu noktayı bilmek yerinde olur; anavatanda koloniler için alınan tedbirlerin yerine getirilmesini sağlamaya ve bir misyon ile diğer misyon arasında saklı tutulmuş veyahut da kendilerinin İstanbul'da oturdukları sırada ortaya çıkmış sorunları çözümlemeye acaba bu "légat"lar görevli değil mi idi? Bu takdirde anavatan kolonide düzensiz bir biçimde temsil edilmiş ve oradaki otoritesi düzenli ve sürekli olarak kullanılmamış olur. Sorun incelenmeye değer; çünkü "légat" (elçi)'lerin, diplomatik görevleri ile beraber, vatandaşları tarafından işgal edilen mahallelerde sık sık yönetim ve yargılama işleri gördüğü tanıtlanmıştır. İşte bunun bir örneği: Piza konsolosları, İstanbul'daki kilise mülklerinin hepsiyle Piza mahallesinin kirasından

[621] Büyük iskeleler ihtimal taştan yapılmıştı ve bunların eklentilerinden olan daha küçük ahşap iskeleler özel kişilere kiralanmak üzre inşa edilmişti. *Lib. jur.* I, 499 a bkz.; Mikl. ve Muller, gös. yer., (s. X).

[622] Taf. ve Thom. (II, 8-11)de, komün emlâkinin kiralanmasına ilişkin kayıt defterlerine bkz. *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 74 vd.).

gelen bütün gelirlerin Piza katedaraline devredileceğine karar vermişlerdi. Manuel'in sarayındaki Piza "légat"ları Cocco Griffi ile Ranieri Bottacci, 1161'de bu tedbiri yerine getirdiler ve katedral'in haklarına dokunacakların ceza göreceklerini ilân ettiler; bundan başka, koloniye ait genel rıhtımlarla vezin ve ölçülerden ne biçimde yararlanılacağı hakkında nizamnameler düzenlediler[623]. Başka bir örnek daha: Bizans sarayı katındaki Venedik elçileri, Tekirdağ Saint Georges kilisesi başpapazı ile aynı şehirdeki Venedik'li tüccarlar arasında geçen ve karara bağlanmamış bulunan bir dava hakkında hüküm vermişlerdir[624]. Bunlar öyle hallerdir ki, gözümüzün önünde oldukları vakit anavatanın, bu gibi yönetim nizamnameleri düzenlemeye yada bu gibi anlaşmazlıkları çözümleyecek kadar yetkisi olan daimî bir temsilcisinin olup olmadığını sormak hakkımızdır. İki gerçek var ki, Venedik kolonisinde, yönetimin başına geçirilmiş özel bir ajanın olmadığını tanıtlar gibidir. Bunlardan biri, Manuel'in bir beratıdır; bunda Venedik kolonisi ihtiyarlarının (*majores*) bütün koloni adına imparatora gelerek mahallelerinin genişletilmesini istedikleri yazılıdır[625]; diğerine gelince, bu da Dandolo'nun 1198'de elçilerine verdiği talimattır; bu talimatta doj, elçilere, bilirkişilerini (*prudentes viri*) İstanbul kolonisi arasından seçmelerini tavsiye etmektedir[626]. Hopf[627] İstanbul'da Venedik kolonisinin iki şefini keşfettiğini zannetmekte ve öncelikle Giov, Barastro adında bir zatın adını anmaktadır. Halbuki adı geçen, komün veznedarı sıfatıyle 1194'te imzaladığı bir makbuzda kendisine yalnız "*procurator in Constantinopoli super redditibus communis Venetiae*" unvanını vermektedir[628]; Hopf ikinci olarak, "*procurator Constantinopolitanus*" olan Magister Leo adında bir kişinin adını da anar; Papa III. Célestin bu zata 1197'de, Venedik'te Castello piskoposu için vergi toplaması buyruğunu vermiştir[629]; fakat bu buyruk tanıtlıyor ki, sözkonusu kişi bir Venedik memuru değil, fakat bir papa ajanıdır. 1204 yılına kadar, unvan ya da görevinin kendisine *koloni şefliğini* verebilecek biçimde hiç bir Venedik uyruğu adını bula-

[623] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 10.
[624] Taf. ve Thom. I, 107.
[625] Taf. ve Thom. I, 110.
[626] *Archives des missions scientifiques*, II'nci seri, IV, s. 426 vd., not.
[627] *Gesch. Griechenlands im Mittelalter*, Ersch ve Gruber'de LXXXV, s. 169.
[628] Taf. ve Thom. I, 215 vd.
[629] *A. g. e.*, s. 226.

madığımız kesin ise de, böyle bir görevin var olduğuna ilişkin elimizde bazı ipucu vardır. Nitekim, 1197'de Piza hükümeti tarafından Uguccione Bono ile Pietro Modano için düzenlenen talimatta, gerek Doj'un (İstanbul'daki) elçileri (*muntii*), gerek konsoloslar (*aut*) veya vis-konsüller (*seu*) ve gerekse donanma şeflerine (*Capitanei*) barış önerisinde bulunduğu takdirde Venedik'lilerle barış yapmağa hazır olmaları bildiriliyordu[630]. Bu belgede gördüğümüz konsolos yada vikont unvanları ancak koloni memurlarına ait bir görev olabilir (özellikle bu sözcüklerin kullanıldığı cümle göz önünde tutulursa); çünkü hemen sonra, Piza kolonisi şefinin vikont unvanıyle ortaya çıktığını görüyoruz. III. Alexis'nin 1199 tarihli ve Bizans'lılarla Venedikliler arasında çıkan davalara ilişkin beratındaki bir fıkra dolayısıyle insan hataya düşebilir[631]: İmparator, bir Bizans'lının, para işlerinde zarar görmesi, hakaret, dövme ve yaralama durumlarında bir Venedik'li aleyhine şikâyette bulunmak için Venedik mahkemesine başvurmasını uygun bulmuştur; bu mahkemenin, Doj'un İstanbuldaki elçisi (*legatus*) ile maiyetindeki hâkimlerden oluştuğu gösterilmiştir[632]. İmparatorla Venedik adına görüşmelerde bulunmak üzere görevlendirilmiş kimseler için de aynı "*legati*" sözcüğü kullanılmış olduğundan, Cumhuriyet adına yargılama yetkisi kullananların aynı kimseler olduğu sanılır; halbuki, bir murahhaslar kurulunun gitmesiyle bir diğerinin gelmesi arasında genellikle uzun bir süre geçtiği için, adliye işlerinde kesiklikler ve gecikmeler olması gerekirdi ki, bu, parasal çıkarların ortaya attığı davaların çokluğu ile bağdaşamaz. Şu halde, bazen siyasî murahhası ve bazen da Doj'un daimî elçisini, başka bir deyişle, anavatanla hükümetinin kolonideki daimî temsilcisini göstermek için belgeyi kaleme alan veya çeviren tarafından aynı *legatus* sözcüğünün kullanılmasının bir hata olduğunu kabul etmek gerekir. Anavatanı kolonide sürekli olarak temsil eden kimsenin resmî unvanı genellikle *vicecomes* (veya *konsolos*) idi. Kaza hakkına sahip bu elçinin oldukça uzun bir süre için atandığı açıkça gösterilmiştir; adı geçen buyruğundaki diğer hâ-

[630] *Doc. sulle relaz. tosc*, (s. 72).

[631] Taf. ve Thom. I, 273 vd.

[632] Taf. ve Thom. I, 273 vd. Bu özel nokta hakkında yaptığı küçük, fakat son derece ilginç bir incelemede Thomas, Venedik mahkemesinde savunulan işlerde Bizans yönteminin izlendiğine bir kanıt saptamıştır: *Bulletin der Münchn. Akad., Sitzung der philos. - philol. Cl.*; 10 Haziran 1854, *Münchn. gel. Anz.*'ın XXXIX. cildi, No. 3 ve 4., (s. 19-28).

kimlerle beraber gelir ve son derece tarafsızca hareket edeceği konusunda onlarla birlikte yemin ederdi. Yemin töreni görkemli bir biçimde ve bütün koloni üyelerinin önünde yapılırdı. Bu törende bir de Bizans komiseri hazır bulunurdu. Hem zaman ve hem süre bakımından devamsız olan bir işte görevlendirilmiş siyasî bir murahhasa böyle bir şey yapılmıyacağı açıktır. Demek ki, İstanbul'daki Venedik kolonisinin başında, Doj tarafından atanmış bir şefin bulunduğunu söyleyebiliriz; bu şefin görevi, yerine Venedik'ten bir halefi gelinceye kadar sürerdi.

Piza kolonileri için de aynı sonuca varıyoruz; fakat, daha yalın olarak; başlangıçta örgütleri başka idi. Jean Comnène'in elçilerinin 1137'de imparator adına Piza'ya armağanlar götürdüklerini Marangone'un hikâyesine dayanarak, daha önce söylemiştik; bir yandan imparatora teşekkür etmek, öte yandan İstanbul'daki Piza kolonisinin yönetiminin başına geçmek için bu şehre gönderilen Piza'lı Ugone Duodi'nin, dönmekte olan Bizans elçileri ile beraber geldiğini daha yeni bazı tarihçiler eklerler ki, bunu da yukarıda gördük. Yazarların Duodi'ye verdikleri unvan, o döneme göre çok modern gibi görünür: Duodi, diyorlar, İstanbul'dan ayrılmamak üzre konsolos atanmıştı[633]. Elimizde bir koloni beratı vardır: Duodi'nin huzurile İstanbul'da düzenlenmiş olan bu beratta adı geçen kendisine *konsolos* değil, "*legatus*"[634] sıfatını vermektedir. Bu berat tanıtlar ki, Duodi, vatanının gerçekten İstanbul daimî elçisiydi; onların anlattıkları, zaten, genellikle belgesel kaynaklardan çıkarılmış şeylerdir. Böylece, burada özel bir durum karşısında bulunuyoruz. Bir kişi önce imparator katında bir işte görevlendirilmiş, ve bu zatın, görevinin bitmesinden sonra yıllarca[635], sömürge şefi hizmetlerini de yapması önceden bildirilmişti. Daha sonraki dönemlere ilişkin fermanlarda sefir ve sömürge şefi görevlerinin ayrı ayrı kişilere verildiklerini görüyoruz. Birincilere *legati*, *missatici*, *nuntii*, ikincilere de *vicecomites* denilmiştir[636]. Sefirler sömürgede şu ya da bu idarî tedbirleri uygulama işini iikinci derecede üzerlerine

[633] İki tarihçi (Tronci, s. 37 ile Roncioni, s. 152), Piza'nın daha 1100 tarihinde İstanbul'a konsolos yollamak iznini elde ettiğini ileri sürer; ciddî tarihin, gelişi güzel ileri sürülmüş bu gibi sözleri kesinlikle reddettiğini yukarda tanıtladım.

[634] *Doc. sulle relaz. tosc.*, (s. 4).

[635] Roncioni'ye göre (s. 256), Duodi'nin İstanbul'da bulunması İmparator Manuel'in tahta çıkmasından (1143) biraz sonraya kadar sürmüştür.

[636] *Doc. sulle. relaz. tosc.*, s. 8, 10, 63; *Monum. spect. Slav. merid.* I, 10.

alabilirlerdi. Fakat, ilke olarak, hiç değilse 1160'tan itibaren, anavatanın sömürgedeki nazımı ve daimî mümessili, yıldan yıla atanan vikont idi. Böylece, 1169'da İstanbul'a bir sefaret heyeti gönderilmişti. Bu heyeti oluşturan üç kişiden hiç biri sömürge şefi yetkisiyle görevlendirilmemişti; fakat, bunlara bu işte görevlendirilen vikont Marcius katılmıştı. Bu Marcius, adlarını bildiğimiz dört beş vikont tayfasının ilkidir[637]. Vikont adı yanında yalnız bir defa bir *Comes Pisanorum* (Raynerius)[638]'ün adı bulunmaktadır. Fakat bu vasıf Raynerius'un kişisel unvanıdır, ve bir sömürge görevi unvanı değildir, ve söz konusu kişi diğer bir fermanda raslanan adla aynıdır: *Raynerius comes de Segalari*[639]. Genel olarak, sömürge şefleri olarak ancak vikont'lar bulunuyor, resmî görevlerine ilişkin ayrıntı, gerek bu vikont'latın tamamen metnine uygun hareket edeceklerine yemin ettikleri özel talimatlarla, gerek[640] anavatanda yürürlükte olan kanunlarla, ve gerekse antlaşmalarla düzenlenmiştir. Özel bir önemi olan durumlarda, bütün sömürgelilerin rızasına başvuruyorlardı[641]. Birkaç idarî belge, birkaç hüküm metni, onların bu iki görüş noktasındaki rollerinin önemi hakkında bize bir fikir vermeğe pek yardım edebilirdi; fakat, bu türlü belgelerden hiç biri bize kadar gelmemiştir; elimizde bulunan az bulunur birkaç gelir ve gider cetvellerinden anlaşıldığına göre, bunların görevleri arasında komün kasasının yönetimi de vardı. Bu sıfatla genellikle koloniye ait ev, arazi, boşaltma merdivenleri, sarraf dükkânları (*banci*) kiralarını, ve hiç vasiyetname bırakmadan sömürgelerde ölen vatandaşların bıraktıkları müklerden topluluğa düşen hisseyi hazineye mal ederdi. Sömürgenin giderlerini öder, bunların hesaplarının incelenmesi İstanbul'da bulundukları zamanlarda Papa murahhasları katında St. Nicolas kilisesinde debdebe ve tantana ile

[637] Marcius, 1169, *Mon. Slav. merid.* 1. 1.; Prior "ante persecutionem Andronici:" *Doc. sulle. relaz. tosc.*, s. 81; Gerardus Marzucci, 1195, 1197 *a. g. e.*, s. 67, 72; Gerardus Arcossi (?) 1199 *a. g. e.*, 75-78; Sigerius Cinami, 1199-1200; *a. g. e.*, s. 74 vd., 82.

[638] 1195 te; *Doc.*, s. 67.

[639] *Doc.*, s. 94.

[640] Bu, Sigerius Cinami hesaplarının yeniden basımının başında kullanılan deyimlerle gösterilmiş görünüyor: "prout suo sacramento vicecomitatus continebatur" *Doc.*, s. 74.

[641] Meselâ imparatorun daveti üzerine bir gemiyi donatmak söz konusu olduğu zaman; *Doc.* s. 77.

yapılırdı[642]. Bunların emirlerinde birçok memurlar da vardı: *embolarii* (pazarlara bakanlar), ve *scalarii* (merdivenlere bakanlar), adlî görevlerin yerine getirilmesinde, vikonta *judice*'ler katılırlardı[643].

Hiç değilse bugüne kadar yayımlanan Ceneviz kaynakları bizi ne İstanbul'daki Ceneviz kolonisinin örgütü, ne de *rühban yönetimi* hakkında hiç aydınlatmadığı halde, Piza ve Venedik kolonilerinin yöneticisi hakkında az da olsa, bilgi sahibiyiz. Bu konu hakkında, bundan önceki hakkında da olduğu gibi, Venedik ve Piza kolonileri hakkında bildiklerimizle yetinmek zorunda olacağız.

İstanbul'daki Venedik kolonları ortaklaşa herhangi yeni bir satın almada bulundukları her zamanda, Venedik kiliselerinin hissesi geniş oranda sağlanmış olurdu. Bir yandan, bizzat Yunan İmparatorları verdikleri imtiyaz beratlarında hemen gelirlerin şu yada bu hissesinin Venedik'teki St. Marc kilisesine[644] verileceğini belirtirlerdi. Öte yandan, Doj'lar kendilerine bağışlanan binaların veya arazinin bir kısmını S. Giorgio Maggiore, S. Niccolo[645], vb. kiliselerine verirlerdi. Bizzat İstanbul'da, Venedik'lilerin, Alexis fermanından önce (1082) Yunan St. Akindynos kilisesine sahiptiler[646]; bu kilisede, Venediklilerin şehirde yaptıkları bütün işlerde kullandıkları ağırlık ve uzunluk ölçüleri saklanırdı[647]. Bu kiliseden başka, belki de kendileri tarafından bina edilmiş başka kiliseleri de vardı: St. Marc kilisesi ve manastırı, Venedik'teki S. Giorgio Maggiore'nin şubesi, aynı addaki diğer kiliseden ayırmak için sonunda *de embulo* adını taşıyan Ste. Marie kilisesi, St. Nicolas kilisesi, hepsi en az dört kilise[648]. Papa IV. Adrien ve III. Alexandre'ın iki emirnamesi[649] Grado (Venedik) reisi ruhanisine İstanbul'da ve koloninin önemi gerekli kıldığı yada Venedik'lilerin çok kilisesinin bulunduğu Yunan İmparatorluğu şehirlerine bir piskopos bulundurmak yetkilerini veriyordu. Bilinen belgelerden hiç biri bu yetkinin sonu geldiğinden söz açmaz.

[642] *Doc. sulle. relaz. tosc.*, s. 74-78; krş. 72.

[643] *A. g. e.*, s. 8, 18, 74 vd.

[644] Taf. ve Thom. I, 52, 97, 117, 183.

[645] *A. g. e.*, I, vd., St. Nicolas'ya yapılan takdim St. Georges'a ait diplomada ikinci derecede olarak anılmıştır.

[646] *A. g. e.*, I, 51, 68.

[647] *A. g. e.* I, 68. Bu kilise birçok defalar anılmıştır; A. g. e., 127, 129, 132, 227, 281.

[648] Taf. ve Thom. I, 98 vd., 125-133, 280 vd.

[649] Armingaud, *gös. yer.*, s. 427 vd.

Piza'lıların İstanbul'da iki kiliseleri vardı : St. Nicolas ve St. Pierre. Birincisi Alexis'nin ilk bağışlarındandı; diğeri ise, kendileri tarafındandan mahallelerinde bina edilmişti[650]. Bunların eklentileri arasında bir hastane ile bir mezarlık vardı; bunların ev, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, yükleme ve boşaltma için kullanılan merdivenleri vb. kazancından sağlanmış gelir gibi servetleri vardı[651]. Her iki kilisenin ortak bir başkanı vardı[652], fakat her iki kilise de Piza katedraline sıkı sıkıya bağlı idi; öyle ki, bu başkan katedralin işleri emini (*operarius operae S. Mariae Pisanae majoris ecclesiae*) adına işleri yürüten bir müdür (*bailius*) idi. İki kilisenin gelirleri kira bedellerinden ve bazı resimlerin kazancıyle dindar kimselerin kurdukları vakıflardan oluşuyordu. Göreve atanan müdür kazanç toplamını, kiliselerin ve ibadetin ihtiyaçlarına ait miktarı düştükten sonra, Piza katedrali kasasına yatıracağına yemin ederdi. Katedral işleri emininin izni olmadıkça, iki kiliseye ait değerli eşyayı satması, rehine koyması veya kamunun yararına ilişkin bir amaçla kullanılması yasaklanmıştı[653]. Katolik-Roma ibadetine ayrılmış bu iki kiliseden başka, antlaşmalar Piza'lılara Ayasofya Yunan kilisesinde de bir yer sağlıyordu. Bu madde, ihtimal Piza vikontuna büyük dinî törenlerde bir yer sağlamak gayesini gözettiği gibi, kolonisine de Atmeydanı'nda yapılacak bayramlar (at yarışları vb.) için belirli miktarda yer ayırtmayı da gözetiyordu[654].

Venedik, Piza ve Cenova şehirlerinin dördüncü Haçlı seferinden önce Yunan İmparatorluğu ile olan ilişkilerini bütün yönleriyle ince-

[650] Isaac diploması bunu iki defa tekrar eder: *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 50, 55. Bu diplomanın tamamlayıcısı olan practicum traditionis, St. Pierre kilisesini "a Pisanis erecta (ανεγερθεῖσα)" olarak gösterir; daha ileride bu iki kilisenin "a Pisanis edificatae κτισθεῖσαι)" olduğunu söyler, s. 47, 56; fakat, bu diplomanın anlatımıyle bağdaşamaz. St. Nicolas kilisesinin daha eski olduğu anlaşılıyor; bundan 1141 yılından beri bahsedilir (*Doc.*, s. 4). Fakat, İmparator Manuel'in Piza'lılar kilisesinden bahsetmesi (*Doc.*, s. 54), diğerinin 1170'ten sonra inşa edildiğinin bir kanıtı olamaz; bu insanı aldatabilir; çünkü, fermanlarda her iki kilisenin tarihini 1160'tan itibaren izlemek olanaklıdır (*Doc.*, s. 8, 10, 12, vb.)

[651] *Doc.*, s. 10, 18 vdd., 70, 75, 93.

[652] 1180'de bu burası Petrus adlı biri tarafından işgal edilmişti (*Doc.*, s. 18, 81 vd.); bunun 1197'de halefi Benenatus adlı biri idi (*Doc.* s. 79, 81 vd) ki, İstanbul'un Franklar tarafından zaptından çok sonra bile iş başında kaldı (*a. g. e.*, s. 84 vd.).

[653] *Doc.* s. 10, 18 vd., 70, 93.

[654] *Doc.*, s. 53.

ledik. Bu konuyu bitirmek için, aynı imparatorluğun diğer Batı ülkeleriyle olan ilişkilerini belgelendiren az bulunur belgeleri de, birkaç satırla gözden geçirmek gerekiyor. Önce de görmüştük ki, İmparator Alexis Comnène'in takındığı bir tutumun sonucu, İstanbul'da dükkân sahibi olan *Amalfi'li koloni* Venedik'te St. Marc kilisesinin *cizye-güzar'ı* idiler. Amalfi Norman krallarına tabi olunca, Yunan imparatorları onlar için verdikleri izinleri geri aldılar: öte yandan da, 1135 yılı Ağustosunda Piza'lılar bu şehre ve bu şehrin ticaret filosuna ağır bir darbe indirdiler. Norman Kralı Roger'ye karşı giriştiği savaşta Alman imparatoru Lothaire'in müttefiki olarak, mücadelede etkili bir rol oynadılar, ve eski rakipleri olan bu şehrin ticaret gemilerine saldırmak için fırsattan yararlandılar, gemileri yağma ettiler, ve kısmen de yaktılar. Bu felâket Amalfi'nin çöküntüsünün başlangıç noktası oldu. Ama, Amalfi şehri İstanbul'daki binalarını muhafazada ısrar ediyordu. 1192'de, Piza'lılar mahallesinin genişletilmesi isteği nedeniyle, İmparator Isaac bu mahallenin bir tavsifini yaptırmıştı. Bunda Amalfi'liler mahalle ve rıhtımının Pizalılarınkiyle sınır komşusu olduğu görülüyor[655]. Eski bir tarihe ait olup, varlığını gürültüsüzce devam ettiren bu kuruluş yanında, bir yenisine de işaret edebiliriz. Amalfi, imparatorların yakınlığını kaybettiği bu zamanda; tersine *Ancone* şehri Manuel'in iyilik gösterilerine uğramıştı, bu imparatorun entrikalarına ve hilelerine alet olmak konusundaki iyi niyetinin ödülü idi. Belki de, İstanbul'da bir Ancône'lular müdürü, Piza'lılar müdürünü ilgilendiren bir işe ait bir protokolu imzalamıştı: bu ayrıntı Ancône'luların İstanbul'da kendi kiliseleri bulunduğunu gösterir[656]; bundan da, biz bir koloninin varlığı sonucunu çıkarabiliriz. Keza, İtalyan kavimleri arasında *Raguse'lileri* de katabiliriz; çünkü sonraları bunlar arasında epey önem kazanan Slav unsuru, o zamanlar, hissedilmeyecek kadar azdı: bazı vekayinamelerin rivayetine göre, Manuel İstanbul'da

[655] *Doc. sulle. relaz. tosc*, s. 56 vd.; Bu mahalle, Pizalılar mahallesine göre batıda idi; bu, şu sözlerden çıkıyor: "τὰ δωρηθέντα τοῖς Ἀμαλφηνοῖς κατὰ τὸ προς δύσιν" (Pizalılardan itibaren hesap edilerek) μέρος, ve daha başkalarından; bkz. Paspati, Συλλ., s. 156; Βυζ. μελ, s. 154, 156.

[656] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 82. Bunlar İstanbul'a ve genellikle Yunan imparatorluğunda ticaret amacıyle seyahatlar yaparlardı. Jac. Boncompagni'nin 1174'teki Ancône kuşatmasına ilişkin vekayinamesi buna tanıktır (Murat, SS. VI, 930): "porro Anconitani multi aberant qui causa negotiandi erant... in urbe Constantinopolitana et Romania.".

onlara burjuva hukuku bağışlamıştı[657]; fakat, bu vekayinameler çok yakın devirlere aittirler, ve bu rivayetleri için hiç bir belge göstermezler. Ama, bu rivayette bir gerçek payının bulunması olanaksız değildir; çünkü, Manuel Venedik'e karşı giriştiği savaşta Raguza'yı müttefikleri arasında sayıyordu.

Yunan İmparatorluğu içinde bulunan diğer kavimler, çok dağınık ve şuraya buraya serpilmiş bir durumda idiler. 1142'de Hohenstaufen sülâlesinden III. Conrad, İmparator Jean Comnène'den, İstanbul'da bulunan *Almanlar*'a lütuf olmak üzere, bir kilise inşasına yetecek arazi ruhsatının verilmesini istedi: bu istek gerek Jean Comnène, gerekse onun halefi Manuel tarafından kabul edildi; daha sonraki bir mektubunda Conrad, İstanbul'a sefir sıfatıyle gönderilen Wurtzbourg Piskoposu Embrico'nun hareketini (1145) bildiriyor, ve temsilcisinin bu kilisenin yerine ilişkin sorunları çözümlemek işiyle görevlendirildiğini haber veriyordu[658]. Bu kilisenin özellikle Alman askerleri için bina edildiği ileri sürülmüştür. Aslında, İstanbul'da çok Alman askeri vardı, ve Alman kralı bunları bir süre önce Jean Comnène'e yardım için yollamıştı. Fakat, bunu kilise binası için geçici bir neden olarak ele almak gerekir; çünkü, Conrad mektubunda Alman askerleriyle, kendileri için kilise inşa edilecek Almanları belirli biçimde ayırmaktadır. Bununla birlikte, bu Almanların tüccar olduklarını kabul etmek gerekir; bunun kanıtını da, Haziran 1198 tarihli bir beratta buluruz: bununla İmparator Isaac, kanunsuz olduğu açıkça görülen bir hareketle *Fransızların* ve Almanların elinden, Venedik'lilere vermek üzere, boşaltma merdivenli iki mahalleyi müsadere ediyordu. Fransızlar o zamana kadar İmparatorun bir kararıyle memnun edilmişlerdi[659]. Isaac kendini haklı çıkarmak için, bu koloninin ileri gelenleri için verdiği ruhsatın kendileri tarafından verilecek kirayı iyice belirlemediğini ve bu meblâğın raslantıya bırakıldığını, fazla olarak da, ruhsatın Fransızlarla Almanların tümüne değil, kavimlerine bağlı olmayan ve belirsiz (*paucis quibusdam extorribus et maxime incognitis*) kişilere verildiğini bahane ediyordu. Biz sadece Almanlar konu-

[657] Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venedik: 1605, s. 22. Bu kaynağa göre (s. 27), Manuel'in oğlu Alexis (veya vasileri) Ragüzalıların imtiyazlarını onaylayacaklardı.

[658] Otto Frising, ds. Pertz, SS. XX, 364, 365; krş. Jaffé, *Konrad III*, s. 101, 103; Giesebrecht, *Gesch. der deutschen Kaiserzeit*, IV, s. 465, 468, 497.

[659] Taf. et Thom. I, 208 vd.

sunda uğraştığımız için[660], ülkelerinden, arkalarında onlara saygıyı ve korumayı sağlayabilecek makamlardan yoksun olacak derecede, her türlü ilgilerini kesmiş bu tacirlerin nereden geldiklerini kendi kendimize soruyoruz. Bunlar Tuna şehirlerinden, Viyana'dan veya Ratisbonne'dan mı gelmişlerdi? Buraya karadan mı, denizden mi gelmişlerdi? Yoksa, bunlar aslen Kuzey Denizi şehirlerinden, Breme'den veya Coelln'den mi idiler, ve İstanbula kendi gemileriyle mi gelmişlerdi? Onlara özellikle verilen rıhtım ruhsatına bakılırsa, gemilerinin kendi malları olması gerekir; yoksa, denizlerdeki seferleri başka uluslara ait gemilerle mi yapıyor, ve İstanbul'u ancak bir birleşme yeri olarak mı seçmişlerdi? Bütün bu sorulara kestirme cevaplar vermekten çekiniyoruz. Isaac tarafından hakları ellerinden alınan Fransız kolonisinin ileri gelenlerine gelince, tıpkı İspanyol ve Portekiz'lilere rakip olarak Selanik'teki St. Demetrius panayırına sık sık gelen Fransızlar gibi, bunlar da aslen Fransa'nın güneyindeki ticaret şehirlerinden idiler.

LATİN İMPARATORLUĞU

Rum dünyası, Batının Haçlılarına karşı, sürekli bir korku içinde yaşıyordu; ilk kurbanı Istanbul olacak olan bir felâket, daha gerçekleşmeden önce hissolunuyordu. Birçok defa, sırf kendi hatalarıyle, Rumların buna meydan vermelerine çok az kalmıştı. 1147'de VII. Louis tarafından komuta edilen ordunun geçtiği sırada, Rumların durumu o kadar kızdırıcı ve Haçlıların hiddeti o kadar şiddetli olmuştu ki, Kıral kendini, Istanbul üzerine taarruz için Norman Kıralı Roger ile ittifak konusundaki ısrarlara karşı savunmak için dünyanın sıkıntısını çekti[661]. Bu türden olayların etkisiyledir ki, Frédéric Barberousse, imparatorluğun başkentini zor kullanarak zaptetmek fikrini bir zaman kafasında evirdi çevirdi. O kışı Edirne'de geçirmişti; bu işi başarabilmek için bir donanmaya lüzum bulunduğu için, 16 Kasım

[660] Bu Almanların Guntherus, *Hist. Cpol.*'de de anıldığını görüyoruz. Rivayet ettiğine göre, İstanbul ikinci defa Haçlı orduları tarafından zaptedildiği zaman (12 Nisan 1204), Yunanlıların bir çoğu toptan öldürülmüştü "a quibusdam Francis, Italis, Venetis, Teutonicis et aliarum nationum hominibus, qui prius cum eis in ipsa urbe habitare consueverant, sed tempore obsidionis expulsi pro eo, quod de proditione surpecti civibus habebantur, nostris adhaeserant" (Riant, *Exuviae sacrae Cpol.* I, 102): bu bir öç alma idi.

[661] Kugler, *Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzugs*, s. 141, 142.

1189 tarihli bir mektupla, oğlu Henri'ye, İtalya'nın denizci şehirleriyle görüşmelere girişmek işini yükledi. Cenova, Ankona, Venedik ve Piza adları açıklanarak, işaret edilmişlerdir. Prens, bunlara bir donanma hazırlamalarını ve gelecek yıl Mart ayında Istanbul üzerine göndermelerini önerecekti; öyle ki, ona, karadan ve denizden aynı zamanda hücum olunabilsin. Piza bu girişime yardım etmeği uygun gördü ve Barberousse'a bir elçi gönderdi; elçi geldiğinde, İmparator Istanbul hakkındaki tasavvurlarından vazgeçmiş ve Çanakkale boğazını geçmeye hazırlanmıştı (Mart 1190) [662].

"Kentler Sultanı" üzerinde o kadar uzun zaman kopmamış olan fırtına, en sonu Dördüncü Haçlı Seferi nedeniyle koptu. Fransız ve Flaman şövalyeleri tarafından oluşturulmuş, ondan sonra Venedik'liler tarafından pekiştirilmiş olan bu seferin ilk hedefi Mısır ve amacı da, bu yönden Suriye Hıristiyanlarının güvenliğini sağlamaktı [663]; fakat reisler hareketin yönünü birden bire değiştirdiler ve Istanbul üzerine yelken açılması emrini verdiler. Bunlar o sıralarda tahttan indirilmiş olan İmparator Isaac ile oğlu Prens Alexis'in haklarını geri vermek niyetinde olduklarını açıktan açığa söylüyorlardı. O halde neler olmuştu? Istanbul'dan kaçmak zorunda olan Prens (1201), Piza uyruğundan sözü geçen iki kişinin [664]: Kont Rainerius de Segalari [665] ile Ildebrandus Familiatus'ün [666] yardımıyle kurtulabilmişti. O, Almanya sarayına sığınmış ve orada kızkardeşi Irène ile eniştesi *Philippe de Souabe* tarafından iyi karşılanmıştı. Orada, kendisinin eski hükümetini iade tasarılarına hararetli bir ilgi gösterildi. İşte ilk defa orada, Haçlı seferine yollanmak için hazırlıklarını yapmakta

[662] Ansbertus, *De exped. Friderici*, Tauschinski ve Pangerl basımı, s. 32, 55 ve Riezler, *Forschungen zur deutschen Geschichte*, X, 48.

[663] Villehardouin, Wailly tabı (1872), s. 19; Rob. de Clary, Hopf'da, *Chroniques greco-romanes*, s. 5.

[664] Doc. s. 94. Prensi taşıyan gemi bir Piza gemisi idi. Bu ayrıntı, Nicétas s. 711 ve St. Théodore şefinin Istanbul'dan Gaëte'ye nakli seyahatnamesinin yazarı (ds. Ughelli, *Ital. sacr.* I, 539) taraflarından doğrulanmıştır. Tarihi için bkz. Streit, *Beitr. zur Gesch. des vierten Kreuzzuges*, s. 48.

[665] Bu belki de *Doc. sulle relaz, tosc.*, s. 67'deki "comes Pisanorum Raynerius" tur. Bu adlardan önceden bahsetmiştik, ve bunun Kont Riant'ın biraz ilerde bahsedeceğimiz bir tetkikinde kabul ettiği görüşün (s. 33) tersine koloni başkanı olduğunun bize şüpheli göründüğünü söylemiştik.

[666] Bu ailenin adı Istanbul'a ait Piza belgelerinde sık sık geçer : *Doc.*, s. 9, 12, 13, 78. Burada Ildebranus "judex" unvanıyle anılır : a.g.e., s. 19.

olan Fransız ve Flaman şövalyelerine başvurmak ve onlara, Anges hanedanı lehine olarak, yollarını değiştirtmek fikri aklına gelmişti[667]; şövalyeler tarafından seçilmiş olan başkan, Philippe'in telkinlerini kabul için hiç şüphesiz en uygun bir ruh durumu içinde bulunuyordu. Bu başkan : *Marquis Boniface de Montferrat* idi; onun ailesiyle yapılan ittifaklar ve kardeşlerinin bu işte önayak olması, özellikle kendisinin intikamını almayı istediği hakaretler, bütün bunlar, onu Istanbul'a doğru yöneltmek için birleşmişler gibiydi[668] : Philippe de Souabe, genç prens Alexis'i özellikle ona emanet etti[669]. En sonu, müttefik şövalyelerle danışıp görüşmek yönü kalıyordu : Boniface, bu projenin en hararetli etkeni ve düzenleyicisi oldu; Alman elçileri çekici vaatlerini arttırdılar. Alexis özellikle kendisi yalvararak bunların önüne çıktı ve acıma duygularını uyandıracak biçimde hissesine düşen rolü oynadı; fakat çoğunluğun gözünde o kadar ilgi uyandırmayan bir serüven için, ortaklaşa karar verilmiş olan bütün planlarının alt üst oluşunu kabule şövalyeleri hiç bir şey kandırmıyordu. Tasavvurdan vazgeçildiği sanılıyordu; onu tekrar ele alan ve iyi bir sonuca vardıran *Venedik Doju Dandolo* oldu. Donanmayı hazırlayan kendisiydi; halbuki, şövalyeler borçlarını ödeyememiş durumda bulunuyorlardı : Öncelikle sade bir müttefik iken, şimdi sırf bu alacak dolayısıyle, sefer heyetinin asıl başkanı olmuş bulunuyordu. Philippe de Souabe'ın istekleri onun için önemi olan şeyler değildi. Haçlı heyetini hedefinden çevirmek suretiyle Papalığa karşı bir zafer kazanmak görüşü onun kafasına girmezdi; halbuki, kralın meclislerinde bu görüş diğer bütün etkenlere, hiç olmazsa, eşit olarak ağır basmıştı. Dandolo'nun hareket tarzına tek bir düşünce kılavuzluk ediyordu : Venedik'in ticarî çıkarlarının savunulması. Halbuki, Venedik tacirlerinin, gemileriyle tam bir serbestlik ile girip çıktıkları ve o kadar verimli alışveriş yaptıkları bir ülke olan Mısır'a hücum için cumhuriyet tarafından donanmış bir savaş donanması göndermek, cum-

[667] Bu prens hakkındaki incelemesinde Winkelmann (*Jahrb. d. deut. Gesch.*, 1197-1208) bütün durumlarda onun gösterdiği etkiyi iyice belirtmiştir. Kont Riant, Innocent III, Philippe de Souabe ve Boniface de Montferrat hakkındaki incelemesinde (*Revue des questions historiques*, XVII, s. 321 v.d., XVIII, s. 5 v.d.) bunu, Dandolo'nun nüfuzu zararına olarak abartır.

[668] Robert de Clary (*gös. yer*, s. 24, 31) markinin Istanbul'a gitmesi ("aler en Constantinople") konusunda hiç kimsenin onun kadar ısrar etmediğini söyler.

[669] Villehardouin, s. 64.

huriyetin çıkarlarını hiç şüphesiz tehlikeye sokmak demekti. Istanbul'da ise, tersine, zorba hükümet, daha şimdiden Venediklilere o kadar kötü işlemler yapmış, ve onların zararına olarak, Piza'lılara kolaylıklar göstermiştir. Bununla birlikte onun devrilmesine ve başka bir hanedanın hükümet olmasına çalışmaktan başka bir şey yapılamazdı : Venedik'e minnet duyduktan sonra bu şükran, yeni hanedana Venedik'in bütün isteklerini kabul ettirtecekti. Bununla birlikte 1198'de Venedik elçileri tarafından İmparator Alexis'e yapılmış olan tehdidleri yerine getirme ve hükümetin meşru iddiasını fiilî olarak destekleme zamanı gelmişti; doj üzerinde bir etki payı olmuş bulunması varsayılabilen büsbütün kişisel bir düşünceyi de unutmıyalım. İçerisinde, Rum kavminin barbarlığının ve ikiyüzlülüğünün kurbanı olduğu şu Istanbul şehri önünde kuvvetli bir donanmanın başında görünmekten ötürü bir memnunluk.

Haçlıların projeleri anlaşıldığı zaman, Istanbul'da yerleşmiş olan Venedik'lilerin durumu, tahmin edildiği gibi, oldukça güç bir biçim aldı; böyle olmakla beraber, diğer Latinlerin durumu da bunlardan daha iyi değildi. Kremona piskoposu olan Sicard 1204'te Istanbul'da bulunuyordu; bundan dolayı onun 1202 ve 1203 yılları olayları hakkında pek iyi bilgilerinin olması gerekir. O haber veriyor ki : İmparatorluğun Adriyatik denizi boyunca uzanan sahillerinin yağması suretiyle Haçlıların düşmanlıklarını meydana koydukları anlaşıldığı zaman Istanbul'da bir isyan koptu. Rum halkı ve varangienne denilen muhafız kıt'ası* Venedik mahallesine geçtiler ve orada her tür saldırılara koyudular; Venedik'lilerin birçoğu hapse atıldı, bir miktarı da öldürüldü[670]. Kızgınlık içinde bulunan ayak takımı Haliç kıyılarında Batılılar tarafından iskân edilmiş olan evleri yıkmıştır; Nicétas, daha önceden yarı yarıya Yunanlılaşmış olan Amalfi'lilerle Piza'lıların da bu genel durumda payları olduklarını üzülerek gözlemliyor[671].

Ayak takımı, kızgınlığını, hiç ayrım gözetmeksizin bütün Batılılara yöneltmekle ağır bir hatâ işliyordu; çünkü, öncelikle Cenova

* "Varangiens" yahut "Varangues" aslında Frank yahut Normand olan ücretli askerlerdir ki, Bizans İmparatorlarının hassa muhafız kıt'alarını oluşturuyorlardı. Bunların örgütleri V. yüzyıla kadar devam etmiştir (çevirenin notu).

[670] Murat., SS. VII, 619.

[671] Nicét., s. 730.

ve Piza, Haçlılara yardımı reddetmişlerdi[672]. Ordunun saflarında bu iki cumhuriyetten bir tek vatandaş yoktu : Tersine Piza kolonları Istanbul'un savunulmasına fiilî olarak yardım etmişlerdi; Galata kulesindeki askerin bir kısmını bunlar veriyordu[673]. Ve, bir gün, imparatorluk rıhtımının yakınındaki kale bedeninde açılan bir gedikten şehre girmiş olan bir düşman müfrezisini perişan etmişlerdi[674]. Onların bu hareketleri, yalnız kendilerine bir gönül borcu olarak lütuf ve teveccühünü esirgemeden veren imparatoru tutmak ve savunmak isteğinden ileri gelmiyordu; onlar için asıl amaç, kendi ocaklarını korumak, ve niyetlerinin hiç de iyilik dileğiyle olmadığını son yılların tecrübeleriyle öğrenmiş oldukları rakiplerine karşı onları savunmaktan ibaretti. Bununla beraber, şehrin Haçlıların eline düşmesine engel olamadılar. Hükümetin zorbacısı kaçtı, ve Prens Alexis, babası yaşlı Isaac'ın, kör olduğu halde, tekrar tahta çıktığını görmek sevincine erdi; kendisi ise naip ve hükümet ortağı sıfatıyle, imparatorun yanında kalıyordu. Haçlıların bu olay sırasında başkentte yerleşmiş olan Batı'lılara karşı nasıl davrandıkları bilinmemektedir (17 Temmuz 1203). Birkaç hafta sonra, İmparator Isaac, Venedik'liler ile Piza'lıları barıştırarak mutlu oldu: Piza'lılar Venedik'lilerin Beyoğlu'ndaki ordugâhlarını ziyarete gittiler ve orada içtenlikle karşılandılar[675]. Eski anlaşmazlıklar unutulmuş ve hükümetin dizginleri Latinleri kayıran imparatorun ellerine geçmiş bulunuyordu; bununla birlikte, her şeyin İtalya tacirlerinin tekrar işlerine başlamalarını kolaylaştırdığı sanılıyordu; ne yazık ki Yunan halkının Batı'lılara karşı beslediği nefret, eskisi gibi şiddetli kalmış, ve Haçlılar tarafından yapılmış olan tecavüzler, bu nefrete belki daha fazla bir keskinlik vermişti ki, bu durum, seferin hemen bütün verimlerini hükümsüz bırakmağa yetiyordu. Kötü talih, bir sürü Frank yağmacılarını, geniş alanları kaplayan korkunç bir yangın çıkarmalarına götürdü. Bu felâket, Rum halkının hiddetini öyle bir dereceye getirdi ki, Batı'lılar, şehirde artık güven içinde bulunmadıklarını hissediyorlardı; zaten bunlar da afetin etkisinden kurtulmuş değillerdi : Çoğu son de-

[672] Villehardouin, s. 21; Clary, s. 5.

[673] *Epist. Hugonis comitis S. Pauli*, Taf. ve Thom I, 307.

[674] Nicét., s. 721.

[675] Nicét., s. 730. Nicétas'nın ifadesini Wilken'in iddiası bakımından : Pizalıların şehri terkedip sürekli olarak Venediklilerin ordugâhında yerleştikleri anlamında yorumlamak benim için mümkün değil. Wilken, *Gesch. d. Kreuzz.* V, 241.

recede zarara uğramış ve artık sığınacak bir çatıları kalmamıştı[676]. Zorunlulukların ve yoksulluğun bu son derecesinde onlar esenliklerini toplu halde göç etmekte aramağa karar verdiler : On beş bini, kadın ve çocuklarıyle beraber limanı geçerek bir sığınacak yer bulmak üzre Beyoğlu'nda Haçlıların ordugâhına gitti[677]. 1203 yılı Ağustosu idi. Az zaman sonra, Rumlar açıktan açığa kıyam ediyorlar ve, Alexis Ducas Murzuphle'un yönetimi altında bir karşı devrim yapıyorlardı (Kasım 1204). Murzuphle, duvarları altında ordugâh kurmuş olan Haçlılar ile birleşerek bir suikast düzenlemelerine engel olmak bahanesiyle İstanbul'da yerleşmiş bütün Latinlerin kovulması hakkında bir emirname yayınladı; fakat Georgius Acropolitès adında daha sonraki bir yazarın onayına rağmen ben bu tedbirin "binlerce"[678] insanı kapsamış olacağından şüphe ediyorum; çünkü, orada artık hemen kimsenin kalmamış olması gerekirdi. Bütün bunlara rağmen Latinler Istanbul'u asla bütün bütün terk etmediler: Birkaç Venedik'li en zor anlara kadar orada sürekli kalmıştır. Tarihçi Nicétas rivayet ediyor ki: Haçlıların ikinci defa şehri aldıkları gün o, esenliğini bazı Venedik'li dostlarının himayesine borçlu kalmıştı[679]. Bu, çıkmak zorunda olanların intikama susamış olmalarına engel değildir; hücum sırasında bunlar gerek öğütleriyle ve gerek kollarıyla savaşçıların hizmetinde bulundular ve sonra, yenilenlerin katliâmında en azgınca hareket eden bunlar olmuştur[680].

[676] Nicétas, s. 731 vd.; Villehardouin, s. 119. Yangının dokunduğu mahallelerden bahsederken "Nicétas"nın kullandığı sözler hiç bir şüphe yaratmıyor; yangının ticaret yerlerine de yayıldığı ortadadır. Yangın sol tarafta, adı imparatorların beratlarında sık sık görülen Perama mahallesine kadar uzamıştır. Villehardouin de "büyük tüccar mahallelerinin yandığını" görmek üzücü bir manzara idi, diyor, ve kolonlar tarafından yangından kurtarılan eşyadan bahsediyordu. Krş. Paspati, "*Bulletin du Syllogos* de Constantinople"da VII, 94 vd., ve Βυζ μελέτ s. 190; o, yalnız Venedik mahallesinin yangından kurtulduğunu kabul ediyor.

[677] Villehardouin, s. 119. Suriyeli Ebulfereç (Bar Hebraeus), bu devirde Istanbul'da oturmakta olan Frenk tacirlerinin miktarını 30.000 olarak saptıyor; fakat bu hususta, gözleriyle olayı görmüş bir tanık olan "Villehardouin"i tercih etmek doğal olarak, gerekir. "Eustathe"ın rivayetine göre 1180'e doğru bunların miktarı 60.000 ve daha fazla idi.

[678] Georg. Acrop., s. 8, 9: Gunther (*Hist. Cpolit.*, ds. Riant, *Exuviae sacrae Cpol.* I, 102) kovma olayını onaylıyor, fakat belirsiz bir ifade kullanıyor : "tempore obsidionis."

[679] Nicét., s. 777. Diğerleri kaldılar, fakat nihayet "Murzuphle" tarafından kovuldular; bkz. "Gunther, *gös. yer.*

[680] Georg. Acrop., s. 9; Gunther, *Hist. Cpolit., gös. yer.*

Haçlılar ikinci defa olarak Istanbul'un sahibi oldular (13 Nisan 1204); fakat, bu kahramanlığın sonuçları öncekinden büsbütün farklı olmuştur. Her şeyden önce Rum ırkından bir prensin yeniden hükümet etmesine bir daha girişimden vazgeçilmiştir : Rum toprağı üzerinde *bir Latin imparatorluğu* kuruldu, ve onun çevresindeki arazi, beyleri İtalyan yahut Fransız diliyle konuşan bir yığın prenslikler ve baronluklarla örtüldü. Zaten fâtihler, her biri kişisel bir çıkar güden ve biribirinden kesin olarak ayrılmış bulunan iki zümreye bölünmüştü : Savaş süresince böyle oldukları gibi, bölünme zamanında da böyle kaldılar : bir yanda Venedik'liler, öte yanda Haçlılar (yabancılar = *peregrini*). İlkeleri önceden kararlaştırılmış olan birtakım antlaşmalar, Rum imparatorluğunun ilerdeki örgütüne esas oldular. Bütün imparatorluğun bir imparator tarafından yönetimi, ve bu imparatorun, altısı Haçlılar, altısı Venedik'liler tarafından olmak üzre on iki seçmen tarafından seçilmesi ve kendisinin herkesçe başkan olarak tanınması, ve nihayet, imparatorluğun dörtte birinin onun doğrudan doğruya egemenliği altına konulması uygun görüldü; geriye kalan arazi, özel bir komisyon tarafından tayin ve tahdid edilmiş iki eşit kısma bölünerek, ve her bir parça, belirli bazı sözleşmeler karşılığında, imparatordan onu tımar (malikâne = fief) olarak alacak olan ortaklardan birine bırakılacaktı. Bu proje taslağının yazılışı sırasında Venedik'liler, Bizans imparatorluğunda önceden kazandıkları bütün hukuk, rüsum ve emlâke ilişkin durumlarının yeni Latin imparatorluğunda da önceki gibi saklı bulundurulmasının sağlanmasını unutmadılar[681].

Şehir alındıktan sonra imparatorun seçimine başlandı (9 Mayıs). Bilindiği gibi oylar, *Flandre Kontu Baudouin*'de toplandı. Önce Bizans imparatorlarınca yönetilen arazinin paylaşılmasına seçimlerden birçok aylar sonra, Ekim'in[682] başlarına doğru girişil-

[681] Taf. ve Thom. I, 446, 450; II, 229.

[682] Bu, Villehardouin tarafından gösterilmiş olan zamandır (s. 181). Paylaşma sözleşmesinde hiç bir tarihin olmaması üzücüdür; bununla beraber, iki görüş yürütülebilir ki, bunlar Villehardouin tarafından verilmiş olan bilgilere az çok benzer bir sonuca götürürler. Her şeyden önce belgenin, Trakya'da yapılan ilk fetihlerden sonra, yani 1204 yılından sonra yazılmış olması gerekir : Aslında o, Edirne'yi Venediklilere vermektedir; imdi, tam bu yaz içinde idi ki Baudouin Edirneyi tasarrufu altına almış ve oraya bir Flaman kıtası yerleştirmişti, eğer orası bir sözleşme gereğince Venediklilere ait olsaydı bunu yapmazdı. İkincisi, belge, Selânik Krallı-

di[683]. Paylaşma sözleşmesi elimizdedir. Tafel sözleşmenin metnini aslına bakarak yeniden düzeltti, ve onun coğrafya konusundaki derin bilgisi, pek çok karanlık noktaların aydınlanmasına dayanak oldu[684]. Paylaşmada İmparator; Asya vilâyetlerini, Ege denizinin kuzey ve doğusunda bulunan adaları ve Trakya'dan Karadeniz boyunca uzanan dar ve uzun bir arazi parçasını aldı; Haçlılar (sözcüğün sınırlı anlamıyle), Meriç (Hébrus)'ten Marmara denizine kadar olan Trakya'nın en büyük parçasını, Makedonya'nın güney kısmını, Tesalya'yı ve Hellad'ın doğu kısmını aldılar; nihayet, bizi burada en çok ilgilendiren Venedik'lilerin payına : 1° – Epir, Akarnania ve Durazzo (Draç) ve Arta şehirleriyle birlikte "Etolia" ilâh.; 2° – Yunan denizi adaları ki, bunların yanında Korfu, Kefalonya, Sainte Maure ve Zanta özellikle işaret edilmiştir; 3° – Antlaşmada Patras, Kalavryta, Ostrova, Modon ve Lakédémone şehirleriyle gösterilmiş olan Mora; 4° – Adalar denizinin güney ve batısında bulunan adalar ki, bunlardan antlaşmada kendi adlarıyle görünmekte olan Naxos ve Andros adalarıyle Oréos ve Karystos şehirleriyle gösterilen Egriboz (Eubée) adası; 5° – Çanakkale boğazı ve Marmara denizinin Avrupa sahili boyunca dizilmiş olan bir sıra şehirler ki, bunların en önemlileri Gelibolu, Tekirdağı ve Ereğli'dir; 6° – Nihayet, Trakya içerisinden bazı şehirler ki en önemlisi Edirne'dir. Bir de marquis de Montferrat ile mübadele suretiyle elde ettikleri Girit adasını eklersek, görülecektir ki, Venedik'liler seçimlerinde daima, bütün sözleşmelerinin aslını oluşturan amelî yöne önem verdiklerini ispat etmişlerdir. Bunların pek çoğu verimli, gemilerin yanaşmasına elverişli ve sonuç olarak ticaret için işletilmesi kolay birtakım araziden ibaretti : hemen hepsi de Venedik ile Istanbul arasında bulunan büyük denizyolunun üzerinde bulunuyordu.

Paylaşma yapılıp bittikten sonra bunlara tasarruf etmek yönü söz konusu oluyordu : İşte bu andadır ki, imparator gibi, diğer Haç-

ğını birleştiren vilâyetlerin sözünü etmemektedir o halde bu belge, Boniface de Montferrat'nın hatırı için bu krallığın kurulmasından sonra yazılmıştır (Eylül sonu). Bu sonuç Robert de Clary'nin ifadesiyle uymaktadır (s. 80).

[683] Nicétas'ya göre (s. 787), taksime Mısır, Habeş, İran ve Asur da katılmış olacak; bu, gülünç bir abartıdır. Taksim antlaşmasında böyle hiç bir şey yoktur, fakat bu, Ramusio'nun orada bir Kilikya şehri olan Tarsus ve bir Mısır şehri olan Péluse'u bulmak istemesine engel değildir; bkz. Tafel, *Symboloe criticae*, parti 2, s. 31.

[684] Tafel, *Symboloe criticae, geographiam byzantinam spectantes*, parti 2, *Abh. der* 3. *Cl. der Munch. Akad.*'ye bkz. V, 3'cü seri, s. 1-136. ve *Venet. Urkund. Buch*, I, 452-501.

lılar gibi, Venedik'liler de her türlü güçlükle karşılaştılar. Dandolo'nun halefi olan doj Pietro Ziani çabuk farkına vardı ki, yeni kazanılan yerlerin elden çıkarılmaması için, birçok yıllar, çeşitli noktalar üzerine dağıtılmış birçok ücretli asker bulundurmak özellikle gerekli ve zorunlu, halbuki bu askerleri elde tutmak için gereken büyük masraf ile bu kara kolonisinin Venedik gibi bir denizci devlet için taşıyabileceği gerçek değer birbiriyle uygunsuz olacaktı. Bu sonuca göre hareket eden Ziani, 1205'te kurulmuş olan *Draç*[685] küçük dükalığının korunmasıyle yetinerek, taksim antlaşması gereğince cumhuriyete verilmiş olan Epir, Akaeli ve Etolie'nin geri kalan kısımları üzerindeki doğrudan doğruya işletme haklarından vazgeçti. Rum despotu Michel I hükümet boşluğundan yararlanarak, bu vilâyetleri zaptetmişti; ona, bu yuttuğu şeyi çıkartmak için belki de uzun sürecek bir savaş açmak gerekecekti; doj, uyuşmağa yanaşmakla iyi bir iş yapmış oldu; Michel adı geçen bu vilâyetleri Venedik hükümetinin malikânesi unvaniyle almayı uygun bulacağını ve, Venedik'liler ile onların Draç'taki yeni hemşehrileri için kendi ülkesinde özgürce ticaret yapmalarına izin vereceğini vadetti (1210)[686]. Bu, birkaç yıllık bir varoluştan sonra (1215) Draç dükalığının, Michel'in kardeşi ve halefi despot Théodore[687] tarafından ortadan kaldırılmasına engel olmadı; öyle ki, fütuhatının bu kısmından cumhuriyetin hemen hiçbir yararı olmamıştır. Biraz sonra, Venedik Draç'a bir konsolos gönderdi; fakat bu, despotluğun merkezi olan Arta'daki meslektaşı gibi, sade bir ticaret konsolosundan başka bir şey değildi[688].

Venedik'liler Mora'da da aynı suretle yerin kapılmış olduğunu gördüler : cumhuriyetin hukukuyle fazla uğraşmaksızın şövalye Geoffroi de Villehardouin ve Guillaume de Champlitte onu kendi lehlerine hüküm ile orada bir Achaïa dükalığı kurmuşlardı. Bununla beraber Venedik'liler, 1206'da Girit adasına bir tümen gönderilmesinden yararlanarak yarımadanın güney-batısında, eskiden Messénie denilen ülkede ve tamamiyle Geoffroi de Villehardouin'in kendine göre bir prenslik vücuda getirdiği bir noktayı sağlam bir surette işgal ettiler; fakat Villehardouin, *Modon* ve *Coron* limanlarını iyi koruyamıyordu :

[685] Dandolo, s. 332.
[686] Taf. ve Thom. II, 120 vd.
[687] Georg. Acropol., s. 28.
[688] Hopf, *Griechenland*, ds. Ersch ve Gruber, LXXXV, 299, 331 de.

buraları gerçek korsan yuvaları idi[689]. Venedik'liler gerek buraların ve gerek civarlarının sahibi olmakta çok zahmet çekmediler[690] : Burada sağlam bir surette yerleştikten sonra Geoffroi ile görüşmelere giriştiler ve sonuç olarak Navarin koyuna (o vakit *Portus Zunci, Port de Junch, Porto di Zonchio* yahud *Giongo* denilirdi)[691] dökülen küçük bir çaydan, eski çağda Asine[692] denilen Sinate limanında sona eren bir hat, bu arazinin kuzey sınırı olmak üzre kabul edildi. Buna karşılık, Venedik'liler Mora'nın öbür kesimleri üzerinde egemenliklerini doğrudan doğruya kurmaktan vazgeçtiler[693], ve memleket üzerindeki haklarının kalması için, Venedik doj'unu, oluşturduğu "Achaïa" prensliğinin hükümdarı uyruğu gibi tanıyan Geoffroi"nın verdiği vaadi, inanılır bir güvence sayarak takdir ile karşıladılar; bizzat kendisinin Venedik vatandaşı olacağı ve yeni hemşerilerine arazinin her noktasında yardım ve himaye göstereceği ve uygun görecekleri herhangi bir yerde bir kilise, bir pazar (*fondiculum*) ve bir özel mahkeme kurulmasına izin vereceği konuları bu sözleşmeye katılıyordu[694]. Bu, Epir despotu Michel tarafından yapılmış olan sözleşmenin aynen kopyası idi. Mora üzerindeki bu egemenlik, zorunlu olarak, çok geçici idi; Venedik bunu kendisinden saklayamazdı; fakat, bu sömürgeye mümkün olduğu kadar da az bağlı bulunuyordu. Bir yüzyıl sonra (1321) Achaïa prensliğine bağlı bazı beyler, tam bir egemenlik önerdikleri zaman, o, bu geniş ülkeler hayali vaadine kendini kaptırmayarak, sade ve içtenlikli bir red cevabı vermişti[695]. Tacirleri bütün ülkede serbestçe alışveriş etmek hakkına sahip oldukları gibi, Achaïa prensleriyle olan ilişkileri de Venedik'e limanların daima açık bulundurulmasını sağlıyordu; onun istediği şey de bundan ibaretti. Ülkenin

[689] Sanuto'nun tanıklığına göre "Murat SS. XXII, 536" ve keza "*Annal. Jan.*, s. 125" de bunun hemen ardından eklenmiş olan bir haşiyeye göre, gerçekten onun, oraları onlara terk etmiş olduğu görünüyor.

[690] Dandolo, s. 335; Sanut., *gös. yer.*

[691] Bkz. Buchon, *Mém. géogr.*, en préambule du *Livre de la conqueste*, XLII, ve Lelewel, *Géographie du Moyen âge, Atlas.*

[692] Hopf, *Griechenland*, a.g.e., s. 239.

[693] Lakédémonya arazisinin ancak dörtte biri muhafaza edilmişti; fakat bu arazi henüz hemen tamamıyle düşmanın elinde idi, ve onu yeni baştan fethetmek gerekmişti; bundan dolayı bu kaydın hiç yokmuş gibi kaldığı görülmektedir.

[694] Temmuz 1209. Taf. ve Thom. II, 96-100.

[695] Hopf, *a.g.e.*, s. 406. Deliller için *Coll. des doc. ined., nouv mélang. hist.* III, 54-57 (= *Commen. reg.* I, 231, no. 277, 278)'e bkz.

ürünleri zaten az miktarda idi : kuru üzüm, Corinthe üzümü[696], incir, zeytinyağı, bal ve balmumu[697], kırmızı boya (kermès), kızıl boya tohumu, ipek, şeker olup, bu son iki madde az miktarda ve adi cinstendi[698]. Venedik'in doğrudan doğruya hâkimiyetini kendisine sakladığı Mora'nın bu küçük köşesinde bile ticaret maddeleri hesaba katılmayacak şeylerdi : Bununla birlikte, oranın ürettiği şarap ve zeytinyağı ile, Coron dolaylarının kırmızı boyası büyük bir üne sahipti[699]. Mora'nın güney ucundaki sömürgelerinde Venedik'liler buranın ancak yerine değer veriyorlardı. Venedik senatosunun bir sözleşmesinde[700] Modon ve Coron oldukça ilgi çekici deyimlerle işaret edilmişlerdir : "bir başın iki gözü = *oculi capitales communis*". Gerçekten Batıdan kalkarak Akdeniz'in doğu kısmına, Adalar denizi, Karadeniz yahut Azak denizine doğru hareket eden hemen bütün tüccar gemileri bu iki limanın önünden geçiyorlardı. Şu halde bunlar orada cumhuriyetin iki mükemmel gözetleme noktası idi ki, oradan Doğu sularında bulunan gerek dostların ve gerek düşmanların bütün hareketlerini gözetebilirlerdi. Bundan başka bunlar, onun Doğu seyahatlerine çıkan gemilerinin gidiş ve dönüşlerinde iki uygun durak, güvenilir ve en iyi iki barınak idiler. Bundan dolayı, birinci derecede birer deniz istasyonu haline getirilmeleri için, tahkimat, silâh ve teçhizat türünden hiç bir şey esirgenmiyordu. Bu sömürgelerin belirli nitelikleri her şeyden önce askerî olduğu için, yönetimleri birtakım Castellan (şato valileri)'lara verilmişti; orada bunlardan en azından iki ve oldukça uzun bir zaman zarfında üç tanesi bulundu; nöbet nöbet Modon ve Coron'da otururlardı[701].

Venedik'liler Yunan kıtasının içinde fetihleri genişletmekten vazgeçmişlerse de, adalar için bunun tersini yapmışlardı : Zaten paylaşma antlaşmasında adalardan büyük bir kısmını kendilerine katmışlardı.

[696] Pegol., s. 107; Uzz., s. 89 vd.

[697] Piloti, s. 375.

[698] Bu son üç üründen, fırsatı gelince tekrar söz açacağım.

[699] Bened. Petrob., Stubbs tabı, II, 199; Buondelmonti, *Liber insularum archipelagi*, s. 63; *Viaggi di Lion. Prescobaldi*, s. 16; Röhricht ve Meisner, *Deutsche Pilgerreisen*, s. 135, 251.

[700] Acte du 30 Mars 1375, Hopf, *a.g.e.*, LXXXVI, 10.'da anılmıştır.

[701] Thomas, *Die ältesten Verordnungen der Venetianer für auswärtige Angelegenheiten*; *ds. Abh. der Münchn. Akad. Cl.* 1, cild. XIII, sect. 1, s. 20-22; Hopf, *Griechenland, Adı geç. eser.* LXXXV, 307 vd., 341 vd., 396, 440; LXXXVI, 10, 24.

Bütün bu adaları doğrudan doğruya mülk edinmek ve tassarruf etmek gerekli ve zorunlu görülmüyordu; fakat, bu adalardan düka veyahut cumhuriyet tarafından murahhas balyos bulunmıyanlarda hükümet etme yetkisini, her vesile ile anavatanın çıkarlarını savunma konusunda sadakatlerine güvenilebilen vatandaşların ellerine vermek yönüne önem veriliyordu : İşte bu nedenledir ki, onlara, kendilerine arazi olarak dağıtılmış olan adaların veyahut adalar aksamının Venedik'li olmayan kimselere asla bırakılmaması kesinlikle emrolunuyordu.

Korfu'da, 1203'te, Haçlı ordusu, projelerine muhalefet eden güçler bulmuştu; 1205'te, Venedik, Istanbul'a ilk Venedikıli patriki götüren küçük donanmanın oradan geçmesinden yararlanarak, ada üzerindeki yeni haklarını resmen ilân ettirdi ise de, aynı güçlük halâ devam etmekte idi. Bu sularda güvenle dolaşan Leone Vetrano adında Cenova'lı bir korsan, Korfu'luları direnmelerini sürdürmeleri için cesaret verip kışkırtıyordu : 1206'da, adanın başlıca istihkâmının düşürülmesi için büyük bir donanma göndermek gerekti : Vetrano mağlup ve esir edilerek öldürüldü [702]. 1207 de doj, tüm ada ve civarındaki bazı adalarla beraber bu kaleyi, orada sürekli olarak bir miktar ücretli asker bulundurmak, doj'a itaat etmek ve onu uyruk tanımak ve uyruklarından kendileri için sadakat yemini almak koşullarıyle, mülkün soydan geldiği düşüncesiyle on soylu kişiye verdi. Yeni beyler, doğal olarak bütün siyasal sorunlarda cumhuriyet tarafını tutacaklarına söz verdikleri gibi, fazla olarak da, onların ticarî çıkarlarını gözetmeyi, onun kadırgalarını iyi karşılamayı, Venedik tacirlerinin serbest alışveriş etmelerini sürekli olarak gerçekleştirmeyi ve onların ticaret eşyalarının serbestçe [703] ithal ve ihracına izin vermeyi taahhüt ettiler. Bu yönetim biçimi uzun sürmedi. Korfu, görünüşe göre, hemen hemen Draç'la [704] aynı devirde, Venedik'in fütühat seyrini durduramadığı Epir despotunun eline düştü, ve kırk seneden fazla bir zaman onun ve haleflerinin elinde kaldı : Bu despotlar, aynı zamanda, Korfu'nun komşusu olan Aya Mavri'nin de hâkimi idiler, ve ileride göreceğimiz gibi, Venedik, Yunan denizinin bu önemli istasyonunu mülkleri arasında saymayı başarmadan önce pek çok zaman sabır göstermek ve beklemek zorunluluğunu duydu.

[702] Dandolo, s. 334.

[703] Taf. ve Thom. II, 54-59.

[704] Her halde *Liber plegiorum* (s. 148), Korfu'dan 1228'de Rumların elinde bulunan bir ada olarak söz açmaktadır.

Korfu ve Aya Mavri (Leucade)'den başka, 1204'teki paylaşma antlaşması, Kefalonya ve Zanta adalarını da ona vermişti : Halbuki, onların birkaç yıldan beri Rum imparatorluğuna bağlı olmadıkları unutulmuştu; Güney İtalya'daki Normanlar 1185'te bu adaları adı geçen imparatorluktan ayırmışlardı, ve bunlar bu devirden itibaren ayrıca bir kontluk teşkil ediyorlardı : Bilinen ilk kontları Sicilya Krallığının vasalları idiler; daha sonra bunlar Achaïa Prensliğinin baronları arasında görünürler[705]. Dördüncü Haçlı Seferi sırasında burada hüküm süren beyin ismi Matteo (Majo) idi; bu, 1238'e kadar yaşamıştır; Venedik'li tarihçi Dandolo, bunu *nobilis gallicus* yani Fransa'lı soylu diye niteler (belki Norman ırkına mensup olduğundan dolayı böyle), ve onun 1209'da Venedik'e sadakat yemini ettiğini ve vergi vermeyi vadeylediğini ileri sürer. Şüphesizdir ki, bununla Venedik arasında bir uzlaşma olmuş ve bu uzlaşma gereğince Venedik onun her iki ada üzerindeki egemenliğini tanımıştı.

Yunan denizinden Adalar denizine geçelim. Orada Venedik'in hissesi olarak *Cyclade*'ları buluyoruz. Bunları işgal etmek gerekiyordu; halbuki, bu kolay değildi; çünkü birtakım korsanların yardımlarını gören adalar halkı ile uğraşmak da gerekmekteydi : Bu işgal işine girişmek için gerekli cesareti kendilerinde bulan ve doğacak masrafa dayanabilecek kadar paraları olan birtakım soylular kendileri ortaya çıktılar : Hükümet bunlara hukukunu terketti; bunu yapmakta bir sakınca yoktu. 1207'de çok sayıda Venedik'li deniz haydutları (flibustier) Istanbul'da toplandılar, ve *Marco Sanudo'nun* başkanlığı altında sefere giriştiler; sefer istendiği gibi başarıyle sonuçlandı. Sanudo, zafer ödülü olarak, bu adaların önemlisi olan Naxos adasıyla, bunun etrafındaki büyük ve küçük diğer birçok adaları aldı : Fazla olarak, aynı muharebede zaptedilmiş olan diğer adalar üzerindeki uyrukluk hakları ona verildiği gibi, İstanbul İmparatoru da ona *Naxos dükası* unvanını bahşeyledi[706]. Diğer Cyclade adaları, onun eski arkadaşları olup bundan böyle vasalları olacak olanlar arasında paylaşıldı : işte bu suretle Marino Dandolo Andros'u aldı[707]; Geremia ve Andrea Ghisi kardeşler Tinos ve Mykonos ile fazla olarak

[705] Hopf., *a.g.e.*, LXXXV, s. 181 vd., 257, 314 vd, 331 ilâh. Tam liste ayni ciltte bulunmaktadır (s. 421, not 53.) Şunlara bkz. Buchon, *Recherches historiques sur la principauté française de Morée*, I (1845), s. LXXXII vd.; II, s. 478-481.

[706] Hopf, *Griechenland, a.g.e.*, s. 222 vd., 308.

[707] Hopf, *Geschichte von Andros*, s. 36 vd.

Domenico Michiel ve Pietro Giustiniani[708] ile paylaştıkları Sériphos ve Keos'un bir parçasını aldılar; daha sonra, İznik Rum imparatoru olan Jean Vatatzès, Geremia Ghisi'ye fazla olarak Amourgos'un doğu kısmını da bağışladı. Leonardo Foscolo, Adalar denizinin güney kısmında küçük Namfio (Anaphé) adasını, Jacopo Barozzi, büyük Santorin adasını aldı[709]. Fakat Sanudo ve arkadaşları Cyclade adalariyle yetinmemişlerdi; bunlar girişimlerini komşu ülkelere doğru ilerlettiler; işte bu suretle Giovanni Quirini Sporade'lardan biri olan Stampalia[710] (Astropalaea)yı zaptetti, öbür taraftan Marco Venier ile Jacopo Viaro güney-batıya giderek biri Cérigo, öbürü Cérigotto adalarını işgal ederek bunlar da birer markilik meydana getirdiler[711]. Zaten bu sergüzeştçiler Istanbul İmparatorunun yurtluğuna saldırıdan çekinmiyorlardı; Adalar denizinin kuzey ve doğusunda bulunan birçok adalar onun hissesine düşmüş olup bunlardan bazıları oldukça büyüktü : fakat onun Flaman ve Fransızlardan oluşan şövalyeleri nasıl asıl kara yurtluklarını tercih ediyorlarsa, denize alışmış olan Venedik'lilerin de bu adaları işgal etmeleri büyük bir olasılıkla onun canını sıkmıyordu. Filocalo *Navigajoso* büyük Limni adasında yerleştiği gibi[712], önceden adı geçen Ghisi kardeşler, Cyclade'larda evvelce zaptettikleri adalara Eğriboz[713] adasının doğusundaki kuzey Sporade'lardan Skyros, Sçopelos, Skyathos Khelidromi adalarını da kattılar. Bu adaların Venedik ırkından olan prenslerinden iki önemlisi : Naxos[714] dükası ile *Limni* büyük dükasının hükümdarı, anavatanları değil, fakat imparator idi; o surette ki, Naxos dükasının tımarlarını tutmakta olan az önemli beylerin pek çoğu imparatorun ikinci derecede uyrukları bulunuyorlardı. Venedik kendi çabalarının sonucu olan adaları ellerinde tutmakta olanlardan uyrukluk ilkelerine

[708] Hopf, *Ghisi, ds.* Ersch et Gruber, LXVI, 336; *Giustiniani*, a.g.e., LXVIII, 303, Michieli, ds. *Veneto-byzantinische Analecten* (*Sitzungsberichte der Wiener Akad., philos. hist. Cl.* 1859, XXXII, 426 vd).

[709] Hopf, *Veneto-byz. Analecten*, a.g.e., 499 vd., 378 vd.

[710] Hopf, *a.g.e.*, s. 461 vd.

[711] Hopf, *Griechenland*, Ersch et Gruber'de, LXXXV, 223; krş. *Archiv. Venet.* XVII, 263; XVIII, 61.

[712] Hopf, *Veneto-byzant. Analecten*, s. 496.

[713] Hopf, *Ghisi, a.g.e.*

[714] Bu prensler hakkında, dük Marco II'nin ilgiçekici beyanatına bkz. Hopf, *Nachträge zur Geschichte von Andros, Sitzungsberichte der Wiener Akad., philos. hist. Cl.*, 1856, XXI, 242 vd.

uymayı isteme hakkına sahipti; fakat Venedik hükümeti bu vesile ile bir kavga çıkarmaktan sakınacak kadar tedbirli idi : O, asıl kendi politikasına önem veriyor, ve her iki prensi Venedik'in uyrukları sırasına koyma işini olayların doğuşuna bırakıyordu. Şimdilik kendini mutlu sayacak bir halde bulunuyordu; Yunan adalarının en büyük kısmı Venedik vatandaşlarının ellerine düşmüştü : Esaslı nokta bu idi. Aslında, bu Venedik'lilerin bir beylik kurdukları her yerde, hükümet merkezlerinin etrafı İtalyan göçmenleriyle çevriliyordu; oralarda, evvelce, Venedik ticareti için korkunç bir tehlike yaratan korsan yuvalarından başka bir şeye raslanmaz ki. Şimdi, Venedik kaptan ve tacirlerinin, iyi karşılanacaklarından ve bir sığınma ve himaye isteyebileceklerinden emin oldukları birtakım dost limanlar ve müstahkem ve emin sığıntı mahalleri bulunuyordu, ve bu adaların hâkimleri bazan buralarda halâ korsanların varlığına dayanabiliyorlarsa bile, bunlar artık Venedik gemileri için bir tehlike değillerdi. Aslında onları izleyerek gelmiş olan göçmenler, uluslarına özgü ticaret yeteneğinden soyunmuş değillerdi, o surette ki, gittikçe büyüyen bir alışveriş, evvelâ iki ada arasında, sonra adalar ile Yunanistan'ın içinde, ve nihayet adalar ile Venedik arasında genişlemekte ve gelişmekte gecikmedi. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu adalardan bazıları, hattâ kendi halkını besleyemiyecek kadar fakir birtakım çıplak kayalıklardan başka bir şey değildi; diğerleri ise, tersine hisselerine düşen şeyi ticaret sahasına gönderiyorlardı : Bunlar özellikle hububat, reçeller, zeytinyağı, bal ve balmumu, pamuk, yün ve ipek idi[715]. Orta zamanlarda Yunan adalarının balı, Santorin'in peyniri Mısır'a kadar ihraç olunurdu[716] : Nisyros'un kükürdü bir ticaret maddesi idi; Naxos zımparası ile ünlü idi[717]; o zamanlar Paros adasının mermer ocakları halâ işletilmekte olduğu ve bu adanın, mermerlerini yalnız Sakız'a değil, hattâ Venedik'e kadar gönderdiği ispat olun-

[715] Örneğin Thermia bahsinde, Buondelmonti (*Liber insul. Archipelagi*, éd. Sinner, s. 85) şöyle yazıyor : "in vino blado sericoque carnibus bene habetur." Volkanik Santorin adasının şarabı ünlüdür; orada pamuk ziraati de yapılırdı; Hopf, *Veneto-byzant. Analecten*, s. 394: Caumont (s. 86), Santorin ve Namfio'da pamuk tarlaları görmüştür.

[716] Piloti, s. 376.

[717] Buondelm., s. 76 vd., 96. bkz. Ross, *Reisen auf den griechischen Inseln*, I, 41; II, 78.

muştur[718]. Görülüyor ki bu adaları kendine maletme, Venedik ticaretinin büyük oranda artmasını sağlıyordu.

Güneyde *Girit* adası, Venedik'in Yunan sularındaki koloni silsilesini iyi bir surette sonuçlandırıyordu. Venedik'in bu ada üzerindeki egemenlik haklarının öncesi 1204 antlaşmasına kadar çıkmaz; bu devirde Girit'in, zaten Venedik'e ait olması nedeniyle adı geçen antlaşma anılmamıştır. Dördüncü Haçlı Seferi sırasında, haçlıların, sonradan devirmek üzre, tahta çıkardıkları hükümdar Alexis l'Ange, bu adayı marquis de Montferrat'ya vermişti. Öyle görünüyor ki, Alexis'e halef olacak olan, Latin İmparatorun seçimi sırasında Girit ile Rum İmparatorluğunun Asya vilâyetleri, iki adaydan kazanamıyan aday Montferrat markisi oldu; şu halde Girit adasında kendine maletme, onun daha da artarak hakkı olmuştu. Bu olay, İmparatorun seçiliş biçimini yansıtması yönünden tek kaynak olan Geoffroi de Villehardouin'in vekayinamesinde anlatılmıştır; fakat elde bulunan yazma eserler söz konusu sorun hakkında başka türlü yazılar arzetmektedir : Bazıları *isle de Crète* kaydediyor, fakat eserin son basımcısı olan Wailly haklı olarak, Buchon'un oyuna uyarak, *isle de Grèce*[719] şeklini yeğliyor ki bu, bu devirde Mora yarımadasına oldukça çok defa verilen bir isimdir[720]. Her ne olursa olsun, Boniface, 12 Ağustos 1204 antlaşması gereğince Alexis'in bağışladığı adasını, Yunanistan'ın batı kısmında[721] bulunan ve Girit kadar önemli arazi ile mübadele suretiyle, doj Dandolo'ya bıraktığını hatırlatmaktan başka bir şey yapmadı. Bu terk ve ferağın iki nedeni vardı : Evvelâ, doj ile uyuşmak istiyordu, çünkü İmparator ile olan ilişkileri son derecede gergin olup elbette bir gün doja muhtaç olacaktı; ikincisi, karadaki seferleri ona çok pahalıya mal olmuştu ve bir deniz seferinin gerektireceği zahmet ve masraflardan bu suretle kurtulmak elbette daha çok istenirdi. Gerçekten Girit'i işgal etmeden önce onu fethetmek gerekiyordu. Buna hazırlanıldığı sırada ada henüz Rumların elinde bulunuyor-

[718] Cyriacus Anconitanus, ds. Targioni-Tozzetti, *Relazioni d'alcuni viaggi fatti in Toscana*, V (Firenze 1773), s. 424; Buondelm., *gös. yer.* s. 94; Fel. Fabri, *Evagatorium*, III, 264, 299.

[719] Geoffroy de Villehardouin, éd. de Wailly, s. 152-156.

[720] Meselâ bak: Henri de Valenciennes (Geoffroy'un müzeyyili); *Ayni eser.* s. 354.

[721] Taf. et Thom. I, 512 vd; *Monum. hist. patr. Chartae*, I, 1112 vd.

du [722]. Cumhuriyet, başlangıçtan itibaren duraksar görünmek hatasında bulundu; patrik Morosini'yi Istanbul'a götürecek olan küçük donanmaya, Girit'ten geçerken, Spinalonga kalesine (Kandiya'nın doğusunda) az miktar muhafız asker bırakması emrini vermekle yetindi. Sicilya Krallığının uyruklarından olduğu halde, her şeyden önce vatanı olan Cenova'nın [723] deniz ve ticaret gücü için çaba gösteren *Malta kontu Enrico Pescatore* Venedik'lilerin Yunanistan'daki ilerlemelerine gem vurmak için uygun zamanın geldiğine hükmetti. 1205'te, Yunan sularına, orada Cenova'nın düşmanlarına mümkün olan her fenalığı yapmak göreviyle, üç harb gemisi göndermek suretiyle işe başladı; Venediğin iki gemisini bilfiil yakaladılar [724]; 1206'da, Girit'e gönderilecek olan bir sefer heyetinin bizzat başına geçti, ve hemen adanın tümünün egemeni oldu [725]. Bu durumundan gururlanarak *comes Maltae* unvanına *dominus Cretae* [726] unvanını ekledi ve o civardaki adalar ile sahillerin zaptına girişmek niyetinde olduğunu gösterdi. Daha sonraki bazı vekayinamelere inanmak gerekirse, adada yerleşmiş olan Cenova tacirleri, derhal dört konsolosun idaresi altında bucaklar kurmuşlardı [727]. Fakat çok tuhaf bir raslantı sonucu olarak, bu konsolosların adları, 1204 yılı için yapılmış olan vekayinamelerde tamamiyle İskenderiye konsoloslarının adları olarak bulunmaktadır [728]; bu ayrıntılar bütün rivayetin şüpheliliğini göstermeye yetmektedir. Kont Enrico'nun Girit'te yerleştiği aynı yıl içinde Venedik de oraya büyük bir donanma gönderdi ve adanın bir kısmını tekrar zaptetti; Enrico kendisini adım adım savundu; fakat nihayet, 1207'de, adanın başkenti ve öbür kısımları Venedik'-

[722] *Hist. duc. Venet., gös. yer*, s. 95.

[723] "Vir egregius et amator Januensium honoris :" *Annal. Jan.* s. 121; *L'Hist. duc. Venet.*, a.g.e., Onu "Januensis civis" diye niteliyor. Bu bildirme hiç şüphesiz esaslıdır; zira bu "Henri"nin oğlu "Nicolas (Nicolosus)"nın onu, kontluğu içinde izlemediği bilinmektedir o, resmî görevler kazandığı Cenova'da yaşıyordu; bkz. Papon, *Histoire de Provence*, II, Preuves, No. 51; *Annal. Jan.* ad. an. 1243, s. 209. Enrico'nun karısı da Cenovalı bir ailedendi (Castello); bkz. Canale, *Nuova istoria di Genova*, II, 440.

[724] *Annal. Jan.* s. 124.

[725] *Hist. duc. Venet.*, gös. yer; *Annal. Jan.*, s. 125 Dand. s. 335.

[726] Onu 1208'de bu unvanla buluyoruz : *Lib. jur.* I, 540; ve 1210'da da aynı unvanı taşır : *a.g.e.*, 553.

[727] Pagano, *Delle imprese e del dominio dei Genovesi nella Grecia*, s. 12.

[728] *Annal. Jan.*, s. 122.

lilerin elinde kaldı[729]. 1208'de Enrico, vatanının kendisine gönderdiği takviye birlikleri sayesinde, tekrar savaşa girişebildi; talih başlangıçta onun yüzüne güldü, hattâ Venedik amirali Ranieri'yi esir bile etti; fakat, ikinci bir donanmanın gelişi onu geri çekilmeye zorladı[730]. 1210'da, Enrico, Cenova Cumhuriyetini bir daha yardıma çağırdı: Hükümet, evvelâ, diplomasi yoluyla araya girmeye çalıştı; sonra, Venedik, onunla bir uyuşmadan söz edildiğini dinlemeyi bile reddettiği için, ona bir donanma gönderdi[731], ve birtakım vatansever vatandaşlar, seferin giderlerini kapatmak amacıyle bir yardım defteri açtılar[732]. Bu avanslara karşılık, Pescatore, yardıma katılanlara âcil bir ödeme vadetti, ve yönetimindeki Gozzo adasının gelirini bunlardan bazılarına güvence olarak verdi; öte yandan (25 Temmuz 1210) antlaşmasıyle anavatana karşı, fethetmek üzre bulunduğu adanın[733] şehirlerinden her birinde Ceneviz'lere kilise ile beraber bir mahalle, pazar, hamam ve fırın, bundan başka, dört şehirde özel bir mahkeme vermeyi taahhüt ediyordu; ve nihayet mutlak bir ticaret serbestliği vaadediyordu. Cumhuriyet tarafından yapılmış avansların toplamı olan 18.000 liraya gelince, onu taksitle ödemeyi ve bundan başka yılda 1000 hyperpre ve bir meşru erkek varisi olmaksızın öldüğü takdirde adanın mülkiyetini vasiyetle ona bırakmayı öneriyordu[734]. Venedik yahut Ceneviz kaynaklarından hiç biri bu seferin devamı sırasında Malta kontunun durumu ve harekâtı ve yaptıkları hakkında bize bilgi vermiyor. Gerçek olan bir şey varsa, o da şudur ki, ada Venedik'in tasarrufu altında kalmış ve her iki cumhuriyet arasında 1212'de imza edilen antlaşmada Cenova cumhuriyeti dolayısıyla vazgeçmiştir : Bizzat Kont Enrico bu antlaşmaya uyacağına ve bunu da Venedik'e karşı tekrar çarpışmaya başladığı takdirde bizzat kendi vatanının kuvvetlerinin kendisine çevrildiğini görmek cezasıyla pekiştirerek yemin etmek zorunda kaldı[735]. Aynı koşul, arkadaşı, Siraküza

[729] Dandolo, s. 335; *Hist. duc. Venet., gös. yer.*; Da Canale, ds. *l'Archiv. Stor. Ital.* VIII, 347.

[730] *Annal. Jan*, s. 127; Dand., *gös. yer.*

[731] *Annal. Jan*, s. 129.

[732] *Lib. jur.* I, 554. Pagano'da (*gös. yer*, s. 15) arşivlerdeki bir belgede bulunan bir örneğe bakınız.

[733] "Si insulam Crete dante domino contra Venetos subjugabimus."

[734] *Lib. jur.* I, 553 vd.

[735] Canale (*Nuova istoria di Genova*, II, 17) bu antlaşmanın bir parçasını yayımlamıştır; o, özet olarak şu eserde de bulunur: *Annal. Jan.*, s. 132.

kontu *Alemanno da Costa*'ya da kabul ettirildi. Verdiği söze rağmen, bu beriki, 1217'de, Girit'e bir sefer yapmak amacıyla bir korsan donanması kurdu; bu saldırı ona, bir yıl Venedik'te tutsak olarak kalmaya mal oldu; fazla olarak da [736], kendisinden istenilen tazminatı vermek için büyük oranda borca girdi.

Girit'te Venedik hükümeti için güçlük doğuran neden, dış düşmanlar değildi : Adaya bağımsız ve kavgacı bir halk yerleşmişti. Gizlice yapılan kışkırtmanın ve İznik İmparatoru Jean Vatatzès'in yardım vaadlerinin etkisiyle sık sık doğan isyanlar, birçok kez de endişe yaratacak bir durum almıştı : Etkili biçimde ceza tedbirlerine başvurmak gerekiyordu. Girit adasıyla Venedik arasında çözülmez bağlar oluşturmak isteyen cumhuriyet yönetimi, memleketin bütün bölgelerinde Venedik'li vatandaşlara birtakım arazi ve bunları, büyük parçalar patricien'lere ve küçükler plébéien'lere olmak ve, ya doğrudan doğruya kendisinden gelen varislere terketmek veyahut alıcı mutlaka Venedik'li olmak şartiyle başkasına satmak hakkı ile birlikte, verdi. Büyük emlâk şövalyelerin, küçükler de piyade askerlerinin tımarlarını oluşturuyordu; bunların mutasarrıfları, Kandiye dükasının isteği üzerine asker toplamak zorunda idiler; bunlar, barış zamanında, ticaretle meşgul olmakta serbest idiler. Sonra, bu tımar usulüne daha fazla kapsam kazandırıldı [737]. Cumhuriyet kendisi için sahiller boyunca uzanan dar bir arazi parçasıyla merkezden başka bir şey bırakmadı : Oraya bir düka (vali) atadı; bunlar, âdet olduğu gibi, iki yıl süreyle atanıyor, ve adayı iki *consiliarii* (müşavir) ve iki meclisle beraber yönetiyorlardı. Koloni, yerli Rumların birçok kez yinelenen isyanları dolayısıyle, uzun zaman, başlangıçta olduğu gibi, askerî niteliğini korudu; bu isyanlar kolonları askerlik mesleğinde devama zorluyordu; ve bundan başka, çok defa onların ticaretlerine sekte vurmak gibi bir sakıncası da vardı; fakat ada, dünyanın başlıca ticaret yolu üzerinde bulunduğundan, çeşitli kaynaklardan gelen ticaret mallarını bulmak ve kendi tarlalarının, bağlarının ve kovanlarının ilâh. ürünlerini sevk ve ihraç etmek onlar için kolaydı. Girit, buğday [738], bal, balmumu, peynir [739], ve alelâde ve bol çeşidi olan bu gıdaların haricinde olarak

[736] *Annal. Jan.*, s. 138; *Hist. duc. Venet.*, gös. yer.; *Lib. jur.* I, 613, 819.
[737] Taf. et Thom. II, 129 vd., 234 ve s. 314, 470, vd.
[738] Fel. Fabri, III, 280; *Commem. regesti*, I, 50, No. 233.
[739] Piloti, s. 376; Aboulf., Reinaud çevirisi, II, 276; Taf. et Thom. III, 254.

da ünlü Malvoisie şarabı[740], şeker, pamuk, kırmızı boya ve Girit ağacı (cistus cretensis) üretiyordu[741]. Her taraftan yüzlerce gemi adanın şaraplarını almaya geliyordu; Mısır'ın büyük adamları, kendilerine lâyık bu nefis içkiyi gizlice aldırıyorlardı[742]. Fakat, hiç bir ulus bütün bu ürünü Venedik'liler kadar yararlı koşullar altında elde edemiyordu; çünkü her ne kadar işler bir dereceye kadar kendiliğinden gidiyorsa da, kolonların Venedik'lilere satılan ticaret eşyası üzerine vergi koymamaları kesinlikle kararlaştırılmıştı[743].

Bu adaya sahip olmayı Venedik için son derecede kıymetlendiren şey, onun gerçekten olağanüstü olan tarımsal değeri değildi; fakat en çok dünyanın üç tarafından gelen yolların birleştikleri noktada özellikle elverişli olan durumu idi. Batıdan gelip Suriye ve Mısır'a giden büyük yolun üzerinde, Girit başlıca ticaret istasyonu idi. Fransa ve İspanya'nın ticaret gemileri çok defa, adayı sol tarafta bırakarak, denizi dosdoğru, kestirmeden geçerlerdi. Fakat İtalyanlar için bu, büsbütün başka idi. Örneğin Ceneviz'ler ve Piza'lılar Suriye'ye ve Mısır'a doğru yelken açtıkları zaman, zorunlu olarak Mesina boğazından geçmek zorunda idiler; oradan itibaren, tamamı tamamına yarı yolda bulunan Girit adasında durmak daha elverişli geliyordu[744]. Venedik'liler gibi, Adriyatik denizinden gelenlere gelince, bunlar önce, Modon ve Coron önünden geçiyor ve bu iskelelere uğramaktan geri durmuyorlardı. Öyle görünüyor ki, bu limanlardan ayrıldıktan sonra, Suriye'ye gitmek üzre yola çıkmış olan hacı gemileri, özellikle Cyclade'lar ile Rodos'tan geçen en kestirme yolu tutarlardı; böyle olunca, bunlar Girit adasını sağ taraflarında bırakır-

[740] Fabri, *gös. yer*; Uzz. s. 106; Piloti, gös. yer.; Casola, s. 42; *Commem. regesti*, I, 238, No. 312. Bir Alman hacısı olan Pierre Rindfleisch, Kandiye'den Venedik'e giderken (1496) Malvoisie şarabı ile misket şarabı taşıyan bir filo üzerinde bulunuyordu; bkz. Röhricht et Meisner, *Deutsche Pilgerreisen*, s. 341: s. 325. Bundan başka, bu devirde, adanın şarap üretimi önemli ölçüde azalmıştı; 25 ilâ 30.000 fıçıdan 6 ilâ 7.000 fıçıya inmişti: Sanudo, *Diar.* II, 478, 628.

[741] Bilhassa ticaret maddelerine ayrılmış olan bölümdeki kanıtlara bakınız.

[742] Piloti, s. 376, 404; Hopf, *Griechenland*, *a.g.e.*, LXXXVI, 462. Pashley, (*Travels in Crete*, II, 51 vd.) Girit'in şarabı hakkında eski ve yeni yazarlardan birçok parçalar toplamıştır.

[743] Taf. et Thom. II, 132, 244 vd.

[744] "Insula de Creta est in medio viae inter Siciliam et Accaron:" *Gesta Ricardi*, éd. Stubbs, II, 198.

lardı[745]; hedefleri Mısır olduğunda ise, bazen Giriti sol taraflarında bırakarak, Modon'dan doğruca açık denize çıkıyorlardı[746]; fakat bu, arada bir olurdu; bunlar tersine çok defa Kandiye'ye uğrarlardı[747]; ticaret gemileri için genel kural bu idi. Mısır'a gitmek üzere oradan kalkınca, doğu ucuna kadar adanın sahillerini izlerlerdi; orada, Istanbul'dan veyahut Karadeniz'den Mısır için kuzeyden gelmiş olan gemilere kavuşurlar[748], ve bu berikiler de güzergâhlarında bulunan adaya uğramaktan geri kalmıyacakları için, bu suretle her iki yol güney doğrultusunda birbirleriyle birleşiyordu[749]. Görülüyor ki, Girit'e tam anlamıyle sahip olmayı sağlamak Venedik'liler için ne kadar önem taşıyordu : Bu, onların Suriye ve Mısır ile olan ticaretleri için sağlam bir dayanaktı; gemilerini, kaptanları adaya demir atmaksızın, yalnız adanın karşısından geçmekle yetindikleri zaman bile, oradan daha çok güvenle uzaklaşabiliyorlardı. Sırf siyasal yönden, adanın işgali, cumhuriyete, Adalar denizinin bütün küçük adaları üzerinde egemenlik ve üstünlük sağlıyordu : Hattâ daha uzağa gidilerek iddia edilebilir ki, Girit, Dördüncü Haçlı Seferinin sonucu olarak Yunanistan'da yerleşmiş olan Frank egemenliği için bir hayat sorunu idi[750].

Güneyde, Yunan sularında Girit adasının işgali ile kendilerine sağladıkları üstünlüğü yeterli görmeyen Venedik'liler, üstelik Adalar denizinin batısında Yunanistan'ın pek yakınında bir dayanak noktası daha meydana getirmek istiyorlardı. Paylaşma antlaşması gereğince Eğriboz adası onların hissesinden bir kısmı olacaktı (bu ada, antlaşmanın metninde birtakım işaretlerle, kuzeyde Oréos ve güneyde

[745] Nic. d'Este, s. 113; Fabri, I, 166; Gumppenberg, *Reyssbuch des heil. Landes* s. 237.

[746] Frescobaldi, s. 19; Sigoli, s. 157; Gucci, s. 273.

[747] Casola, s. 42; Georg. Gemnicensis (Baumgarten), s. 470, 623.

[748] Girit dükas nın, Istanbul'dan Mısır'a gönderilmiş olan bazı tutsakları, adadan geçtikleri sırada, nasıl yakaladığını ve bunun da, tutsaklar kendisine gönderilmiş olan, Mısır sultanı ile bu prens arasında bir kavga ve anlaşmazlık çıkardığını göreceğiz.

[749] Bu nokta hakkında, şu eserdeki yararlı bölüme bkz. Sanudo, *Secr. fid. crüc.*, s. 69.

[750] 8 Eylül 1264 tarihinde doj Renier Zeno tarafından papa Urbain IV'e gönderilmiş olan bir mektupta, bilinen şu sözler okunur : "quod insula Cretae robur et fortitudo est imperii. quod per Latinos praesenti tempore possidetur" Taf. et Thom. III, 57.

Karystos ile gösterilmişti); fakat diğer noktalarda olduğu gibi, oraya vardıklarında da orayı birtakım gereksiz zorbalar tarafından zaptedilmiş buldular. Marquis de Montferrat'nın ordusu Yunanistan'ın kuzeyini ve merkezini istilâ ettiği zaman, onun arkadaşlarından bir Flaman şövalyesi : Jaques d'Avesnes, Eğriboz adası tarafına bir akın yapmıştı : Yanaşma kolay idi; çünkü bir köprü onu kıtaya bağlıyordu; bundan yararlanarak adaya bir miktar asker çıkardı ve, sonra özellikle ordusuna katılarak onu Mora'ya kadar izledi. Bu nedenle Egriboz adası marquis de Montferrat'nın fütuhatı ile kuşatılmış bulundu ve onun tarafından üç büyük tımara bölündü; işte bundan dolayıdır ki, bu adaya ilişkin belgelerde, Frank egemenliğinin bütün devamı sırasında, adanın sahipleri *Terzieri*, yahut *Tierciers* sıfatıyle işaret olunmuşlardır[751]. İşte böylece, Venedik tamamiyle yerini kaptırmış görünüyordu; fakat 1209'dan itibaren tiercier'lerin en önemlisi ve oralı olmasından ötürü Vérone'lu Ravano dalle Carceri, cumhuriyetin resmen hukukunu tanıyordu: Onun için bu, marquis de Boniface'la anlaşarak kendisine karşı isyan ettiği Latin imparatorunun uyruğundan çıkmaya bir vesile idi. Bununla birlikte, kendisini cumhuriyetin vassal uyruğu olarak ilân etti, ve diğer Frank senyörleriyle adanın Rum arhont'larının bu hususta kendisine uyması için nüfuzunu kullandı. Yılda 2100 hyperpre miktarındaki vergi ve ipekten yapılmış bir armağan bu uyrukluğun sözde kanıtları oluyordu. Eğriboz'da ve kendisine uygun gelen bütün şehirlerde kiliselere ve ticarethanelere sahip olabilmesi, Venedik için daha elverişli oldu; Venedik'lileri ilgilendiren bütün davalar onların uluslarından olan hâkimler karşısında savunulacaktı, ve Venedik'li tacirler adada tam özgür ve bağımsız olarak işlerini görebileceklerdi[752]. Ravano'nun ölümünde, karısı ve kızı, yeğenleri Marino ve Rizzardo, hemşerileri Alberto ve Guglielmo ayni itaat ve bağlılığı yenilediler, ve adanın arazisini oluşturan üç tımarı ikişer ikişer paylaştılar[753]. Başlangıçta, cumhuriyetin orada doğrudan doğruya kendisine ait olan emlâki pek azdı : Tek tek birkaç bina, Eğriboz'da, en önemlisi, önceden Ravano dalle Carceri'nin oturduğu yer iken, Venedik kolo-

[751] Hopf, *Griechenland*, a.g.e., LXXXV, 211. 225 vd.; *Ueberblick über die Schicksale v. Karystos* (*Sitzungsberichte der Wiener Akad. Hist. Phil. Cl.*, XI (1853), s. 564, vd.

[752] Taf. et Thom. II, 89-96.

[753] Aynı yazar II, 175-184.

nilerinin âdeti gereğince[754], hükümet konağı olmuş olan ev, birkaç mahalle, aynı şehirde birkaç kilise ve bunlar arasında Saint Marc kilisesi ile baş kilise[755], nihayet bir ticaret mağazası ile şarap pazarı[756] olan bir meydan. Venedik'in kiliselere ve pazar yerlerine tasarruf hakkını adanın diğer şehirlerinde de kullanıp kullanmadığı bilinmiyor. Fakat onun merkezde, Venedik'lilerle meskûn mahalle (*campus*)-nin merkezinde yerleşmiş bir balyos vardı; bu memur adayı iki müşavir (*consiliarii*)'in yardımıyla yönetir ve tüm adanın egemeni ve kendisine uyruk olunan senyörü sıfatıyle doju temsil eder ve bunun sağlanması için güçlü kuvvetlerle donanmış bulunurdu. Arazinin bir kısmı, gerek veraset ve gerek evlilik nedeniyle, yeni bir tiercier'in mal edinmesi altına geçtiğinde bu, balyostan tevcih beratı almadıkça ve arazisinden ona armağanlar sunmadıkça egemenlik hukukunu kullanamazdı. Bununla birlikte, öncedenberi, tiercier'ler aynı zamanda iki egemenin : Bir yandan Venedik Cumhuriyetinin, öte yandan Mora prensinin uyruğu idiler; Ravano dalle Carceri'nin varisesiyle Guillaume de Villehardouin evlendiği zaman, bu birleşme ona, adanın işlerine karışmak için yeni bir olanak kazandırdı ve bu, Venedik için bir yıkım oldu. Venedik balyos'larının en büyük uğraşları, adada kuvvetli komşularının nüfuzunu geçersiz bırakmağa çalışmaktı. Bu gizli mücadele, açık savaş halinde ortaya çıkmakla sonuçlandı; savaş kâh bir tarafa, kâh diğer tarafa uygun gelerek, iki yıl (1256-1258) sürdü, ve, Venedik'in Yunanistan'da sahip olduğu müttefiklerin yenilgisiyle sonuçlandı; cumhuriyet henüz görüşmelere girişebilirdi, fakat bütün başarı umudu o andan itibaren mahvolmuştu. Nihayet 1262'de barış yapıldı, fakat antlaşmanın koşullarından biri, Eğriboz kalesinin yıkılması idi; bu kale, ada ile Yunanistan arasına atılmış olan köprüye hâkim bulunuyor, ve sonuç olarak şehri ve adayı bu taraftan gelecek olan bütün saldırılara karşı koruyordu; cumhuriyet, önceki antlaşmalar gereğince, ada üzerindeki kazanılmış haklarını koruyordu; fakat adadaki hukukunu kullanmaya sürekli bir engel olan, Mora prenslerinin tiercier'ler üzerindeki "metbuiyet"ini bizzat onaylamak zorunda kaldı[757]. Adanın tek egemeni kalmak

[754] Aynı yazar II, 177, 181 vd.; III, 5, 10, 14; "Domus in qua habitat bajulus et capitaneus noster;" Sathas, *Doc. inéd.* II, 113.

[755] Taf. et Thom. II, 91, 94, 117 vd.; 181 vd.; 480 vd.; III, 15, 370-372.

[756] Aynı yazar II, 91, 94, 177, 181.

[757] Taf. et Thom. III, 46-55.

umudunu başka zamana bırakmak gerekiyordu. Aslında artık iç anlaşmazlıkların zamanı değildi: Rumlar Lâtin imparatorluğunu devirmişler ve tahta Michel Paléologue'u çıkarmışlardır; Franklar için hep birlikte, ortak düşmana karşı dayanmak ve kafa tutmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı. Şimdilik Venedik tacirleri, Eğriboz adasında, bizzat kendi ülkelerindeki kadar bir özgürlükle ve bir vergi vermeksizin, ve hattâ eşyayı satarken bizzat kendi ölçülerini kullanmak haklarıyle, ticaret yapıyorlardı[758]. Yabancı tacirler tarafından gümrüğe verilen rüsum, cumhuriyetin kasalarına giriyordu; ilk antlaşma gereğince[759] tiercier'lerin her yıl ödemek zorunda oldukları tımar vergisi 1256'da kaldırıldı, onun yerine yabancı tacirlerden alınan gümrük gelirleri konuldu[760]; adanın büyük bir verimlilik gücü vardı; ihracat maddeleri içinde buğday[761], şarap, zeytinyağı[762], balmumu ve bal[763], ipek[764] gösterilir. Bu sonuncuya gelince, öyle görünüyor ki bu, doğrudan doğruya adada yapılıyordu; çünkü, 1209 ve 1216 antlaşmaları gereğince, tiercier'ler her yıl doja bir top sırmalı ipek kumaş sunmakla yükümlü idiler; öte yandan, aynı belgelerden anlaşılıyor ki, ham ipek ve işlenmiş ipek (*seta et setae opera*) cumhuriyetin güvencesi altında, bunların elde ettikleri servetin bir bölüğünü oluşturuyordu[765].

Halmyros (Almyro, Armiro) şehrinden önce söz açmıştık[766]; Eğriboz adasının kuzeyinde, ve Golos = Volo körfezi üzerinde bulunan bu şehir Tesalya buğdaylarının çıkış yeri idi[767]. Paylaşma antlaşmasında komşusu ve adaşı olan diğer Almyri (*duo Almyri*) ile birlikte Venedik'in hissesine düşmeyen şehirlerdendi[768]; marquis de Montferrat Tesalya'yı zaptettiğinde bu şehir de onun tarafından, Guglielmo de Larsa adında Lombardıya'lı bir soyluya verilen tımarın bir kısmı idi; de Larsa bu kişinin oturduğu yer olan Larisse (Yenişe-

[758] Aynı yazar. II, 177, 182; III, 15, 48, 54.
[759] Aynı yazar. II, 90, 93, 176, 181.
[760] Aynı yazar. III, 14, 47, 53.
[761] Pegol., s. 145.
[762] Taf. et Thom. II, 177, 181, 183; III, 15.
[763] Pegol., gös. yer; Piloti; s. 375.
[764] Pegol., gös. yer.
[765] Taf. et Thom. II, 93, 95, 176, 179, 181, 183.
[766] Tafel, *De Thessalonica*, s. 495 vd. Taf. et Thom. I, 266, 488.
[767] Sanut., *Secr. fidel. cruc.*, s. 68.
[768] Taf. et Thom. I, 487.

hir)'in bozulmuş bir şeklidir[769]. Biz biliyoruz ki, Dördüncü Haçlı seferinden çok zaman önce, Venedik'lilerin "Almyro"da bir kolonileri vardı : Bütün Frank egemenliği zamanında onlar mülklerine ve kiliselerine sahip çıktıkça orada huzur ve güven içinde kaldılar[770].

Bu yoklamayı tamamlamak için, şimdi Adalar denizini müstekimen geçmek ve *Gelibolu yarımadasına* varmak gerekir : Burada paylaşma, antlaşma metnine uygun olarak yapılmıştı. Bunun en iyi bir kanıtı, 1206'ya doğru, bir yandan imparator Henri'nin murahhasları, öte yandan Venedik'in özel memuru (podestat) tarafından, arazinin sınırını çizmek için düzenlenen bir antlaşmada bulunur[771]. Gelibolu, Muntinianae ve Sigopotamos'u işgal eden Venedik'liler, Sisto, Plagia ve Potamia'nın[772] sahibi olan *Francigenae*'lerle sık sık kavga çıkarmışlardı; burada söz konusu edilen çekişme nedeni, başlıca yerlerin hisselerine düşen arazinin saptanması konusu idi. Bununla birlikte büyük paylaşma antlaşmasında, bu sayılan şehirlerden ilk üçü Venedik'in payına düşenin bir kısmıdır; sonuncular[773] Iplagia (η πλαγία[774]) ve Potamia haçlıların payına düşer; orada yalnız Sestos bulunmuyor, fakat onun yerine, komşusu olan, Maydos = Madytos[775] bulunuyor. Bütün bu şehirler içinde Venedik'liler için önem taşıyan yalnız *Gelibolu* idi. Ona, Çanakkale boğazında üstünlüğü sağlamak için ihtiyacı vardı. Bununla beraber, burayı önce Marco Dandolo ve Giacomo Viaro adında iki soyluya tımar olarak bıraktı ve, bu noktanın değerini bilen iki zat onu işgal ve tahkim etmek uyanıklığını gösterdi[776]; daha sonra oradan vazgeçtiler; Viaro; "Cérigotto" adasına girerek orada bir baronluk kurdu, Dandolo da Venedik'e döndü; bunun üzerine, Gelibolu doğrudan doğruya, cumhuriyetin Istanbul'da oturan podesta'sı tarafından yönetilen araziye

[769] Hopf, *Griechenland*, Adı geç. eser. LXXXV, s. 210.

[770] Taf. et Thom. II, 15; III, 23; *Docum. sulle relaz. tosc.* s. 89.

[771] Muratori, *Antiq. med. oevi*, III, 233 vd.

[772] Muntaner çevirisinden (II, 160) "sonradan, burun'un içerisinde (Gelibolu burnunun) "Potemo" ve "Cesto" (Sestos) ve "Medico" (Madytos) şehirleri vardır. Buraların her biri iyi bir yerdir, ilâh. . " diyor.

[773] Taf. et Thom, I, 468.

[774] Şimdiki halde de, Rum ırkına mensup sakinlerinin büyük kısmı buraya "Plagiari" ismini veriyorlar; Türkler onu "Bolayir" diye adlandırıyorlar (M. H. Kiepert tarafından haber verilmiştir.)

[775] Taf. Thom. I, 483.

[776] Dandolo, s, 334.

bağlandı[777]. Istanbul'a varmak için geçilmesi zorunlu olan bu dar kanal üzerinde, vatanlarının müstahkem bir noktaya raslaması Venedik gemilerinin kaptanları için çok önemli bulunuyordu. Fakat, oradan geçerken durmak için veyahut iş vesilesi çıkarmak için, Venedik'lilerin burada mülk edindiği zamandanberi, çok defa Marmara üzerindeki Panium, Tekirdağı ve Ereğli'yi tercih ederlerdi[778] : Şu nedenle ki, bu limanlar, özellikle Tekirdağı limanı[779], Trakya'nın zengin ovalarının buğdaylarına mahreç işini görüyordu. Zaten Venedik, vilâyetin ortasına kadar bayrağını dikmişti. O devre ilişkin belgelerde ortaçağdaki adı "Bergulae"[780] ve şimdiki adı Çatalburgaz yahut Lüleburgaz olan ve Bizans'tan Edirne'ye giden yolun üzerinde bulunan Arcadiople, Venedik şehri olmak üzre gösterilmişti[781]. Önce bir Flaman askerî birliği tarafından işgal edilmiş olan *Edirne* bile, paylaşma antlaşması gereğince, bir Venedik birliğine yerini terk etmek üzre, onlar tarafından boşaltılmak zorunda kalmıştı[782]. Aslında bu çok zaman sürmedi. Birkaç ay sonra, başkaldırmış olan halk Venedik'lileri kovdular; daha sonra bu, Théodore Branas adında Latin dostu bir Rumun kendilerine senyör olması şartıyle, yeniden Venedik'in egemenliğini kabul ettiler; oraya yerleştikten sonra bu adam, Venedik doj'unu kendisinin egemen olduğu bir uyruk olarak tanıdı (1206)[783]. Bütün bunlara rağmen, Venedik'in Edirne'deki egemenliği hep son derecede kararsız olmuştur.

Tersine *Istanbul*'da Venedik'lilerin yerleşmesi, Latin İmparatorluğunun bütün devamı sırasında, direnmenin bütün niteliklerini gösterdi. Rumlar zamanındaki eski mahalleleri birçok eklemelerle büyüdü[784]; çünkü, başkent de, imparatorluğun kalan kısmı üzerindeki aynı oranda, bunlarla diğer hak sahipleri arasında bölünmüş ve, imparatora dörtte biri[785] ve bunlara sekizde üçü düşmüştü[786]. Ül-

[777] Hopf, *Griechenland*, a.g.e., LXXXV, s. 222 vd.; *Liber plegiorum*, s. 52.

[778] Villehardouin, s. 136, 146.

[779] Brochart, *Advis directif*, ds. *Collect. des chron. belges*"de Namur, V, 306.

[780] Bak. "*Commentaire d'Hiéroclès par Wesseling*, Bonn tabı, s. 402 vd.

[781] Villehardouin, s. 124, 145.

[782] Aynı yazar. s. 108 vd. 110 vd. 124.

[783] Aynı yazar. s. 147; Nicét., s. 830; Taf. et Thom. II, 17-19.

[784] Taf. et Thom. II, 289, 298.

[785] "Lo quart de tote la conqueste et dedenz la cité et defors": Villeh. s. 136.

[786] Kont "Riant" tarafından yayımlanmış olan, kutsal eşyanın nakli hakkındaki *iki Venedik raporu* "yarısı" diyorlar: fakat bu yanlıştır; "*Exuviae sacrae Cpol.* I, 143, 185.

kelerine yeni kattıkları yerlerin eskilerden çok uzakta bulunmaması gerekir, çünkü başkenti sulayan akarsulardan biri (kanal yahut çay) "eski Venedik mahallesinden yenisine" geçiyordu[787]. Öyle sanılır ki, bu mahalleleri özellikle Haliç'in sonunda[788], Tekfur sarayı'na doğru olan alanda aramak gerekir[789]; fakat bu adı taşıyan saray imparatora kalmıştır[790]. Yeni çevresi içinde Venedik mahallesi, o vakit, şimdiki Saray Kapısı (Balat Kapısı)'nın[791] civarında bulunduğu halde, şimdi harap olmuş olan iç havuzu (*arsana*), ve bundan başka, gemilerin rahatça yanaşıp yük alma ve yüklerini boşaltmalarına uygun bir sıra iskeleleri kapsıyordu[792]. Bu gemilerle getirilmiş olan ticaret eşyasından büyük bir kısmını muhafaza altında bulundurmak için 1220'ye doğru podesta Jacques Tiepolo tarafından görkemli bir mağaza yaptırılmıştı[793]. Arazi üstünde gerçekleşen bu büyük kazanışın sonucu birçok kiliseler ve manastırlar kazanmak da oldu. Fetihten önce, Venediklilerin tasarrufu altında[794], St. Nicolas[795] ve St. Akindynos[796] gibi öbürlerinden ayırabilmek için *de embulo* (yani mahalle) dedikleri St. Marc ve Ste. Marie kiliseleri bulunuyordu; katılan mahalleler Pantépoptès manastırı[797] ve şimdi Zeyrek Yo-

[787] Taf. et Thom. II, 284, 292.

[788] Bu da "M. Paspati"nin görüşüdür, εύλλ. VII, vd.; βυξ. μελετ. 197 vd.

[789] Taf. et Thom. II, 48: "aquam quae est ab ultima turri de Virgioti (-ionti) versus Wlacherneon, quantumcunque extenditur possessio nostra, et a domo Marini Teupulo usque ad turrim, Wlachernam respicientem". Haçlıların, Istanbul'un ikinci zaptında içerisine girdikleri kuledir. "Euergetae"nin bozulmuş biçimi olan "Virgioti" adını taşıyordu? Da Canale, ds. *l'Archiv. stor. ital.*, *Append.*, VIII, 336, 718; M. Paspati, (Βυξ. μελ., s. 183) onun daha kesin olamıyacağını açıklıyor.

[790] Taf. et Thom. I, 447, 450.

[791] Aynı yazar. II, 284, 293; Hammer, *Constantinopolis und der Bosporus*, I, 21, 126-603.

[792] Aynı yazar. II, 4 vd. 11. 60.

[793] Flamin. Cornelli, *Eccl. venet.*, III, 99.

[794] Taf. et Thom. I, 167 vd. 280; II, 422; *Liber. jur.* I, 1352. 1341 de "Ste Marie" kilisesinde, yazmak için noter görevini yapan bir papaz bulunuyor; *Commem Reg.* II, 92, No. 530.

[795] Taf. et Thom. I, 280; *de embulo* unvanıyle bu kilisenin adı bulunuyor. Fl. Cornel., *gös. yer*, II, 259.

[796] Taf. et Thom. I, 67, 127, 381; II, 5, 10, 449 vd. Ughelli, *Ital. sacr.* V, 1133; *Archiv. Venet.* XX, 314 vd.

[797] Flamin. Cornel., *gös. yer.* VIII, 134 vd. Dandolo. s. 342 vd; Taf. et Thom. II, 423; bu manastırın yeri hakkında, bkz. Hammer a.g.e., I, 381, Dethier, *Der Bosphor und Constantinopel* (1867), s. 39; Paspati, Βυξ. μελετ. 313 vd. (ona göre bu manastır, Eski imaret Camiinden başka bir şey değildir.)

kuşu camii[798] olmuş olan Pantocrator[799] kilisesini ve gene şu anda Sulu Manastır denilen[800] Maria Périblepté manastırını kapsıyordu. Venedik emlâkini komşularınınkinden kesin olarak ayırmak ve büyük bir ihtimalle, hattâ onları anî bir saldırıdan korumak için ilk podesta Marino Geno derhal yeni bir sur[801] inşa ettirmeye başlamıştı; fakat, öyle sanılıyor ki, savunma araçları, gerçek bir iç kale (*castrum*)'de toplanmış bulunuyordu[802].

Istanbul doğal olarak, Venedik kolonisinin merkezinde bulunuyordu; aynı zamanda, orada, cumhuriyet için hayatî önemi olan öyle çıkarlar toplanmış bulunuyordu ki, bundan dolayı bir zamanlar doj'un ikametgâhını oraya nakletmek düşünülmüştü[803]. Herhalde bu görüş tasarı olarak kaldı, hattâ belki de ciddî olarak aslâ tartışılmadı. Istanbul'da ölen Enrico Dandolo'nun halefleri, hükümetlerinin, müttefikleri olan Latin imparatorları üzerinde, kendilerine sağladığı nüfuzdan yararlanarak, cumhuriyeti ve onun Yunanistan'daki arazisini Venedik'ten yönetmeyi sürdürdüler. Bununla beraber, bu andan itibaren ve bir buçuk yüzyılda[804], bunlar unvanlarına "dominator quartae partis et dimidiae *totius imperii Romaniae*" yani "tüm Roma imparatorluğunun dörtte bir buçuğunun sahip ve hükümdarı" unvanını ekledi̇ler; bir unvan ki, pek az abartı izi taşımaktadır; çünkü bu, her halde, paylaşma antlaşmasınca kabul edilmiş olan gerçeğin dile gelmesinden başka bir şey değildi; ve şunu da unutmamak gerektir ki, Venedik'in egemenliği, hem doğrudan doğruya kendi yetkilerini, hem de, hükümdarlarınca kendisinin uyrukluğu kabul edilmiş olan bir yığın küçük hükümetleri kapsıyordu. Istanbul'da doj bir *podesta* tarafından temsil edilmişti ki bu, hem başkentteki Venedik kolonisinin şefi, hem de Romanya'daki[805] bütün Venedik kolonisinin

[798] Hammer, a.g.e., I, 378 vd. 471; Dethier. a.g.e., Paspati, Βύζ. μελετ. 290, 309 vd.

[799] Taf. et Thom. II, 46, 348.

[800] Riant, *Exuviae Sacrae Cpol.* s. XCV, 135, 137 Paspati, Βύζ. μελετ. 379.

[801] Taf. et Thom. II, 48; III, 23.

[802] *Lib. jur.* I, 1352.

[803] Bu vak'a, daha sonraki devirde yaşamış bir tarihçi tarafından naklolunmuştur ki o da "Daniele Barbaro'dur; bkz. Hopf. *Griechenland* op. cit. LXXXV; 291.

[804] Giov. Delfino (1356-1361)'e kadar.

[805] "Venetorum in Romania potestas ejusdemque imperii super quartam et dimidiam dominator." Taf. et Thom. I, 567 vd.; II, 18, 206, 216, 221, 227, 254, 347; III, 23. Bununla beraber, 1205 senesi Ekim ayından itibaren, ilk podesta,

valisi idi. Bu podestaların birincisi olan Marino Geno, Dandolo'nun ölümünde, Istanbul'daki Venedik'lilerden oluşan bir şûra tarafından ve bu şûra üyeleri arasından seçildi; çünkü Dandolo'nun yerine güçlü ve direngen bir şefin geçmesi zorunlu idi; fakat Venedik, hukukunun böylesine gasbedilişini protesto etti, kolonlar her şeyden önce vatandaş oldukları için, ileride şeflerini seçmekten vazgeçtiler ve doj'un atayacağı şefi kabul edeceklerine yemin ettiler[806]. İşler bu şekli alınca, Marino Geno'dan sonra, bütün podesta'lar Venedik tarafından gönderildiler; bunların ne adları, ne görevlerinin süresi, ne kendilerine verilen *danışmanların* miktarı, bazen iki, bazan üç, bazan da beş ismi kapsayan listeler bulunduğu için, kesin olarak bilinmiyor : Yalnız şurası oldukça olasıdır ki, meclis tam olarak oluştuğunda, Venedik'te olduğu gibi, altı üyeden meydana geliyordu. Adlî işler için, podesta'nın yanında beş, belki de altı hâkim (*judices*), malî işler için de iki hazine vekili (*camerarii*) bulunuyordu[807]. Podestanın bu görevleri herkesin gözünde birinci derecede bir önem taşıyordu ki, taşıdığı unvan da zaten bunu tanıtlar. Bu unvan, sahibi üzerine, konsolos yahut balyos'unkinden büsbütün başka bir saygınlık çekiyordu. Zaten, doğrusunu söylemek gerekirse, denilebilir ki, Latin imparatorluğu rütbeler sırasında, Venedik podesta'sı (Bizans'lılarca ve prens anlamını taşıyan), "despot"u karşılamıştı; o, imparatorlarla saltanat şûrasının baronlarıyle, hukukuna kıskanç ve, parasına ve donanmalarına olan ihtiyaçtan dolayı tavsiyeleri ve istekleri önemsizce dinlenemeyecek olan müttefik bir devletin mümessili sıfat

uzaklıklarından dolayı, kendi toprakları içine giren Draç dükalığı ile Korfu adasından vazgeçiyordu; (Taf. et Thom. I, 569 vd.). Girit adası onun hükümet alanı içinde değildi; fakat bu ayrıcalık başlangıçtan bu yana böyle idi; çünkü o, paylaşma antlaşması kapsamına girmiyordu. Bilâkis Glos = Volo körfezindeki "Almyro"da bulunan emlâk onun yetkilerine bağlı bulunuyordu: Taf et Thom. II, 15.

[806] Taf. et Thom. I, 566 vd. Dandolo, s. 334.

[807] Taf. et Thom. I, 559 vd. 568, 570 vd. *II*, 6 vd. 19, 230; *Liber plegiorum*, s. 34. Bundan başka, 1205'ten itibaren, Istanbul kolonisinde, on, yirmi yıl önce Venedik'te vücude getirilmiş bir görev "Avogadore del comune" görevi bulunuyor ki bu, "commune" ile bireyler arasında ortaya çıkan çekişmeli işlerde "commune"ü temsil etmekten ibaretti: Taf et Thom. I, 560; Venedikliler ile Franklar arasındaki anlaşmazlıklar, imparator Henri ile Podesta M. Geno arasında, 1207'de kararlaştırılmış (Aynı yazar II, 49-52) ve Mösyö "Thomas"nın gösterdiği gibi, son zamanlardaki Roma hukukî ilkelerine dayanmış olan özel bir tüzük ile çözümlenerek düzeltilmiştir. Thomas : *Bulletin der Münchn. Akad. Gel. Anz.* 1854, XXXIX, No. 4, s. 26 - 28.

ve tavrıyle, görüşmelere girişiyordu; her imparator tahta çıkışı nedeniyle, ondan, antlaşmalarla Venedik'lilere sağlanmış olan hukuk ve yetkilerin yenilenme ve pekiştirilmesini istemekte kusur etmezdi. Kiliselerin yönetimi için, cardinal légat'larla ve patriklerle ilişkiler kuruyor ve onlarla yüze karşı en çetin ve en karışık sorunları görüşüyor, tartışıyordu. Ticaretin gelişmesiyle de uğraşıyor, ve bu amaca ulaşmak için, hiç durmaksızın komşu prenslerle görüşmelere girişiyordu. En sonu, Istanbul'da yerleşmiş veyahut oraya uğramış Venedik'lilerle vilâyet şehirlerinde veyahut adalarda oturanlar için o, en yüksek siyasal ve adlî makamları temsil ederdi [808].

Böyle önemli bir kişinin gözetimi altında bulunan koloniler, Istanbul'da olduğu gibi, bütün Yunan arazisi üzerinde tabiî, mutlu oluyorlardı. Eğer, siyasal açıdan, imparator hâlâ birinci rolü oynuyorsa, Venedik de, bu konuda, Yunanistan'ın, itirazsız olarak, birinci derecede ticarî devleti olmuştu. Ne imparator, ne de onun baronları ticarete karışmıyorlardı; onlar Venedikle asla rekabet etmiyorlardı. Komnen'lerden ve Ange'lardan aldıkları imtiyazlar sayesinde, o vakte kadar az çok başarıyle rekabete dayanabilmiş olan yalnız iki devlet : Cenova ve Piza, İmparatorluğun şimdiki sahiplerinin *kadiri kül* müttefiki karşısında sadece bir tarafa çekilmek ve ikinci yahut üçüncü derece ile yetinmek derecesine inmişlerdi. Bu nedenle girişilmiş olan bir savaşın sonucu bunların Yunan pazar ticaretinden büsbütün hariç bırakılmalarına neden olmuştu; gerçekten, Venedik'liler ile diğer Haçlılar arasında yapılmış ve daha sonra diğer bütün Latin imparatorları tarafından yenilenmiş olan antlaşmada, özel bir madde, Venedik'le savaş durumunda bulunan bir ulusun bütün bireylerinin imparatorluğa girmelerini ve orada kalmalarını yasaklıyordu [809].

Öyle anlaşılıyor ki, Latin imparatorluğunun kuruluşunu izleyen ilk zamanlarda, Venedik ile öbür iki cumhuriyet : Cenova ve Piza arasında bir savaş doğmuştur. *Historia ducum Veneticorum*, Piza'lıları başlarını çok yükseğe kaldırmış olmak ve, korsanlarının yarattığı korku ve dehşet aracılığıyla, deniz imparatorluğunu zaptetmek iddiasında bulunmakla suçlamakta ve, doj Pietro Ziani'ye, bunların

[808] *Le Liber plegiorum*, Istanbul podestasının yetki alanına giren bazı buyrukları ancak çıkmalarla göstermiştir; yazıktır.

[809] Taf et Thom. I, 448, 573; II, 229.

burnunu kırmış olmasından dolayı, şanlı bir unvan vermektedir[810]. Bu eser, tarih göstermiyor ama, bu doj'un, Piza'lılarla, hükümetinin son yılları sırasında, bizce bilinen ilişkilerine göre, bu olayların birinci yıla çıktığını kabul etmemiz gerekir (1205-1206); aslında bu olay başka hiç bir yerde anılmamıştır. Aynı zamanda hem Venedik'lilere, ve hem de, irsî düşmanları olan Ceneviz'lere karşı savaşı uzatabilecek bir halde bulunmayan Piza'lılar, Venedik'lilerle barış yapmaya karar verdiler, ve bu barış, içtenlikli birleşmeye dönüşmekte gecikmedi. 1206'da ilk barış girişiminde bulunan, Piza podesta'sı Gerardo Cortevecchia (*Curtevechie*) olmuştur[811]; bu sırada Venedik, Ceneviz'lerin eline düşmek tehlikesi karşısında bulunan Girit'i kurtarmak için sahip olduğu bütün kuvvetleri bir araya getirmek zorunda kalmıştı, ve öte yandan Piza'lılar da birçok yıllardanberi, onlara (Cenevizlere) karşı Sicilya ve Sardenya'da savaşıyorlardı; doj Pietro Ziani, kendisine uzatılan eli kabul etti, ve, 2 Temmuzda, Piza elçileriyle bir ittifak antlaşması yapıldı ki, bununla her iki donanmanın Mesina yukarılarında birleşmeleri, ve Ceneviz'lere her nerede raslarlarsa saldırmaları ortaklaşa kararlaştırıldı. Antlaşma, 5 Ağustosta, Piza'da onaylandı[812]. Bundan sonra ne olduğunu bilmiyoruz, tarih bu konuda bir şey söylemiyor[813]. 1214'te imzalanan ikinci bir antlaşma[814] ile Venedik'liler, Piza'lılara karşı yapılacak bütün deniz haydutluğu işlerini yasak

[810] Gös.yer, s. 95. "Pisanos .... de cursu et potestate pelagi taliter profugavit, quod parvam habent potestatem et audatiam navigandi.

[811] Belgenin tarihi 1207'dir, yılı gösteren rakamın yanında Ind. IX okunuyor, bundan anlaşılıyor ki burada Pizalıların kullandıkları "chronologie" kullanılmıştır, ve bu genel tarihte "chronologie"deki 1206'ya denk düşer.

[812] 1206 yılına ilişkin olaylar arasında *Annal. Jan.* bir tanesini naklediyor ki, bu bizim kabul ettiğimiz tarihi tamamiyle kabul etmektedir, o da şudur ki; Ceneviz kadırgaları Piza limanına kadar gitmişler, ve oraya bunu özellikle görmek için gelmiş olan Venedik elçisinin gözleri önünde bir Piza gemisine ateş vermişlerdir. O, antlaşmanın onayını çabuklaştırmak bahanesiyle Piza'da bulunuyor, ve techizatı tabiî pek çok ilgiyle izliyordu.

[813] Her ne kadar hiç yokmuş hükmünde kalmış ise de bu antlaşma incelenmeli; onun varlığından "Cicogna, *Inscr. Venez.* IV, 539" vasıtasiyle haberdar oldum; isteğim üzerine, benim eski Üniversite arkadaşım rahip Mr. Elze, Venedik'in merkez hazine evrakından benim için bir kopyasını almak lütfunda bulunmuştur (*Ducali ed atti diplomatici*, Busta VII, a. 1.), burada ondan teşekkürlerimi kabul etmesini rica ederim. Bu evrak sonradan şu vasıta ile yayımlanmıştır: *Giorn. ligur* 1874, s. 69 vd.

[814] *Doc. sulle relaz. tosc. coll' Oriente*, s. 88 - 90.

etmeyi üstlendiler, ve hattâ, korsanlığı önlemek için[815], Piza gemileriyle işbirliği yapmak amacıyle özellikle birtakım gemiler donatmağa hazır bulunduklarını ilân ettiler. Her iki ulus arasında her türlü çekişme ve anlaşmazlık olanağından kaçınmak için de, bunlardan her birinin kişileri, iki ulusun birisi tarafından düşman ilân edilmiş bir devletin yönetimi altındaki ülkelerden herhangi birine yanaşmaktan sakınacaklardı : Kurala karşı olarak, bir Venedikli bir Pizalıya (yahut bir aksi) ait olan bir araziyi kendine mal ettiği takdirde, *gāsıb*, malı asıl sahibine vermek zorunda tutulacaktı. Bir Venediklinin, gerek Almyro'da bulunan Piza kolonisine ait tarlaları, üzüm bağlarını, bahçeleri yahut değirmenleri, gerek aynı şehirde bulunan St. Jacques Piza kilisesini zaptetmiş olduğu takdirde, geri verme işi, öncelikle, ve özel olarak Venedik Cumhuriyeti tarafından görülüp rızasının alınmış olmasına bağlı idi. Bu koşulun nedeni şu idi ki, Almyro'daki Venedik ve Piza mahalleleri birbirine temas ediyor, ve görünüşe göre, her iki koloni arasında silâhlı kavgalar sık sık doğuyordu. Gerçekten, çözümlemekte olduğumuz antlaşmaya, Venedikliler, barışçıl anlaşmanın koşullarından biri olmak üzre şunu da koyuyorlar ki, Almyro'daki Pizalılar herhangi bir tabya inşasından ve gerek kiliselerini ve gerek çan kulelerini tahkim etmekten kaçınacaklardır; bundan başka, kilise ve çan kulesi aynı yükseklikte olacak ve her iki ulus bireylerine ait evlerin damları düz bulunacaktır.

Bu antlaşma, itiraz kabul etmez biçimde gösteriyor ki, Latin imparatorluğunun kuruluşundan sonra Almyro'daki Piza kolonisi yaşamakta devam etmiştir; daha az değeri olmayan öbür belgeler, aynı kanıtı Rumeli'deki diğer Piza kuruluşları için de veriyorlar. Örneğin Istanbul kolonisi bir vikontun yönetimi altında yaşamakta devam etmiştir; fakat, 1204'te şehrin zaptı sırasında olan yağma ve yangın onu büyük zararlara uğratmış ve uzun zaman bunların yerini doldu-ramamıştır; bu koloni öyle bir sıkıntıya düşmüştü ki, 1204'ten 1223'e kadar, oradaki ruhban heyetinin reisi bulunan başpapaz Benenatus

[815] Aşağıda anlatılan olay, söz konusu antlaşmanın bir sonucu gibi sayılabilir: *Annal. Jan.*, s. 136, 1215 yılında "Eodem anno apud Constantinopolim Veneti cum Pisanis, Anconitanis et Provintialibus duas naves armantes cum duabus galeis et in partibus Sicilie venientes plures naves ceperunt; et ad Kalarim venientes et inde in Hyspaniam perrexerunt et quatuor naves de nostris ceperunt de Septa redeuntes. Proquo facto, consules communi consilio versus Orientem devetum fecerunt.

dinî giderlerin bir kısmını bizzat üzerine almak zorunda kaldı; bununla beraber, bu koloni, diğer gelirler yanında, özel kuruluşları saymaksızın, ölçülerin vergisini almakta idi; fakat, bütün bu dönemde gelirler bir defa bile on beş rakamına çıkmadı[816]. St. Pierre ve St. Nicolas gibi, Piza kolonisinin emlâkinden olan binalar yangından ağır biçimde hasara uğramış oldukları için, içlerinde ibadet edilemez bir hale gelmişlerdi; bundan dolayı, ona bir üçüncüsü : Piza mahallesine yakın olan St. Sauveur kilisesi verildi[817]. Piza, kilise ile birlikte ona bağlı olan ve, Anadolu'ya kadar şurada burada dağılmış bulunan arazi ile bağları ve manastırları da aldı[818]. Pizalılara yapılan bu bağış, Haçlı ordusunun en nüfuzlu üç âmirinin Soissons, Troyes ve Beytüllahım piskoposlarının önerisi üzerine olmuştu; fakat, daha sonra onların Venedikliler ile ittifakı ve imparator hanedanına karşı olan sadakat ve gönül temizlikleri onlara imparatorluk erkânının da sevgilerini kazandırdı. İmparator Henri I ile bir Bulgar prensesi olan, karısı Marie, Piza vikontları Ranieri Federici ve Jacques Scarlati'yi hizmetlerinden dolayı övüyorlardı. Her ikisi de minnettarlıklarını ispat ve imparatorluk içerisinde Pizalıların emlâkinin dokunulmazlığı konusunda yeniden güvence verdiler. Yalnız imparator, oraya, selefleri için yapıldığı gibi, kendisine de sadakat yemini etmeleri koşulunu koydu[819].

Dördüncü Haçlı seferi sonucunda kurulan devletler karşısında *Cenova*'nın durumu başlangıçta büsbütün başka türlü olmuştur. Haçlı seferi biter bitmez birçok Ceneviz "korsanları" Adriyatik ve Adalar denizlerinde dolaşmağa ve Venedik ile yeni fethettiği memleketler

[816] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 94.

[817] Biraz aşağıda anılacak olan Latince beratlar bu kiliseyi "Ecclesia S. Salvatoris Apologotheto" adlandırıyorlar. Ducange (*Cpol. christ.*, lib. IV, s. 82, Paris tab'ı) unvanını Rumcaya ἀπὸ Λογοθετων sözcükleriyle çeviriyor; Λογοθετῶν yazmak daha doğrudur. Çünkü kiliseye bağlı olan manastır μονὴ τοῦ τῆς, τῶν ἀπὸ Λογοθετῶν "Monasterium Apologotheton adlandırılıyordu; o, İsaac l'Ange zamanına ilişkin belgelerde, sık sık anılmaktadır; bkz. Miklosich et Muller *Acta Graeca*, III, vi vd.; 19, 21, 29, 31, 50, 53; *Docum, sulle relaz tosc* s. 47 vd.; 56 vd., krş Paspati a.g.e., s. 157.

[818] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 84 - 86.

[819] *Docum, sulle relaz. tosc.* s. 86 - 87. Her iki belgenin hiçbirinde de yılın tarihi gösterilmemiştir; bununla beraber, şu aşağıki vasıta ile yeniden yayımlanmış olan ikinci belgenin tüm tarihi, Rum "chronologie"sinden yararlanarak kurulabilir, ki o da 15 Şubat 1213'tür.

arasındaki ulaşıma engeller çıkarmaya ve Rumları yeni âmirlerine karşı muhalefet etmek için kışkırtmaya koyuldular; hiç şüphe yoktur ki, bu korsanlar kendiliklerinden muharebeye girişmemişlerdi[820]; bu korsanların en önemlisi olan kont Henri de Malte'a Cenova'nın yardımlarda bulunduğu herkesçe biliniyordu. Bu derecede, Venedik'e karşı düşmanlığına bağlı olan Cenova, Yunanistan'da ve özellikle imparatorluğun başkentinde ve Venedik nüfuzunun egemen olduğu bütün yerlerde sömürgelerini koruyacağını öne süremiyordu. İşte bundan dolayıdır ki, 1212'de, iki devlet arasında, iki yıl süreyle imzalanmış olan ateşkes metninde, Cenova mallarının ve göçmenlerinin Rumeli'ye kabulü söz konusu olmamıştı[871]. Bununla beraber, en sonu 1218'de barış yapıldı[822], ve bu vesile ile yapılan antlaşmada, Venedik Cumhuriyeti, Romanya imparatorluğunda, önceden imparator Alexis III tarafından lehlerinde taahhüt edilmiş olan bütün güvencenin Cenevizlilere de verilmesini üzerine aldı. İmparatorluğun her tarafında ticaret yapmanın serbest olacağı ve önceden elde ettikleri bütün emlâklerinin ve bütün haklarından yararlanmalarının geçerli olacağı, fakat aynı vergilere bağlı bulunacakları kararlaştırıldı. Venedik, imparator Manuel tarafından hukukundan yoksun bırakılan Balduino Guercio'nun Istanbul'un dışında bulunan tımarlarını, bunlar cumhuriyetin payı içinde bulunduğu sürece, onun varislerine geri vermeyi, veyahut onlara bu yurtlukların bir benzerini vermeği uygun gördü ve fakat bu varislerin, Balduino'nun Manuel'e karşı kabul ettiği aynı taahhütleri kendi hakkında kabul etmelerini şart koştu. Aynı maddelerin 1228[823] ve 1251[824] antlaşmalarında da aynen konmuş olması, bunların, Latin İmparatorluğunun bütün devamı süresince yürürlükte olduklarını tanıtlar. Latin İmparatorluğun-

[820] Mart. da Canale, s. 353; Dand. s. 335, 341. Bir Venedik korsanı İmparator Baudouin tarafından papa Innocent III.'e Istanbul'dan gönderilmiş olan armağanları ele geçirmiştir. Innoc. *III epist*, Baluze tab'ı, II, 56 (krş Riant, *Exuvioe sacroe Cpol.* I, p. clv); *Annal. Jan.*, s. 123.

[821] Canale, *Nuova istoria di Genova*, II, 17.

[822] *Lib. jur.* I, 609 vd.; krş, *Annal. Jan.* s. 139.

[823] Bu aşağıki eserlerde de bulunur: Tafel et Thom. II, 197-205, fakat yanlış tarih ile: 1217-1219; *Lib. jur.* I, 815-820, onu doğru tarihiyle ve gayet iyi bir el yazısına göre yayımlıyor. *Liber plegiorum*, s. 151.

[824] *Lib. jur.* I, 1090 vd., 1099 vd. Bu son belge evvelce, fakat tamamlanmamış olarak Pagano tarafından yayımlanmıştı; *gös. yer*, s. 246-248, o esas tutularak yayımlanmıştır; Taf. et Thom. II, 457.

da Venedik'in gösterdiği hâkim nüfuzu, bu antlaşmalardaki kadar açıklıkla gösterecek başka hiç bir belge yoktur; bizzat imparator bile bir başka dil kullanamazdı; eğer onun sözüne bakılırsa, Venedik'in bütün imparatorluğun anahtarlarını elinde tuttuğuna, ve Cenevizlerin imparatorluğa girişlerini yasaklamak için bir imparator iradesinin gereksiz olduğuna inanılacaktı; ve gerçekte de böyle bir irade yoktu; Venedik'in izni yetiyordu.

Şüphesizdir ki, rakipleriyle uzlaştıktan sonra, Cenevizler, Istanbul ile olan ticaretlerini tekrar ele aldılar; 1251'de barış antlaşması Ceneviz kolonlarına ve onların şeflerine açıkça ima eder (*consules et vicecomites atque rectores*)[825]. Bundan başka, öyle görünüyor ki, Cenevizler, yeni Frank imparatorluğunun, özellikle Venedik'in ve onun dostu olan imparatorun olanaklar ölçüsünde doğrudan doğruya nüfuzu altında olmayan kısımlarına doğru yönelmişlerdi. Halen Cenova'nın komşusu bir memleketten olan Montferrat markisi Boniface *Tesalya*'da kendisine bir krallık yapmış ve onu imparatorluğa bağlayan uyrukluk bağları hemen hemen sözde kalmış ve itibarî bir hale gelmişti; halbuki, vilâyetin merkezi olup Cenevizlilerin kendisine doğru yelken açtıkları Selânik şehri henüz zaptedilmişti[826] : Şüphesiz bu bir rastlantı sonucu değildi. Biraz daha güneyde Roche hanedanından olan Bourguignon senyörleri eski Béotie, de ve Attique'de bir diğer prenslik kurmuşlardı ki, bu da hemen hemen Istanbul'a bağlı değildi. 24 Aralık 1240'da, bu hanedanın ikinci prensi bulunan Guy de la Roche Cenevizler lehinde bir imtiyazname imza etti[827]. Bu devirde o, henüz mütevazı Atina senyörü (*Dominus Athenarum*, μέγας κύρης τῶν Ἀθηνῶν) yani Atina Büyük Senyörü unvanıyle yetiniyordu; fakat daha sonra (belki 1260'dan itibaren) düka unvanını aldı : Bu berat onlara (Cenevizlere) Akkâ'da ve daha başka yerlerde eriştikleri izinler ve ayrıcalıklar yani vergilerden muafiyet ile kendileri için bir arazi ve güçlü bir koloni sağlıyordu. Bu berat, onlara, her biri gerçek bir

[825] *Lib. jur.* I, 1093. Onlar da, pek muhtemel olduğuna göre, Pizalılar ve Amalfililer gibi, eski mahallerini tekrar zaptetmişlerdi (Paspati, ευλλ VII, 100 vd.; Buξ. μελ. 190, 198): Paspati düşünüyor ki, Latinler onu onlara Istanbul'un alınmasından az zaman sonra geri vermişler ve onlar da yangında harap olmuş olan yerleri tekrar inşa eylemişlerdir: Geçen şeylere göre bize öyle görünüyor ki, bu yazar hata içindedir.

[826] Bkz. Canale, *Nuova storia di Genova.* II, 625, 628.

[827] *Lib. jur.* I, 992 vd.

başkent olan Atina ve Teb şehirlerinden her birinde, mahallelerinin kurulması ve bir hükümet konağı inşası için uygun bir yerde bir arazi vaadediyordu : Cenovalılar, yerleştikleri bu şehirlerde, yargılanmaları ülkenin yargıçlarına verilmiş olan hırsızlık, katil ve ırza tecavüz gibi cinayetler dışta kalmak üzre, yalnız kendi konsolosları tarafından yargılanmak zorunda idiler; gene bu ülke mahkemeleri, Cenevizler aleyhinde şikâyet edip te, konsolosların verdikleri karardan memnun olmayan Cenovalıların dışındaki bireylerin davalarını da *istinafen* görecekti. Bu beratın önemi ne olursa olsun, bunu, Atina'da Ceneviz kolonisinin kurulmasına izin veren ilk tanıt olarak kabul etmek bir hatâ olur; gerçekte o daha önceden var idi : Aslında, bu belgenin sonunda, o zaman Atina senyörlüğünde bir görevde bulunan, Ceneviz konsolosu Riccio di S. Donato'nun adı okunur. Bundan başka, bu berat bize öğretiyor ki, Cenevizliler yalnız ticaret yapmıyorlardı; onlar aynı zamanda ipek kumaşlar yapımıyle de uğraşıyorlardı : Gerçekte, onlar tarafından, veyahut ülke içinde onların ad ve hesabına imal edilmiş olan ipeklilerin gümrük resimleri muafiyetininin dışında bırakılarak bu konuda aynı sanat dalıyle uğraşan herkesin ödemek zorunda oldukları vergiye bağlı olacakları kararlaştırılmıştır. Teb'deki ipek imalinden ve bu devirde onun sahip olduğu parlak durumdan, eklerde gene söz açacağız.

Latin imparatorluğunun merkezine dönelim. Gördük ki, Venedik'in rakipleri olan başlıca devletler, Istanbul'daki kolonilerinin çıkarını düşünerek, birbirini izleyerek onunla barış yapmağa karar vermişlerdi; deniz kuvvetlerinin bilinen aşağılığı nedeniyle ciddî bir rekabete girişmenin dışında kalmış olan Batının diğer tüccar ulusları da, kuvvetli cumhuriyetle sözde bir görüşmeye girişmeksizin, aynı yararı sağlamışlardır. Örneğin, o zaman eski şaşaasından pek çok şey yitirmiş olan *Amalfi,* Istanbul'daki tacir uluslar arasında daima görünüyordu. Eski Santa Maria de Latina manastırı hep vardı. 1256'da papa Alexandre IV, kendisinden öncekilerden birçok eyalet legalarının yaptığı gibi, o manastırın imtiyazlarını ve emlâkini gözetimi altına aldığını açıkladı[628]. Amalfililerin, Istanbul'da, Amalfi katedrali gibi, bu şehrin koruyucusu olan St. André'ye ithaf edilmiş bir kiliseye sahip oldukları ileri sürülmüştür; fakat bu iddia, yalnız Ughelli'nin bir sözüne dayanıp, bu sözün de kesinlikle asılsız ve

[628] Ughelli, *Italia sacra,* 2'nci baskısı, VII, 222 vd.

gerçek dışı olduğu tanıtlanmıştır. Gerçek şudur ki, St. André'nin emanetleri Istanbul'da saklanmıştı : Amalfi'de doğmuş olup, Haçlılar tarafından Istanbul'un zaptından biraz sonra, papa tarafından, eyalet kardinalı = "légat" sıfatıyle, oraya gönderilmiş olan kardinal Pierre de Capoue o kutsal emanetleri teslim alıp onları 1208'de kendi doğduğu şehrin katedraline götürdü. Ughelli, bu kutsal emanetlerin Istanbul'da önceden saklandıkları yerin St. André'ye ithaf edilmiş bir kiliseden başka bir yer olamayacağını ve bunun da Amalfililere ait bulunacağını çıkarılmış hangi sonuç olarak öne sürüyor[829] ? Bu anlaşılması güç bir şeydir. Ne, bizzat kendisinin birkaç sayfa aşağıda[830] kendi elinden çıkma hikâyede, ne de diğer hiç bir vekayinamede[831] buna benzer bir şey yoktur. Gerçekte, Istanbul'da, St. André'ye[832] ithaf edilmiş birçok kiliseler vardı; fakat bunlardan hiç biri, adını taşıdıkları azizin kutsal emanetlerin saklandığı yer olmamıştı; eyalet kardinalinin onları Batıya naklettiği güne kadar bunlar Saints-Apôtres[833] kilisesinde saklanmışlardı. Hiç olmazsa, Istanbul'da St. André'ye ithaf edilmiş kiliselerden birinin Amalfi kolonisine bırakıldığına tanıklık eden herhangi bir belge yok mudur? Hayır, o halde geçelim ve bu koloninin eski Santa Maria de Latina'yı saklamış olduğunu bilmekle yetinelim. İncelemekte olduğumuz dönemde Istanbul'da bir Amalfi mahallesinin varlığını tanıtlamak için bu yeterlidir. Böyle olmakla beraber, bu koloninin emlâki ve imtiyazları, yüksek bir himaye olmadıkça karşı koyamadıkları, sık sık saldırılara uğramakta idi. İşte bundan dolayıdır ki, Amalfi piskoposu 1257'de, papa Alexandre IV'e bir rica mektubu gönderdi ve bir berat elde etti ki, bununla Istanbul'daki Cistercien tarikatına bağlı St. Ange manastırı rahibinin ruhanî nüfuzunu Amalfi kolonisi lehinde kullanmasına izin veriliyordu[834]. Bu amaca erişmek için, hiç olmazsa bizim sezilerimize göre, kuvvetli komşularının baskısına uğrayan bu zavallı koloninin, Latin imparatorluğununkini pek çok geçmemesi mukadder olan ömrünü uzatabilmek zahmetine katlanması gerekiyordu.

[829] Ughelli, *a.g.e.*, s. 187.

[830] Aynı yazar. s. 206 vd.: Kont Riant tarafından yayımlanmış olan daha mükemmel baskısında da daha fazla bir şey yoktur.

[831] *Chron. Amalph.*, Murat. *Antiq.* I, 215 vd.

[832] Ducange, *Constantinopolis christiana*, lib. IV, s. 76.

[833] Aynı yazar. s. 71 vd.; Hammer, *Constantinopolis und der Bosporus*, I, 388.

[834] Ughelli, *gös. yer*, s. 223.

Istanbul patriklerine verilmesi gereken aşar vergisine ilişkin 1208 tarihli bir emirnamede[835] papa Innocent III, şehirde yerleşmiş olan yabancılar arasında, Pizalılar ve Amalfililerden başka, *Lombardları*, *Danimarkalıları* ve *İngilizleri* de anar. Bu Batılıların orada ticaret yapmak için bulunmuş olmaları pek az olasıdır. Bu olasılık olsa olsa, ancak Lombard'lar hakkında bir derece mümkün olabilir: Diğerleri askerlik hizmetinde bulunmuş olacaklardır. Bilinir ki, Bizans imparatorları ücretli askerlerini özellikle kuzey Avrupa halkı arasından seçerlerdi[836]; Danimarkalı ve İngiliz ücretli askerleri 1204'te haçlılara karşı Istanbul'un savunucuları arasında birçok defalar özellikle anılmışlardır[837]; şehrin zaptından sonra onların orada kalıp Rum imparatorlarının hizmetinden Latin imparatorlarının hizmetine geçmiş olmaları olasıdır.

Ceneviz vekayinameleri Istanbul halkından bir diğer unsuru daha işaret ederler : Bunlar, *Ankonlular* ve *Provanslılar*'dır ki, pekalâ tacir idiler. Gerçekte, 1215'te başkentte yerleşmiş olan Venedikliler, Pizalılar, Ankonlular ve Provanslıların, Sicilya, Sardenya ve İspanya sularında devriye gezmek üzre[838], ortak giderle, iki gemi donattıklarını biliyoruz. Biz, Birinci Haçlı seferinden önce, Istanbul'da bir Ankon kolonisinin varlığını daha önceden ortaya koymuş idik; fakat Provanslılar buraya yeni gelmişlerdir[839]. Bunların İspanyollarla ortak bir mahalleleri vardı, ve bunda şaşılacak bir şey yoktur; çünkü, bu devirde, Fransa'nın güney sahilleriyle İspanya'nın doğu sahilleri arasında siyasal ve ulusal her türlü bağlar var idi.

Az çok kalabalık, az çok nüfuzlu, az veya çok bir kıdemle Istanbul'da yerleşmiş olan bütün bu tüccar uluslardan hiç biri yoktu ki, Venedik cumhuriyeti önünde bandırasını (bayrağını) indirmek zorunda kalmasın. Cumhuriyet her şeyden önce, rakiplerine göre, bü-

[835] *Epist.*, Baluze baskısı, II, 147.

[836] Ducange, *Villehardouin*, s. 296 - 299.

[837] "Englois et Danois:" Villehardouin, Wailly baskısı, s. 96, 106. "Sarjanti Anglici .... Dachi." *Epist. Comitis de S. Paulo*, Taf. et Thom.'da I, 307.

[838] *Annal. Jan.*, s. 136 (bkz. s. 290, *not.* 2.) Dikkat : çeviriye esas aldığımız Fransızca nüshanın sayfası.

[839] Şu yön tanıtlanmıştır ki, Lâtin imparatorluğu zamanında, S. Gilles ve Montpellier tacirleri Istanbul'a seyahat ederlerdi; bu, Cenova tarafından 1232'de S. Gilles ile ve 1225 ve 1252'de Montpellier ile yapılmış olan antlaşmalardan açıkça görülmektedir; *Lib. jur.* I, 761, 903, 1148.

yük kârlar sağlamıştı : Bu da, yalnız doğrudan doğruya kendisi, yahut ulustaşları, veyahut uyrukları tarafından yönetilen ülkelerde değil, tüm Latin imparatorluğunda[840], kendi tacirleri lehine, asıl antlaşmalarda kararlaştırılmış olan mutlak muafiyet idi; halbuki, yeni hükümet, Cenevizlere ve Pizalılara, önceden Rum imparatorlarından elde ettikleri ayrıcalıklar ve tarife indiriminden başka bir şey sağlamıyordu : İş, bu iki ulus için böyle olunca, öbür daha az önemli olanların gümrük rüsumundan tam bir ayrıcalık isteğini düşünmek gücünde bile olmadıkları kolayca anlaşılır. Fakat, hepsi bu kadar değildir, Venedik diğer tüccar uluslara karşı olan üstünlüğünü başka bir anlatma yolunu daha bulmuştu. İmparatorluğun paylaşılması sırasında alınan tedbirleri tamamlamak amacıyle, İmparator Robert ve Venedik cumhuriyeti, 1223'te, tüccar mahalleleri tarafından hükümete ödenmekte olan rüsum ve vergiler (*justiciae et honorificentiae et rationes*) gelirlerini, 5/8'i imparatora, ve 3/8'i cumhuriyete ait olmak üzre paylaşmağa, ortaklaşa karar verdiler[841]. Bu antlaşmanın metni herhangi bir nedenle bize ulaşmamıştır, onda Provanslıların ve İspanyolların mahallesi hakkında yapılacak işlem hakkında kaçınılmış ve bu mahalle için verilecek karar başka bir zamana bırakılmıştı; fakat 20 Şubat 1224'te verilen bir karar, onu da diğerlerinin sırasına almıştır[842]. Bu anlaşmanın sonucu olarak, Istanbul'da bulunan Batılı kolonlar Venedik'e cizye verici olmuş bulunuyorlardı ki, bu vaziyet bir dereceye kadar uyruk olmayı kapsıyordu.

Cumhuriyetin Boğaziçi üzerinde kazandığı galip ve üstün durum, komşularıyle olan ilişkilerinde ona zorunlu olarak daha fazla egemenlik sağlayacaktı. Onun bu yararı ihmal etmeğe niyeti yoktu, ve, İstanbul kendisi için bir dereceye kadar ikinci vatan olmuş olan her Venedikli onu, geniş ticaret işlerinin merkezi ve Karadeniz dolaylarına ve daha ötelere, yahut küçük Asya'ya olan uzun seyahatlerinin çıkış noktası yapmağa alışmıştı. İşte böylece, ticarî siyasetleriyle Venedik podestaları, özel girişim yetenekleriyle tacirler azar azar arazi kazanıyorlar ve Venedik'in ilişkileri, özellikle kuzeye ve doğuya doğru gittikçe daha çok genişliyordu.

Onları evvelâ kuzeye doğru izleyelim. 1247 yılı Haziran ayında, Tatarların ülkelerinden dönen misyoner Jean du Plan de Carpin

[840] Taf. et Thom. I, 573; II, 229, 283, 292.
[841] Aynı yazar, II, 253, 283, 292.
[842] Aynı yazar, II, 255.

Kiev'de kaldı; orada, Istanbul'dan gelmiş birçok İtalyan tacirleriyle tanıştı; bunlar arasında, pek olasıdır ki, üç Venedikli ve iki de Cenovalı bulunuyordu[843]. İşte bu devirde, vaktiyle Ruslarla Rumlar arasında kurulmuş olan ilişkileri yeniden canlandıran, İtalyanlar olmuştur.

Bundan başka, tuhaf bir olay daha vardır ki, o da, Karadeniz'in kuzey sahilindeki Rum şehirlerinden hiç birinin : Ne Sougdaïa ve ne de Cherson'un paylaşma antlaşması kapsamına girmemiş olmasıdır; antlaşmada Venediklilere[844] bırakılmış bir yerin adı olan Sagoudaï sözcüğü, listede diğer iki şehrin : "Chersonnèse de Thrace" ile Gelibolu "Hexamilium"un[845] adları arasında bulunuyor, ve, Mösyö "Phil. Bruun"un[846] yaptığı gibi böyle bir adda Kırım'ın bir şehri olan Sougdaïa[847] adını bulmak istemek, belgenin yazarlarına yeterli bir neden olmaksızın, gereksiz bir değiştirmeyi yer olarak vermek olurdu. Olasıdır ki, antlaşmanın yapıldığı devirde "Denizin öte tarafındaki bu arazi (περατεία) daha o vakitten imparatorluktan ayrılmış bulunsun. Bu, paylaşma nedeniyle bunların niçin üzerinde konuşulmadan geçilmiş ve Trabzon imparatorluğuna nasıl katılmış olduklarının, ve, pek az sonraki bazı belgelerin de gösterdikleri gibi[848] Frank-

[843] *Jean du Plan de Carpin*, yay.: d'Avezac, ds. *Recueil de voyages et de mémoires*, IV, 772. Ben bu bölümde birçok kişinin adlarını meydana çıkarıyor ve bunlara Venedikli olarak bakıyorum : Evvelâ, doğal olarak "Manuel Veneticus"; sonra "Jacobus Reverius Acre"; çünkü sanıyorum ki, "Reverius" yerine "Venerius" okumak gerekir (Mösyö Thomas'nın arşivlerden aldığı kopyalara göre Venier'ler Venedikli hanedanının Akkâ'da bir kolu vardı.), ve nihayet Pisani'ler adıyle pek tanınan Venedikli bir aileden olan "Nicholaus Pisanus". Venediklilerin "Kiev"de yerleşmeleri nedeniyle Mösyö "Bruun" (*Not. sur les colonies en Gazarie*, s. 5) Igor harbine ilişkin şarkıda, XII. yüzyıla kadar çıkmakta olan bir iz bulduğunu zannediyor (bu şarkı, Boltz tarafından yayımlanmıştır, s. 19) fakat ozan yalnız demek istiyor ki "Swaetoslawl"ın şan ve şöhreti Rumlara, Venediklilere kadar yayılmıştır; hattâ o, "Kiev"-de Venediklilerin var olabileceğini bile düşünmüyor.

[844] Taf. et Thom. I, 467.

[845] Ramon Muntaner, Lanz tercümesi, II, 122.

[846] Bruun, *Notices historiques et topografiques cencernant les colonies italiennes en Gazarie* (*Mém. de l'Acad. des sciences de S. Pétersbourg*, 7e Série, X, No. 9, S. Pétersb. et Leipzig, 1866) s. 8.

[847] Ben Mösyö Bruun'un görüşü hakkında bir reddiye yayımladım : *Bulletin de l'Acad. de St. Pétersb.* XIII, 1869, s. 269 vd. (*Mélanges russes* tirés du *Bulletin* ilâh. IV, s. 582 - 584).

[848] Fallmerayer, *Originalfragmente zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt.*, *Abh. der hist. Cl. der Münchn. Akad.* III, 3 üncü kısım s. 18 vd. 72 vd., 87, 92, 103 144 vd.

ların bu konuda, bu şehirlerin birçok defalar sahne oldukları Tatar saldırısına olduğundan daha çok endişe göstermemiş olmalarının nedenini açıklar. Eğer, bu devirde, Karadeniz ve Azak denizi dolaylarının sonradan kazanacakları pek büyük ticarî önem önceden sezilmiş olsaydı, açıktır ki, Franklar, Rum imparatorluğunun fatihleri sıfatının verdiği haklarla, bu imparatorluğun eski mülhakatından yararlanmayı ihmal etmiyeceklerdi. Latin imparatorluğu zamanında birçok tacirler vardı ki, bunlar, Rumlar tarafından çizilmiş olan yolu izleyerek, Istanbul'dan hareketle Taman yarımadasındaki Matrega (Matrica)'ya seyahat ediyorlar ve oradan da kayıklarla Don nehri ağzına varıyorlardı; fakat bunlar oraya yalnız kuru balık aramak için gidiyorlar, ve Orta Asya'nın ve Çin'in ürünlerini düşünmüyorlardı[849]. Bu devirde, Doğunun en uzak yerlerinden şimdiki Güney Rusya sahillerine kadar gelen baharat Volga ve Don yatakları boyunca inmiyordu; onlar tersine Küçük Asya'dan kuzeye doğru yükseliyorlardı.

Gerçekten, bu devirde, bir yandan Küçük Asya'nın, Suriye'nin ve Elcezire'nin Müslüman halkı ile, öte yandan Güney Rusya (Kıpçak) sakinleri arasında büyük bir mübadele faaliyeti vardı. Suriye ve Elcezire'nin (Musul) tacirleri bir *kervan* oluşturacak kadar çok oldukları halde her zaman olduğu gibi Sıvas'ta buluşurlar, ve oradan, Selçuk sultanlarının arazisinden geçerek, veyahut Trabzon yoluyle Karadeniz'e ve bunu da geçerek Güney Rusya'ya varıyorlardı[850] : Türk tacirleri, yani Selçuklulara bağlı araziden olanlar, 1214'ten[851] beri Konya Sultanına bağlı olan Sinop'ta gemilere biniyor, ve Kırım sahilindeki Soldaïa (Soudak)da karaya çıkıyorlardı. Bunların ticaret eşyası, Guill. de Rubrouck'a göre, pamuklular, ipekliler ve baharattan[852] oluşuyordu. Bu konuda bir örnek, Selçuklu sultanlarının bu ticarete verdikleri önemi göstermektedir; o da, uyruklarından

[849] Guill. de Rubrouck, s. 215.

[850] İbn. Alathir, ds. Defrémery, *Fragments de géographie et d'hist. arabes et persans inédits relatifs aux anciens peuples du Caucase et de la Russie méridionale. Journ. asiat.*, 4 üncü seri, XIV, s. 461 vd.

[851] M. Th. Houtsma, *Über eine Türkische Chronik zur Geschichte der Seldschuken Kleinasiens* (Leyden'de toplanan uluslararası müsteşrikler kongresinin 6'ncı bölümü çalışmasının 2'nci cildinden alınmıştır), s. 10 vd.

[852] Ruill. de Rubrouck, s. 215; İbn. Alathir, de elbiselik kumaşlardan söz açmaktadır. (gös. yer, s. 459).

birinin uğradığı kötü işlemin intikamını almak üzre, 1227'de Sultan Alaeddin Keykubad'ın Sudak'a karşı bir sefere girişmesi ve bir tarziye istemesi olup, zaten bu tarziyeyi de mümkün olduğu kadar mükemmel olarak elde etmiştir[853]. Öte yandan Kırım ve Güney Rusya halkı da çok defa denizi geçerek küçük Asya'ya güzel kürklerini götürüyorlardı[854]. Keza bu madde, her iki cinsten olan tutsaklarla, birlikte Rusya'dan dönen Müslüman gemilerinin yükünü de oluşturuyordu[855]; ince kürk kullanma Müslüman dünyasının gelenek ve ahlâkı arasına öylesine girmişti ki, eğer Kırım'da veya Küçük Asya'da ortaya çıkan bir savaş olayı bunların ihracını geciktirecek olsa bu, her tarafta gerçek bir şikâyet feryadı yaratırdı[856].

Öyle sanılıyor ki, Istanbul'daki Latinlerle Kırım'daki Rumlar arasında ticaretin böyle bir faaliyet derecesine yükselebilmesinden önce, çok zamanların geçmesi gerekmiştir. Siyasal olayların doğal sonucunun etkisiyle Rumlar Istanbul'dan yüz çevirerek Trabzon'a yöneliyorlardı; kuşkusuz bundan dolayıdır ki, ticaretlerinin yönü, güneybatı doğrultusunu bırakarak güneydoğu yönüne dönmüştü. Bizzat Batılıların Kırım'a dikkat etmeleri, ancak Tatarların Rusya'nın güneyinde Kıpçak hanlığını kurmuş oldukları günden itibaren başladığı sanılır. Aşağıda ayrıntılarıyle açıklayacağımız nedenler dolayısıyle, Hıristiyan prensler ile Tatar hanları arasında faal ve verimli ilişkiler kurulmuştur; Batının papaz ve tacirlerinden, öncekiler, dinî görevleri ve ikinciler ticaretleri için, Tatarlar ülkesinde, en cesurca umutların üstüne çıkacağı umulan bir arazi keşfetmiş olduklarını sanıyorlardı. Şu halde, bu bilinmeyen yerlerin içerisine girmek için en uygun nokta hiç şüphesiz Kırım'da bulunuyordu : bu da, *Soldaïa* idi. Bu şehir, Kırım'ın güney sahilinde, Kefe ile Alousta arasında, bağlariyle örtülü verimli bir vadinin ağzında bulunur; ünlü seyyah İbn-Batuta, bunun limanını dünyanın en iyi ve en güzel limanlarından biri olmakla över[857]. Rumlar bu adı Sougdaïa[958], Batılılar

[853] Houtsma, *a.g.e.*, s. 12 vd.

[854] Guill. de Rubrouck, gös. yer; İbn. Alathir, gös. yer, s. 461 vd.

[855] İbn. Alathir, gös. yer, s. 457.

[856] İbn. Alathir, gös. yer, s. 460-462.

[857] I, 28; II, 415.

[858] Miklosich et Muller, *Acta et dipl. groeca medii oevi*, I, II, passim; II. cildin fihristinde Σουδαία sözcüğüne bak.

bütün ortaçağlar sırasında Sodaïa[859], Soldachia[860] yahut daha alışılmış biçimde Soldaya diye[861] telâffuz ederlerdi; İdrisî onu, Scholtadia[862] yahut Soltadia biçiminde yazar; Doğu coğrafyacıları ve zamanımızdaki yerliler de Soudak = Soudagh diye adlandırırlar[863]. Halkın asıl kısmı Rum olup Hıristiyan dininde idiler; fakat Karadeniz'e sahil olan ülkeler ve Kırım'ın kuzeyinde bulunan bucaklar ile olan ticaretin gelişimi oraya milliyetleri ve dinleri çeşitli birçok kişiler getirmişti[864]. Tatarlar, 1223'te, Kafkas berzahının ve Kıpçak ovasının içinden geçerek yaptıkları başarılı bir seferde, Soldaya = Soldaïa'yı ilk defa olarak zaptetmişlerdir ki, bu seferin en çok hatırlarda kalacak kahramanlıklarından biri de "Kalka" civarında Tatarların Ruslara karşı elde ettikleri zafer olmuştur[865] : Az zaman sonra Tatarların egemenliğinden çıkan şehir 1239'da[866] onlar tarafından yeniden zaptolunmuştur. Bununla beraber, yerli yönetimini ve Rum olan piskoposunu korumuştur; Tatar hanları ondan bir vergi almakla yetinmişlerdir[867]. Büyük bir kısmı Rum ve büyük çoğunluğu (hiç olmazsa bu devirde) Hıristiyan olan, fakat aynı zamanda Tatarların cizyegüzarı bulunan Soldaya, Tatar ülkelerinin içerisine sokulmak isteyen tacirler ve rahipler için bu seyahatin başlangıcında, çok iyi iletişimi sağlayan bir istasyon idi. Papas Guillaume de Rubrouck

[859] *Carte catal.*, s. 83; Thomas, *Periplus des Pontus Euxinus*, s. 19 vd.

[860] Bu şekil yalnız büyük Marco Polo'nun 1280 tarihli vasiyetnamesinde bulunur. Marco Polo'nun Pasini tarafından yayımlanmış olan basımının 430 vd. sayfalarına bkz.

[861] Guill. de Rubrouck, s. 215 vd.; 219; M. Polo, Pauthier tabı, I, 6: *Annal. Jan.*, s. 285; *Atlante Luxoro*, s. 125 vd.

[862] Jaubert çevirisi, II, 395.

[863] Aboulf; *Géogr.* Reinaud çevirisi, II, 319. Keza *Annal. muslem.* IV, 301, İbn. Alathir, gös. yer. s. 457; Şehabeddin (yahut Amari tarafından gösterilmiş bir düzeltmeye göre Al Oumari). *Not. et extr.* XIII 361; "İbn Batouta", Voyages, Defrémery et Sanguinetti basımı, I, 414 vd.

[864] İbn - Said (1274'te ölmüştür) Aboulf. da, Reinaud çevirisi, II, 319.

[865] İbn - Alathir, gös. yer, s. 457; Aboulf. *Annal. musl.* IV, 301; Erdmann, *Temudschin*, s. 434. L'Archimandrite Antoninos, Rusça "*Mémoires de la Société d'histoire et d'Antiquités d'Odessa* (V, 1863, s. 595 vd.)" de Soldaïa'nın tarihi hakkında Rumca eski bir "Synaxarion"dan alınan pek ilgi çekici açıklamalar, vardır: Bu açıklamalar 1223'te şehirde, Tatarların ilk defa ortaya çıkışını bildirirler (s. 601, No. 33).

[866] Notes de *Synaxarion*, *a.g.e.*, s. 597, No. 10.

[867] Guill. de Rubrouck, s. 217.

1253'te oraya çıktı ve baş kilisenin eklerinden birinde konuk oldu; ve işte, Asya'nın sonuna kadar uzattığı seyahatine oradan başladı. Keza mücevherleri satmak için Kıpçak Hanı Berké'nin sarayına giden Venedik tacirleri Nicolo ve Maffio (Mathieu) Polo'nun, 1260'ta orada karaya çıkmış olmaları olasıdır[868]. Bunlar, doğrudan doğruya, büyük kardeşleri ve arkadaşları Marco'nun hayatının bir kısmını geçirdiği ve belki bu devirde sakin olduğu Istanbul'dan geliyorlardı. O da, her ne kadar tam bu zamanda değilse de, daha sonra, ticarî işlemlerini Soldaïa'ya kadar genişlemişti, ve orada bir ticarethanesi (her halde bir şubesi) vardı. Yaşı ilerleyip de, vatanı olan Venedik'e çekilmeğe karar verdiği zaman bu ticarethanede oğlu Nicolas ile kızı Marocca kalmıştı; (5 Ağustos 1280) tarihli vasiyetnamesinde emlâkini kullanmayı ve bundan yararlanmayı, yaşadığı sürece, onlara ve çıplak olarak ticarethaneyi de[869] şehrin Fransisken rahiplerine bıraktı. İhtiyar Marco Polo'nun Venedikliler arasında ayrı tutulmuş olması olası değildir; ondan başkaları da Soldaïa'da birtakım emlâk satın almış olmalıdırlar; göreceğiz ki, sonradan orada parlak bir Venedik kolonisi vücude gelmiştir ki, bunun kaynağı, Venedik'in Istanbul'da mutlak bir gücünün bulunduğu bir döneme yükselmektedir. Marin'in haklı olarak değindiği gibi[870], Niccolo ve Maffio Polo'nun, kendilerine bu konuda birtakım vatandaşları takdim etmiş olmaksızın büsbütün bilinmeyen bir ülkede, değerli eşya yüküyle birlikte kendilerini tehlikeye koymuş olacaklarını kabul etmek hemen olanaklı değildir.

Küçük Asya, Istanbul'dan hemen iki adımlık bir uzaklıktadır; Venediklilerin doğal olarak, orada birtakım çıkış yerleri açmayı düşünmeleri gerekirdi; bu konuda kusur etmemişlerdir. İlkönce,

[868] Marco Polo, seyahatnamesinin ilk satırlarından itibaren bu seyahatı anar; en iyi el yazmaları onu 1250 yılında gösterirler; fakat bu bildirimi kabul etmemek için bizde çok ciddî kanıtlar vardır bkz. Neumann, M. Polo'nun Bürk çevirisi s. 606; M. Polo'nun Pasini tarafından nşr., s. 271; Pauthier basımı, 1, 5, 7, 17; Yule basımı 1, 2, 5, 8. Bu sonuncu haklı olarak 1260 tarihini kabul etmiş, ve Hammer'in önerisi gibi, metinde bunu 1250'nin yerine koymuştur. Hammer, *Geschichte der goldenen Horde*, s. 168, not. 3.

[869] Ünlü seyyahın amcası, onun Istanbul'da kalması ("quondam de Constantinopoli"), "Soldaïa"daki ticarethanesi hakkında bildiğimiz şeyler onun vasiyetnamesinden alınıyor; bunun yayımlandığı yerler: öncelikle Cicogna, *Inscr. venez.* III, 489 vd.; sonra, şu eserin ekinde, *Viaggi di M. Polo*, Pasini basımı, s. 430 vd.

[870] IV, 122.

1204'te Haçlılar tarafından fethedilmiş kısım ile imparatorluğun kalan kısmı, önceden olduğu gibi, doğal olarak, şimdi de Venediklilere açık kalmış, ve bu, Fransız ve Flaman şövalyelerinin orada uzun süre tutunabilecekleri kadar sürmüştür. Kökenleri Venedikli bazı kişiler orada mal mülk edindiler. İki Venedikli tarafından Çanakkale boğazının Avrupa sahilinde : Gelibolu'da kurulmuş olan küçük beyliğe bir ek olmak üzre, üç Venedikli Giorgio(?) Quirino, Jacopo Quirino ve Giov.Succugullo Asya kıyısında Lapseki'de yerleştiler, ve kendilerine senyör hukuku verdiler : Bunun kanıtı halkın kendilerine ödediği vergilerin listesindedir[871]. Sayılan şeyler arasında rıhtımlar ve çarşı (*scala cum foro*)da görünmekte ve bu da orada bir ticaret yapıldığını tanıtlama sonucunu yaratmaktadır. Fakat, eski Bizans imparatorluğuna bağlı arazinin sınırı, orada ticaretin gelişmesine elverişli olmayacak derecede dar idi. Venedikliler o sınırı aşmakta gecikmediler, ve, kendilerine yolu açmak için, Istanbul podestaları, komşu devletlerin egemenleriyle, Selçuklular ve Rumlarla birtakım antlaşmalar yaptılar. Bu devirde, Küçük Asya'nın en büyük kısmını *Konya Sultanları İmparatorluğu* kaplıyordu. Marco Polo bundan *Turqueménie* adı altında söz açar; ad değişikliğine rağmen, onun andığı şehir adlarının hangileri olduğunu tanımak kolaydır : "Conie (Konya), Savast (Sıvas), Caserie (Kayseri). Büyük çoğunluğu Türk, ve özellikle büyük ve küçükbaş hayvanlar, ve at yetiştirmeğe alışık bir halkın içinde, ünlü seyyah, Yunan ve Ermeni ırklarının, külliyetli kütleler halinde toplanmış, kalıntılarını buldu ki, bunlar katında ticaret ve sanat önem taşıyordu; en ince halıları imal edenler onlar olduğu gibi onların yaptıkları ipekliler renklerinin zenginlik ve çeşitliliği ile ilgi çekiyordu[872]. Doğal ürünler arasında en çok aranılan şap idi. Guill. de Rubrouck 1255'te, Asya'nın merkezine yaptığı seyahatten dönüşünde, Selçuk Sultanlığını ziyaret etti, orada, başkentte bir miktar Batılı gördü ki bunlar arasında iki ortak tacir, kaynağı Akkâ olan Nicolas de Santo-Siro adında bir Ceneviz, ve Boniface de Molendino[873] adında bir Venedikli bulunuyor-

[871] Bu liste 1219'da kaleme alınmıştır; bkz. Tafel et Thom. II, 208 vd. krş. Hopf, *Veneto-byzantinische Analecten*, s. 461.

[872] M. Polo, Pauthier basımı, I, 35-37.

[873] Burada söz konusu olan, şüphesiz, Venedikli da Molino ailesidir, ve bu Bonifacius de Molendino, Sanuto'nun söz açtığı gibi, 1242-43 te, Tatarlar tarafından Anadolu'nun istilâsı sırasında Konya Sultanının hizmetinde ücretli subay olarak bulunan "Bonifacius de Molinis de Venetiis"dir. Sanuto, *Secr. fid. cruc.*, s. 235 vd.

du; bunlar, ülkede çıkmakta olan şapı tekelleri altına almışlardı ve o kadar yüksek bir fiyat koymuşlardı ki, önce on beş besant'a mal olurken, o vakit elli besant'a satılıyordu[874]. Bu, ülke ürünlerinin Konya Sultanlığına çektiği Batılıların ilk örneğidir. Olasıdır ki, Küçük Asya'yı güneydoğudan şimal batıya doğru köşegen olarak kesen, ve Suriye ile Istanbul'u karadan bağlantılı kılan ve ilişkilerini sağlayan büyük yol aracılığıyle, daha bu devirde ticaret yapılmakta idi : Bu yolun varış noktası Antakya olup, Beïlan boğazını geçer, İskenderun körfezinin etrafını dolaşır, ve Kilikya sınırında Küçük Asya'ya ulaşır. Bu ülke (yani Kilikya) o vakit Hıristiyan kralların ellerinde bulunduğu için oranın her tarafını dolaşırlardı; onlar çok defa Suriye'den oraya girerler, ve, Konya yolu üzerinde bulunan Gülek boğazı aracılığıyle oradan çıkarlardı[875]. Çok açıktır ki bu, onların, sürekli olarak Suriye'den Konya'ya ve Konya'dan Istanbul'a seyahat etmeleri demek değildir; fakat kesin olan bir şey varsa, o da şudur ki, bunlar denizyoluna karayolunu yeğlediklerinde, din ayrılığı nedeniyle, daha az iyilik dileyici bir durum takınırlar diye kendilerinden korkulabilen Selçuklu Sultanları tarafından tersine hiç bir güçlükle karşılaşmadılar. Istanbul'daki podesta'larının aracılığı ile Venedik, Selçuk hükümdarları üzerinde iyi bir etki yapıyordu, ve, aradaki iyi ilişkiler sayesinde, birbirini izleyerek tahta geçen onlardan üçü; Gıyaseddin Keyhusrev (1211'de ölmüştür) ve oğul ve halefleri İzzeddin Keykâvüs (1211-1220) ve Alâeddin Keykubad (1220-1237) tarafından imzalanmış birtakım imtiyazlar elde ettiler. Bunlardan, ne yazık ki, 1220'de[876] yazılıp, içerisinde birçok yerde iki öncekine havaleler yapılmış olandan başkası bilinmiyor. Selefleri gibi, Alaeddin de orada, kıymetli taşların, incilerin, çubuk yahut sikke halinde gümüş ve altının ve nihayet buğdayın serbestçe ithali konusunda Venedik tacirlerine izin veriyor : Bütün diğer ticaret eşyası için ise, pek az yüksek % 2 gibi bir resmi sürdürüyordu. Bu vesile ile her iki devlet arasında, seyyahların hayat ve mallarının, hattâ bir deniz kazasında bile, dokunulmazlığı hakkında karşılıklı güvence verildi. Eğer sultanın arazisi üzerinde,

[874] Guill. de Rubrouck, s. 392.

[875] 1288'de Cenova ile Ermenistan arasında yapılmış olan ticaret antlaşmasına bakınız.

[876] Taf. et Thom. II, 221 vd. krş. I, 438 vd.; Dandolo, s. 341. Şunu da kayıt ve işaret etmek gerekir ki, *Liber plegiorum* s. 160; 1228 de Filippo Giuliano adında bir Venedikli sefaretle Konya Sultanı katına gönderilmiştir.

Venedikliler ile diğer Latinler arasında bir çekişme doğacak olursa, herbir olay için, kendi aralarından seçtikleri görgülü adamlardan oluşan bir mahkeme kurulmasına yalnız Venedikliler yetkili idi : Bununla beraber, sultan, bütün hırsızlık ve katil olaylarını görmeyi (yargılamayı) kendi mahkemelerine bırakmıştı. Bu açıklama, memleketin, bütün Latinlere açık olduğunu tanıtlar; zaten hüccette bile, Pizalıların adı açık olarak geçmektedir. Bu yabancılardan çoğu ülkeye Küçük Ermenistan yoluyle, diğer bir kısmı da Kıbrıs adası tarikıyle geliyorlardı. Örneğin Provanslılar, Konya ile Kıbrıs arasında bir transit ticareti yapıyorlar, ve adaya, diğer birçok şeyler yanında, şap, yün, deri, ham ve işlenmiş ipek getiriyorlardı[877]. Ortaçağ haritaları, Küçük Asya'da, Kıbrıs'ın karşısında, Seleph'in* kavşağının güneybatısında bulunan bir adanın oluşturduğu bir limanı *portus Prodensalium* yahut *Proensal*[878] adı altında gösterirler; bu noktaya en çok Provanslıların gelmiş olmaları düşünülebilir. Aslında adı da, dilleri Provansça olan ve orada bir istasyonları olduğu varsayılabilen[879] St. Jean şövalyelerinin adından geliyordu; nitekim o civardaki bir adanın adı olan Cavaliere (*portus Cavalerius Sanut.*) ilk görüşte orasının Batı şövalyelerinin yönetimi altında bulunmuş olduğunu bildirir. Fakat sultanlar güney sahili üzerinde, bunlardan daha başka türlü önemi olan limanlara sahip bulunuyorlardı. Candelore (Doğulular tarafından Alaiye denilmiştir) ve Satalia. Bizans İmparatorluğunun Haçlılar tarafından fethine kadar Satalia limanı birtakım antlaşmalarla imparatorluğa bağlı bulunan bütün tüccar uluslara açık bulunuyordu[880]. Şehir, her ne kadar daha önce, Komnen'ler zamanındanberi, yan yana komşuları olan Türkler tarafından sıkıştırılmış ve çok defa onlar tarafından gözdağı verilerek onlara vergi vermek zorunda bıra-

[877] Kıbrıs Kıralı Henri I'in Marsilya, Monpelliye sakinleriyle diğer Provanslılara verdiği Mart 1236 tarihli berata bkz. Méry ve Guindon'da, I, 419 vd.

* Eskilerin "Calycadnus" dedikleri Göksu ırmağına, Silifke'den geçmesinden dolayı Ortaçağda verilen addır (çevirenin notu).

[878] Cf. Sanuto, s. 89; *Carte catalane*; *l'Atlante Luxoro*, s. 114; les cartes de Munich, ds. Thomas, *Periplus von Armenien*, ds. *Abh. der Münchn. Acad.* Cl. I, vol. X, kısım 1, s. 283 vd.deki haritalar. Bu ada zamanımızda hâlâ Provençal adını taşımaktadır.

[879] Beaufort, *Caramania*, s. 214, vd. ve Ritter, *Kleinasien*, II, 412 vd.

[880] Venediklilerin serbestçe bu limana girmelerine "Manuel Comnène"in 1148 tarihli bir buyruldusuyle izin verilmiş ve bu karar "Alexis III" tarafından 1199'da yenilenmiştir. Taf. et Thom. I, 118, 272. Cenevizliler 1156'da Antalya= Satalia ile ticaret yapıyorlar; *Monum. hist. patr. Chartae*, II, 351.

kılmış ise de, felâket zamanına kadar Rum şehri olarak kalmış ve deniz yönündeki Batılılar için hep açık bulunmuştur[881]. Fetih devrinde, aslında İtalyan olup, fakat yarı yarıya Rumlaşmış olan Aldobrandini adında birisi, karışıklıktan yararlanarak oraya egemen oldu[882]. Bu, şehir için hayırlı idi, ve Batı ile olan ilişkileri üzerinde bir etki uyandırmaktan başka bir şey yapamazdı. Sultan Giyaseddin Keyhusrev tarafından kuşatılan Aldobrandini, Kıbrıs'tan gelmiş yardımcı askerlerin yardımıyle kendini yiğitçe savundu; fakat Sultan, şehri abluka altına aldı, ve en sonu 5 Mart 1207'de teslim oldu[883]. Bu dönemden sonra da, Konya Sultanlığının bölümlerinden biri oldu. Venedikliler, bu sıralar galip Sultan ile kurdukları ticarî ilişkileri onun halefleri ile de sürdürdüler; bununla birlikte, hiç kuşku yoktur ki, gemileri, olaydan önce olduğu gibi, sonra da, hiç bir güçlükle karşılaşmaksızın, "Satalia"ya yanaşabilmişlerdir. Onları oraya götüren nedenlerden birisi, Mısır ile "Antalya = Satalia" arasında tüccar malı nakliyatı idi[884] : Bundan tekrar söz açacağız. Daha önce de gördük ki, onların yanında bulunan diğer Batılılar da Selçuklular tarafından yönetilen ülkede sınırsız bir serbestlik içinde hareket ediyorlardı. Bununla birlikte, 1207'den sonra bile, Antalya limanı Venediklilerinkinden başka gemilerce de ziyaret edilmişti. Tersine, Latin imparatorluğunun devamı sırasında, Türkler eline geçmiş olan Karadeniz şehirlerinin, limanlarına Avrupa gemilerini kabul etmiş olmaları çok kuşkuludur.

Küçük Asya'nın içerlerinde, Rum imparatorluğunun bir parçası bağımsızlığını kazanmış ve *İznik İmparatorluğu* adı altında yaşamıştı;

[881] Guill. de Tyr, XVI, 26; Cinnam. s. 179; Nicét. s. 50, 340.

[882] Nicét., s. 842 vd. Dördüncü Haçlı seferinin reisleri "Antalya = Satalia"yı "Templier"lere bağışlamışlardı (bkz. *Innoc. III, Epist.*, Bréquigny'de *Dipl.* II, 997) Bu bağış hiç yokmuş hükmünde kalmıştı; çünkü Aldobrandini şehri zaptetmişti.

[883] Antalya = Satalia hakkında en iyi açıklama İbn-Alathir'deki bir bölümde bulunur: İbn-Alathir, M. de Mas-Latrie tarafından yayımlanan *Hist. de Chypre* II, 13 vd. Nicétas Türklerin başaramadıkları ilk saldırıyı daha o zaman hikâye eder (s. 843 vd.). Nicéphore Grégoras (1, 17)'ın şehri ziyaret ettiği devirde o daha önceden Sultanın eline geçmiş bulunuyordu.

[884] Venedik'in 1255'deki bahriye nizamnamesi İskenderiye'den Antalya'ya kadar seyrüsefer eden gemiler hakkında özel birtakım hükümleri kapsıyor. "naves, quae caricabuntur in Alexandria usque sathaliam." Taf. et Thom. II, 205 vd.; krş. Dandolo, s. 341.

Latinlerin saldırılarına karşı topraklarının savunusunda yiğitçe bir direniş gösterdikten sonra, bu küçük imparatorluğun sahipleri, Dördüncü Haçlı seferinin kendilerine kaybettirdiği şeyi yeniden elde etmek amacıyle, en sonu taarruza geçmişlerdi. Savaşma, bazı aralarla birlikte, yıllarca uzadı. Istanbul podestası olup, 1220'de Selçuklularla bir antlaşma yapmış olan Jacopo Tiepolo bu savaşma aralarının birinden yararlanarak, imparator Teodor Laskaris'den kendi ulustaşları lehine birtakım imtiyazlar elde etti (1219)[885]. Selçuklularla yapılan antlaşmalar için olduğu gibi, burada da elimizde bulunan en eskisi değildir; çünkü, bu da, az zamandanberi süresi dolmuş olan bir diğerine bağlı bulunmaktadır *(a principio nuper transactoe treugoe)*. Bu 1219 antlaşmasında Laskaris, Venedik tacirlerinin, istedikleri eşyayı yanlarında, gümrük muayenesinden veya herhangi bir resimden muaf olarak imparatorluk arazisine sokmalarına izin veriyordu; halbuki, kendi uyruğu, gerek Istanbul'da ve gerek Latin İmparatorluğunun öbür bölümlerinde uygulanmakta olan resimleri (*commerkium*) ödemek zorunda idiler; bundan başka, Laskaris ülkenin geleneklerinden olduğu üzre, ülkede deniz kazasına uğramış ya da ölmüş olan Venediklilerin mallarının korunmasını güvence altına almıştı. Sonra, onun hesabına darbolunmuş olan hyperpres, manuelates[886] yahut stamena[887] gibi sikkeler, Istanbul Venediklilerinkinden ve Istanbul Venediklerininki de onunkinden farklı bir tipte olması oybirliğiyle kararlaştırıldı. Bu antlaşmanın Venedik ticaretine açtığı, yahut, daha güzel belirtmek için, yarattığı pazarın önemi yabana atılacak gibi değildi. Deniz taşıtlarının nakliye ücretinin düşüklüğü Batı ürünlerinin, bütün Konya sultanlarının topraklarını geçmek zorunda olan Doğu ürünlerine karşı, rekabette dayanabilmesine izin veriyordu. Ülkede yerleşmiş olan Rumlar, elbiseleri için, iki türlü kumaş kullanıyorlardı; bunlardan bir kısmı İtalya'da imal edilmiş, diğerleri de,

[885] Taf. et Thom. II, 205 vd. krş. Dandolo, s. 341.

[886] Bu, imparator Manuel'in adını kapsayan bir sikkedir; o da, şu eserlerde anılmış bulunuyor : Taf. et Thom. II, 18 *Documenti sulle relax. tosc. col' Orient*'de s. 77, 78 ve "*Arnold. Lubec.*"de "Pertz"de SS. XXI, 174. Buna benzer diğer sikkeler de vardı "Romanati"ler Roma imparatoruna oranla böyle adlandırılmışlardır, "Michaelati"ler, imparator "Michel Ducas"a nisbetle bu adı almışlardı: (Guill. de Tyr, XI, 11, XIII, 15; Raoul de Caen, s. 709, Paris baskısı).

[887] Küçük bakır sikke; bkz. Taf. et Thom. I, 108; Paspati, *Revue du Syllogos de Constantinople*'da VII, 121.

Çin ipeği ile, İran'da veyahut Elcezire'de dokunmuştu; bununla beraber, imparator Jean Vatatzès (1222-1255)in, kendi paralarının[888] dışarıya çıkmasını yasaklamak ve belki de kin ve öfkesinin hedefi olan Latinlerin çıkarlarına zarar vermek amacıyle, bu iki maddenin satın alınmasını, namussuzluk cezasıyle, kendi uyruğuna yasaklayarak, ve özellikle yerli ürünlerin kullanılmasını buyurduğu gün mevduat birden bire kesildi. Bütün diğerleri gibi, israf ve sarfiyata ilişkin bu kanunun, kullanımdan düşmekte gecikmemiş olması olasıdır. Çünkü, bu kanuna uyarak, aslında, dokumalarının nitelikleriyle şöhret bulmuş olan Luka şehrinden olan tacirlerin imparatorluk içinde bulunduğunu söylemek güçtür : Şunu belirtmek gerekir ki, bu Lukalılardan ikisinin : Lanfranchinus ve Ildebrandinus'ün adlarından başkası bilinmiyor, ve bu iki tacirin ipekliler ve çuhalar ithal ettiği tanıtlanmamıştır; bunlar, tersine, satın almak için, çok miktarda para ile gelmişlerdi. Bir gün herhangi bir nedenle, Edremit'in mahallî hükümet memurları bunları ele geçirdiler ve imparator Michel Paléologue onları esir olarak tutukladı. Papa IV. Alexandre[889] haklarında şefaat ve özgürlüklerinin geri verilmesini elde etti; fakat, onlar lehinde Papa IV. Urbain[890] tarafından imparatora gönderilmiş olan ikinci bir dilek yazısında okuduğumuza göre, Lanfranchinus yanından alınmış olan para musadere edilmiş ve o geri verdirilmemişti. Bu olaylar, Istanbul'un Michel Paléologue tarafından zaptından az önce oluyorlardı.

Venedik ve Luka tacirlerinin İznik imparatorluğuna sık sık gidip geldikleri sırada orada Cenevizlerin de bulunmasına asla hayret edilmemelidir. Doğrusunu söylemek gerekirse, başlangıçta, imparatorluk ile Cenova arasındaki ilişkiler içten değildiler; bu içtenlik, sonradan, her iki devletin Latin imparatorluğuna karşı anlaşması sırasında doğmuştur. 1236'da, Cenevizler, Venedikliler ve Pizalıların yanı başında, Istanbul'un savunusu için, onu birlikte kuşatmış olan Rumlar ve Bulgarlara karşı savaştılar[891]; bu, her iki devlet arasında 1231'den beri girişilmiş olan görüşmelerin sürmesini engellemedi. Görüşmeler, doğal akışını sürdürerek ensonu her iki devletin anlaş-

[888] Niceph. Gregor. I, 43, Bonn baskısı.

[889] *Lib. jur.*, I, 345.

[890] a.g.e., I, 1397 vd.

[891] Kaynaklar hakkında ayrıntılar için bkz. Hopf, *Griechenland*, ds. Ersch ve Gruber'de, LXXXV, 253.

ması sonucunu doğuracaktır. Bu tarihte, iki Ceneviz elçisi, bir barış antlaşması (*pacem et conventionem*)[892] hazırlamak bahanesiyle, en nüfuzlu iki Rum prensinin, Jean Vatatzès ile Epir despotu Manuel'in yanına gittiler. Bu gidişte asıl amacın ne olduğunu ve ne sonuç alındığını bilmiyoruz. 1239'da, bir diğer elçi, Jean Vatatzès tarafından tam yetkiye sahip bir şahsiyeti İznik'ten Cenova'ya götürdü, fakat, görüşmeler bu defa da bir sonuca ulaşmadı[893]. Latin imparatorluğunun düşüşü sorununun o vakitten başlamak üzere sözkonusu edilmiş ve görüşmelere konmuş olması düşünülebilir; fakat daha çok olasıdır ki, İznik imparatorluğu ile bir uzlaşma hazırlarken Cenova, ticareti için birtakım çıkarlar sağlamaya çalışıyordu ve nitekim bunları elde etmiştir.

Rumların ellerinde kalmış olan adalar içinde, Batılıların hırs ve açgözlülüğünü en çok kışkırtan yalnız *Rodos* adası idi; çünkü, Suriye ve Küçük Ermenistan ile, Kıbrıs ve Mısır ile ticaret etmek için birinci derecede bir istasyon idi. İmparatorluğun eski bir valisi olan Léon Gabalas orada kendisine bir beylik yapmıştı; fakat onu İznik imparatorlarına onaylatmayı savsaklamıştı. Jean Vatatzès tarafından sıkıştırılmış ve yalnız kendi kuvvetleriyle, saldırıya uğrayan bağımsızlığını kurtarmaktan umudunu kesmiş bulununca, bu esnada Girit adasının zaptı ile imparator tarafından tehdid olunmakta olan, Venedik Cumhuriyeti ile anlaştı : O, birleşmiş olan kuvvetlerin ortak düşmana kafa tutabileceğini kestiriyordu. Taarruza ve savunmaya dayanan bu uzlaşma antlaşması 1234 Nisan ayında, Rodos'ta Venedik elçisi Marsilius Georgius ile Léon Gabalas[894] arasında yapılarak aynı yılın Ağustos ayında doj Jacopo Tiepolo[895] tarafından onaylandı. Çok zayıf ve çok yalvarıcı bir durumda olan "Rodos'un ve Kiklad'ların hükümdarı" orada dojun bir uyruğu gibi görünüyor, ve, tımar vergisi adıyle, St. Marc kilisesine, yılda altın işlemeli bir top ipek vermeği üstleniyordu. Aynı zamanda, hükümeti içinde, Venediklilere ve Girit

[892] *Annal. Jan.*, s. 177.

[893] a.g.e., s. 190. Eğer bu görüşmelerin konusu Latin İmparatorluğunun tahribi ise, bu, az zaman önce Cenova ile Venedik arasında yapılmış olan sıkı anlaşmaya karşı açıktan açığa bir saldırı idi. Bkz. Taf. et Thom. II, 341. vd. *Annal. Jan.* s. 189; *Lib. jur.* I, 980 vd. 984 vd.

[894] Léon ve Jean Gabalas Kardeşler hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. M. Schlumberger, *Revue archéologique.* XXXI (1876), s. 233 vd.

[895] Taf. et Thom. II, 319-322.

adasının, gerek göçmen ve gerek yerli, halkına, gümrük resimlerinden ve vergilerden bağışıklık tanıyordu. Halbuki, Venedik, Yunanistan'daki kolonilerinde, Rodos tacirlerinden, Rum egemenliği zamanında yürürlükte olan eski gümrük resimlerini istemekte devam ediyor, ve onları Girit adasından başka yerlerde vergilerin dışında tutmuyordu; sonra, Gabalas, Venediklilerin kilise ile beraber bir ticarethane, mağaza ve hükümet konağı (*curiam*) kurmalarına, ve, işlemler için, kendi ölçülerinin kullanılmasına izin veriyordu. Venediklilerin, bu izinden yararlanarak, orada bir koloni kurmaları için, ortamın çok uygun olduğuna hiç kuşku yoktur. Pek sağlam olmayan bir yön varsa, o da koloninin uzun bir hayata sahip olmadığıdır; çünkü Léon'un halefi olan Jean Gabalas İznik imparatoruna bağlandı, ve Latinlere karşı olan seferlerinde onu izledi; bu da, onun Venedik ile bozuştuğunu gösterir. İmparator ile birlikte Latinlere karşı savaşmak için Küçük Asya'ya gittiğinden ötürü orada bulunmadığı için, adası az kalsın Cenevizlerin eline düşüyordu. Güzel bir gecede, Cenova yanlısı bir birlik, başkenti bastı (1248), orada yerleşti, ve, yüz kadar Mora şövalyesinin yardımı ile uzun zaman orada tutunabildi. Bu zorbaları bulundukları yeri boşaltmak zorunda bırakmak için Jean Vatatzès bir ordu göndermek yolunu seçti (1250)[896]. Son emre kadar, Rodos Rumların elinde kalıyordu; ne Venedik egemenliği, ne Ceneviz işgali orada, işe yarar bir eser bırakmamıştı.

Genel olarak, kendisine eriştiğimiz dönem, eski Bizans İmparatorluğu vilâyetlerinin Latinler tarafından işgalinin en yüksek noktasını gösterir; bundan ne önce ve ne sonra ne daha çok, ne daha kuvvetli olmadılar. Istanbul'da, Teb'de, Atina'da ve bütün Mora'da saraylar ve müstahkem şatolarda bir yeni Fransa; Selânik krallığının ve Eğriboz adasının prenslere özgü konaklarında, Venedik vatandaşları tarafından Yunan adalarında inşa edilmiş olan müstahkem şatolarda, Istanbul'un, Négrepont'un, Almiro'nun vb. ticaret mahallelerinde bir yeni İtalya buluyorlardı. Fakat bu şövalyelerle, bu tacirler, yoğun bir kitleden oluşan Rum halkının ortasında, özellikle kırlarda, ancak ayrı ayrı kümeler halinde bulunuyorlardı. Savaşçı komutanların yönetimi altında bulunan Rumlarla günden güne daha gözüpek oluyorlardı. Bunlar, Küçük Asya'dan Epir'e kadar el uzatıyorlar, ve, Bulgarların yardımı ile, Latinlerin kendilerine karşı çıkardıkları

[896] Georg. Acrop., s. 92-95.

şövalye ve ücretli askerlerden oluşan küçük orduları birer birer eziyorlardı[897]. Latin İmparatorluğunun merkezi olması gereken Istanbul, uzun zaman, Rum arazisi ile çevrilmiş küçük bir araziden başka bir şey olmadı. En sonu direnemeyerek o da düştü ve Rumların eski başkentlerine girişleri Latin İmparatorluğuna öldürücü bir darbe indirdi.

Bu olay büyük bir gürültü yarattı; fakat bunun sonuçlarını aramadan önce bize, coğrafî durumu ile Balkan yarımadasına ait olan, ve kaynak yönünden halkı, hemen genellikle İtalyan olan bir pazardan söz açmak kalıyor ki, buraya da yavaş yavaş Slav unsurları sokulabilmiş ve yavaş yavaş en önemli yerleri almışlardı : Bu pazar *Raguza*'dır. Göz gezdirdiğimiz dönem sırasında, o, Venedik'in gölgesinde, ikinci derecede ticarî bir devlet durumunu kazanmış bulunmaktadır. Venedik'in, Latin İmparatorluğunun devamı sırasında, kuvvet ve kudretin en yüksek derecesine erişmesi, onun bu egemenliğinin Raguza tarafından kesin olarak tanınması sonucunu yaratmıştı. Raguza çarçabuk, oldukça parlak bir deniz gücüne sahip oldu, ve uyruğu olan Venedik için, endişe verici bir rakip olmasına az kaldı. Bazen Rum İmparatorunun koruyuculuğu altına girerek, bazen Güney İtalya'nın ve Sicilya'nın Norman prensleriyle anlaşarak, sonra Venedik'in boyunduruğundan sıyrıldı. 1171'de doj, Ranieri Zane[898] adında Venedikli bir soyluyu, kont sıfatıyle kabul ettirmek için kuvvete başvurmak zorunda kaldı ise de, onun bu makamı uzun süre işgal etmediği zannolunuyor. XIII'üncü yüzyılda, düşüncelerin akışı değişmişti. Raguza kendiliğinden, kuvvetli cumhuriyetin önünde eğildi ve ondan kendisine bir kont vermesini diledi (1205). 1230'da, o, Venedik'e karşı yeni bir akımın kışkırtması önünde yerini bırakmak zorunda kaldı. Fakat bu tepki çok az sürdü, ve iki yıl sonunda, şehir kendiliğinden onu davet etti[899]. Bu andan itibaren, düşünceler şu

[897] Selânik'deki Frank Krallığı 1222'den itibaren Ange'lar soyundan Epir dükası Théodore'un vuruşları altında ezilmiştir. Bununla birlikte, bu prens ile, Istanbul Latin İmparatorluğu naibi Narjaud de Toucy arasında 1228 yılı Eylül ayında yapılmış olan antlaşma her iki ülke ticaretinin, o vakte kadar korsanlarla yağma edilegelmekte olan yollardan az çok güvenle tekrar eski ilişkilerini kurmasına izin vermişti: *Lib. pleg.* append., s. 184 vd.

[898] Dandolo, s. 294.

[899] Appendini, *Notizie sulle antichità, storia e letterature dei Ragusei* (Ragusa 1802-1803) 1, 275-279.

noktada birleşmiştir ki, kendi çıkarları koşuluyle, Raguza Venedik'e bağlı kalacaktı, ve, üç defa, 1232, 1236 ve 1252'de, bu kanı, itaat sözleşmeleriyle gerçekleşti[900]. Bu önem taşıyan sözleşmelerde, ticarî sorunlar unutulmuş olamazlardı; hattâ bu konuda bile, Raguza halkı, Venedik burjuvalarıyle eşitlik savında bulunamazlardı; onlar, yabancı mallarının ithali için Venedik'e bir vergi vermeğe razı oluyorlardı. Bu belgeler bize, Raguza'nın, ürünlerini ithal ettiği ülkeleri tanıtmaktadır : Bunlar : "Romanie" (yani Latin İmparatorluğu ve onun illeri, ilçeleri vb.), Suriye (*mercibus ultramarinis*), Mısır, Tunus ve Berberistan, Sicilya ve Güney İtalya (La Pouille) idiler; görülüyor ki, Raguza'nın ilişki kurduğu alanları genişti. Rum İmparatorluğunda kazandığı bağışıklıklar, bir olasılığa göre, Komnenler ve özellikle Manuel zamanından başlıyordu; çünkü, bu İmparatorun işi, Venedik'in bozgunu için, Dalmaçya limanlarını korumaya dayanıyordu; bu bağışıklıklar, ilk Latin imparatorları olan Baudouin ve Henri tarafından onaylanmışlardır. Öyle görünüyor ki o, İznik ve Trabzon İmparatorlarından ve Bulgar Çarı Johannitius (Kalojan)'dan da aynı yolda birtakım imtiyazlar elde etmişti (1197-1207); fakat, bunlar bize kadar gelmemiştir[901]. Mısır ile olan ilişkilerine gelince, Raguza tacirlerinin İskenderiye'nin kozmopolit olan pazarına sık sık gittikleri kesindir : Bu konuda Benjamin de Tudèle'in tanıklığına dayanmaktayız; eğer onun seyahatnamesindeki "Rakuphia" sözcüğünü Raguza biçiminde okumak, doğru olursa[902].

Pekâlâ, akla gelebilir ki, Raguza tacirlerinin âdet olduğu üzre bu kadar uzak seyahatlara giriştikleri bir dönemde, bundan daha sık olarak, bir yandan yalnız Adriyatik denizini geçmekle yetinecekleri[903], İtalya'nın doğu sahillerini, öte yandan, karayoluyle kendile-

[900] Taf. et Thom. II, 307 vd., 328 vd. 464 vd.; bu sözleşmelerden birincisi şu eserlerde bulunur : Engel, *Gesch. des Freistaats Ragusa*, s. 289 vd.; *Archiv. stor. ital.*, App.. IX, 382 vd. krş. Dandolo, s. 347, 360.

[901] Taf. et Thom., *Griech. Orig.-Urk. zur Gesch. des Freistaates Ragusa*, ds. *Sitzungsberichte der Wiener Akad. philos. hist. Cl.* VI, 511; onlar, bu bilgiyi şu eserden almışlardır : Luccari, *Ristretto degli annali di Rausa*, s. 33.

[902] 1224'te, Venedik, Mısır hakkında yasaklama koymuştu; Raguza halkından bir seyahat için hazırlanmakta olan birisi, dojun huzurunda, Mısır'a uğramak niyetinde olmadığını yemin ile pekiştirmek zorunda kalmıştı: *Mon. slav. merid.* I, 33.

[903] 1148 de Raguza, Molfetta ile bir ticaret antlaşması yapıyordu; 1240 tan sonra, o, Recanati, Fermo, Rimini, Ravenne, Ferrare, Barletta ile bir sıra ticaret antlaşmaları yapmıştı : Engel, *Gesch. des Freistaats Ragusa*, s. 83, 106 vd., 112.

riyle doğrudan doğruya ilişkide bulundukları Epir ve güney Slav ülkelerini de ziyaret ediyorlardı. Dördüncü Haçlı seferinden önce, Jean l'Ange'ın orada Rum İmparatoru adına vali görevini yerine getirdiği dönemde, onların Epir ile ticaretlerinin söz konusu olduğu ve bu ticaretin Michel I († 1214), Manuel († 1241) ve Michel II († 1271) gibi bağımsız Rum despotları zamanında da sürdüğü, birtakım kanıtlarla fiilen tanıtlanabilir. Bütün bu prensler birtakım imtiyazlar vermek suretiyle Raguza'yı ticarete özendirmişlerdir; bu imtiyaznamelerin, en eskisi olan birinin dışında, öbürleri elimizdedir[904]. Zaten bunların üzerinde de pek duracak değiliz; çünkü, bunlarda asıl Doğu ticareti için görecek bir şey yoktur. Yalnız, Venedik'in egemenliği altına dönerken Raguza'nın, ticareti deniz gücünü artırarak onun gücünün önemli ölçüde artmasına yardım etmişti; çünkü, her ne kadar bu deniz gücü, büyük cumhuriyetinki kadar nicelik bakımından çok değil ise de, hemen hemen onunki kadar uzak girişimleri göze aldırmaya cesaret verecek ölçüde güçlü idi. Bu bölümü bitirmek için, hepsi de özellikle Suriye ve Kıbrıs ile ticareti gerçekleştirmek isteyen[905], azimli denizcilerden oluşan bir halk ile meskûn olan Zara, Traû, Spalatro gibi Dalmaçya limanları hakkında bir söz daha söyleyeceğiz. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu şehirler, Venedik'e karşı Raguza'dan daha sıkı bir uyrukluk ilişkisiyle bağlı idiler, ve bunların deniz güçleri, her halde, Venedik deniz gücünün tamamlayıcı kısımları gibi sayılabilirdi; halbuki, Raguza, kendi ad ve hesabına ticaret antlaşmaları yapılabilecek kadar bağımsızlığını korumuştu; fakat, bununla birlikte, gerçekte bir yarım cumhuriyetten başka bir şey değildi, ve başında o kadar uzun zaman bir Venedik kontu bulunduğu sürece, denilebilir ki, onun deniz gücü, ne kadar önemli olursa olsun, bir dereceye kadar, Venedik'in büyük deniz gücünün ancak bir parçasını oluşturuyordu. İşte bu da, incelediğimiz dönem sırasında, Venedik'in kazandığı önemli üstünlüğü pekiştirmeye bir kanıttır.

[904] Bu mektuplar şu eserlerde yayımlanmıştır : Taf. et Thom., *Griech. Orig.-Urk. von Ragusa, Adı geç. eser*, s. 524-529; Miklosich ve Muller, *Acta graeca, III*, 58 vd., 66 vd. 67 vd., şu eserde tartışılmıştır : Hopf, *Griechenland, a.g.e.*, LXXXV, 211, 224, 258; şu eserde açıklanıp yorumlanmıştır : Taf. et Thom., *a.g.e.*, s. 508-518.

[905] Guill. de Tyr, II, 17; *Monum. slav. merid.* III, 396 vd.; IV, 52, 75.

4. VARLIKLARININ İKİNCİ YÜZYILINDA SURİYE'DEKİ HAÇLI DEVLETLERİ

Salâhaddin'in ortaya çıkışı, Haçlı devletlerinin tarihinde yeni bir devrin başlangıç noktasıdır. Uğursuz Hattîn* savaşı (4 Temmuz 1187) onları hemen hemen umutsuz bir duruma sokmuştur. Bu savaşın doğrudan doğruya bir sonucu olan ve bütün Hıristiyanlık için bir felâket olan Kudüs'ün yitirilişi bir yana, bu bozgun, her birinde, ticaret kolonilerinin ezildikleri bir sürü felâketlerin bir işareti olmuştur. Birkaç gün sonra (9 Temmuz) Akkâ, savaşmaksızın, kapılarını galibe açıyordu. O vakte kadar o, Bahaddin ve İbnülesir'in nitelemelerine göre Asya ticaretinin en büyük merkezlerinden biri[906] ve yakından ve uzaktan gelen Frenk, Rum ve diğer tacirlerin bir buluşma yeri olmuştu[907]. Halk, her şeyi olduğu gibi bırakarak kaçtıkları için, galipler büyük bir ganimete kondular : Altın, inciler, Siglatoun denilen türden ağır ipekliler, Venedik kumaşları (*benedikiy*), şeker, silâhlar vb. bu ganimetin en iyi bölümünü oluşturuyordu[908]. Yılın sonundan önce Salâhaddin, Yafa, Sayda, Cebel, Beyrut, Kayseri ve Askalon'un sahibi olmuştu; bunu izleyen yıl içinde (1188) o, Tartuş, Cebel ve Lazkiye'yi de zaptetmişti, ve biz burada ancak ticaret için büyük bir önem taşıyan yerleri anıyoruz. Yalnız *Sur* ona direnecek kadar güce sahip oldu; onun duvarları Hattîn bozgununda canlarını kurtararak çıkmış olan birçok şövalyelere ve Salâhaddin[909] tarafından tekrar fethedilmiş olan şehirlerden kaçmış bir yığın kaçaklara sığınak olmuştu. Bununla birlikte marki *Conrad de Montferrat* o sırada gelerek, savununun yönetimini azimle eline almış olmasaydı, Sur, büyük bir olasılıkla düşecekti. Bununla birlikte, *Pizalılar ve Cenevizler* ilk işleri yoluna koymak için[910] onun gelişini beklememişlerdi, ve, o vakitten beri, Arzı mukaddes'in[911] ruhanî ve

* Filistin'de, Tabariye'nin batısında bir yerdir (Çevirenin notu).

[906] Boha-eddin, *Vie de Saladin, Rec. des hist. des crois.. hist. Orient*'da III, 98.

[907] Ibn-Alathir, *a.g.e.*

[908] Ibn-Alathir, *a.g.e.*

[909] *Epistola Januensium ad Urbanum Papam*, ds. *Gesta R. Henrici II*, Stubbs baskısı, II, 12.

[910] *Lib. jur.* I, 347, 357, 400, 405; *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 26, 28, 30, 33, 34, 36, 39.

[911] *Lib. jur.* I, 346 vd. Bkz. Belgrano, *Arch. stor. ital.*, seri III, T. VIII, kısım 2, s. 160.

layik prenslerinin ısrar ve vaadleriyle özendirme ve zorlamaları, ve bundan başka, her yandan[912] yardımlarına koşmuş olan birçok vatandaşlarıyle takviye edilmiş oldukları halde, kendi kendilerine cesaretle savaşlarını sürdürdüler. Kuşatmadan önce ve kuşatma sırasında, Pizalılar, birçok deniz seferleri düzenleyerek Akkâ'ya saldırmaktan bile çekinmediler, ve oradan, her defada zengin ganimet bol erzak getirdiler[913]. Bunların yanında, kuşkusuz alâmetlerinin kırmızı olmasından dolayı böyle adlandırılmış olan "Kızıllar Derneği" (*societas Vermiliorum*) büsbütün özel olarak sivrildi[914]; sonradan bu dernek, yaptığı hizmetlere armağan olarak, Sur'da hukuk ve mülk sahibi oldu[915]. Bu savunucuların yanında, S. Gilles'in, Montpellier'-nin, Marsilya'nın, Barselon'un, Sur'da yerleşmiş olan tacirleri de anılır[916].

Kudüs'ün düşüşü, ve bu düşüşten önceki ve bunu izleyen olaylar bütün Batıda derin bir etki yarattı. Cenevizler, bu uğursuz havadisi yaymakta ve yeni bir Haçlı seferi için Arzı mukaddes'in baronlarını çağırmakta birinci oldular[917]. Philippe - Auguste ve Richard Coeur-de-Lion (Arslan Yürekli Rişard) haç almaya (Haçlı seferine çıkmaya) kandırmak için, birçok defa da, Fransa'ya ve İngiltere'ye elçiler gönderdiler (1188 de Ruffo della Volta, 1189'da Ansaldo Bufferio ve Enrico Diotisalvi)[918]. Ne yazık ki, bu hükümdarlar, Pizalılarla olduğu gibi, birbirleriyle de savaş durumunda bulunuyorlardı. Birbirinden azgın olan bu rakipleri barıştırmak için papa Grégoire VIII ile Clément III'ün en resmî ve şatafatlı paylamalarından başka bir şey amacı gerçekleştirememişti. Hemen barış yapıldı[919], bir Piza donanması, baş piskopos Ubaldo'nun yönetiminde yelken açtı (1188) :

[912] Cont. de Guill. de Tyr, s. 77 (*Rec. des hist. des crois.* I); Caff., *Annal. Jan.* s. 54.

[913] Sicard. Cremon., Murat.'da VII, 604 vd.; Robert de Clary, Hopf'da *Chron. greco-romanes*, s. 28 vd.

[914] Bu, olasıdır ki, anavatanda birçok benzeri bulunan, şu burjuva derneklerinden birisi idi. Çeşitli adlandırılma biçimleri yanında, buna benzeyen bazılarını görüşlerinize sunuyoruz, örneğin, Compagna del balsamo vermiglio, C. della rosa vermiglia, C. del vermiglio (Bonaini, *Stat. Pis.* II, 573 vd.).

[915] *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 33, 34 vd.

[916] Marquis Conrad'ın beratına bkz. Méry et Guindon'da I, 190-192.

[917] Önce söz konusu edilen Cenevizlerin mektuplarına bkz. *Gesta Henrici II.*

[918] Ottob. Scrib, *Annal. Jan.* s. 103 vd.

[919] Şu eserde yayımlanmış olan belgelere bkz. Dal Borgo, *Dipl. Pis.*, s. 114 vd.

Onun amacı kışı Mesina'da geçirmek ve gelecek yıl ilkbahardan yararlanarak Filistin'e gitmekti[920]. Konsül Guido Spinola tarafından kumanda edilen Ceneviz donanması 1189'da sefere çıktı ve kendisini takviye edecek olan bir filo tarafından takip edildi[921]. Öte yandan, doj Aurio Mastropietro 1189 yılı paskalya bayramlarında hazır bulunmak üzre, gerek efendi, gerek hizmetçi (*tam domini tam servi*) bütün Venedik uyruğunu davet etmişti[922]. Ve, bu devirde, fiilen bir donanmayı sefere çıkardı ki, bu da yolda Piza donanması ile birleşti[923]. Şu halde, İtalya'nın ilk üç tüccar devletinin askerleri, Philippe-Auguste ve Richard'ın ordularını çoktan geçtiler; çünkü, bunlar Arzı mukaddes'e ancak Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında yetişebildiler (1191); her iki hükümdar, kuvvetlerini, Akkâ'nın suru altında, daha önceden kuşatmaya başlamış olan kralın "Guy"nün küçük ordusuyle birleştirdiler[924]. Unutulmıyacak olan bu kuşatma hemen hemen iki yıl sürdü (1189 Ağustosu sonundan 12 Temmuz 1191'e kadar); bunu anlatan vak'anüvisler, Ceneviz ve Piza'lıların kuvvetli savaş makinelerinden, limanın girişini savunan Sinekler Kulesine Pizalıların, başarılı olmaktan daha çok cesaretli saldırılarından sonra Müslüman askerlerini teslim olmak zorunda bırakan son hücumdaki rollerinden övgü ile söz açarlar[925]. Kuşatmayı yapan ordunun safları içinde, Avrupa'nın bütün uluslarından savaşçılar vardı; onların yanında Marsilya burjuvaları özellikle sivrilmişlerdir[926].

Şehir alındıktan sonra, Salâhaddin'in fethinden önce orada evleri ve başka mülkleri olanlar, ve, burada hakları olduğuna ilişkin inanılır tanıklar gösterebilenler, tekrar mülklerine sahip oldular[927].

[920] *Breviarium hist. Pis.*, Murat'da VI, 191.

[921] *Annal. Jan.* s. 104, 105.

[922] Taf. et Thom. I, 204. Töche, (*Heinrich IV*, s. 107) bu belgenin yayımlandığını bilmiyordu.

[923] Dandolo, Murat.'da SS. XII, 312 vd.

[924] *Breviar. hist. Pis, gös. yer*; Sicard. Gremon. Murat.'da SS. VII, 606; *Itinerar. R. Ricardi.* I, Stubbs basımı, s. 62, 74; *Gesta Ricardi* I, Stubbs basımı, s. 95 vd.

[925] *Itiner. Ric.* s. 84, 109 vd. 228; *Gesta Ric.* s. 173, 178; Contin. de Guill. de Tyr, s. 157; *Annal. Jan.* s. 104. Bu zamanın hibe beratları Cenevizlerin güzel hareket ettiklerini ispat ederler : "tanquam veri Machabei castello, machinis, militibus, peditibus, balistariis et sagittariis." *Lib. jur.* I, 357, 411.

[926] Kral "Guy"nun 1190 yılına ilişkin beratı, bkz. Méry et Guindon, I, 194 vd., ve Papon, *Hist. de Provence*, II, *preuves*, s. XXV vd.

[927] Contin. de Guill. de Tyr, s. 175 vd.

Pizalı ve diğer tacir ve trampacılar pazaryerindeki dükkânlarını tekrar işgal ettiler[928]. Belediyeye ait eski mülklerinin zararlarını ödemek ve karşılamak için bütün tüccar uluslar harekete geçtiler. Cenevizler bu konuda hiç bir şey kaybetmemek için peşinden ihtiyat tedbirleri almışlardı. 16 Şubat 1190'da, onlarla yaptığı bir antlaşma ile, Philippe-Auguste, Salâhaddin'in fütühatı nedeniyle kaybetmiş oldukları bütün mülkler üzerindeki haklarını geri vermeyi ve bundan başka, Haçlı seferi sırasında alınacak olan bütün şehirlerde, özel mahkemesi ve bütün öbür örgütleriyle birlikte onlara bir koloni vermeyi taahhüt etmişti. Bu koşullar, Cenevizler tarafından, kralın elçisi olup, bir Fransız ordusunun Suriye'ye nakli için gereken bir donanmanın kira bedelini konuşmak göreviyle efendisi tarafından gönderilmiş olan Hugues de Bourgogne'a önerilmişti : Elçi onları kabul ve kral da 1190 Ağustos ayında Cenova'da bulunması nedeniyle onaylamıştı[929]. Bu vaatlerle yetinmeyen Cenevizler, kendilerine iki kat bir zaman daha sağlamışlar ve kral Guy de Lusignan'dan aynı anlamda kaleme alınmış iki berat daha elde etmişlerdi[930]. Piza da, Akkâ hakkında, marki Conrad de Montferrat'ya, kendisi için, buna benzer bir güvence verdirmişti; gerçekten bu güvencenin verilmesi, henüz oranın kuşatımı düşünülmeyen bir devirdedir. Fakat Guy de Lusignan ve Richard Coeur-de-Lion bu güvenceyi sonradan pekiştirmişlerdir[931]. Pizalılar tarafından gösterilmiş olan kahramanlıklar, bu hükümdarların minnettarlığı eseri olmak üzre, onlara gerçek haklar veriyordu ve hükümdarların vaatlerini tutmuş olacaklarında kuşku yoktu[932]. Amalfililer de, kuşatma ordusu için, paylarına

[928] *Gesta Ricardi II*, 181.

[929] *Lib. jur.* 1, 355 vd., 368 vd. Kralın onay beratı (Cenova 1190) bu yılın Ağustos ayında verilmiş olmalıdır; gerçekten, *Annal. Jan.*, s. 104'e göre, "Philippe-Auguste" Ağustos'un 1'inden 24'üne kadar Cenova'da kaldı. *Annal. Jan., gös. yer.* ve "*Gesta Ricardi II*, 113"e göre, Richard Coeur de lion orada Ağustosun 13'ünde onunla bir görüşme yaptı; onun gidişi "*Sigeb. Contin. Aquicinct.* Pertz'de SS. VI, 426"nın yanlış olarak haber verdiği için S. Laurent 10 Ağustos günü değil, fakat S. Barthélemy günüdür. M. Töche, ölen "Delisle"e baş vurmakla yetineceği yerde bizzat belgeyi görmek zahmetinde bulunsaydı 1190 tarihinin doğruluğu hakkında şüphe ettiğini söylemeyecekti: (*Heinrich VI*, s. 107, not 11).

[930] *Lib. Jur.* I, 359 vd., 380 vd.

[931] *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 30 vd., 38 vd., 58 vd., 94; son pasaj, Pizalılar hastanesinin onarıldığını haber veriyor.

[932] Roncioni, *İstorie Pisane, Archiv. stor. ital.*'de IV, 1, s. 419 vd.

düşen askeri vermişlerdi, yararlıklarına (*pro bono servitio*) ödül olarak kral "Guy" onlara, Akkâ'da, malları için, ithalât ve ihracât alım ve satım resimlerinden bağışıklık, ve orada vikontlar yahut konsoloslar bulundurmalarına izin verdi; bundan başka, memurlarını yerleştirmeleri için, onlara bir ev armağan etti[933]. Sonra, kuşatma sırasında, Venedikliler, genel olarak, marki Conrad'a, kendileri için, önceden Kudüs Krallığında kazanmış oldukları emlâk ve hukuku yeniden sağlattılar, ve vak'anüvisleri olan Dandolo, şehrin zaptından sonra, onların evlerine ve St. Marc kilisesine tekrar bilfiil tasarruf ettiklerini onaylamaktadır[934]. Çok ilgi çekici bir açıklama da şudur ki, ne Conrad'ın beratında, ne vekayinamelerde, mevkiin önünde onlar tarafından gösterilmiş kahramanlıklara ilişkin bir sözcük söylenmediği ve hepsi de yalnız onların eski mülklerinin sade ve basit olarak onayı ile yetindikleri halde, Cenevizler ve Pizalılar bu birkaç yıl içinde, daha önce güvence altına alınmış olan eski mülklerine birtakım büyük mülkler katan ve onlara bir yığın haklar ve bağışıklıklar sağlayan bir sıra imtiyazlar elde ettiler. Şu noktaya dikkat etmek gerekir ki, genellikle Suriye'de Venedikliler, çoğu zaman, ikinci dereceye düşürülmüşlerdir, ve bu durum, onların, kuvvetlerini, Istanbul'daki Latin İmparatorluğunun kuruluş ve güçlenmesi için ayırdıkları andan itibaren daha fenalaşmıştır. Onlara ancak en eski emlâklerini elde tutabilecek bir güç kalıyordu, ve böylece Pizalılara ve Cenevizlere meydanı serbest bırakmış oluyorlardı : İşte bundan dolayıdır ki, bu devir Pizalıların en parlak devridir[935].

Eğer yapılan hizmetin karşılığının bu işte önemsiz bir şey olduğu bilinmeseydi, kralların bu uluslara birtakım beratlar vermek suretiyle gösterdikleri cömertliğe hayret etmenin yeri olurdu[936]. Taht tehlikede idi ve onlar için söz konusu olan şey yandaş kazanmaktı. Hattin savaşının uğursuz sonucu tutsaklık ve pek o kadar saygı yaratmayan bir gösteriş Guy de Lusignan'a bütün nüfuzunu kaybettirmişti, ve,

[933] 10 Nisan 1190 tarihli ferman, Camera, *Memorie di Amalfi*'de I, 201; Ficker, *Acta imperii selecta* II, 609 vd.

[934] Taf. et Thom. I, 212; Dandolo, s. 314.

[935] Cont. de Guill. de Tyr, s. 202, D.

[936] Bazı Cenovalılar ve Pizalılar kuşatma ordusundaki İngiliz ve Fransız şövalyelerine ödünç para vermişlerdir ki, bu, onların çok işlerine yaramıştır; bkz. Delisle, *Catalogue des actes de Philippe Auguste*, s. 82; *Bibl. de l'Ecole des Chartes*, Série I V, 35 vd.

öte yandan, krallığın son savunma noktası olan Sur'un savunusu sırasında kazandığı şan ve şerefe ermiş olan Conrad de Montferrat rakip ve iddiacı sıfatıyle ve açıktan açığa kendisini ileri sürüyordu. Bu kavgayı, merak ve heyecan veren bütün ayrıntılarıyle hikâye etmenin burası yeri değildir; bizi ilgilendiren yalnız bir nokta vardır ki, o da, bu olaylar sırasında Cenevizlerin ve Pizalıların oynadıkları roldür. Cenevizler marki dö Montferrat tarafını tuttular; Kral Philippe-Auguste de ona yardım ediyordu; bu neden onlar için yeterli idi. Pizalılar, tersine, görüşlerini Guy de Lusignan lehinde belirttiler[937]. Onların Richard Coeur-de-Lion[938] ile özellikle içten ilişkileri vardı, ve öyle görünüyor ki, bu hükümdar, onları, bu tutumlarını takınmak[939] yolunda güçlü olarak, bu işe özendirmiştir. Bu durum bir patlama yaratacaktı; 1192 Şubat[940] ayında her iki ulus açıkça savaş durumunda idiler. Akkâ'daki Pizalılar, orayı Conrad de Montferrat'ya teslim etmek amacıyle, Cenevizler tarafından bir suikast düzenlenmiş olduğunun kokusunu aldılar; silâha sarıldılar, Cenevizlerle onların müttefiki olan Fransızlara saldırarak onları tepetaklak ettiler; marki, şehri birdenbire basarak alacağını sanıp geldiğinde, onu kendisine karşı savunu halinde buldu. Üç gün sonuçsuz saldırılardan sonra, Fransızlarla birlikte Sur üzerine çekilmek zorunda kaldı. Pizalılar tarafından yardıma çağırılmış olan Richard Coeur-de-Lion, Conrad'ın çekilmesinden sonra ulaştı; o, 21 Şubatta, Pizalılarla Cenevizler arasında[941] bir uzlaşma yarattı. Bu sırada Conrad ölünce (28 Nisan 1192) Pizalılar Guy de Lusignan'ın sadık yandaşları olarak kaldılar, ve, onu, Sur'u tekrar almak için, kendileriyle birleşmeğe çağırdılar[942]. Fakat onlar, tacın, Suriye

[937] "Versus elegi de bello contra Saladinum gesto", anan, Röhricht, *Forschungen zur deutschen Gesch.* XVI, 487; *Itinerar. Ricard.* s. 321; *Tractatus de terra sancta*, Thomas tabı (*Sitzungsberichte der Münchn. Akad.*, 1865, II'den ayrıbasım), s. 35.

[938] *Gesta Ricardi II*, 170; *Itiner. Ric.*, s. 212 vd.

[939] Zaten onların piskoposu Ubaldo marki Conrad'ı kuvvetle kayırmış ve savunmuştu; bu ayrıntıları kendisinden alıntıladığımız yazar (Contin. de Guill. de Tyr, s. 152-154) haksız olarak ekliyor ki, genellikle Pizalılar marki'ye yardım ederek onu tuttular, çünkü ondan kendi ulusları için çok büyük imtiyazlar elde edeceklerini ümid ediyorlardı.

[940] Roger de Hoveden, (Stubbs basımı III, 180) tarafından yayımlanmış olan tarih" paskalyadan sonra = post Pascha" yanlıştır.

[941] *Itiner. Ric.*, s. 321 vd. Roger de Hoveden, *gös. yer.*

[942] Contin. de Guill. de Tyr, s. 194.

baronları tarafından amcası Richard Coeur-de-Lion'un onamasıyle, *Champagne kontu Henri*'ye sunulduğunu hesaba katmamışlardı. Guy de Lusignan Kıbrıs hükümdarı olmakla yetindi. Bu olaylardan sonra, yeni hükümdara, öyle anlaşılıyor ki, Pizalılar, hakkından yoksun bırakılmış olan kıral ile olan ilişkilerini sürdürdükçe, bunlar hakkında kin ve güvensizlik duygularını beslemekten başka bir şey kalmıyordu [943]. Onları, bir anlaşmanın sonucunu almak üzre, 1193 Mayısına kadar bekletti [944]. Onların, Sur, Akkâ ve Yafa'daki emlâk ve imtiyazlarını sağlamayı ve Akkâ limanına girip çıkarken gümrük resimlerinden bağışlı tutulmalarını pekâlâ onuyordu; fakat, imtiyaznamelerinde yer almış bulunan diğer çıkarlar için güvence vermeyi kabul etmiyordu; bu güvenceyi Kudüs'ün tekrar fetholunduğu devir için vaadediyordu : Böylece onlara hep sonu gelmeyecek vaadlerde bulunuyordu. Bundan başka, şunu da şart koşuyordu ki, gelecek yıl içinde, kendi tarafından açık izin olmadıkça, Sur'da bir defada 30'dan fazla Pizalı asla oturmayacak, ve, Piza konsolosları ve uyruğu, krallık içine ayak basarken, kontun rakiplerine karşı onun hayatının, onurunun ve arazisinin savunusu için yemin edeceklerdi. Pizalılar, her halde bu koşullardan sonuncusuna uymadılar; çünkü, Suriye sahilleri karşısında bir filo oluşturdular ki, gemicileri krallığa yanaşmak isteyen, yahut oradan çıkan seyyahları soymağa koyuldular. Bu hale bir son vermeleri kendilerine resmen bildirilen Akkâ Pizalıları bu konuda hiç bir şey yapmadılar, ve çok öfkelenen kont, onların hem Akkâ'dan, hem de bütün krallıktan kovulmalarını buyurdu [945]. Bununla birlikte, onlarla 1194'te yeniden barış yaptı, ve onların Akkâ'daki kulelerinin onarımına izin verdi; bu kule çeşitli kargaşalıklar dolayısıyle hasara uğramış olabilir. Bundan başka, kont, Pizalıların her zaman yararlandıkları hamamın ve fırının mülkiyetini de onlar lehine olarak pekiştirip onaylamıştır [946]. 1197'de, krallığın, ikamet etmek yahut ticaret yapmak istedikleri her bir noktası üzerinde onları koruyacağına yeniden söz verdi; yalnız, hacılar hakkında işledikleri katil ve tasar-

[943] a.g.e., s. 199, 202.

[944] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 60.

[945] Contin. de Guill. de Tyr, s. 202 (yukarıdaki dipnotta anılan berata ima olduğu ortadadır).

[946] Ayni yazar., s. 203. Söz konusu olan onamayı kapsayan beratın tarihi Ocak 1195'tir (*Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 65 vd.); buna rağmen Contin. de Guill. de Tyr, barışmayı 1194 yılına koymakta haklı olabilir.

layarak işledikleri katilden dolayı kabahatli bulunan (Aquila ve İmperialis adlarındaki) iki geminin tayfalarına karşı kararlaştırılmış olan yasağı sürdürdü[947].

Buraya kadar özetlediğimiz olaylar, Haçlı hükümetleri tarihinin bu ikinci devri sırasında *ticaret kolonileri*'nin hayatının nasıl olduğu hakkında iyi bir fikir verirler. O vakte kadar, gürültüsüzce ve mutlu bir hayat geçirmekle yetiniyorlardı; o derecede ki, tarihçi onlara ilişkin birkaç olay ancak bulabiliyordu; bu andan itibaren ise onlar devlet içinde bir devlet oldular; bütün siyasal değişikliklerde, onun etkisi bulunmaktadır; teraziye kılıç atmaktan çekinmiyorlardı. Daha o vakitten derebeylik usulü, krallık için bir felâket oluyordu ve güçsüzlüğün gereği olan bu nedene, hedefi taht olan bitmez tükenmez rekabetler de eklenmelidir; birtakım yabancı imparatorlar ve krallar orada hakları olduğunu ileri sürüyor ve onları Kıbrıs Lusignan'larının zararına olarak kullanıyorlardı; fakat gerek bu imparatorlar ve gerek krallar Suriye'de ender olarak görünürler, ve oraya pek küçük ordularla beraber vekiller göndermekle yetinirlerdi. Yavaş yavaş, bu anarşinin lehine olarak, krallık içindeki baronlar krallığın görevlerinden büyük bir kısmını kendi üzerlerine aldılar, ve, onların yanında, ruhanî başkanlar, şövalye sınıfları, dinî ve özel dernekler (ki bunlardan yeniden söz açacağız) ve ticaret kolonileri her gün biraz daha önemi artan bir rol oynuyorlardı. Fakat Suriye halkı hemen sürekli olarak iç anlaşmazlıklardan yakınıyorlar ve koloniler ender olarak hep bir tarafı tutuyorlardı[948]. Bu devrin kendinden önceki devir ile zıt bulunduğu noktalardan birisi işte buradadır. Önce, bütün ticaret rekabetlerine rağmen bunlar, önemli bir çekişme olmaksızın, yan yana yaşıyorlardı; ikinci devirden itibaren barış olarak ve bitip tükenmez bir biçimde birbiriyle çekişme bu hale halef olmuştur; bazen batıda, anavatanlarının yaptığı savaşların muhtelif kolları bunlara kadar uzanıyordu; bazan sınır yahut emlâk çekişmeleri için aynı koloniler içinde düşmanlıklar doğar ve bu düşmanlar hazır bulunan partilerden her birinde aldıkları tavrın etkisiyle sık sık korku yaratırlardı.

Bu çekişmeler bazı zamanlar ticaret hareketinde bir durgunluğa neden olurlardı; bununla birlikte, özel olarak gerilediği görülmez. Kudüs krallığında bulunan her türlü toplum sınıfları içinde gene

[947] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 73.

[948] Bkz. örneğin, Contin. de Guill. de Tyr. s. 474 vd.

tacirler sınıfıdır ki Salâhaddin'in yaptığı zararları çok çabuk gidermiştir. Özet olarak deniz şehirler, başlıca ticaret merkezleri idiler; Hıristiyanlar onları oldukça kısa bir süre içinde birer birer tekrar zaptettiler; yeniden pazarları doldu ve mübadele hareketi eski yoluna girdi. Yalnız ülkenin iç tarafı Müslümanların elinde kaldığı için Haçlı hükümetleri ancak uzun sahiller boyunca uzayan dar bir arazi şeridinden başka bir yer işgal etmiyorlardı, ve bunda ticaret için büyük bir sakınca vardı; çünkü, Hıristiyan şehirlerinden hareket eden tüccar kafileleri sahilden birkaç fersah uzaklaşır uzaklaşmaz Hıristiyan ve dost araziyi geride bırakıyorlardı; barış zamanında, Müslümanlar onların bir engelle karşılaşmadan geçmelerine izin veriyorlar; fakat, savaş sırasında, içeriye doğru ticaret, her türlü tehlikeyle karşı karşıya bulunuyordu.

Üzerinde durduğumuz bu devir sırasında, ticaret önce olduğundan daha çok Akkâ'da yoğunlaşır. Kudüs'ün düşüşünden beri, bu şehir krallığın siyasal merkezi olmuştu. Kralın yahut temsilcisinin oturduğu yer orada olduğu gibi, yüksek mahkemenin duruşmaları da orada toplanırdı, düşman tarafından piskoposluk makamlarından kovulmuş olan yüksek kilise büyüklerinden birçoğu ile şatolarından kovulan şövalyeler oraya çekilmişlerdi. Bu durum, zorunlu olarak, Batı tüccarlarından birçoğunun oraya akın etmesi sonucunu yaratacaktı. O vakte kadar Suriye'yi, ancak Pizalılar, Cenevizler ve Venediklilerin arkasından yavaşça sokularak ziyaret eden Ankonlular, diledikleri gibi serbestçe hareket zamanı geldiği kanısına vardılar. Papa IV. Innocent onları Kudüs patrikine ve Akkâ piskoposuna tavsiye etmek ve onlara, gerek ithalat ve gerek ihracat için, genellikle Suriye'de, gümrük rüsumundan bağışıklık sağlamak koşuluyla pek çok yardımda bulunmuştur [949]. Arzı mukaddes baronlarının bu kararı kabul edip etmedikleri ve Ankonlulara ait ticaret eşyası için herhangi bir resim istemekten vazgeçip geçmediklerini bilmek kalıyor : Bu yön kuşkuludur. Az zaman sonra, Ankon kolonisi, Akkâ'da bağımsız bir müessese kurdu. 10 Ağustos 1257'de, Ankon hükümet ileri gelenleri tarafından tüm yetkiye sahip delegeler ile Arsour senyörü ve Kudüs krallığının ahır sorumlusu Jean d'Ibelin arasında bir antlaşma yapıldı : Bu belgeye göre, üzerinde, ulustaşları tarafından kullanılmak üzre bir kilise, konsolos memurlarının oturması için bir saray ve sonra

[949] Berger, *Registres d'Innocent IV*, I, 214 (28 Temmuz 1345 tarihli üç ferman).

oturmak için birtakım evler ile mağazalar inşası için Ankon şehrine Akkâ'nın iç tarafında bir arazi bırakılmıştı. Yeni ticaret bölgesinin özel bir yönetimi ve kendine özgü mahkemesi olmasına izin verilmiş ve buna karşılık, savaş zamanında, oranın savunusuna yardım etmek zorunda kalmıştı[950]. Akkâ'ya koşan yeni tüccar akını içinde Toscana'yı temsil edenler güçlü bir çoğunluktu. *Floransalılar* oraya ilk defa Pizalılarla birlikte geldiler[951]. *Lukalı* tacirler orada birtakım ticarethaneler kurdular[952]. *Sienne* şehri, 1268'de, Conradin de Souabe tarafından, Akkâ şehrine girip çıkmakta serbest bırakılacağına ve liman rüsumunun % 1'e[953] düşürüleceğine ilişkin söz aldı. Bu bahtsız prensi bekleyen feci sonuç, vaadini tutmak için ona zaman vermedi. Halbuki Akkâ'da bulunup ticaret eşyası alışverişi yapan İtalya şehirlerinin miktarı hergün artıyordu; önce bütün Avrupa'da şubeleri bulunan İtalyan banka şirketleri orada da şubeler kuruyorlardı; çünkü, orası, çok geniş para ticareti yapmaya en uygun koşulları taşıyordu. Sienne'in ve özellikle *Plaisance*'ın, Akkâ'da sahip oldukları bazı bankalarla olan ilişkileri yüzündendir ki, Saint Louis'nin oluşturduğu Haçlı seferinin devamı sırasında bu sefer sonuçlandıktan sonra askerlerinin geçim ve iaşesini sağlamakta başarılı oldukları bilinmektedir[954]. Akkâ'da İtalyan tacirlerinin yanında, bir *İngiliz* tacirleri kolonisinin izlerini buluyoruz : Onlar, olasıdır ki, oraya Richard Coeur-de-Lion tarafından yönetilen Haçlı seferini izleyerek gelmişlerdir : *İngiliz köyü* (*le vicus Anglorum*) Mont Musart denilen tepe üzerinde bulunuyordu[955]. Bununla birlikte, İtalyan kolonilerinden sonra, en önemlisi *Provanslılar*'ınki idi; onların da[956], Meryem'e

[950] Paoli, *Cod. dipl. dell' ord. gerosolim.* I, 157-161.

[951] Contin. de Guill. de Tyr, s. 218.

[952] Bini tarafından tanık olarak anılan bir fermana bkz. *I Lucchesi in Venezia*, I, 113 vd.

[953] *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 100 vd.

[954] Belgrano, *Doc. ined. riguard. le due crociate di S. Luigi IX* (tamamlanmamış); G. Servois, *Emprunts de Saint-Louis en Palestine et en Afrique*, ds. *Bibliothèque de l'école des chartes*, Seri IV, T. IV, s. 113 vd.; A. G. Tononi, *Documents relatifs aux Plaisançois d'Orient*, ds. *Archiv. de l'or. lat.* II, 2, s. 208-212.

[955] 1240, yılı fermanı *Archiv. de l'Or. lat*'de II, 2, s. 156; 1255 fermanı, Paoli'de *Cod. dipl.* I, 261 (*Archiv. de l'Or. lat.* I, s. 426); Mathieu Paris'ye atfedilmiş olan Paris-Kudüs seyahatnamesi, ds. *Itinéraires à Jérusalem et descriptions de la terre sainte*, Michelant et Raynaud basımı (Publ. de la *Soc. de l'Or. lat.*, série géogr. III, 1882) s. 135 vd.

[956] "*Rue des Provençaux*" Paoli, I, 265; Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, II, 67; "Ruga Provincialium", a.g.e., III, 636; "Vicus Provincialium", Taf. et Thom. II, 32.

adanmış bir kilise ile beraber bir mahalleleri vardı[957]. Fakat, koloni üyelerinin büyük çoğunluğu iki şehirden geliyordu : *Marsilya* ve *Montpellier*; onların ticaret eşyaları, ithalat ve ihracat resimlerinden bağışıklık kazanmış bulunuyordu; oraya kesin olarak yerleşmiş olanlar için de kendi ülkelerinden gelmiş koloni memurları vardı[958].

Bütün bu İtalyan, Fransız, İngiliz tacirleri arasındaki rekabet, Akkâ'nın ticaretine, onun ilişki alanını gittikçe genişletmek zorunda bırakmak için, yeni bir hareket vermiştir. Daha önceden biliyoruz ki, Venedikliler ve daha başkaları oradan Şam'ı ziyarete gidiyorlardı; oradan da birtakım seyyar memurlar, Dimyat'a, Küçük Asya'daki Ani'ye ve Istanbul'a hareket ediyorlardı[959]. Konya Sultanını ziyaret ettiğinde, Misyoner Guillaume de Rubrouck, şap ticaretini Akkâ'dan gelmiş bir Cenevizli ile bir Venediklinin tekelinde buldu; Jean du Plan de Carpin adındaki diğer bir misyoner, Kiev'de Akkâ'dan gelmiş bir tacire rastlar[960]. Zaten Doğu, Akkâ ticaretinin tek amacı değildi; tacirlerin çoğu Batıya dönüyor ve orada başlıca ticaret yerlerini ziyaret ediyorlardı. Böylece, XIII. yüzyılın sonuna doğru, onlara Champagne'ın[961] büyük panayırlarında ve Güney İtalya'da raslanıyordu[962].

Ticaret açısından Sur ikinci sırayı alıyordu; düşmanların istilâsından korunmuş olan büyük İtalyan mahalleleri orada sürekli bir refah ve mutluluğa eriyorlardı, Provanslılar ortak adı altında, Marsil-

[957] Taf. et Thom. II, 32; Paoli I, 264.

[958] Marsilya için bkz. Méry et Guindon I, 194 vd. 186, 226: Oradan üç ferman meydana çıkarıyoruz ki, bunların sıralarını düzeltmek gerekir: Kral "Guy"nun 1190 tarihli fermanı, diğerlerinin aslı olup seriyi açan o olmalıdır; "Amaury" ve "Isabelle"e ait olanın (1197-1205) ikinci olarak gelmesi gerekir; çünkü o, yayımcıların bildirdiği gibi 1180 yılının değil, fakat 1198 yılınındır. (bkz.: Mas-Latrie, *Hist. de Chypre* II, 24 vd.); sonra Kral "Jean"a ait olup 1212 tarihini kapsayan seriyi tamamlamaktadır. "Montpellier" için bkz. Germain, *Hist. du Commerce de Montpellier* I, 214 vd. 243. Konsolosluk için daha aşağıya bkz.

[959] *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 103, 104.

[960] *Recueil de voyages et de mémoires*, publ. par la Société de Géographie, IV, 392, 772. Bununla beraber son bölümdeki "Jacobus Venerius Acro" sözcüklerinin, gerçekten, bu addaki ünlü aileye mensup olup Akkâ'da yerleşmiş olan "Giacomo Venier" adında birisini bildirip bildirmediği noktasında tartışma kapısı her zaman açıktır.

[961] Contin de Guill. de Tyr, s. 195, not. 21.

[962] 1266 yılının fermanı: Del. Giudice, *Cod. dipl. di Carlo d'Angio.* I, 235.

ya, Montpellier, St. Gilles ve Barselon[963] burjuvalarından oluşan yeni bir koloni de doğmuştu. Conrad de Montferrat onu, o kadar mallar, hukuk ve imtiyazlara boğmuştu ki, kendinden daha büyüklerinde imrenecek bir şey kalmamıştı[964]. 1243'ten 1269'a kadar Sur senyörü olan Philippe de Montferrat Marsilyalıların bağışıklıklarını pekiştirdi[965].

1197 sonbaharı içinde, Hıristiyanlar, eski Kudüs krallığı zamanında, limanı bir dereceye kadar önem kazanmış olan Beyrut'u yeniden zaptettiler[966]; fakat bu andan itibaren, ve Ibelin ailesine mensup prenslerin nüfuzu ve ustalıklı yönetimi altındadır ki, Sur'un ve Akkâ'nınkinden sonra birçok yüzyıllar yaşayacak olan bir refah ve mutluluğun temelleri atılmıştır. Bu prenslerden birincisi pek tanınmıştır; çünkü, Kudüs kanunlarında "Beyrut'un yaşlı senyörü" adı ile sık sık işaret edilmiştir; o, 1221'den 1223'e kadar, şehrinde bulunan Cenevizlere[967], Venediklilere[968] ve Marsilyalılara[969] geniş birtakım hukuk ve emlâk vermiştir. Cenevizlerle olan ilişkileri 1222-1223 kışı sırasında özellikle dostça bir nitelik kazanmıştır; Cenevizler, Akkâ'daki mülklerinin Pizalılar tarafından yakıldığını görmüşler, ve, istedikleri tazminatı elde edemeyince son derecede hiddetlenip öfkelenerek, Akkâ'yı terk ile Beyrut'a gelmiş ve burası onların başlıca antrepo'ları olmuştur[970]. Biraz sonra göreceğiz ki, Cenevizleri Beyrut senyörlerine bağlayan bağlar, bazı olaylar sonucunda, daha çok sıkılaşmıştır.

Beyrut terk edilerek kuzeye doğru yol alındığında, önce, Nehrülkelb ağzında Kudüs krallığının sınırına varılırdı; bu çayın birkaç mil ötesinde, Trablusşam arazisinin ilk şehri olan *Cebel* bulunuyordu. Ambriaçi ailesi 1193'ten beri orayı tekrar tasarrufu altına almıştı;

[963] Germain tarafından yayımlanmış (*Hist. du Commerce de Montpellier*, I, 180) bir fermanda Provansın genişliği hakkında o zamanın görüşlerine göre ilgi çekici bir bölüm vardır : "per omnes Provincialium partes a Massilia usque Barchinoniam". krş. Vic et Vaissette, *Hist. du Languedoc*, ed. Du Mège, III, 231; IV, 214.

[964] 1187 yılının Ekim ayına ait ferman, Méry et Guindon'da I, 190.

[965] Ruffi, *Hist. de Marseille*, I, 96.

[966] Wilken, *Gesch. der. Kreuzz.* V, 35 - 39.

[967] *Lib. jur.* I, 665 vd. 687 vd.

[968] Taf. et Thom. II, 230 vd. 232 vd.

[969] Méry et Guindon I, 287 vd. "Robert d'Ibelin" yerine "Jean d'Ibelin" okunmalıdır.

[970] *Annal. Jan.*, s. 150; daha aşağılara bkz.

Cenevizler onları kendileri için vatandaş ve koruyucu sayıyorlardı. Liman bütün serbestliği ile kendilerine açık idi; bundan dolayı onlar da özellikle sık sık oraya gidiyorlardı [971]. Venedikliler, Cenevizlilerin erdikleri imtiyazları kazanamıyorlardı; 1217'ye kadar eşya bedelinin % 4,5'uğunu ödüyorlardı; ancak bu dönemden itibarendir ki, yarı yarıya bir indirime kavuştular [972] : Fakat buna ermek için çektikleri zahmet tanıtlar ki, bu yeri bırakmak istemiyorlardı.

Cebel ve Nefin arasındaki sahil sürekli izlenerek Trablus'a [973] dört buçuk fersah uzaklıkta bulunan *Batrun* kasabasına rastlanırdı. Müslümanların ellerinden kurtarılmış olan bu kasaba, kısa bir aradan sonra, eski senyörüne geri verilmişti. Bunun adı Plebanus [974] idi; aslında Pizalı olup Batrun'da yerleşmiş olan zengin bir aileye mensup bulunuyordu. O, senyörlüğünü, amcalarından birinin becerisine borçlu idi : Batrun baronlarının erkek zürriyeti Guillaume Dorel'in kişiliğinde bitmiş olmakla, onun kızı ve varisi olan Cécile, Trablus kontunun izni olmadıkça evlenemiyor, uyruk senyör sıfatıyle, kızın evlenmesini kendi isteğine bağlı bulunduruyor, bu nedenle Cécile'i Gérard de Ridefort adında bir şövalyeye vaadetmiş bulunuyordu; fakat zengin bir Pizalı tarafından eline 10.000 besant sıkıştırılınca soylu olmayan bu adamı şövalye'ye tercihine razı oldu : Plebanus, variseyle evlendi ve Batrun'un senyörü oldu [975]. Bu olay, Salahaddin'-in istilâsından birçok yıl önce geçiyordu; Sultanın zaferi, Plebanus'ün senyörlüğünü ve özgürlüğünü yitirmesinin nedeni oldu [976]. Fakat birkaç yıl sonra onların her ikisini de yeniden geri aldı. 1202'de, anavatanının tacirlerine, girerken ve çıkarken gümrük resimlerinden bağışıklık sağladı [977]. Senyörü kendilerinin vatandaşı olan bir yerde iyi karşı-

[971] 1168 yılının fermanı, *Lib. jur.* I, 230.

[973] Taf. et Thom. II, 196 vd.

[973] Wilbrand ab Oldenburg, Laurent'da *Peregrinatores*, s. 168; Jacq. de Vitry, s. 1072; Sanut., s. 245; Idrisî, I, 356; Ghistele, s. 263; Ritter, *Asien* XVII, I, s. 584-588; bkz. s. 37.

[974] Onun adı 1181-1209 yılları arasındaki Arzı mukaddes fermanlarında bulunur; bkz. Paoli, *Cod. dipl.* I, 70, 103, 218, 252, 283; *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 65, 79; *Lib. jur.* I, 523; *Tab. ord. Teuton.*, Strehlke basımı, s. 18, 35; Hopf. ds. *la Revue critique et littéraire*, Ier déc. 1871, s. 236.

[975] *Annal. Jan.* s. 52; Contin. de Guill. de Tyr, s. 51, *Lignages d'Outremer*, Beugnot basımı, s. 468.

[976] Contin. de Guill. de Tyr, s. 66 D.

[977] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 83 vd. Bu bağışıklık ne Trablus'ta yerleşmiş olan

lanacakları hakkındaki güven, o zamandan beri Pizalıları Batrun'a çektiği gibi, aynı durum Cenevizleri de Cebel'e doğru sürdü. Ne yazık ki Plebanus'ün erkek varisleri olmadı, ve kendisinden sonra mirası yabancı ellere geçti; halefleri Antakya prensleri ailesindendirler[978]; bunların da selefleri gibi, Pizalılar hakkında uygun olup olmadıklarını bilmiyoruz.

Yalnız baronluklardan oluşan Cebel ve Batrun'dan onların uyruğu olan *Trablus* kontunun hükümet merkezine geçelim. Haçlı hükümetleri tarihinin ikinci dönemi sırasında tacir uluslar hakkında bu prenslerin aldıkları durumu incelemek zamanı gelmiştir. Venedikliler için, onların lehinde, bu döneme ilişkin olduğu sanılan yalnız bir fermandan başka bir şey yoktur; bunun tarihi 1 Haziran 1297 olup kont VII. Bohémond tarafından imzalanmıştır[979]; bu fermanın onayına göre Venediklilerin kontluğun merkezinde bir antrepo, bir hamam ve bir fırınları vardı. Cenevizler, başlangıçta, antlaşmalar tarafından kendilerine sağlanmış olan şehrin üçte birini almış olsalar gerektir; fakat kont Bertram'ın hilesiyle bu kazançlarının ellerinden çıktığı görülür. Genellikle, Cenevizler, ilk kontları, isteklerini yerine getirmek konusunda pek bu işe yönelimli bulmadılar. III. Raimond'un ölümü onların çıkarları için daha uygun bir dönemi açtığı sanılır : Kontluk Antakya prenslerinin ellerine geçiyordu; halbuki, IV. Bohémond ilk evlenmesinde Cebel senyörü Hugues Embriaco'nun kızı Placentia'yı almıştı. Sonuç olarak bir Ceneviz olan Placentia'yla evlenmesinden halefi V. Bohémond doğmuştu. Gerçekte 1203'te, Ceneviz elçileri Lamberto Fornari ve Belmusto Lercari IV. Bohémond'den bir berat almıştır ki, bu, vatandaşlarına ticarette salt serbestlik, gümrük rüsumundan tam bağışıklık ve bir özel konsolos mahkemesi sağlıyordu[980]. 1205'te çıkan bir olay, prensin epey yönelimini artırıyordu. Önce kendisinden söz açtığımız, ünlü Malta kontu, Romanie (Adalar denizi) sularına kuvvetli küçük bir donanma gönder-

Piza'lıları, ne de Plebanus'ün kendi kentindeki uyruğunu kapsamamış olması gerekir. Bir *Marzabanus*'un, Batrun'da satmak üzere, gemi ile oraya bir buğday yükü getirmek hakkı da saklı kalmıştı.

[978] Bu prensler hakkında bkz. : Ducange, *Familles d'Outremer*, Rey basımı, s. 258 (*Doc. inéd. sur l'hist. de la France*).

[979] Rey, *Recherches hist. et géogr. sur la domination des Latins en Orient*, Paris 1877, s. 42 - 45.

[980] Canale, *Nuova istoria di Genova*, II, 304 vd. Olivieri, *Carte e cronache*, s. 59.

mişti. Üç gemiden oluşan ve vikont Alamannus (Armanus) ve Albertus Gallina'nın kumandaları altında olan bu donanma, Cenova'nın düşmanları üzerine yürümek göreviyle yükümlü bulunmuştu. Bu gemilerden ikisi Suriye'ye kadar gittiler; kuvveti 300 kişiden oluşan mürettebat Trablus'ta karaya çıktılar, IV. Bohémond'un buyruğu altına girdiler, ve, Trablus'un birkaç kilometre güneyindeki[981] "Nefin" şehrinin senyörü olup uyruğunun sözünü dinlememiş olan Renoart'ı[982] yola getirmekte ona yardım[983] ettikleri gibi bu aralık Müslümanlar tarafından[984] sıkıştırılmış olan Cebel'i de kuşatımdan kurtardılar. Malta kontu bu hizmetlere, para olarak da, tam zamanında yetişen 2000 besant gibi bir yardımı katmıştır. Bir gönül borcu olmak üzre Bohémond, Malta kontunun hatırı için ve bütün Ceneviz vatandaşları lehinde, iki yıl önce elde etmiş olduklarına benzer bir ferman vermiştir[985].

Piza'lılar, Trablus kontlarıyle bu kadar hoş ilişkiler kurmuş olmaktan uzak bulunuyorlardı. Anlaşamamazlığın kaynağı Trablus piskoposuyle aralarında çıkan bir anlaşmazlık olmuştur; gümrük gelirlerinin üçte biri bu piskoposun hakkı idi; halbuki Piza'lılar, 1187'-de, bütün resimlerden tam bağışıklık elde etmişlerdi; piskopos, bağışıklığın kendi üçte birine ilişkin olan kısmının kıymetini inkâr ediyordu, Pizalılar da onun istediğini ödemekten çekiniyorlardı. Pizalılar IV. Bohémond'a başvurdular : Prens, mahkemelerin kararını bekleyerek, piskoposun iddialarının sağlanması için Piza'lıların mallarına haciz

[981] *Annal. Jan.*, s. 124 vd. Contin. de Guill. de Tyr, s. 315 ve Sanuto, s. 205'e göre, Renoart'ın suçu, uyruğu olan Trablus kontunun izni olmaksızın Cebeli Akkar senyörünün kızı ile nişanlanmış olması idi; işte bu nedenledir ki, Cebeli Akkar, Nefin'in sonuna katılmıştır.

[982] Ducange, *Familles d'Outremer*, s. 414.

[983] Sanuto, (*Secr. fidelium crucis*, s. 85, 245) beş mil saymaktadır; Breydenbach (*Reyssbuch des heil. Landes*, s. 65, 66) ve Burchard (Laurent basımı, gös. yer. s. 28) iki kabul ediyorlar.

[984] Yalnız *Annal. Jan.* (gös. yer) bu ayrıntıları vermektedir; onlara göre, Renoart, Müslümanları yardıma çağırmıştı; fakat, onlar ancak Nefin'in düşüşünden sonra yetişebildiler, ve o vakit, Trablus kontunun bir kayınbiraderinin kumanda ettiği Cebel'i kuşattılar. İhtimal ki, Cebel ve Cebel-i Akkar isimlerinin birbirine benzemesine aldanan yazar bir karıştırma yapmış olup, gerçekte ise müslümanlar Cebel'e hücum etmiş olmayıp, belki Cebeli Akkar'ı Trablus kontundan tekrar almak girişiminde bulunmuşlardır.

[985] *Lib. jur.* I, 522 vd.

koymağa geçici olarak razı oldu; fakat, şunu da ekleyelim ki, eğer piskopos kendisine yeterli gerekçe verebilirse onun hakkını pekâlâ teslim edebilecektir; piskoposun bunu başardığı sanılmaktadır. İşte buradan pek ağır bir düşmanlık doğmuştur. Sonra, 1199'da, Pizalılar, kendileri tarafından yapılmış olan zarar ve ziyanın tazmini için, konta 5000 besant ve onun uyruğuna (*burgenses*) da 3000 besant ödemeğe karar verdiler : Bundan başka, ek olarak da, ticaret eşyası üzerine konacak bir vergi yoluyla, yavaş yavaş 4000 besant daha ödemeyi üzerlerine aldılar; buna karşılık, kont da, onlara evlerini, mahkemelerini ve bağışıklıklarını ekledi. Yalnız, Trablus dışında yerleşmiş olan Pizalılar, kontluğun zararına olarak, birtakım düşmanca işler yaparlarsa, kendisinin de, Trablus'taki Pizalılara karşı, onları tutuklamak, yahut mallarını müsadere etmek değil, fakat üç ay süreyle ülkeden kovmak hakkını taşıdığını resmen bildirdi. İşlerin bu düzeye geldiği görünmüyor. Koloni yaşamakta devam etti, ve hattâ, 1223'te kont V. Bohémond ona, atası III. Raimond'un verdiği imtiyazları pekiştirerek, bir ferman da bağışladı[986].

Bir Montpellier tacirleri kolonisinden sonra, Trablus'ta yerleşmiş olan kolonilerin miktarı arttı; 1243'te, kont V. Bohémond onlara şehirde bir mahalle ve konsolosları için de bir ev verdi. Bu konsolosun, Montpellier kolonları arasındaki, yahut bunlarla Cenova ve Piza kolonları arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemesine izin verilmişti. Bohémond, bu kolonlara satım, alım ve transit vergilerinden tam bağışıklık hakkı tanımadı; fakat, her zamanki tutarın üçte biri oranında onların lehine vergileri indirdi. Bununla birlikte, bütün bu izinler koşullara bağlı idi; Montpellier'nin her yıl, Trablus'a, müretteb atı en az kırk tayfadan oluşan ve en azından 800 ton ağırlığında ticaret eşyası yüklü bir gemi göndermesi gerekiyordu[987]. 1251'de, Montpellier'nin nüfuzlu bir burjuvası olan Petrus de Terico[988] va-

[986] Bütün bu paragraf, şu eserdeki üç berattan alınmıştır: *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 65, 79, 99.

[987] Germain, *Hist. de la Commune de Montpellier* II, 513 vd. dom Vaissette bu beratı ilk defa *Histoire du Languedoc* (eski basımı III, 531) adlı eserinde yayımladığında, gözleri önünde fena bir nüsha bulunup, orada, fermanı veren olmak üzere, Bohémond'un oğlu olup Antakya prensi ve Istanbul senyörü olan Charles görünmektedir. Müstensihin "Triple" sözcüğünü "Constantinople" sözcüğünün alışılmış kısaltılmış biçimi olan "Cple." yerine almış olduğu meydandadır; onun Bohémond adını Charles ile nasıl değiştirmiş olduğunu söylemek güçtür.

[988] Germain, *Hist. du commerce de Montpellier* I, 214 vd.

tandaşları için yeni çıkarlar elde etti ki, bundan ötürü, XIII. yüzyılın ortasına doğru ve belki de Trablus'un Araplar tarafından alınmasına kadar iki şehir arasında pek etkin bir ticaret bulunduğunu kestirebiliriz.

Antakya Prensliği, Salahaddin'in seferlerinden gördüğü fenalığın daha çoğunu Trablus kontundan görmüştü; başkentlerinin dışında, prenslerin elinde, birkaç müstahkem şatodan başka bir şey kalmamıştı. Salahaddin'in ölümünden sonra bile, onlar, kayıplarını gidermeğe olanak bulamamışlardı; çünkü, komşuları olan Salahaddin'in oğul ve halefleri ve Halep'in muharib sultanları, onlara bir an rahat yüzü göstermemişti. Böylece, Cebel ve Lazkıye limanları ve bunların arasında bulunup 1188'de[989] Salahaddin tarafından fethedilmiş olan bütün arazi Araplar'ın elinde kalmıştı, yalnız kısa aralarla, Antakya prensliğinden kalmış tek yıkıntının deniz ile ilişkide bulunabilmesine yarayan bir tek Süveydiye (St. Siméon limanı) yolu bunun dışında idi. Hıristiyan Ermenistan ile Müslüman Suriye arasında sıkışmış olan küçük prenslik kesin olarak komşuları tarafından ezilecekti. Bununla birlikte, Cenevizler ve Pizalılar Antakya'daki kuruluşlarını vikontlarıyle[990] beraber uzun zaman korudular; varlığı bilinen bir belgenin gösterdiğine göre, 1264'te Cenevizler, fetihten hemen sonra I. Bohémond tarafından[991] kendilerine bırakılmış olan St. Jean kilisesi ile onun çevresindeki mahalleyi hâlâ kullanma hakkına sahip bulunuyorlardı. Son Norman prensleri de, her iki ulusun kolonlarına, mahkemelerinin yetki ve görevlerine, vergilerinin düzenlenmesine ilişkin birtakım imtiyazlar verdiler[992]. Buna karşılık bu belgede artık Venediklilerden eser bulunmamaktadır; Antakya ile ticaretten vazgeçmiş olmaları çok olasıdır. Artık, Suriye'de koloniler kurmayı düşünerek yeni yeni orayı ziyarete başlayan tüccar uluslardan başkası görülmüyordu. Önceden adına rastladığımız, şu Montpellier'li Petrus de Terico, gerçekte, doğduğu yer hükümdarının uyruğu olan, Aragon Kralı I. Jayme'in buyruğuyle birtakım ticarî sorunları gö-

[989] *Itinerar. R. Ricardi*, s. 26; Weil, *Gesch. d. Chalif.* III, 407 vd.

[990] *Lib. jur.* I, 577; *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 90.

[991] Canale, II, 307.

[992] Cenevizler için şu eserde 1190, 1199, 1216 yıllarının beratlarına bkz: *Lib. jur.* I, 364, 432, 577; Pizalılar için 1200, 1216, 1233 yıllarının fermanlarına bkz: *Doc. sulle. relaz. tosc.*, s. 80, 90 vd.; 99 vd.

rüşmek üzre, 1250'ye[993] doğru, Antakya prensinin sarayına gitti; fakat Antakya prensliğinde değil, o vakit V. Bohémond'un egemenliği altında bulunan Trablus kontluğunda daha uygun koşullar elde edilmesi söz konusu idi; zaten görmüştük ki, bu kurul, istenilen bütün başarıyı elde etmiştir[994].

Buraya kadar, Haçlı hükümetlerinin varlıklarının ikinci devri sırasında, ticaret hareketini az çok bir etkinlikle sürdürmüş olan şehirlerin sayılması ve bunların her birinde pazar işgal etmekte olan çeşitli Batı uluslarının işaret edilmesi konusu üzerinde durduk. Bununla birlikte, İspanyollarla Güney Fransızlarından söz açmak gerekir; çünkü, bunlara ilişkin şurada burada yazdığımız birkaç söz, bu iki ulusun Suriye'de oynadıkları rolün önemi hakkında bir düşünce yaratmak için yeterli değildir.

İspanyollar, Haçlı seferlerine zayıf bir oranda katılmışlardı[995]; kâfirler ile (müslümanlar ile) savaşmak için ülkelerinden çıkmağa ihtiyaçları yoktu; ticarî etkinliği ve deniz kuvveti ile, bir gün, yarımadanın diğer bütün şehirlerini geçmeğe niyet etmiş olan şehrin, tüccar ulusların Suriye'de aradıkları çıkarlardan kendi payını istemeden önce, kendi etrafında, onlara yer vermesi gerekiyordu. Aslında, Tortus, Valansiya, Almeria şehirlerinde[996] ve Balear adalarında yerleşmiş olan ve hepsi de sanatçı, işçi, usta denizci olan Araplar, söz açmak istediğimiz *Barselon*'a karşı müthiş bir rekabet yapıyorlardı. Balear adaları birtakım korsan yuvaları halini almıştı ki, bunların komşuluğu, değil yalnız Barselon halkı üzerine, fakat genellikle Akdeniz'in batı kesiminin bütün Hıristiyanları üzerine kötü etki yapıyordu. 1147 ve 1148'de, İspanyollar ve Cenevizler bir çeşit Haçlı seferi düzenlediler; bunların birleşen kuvvetleri önce Almeria üzerine doğruldular ve onu zaptettiler; sonra, Tortuş üzerine yürüdüler, o da aynı sonuçla karşılaştı. Bu, şimdiden Barselon için oldukça bir

[993] Germain, *Hist. du commerce de Montpellier*, I, 220 vd.

[994] *a.g.e.*, I, 214 vd.

[995] Bu sorunla ilişkide bulunan her şey şu ünlü eserde toplanmıştır: Navarrete, *Disertacion sobre la parte que tuvièron los Espanoles en las guerras de ultramar o de las cruzadas* (*Memorias de la R. Academia de la historia*, T. V, Madrid 1817); bir Portekiz yazarı M. José Barbosa Canaes de Figueiredo, şu aşağıki eserde, bu incelemeyi pek önemli dipnotlar ve düzeltme ile tamamlamıştır: *Apontamentos sobre as relaçoes de Portugal com a Syria no seculo 12°* (*Mem. da R. Academia de Lisboa.* 1854).

[996] Bkz. Colmeiro, *Historia de la economia politica in España*, I, 388.

kâr ve büyük bir teselli idi; fakat, sonradan bu, I. Jayme'in bir sıra zaferler dolu savaşlarda kazandığı sonuçların yanında küçük bir şey kalıyordu : Bu prens, Araplardan Majorque'u (1229), Minorque'u (1231) ve, karada, bütün Valensiya krallığını tekrar zaptetti (1235). Bu andan itibaren Barselon, dost memleketlerden oluşan geniş bir kemer ile çevrilmiş bulundu; bahriyesi, artık yolda Balear korsanları tarafından tutuklanmaktan korkmaksızın, Doğuya doğru atılabildi. Bu büyük prensin uzun süren hükümet devri (1213-1276) her yönden, Barselon için olağanüstü bir refah ve mutluluk döneminin başlangıcı oldu. Bilgelerin yaptıklarına özgü biçimde ılımlı sözleşme ile, şehrin en önemli çıkarlarının yönetim ve (asker) toplama işini, en nüfuzlu sınıfa, tüccarların oluşturduğu burjuvalar kuruluna verdi. Onun hükümeti zamanında, krallık makamı, her ne vakit ki sanata, gemiciliğe, yahut ticarete değinen sorunlara karışmak istemişse bunu bir engel, yahut bir vesayet biçiminde değil, fakat bir koruma ve bir özendirme biçiminde yapmıştır. İşte böylece, 1227'de, Jayme, limanda hazır yerli gemileri bulundukça, Suriye'ye (*ad partes transmarinas*) yahut Mısır'a (İskenderiye) gönderilecek olan ticaret eşyasının yabancı gemilere yükletilmesini yasakladı[997]. Yabancı tacirlerin Barselon'dan eşya satın aldıklarını ve onun ürünlerini ihraç ettiklerini sevinçle görüyor, fakat, onların dışarıdan oraya getirdikleri ticaret eşyasını (*tenere tabulam*) perakende olarak orada satmalarına izin vermiyordu[998]. Yabancılar tarafından Barselon'da tutulmuş olan kuruluşlara hoşgörü göstermiyordu: 1265'te bu duygusunu, Lombardiya, Floransa, Sien ve Luka tacirlerinin kovulmasını emredecek derecede ileri götürdü, ve, ticaret yapmak amacıyle onların bundan böyle şehirde kalmalarını yasakladı[999]. O istiyordu ki, Barselon'un ticareti tamamıyle yerli tacirlerin elinde olsun ve kendisine gerekli erzak ve mühimmatı yerli sanayiinden elde etsin ve yerli nakliye araçlarından başka bir şey kullanmasın. Zaten Barselon bu amaca çarçabuk yetişmek için gerekli olan şeylerin hepsine sahip bulunuyordu : Bir zeki tacirler sınıfı, becerikli sanatçıları, cesur gemicileri vardı. Bu şehrin, ancak I. Jayme hükümdarlığı sırasında ticaret şehirleri arasında yer almağa başladığını savunmak, abartma olur; o,

[997] Campany, *Memorias historicas sobre la marina, comercio y artes de Barcelona*, II (1779), 11 vd.

[998] a.g.e., s. 34. 1268 yılı emirnamesi.

[999] a.g.e., s. 31.

çoktanberi bu yeri elde etmiş bulunuyordu; Benjamin de Tudele orada, bilinen dünyanın her tarafından, Yunanistan'dan, Filistin'den ve ona komşu ülkelerden, İskenderiye'den, Sicilya'dan, Piza'dan ve Cenova'dan[1000] gelmiş tacirlerden oluşan büyük bir kalabalık bulmuştu. Jayme'in zamanında bu hareket durmamış ve limanında, sürekli olarak Suriye'den, Mısır'dan gelmiş[1001] gemiler barınmakta olduğu görülmüştü. Fakat, XIII. yüzyıla gelinceye kadar hemen görülmemiş olan bir şey varsa, o da, ters yönde bir hareketti; yani yabancı dayanak olmaksızın Barselon tacirlerinin dünyaya atılmaları idi. Aslında, XII. yüzyılın sonlarına doğru, onların, Provanslılarla ortaklaşa, Sur'da bir koloni kurduklarını daha önce görmüştük; fakat, onların Suriye ile olan ticaretlerinin izleri ancak Jayme'in devrinde sıklaşmağa başlıyor. O vakit, çok defa, bu ulusun Suriye'ye doğru yelken açan yahut oradan dönmek için[1002] yola çıkmış olan gemilerinden söz açılıyor; fakat bundan daha iyisi, Barselon ile bazı komşu ülkeler[1003] arasındaki mübadeleler için tam bu devirde düzenlenmiş olan gümrük tarifeleri ile alım ve satım üzerine konulup Barselon'un kendi içerisinde[1004] bile yürürlükte olan rüsum tarifeleridir ki bunlar bu pazar ile Haçlı hükümetleri arasında var olan ilişkilerin etkinliklerine yüksek birtakım tanıklardır : Nitekim, Orta Asya baharatının, Suriye yoluyle, daha kolayca sağlanmış olması pek olası idi. Bu tarifeler üzerinde anılan maddelerin sayımında, baharatın, ıtriyatın ve kaynakları Asya olan boya ağaçlarının adlarını buluyoruz. Bundan şu sonuç çıkarılabilir ki, bu ürünler İspanya'ya Barselon gemileriyle kolayca ithal edilmekte idi.

Fransa'nın güneyinde, diğer bir büyük ticaret şehri olan *Montpellier*, Barselon gibi, Aragon hanedanının egemenliği altında idi, ve,

[1000] Benj. de Tudel., Asher basımı, s. 31 vd.

[1001] Campany, *gös. yer*, s. 11.

[1002] Ayni yazar., *gös. yer.* s. 11, 16, 33, 34.

[1003] a. g. e. s. 3-11; "Memoria de leudis quae sunt inter D. Regem et Guillelmum de Mediona de suis terminis" (1221) s. 15-18: "De leudo vel passagio in Tamarit" (Tarragone'a yakın liman) 1243. 1252 yılı için yapılmış olan "Collioure (Roussillon)" Limanının Gümrük defterinde Asya ürünlerinden bazılarının anılmış olduğu görülür (a. g. e., s. 1922); Sorun, bunların Barselon yoluyla mı gelmiş, yoksa "Collioure"luların bunları aramak için Suriye'ye mi gitmiş olduklarını bilmektedir.

[1004] Campany bunlardan 1271 yılına ait olan bir tanesini ikinci cildin dipnotlarında yayınlıyor: s. 72 vd.

onun gibi, Doğu ile ticaret yapıyordu. Eski Montpellier senyörlerinin soyu sopu batmış olmakla, Aragon kralları aracısız olarak onların halefi olmuşlardı (1204); fakat belediyeye ait izinler açısından, şehrin burjuvaları hiç bir şey kaybetmemişlerdi. Seçilen konsoloslar tarafından yönetilen ve salt demokratik yasalara sahip olan bu şehir, gerçekte kendi kendinin egemeni bulunuyordu. Hemen daima uzakta oturan hükümdarlar ona hemen hemen tam bir özgürlük bırakıyorlardı, bu, onların, şehrin maddî refahıyle etkin biçimde ilgilenmelerine engel değildi, ve, Jayme, kendi hükümeti zamanında, dünyanın[1005] en önemli şehirlerinden biri olmuş olan bu beldenin olağanüstü ölçüde büyümesini gururla gösteriyordu; gururlu olmakta haklı idi; çünkü, bu konuda onun payı vardı. Şehrin Doğudaki ticaretinin genişlemesini özendiren de gene bu hükümdardı. Gene onun buyruğuyladır ki, Petrus de Terico Suriye'ye girerek orada vatandaşlarının sevgisini kazandı ve Akkâ'da ve Trablus'ta yeni yeni haklar ve bağışıklıklar elde etti[1006]. Bu durum, iki yıl önce, Montpellier belediyesinin, kendi ad ve hesabına, Trablus'a, oradaki ticarî çıkarlarını gözetmek üzere, iki elçi göndermiş olmasına engel değildir[1007]. Montpellier; Akkâ[1008], Sur[1009] ve Trablus'ta[1010] konsoloslar bulunduruyor, ve her ne kadar Suriye'ye sonradan gelenlerden biri idiyse de, diğer tüccar uluslarla boyunu ölçmekten çekinmiyordu.

Montpellier gibi, *Marsilya* da tam bir bağımsızlığa ermiş değildi; fakat Provans kontlarının egemenliği, seçilmiş memurların yönetimi altında, onun, iç işlerini kendisinin yönetmesine ve yabancı devletlerle birtakım antlaşmalar yapmasına engel değildi : Bu durum "Charles d'Anjou"nun zamanına kadar sürdü ki, o, bura belediye memurlarının seçimini lağvetti; fakat, bu hanedana mensup prenslerin yönetimi altında bile Marsilya bazı imtiyazlarını ve bunlar arasında antlaşmalar yapmak hakkını saklı tuttu. İthalat ve ihracata, vergiler ve gümrüklere ilişkin olup 1228'de, yani Marsilya'nın dost podesta-

[1005] 8 Şubat 1273 tarihli berat: Germain, *Hist. du commerce de Montpellier*, I, 12 vd. not.

[1006] 1251 ve 1253 yıllarının fermanlarına bkz.: *Aynı eser*, I, 214 vd., 220 vd.

[1007] Germain, *Hist. de la commune de Montpellier*, II, 513 vd.

[1008] Cenova ile Montpellier arasındaki (1259) karşılaştırmalara bkz.: Germain, *Hist. du commerce de Montpellier*, I, 243.

[1009] Méry et Guindon, I, 190 vd.

[1010] Germain, *Hist. de la commune de Montpellier*, II, 513.

larına henüz sahip olduğu bir devirde kaleme alınmış olan emirnameler elimizdedir; bunlar bize, bir yandan Sicilya'nın, Suriye'nin ve Ermenistan'ın Hıristiyan limanlarıyle, öte yandan İskenderiye'nin ve Kuzey Afrika'da[1011] bulunan çeşitli hükümetlerin Müslüman limanlarıyle ilişkide bulunan, refah ve mutluluğa ermiş bir ticaret şehri göstermektedirler; bundan başka, bu emirnameler son derece önem taşıyan bir gümrük tarifesini de içermektedirler ki, orada Avrupa'nın ve Kuzey Afrika'nın ürünleri ile Hint'in baharatı karma karışık olarak sayılmışlardır[1012] : Bunun gibi kıymetli fakat biraz daha yeni (1255 ?) diğer bir belge daha vardır ki bu da *Kırmızı Kitap* (Livre rouge) adı ile tanınmış olup Marsilya tüzüklerini içeren büyük kitaptır. Orada, değil yalnız Sur şehri içinde oturan hemşehriler için, fakat Akdeniz'de dolaşan tacirler için, Septe'de yahut Bougie'de, İskenderiye yahut Suriye'de birtakım kuruluşlara sahip olanlar için de hükümler vardır. Bütün bu adamların, gerek denizi geçtikleri ve gerek denizaşırı duraklarda kaldıkları sırada aralarından seçilmiş ve Marsilya belediyesini temsil edip ona karşı sorumlu birtakım başkanları vardı. Koloni konsoloslukları arasında Akkâ'nınki özellikle anılmağa değer[1013]. Marsilya'nın Doğu şehirlerinde büyük tüccar mahalleleri yoktu; fakat, çeşitli yerlerde birtakım antrepoları yahut mağazaları vardı ki, tüzükler kitabında bunlara ilişkin maddeler vardır[1014]. Orada, Doğudaki Marsilya emlâki hakkında ayrıntı aramak yararsızdır, ve, ne yazık ki, buraya değin kendilerinden alıntıda bulunduğumuz Suriye prenslerinin fermanları da bu konuda pek kısırdır. İşte bundan dolayı, ne gibi olayların zincirlenmesi ve birbirinin ardından gelmesi sonucunda Marsilyalıların, incelemekte olduğumuz devrin akışı sırasında, Akkâ'da, Kıbrıs'ta ve daha diğer noktalardaki emlâk ve bağışıklıklarının sınırlandırılmış olduğunu bilmek olanaksızdır; fakat şurası kesindir ki, Marsilya, 1257'de Charles d'Anjou'nun

[1011] Méry et Guindon, *Hist. de la municipalité de Marseille* I, 329, 333, 355 vd.

[1012] *Aynı eser*, 341-349; aşağıki eserin ekinde, diğer bir parçaya: XIII. yüzyıl ortasında Provence kontunun geçmelik (müruriye) tarifesine bkz. *Préface* du *Cartulaire de l'abbaye de S. Victor de Marseille*, T. I, s. XXIII vd. (*Coll. des doc. inéd.*) *Liber plegiorum*'da bulunan 13 Eylül 1224 tarihli sözleşmeye göre, Venedik'te evlenecek olan Marsilyalı bir genç kızın çeyizi diğer birçok şeyler arasında şunları da kapsıyordu: Birçok okka havlıcan, besbase, zencefil ve kakule. Rawdon Brown, *Calendar of state papers Venetian* I, s. 1.

[1013] Méry et Guindon. IV, 121.

[1014] Aynı yazar, II, 205-212.

uyruğu olduğunda, *Barış konuları* (Chapitres de paix) unvanıyle bir belge kaleme alınmıştır; bunda bu prens, Marsilyalılara, yitirdikleri şeyleri ödemek için bütün kuvvetiyle yardım edeceğini vaadediyordu [1015]. Aslında, Kudüs tahtına çıktığında, Marsilyalıların Akkâ'da ve diğer mahallerdeki bağışıklıklarının pekiştirilmesi için krallık nüfuz ve yetkisini kullandı (6 Eylül 1284) [1016]. Buna göre, belgelenmiş olarak Marsilyalılar'ın Suriye'yi ziyaret ve oradaki emlâk ve imtiyazlarını, Hıristiyan egemenliğinin kesin olarak sona erişine değin, saklı tuttukları kabul olunabilir.

Fransa'nın güneyinde bulunup kendilerinden söz açacağımız geri kalan şehirler Marsilya ve Montpellier'nin önemine yaklaşmaktan uzaktılar. *Saint Gilles* şehri Suriye'ye [1017] birtakım gemiler gönderiyor, ve önce gördüğümüz gibi, Provans'ın diğer şehirlerinin ortak gideriyle, Sur'da bir konsolosluk bulunduruyordu. Bu, bu şehrin hiç bir zaman büyük bir ticaret yeri olmamış olmasına engel değildir. *Narbonne* daha önce XIII. yüzyılda [1018] Akkâ ile alışveriş yapıyordu; fakat, bu şehrin refah ve mutluluğunun en yüksek noktasıdır ki, Doğu ile olan ticaretinin en yoğun etkinliğe eriştiği andır, daha çok yeni zamanlara yaklaşmaktadır. Fransa krallarının Akdeniz'de sahip oldukları ilk liman olan *Aigues-Mortes* için de aynı düşünceler akla gelebilir. Bilinmektedir ki, Saint Louis, gereği halinde kendi isteğine göre hareket ettirebilecek biçimde, donanmalarını, kendine özgü bir limanda, toplu bir halde bulunduruyordu. İşte 1248 ve 1270'deki Haçlı seferleri için o, Aigues-Mortes'tan hareket etmişti; fakat, ilkönce bu limanı rahip Psalmodi'den satın almak zorunda kalmıştı. Amaca uygun bir hale koymak için onu genişletmeğe ve tahkim etmeğe başladı; fakat bundan sonra, pek bilinmeyen küçük bir yer olan burasını birçok nüfus ile meskûn bir şehir haline getirmeği ve orada, denizaşırı ülkelerle ilişkide bulunacak bir pazar kurmayı düşündü : istiyordu ki, Aigues-Mortes'un Akkâ'da mahallesi ve konsolosluğu bulunsun, ve orada, İtalyan cumhuriyetleri gibi [1019], gümrük vergi-

[1015] Aynı yazar, IV, 322.

[1016] Ruffi, *Hist. de Marseille.* I, 150 vd. Regeste communiqué par Minieri Riccio, ds. *l'Arch. stor. ital.*, IV° série, T. VII, 1881, s. 304. Daha önce, 1267'de Charles d'Anjou Marsilyalıların bağışıklıklarının saklı tutulmasına izin vermişti. "in partibus transmarinis"; Del Giudice, *Cod. dipl. di Carlo d'Angio.* I, 296.

[1017] *Lib. jur.* I, 903.

[1018] Port, *Essai sur l'hist. du commerce maritime de Narbonne* (Paris, 1854), s. 124.

[1019] Ménard. *Hist. de Nismes*, I, *Preuves*, s. 78, bkz. s. 110.

lerinden bağışıklığa ermiş olsun. Bu isteğin yerine getirilip getirilmediğini bilmiyoruz; her halde, Aigues-Mortes hiç bir zaman önemli bir ticaret merkezi olmamıştır. Bununla birlikte, onun limanı, sonra sonra, birçok tüccar gemilerinin buluşma yeri olmuştu; bu, onun gümrük kalemine çok önem kazandırmıştı; fakat bu sonuç, şehrin uygun bir duruma sahip olmasından çok, Fransa krallarının iradesinden ileri gelmişti [1020].

Haçlı hükümetleri varlıklarının ikinci devri sırasında, Hıristiyan Batının, Doğu pazarlarında kendini göstermiş olan bütün şehirlerinin geçit törenini bitirdik. Şimdi, bu devre ilişkin olup zamanımıza dek gelmiş olan belgelerin çokluğu sayesinde, Batılılar tarafından Suriye'de kurulmuş eski ve yeni kolonilerin kuruluş biçimi ile, bunların örgütlenme ve düzenleme ve kolonların hukuk ve imtiyazları hakkında ayrıntılı bir bilgi vermek bizim için kolaydır. Fazla olarak, yeri geldikçe, kolonilerin hayatında eksik olmayan değişimleri de yazacağız.

Kolonilerin yönetiminden başlayalım. Görmüştük ki, tacir beldelerin, özellikle İtalyan beldelerinin rolü ve özellikle siyasal rolü büsbütün yeni bir önem kazanmıştı. O vakte kadar, bunların her biri, vikontlarının yönetimi altında, kendi hesabına çalışarak, teker teker yaşamakta bulunmuşlardır. Bunlardan türetilmiş olan cumhuriyetler, merkeziyetçi bir yöntem ile, aralarında birtakım bağlar kurmanın zamanı geldiğine hükmettiler. Venedik için, geçiş, bazen *bajulus (seu rector) Syriae*, bazan *bajulus Venetorum in Syria*, bazan *bajulus in tota terra Syriae super Venetos*, bazen *bajulus Venetorum in Accon, in Tyro et in tota Syria* [1021] denilen bir memurun yerleşmesiyle belirdi. Akkâ balyosu [1022] yahut Akkâ'da balyos unvanıyle bildirilmiş bulunduğunda, bu, onun resmî yerlerinin, bütün Suriye [1023] siyasal hayatının

[1020] Bu limanın tarihi için bkz.: Mège, *Mém. sur Aigues-Mortes, Mém. de la Soc. archéol. du Midi de la France*'da T. II; Em di Pietro, *Hist. d'Aigues-Mortes*, Paris 1849; ve nihayet Martins, "*Revue des deux Mondes*, 15 Şubat 1874"de.

[1021] Taf. et Thom. II, 203, 261; *Lib. jur.* I, 612, 818; Taf. et Thom. II, 354, 196; II, 360 vd., III, 151.

[1022] Taf. et Thom. III, 32; Thomas, *Die ältesten Verordnungen der Venetianer für auswärtige Angelegenheiten*, "*Abh. der Münchn. Akad.*"da Cl. 1, vol. XIII, sect. 1, s. 107 vd. 121 vd.

[1023] Taf. et Thom. II, 174: "Dominus Andreas Vitalis habitator civitatis Acon, qui pro voluntate domini ducis Venetiae, preerat bailus in civitate Acon pro

merkezi ve kralın merkezi olan Akkâ'da[1024] bulunduğunu anlatmış olur; bununla birlikte, Venedik Sur kolonisi, Akkâ'nınkinden daha önemli idi. *Bütün Suriye* Venedik balyoslarının ilki olup görev yaptığı dönemi, belgelere dayanarak yaklaşık olarak saptayabilmek için, hakkında yeterli bilgi edinmiş bulunmamız gereken bu kişilerden birincisinin adı Pantaleone Barbo idi; bunun göreve başladığı dönemde kont Henri de Champagne Kudüs krallığını yönetiyordu (1192-1198)[1025]; bu seri içinde en çok tanınmış olan Marsilio Giorgio (Zorzi)'dur; o, çeşitli diplomatik[1026] görevler yaptıktan sonra, 1240'-ta Akkâ'ya gönderildi, 1244 ve belki de hattâ daha ötelere kadar uzanan burada oturması sırasında, vatandaşlarının Akkâ'da ve Sur'da önce hakları var iken, bazı kralların zorbaca işlemleriyle ve bazı uyrukların sadakatsizliği yahut bazı memurların ihmal ve hoşgörüsü yüzünden, yoksun kaldıkları emlâk ve hukukun geri alınmasına çalıştı. Şimdi burada, Akkâ'da oturan bu balyosun yanında, yardımcı gibi, eski *vicecomes in Accon*'un hâlâ var olup olmadığı akla gelen soru olur; bu oldukça olasıdır, çünkü 1214'te, Akkâ'da balyos görevlerini Andrea Vitalis adında birinin yerine getirdiğini ve bunun da birkaç yıl önce orada *vicecomes*[1027] unvanı ile bulunduğunu görüyoruz; veyahut da o vakit aynı memurun bazen, kullanılması sonradan alışılmış hale gelen balyos unvanını, bazen de, daha eski olan vikont unvanını aldığını kabul etmek gerekecektir. Her halde, Sur kolonisinin Akkâ balyosu tarafından atanıp onun ast'ı olan yerel bir yönetim

jurisdictionibus defendendis, quas habebant in partibus Syriae" (1214 senesi fermanı); *Ayni eser*, II, 390 vd:. "palatium, domus, ubi habitat bajulus."

[1024] O, zaman zaman, kendisi için daima bir evin hazır bulunduğu Sur'da otururdu: Bkz. Taf. et Thom. II, 386.

[1025] Taf. et Thom. II, 379, 387, 389; belgede (s. 362; 366, 367, 379, 388) çeşitli balyosların adları bulunuyor: "Domenico Acotanto", "Giov. Tonesto" ve "Stefano Giustiniani", fakat metin, kendisinden tarihler çıkarılacak kadar açık değildir. Denilebilecek bir şey varsa, o da "St. Giustiniani"nin "P. Barbo"dan sonra görev yapmış olmasıdır. "Dom. Acotanto"ya göre, onun vazifeye girdiği tarih 1199'dur; *Archiv. Venet.* XXII (1881), s. 325 vd.

[1026] Taf. et Thom. II, 319 vd. (Rodos'ta); *Archiv. stor. ital.*, III° série, XIII (1871), s. 228 (Ravenne'de).

[1027] 1207. "Andreas de Vituli (Vitali olmalıdır) vicecomes venatorum" (hiç kuşkusuz Venetorum), Strehlke, *tab. ordin. Teuton.* s. 34; ve 1212; "Andreas vicecomes Venetorum in Accon": Lünig, *Cod. dipl. Ital.* I, 2459 vd.

memuru vardı[1028]. Onun unvanı da balyos[1029] idi ve yardımcı olarak yanında bir vikont vardı. Sur'daki Venedik kolonları ve onların mahallelerinde bir ikametgâha yerleşmiş her birey ile oraya yeni gelenler, yalnız, bütün Suriye kolonilerinin başı olan kendi ulustaşları balyosa değil, fakat fazla olarak, onun tarafından, yahut dojun diğer bir vekili tarafından, mahallelerinin[1030] yönetimiyle görevlendirilen her balyosa yahut vikonta bağlılık yemini ederlerdi. Beyrut konsolosu, Trablus'un[1031] önce konsolos ve sonra balyosu, Antakya vikontu da hiç kuşkusuz genel balyosun buyruğu altında bulunuyorlardı.

Cenova da Suriye'deki kolonilerinin yönetimini merkezileştirmek gereğini anladı; fakat, egemenliği bir tek kişiye vereceği yerde, onu *konsolos* (*consules*)[1032] yahut da *consules et vicecomites Januensium in Syria*[1033] denilen iki memur arasında böldü. Bundan dolayı 1192 yılından itibaren belgeler dizisinde onlar ikişer ikişer bulunmaktadırlar; eğer, bazen, 1190'da Maurinus adında birisi için, 1192'de Guill. Ricius, 1232 de Gugl.de Orto, 1233 te Pietro de Mari[1034] adlarındaki adamlar için görüldüğü üzere, belge resmî unvanla görev yapan bu iki memurdan yalnız birisinin adını kapsıyorsa, bunlar ancak ender olaylar olup, yoksa bundan dolayı, bu yıllarda, Cenova'nın Suriye'de ancak bir tek genel konsolosu tarafından temsil edilmiş olduğu anlamını çıkarmaktan sakınmalıdır; aslında, diğer rastlantılarda, Gugl.

[1028] Taf. et Thom. II, 361.

[1029] *Aynı eser*, 360 vd., 364. Marsilio Giorgio'nun eşya müfredat defterinde şunlar vardır : "una domus (Sur'da) proprie deputata pro comuni cum duabus curiis, ubi habitat bajulus". 1243 tarihine ilişkin bu bölüme, Sur balyosunun görevlerini belirten ve düzenleyen ve 1256, 1279, 1280 yıllarına ait bulunan emirnameler yaklaştırılabilir; bkz. Thomas, *Die ältesten Verordnungen*, *Adı geç. eser*, s. 107 vd.; 127 vd. Leo Faletro, "qui fuit prelatus tercie divisionis Tyri" (1206 yılı fermanı Taf. et Thom. II, 12) olasıdır ki henüz balyos unvanını kazanmış değildi.

[1030] Taf. et Thom. II, 361.

[1031] "Consoli ad amministrar giustizia in Tripoli e Bairut" Venedik'te seçilmiş (*Lib. pleg.* s. 56). Thomas'ya göre, (*Die ältesten Verordnungen*, *a.g.e.*, s. 107) 1279 yılında sonradan Trablus'ta da bir balyos bulunmuştur; IV. Bohémond 1277 tarihli fermanında, Trablus'taki Venedik kolonisinin başkanına verilmiş olan unvan da budur. (bkz. Rey, gös. yer).

[1032] *Lib. jur.* 1, 366, 400 vd., 405, 665, 688, 1286; Canale, *Nuova istoria della republica di Genova*. II, 310 vd. Strehlke, *Tab. ord. Teuton.*, s. 37; Lünig, *Cod. dipl. Ital.* I, 1259 vd.

[1033] *Lib. jur.* I, 899, 941; *Arch. de l'Or. lat.* II, 2, s. 214 vd., 217 vd., 222; Canale, II, 295, 300, 311. Belgrano'ya da bkz. *Arch. stor. ital*'da, dizi III, VIII, K. 2, s. 160.

[1034] *Lib. jur.* I, 366, 400 vd. Mas - Latrie, *Hist. de Chypre.* I, 282 (chroniqueur Amadis'ten çıkarılmış); *Archives des missions scientifiques*, II, 363.

de Orto'nun adı arkadaşı Ingo Ferrarius'unki ile, Pietro de Mari'ninki Piccamiglio[1035] adında birininki ile çiftlenmiş olarak bulunmakta olup, bundan da Maurinus ve Ricius'ün aynı biçimde eşsiz kalmamış olacakları anlaşılmaktadır. Ceneviz cumhuriyetinin Suriye'deki bu temsilcileri, Venedik'inkiler gibi, Akkâ'da[1036] oturuyorlardı. Bundan başka, Akkâ, Sur ve Beyrut kolonilerinin başında, birtakım özel memurlar da vardı; bunlar da, bazen her ikisi birden *konsolos* yahut *vicecomites* unvanını taşıyorlardı, ve bu durum, her zaman onlardan yalnız bir tane bulunmuş olmasına engel değildir[1037].

Sonra, aynı nedenlerden dolayı ve Venedik ve Cenova ile aynı devirde, Piza da, Suriye'deki kolonilerinin merkeziyetçi yönetimini oluşturup düzenledi; bu yönetimin merkezi Akkâ'da idi, fakat nüfuzunu Trablus ve Antakya'ya kadar yayıyordu[1038] : 1191 yılına ilişkin bir belge, iki konsolosa verilmiş olan bu görevleri bize göstermektedir[1039]; fakat ondan sonraki yıldan itibaren bu miktar üçe çıkarılmış ve onu izleyen yüzyılın ortasına kadar bu rakamda sabit kalmıştır[1040]; tabiî, bu uzun devir sırasında, söz konusu olan kişilerden birinin tek başına hareket ettiği, yahut arkadaşlarının yardımı olmaksızın[1041] adlî bir görev yaptığı olaylarına rastlanır. 1248'den itibaren, Piza'nın Akkâ'da ve bütün Suriye'de ancak bir tane "genel valisi"ni buluyoruz : *Consul communis Pisanorum Accon et totius Syrioe*[1042]; bu

[1035] *Lib. jur.* I, 899, 941 vd. *Giorn. ligust.* 1877, s. 22.

[1036] *Lib. jur.* I, 1286.

[1037] "An. 1187 Guglielmus Piperata consul et vicecomes Genuensium Tyri"; *Lib. jur.* I, 347. 1250 yılında "Alexander consul pro comuui (Januensium) in Tyro", ayrıca consules ve vicecomites Januensium, in Syria, *Archiv. de l'Or. lat.* II, 2, s. 224. 1276 da (Canale, II, 311), Trablus konsolosları = "*consoli di Tiro*" bulunmaktadır. Bu ifade Cenevizlerin, kolonilerinin yönetim merkezini Akkâ'dan Sur'a naklettikleri devre ilişkindir (Daha aşağılara bakınız). Şunları da yazalım : Ugone Cancelliero console in Acri (1222), bkz. Canale, gös. yer: Simon Bufferius vicecomes Januensium in Accon (1212), bkz. Lünig, gös. yer: Guglielmo Bixio Spinola console di Baruti (1279); bkz. *Archiv. de l'Or. lat.* I, 526 vd.

[1038] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 65, 80.

[1039] a.g.e., s. 39.

[1040] Strehlke, *Tab. ord. teuton*, s. 24; *Doc.* s. 82, 94, 95-97.

[1041] Strehlke, gös. yer, s. 25; *Doc.*, s. 80; Lünig, gös. yer.

[1042] Bu konsoloslardan, 1248'de görev yapmakta olan birinin adı, Guido de S. Cassiano, kendi buyruğuyla aslından kopya edilmiş olan Piza-Suriye sözleşmelerinin kopyalarının altında çok defa bulunmaktadır. Şunlara bkz. Contin de Guill. de Tyr, s. 443 (1256 yılında); *Breviar. hist. Pis.*, ds. Murat., SS. VI, 192 (1258yılında); Taf. et Thom. III, 151 (1277 yılında): *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 105 (1286 yılında).

asla rastlansal bir olay olmayıp, belki Piza hükümeti tarafından alınmış bir önlemin sonucudur; Piza belediyesinin denizaşırı kolonilere ilişkin tüzüklerinin, bazı sözleri üzerinde düşünülerek bu konuda bir kanı doğabilir. 1286 ve hattâ ondan daha önce 1272 yılına ilişkin *Piza'nın genel kısa listesi* (*Breve Pisani communis*)nde Akkâ konsolosundan söz açılmakta olup, burada kullanılan deyimlerin açık seçikliği onunla birlikte birçok memurların bulunması olanağını bir yana itmektedir[1043]. Bütün Suriye'de hükümet eden bu konsoloslardan başka, Piza: Trablus ve Antakya şehirlerinden herbirinde birer de vikont[1044] bulunduruyordu ki, bu da bazen konsolos unvanını alıyordu[1045].

Provanslılara gelince, başka türlü bir durum görüyoruz. 1187'de Conrad de Montferrat, ortaklaşa kullanılmak üzere, Sur'da oturan St. Gilles, Montpellier, Marsilya ve Barselon kolonlarına Yeşilsaray (Palais Vert) denilen bir bina ile, bir fırın ve bir casal* bırakıyordu. Olasıdır ki, bu şehirlerin her birinden gelmiş olan tacirlerin miktarı, yalnız kendileri için ayrı ayrı birer belediye kurulmasına uygun olacak kadar çok olmaması düşünülebilir. Bununla birlikte, onlar, altı yahut yedi konsolos tarafından[1046] yönetilen ve tek başına bir vikontun[1047] başkanlığı altında bulunan ortak bir mahkeme ile birlikte, bir *karışık Provans belediyesi* halinde toplanmış bulunuyorlardı. Provans şehirlerinin ticarî çıkarlarının savunusu için işbirliği tarzlarına işte diğer bir örnek daha : 1236'da, Akkâ'da Marsilyalıların konsolosu olan Gérard Olivier, Montepellier'yi temsil eden Raimond de Conches adında biri ile birlikte, ve sanıldığına göre, koloni memuru sıfatıyle değil, elçi sıfatıyle Kıbrıs Kralı I. Henri'nin sarayına gitti, ve bu prensle, Marsilya ve Montpellier şehirleri ve diğer Provans belediyeleri adına bir ticaret antlaşması yaptı[1048]. Bununla birlikte, Provanslıların, Sur'da olduğu gibi, diğer herhangi bir şehirde, ortak bir konsolosun yönetimi altında toplanması gereğince tanıtlanamamıştır.

[1043] Bonaini, *Stat. pis.* I, 51, 334 vd.

[1044] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 65, 91.

[1045] *Aynı eser*, s. 90.

* Casal (Latince kulübe, baraka, köy evi demek olan Casa'dan) ev, ikametgâh, çiftlik, küçük çiftlik, köy (Çevirmenin notu).

[1046] Bu altı yahut yedi konsolos makamını dört şehrin aralarında ne yolda üleştirdikleri görülmüyor.

[1047] Méry et Guindon, I, 190 vd.

[1048] Méry et Guindon, I, 419 vd. Kıbrıs nedeniyle ondan yine söz açacağız.

Önce görmüştük ki, bunlar Akkâ'da aynı sokakta oturuyor ve aynı kiliseye gidiyorlardı; fakat Montpellier kolonlarının olduğu gibi[1049], Marsilya kolonlarının da[1050] orada özel konsolosları vardı. Marsilyalılar Beyrut'ta, Montpellier kolonları Trablus'ta, ayrı ayrı antlaşmalarla, özel konsolosa sahip olmak hakkını kazanmışlardı[1051].

Biz, önce bir aralık bu konsoloslar sorununa değinmek vesilesini bulmuş, ve birtakım antlaşmalarla hareket özgürlükleri sağlanan, uzaktan geldikleri halde, görevlerini yerine getirme sırasında, aldıkları talimattan ve kendi meclisleri üyelerinin takdir ve tasvibinden başka bir şeyi gözönüne almayan bu konsolosların, yanlarında bulunması Haçlı hükümetlerinin hükümdarlarına ne denli hoş gelmediğini söylemiştik. Üzerinde durduğumuz dönem sırasında, Suriye hükümdarlarının, insan ve hukuk sorunlarını konsolosların egemenlik yetkisi altından kurtararak hükümetin mahkemelerine göndermek için üzerinde çokça durdukları, gittikçe daha çok duyuluyor. Başlangıçta yapılmış olan antlaşmalar konsolosların adaleti yürütmelerinin bu yolda sınırlandırılmasına, gerek açıkça ve gerek örtülü olarak çok sıkıcı bir biçimde engel oluyorlardı; bu antlaşmalar, hangi ulustan olurlarsa olsunlar, belediye bölgesinin bir yerinde oturan bütün kişilerin ve hangi türden ve ne denli önemli olursa olsun bütün suçların konsoloslara gönderilmesini şart koşuyorlardı[1052]. Böyle bir durumu sonuçlandırmak için hükümdarlar zordan başka baş vuracak bir araç bulamıyorlardı. Kişilere ilişkin konularda, son devrin bazı kralları, Sur'da Venedik mahallesinde oturan Suriyeli ve Yahudilerin, bizzat (kralın) kendi mahkemelerine bağlı olduklarını bildirerek işe başladılar : Bu önlem açıktan açığa bir kanunsuzluk idi; bunu kaldırmak gerekti[1053]. Bunların daha beceriklisi olup, Sur senyörü bulunan Jean de Montfort Venedik ile gerektiği biçimde görüşmelere girişti, ve bu yolla, 1277'de, ikametgâhları bu mahallede bulunan, vasal yahut burjuva bütün uyrukları konsolosların yetkisi altından

[1049] Méry et Guindon I, 194 vd., 419. Bkz. *Bibl. de l'école des chartes*, 2'nci dizi, III, s. 210.

[1050] *Bibl. de l'école des chartes*, gös. yer.

[1051] Méry et Guindon I, 287 vd.; Germain, *Hist. de la commune de Montpellier*. II, 513 vd.

[1052] Taf. et Thom. I, 88.

[1053] Taf. et Thom. II, 358 vd.

çıkardı[1054]. Cinayetler için de, Sur'daki konsolos mahkemesinin yetkileri, belirsiz bir zaman için, aynı biçimde sınırlandırıldı. Adı bilinmeyen Kudüs krallarından birinin bir emirnamesi hırsızlık ve katil olaylarını oradan çıkarmıştı. Sonraki bir dönemde, artık bu sınırlama yoktu ve balyos Marsilio Giorgio'nun hırsız ve katillerin yargılanmasını, kendisine karşı durulmaksızın yaptığını görüyoruz; Jean de Montfort Venediklilere, uygar hâkimliğin ve cinayet hakimliğinin sınırsız tesliminde hiç bir sakınca görmedi[1055]. Fakat Sur'deki Venedik kolonisi, 1125 antlaşmasının özellikle yararlı olan koşullarıyle, her biçimde korunmuştu. Sonraki dönemlerde, ve özellikle, üzerinde çalıştığımız dönem sırasında, Suriye hükümdarlarıyle Batının tüccar ulusları arasında yapılmış olan antlaşmalarda, birinciler (hükümdarlar) idam cezasıyle suçlanmış olan kolonların kendi mahkemeleri huzurunda yargılanması hakkını sürekli olarak saklı tutmuşlardır. Onlar için Kudüs krallığının yasaları yürürlükte idi ki, bunun açık bir hükmü idam cezasıyle suçlanan bütün kolonları hükümdar mahkemelerine veriyordu[1056]. Marki Conrad de Montfort'un, Sur'daki Cenevizlere, her ne vakit ki, onlardan biri katil, hırsızlık ve küçük hırsızlık ile suçlanacak olursa, söz konusu olan fiilin kendi mahkemeleri tarafından bakılmasına izin vermesi bir ayrıcalık idi[1057]; fakat, ondan sonra, Philippe de Montfort, uzlaşma yönelimini son sınıra dek ileri götürmüş, ve, en ağır cinayetler için bile, yalnız icra yönünü kendisine alıkoyarak, hükmün anlatma durumunu Ceneviz mahkemesine bırakmıştı[1058].

Yerel hükümetler ile konsolosluk makamları arasında diğer zengin bir çekişme alanı da polis sorunu idi. Başlangıçta, ticareti

[1054] a.g.e., III, 152. Bkz. *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 14; *Lib. jur.* I, 433.

[1055] Taf. et Thom. II, 358; III, 152.

[1056] *Assises de Jérusalem* (éd. Beugnot, II, 101)'e göre, komün mahkemelerinin görmeye yetkili olmadıkları davalar şunlardır: Açıktan açığa dövmek, katil, hırsızlık, hainlik.

[1057] 1190 yılı fermanı, *Lib. jur.* I, 358.

[1058] 1264 yılı fermanı, *Archiv. de l'Or. lat.* II, 2, s. 225 vd. Bu ferman bir bilgi hazinesidir; diğer bir bölüme bakıldığında, görülür ki, şehrin marki de "Montfort"a ayrılmış olan bölümü ile Ceneviz mahallesi arasındaki ayrılık bir tarafın polis memurlarının diğer tarafa geçebilmelerine engel olacak kadar mükemmel değildi; fakat baron'un memurları bir sanığı yakaladıklarında eğer o Ceneviz ulusundan olduğunu haber verirse, onu konsolosluk mahkemesine göndermek zorunda kalırlardı ve öbür taraf da aynını yapardı.

gözetmek ve mahallesi içinde halkın asayişini sağlamak görevinin yalnız belediye bölgesine ait olduğu kabul edilmişti. Bununla birlikte, Jean de Brienne'in hükümeti zamanında, yani 1210'dan beri, Sur'daki kral polisinin başı, hattâ Venedik mahallesinde bile, pazarların bakımına karışmakta kendisini serbest görüyordu. Balyos Marsilio bu suistimalden, ulusunun hukukuna saldırmak diye, haklı olarak yakındı; saldırganı kovdurdu ve onun yerine belediye bölgesinin özel polis memurlarını koydu[1059].

Sonra, kolonların yerel yetkiden bağışıklığını, aynı hakkın alttan alta gümrükler maddesine ilişkin çekişmeleri yargılamak için Kudüs Krallığı limanlarında kurulmuş olan özel mahkemeleri de kapsaması sonucunu doğuruyordu. Bu mahkemelere *Zincir Mahkemesi = Cour de la chaîne* (*curia cathenoe*) denilmişti : Bu ad, özellikle Doğuda yapılmış olan : her limanın girişini, iki kule arasında gerilmiş olan bir zincir ile kapamak âdetinden ileri geliyordu[1060]. Tüccar eşyası bu limanlardan birinden ülkeye girdiğinde onların zincir ile ithal edildiği söylenir ve bu limanlarda kurulmuş olan gümrük gelirlerine de *Zincire giriş* (*Introitus catenoe*) denilirdi[1061]. İşte böylece, *Zincir Mahkemesi* (*Cour*

[1059] Taf. et Thom. II, 359 vd. Kralın bu memuru Muhtesip "Matesep" unvanına sahipti. Yalnız başına bu ad tanıtlar ki, bütün bu kuruluş Arap yönetim tarzının bir kalıntısı idi. Araplarda muhtesip, kendisine her an rastlanan bir kişidir: Bu konuda kanı yaratmak için Doğu yazarlarının ve "Quatremère" tarafından toplanılıp "Makrizi"nin köle sultanlar hakkındaki tarihinin basımında yayımlanmış ve "Behrnauer" tarafından açıklanıp yorumlanmış olan Doğu seyahatnamelerinin sayfaları arasında dolaşmaktan başka yapacak bir şey yoktur : "Quatremère, *les sultans Mamlouks de Makrisi*. I, 1, s. 114; Behrnauer, ds. *Journ. asiat.* 4'üncü dizi, XVI, s. 118 vd., 347 vd.; XVII, 5 vd. Freund, ds. *Ausland*, 1879, s. 461 vd. Bize bu bilgiyi veren belge, Kudüs krallarının belediye memurları olduğu hakkında tek kanıt olabilecek belgedir. Sonradan Kıbrıs kralları bu kuruluşu adaya katmışlardır (bkz. *L'Abrégé*, originaire de Chypre, ds. le *Suppl. des Assises de Jérusalem.* II, 237 vd., 243; Lusignano, *Corografia di Cipro*, s. 80; de Mas-Latrie, *Hist. de Chypre* III, 206 vd., 853). Bu kuruluş Venedik egemenliği zamanında da orada hâlâ var idi; Bkz. Romanin VI, 281. İspanya'nın bir bölgesinde rastlanan Monstaçaf yahut Almotazen Doğunun bu belediye memurundan başka bir şey değildir. Bkz. Dozy ve Engelmann, *Gloss. des mots espagnols*, 2 nci tabı, s. 139.

[1060] Bkz. Örneğin : Theophanes, *Chronogr.*, s. 567; Isstachri, s. 68; Chemseddin, ds. *Nouv. annal. des voyages*, 1864, II, 293; İbn-Batouta. I, 131, 183; Benj. de Tudèl., I, 63; Guill. de Tyr, XX, 16; Contin. Guill. de Tyr, s. 108, 266, 326 vd. Sanuto, s. 171; *Chron. Ursperg.*, ds. Pertz, SS. XXIII, 380.

[1061] Taf. et Thom. II, 231; *Lib. jur.* I, 358, 401, 665. Çok defa bu gelirler üzerine havalenamelerle ödeme yapılırdı, bkz. Taf. et Thom. I, 141; *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 33; *Archiv. de l'Or. lat.* II, 2, s. 145, 166 vd.

de la chaîne) deyimi, limana ilişkin, yani limanın gümrüğüne ilişkin işlerde hüküm vermeğe davet edilmiş bir mahkemeden başka bir anlam taşımazdı[1062]. İmtiyazlı ulusların uyruklarından olanlar, gerek gelenek gereğince, gerek antlaşmaların açık bir koşulunun yerine getirilmesi nedeniyle, bu mahkemelerin yetkisinden bağışık idiler; Akkâ'daki Cenevizlerin durumu böyle idi; onlara bağışıklık tanıyan fermanın tarihi 1195 idi[1063]. Bu kazanılmış haklara rağmen, 1227'de II. Frédéric tarafından Suriye'de kendisini temsil etmek üzere gönderilmiş olan kont Thomas de Acerra Pizalıları Akkâ limanı mahkemesine gönderdi. Piza konsolosları bu işte, haklı olarak, kolonların hukukuna bir darbe indirilmiş olduğunu gördüler, ve bizzat imparatorun kendisinden, 1129'da, bu yöntemin uygulanmamasını sağladılar[1064]. Gümrük sorunları hakkında, Pizalılar, son derece titiz ve kıskanç görünmek hakkına sahip idiler; çünkü, onlar Akkâ'da, Sur'da ve Yafa'da büsbütün özel bir imtiyazı; limanın gümrüğünde, genel pazarda ve şehrin kapılarında, ulustaşları hakkında yerel tahsildarların hareket tarzını kontrol etmek ve kanunsuz istekler söz konusu olduğunda onları yola getirmek özel göreviyle muvazzaf ve taraflarından seçilmiş birtakım memurlar bulundurmak imtiyazını kazanmış idiler[1065].

[1062] Bu mahkemelerin örgütleri hakkında bkz. Beugnot, *Assises de Jérusalem* II, *Introduction*, s. XXIII.

[1063] *Lib. jur.* I, 411.

[1064] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 96. Antlaşmalar Piza halkına olduğu gibi, Mesina halkına da gümrüklerde bağışıklık sağlıyorlardı : "Immunitates libertatis doanae, que dicitur de catena Accon"; Orlando, *Un codice di leggi e dipl. Sic.* s. 55.

[1065] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 27, 29, 30, 37, 38. Ben bu bölümlerdeki "funda" sözcüğünü "genel pazar, şehir pazarı" deyimiyle çeviriyorum. Aynı zamanda satış mağazaları görevini gören ve "fondaci" denilen antrepolardan başka, Suriye'nin ticaret yeri olan her şehrinde bir genel pazar = şehir pazarı vardı ki, oraları birtakım alışverişler için Batılılar da sık sık ziyaret ederlerdi. Bu, keza mal sandığı işini de görür, ve "funda" ve bazen de "fundicum" adıyle bildirilirdi. Bu pazara kral tarafından birtakım memurlar atanmıştı ki, görevleri alım ve satım üzerine konulmuş alkollü içkiler resimlerini toplamaktı. Bazen havale yoluyle onların kasasına ödeme yapılırdı. Bkz. *Assises de Jérus.* II, s. XXIV, 171, 173 vd., 178, 485. Taf. et Thom I, 86, 141; II, 231, 397; *Lib. jur.* I, 358, 401, 665; *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 33; Méry et Guindon. I, 288; *Hist. de la commune de Montpellier.* II, 514; Paoli, *Cod. dipl.* I, 103, 122, 130; *Archiv. de l'Or. lat.* II, 2, s. 144, 146, 147, 167; Strehlke, *Tab. ord. teuton.*, s. 6-8, 13 vd., 17, 52-55, 75. Ben şu aşağıdaki eserde "Funda" sözcüğü ve onunla "Fondaco" sözcüğü arasındaki bağlantıya ilişkin bir inceleme yayımladım : *Sitzungsberichte der K. bairisch. Akad. phil. hist. Cl.* 1880, s. 617 vd.

Bu konu bizi adalet ve yönetim alanlarından maliye alanına götürüyor. Burada da devirler arasında büyük ayrılıklar buluyoruz. Kendileriyle hükümdarlar arasında yapılmış olan ilk antlaşmalar gereğince Venedikliler ve Cenevizler, Kudüs krallığında, girişte ve çıkışta gümrük resimlerinden ve alım ve satım üzerine konulmuş olan alkollü içkiler resimlerinden tam bir bağışıklık edinmiş bulunuyorlardı[1066]. Bu imtiyaz onlara, Müslümanlara karşı olan savaşlardaki yararlıklarının ödülü olmak üzere verilmişti. Daha sonra Marsilyalılar da aynı nedenlerden ötürü, aynı izinleri aldılar[1067]. Bununla birlikte, zaman aşımı ile, bazı krallar, bu deniz devletleri hakkında yüklendikleri ahlâkî zorunlulukları unutarak, onların imtiyazlarında ancak bir şey gördüler : En zengin uluslara verilmiş bağışıklıkla bunun sonucu olarak hazinede meydana gelen boşluk. Bununla birlikte bu bağışıklığı sınırlama ve buna aynı zamanda iki taraftan saldırmakla uğraştılar. Kudüs kanunları krallıktan karayoluyla Müslüman ülkesine (müşrik ülkeye: *en Païnime*) ihraç olunan ticaret eşyasının bir resim vermesi gerektiğini kural olarak koyuyorlardı. Bu resim Bizanslılara göre bir carouble, yani besant'ın 1/24'ü olarak saptanmıştı[1068]. Venedikliler sınırsız bir bağışıklıktan yararlandıkları için, bu kural kendilerine uygulanamamıştır. Bununla birlikte, krallık memurları, Akkâ'daki Venedik tacirleri tarafından, Şam'a yahut diğer Müslüman şehirlerine doğru gönderilen ticaret eşyası üzerine bir vergi koydular[1069]. Aynı şey Cenevizlere de uygulandı; 1192 tarihli bir fermana göre, onlar, Sur'da, Müslüman ülkelerinden gelen veyahut oradan geçen malları karaya çıkarıp sattıklarında bir vergiye bağlı tutuldular[1070]. Öte yandan, XIII. yüzyılda, krallık memurları, Venedik gemisi ile krallığın bir limanına gelmiş olan mallardan bir transit resmi istiyor ve mal sahipleri bunları satmak çaresi bulamadığı takdirde, başka bir yere göndermek istiyorlardı[1071]. Bu da Suriyeliler ve Müslümanlara ilişkin kanunî bir hükmün, Venediklilerin zararına

[1066] *Lib. jur.* I, 16; Taf. et Thom. I, 86.

[1067] Méry et Guindon. I, 182, 183 vd., 194 vd.

[1068] *Assises*, Beugnot basımı, II, 174: bir Carouble'un değerini öğrenmek için bkz. a.g.e., 173.

[1069] Taf. et Thom. II, 398.

[1070] *Lib. jur.* I, 405 vd.

[1071] Taf. et Thom., a.g.e.

olarak, kanunsuz olarak uygulanması idi[1072]. Böylece, yavaş yavaş bir yığın sınırlamalar genel bağışıklık kuralları içerisine sokuldu, ve işler son dereceye gelince, 1244'te hükümet naibi Marsilio Giorgio acı bir şekilde yakınmak zorunda kaldı; onun bu yakınmasına ne dereceye kadar kulak verilmiş olduğunu, doğrusu, bilmiyoruz. Önce dediğimiz gibi, başlangıçta Pizalılar, seleflerinkinden daha az uygun bir işlem görmüşlerdi. Onlar, özellikle yerleşmiş oldukları Sur'dan başka yerde gümrük resimlerinden bağışıklığa erememişlerdi; ancak çok zaman sonra, yani, Akkâ'nın tekrar alınması vesilesiyle geri alınan ülkelerin işgal edilişlerinin yeni esaslar üzerine konulması sırasında Akkâ'da ve Yafa'da daha uygun bir işlem görecekleri vaadini aldılar[1073]; biz, bu vaadlerin tutulmamış olduğu sanısını yaratacak hiç bir neden bulamıyoruz.

Kudüs krallarının izinden giderek, Trablus kontları, ülkede en çok görünen İtalyanlara, yani Cenevizlere, Pizalılara ve Venediklilere, girişte ve çıkışta, gümrük resimlerinden bağışıklık verdiler[1074]. Önce görmüştük ki, Montpellier'liler için, alım ve satım resimleri ile transit resimlerinin toplamı her zamanki tarifenin üçte birine indirilmişti[1075].

Antakya prensliğinde, ilk zamanlardan beri, ticaret üzerine konulmuş vergilerden tam anlamıyle bağışıklık yalnız Cenevizlere verilmiş bulunuyordu[1076]. Venedikli ve Pizalılardan bazıları bu vergilerden bir kısmını ödüyorlardı ki, toplamları oldukça yüksek idi; bununla birlikte, hükümdarlar ile pazarlık kuvvetiyle, en sonu, önce bir indirim ve daha sonra bu vergilerin büsbütün kalkmasını elde ettiler[1077]. Fakat, 1216'da, prens Roupen'in, Cenevizler ve Pizalılar tarafından, başkenti denizle bağlantıda bulunduran Süveydiye limanına ithal edilecek ticaret eşyası üzerine olağanüstü ağır bir vergi koyduğu gün bu bağışıklık bu iki ulus için bütün değerini yitirmiş-

[1072] *Assises de Jérus.* II, 174.

[1073] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 6 vd., 28 vd., 1157 de, Yafa senyörü olan kont "Amaury d'Ascalon", Pizalıların önce ödedikleri vergilerin ancak yarısını bağışlamıştı.

[1074] *Lib. jur.* I, 18 (1205'te onaylanmış, a.g.e., 522); *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 25: Rey, *Recherches, gös. yer.* s. 42.

[1075] Germain, *Hist. de la commune de Montpellier*, II, 513.

[1076] Ughelli, *It. sacr.* IV, 846 vd., 847 vd. *Lib. jur.* I, 30 vd., 249 vd., 364.

[1077] Taf. et Thom. I, 133 vd., 148, 176; *Doc. sulle relaz. tosc*, s. 6, 15 vd., 80, 90 vd.

tir[1078]. Antakya hükümdarlarının bu şiddeti, kuşkusuz, Haçlı hükümetlerinin kuzey tarafına Batı tacirleri tarafından yapılan ziyaretlerin daha seyrek olması sonucunu doğurmuştur.

Tüccar kolonilerinin iç durumu hakkında az çok söyledik; bunların tarihlerine dönelim. Bu ikinci devrin akışı sırasında, İmparator II. Frédéric ile Mısır Sultanı, aralarında saygı ve karşılıklı dostluk üzerine kurulmuş ilişkileri bir süre sürdürdüler : Bu, ticaret için, bir yere dek, en uygun zaman olmuştur; hiç olmazsa her iki taraf silâh bırakmış ve imparator özellikle ticaretin gelişimiyle ilgilenmişti. Ne yazık ki, bu kısa tatil ve dinlenme zamanının dışında, Mısır'ın kuvvetli hükümdarı ile olan çarpışmalar, Suriye halkının çok zararına olarak, öncekinden daha çok sıklaşmıştır. Zaman zaman Arzı mukaddese, az çok kalabalık Haçlı birliklerinin geldiği bildiriliyordu. Yeni gelenler birtakım fetihlerle kendilerini göstermek emelini besliyorlardı; halbuki bu, daima, Haçlı hükümetlerinin hayatlarını uzatmak için o kadar gerekli ve zorunlu olan barışın ortadan kalkmasına bir işaret oluyordu. Bu Haçlı ordularının, Suriye'de Hıristiyanların egemenliklerinin temellerini berkitmek için ne kuvvetleri, ne de vakitleri vardı; bu yön şöyle dursun, her gün bu egemenliğin zayıflığı bir derece daha çok meydana çıkıyordu; ortam gittikçe azalıyordu ve er geç bunun Müslümanlara bırakılacağını hiç bir kimse saklamağa gerek görmüyordu. Bizzat Hıristiyanlar iç anlaşmazlıklarla felâketi çabuklaştırıyorlardı, ve siyasal bir etki yapmağa tutkulu ve hevesli olan tüccar belediyeleri de bu anlaşmazlıklarda etkin bir rol oynuyorlardı.

Bilinmektedir ki, Almanya ve İtalya'yı birbirine düşman iki ordugâha ayıran Guelfes ve Gibelin'lerin kavgası Doğuya kadar gitmişti; anavatandan aldıkları özendirme ile, tüccar belediye bölgeleri de bu kavgaya katıldılar. 1228 yılı ilkbaharında, II. Frédéric Suriye'ye vardığında, orada kendisine ihtiyaç duyularak beklenen yalnız Haçlı ordusunun bir kumandanı değildi, fakat aynı zamanda Kudüs tahtında olan hakkının tanınmasını isteyen ve ileri süren biri idi; bundan dolayı o, pek çeşitli duygularla karşılandı : Birtakımı gizlemeğe gerek görmedikleri bir düşmanlıkla, diğer bazıları çekingen bir soğuklukla, bir kısım azınlık ise gönül hoşluğu ve içtenlikle karşıladılar. O, ırkının eski taraftarları olan Pizalılar, kaymakam Thomas de

[1078] *Lib. jur.* I, 577; *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 90 vd.

Acerra tarafından hukuklarına zarar verilmiş olmasına rağmen, ona bağlı bulunuyorlardı. Bu sadakatlerine ödül olarak, Frédéric onların kazanılmış haklarına karşı kendi memurları tarafından yapılmış olan saldırıların önünü alacağını vaad etti ve fazla olarak Akkâ ve Kudüs'te bütün vergilerden bağışıklık sağladı[1079]. Bu dönemde, Venedikliler de Gibelins idiler; yalnız Venedikliler kararsız görünüyorlardı[1080]. II. Frédéric gidişinde (1229 Mayıs) yerine vali sıfatıyle mareşal *Riccardo Filangieri'yi* bıraktı : Bir subay olarak kumanda etmeğe alışmış olan bu zat, krallığın ötedenberi alışılmış olan hukukunu göz önüne almadı; onun zulüm ve zorbalığı, memnun olmayanları sayısız çoğalttı, ve baron ve burjuvaların büyük çoğunluğu, valinin açıktan açığa rakibi olan, Beyrut senyörü *Jean d'Ibelin*'in etrafında toplandı; Venediklilerin balyosu ve Cenevizlerin ve Pizalıların konsolosları, diğer bazı kimselerle birleşerek bir uzlaştırma girişiminde bulundular[1081]. Bu girişim boşa çıktı ve Ibelin ile Filangieri arasındaki özel kavga, genel bir savaşa dönüştü[1082]. Her ne kadar Cenevizlerin tuttukları taraf belli olmuyordu ise de, bu kuşku çok sürmedi. 1231 yılı Şubat ayında, Frédéric, kaymakamına, Cenevizler, Akkâ'da karaya çıktıklarında, kendilerinden liman resmi (*drictum cathaniae scilicet decenum*) istenmesi buyruğunu verdi. Bu, onların hukukuna doğrudan doğruya bir darbe idi; onlar bu buyrukların yerine getirilmesine karşı çıktılar. Sayı ve kuvvet bakımından hatırı sayılır derecede idiler. Vali, daha ileri varmağa cesaret etmedi[1083]. Fakat bu iş, Hohenstaufen'lerin tahtında kuvvetlendikleri zaman kendilerini bekleyen sonucun ne olduğunu Cenevizlere göstermek için yeterli idi. Bu devirde (1232), Cenova'da, Guelfes taraftarı olmakla tanınmış bir podesta, hükümet başkanlığına[1084] çağırıldı; Suriye Cenevizleri, valiye karşı açıktan açığa muhalefet etmek buyruğunu aldılar; sonuç

[1079] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 96-98, ve Huillard - Bréholles, *Hist. dipl. Frid.* II III, 131-135.

[1080] *Chron. Ursperg.*, ds. Pertz, SS, XXIII, 383; bkz. Winkelmann, *Friedrich II*, I, 389.

[1081] Contin de Guill. de Tyr, s. 394.

[1082] Bu savaşın tarihi için, aşağıdaki eserleri kaynak göstermekle yetiniyoruz: *Introduction de M. Huillard*-Bréolles, *Hist. dipl. Frid. II*, Mas-Latrie, *Hist. de Chypre* I, 254 vd. ve Winkelmann, *Friedrich II.* I, 491 vd.

[1083] *Annal. Jan.* s. 176 vd.

[1084] a.g.e., s. 178 vd. bkz. Boehmer, *Regesta Friderici II*, s. 154 vd.

olarak, Jean d'Ibelin'e[1085] asker ve gemiler gönderdiler, ve, 1233 Ekim ayında, İmparatora muhalif fırka ile bir antlaşma yapmışlar, aynı yılın Aralık ayında, Lefkoşe'de bunu onaylamışlardır[1086]. Bu antlaşmada, baronlar, beş yıl içinde, Cenevizlerin rızası olmaksızın, Pizalılarla asla anlaşmayacaklarına söz veriyorlar ve başları olan Jean d'Ibelin'in Beyrut şehrinde onlara sağladığı çıkarları pekiştirerek Hayfa'da da onlara buna benzer imtiyazlar sağlıyorlardı; Karmel dağının eteğinde bulunan bu liman, bilindiği gibi, Tabariye'ye yakınlığından dolayı ticarî bir önem taşıyordu[1087]. Bu küçücük kasabanın senyörü olan II. Rohart[1088] da bizzat antlaşma yapanlardan biri idi; üç ay sonra (12 Ocak 1234) orada, kendi ad ve hesabına Cenevizlere birtakım imtiyazlar verdi[1089]. Cenevizliler, böylece, muzaffer taraf ile olan anlaşmalarının meyvelerini topluyorlardı; halbuki, Pizalılar, imparator taraftarlarının şanssızlıklarına katılıyorlardı. Venedikliler, bekleyici durumlarından en sqn olarak çıktılar. Her ne kadar Venedik cumhuriyeti imparatora az yönelimli ise de, rakibi olan Cenova ile birlikte aynı bayraklar altında yürümek de ona ağır geliyordu; fakat, papa IX. Grégoire aracılığını kabul ettirmeği başardı ve onun etkisi ve nüfuzu ile, her iki şehir, 1238'de, özellikle imparator aleyhine yönelik olmak üzere, taarruza ve savunmaya ilişkin bir antlaşma yaptılar[1090]. Bu andan itibaren, Venedik, Batıda, ona karşı açıktan açığa karşı bir tutum takındı. İmparatorun Suriye'deki kaymakamının merkezi Sur'da idi; bu savaş ilânına karşılık olmak üzere, orada Venediklilere düşman işlemi yaptı, ve, onların, gerek şehir içinde ve gerek dışındaki mallarını ve gelir kaynaklarını

[1085] Mas-Latrie, *gös. yer*, s. 277, 282, 293, 298; Huillard-Bréholles, *Hist. dipl. Frid. II*, I, 2, s. 904.

[1086] Mas-Latrie, *gös. yer*, II, 56-58.

[1087] Ekim 1233'te yapılmış olan bu antlaşma henüz basılı değildir; bununla beraber, Mas-Latrie'nin değinmelerine göre başlıca noktaları hakkında bir fikir edinilebilir : (*Archives des missions scientif.* II, 363), Olivieri (*Carte et cronache*, s. 59 vd., bir basım hatası sonucu olarak tarih, 1233 olacak yerde, 1253 olarak gösterilmiştir), Canale (*Nuova hist. di Cenova.* II, 291). Piza'lılara ilişkin özel sözleşmeler de özel fermana kaydedilmiştir ki, bu ferman Grassi tarafından yayımlanmıştır: Grassi, *Giorn. lig.* 1877, s. 22.

[1088] Ducange, *Familles d'outremer*, s. 267 vd.

[1089] *Lib. jur.* I, 941 vd. Bu fermanda o, Cenova burjuvası unvanını almaktadır.

[1090] Taf. et Thom. II, 341; *Annal. Jan.*, s. 189; Winkelmann, *Friedrich II*, II, I nci kısım, s. 119 vd.

müsadere etti. 1243'te, Venedik balyosu *Marsilio Giorgio* baronlarla dostluk kurdu; onlara, imparatora karşı olan birliğin genel karargâhı olan Akkâ'da Filangieri tarafından tasarlanmış projelerin sonuçlanmasına izin vermekten doğan tehlikeyi gösterdi[1091]. Israrları üzerine, Akkâ'nın korunması ve sonra da Sur'un Filangieri'den alınması için gereken bütün önlemlerin alınmasına karar verildi. Bu yolda sebat etmeğe söz vermiş olan baronlar bir adım daha ileri atarak, Kıbrıs kraliçesi Alix'in Kudüs krallığı naiplik hükümetine olan hakkının tanınmasına karar verdiler; ona ve ikinci evlenmesinde karısı olan Raoul de Soissons'a bağlılık yemini ettiler. Naiplik hükümetinin ilk işi, Sur'u tekrar almak için bir kuvvet toplamak olmuştur. Naiplik hükümeti genellikle krallık içinde ve özellikle Sur'da Venediklilerin hukuk ve emlâkinin sağlanması için verdiği en açık vaadlere karşılık Marsilio Giorgio onun buyruğuna bir kadırga verdi ve bizzat kendisi de otuz askerden oluşan bir kuvvetle sefere katıldı. Şehir, Venedik ulusundan olan halkın katılması ile çarçabuk alındı ve iç kale de yirmi sekiz gün sonunda teslim oldu : Bu, Hohenstaufen devletinin Suriye'de son dayanak noktası idi. Venedikliler başarının oluşmasına bütün kuvvetleriyle yardım etmişlerdi; fakat, baronlar, vaadlerini bol bol tuttuktan sonra, verdikleri sözü inkâr ettiler, ve müttefikleri birtakım isteklerde bulunmak hakkına sahip oldukları halde, kendi zararlarını bile karşılayamadılar[1092].

Bu felâketlere rağmen, Pizalılar, sarıldıkları birliğe bağlı kaldılar; onların konsülü, Kraliçe Alix'in hükümet naibesi ilân edildiği şûrada görünmemiştir[1093]; fazla olarak, Hohenstaufen nüfuzunun

[1091] "Frédéric II"nin ticaret acentaları zaten Akkâ'da serbestçe alışveriş yapıyorlardı. 1239'da, onlardan biri orada erzak ve şarap sattı, ve, satış kazancı ile yün kumaşlar, bougran (hafif pamuklu kumaş), cendale (foulard yani ipek kumaş) ve sof (camelot) satın aldı. Keza Akkâ'da, imparatorun hesabına mancınıklar satın alındı : Huillard-Bréholles, *gös. yer*, V 1, s. 587; V, 2, s. 720 vd., 804. Genellikle öyle görünüyor ki, bu devirde Sicilya ile Suriye arasında gayet etkin bir ticaret var idi. Örneğin Sicilya'ya ithal edilen maddeler arasında Suriye yünü bulunmaktadır: Ricc. de S. Germano, ad. an. 1232, Pertz'de, SS. XIX, 369.

[1092] Bu nokta hakkında baş vurulacak başlıca kaynak "Marsilio Giorgio" tarafından, ilk anlattığının başlangıcında yaptığı açıklamadır: Taf. et Thom. II, 351 vd. Fakat onu genç "Jean d'Ibelin"in hikâyesiyle karşılaştırmak gerekir; bkz. *Assises de Jérus.*, éd. Beugnot II, 399 vd. ve Cont. de Guill. de Tyr, s. 422, 426 vd.

[1093] Biz, Ceneviz ve Venedik koloni hükümetinin büyüklerinin adlarından başka bir şey bulmuyoruz: Taf. et Thom. II, 355.

tamamıyle çökme dönemine girdiği zamanda, gemileri Akkâ limanına girdiğinde onun bayrağını seren direğine çekmek ve sokaklarda alaylarının başında da aynı bayrağı götürmek cesaretini gösterdiler[1094].

Anlattığımız çarpışmaların uzamasının etkisi, dış düşmana dayanmak için Suriye Hıristiyanlarının muhtaç oldukları kuvvet üzerinde görüldü. Aslında, bu defa tüccar belediye bölgelerinin sorumluluğu pek az idi; savaşmanın oluşu sırasındaki etkileri ne kadar önemli olursa olsun, olayı yaratanlar ve orada birinci rolü oynayanlar onlar değillerdi. Fakat onlara da nöbet gelmek üzere idi. Tüccar ulusların rekabeti, mahallelerinin sınırı sorunlarından çıkan çekişmeler çok defa kanlı savaşlara dönüşüyordu. XIII. yüzyılın birinci yarısı sırasında, Cenevizler ve Pizalılar, Akkâ sokaklarında birçok defa kavgaya giriştiler. 1203'te, eyalet kardinalı Pierre de S. Marcello, bunların aralarındaki çözümlenmemiş anlaşmazlıkları çok zahmetle yatıştırabilmişti[1095]; 1112'de, bir mülk sorunundan doğan bir kavgaya, hakem aracılığıyle, ancak son verilebilmişti[1096]. Fakat, 1222'de, daima gizli kalan düşmanlık, o vakte kadar hiç görülmemiş bir şiddetle yeniden patladı[1097] : İşin başında rakipleri tarafından yenilen ve meydanı onlara bırakmak zorunda kalan Pizalılar bir yangın çıkardılar ki, şehrin en güzel bir bölümünü ve birtakım anıtlar yanında, Cenevizlere ait pek yüksek ve pek güzel bir kuleyi mahvetti. Cenevizliler de mallarını kurtarmağa koşarken savaşı bırakmak tedbirsizliğini gösterdiler. Kral tarafından yardım gören Pizalılar, bu hatadan yararlanarak yeniden taarruza geçtiler, ve rakiplerini ezdiler. Bu olaydan sonra Ceneviz hükümeti Suriye'ye bir donanma gönderdi; fakat, yangının yarattığı zarar ve ziyanın telâfisi için istediği ödeneği elde etmeği başaramadı[1098]. Bundan hiddetlenen Cenevizler uzun yıllar Akkâ limanını ziyaretten çekindiler bu durum, burada ve krallığın diğer kalan kısımlarında kendini duyurmaktan uzak kal-

[1094] IV. "Innocent"in aşağıki eserde anılmış olan emirnamesinin özetine bkz. "Huillard-Bréholles", *Introd.*, s. CCCLXVIII (Potthast, No. 12942; Berger, No. 4104).

[1095] *Innoc. III, epist.*, éd. Bréquigny, et du Theil, *Diplom. ad res Francicas spectantia*, K. 2, T. I, s. 408 (*Gesta Innoc.*, a.g.e., s. 96, not. 2).

[1096] Lünig, *Cod. dipl. Ital.* I, 2459 vd.

[1097] Venedik balyosu hakem sıfatıyle çağrıldı, fakat, Pizalılar onun vereceği hükme boyun eğmeyi kabul etmediler: Canale, *Nuova storia di Genova*, II, 297.

[1098] *Annal. Jan.*, s. 150; Roncioni, *Istorie pisane*, ds. *Archiv. stor. ital.* VI, 1, s. 491; Tronci, *Annali pisani*, s. 184.

madı. İmparator II. Frédéric onların yeniden ticareti ele almaları için, nezdlerinde girişimlerde bulundurttu : Cenevizler öncelikle, haklarında yapılmış olan haksızlıklara ilişkin şikâyette bulunarak cevap verdiler; bununla birlikte, sonra, direnmeden vazgeçtiler, ve imparator onların Akkâ'da iyi bir biçimde karşılanmalarını sağladı[1099]. 1249'da, iki ulus arasında yeniden çarpışma başladı; yirmi bir gün her türlü savaş araçlarıyle savaşıldı; Cenevizler yenildiler; hattâ konsoloslarından biri hayatını kaybetti. Sonra, Arsour senyörü ve Kıbrıs kralının valisi olan Jean d'Ibelin savaşçılar arasına girdi, ve süresi üç yıl olarak saptanan bir ateşkesi sağladılar[1100]. Akkâ sokaklarını kana boyayan bu rekabet zaten benzersiz değildir : XIII. yüzyılın ortalarına doğru, Montpellier tacirleriyle Marsilya kolonları bir kavgaya tutuştular; bu kavga her iki şehir arasına ayrılık sokulması sonucunu yarattı[1101].

Savaşçıların sayısı, şiddeti ve savaşın süresi ve sonucunun ağırlığı açısından andığımız kavgalar, 1255'te başlayıp birçok yıllar tüm Suriye üzerine dehşet saçan büyük koloni savaşının yanında hiç hükmünde kalırlar. Venedik ve Cenova uzun zaman barış içinde yaşamışlardı; 1251'de, her iki cumhuriyet, sekiz yıl süreyle aralarında yenileterek bir dostluk antlaşması yapmışlardı ki, konusu karşılıklı yakınmaların bir barış yoluyla çözümü idi[1102]. Suriye'de, Hohenstaufen'lerin nüfuzunun alçaltılması için ortaklaşa çalıştıkları sürece, kolonileri arasında iyi barış ilişkileri ve kaynaşma olmuştu. Bu amaca eriştikten sonra, o vakte kadar, yalnız yüreklerde uyuklamakta olan kıskançlık uyandı. Simone Malocello'nun, Akkâ'da[1103] Cenova

[1099] "Catane"dan Akkâ halkına gönderilen 28 Mart 1224 tarihli mektup: Winkelmann, *Acta imp. ined. aec.* XIII, s. 241.

[1100] Contin. de Guill. de Tyr, I, 437; Sanut., *Secr. Fidel. cruc.*, s. 218; *Epist. Odonis*, ds. d'Achery, *Spicileg.* III, 627; Guill. de Nangis, ds. *Recueil des hist. de France*, XX, 368. Son vak'anüvislerin kendisi için bu ayrıntıları verdikleri neden şudur ki, bu devirde, Mısır seferinin hazırlıklariyle uğraşan "Saint Louis" Kıbrıs'ta bulunuyordu, ve, gemilere ihtiyacı olduğu için bunları Akkâ'dan istetti. Fakat, kısmen de orada kavga etmiş olması nedeniyle bu gemilere kavuşamadı. Ceneviz vak'anüvislerinin bu ağır iş hakkındaki susuşları Cenevizlerin orada yenilmeleri olaylariyle kolayca açıklanabilir.

[1101] Vic et Vaissette, *Hist. du Languedoc*, Mège basımı, VI, 514 vd.; bak: Germain, *Hist. du commerce de Montpellier* I, 222.

[1102] *Annal. Jan.*, s. 238; *Lib. jur.* I, 1090 vd., 1099 vd.

[1103] Pertz'in gözleri önündeki elyazması "*Annale*"lerde (s. 238) onun arkadaşının adı okunmaz bir haldedir. "Malocello" iki defa konsolos olmuştur, ilk defa

konsolosluğu görevini yapmakta olduğu sırada, bir Venedikli tarafından tasarlanarak bir Ceneviz öldürüldü; öldürülenin, intikam isteğiyle esrikleşen vatandaşları silâha sarıldılar, Venedik mahallesini istilâ ederek halkına kötü işlemde bulundular. *Ceneviz vekayinameleri*'nin dediğine göre, bu devirden itibaren Venedikliler Cenevizlere karşı derin bir kin besliyorlar, ve onların daima uyanık bulunan onurlarını aşağılamak için en küçük bir şey yetiyordu[1104]. Böyle bir durumun bir savaşla sonuçlanması gerekirdi; fakat, diğer kaynaklar ona başka bir neden gösteriyorlar. Her iki ulusun Akkâ'da işgal ettikleri arazi, Montjoie adlı bir tepe ile[1105] birbirinden ayrılmış bulunuyordu, ve bu tepenin üzerinde St. Sabas[1106] adına adanmış eski bir manastır binası var idi; Venedikliler ve Cenevizler bu manastır üzerinde resmî belgelere dayanan hakları olduğunu ileri sürdüler[1107]. Buna son vermek için, bir gün (1256) Cenevizler, çekişme konusu olan yeri silâhlanarak zaptettiler; orada yerleştiler, ve Venedik mahallesine saldırdılar[1108]. Buna benzer olaylarda, çatışma vesilelerinin tek nedene dayanması enderdir. Diğer bir çatışma da bir gemi yüzünden çıkmıştı; Cenevizler bundan yararlanarak, limanda demir atmış

1249 da ve "Giov. di Bolgaro" ile beraber, ikinci defa 1250'de ve "Ogerio Ricci" ile beraber (*Arch. de l'Or. lat.* II, 2, s. 215, 222): İşte bu nedenledir ki bu katlin tarihi kesin olarak açık seçik değildir.

[1104] *Annal. Jan.*, s. 238.

[1105] Sanuto'nun eserindeki Akkâ'nın plânına bkz. Bu tepenin yeri "*Amonzoja*" sözcüğüyle gösterilmiştir; Mar. da Canale, *Cronaca Veneta* (*Arch. stor. it.* VIII), s. 454, 729, not. 177; Dandolo, s. 367.

[1106] Guil. de Tyr'in eklentisi, s. 443, 634 ve Da Canale, s. 454, onu sıradan bir ev olarak gösteriyorlar. O, ibadete ayrılmıştı, bu yön kesindir; fakat, yüksek bir yer üzerindeki durumu müstahkem bir eserin kurulması için uygundu; işte bundan dolayıdır ki, birbiriyle rakip olan fırkalardan her biri oraya sahip olmak istiyordu.

[1107] Sanut., s. 220; Dandolo, s. 365. Olasıdır ki "Innocent IV" tarafından S. Sabas (S. Sabae Alexandrini yahut Alexandriae) manastırı papazına hitaben, bu manastırın malı olan Akkâ ticarethanesinin, gerek satmak ve gerek kiraya vermek suretiyle Cenevizlere bırakılması konusundaki resmî ve açık buyruğu kapsayan emirname bu vesile ile yazılmıştır (*Lib. jur.* I, 1097 vd., 1098 vd., 1251 yılı). Mektupta gösterilmiş olan isim ve mevki (in vico qui catena dicitur) burada söz konusu olan bu "ev = domus" ile "S. Sabas evi"nin aynı şey olduğunu tanıtladığı sanılır : Aslında öbürü de "deniz üzerinde = seur le mer" (Contin. de Guill. de Tyr s. 634) ve limanın yakınında idi (catena); Sanuto'nun plânında Amanzoja'nın yerine bkz.

[1108] Contin. de Guill. de Tyr, s. 443; Sanuto, gös. yer; Dandolo, gös. yer.

olan bütün Venedik gemilerini zaptettiler[1109]. Pizalılar tarafından etkili biçimde yardım gören Cenevizler rakiplerini o kadar dar koşullarda sıkıştırdılar ki, bu berikiler, kendilerinin şehrin dışına atılmak üzere olduklarını gördüler[1110]. Fakat Cenevizlere bu yetmiyordu; hile ve desiseleriyle, Sur senyörü olan Philippe de Montfort'u, rakiplerinin, şehirde üzerlerinde hakları bulunan mahallelerinden dışarı atılması için, kandırdılar[1111].

Venediklilerin hiddeti son derece idi; Ceneviz hükümeti bunların aralarını bulmağa çalıştı; onu bile dinlemediler[1112]. Çatışmayı kesinlikle yalnız silâhlar çözümleyebilirdi. Savaş hazırlıkları Venediklilere, başarıyı sağlamak için hiç bir aracı unutturmadı : 1257'de, bunlar Pizalılarla bir yaklaşma politikası izleyerek ve Cenevizlerle olan uzlaşmalarından uzaklaşmağa onları inandırarak ve onlarla taarruz ve savunmaya ilişkin bir antlaşma yaptılar[1113]. Etkili ve becerikli bir meyancı olan balyosları Marco Giustiniani Akkâ'da bile değerli müttefikler kazanmağı başardı ki, Kıbrıs kralının kaymakamı olup önce Cenevizlere taraftar olan Jean d'Ibelin ve diğer nüfuzlu kişiler bunlar arasındadır. Şehir birbirinden ayrı iki parçaya ayrılmıştı : Kudüs patriki, Templier'ler, Teutonique tarikatı şövalyeleri ve Provanslılar mahallesi Venediklilerle beraber[1114], St. Jean şövalye-

[1109] *Annal. Jan.*, gös. yer; Dando s. 365.

[1110] Contin de Guill. de Tyr, s. 443; Sanut, gös. yer; Dandolo, gös. yer; *Annal. Jan.*, s. 239 ve daha yeni bir eserdeki düzelti dipnotuna bkz.

[1111] Dandolo, gös. yer; Toron senyörü "Philippe de Montfort" Antakya prensesi Marie ile evlenmesinden ötürü (*Lignages d'outremer*, s. 445 462; Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, I, 321 vd. Ducange, *Familles d'outremer*, s. 473 vd.) balyos Marsilio Giorgio"nun, Almanya İmparatoru tarafından Sur'a gönderilmiş olan valiyi devirmek için kendileriyle anlaştığı baronlardan biri idi (Taf. et Thom. II, 354 vd.; *Assis. de Jérus.* II, 400). Bu şehrin zaptından sonra (1243), kralın hukukunu tanımaksızın, orada sağlamca yerleşmek becerisini gösterdi ve bu senyörlüğü kendisinin Toron baronluğuna kattı (Contin. de Guill. de Tyr, s. 423; Mas-Latrie, *gös. yer*, s. 338).

[1112] *Annal. Jan.* s. 238; Mart. da Canale, s. 454; Dandolo, gös. yer.

[1113] Dal Borgo, *Dipl. pis.*, s. 72, 75 (bu antlaşma sonradan yenilenmiştir: Murat, *Antich. ital.* IV, diss. 49, col. 403 vd.); Dand., s. 365. 373.

[1114] Balyos "Marco Guistiniani" ve Venedik Amirali "Lorenzo Tiepolo" ile Marsilyalıların konsolosu arasında, Akkâ'da yapılmış olan dostluk antlaşması, Venedik doju tarafından, Marsilya şehrinin onayı koşuluyla, 1259 yılı Ekim ayında, onaylanmıştır; "Charles d'Anjou"nun bir delegesi, Marsilya senyör ve hükümdarının temsilcisi sıfatıyle, antlaşmanın yazılışında tanık olarak bulunmuştur; aynı

leri ve Ancône ve Catalogne[1115] tacirleri ise Cenevizlerle birlikte idi. Zaten bütün ülke bu iki kısımdan birine katılıyordu.

Cenevizler rakiplerinin oyunlarından haberli idiler; onlar Venediklilerin kazandıkları müttefikler sayesinde, kuvvetlerinin artmasını sağladığını bilmiyor değildiler. Halbuki kendileri birkaç müttefik kazanmak için dünyanın zahmetini çektikleri gibi, kazandıkları müttefikler de etkin ve etkili olmayıp, daha çok manevî müttefikler idiler[1116]. Her şeye rağmen, Cenevizler işin sonuna kadar gitmeğe karar vermişlerdi. Bunlar, verdikleri sözü tutmamalarının cezası olmak

kişi onay işleminde de hazır bulunmuş olsa gerektir: *Coll. des doc. inéd., Mélanges historiques*, III (1880) s. 11-14.

[1115] Contin. de Guill. de Tyr, s. 445, 633; Da Canale, s. 460; Dandolo, s. 366 vd.; *Chron. Pis.*, ds. Murat. VI, 192; *Lib. jur.* I, 1272; *Annal. Jan.*, s. 239, not. a, 240. Bu son bölümde metin çok hatalıdır. Vak'anüvis haber veriyor ki, Akkâ'nın bütün halkı, hemen pek azı dışında, Cenevizlerin aleyhine anlaşmışlardı. "Provinciales omnes Eufrarie de terra, Templarii" ilâh. sözcüğü ne anlama gelir? Pertz baskısındaki dipnotların yazarı şu açıklamaları yapıyor: "Euphratesiae, partis Syriae ad Euphratem sitae" yani Fırat ülkelerindeki Provanslılar, daha açıkçası şüphesiz Fırat ülkeleriyle ticaret yapan, Akkâ'da yerleşmiş Provanslılar. Bir dilbilimcinin sözcüğün içindeki "t" yi aradan çıkararak "Euphrates" sözcüğünden "Euphrarie"yi oluşturmanın mümkün olacağını kabul edebilmesi bize güç görünüyor. Fakat bu yeterli değildir ve ticaret tarihi bize bir kanıt veriyor ki bu, bilinen açıklamaya ters düşer. Bilinen bütün kaynaklar bize gösteriyorlar ki, Venedik tacirleri Asya kıt'ası içerilerinde olsa olsa Şam ve Halep'e kadar ilerliyorlardı; nasıl kabul edilebilir ki, Provanslılar, Venediklilerinkinden çok daha sayılı olan araçlarıyle ve onlarınkinden çok daha az girişimci bir ruh ile, "Euphrate"ın bildirdiği ülkelerle düzenli ilişkilerini sürdürebilsinler ve bu, Tatar dalgalarının ülkeyi örttüğü ve savaşın yolları kapattığı bir devirde olsun? Daha iyi bir yorum ve açıklama bulmak için, ne kadar az olursa olsun, o vakit Akkâ'da olagelenleri bilmek yeter. O devrin vak'anüvislerinin önemli siyasal işlerden veyahut âmme hukukuna ilişkin kararlardan söz açtıkları, kendilerinin de istekleriyle katıldıkları "Akkâ Cemiyetleri = confréries"nin oraya davet edildiklerini eklemeleri ender değildir. Bir yemin ile birbirine bağlı burjuvaların birleşmelerinden oluşan bu cemiyetler, zannedildiğine göre, başlangıçta, dinî bir amaç üzerine kurulu idiler, çünkü onlar koruyucuları olan bir azizin adını taşıyorlardı; sonradan, baronların, ticaret yeri olan belde başkanlarının ve şövalyeler tarikatlarının üstadları yanında önemli bir rol oynamışlardır. (*Assis* I, 414, 415, 419; Contin, de Guill. de Tyr, s. 391, 395, 475). Ülkenin dili olan Fransız dilinde onlar frairies, fraeries, fraries adı ile bildirilmişlerdi (*Arch. de l'Or. lat.* II, 2, s. 227, de anılmış olan Latince bir fermanda Sur'daki "konfreri = confrérie"ler adlandırılmışlardır). Üzerinde durduğumuz bölümde, şöyle küçük bir düzeltme yapmak uygun değil mi? "Provinciales omnes et frarie de terra" yani Akkâ'nın bütün cemiyetleri.

[1116] *Annal. Jan.*, s. 240.

üzere, Pizalıların eski bir kulesini (bazılarına göre iki kule) yıkmakla işe başladılar. Bu iş bittikten sonra, gelişmesi beklenen Venedik savaş donanması karşısında direnmek için hazırlandılar[1117]. Boş yere çabalamalar! Amiral Lorenzo Tiepolo gemilerini bütün hızı ile limanın zinciri üzerine saldırttı ve zincir çarpma ile kırıldı, içerisinde kendisini bekleyen Ceneviz gemilerinin bulunduğu limana girdi; onları zapt ile ateşe verdi, sonra askerlerini karaya çıkardı, St. Sabas kilisesinin ilerisinde Cenevizler tarafından inşa edilmiş olan müstahkem tabyayı zaptetti ve aynı biçimde onu da ateşe verdi. Ertesi gün, balyos Marco Guistiniani'nin getirdiği Akkâ Venediklileri ile takviye olunmuş olan Amiral, Ceneviz mahallesine saldırısını sürdürdü, savaşın başlangıcında Venediklilerden Cenevizlerin aldığı üzeri örtülü bir sokağı zaptetti[1118]. Ceneviz mahallesine hâkim olduktan sonra, fütühatını Mont-Musard'a[1119] kadar, yani şehrin büyük bir kısmı üzerinde genişletti; rakiplerinin safları arasında şehrin, cezalandırılması söz konusu olan sakinlerinden birçoğunu bulmuş olması pek olasıdır. Bu noktaya gelince durdu, ve düşmana birkaç günlük bir ateşkes olanağı sağladı. Ceneviz donanması bu aradan yararlanarak, Pasquetto Mallone'nin kumandası altında Sur'da toplandı; ateşkesin sona ermesinde, Tiepolo onu izlemeye koyuldu, Sur'un karşısında ona saldırdı ve amiral gemisi ile üç kadırgayı zaptetti; Ceneviz amiralini tutsak etmişti; bu sırada, Akkâ'da, Venedikliler, Cenevizler tarafından savunulan müstahkem bir kuleye saldırıyorlar ve onun hâkimi oluyorlardı[1120].

Bu bozgunları karşılamak için, Cenova şiddetli bir hareket denemesinde bulunmağa karar verdi ve Rosso della Turca'nın kumandası altında kuvvetli bir donanma gönderdi[1121]. Venedik'e gelince, kendi donanmasına birçok takviyeler göndermişti. Bu olayın

[1117] *Aynı eser*, s. 239; Dandolo, s. 365 vd.; Da Canale, s. 454, 456.

[1118] Da Canale, gös. yer; Dand, gös. yer; *Annal. Jan.*, s. 238.

[1119] Da Canale, s. 456; Dandolo, s. 366. "Le Montmusart" şehrin bir varoşu idi (suburbium, burgum); "Sanuto"da Akkâ'nın plânına, şu aşağıdaki eserlerdeki fermanlara bkz : Paoli, *Cod. dipl.* I, 254; Strehlke, *Tab. ord. teuton.*, s. 73, 83, 117; Contin. de Guill. de Tyr, s. 438; Confesseur de la Reine Marguerite, *Vie de S. Louis*, ds. *Rec. des hist. de France*, XX, 68, 103.

[1120] Da Canale, s. 456-460; Dand., s. 366.

[1121] *Annal. Jan.*, s. 239; Da Canale, s. 462; Dandolo, s. 366 (Bu sonuncu, Ceneviz amiraline, Rubeus yerine yanlış olarak, Robertus küçük adını vermektedir).

hikâyesi bizi 1258 yılına getiriyor; savaş üç yıldanberi sürüyor ve gittikçe daha çok genişleme tehlikesini gösteriyordu. Akkâ şehri daha o vakitten büyük bir felâkete uğramıştı; aslında tüccar mahallelerinin dışında yanmış olan evleri hesaba katmaksızın, savaşçılar 50, 60 kadar savaş aracına binmişler ve bunlarla kulelerin en büyük kısımlarını ve birçok evleri, iri taş dolusu yağdırarak, tahrip etmişlerdi; şehirde helâk olan insanların miktarı 20.000'den aşağı değildi[1122]. Kamuoyu endişe etmeğe başlıyordu; bu durumun uzamasının, Suriye'deki bütün Hıristiyan kolonilerinin hayatı için bir tehlike olmasından çok korkuluyordu. Bu duygunun etkisi altında kalan, ruhanî ve layik, ülkenin bazı büyük kişileri, barışı kabul ettirmek için aracılığını dileyerek papa IV. Alexandre'a başvurdular[1123]. Aleksandr 3 Temmuz 1258'de üç savaşçı ulusun temsilcilerini Viterbe'e davet etti, uygun bir çözüm yolunun başlangıcı olacağı sanılan bir belge kaleme alınıyordu. Görüşmeler yapmak üzere gelen uluslardan her biri, temsilcisi aracılığıyle, Akkâ'da üzerinde hakları olduğu kuleler ve iç kaleleri, ayrıcalık tanımadan papanın bir delegesi tarafından bütün güçlüklerin ortadan kalkması için bir çare bulununcıya kadar, onun eline teslim etmeye ve papanın kararını beklemeye ve onu salt bir uyumla kabul etmeğe söz veriyorlardı[1124]. Bu sözleşmenin imzasının hemen sonunda, papa Mesina piskoposunu bir emirnameyle Piza'ya gönderdi ki, bununla Cenovaya karşı olan savaşa derhal son verilmesi, ve sonra ilk Ağustos kafilesi ile (*passagium Augusti*) konsolos ve amirallerine ve Suriye'de yerleşmiş olan bütün Pizalılara savaşa ara verildiğini ve, papa tarafından, barışın kesin koşullarını düzenlemekle görevli bir légat'nın gelişinin haber verilmesi için hükümet ileri gelenlerine yemin ettiriyordu. İşleri çabuklaştırmak amacıyle papa, aynı vesile ile, açılmak üzere bulunan görüşmeler için, Suriye'deki memurlarına talimat göndermesi dolayısıyle, Piza hükümetine ricada bulunuyordu. Cenova ve Venedik de buna benzer mektuplar

[1122] *Annal. Jan.*, s. 239; Contin. de Guill. de Tyr, s. 635. Bu çarpışmada hasara uğrayan birçok emlâk yanında, Akkâ'da "Notre Dame de Josaphat" manastırının sahip olduğu binaları anmak gerekir : Bu manastırın "Kürya = Curia"sı "ruga Januersium"un civarında bulunuyordu, bkz. : *Chartes de Notre Dame de Josaphat*, ds. *Bibliοth. des écoles franç. d'Athènes et Rome*, fasc. 19, s. 106, 109.

[1123] *Annal. Jan.*, s. 238.

[1124] *Lib. jur.* I, 1271 vd.; *Annal. Jan., gös. yer*; Da Canale, s. 476; Dandolo, s. 367.

aldılar[1125]. Papanın talimatı gereğince, Ceneviz kadırgaları üzerinde iki Venedik elçisi ve Venedik kadırgaları üzerinde iki Ceneviz ve Piza elçisi gönderildi : Bunlar barışı ilân etmeye gidiyorlardı; fakat seyahatin başlangıcında, Zara'da, Venedik kadırgaları Doğuda olayların çok hızlı geliştiği ve her şeyin son bulduğu haberini aldılar[1126].

Olan şey şu idi : Avrupa'da görüşüldüğü sırada, Akkâ Venediklileri, kendi yardım kuvvetlerinden bir kısmının gelmesinden yararlanarak, mahallelerinin dışında olup halen Cenevizlerin elinde bulunmakta olan yerleri zapt ve hattâ Mont-Musard'ı da işgal ettiler; miktarı çok ve iyi bir halde bulunan donanmaları Rosso della Turca'nınkinin gelmesini soğukkanlılıkla bekleyebilirdi; bu beriki 23 Haziran 1258'de Sur'dan hareketle Akkâ'ya doğru yelken açtı. Halbuki, Philippe de Montfort, şövalyelerden oluşan kalabalık bir maiyetle aynı yere doğru karayoluyle gidiyordu[1127]. 24 Haziranda[1128] Venedik donanması 38 yahut 39 kadırgadan oluşan kuvvetli bir halde ve Lorenzo Tiepolo ve Andrea Zeno'nun kumandası altında, Cenevizlerin karşısına çıkmak üzere, Akkâ limanından çıktı. Pizalılar kont Guillaume de Capraria[1129] tarafından sevk olunuyorlar ve

[1125] Raynald, *Annal. eccles.* XXII, 30 vd.; Dal Borgo, *Dipl. pis.*, s. 114 vd. bkz. Posse, *Analecta vaticana*, s. 13.

[1126] Dandolo, s. 367; Da Canale, s. 478.

[1127] *Annal. Jan.*, s. 239; Da Canale, s. 464-468, 472; Sanut., gös. yer, s. 221.

[1128] Bu tarih, eski "Piza'lıların vekayinamesi = *Chronique des Pisans*"nde bulunur : Murat., gös. yer, s. 221: "in festivitate S. Joannis Baptistae." *Annales génoises*'lar savaş öncesini "vigilia S. Joannis" deyimiyle bildirirler; sonuç olarak, savaş "S. Jean" günü olmuştur. Dandolo (s. 361) diyor ki : Savaşa giderken Venedikliler, o gün görünmesini (apparitio) kutladıkları "S. Marc"dan yardım diliyorlardı. Buna göre Wilken (*Kreuzz.* VII, 397, not. 37) ileri sürüyor ki "S. Marc" günü 25 Nisana rastladığı için Dandolo savaşı diğer vak'anüvislerden iki ay daha önceye koymuş oluyor. Buna verilecek cevap vardır : Önce, aslında bütün katolik kilisesi "S. Marc"ın günlük özel törenini 25 Nisanda yapar; fakat şu var ki, bugün onun tanıklık günüdür; ikincisi onun görünmesini, yani onun kutsal emanetleri yaratmasını kutlamak başka bir şeydir, ve bu, özel olarak Venedikliler tarafından kutlanan bir bayramdır, ve 25 Hazirana rastlamaktadır (Dandolo, s. 251; Da Canale, s. 527, 742; Flamin. Cornel. *Eccl. Venet.* X, 69 vd. XI, 399; "Kal. Venet. saec. XI." éd. Borgia. Rome, 1773, s. 10). Bu nedenle bütün sorun, bir gün farkına indirgenmiş oluyor. Wilken şunu da ekliyor ki, vak'anüvisler arasında bazıları bu savaşı 1258 yılına diğer bazıları 1256 yılına koyuyorlar: Kendisi bu sonunculara hak veriyor ki, bunda hata etmiştir; bunda esaslı hiç bir şey yoktur; herkes en kesin olarak 1258 yılını gösteriyor.

[1129] *Chron. Pis*, ds. Murat., *gös. yer.*

Provanslılar da Venedik bayrağı altında hareket ediyorlardı : Bu nedenle Cenevizler kendilerini çok üstün bir kuvvetle uğraşmak zorunda buldular. Şiddetli bir savaştan sonra, kadırgalarının yarısından fazlasını düşmanın ellerine bırakarak, karmakarışık bir halde, kaçmak zorunda kaldılar[1130]; ölü yahut tutsak olarak 1700'den fazla adam kaybetmişlerdi[1131], ve eğer kaçışları iyi bir rüzgâr ile kolaylaştırılmış olmasaydı, felâketleri daha kesin olmuş olurdu.

Donanma denizde savaşırken, Venedik balyosu da Akkâ'da, Cenevizlerin bir saldırısını zaferle püskürtüyordu. Ceneviz kulelerinin üzerinden donanmalarının bozgunluğunu gördüklerinde durumlarının umutsuz olduğunu anladılar; üstelik, müttefikleri Philippe de Montfort durmuş ve tekrar Sur'un yolunu tutmuştu[1132]. Bununla birlikte, Cenevizler Akkâ'daki kuruluşlarından tamamiyle vazgeçerek[1133] onu konsolosluklarıyle beraber Sur'a nakletmeğe karar verdiler. Hareket ederken Montjoie tepesi üzerinde bina ettikleri müstahkem kule ile mahallelerini düşmanları olan Venediklilere ve Pizalılara bıraktılar; ötekiler kuleyi yerle bir ettiler. Evleri yıktılar[1134], sonra, sanıldığına göre[1135], araziyi aralarında paylaştılar. Galipler, Akkâ limanında ticaretin rakiplerine büsbütün yasak edilmemesine izin vermek istediler; fakat, bir Ceneviz gemisi oraya girerken bayrağını çekmesine izin verilmemişti : Anlaşılıyor ki, bu koşullarda Cenevizler orasını mümkün olduğu kadar az ziyaret etmiş olmalıdırlar.

[1130] Ceneviz donanması (Sur'dan gelen takviye de dahil olduğu halde) aşağı yukarı 44-48 kadırgadan oluşmakta idi; düşman bunlardan 24-26'sını zaptetti : Da Canale, s. 468, 470; Dand., s. 366 vd. Sanut., s. 221; *Annal. Jan.*, s. 240, Jac. de Voragine, dans Murat. IX, 149; Contin de Guille. de Tyr, s. 557.

[1131] Contin. de Guill., *a.g.e.*; Sanuto, *Adı geç. eser*; Mart. Da Canale en doğru rakamları yayımlayandır.

[1132] Da Canale, 470, 472.

[1133] *Annal. Jan.*, s. 240; Dandolo, s. 367 ve Sanuto, diyorlar ki bu andan itibaren Cenevizlerin Akkâ'da ne "Curie (mahkeme)"leri, ne de "Praeco"ları kalmadı. Contin de Guille de Tyr (s. 443) aynı olayı şu sözlerle anlatır : "ne avoir ne cort ne baston": "praeco" yerine o, konsolosların egemenliklerini simgeleyen "baston"u anıyor.

[1134] Malzeme kısmen Piza ve Venedik mahallelerindeki evlerin inşasında kullanılmıştır (Contin. de Guill. de Tyr, s. 443). Bir kısmı Venediğe gönderilmiştir (*Annal. Jan.*, s. 240) ki, orada hâlâ yıkıntısı görülmektedir. Weber'in Akkâ sütunları hakkındaki incelemesinde yaptığı araştırmaların sonucuna bkz. Cicogna, *Insc. venez.* I, 371-390, 251.

[1135] Daha aşağıda 1288 yılı antlaşmasına bkz.

Venediklilerin kesin zaferi, şimdilik papanın karışmasına hiç bir başarı olasılığı bırakmıyordu[1136]. Aslında, Venedikliler, Doğuya girecek olan yardım kuvvetlerinin gönderilmesini durdurdular; fakat bu, baş ruhanî'nin hatırına uymaktan çok artık gereği kalmadığı içindi; bununla beraber, papanın isteği üzerine, Akkâ savaşında tutsak olmuş olan Cenevizlerin özgürlüklerini geri verdiler[1137]. Venediklilerin görüşmelere girişmeğe ve toprak bırakmağa hiç de niyetleri yoktu. Her şeye rağmen, papa, Suriye'ye bir eyalet kardinali göndermekten vazgeçmedi : 1259'da, Dominiken papazı ve Beytüllahmın görece piskoposu olan Thomas Agni de Lentino légat sıfatıyle Akkâ'ya geldi[1138]; fakat, barışın geri gelmesini gerçekleştirmek için, uğraşılacak birçok güçlükle karşılaştı. Sonra, 1261 yılının Ocak ayında, iki düşman tarafın, krallığın ruhanî ve layik büyüklerinden oluşan bir şûra karşısına çıkmalarını gerçekleştirmeyi başardı; ilk dinlenenler Sur'daki Ceneviz konsoloslarının delegeleri olmuştur; bunlar, Suriye arazisi üzerinde, Venedikliler ve Pizalılar tarafından işgal edilmiş olan müstahkem hisarları ile kulelerinin, papanın talimatı gereğince, tarafından teslim alınmasına Légat'dan rica ettiler. Légat, bu isteği kabul etti, ve hemen, 13 Ocakta Venedik balyosu Jean Dandolo ile Pizalıların konsolosu Jean Drapperius'e, kendisinin ve ileri gelenlerin huzuruna çıkmaları için, bir davetiye gönderdi; ve söylenilen günde, söz konusu olan yerlerin kendisine teslimini, onlara, sözlü ve yazılı olarak bildirtiyordu. Her iki memur davete katıldılar; fakat ne biri, ne de diğeri kendilerinden istenilen şeyi onamadılar, en anlamsız vesilelerle, işleri sürüncemede bırakmağa karar verdiler[1139]. Özet olarak, barışı gerçekleştirip gerçekleştirmediklerini bilmiyoruz; fakat, galiplerin fena tavırlarından, bunda kuşku duyuyoruz. Her ne olursa olsun, ateşkes çok sürmedi. Suriye'deki sonuca pek razı olmayan Cenevizler, Latin imparatorluğunu devirmek için, Michel Paléolo-

[1136] Dandolo, gös. yer; "treguae ob hoc totaliter cessatae sunt."

[1137] Dandolo, gös. yer; Da Canale, s. 474, 476.

[1138] Contin. de Guill. de Tyr, s. 444 vd. Kendisi tarafından yazılmış ve aynı zamana ilişkin başka belgeler Taf. ve Thom. (III, 38) de bulunur; Paoli, *Cod. dipl.* I, 173 vd; *Chartes de Notre-Dame de Josaphat*, gös. yer, s. 106 vd. Adı geçen, sonradan Kudüs patriği olur; bkz. Ducange *Familles d'outremer*, s. 731, 788; Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, I, 447.

[1139] İçerisinde bu görüşmeler günü gününe anılmış olan belge ilk defa "Sauli" tarafından yayımlanmıştır : *Colonia dei Genovesi in Galata*, II, 190-204; ve o vakittenberi : Taf. et Thom. III, 39-44.

gue ile anlaştılar; bu, İstanbul'da Venediklilerin egemenliğine indirilmiş öldürücü bir darbe idi, ve her iki rakibin karşılıklı kin ve düşmanlıkları daha çok şiddetlendi. Artık Venedik ve Ceneviz gemilerinin deniz üzerinde birbirine tesadüf ettiklerinde kavgaya tutuşmamaları mümkün olmuyordu; artık ticaret donanmaları, yanlarında kuvvetli savaş gemileri olmadıkça, Cenova yahut Piza'dan çıkmağa cesaret edemiyorlardı; çünkü o olmaksızın düşman kruvazörlerine av olacakları kesindi. Cenevizlerin sık sık uğradıkları limanlar, Venedikliler tarafından, nöbet nöbet, saldırıya uğramış, abluka edilmiş ve yakılmıştır; Cenevizler de aynı biçimde karşılık vermiştir.

Akkâ'yı terketmek zorunda oldukları zamandan beri, Cenevizler, genel karargâhlarını Sur'da kurmuşlardı. *Philippe de Montfort* daha önce onlara pek çok dostluklarda bulunmuştu; onları, taarruz ve savunmaya ilişkin bir uzlaşmayı yansıtan antlaşma ile, kendi şahsına ve şehrine, daha sıkı bir biçimde bağlayacağını ileri sürdü; bu sözleşmeye göre, Sur, yalnız Suriye'deki genel konsoloslarının oturdukları yer (*capitanei et caput eorum communis*) değil, fakat fazla olarak, onların Suriye'deki ticaret donanmaları tarafından erzak ve mühimmat ile doldurulmuş tek antrepo olacaktı. Hükümdarın onların mahkemelerine geniş yetki vermiş olduğunu daha önce görmüştük; hükümdarın bu yaptığı şey, karşılıklı yardımlaşma kabilinden yaptığı şeylerin ancak bir kısmı idi; onlara, uzun yıllardan beri erdikleri, liman gelirlerinin üçte birine olan haklarını onaylamakla yetinmeyerek, bundan başka, Doğuya ihraç olunmak üzere, transit olarak Sur'dan geçen tüccar eşyası üzerine konulmuş resimlerin bir kısmını da bıraktı. Ceneviz gemilerinin kaptanları ve hattâ tacirleri, bundan böyle, gerek limana varışlarında ve gerek oradan hareketlerinde ödenmesi gereken her bir resimden, ve gerek alım ve gerek satım üzerine konmuş, bütün alkollü içkiler resminden ayrık tutulmuştular; onlar artık, Sur'daki mağazalarına ithal edecekleri, yahut oradan karayolu ile tekrar gönderecekleri ticaret eşyasının değeri üzerinden, yalnız, besant başına yarım carouble[1140] ödeyeceklerdi[1141]. Bu koşullarda, Cenevizlerin

[1140] Daha önce görmüştük ki, "besant" 24 "carouble"e bölünmüş idi. Haçlı hükümetlerinin madenî paralar yöntemi hakkında daha fazla tafsilât için şu incelemeye bkz. M. de Mas-Latrie : *Notice sur les monnaies et les sceaux des rois de Chypre*: *Biblioth. de l'école des Chartes*; Série I, V, s. 124.

[1141] Kendisinden bu ayrıntıları alıntıladığımız belge, bilgi yönünden zengindir. Bu belge, şu eserde yayımlanmıştır: *Archiv. de l'Or. lat.* II, 2, s. 225-230 (5 Mart 1264 tarihli).

ticaretinin başlıca antreposu, ve sıkı dostluk bağlarıyle onlarla birleşmiş bir hükümdarın oturduğu yer olan *Sur*, Venedik donanmasının saldırısına tamamiyle hedef olacak bir yerdi. 1246'da Venedik Amirali André Barocio, Sur'un karşısında, pamuk yüklü bir Ceneviz gemisini yakaladı; Cenevizler onu kurtarmak istiyorlardı; fakat, Philippe de Montfort bizzat onları bu işten vazgeçirdi; tersine, onlara, bildiğimiz gibi, haciz altına alacağı Venedik emlâki üzerinden alacağı para ile, kaybettiklerinin iki misline denk bir ödenek vereceğini vaadetti. Buna karşılık, "Barocio", Akkâ Venediklileri tarafından gönderilmiş olan yardımcı askerlerle şehrin kuşatımına girişti; fakat Akkâ soyluları tarafından yardım gören şehrin halkı öyle güçlü bir savunmada bulundu ki, düşman kuşatmayı kaldırmayı ihtiyatlıca bir hareket saydı[1142]. Sur ile Venedik arasındaki düşmanlık, Philippe de Montfort'un[1143] bütün hayatı boyunca sürdüğü gibi, halefi Jean'ın hayatının bir kısmına kadar da uzadı[1144]. Bu hükümdar da babası tarafından uygulanan, Venediklilerin emlâk ve hukukuna saldırma geleneğini sürdürdü ve bunu o derece şiddetli bir dereceye vardırdı ki, 1273 yılında, bir gün, Akkâ'da bulunduğu sırada, Venedik balyosu Pietro Zeno onun şehirde bulunuşuna karşı durdu, ve bu girişim üzerine en sonu onu uzaklaştırmağı başardı[1145]. Sonra, 1277'de, barış yapıldı. Sur senyörü şehirdeki mahallelerini, ve, genellikle, gerek belediyenin ve gerek bireylerin düzenli biçimde hukukları altında bulunan bütün emlâki Venediklilere geri vererek, St. Marc kilisesi ve çan kulesiyle Venediklilerin loggia'sını kendi giderleriyle onartmayı ve yıkılmış olan bütün binaları yeniden yaptırmayı vaadetti ve, müsadere zamanından beri, babası ve kendisi tarafından zaptedilmiş olan gelirlerin toplamını yıllık taksitlerle ödemeği taahhüt etti. Aynı

[1142] *Annal. Jan.*, s. 247; Da Canale, s. 510; Dandolo, s. 571; Sanut., s. 221; Contin. de Guille. d Tyr, s. 447.

[1143] *Annal. Jan.*, s. 251, 260. O, 1269 yılı sonuna doğru katledilerek ölmüştür (bkz. Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, I, 461); onun tarafından imza edilip zamanımıza kadar saklı kalmış olan mektuplar ve fermanlar, bu 1269 yılı Temmuz ayına kadar özel ve genel hayatına ilişkin işleri izleyebilmemize yardım ederler. Sonraki yılın Ocak ayı ile oğlu "Jean" tarafından imzalanmış fermanlar dizisi başlar : Paoli I, 191, 168 vd. (bu son belgede 1260 yerine 1270 okunmalıdır.)

[1144] O, 1270'ten ölüm tarihi olan 1283'e kadar hüküm sürmüştür : Sanut., s. 229; Mas-Latrie, gös. yer, s. 472. Paoli'nin I, 531'de yaptığı gibi bu adda iki Sur hükümdarının varlığını kabule bir neden yoktur.

[1145] Contin de Guill de Tyr, s. 464; Sanut., s. 225.

vesile ile, Venediklilerin konsolos mahkemelerine, sınırlamaksızın, medenî ve cinayete ilişkin yargı hakkını verdi ve emlâk ve ticaret eşyası üzerine konan vergilerden bağışıklığı onayladı. Barışın uzamasını sağlamak amacıyle büyük çapta güvence akçesi konulması ve doğabilecek anlaşmazlıkların çözümü için hakemler tayini ortaklaşa kararlaştırıldı [1146].

Venedikliler Sur'a düşman muamelesi yaparken, Akkâ, Cenevizlerin fikrince, rakiplerinin genel karargâhı idi. Eğer, Arap vak'anüvisi İbn-Ferat'ın [1147] ifadelerine verilen anlamı kabul etmek gerekirse, Philippe de Montfort ve Cenevizler bu şehir hakkındaki kin ve nefret duygularını o derece ileriye vardırmışlardı ki, ona birlikte saldırmak için sultan Baybars ile anlaşmışlardı; fakat, Baybars şehrin önüne vardığında, müttefiklerini boşuna bekledi ve hiç bir şey yapmaksızın dönmek zorunda kaldı. Bu tarihin aslında doğru olan bir şey vardır ki, buna diğer kaynaklar tanıklık ederler [1148]; o da şudur ki, 1263'te, Baybars şehrin suru önünde uzun süre ordu kurdu ve askerleri şehrin halkı ile kanlı bir savaşa girişti; ancak, o vakit sultanın gönderdiği ordunun hedefi Akkâ değil, fakat Safed müstahkem mevkii idi [1149]. Şehrin önünden geçmekten başka bir şey yapmadı, ve uzaklaşması ise dönmek için değil, Safed'e doğru yoluna devam etmek içindi. Buna göre, onunla Cenevizler ve Sur senyörü arasında bir anlaşma varsayımını körü körüne kabul etmek ihtiyatsızlık olur, ve bu ihtiyat çok yerindedir; çünkü bunu işaret eden tek yazar, eserini oldukça uzak bir devirde yazıyordu (1405'te ölmüştür); bundan başka, onun vekayinamesinin asıl metni elde olmadığı gibi, M. Reinaud'ya göre, bütün bu tarihin, üzerine kurulmuş ve dayanmış olduğu parça çok belirsiz deyimlerle anlatılmıştır [1150]. Bu zaten o kadar önem taşımıyor, ne yazık ki, kesin olan bir şey varsa, o da, sultanın Akkâ'yı almak için uygun bir fırsat beklediği bir sırada bizzat Cenevizlerin oraya giderek saldırmış

[1146] Taf. et Thom. III, 150 vd.; Dandolo, s. 311-386, 393; Contin de Guill. de Tyr, s. 478.

[1147] *Bibliothèque des croisades*, par Michaud-Reinaud, IV, 489, 499.

[1148] Contin. de Guill. de Tyr, s. 446 vd.; Makrizi, *Hist. des sultans mamlouks*, Quatremère çevirisi I, 2, s. 27 vd.

[1149] Bkz. Weil'in notu, *Gesch. d. Chalif.* IV, 47.

[1150] Wilken, *Gesch. der Kreuzz.* VII, 463 vd. M. de Mas-Latrie, (*Hist. de Chypre*, I, 396, 441) ve son zamanlarda da M. Röhricht (*Archiv. de l'Or. lat.* II, s. 375), bana öyle geliyor ki, "İbn-Ferat"ın sözlerine gereğinden çok değer veriyorlar.

olmalarıdır. Aslında, 1267'de, Ceneviz amirali Lucchetto Grimaldi şehrin önünde göründü; deniz üzerinde bulunan Mouches kulesini zapt, limanı abluka ederek, oraya girmek isteyen gemileri Sur üzerine yönelmek zorunda bıraktı ve hiç birini çıkmağa bırakmadı ve çıkacak olanları kovaladı, yakaladı ve yaktı. Biraz sonra donanmasından bir kısmını Pasquetto Mallone'un buyruğu altında bırakarak, bizzat kendisi de tekrar Sur'a gitti, vekili ise Jacopo Dandolo ve Marino Morosini'nin kumandaları altındaki Venedik donanmasının önünde çekilmek zorunda olduğu güne kadar ablukayı sürdürdü; sonra Sur'a giderek âmirine katıldı[1151].

Venedik ve Ceneviz arasında sürüp, Sur ve Akkâ şehirlerinin her ikisi için de o kadar uğursuz olan bu şiddetli savaş, 1270'te uzun süreli bir ateşkes ile son buldu (bu ateşkes önce beş yıl için yapılmış, sonra iki yıl daha uzatılmıştır)[1152]. Papa IV. Clément'in başladığı barıştırma işini Kral S. Louis tamamladı[1153]. Daha önce değilse bile[1154] bu ateşkes vesilesiyle Cenevizler, Akkâ'da Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan eski mahallelerini, hiç olmazsa kısmen, tekrar kendi haklarına aldılar. Bununla beraber, 1272 ve 1275'te, onlar, bu şehirdeki Venedik balyosunu, barış koşullarına tümüyle uymamak ve kanunen kendilerine ait olan evleri bırakmamakla suçladılar[1155]. Fakat Pizalılar da, Cenevizlere ait arazinin bir kısmını hâlâ işgal etmekte bulunuyorlardı. Bu, onlarla çözümlenebilecek özel bir hesap idi ve çok bekletmeden bir fırsat doğdu. 1282'de, Cenova ile Piza arasında Korsika yüzünden yeni bir savaş çıkmakla, Piza, ünlü Meloria deniz savaşında (6 Ağustos 1284) öyle müthiş bir yenilgiye uğradı ki yok olup gitmesine az kalmıştı ve bu yenilgi onun gücünü sonsuza dek kırdı. Bu savaşın serpintileri Akkâ'ya kadar ulaştı ve kesin savaştan sonra da birçok yıllar daha uzadı; 1287'de, Ceneviz Amirali Rolando Ascheri orada, Pizalıların arazisi üzerine bir baskın

[1151] Da Canale, s. 543 - 553; Dandolo, s. 374; *Annal. Jan.*, s. 260 vd. Contin. de Guill. de Tyr, s. 455 vd.; Sanuto s. 223; M. de Mas-Latrie, Grimaldi'nin biri 1263'te, diğeri 1267'de iki seferi olduğunu kabul ediyor (*Hist. de Chypre*, I, 396, 418). Bununla beraber kaynaklar yalnız birini, 1267 seferini anarlar.

[1152] Da Canale, s. 628, 630; Dandolo, s. 380, 389.

[1153] Wilken, *Adı geç eser.* VII, 511.

[1154] M. de Las - Latrie (*gös. yer*, s. 422), fakat salt bir sanı olarak 1268 tarihini kabul ediyor.

[1155] Da Canale, *Nuova storia di Genova*, II, 300; III, 179.

daha yaptı. Fakat bu kışkırtma bir çatışmadan başka bir şeye yer vermedi[1156]. 1288'de, Pizalılar en sonu, hiç bir çareleri kalmayınca, kendileri için aşağılık bir barışı imzaya zorunlu olarak karar verdiler; antlaşma, Akkâ hakkında pek önemli hükümleri kapsıyordu. Vaktiyle Pizalılar orada, Cenevizlerin kulesini tahribe ortaklaşa çalışmışlardı; antlaşmada, bu fena hareketlerinin bir cezası olmak üzere, Pizalılar'ın kendi mahallelerinde Cenevizlere üstün olmak için kasten fazla gösterişli bir biçimde bina ettikleri ve iki ulus arasında bir anlaşmazlık kaynağı olmuş olan yüksek kuleyi bizzat kendi elleriyle yıkmaları gerektiği kesinlikle kararlaştırılmış idi : kendi mahallelerinde bir kule, yahut bir kule burcu inşasından olduğu kadar herhangi bir kişi veya toplumdan bir kule satın almaktan da sonsuza dek vazgeçmek zorunda kaldılar. 1258'de, Ceneviz mahallesinin, tamam kendileri tarafından yıkılan kulenin yapılmış olan kısmını işgal ve orada birtakım inşaat ve başlıca bir sur yapmışlardı : Bir buçuk yıl süre içinde onları yıkmağı ve Ceneviz mahallesinin kendileri tarafından işgal edilmiş kısmını 1258'den önceki durumuyle eski haklarına geri vermek ve Ceneviz arazisi üzerinde asla bina yapmamak konusunda söz vermek zorunda kaldılar[1157].

Denilebilir ki, S. Sabas manastırı vesilesiyle başlamış olan savaş, gerçekte, bu barışa kadar bitmiş değildi. Sonra o bitmişti, fakat dış düşman kapılara vuruyordu ve barışmanın meyvelerini toplamak için pek geç kalınmıştı. Daha önce Kayseri ve "Arsouf" (1265), Yafa, Antakya ve Cebel (1268) Mısır sultanı Baybars'ın eline düşmüşlerdi. Bir süreden beri Hıristiyanlar tarafından geri alınmış olan Lâzkıye yeniden tehdit edilmekte idi. Baybars'ın halefi olan Sultan Kalavun denize egemen olan hisarı zaptederek, orada Hıristiyan egemenliğine son darbeyi indirdi : Bu fetih, bu şehir ticaretinin verimliliğini kıskanç bir gözle gören İskenderiye tacirlerini memnun etmek için daha önce var olan bir tasarının fiile çıkmasından başka bir şey değildi[1158]. Bu, ticaret tarihinde ilgi çekici bir noktadır, ve bu ayrıntılar bir Arap kaynağından alındığından bir an için üzerinde durmaya değer. Aslında o gösteriyor ki Lazkiye, Halep ve Fırat ülkeleri aracılığıyle, Doğu ile, çok geniş ilişkilerde bulunuyordu, ve Batı tacirleri baharat ve

[1156] *Annal. Jan.*, s. 317.
[1157] *Lib. jur.* II, 135-138 : Ayrıca bkz : 116 vd.
[1158] Michaud - Reinaud, *Biblioth. des crois.* IV, 560 vd.

diğer maddeleri almak için hep oraya geliyorlardı. Bu noktada İskenderiye'nin hasedini kışkırtmak için, bu şehrin (Lazkıye'nin) zorunlu olarak toptan ticaretin önemli bir merkezi olmuş olması gerekir. Büyük bir kısmı Lazkıye yoluyla yapılan Venedik ile Halep arasındaki ticaretten söz açarken bu noktaya döneceğiz.

Bu şehrin Müslümanlar tarafından alınması eski Antakya prensliğinin son kalıntısını kaybettirmişti. *Trablus* kontluğu aynı sonuca uğramakta gecikmedi. Kont VIII. Bohémond 1287 Ekim ayında çocuk bırakmaksızın ölmüştü. Bir Ermeni kralının kızı olan annesi Sybille ve Narjaud de Toucy adında bir Fransız şövalyesiyle evlenmiş olan kızkardeşi Lucie [1159], her ikisi de onun varisliğini ileri sürdüler : Trablus halkı meşru varise olarak Lucie'yi tanıdılar; fakat o Batıda bulunuyordu, gelmeden önce işler aleyhine dönecek zaman buldular. Cebel senyörü olup, kontluğu vekâleten yönetmekte olan Bartolommeo [1160] Embriaco kontluğu kendisine çevirmeği tasarlamıştı. Trabluslularla uyuşmakla işe başladı; sonra, dışarıyla uzlaşma gereğini duyarak, kendisine dayanak olmak üzere, bir yandan Mısır Sultanı Kalavun'u [1161], öte yandan Cenova cumhuriyetini [1162] buldu, ve onlara en güzel vaadlerde bulundu. Cenova'ya, diğer şeyler yanında, fethin başlangıcından beri onun hakkı olan, Trablus şehrinin üçte birinin geri verileceğini umut ettirdi. Gerçekte, Cenevizler, 1288'de, Amiral Benedetto Zaccaria'yı büyük kuvvetle, Trablus üzerine gönderdiler; onun maiyetinde iki kadırga bulunduğu gibi, yolda üç tanesini daha topladı. Prenses Lucie daha şimdiden, önemli kuvvetlerin başında olduğu halde, Trablus surunun altında bulunuyordu; o, Batıdan beş kadırga getirdiği gibi, Suriye'ye varışından beri de diğer dört tanesi daha katılmıştı ki, bunlardan birisi Venediklilerin ve birisi Cenevizlerin idi : Şehir teslim olmak üzre bulunuyordu; fakat Zaccaria'nın gelmesi, Cebel senyörü birliklerine yeni bir güç kazandırdı ve

[1159] Bkz. *Lignages d'outremer*, s. 447; Minieri Riccio, *I grandi uffizii del regno di Sicilia*, s. 29; gene onun, *Studj storici su fascicoli Angioini nell' archivio della r. zecca di Napoli*, s. 58; gene onun, *Nuovi studj. riguard. la dominaz. Angio nel regno di Sicilia*, s. 6.

[1160] Sanut., s. 229. Onu "Bertrand" adı ile anan yalnız budur. Doğu kaynaklarının ona verdikleri "Bartolommeo" adı (Michaud-Reinaud, *Biblioth. des crois.* IV, 561 vd. *Not. et extr.* XI, 47; Weil, *Gesch. der Chalif.* IV, 161) *Annal. Jan.* (s. 322) tarafından kesin olarak pekiştirilmiştir.

[1161] Aboul Mahasin, Weil'de, *a.g.e.*, IV, 161 vd.

[1162] *Annal. Jan.*, s. 322.

Lucie kendini geri çekilmek zorunda gördü. Amiral ile Bartolommeo arasında kararlaştırılmış olan antlaşma, bu berikinin yapmış olduğu bütün vaadleri tutmadı; fakat, bununla beraber, Cenova'ya onun kuvvet ve emlâkinin genişletilmesini sağlıyordu, ve bunun ilk sonucu olmak üzere Cenova hükümeti hemen Trablus'a [1163] orayı başkent yapmak üzere podesta unvanıyle bir memur gönderdi. Şu da vardır ki, sonradan kendisinin de açıkladığı gibi, Zaccaria, Bartolommeo'nun taahhütlerini hiç de yerine getirmek niyetinde olmadığının ayrımına varmıştır; bu aldatış, Amiralin Lucie'ye yaklaşmasını (1289) ve onunla, ayrıntıları bizce bilinmeyen, bir uzlaşma yapmasını gerektirdi [1164].

Bu antlaşmaların ne biri, ne diğeri, Ceneviz cumhuriyetine beklediği yararları getirmiyordu. Bunların imzalanmasından az bir zaman geçmişti ki, Kalavun Trablus önüne gelerek şehri kuşattı : Ceneviz amirali, bu yandan uğradığı bütün tatsızlıkları unutarak, Pizalılar ve Venediklilerle birlikte, o yerin yardımına koştu; fakat, onun Mısırlılar eline düşmesine engel olamadı (27 Nisan 1289) [1165]. Halkın kurtarılmasına çalışmak ve onların Kıbrıs adasına geçirilmesine yardım etmekle yetindi. Trablusluların, hiç beklemedikleri bir taraftan, diğer bir takviye almalarına az kalmıştı : O da Hayfa'daki Ceneviz kolonisi idi ki, Trablus'un uğramak üzere bulunduğu tehlike haberi üzerine, üç kadırgayı silâhlamış ve onları, konsolos Paolino Doria'nın kumandası altında, vatandaşlarının yardımına göndermişti; ne yazık ki pek geç yetişti. Bu kolonilerin anavatanlarına karşı olan bağlılıklarını daha önceden biliyorduk; bu da onların birbirlerine karşı olan bağlılıklarına çok güzel bir örnektir [1166].

Sonra, 18 Mayıs 1291'de, Haçlı hükümetlerinin başlıca kalesi olan Akkâ da düşüyordu. Savunma görevi en çok şövalyelerden oluşan dinî tarikatlara düşüyordu; fakat, onlarda iki şey eksikti : Aralarında birlik, ve başkaları karşısında, itaat aşılamak için yeter derecede

[1163] *a.g.e.*, s. 326.

[1164] *Annales génoises*'ın Pertz tarafından yayımlanmış olan metni (s. 322, 323 vd. 326) Trablus kontluğunun son zamanlarının bu olaylarını Muratori'ninkinden çok aydınlatmakta ve Sanuto'nun parçalarını (s. 229) ve Arap vak'anüvislerini (Michaud-Reinaud) yararlı olarak tamamlamaktadır.

[1165] Birkaç gün sonra Nefin ve Batroun, merkezin uğradığı aynı sonuçla karşılaşıyorlardı : Wilken, *Gesch. der Kreuzz.*, VII, 706; Weil, *Gesch. der Chalif.*, IV, 163.

[1166] *Annal. Jan.*, s. 324.

bir egemenlik; vekayinameler, bu nedenle, Venedikliler ile Pizalıların uyumsuzluklarını ortaya koymaktadırlar[1167]. Bu böyle olmakla beraber, tüccar mahallelerinin sakinleri (*homines communitatum*) savunmanın bütün sıkıntılarına ve gece hizmetlerine yüksek bir çaba ile katıldılar[1168]. Pizalıların yiğitlikleri ve savaş araçlarının mükemmelliği övgü ile anılır[1169]. Bize bu felâketin hikâyesini bırakmış olan yazarlar, Cenevizler hakkında bir sözcük söylemiyorlar; büyük bir olasılığa göre, bu, Sur'a göçtükleri günden beri buraya asla çok miktarda olarak geri dönmüş olmamalarından ileri gelmiş olmalıdır. Düşman şehre baskın yaptığı zaman, ilkönce, tüccar uluslardan olan kolonlar tabanları kaldırdılar ve canlarını ve hazinelerini kurtarmak için gemilere koştular[1170]. Şehir deniz yönünden kuşatılmadığı için, savunmaya yardım etmek konusunda istekleri yahut yeterliği olmayanlar öncelikle Kıbrıs'a, sonra, oradan da batıya kaçmağa ve mallarını taşımağa vakit bulmuşlardı; öyle ki, düşman, ganimet malı olmak üzere orada değerli hiç bir şey bulmamıştır[1171]. Fakat, Akkâ'yı kaybetmekle, Batı ticareti geniş bir antrepoyu, daima en ender ve en çok aranılan maddelerle bol olarak dolu bir pazarı kaybetmiş oluyordu ve bu kayıp uzun bir zaman içindi; çünkü, düşman, şehri büsbütün yakıp yıkmıştı. Bu andan itibaren, Kudüs krallığının ve Trablus kontluğunun henüz serbest bulunan şehirleri umutsuz bir direnmeden vazgeçtiler. Sur, Sayda, Beyrut, Tartuş, Cebel tüfek patlatmaksızın boşaltıldılar.

Haçlı hükümetleri için her şey bitmişti; çoktan beri duydukları yok olma korkusu, bundan böyle bir olupbitti haline gelmişti. Bunun nedenlerini uzun uzadıya açıklamaya girişmenin yeri asla burası değildir; fakat, bunun yanında, ticaret kolonileri ve üyelerinin ve özellikle İtalyanların üzerine düşen sorumluluk payına değinmemiz gerekir. XIII. yüzyılda, Arzı mukaddeste olagelen şeylere çok iyi biçimde sahip olan Jacques de Vitry o nedeni çok iyi özetlemiştir. O, İtalyanların üstün niteliklerini : tedbirli ihtiyat ve basiretlerini, hükümetin çıkarına bağlılıklarını, hukuk ve kuruluşlarının savunusunda

[1167] Murat'da, *Relation d'Arsenius*, SS. XIII, 1183.

[1168] Bu olay Magister Thadeus, de Naples'ın *Historia de desolatione et conculcatione civitatis Acconensis* (éd. Riant) Genevae 1874, s. 27 de tanıtlanmıştır.

[1169] Amadi, Mas - Latrie'de, *Hist. de Chypre*, I, 489.

[1170] Thadeus Neapolitanus, *gös. yer.*

[1171] Wilken, VII, 748, 756, 774 not. 129.

gösterdikleri sebat ve dayanma, onları bütün diğer uluslardan çok Doğu hayatına yakın ve layık kanı ve ılımlılığı takdir ediyor; hacıların, erzak ve ticaret eşyası nakliyatının en büyük kısmı kendilerine düşen, deniz askerî kuvvetlerinin mükemmelliği ile olduğu kadar, deniz ticaret kuvvetlerindeki etkinlik ile de Suriye Hıristiyanlığına yaptıkları hizmetlerin değerlerini takdir edebiliyor; fakat onların, yalnız düşman sevindirebilen bitip tükenmez uzlaşmazlıkların ve iç savaşların nedeni olan, ticaret sahasındaki kıskanç rekabetlerini, doymak bilmeyen kâr ve çıkar hırslarını da şiddetle kınıyor[1172]. Çok defa Suriye halkı şikâyetlerini Batıya ulaştırdılar : Onlar, İtalyan ticaret kolonileri arasındaki kavgaları, sonuç olarak, bütün Hıristiyan kuruluşlarının yok olup gitmesi ile sonuçlanacak bir felâket olarak bildiriyorlardı; her şeyden önce, kolonilerin barış içinde yaşamak zorunda bırakılmasını ve bunun için de hattâ onlara verilmiş olan imtiyazları geri almağa kadar ileri varılmasını istiyorlardı[1173]. Bu tür şikâyetler, hacılar tarafından Frise'e kadar götürülmüş ve Akkâ'nın zaptından çok sonra, Ludolphe de Sutheim şehrin yıkıntıları üzerinde ayakta durarak, onun yok olmasına neden olan Pizalılar, Cenevizler ve Lombardlar arasındaki birliksizliği lânetliyordu[1174]. Bununla beraber unutmamak gerekir ki, eğer felâketten İtalyan kolonileri sorumlu ise, bu sorumluluk, özel görevleri Arzı mukaddesi kâfirlere (Müslümanlara) karşı savunmak olanların üzerine daha ağır olarak çökmektedir, ve şövalye sınıfları karşılıklı kıskançlıkla ve baronlar itaatsizlikleriyle, bu görevi yerine getirmede kusur etmişlerdir.

Cezalandırma kendisini bekletmedi, ve o, değil yalnız arazilerinden yoksun olan prensler ve baronlar için, değil yalnız müstahkem hisarlarının düşmanın eline düştüğünü gören şövalye sınıfları için, fakat aynı zamanda tacir uluslar için de şiddetli olmuştur, ve bunla-

[1172] Jacq. de Vitry, Bongars'da, *Gesta Dei per Francos* I, s. 1085 vd., 1089. Aynı fikir şu eserde de bulunur : *Tractatus de terra sancta*, éd. Thomas, s. 15, 31 (*Sitzungsberichte der Münchn. Akad.* 1865, vol. II. den ayrıbasım).

[1173] Bazı kilise ileri gelenleri tarafından ileri sürülüp şu aşağıdaki yol ile yayımlanmış olan düşüncelere de bkz : Servois, *Biblioth. de l'école des chartes*, 4'üncü dizi, T. IV, s. 288 vd., 290 vd. ve *Mémoire d'Amaury de la Roche*, ds Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, II, 72.

[1174] *Menconis chron.*, Pertz'de, SS. XXIII, 155; *Ludolfi de Suchen itiner.*, s. 41 vd. (éd. de la Société littéraire de Stuttgart).

rın, bundan böyle harap ve çöl halini almış olan zengin mahalleleri, üzerinde inşa edilmiş oldukları şehirlerin uğradıkları sonuca katılmışlardır. Bununla beraber, Suriye'deki ticaret kolonileri için gelecek, son sözünü söylemiş değildi. Haçlı hükümetleri zamanında, İtalyanlarla, örneğin Şam ve Halep ile kurulmuş olan bazı ilişkiler hiç bir zaman kesin olarak kesilmemişlerdir; öte yandan, Beyrut, Doğu ticareti ile Batı ticaretinin ortak pazarı olan mahaller yanında önemli bir yer almakta ve İtalya ticaret donanmaları tarafından en çok ziyaret edilen limanlardan biri olmakta gecikmemiştir.

5. HAÇLI DEVLETLERİNİN İLERİSİNDEKİ YERİ BAKIMINDAN KIBRIS ADASI

Kıbrıs adasının, Suriye sahilleriyle olan komşuluğuna rağmen, Batılılara onu fethetmek fikri bir dereceye kadar uzun bir zamandan sonra gelmiştir : Birinci Haçlı seferini, Richard Coeur-de-lion'un orada Rum egemenliğini ortadan kaldırdığı günden hemen hemen yüz yıllık bir ara ayırmaktadır (1191). O vakte kadar, ticaretin oraya pek çok Batılı çektiği görülmüyor. Bununla beraber, birtakım antlaşmalarla Rum imparatorluğuna bağlı bulunan İtalya'nın tüccar ulusları oraya ticaret gemilerini göndermekte tam anlamıyle bağımsız idiler; 1148'de Venedik'le yapılan antlaşmada, İmparator Manuel, Venediklilere açık bulunan ülkeler yanında, Girit adasından sonra, Kıbrıs adasını da açıkça göstermekte[1175], ve 1302'de, II. Henri de Lusignan'ın sarayına gönderilmiş olan bir elçi, Rum egemenliği zamanında, Venedik cumhuriyetinin Kıbrıs adasında ve özellikle Lefkoşe ve Limasol'da elde etmiş olduğu emlâk, hukuk ve bağışıklıkları, bilinen bir şeyden söz açar gibi, krala hatırlatmakta idi[1176]. Amalfi'nin son tarihçisi[1177], vatandaşlarının önceleri Kıbrıs'ta birtakım mağazaları olduğunu ileri sürüyor; o, bu konuda bir kanıt göstermeği de ihmal etmiyor; fakat sorunda, aslında inanılmıyacak bir şey yoktur; çünkü bilinmektedir ki, bir yanda, Amalfililer Rum imparatorluğu siyasetine sıkı sıkıya bağlı idiler, öte yandan, onların bütün Mısır ve Suriye sahilleri boyunca, yani Kıbrıs adasının etrafında birçok ticarî

[1175] Taf. et Thom. I, 124; gene bkz. 265.

[1176] Mas-Latrie, *Nouvelles preuves de l'hist. de Chypre : Bibl. de l'école des chartes*, XXXIV (1873), s. 54.

[1177] Camera, *Storia della città e costiera d'Amalfi* (1'inci basımı), s. 206.

bağlantıları vardı. Kıbrıs adasının Richard Coeur-de-lion tarafından fethinin tarihi, orada, Rum egemenliği zamanından beri Batılı ticaret kolonilerinin varlığını tanıtlamaktadır; aslında, kral, donanması ile, Limasol karşısında dolaşmakta iken, şehrin sakinleri olan bazı Latinler şehrin Rumlar tarafından tahliye edilmiş olduğunu ve direnebilecek bir halde bulunmadığını ona haber verdiler[1178]. Eğer onlar fatihi böyle girişimlerle karşılamışlarsa, bunun nedeni, hiç şüphesiz şudur ki, Batılı tacirler Rumların oradan kovulmadıkları ve onların yerine bir Latin hükümeti geçmediği sürece, Kıbrıs adasında kendilerini huzur ve rahat içinde bulmayacak ve hiç bir zaman orada mutlu ve müreffeh koloniler kuramayacaklardır. İş gerçekten böyle idi. Adanın yeri o kadar elverişli idi ki, ticaret orada hızlı bir gelişim kazanabilirdi; yeter ki, hükümet gerçekten dost olsun : İşte Lusignan hanedanı bu niteliğe sahipti ve yeni krallığın tacı ona düşmüştü ve kesintisiz üç yüzyıl süreyle onu korumuştur; doğal bir yönelim ile fakat aynı zamanda hiç şüphesiz bizzat kendi çıkarlarını gözetmek endişesiyle hareket eden bu ailenin hükümdarları imtiyazları ve yardımları çoğalttılar ve bu yolla ticarî hayatın gelişimini kolaylaştırdılar.

Bu hanedanın ilk hükümdarı olan Guy de Lusignan *Pizalılar*'la çok iyi geçiniyordu; bununla birlikte, adanın girişini açmakla onlara daha elverişli koşullar yaratmış olması düşünülebilir. Kudüs krallığının elinden çıkmak üzere bulunduğu sırada, onları, kendisinin hükümeti iade etmek girişimlerini savunmaya hazırlanmış bir halde görerek, kendilerine, yeni krallığı olan Kıbrıs adasında pek çok imtiyazlar verip bağışlarda bulunacağını vaadetti, ve, ben kendi hesabıma, onun vaadlerini içten bağlılıkla tutmuş olduğuna inanmakta kendimi haklı görüyorum; özellikle, bu zamandan ölümüne kadar, Pizalılar onun müttefikleri olarak kaldılar ve onların bu bağlılıkları Akkâ'dan kovulmaları sonucunu yaratmıştır[1179]. İtalya'nın başlıca devletlerinin Kıbrıs'ta geniş antrepolar kurmasına karar vermelerinden önce, Haçlılardan birçoğunun gemilere binmek üzere kendisini ziyaret etmelerinden ötürü o devrin söylentileri arasında adına sık sık rastlanan, Güney İtalya'nın bir küçük şehri olan *Trani*, ulustaşları için, Kıbrıs'ta, gümrük resimlerinden tam bağışıklık kazanmıştı. 1196'da, bu şehrin başpiskoposu olan Samarus önemli bir görev ile Kıbrıs sarayına

[1178] Contin. de Guill. de Tyr, s. 164.
[1179] a.g.e., D yazma nushası, s. 199, 202 vd.

gönderildi. Yüksek bir kutsamanın yaratacağı manevî nüfuzu ile saltanatını takviye etmek isteyen, ve Guy'nin halefi bulunan Amaury de Lusignan, Almanya İmparatoru VI. Henri'den, kendisine krallık nişanlarını bizzat kendi eliyle koyması için gelmesini rica etmişti; imparator bunu onadı : Onun niyeti, gerçekten bizzat gidip Amaury'-nin başına tacı koymaktı; fakat, o bu tasarısına bir sonuç veremedi, ve bu tören sonradan, onun adına Hildesheim başpiskoposu Conrad tarafından yerine getirildi; şimdilik İmparator, Brindisi ve Trani başpiskoposlarıyle hükümdarlık asasını gönderdi[1180]. Trani başpiskoposu bu vesileden yararlanarak, Kıbrıs'ta, bağlı olduğu şehir ile onun çalışkan denizci halkının gümrük resimlerinden ayrıcalığını istedi, Kral Amaury ona aynı yılın Mayıs ayında istediği bağışıklığı verdi[1181]. Kanıtların azlığından ötürü, Trani halkının bu izinden ne dereceye kadar yararlandıklarını söylememiz mümkün değildir.

Cenova ile genç Kıbrıs krallığı arasındaki dostluk ilişkileri çoğaldı ve bu ilişkiler özellikle, Amaury'nin torunu ve halefi olan I. Henri'-nin çocukluğu ile bunun sonucu olan ve uzunca süren naiplik dönemi sırasında çok sıkı ve içtenlikli bir biçim aldılar. Bu zaman içinde hükümet yetkisi önce Philippe d'Ibelin (+1227)'e, sonra, onun kardeşi olup Beyrut senyörü bulunan Jean (+1236)'a verildi. Ben, bu devirde, Ibelin hanedanı ile onun taraftarları tarafından Hohenstaufen devletine karşı yönetilmiş olan uzun savaşı, daha önce hikâye etmiştim; bütün tüccar uluslar arasında ilkönce, Cenevizlerin kendilerinin Gibelin düşmanı fırkaya taraftar olduklarını nasıl ilân ettiklerini ve

[1180] *Annales Marbacenses*, Pertz'de, SS. XVII, 167 (*Annal. Argentin.*, éd. Böhmer, fontes, III, 89). Bütün bu olaylara ilişkin bkz. Töche, *Heinrich VI*, s. 391 vd., 462.

[1181] Forges Davanzati'deki belgelerden 7 numaralı fermana bkz. *Dissertazione sulla seconda moglie del re Manfredi e su' loro figliuoli*, Nap. 1791: Girişi bir kopyacı tarafından bozulmuş olmalıdır; çünkü, orada "Guy de Lusignan" bu fermanın yazarı gibi görünüyor; halbuki o, 1196'da yaşamıyordu. Ama, eğer onun adı "Amaury"-ninki ile değiştirilirse bu parçanın belgeselliğinden kuşku duymağa bir neden kalmaz. Huillard-Bréholles, *Hist. dipl. Frid* II, *Introd.*, s. CCCXXXII; Mas-Latrie *Hist. de Chypre*, I, 427; Töche, *a.g.e.*, s. 391, not. 6. "Amaury"nin adını geri vermek için metne saldırmak zorunlu değildir; çünkü saklı kalmamış olan asıl metinde bulunmuyorsa bile, belgeselliği sağlanmış olan bir kopyada bulunmaktadır (Trani'nin "*Livre rouge*"unda); Forges için çalışan kopyacı saflıkla onu Guy adına dönüştürmekte sakınca görmemiştir; bkz. Betrani, *Sugli antichi ordinamenti marittimi di Trani*, s. 38-44.

ona nasıl bağlı kaldıklarını söyledim : Onu tekrar etmek gereksizdir. Hiç kuşku yoktur ki, Cenevizlerin Ibelin hanedanına karşı minnet borçlu olmasında her türlü nedenin katkısı vardı; daha önce gördüğümüz gibi, Jean onları Beyrut şehrinde imtiyazlara ve emlâke boğdu. Philippe, Kıbrıs'ta, sonra o kadar geniş oranda gelişmiş olan kolonilerin ilk temellerini atmıştı. Üzerinde inşaat yapılmak üzere, birisi Limasol'da, diğeri Famagusta'da[1182] iki arsanın bağışlanması, onların, 1218'de, mütevazi bir başlangıcı oldu. Aynı zamanda, hükümdar, Cenevizlerin Kıbrıs'ta konsolosluk kurmak, ve, krallık mahkemelerine ayrılmış olan idamı gerektiren cezaların dışında kalmak üzere, yargıda bulunmalarına da izin verdi[1183]. Fakat, bütün bu izinler içinde en önemlisi ve Cenevizlerin şükranına en çok lâyık olanı, onların uluslarına bağlı tacirler tarafından ithal edilmiş olan ürünler için, gümrük resimlerinden ve her ne olursa olsun bütün vergilerden onlara bağışlanmış olan bağışıklıktır. Cenevizlerin Ibelin hanedanı hakkındaki bağlılıklarını güçlendirmekte elbette bir neden vardı; fakat, öte yandan Jean d'Ibelin'in de onlara karşı epeyce minnet ve şükran borcu vardı; çünkü, eğer onlar, Filistin'de, onunla beraber, imparator taraftarlarının (yahut o vakit denildiği gibi Lombard'ların) devrilmesinde çalışmışlarsa, Kıbrıs'ta da ona, iç ve dış düşmanlarına karşı savaşmak için, ödünç gemiler veriyorlardı[1184]. Cenevizlerin Suriye'deki konsolosları Hugo Ferrario ve Guglielmo de Orto Famagusta'ya kadar gemileriyle ona katılmakla o da onlara karşı olan şükranının bir kanıtı olmak üzere, Ceneviz belediye bölgesi için, 10 Haziran 1232'de, bir bağışıklık mektubu verdi ki, bu, önceki fermanda yer alan

[1182] Gerçekte bu ferman (*Lib. jur.* I, 625; Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, II, 39) dul kraliçe "Alix" tarafından verilmiştir : "de consensu Philippi de Ybelino bailivi regni Cypri"; fakat Alix işlerin yönetimini tamamiyle "Philippe"e bıraktığı için, bu iş için söz konusu izinleri verenin bu sonuncu olduğu kabul olunabilir. Bu fermanı elde eden elçinin adı "Pietro Gontardo" idi. Onun daha önce, 1208'de Kıbrıs'a geldiği ve o vakit "Elisabeth de Chypre" adında bir kraliçe ile buna benzer bir antlaşma yaptığı ileri sürülmüştür (Canale, *Nuova istoria di Geneva.* II, 467); fakat 1208 sıralarında Kıbrıs'ta bu adda asla kraliçe bulunmamıştır. Canale, içerisinde kraliçenin adı ile tarih her ikisi de bozulmuş olan fena bir kopya ile aldatılmıştır.

[1183] Sonraki antlaşmalar, Ceneviz konsoloslarının, hattâ idamı gerektiren davalarda bile sorguya çekmek ve tebliği hükmeylemek hakkını kararlaştırmışlardır: Bu antlaşmalar krallık mahkemelerine yalnız cezanın uygulanmasını bırakıyorlardı: Mas-Latrie, *gös. yer*, II, 52, 258 vd.

[1184] Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, I, 282.

izinleri özetle belirtiyor ve önemli ölçüde genişletiyordu[1185]. Bu huccet ile, Kıbrıs'ın en önemli dört şehrinde : Lefkoşe, Limasol, Famagusta ve Baf'da bulunan evleri ve yine Limasol'daki müstahkem bir kuleyi Ceneviz tacirlerine bağışlıyordu[1186]; fazla olarak, şehirlerdeki maddî durumlarını iyileştirmek için, birtakım hamamlar ve fırınlar, ve, kendilerine gerekli olan hububat ve şarabın sağlanması için, Limasol'a yakın bir çiftlik (casal)i, bütün köylü sakinleriyle birlikte, kendilerine armağan ediyordu. Şurası kesindir ki, bu sözleşmede, dört şehirde verilmiş olan evler Ceneviz konsolos ve vikontlarının ikametine mahsustur. Öte yandan, bu konsolos ve vikontların yetki bölgelerinin sınırı, Cenevizler için en yararlı biçimde saptandığı için açıktır ki, ada hükümeti bu memurların yerleşmesine karşı hiç bir güçlük çıkarmıyordu. Bununla beraber, öyle görünüyor ki, cumhuriyet, 1218 antlaşmasında genel olarak kararlaştırılmış olan bu izinden yararlanmak için pek çok istek göstermemiştir; o, daha birçok zaman, Kıbrıs'taki kolonilerinin işlerini Suriye konsoloslarıyle yönetmeyi sürdürmüştür. İşte iki kanıt : 1233 yılı Aralık ayında, cumhuriyet, Kıbrıs kralı ile, yahud daha doğrusu, krallık naibi bulunan Jean d'Ibelin ile bir bağlılık antlaşması yaptı; halbuki, onun temsilcisi, Lefkoşe'de oturan bir konsolos değil, fakat Suriye konsolosları tarafından atanarak gönderilmiş bir komiserdi[1187] : 1249'da, uluslarının kolonilerdeki mal ve mülklerini içeren bir müfredat defterinde, Suriye konsolosları, Lefkoşe'de bulunan bir hamam ile Famagusta'da bulunan bir evi, bu koloni özel bir varlığa sahip olmadığından ancak Suriye kolonisi eklentilerinden biri olmak üzere, kaydetmişlerdir[1188]. 1292'den önce, hiç olmazsa dayanak sayılabilecek belgeler olmaksızın, Kıbrıs adasında oturan bir Ceneviz koloni âmirinin varlığını tanıtlamak mümkün değildir[1189].

[1185] *Lib. jur.* I, 899 vd.; Mas-Latrie, II, 51 vd. Kendi adına ferman yazılmış olan Kral Henri o vakit on beş yaşında idi : Bununla birlikte o, bu belgenin gerçek yazarı sayılamaz; çünkü, her ne kadar olgunluk çağına varmış ise de, henüz hükümet yetkisini eline almamış idi. Mas-Latrie, I, 281, 302.

[1186] 1295 te Venedikliler baskınlarla "Limasol'u" zapt ve bu kuleyi tahrip ettiler : Dandolo, s. 405.

[1187] Mas-Latrie, II, 56 vd., krş. I, 302 vd.

[1188] *Archiv. de l'Or. lat.* II, 2, s. 219.

[1189] "Mathaeus Zaccaria, Potestas et vicecomes Januensis in regno Cypri:" *Lib. jur.* II, 276.

Üzerinde çalıştığımız dönem sırasında, Kıbrıs'ta Venediklilerin lehinde olarak verilmiş hiç bir ferman bize kadar gelmemiştir; öyle ki, şimdiye kadar onların orada elde edebildikleri emlâk ve hukuk hakkında şimdiye kadar pek az bilgi edinilebilmiştir. Bununla birlikte söz konusu olan fermanlardan hiç olmazsa üç tanesinin elde olmuş olması gerekir : Birincisi, I. Henri'nin çocukluğu sırasında (1218-1233) Venedik elçileri Pietro Dandolo ile Luca Barbani'ye verilmiştir; Marco Barbo 1253 ile 1261 arasında bir ikincisini hükümet naibi Placentia'dan elde etmiştir; sonra, aynı Barbo, III. Hugues'ın (1267-1284) elinden üçüncüsünü almıştır. 1302'de Kıbrıs'a bir sefaret kurulu gönderilmesi dolayısıyle bunların bir özeti yapılmış[1190], ve bizzat Venedik senatosu bu fermanların oldukça geniş imtiyazları kapsadıklarını tanıtlamıştır.

Şimdi biz, Prof. Thomas'nın sonradan yaptığı keşif sayesinde Venediklilerin adadaki emlâk ve hukukunun tümünü daha iyi biliyoruz[1191] : Bu, cumhuriyetin Suriye'deki mal ve mülkü hakkında, ve tamamıyle Marsilio Giorgio'nun ünlü vekayinamesi türünden bir jurnal olup, yazıldığı zaman da hemen aynı devirde, veyahut da hemen hemen ona yakın bir devirde olmalıdır. Bu jurnale göre, vergiler açısından, Venediklilere yapılan işlem, adaya varışta olduğu kadar, gidişte ve orada kalış sırasında, Cenevizlere yapılanın aynı idi; fazla olarak, krallığın baronları gibi, onların da kendilerine özgü yargı hakları vardı. Başlıca merkezleri Limasol idi. Venedikli kişilerden birçoğunun orada kendilerinin evleri, dükkânları, bahçeleri, üzüm bağları, çevrede çiftlikleri vardı, ve öyle görünüyor ki, bu özel emlâkin miktarı, yazarın jurnalini yazdığı devirden önce, daha çok idi: O vakitten beri, Venedikliler bunların önemli bir kısmını kaybetmişlerdir ki, bunlar, gerek gayrımeşru olarak işgal yoluyla ve gerek satınalma veya tevarüs yoluyla, Pizalıların, Cenevizlerin, Provanslıların, Rumların, S. Jean yahut Temple şövalyelerinin ellerine geçmiştir. Ulusun Limasol'da, kral tarafından kendilerine bırakılmış bir mağazaları, biri S. Marc'a, diğeri S. Georges'a adanmış iki kiliseleri, bir vaftiz yeri ve bir hastaneleri vardı. Ulusun Lefkoşe ve Baffo'da sahip olduğu şeylere gelince, onlar buradakilerle karşılaştırılmaktan

[1190] Mas-Latrie, *Nouvelles preuves de l'hist. de Chypre, gös. yer*, s. 54 vd.

[1191] *Sitzungsberichte der philos.- philol. - hist. Cl. der Münchener Akad.* 1878, I, 2, s. 143 vd.

uzak bir halde idi : Bununla beraber, ulusun iki şehrin her birinde de birer kilisesi vardı.

Bu devirde, *Ancône* da Kıbrıs ile ticarî ilişkilerde bulunuyordu; 1272'de, bu şehrin bazı tacirleri kendi Magistrat'larının ve Napoli Kralı Charles d'Anjou'nun bazı mektuplarıyle beraber orada ortaya çıktılar[1192].

İtalyanlarla beraber, Frank egemenliğinin birinci yüzyılı içinde, Kıbrıs'ta birtakım imtiyazlar elde etmiş olan tek ulus *Provans*lılar'dır. 1198 Ekim ayında, Marsilya şehri, yalnız kendisi için, Kral Amaury'-den, limana girerken ve çıkarken gümrük resimlerinden tam bağışıklık elde etti[1193]; 1236'da, Marsilyalıların Akkâ konsolosu Montpellier'-nin bir temsilcisi ile ortaklaşa[1194] birtakım girişimlerde bulundu ki, bunun sonucu olarak aynı imtiyaz Provans'ın diğer şehirlerini de kapsadı: Bununla beraber, fermanda ad anılarak gösterilmiş olan yalnız Montpellier'dir. Bundan başka bu ikinci antlaşma ikinci derecede önem taşıyan bazı değişiklikleri de kapsar : İşte böylece, Suriye'den (deniz ötesinden), Konya sultanlığından, yahut Asya'nın batı sahilindeki diğer noktalardan gelerek Kıbrıs'a ithal edilmiş ve orada satılmış ticaret eşyası için Provanslılar yüzde bir besant ödeyeceklerdi; eğer, satılmadığından dolayı, bu malları tekrar ihraç ederlerse, Suriye'den gelmiş olanları serbest olarak götürebilirler, fakat şap, yün, deri ve ipek gibi Küçük Asya'dan gelmiş olanlar, burada ayrıntısına girişemiyeceğimiz bir tarife ile saptanmış bazı rüsuma bağlı idiler[1195].

Hâlâ Provanslıların konsolosluğu, ne de Provans şehirleri tarafından mülk edinilmiş olan koloni emlâki söz konusu değildir; yalnız Marsilya'yı bunun dışında tutmağa yer vardır; çünkü, onun hakları

[1192] Minieri Riccio, *Il regno di Carlo I d'Angiò* 1271 - 1272, s. 63.

[1193] Bu ferman Méry ve Guindon'da bulunur : I, 186; fakat yanlış ve tamamlanmamış biçimde olup, yanlış bir tarihi (1180) kapsamaktadır. M. de Mas-Latrie (*Hist. de Chypre*, II, 24 vd.) bunun iyi bir temsilini yayımlamıştır. O, sağlam olarak tanıtlanmış nedenlere dayanarak onun tarihini 1198 yılı Ekim ayına koyuyor.

[1194] "Raimond de Conchis": Germain tarafından (*Hist. du commerce de Montpellier*, I, 253) yayımlanmış diğer bir belge ona "burgensis Montispessulanus" sıfatını vermektedir. Doğduğu yerde o, kamunun çıkarı için yapılan sözleşmelerde tarık hizmetini görmüştür (1225, 1226, 1245); o, bir defa da şehrin konsolosu olarak bulunur (1223); bkz : Teulet, *Layettes du trésor des chartes*, II, 4, 53, 89, 603.

[1195] Bu antlaşma, Kıbrıs Kralı I. Henri ile yapılmıştır, ve Méry ve Guindon'da bulunur : I, 419 vd.

altında, 1189'da Amaury tarafından bırakılmış Flacia adında bir köy arazisi (casal) vardı.

Suriye sahilindeki limanlar Hıristiyanların elinde kaldığı sürece, Batının başlıca ticaret akışı onlara yönelmiş, başlıca ticarî kuruluşlar onlarda yoğunlaşmış, ve Kıbrıs adası önemi büsbütün ikinci derecede, ortalama bir istasyondan başka bir şey olmamıştır. Akkâ'nın düşmesi, işlerin birdenbire devrilmesinin bir işareti olmuştur. Bu andan itibaren, Batının bütün tüccar uluslarının bakışlarını bu tarafa çevirdiklerini ve orada mahalleler ve bağışıklıklar kazanmak için girişimlerde bulunduklarını göreceğiz.

6. HAÇLI DEVLETLERİYLE OLAN KOMŞULUK VE DOSTLUK İLİŞKİLERİ AÇISINDAN KÜÇÜK ERMENİSTAN

Antakya prensliği sınırının öte tarafında, Küçük Asya ve Suriye sahillerinin bulunduğu köşenin başında, Hıristiyan halk ile meskûn bir ülke bulunuyordu ki, siyasal ve dinî bütün çıkarları onu da Haçlı hükümetlerine ve romano-jermanik dünyaya yaklaşmağa götürüyordu : Bu, Batı ticareti için önemli bir başarı idi. İlk Haçlıların Asya'ya gelmelerinden az önceki bir dönemde, Fırat'ın yukarı kısmıyle sulanan ülkelerde Rum ırkının gittikçe artmakta olan üstünlüğü ile tehdid olunan birçok *Ermeniler*, milliyetlerini yitirmemek için oradan göçmüşlerdi. Önce, Kilikya'nın kuzeyindeki dağlarda yerleşmiş olan Ermeniler, oradan aşağıya inmekte, ve eski sahipleri olan Rumlara yarı rızalarıyle, yarı zor ile göç ettirmeği başardıkları bu vilâyetin alçak kısmında yerleşmekte gecikmediler. Bunların başları arasında bulunan Roupénides ailesi olağanüstü bir üstünlük gösteriyordu. Onun üyelerinden ve iyi bir asker ve becerikli bir politikacı olan II. Léon yeni bir Ermeni devletinin kurucusu oldu (1187-1219) : Bu, Batı Asya Hıristiyanları için çok kuvvetli bir yardım kuvveti idi : Bundan dolayı kendi önemi ve ulusunun diğer büyük senyörlerine karşı olan üstünlüğünün yarattığı bir duygu ile dolu ve mağrur olan Léon, kral unvanını aldı. Fakat o, vatandaşlarının çoğunluğundan daha çok uzağı görüyordu. Ne halkının denenmiş yiğitliği, ne de ülkenin etrafında orayı hemen hemen aralıksız bir sur gibi çeviren dağ silsileleri yeni krallığa yeterli bir savunma aracı olamazdı; o, gerek kendisinin ve gerek haleflerinin hem Müslüman hükümdarlarına,

hem de Bizans imparatorlarına kafa tutabilmeleri için Batı devletleriyle ve onların Suriye'deki sömürgeleriyle içten bir anlaşma yapmaları gerek ve zorunluğunu duyuyordu. Bu kanı bir defa tam anlamıyle yerleştikten sonra, Léon, bütün işlerini ona uydurup uygulamaya döktü. Almanya imparatoru VI. Henri'den bizzat başına krallık tacını koymasını rica ederek, Batıdakileri örnek sayıp kendisi için bir saray yaptı, ve krallığına derebeylik yöntem ve örgütünü getirdi, Ermeni kilisesi ile katolik Roma kilisesini uzlaştırmaya çalıştı, ülkedeki şatolardan büyük bir kısmını Frank baronlarına, St. Jean, Temple ve Teutonique tarikatı şövalyelerine dağıttı : Bütün bu işlerden amacı, krallığının refah ve mutluluğu ile Avrupa'yı ilgilendirmek idi. İşte Batı tacirleri, Ermeni krallığında bekledikleri konukseverce karşılayışı, gerek kendisi ve gerek halefleri tarafından bağlılıkla izlenmiş olan bu bir sıra düşüncelere borçludur : Ticarî alışverişin sürdürülmesi gereksinimi kendini gösterdiği bir zaman geldiğinde bu gereksinim, Batı devletlerini, özellikle deniz devletlerini onun savunusu ile etkin biçimde ilgilendirmek zorunda bırakacaktı.

Ticaret açısından Ermenistan krallığı özellikle uygun koşullar içinde bulunuyordu; özellikle en büyük genişleme döneminde, yani II. Léon'un hükümeti zamanında, bu krallık, sahillerinin büyük oranda gelişim ve genişlemesini gösteriyordu; yani İskenderiye körfezinin doğu sahilinden Antalya körfezine birkaç fersah kalıncaya kadar uzamıştı. Bu hükümdarın ölümünden az zaman sonra, Sultan Alaeddin Keykubad'ın fütühatı onu önemli ölçüde ufalttı, ve onun batı taraftaki sınırını şimdiki Silifke kasabasına kadar geriletti[1196]. Sanuto'da[1197], Küçük Asya'nın güney sahilinin, özellikle gemiciler için yapılmış olan, önemli ve ilgi çekici bir niteliği okunabilir; orada, yukarda gösterilmiş olan iki nokta arasındaki parçada, bütün bir sıra iyi limanlar ilgiyi çeker ki, doğrusunu söylemek gerekirse, zamanımız Batılıları bunların ancak pek az bir kısmına uğrarlar. Öte zamanlarda ise iş başka türlü idi ki, bunda hiç bir biçimde kuşku ve duraksamaya gerek yoktur; çünkü, Sanuto'da ve eski sahil haritalarında bu limanlardan büyük bir kısmı İtalyanca adlarla gösterilmişlerdir. Bu devirde,

[1196] Houtsma, *Üb. e. Türk Chron.*, s. 13 vd.

[1197] Bu, Bongars'da da bulunur : II, 88 vd. Kitabı basanlar ona çok yararlı dipnotlar katmışlardır (bu, ihmal etmeksizin şu esere de baş vurmaya engel değildir: *suppléments*, III, 462 vd.), şuna da bakmalıdır: Vivien de Saint-Martin, *Asie mineure*, I, 519-525 (nitelemeler burada da aynı surette bir açıklama ve yorum ile karışıktır).

onlardan özellikle ikisi *Lajazzo* ve *Korykos* (Gorighas)[1198] büyük bir refaha ermişlerdi. *Tarsus* hemen hemen bir deniz şehri idi; çünkü, deniz onun surundan şimdiki halde olduğu kadar uzak bulunmuyordu; onun içinden geçmekte olan Cydnus (Tarsus çayı) henüz kumlarla tıkanmamış ve denize kadar serbestçe akmakta idi[1199]. Daha uzakta, karaların içinde de *Adana* ve *Mamistra* (eski zamanlardaki Mopsueste ve zamanımızdaki Missis), ulaşımı sağlayan akarsular yoluyla denizle bağlantı kurmuşlardı, zamanımızda bile az yük taşıyabilen gemiler Seyhan çayı (eski zamanlardaki Sarus) üzerinde Adana'ya[1200] kadar çıktıkları gibi, Ceyhan çayı (eski zamanlardaki Pyramus) da Mamistra'ya[1201] kadar ulaşıma elverişlidir; her iki nehrin o vakit ortak bir ağzı vardı ki, sonuç olarak, daha geniş olduğu için gemilerin yanaşmasına daha elverişli[1202] idi.

Küçük Ermenistan krallığı o kadar elverişli olan bu bir yığın iskele noktalarından başka ticarete diğer yararlar da sağlıyordu : Suriye ve Küçük Asya'nın meydana getirdiği köşenin yukarısındaki yer ile, o, doğal olarak kervanların geçmesine ayrılmış bulunuyordu. Kendisine, bir yandan Fırat'ın, öte yandan Arabistan'ın yolları katılan ve Suriye'den gelerek Konya'ya ve İstanbul'a giden yol; bir başından öbür başına kadar Küçük Ermenistan'ın içinden geçiyordu. Halep'ten, yahut Antakya'dan gelen kervanlar Beylan boğazından geçerek İskenderun'da son bulurdu : XIII. ve XIV. yüzyıllarda burası henüz ıssız bir yerdi[1203] : Ancak sonraki bir devirdedir ki, bu kasaba gelişmiş ve Halep'in limanı olmuştur[1204]. İskenderun'un birkaç mil kuzeyinde "*Portella*"ya[1205] varılırdı ki, burası Ermeni gümrüklerinin başlıca bürosu idi : Burası dağ ile körfez arasına sıkış-

[1198] Buranın, daha Rum egemenliği zamanında önemi vardı, bkz. Anne Comnène, éd. Bonn. II, 120 vd.

[1199] Dulaurier, ds. *Recueil des historiens des croisades., Docum. armén.* I, s. XI vd.

[1200] Kotschy, *Reise in den cilicischen Taurus*, s. 283 vd.

[1201] Chesney, *Expedition for the survey of the river Euphrates*, I, 300.

[1202] Dulaurier, *gös. yer*, s. XIII vd.

[1203] Wilbr. Oldenb., éd. Laurent, s. 16; Aboulf., *Géogr.* II, 2, s. 33.

[1204] Ritter, *Erdk.* XVII, 2, s. 1819 vd.; 1839 vd.

[1205] Wilbr., *gös. yer*; Sanut., s. 244; Contin. de Guill. de Tyr, s. 215. Bu nokta Ermeni dilinde, kapı demek olan "Tour'n" diye adlandırılmıştı: Ona bu adı veren "Mathieu d'Edesse"in ardından gelen Rahip "Grégoire"dır; Dulaurier tarafından "*Bibliothèque arménienne*"de (s. 338) yayımlanmıştır; bkz. s. 477 vd. *Recueil des hist. des crois., Doc. armén.* I, 171.

mış dar bir geçitti; o, hâlâ yıkıntıları görülen eski zamanlardan kalma mermer bir kapı ile kapalı idi[1206]. Yol, Portella'dan, sahilin etrafını dolaşarak, Ermeni arazisine uzanıyor ve Mamistra (Massissa, Missis)'-ya, sonra da Adana'ya varıyordu; bundan sonra Gülek Boğazında Torosları geçiyordu. Bu geçide, Gouglag[1207] denilen ve Türkler tarafındaki sınırı koruyan geniş bir istihkâm hâkim bulunuyordu[1208]; ve sanıldığına göre orada da bir gümrük bürosu vardı. Boğazdan çıkılınca yol Konya doğrultusunda uzanıyordu. Görülüyor ki, yol Ermenistan'ı güneydoğudan kuzeybatıya doğru kesiyordu; bu yol Misis ve Adana civarında, Maraş[1209] yoluyla Fırat yatağının ortalarından gelen ve bu iki şehre kendi payına düşen hayat ve etkinliği getiren diğer bir yol ile karşılaşıyordu. Bunlardan başka, bir üçüncü yol daha vardı; fakat bu, ticarî alışveriş için ancak sonraki bir devirde önem kazanmıştır ki, ondan, biraz sonra söz açacağız.

Bütün bu yollar, çoğu Orta Asya'dan gelmiş olan, bir hayli ticaret eşyasını Ermenistan sahillerine boşaltıyorlardı. Bununla beraber, Asya'nın, yahut aynı ülke ürünlerinin en çok Batı tüccarını çektiğini söylemek zor olur. Gerçek şudur ki, yerli ürünler pek çeşitli idi. Bir süreden beri[1210] bazı tacirlerin gösterdikleri rağbetle değerini yeniden kazanan pamuk tarımı Ortaçağda pek parlak bir halde bulunuyor ve sanayie çok iyi cinsten bir hammadde veriyordu[1211];

[1206] Ainsworth tarafından *Journ. of the geogr. society*, VIII, 185 vd. ve Ritter tarafından, *a.g.e.*, 1828'de verilen nitelendirmelere bkz. Bu sonuncu biraz daha uzağa gider (s. 1837 vd.) ve kendi kendisiyle çelişkiye düşer, ve, Sanuto ve Wilbrand taraflarından gösterilmiş olan uzaklıkları göz önünde bulundurmaksızın Portella geçidini Demir Kapı'da yahut daha kuzeydeki Kara Kapı'da bulmak ister. Bk. Taf. ve Thom. II, 399 vd.; Quatremère, *Makrizî*, I, 2, s. 124; Muller, *Geographi groeci minores*, I, 476 vd.; Dulaurier, *Recueil des hist. des crois.*, gös. yer, *Introd.* s. XXVII vd.

[1207] Langlois, *Voyage en Cilicie*, s. 362, vd., 368; gene onun: *Mémoire sur la constitution de l'Arménie*, ds. *Mém. de l'Acad. de S. Pétersbourg*, 7e série, T. III, s. 46; Dulaurier, ds. *Rec. des hist. des crois.*, s. XXII ve 637 vd.

[1208] Kotschy, *Reise in den cilicischen Taurus*, s. 71 vd., 204 vd. Bu eser bu istihkâmı tasvir ediyor ve onun bir planını koyuyor; ona göre, bu bir Ceneviz istihkâmı olacaktır, halbuki, böylece yerli halk arasında yaygın olan asılsız bir geleneği dile getirmekten başka bir şey yapmış olmuyor.

[1209] İdrisî, II, 139. 313 vd.

[1210] Kotschy, *a.g.e.*, 33.

[1211] Daha ayrıntılı bilgi almak için ticaret maddelerine ayrılmış olan bölüme bkz.

Ermenistan'ın yünü ve özellikle keçi kılı aranıyordu[1212]; bu sonuncu madde, yerinde, çok beğenilen sofların yapımında kullanılıyordu[1213]. Missis, deriye ilişkin şeylerin ihracında şöhret kazanmıştı[1214]. Toros maden ocaklarından çeşitli madenler ve fakat özellikle demir çıkarılıyordu[1215]; dağın ormanları çok bol kereste[1216] ürettiği gibi, ovalar da ihraç olunmak üzere buğday, şarab, kuru üzüm verirlerdi[1217]. Sonra, Ermenistan'ın atları ve katırları yabancı ülkelerde çok değerli idi[1218].

Pek olasıdır ki, Kilikya bir Ermeni krallığı olmadan daha önce *İtalyan tacirleri* tarafından ziyaret edilmişti : Bu bir Rum vilâyeti idi ve imparatorlar İtalya'nın tacir cumhuriyetlerinin imparatorluğa girmelerine izin veriyorlardı; bu izin, dolayısıyle Kilikya'yı da kapsıyordu. Aslında, 1082'de Venediklilere verilmiş olan bir imtiyaz, onlara açılmış olan pazarlar yanında Mamistra, Adana ve Tarsus'unkileri açıkça göstermektedir[1219]. Bununla beraber, Rumlar, ülkenin alçak kısımlarındaki son sömürgelerini ancak boşaltmışlar ve II. Léon sahilin tartışılmaz sahibi olduğunda, kendisinin iyilikseverliğine ermek amacıyle sarayına birtakım *Ceneviz* ve Venedik elçilerinin geldiklerini gördü. Eğer çoğunlukla Avrupalılar, Léon tarafından iyi işlem göreceklerine güvenmiş olsalardı, buna diğerlerinden önce Cenevizlerin hakkı olacaktı; çünkü, onlar Avrupa'da Léon'un sefirlerine (belki, imparatorla ve papa ile ilişki kurulmasından ötürü) bütün kuvvetleriyle yardım etmişlerdi. Léon onların armağanını geciktirmedi. İlk elçileri olan Ogerio di Pallo'nun[1220] 1201 Mart ayında

[1212] Eski zamanlardanberi, Kilikya'nın keçi kılı, uzunluğu ve sağlamlığı ile ün kazanmıştır: Yates, *Textrinum antiquorum*, I. bölüm, Lond. 1843, s. 127 vd.

[1213] Özel bölüme bkz.

[1214] Aboulf., *Géogr.* II, 2, s. 29.

[1215] Ermenistan ile Mısır arasında yapılmış olan antlaşmaya bkz. Makrizî, *Hist. des sultans mamlouks*, éd. Quatremère, II, 1, s. 207; *Lib. jur.* II, 184; Pegol. s. 44, 46; Langlois, *Voyage en Cilicie*, s. 11-13.

[1216] Pegol., s. 44; *Lib. jur.* II, 184; Aboulf., *Géogr.* II, 2, s. 34.

[1217] *Not. et extr.* XI, 117; Pegol, s. 298.

[1218] Makrizî, *gös. yer*; *Lib. jur.* II, 184.

[1219] Taf. ve Thom. I, 52, 118.

[1220] MM. Saint-Martin (*Not. et extr.* XI, s. 19) ve Langlois (*Trésor de chartes de l'Arménie*, s. 108 vd.)'ye göre, Niccolo Doria Kilikya'ya Pallo'dan önce gelmiş ve bir başka antlaşma yapmış, veyahut 1201 antlaşmasının başlangıcını düzenlemiştir: Bunu kabul etmek için (*Annales Januenses*, s. 118) in metnini bozarak, bütün yazma-

varışından[1221] itibaren Cenovalılara, ülkenin her tarafında gümrük geçmeliğinden (müruriyesinden) ve diğer resimlerden bağışıklık verdi ki, fazla olarak, hükümet başkenti olan Sis'te (Ceyhan'ın kuzeyinde), Mamistra (Mopsueste)'da ve Tarsus'ta, antrepolar ve mahkemeler inşa etmeleri için birtakım arsalar ve gayrımenkul mülk verdi; dinî gereksinimleri için, Mamistra ve Tarsus'ta önceden beri var olan kiliseleri, yararlanmaları için, onlara bıraktı; yalnız Sis'te bir tanesini kendilerinin inşa etmesi gerekiyordu. Her tarafta kendi vatandaşları üzerinde yargı hakkı vardı. Cenevizler sömürgeye sahip olur olmaz onu, Suriye sömürgelerinde olduğu gibi, bir vikontun yönetimi altına koydular. Vatandaşları için, 1215 tarihinde, Léon tarafından imzalanmış olan ikinci beratı[1222] elde eden Ugone Ferrario adında bir vikonttur. Bu ferman, Cenevizlerin Tarsus'ta bir fırın ve bir hamam inşa etmelerine ve bunlara ek olarak bir bahçe meydana getirmelerine izin vermek yoluyla onların sahip oldukları gayrımenkul mülkü genişletiyorsa da, fakat vergilerden bağışıklık konusunda bir sınırlama koyuyordu. Krallıkta dört baron vardı ki, kral Léon arazileri üzerinden geçtikleri sırada kendileri tarafından Ceneviz tacirleri için konulmuş olan vergilerden onların vazgeçmelerini elde edememişti. Bundan dolayı, kral, Cenevizlere, oldukça şüpheli bir olay sonucunda bu araziden her halde birisinin gene kendisine geri döneceğini ve o vakit ülkenin, doğrudan doğruya kralın egemenliği altına konmuş, diğer bütün bölgelerinde elde ettikleri aynı bağışıklıklara derhal ereceklerini vaadederek onları bekletmek zorunda kalmıştı. Bu baronlar Othon de Tabaria, Gaston senyörü Adam, krallığın mareşali olan Vahram de Korykos ve Gaban senyörü Léon idiler. Ermenistan kral sarayındaki yüksek mevkilerine ve tarihte oynadıkları oldukça önemli role

larda Siciliam olduğu halde onu Ciliciam okumak gerekir ki, doğru değildir : Her iki basımcı da: *Lib. jur.* I, 462 vd.'de yer alıp 1200 yılı Aralık tarihli ferman ile "Annale"lerin bu parçası arasında bulunan sıkı bağlantıyı göz önüne almağı büsbütün bir yana bırakıyorlar. Bu belgede, II. Frédéric de Hohenstaufen (yahut daha iyisi onun vasisi) cumhuriyete zarar ve ziyanı ödemeyi üzerine alıyor ve özellikle, üzerinde tartışmakta olduğumuz parçada denilmiştir ki Nicc. Doria ülkesine para götürmüştür; bununla birlikte cumhuriyetin II. Léon ile ilk defa ticarî ilişki kurduğu bir sırada ondan para istemesi mümkün değildir. Bkz. Canale, *Nuova istoria di Genova*, I, 367; II, 544.

[1221] *Lib. jur.* I, 468-470; *Not. et extr.* XI, s. 19 vd.; Langlois, *Trésor*, s. 105 vd.

[1222] *Lib. jur.* I, 574-576; Langlois, *Trésor*, s. 126 vd.

rağmen bu kişiler bizi az ilgilendirirler[1223]; fakat iş onların malikânelerine gelince büsbütün başkalaşır; çünkü, onların durumu, Ceneviz tacirleri tarafından izlenmiş olan yolları çizmek için bize belirtici görevini yerine getirir. Aile adı gibi kullanılan Tabaria adının kaynağı Filistin'deki Tabariye gölüdür; Othon de Tabaria'nın malikânesinin nerede olduğu bilinmiyor; bu üzüntü veren bir durumdur; Dulaurier düşünüyor ki, bu baronun şatosu ve gümrük dairesi Gülek boğazında bulunuyordu, ki oradan Kilikya ile Konya sultanı arasında ulaşım ve haberleşme oluyordu; fakat bu bir varsayım olup bu konuda inandırıcı kanıtlar gösteremiyor[1224]. Tersine, diğer üçüne gelince onların harita üzerinde yerleri gösterilebiliyor. Önce, Kıbrıs adasından yalnız elli mil uzaklıkta bulunan Korykos[1225] şehridir ki, özellikle Konya sultanlığı ile yapılacak ticaret için çok iyi bir yerde bulunmuştur[1226]. Öyle görünüyor ki, burası Cenevizlerin en çok yeğledikleri bir limandı. Sir Gaston (Gastim)'un şatosu, Antakya'ya dört mil uzaklıkta bulunan Beylan boğazına hâkim bulunuyordu[1227]; Eğer Cenevizler onun arazisinden geçmek istiyorlarsa, bu, onların Antakya'dan kalkarak Gâvurdağı (Amanus) yoluyla İskenderiye körfezine doğru inen ve oradan da Mopsueste ve Adana'ya götüren büyük yoldan sık sık geçtikleri içindi. En sonu, söz konusu olan belgede okunuyor ki, Sir Gaban Ceyhan'dan geçen tacirlerden vergi alıyordu[1228]. Gaban, Maraşın şimal batısında, Ceyhan'ın kuzey bağlan-

[1223] Bu konuya ilişkin olarak bkz. Dulaurier, ds. "*Recueil des hist. des crois., Doc. armén.* I, S. LXXXIV vd.

[1224] A.g.e., s. XCV. 1198 yılında bu kale Sempad adında bir Ermeni baronu tarafından korunmakta idi : *a.g.e.*, s. 637.

[1225] *Gesta Ricardi I*, éd. Stubbs, II, 194.

[1226] Mas-Latrie, *Des relations de l'Asie mineure avec l'île de Chypre: Biblioth. de l'école des chartes*, 2e série, I, 303.

[1227] Wilbr. ab Oldenb., s. 174; *Innoc. III, epist.* lib. II, n° 259; lib. XII, n° 45; *Gesta Innoc. III*, s. 72; Raynald, *Annal. eccles.* ad an. 1205, ve Mansi'nin notu; Contin. de Guill. de Tyr, ds. *Rec.*, s. 136 ve not; *Documents arméniens* I, éd. Dulaurier, *a.g.e.*, s. 171 vd., not.

[1228] Belge şu biçimde bilgi veriyor : "excepto passagio, quod dominus Leo de Cabban habet in flumine Jahan." Bazı Arap ve Ermeni yazarlarında "Djihan" yerine "Jahan" yahut "Djahan" bulunuyor bkz. Quatremère, *Makrizî, gös. yer*, s. 260; Saint-Martin, *Mémoires sur l'Arménie*, I, 184. Şu eserde de "Johan" okunuyor: Langlois, *Trésor*, s. 119 ve Contin. de Guill. de Tyr, s. 208.

tılarından biri kenarında ve dağ üzerinde bulunan bir kale idi[1229]; bu addaki senyörün arazisi, görüldüğü gibi, Ceyhan'a kadar uzanıyordu; eğer Ceneviz tacirleri orada bir geçme resmi ödüyorlarsa, bu, Ermenistan'ın kuzey sınırlarını ziyaret ettikleri içindi.

Ogerio de Pallo'dan aşağı yukarı altı ay sonra Ermenistan'a Jacopo Badoaro adında ve doj Enrico Dandolo tarafından tam yetkiyle gönderilmiş bir Venedik elçisi geliyordu; bu elçi, 1201 tarihli berat ile Cenevizlere yapılmış olan izinlerin hemen hemen aynı ve fakat çok daha sınırlı olarak birtakım imtiyazlar elde etti. Bu fermanın tarihi Aralık 1201'dir[1230] : O, Venediklilere yalnız bir kilise, bir antrepo ve bir belediye bölgesi (*domus*) inşası için bir arsa bırakıyordu ve bunların hepsi de Mamistra'da idi : Sis'de ve Tarsus'ta hiç bir şey almıyorlardı. Zaten Venedik tacirleri bütün krallık içinde özgürce ticaret yapmak ve Ermenistan'ın kendileriyle barış durumunda olduğu ülkelere de geçmek için izin almış bulunuyorlardı. Gümrük resimleri Portella geçidinde, yalnız Doğuda (Suriye'de) yerleşmiş olan Venediklilerden isteniyordu; öbürleri bunun dışında idiler; ancak ülkede, meskûkâta dönüştürülmek için dışarıdan ithal edilmiş olan altın ve gümüş bu ayrıcalığa bağlı değillerdi. II. Léon'nun bu fermanında, Ermenistan'da bir Venedik konsolosluğu, yahut balyosluğu kurulması söz konusu değildir; böyle bir şeye 1245 yılı Mart ayında Héthoum tarafından imzalanmış olan fermanda da rastlanmaz[1231]. Tarih bakımından bu ikincidir, ve başlıca noktalarda birincinin bir kopyasından başka bir şey değildir. 1201 tarihli beratın kapsadığı hükümlere göre : Bir Venedikli öldüğünde orada, onun son arzularını dinleyecek kendi vatandaşlarından hiç bir kimse bulunmadığı takdirde, onun serveti, Venedik doju yahut Akkâ balyosu (öbürü 1245 fermanına eklenmiştir) onu tasarrufuna alıncıya kadar, Sis başpiskoposunun eline verilmiş bulunacaktı. Eğer Venediklilerin orada bir konsolosları yahut bir balyosları olmuş olsaydı, bu hükmün gereksiz olacağı açıktır. Beratların hiç birisinde de, Venedikliler arasındaki

[1229] Saint-Martin, *gös. yer*. I, 202, 402; Dulaurier, *gös. yer*, S. XXV vd., 153 vd., 483, 513; Ritter, *Kleinasien*, II, 36, 103, 157.

[1230] *Archiv. stor. ital., App.* IX, s. 361-364; Taf. ve Thom. I, 381 vd.; Langlois, *gös. yer* s. 109.

[1231] *Archiv. stor., gös. yer* s. 365 vd.: Taf. ve Thom. II, 426 vd.: Langlois, s. 143 vd. Mösyö Taf. ve Thom.'un 1245 yerine 1246 tarihini koymaları haksızlıktır; Langlois'nın dipnotuna bkz. s. 145.

anlaşmazlık ve çatışmaları çözümlemek ve düzeltmek göreviyle yükümlü Venedik hâkiminden söz açılmamıştır : Ve çatışmanın nedeni olan pazarlığın yapılması sırasında hazır bulunmuş ve hakem sıfatıyle çağırılmış olan diğer Venediklilerin aracılıkları asla söz konusu olmamıştır; tanıklar bulunmadığı takdirde, davaya hükmetmek işi, asıl görevi olan ruhanîliğine mühürdarlık ve büyük hâkimlik görevlerini de katmış olan Sis başpiskoposuna verilmiş olmalıdır[1232]. Eğer o zaman Venediklilerin kuruluşları Cenevizlerinki kadar geniş değilse de, ticaretleri daha çok genişlemiş bulunuyordu. 1201 ve 1245 beratlarının metni onların (Venediklilerin) Ermenistan'ın dışındaki, İslâm ve Hıristiyan, bütün komşu ülkeleri ziyaret ettiklerini ilk ağızda varsaymak ve kabul etmektedir. İslâm ülkeleri yanında, kesin olarak Konya sultanlığı bulunuyordu; çünkü, XIII. yüzyılın başlangıcından beri, Venedik bu devletin hükümdarlarıyle, her iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesini kolaylaştırmak için yapılmış olan antlaşmalarla, ilişki kurmuştu.

Bundan başka, Batılılar için, Ermenistan, ticaret açısından, sonradan kazandığı önemi henüz kazanmış değildi : Aynı Kıbrıs adası için olduğu gibi, onda da, Suriye'deki Haçlı hükümetlerinin bağlantılarından biri olmaktan başka bir şey görülmüyordu; fakat o, Kıbrıs'tan önce, bu ikinci derecedeki rolün üstüne çıktı, günden güne de önem kazandı, ve sonra Doğu ticaretinin başlıca istasyonlarından biri oldu. Bu gelişimin tarih yönünden kaynağı, aslında, Akkâ'nın düşüşünden yirmi yahut otuz yıl öncedir; fakat o, bizim için burada ayrıntılarına gidilmesi olanaksız birtakım olaylara bağlıdır; zaten diğer bir düşünce bizi burada durmak zorunda bırakıyor : Onun bir ikinci dönemine giriyoruz : Antakya prensliğinin, ve onunla beraber, Haçlı hükümetlerinin kuzey savunusunun tekrar Müslümanların ellerine düştüğü zamandan beri (1268) Ermenistan onların komşusu olmaktan çıkmış ve yalnız kendi kuvvetleriyle tek başına kalmıştı.

7. HAÇLI DEVLETLERİNİN ARKASINDAKİ DURUMU AÇISINDAN MÜSLÜMAN SURİYE

Doğu ürünlerinin hangi yollardan Haçlı ülkelerine doğru aktığını açıkladığımız zaman, tekrar geriye dönmeğe ve onların arkasında bulunan ülkeden, yani Suriye'nin Müslümanların elinde kalmış

[1232] Langlois, s. 34; Dulaurier, *gös. yer.* s. LXXXVII.

olan kısmından söz açmak zorunluğunu duymuştuk. Aslında Suriye'nin limanları başlıca besinini *Halep* ve *Şam*'ın büyük pazarlarından ve hattâ *Humus* ve *Hama* gibi çok önemli olmayan istasyonlardan getiriyordu. Öyle görünüyor ki, düşman ülkeleri sayılan bu yörede Avrupalı tacirlerin kendilerini tehlikeye sokmağa cesaret etmelerinden önce epeyce uzun zaman geçmiştir. Fakat, yavaş yavaş, kin ve düşmanlık şiddetini kaybetmiştir. Mısır Müslümanlarıyle olan ilişkileri Avrupa'nın tüccar ulusları için günden güne alışkanlık halini aldıkça, o Mısırlıların Suriye'deki dindaşları için duyulan nefret de günden güne siliniyordu; Mısır Sultanının bu ülkenin egemeni olduğu günden, yani Salahaddin'in hükümeti zamanından itibaren, bu uluslar tarafından daha önce Mısır ile yapılmış olan antlaşmalar, onlar için bilfiil Suriye'de de bir iyi karşılanma ortamı yarattılar. Bunun gibi, XIII. yüzyılın birinci yarısında Akkâ'daki Venedikli tacirlerin Şam'ı ve diğer Müslüman şehirlerini ziyaret ettikleri görülüyor[1233]. Onların anavatanları onlara, Halep sultanlarıyle ve Kuzey Suriye'deki diğer küçük prenslerle elçileşmek yolunu açmıştı. Bu girişimin amacı, yalnız kıtanın içerisinde ticarete daha fazla geniş alanlılık kazandırmak değildi; fakat sahildeki eski yerlerinin korunmasını daha iyi bir biçimde gerçekleştirmekti. Bilinmektedir ki, Salâhaddin'in muzaffer silâhları Antakya prensliğine uğursuz darbeler indirmişti; diğer hükümetler sahil boyunca uzanan uzun, fakat bitişen bir arazi şeridi derecesine gelmiş olmaktan çıktıkları halde, öbürü, sahillerinin bir kısmını kaybetmişti, ve Müslüman arazisi, Antakya ile Trablus arasında, bir kama gibi sahile kadar ilerliyordu. Salâhaddin *Lazkıye*'yi ve *Cebel*'i fethetmişti[1234]; Aslında, 1197'de, bu iki yerdeki Müslüman kuvvetleri, Antakya kralı III. Bohémond'ün kumandası altındaki kuvvetlerin karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı[1235]; fakat bu, Hıristiyanlar için geçici bir başarıdan başka bir şey olmadı : 1203'te, karayoluyla Akkâ'dan Antakya'ya gitmekte olan küçük bir Haçlı kıt'ası Cebel'i bir Müslüman hükümdar tarafından işgal edilmiş buldular; yolu izleyen Halep sultanının arazisinden geçmek zorunda kalıyordu; Lazkıye

[1233] Taf. ve Thom. II, 398.

[1234] Abulféda, ds. *Recueil des hist. des crois.*, s. 59; İbn-Alathir, *Ayni eser*, s. 719 vd.

[1235] Wilken, V, 40.

civarında düşman tarafından saldırıya uğrayan bu kıta hemen hemen yok oldu[1238]. Wilbrand d'Oldenbourg'un bu yöredeki seyahati sırasında, yani 1211 tarihinde durum bu idi. Margath'dan itibaren bu hacı, üç Müslüman şehrinden ve onların arazisinden sakınmak niyetiyle denize çıkmıştı : Onlar da Halep sultanının damadı tarafından işgal edilmiş olan Cebel (Gabulum), ve bu sultana ait müstahkem bir hisarı olan Sahyun ve Lazkıye idiler. O, bir Hıristiyan arazisi bulabilmek için Süveydiye'ye kadar ilerledi[1237]. Onu izleyen on yıl içinde Lazkıye ve Cebel'in Müslümanların işgali altında bulunduğuna kanıtlar vardır. Bu iki yer 1221'de, Sultan Melikülkâmil'in, Dimyat'la değişmek üzere[1238], Haçlılara sunup önerdiği yerler arasındadır; onun önerisi reddedildiği için bu iki şehir, bundan önce olduğu gibi, bundan sonra da Müslümanların ellerinde kalmışlardır. Bu konuyu tartışmaya bile gerek yoktur; aslında XIII. yüzyılın ilk yılları sırasında, III. Bohémond'ün varisi olmak için birbiriyle savaşmakta olan iki prens : Raimond Roupen ve IV. Bohémond Cebel hakkında, onun sahibi imişler gibi, bir tutum takınmışlardı : Bunlardan biri onu S. Jean şövalyelerine, diğeri Templier'lere armağan etti, ve buradan her iki tarikat arasında bir çatışma çıktı ki, ancak bir hakem kararıyle son bulabildi[1239]; fakat bu o kadar önemli bir şey değildir. Gerçekte, Cebel ne Roupen'e, ne de Bohémond'a ait değildi; her ikisinin de verebilecekleri bir şey varsa, o da şehri fethetmek hakkı idi; işte her iki tarikat arasındaki çatışmanın konusu bu hakla ilgiliydi, fakat şimdiki halde şehir, Müslümanlarındı[1240]. Buraya kadar bu ayrıntılara o kadar çok önem verilmemiştir; fakat, verilmiş olan ayrıntılar, XIII. yüzyılın başlangıcından itibaren, Antakya hükümdarları tarafından tacir ulusların lehine olarak, verilmiş olan fermanlarda, Lazkıye ve Cebel adlarının tam anlamıyle görünmez olmasının nedenini açıklamaya yeter. Bu iki şehirdeki mülklerinin ve onlara bağlı olan haklarının korunması için kendilerine başvurulması ge-

[1236] Contin. de Guill. de Tyr, s. 247-249.

[1237] Wilbrand ab Oldenburg, in Laurent, *Peregrinatores medii oevi*, s. 170 vd.

[1238] Aboulf., gös. yer. s. 97; İbn Alathir, in Michaud-Reinaud, *Bibliothéque des crois.*, IV, 413.

[1239] Paoli, *Cod. dipl.*, I, 95, 99, 113, 120, 123 vd.

[1240] Bundan önceki dipnotta (Paoli, s. 124) anılmış olan belgede (1233 yılının) bu yön açıkça ortaya konmuştur. Orada şöyle denilmiştir : "cum autem faciente domino Gabulum ad manus Christianorum devenerit."

rekenler artık Antakya prensleri değil; fakat, arazileriyle beraber iki şehirden her biri kendi ellerinde bulunmakta olan Halep prensleri, yahut buyruklarıyle az çok onlara bağlı olan diğer küçük prenslerdi. Fakat Venedik cumhuriyeti eski durumun sürdürülmesinden başka bir şey istiyordu, ve ticaretini genişletmek amacıyledir ki, Halep hükümdarlarıyle diplomatik ilişkiler kurdu. 1207, yahut 1208'de (hicretin 604'üncü yılı) Salâhaddin'in oğlu ve az süren *Halep Eyyubileri* soyunun birinci hükümdarı olan Gıyaseddinüzzahir, sarayına, Venedik doju Ziani tarafından, bir ticaret antlaşması yapmak için gönderilmiş olan P. Marignoni'nin geldiğini gördü. Bu hükümdar, Halep şehrinde, Venedik'lilere bir ticarethane, bir hamam ve bir kilise teslim etti, ve, orada yerleşmeye gelecek olanlara, Lazkıye'de oturanların aynı olarak, mahkemeye baş vurduklarında memurlar tarafından korunup yardım göreceklerini vaad ve bir ölüm olayında servetlerinin saldırıdan korunacağını onlara sağladı. Gümrük resimlerini genel olarak, girişte ve çıkışta % 12 olarak saptadı; inciler ve değerli taşlar için, Venedik tacirlerinin, onları başka bir yere satmak üzere yeniden götürdüklerinde gene aynı resmi ödemeleri gerekiyordu; pamuk için, fazla olarak, hayvan yükü başına 17 dirhemden ibaret bir resim ödeyeceklerdi. Tersine, hükümdar, onlara Ceffam (diğer bir biçimi Cesfam)[1241] dağından geçerken alışıldığı gibi istenilen geçmelik (müruriye) resminden indirim yapıyordu. 1225'te, Ezzahir'in halefi olan Elmelikülaziz'in saltanatı zamanında, aynı doj, Tomasino Foscarini adında ikinci bir sefir gönderdi : Bu beriki gümrük resimlerinin yüzde 6'ya indirimini ve ölüm ve deniz kazası olduğunda Venedik uyruğunun mülkünün korunması için daha sağlam güvence elde etti. Venedikliler Lazkıye'deki ticarethanelerinden yoksun bıra-

[1241] Bakınız : Taf. ve Thom., II, 63 vd. yahut, Cicogna, *Iscriz. Venez.*, IV, 543 vd. Şu Ceffam, yahut Cesfam dağına gelince, açıkça belirtmek gerekir ki, ne bu adda, ne de buna benzer diğer bir adda gerek Antakya'dan Halep'e ve gerek Lazkıye'den Halep'e giden kervan yolu üzerinde bir boğaz bulamadım. Ben bir şey öneriyorum ki, o da şudur : *Monte* yerine *Ponte* okunacaktır. Asi = Oronte sahillerinde birbirinin karşısında yükselen "Choghr" (Şuur) ve "Bakas" hisarları arasında "Kachfahan", "Kefchan" yahut "Kefchehan" adında bir köprü vardır: Burası haftada bir kurulan pek işlek bir pazaryeri idi: (Aboulf., *Géogr.* II, 2, s. 39: Cherefouddin, Chérefnamèh, éd. Charmoy, I, 1, s. 270, 749). Lazkıye'den Halep'e giden kervanlar, bir gümrük idarehanesi bulunan, bu köprüden zorunlu olarak geçmek zorunda idiler : Bu köprü şimdi "Cisrüşşuur" adıyla bilinmektedir (bkz. Ritter, *Syrien*, II, 902).

kılacaklarını görmekle korkutulmuşlardı. Elçi, hükümdardan onların korunmasını diledi; fakat öbürü bunun kendi yetkisinde olmadığı cevabını vererek onu Lazkıye emîrrine gönderdi. Bunun üzerine Foscarini bu şehre gitti : Emîr, Venedik'lilerin Lazkıye'de bir mahkeme, bir mağaza, bir kilise, bir hamam ve bir fırına sahip olmak haklarını pekiştirip, alım ve satım üzerine konmuş vergiyi yüzde sekizden üç'e ve hayvan yükü başına alınan (*soma*) resmi 3 dirhemden 2 dirheme indirdi. Bununla beraber Foscarini'nin görevi henüz bitmemişti; Sahyun senyörüne verilecek bir mektup vardı. Sahyun hisarı, Suriye'nin kuzeyindeki dağlarda yükselen hisarların en müstahkemlerinden biri idi[1242] : Yürüyüşle Lazkıye'nin bir günlük doğusunda bulunan bu hisar, Nehrülkebir havzasını ve Nusayriye dağlarını geçtikten sonra Cisrüşşuur'da Âsi nehrini geçen ve oradan Halep'e yönelen bir kervan yoluna hâkim bulunuyordu[1243]. Öte yandan, hisara bağlı olan alan, Lazkıye ile Cebel arasında denize kadar uzanıyordu[1244], ve, Batı gemilerinin çok defa sığınmak zorunda oldukları bir limanı[1245] koruyan bir dil ile sonuçlanıyordu. Her yönden, Venediklilere, ülkenin sahibi ile iyi geçinmeleri gerekiyordu : Çünkü gemilerinden birinin karaya oturabilmesi mümkündü; bir tacir onun arazisinde seyahat ederken ölmüş olabilirdi; fakat özellikle, büyük önem taşıyan sorun senyörün, Halep'ten denize, yahut denizden Halep'e naklolunan ticaret eşyası üzerine az çok yüksek resim koyabilmesi idi. Hisarın 1188'de zaptından sonra Salâhaddin onu Nasraddin Menkûberti adında birine malikâne olarak vermişti[1246]; artık 1225'te hisarın sahibi aynı kişi olup olmadığını tanıtlamak mümkün değildir; Foscarini hiç bir ad anmıyor. Zaten o kadar önemi de yoktur : Her kim olursa olsun, Venedik'lilerin canlarının ve mallarının korunması için, elçiye, diğer hükümdarlarınkinin aynı güven-

[1242] Bu hisar hakkında bkz. Aboulféda, *Géogr.* II, 2, s. 35; İbn-Alathir, in *Recueil*, s. 721; İbn-Batouta, I, 166; Index géografique de Schultens, in *Bohadini vita Saladini*, s. 82; Dulaurier, *Mathieu d'Edesse* (*Rec. des hist. des crois., Doc. armén.*), s. 18; Michaud-Reinaud, *Bibl. des crois.* IV, 227. Doğuluların verdikleri "Séhjoun" yahut "Sahyoun" adını Batılılar "Saona" yapıyorlar; bkz. Taf. ve Thom. II, 259, 272 ve *Ansbert. exp. Frid.*, éd. Dobrowski, s. 5.

[1243] Bu yer hakkında bkz. Ritter, *Erdk.* XVII, 1, s. 907 vd., 911 vd., 971 vd.

[1244] Bu, "Wilbrand d'Oldenbourg"un seyahatnamesinin bize bildirdiği şeydir: Daha yukarıya bkz.

[1245] *Cosmographie*, Şemseddin - Dimışkî, trad. Mehren, s. 284.

[1246] Aboulféda, ds. *Rec. des hist. des crois*, s. 59, 70; İbn Alathir, a.g.e., s. 722.

ceyi verdiği gibi, fazla olarak da biber ve pamuk üzerine konan vergilerden de hafif bir indirim yaptı[1247].

1229 yılı sonuna doğru, doj Jacopo Tiepolo Sahyun ve Haleb'e yeni bir elçi gönderdi : Elçinin adı Giovanni Succugullo idi. Sahyun'un o zamanki sahibi Muzaffereddin adında birisi idi[1248]; bu zat asıl kısımlarında, selefi tarafından verilen imtiyazları yenileyip pekiştirdiği gibi, aralarındaki çatışmaların çözümlenip düzeltilmesini de Venedik'lilere bırakacağını vaadetti. Onun fermanında, biber ve pamuk üzerine konan transit resmi tarifesi deve yükü ile katır yükü arasında bir ayrım ortaya çıkarıyor. Seleflerinin genellikle hayvan yükü hakkında saptadıkları vergi, bundan sonra deve yükünden başkasına uygulanmıyor; bu vergi, katır yükü için belirli biçimde indirilmiştir[1249]. Succugullo, kendisinden önce Foscarini'nin baş vurmuş olduğu aynı hükümdarı : Elmelikülaziz'i Halep'te tekrar buldu. Ülkesini Venedik tacirlerinin eskiden olduğundan daha sık olarak ziyaret etmelerini özendirmek için, bu hükümdar, gerek ithalat ve gerek ihracatta onlar tarafından ödenmekte olan resimlerden bazılarını indirdi; fakat, bundan başka ortalama olarak % 6 vergiyi sürdürdü, ve gerek mal satarken ve gerek alırken Venedik tacirlerinin her türlü baskıdan korunacaklarını vaad ve onların gümrük tahsildarlarının nizamın dışında resim almalarına karşı doğabilecek yakınmalarını dinlemek üzere özel bir memur atadı. Bundan başka, Venedik'lilerin Halep ve Lazkıye'de bir sömürge kurmalarına ve bu kuruluşlarının başına, Venedik uyruğu arasında doğacak bütün çatışma ve kavgaları yargılama yetkisini taşıyabilecek bir balyos göndermelerine izin verdi. O, Venedik'lilere Lazkıye'de bir kilise verdi. Onların, daha önce, biri Halep'te, diğeri Lazkıye'de iki mağazaları vardı; o, "köprünün yanında" (*ad pontem*) bir üçüncüsünü inşa ettireceğini onlara vaadetti : Burada söz konusu olan köprü, büyük bir olasılıkla, Âsi nehri üzerinde olup, Halep'ten Lazkıye'ye giderken üzerinden geçmek gereken Cisrişşuur olmalıdır[1250]. Sonra, hükümdar, kendi

[1247] "Foscarini"nin Halep, Lazkıye ve Sahyun'daki sefaretinin sonuçları Taf. ve Thom. taraflarından yayımlanan bir belgede özetlenmiştir : II, 256 vd.

[1248] Arap vak'anüvisleri bunun adını anmayıp, yalnız 1262 ve 1272 tarihleri arasında Sahyun'a egemen olan Seyfeddin'in babası olmak üzere anarlar; bkz. Aboulféda, *gös. yer*, s. 148, 154; Makrizî, I, 1, s. 179.

[1249] Fermanı bkz. Taf. ve Thom. II, 272 vd.

[1250] Ritter, *Erdk.* XVII, 2, s. 1099 vd. Daha yukardaki "Ceffam" yahut "Cesfam" dipnotuna bkz.

uyruğundan birinin zararına olarak, Venedik'lilerden biri tarafından bir hırsızlık yapıldığı takdirde, Venedikli tacirler hakkında her türlü misillemeden kaçınacağını ve Lazkıye ve Cebel arazisi üzerinde uluslarından deniz kazasına uğrayanları koruyacağını vaadetti [1251]. 1254'te; Giovanni Sagredo adında bir üçüncü Venedik elçisi, Salâhaddin soyundan gelen Halep hükümdarlarının sonuncusu olan Elmelikünnasır'ın sarayını ziyaret etti; bu ziyaretten söz açan Fransızca yazılmış iki mektup elimizdedir; zaten, bu mektuplar, olağan deyimlerle kaleme alınmış dostluk ve koruma vaadlerinden başka bir şey kapsamayıp yalnız Venedik'lilerin bu devirde Halep'te hâlâ ticaretlerini sürdürmekte olduklarını tanıtlar [1252].

Birkaç yıl sonra, Melikünnasır Moğol Hanı Hülâgû tarafından tahtından indirilmiş (1260) ve zindanında başı kesilmiştir (1261) [1253]. Sahyun senyörlerinin soyu Halep Eyyubileri hanedanında sürmüştür; biz bu hanedanı Sabik-eddin Süleyman'a kadar götürebiliriz (izleyebiliriz) ki, kardeşi Fahreddin ile beraber hisarı tasarrufu altında bulunduruyordu, ve babasının vasiyetnamesinde söz konusu ettiği isteklerine uymaya çalışarak hisarı Sultan Baybars'a teslim etti (1272) [1254]: Sonradan Sultan Kılavun'a karşı, onun rakibi olan Sungur Aşkar'ın emirleriyle, savaştı ve kendi tarafı yenilip tutsak edildi (1280); bununla beraber, Sungu Aşkar, hisarı korudu ve onu kendisi için iç kale sayarak birçok yıllar orada tutundu [1255]. Bu karışıklık ve bu hanedan değişmesi ortasında Venedik'lilerin başına ne geldi? Onların Halep'teki ticarethaneleri Moğol fetihleri zamanını ârızasızca geçirdi mi? Halep ve Sahyun'un yeni sahipleri eski antlaşmalara uydular mı? Bunları bilmiyoruz. Kesin olan bir şey varsa, o da şudur ki, ortaçağların sonunda Venedik tacirlerinden büyük bir kısmı hâlâ Halep'e gidiyorlardı ve diğer bazılarının da orada ikametgâhları vardı. Bundan, gene söz açacağız. Şimdilik burada Venedik'lilerin Halep'e ithal ve oradan ihraç ettikleri maddelere ek olarak birkaç söz söyliyeceğiz. Gözden geçirdiğimiz antlaşmalar, ithalat maddeleri yanında incileri,

[1251] Taf. ve Thom. II, 274-276.

[1252] A.g.e., III, 60-62; Mas-Latrie, in *Biblioth. de l'école des chartes*, 3e série, II, 527. Taf. ve Thom. 1264 yılını gösteriyorlar : Bu, kesin olarak yanlıştır. Çünkü, bu tarihte Ennasır artık yaşamıyordu. 1254 gösterenler tercihe değerdir.

[1253] Weil, *Gesch. d. Chalif.*, IV, 13 vd., 17.

[1254] Aboulf. in *Rec.*, s. 154; Makrizî, I, 2, s. 110.

[1255] Makrizî, II, 1, s. 18, 30, 41, 87 vd.

değerli taşları, gümüşü, bakırı (*top halinde*), çuhaları anarlar; ihracat maddeleri arasında, Suriye'nin çok miktarda ürettiği pamuğu, baharatı (özellikle biber) anarlar ki, bunlar Halep'e Basra körfezi ve Fırat yoluyla gelirlerdi. Şurasını gözden kaçırmamak gerekir ki, bu antlaşmaların yazılışı sırasında, Venedik'lilerin gerek Halept'e ve gerek yol üzerinde, çıkışta ve girişte gümrükten geçirecekleri eşyanın tam bir listesini düzenlemek asla önerilmemiştir. Bu olmasa bile, ipekliler hiç bir biçimde unutulamaz; çünkü Halep bu maddenin başlıca pazarlarından birisi idi[1256], XIII. yüzyıldan itibaren Batıda sık sık rastlanan bu ülkenin şapı da böyledir.

8. MISIR

Ümit Burnu yolunun keşfinden önce Doğu ile Batı arasında bilinen bütün yolların en yararlısı hiç kuşkusuz Şap Denizi (Kızıl Deniz) yolu idi. Bu yol, karayoluyla olan nakliyatın yarattığı güçlüğü ve büyük giderleri, olabilecek ölçüde indiriyordu. Şap Denizi'ni Nil'den ayıran dar arazi şeridi göz önüne alınmadığı takdirde, Hindistan'dan yahut Çin'den gönderilen ticaret eşyası, daima denizyoluyla olur, ve, İtalya, Fransa ve İspanya limanlarına ulaşmak için en doğru ve sonuç olarak, en kısa hattı izlerdi. Mısır'ın ilkçağdaki önemli rolü bilinmektedir : Mısır bu önemi, sahip olduğu merkezî duruma ve bunun sonucu olan büyük transit hareketine borçlu idi : Ortaçağda durum henüz değişmemişti. Guillaume de Tyr'in özellikle İskenderiye hakkında söylediği şeylerin hepsi de Mısır'a mal edilebilir[1257]. Burası her iki dünyanın pazarı idi (*forum publicum utrique orbi*).

Bu araştırmada, amaç, incelememizin sürüp art arda sıralanması sırasında kendisine eriştiğimiz devirde, yani Haçlı seferleri devrinde, Doğunun en çok aranılan ürünlerinin Mısır'a nasıl ulaşıp ve oradan nasıl çıktığını belirlemektir : Bunun için, araştırmamızı öncelikle Arabistan'ın güney-batısına yöneltmemiz gerekir. Sahildeki iki şehir; Aden ve Zübeyd ticarî ilişkilerinin genişliğinden ötürü evrensel bir ün kazanmışlardı. İlkçağlarda, Umman sahili üzerindeki Chohar halkı Hindistan'a ve Çin'e gemiler gönderiyorlardı; fakat Kiş adası korsanları Basra körfezini ve çevresini yağmalamaya başlayalıdan beri

[1256] Bkz : *Histoire d'Alep*, Ibn-ouch-Chihnèh, Kremer in *Sitzungsberichte der Wiener Akad.* 1850 s. 239, 243'te bildirilmiştir.

[1257] Guill. de Tyr, XIX, 27.

Arabistan'ın deniz ticareti hemen tümüyle *Aden*'de yoğunlaşmıştı[1258]. Bu şehir ile Endüs nehrinin suladığı ülkeler, Kücrat yarımadası[1259], Malabar sahili[1260], Hind-i Çinî ve Çin[1261] arasında işlek bir seyrüsefer yapılıyordu. Aden'e üşüşen uzak ülkeler ürünlerinin miktarı hakkında bir hüküm verebilmek için İdrisî'nin yaptığı sayımı gözden geçirmekten başka bizim için yapacak bir şey yoktur; bunlardan yalnız bazılarını analım : Misk, biber, kakule, tarçın, havlıcan, kara helile ve sarı helile (myrobolans), kâfur, hindistancevizi, sarısabır ağacı, abanoz ağacı, fildişi, baga; toprak kaplar da söz konusu olmaktadır; Ritter ile birlik olup, bunların Çin porselenleri olacağını kabul etmek gerekir mi?[1262] Biz sorunu belirsiz bırakmayı yeğliyoruz. Zübeyd, Aden'den Hind'in ve Çin'in ürünlerini gerek deniz ve gerek karayoluyla alıyordu. Bu şehir, Şap Denizi'nin kuşattığı Yemen ovasında bulunduğu için, kıyı halkı kendilerine gerekli olan ürünleri oradan sağlamak yolunu yeğliyorlardı; çünkü bu yol onları, Babülmendeb[1263] boğazının öte tarafında bulunan Aden'e kadar seyahat etmekten kurtarmış olurdu. Tersine, genel ticaret için, bu şehir sahilden beş mil içeride bulunduğu için büsbütün ikinci derecede kalıyordu; Aden büyüktü ve başlıca pazaryeri idi. Doğu ürünlerinin aktarması orada yapılırdı; hattâ çok defa orada ürünlerin sahipleri değişirdi. Bir dereceye kadar yeni, fakat Mısır'ın tarih ve coğrafyasına ilişkin bilgi konusunda pek engin bilgili bir yazar olan Makrizî diyor ki, bütün eskiçağlarda Hindistan'ın ticaret gemileri Aden'de demir atarlardı, ve, son zamanlara, yani XV. yüzyıla kadar hiç bir zaman

[1258] İdrisî, trad. Janbert, I, 152.

[1259] Yazarlar, bu ülkede, Aden gemilerinin karaya yanaştıkları nokta olmak üzere, pek işlek bir hac yeri olan "Semenat (Somnath)"ı bildirirler: İbn-Said (1274'te ölmüştür), Aboulféda tarafından zikrolunmuştur : *Géogr.* II, 2, s. 116.

[1260] "Koulam (Quilon)"dan gelen gemiler Aden'e varıyorlardı : Aboulféda'da İbn-Said, a.g.e., s. 121.

[1261] İdrisî, I, 51; İbn-Alathir, in *Rec. des hist. des crois. hist. orient.* I, 597. İbn-Alathir, Aden'i, Hint'in, Zenkbar'ın, Habeşistan'ın, Umman'ın, Kerman'ın, Kiş'in, Fars'ın pazarı olarak adlandırır. Bilhassa Çine taalluk eden şeyler için "Soung" hanedanı tarihçilerinin anlattıklarına göre, bu devir sırasında, Çin gemileri "Fon-Kien" vilâyetinden kırk günde "Nicobar" adalarına(?) ve oradan altmış günde Arabistan'a (belki Aden'e) sık sık seyahat ederlerdi. Bretschneider, *On the knowledge*, etc. s. 15 vd.

[1262] *Arabien*, I, 241.

[1263] İdrisî, I, 49.

bu limana saldırmamışlardı; XV. yüzyıldadır ki, Şap Denizi'nin içlerinde sahile yanaşacak noktalar aramağa başlamışlardır[1264]. Hind gemilerinin yüklerini Mısır sahiline kadar götürmesini önleyecek büyük bir neden vardı; o da Şap Denizi'nin kayalık olması ve bundan dolayı, bu sahillerde pek usta olmayan kaptanların yönetiminde bulunan çok yüklü gemilerin oraya girmek yürekliliğini göstermeleri çok tehlikeli görülüyordu[1265]. Bundan dolayı Doğu ürünleri, Babülmendeb boğazından, daha hafif gemiler üzerinde geçirildi. Bu ürünlerin Aden'de sık sık sahip değiştirdiklerini söylemiştik; aslında, pek olasıdır ki, o malları oraya getirmiş olan Hint'liler bu fırsattan yararlanarak onları Arap ve Mısırlı tacirlere bırakır ve ondan sonra ülkelerine dönerlerdi. Bununla beraber, onlar bazen Mısır'a kadar mallarıyle beraber gelirler ve onları bu ülkenin büyük pazarlarında satarlardı : Bu durum oldukça sık olmalıdır ki, onları orada görmek hiç bir hayreti gerektirmiyordu[1266].

Hint mallarıyle yüklü gemilerin yolu, Mekke'ye gitmekte olan Afrika hacılarının gemileriyle, Şap Denizi'nin ortasında karşılaşırdı. Önce onlar (hacılar) Sina yarımadası yoluyla, karayolunu izlerlerdi; fakat Frenklerin Kudüs'ü zaptettikleri ve ara sıra Akabe körfezine kadar uzandıkları zamandan beri kervanlar kendilerinin tehlikeye uğradıklarını anlayarak yolu değiştirmeye karar vermişlerdi; bunlar Nil boyunca yukarı (kuzeye) çıkıyorlar ve sonra nehir ile Şap Denizi arasında uzanan çölden geçiyorlardı. Hacıların gemilere bindikleri liman, Doğu ürünlerini yüklenmiş gemilerin de yüklerini boşalttıkları liman idi; Yukarı Mısır'da bulunan bu limanın adı *Aïdab*[1267] idi, ve öyle sanıyoruz ki, bunu Elbéa[1268] burnu yakınlarında aramak gerekir. Makrizî'ye göre, Hint ve Yemen gemileri yüklerini orada boşaltırlardı; fakat bizzat kendisi biraz daha yukarda Hint gemilerinin Aden'de durduklarını söylemiş olduğunu unutuyor. Hindistan'dan gelen gemilerle tacirlerden bir kısmını Aden'den Aï-

[1264] De Sacy, *Chrestomathie arabe*, II, 54.

[1265] İdrisî, I, 39, 331.

[1266] *Thietmari iter in terram sanctam*, éd. Tobler, s. 36 vd.; éd. Laurent, s. 40: "Veniunt frequenter Indi, navibus suis per mare rubrum in Babilonem vel Egyptum per Geon fluvium paradisi, i.e. Nilum sua mercimonia transportantes."

[1267] İdrisî, I, 133; Aboulféda, *Géogr.* I, 144; Makrizî, ds. Quatremère, *Mémoires sur l'Egypte*, II, 162 vd. Guill, de Tyr, XIX, 26.

[1268] Vivien de Saint-Martin, *Le Nord de l'Afrique*, s. 262.

dab'a götürenler Arap ve Mısır gemileri idi : Oradan da, deve sırtında, çölün içerisinden, Nil'e kadar götürülürlerdi. Acıdır ki, ne Guillaume de Tyr, ne İdrisî, bu kafilelerin Nil'e hangi noktada eriştiklerini bildirmiyorlar. "Assuan (Syêne)" düşünülebilir; çünkü Nil'de işleyen sandallar oraya kadar yükselirlerdi, ve Aïdab'dan çöl yoluyla Assuan'a bir yol vardı[1269]. Aslında İdrisî bu şehri anar; fakat yalnız diyor ki, burası Mısır ile Nubya arasındaki mübadelelerin yapıldığı noktadır[1270]. Haçlı seferleri devrine pek yakın bir devirde yaşamış olan üç yazar (eski Sanuto, Ebu'lféda ve Şehabeddin) biraz sonra göreceğimiz gibi, Hind ticaretinin aşamalarından biri olmak üzere, nehir üzerinde daha aşağıda bulunan *Kous*[1271] şehrini gösterirler. Öbür yandan İdrisî, Kous'da büyük bir ithalat ve ihracat hareketi olduğunu ve oraya birçok tüccarın hücumu bulunduğunu haber veriyor; bu yazar, Aidab ile Kous[1272] arasında düzenli olarak kervan işlediğini açık olarak ekliyor. Şu halde, Aidab'ın o zaman Hind ürünlerinin ihraç noktası olduğu tartışma götürmez biçimde anlaşılınca, XII. yüzyıldan başlamak üzere Kous'un, karayoluyle taşınan bu ürünlerin vardığı en son nokta olduğunu söylemekle pek çok aldanmak tehlikesine düşmüş olmayız. Aidab ile Kous arasındaki çölü geçiş İdrisî'ye göre, en aşağı yirmi gün, Makrizi'ye göre, on yedi gün sürüyordu. Kous'tan itibaren ticaret eşyası Nil üzerinde Dimyat'a, yahut Reşid'e kadar inerdi. Reşid'den İskenderiye'ye iki yol vardı : Birincisi gemicilerin kolayca izledikleri Chabour kanalı ise de, fakat bundan yalnız Nil'in taştığı mevsimde yararlanabilirlerdi; ikincisi doğal bir kol olup, birbirinin ardından iki havzaya dökülür, ve gemilerin İskenderiye'ye altı mil kalıncıya kadar yaklaşmalarına olanak sağlardı; yolun bu son ucu ancak karayoluyle alınırdı[1273].

Marco Polo da Aden'den İskenderiye'ye kadar olan ticaret yolunun niteliklerine değinmektedir; fakat onu gözleriyle görmeden :

[1269] Aboulf., *gös. yer*; İdrisî, I, 35.

[1270] İdrisî, I, 35.

[1271] Bu, Nil üzerinde, "Coptos (Kift)"un üst tarafında bulunan eski "Apollinopolis parva"dır.

[1272] İdrisî, I, 127, 132 vd.

[1273] İdrisî, I, 28, 313, 326 vd.; bu coğrafya bilgininin eserinin Mısır'a ilişkin şeyler için başvurulması gereken en güzel çevirisi şu unvan ile çıkmıştır: Edrisi, *Description de l'Afrique et de l'Espagne, en arabe et en français*, par Dozy et Goeje. Leyde 1866. İskenderiye'ye çıkan suyollarının tanıtılması şu sayfalardadır: 179, 191 vd.

O, büyük bir olasılıkla, Hindistan'da, yahut Basra körfezinde rastladığı tacirlerden işiterek topladığı bilgileri aktarmaktan başka bir şey yapmıyor. Bu nitelemede doğru ile yalan birbirine karışıyor. Aslında, örneğin Hind ürünleri Aden'de, onları oraya kadar getirmiş olan büyük gemilerden tonaj yönünden daha hafif gemilere aktarma edilirdi. Yine, onlar karaya çıkarıldıkları limanda develere yükletilerek Nil'e kadar götürülür ve oradan da Nil üzerindeki kayıklarla İskenderiye'ye kadar inerlerdi. Fakat işte yalan nerede başlıyor : Önce, yazarın aslâ gözleriyle görmediği şeylerden söz açtığını gösteren bir ayrıntılı bilgi vardır; çünkü eski metinde [1274] Şap Denizinden bir ırmak gibi sözaçıyor; ikinci baskısında bu hatâ, orada deniz yahut ırmak söz konusu olmayıp, yalnız gemiler anılarak düzeltilmiştir [1275]. Bundan sonra iki haber gelir ki, yorumlayanlar pek çok güçlükle karşılaşmıştır : Ona göre, Aden ile Mısır'ın batı (doğu olacaktır) sahilindeki ihraç noktası arasındaki deniz seferi süresi yedi gün ve bu noktadan Nil'e kadar kervan ile olan nakliyat için otuz gün gerekiyordu. Halbuki, Aden'den kalkan bir gemi, yedi günde, ancak Musavva'ya ulaşabilir; Sevakin'e kadar, en uygun koşullarda, en azından iki, yahut üç hafta [1276] gereklidir, ve eğer bu seyahatı, eskiden Aidab'ın, yahut daha iyisi Kuseyr'in kurulmuş olduğu noktaya kadar ileri götürmek gerekirse doğal olarak çok zaman ister. İstenilirse Marco Polo'nun amacı Musavva olduğunu kabul edelim; derhal bir güçlük çıkar; çünkü, oradan, Nil'in kesintisiz olarak deniz ulaşımına uygun bulunduğu bir noktasına otuz günde yetişmek mümkün değildir. M. Maltzan bu güçlüğü göz önüne alarak yedi günlük deniz seferinden vazgeçiyor [1277]; fakat otuz günlük yürüyüş için ısrar

[1274] Bu metin, "*Société française de géographie*" tarafından yayımlanmıştır. (*Recueil des voyages et des mémoires*, I, s. 241): İşte bu metindir ki, C. Pauthier'nin elyazmasına ve eski Latince metne esas hizmetini görmüştür (Bu da aynı cemiyet tarafından yayımlanmıştır. s. 474).

[1275] Ed. Pauthier, II, 703; krş. Yule, *M. Polo*, I, CXIX, II, 374.

[1276] Bu, M. Maltzan'ın incelemesinde kabul ettiğidir: *M. Polo's Angaben über Südarabien und Habesch. Ausland*, 1871, 10 juill., s. 650 vd.

[1277] "Ramusio"nun orada Marco Polo'nun metninde bir düzelti yapmak gerektiğini sanmış olduğu açıktır; çünkü, "yedi"yi "yirmi"ye dönüştürüyor. Bundan başka, bu bölümde, bir yığın değiştirmeyi uygun görüyor ki, bunu yapmakla asıl metinden, önemli ölçüde uzaklaşmış oluyor. İşte Marco Polo'nun sürekli olarak kullandığı "Babylone" yahut "Babylonia" (s. 466) yerine daima yazdığı"le Caire" o türdendir.

ediyor; bu rakam, "yaklaşık olarak Sevakin ile, Nil'in yeniden deniz ulaşımına uygun olduğu bir nokta olan Korosko arasındaki kervan yolculuğu süresine eşit olduğu için", eğer güvenilmek gerekirse, aramakta olduğumuz ihraç noktası Sevakin olacaktır. M. Yule aynı biçimdeki bir çözüm yoluna yönelik görünüyor[1278]. Ne yazık ki, M. Maltzan'ın hesabı hakkında, elimizde Ebulfeda'nın, Şehabedin'in, Makrizî'nin ve eski Sanuto'nun ortaklaşa tanıklıklarına dayanan gerçek bir olay vardır; o da şudur ki, kervanların varış ve nehir üzerindeki ulaşımın çıkış noktası Korosko değil, fakat Nil yatağı üzerinde çok daha aşağıda bulunan Kous idi ve burası Sevakin'den o kadar çok bir uzaklıkla ayrılmıştı ki, bunu otuz günde geçmek mümkün değildi. Öte yandan, ihraç limanının yerini kestirmek için, Marco Polo'nun anlattıklarından ve bizzat kendi düşündüklerimizden daha iyi bir şeye sahip bulunmaktayız : Guillaume de Tyr Aidab'ı olumlu ve tam olarak saptıyor, ve biraz yukarda andığımız Arap coğrafyacıları da onun tanıklığını onaylıyorlar. O halde kabul edebiliriz ki, Marco Polo'nun işittiği yol Aidab'dan Kous'a giden yoldan başka bir şey değildi[1279]. Aslında, bu çözüm biçimini kabul etmekle, yedi günlük denizyolculuğundan sonra otuz günlük yürüyüşü gözden çıkarmak gerekiyor; çünkü, Aidab'dan Kous'a kadar olan yolu, evvelce görmüş olduğumuz gibi, Arap yazarları yalnız 17, nihayet 20 gün olarak hesap ediyorlar.

Batıda, hemen her zaman, Hind'in baharatının Akdeniz'e Nil yoluyle geldiği biliniyor idi; fakat, bunları asıl üreten ülkeler hakkında bilinmesi gereken şeyler derin bir karanlık içinde idi; öyle ki, buraya kadar tarihini belirttiğimiz olayların birini kolaylıkla bir efsane tutmuştu. Yeryüzünün bütün değerli ürünleri gibi, baharat da, halkın düş gücünde, doğrudan doğruya cennetten geliyordu. Ona göre, *Tevrat*'ta "Géhon" diye adı geçen cennet nehri ile Nil hep aynı şeydi (Tekvin 2, 13); o düş gücü hiç bir aracı tanımıyordu. Baharat

[1278] *M. Polo*, II, 374. Bununla birlikte o (Yule), Aidab çözüm yolunun mümkün olduğunu kabul ediyor: Bay Peschel'in ilgi çekici bir incelemesindeki görüşü de bu yoldadır: *Die Handelsgeschichte des rothen Meeres* (*Deutsche Vierteljahrsschrift*, 1855 3e livraison), s. 190.

[1279] Makrizi'nin (*Hist. des sultans mamlouks*, II, 1, s. 48) hikâye ettiği bir şeyi hatırlamak gerekir ki, Yemen hükümdarı tarafından Sultan Kılavun'un (1281) sarayına gönderilmiş olan elçiler, ülkelerine dönmek için gemiye binmek üzere Aidab'a gittiler: Bu da bizim düşüncelerimize dayanak olacak bir kanıttır.

ağaçları bizzat Nil'in kenarlarında büyür, meyveleri ağaçlardan nehre dökülür ve nehrin akıntısı onları bilinen yerlere götürür ve Mısırlılar da ağlarıyle onları toplarlar, denilirdi. Joinville, Saint Louis'ye dair olan tarihinde bu geleneğin yayıcısı olmuştur[1280]; o, Mısır'lılarda bulunan bütün iyi şeylerden: Tarçından, ravend, karanfil ve sarısabır ağacından söz açar; fakat o, Nil yoluyle ayaklarına kadar gelen ve toplamaktan başka hiç bir güçlüğü gerektirmeyen bu şeyleri Batılılara o kadar pahalı satmalarını iyi bulmuyor. Efsane özellikle sarısabır ağacını Firdevsî bir kaynağa dayandırıyordu. Eğer onun asıl kaynağı bazen tanınıyordu ise, Hind ile Habeşistan arasında sürekli bir bağlantı ve ulaşımın varlığı hep hayal edildiği için, bu kerestenin çıkarıldığı ağacın Nil'in kaynağının yukarı taraflarında yetiştiği ve kurumuş, yahut rüzgâr ile kopmuş olan dallarının Nil'e düştüğü ve Mısır'lıların da onları toplamaktan başka bir şey yapmadıkları duraksanmadan kabul ediliyordu[1281]. Çok yerleşik olan bu efsane birçok zaman, özellikle hacılar arasında, hattâ bu ürünleri veren ülkeler hakkında ve baharatının Mısır'a varışını gerçekleştiren tacirler dünyasında en doğru bilgilerin ortaya çıkarıldığı bir devirde bile sürüp gelmişti[1282].

Nil yoluyle getirilmiş olan Doğu ürünlerinin en çoğu İskenderiye pazarında toplanıyordu. Guillaume de Tyr diyor ki : Bütün ıtriyat, mücevherat ve Avrupa'da bulunmayan diğer kıymetli eşyalar İskenderiye'ye doğru üşüşür, ki oraya da denizyoluyle, veyahut Nil yoluyle, iki Hind'den, Seba'dan, Arabistan'dan, iki Habeşistan'dan, İran'dan ve bunlara komşu ülkelerden getirilmişlerdir[1283]. Benjamin de Tudèle, ve, 1175'te Mısır'da imparator Frederik Barbaros'un elçisi sıfatıyle bulunmakta olan vicedominus Burkhard gibi sıradan seyyahlar bile, Nil üzerindeki kayıkların İskenderiye'ye indirdiği baharatın çokluğu karşısında hayretler içinde kalmışlardır[1284]. İskende-

[1280] Ed. de Wailly (1874), s. 104.

[1281] Jacq. de Vitry, s. 1100; "Platearius circa instans", in. Serapion, fol. CCXXIV, verso; gene onun, *Gloses sur l'Antidotarium de Nicolaus*, s. CCXIV; Albertus *M. de vegetabilibus*, éd. Meyer et Jessen, s. 344 vd.

[1282] Ludolphe de Suthen, s. 60; Joh. Tucher, ds. *Reyssbuch des heil. Landes*, s. 369; Fel. Fabri, III, 136 vd; Breydenbach, s. 118.

[1283] Guill. de Tyr, XIX, 26.

[1284] Benj. de Tudèl., éd. Asher, I, 157; Arnold. Lubec., in Pertz, SS. XXI, 237.

riye'nin yanında *Dimyat*, yalnız genel ticaret bakımından değil[1285], fakat özellikle Hind ürünlerinin pazarı olmak yönünden[1286] çok iyi bir yer tutuyordu, ve bu durumu Haçlı seferleri devrinin sonuna kadar uzamıştır : İşte ancak o vakit bir değişim olmuştur ki, bundan, daha sonra söz açacağız. Akkâ piskoposu olan Jacques de Vitry'nin, ve, onunla birlikte, *Grandes annales de Cologne*'nin[1287] bu soruna ilişkin sundukları levha, bunların yazarlarında oldukça belirsiz coğrafi bilgi ortaya çıkarmaktadır : Bu yazarlar doğrudan doğruya Hindistan'dan Dimyat'a gelen ve oradan da Suriye, Kıbrıs adası, Ermenistan ve Yunanistan'a hareket eden gemilerden söz açıyorlardı; halbuki Nil üzerinde işleyen kayıklar Hindistan'ın baharatını Dimyat'a getirirler, ve orada, yüksek küpeşteli gemiler onları tekrar alır ve bütün Akdeniz sahillerine götürürlerdi. En sonu, *Reşid* de, XII. yüzyılda, ticarî büyük bir refaha ulaşmış bulunuyordu[1288] ve biz, onun erdiği bu refahın büyük bir kısmını Nil yolu ile getirilen Hind ürünlerinin orada toplaşmasına borçlu olduğundan kuşku duymuyoruz.

Mısır limanlarının, Batının tüccar uluslarına karşı bir etki yaratmaması olanaksızdı. Gerçekte Hind'in baharatı Suriye'de de bulunuyordu; fakat uzun süren ve çok masraflı olan kara ulaşımı ile geliyor ve bu da onları büyük ölçüde pahalılandırıyordu. Onlar, tersine, Nil ağızlarına kadar çok daha az giderle gönderilebiliyordu; öyle ki, hattâ Mısır'da oldukça yüksek olan gümrük resimleri de dahil olduğu halde, bunların oradaki maliyet fiyatı daima pek az bulunuyordu[1289]. Halbuki, Suriye'de bu maddelerin büyük bir bölüğü için gümrük resimleri hemen hiç yok gibi idi. Şunu da ekleyelim ki, Batılıların orada, ora toprağının ürünlerini ve Mısır sana-

[1285] Ticaret yeri olan bütün şehirler gibi Dimyat'ın da funda (fonde)'sı vardı, ki burası bütün ticaret eşyasının biriktirilip satışa çıkarıldığı bir yer idi; "S. Louis"-nin yönetimi altındaki (1249) Haçlı ordusunun şehre yaklaştığı sırada şehri boşaltmak zorunda olan halk bu funda'yı ateşe verdiler: Joinville, éd. de Wailly (1874), s. 90.

[1286] "Merces quippe de mari rubro venientes ab India, ex Perside et Arabia illuc deportantur et nihilominus ex Aegypto:" *Chron. Ursperg.*, ds. Pertz, SS. XXIII, 380.

[1287] Jacq. de Vitry, éd. Bongars, s. 1128; *Annal. Colon. max.*, in Pertz, SS. XVII, 833.

[1288] İdrisî, I, 326.

[1289] Söylendiğine göre 1175'e doğru İskenderiye gümrüğü Mısır Sultanına 8000 marklık halis gümüş gelir getiriyordu: *Arnold Lubec.*, gös. yer, s. 236.

yiinin ürünlerini sağlamak gibi büyük ölçüde yararları vardı ve, ileride göreceğimiz gibi, bu ürünler değersiz şeyler değildi. Öbür yandan ne kadar zengin olursa olsun, onun kesinlikle yoksun bulunduğu bazı ürünleri oraya (Mısır'a) ithal etmek yoluyle elde edilecek pek çok çıkarlar vardı, ve Avrupa bu ürünleri ona bol bol verebilirdi : Onlardan yalnız iki önemlisini : Kereste ile demiri anacağız ki, bunlar Mısır'ın zorunlu olarak dışarıdan getirtmek gereksinimi duyduğu iki maddedir[1290].

Orada, Batının tüccar uluslarını imrendirecek pek çok şey vardı; fakat, Mısır ile barışçıl ilişkiler kurmak ilk bakışta göründüğü kadar kolay değildi. Haçlı hükümetleri devam ettiği sürece, onların komşusu olan Mısır zorunlu olarak onların düşmanı idi. Başlangıçta kuvvetsiz ve hemen hemen Kudüs krallarının saldırılarına karşı savunmadan yoksun bulunan Mısır, yavaş yavaş Müslüman dünyasının birinci derecedeki askerî devletlerinden biri olmuştu, ve birçok defa Filistin'in Frenklerini can çekişecek duruma sokmuştu; fakat, o ne denli büyüyor ve komşuluğu Haçlı hükümetleri için ne denli tehlikeli bir hale geliyorsa, Hıristiyanlık dünyasının onun hakkındaki kin ve düşmanlığı da o ölçüde artıyordu. Onun alçalmasına ve yıkımına çalışmak Batıda görevlerin birincisi gibi sayılmıştı, ve son Haçlı seferlerini yönetenlerin hedefi de bu olmuştu. Batının tüccar ulusları, bu ülke ile ticarî ilişki kurmadan önce, bu hareketleriyle, Hıristiyanlık dünyasının geri kalan kısımları karşısında yanlış bir tutum takınmış olup olmayacaklarını kendi kendilerine sormuşlar mı idi? Mısır'a satın almağa gitmek, yerli tacirlere ve üreticilere para kazandıracağı için, bu ülkenin zenginlik kaynaklarını artırmak değil mi idi? Ve gümrük rüsumu Sultanın hazinesini zenginleştirmeyecek mi idi? Kendilerinden mahrumiyet kuvvetlerinin artması için bir engel olan şeyler Mısırlılara verilmiş olmayacak mı? Mısır ile ticaret yapacak kadar yürekli olan bir tacir hiç kuşkusuz kötü bir Hıristiyan olmakla ün yapacaktı. Öte yandan, bu tacirleri iyi karşılamakla, Sultanlar da kendi uyrukları arasındaki bağnaz ruhların hoşnutsuzluğuna uğramış bulunuyor ve onların sezgilerine karşı çarpışmak zorunda kalıyorlardı. Batı, Mısır'a karşı sefer üzerine sefer hazırladığı zaman bu bağnazlar, Hıristiyan tacirleri barış ve güvenlik içinde alışveriş-

[1290] Haython, *Hist. orient.*, cap. 54; Sanuto *Sec. fidel. cruc.*, s. 25, et *Mémoire*, in Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, II, 120 vd.

lerinde bırakmak zorunda olmuşlar mı idi? Ve tamamıyle bu tacirlerin çıktığı şehirler ve ülkeler, Mısır'a karşı gönderilecek olan Haçlılar için donanmalar ve ordular hazırlarken Sultanlar o tacirlerin şahıslarına karşı misillemede bulunmak isteği duymayacaklar mıydı?

Görülüyor ki, Avrupa ile Mısır arasında bir alışveriş kurmak güç idi : Güçlük her iki yakadan geliyordu. Fakat, bir yandan Batılılarda büyük çıkarlar umudu endişelerin çoğunu susturuyor, ve, öte yandan, Mısır'ın sahipleri, ticaretin ülkelerine ve hazinelerine verebileceği büyük çıkarları göz önüne alarak, kin ve garazlarını yenebiliyorlardı. Filistin'deki Haçlıları ezmeği kendilerinin görevi sayan en savaşçıl Sultanlar bile, aynı bu Haçlıların vatandaşları oldukları halde, kendi katlarında tacir sıfatıyle gelenleri ve özellikle gemilerinin inşası için ağaç, zift ya da katran, her türlü maden, silâh ve bunlara benzeyen diğer maddeler getirenleri iyi karşılıyorlardı. Çabuk ve uygun biçimde yerleştirilmesi için vaadler, özel tarifelerin indirimi[1291] gibi, bu eşyanın ithalini kolaylaştıracak hiç bir aracı ihmal etmiyorlardı. Onları varılması istenilen sonuca ulaştırmış olmalıdır, ki bunda hiç kuşku yoktur; ya da diyebiliriz ki, doğrudan doğruya Haçlılara karşı kullanılacak olan savaş malzemesini Mısır'lılara sağlayacak kadar vicdan acısından yoksun olan Avrupalı tacirler eksik olmuyordu[1292]. Hıristiyanlığın aleyhinde olan bu cinayetler genel bir kızgınlık yaratıyor ve birçok kez kilisenin işe karışması sonucunu doğuruyordu. Genel konsüller ateş püskürdüler : Bundan böyle her kim Müslümanlara (Sarrasins) demir ya da silâh, gemi inşası için kereste ya da inşa edilmiş gemiler satmaya, ya da kaptan veyahut kılavuz sıfatıyle kâfirlerin (Müslümanların) hizmetine girmeye cesaret edecek olursa aforoza uğradığı gibi fazla olarak malı mülkü müsadere olunuyor ve kendisi de kişisel özgürlüğünü kaybediyordu.

[1291] Biraz sonra ayrıntılı olarak söz konusu edilecek olan Piza belgelerine bkz. Amari, *Dipl. arab.*, s. 243, 260, 264, 289.

[1292] 1182 yılında Halifeye gönderdiği bir mektupta Salâhaddin, Venedik'lilerin, Ceneviz'lerin, Piza'lıların Mısır'a değerli ürünlerini ve özellikle silâh ve savaş malzemelerini ithal ettiklerini belirtiyordu; bu ise, İslâmiyet için bir üstünlük ve Hıristiyanlık için bir kusur idi. Amari, *Biblioth. arabo-sicula*, s. 336 vd.; gene onun, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, III, 522 vd. Hıristiyan tacirlerde bütün dinî kaygıyı boğan bu kâr ve kazanç alışkanlığı Müslümanlarda acı bir alaya vesile oluyordu: Bkz. Thadeus Neapolitanus, *Hist. de desolatione civitatis Acconensis*, s. 37 vd., ve Papa "Grégoire X"un buyrultusu: Germain, *Hist. du commerce de Montpellier*, I, 267 vd.

Böyle bir kişiyi yakalayanın onu tutsak olarak tutmasına izin verilmişti[1293]. Kanunlar bu hükümlerin deniz limanlarında şaşmaz biçimde yayımını buyuruyordu. Bazı deniz bölgelerinde yapılmış olan bazı vilâyet konsülleri de aynı surette bu yolda birtakım kanunlar kaleme aldılar[1294]. Papalar, çeşitli buyrultularda, ticaret şehirlerinin halkına resmî ihtarnameler gönderdiler[1295]. Bu şehirlerin hükümet yetkilileri ticaret serbestliğini böylece kötüye kullananlara karşı bu uyarıları tekrar ve cezalarını tebliğ ediyorlardı. Cenova konsülleri (1151) ve Venedik doju Pietro Ziani (1226) bu sorun dolayısıyle hemşehrileri için buyrultular yayınladılar; Aragon Kralı I. Jayme Montpellier ve Barselon halkı için aynı şeyi yaptı[1296]. Piza şehri önce 1286 ve daha sonra 1305 ve 1343 tarihlerindeki kanunnamelerine bu kötüye kullanma konusunda hükümler koydular[1297]. Bütün bu resmî göz dağı bolluğuna rağmen bunların ciddî sayıldığı ve yasal cezaların şiddetle uygulanmış olduğu kuşku götürür. Özellikle Piza şehri bu konuda çok kuşkulu bir rol oynuyordu. Mısır sultanlarıyle onun elçileri arasında yapılmış olan antlaşmalarda, Mısır'a götürülmek üzere Piza gemileri tarafından gemi inşası malzemesi ile silâhın nakli tamamıyle her zaman olagelen bir iş gibi kapalı biçimde anlaşılmaktadır; bundan başka, 1173 antlaşmasında, Pizalılar bu maddelerin

[1293] Bu gözdağı vermeleri, birbirini izleyen onbirinci (1179), onikinci (1215), ve onüçüncü (1245) genel konsillerde aynen tekrar edilmiş buluyoruz: Mansi, *Coll. concil.*, XXII, 230, 1066; XXIII, 631.

[1294] Örneğin 1162 ve 1195'te Montpellier'de yapılmış olan konsilleri analım. Bkz. Mansi, XXI, 1159; XXII, 667; 1251'de Lefkoşe (Nicosie)'de yapılmış olan için de: *a.g.e.*, XXVI, 336.

[1295] "Innocent III" 1198'de Venedik'lilere; *Epist.*, éd. Baluze, I, 306; "Grégoire X" hemen aynı deyimlerle, Cenova ve Montpellier halkına, 1272'de, (Raynald, *Annal. eccles.* a. h. a. n° 13-16; Germain, *Hist. du commerce de Montpellier*, I, 266 ve d.), ve Narbonne halkına (Port, *Essai sur l'hist. du commerce maritime de Narbonne*, s. 128).

[1296] *Lib. jur.* I, 158; Taf. ve Thom. II, 260 vd.; Germain, *Hist. de la commune de Montpellier*, II, 39, not.; Campany, *Memorias*, II, 36 vd. Venedik büyük meclisinin 1254 yılında, özellikle Müslümanlara satılan silâhları amaçlayarak çıkardığı buyrultu için bkz. Thomas, *Die ältesten Verordnungen der Venetianer für auswärtige, Angelegenheiten, Abh. der Münchn. Akad.*, Cl. I, sect. 1, s. 139 vd. kereste için, 1281 yılında, (*Ayni eser*, 141) Venedik hükümet yetkililerinin bir kararı tahta mahfazalar ile uzunlukları altı kademi geçmeyen tahtaları ayrı tutuyor.

[1297] *Statuti Pisani*, éd. Bonaini, I, 412 vd.; III, 426, 578.

alınmasını açıkca taahhüt ediyorlar[1298]. Aslında bunlar için istek büyük olmalıdır; çünkü, demir ve çelik üretimi onların ülkelerin sanayiilerinin başlıca şubelerinden birini oluşturuyordu[1299].

Bu tür eşya bir tarafa konulduktan sonra, diğer bütün eşya için Mısır ile yapılan ticaret bütün ortaçağda meşru sayılmıştır. Yalnız bir defasında, diğerlerinden daha sert olan, papa III. Innocent genel olarak, her kim Müslümanlarla alışveriş ederse ona aforozla göz dağı verdi; fakat Venedik Cumhuriyeti elçileri aracılığıyle ona, bu pazarın kapanmasının kendi refah ve mutluluğuna vereceği zararı iletti, ve, onun hakkında, Papa, hiç olmasa geçici olarak, içinde bulunduğu durumun korunmasına ve savaş malzemesi yasaklamanın sınırlanmasına izin verdi[1300]. Bununla beraber, zaman zaman, bir Haçlı seferi hazırlığı sırasında, kilise, Mısır'a doğru tüccar gemileri gönderilmesinin durdurulmasını özellikle istedi ve tacir uluslar buna tamamıyle uymak zorunda idiler; çünkü, bu yasaklamanın hedefi, Haçlılara yeterince nakliye aracı sağlanması ve Müslümanlara, kendileriyle savaşa başlamak üzere bulunulduğu bir zamanda, Batılılara karşı durmak için kendilerine gerekli ve zorunlu olan eşyayı Batıdan almalarını yasaklamaktı[1301].

Bu durgun zamanlarda, Batı ile Mısır arasında, işlek bir biçimde yapılmakta olan deniz seyrüseferlerini ancak geçici olarak yapıyorlardı. Bu alışveriş için Haçlı seferleri devrinden daha az uygun hiç bir zaman olmamıştır sanılacaktı; böyle olmakla beraber, özellikle bu vesile iledir ki, bu ticaret büyük bir gelişme göstermiştir. Önceden, İskenderiye'yi hemen yalnız Venedik'liler, Amalfi'liler ve Ceneviz'ler ziyaret ederlerdi; bu devirden başlamak üzere ise, bu büyük pazar üzerinde birçok uluslar sürekli olarak görünmüşlerdir. Benjamin de Tudèle orada tacirlerini gördüğü yirmisekiz ülke ya da şehri anmaktadır[1302]; gerçi onun metni çok defa değiştirilmiştir, ve, sayarken,

[1298] Amari, *Dipl. arab.*, s. 243, 260, 289; şuna da bkz: *Doc. sulle relaz. tosc.* s. 7.

[1299] Araplar, Piza'nın çelik kılıçlarını, fakat Hind'inkilerden daha az olarak, tanırlardı; bunlar da onlar kadar keskin olmak üzere aranırdı; fakat, bu berikilere verilen su o kadar iyi değildi; bkz. Gayangos, *Etude sur Al-Makkari*, I, 393 vd.

[1300] 1198 senesinde Papa'nın bir buyrultusunu daha yukarda anmıştık, oraya bkz.

[1301] Örneğin, 1215'teki Latran konsilinin kanunlarına bkz: Mansi, *gös. yer* XXII, 1066.

[1302] Ascher basımı, İbranca metnin II nci, İngilizce çevirisinin 157'nci sayfası; II, s. 218 vd. notlar.

coğrafya sırasını hiç de göz önüne almaz; öyle ki, bazen yazılmış olan ad altında yazarın amacının hangi ülke olduğunu anlamak güçleşir; onun, ülkeleri nasıl bir sırada gösterdiğine işte bir örnek: Venedik[1303], Toskana, Lombardiya, "la Pouille" (Apulia), Amalfi, Sicilia, Raguze (?), İspanya, Rusya (?), Almanya, Saks, Danimarka, Galiçya[1304], Flander, "l'Artois" (?)[1305], Normandiya, "l'Ile de France", "Poitou", "Anjou", "Bourgogne", "Maine", "Provence", "Genes", "Pise", "Gascogne", "Aragon", "Navarre". Anlamlarını belirsiz bulduğum adlardan sonra bir soru işareti koydum ve her şeyden önce şunu söylemeliyim ki, bu listenin doğruluğu bana pek kuşkulu görünmektedir. Akdeniz kıyılarında bulunan şehirler ve ülkelerin Mısır ile ticarî ilişkiler kurmuş olmasına gelince, bu yön, bunlardan bir kısmı için kesin, diğer bir kısmı içinse pek olasıdır; Rus ticaret gemilerinin Istanbul'u geçerek İskenderiye'ye kadar gitmesine gelince, bu, Asher'in düşündüğü kadar inanılmayacak bir şey değildir[1306]. Kuzey Almanya'nın anlaşılması gereken Saxe, İskenderiye'de, az miktarda bulunan Breme veya Cologne gemileriyle temsil edilmiş olabiliyordu; fakat, imtiyazları daha uzağa götürmek benim için olanaksızdır. Flandre'ın bu devirde Mısır'a tüccar gemileri göndermiş olması pek kuşkuludur. Öbür ülkelere, sözgelimi Danimarka, Normandiya, Poitou, la Gascagne, la Navarre ve la Galice'e gelince, bunların Akdeniz ticaretine herhangi bir zaman etkin biçimde katılmış olmaları şaşırtıcı görülecektir : Ama Ile de France, Anjou, Maine, Bourgogne gibi Fransa'nın ortasında bulunan eyaletlere ne demeli? Açıktır ki, İskenderiye gibi karışık bir şehrin taşıdığı büyük önemi çok göze çarpacak bir biçimde göstermek isteğiyle hareket eden Benjamin de Tudèle kendisini pek açık bir abartıya kaptırmıştır : Ona göre, sürekli olarak İskenderiye'ye tüccar göndermekte olan bazı ülkeler için bu konuda kanıt gösterebilmesi güçtür. Onun özrü şudur ki o, seyyah

[1303] Asher basımında "Valentia" var, lâkin Cod. Bodlej. "La Venecia" şayanı tercihtir; Bk. Riant, ds. *Revue des quest. hist.*, Janv. 1878, s. 101, not. 1.

[1304] Sözcüğün biçimi bile gösteriyor ki söz konusu olan İngiltere olamaz.

[1305] İbranca sözcüğün "Artois"dan söz açıldığını gösterdiği sanılır, Flandre'a yakınlığından dolayı bu yön oldukça doğal görünür; bu sözcükte "Hainaut"nun ne gibi değişiklik sonucunda bulunabilmiş olduğunu bulmak daha güçtür.

[1306] Sırf bu nedenledir ki, "M. Asher" metindeki "Rusia" sözcüğünü atarak onun yerine "Rusijjon" yani "Roussillon" sözcüğünü kullanmaktadır: Bu sırf bir sanı ve tahmin olup buna şöyle cevap verilebilir ki "Porphyrogénète" ve "Ibn-Khordadbèh" zamanındanberi Rus gemileri Suriye'ye giderlerdi.

sıfatıyle, şehirde görünen bir yığın Batı tacirlerinin renk renk manzarası karşısında şaşırıp kalmış olabilirdi; sözgelimi hicretin 612 yılında (Milâdın 1215-1216 yılı) oraya gelen tüccarın miktarı 3000'-den aşağı olmamıştır[1307]. Dimyat limanı da, Nil üzerindeki kayıklar ile oraya kadar getirilmiş olan malı aramak için gelen Pouille, Venedik, Yunanistan, Ermenistan, Suriye ve Kıbrıs gemilerinin sık sık uğradığı bir yer idi[1308].

Şimdi tüccar uluslardan her birini ayrı ayrı ele alacağız ve onların Mısır ile olan ilişkileri hakkında tarihin bize haber verdiği şeyleri araştıracağız : Bunun için de, Salâhaddin'in devrinden önceki devre, yani Mısır tahtı henüz *Fatımiler*'in işgali altında bulunduğu zamana kadar uzanmamız gerekecektir. Mısır'la pek eski bir devirdenberi ilişki kurmuş olan Amalfi, Venedik ve Cenova gibi bazı şehirler için o, gerek son Fatımî'lerden ve gerek onlardan önce geçenlerden bize kadar gelmiş olup, içerisinde bu şehirler halkının lehine olarak birtakım ticarî çıkarlara izin verilmiş olduğu sözkonusu edilen hiç bir belgeyi değerlendirmeden cesaretle kabul edebiliriz ki, onlar bu ilişkileri Haçlı seferleri devri sırasında sürdürdüler. Arapların eski eserlerine ilişkin belgelerin çoğu zorunlu olarak kaybolmuştur ve bunun nasıl olduğu öğrenilmek istenirse, işte yararlı bir örnek: *Cenova* antlaşma yazarlığı hazine evrakında, 1155 ve 1164 yılları arasındaki devre ilişkin bir yığın özel antlaşmalar (ikili) vardır. Bu arada Arap harfleriyle yazılmış birkaç yaprak bulunuyor : Bunlar, Fatımî sultanları devrinde, mühürdarlık yazısı ile yazılmış olan Arapça bir beratın parçaları olup bunları o zaman kullanmakta olan noter Giovanni Scriba'nın yazıhanesinden çıkmışlardır; Arapça metnin satırları arasına, yazısının tarzı X'uncu yüzyılın başlangıçlarına ait olduğu sanılan, latince çevirisi sıkıştırılmıştır. Metnin ve çevirinin gizli kalmış olan bazı satırları şu sanıyı uyandırıyor ki, tümüyle bu parça gerek bir mektup ve gerek herhangi bir Batı şehrine (niçin özellikle Cenova şehri olmayacaktı?) yazılmış bir antlaşmanın taslağı olup, bununla Mısır sultanlarından biri, hükümetinin her tarafında adı

[1307] Makrizi'nin Mısır'ı anlatmasına göre: Amari, *Dipl. arab.*, s. IV,

[1308] XIII'üncü yüzyılın başlangıcında Ascolin tarafından yapılan seyahat hakkında onun yayınlanmamış seyahatnamesine bkz. Webb, in *l'Archéologie*, Londra, XXI, 401; Jacq. de Vitry, *gös. yer.*; *Annal. Colon. max, gös. yer* "La devision de la terre d'oultremer" unvanlı eserde Venedik, Antakya ve öbür ülkelerin gemileri anılmıştır; bkz. Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, s. 33, not.

geçen şehrin halkı hakkında korumasını gerçekleştireceğini vaadediyordu[1309]. Söz konusu olan parçanın, içerisinde saklandığı tüm paket, uzak ticarî girişimler için Ceneviz'ler arasında doğmuş olan derneklerin kuruluşu hakkındaki sözleşmelerden[1310] oluşmaktadır : Orada, bu dokuz yıl içinde (Bir raslantı olarak, öbür yıllara ilişkin buna benzer sözleşme metinlerinden hiç birisi kalmamıştır) Mısır'ın, Ceneviz ticaret gemileri tarafından sıkça ziyaret edilen ülke olduğunun ve belki de öbür her ülkeden daha çok ziyaret edilen bir yer olduğunun kanıtı bulunmaktadır. Orada, ortaklar tarafından girişilecek olan seyahatin hedefi olmak üzere gösterilen İskenderiye'nin adı altmış altı defa anılmaktadır : Şu halde, Akdeniz'in öbür hiç bir limanı İskenderiye limanı kadar Venedik gemicilerinin hedefi olmamıştı[1311]. Söz konusu olan parçalardan bazıları düzenlenen işin konusunu belirleyip ayırıyor, ve böylece bize, üzerlerine sarraflara özgü işlemler yapılan maddeler hakkında bilgi veriyorlar. Orada biberi, bakkam (kırmızı boya) ağacını, hindistancevizini, tarçını, karanfili, şapı[1312] vb. görüyoruz. Buraya kadar incelediğimiz parçalardan yirmi yıl kadar daha eski olup, Viyana kütüphanesinin yazma mektupların bir koleksiyonu içinde (cod. 2507) saklanmış olan iki ticaret mektubunu daha analım[1313]. Koleksiyonun, kendilerine bir tarih gösterilebilen bütün parçaları gibi, onlar da 1132 yılına aittirler; eğer onlar da, bütün öbürleri gibi, sırf bir yazma (kompozisyon) öğretmeninin hayal dünyasından çıkmış bir şey değilse, bize, birbiriyle ortak olmuş iki Cenova'lının konuşmasına bir örnek oluyor ki, bunlardan biri İskenderiye'deki işlerini başarıyla yürütüyor ve Adalar Denizinden geçerek Istanbul'a gitmek için hazırlanıyor, ve öbürü: Gugl. Embriaco'nun oğlu orada birinciye buluşma yeri veriyordu. Orada, XII'nci yüzyılın birinci yarısında Cenova ile Mısır arasında ticaret ilişkilerinin varlığına yeni bir kanıt daha buluyoruz. Hattâ, şu ileri sürülebilir ki, bu mektuplar konuşma örneğinden başka bir şey olmasalar bile, üzerinde durduğumuz bakış açısından değerleri

[1309] Amari, *Dipl. arab.*, s. III, IV; *Atti della Società Ligure*, V, 633 vd.

[1310] Bunlar şu eserde yayımlanmıştır: *Monum. hist. patr. Chartae*, II, 287 vd.

[1311] Kuzey Afrika'daki "Beca = Bougie" limanı ancak otuz defa anılmaktadır; diğer bütün deniz limanları bunun berisinde kalıyorlar.

[1312] *Mon. hist. patr., gös. yer*, s. 344, 346, 514, 516, 520, 647, 767.

[1313] Wattenbach, *Iter austriacum*, in *Archiv. für Kunde österr. Geschichtsquellen*, XIV, 79 vd.

pek hafif olarak azalmış olurdu; çünkü, bu tür yazıların yazarları konularını gerçek yaşamdan almayı ilke saymışlardı. Bundan başka, özel çıkarlara ilişkin bu belgelerden başka birçok kanıtlar da vardır, ve vekayinamelerde, Cenova ile İskenderiye arasındaki ticaret etkinliğine ilişkin pek çok parçalar vardır[1314].

Aynı Cenevizler gibi, *Venedik'liler* de, hiç kuşkusuz, hattâ ticaretlerinin sürekli gelişimine yarayacak yolda, Mısır'a olan seyahatlarını yıldan yıla daha da çoğalttılar[1315]. *Ama'lfi*'nin Mısır ile olan ilişkileri derece derece ağırlaşmaya uğrayan ve nihayet büsbütün kesilen tek şehir olduğunu kabul etmeliyiz: Onun ticareti, talihsiz siyasetlerinin belâsına uğruyordu.

Mısır ile olan ilişkileri en eski zamandanberi bilinen bu ulusların yanında, adları bu ülkenin ticaret tarihinde ancak Haçlı seferleri devrinde meydana çıkan diğer birtakım ülkeler de vardır, fakat bu, onların başlangıçlarını bulmak için, belki de elimizde bulunan belgelerin buna uygun olmayacakları kadar çok yükseğe çıkmak gerekmesine engel değildir. *Sicilya*'ya ilişkin bölüm için 1137 tarihli II. Roger'nin bir beratı, onun bu devirdeki durumu hakkında bize bir özet vermektedir. Kendisi ve hanedanı hakkındaki bağlılığının bir ödülü olmak üzere, Salerno şehrine verdiği bu beratta Roger, öbür şeyler yanında, bu şehir tacirlerinin İskenderiye'de, o zamana kadar, Sicilyalılar için saptanmış olan fiyatlara göre ödemekte oldukları vergilerde indirimi sağlamaya çalışacağını vaadediyordu[1316]. İşte böylece, 1137'den itibaren, Sicilyalılar Mısır'da bir tarife indirimine ermiş bulunuyorlardı, ve, eğer Roger sözünü tutmuş ise, sonuçta Salerno halkı da aynı izinlere katılmışlardır. Vakanüvise göre, birkaç yıl sonra, aynı kral Mısır hükümdarı ile bir antlaşma yapıyor ve Salerno halkı da aynı izinlere katılmışlardır. Vakanüvise göre, birkaç

[1314] Bkz. Marang. *Annal. Pis.*, s. 245, 253, 266; *Annal. Jan.*, s. 22. 89. 1131 senesinde, İskenderiye'den dönen bir Ceneviz gemisi Kalabra sahilinde karaya oturdu: Trinchera, *Syllab. graec. membran.*, Neap. 1865, S. 146. En sonu, Cenova başpiskoposları gemiler üzerine konulmuş aşar vergisini onların İskenderiye'den dönüşlerinde erkence topladılar: *Atti della Soc. lig.*, II, 2. s. 9, 365.

[1315] Bu seyahatler düzenli vakitlerde birbirini izliyordu. 1158 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen özel bir sözleşmede saptanmış olan vade "mudua navium venerit in Venecia de Constantinopoli aut de Alexandria:" sözüyle belirtilen zamanda gösterilmiştir: *Archiv. Venet.*, VII (1874), s. 366; bkz. VIII (1874), s. 134.

[1316] Ughelli, *Italia sacra*, VII, 399.

yıl sonra, aynı kral Mısır hükümdarı ile bir antlaşma yapıyor ve bundan kendisine onur ve çıkar sağlıyordu[1317]. Bu sözlerden, onun, ülkesinin ticareti lehinde birtakım yeni indirimler elde etmiş olduğu sonucunu çıkararak kendimizi aldatmağa kalkmıyoruz. Aslında, sonraları, Sicilya gemileri Mısır sahillerine indiler, bazı şehirleri yağma ettiler[1318], hattâ birkaç gün içinde İskenderiye önüne abluka koydular[1319]; fakat bu, geçici bir buluttan başka bir şey olmadı. Sicilya ile Mısır arasındaki ticaret, barışçıl havasını yeniden kazandı, ki Benjamin de Tudèle bize bu konuda tanıklık etmektedir, ve bu durum Normand hanedanının yok olup gitmesinden sonra da çok zaman devam etmiştir.

Piza, her ne kadar daha erken değilse de, XII'nci yüzyılın birinci yarısında Mısır ile ilişki kurdu[1320]. 1154'te, Ranieri Bottacci adında bir Piza elçisi, Mısır'daki Fatımî Halifesi Ebülmansur İsmailüzzafir ve veziri Zirî kabilesinden Abbas taraflarından Mısır sarayında kabul olundu: O, Başpiskopos Villanus'ün ve Piza konsoloslarının mektuplarını taşıyordu; ve o, bu sarayda görülenlerin birincisi değildi; çünkü,

[1317] Romuald. Salern., ds. Pertz, SS. XIX, 424.

[1318] Hicretin 548 (1153-1154) ve 550 (1155) seneleri esnasında, Arap yazarlarının özetlemelerine bkz. Amari, *Diplomi arabi*, s. 458, ve Wüstenfeld, *Gesch. der Fatimiden Chalifen*, 3'üncü bölüm, *Abh. der Gött. Ges. der Wiss.* XXII (1881), s. 92 vd., 98.

[1319] 1174'te; bkz. Guill. de Tyr, XXI, 3; *Annal. Pis.*, ds. Pertz, SS. XIX, 266; *Annal. Cassin.*, *Ayni eser*, s. 312; Michaud-Reinaud, *Biblioth. des crois.*, IV, 172 vd.

[1320] Piza ile Mısır arasındaki ilişkilere değgin belgeler bana ilk defa 1862'de verilmiştir: Bu ilişkiler ondan önce, ancak, Floransa'daki Riccardi kitaplığındaki el yazmasına göre *Deliciae eruditorum*'ün beşinci cildine sıkıştırılmış olan "*Bonincontrii Hist. sic.*"in 194-232 sayfasındaki dipnotlarında Lami tarafından yayımlanmış olan temsili ile tanılıyordu; metin yanlıştır ve evrak ve yazışmalar karmakarışık bir halde bulunmaktadır. Bununla beraber, ben orada Halife Elzafiri Biemrullah ve Elfaiz Binasrullah'ın ve vezirleri Abbas ve Aboul-Garat-Talaia'nın adlarını çözmeyi başardım: Bu keşif, evraktan bazılarının Fatımîler zamanına ait olduğunu ispat etmeme yardım etti. İslâmiyet tarihine ait bilgilerde çok derinleşmiş bir bilgin olan Heidelberg'li Profesör Weil ötede beride tesadüf olunan Arapça deyimleri benim için Almancaya çevirmek lütfunda bulundular. Ayni devirde, İtalyan müsteşriki Michele Amari ayni belgeleri inceliyordu: O, gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş olarak ve orada belgeleri tarih sırasiyle tasnif ederek ve yorum ve dipnotlarla birlikte ve şu adla bir metin yayımladı: *I diplomi arabi del R. Archivio Fiorentino* (Firenze 1863): Bu eser *Documenti degli archivj toscani*'nin bir bölümünü oluşturur: O vakitten beri Lami'nin temsili o kadar eskimiştir ki, o eserin sayfalarını tanık göstermeler yanına eklemek gereksiz görülmüştür.

onun gelişi sarayda bir çeşit hayret yaratmıştı; çünkü o, seleflerinin yaptıklarının tersine, bir savaş gemisi ile getirilmişti; halbuki, diğerleri hep sadece tüccar gemileri ile gelmişlerdi. Onun görevlendiriliş nedeni, her iki ulus arasında eskidenberi var olan ilişkilerin uğradığı bazı güçlüğü ortadan kaldırmaktı. Önceki yıl, halifenin uyruğundan bazılarıyle aynı gemiye binmiş olan bazı Piza tacirleri erkekleri öldürmüşler, kadın ve çocuklarını tutsak etmişler, mallarına da el koymuşlardı: Halife de, Mısır'da yerleşmiş ya da oradan geçmekte bulunmuş olan Piza tacirlerine aynı şeyi yapmıştı; ticaret kesildi, ve Mısır hükümeti onun eski durumuna dönüşmesine izin vermeden önce suçluların cezalandırılmasını istiyordu. Piza elçisi önce yüksekten almak istedi; fakat sonra baş eğmeye ve istenilen tarziyeyi yeminle pekiştirmek zorunda kaldı[1321]; buna karşılık Mısır hükümeti yalnız, buna benzer saldırılar olursa, Piza tacirlerine aynı işlemi yapmayacağını ve gereken tazminat ve onarımı yapacak vakti bulabilmek için Piza hükümetine bir yıl süre tanımaya söz verdi. Fazla olarak, Bottacci Suriye Frenkleri, veyahut başkaları tarafından Mısır'a karşı bir sefer yapıldığında onlara ülkesinin asla yardım etmeyeceğini vaadetmek zorunda da kaldı. Mısır hükümeti, bir savaş ya da bir korsan gemisi üzerinde raslayacağı her Pizalı'ya düşman işlemi yapmak hakkını korumak ve yalnız barışçıl amaçlarla seyahat eden tacirleri, ya da hacıları gözeteceğini açıkladı; bu koşul gereğince Piza tacirleri İskenderiye'deki ticaret yerlerini hemen yeniden tasarrufları altına alabilirler ya da Kahire'de onların sahip olması için verilmiş bir ikinci ticaret yerinden yararlanmaya girişebilirlerdi: Verilecek olan resimleri ödedikten sonra, arazinin her bir noktası üzerinde mallarını satmakta ya da mallarını koyacak bir yer bulmadıklarında onları tekrar kaldırıp götürmekte özgür olacaklardı. Bunların dışında tutulan yalnız demir, kereste ve zift idi ki, bunların ihracı yasak idi; fakat onları, daima pazar fiatından satın almak buyruğunu almış olan Mısır memurlarına teslim etmekten başka onlar için yapacak bir şey yoktu. Bu sözleşmenin yapılmasından sonra, Bottacci, ülkesinin ticaretine ilişkin bazı imtiyazları görüşmek üzere,

[1321] M. Langer (*Adı geç. eser*, s. 52 vd.)'in sanısına göre, Piza hükümeti, hiç olmazsa, başlıca suçlu hakkında sözünü tutmuştur; bu, Trapilicinus (Trepedicinus) adında bir gemi reisi idi: Bu şehirden sürülmüştür: Bkz. *Stat. Pis. ined.*, éd. Bonaini, s. 3, 24; *Annal. Pis.*, 253; *Annal. Jan.*, 64, 65, 86, 87, 89. Tarih diğer suçluların başına ne geldiğini söylemiyor.

Suriye'ye de bir seyahat yaptı[1322] ve oradan Piza'ya döndü. Barışın geri geldiğinin bir kanıtı olmak üzere o, isteği üzerine kendisine verilmiş olan bir şişe halis peleseng'i* ve serbest bırakılmalarını sağladığı yirmi beş vatandaşını da birlikte götürüyordu. Elimizde, Mısır'ın en yüksek memurlarından biri ve pek büyük olasılıkla İskenderiye valisi tarafından yazılmış bir mektup vardır ki, bu, özellikle elçiye teslim edilmiş değilse bile, hiç olmazsa onun dönüşünü pek yakından izlemiştir. Bu mektubun yazarı orada, sözleşmenin esas noktalarını aynen alıyor; sonra, Piza'lıların Mısır'da her zaman gördükleri iyi işlemleri onların hukuk, gelenek ve göreneklerine karşı gösterilen saygıyı, ticaretleri için birbirinin ardından yapılmış olan rüsum indirimini, çok ileriye götürülmüş olan imtiyazları ve izinleri yansıtıyor ki, mektubun yazıldığı sırada Rumlar ve özellikle Müslümanlar bile Piza'lılardan fazla rüsum ödüyorlardı; mektubun yazarı, Piza'lıları Mısır ile barışçı ve dostça geçinmelerinin ve yeniden verimli bir ticarete başlamalarının sağlayacağı çıkarlar üzerinde duruyor[1323]. Aynı devre ilişkin olması varsayılan diğer bir parçayı analım: Bu parçada Piza'lıları ticaret yerlerinin onarımı ve genellikle bütün

[1322] Butata (?) adında bir eyalet kardinalinin isteği üzerine Antakya Prensi "Renaud", 10 Mayıs 1154'te, Piza'lılara bir imtiyaz verdi (*Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 6). Aynı biçimde Antakya'da verilmiş olup kendinden öncekine bağlı olan sonraki bir beratta (*Ayni eser*, s. 80) elçinin adı şu şekilde daha iyi tanınmaktadır: Buctaccius: Bu hiç kuşkusuz bizim Bottacci'dir. M. Langer (*a.g.e.*, s. 53, not. 4) bu varsayımı kabul ve doğrulayacak başka bir kanıt daha gösteriyor.

* İlâç olarak kullanılan bir kaç çeşit yağ.

[1323] Bu iki belge (mektup ve antlaşma metni) birbirini tamamlar: Bunlar şu eserde bulunur: Amari, *Dipl. arab.*, s. 241-249. Mektubun tarihi 17 Şubat 1154'-tür; bununla beraber bu rakamın tamamıyle doğru olmaması mümkündür; çünkü, aslında Zilka'de Arap ayı gösterilmiş olup bunun son günü ise 16 Şubata raslar; bununla beraber, bunu tanıtlamak büyük önem taşır, çünkü, tarih zorunlu olarak sözleşmenin tarihini tayin eder. Fakat, oraya, başka yollardan varılabilir: Önce, Abbas vezaret makamına 1153 yılı Nisan ayından önce erişmedi ve Halife Elzafir 1154 yılı 16 Nisanında öldürüldü; ve Bottacci hem vezir ve hem de halifeye başvurdu: İkincisi, sonradan azizler sırasına geçirilmiş olan Pizalı "Ranieri Sciacca", Bottacci'-yi Piza'ya götürmekte olan geminin üzerinde, Arzı mukaddese yaptığı bir seyahattan, döndü; şimdi, Ranieri'nin yaşam öyküsünü yazan Benincasa tarafından verilmiş olan tarihlere göre bu hacı 1153 ya da 1154 yılına konulması gerekir (*Acta SS. Boll.*, Jun. III, s. 421 vd. özellikle bkz. s. 439, 454).

konularda onları koruması ve kendilerine yardımda bulunması için, birkaç satır içinde, İskenderiye kadısına emir verilmiştir[1324].

Ranieri Bottacci'nin gidişinden az zaman sonra, Vezir Abbas, efendisi Halife Ezzafiri öldürterek yerine, Ezzafiri'nin oğlu henüz beş yaşındaki Ebülkasım İsa Elfaiz Binasrullah'ı getiriyor: Böylece işlerin dilediğince yürütülmesinde, eskiden olduğundan daha özgür olmak istiyordu; fakat bu zorbalığından uzun süre yararlanamadı: Mart'ın 30'uncu günü "Aboul-Garat-Talai-ibn-Rouzzik" adında bir Ermeni tarafından devrildi. Yeni vezir, Halife Elfaiz adı altında 1160'a kadar hüküm sürdü; Piza hükümeti ona elçiler gönderdi ve onun selefine yaptığı gibi, onun da sevgisini ve ilgisini kazanmağa çalıştı. Elçiler çok iyi karşılandılar, ve, ülkelerine döndüklerinde din işlerinde kullanılmak için kendilerine armağan edilmiş olan, en hâlis pelesengi de beraber götürdükleri gibi, kendi onurlarına özgür bırakılmış olan tutsakları da ülkelerine geri gönderiyorlardı: Bundan başka, vezir onlara, hükümetlerine verilmek üzere, birtakım mektuplar da teslim etmişti ki, onlar da Frenklerin kendisine yapmakta oldukları savaşın onun Piza tacirleri hakkındaki tutumundan hiç bir şey değiştirmiyeceğini ve onları korumakta ve kendilerine dostça işlemlerini sürdüreceğini sağlıyordu[1325].

Öyle sanılıyor ki, Piza ile Mısır arasındaki içten ilişkiler Kudüs krallığı tarafından kötü bir gözle görülmüştü[1326]. 1156'da, bir sıra yanlış anlamalara ve belki de açıktan açığa düşmanca işlemlere bir son vermek için olduğu açıkça görülen bir antlaşma Piza ile IV.

[1324] Amari bu belgeyi, tarihi hakkında hiç bir varsayım ileri sürmeksizin 290'ıncı sayfada tasnif eder.

[1325] Bu mektupların tarihi 20 Mart 1155 ve Şubat 1156'dır (Amari, s. 250-254): Bunların yazarı bütün uzunluğu ile adını: "Aboul-Garat-Talai" ve resmen iktidara geçtiği zaman aldığı lâkabı Elmeliküssalih'i haber veriyor (4 Haziran 1154). Bundan başka, o, birinci mektubunda efendisinin adını haber veriyor: Halife El-Faiz; ve vezir Abes (yani Abbas) ile oğlu Nasr'ı devirdiğini hatırlatıyor. Bu konu için bkz: Aboulféda, *gös. yer*, *Hist. patr. Alex.*, s. 520; Guil. de Tyr, XVIII, 9; Michaud-Reinaud, *Bibl. des crois.*, IV, 102, 104, ve bilhassa Amari, s. 456; Wüstenfeld, *Fatimiden*, 3'üncü part, *a.g.e.*, s. 96.

[1326] Hattâ bu devirde, Piza'da Mısır gemileri görülüyordu; bu olay İzlanda'daki Tingheyrar'ın papazı olup, Roma'ya ve Kudüs'e yaptığı bir haç sırasında Piza'yı ziyaret etmiş olan Nicolas tarafından haber veriliyor: Bkz. Werlauff *Symbolae ad. geogr. medii aevi*, s. 21.

Boudouin'in arasına girdi[1327]; fakat kral, barışı bozacak bir işlem gibi, Piza hükümeti tarafından şikâyeti gerektiren bir hareket sayılmaksızın, Mısır'a giden gemiler üzerinde bulunan demiri, gemi inşasına yarayan keresteleri ve zifti müsadere etmek hakkını korudu. Bununla birlikte, bir an geldi ki, Mısır'da Piza'yı ilgilendirecek nitelikteki olaylar, bu hükümetle Kudüs krallığı arasında sıkı bir yaklaşmaya vesile oldu. Bunu birkaç sözcükle açıklamak gerekir. Fatımiye imparatorluğu büyük adımlarla yıkılışa yöneliyordu; çoktan beri halifeler vezirleri tarafından tüm anlamıyle yetkisiz bir hale getirilmişlerdi; fakat, bu vezirlerden hiç biri iktidarda kalmağı başaramıyordu. Bunlardan biri: Şaver, devrileceğini anlayınca, Suriye ve Elcezire'deki Müslüman hükümdarlarının en kuvvetlisi olan Nureddin'den yardım istedi. Aslında Şaver, Nureddin'in kaymakamı Şirkûh'ün komutasında bulunan asker sayesinde rakiplerini ezmeyi başardı, fakat, bir kere yerini güçlendirdikten sonra, vaadlerini tutacağı yerde, Şirkûh'tan kurtulmağa çalıştı ve bu amaca ulaşmak için *Kudüs kralı Amaury* ile anlaşmaktan daha iyi bir çare bulamadı. Amaury'nin, Mısır'ın Suriye askerleri tarafından olanaklar ölçüsünde çabukça boşaltılmasında büyük çıkarları vardı; çünkü, Nureddin egemenliğini bu ülkeye de yayarsa, Kudüs krallığı aynı zamanda her yandan kuşatılmış ve tehdit edilmiş olacaktı. Bundan dolayı o, Şaver'in çağrısına cevap verdi, ve, 1165'te, Şirkûh'a karşı savaşa girdi, ve, Bilbeis'te onu, fakat başarısız olarak, kuşatım altına aldı. 1167'de, Nureddin, tasarılarını açıktan açığa ortaya koymak suretiyle, gene Şirkûh'ün komutası altında, Mısır'a yeni bir ordu gönderdi; öbür yandan, Amaury de bir defa daha silâha sarıldı, ve bu sırada, deniz kuvvetlerinden dolayı özellikle anlaşmalarını aramakta olduğu Piza'lıların yardımını sağladı. Savaş devam ederken Şirkûh İskenderiye'yi zaptetti, ve onun korunmasını yeğeni Salahaddin'e verdi. Amaury, Piza donanmasıyle birlikte harekete geçerek, gitti ve İskenderiye'yi kuşattı; fakat şehir barış yapılmasına kadar direndi; antlaşmanın ilk koşullarından biri Salâhaddin'in uzaklaştırılması oldu[1328]. Pizalılar bu ünlü ticaret yerinin Amaury'nin elinde kalmasını istediler; çünkü, Fatımî halifelerinin ve vezirlerinin bütün iyiliklerine ve

[1327] *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 6 vd.

[1328] Guill. de Tyr, XIX, 5, 7, 12-31; *Hist. Regni hieros.*, in Pertz, SS. XVIII, 50 vd. Marang., *Ann. Pis.*, *a.g.e.*, XIX, 257; Amari, *Dipl. arabi*, s. li.; Weil, *Gesch. d. Chalif.*, IV, 320 vd.; Wilken, *Gesch. d. Kreuzz.*, III, 2, s. 82 vd.

iyilikseverliklerine rağmen, oradaki durumlarının bir Frenk egemenliği altında çok daha iyi olacağını saklayamıyorlardı; fakat antlaşma İskenderiye'yi Fatımî halifelerine geri verdi. Yeğledikleri şeyi elde etmeyi başaramayan Piza'lılar bu yöntemle sıkı sıkıya yardım etmişlerdi; halife bunu hiç unutmadı ve onlara karşı olan minnet borcunu, Kahire'deki Piza tacirlerinin lehine olarak resimleri önemli olçüde indirerek gösterdi[1329]. Öbür yandan, Amaury de, müttefiklerinin hizmetlerini ödüllendirmek için onlara Akkâ'da imtiyazlar veriyordu[1330]. Çok olasıdır ki, bu yeni imtiyazların verilmesiyle, Amaury'nin 1168 Ocak'ında elçisi olan Sinibaldus, Piza'lılardan, onların içindeki karışıklıklarına rağmen, yardımlarında devam etmelerini sağlamıştır[1331]. Ekim ayında, Mısır'ı yeniden zaptetmek amacıyla kral Piza'dan takviye askeri ve gemileri aldı. Anî saldırılarla Bilbeis (4 Kasım) ve Tennis zengin şehirleri alındı ve bunlar yağma edildi; fakat, Suriye yönünden tehdit edilmiş olan Kudüs krallığının yardımına koşmak için Kahire'nin kuşatımını kaldırmak gerekti[1332]. 1169'da, Amaury'nin yeni bir akını oldu ki, bunun da diğerleri gibi, Piza'lıların yardımlarıyle olmuş olduğu pek düşünülebilir; fakat, bu girişim Dimyat suru önünde çok alçaltıcı bir başarısızlığa uğradı[1333]. Kral inanılmaz bir şiddetle hep saldırıda direniyordu: O, hayal dünyasında kendisini daha şimdiden Mısır'ın egemeni görüyor ve ardından arkadaşlarına[1334] şehirler, ülkeler ile yaptığı fetihlerden edindiği gelirleri dağıtıyordu; Piza'lılara bol bol vaadlerde bulunuyordu: Bunlar, önce, Piza konsolosunun adaleti yerine getirme yetkisiyle birlikte eski ve yeni Kahire'nin mahalleleri, kilise, hamam, vb. sonra, İskenderiye'de, Dimyat'ta ve Tennis'te vergilerden bağışıklık, ve, şimdilik, eski ve yeni Kahire'nin gelirleri üzerinden alınmak üzere

[1329] Marang., *gös. yer.*

[1330] *Doc. sulle relaz.*, s. 14: "pro bono servitio, quod in obsidione Alexandriae Pisani mihi exhibuerunt."

[1331] Marang, *gös. yer.*

[1332] Guill. de Tyr, XX, 5-11; Marang., s. 258; Wüstenfeld, *Fatimiden, a.g.e.*, s. 112 vd.

[1333] Wilken, *Gesch. d. Kreuzz.*, III, 2, s. 128 vd. Wüstenfeld, *a.g.e.*, s. 121 vd.

[1334] Örneğin, S. Jean şövalyelerine: Paoli, *Cod. dipl.*, I, 48-50; Hayfa halkına: Strehlke, *Tab. ord. teuton.*, s. 6 vd. Bu olay Mısır'da bilinmekteydi; "Abou-Tai" nın sözleri bu konuda bir kanıt sayılır; bkz.: Michaud-Reinaud, *Bibl. des crois.*, IV, 128.

yılda 1000 besant nakdî yardım[1335]. Güzel hülyalarından en sonu; hiç biri de gerçekleşmedi.

Mısır'da girişilmiş olan çatışmaların sonucu Fatımîye hanedanının devrilmesi oldu; fakat, Amaury bundan aslâ yararlanmadı, ve veraset, önce Nureddin'in kaymakamı, sonra Fatımîlerin sonuncusunun en güçlü veziri olan şu ünlü Şirkûh'un yeğeni ve halefi olup, amcasının ölümünden sonra (14 Eylül 1171), tahta geçmeyi başaran Salâhaddin'e (ya da, adının eski söylenişini kullanarak, Saladin'e) düştü. Salâhaddin'in saltanatı hakkında daha iyi bilgimiz vardır; öbür uluslar hakkındaki bildiklerimiz çok daha azdır. 1173'te, Aldebrandus (Ildebrando) adında bir Piza elçisi, ticarete ilişkin çeşitli izinleri almak için, onun sarayına gitti; Sultan, onların son savaş sırasındaki tutumlarını unutarak, yeni bir antlaşmaya olanak sağladı[1336]. Bu sözleşme, İskenderiye'de yerleşmiş olan Pizalıların yeniden bir ticaret yeri, bir hamam ve bir kilise kurmalarını ve bunun gibi ibadet özgürlüklerini sağlamaya ve onların kendi tartı ve ölçülerini kullanmalarına izin veriyordu; o, Batı mallarını, ve özellikle, demir, kereste ve ziftin Mısır'a ithali konusunda bir istek uyandırıyordu: O, Pizalıları, yanlarında getirdikleri altın ve gümüşten dolayı her türlü resimden ayrı tutuyor, fakat, gittikleri zaman, yanlarında kalan parayı gümrüğe bildirmelerini zorunlu kılıyordu. Sonra, Salâhaddin, Pizalıları âdet olduğu üzere, kurbanı oldukları, çeşitli yolsuzluklara son verdi, ki bunlar da gümrükte konulandan çok vergi alınması, mallarını rayiçten aşağı fiyatla hükümete satmak zorunda bırakılmaları gidişlerini zorla engellemek gibi şeylerdi.

Aldebrandus'tan sonra, 1176'dan 1180'e kadar diğer üç Piza elçisi birbirini izledi. Bu sefaretlerin amacı kısmen savaş tutsaklarının kurtarılması, fakat, özellikle, İskenderiye kolonisinin çıkarlarına ve ticaretin güvenliğine yararlı çareler bulmaktı. Bu dileklere gerek özellikle Salâhaddin tarafından, ve gerek, onun gıyabında, kardeşi Elmelikülâdil tarafından verilen ve elçiler tarafından anlatılan ve hep uygun olan, cevaplar elimizdedir. Ne yazıkki bu cevaplar, hep

[1335] *Doc. Sulle relaz. tosc.*, s. 15; tarih 15 Eylül 1169.

[1336] Amari, s. 257 vd.

çok genel sözlerle verilmiştir; öyleki, bize bu devrin ticareti bakımından yeni hiç bir şey öğretmiyorlar[1337].

Aynı Piza gibi, Cenova ve Venedik de, Salâhaddin'in sultanlığı döneminde, Mısır'la olan ticaretlerine devam, ve elçilerinin aracılığı ile, bu hükümdarla birtakım antlaşmalar yaptılar ki, bunların metinleri kaybolmuştur. İşte böylece, doj Sebastiano Ziani, bir vak'anüvisin anlattığına göre[1338], Babylone (Kahire)'nin senyörü ve Masmouda'ların sultanı ile sağlam bir barış yaptı[1339]; bunlardan, birincisi için hatâ olması olanaksızdır, ki o da Salâhaddin'dir; ikin-

[1337] Bu mektuplardan birincisi Amari'de bulunmakta (s. 264) ve şu tarihi kapsamaktadır: Mense Aragiappo (Erradjab) 572 (5 Aralık 1176'dan 3 Aralık 1177'ye). Orada Salâhaddin kendisine Yusuf adını vermektedir: Onun yaşam öyküsünü yazan Bahaddin'e (éd. Schultens, s. 1) ve Ebülfeda'ya (*Annal. musl.*, IV, 133) göre, bu adın gerçekten ona ait olduğu görünüyor. Ramazan 574 (15 Şubat 1179) tarihli olan ikinci mektup, Ridolfo Castrato aracılığıyle Piza'ya gönderilmiştir: Bu mektup şu eserlerde bulunmaktadır: Pagnini, *Della decima*, II, 201 vd., ve Amari, s. 265 vd. ve yazarının Elâdil olduğu görülmektedir. Amari, bunun kanıtını 462'nci sayfada vermektedir: Üçüncü mektup da bunun aynıdır (Amari, s. 267 vd.), tarihi: Şevval 575 (29 Şubattan 28 Mart 1180'e kadar) olup Bulgarino Anfossi'ye verilmiştir. Belki de bu üç mektuptan önce gelen bir dördüncü mektup olup kaybolmuştur: Bu mektup ile sultan Piza'lılara "daha geniş imtiyazlar ve daha rahat ikametgâhlar" vermiş olacaktır. Aslında, Tronci haber veriyor ki (s. 441 vd.) bir Sicilya donanması İskenderiye'yi zaptetme girişiminde bulunduğunda, diğer Batılılarla birleşen hemşerileri üç gün oranın savunmasına çalışmışlardır: Saldırı önlenmiş ve Piza'lılar ödüllerini almışlardır. M. Tronci tarafından haber verilen olayın belgeselliğinden pek az kuşkulanıyoruz; çünkü o, tanık olarak "Marangone"u göstermekte, ve, M. Schaube, kendisinde bulunan tek yazma olup, onun da sonu kesinlikle eksik olan Paris yazmasından daha tam bir metin bulunduğunu belirtmektedir: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, X, 158 vd. Şu halde, şu yön tamamiyle tanıtlanmış olarak kabul olunabilir ki, Piza'lılar 1174'te diğerleriyle birlikte İskenderiye'nin savunusuna çalışmışlardır, fakat şurasını bilmek gerekiyor ki, M. Tronci, onlara verilen ödül hakkında verdiği parçayı gerçekten kaynağından mı almıştır, inandırıcı kanıt bulunmadığına göre bu nokta üzerinde tartışma kapısı açık kalıyor demektir.

[1338] *Hist. duc. Venet.*, in *Monum. Germ. hist.*, SS XIV, 81.

[1339] "Cum Domino Massumutorum." M. Streit, (*Venedig u. die Wendung des vierten Kreuzzuges*, not. 123) varsayıyor ki, bu unvan Bağdad halifesini göstermektedir; halbuki, bu bir hatâdır. "Massamuti"ler Muvahhidin sülâlesinin kendisinden çıktığı Masmouda adındaki berber kabilesinden başka bir şey değildir: Engelmann et Dozy, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'Arabe*, s. 311 vd. Bu, kroniklerde sık sık raslanan bir addır, örneğin kbz. Pertz, SS. VI, 455; XIX, 310 vd. 429.

cinin ise, büyük fatih Abdülmümin'in oğlu olup o vakit Muvahhidin devletinin hükümdarı bulunan Ebu Yakub Yusuf'tan başkası olması olanak dışıdır. Öbür yandan Cenova da, 1177'de elçi olarak Rubeus de Volta'yı gönderdi[1340]. Aslında, bu tek olaylardan, ticarî ilişkilerin etkinliği lehinde bir sonuç çıkarılamaz; Salâhaddin'in bir kardeşinin Batı mallarına karşılık bir miktar Mısır şapını mübadele etmek için Ruggeronus adında bir Cenova'lı'yı aracı sayması olayı üzerinde de gereğinden çok durmayacağız[1341]. Fakat Salâhaddin'in Filistin'deki fetihlerinin ayrıntıları içinde daha sağlam bir ipucu bulacağız. Askalande ve Filistin'in güneyindeki öbür şehirlerde tutsak tutulanlar arasında Frenk ırkından beş yüz kişi bulunuyordu: Sultan onları, daha sonra Avrupa gemilerine bindirilerek gönderilmeleri izniyle İskenderiye'ye gönderdi (sonbahar 1187). Bu nedenle öğreniyoruz ki, 1187-1188 yılı kışında İskenderiye limanında, Cenova, Piza, Venedik ve diğer Batı şehirlerinden gelmiş otuz yedi tüccar gemisi vardı[1342]. Özellikle bu sayının o kadar anlamlı bir şey olduğu görünmez. Fakat, tacirlerden büyük bir kısmının işlerini görmek için Mısır'a güzel mevsimde gittikleri ve gemi kaptanlarının kışı yabancı ülkelere karşı kendi ülkelerinde geçirmeyi yeğledikleri düşünülecek olursa, ilkbahar, yaz ve sonbaharda bu limanda toplanmış olan gemilerin otuz yedi değil, belki yüzlere ermiş olacağını kabule hazırlanılmış olur. Aynı olay, dostluk hakkındaki bütün güvencelere rağmen, İskenderiye hükümet memurlarının Batılılar hakkındaki güvensizliklerinin ne dereceye vardığını görmemize de yardım eder. Gemi sahipleri, zavallı Askalan tutsaklarını güvertelerine almakta yüz ekşitiyorlardı; çünkü onların ne paraları, ne yiyecekleri yoktu; fakat İskenderiye valisinin onları bu hususa zorlamak için bir çaresi vardı; kendiliklerinden vatandaşlarını gemilerine almayı ve yolda onlara iyi davranmayı vadetmedikçe, gemilerinin serenleriyle dümcnlerinin kendilerine teslim edilmesini yasakladı. İşte böylece, İskenderiye valisi,

[1340] *Annal. Jan.*, s. 98.

[1341] Ruggeronus şap yüküyle birlikte Piza korsanlarının ellerine düştü; Salâhaddin bu vesile ile Piza'ya, kendisine iki mektup vererek, bir sefir gönderdi, ki bu mektuplardan birisi Amari'de bulunuyor: s. 262 vd.

[1342] Contin. de Guill. de Tyr. s. 101-103: *l'Histoire des patriarches d'Alexandrie*, den çıkarma in Michaud-Reinaud, *Biblioth des crois.*, IV, 213. 1188 ve 1189 yıllarında Venedik halkının bazılarıyle böyle alışveriş yapıldığının kanıtları aşağıdaki eserin özel çıkarlara ilişkin "sözleşmeler" bölümüne alınmıştır: *Archiv. Veneto*, XX, 54 vd. 57. No. LXXXIII ve LXXXVI.

her yeni geleni, gemisinin serenleriyle dümenini kendi muhafazası altına teslim etmeye zorluyordu; bu, gemi sahiplerinin ve tacirlerin bütün vergileri tamamıyle ödemeksizin ülkeyi terk etmelerini engellemek ve, şayet bir ulus uyruğundan birisi Mısır uyruğu hakkında herhangi bir cürüm işlemiş sayılarak, suçlu olacak olursa, onun vatandaşları olan tacirler üzerinde misilleme yapmak olanağını sağlamak için iyi bir yoldur. Ve Salâhaddin, özellikle Pizalılara, 1173'ten itibaren bunun kaldırıldığını vadettiği halde, bu kural 1188'de hâlâ sıkı sıkıya yürürlükte bulunuyordu[1343]. Görülüyor ki, Müslümanların hükümeti yönetme anlayışında, Batı tacirlerinin, kendilerini Mısır'da yarı tutsak gibi saymaları gerekiyor ve orada tam manasıyle tam güvenliğe hiç bir zaman eremiyorlardı.

Filistin'deki Haçlı hükümetlerini uzun zamandanberi düşündürmekte olan felâket, Salâhaddin'in zaferler dolu seferinin ardından kendini gösterdi; fakat, bunun doğal sonucu yeni Haçlı seferlerinin doğmasının nedenini yarattı. Her şeyden önce sözkonusu olan, Arzı mukaddeste, olanaklar ölçüsünde yeniden toprak fethetmekti, ve bu daha şimdiden oldukça güç bir iş idi: Bu ereğe ulaşmak amacıyle, Akkâ'nın zaptından hemen sonra doğrudan doğruya Mısır'a saldırıyı düşünmek için Richard-Coeur-de-Lion'un cüretkâr muhayyelesinden başka hiç bir şey gerekmezdi; bununla beraber, hükümdar bu projeyi Cenova Konsolosu Marino di Piazzalonga ile görüştü, ve, 1192 yılı yazında girişmeyi tasarladığı sefere Cenova cumhuriyetinin yardımını kazanmak için gerekeni yaptı[1344]. Bu işler şimdilik yalnızca proje halinde kaldı; fakat, yeni yeni olaylar hep şunu ortaya koyuyordu ki, Haçlı hükümetlerinin en tehlikeli düşmanı Mısır idi, ve, önce Richard tarafından ileri sürülmüş olan düşünce yavaş yavaş ilerleyerek en sonu onu kalbinden vurmak gerektiğini ve Arzı mukaddesi bu sürekli tehditten kurtarmak için tek çare bu olduğunu açıktan açığa söyleyecek bir hale gelindi. Bilinmektedir ki, kendisinden, Flaman ve Fransız şövalyeleriyle geliştirilip oluşturulmuş olan, Dördüncü Haçlı seferinin çıktığı düşünce, Mısır'a karşı bir sefere girişmekten ibaret olup, Venedik doju Dandolo kendilerine uzlaşma önerisinde

[1343] Amari, s. 258.

[1344] 11 Ekim 1191 (1190 değil) tarihli şu iki belgeye bkz. *Lib. jur.*, I, 365 vd. bu vesikalar, Sanuto tarafından bu hükümdara atfedilen geniş projeleri hiç olmazsa yetersiz de olsa, doğruluyorlar, *Secr. fidel. cruc.*, s. 202.

bulunduğunda, onunla girişilmiş olan görüşmeler hep bu amaca yönelmiş bulunuyordu[1345].

Bu sırada, İstanbul'dan kovulmuş olan prens Alexis, eniştesi Philippe de Souabe'ın yardımını dilemek için Almanya'ya gitmiş ve Philippe tarafından ona destekleyiciler sağlamak için yapılan ısrarlar, Venedik doj'una, Haçlı seferini amacından saptırmak için iyi bir vesile yaratmıştı. Gerçekte, Venedikin, Istanbul'daki hükümet yönetiminin değişimini sağlamakta birinci derecede siyasal bir çıkarı vardı; onda, yetersiz bir despotun yaptığı hakaretlerin ve küfürlerin alınacak intikamı vardı. Cumhuriyetin, belki, hiç bir zaman bir daha bulamayacağı böyle bir orduya dayanarak, Boğaziçi üzerinde güven ve yetkiyle söz söylenebilecekti: Bu, kaçırılmayacak çok güzel bir fırsattı; Enrico Dandolo bunu takdir etti. Yeni bir incelemede, Kont Riant[1346], Haçlı seferine bu beklenmeyen yönü aldıran adamdan söz açarken (zaten sorumluluğu doj'dan çok Almanya imparatorunun üzerine yükletiyor), "hainlik" sözcüğünü kullanmıştır. Bu suçlama haklı olurdu, eğer bu adamın olayların oluşunu önceden görmeğe ve Haçlıların Istanbul'da kalıp ilk projelerine dönmenin olanaksızlığı içinde bulunacaklarını tahmin edebileceği tanıtlanmış olsaydı. Evet, hıyanetten söz açmanın yeri olabilirdi, eğer doj, kendisini sultanın vaadlerinin etkisine kaptırmış olsaydı. Bu söylenmiştir: Suriye Hıristiyanlık dünyasına bağlı olan vak'anüvis Ernoul, onu kopya eden, ya da aynı düşünceyi güden başkaları Mısır'ın bir sefaret heyetinden söz açıyorlar ki, bu heyet, Haçlı ordusunun toplandığı sırada Venedik'e gayet ağır armağanlar götürmüş ve, doj, Haçlı seferinin yönünü çevirmek için nüfuzunu kullandığı takdirde İskenderiye'de gerçekleşecek olan olağanüstü imtiyazlar ve büyük çıkarlar ile Venediklilerin gözlerini kamaştırmış olacaktı[1347]. Bu olayın tarihini ortaya atan vak'anüvisin otoritesi, özellikle bu nokta üzerinde Dördüncü Haçlı seferinin belli başlı tarihçileri tarafından gösterilen sükût karşı-

[1345] Rob. Clary, in Hopf, *Chron. gréco-romanes*, s. 5; Geoffroy de Villehardouin, éd. de Wailly, s. 18.

[1346] *Innocent III, Philippe de Souabe et Boniface de Montferrat* (*Revue des questions historiques*, 1875).

[1347] Ernoul et Bernard le Trésorier, éd. Mas-Latrie, s. 345, 362; Contin. de Guill. de Tyr, s. 251, 265; *Chron. gall. ined.* (aut. Baudouin d'Avesnes), ds. Taf. ve Thom., I, 332; Balduinus, Constantinopolitanus, ds. la Chron. Flandr., éd. Smet (*Rec. des chron. de Flandre*, T. I), s. 132.

sında, kendisine kesin olarak güvenilmek için yeterli kuvvete sahip değildir: Bana gelince, şu kanıdayım ki, onun rivâyeti kendi çevresi olan Suriye'de dolaşmakta olan bütün söylentilerin bir toplamından başka bir şey değildir. Sabırsızlıkla bekledikleri takviye kuvvetlerini onları yoksun bırakmak amacıyle çevirdikleri dolaptan sonra, Venediklilere karşı bu ülke Hıristiyanlarının yarattıkları kızgınlık yeterince anlaşılır. Sultan Elmelikülâdil'in sözleşmeleri açıklanıp yorumlanıyordu; doğrudan doğruya ve önceden bir anlaşma olmaksızın karşılıklı yapılmış bir hizmetin ıyiliklerinden başka bir şey bulunmıyan bu sözleşmelerde, incelemeden yargıda bulunmayı sevenler, önceden kararlaştırılmış bir hainliğin ödülünü görmek istiyorlardı. Açıkça görünüyor ki, Ernoul bu makyavelce tedbirlere ilişkin söylenmekte olan şeylerin hepsini de kâğıt üzerine geçirmekten başka bir şey yapmamıştır[1348]. Biraz zaman olmuştur ki, ilk defa Tafel ve Thomas taraflarından yayımlanmış olan, Venedik ile Mısır arasındaki ilişkilere değinilen bazı evrakta, Ernoul'ün rivayetini pekiştirecek kanıt bulunmak istenmiştir[1349]; fakat orada, Marino Dandolo ve Pietro Michiel adında iki Venedik elçisi aracılığıyle Elmelikülâdil'den alınmış olan imtiyazların sayımından başka bir şey bulunmaz. Orada, bu sefarete tekaddüm eden ve Sultan tarafından Venedik'e gönderilmiş bir sefaret heyeti olduğu sonucuna vardıracak bir sözcük yoktur[1350]. Bundan başka, söz konusu olan evrakın üzerinde tarihe ilişkin hiç bir işaret bulunmadığı için, "Dandolo" ve "Michiel"in sefaretinin hangi devirde gerçekleşmiş olduğunu açığa kavuşturarak işe başlamak gerekir. İlk yayımcılar orada, Venediklilerin kendisine gemi sağlamak zorunda oldukları bir Haçlı seferinin hazırlıklarının işaretini bulmak istemişlerdir; onlar 1217 ile 1221 arasında bir Haçlı seferi söz konusu olduğunu varsaymışlar ve bu düşüncenin sonucu olarak, bu sefaretin

[1348] "M. de Wailly"nin "Académie des Inscriptions"un 29 Ağustos 1873 oturumunda okuduğu ve sonra, "Villehardouin"in ikinci baskısındaki açıklamanın ardından yayımladığı incelemeye bkz. (Paris, 1874 in 4°, s. 430 vd.).

[1349] Taf. ve Thom. II, 185-189. Bu dört evrak birbiriyle sıkı sıkıya birleşmiş bir bütündür, diğer ikisine gelince, s. 190-193, bunların ne kendi aralarında, ne birinciler ile ilişkileri yoktur. Bunlar kısmen Mas-Latrie'de yayımlanmışlardır: *Traités de paix et de commerce, Suppl.*, s. 70 vd.

[1350] Bu nedenden ötürüdür ki, Hopf. (*Griechenland, Adı geç. eser*, LXXXV, s. 188), Dandolo ve Michiel'in Kahire'ye olan sefaretleri belki sultanın bir davetine bir cevaptı, diyor, ve Michiel'e Pietro yerine sehven Domenico küçük adını veriyor.

tarihini 1217'de saptamışlardır[1351]. Öbür yandan Kont Riant da[1352] hazırlanmakta olan Haçlı seferinin zaten dördüncü olabileceğini kabul ediyor. Benim önceden tanıtladığım gibi[1353] kendi üzerine bu yorum ve açıklamalar yapılan bölüm, kendi toprakları üzerinde Haçlıların güven ve dokunulmazlıklarını elbette sultan sağlayamayacağı için, bu ancak her yıl Venedik gemileriyle Arzı Mukaddese gelen hacılara uygulanabilir[1354]. Hopf ve Streit[1355] bu belgelerin özellikle birincisinde, onun Dördüncü Haçlı seferiyle çok ilgilendiğini tanıtlayan bazı belirtiler bulduklarını sanmışlardır: Onlara göre, örneğin, Dandolo, Dördüncü Haçlı seferinde oynadığı üstün rolün sonucu olaraktır ki, aşağıdaki unvanlar kendisine uygulanabilen tek kişinin kendisi olması gerekir: "*leo fortis, dux prundes, miles militum, prundes comestabilis capitaneus totius exercitus Christianorum*" (yani kuvvetli aslan, basiretli kılavuz, askerlerin askeri, tedbirli arkadaş, bütün Hıristiyanların en büyük tecrübelisi). Fakat Doğu hükümdarlarının resmî yazılarındaki tumturaklı üslup çok ünlenmiş olduğu gibi, oradan alınacak şey de bilinmektedir. Dandolo'nun halefi olan Pietro Ziani'ye sultanın gönderdiği bir mektupta, O, "*miles militum, custos militoe Christianorum, gubernator Christianorum*" (yani: Askerlerin askeri, Hıristiyan ordusunun koruyucusu, Hıristiyanların kılavuzu) diye nitelendiriliyor ve doj Jacopo Tiepolo'ya da sultan şu sözlerle hitap ediyor: "*le lion et lo pro* (*i.e. fortis*), *capitaneus militum et capitaneus de lege Christianorum*[1356]" (yani: Kuvvetli aslan, askerlerin başı ve Hıristiyan ordularının başı). Bütün bunlar birbirine benzerler. Hopf şunu ileri sürüyor ki, sözkonusu olan ticaret antlaşması 13 Mayıs 1202'de Kahire'de yapılmış ve bunun onayını sağlamak göreviyle yükümlü olan Emir Sadettin bunun ardından Venedik'e gitmek üzere hareket etmiş ve her halde oraya Haçlı heyetinin hareketinden önce yetişmiş olacaktır (1 Ekim 1202): Eğer bu yön tanıtlanmış

[1351] Taf. ve Thom., II, 184 vd.

[1352] *Adı geç. eser*, s. 129 (Ayrıca basılmış olan nüshanın).

[1353] *Colon. commerce.*, II, 183, not. 2.

[1354] "Omnes qui vadunt in peregrinatione ad s. sepulcrum cum Vneticis, sint salvi et securi"; Taf. ve Thom., II., 187. Hanotaux, makalesinde bu fıkrayı benim gibi yorumluyor: *Les Vénitiens ont-ils trahi la chrétienté en 1202? Revue historique*, IV (1877) s. 92.

[1355] Streit, *Venedig und die Wendung des vierten Kreuzzugs gegen Constantinopel* (Anklam 1877), suppl. C, s. 49.

[1356] Taf. ve Thom., II, 185, 190, 191, 337.

olsaydı, tarih sorunu çözümlenmiş olacaktı. Ne yazık ki, bu olaylar sayısı bir hatâlar yığınından başka bir şey değildir. Son kanıttan başlamakla, o, dördüncü belgenin yanlış bir yorumu üzerine dayanmış oluyor : Burada bir sefaret sorunu aslâ sözkonusu değildir; bu, çok uzaktır; bu, özelliği olmayan bir mektuptur ki, sultan onunla, İskenderiye Emiri Fayzeddin'e (Sadeddin'e değil) Venedik'lileri, kendilerine verilen yeni ticaret yerlerine yerleştirmek ve onlara orada elde ettikleri hukukun ne gibi şeylerden oluştuğunu açıklamak (*ducat cos isto modo*) buyruğunu göndermiştir, ki bu hukuk ilerde adı geçen memurun halefleri tarafından da yürürlükte ve geçerli sayılacaktır (*omnes illi qui bajulatum habuerintin terra illa*). İşte böylece, Venedik'e gönderilmiş bir Mısır sefaret heyetinin tarihi, Hopf tarafından belirtilen biçimde bile, bir hayalden başka bir şey değildir; Venedik heyeti tersine gecikiyor: Bu, müspet bir olaydır; fakat onu, Haçlı ordusunun hareketinden önce ortaya koyup koymamak bilinmesi gereken bir sorundur. Ben, özellikle olayları kendilerinde bu düşüncenin lehinde bulunan ve bizi, dört belgenin tümünden açıkca anlaşılan tarihi değiştirip bozma zorunda bırakan hiç bir neden görmüyorum. Bundan başka, ikinci, bu konuda hiç bir tarihi içermeyen tek belgedir; üçüncünün ve dördüncünün sonunda "19 Şaban" işaretini okuyoruz; birincide tarih daha açıktır: "Decima nona Sabe, mensis Martii" (yani 19 Şaban, Mart ayı). İmdi, Riant göstermiştir ki[1357], Elmeliküladil'in sultanlığı zamanına rastlayan dönemde (1200-1218) yalnız üç defa, 19 Şaban, Hıristiyan takvimindeki Mart'a rastlıyor; bu durum 1206, 1207 ve 1208 yıllarında oluyor. Eğer Hopf ve özellikle Riant'ın yaptığı gibi, belgelerin tarihi 1202 yılına indirgenmek istenilirse, "Martii" sözcüğünü "Mardii" olarak düzeltmek gerekir; 1203 yılını kabul eden Streit aynı işlemi yapmak zorunluğunu duymuştur[1358]. Fakat, tarih olduğu gibi alınmakla yetinilirse, sözkonusu olan belgeler, biraz yukarda gördüğümüz gibi, doja verilmiş olan tumturaklı unvanlara rağmen, Enrico Dandolo'nun zamanına değil, fakat, Pietro Ziani'nin zamanına (1205-1229) ilişkin olurlar.

[1357] *Gös. yer*, s. 129.

[1358] *A.g.e.*, s. 32. 1202 tarihini çürütmek için, o, şunu ileri sürüyor ki, bu devirde Pietro Michiel Kahire'de değil, büyük bir olasılıkla İstanbul'da bir sefaretlik görevi yapıyor; buna şu cevap verilebilir ki Michiel'in İstanbul'a olan sefareti 1198 yılına konuyor; bkz. Taf. ve Thom., I, 246 vd. (tarihler Rum takvimine göre gösterilmişlerdir: 27 Eylül – nov. ind. 2, ann. 6707).

Haçlı seferinin yönünün değişmesi ve Boğaziçi üzerinde yapılmış olan değişiklik, sultanın ülkesini kesin bir tehlikeden kurtarmıştı: Her şey bittikten sonra, doj, sultanın katında bundan yararlanmakta ve, Mısır'ı minnet altında bırakmak için Venedik'in kazandığı hakların büyüklüğü konusunda üstelemekte kusur etmedi: Dandolo ve Michiel, bunun maddî kanıtını istemek yetkisiyle görevlendirildiler. Bunların sefareti 1206'da, 1207'de ya da 1208'de mi olmuştur? Metni daha az bozmak için, bu üç yılın birinden başkası sözkonusu olamaz. Bana kalırsa, ben Hanotaux[1359] ile beraber, 1208 yılını kabule yönelimliyim: Aslında, üzerlerinde tartışmakta olduğumuz evrakta, Sultan Elmeliküladil kendisine şu unvanları vermektedir: *rex regum* (*dominus imperatorum*) ve *amicus miri Amamoni* (*amicus de Mirmomuni*) (yani Sultanüssalâtin ve muini emirülmüminin); fakat bu iki unvan "Sultanüssalâtin" ve "muini emirülmüminin", sultana ancak, 28 Temmuz 1207'den başlayan hicrî 604'den[1360] itibaren verilmeğe başlanmıştır; o suretle 19 Şaban 9 Mart 1208'e denk düşer. Kont Riant, Marino Dandolo 1208 yılının Şubat ayında Venedik'te bulunup orada tanık sıfatıyle bir bağış sözleşmesi imza etmesinden dolayı aynı yılın 9 Martında bir barış antlaşması yapmasının olanaksız olduğunu ileri sürüyor[1361]. Ben de onu istiyorum; ancak, öncelikle, her iki durumda, Marino Dandolo'nun bir tek ve aynı kişi olduğunun tanıtlanmış olması koşuluyle; fakat Dandolo ailesinin bireyleri o kadar çoktu ki, aynı zamanda Marino küçük adını taşıyan iki kişi pekâlâ bulunabilirdi.

Sultanın, Venedik cumhuriyeti tarafından ülkesine yapılmış olan hizmetlerden dolayı memnun olmuş ve bu vesile ile onun elçilerine dostça beyanatta bulunmuş olması gerekir; aynı nedenden ötürü Venedik tacirlerine Mısır'ın her tarafında, dost bir ülkenin bireyleri gibi işlemde bulunulması hakkında buyruklar vermiştir; bundan başka, onların verdikleri rüsum üzerinde bir indirim yapılmasına, ve, önce bir tanesine sahip oldukları, İskenderiye'de ikinci

[1359] *Gös. yer*, s. 96.

[1360] *Annal. muslem.*, IV, 224. Streit başkaca bir önem vermeksizin bu deyimi kabul etmiştir: *a.g.e.*, s. 49.

[1361] *Revue des questions historiques*, Janv. 1878, s. 102 vd.

bir ticaret yerinin verilmesine izin çıkarmıştır[1362]. Biraz sonra, doj "Pietro Ziani"ye gönderdiği bir mektupta minnet borcunu yeniden anlatıyor, ve, Venedik'lileri diğer bütün uluslara yeğleyerek benimseyip koruyacağını bildiriyordu; aslında, aynı dojun bütün görünüşe nazaran, sefareti 1217 ye[1363] konan, Pietro Arpani adında yeni bir elçisi tarafından belirtilen bütün isteklerini en iyilikle kabul etmiştir.

Venedik'in Mısır ile olan ilişkilerini, epeyce sonra, özel olarak ele alacağız: Şimdilik genel soruna dönelim. Haçlı seferlerinin tekrarı Mısır ile Batı Hıristiyanlık dünyası arasında sürekli bir gerginlik halini sürdürüyordu, ve Mısır hükümeti, İskenderiye'de Frenklerin miktarının durmadan artmasını endişesizce göremiyordu: İşte bu durumdur ki, hicrî 612 (Hıristiyan tarihinin 1215-1216 yılı)'nda yapılan bir kötü iş, bir saldırının doğmasına neden oldu. O vakit İskenderiye'de bulunan Frenklerin miktarı 3000'den aşağı değildi: Bir gün, Batının iki büyük senyörünü taşıyan bir gemi geldi, bunların bir el çabukluğu ile ve şu tacirlerin de katılması ve yardımıyle şehri zaptetmek istediklerinden kuşkulanan Sultan Elmelik, onları ve bütün tacirleri hapse attırdı ve bütün mallarına el koydu[1364].

Bu güvensizlik pek haklı idi: Biz bunun kanıtını, Nil'in anahtarı olan *Dimyat*'ı zaptetmek için Suriye ve Batı Hristiyanları tarafından 1218 ve 1219'da girişilen Haçlı seferinin ayrıntısı içinde buluyoruz. Kuşatma uzun ve güç oldu: Kuşatıcılar arasında pek çok İtalyan vardı: Cenova, Piza ve hattâ Venedik orada temsil edilmişlerdi[1365]: En sonu şehir teslim olduğunda (5 Kasım 1219) bu şehirlerde (Cenova, Piza ve Venedik'te) bundan askerî bir başarı gibi değil, Mısır ticareti için yapılmış iyi bir iş gibi sevinildi. Aslında bu andan itibaren, önceden olduğu gibi Arzı mukaddese geldikleri görülen tacirlerin

[1362] Taf. ve Thom., I, 186: "Junximus eis fundicum in Alexandria." 1238 muahedesi, Venediklilerin iki ticaret yerine sahip olduklarını daha önçeden var olan bir olay gibi kabul etmektedir. Bu, Hanotaux'nun eleştirilerine rağmen, yukarda tarafımızdan kabul edilmiş olan bölümün yorumunun doğru olduğunu ispat ediyor; *gös. yer*, 90.

[1363] Taf ve Thom., I, 190-193. Streit bu iki evraktan birincisini 1206 yılına, ikincisini 1217 yılına koyuyor: M. Riant her ikisi için de 1217 tarihini kabul ediyor (s. 128).

[1364] Amari, *Dipl. arab.*, s. IV; Makrizi'ye göre.

[1365] Buraya bir sürü örnek toplayabilirdik; Dimyat kuşatmasını ayrıntılı olarak bildiren şu aşağıki eseri kaynak göstermekle yetineceğiz. Wilken, *Gesch. der Kreuzz.*, VI.

orayı terk ederek Dimyat'a geldikleri görülmeğe başladı[1366]: 1220 Ağustos ayında bu limana giren on dört Venedik kadırgasının hepsi de, bir savaş donanmasından çok bir ticaret donanmasının bir bölümünü oluşturuyordu. Hıristiyanlık için üzülmek gerekir ki, fetihlerinden çok zaman yararlanamadı. Haçlı ordusu içerilere sokulmak istediği için bu sefer acıklı bir sonuca uğradı ve bu felâketin ilk sonucu Dimyat'ı sultanın eline teslim etmek oldu (8 Eylül 1221): Muhafız askerinden bir kısmının son nefese kadar orasını tutmak için direnmiş olmaları boşuna oldu. Bir şey çok şaşırtıcıdır ki, o da şehrin teslimine muhalefetleriyle dikkati çekenlerden çok İtalya'nın üç ticaret yeri olan şehrinin temsilcileri ve özellikle Venedik'liler olmuştur[1367].

Şu halde Hıristiyanlar Dimyat'ta tutunmağı aslâ başaramamışlardı., fakat girişimleri Mısır'da son derecede etkili bir şiddet yarattı. Bütün baskıya ülkedeki Hıristiyanlar uğradılar[1368] ve özellikle Hıristiyan tacirler öncekinden daha fazla kötü işlem gördüler. Öte yandan, başarı gelip geçici olmakla beraber, Batıda, bir Mısır şehrinin işgali olanaksız olmadığı ve iyi yönetilen bir saldırı ile bütün sahilin Hıristiyanların eline geçebileceği söyleniyordu. Frédéric'in birçok yıllardanberi hazırlıklarını yaptığı Haçlı seferine giriştiği sırada Venedik hükümetinin kendi uyruğuna Mısır ile olan bütün ticareti yasaklamasının nedenleri, hiç şüphesiz, bunlardır. Düşmana dayanma araçlarını vermenin tam kesilme zamanı idi. Her tacire, Mısır'a yapı kerestesi, demir, zift ve öbür maddelerin nakli yalnız sürgün, mülkü üzerine haciz koyma vb. cezalarıyle yasaklanmış olmakla kalmayıp, hattâ iki kişiden birisi ileri gitmeye cesaret edecek olursa, ilk rastlayanın onu yakalamasına yetki verilmiş, ve Mısır'dan gelen malları satın alan her adam için de yasal olarak haciz cezası konmuştu[1369]. Venedik hükümeti bunu daha ileri götürdü; bu birkaç yıl

[1366] Dimyat Hıristiyanların eline geçeli henüz bir yıl olmamıştı ki, Filistin piskoposu ve rahipleri "Philippe Auguste"e bir mektup gönderiyorlardı (1 Ekim 1220) bu mektupta şunları okuyoruz: "Redditus Tyri et Acconis ad nichilum sunt redacti quoniam mercatores, qui cum mercimoniis venire solebant, non veniunt; peregrini etiam, qui solebant Accon venire, non veniunt; immo fere omnes vadunt Damiatam: "*Bibl. des écoles franç. d'Athènes et de Rome*, fasc. 19, s. 125.

[1367] *Chron. Turon.*, ds. *Recueil des hist. de la France*, XVIII, 302.

[1368] Raynaldi, *Annal. eccl.* ad. an. 1223, n° 9.

[1369] 1226 Mart ayında, doj Pietro Ziani bu yasaklamayı yazı ile ve yeni irade unvanıyle Girit valisine gönderiyor: (Taf. ve Thom., II, 260 vd. Romanin, *Storia di Venezia*, II, 439 vd.). Asıl metin bize kadar gelmemiştir, fakat verilen emir-

içinde (1224'e doğru) bütün gemi sahiplerine ve kaptanlara Mısır'a gemi göndermeyi, hattâ bundan söz etmeyi bile yasakladı; 1227'de, bu yasaklamayı hâlâ sürdürüyor ve Mısır'a sefer yapan bir gemiye rastlayarak onu yakalayan ve yakan bir kişiye dokunulmazlık tanıyordu[1370]; bütün Mısır mallarının satın alınmasını yasaklıyor ve bu kaynaktan gelen eşya için, hatta sahibi onu doğrudan doğruya Mısır'dan almış olmasa bile, el konma uygulanmasını istiyordu[1371]. Çoktanberi hazırlanmış olan Haçlı seferi ancak 1228'de başlayabildi, ve onun yönetimi onu bütün ciddî sonuçlara vardırmaktan yoksun bıraktı. Mısır'a saldıracak yerde, *II. Frédéric* o vakit hüküm sürmekte olan Sultan Elmelikülkâmil ile dostça ilişkiler kurdu. Fakat, Doğuda bu hükümdarın genel tutumu hakkında doğmuş olan kanı ve yargı her ne olursa olsun, şunu belirtmek gerekir ki, bu siyaset, ticaret için Mısır limanlarının zaptolunmasından çok daha uygun oldu; Çünkü, oralarda Hıristiyan egemenliği aslâ çok zaman devam edememiştir.

II. Frédéric ile Elmelikülkâmil arasında yapılan görüşmeler hakkında ne yazık ki, pek az bilgimiz vardır: Haçlı seferinden önce ikisi arasında kararlaştırılmış olan bütün anlaşmalar, açıklığa kavuşmuş değildir. Suriye'de bulunduğu sırada imparatorun diplomasî yoluyle kazandığı imtiyazlara gelince, bunların başlıca hatlarını biliyoruz. Fakat antlaşmanın metni bile bize kadar ulaşmamıştır. Bu antlaşma ticarete ilişkin maddeleri kapsamalıdır ve bu konuda hiç kuşku yoktur; çünkü, bir yandan, Frédéric imparatorluğu içinde ticaretin genellikle uygun ve verimli bir yolda gelişmesiyle ilgileniyor, ve, öte yandan, aslında daha sonraki bir tarihçi, Makrizi[1372] haber veriyor ki, görüşmelerin başlangıcından beri, imparator, uyruğunun İskenderiye'de ve Reşid'de tüm vergilerden bağışıklığını istedi; fakat, bu reddedildi. Bu, ticarî sorunların tartışılmış olduğunu tanıtlama için yeterlidir: Bizde eksik olan şey tartışmanın vardığı sonucun ne olduğudur. Bununla beraber, antlaşmanın bu bölümünü, tahmin yoluyle, yeniden oluşturmak olanaksız değildir. Bakınız nasıl: 1290'da, Ara-

lerin uygulamada aldıkları şiddet ve kesinlik hakkında elimizde bir kanıt vardır; o da şudur ki, 1226 Temmuz ayında, yasaya uygun düşmeyen hareketleri gözetmek üzere karakol gemisi sıfatıyle bir gemi serbest bırakılmıştı: *Lib. plegiorum*, s. 102.

[1370] *Lib. plegiorum*, s. 36, 39, 40, 41, 49, 52, 68, 75, 77, 78, 79, 125, 134, 141; *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, I, 93; III, 394.

[1371] *Lib. plegiorum*, s. 87 vd. 89, 91, 92, 93, 114, 116, 119.

[1372] Michaud-Reinaud, *Biblioth. des croisades*, IV, 430.

gon Kralı Alphonse'un elçileri, ikinci Frédéric ile Melikülkâmil arasında doğan bir anlaşmaya dayanarak, kendi hükümdarlarıyle o vakit hükümran bulunan Sultan Kılavun arasında buna benzer bir barış ve dostluk antlaşması yapılmasına çalıştılar. Bu amacın gerçekleşmesi için, onlara, taslağı Mısır hükümetinin mühürdarlığında saklı kalmış olan itilâfnamenin bir nüshası verildi[1373]; bunun metni elimizdedir[1374]: Sorun, hangi noktaya kadar örneğin aynının alınmış olduğunu bilmektir. İki devir arasında, durum değişmiştir; bundan dolayı tabiî bazı noktalarda çıkarmalar ve bazı noktalarda eklemeler yapılmıştır. Ticarete ilişkin olan maddeler, en az değişmiştir. Örneğin 1290'da yapılan antlaşma metninde görüyoruz ki, Aragon kralı, uyruğunun ve diğer Frenklerin Mısır'a kereste, silâh[1375], demir çıkarmalarına izin veriyor, ve, kendi hükümetine bağlı Müslüman tacirler arasında Müslüman ülkesinde yapılmış olan sözleşmelerde müslüman yasasının hükümlerine uymasını uygun görüyor (11 ve 13'üncü maddeler); kuşkusuzdur ki, II. Frédéric'in bilinen karakteri örnek verilecek olursa bu hükümler onun antlaşma metninden alınmış olabilir. Aragon ile Mısır arasındaki antlaşma metninde gümrük resimlerinin indirimi ya da, lağvı söz konusu olmamıştır; tersine,

[1373] Bu olay, Amari'nin çevirisine göre, Kılavun'un basılmamış yaşamöyküsünde bildirilmiştir: Amari (*La guerra del vespro siciliano*, 8e éd., Fir. 1876 Doc. XXXI, T. II, S. 332 vd. Aynı yazar: *Bibl. arab. sic.*, trad. I, 548 vd.) ki bu bölümde, Sacy tarafından çevrilip yukarda geçen çeviriden önemli ölçüde farklıdır: (*Magasin encylopédique de Millin*, 7 nci sene, 1801, II, 145 vd.) İmdi tarihin bu noktası oldukça karanlıktır; fakat bundan, Melikülkâmil zamanında yapılmış bir antlaşmanın yeni sözleşmenin esaslarını vermesi gerektiği pekâlâ sonucuna varılmaktadır. Bu kesindir; fakat, yazacağımız tarihçilerin öne sürdüğü gibi burada, ikinci Frédéric adına Roger de Amicis aracılığıyle yapılmış bir antlaşma sözkonusu olamaz: Amari, *gös. yer.*, 420 (bununla beraber krş. s. CXIV), Huillard-Bréholles, *Hist. dipl. Frid. II, introd.* S. CCCLVI vd. ve Schirrmacher *Friedrich II*, III, 197: aslında Winkelmann'ın tanıtladığı gibi, (*Acta imp. ined. soec.* XIII, s. 653, 661 vd.) de Amicis, 1241 yılından önce, elçi sıfatıyle, Mısır'a gönderilmiş olamazdı; sonuç olarak onun Mısır tahtında bulduğu Melikülkâmil değil, fakat onun oğlu Elmelikussalih-Necmeddin-Eyub'dur.

[1374] Amari, *gös. yer*; Silv. de Sacy, *gös. yer*; Wilken, *Gesch. der Kreuzz.*, VII, suppl., s. 17 vd.

[1375] Amari Arapca *hiiâdh* deyimini kâğıd = papier sözcüğüyle çevirmişti; son baskısında ise ona çelik = acier yahut silâh = armes anlamını vermektedir: *Guerre del vespro sic.*, I, CXIII vd. II, 342 vd. not. ve: *Bibl. arab. sic.*, trad. I, 562. *Bkz.* Gayangos, *notes a l'éd. de Al-Makkari*, I, 393 vd.

Aragon tacirlerinin, İskenderiye, Dimyat ve Islâm sınırı üzerinde bulunan öbür yerlere geldiklerinde ve oralardan hareketlerinde yolda, hattâ doğrudan doğruya oralardan geçerken, gümrük yönetimi tarafından sonradan saptanmış olan tarife gereğince, kendilerine konan resimleri tamamıyle ödemelerine izin verilmiştir (madde 18). Bildiğimiz gibi, II. Frédéric de, uyruğunun Mısır'a gelişinde, gümrük resimlerinden istisna edilmesini istediğinde, o da aynı biçimde, tam bir direnmeyle karşılaşmıştı. Bundan dolayı maddî değişim elde etmiş olduğu görünmüyor. Bununla beraber, şurası kesindir ki, önce ölümüne kadar Melikülkâmil ile, sonra oğulları ve halefleri ile aralarında sürdürdükleri ilişkinin içtenliği onun uyruğu için yararlı oldu, ve bunlar Mısır'da, iyi karşılanıyor, iyi işlem görüyorlardı[1376]: Özellikle imparatorun kendisi ticarete karışıyordu ve bundan kendi adına yararlanmıştır. Sicilya'dan kendisine ait gemileri Mısır'a gönderiyordu; bunlardan biri 1142 ya da 1143'te İskenderiye'ye yanaştı; yükü zeytinyağı, şarap, peynir, bal ve diğer birçok maddelerdi; onun adı "Yarı dünya = Le demi monde" idi ve büyüklüğü ve 300'den aşağı olmayan mürettebatıyle hayretler uyandırdı[1377]. Eğer vak'anüvislere inanmak gerekirse, iki hükümdar arasındaki içtenlik o kadar ileri gitmiştir ki, Frédéric, sultanın Hind ile olan ticaretinden hisse almağa ve karadan ve denizden bu ülkelere kadar vekiller göndermeği başarmıştır. Bu ayrıntıyı kendisinden aldığımız kaynak[1378] özellikle uzak ülkelerden sözaçarken, tam anlamıyle güvenilir değildir. Bundan başka, Batılıların Hind'e yaklaşmasını kolaylaştırmaya sultanların ne kadar az yönelim gösterdikleri bilinmektedir. Bununla birlikte bu nokta hakkında biraz kuşkulanmak yerinde olur; bu, belki sultanın imparatora sunduğu armağanlardan doğmuş bir söylentiden başka bir şey değildir; bununla beraber, Hindistan'dan gelen kıy-

[1376] Kanıtlar için bkz. Huillard-Bréholles, *gös. yer, introd.*, S. CCCLV, not.2, CCCLIX, CCCLXI, CCCLXVI; Raynaldi, *Ann. CCCL.* a. a. 1244, no 19; Michaud-Reinaud, *Biblioth. des crois.*, IV, 448; Roehricht, *Beitr. zur Gesch. d. Kreuzz.*, I, 50 vd. 84 vd.

[1377] *Histoire des patriarches d'Alexandrie:* bu ayrıntıyı kapsayan parça Amari'de bulunur: Amari, *Bibliotheca arabo-sicula*, s. 326; o parça ayni yazarın çevirisinde İtalyanca olarak tekrar yayımlanmış (I, 523) ve aynı yazarın diğer eserlerinde açıklanmıştır; *Dipl. arab.*, s. XXIII, ve *Storia dei Musulm. di Sicilia*, III, 651.

[1378] Matth. Paris, *Chron. maj.*, éd. Luard (SS. rer. brit.), V, 217.

metli eşya arasında, Yemen'in, İran'ın, Elcezire'nin, Suriye'nin ve Mısır'ınkiler de bulunuyordu; bunu bize Makrizi haber veriyor[1379].

II. Frédéric, Müslümanlar hakkında beslediği dostluk duygusunu tutumuyla ortaya koymuştu; kendisinden sonra, halefleri Manfred ve Conradin aynı yolu izlediler[1380]: Bu, Batıda doğmakta olan sessizliğin bir kanıtı idi: Sultanlar bu konuda aldanmadılar; kuşkusuz bundan dolayıdır ki, onların Batı tacirlerine karşı olan tutumlarında ve onlara karşı gösterdikleri ihtiyatlıca kabulde elverişli değişiklikler oldu. Vaktiyle ilk Haçlıları canlandıran coşkunluk, Fransa Kralı *S. Louis* tarafından gönderilen Haçlı heyetleri sırasında son parıltısını göstermiştir. Bunlardan birincisi (1249) Mısır'a karşı gönderildi; kendisinin donanması olmadığı için, kral, Cenova'da ve Marsilya'da birtakım gemiler kiralamak zorunda kaldı[1381]. Dimyat ona limanlarını açtı; onun kuvvetli donanmasını görerek korku ve dehşet içinde kalan Müslümanlar, hiç direnmede bulunmaksızın şehri terk etmişlerdi. Bu başarı pek sürekli olmadı; ülkenin içerilerine sokuldukları için bunun ardından Haçlılar kendilerinin son derecede azalmış olduklarını gördüler; bizzat kral bile tutsaklığa düştü. Yeniden özgürlüğünü kazanmak için Dimyat'ı geri vermek ve Suriye'ye geçmek zorunda kaldı (1250). Bu defa da, şehrin Müslümanlara teslimi Venedik'liler, Ceneviz'ler ve Piza'lılarda bir hiddetin patlaması sonucunu yarattı: Denildiğine göre, onlar, Fransız şövalyelerine düşmanca davranacak kadar ileri varmışlardır[1382].

Yirmi yıl sonra, S. Louis ikinci bir Haçlı seferine girişti. Bu kez, gemi sağlamak için, önce Venedik'e başvurdu. Hattâ dojun, içerisinde koşullarını belirttiği belge bile elimizdedir. Doj, öbür şeyler yanında, fetholunacak ülkeye, ticaret için bütün vergilerden bağışıklığı, kilise, hamam ve fırın ile birlikte mahalleler, Venedik ölçülerinin kullanılmasını vb. istiyor[1383]. Fakat öyle görünüyor ki, Venedik'liler ellerindeki şeyi ilerde gelecek olan şeye yeğliyorlardı. Onlar sultanın hizmetini davet ederek İskenderiye'deki mal ve mülklerini kaybetmeği

[1379] Amari tarafından anılan: *Storia dei Musulm. di Sicil.*, III, 639.

[1380] Wilken, *Gesch. der Kreuzz.*, VII, 430 vd. 528.

[1381] Ceneviz gemilerine ilişkin şeyler için şu eserdeki bilgilere bkz. *Annal. Jan.*, s. 220, 224, 227; Marsilya gemileri için şu esere bkz. Champollion-Figeae, ds. *Documents historiques inédits* (*Coll. des doc. inéd.*), I, 605-609.

[1382] Matth. Paris, *gös. yer*, V, 207.

[1383] Duchesne, *Historiae Francorum scriptores*, V, 435-437.

istemiyorlardı, ve bunu Fransa kralının elçilerinden saklamadılar[1384]. Belki özellikle, birtakım kabul olunmayacak istekler ileri sürmüşlerdir; kesin olan bir şey varsa, o da şudur ki, görüşmeler bir sonuç yaratamamıştır. S. Louis'nin elçileri Cenova'ya geçtiler ve orada çok iyi koşullarla karşılaştılar[1385]. Olasıdır ki, kral, Marsilya ile de buna benzer sözleşme yapmıştır[1386]. Biliniyor ki, kendisini, Tunus üzerine bir tuzak saldırısı ile sefere başlamak kötü düşüncesine kaptırmış ve buranın surları dibinde ölmüştür. Haçlı seferinin başlamak üzere bulunduğu sırada, Mısır sultanının bir sefaret heyeti Cenova'da bulunuyordu[1387]; bununla beraber, sultanın başından fırtınayı savmak amacıyle bu yön değişikliğini Cenevizlerin özendirdiğini tanıtlayacak bir şey yoktur. Bu çok uzaktır. Tersine onlar sefer için 10.000'den fazla asker vermişlerdi, ve onların saflarındadır ki, askerî harekatâ verilen bu yön değişikliği açıktan açığa izlenmiştir[1388].

Son Haçlı seferi Mısır'a karşı son gözdağı olmuştur. Bu seferlerden her biri oradaki tacir kolonilerini az çok üzmüştür. Fakat bunlar, arkalarından uzun sessizlik dönemleri ve güzel havalar gelen, gelip geçici fırtınalardan başka şeyler değildi. Haçlı donanmaları yaklaştığında, sultan, yabancıları sıkı sıkıya gözettirir, hattâ bazen onları şahsen yakalattırırdı; fakat tehlike geçtikten sonra, tacirler yeniden serbest hareket etmeye başlarlar ve ticaret yeniden alışılmış yoluna girerdi. Bazen, hazırlıklar sırasında Venedik'te örneğini gördüğümüz gibi, ya da bir Haçlı seferinin oluşu sırasında, bazı ticaret yeri olan şehirler Mısır ile olan ticaretlerini keserlerdi: Fakat, zamanın çoğunda ticaret hiç bir engele uğramadan sürer ve bu duraklama zamanları, deniz serbest olur olmaz tekrar mallarını sürmeğe başlaya-

[1384] Papa "Clément IV"ün emirnamesi: Martène et Durand, *Thes. anecd.*, II, 628 vd.

[1385] Gemi kiralama sözleşme metinleri (Pacta naulorum) o devrin gemi yapımı hakkında son derecede ilgiçekici ayrıntıları kapsarlar: Bunlar Jal tarafından yayımlanmışlardır: Jal, *Doc. hist. ined., gös. yer*, I, 507-604, II 50 vd. ve Belgrano, *Documenti inediti riguardanti le due crociate di S. Lodovico re di Francia* (Genova 1859); bu konuya ilişkin olarak şuna da bkz. *Annal. Jan.*, s. 264 vd. Canale, *Nuova istoria della repubblica di Genova*, II, 599 vd. ve Jal tarafından kabul edilmiş olan tarihin düzeltilmesi için (1248 yerine 1268) de: *gös. yer*, s. 67, *Archiv. des miss. scientif.*, 2 ci série, III, 260.

[1386] Jal, *gös. yer*, s. 513, 609-614.

[1387] *Annal. Jan.*, s. 264.

[1388] A.g.e., s. 267, 268.

caklarından emin olan Frenk kolonileri kendi halklarının, mağazalarını doldurmalarını yasaklamazlardı.

Mısır ile olan ticaretin ve oradaki Batı kolonilerinin normal olan yaşam koşullarını iyice öğrenebilmek için, sultanların beratlarını incelemekten daha iyi bir şey yapılamaz. Bu tür evrakın en çok ve en tam ve eksizsiz koleksiyonu Venedik'tedir. Şu halde, XIII. yüzyılda, Mısır'daki *tacir ulusların hukuk ve mülkiyetlerinin* gösterilmesine bu şehirden başlamak doğrudur. Mısır toprağı üzerinde *Venedik'lilere* verilmiş olan imtiyazların başlıcaları sultan Elmeliküladil I [1389], Elmeliküladil II [1390], Elmelikül-Salih-Necmeddin-Eyub [1391] ve Elmelik-Elmuizüddin-Eybek'in [1392] beratlarında sayılmıştır. Önceden biliyoruz ki, bu yüzyılın başlangıcından beri, onların İskenderiye'de iki ticaret yerleri vardı, ki bunların korunması gümrük yönetiminin, yani Mısır hükümetinin görevi idi, ve bunlar hem tacirlere oturma yeri, hem de ticaret eşyası için depo hizmetini görürlerdi: Onların, fazla olarak, S. Michel'e adanmış bir kiliseleri ve özellikle kendilerinin kullanmalarına ayrılmış bir hamamları vardı. Bu ticaret yerlerinden birisine bir fırın eklenmişti ki, ekmeklerini oradan alırlardı. Şarap bütün Müslüman topraklarında yasaklanmıştı; fakat, onun her iki ticaret yerine ithaline ve onların içerisinde satılmasına izin verilmişti. Bundan başka, hükümet, tacirlerin ticaret yerlerinde rahatlarını sağlayacak her türlü ilkeye uyuyordu. İşte bunun içindir ki, Venedik cumhuriyetinin sade bir isteği üzerine, önceden olduğu gibi iki ticaret-yerinin birisinde bulunmakta olan, balık pazarı derhal başka bir yere kaldırıldı: Açılma ve kapanma saatlerini Venedik'li memurlar saptıyorlardı; fakat onlar ülkenin gelenek ve göreneklerine uymak ve ticaret yerlerini Cuma günü Müslümanların ibadet saatleri sırasında kapatmak zorunda idiler. Şüphesiz bu kuraldan amaç, çeşitli

[1389] Taf. ve Thom., II, 184-193. 192'nci sayfada yayımcılar iki adın: (Bubeker Machometo) toplanmasına haksız olarak karşı duruyorlar: Sultan gerçekten Ebubekir ve Mehmet isimlerini taşıyordu; bkz. Hammer, *Litt. Gesch. der Araber*, VII, 60 not. ve Amari'de Piza belgesi: s. 267 (ve 492'nci sayfanın dipnotu). Kronoloji için daha yukarıya bakınız.

[1390] 1238 yılı beratı: ds. Taf. et Thom II, 336 vd. ve ds. Marin, VI, 337 vd. IV, 263 vd. (1258 ve 1262 tarihleri düzeltilmelidir: Kabulü gereken 1238'dir).

[1391] 1244 yılı beratı: ds. Taf. et Thom., II, 416 vd. dile örnek olmak üzere Romanin'de bir parça bulunuyor: Romanin, III, 399.

[1392] 1254 ve 1258 yılı *mektupları* Taf. ve Thom., II, 483 vd.

dinlerin birbirini incitmelerini önlemekti. Her ticaret yerinin bir müdürü (*fundicarius*) vardı: Tüm koloni, kendisine üç hizmetçi ayrılmış olan, bir *konsül*'ün yönetimi altında idi. Bütün bu memurlar, hattâ pek çok yıldan beri Mısır'da oturmakta olsalar bile, nüfus vergisinden bağışık idiler[1393]. Tacir ulusların konsolosları yılda on defa sultanın katına kabul edilir[1394], ve, bu vesile ile, isteklerini, sözlü olarak belirtmelerine izin verilirdi. Bundan başka, antlaşmalar gereğince, her Venedik'li doğrudan doğruya sultana şikâyette bulunmak, ya da bu amaçla kendi konsolosunu aracı olarak kullanmak hakkına sahipti, ve bu takdirde sultana yazılı bir önerge gönderirdi. Ölmüş olan Venedik uyruğunun mallarını saklamak da konsolosun yetkileri içinde idi. Bununla beraber, antlaşma metinleri, onların yönetsel görevlerine ilişkin şeyler hakkında pek az açıklama yapıyorlar; bu pek doğaldır: Aynı bunun gibi, bunlara yardımcı olarak verilmiş olan danışmanlar da hiç bir yerde sözkonusu olmamıştır. İskenderiye'den başka şehirlerde de konsoloslar olduğu bazı sözlerden anlaşılmaktadır; fakat, hiçbirisi kendi adı ile bildirilmemiştir. Cumhuriyetin elçileri, ticaretin çıkarlarının özel amacıyle, bir sıra istekler ileri sürmüşlerdir ki, sultanların iradeleri bunları olanaklar ölçüsünde sağlamışlardır; işte bunun gibi, Venedik gemileri kaptanlarının, gemilerinin geliş ve gidişlerinde, kendilerine bağlı ağır cezalı adamlar yoluyle, gemileri yükletmek ya da boşaltmalarına izin verilmişti. Venedik'lilere, malları hakkında gümrükte beyanatta bulunmak ve bu mallar gümrük ambarlarında kaldığı sürece onlara göz kulak olmak göreviyle yükümlü bir memur bulundurmak yetkisi verilmişti. Gümrük memurları, ya da simsarlık görevi yapan çevirmenler tarafından yasaya aykırı olarak ithal edilmiş olan gümrük kaleminde malların muayenesi ya da bekçiliği resimleri gibi iğrenç bazı resimler kaldırılmıştır[1395]. İnciler, değerli taşlar ve ince tüylü kürkler de tamamıyle resimlerin dışında

[1393] *Zilia*, Taf et Thom., II, 486, Arapça Djaliah'tan; bkz. Hammer, *Laenderverwaltung unter dem Chalifat*, s. 189; Quatremère, *Makrizi*, II, 1, s. 132.

[1394] Hiç olmazsa Birinci Elmeliküladil'in zamanında böyle idi: Ricc. de S. Germano, ds. Pertz, SS. XIX, 336. Bu tahrirde ve daha birkaçında bu prense verilmiş olan Saphadinus adı, onun lâkabı olan Seyfeddin (*dinin kılıcı*)'in bozulmuş biçimidir.

[1395] Bu iki resim, Arapçadan yapılmış olan iki sözcük ile gösterilmiştir: Cuffum ve arsum: Taf. ve Thom., II, 186, 188, 330, 484; Amari'nin bu konuda verdiği ayrıntılara bkz. Amari, *Dipl. arab.*, s. 468 vd. 470.

bırakılmıştır. Venedik'liler mallarını uyuştuklarına satmakta özgür idiler, ve eğer satılmayan malları geri götürmek isterlerse, onlardan vergi almak yasaklanmıştı. Onların herhangi bir mallarını satmak, ya da satın alındıktan sonra bozuklukları anlaşılacak olanları saklamak için zorlanmaları da yasaklanmıştı. Sözün kısası, Mısır hükümetinin bütün emirleri Venedik'liler hakkında hayırlı bir yan tutmayı anlatıyor.

Bunlar kendilerini imtiyazlı uluslar arasında göstermeği başarırken, Pizalılar eski durumlarını koruyorlardı. 1207'de, Venedik'lilere, bizim bildiğimiz kadar, en eski imtiyazı vermiş olan sultan Elmelikülâdil'in hükümeti zamanında, Piza'lılar ona, yeni bir antlaşma yapmak göreviyle, Marzuccode: Teperti adında bir elçi gönderdiler. İstekleri aşağıdaki noktalara ilişkin bulunuyordu[1396]: Piza'lıların ticaretyerleri, S. Nicolas kilisesleri ve hamamları üzerindeki kullanma haklarının sürmesi; ticaretyerinin ve kilisenin sultan parasıyle onarımı; Piza'lılara kendi tartılarını kullanmak hakkının verilmesi; malları üzerine konmuş olan bütün ek vergilerin yasaklanması; altın ve gümüşün vergi dışı tutulması. Bu isteklerin hiç olmazsa en önemlileri kabul edilmiştir[1397]; bunu bize bildiren, dönüşünde Marzucco'ya verilmiş olan gönderme belgesidir. O zamana ait olub, Elmelikülâdil tarafından imzalanmış olan bir berat, Pizalılara, öbür şeyler yanında, o güne kadar kullanılagelmiş olan rüsuma ilişkin gümrük tarifesinin sürdürülmesini sağlıyor[1398]. Aynı sultan Ranuccio di Benedetto Vernaccia adında, Piza'nın ikinci bir elçisini daha kabul etmiştir: Bunu üstünde bulundurduğu ve Baş Piskopos Lauthaire ve podesta Ubaldo Visconti taraflarından imzalanmış olan güvenlik belgelerin tarihi 29 Mart 1215'tir[1399]. 1215 tarihli beratın bize bu sefaretin sonuçlarını gösterdiğini kabul etmekte hiçbir sakınca

[1396] "Marzucco"ya başpiskopos Ubaldo (1175'ten 1208'e kadar piskoposluk makamında kalmıştır) ve podesta "Gerardo Cortevecchia" taraflarından verilmiş olan talimat: Amari, s. 280 vd. Fanucci bu talimata yanlış bir tarih göstermiştir: (Fanucci, II, 88 vd.) Bonaini: Roncioni'nin eserinin dipnotlarındaki bu hatayı daha önce meydana çıkarmış (s. 468) ve sonra da Amari, (s. 465) gerçeği daha açıkça meydana koymuştur.

[1397] Altın ve gümüş için, daha aşağıda, 1215 beratına bkz.

[1398] Amari, s. 282, 283.

[1399] Bunun Latince metni ve Arapça çevirisi Amari'de bulunmaktadır: s. 81 vd., ve 284. Tronci 1215 yılındaki bu sefareti anıyor. Fanucci burada da kronolojiye değindiği bir noktada kesin bir yanlışlığa düşüyor. Fanucci, II, 230 vd.

yoktur[1400]. Elmelikülâdil orada, kiliselerinden kaldırıp[1401] tutsaklığa sürüklediği bazı Piza'lıların, kurtulmalık alınmaksızın, özgür bırakılmaları buyruğunu veriyor; Piza'lıların gidip gelmekteki özgürlüklerini ve kişi dokunulmazlıklarını, deniz kazası olduğunda mallarının korunmasını, ticaretyerlerinin, mezarlıklarına ve aynı zamanda dinsel görevlerini yerine getirmeleri için ayrılmış olan kiliselerinin, ve hamamların mülkiyetini sağlıyordu; bütün mallar üzerine konulmuş olan resimler % 16'da, altın ve gümüş üzerine olanlar %10'da dondurulmuşlardır; kendi tüketimleri için ithal edilen erzak ve şarap, vergi dışında bırakılmıştır. Onların gümrükte bir memur, kilisede bir rahip ve bir elbise koruyucusu bulundurmalarına izin verilmiş ve bunların üçü de vergilerden bağışık tutulmuşlardır. Sonra, Mısırlı alçak bir memur tarafından antlaşmalar hakkında rüşvet konusunda her türlü işlem için de İskenderiye valisine ve gerektiğinde özellikle sultan'a başvurma hakları saklı kalmıştır. Bu berat, sultanlar tarafından Piza'lılara verilmiş olan en son imtiyazları kapsamaktadır: Bu belgelerin listesi kısadır ve sonuç olarak 1215'te bitmektedir. Fakat Piza Hükümeti kanunları bize son zamanlar hakkında bilgi veriyor ve kesin olarak gösteriyorlar ki, bu Cumhuriyet bütün Haçlı seferleri döneminde ve ondan sonra Mısır limanlarındaki konsoloslarını ve ticaretyerlerini elinden çıkarmamıştır. 1286 yılına ilişkin *Breve Pisani communis*'i, bu açıdan gözden geçirmek, özellikle önemlidir[1402]. Birinci kitabın iki parçası, İskenderiye ve Dimyat konsoloslarının seçimi için yasal olarak gereken koşulları, görevlerinin süresini ve onların görevde kullanılmasına ilişkin birtakım özel hükümleri göstermektedir. Örnek olarak Pizalıların ticaretyerlerinde şarap satışı izninin yasaklanmasını analım[1403]; vatandaşlarına verilmiş olan

[1400] Bu antlaşmanın İtalyancaya yapılmış eski bir çevirisi Pagnini'de (Pagnini, II, 198-201) ve Amari'de (285-287) bulunur. Hicrî 622 (1225) tarihi kesin olarak yanlıştır; çünkü Elâdil hicrî 615'te ölmüştür (1218). Amari haklı olarak onu düzeltiyor ve yerine 612 yılını koyuyor. Aynı yazar (s. 288 vd.) büsbütün bunun aynı fakat zamanı belli olmayan diğer bir beratı da yayımlıyor: Bu konu üzerinde sırf varsayımdan başka bir şey yapılamaz.

[1401] Büyük bir olasılıkla yukarda gösterildiği gibi, Batılı tacirlerin genel tutuklanmaları nedeniyle: Amari, s. IV.

[1402] Bonaini, *Statuti Pisani inediti*, I, 55-640.

[1403] Bonaini a.g.e., I, 333. Baybars'ın tahta geçmesinden sonra müslümanlara şarap içilmesine ilişkin yasaklar hiç bir zaman görülmemiş olan bir şiddetle yenilenmişti: Sözkonusu olan yasaklamanın nedeni hiç kuşkusuz bu olmalıdır.

imtiyazlardan yararlandırmak için, Cumhuriyete yabancı birtakım tacirleri Piza uyruğu gibi bildirmek yasak olup ağır bir parasal cezayı gerekli kılmıştır. Sonra, şehir meclisi yasaları, hiç olmazsa bize bir konsolosun adını öğretiyorlar: Bernarduccius Mascha; bunun adı vatandaşları için kurdurmuş olduğu bir fırından ötürü geçiyor; fakat, hiç bir tarih ile yakınlık göstermemektedir[1404].

Cenova ile Mısır'ın ilişkileri hakkında kaynakların verdikleri açıklama da çok eksiktir. Cenova'nın İskenderiye'de konsolosları vardı, ve görünüşe göre, hattâ bunlar bazen ikişer ikişer görev yaparlardı. Bize bu ayrıntıyı veren, *Annales génoises*'ın, Mısır'dan uzakta geçen bir olaya ilişkin bir parçasıdır; önce de gördüğümüz gibi, 1204'te, Alamanno de Costa adındaki ceneviz serüvencisi, az bir süredenberi, hâkim ve sahipleri sıfatıyle Sirakusa'ya yerleşmiş olan Piza'lıları oradan kovup çıkarmıştı: Bu sefer heyeti yanında, İskenderiye'deki sürelerini doldurarak vatanlarına dönmekte bulunan, iki Ceneviz konsolosu da bulunuyordu[1405]. Bu yön biraz açıklanmayı gerektirir. Alamanno, Suriye ve İskenderiye'den gelip, geçici olarak Girit'te bulunan ve orada kendisine katılan bazı vatandaşlarıyle birlikte Girit adasından hareket etmişti. Çok olasıdır ki, bunlar kolonilerden dönen konsoloslar olup özellikle kendileri Cenova hükümetinin yetkili temsilcileri sıfatıyle davranarak, Alamanno'yu kont unvanıyle, fethettikleri şehire yerleştirdiler. Vakanüvisin anlattığına göre, orada, her ikisi de İskenderiye'den (*de Alexandria*) gelen iki çift konsolos bulunuyordu; şöyle ki: Bir yandan Lambertus Fornarius ve Belmustus Lercarius, öte yandan Ogerius de Insulis ve Belmustus Lercarius. Bu dört konsolosun İskenderiye'de her zaman görev başında olup ve gene hep birlikte Cenova'ya döndüklerini kabul etmeli midir? Bu çok güçtür: Çiftlerden birinin İskenderiye'den dönerken onları yerine geçirerek görevi başına gitmekte olan çiftle Sirakuza'nın surları dibinde birbirlerine rasladıklarına mı inanmalıdır? Bu daha akla yakın olurdu; fakat, koloni konsoloslarının halefleri gelmeden makamlarını terk etmeleri âdet değildi, ve, bundan başka, Sirakuza seferi tarihinde, Alamanno'nun filosuna Cenova'dan gelmiş bir geminin katıldığı aslâ görülmez. Mösyö Canale yalnız birinci çiftin İskenderiye'den gelmekte olduğunu ve ikincinin İsken-

[1404] A.g.e., III, 395 vd.
[1405] *Annal. Jan.*, s. 121 vd.

derun'da bulunduğunu varsayarak sorunu çözümlemeğe çalışıyor[1406]: Bu takdirde o vakit İskenderunda da Batılı konsolosların bulunması olanağını kabul etmek gerekecektir ki, bu devirde şehrin bırakılmışlığı göz önüne alınınca, bu çok zordur. Fakat işte daha müsbet bir şey: o da, 1203'te Lamberto Fornari ve Belmusto Lercari adındaki konsoloslar tarafından Antakya Hükümdarı ile[1407] yapılan antlaşmadır. Şu halde, birinci çift konsoloslar İskenderiye'den değil, fakat bundan önceki yılda görev yaptıkları Suriye'den geliyorlardı. Sözkonusu olan parçada "de Alexandria" sözcüğünün iki kez görünmesi sırf yazarın ya da kopya edenin bir yanlış kalemi sonucudur; ilk iki konsolosun adlarını izleyen Suriye'den (*de Syria*) sözcüklerini düzelterek geri getirmek gerekir, ve bu tartışmanın sonucu olarak şu kalır ki, İskenderiye'den dönen konsoloslar Ogerius de Insulis ile genç Belmustus Lercarius idi.

Yukarda geçenlerin dışında söyleyeceğimiz şeyler, bazen bir gemi nedeniyle, bazen sefaretinin amaç ve sonucu hakkında bizi inandıracak[1408] yolda bilgi vermeksizin, bir vak'anüvisin Cenova'dan İskenderiye'ye hareketini haber verdiği elçiler vesilesiyle şuradan buradan toplanılmış birkaç sözcüğe dayanır. Yalnız XIII. yüzyılın sonuna doğrudur ki, Ceneviz Cumhuriyeti ile Mısır Sultanları arasındaki ilişkiler hakkında, 1290 yılına ilişkin bir belgeyle, daha açık bir aydınlık belirmeye başlar: Bu, bir sıra karşılıklı misillemelere son vermek amacıyle, her iki devlet arasında yapılan bir barış ve ticaret antlaşmasının metnidir. 1287 yılında, zengin bir yükle dolu olup, Cenova'nın Spinolino Spinola ve Şürekâsı ticarethanesine bağlı bir tüccar gemisi, Suriye'den dönüşünde, İskenderiye'ye yanaşıyordu:

[1406] *Nuova istoria di Genova*, II, 328.

[1407] Canale, *gös. yer*, II, 310; krş. Olivieri, *Carte e Cronache*, s. 59.

[1408] *Annal. Jan.*, a. a. 1200, 1205, 231-1233, s. 118, 123, 117-181; bu parçaların yalnız birincisinde denilmiştir ki, elçi sultandan Ceneviz tutsaklarının teslimini istemiş; fakat, sefaretinin bu bölümünde bunu başaramamıştır. Bkz. Makrizi, ed. Quatremère, I, 1, s. 91, not. 215; I, 2, s. 127; II, 1, s. 81 (1263, 1275, 1285 yıllarında); Canale, *gös. yer*, II, 327 vd. Makrizi, 1285 yılında, iki Ceneviz elçisinin iki yük Sarasına (Doğu kumaşlarının taklidi), altı doğan (şahin) ve bir büyük köpek getirdiklerini haber veriyor; bunlar, Rodolphe de Hapsbourg (Burchardus de Monte Sion)un ve imparator eski Andronic'in delegeleriyle birlikte Kahire'ye geldiler. Niyetleri hiç kuşku yok ki, Suriye Hıristiyanları hakkında, Sultana barışçı yönelimler göstermekti; bkz. Karabacek, *Une ambassade de Rodolphe de Hapsbourg en Egypte*, (ds. *Oesterr. Monatsschrift für den Orient*, 1879'dan ayrıbasım).

Sultan Kılavun gemiyi yakalattı, geminin yükünü ve mürettebatı güvenilir bir yere koydurttu, ve önemli bir kurtulmalık olmadıkça bırakmağa izin vermedi. Tersine, 1289'da, Ceneviz Kaptanı *Benedetto Zaccaria*; Kefe konsolosu Paolino Doria ile birlikte hareket ederek, Küçük Asya yakınında, Alaiye (Candelore) hizasında, şeker, biber ve keten yüklü bir Mısır gemisini ele geçirdi: Bu, aynı yılın Nisan ayında Sultanın eline düşmüş olan Trablus'un alınmasından dolayı yapılmış bir tür misilleme idi. Buna benzer olaylarda hep olduğu gibi, çok öfkelenen Sultan, hiddetinin bütün şiddetini tam bu sırada İskenderiye'de birçoğu bulunmakta olan Ceneviz tacirleri üzerinde gösterdi; olaydan habersiz ve kaçmağa vakit bulamayanlar hep hapse atıldılar. Bu sırada Béranger Panzano (?) adında birisi Tinèh (Faramah'ın batısında) şehrine saldırıyı göze almıştı: Ceneviz hükümeti Zaccaria ve Panzano'yu inkâr etmekte ve bunların birtakım korsanlar olup, buyruklarına uymadıklarını ve her türlü tehlikeyi göze aldırarak denizlerde dolaştıklarını haber vermekte acele davrandı. Alberto Spinola sefaretle Sultanın katına gönderildi (Aralık 1289); o, Zaccaria tarafından yakalanan gemideki yolcuları geri getiriyor ve ticaret eşyasını geri veriyor, ya da para olarak bedelini ödüyordu. Teslim işlemleri yapılıp bittikten sonra, tamamıyle gerçek duruma dönüldüğü hakkında resmen yemin ve sultanla bir barış antlaşması yapma isteğini belirtiyordu. Kılavun uzun süre kendisine yalvarttı. Fakat, Cenova ile olan ticaretin ülkeye getirdiği çıkarları kaybettiğine pek çok üzüldüğü için, sonra yumuşadı[1409]. Görüşmeler 13 Mayıs 1290 tarihli[1410] antlaşmaya kadar gittiler ki bu, Cenova

[1409] Bu yazdığımız şeyler *Annal. Jan.*, s. 317, 324'ün verdiği bilginin ve Kalavun'un yaşamöyküsünü yazanın rivayetlerinin bir özetidir; aşağıdaki dipnota bakınız.

[1410] Gerçekte, antlaşma metni dört bölümden oluşmaktadır. Sultan tarafından verilmiş olan imtiyazlar; antlaşmaya uyulacağı konusunda Naib Torontay tarafından yapılan yeminin resmî sözleri; Spinola tarafından yapılan sözleşmeler, ve sonra onun yemini. *Cenova şehrinin beratları* hakkındaki kitab 1, 2 ve 3'üncü bölümleri Latince olarak yayımlıyor ve üçüncünün sonu da eksik kalıyor; halbuki, Kılavun'un yaşamöyküsünü yazan adı bilinmeyen kişi, bu noktaya gelince 3'üncü ve 4'üncü bölümleri Arap dilinde yineliyor ve üçüncüyü tamamiyle yazıyor. Önce Silvestre de Sacy ve ondan sonra Amari bu Arapça metinleri çevirileri ve yorumlarıyle birlikte yayımlamışlardır. Sacy, *Not. et extr.*, XI, 41-52; Amari, *Atti della Societa Ligure*, V, 606-614 ve eki. Lâtince metinler (*Liber jurium*, II, 243-248) de bulunurlar; bunun yayımından önce, gerçi daha az doğru olarak yayımlanmış

Cumhuriyeti adına Alberto Spinola ve sultan ve oğlu adına Mısır kral naibi Hüsameddin Torontay (*Osemedinus*) tarafından imza edildi[1411], ve bu antlaşmada, gözlemci olarak iki Ceneviz Konsolosu: Bonifazio (?) ve Raffo ve Mısır Hıristiyanları arasından seçilmiş birkaç tacir ve kiliseden büyük kişiler hazır bulunmuşlardır. Elçi bundan sonra Venediklilerin her yerde sultanın uyruğunun canlarına ve mallarına saygı göstereceklerini ve bir üçüncü kişi tarafından yapılmış olan kötülüğün sorumluluğunu onlardan herhangi birine bağlamaktan kaçınacaklarını yemin ile sağladı. Öbür yandan, sultan da, Mısır'daki Cenovalı tacirlerin durumları ve onlara yapılacak işlem hakkında sefir tarafından belirtilen istekleri karşılamak için gereken bütün güvenceyi verdi. Eğer antlaşmayı, İskenderiye'deki Ceneviz kolonisine ilişkin noktalardan incelemeye başlarsak, ticaretyerinin mülkiyeti hakkında açık bir güvenceyi içermediğini, fakat, ticaretyeri sakinlerinin tüketimi için peynir ve başka maddelerin resimlerden kararlaştırıldığı gibi, bu güvenceyi kapalı biçimde anlattığını görürüz. Tersine, Notre Dame kilisesinin tasarrufu, fakat, hattâ yıkılacak gibi olsa bile, hiç bir onarım yapılmaması koşuluyle, Cenevizlere sağlanmıştır[1412]. Ceneviz konsoloslarıyle gümrüğün âmiri olan emir (*mil, milus*)'ün kaza yetkisinin sınırları, her zamanki gibi, yani iddia edenin, davasını hakkında dava açılanın tabiî hâkimlerine sunması biçiminde saptanmıştır. Her bir Cenova konsolosunun, ulustaşlarından biri adına yapılacak bir şikâyeti olduğu zaman, doğrudan doğruya sultana başvurmasına, ve, gerek kendisi için ve gerek bu amaçla Kahire'ye göndereceği kişi için emirden bir kavas istemesine izin verilmiştir. Gümrükte, Ceneviz tacirleri, anahtarları ellerinde kalacak olan, geniş ve kullanışlı mağazalardan yararlanacaklardır; buralarda depo edilecek olan mallar, sorumlulukları, ölçüsünde güm-

oldukları yerler: Silvestre de Sacy (*ibid*, s. 34-41) ve Cibrario, *Economia politica del medio evo*, 2° édit., s. 400 vd. Bu antlaşma özetlerinin bulunduğu yerler: Serra, *Storia dell' antica Liguria e di Genova*, IV, 162 vd. ve Depping, *Hist. du commerce entre le Levant et l'Europe*, II, 119-123; Bu sonuncu haksız olarak biri Elmansur, diğeri Kılavun ile yapılmış iki antlaşmadan söz ediyor, halbuki, Elmansur ve Kılavun bir ve aynı kişidir (Canale, *Nuova istoria di Genova*, III, 184-190) Canale, bunun yorumuyle birlikte değerli bir çevirisini yayımlamıştır.

[1411] O, bu makamı 1270'ten 1290'a kadar tutmuştur: Makrizi. II. 1. s. 6, 110, 113.

[1412] Bu noktada, Silvestre de Sacy ile beraber nec (nisi yerine) si dirruerit"i okuyuşunu kabul ediyorum.

rük memurlarına verilecektir. Ceneviz'ler tarafından bulundurulan bir memur bir defter tutacak, ve bunda, bir yandan, gümrüğün onlara borçlu olduğu tutar kaydedilmiş bulunacaktır (çok defa tacirler doğrudan doğruya gümrük yönetimine satarlardı). Eğer bir Cenova'lı, gideceği zaman, halâ gümrüğe borçlu bulunursa, gümrük gerek Cenovalı memurun kefaletini, gerek söz konusu olan kişinin, kendisinde alacağı bulunan bir Arap uyruklunun bu borcu kendi üzerine almasını kabul etmek zorunda olacaktır. Bir Cenova'lı tarafından bir Arap'a yapılmış olan her satış için, eğer bu satış tanıkların önünde ve gümrüğün simsarlarından ya da çevirmenlerinden biri tarafından düzenli olarak yapılmış ise, gümrük yönetimi bunun ödemesini yapacaktır. Bir Cenova'lı satmak zorunda bırakılamaz; o, satılmamış bir malı hiç bir harç vermeksizin tekrar götürmek hakkını hep elinde tutacaktır; bunun gibi, hiç bir memur ya da ülkenin hiç bir büyük adamı bir Cenova'lıyı satın almak zorunda bırakamaz. Çözümlemeye çalıştığımız antlaşma metni, gümrük resimlerinin saptanmasına ilişkin bir yığın maddeleri kapsamakta olup, bunların rüsumu ticaret mallarının sınıflandırılması göz önüne alınarak kurulmuş olan bir ölçeğe göre değişirdi. İnce kürkler ve kıymetli taşlar bunun dışındadır: Şallar, ipekliler, ipek, sandal ve samit adlarıyle tanınan kumaşlar, her renkte çuhalar, Reims çuhaları, altın teller, inşaat keresteleri için % 10 ödenecektir; gümrükte tartılması gereken her madde % 12 resme tabidir; sikke halinde altın ve gümüş için ve sikke halinde olmayan gümüş için % 4'ten biraz fazladır; çubuk halinde bulunan altın için % 6'yı geçer[1413]. Çubuk halinde altın ve gümüşü olan her Cenovalı, bir miktar resim tediyesi mukabilinde, bunu İskenderiye'de Sultanın darphanesinde kendi hesabına darbettirebilecektir[1414]: Eğer bu gümüş, resimleri Kahire'de ödenmek

[1413] Ödenecek tutar, duruma göre, dört ve altı "besant" ve kusur idi, ki bunun rakamı elyazmasında kesinlikle okunmaz bir biçimde yazılmıştır: Bazıları orada ch. XVI et ch. XII, diğer bazıları m. XVI et m. XII buluyorlar: Birinciler terhimi "charatos" ile ikinciler "miliarenses" ile çeviriyorlar: Bir "besant" 24 "charatus" ve 48 "migliaresus" sayılırdı. Bkz. Uzzano, s. 111, 113.

[1414] Kesinlikle anlamı olmayan "ceram" sözcüğüne karşılık asıl metinde "cecam" yani "zeccam" sikke okumalıdır (Arapçadan sikke = sicca asıl para darbetmeğe özgü damgadır). Ceneviz'lerin kendilerine resim ödemek zorunda oldukları darbhane memurlarına burada "mesorii" denilmiştir. Bize bu bilgiyi vermek lûtfunda bulunan Profesör Fleischer'e göre bu sözcük, cendere, mengene demek olan Arapça "massara"nın karşılığıdır, ki ona şeker yapımı nedeniyle önce de rastlamıştık.

üzre, İskenderiye'den oraya gönderilmiş ise, hiç bir gümrük resmine tabi değildir[1415]. Bu da gösteriyor ki, Cenova'lılar İskenderiye'de kapanıp kalmış değildiler; belki, içerilere yayılıyorlar ve bu arada başkent onları doğal olarak öbür yerlerden daha çok kendisine çekiyordu. Antlaşma metninin başlangıcından şu sonuç çıkıyor ki, Sultanın egemenliği altında bulunan her yer onlar için açıktı: Başka bir pasaj, şöyle bir olayı, oluşundan önce görüyor: Bir Cenovalı, kendi ulusundan ne bir konsolos, ne de vatandaşlarından hiç birinin bulunmadığı bir yerde ölecek olursa, bu takdirde, Cenova hükümetinin kararına kadar Mısır Hükümet memurları ölenin malına el koyacaklardır.

Buraya kadar, yalnız Mısır'da, İtalya'nın belli başlı üç ticaret şehrinin yer ve durumundan söz açtık; fakat bu kadar yararlı bir topraktan yararlanmak konusunda onlar yalnız değildiler. Adriyatik üzerindeki öbür şehirlere yolu kapatmak için gösterdiği çabaya rağmen Venedik, Raguza ve Ancone şehirlerini Mısır'a kadar gemiler göndermekten alıkoyamıyordu. Hemen hemen aynı olmak üzere *Raguza* ile Venedik arasında 1232, 1236 ve 1252 yıllarında yapılan üç antlaşma, daha o zamanlar Raguza gemilerinin sık sık gidip geldiği ülkeler hakkında bize bir fikir verebilir: Bizans, Trablusgarp, Tunus, Suriye adları yanında Mısır[1416] adını da görüyoruz. Raguza gemileri Venedik'e bütün bu ülkenin ürünlerini getirirdi ve sözkonusu antlaşma metinlerinin konusunu da özellikle, bu mallar üzerinden ödetilecek resimleri saptama durumu oluşturuyordu. Raguza vatandaşlarının, Mısır'a gitmemek konusunda Venedik doj'una söz verdiklerini gösteren belgeler, yukarda ileri sürdüğümüz duruma karşı, gösterilebilir gerçi[1417]; fakat, bu konuda yanılmamak gerektir; bu belgelerin tarihi, II. Frédéric'in Haçlı seferinden öncedir ki, o zamanlar Venedik vatandaşlarına bile Mısır'a gitmek yasaktı. Adriyatik'in İtalya sahilinde, *Ankona*, o devirde bütün parlaklığına erişmişti; Ankona burjuvalarının Suriye ile ilişkide bulunduklarını ve hattâ orada bir de ticaret yerleri olduğunu yukarda gördük; bunlar Mısır ile de

[1415] "Portent dictos darenos ad implicandum apud Carum (Kahire)" krş. in civitate Cari, Taf. Thom., II, 489'da

[1416] Taf. et Thom., II, 311, 332, 468; *Monum. spect. hist. slav. merid.*, I, 48, 55, 84 v.d. Bu antlaşmalardan birincisi halâ *Archiv. stor. it., App.*, IX, s. 386'da bulunmaktadır. Benjamin de Tudèle'in daha yukarda anılan bölümüyle krş.

[1417] *Monum. Slav. merid.*, I, 33; III, 394.

alışverişte bulunuyorlardı. 1174'te Mayence başpiskoposu[1418] Christian tarafından şehrin kuşatılışını tasvir eden Boncompagni, savunucuları sayarken birçok burjuvaların şehirde bulunmadığını belirtir; bu burjuvalar, o anda iş için İskenderiye'de, Istanbul'da ya da Bizans İmparatorluğunun başka noktalarında bulunuyorlardı. Mısır sultanlarıyle Ankona arasında antlaşmaların var olduğu çok olasıdır; çünkü, Papa X. Grégoire bu şehir tüccarları lehine aracılıkta bulunmak için 1231 tarihinde Sultana yazdığı bir mektupta bunu ima eder gibidir: Bu zavallı tüccarlar İskenderiye hapishanelerine atılmış ve bütün varlıklarından yoksun bırakılmışlardı: Papa, Ankonalıların, Sultanın himayesine güvenmeğe hakları olduğunu söyler[1419].

Ankona'dan güneye doğru gidilirse, sahil boyunca bir sürü liman görülür ki, bunların durumu, Mısır ile alışveriş ve ilişkilerinin gelişmesine özellikle uygundu. *Barletta*, *Trani*, *Bari*, *Brindisi*'nin halkı donatılmıştı ve bunlar kesinlikle, yalnızca hacı ve Haçlı seferlerine katılanları taşımakla kalmıyorlar, mal nakli ile de uğraşıyorlardı. Mısır'a seyahatlerini artırmak için II. Frédéric ile Sultan arasındaki iyi ilişkilerden yararlandılar. Görünüşe bakılırsa, genellikle Brindisi'de oturduğu anlaşılan bir Trani vatandaşının vasiyetnamesi bu tarihe rastlamaktadır: Bu kişi adı geçen belgede, İskenderiye'ye hareket eden bir gemiye emanet ettiği paralarla mal hakkında ne gibi bir işlem yapılacağını vasiyet etmektedir (1227)[1420]. Bu tür özel kaynaklı belgeler daha az olasaydı, bu gibi örnekler her halde eksik olmazdı. II. Frédéric ile Manfred'nin ölümleri, Güney İtalya ile Mısır arasındaki ilişkileri aksatmadı. Charles d'Anjou genellikle her ne kadar Alman prenslerinin yaptıklarının tam tersini yapmak istemişse de, bu noktada onlar gibi hareket etmekle yerinde davranmıştır; adı geçen kişi Mısır Sultanının dostluğuna önem verdi ve Frédéric zamanında uyruğunun yararlandığı imtiyazların uzatılmasını kaydetmeği unutmadı[1421].

[1418] Muratori, SS. VI, 930.

[1419] Raynald, *Annal. eccl.*, a. a. 1231, No. 56.

[1420] Davanzati, *Sulla seconda moglie di Manfredi*, S. XCIV v.dd.

[1421] Michand-Reinaud, *Bibliothèque des croisades*, IV, 482 v.d., 515; Wilken, *Gesch. der Kreuzz.*, VII, 420 v.d., 528. İki hükümdarın birbirine sık sık elçi gönderdiği Del Guidice (*Cod. dipl. angiov.*, s. 222 v.d., not, 1269 ve 1271 yılı fermanları ile Minieri Ricci, *Il regno di Carlo I d'Angio negli anni 1271'e 1272*, s. 13, 15, 75"de kayıtlıdır.

Durum İtalya gemicilerine elverişli olduğu gibi, Sicilya denizcileri için de elverişli idi[1422]: Mesina gemicileri bu durumdan özellikle yararlanmış olmalıdırlar; aslında bu, adı geçen şehrin Mısır'a giden doğru yol üzerindeki yerine göre, pek doğaldır. Bu, Salerne ile Amalfi halkı için de iyi bir fırsattı; Mısır'la ilişkileri daha o zamanlar bile pek eski idi. Hele Amalfi, daha o vakitlerde oldukça azalmış olan kuvvetleri izin verdiği oranda bu ilişkileri sürdürdü[1423].

Mısırla ticarî ilişkide bulunan İtalya şehirlerinin hepsini saymamışsak da, özellikler taşıyanların hepsini gördük. Şimdi, Fransa'nın güneyine geçelim; orada öncelikle *Marsilya*'yı buluruz: Bu şehrin Mısır'la olan ilişkileri eski zamanların en geri devirlerine kadar çıkar; Marsilya bu ilişkilere tekrar başlamakla eski bir duruma dönmüş olmaktan başka bir şey yapmamıştır. Marsilya komününün XIII. yüzyıl esas teşkilât kanunu, bu alışveriş ve ilişkileri en verimli bir etkinlik olarak gösterir; adı geçen yasada, yerli ve yabancı tüccarlar tarafından İskenderiye'den Marsilya'ya getirilen mallardan sık sık söz açılmaktadır. Sözü geçen esas teşkilât kanundan bir de şunu öğrenmekteyiz ki, ister seyahatleri sırasında olsun, ister İskenderiye'de bulundukları sırasında, Marsilya'lılar daima kendi uluslarından konsolosların otoritesine bağlı idi[1424]. 1272'de bir olay bu alışveriş ve ilişkileri az daha birdenbire durduruyordu. Kırım'dan Sultan Baybars'ın sarayına Tatar elçileri getiren bir Müslüman gemisine Marsilya gemileri tarafından el konmuştu: Elçilere de tutsak işlemi yapılmış ve bunlar diğer mürettebat gibi Akkâ'ya getirilmişti. Sultan, bunların hemen tahliye edilmelerini, yoksa Marsilya ticaretine ülkesinin kapatılacağını bildirdi. Bu gözdağı etkisini gösterdi: Elçiler salıverildiler ve Marsilya'lılar da, Mısır'daki ticarî girişimlerini sürdürmede özgür kaldılar[1425].

[1422] Benjamin de Tudèle, bunların daha Norman egemenliği zamanında İskenderiye pazarlarına sık sık gidip geldiğini kaydeder.

[1423] Bir belge daha vardır, 1259 tarihli olan bu varaka bir Amalfili ile Amalfi'ye hâkim bir tepede bulunan Ravello halkından biri arasında yapılmış bir sözleşmedir, âkitlerin bu iş için İskenderiye ya da Akkâ'ya birlikte yapacakları bir seyahat söz konusudur: Camera, *Mem. di Amalfi*, I, 435.

[1424] Méry et Guindon, I, 329, 333; II, 205 vdd. Marsilya şehri ile kont Hugues de Empurias arasında 1219'da yapılan sözleşmeye de Papon, *Hist de la Provence*, II, *preuves*, No. XLI'da bkz.

[1425] Michaud-Reinaud, *Biblioth. des crois.*, IV, 530 vd.; Wilken, *Gesch. d. Kreuzz.* VII, 608 vd.

Montpellier'nin de daha XIII. yüzyıl ortasından önce İskenderiye'de bir ticarî kolonisi vardı. O zamanlar Aragon kralları Montpellier senyörü idiler ve öyle tahmin edilebilir ki, Fransa'daki yurttaşları adı geçen senyörlere hangi egemenlik haklarını tanıyorlarsa, İskenderiye kolonları da bunlara aynı egemenlik haklarını tanıyorlardı; halbuki, her zaman hiç de böyle olmadı: Kolonlar, – nedenini bilmiyoruz, – bunlara karşı itaat bağlarından biri olduklarını ileri sürdüler: Bu, Raimond de Conchis'nin Mısır'da bulunduğu bir sırada oluyordu; bu aynı Conchis'nin de bir görev ile 1236 ve 1243'de Kıbrıs ve Trablus'ta[1426] bulunduğunu görüyoruz; adı geçenin Mısır'da bulunmasının, bu misyonların birinden hemen önce veya sonra olması ve kolonlar tarafından ileri sürülen görüşleri bildirmiş bulunması mümkündür. Her ne ise, Kral I. Jayme 1264 yılında çıkardığı özel bir kararname ile bu ihanetin cezalandırılmasından vazgeçti[1427]. Zaten isyan hareketinin pek az bir zaman sürmüş olduğu kesindir. Koloni konsolosları, krallık makamından çıkan bir atanmaya dayanarak kral adına görevi yürütürlerdi. I. Jayme 1267'de İskenderiye'ye bir ticaret gemisi ile Montpellier'li iki burjuva gönderdi; kraldan tam yetki almış olan bu iki burjuva, Bernard de Molendinis (Mclinis ?) ile Bernard de Plano'dur. Bunların otorite ve yargı yetkisine yalnız kralın aynı gemiye binmiş olan uyruğu geliş ve gidiş seyahatinde bağlı değildi; Aragon hanedanına bağlı ülkelerden olup da, İskenderiye'de bulunan tüccarların hepsine de, yukarda adları yazılı burjuvaların yönetimsel ve yargısal yetkilerine bağlı olmaları buyrulmuştu. Bu iki elçi, ticaret yeri ve ambarı kiralanmasına yetkili oldukları gibi, İskenderiye'den ayrılmazdan önce ora kolonisi için, kral adına hukukî ve cezaî yargı yetkisini taşıyan bir veya birkaç konsolos atamak işiyle de görevlendirilmişlardi[1428]. İskenderiye'de yerleşmiş Montpellier halkının, – hiç olmazsa anavatanları Aragon hanedanına bağlı olduğu sürece, – özel bir konsolosluğu ve fondaco'su olmadığı, fakat aynı hanedana bağlı İspanyol eyaletlerinden olan tüccarlarla konsolosluk ve fondaco'larının bir olduğu, ve koloni şeflerinin ise, koloniyi oluşturan ulusların her birinden nöbetle seçildiği tahmin edilebilir.

[1426] Méry et Guindon, I, 419 v.d.; Germain, *Hist. de la commune de Montpellier*, II, 513.

[1427] Germain, *Hist. du commerce de Montpellier*, I, 253.

[1428] Capmany, *Memorias sobre la marina de Barcelona*, IV, 6; daha ileride s. 7'de, bu iki zata ödenecek bir paranın emri bulunur.

Aragon kralı uyruğunun Mısır ile ticaret yapması genellikle meşru ise de, bunların Müslümanlara ister deniz inşaatı malzemesi, ister yapılmış gemi satmaları yasaktı. Bu alışveriş, 1272'de Papa X. Grégoire'ın Montpellier burjuvalarına tumturaklı bir biçimde uyarıda bulunmasının konusunu yaratmıştır: Bunu daha yukarda söz konusu ettik. Bir yıl önce de Papa, Narbonne burjuvalarına hemen hemen aynı anlamda bir uyarıda bulunmuştu[1429]. Bu olay, *Narbonne*'un da haçlılar zamanındanberi Mısır'la ilişkide bulunduğunu gösterir. Çağdaş bir Arap coğrafyacısının[1430] tanıklığına bakılırsa, İngiltere ile İskenderiye arasında Narbonne yoluyle alışveriş ve ilişki kurulmuş bulunuyordu: Bakın, nasıl? O zamanlar bütün Aquitaine İngilizlerin elinde idi ve İngiltere, kalay ve bakır yüklerini Bordeaux'ya kadar denizden gönderirdi; bu maddeler Bordeaux'dan Toulouse'a kadar Garonne nehrini çıkarlar ve Toulouse'dan Narbonne'a kadar hayvanlar sırtında taşınırlardı. Narbonne'dan ise gene Frenk gemilerine yüklenerek İskenderiye'ye götürülürdü; bu Frenk gemilerinin Narbonne bahriyesine ait olduğu açıktır[1431].

Bu konuyu bitirmek için şunu da ekleyelim ki, Benjamin de Tudèle, İskenderiye'de gördüğünü söylediği tüccarlar arasında *Aragon* tüccarlarını da sayar; adı geçenin bu adla belirtmek istediği, gerçekte, 1137'den beri Aragon ile birleşmiş Catalogne ve özellikle bunun merkezi Barcelone'dur. Bu Katalonya'lı tüccarların çoğunlukla İskenderiye yolculuğunu yerli gemilerle yaptıkları kuşkudan uzaktır. Sonradan (1227), kral I. Jayme Barcelone limanında emre hazır gemiler bulundukça, İskenderiye veya Suriye'ye gönderilmek üzere malların yabancı gemilere yüklетilmesini bile yasak etmiştir[1432]. Bununla birlikte, Barcelone ticaret filosunun Mısır'a her zaman gidip geldiği kesindir[1433]. Aslında, gerektiğinde, *Consulado del mar* adıyle

[1429] Port, *Histoire du commerce maritime de Narbonne*, s. 128, 129: Germain'in, (*Hist. du commerce de Montpellier*, I, 266 v.dd.), bir bölümüyle krş.

[1430] Ibn-Said (1274'te ölmüştür), Abulfida tarafından anılan, *Géogr.*, terc. Reinaud, II, 307.

[1431] Piza ve Marsilya'lı meslektaşları ile birlikte İskenderiye'den dönen bazı Narbonne tüccarları bir Cenevizli'nin eline düşerler (1291); *Annal. Jan.*, s. 341.

[1432] Capmany, *göst. yer.*, II, 11 v.d.

[1433] Suriye Haçlı devletleri hakkında, Barselon pazarlarında pek büyük miktarda Doğu üretimi bulunmasının Suriye ile Barselon arasındaki ticarete bağlanması gerektiğini ileri sürdüm; Capmany (I, 43 vdd.) bu üretimin Barselon'da varlığını Mısır'la olan ticarete bağlamaktadır ve ben de şurasını teslim zorundayım ki, Barselon'a gelen baharatın büyük bir kısmı her halde belirtilen yoldan geçmiş olsa gerektir.

tanınmış olan deniz yasası da bize bunu göstermektedir. Bu yasanın tamamen Barselon'da düzenlenip yapıldığı kabul edilmektedir ki, bu, akla çok yakın gelmektedir; bu yasanın ait olduğu ulus gemicilerinin yalnız Ermenistan ve Suriye (Akkâ)'ye değil, fakat aynı zamanda İskenderiye'ye de giderek buralarını gördükleri adı geçen yasanın bazı bölümlerinden anlaşılmaktadır[1434]. Bu alışveriş ve ilişkinin bir tehlikesi vardı ki, o da şu idi: Mısır hükümdarlarına askerî kudretlerini sağlamlaştıracak olanaklar sağlamış oluyordu; I. Jayme bunun önüne geçmek için 1274'te özel bir buyrultu yayınlayarak Mısır'a maden, kereste, silâh, gemi ve gıda maddeleri ihracını yasaklamıştır[1435]. Bu tedbir tamamen istemli (ihtiyatî) olup, Mısır'la ticarete engel olmayı kesinlikle amaçlamamakta idi; bu ülkeyle olan işlerin oylumu öyle bir gelişme göstermişti ki, İskenderiye, Barselon'un denizaşırı topraklara konsolos gönderdiği yerlerin ilklerinden biri oldu: Bu konsolos, kral tarafından verilen bir vekâletnameye dayanarak şehir meclisi ve gün görmüş, tecrübeli ve doğru adamları (*probi homines*) tarafından atanarak İskenderiye'ye gönderilmiş ve orada Katalonya kolonisinin yönetimini, yardımcı olarak iki danışmanla birlikte, eline almıştır[1436]. Ticarî refahın bu gelişimi Aragon krallarının siyasal görüşlerini öylesine etkiliyordu ki, bu kralların bunu desteklememeleri olanaksızdı. Hohenstaufen'lerin akrabası olup, ayni anlayışta olan adı geçen krallar Mısır sultanlarına karşı aynı tutumu güdüyorlardı. Daha I. Jayme bile Mısır sultanıyle dostluklarını belirleyen[1437] davranışlarda bulunmuştu. Karşılıklı dostluk belirtilerini

[1434] *Consulado del mar*, Pardessus (*Collection des lois maritimes*, II, 80, 301) de. Orada görünen Akkâ adı (bunun 1291 tarihinde yıkıldığı bilinmektedir), söz konusu bölümün Haçlılar devrinde kaleme alınmış olduğunu tanıtlar.

[1435] Capmany, II, 36 vd.

[1436] "partes ultramarinas"lar için konsoloslar atanmasına ilişkin olarak kral tarafından verilen izin (Capmany, II, 32-34'de 1266 ve 1268 yılları imtiyaz beratları) Petrus Guillelmi'nin (1272) de İskenderiye'ye konsolos olarak gönderilmesinden pek az öncedir, *ayn. esr.* II, 366. Capmany, adı geçen cildin ekinde, ilk konsolosun Jayme de Fivaller adında biri olduğunu ve 1270 tarihinde atandığını ileri sürer; söz konusu belgelerde buna benzer hiçbir şey bulamadığımı açıkça belirtelim: Zaten bu, Capmany'nin (I, b, s. 47, 195) Guillelmi'yi en eski konsolos olarak göstermesine engel değildir.

[1437] Michaud-Reinaud. *Biblioth. des crois.*, IV, 494, 516; Miedes (*De vita et rebus gestis Jacobi I*, Valenc. 1582, s. 309 v.d.) büyük seyyah olan iki Barselon burjuvasından, kralın elçisi olarak söz açar.

her iki hükümdarın dostu olan Manfred de Hohenstaufen aracılığıyla yaratılmış olması düşünülebilir. Haklarında bir anlaşmaya varılması gereken ticarî sorunlar, Jayme'ın oğlu III. Pierre'e bu ilişkileri yenilemek fırsatını vermişti[1438]. Fakat bu siyaseti en ileri götürmüş olan prens, Aragon Kralı III. Alphonse olmuştur; Sicilya kralı olan Jacques ile anlaşarak Kahire'ye bir elçilik heyeti göndermiştir; bu heyetin görevi Sultan Kılavun ile savunmayı gerçekleştirecek bir antlaşma yapmaktı; adı geçenin amacı, adamca yardım göremezse bile hiç olmazsa paraca yardım görmeği sağlamaktı[1439]. Aslında antlaşma 25 Nisan 1290 tarihinde yapılmıştır. Wilken[1440] bunu bir ticaret antlaşması olarak nitelemekte hatâ eder; çünkü, bu antlaşmanın ilk bölümünü sırf siyasal çıkarlara ilişkin olan hüküm ve koşullar doldurmaktadır. Ama söz konusu antlaşma metninde aynı zamanda ticarete ilişkin bazı maddeler de vardır. Nitekim, bu belgede, özetle, o güne kadar alışılmış olan giriş, çıkış ve transit resimlerinin, İskenderiye, Dimyat ve Mısır'ın öbür sınır şehirlerindeki Aragon krallığına bağlı ülkelerden olan tüccarlar için aynen korunacağı; ve sözü geçen tüccarlarla Mısırlı tüccarlar arasında Mısır toprağında yapılan alışverişler için yapılacak işlemlerin İslâm yasasına (Şeriata) göre düzenleneceği; Alphonse'un uyruğu ya da öbür Frenklerin Mısır'a demir, silâh, tahta ve bunlara benzer başka maddeler göndermelerini engelleyecek hiç bir şey yapmayacağı belirtilmektedir[1441]. Arada Alphonse'un siyasal tutumunu tamamen değiştirmiş olduğundan bu anlaşmayı onaylamış olması kuşkuludur[1442].

Kılavun, altı ay sonra (10 Kasım 1290), Akkâ kuşatılması hazırlıkları arasında ölmüştür: Oğlu Elmelik-Eleşref babasının girişimini sonuçlandırmıştır. Bu olay Haçlılar devrinin sonunu gösterir. Bununla

[1438] Capmany (I, 2. nci bölüm, s. 48) bu olaya ilişkin belgeyi ne yazık ki koymaz.

[1439] Nitekim Jacques iki yıl sonra yardım istemiştir; bu konuya döneceğiz.

[1440] *Gesch. der Kreuzz.*, VII, 713.

[1441] Bu antlaşma metni Sultan Kılavun'un Arapça yaşamöyküsünde vardır: Silvestre de Sacy ilk defa olarak bunu Fransızcaya çevirerek ayrıca yayımlamıştır (*Magasin encyclopédique* de Millin, 7'nci yıl, 1801, II, 145 vdd.); Wilken bu çeviriden Almancaya çeviri yapmıştır (*Gesch. der Kreuzz.*, VII, *suppl.*, 17-30). M. Amari bu çevirileri birkaç kez asıl metinle karşılaştırmış ve en sonu İtalyancada en aslına uygun çeviriyi yapmıştır (*La guerra del vespro siciliano*, 8'inci baskı, Firenze 1876, II, 332 vdd.).

[1442] Amari, *göst. yer.*, I, CXIII, 422.

birli bizim için artık söylenecek biricik şey, otuz yıldan beri Mısır'da saltanat süren *Memlûk sultanları*'nın ticaret için yaptıklarını anlatmaktır. Bu sultanların meziyeti savaş, çabalarının hedefi Haçlı devletlerin zayıflatılması ve olanaklar ölçüsünde bunların ezilmesi ve Suriye'de sallanmakta olan Frenk egemenliğinin yardımına koşmak amacıyla yeni ordular gelebileceği için, ülkelerini bu orduların saldırısına karşı koyabilecek durumda bulundurmak idi. Eğer bazı Batı prensleriyle dostça ilişkilerde bulunmuşlarsa, bu sırf Haçlı hareketinden Hıristiyanlığın bir kısmını uzak bulundurmak ve ikinci dereceden olarak da Avrupa siyasal durumunu ve bu kıta prenslerinin tasavvurlarını sezmek içindi. Ticarî nedenler ancak ikinci safta kalıyordu. Haçlılara karşı Mısır'ın savunması için alınacak tedbirler yanında, ticarî çıkarlar elbette gölgede kalabilirdi. Nitekim, Nil kavşağı yoluyle bir Frenk istilâsına karşı koymak için Sultan Baybars Dimyat kolunu daraltmış ve burasını büyük çapta gemilerin geçemeyeceği bir hale koymuştu; böylece ticaret gemilerinin nehre girememeleri onu ilgilendirmiyordu bile. Makrizi devrinde, yani XV. yüzyılın ilk yarısında bile nehrin bu noktası halâ tıkalı idi; öyle ki, engin denizden gelen gemiler yüklerini kayıklara boşaltmak zorunda kalırlardı. Bu durumdan Dimyat'ın ticarî ilişkileri pek doğal olarak etkilenmiştir. Daha önce de zaten 1250'de şehrin bir yerden bir yere kaldırılmasından ticaret sarsılmıştı. Bundan önce adı geçen şehre denizden pek kolayca yanaşılabiliyordu; öyle ki, Haçlılar bunu iki defa zaptetmişler ve burasını askerî harekâtın başlama yeri saymışlardı; bu dayanak noktasını onların elinden almak için Müslümanlar adıgeçen şehri kendi elleriyle yıkmışlar ve iki fersah daha uzağa giderek, nehrin kıyısında yeni bir Dimyat kurmuşlardı[1443]. Gene Memlûk sultanlarına dönerek şurasını söylemek gerekir ki, bu sultanları, ve bunların en savaşçısı *Baybars*'ı bile, her şeye rağmen ticaret çıkarlarına tamamen kayıtsız kalmakla suçlayamayız. Örneğin Baybars Kızıl Denizde seyahat eden tüccarlara yakınlık gösterir ve onları gözetirdi; Dahlak ve Sevakin adaları hükümdarları, ülkelerinde ölen tüccarların mallarına el koyduklarından, adı geçen, bunlara özel birisini

[1443] Bu çift hareket için bkz. Makrizi, *Hist. des sult. maml.*, I, 1, s. 15, 140; Ebulfeda "*Recueil des hist. des crois.*"da s. 130, 768; Richaud-Reinaud, *Biblioth. des crois.*, IV, 481; *Annal. Jan.*, s. 227; Matth. Paris, *Hist. angl.*, Madden yayımı., III, 113, 321; Wilken, *Gesch. der Kreuzz.*, VI, 186; VII, 258 vd.

göndererek kendilerine hoşnutsuzluğunu bildirdi[1444]: İskenderiyeliler için ağır bir külfet yükleyen satış üzerinden resimleri kaldırmış ve böylece mübadeleyi kolaylaştırmıştı[1445]: Baybars hakkında bu söylediklerimiz, *Kılavun* için de geçerlidir ve onun niteliğine özellikle daha da uygundur. Şu kesin ki, Kılavun, ticaretin gelişmesini dikkatle izliyordu; Ceneviz'le öylesine önemli bir ticaret antlaşması yapmıştır ki, bu antlaşma metninde öylesine ayrıntılara yer vermiş, yabancı tüccarların isteklerini o kadar önceden kestirmiştir ki, bu sultan Batı tüccar uluslarını ülkesine bağlamayı âdeta bir görev edinmişti; fakat, bununla beraber Doğu'dakileri de bir yana itmiş değildir. 1288 yılında vezirine düzenlettiği pasaportları Mısırlı tüccarlarla Yemen'de, Hind'de, Hindi Çini'de ve Çin'e kadar dağıttırarak bu bölgelerden Mısır ve Suriye'ye geleceklere yardım etmek istemiştir[1446]. Bu uzak ülkelerin ticaretini Mısır ve Suriye'ye gün geçtikçe daha fazla çekmek isteği bundan daha açıkca ortaya konamazdı. Bu davetin beklenilen ilgiyi yaratıp yaratmadığını kesinlikle bilmiyoruz; ancak, Mısır sultanlarının imparatorluğu, alanının genişliği, kaynaklarının genişliği ve hükümdarlarının askerî şan ve şerefiyle Doğu'lulara çekici geldiği bellidir. Bunun ilginç bir örneğini, Seylan prensinin elçilik heyetinde görüyoruz. Bu heyet 1283 Nisanında Mısır'a gelmiştir. Yemen hükümdarı Seylan prensine uzlaşma önerisinde bulunmuş, fakat bu prens Kılavun'un uzlaşmasına önem vermiş ve bu sultanın imparatorluğu ile ticarî ilişkiler kurmayı yeğlemiştir. Bu amaçla bir elçi göndermiş ve, – en kısa yol Yemen açıklarından geçtiği için, – elçisini Basra körfeziyle Bağdat'tan dolaştırmıştır. İktidarı hakkında sultana yüksek bir fikir vermek için elçisine bir mektup teslim etmişti: Bunda, gemilerle fillerinin sayısını, yirmi yedi müstahkem mevkiini ve sayısız hazinelerini, tatlı bir dille sayıyor; ülkesinde bol bol inci, değerli taş, müslin denilen ipekli ile başka ince kumaşlar, kızıl boya ağacı, tarçın, Mısırlıların o zamana kadar Hind'den aldıkları bütün eşyayı kendi ülkesinde bulabileceklerini; Mısır'la Seylan arasında başlıca durak yeri olan Aden'de sultanın bir komiser bulundurmasından yana olduğunu ekliyordu; bunu istemesinden amaç, bu memurun, iki ülke arasındaki alışverişe

[1444] Makrizi, *göst. yer.*, s. 231.
[1445] A.g.e., s. 221.
[1446] A.g.e., II, 1, s. 97.

bir canlılık vereceğini ve aynı zamanda bunu koruyacağını düşünmesi olsa gerektir[1447]. Bu mektup, Mısırlıların, Doğu üretimini Hindliler aracılığıyle aldıkları hakkında söylediklerimizi doğrular. Seylan'ın bunların gözünü korkutan rekabeti örgütlendirilebildi ve başarılı oldu bu? Araştırmalarımızla bunu saptayamadık. Tanıtlamak istediğimiz şudur: Mısır, savaşçı döneminde, ta Doğunun öbür uçlarından gelen tüccarların her zaman ziyaretyeri olmuş ve bununla birlikte, Doğu üretimi Mısır pazarlarına yığılmaktan ve orada mübadele edilmekten hiç bir zaman geri kalmamıştır.

[1447] Quatremère, *Mém. geogr. et hist. sur l'Egypte*, II, 284-286; Makrizi, *göst. yer.*, II, 1 s. 59 vd.

II

ASYA KITASININ AÇILIŞINDAN SONRA DOĞU TİCARETİNİN GELİŞMESİ

(XIII. Yüzyılın sonundan aşağı yukarı XIV. Yüzyılın sonuna kadar)

A. BİRİNCİ BÖLGE

1° Paléologue'lar devrinde Grek imparatorluğu ve 1381 Turin antlaşmasına dek Yunanistan Frank prenslikleri.

Bir an için, Cenevizlilerin, rakipleri tarafından Akkâdan kovuldukları tarihe dönmeliyiz. Bu olay onlar için çetin ders olmuştu: Evleri, kaleleri, kuleleri yeryüzünden silinmiş, düşmanları mallarını paylaşmışlardı; ancak yüz kızartan bazı koşullarla şehir içinde dolaşabiliyorlardı; uzlaşma için baş vurdukları bütün girişimler, galiplerin hor görmeleri ve reddi karşısında sonuç vermemişti. Sabırları tükenen Cenevizliler, Venediklilerin yaptıkları kötülüğe kötülükle karşılık vermek için fırsat gözetmeğe koyulmuştular. En sonu bir gün Yunanistanda bir hazırlık yapıldığını öğrendiler; eğer bu girişim başarılı olursa, düşmanları olan Venediklilerin yıkımı olacaktı. *Michel Paléologue*, İstanbul'daki Latinleri kovarak Yunan İmparatorluğunun bu eski merkezini yeniden ele geçirmek için savaşa hazırlanıyordu. Cenevizliler, Latinlerin düşmanı olan bu prensle anlaşırken, bütün Batının nefretine, özellikle Papanın hiddetine uğrayacaklarını bilmiyor değildiler. Çünkü bu hareketleriyle varılacak sonuç, papanın üstüne titrediği eserin, yani Yunan toprağında canlandırılmış olan Romen katolikliğinin yıkılması demekti[1448]; fakat Latin İmparatorluğunun varlığı Venedik'in Bizans üzerindeki egemenliğine bağlı bulunuyordu; bunlardan birini yıkmak diğerinin hayatına son vermek olacaktı; halbuki, Suriye'nin göbeğinden kovulmuş Cenevizliler için Venediklileri Romanya'dan kovmak görüşünde öylesine güçlü bir hayal vardı ki, aforoz korkusu bile onları bu girişimden alıkoyamazdı.

[1448] Aslında Papa, Ceneviz'lerle kilisenin ilişkilerini kesti ve Michel Paléologue'u takviye için gönderdikleri savaş gemilerini çekinceye dek aforozu kaldırmadı. Posse, *Analecta Vaticana* s. 18 vd., 24, 28.

1261 yılı Kasım ayında[1449] Cenova podestası Mardino di Fano ile Capitano del Popolo olan Guglielmo Boccanegra'nın emriyle iki elçi –Guarnerio Gudice ve Guglielmo Vesconte– Venedik'e karşı uzlaşma önerisi için Michel Paléologue'a gittiler. 13 Martta *Nymphoeum antlaşmasını* imzaladılar[1450]. Sonuçları yönünden önemli olan bu antlaşma üzerinde durmak gerekir. Bu antlaşma ile, Ceneviz'ler bütün kuvvetleriyle, özellikle donatılmış bir filo ile yardıma gelmeğe söz veriyorlardı. Bu kuvvetlerin yemesi içmesi ile vb. giderlerini prens yerine getirmeyi üstleniyordu. Prensin ne kadar süratla *İstanbul*'a egemen olduğu bilinmektedir; bu yıldırım kadar anî olmuştu. Batıda, sonraki bazı tarihçiler Ceneviz'lerin savaşa katıldıklarını ileri sürerler; fakat, bu noktada biz karşı görüşte olan Bizanslı tarihçi Nicéphore Grégoras'la aynı görüşü paylaşıyoruz[1451]. Aslında antlaşmanın Genova'da onayından sonra[1452] hemen Martino Boccanegra'nın yönetimi altında bir Ceneviz filosu yola çıkmıştı; fakat antlaşma 10 Haziranda Genova'da onaylanmış, İstanbul 25 Haziranda Michel tarafından zaptedilmişti. Bununla birlikte Ceneviz'lerin bu zaman içinde yetişmeleri maddî yönden olanaksızdı. Ama bu konuda kabahatli değildiler. Bunun için Michel Paléologue da kendi sözlerini yerine getirmede kusur etmedi. Antlaşma metninde girişimin başarısı için gerekli her şey düşünülmüştü: Bu yardımlarına karşılık imparator onlara, eskiden İstanbul'da tasarruf ettiklerine ek olarak yeniden bazı mülkler vaadediyordu. Antlaşma metninde sayılan bu yeni mülkler: Venediklilerin Notre-Dame kilisesinin etrafındaki mağazalarla birlikte kilisenin mezarlığı ile yıkılmağa bırakılan Venedik istihkâmlarının topraklarından oluşuyordu (*Solum castri Venetorum, quod est in ipsa civitate*).

[1449] Bundan daha sonraya ilişkin bir tarih kabul etmek olanaksızdır. Çünkü Martino del Fano podesta görevini 1261 Şubatının başlarında bırakmıştı. (Canale, *Nuova Istoria di Genova II*, 149 Not. 664). Antlaşma önceye ilişkin ise 13 Mart 1261 de imzalandı.

[1450] Nymphoeum denilen yer, Lidya eyalatinde Manisa ve Sarde'ın (Saraylar ve bahçeler) yanındadır. Yunan imparatorları özellikle kış ve ilkbaharda burada otururlardı. Bk. Geogr. Acropl, s. 30, 73, 91, 109, 110, 187, Niceph. Greg. I, 50, 137, 190; Ducas 83, 104. Asıl belgede: apud Niffum kaydı vardır. Halk buraya hâlâ Noıdo (Niffo)der. Buradan Türklerin Nif kelimesi doğmuştur (Kiepert'in verdiği bilgiler).

[1451] I, 97 Bonn basımı.

[1452] *Annal. Jan.*, s. 243.

Bu koşul tamamen yerine getirilmemişti; fakat, Michel Paléologue, başkentine tantanalı bir biçimde girişinden sonra (15 Ağustos)-1453 Venedik'lilerin istihkâmlarını Ceneviz'lere vermek için fazla nazlanmadı: Ceneviz'ler sevinç çığlıkları, borazan sesleri arasında bu kaleyi hemen yıktılar. Birkaç yıl önce Venedik'lilerin Akkâ kolonisini yıkarken, başarılarının anısını anmak için Venedik'te yapılacak anıta taş göndermişlerdi[1454]. Şimdi, Genova'ya zafer müjdesi göndermek sırası Ceneviz'lere gelmişti. Michel, İstanbul dışında, *İzmir*'-de yerleşmelerine de izin vermişti; belge, bu şehrin zenginliği, limanın güzelliğini gösteriyor. Ceneviz'ler, din bakımından Yunan piskoposlarının hukukunu tanımak koşuluyle, şehir ile şehre bağlı yerler ve orada oturanlar üzerinde kamu otoritesinden tam yararlanma hakkına sahip olacaklardı. Antlaşma metninin bu hükmünün uygulanmış olmasından kuşkulanmaya bir neden yoktur. Şu kadar var ki, İzmir'in yeni sahipleri ondan uzun zaman yararlanamadılar. Çünkü kısa bir zaman sonra Selçuk Türkleri, istilâcı dalgalar halinde Küçük Asya'nın batısında her tarafa yayılıyordu. Nymphaeum antlaşması Ceneviz'lere, kendi vatandaşları arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemek için mahkeme kurulması, kilise, fırın, hamam vb. gibi binalar yapımı için aşağıki şehirlerde koloni sahibi olmalarını güvence altına alıverdi: 1°— Carya'da, Samos adası karşısında *Anoea*'da[1455]: Antlaşmayı izleyen yirmi yıl içinde, şehrin eski Yunan halkı ile yeni Cenevizli halk arasında Venediklileri geçmek için bir gemi yapımı yarışı başladı. Fakat Yunanlılar ve Cenevizliler 1300'den önce yerlerini Türklere bırakmak zorunda kaldılar. 2° — *Adramyttium*'da: Onu izleyen yüzyılın başlangıcına kadar bu şehir henüz Cenevizlilerin egemenliği altında bulunuyordu. Bu devirde burasının aslen Foçalı Zaccaria ailesinden olan senyörler tarafından küçük bir ordugâhla Türklere karşı savunulduğunu görüyoruz. Zaccarialar üzerinde ilerde duracağız[1456]. 3° — En sonu *Cassandria*'da: Burası Selânik'ten uzak değildir. Bunlardan başka,

[1453] George. Acrop., s. 196. Başkomutan Cesar Alexios Melissenos Strategopoulos elverişli bir fırsat bularak şehri bir saldırıda ele geçirmişti (25 Temmuz): Venediklilerin Podestası Marco Gradenigo bütün savaş gemilerini Dafnuzyon'a karşı göndermişti. Bu nedenle Istanbul en iyi savunucularından yoksun kalmıştı. Şu esere de bkz. Sanudo, ds. Hopf, *Chron. grec-rom*, s. 114 vd., 172.

[1454] *Annal. Jan*, s. 243.

[1455] Taf. ve Thom. III. 71, 161 vd.

[1456] Pachym. II, 558.

antlaşma metni Cenevizlilere *Sakız*[1457], *Midilli*, Girit, Negrepont adalarında konsolosluklarla birlikte ticaret istasyonları da veriyordu.

Michel Paléolog sonuncu iki adayı fethetmek umudunda idi. Yeniden kurulan Yunan İmparatorluğunda bu kadar yararlı yer elde etmiş olmakla Cenevizliler mutlu idiler, bundan başka, büyük rakipleri Venediklileri Yunanistan ve Pont'da ki ticaret pazarlarından kovulmuş görmekle mutlulukları bir kat daha artıyordu. Aslında Mişel onları iki katlı mutlu etmişti: Bir yandan, kendi sadık uyruğu olan Pissanların dışında[1458], Cenevizlilerin düşmanlarından hiç birisine ticaret özgürlüğünü vermemeği; öte yandan Cenevizliler ve Pizalılardan başka uluslara Karadeniz'e girmeyi yasaklamayı, ve imparatorluk para ve levazımını bunlara yükletmeyi vaadediyordu. Bunlardan başkaca antlaşma metnine göre Ceneviz'ler, o zamana kadar kendilerinden alınmakta olan gümrük resmini de artık vermeyeceklerdi.

İşte genel ilkeleri yukarıda saptanan Nif[1459] antlaşması vaktiyle, Latin İmparatorluğunun egemenliği altında Venedik'lilerin sahip oldukları hukuk ve imtiyazların benzerini yarımadada, İstanbul boğazında ve Karadeniz'de sağlamış bulunuyordu. Fakat Michel Paleolog bu imtiyazlı durumu yalnız Ceneviz'lere özgü kılmak istemiyordu; İstanbul'da bulunan insanlardan ne kadar Batılı varsa hepsinin sevgi ve bağlılığını kazanmak çıkarları gereği idi. Her an Batıdan herhangi bir noktadan bir saldırı beklenebilirdi. İmparatorlukta yerleşmiş çeşitli uluslardan olan insanları ve bunların ülkelerini imparatorluk düşmanlarıyle birleştirecek nedenlerin doğmaması önemli idi. Bunun için Michel, Podesta'nın yönetimi altında Ceneviz'lere bağımsızlık, özgürlük ve güzel mahalleler vaadettiği gibi, aynı şeyleri kendi balyoslarının yönetimi altında Venedik'lilere, bir konsül'ün yönetimi altında Pizan'lara vaadediyordu. Ama İmparator Batılılara karşı vaadda bulunucu ve tatlı sözler söylemekle birlikte, onlara pek

[1457] Agost. Giustiniani, Foglietta ve Bizzaro'ya göre, Michel, Cenova şehrine Sakız adasını tamamen verecekmiş. Halbuki, bu hatadır. Carlo Pagano'nun bu hatâya nasıl düştüğünü anlamak güçtür. Çünkü onun elinde belgenin aslı bulunuyordu (*Della imprese e del dominio dei Genovesi nella Grecia*, s. 30).

[1458] Onay açıklamasında, Piza, Ceneviz donanmasının saygı göstermek zorunda olduğu uluslar arasında sayılıyor.

[1459] *Lib. Jur*; I, 1350 vd.

az güveniyor ve onları ayrı ayrı oturmaya zorlayacak tedbirler almaktan uzak kalmıyordu[1460].

Artık sayıları çok azalmış olan Venedik'lilere[1461] ve Pisan'lara karşı İmparatorun duyduğu güvensizlik Ceneviz'lere karşı duyduğuna göre azalmakta idi. İstanbul'a kitle halinde dolan Ceneviz'ler, mağrur göründükleri bu önemli yerlerini kötüye kullanabilirlerdi[1462]. Mişel Paleolog'ın zaferiyle Romanya üzerindeki egemenlikleri ellerinden giden Frank devletleri arasında Venedik, kendi öz toprakları ile kendisine bağlı yerlerden elinde kalanları kurtarmak için savaşa tutuşan ilk ülke oldu. Yunan ve Ceneviz'lerin ortak kuvvetleri, Venedik'lilerin Archipel'e gönderdiği filolar karşısında direnecek durumda değildi. Nitekim Settepozzi adacığında yapılan savaşta yenildiler[1463] İmparatorun fetihlerini, Kıbrıs ve Girit'e kadar ilerletmesinden korkuluyordu[1464]. Aslında bu başarısızlık üzerine durmak zorunda kalan Michel, Ceneviz'lerin kalyonlarının bir yararı olmadıktan başka bozgunluk nedeni olduğunu görerek bunları 1263'te hizmetten bağışladı[1465]. Müttefiklerinden zaten pek az memnun kalmıştı; 1264'te bu hoşnutsuzluğunu ilişkilerin kesilmesi noktasına kadar vardırdı. Bir gün, dolambaçlı bir yoldan, İstanbul'daki Ceneviz podestası *Guglielmo*

[1460] Pachymeres I, 168'e göre Michel Paleolog Venedik'lileri ve Piza'lıları şehirde bırakmış, fakat önce eski durumun tersine bunlara birbirinden uzak mahalleler ayırmış imiş. Bununla beraber, her iki ulusun genellikle eski mahallelerinde kaldıkları açıktır (Paspati, ds. *Annuaire du Syllogos* VII, 104, 106, 107; Βυζαντιναὶ μελέται, s. 205). Bu iki mahallenin yeri tamamen imparatorun gözü önünde idi. Mahalleler birbiriyle tamamen bitişik değildi; aralarındaki uzaklığı arttırıp arttırmadığı da açıkça anlaşılamıyor. Belki iki mahallenin arasındaki uzaklığa, artık bağımsız bir mahalle istemek hakkı olmayan Amalfililerin bulunduğu yere, Yunanlıları koymuştu, belki de şehrin bu kısmı, vaktiyle 1204'de olduğu gibi, İstanbul'un 1261'de zaptı sırasında yanmış ve bu nedenle sınırları geri çektirmek kolaylaşmıştı. (Pachym. I, 147; Georg. Acrop., 192).

[1461] Venedik'li memurlar, önemli tüccarlar kaçmış, ancak işçiler ve küçük ticaret adamları kalmıştı.

[1462] Pachym., I, 162 vd. A, s. 167; Niceph. Greg. I, 97.

[1463] Bu adanın adı Mart. de Canale'da (s. 488, not,73 s. 2), Dandolo'da (s. 37) muharebe vesilesiyle bu, Taf. ve Thom. III, 169'da da, Muntaner Lanj. çev. II, 180 da da vardır. Bu Spézziapoulo adası (Küçük Spezzia) Spezzia'nın güneyindedir; bkz. *Atti delle Soc. Lig.* (X, s. 97) de *Atlante Luxoro.*

[1464] Taf. ve Thom.; III 57; Mas. Latrie, *Hist. de Chypre* I, 392; II, 69; III, 653 vd.

[1465] *Annal. Jan*, s. 245 vd; M. da Canale, s. 496.

Guercio ile Sicilya Kralı Manferd'ın, İstanbul'u zaptederek Latin egemenliğini yeniden kurmak için anlaştıklarını imparator öğreniyor. Guercio bu komployu inkâr etmiyor. Bu hareketin, Guercio'nun kişisel girişimi olduğu, bundan hükümetin haberi bulunmadığı kesin olmakla beraber, imparator, Latinlere karşı duyduğu güvensizliğin etkisiyle bütün İtalyanların İstanbul'dan çıkmalarını buyurdu, ve Ceneviz'lere başkentten uzak Marmara denizinde Selymbria ile Rodosto arasında bulunan *Ereğli*'yi ikametgâh gösterdi[1466]. Boş yere Cenova hükümeti Guercio'yu kötüledi, boş yere elçileri vatandaşlarına kendi podestaları yönetiminde Istanbuldaki mahallelerinde oturmak hakkını veren antlaşmanın uygulanmasını istediler; boş yere hiç olmazsa onların Beyoğlu'na geçmelerine izin istendi; imparator kararında ayak diredi[1467].

Cenova hükümetinin Guercio'yu kovmuş olması; elçilerin 6 antlaşma metninin Cenova'lılara İstanbul'da büyük bir mahallede oturma hakkını veren hükümlerinin uygulanmasını ya da hiç olmazsa yalnız kendilerinin Beyoğlu'na girmelerine izin verilmesi için bunca dilekte bulunmuş olması boşa gitmiş, imparator kararında diretmişti[1468].

Bir yandan Cenova'lılara haddinin derecesini göstermek isterken, bir yandan da Venedik'li bir tutsak eliyle Venedik'le görüşmelere girişiyordu. Böylece, eski dostuyle eski düşmanından hangisi ile daha mutlu olabileceğini anlamak istiyordu. Venedik'lilerin şefi olan Raniero Zeno, İmparatora, 1265'te Jacopo Dandolo ve Jacopo Morosini adında ve antlaşma yapılması konusunda tam yetkili iki elçi gönderdi. İmparator, 8 Haziran 1265'te, Coron ve Modon şehirleriyle Girit ve Negrepont adasının Venedik komutanı tarafından işgal edilmiş bulunan bir kısmı üzerinde tasarruf hususunda Venedik'i özgür bırakmağı ve Ege adalarında prensliklere sahip Venedikli soyluları kuşkulandırmamayı birinci derecede; Venedik'lilere İstanbul, Çatalca ve öbür şehirlerde kendi memurları tarafından yönetilecek ticarî kuruluşlar oluşturmak için yer ayrılmasını ikinci derecede vaadetti[1469].

[1466] *Annal. Jan*, s. 249; Pachym, I, 168.

[1467] *Anmal. Jan., gös. yer.*

[1468] *Annal. Jan., gös. yer.*

[1469] Antlaşma metninin bu bölümü asla uygulanmadığından söz konusu yerleri saymağa gerek görmedik. Dokümanların metni, Yunanca, Latince, Almanca olarak *Sitzungsberichte der Wiener Akad. Philos. hist. Cl.* Ekim 1850 de; yalnız

Ceneviz'ler imparatorluk topraklarından çıkarılırken direnme gösterirlerse, Venedik'liler Yunan kuvvetlerine yardım edecekti. Bu antlaşma, imparatorun Venedik politikasında bir gelişim adımı sayılıyordu. İmparator, doj tarafından bu önerinin reddedileceğini kesinlikle beklemiyordu. Halbuki, bu konuda bir karar vermek için doj birçok güçlüklerle karşı karşıya idi: Henüz Latin imparatorluğunun Mora prensliği, Atina dükalığı, Cyclade ve Negrepont adalarındaki küçük prenslikler gibi Latin imparatorluğunun etkin bazı organları henüz imparatorun egemenliği altına girmemişti. Bu parçaları yeniden birleştirmek için henüz Batıdan umut kesilmemişti. Bu umut, Venedik'lilere imparatorun önerdiği çıkarlardan daha önemli şeyler vaadediyordu.

Her an yeni bir ihtilalle devrilmek tehlikesiyle yüz yüze bulunan bir adamın politikasına hep bağlanmalı mı idiler? Aslında geçici değil, sonsuza dek yürürlükte olacak bir antlaşma önerisi karşısında bulunuyordular.

Ötedenberi hep çıkarları olan Négrepont beylerini, imparatora karşı yalnız bırakmalı mı idiler? Bu düşüncelerle belki de dost devletlerin kınanmalarının etkisi altında, doj bu öneriyi reddederek belirli bir zaman için geçici antlaşma yapılmasını yeğledi[1470]. İmparator, Venedik'in bir fırsat bekleyerek zaman kazanmak istediğini anladı. Bu nedenle görüşmeleri uzattı ve üç yıl sonunda 1268'de beş yıllık geçici bir antlaşma imzalamağı başardı[1471]. Bu antlaşma 1263'de kararlaştırılmış olan hükümlerin büyük bir bölümünü kapsamakta idi, fakat belli başlı noktalardan ikisinde bu antlaşma Venedik için daha az yararlı bulunuyordu.

Birinci nokta: İmparator, Ceneviz'leri İstanbul'dan ve genelikle imparatorluktan kovmak konusunda önce kabul ettiği zorunluluktan vazgeçti[1472]: İmparatorluk çıkarlarını olası karışıklıkları önlemek için de iki rakip ulusu, gerek Boğazlarda ve gerekse Karadeniz'de ara-

Yunanca ve Latince olarak da *Le Cartulaire Vénitien*'nin III'üncü cildi, s. 62 vd. Thom. ve Taf. tarafından yayımlanmıştır. Yalnız Yunanca metni Miklosich ve Muller'ın *Acta graeca* adlı kitabının III'üncü cildinin 76-84 üncü sayfalarında.

[1470] Dandolo'nun "turbatus" sözcüğü (s. 573) bu iki anlama geliyor; Mart. da Canale, s. 582.

[1471] Taf ve Thom. da III'üncü cilt, 92-100.

[1472] Bu sırada Cenevizlilerle henüz siyasal görüşmelere başlamış bulunuyordu. bkz. *Annal. Jan.*, s. 262.

larında çıkacak anlaşmazlıkları aralarında çözümlemekten ilkeler yönünden yasakladı.

İkinci nokta: Venedik'lilerin devamlı kuruluşlar kurması için belirli noktalar göstermekten vazgeçti. Ancak özel anlaşmalar yapmak koşuluyle kendilerince uygun buldukları yerleri kira ile tutmak yetkilerini vermekle yetindi.

İmparatorun bu kadar hasis davrandığı görülmemişti. İmparatorun bu hesaplılığı, bu topraklar üzerinde altmış yıl efendilik yapmış bulunan Venedik'lilere pek ağır geliyordu [1473].

1267'de, olaylar Venedik'lilerin diledikleri gibi bir görünüş alır olmuştu; tahtı elinden alınmış sabık imparator Baudouin, Napoli Kralı I. Charles d'Anjou gibi tutkulu bir müttefik bulmuştu. Viterbe anlaşmasıyle bu prens Yunanlılara karşı savaşa girmek, Paléologue hanedanını tahtından indirmek, Latin imparatorluğunu canlandırmak taahhüdünde bulunuyordu. Antlaşma metninde, Venedik'lilere hukuk ve mallarının geri verilmesini kapsayan bir hüküm vardı. 1269'da kralın Venedik'le anlaşmak üzere görevlendirdiği elçilere verdiği buyrultularda bu hüküm görülmektedir [1474]. Bununla beraber bu görüşmenin bir sonuç verdiği anlaşılıyor.

Bu sırada Venedik'lilerin temsilcisi bulunan doj bir yıl önce yapılmış olan antlaşma ile bağlı bulunuyordu. Bu durum Napoli Kralı Charle d'Anjou'yu, ordularını yürütmekten alıkoymadı, yalnız Morayı asla öteye geçemedi; orada ilerdeki hareketleri için sağlam bir üs kurmak istiyordu. İstanbul'a kadar büyük seferini yapmak için önünde istediği kadar vakit olduğunu sanıyordu; fakat sonuçta, imparatorun ustaca bir oyunu ile bu girişim sonuç vermedi. İmparatorun anî olarak Roma Katolik kilisesine boyun eğdiği ve Papanın koruması altına girdiği işitildi (1274, Concile de Lyon). Bu, durumun tamamen alt üst olması demekti: Bu koşullar altında Doj, uzun duraksamalardan sonra Michel'in önerilerini kabul etmeye karar vererek mütarekenin uzaması için yeniden görüşmelere girişti.

Michel ustaca bir diplomasi ile böylece iki yönlü bir zafer sağlamış ve başı üstünde toplanan bulutları dağıtmış oldu. Aynı zamanda şans yeniden kendi ordularına güler yüz gösteriyordu; Verona'lı bir

[1473] Ducange, *Histoire de Constantinople*, s. 17-21; Del Giudice, *Cod. dipl. di Carlo d'Angio II*, I nci cilt s. 30 vd.

[1474] Del Giudice, I'inci, s. 300 vd.

aileden olup Negrepont adasında oturmağa mecbur edilmiş bulunan Licario adındaki şövalye, imparatorun hizmetine girmişti: Şövalye onun hesabına bütün Negrepont adasını, yalnız başkenti ve küçük adalar dizisinin dışında, zaptetti (78-1276). Yunan adalarına egemen birçok Venedik'li aileler bu savaşlar sırasında egemenliklerini, bazıları geçici olarak, bazıları artık bir daha elde edemeyecekleri biçimde kaybettiler. Limni'yi Gradenigo ve Foscarilerle paylaşmakta olan büyük düka Paolo Navigajoso sürekli olarak Grek imparatorluğuna döndü.

Ege adalarından Anadolu sahilinde, kuzeyde bulunanların egemeni olan Philipp Ghisi tutuklanarak İstanbul'a getirildi. Şövalye Licarsio, Cyclade adalarından (Naxos, Paros, Andros, Santorin vb.) önemli bir bölümünü fethetti; fakat bu adalardaki Yunan işgali ancak birkaç yıl sürdü [1475]. Her ne kadar bu adalar Venedik cumhuriyetinin parçaları olmadığından, kayıplarından doğrudan doğruya bazı Venedik'li aileler etkilenmekte idiyseler de, bu durum Venedik'in etkisini duyulur biçimde azaltıyordu. Bu limanlar korsanlara karşı Venedik gemilerine sığınak olmakta, bazen de Venedik korsanlarına sığınak ve harekatın başlatıldığı üs görevini görüyordu: Artık bu adalardan yoksun idiler.

Bununla beraber Venedik tarafsızlığını sürdürdü ve yalnız kendi Negrepont mahallesini savunmak için gerekli düzeni sağlamakla yetindi. Venedik, bu dürüst hareketinden zarar görmedi; tersine, antlaşmanın iki yıl daha uzatılması söz konusu olduğu vakit (1277), Michel'in eskisine göre daha uygun hareket etmiş olması beklenir. Bu defa imparator, Negrepont beylerinin kendi keyfine bırakılmalarını istemiyordu; tersine, kendisine karşı da olsa bu beylere Venedik'in yardım etmesine izin veriyordu. Başkaca, Venedik'lilerin ticaret kuruluşları için ihtiyaçları olan yerleri kira ile tutmalarını ilke olarak ileri sürmekle beraber, iki önemli şehir için kendiliğinden özel bir

[1475] Licario'nun seferi hakkında inanılır kaynak, Sanudo'nın L'*Istoria del regno di romania* adlı eserindedir. Bu eser bilindiği gibi Hopf tarafından bulunmuş ve *Chroniques Gréco-Romaines*'de yayımlanmıştır: s. 99 vd. Yukarıki satırlar için bkz. s. 122-127. Bizans kaynaklarından şunları sayabiliriz: Pachym., I, 205. Greg., I, 98. Bunlardan başka yine Hopf, Ersch ve Gruber de, I'inci kısım., LXXXV, s. 305 vd. Aynı basımda Ghisi ve Giustiani'nin makalelerine ve (*Sitzungberichte der Wiener Akad.*)'ların 1855 Nisan s. 43; 1856 Temmuz, s. 225-228. Başkaca: *Veneto-Byzantinische Analecten*, 1859 Temmuz, III'üncü kısım 386.

izin de bulundu: Bunlar İstanbul ve Selanik idi. Aslında, İstanbul'da temsilcileri için, Selanikte konsulları için birer ev ve bunlardan başka bu şehirlerin her birinde Conseille için ikinci, Venedik devletine ait eşyaların saklanması için üçüncü birer ev ile, gelecek Venedik tacirlerinin kalması için de, ihtiyaca göre 25 veya daha fazla ev vaadetti: Yalnız, bütün bu evler, kendi hesabına kiralanmış bulunacaktı, bütün bu izinlere ek olarak İstanbul'daki Ste-Marie ve St.-Marc kiliseleriyle Ermenilerin Selanikteki kiliselerini Venediklilere verdi. Venedikliler bundan başka, Karadeniz'den gelen tahılı, Yunan imparatorluğu ülkesinden kolayca geçirmek izni önceden kendilerine verilmemiş olduğu halde, bu defa bu izni de almış bulunuyorlardı[1476].

Venedik cumhuriyeti, kısa süreli mütarekelerle kendi tacirlerinin ayaklarının Yunan imparatorluğu topraklarından tamamen kesilmemesini sağlarken Charles d'Anjou kendi fetih projelerini uyguluyordu: 1281'de Papa V. Martin'in seleflerinden daha çok kendi görüşlerine uygun bularak ondan istediği vaatleri aldı. Hemen işe koyuldu, geniş oranda askerî hazırlığa başladı[1477]; 3 Temmuz 1281'de[1478], Orvieto'da Venedikle bir antlaşma yaparak öndeki Nisan ayında savaşa girmeği kararlaştırdı: Yüksekten ilân edilen amaç, Latin imparatorluğunun canlanması ile 1273'te ölen Badouin'nin oğlu ve Charles d'Anjou'nun damadı Filip'i imparator yapmaktı. Venedik cumhuriyeti, yeniden kurulacak olan bu Latin imparatorluğunda eski çıkarları ve mallarına sahip olacaktı. Müttefik kuvvetler henüz toplanmak için vakit bulamadı, 31 Mart 1282'de "Vêpres Siciliennes" adıyle tarihte tanınmış olup yabancı zalimlere karşı ulusal duygunun patlaması anlamına gelen isyan patlamıştı.

Sicilya baştan başa ayaklanmış, Pierre d'Aragon'i çağırmıştı; Gibelin partisinin şefi olan bu prens, Charls'a karşı çoktan beri savaşa hazırlanmış, yalnız dindaşı olduğu İtalya ile değil, Michel Paleolog ile de anlaşmış bulunuyordu. Cenevizli Alfranco Cassano, Mesina halkı adına İstanbul'a bu ihtilâl haberini götürdüğü zaman imparator çok sevinmiş olmalıdır[1479]: Bunda haklı idi de; çünkü Charles

[1476] Bu antlaşma metninin Yunanca aslı Miklosich ve Muller, de *Acta ve dipl. groeca*, bölüm III, s. 84 vd. Latince çevirisi Taf. et Thom, III, 133-149.

[1477] Amari'nin *La Guerra del vespro siciliano*'sinde (8 nci tabı, 1876), I'inci cilt 116-118; *Archiv-Stor. ital.*'in, 4'üncü serisi IV, s. 17, 174 vd.

[1478] Taf et Thom, III'üncü cilt, s. 287 vd.

[1479] Amari, *gös. yer*, s. 156.

d'Anjou uzun bir zaman için felçli bir halde bulunacaktı; Venedik cumhuriyetine gelince, böyle bir savaşın yükünü tek başına taşıyamayacağını anladığından umutlarını ertelemek ve savaş hazırlığını bırakmak zorunda kaldı[1480]. Michel Paleolog II Aralık-1282'de ölerek imparatorluğu elverişli koşullarla oğlu II. Andronic'e bıraktı.

Saltanatının son yıllarında Ceneviz'lerle olan ilişkilerinden söz açmadan İmparator Michel'den ayrılamayacağız. İmparatorun Cenevizlilere kızarak kolonilerini Heraclée'ye sürdüğünü yukarıda görmüş ve orada kalmıştık: Bu dargınlık uzun sürmedi; Venedik'lilerin özel amaçları altında kendisi ile sürekli bir barış yapmak istemediklerini görünce önceki duygularına döndü. Bunun ilk belirtisi olarak 1267'de Cenova'ya görüşmek için bir memur gönderdi: Cumhuriyet buna, Franceschino de Camilla adındaki elçiyi göndermekle karşılık verdi[1491]. Görüşmelerin ayrıntılarını ve verilen kararları bilemiyoruz, fakat Pachymeres'in rivayet ettiği gibi bu kararlarla Héracléa'daki Cenevalıların Galata'ya nakledilmesi arasında bir bağlantı bulunduğu düşünülebilir[1482], [1483]. Bu yazara göre, Michel, Ceneviz'leri gözünün önünde bulundurmak için bunları İstanbul'un karşısında Galata'ya yerleştirdi; böylece onların aykırı hareketlerini zamanında haber alıp önleyebilecekti[1484].

İsyan halinde anlaşırlar düşüncesiyle, Galata istihkâmlarını yıktırdı ve Ceneviz'leri surlar dışında, Haliç sahilinde basamak basamak yükselen bir dizi eve dağıttı[1485]. Bu tedbirlerin nedeni, Cenevizlilerin çokluğu ve gururlarından ötürü İmparatora güvenmemeleri idi. Venedik'lilere, Piza'lılara karşı aynı güvensizliği göstermemeleri, bunların sayılarının azlığından idi. Onları şehir içinde bırakmıştı, fakat onları dışta bırakmayı ve isyan halinde kendilerine dayanak noktası olur düşüncesiyle sahildeki müstahkem mevkii yıktırmayı

[1480] Hopf, Art. *Griechenland, Adı. geç. eser* LXXXV 327.

[1481] *Annal. Jan.*, s. 262.

[1482] M. Paspati bu olayı 1268'de geçmiş göstermektedir. Βυξ γελ, s. 207.

[1483] Pachym., I, 168.

[1484] Ceneviz'lere, İstanbul içindeki eski mahallelerine yerleşmelerine izin vermeyişinin türlü nedenleri vardı. Önce, Ceneviz'lerle Yunanlılar, ya da Venedik'liler arasında sürekli çekişmeler beklenebilirdi, bunun, şehrin mümkün olduğu kadar uzaklarında olması uygun olurdu: İkincisi; Charle d'Anjou'nun saldırısına uğrama olasılığını göz önüne alarak yaptırdığı yeni surlar eski Ceneviz mahallesinin büyük bir bölümünü de içine alıyordu. Paspati, VII, 107 ve Βυξ γελ, s. 208 vd.

[1485] Niceph. Grég., II, 841.

unutmamıştı. Bununla beraber Ceneviz'ler birçok noktalardan daha kazançlı durumda idiler. Önce, sur dışında yerleşmiş olmak şehir içinde olduğundan daha çok kolaylıkla yapılmaya elverişli idi. Çünkü Michel sur dışındaki Yunanlıları şehrin içine sokmuştu[1486]. Öte yandan, Galata ile şehir arasında birkaç dakikalık bir uzaklık vardı[1487]. Gemilerin yanaşması için Galata, İstanbul'dan fazla değilse de onun kadar yararlı idi. Çünkü su kesimi yüksek olan en büyük gemiler bile Galata rıhtımına yanaşabiliyordu[1488]. Bununla birlikte elde ettikleri haklara saldırıdan başka bir şey olmayan bu durumda kendilerini mutlu edecek noktalar yok değildi: "Heraclée-Ereğli"yi Galata için terk ederken Nymphaen antlaşması göreli (nispî) olarak uygulanmış oluyordu[1489].

1275, 1280'de elçi gönderilmesi İmparator Michel ile cumhuriyet arasında iyi ilişkilerin güçlenmesine yaramıştı. Bu konuda elimizde belge olarak, imparatorun önerilerinin elçi tarafından kabul edildiğini kapsayan[1490] bir antlaşma metni vardır; fakat bu antlaşma cumhuriyetin önerilerini ve imparatorun kabul ettiği konuları kapsamadığından bizi bu alanda tamamen aydınlatmaya yaramamaktadır. Bu antlaşmada, cumhuriyet tarafından atanacak Podesta'nın Romanya'daki (yani Yunan imparatorluğunun uzantısı olan topraklarda) Ceneviz kolonisi halkını yönetmesine ilişkin bir dolaylı söz vardır; fakat koloni halkının oturdukları yerler hakkında bir işaret yoktur. Antlaşma konusuna giren sorunlar, ticaret hukukuna ilişkin olmaktan çok, kişilerin hukuku alanına girmektedir. Ticaret hukukuna yalnız iki konu ayrılmıştı: Bunlardan birinde, imparator Yunan kaynaklı altın, gümüş, tahıl ve genellikle yiyecek maddelerinin ihracını Ceneviz'lere yasaklıyordu. Ceneviz'ler, yiyecek maddelerini yalnız ve ancak kendi vatandaşlarına gönderebilirlerdi. Bunları imparatorun düşmanlarına kesin olarak gönderemiyeceklerdi.

Öbür konuda: Bazı Ceneviz'lerin gümrük kaçakçılığı üzerinde duruluyordu. Bu kaçakçılık; ya, yabancılara ait malların kendilerine

[1486] Pachym I, 163.

[1487] Pegol., s. 14. Brochart, *Advis directif (Coll. de chron. belges*: Namur, Hainaut, Luxembourg, IV) s. 272.

[1488] Clavijo, s. 70: Brochart 1. e., s. 281; Bertrandon de la Broquière sahife 556; Procop De ocdific I, 5.

[1489] *Annal. Jan.*, Sahife 290.

[1490] Sauli, *Della colonia dei Genovesi in Galata II*, doc. No VIII s. 204-208.

ait olduğunu söylemek biçiminde gümrük muayenesini engellemek; ya da gizli satış yoluyle vergi işleminden kaçınmak biçimlerinde yapılıyordu[1491].

1275'de, yani bu antlaşmanın yazıldığı yıl içinde, Michel Paleolog, yanında değeri olan Manuele Zaccario adında bir Cenevizliye Foça şehrini beylik olarak verdi[1492]. Buraya İtalyanlar Fogio, Foglio, Folyo hattâ Foio diyorlardı[1493]. Bu şehir İzmir körfezinin kuzey sahilinde birçok (Alun = şap) maden tabakalarının bulunduğu dağların eteğinde bulunuyor idi. Yunanlılar tarafından daha o zamanlarda işletilmeğe başlanan bu maden, sahipleri için gerçek bir altın madeni[1494] idi. Şap ticareti ile, Manuel Zaccaria büyük bir servet yaptı. Foça'nın şap madenine, Karadeniz sahillerinde çıkan bir tür alun rekabet ediyordu. Pegolotti'ye göre birinci nevi şap, Cerasante'den geliyordu[1495]. Manuele Zaccaria vatandaşı olan Ceneviz'lerin Karadeniz'den şap ihraç etmelerini, imparator yanındaki girişimlerini yasaklamayı başardı. Bununla beraber kendisi bu yasaklamanın dışında kalmıştı. İmparatorun sevgisini kaybetmek düşüncesiyle Galata'daki Ceneviz'ler bu yasaklamaya karşı isyan etmediler. Fakat Cenova'dan gönderilen büyük bir gemi İstanbul'da sarayın önünden geçerken alışılmış selâm törenini yerine[1496] getirmeden Karadeniz'e girdi ve orada önemli ölçüde şap yüklü bir Yunan gemisini zaptetti.

Michel Paleolog bu türden bir protestoyu hoşgörü ile karşılayacak adamlardan değildi. Bu korsan gemisinin arkasından bir filo gönderdi, en sonu onu yakalattı; subayları ağır işkencelerle öldürdüler[1497]. Bu olay karşısında bu kadar şiddetli hareket eden impara-

[1491] Bu konuda: Hopf'da Sanudo s. 146; Pachym I, 420; Hopf. art. Giustiani, (Ersch ve Gruber de) I'inci cilt LX VIII, 310. Manuele'nin sağlığında kardeşi Benedetto'nun ortak olduğu kuşkuludur, fakat Benedetto kardeşi Manuele'nin meşru varisi idi.

[1492] Anne Comnène basımında Φώκαια. Bonn., I, 361; Taf et Thom., da Phoeia I, 118; İbni-Batouta (II, 314) Foudjeh. Hamilton (Küçük Asya seyyahı), bu küçük yerden söz açıyor ve onu "Fouges" olarak adlandırıyor.

[1493] Bu sonuncu ad (*l'Atlante Luxoro*) dadır. *Atti della soc. lig.* V, 95; Muntaner "Fuylla" yazıyor.

[1494] (Giustiani) adlı eserin I'nci cild, LXVII s. 310.

[1495] "Chisende: "Pegol., s. 369.

[1496] Codin. Curopal. s. 75, éd. Bonn.

[1497] Pachym. I, 420-425; Nicéph. Grég., I, s. 134 vd.

torun şap yasağını kendiliğinden kaldırmış olmasını kabul etmek güçtür.

Bununla beraber bu yasaklama uzun süre kalmadı; İmparator II. Andronic ile Ceneviz arasında yapılan 1304 antlaşmasında Ceneviz'lere, Bizans imparatorluğuna bağlı olmayan Karadeniz sahillerinden ithalat serbestliği verilen maddeler arasında şap da vardı[1498]. Galata Cenevizlileri başka bir olay nedeniyle de Michel'in sertliğini öğrendiler: Bir Ceneviz bir Yunanı öldürdüğünden imparator evlerini asker kuvvetiyle basdırıp ancak özür diledikten ve büyük oranda tazminat ödedikten sonra onları bağışladı[1499]. Bununla beraber Michel bazı dış güçlükler nedeniyle onlarla iyi geçinmek zorunda idi. Birçok yıllar, İstanbul Charles d'Anjou'nun saldırı tehlikesi altında kalmıştı. Galata'daki Ceneviz'lerin bu prensle birleşmelerini engellemek için imparator onlara karşı konukseverce davranmak, sevgilerini çekmek istemişti[1500-1501]. Galata Cenevizleri anavatanlarının siyasetine bağlı kaldıkça korkacak bir yön yoktu. Napoli kralı, Cenova'yı, öbür devletlerle birlikte Bizans imparatorluğuna karşı ortaklaşa hareket etmeğe zorlamışsa da red cevabından başka bir şey alamamıştı. Ceneviz hükümeti bu red cevabını vermekle kalmamış, imparatora tehlikeyi haber de vermişti[1502]. Öte yandan imparatorlukta yerleşmiş bulunan bir miktar Ceneviz ve bunun yanında Benedetto Zaccaria –ki Manuele'nin kardeşi idi– anavatan siyasetine bağlı kalarak, Charle d'Anjou'ya karşı ortaklaşa haraket etmek için Batı devletleriyle Michel Paleolog arasında anlaşma yapmaya çalışıyorlardı. Pierre d'Aragon'un sarayına sığınmış olan Napolili Jean de Procida'nın aracılığıyle, Benedetto bir antlaşma için görüşmelere girişti; bu antlaşmaya göre Michel Paleolog, eğer Aragon kralı, Charle d'Anjou'ya karşı savaşırsa kendisine malî yardımda bulunmağı vaadediyordu[1503].

[1498] *Lib. Jur.* II, 443.

[1499] Pachym. I, 425; Nicéph. Grég., I, 134.

[1500] Οἱ ἐπὶ τῆς Περαίας Τενιολται. Bu devirde Ceneviz'ler zaten Galata'da yerleşmiş idiler (1269).

[1501] Pachym. I, 366. Burada kullanılan "hommes liges" Batı feodalite sistemi anlamınadır. Ceneviz'lerin Michel'e karşı tutumlarını anlatır. Fakat şundan başka anlam aramamalı : İmparator onları, sadakatlarıyla kendine bağladı (ταῖς εὐμενείαις)

[1502] Annol. Jan. s. 293.

[1503] Ptol. Luc., Murat. XI, 1186. Sanudo, *Istoria del regno di Romania*, Hopf, *Chron. Gréco-rom.*, s. 132.

Aynı Benedetto, Michel'in oğluyla Piérre'in kızını evlendirerek siyasal anlaşmayı güçlendirmek amacıyle 1282'de Aragon, Castille sarayına gönderilmişti[1504].

Her ne kadar malî yardım yapılamamış, bu evlilik gerçekleşmemişse de bu, Benedetto'nun kabahatı değildi; Benedetto, Charle d'Anjou'nun saldırı projesinin sonuçlanmamasında etkili biçimde çalışmıştı. Bu savaş Ceneviz'lerin, imparatorun işlerine gösterdikleri ilgi, Ceneviz koloni halkının dostça tutumları, birinci Paleolog'un saltanatının sonlarına doğru Ceneviz'lerle Yunanlıları birbirine her zamankinden çok yaklaştırmıştı.

Birinci Paleolog devrinin, Batının tüccar ulusları için sonuçları özetle şunlar olmuştu: Ceneviz'ler bu devre çok şeyler borçlu idiler: Saldırgan Venedik egemenliği yıkılmıştı; ezici gümrük resminin kalkmasıyle Yunan ve Karadeniz sularında Ceneviz ticareti süratle gelişti; uzun süre, denizcilikte, servet ve lükste Venedik'lilerin aşağısında iken şimdi yukarıki nedenlerle onları geçmiş bulunuyorlardı[1505]. Öte yandan, Michel, Venedik'lilerin Doğudaki ticaretlerinin gelişimine de darbe indirmişti; Venedik'liler, Latin imparatorluğunun canlanması umuduyle imparatora karşı düşmanca değilse bile, çekingen bir tavır takınmışlar ve onu bir gasıp saymaktan kurtulamamışlardı. Bu nedenle imparator onlara karşı büyük bir güvensizlik göstermekte ve izinlerde hasis davranmakta haklı idi[1506].

Unutmamalıdır ki Michel, Comnène'lerin, Ange'ların eski imparatorluğundan ancak bir parçayı kendi egemenliği altında toplayabilmişti. Sırplar ve Bulgarlar kuzey eyaletlerini imparatorluktan ayırmışlardı. Bundan başka, Epir ve Tesalya'da bağımsızlığını koru-

[1504] Pierre de Michel'e yazılan mektup Saint-Priest'ın (*His. de la Conquête de Naples par Charles d'Anjou*) adlı eserinin IV, 213.

[1505] Pachym. I, 419.

[1506] Michel tarafından Ceneviz'lerle Venedik'lilere yapılan işlem sonradan saray törenlerinde göze çarpardı. Ceneviz elçisi olan Podesta ilk olarak toplantıya alınırdı. Önceleri podesta iki defa diz çökerken sonraları yalnız el ve ayak öpmekle yetinilir olmuştu; halbuki Venedik elçisi olan Balyoz, bir defa diz çöker, ne ayak ve ne de el öpmezdi.

Özelliği olmayan toplantılarda her ikisi de başlarındaki *Tok*'ları çıkarırlar, fakat Ceneviz Podestası bundan başka iki defa diz çökerdi.

Bir Ceneviz gemisi geldiği vakit, tayfası *hurra*'larla sarayı selâmlayabilirdi, fakat bu selâm Venedik'lilere yasak idi. (Condinus Curopal., *De offic. palat. Cpol.*, éd. Bonn. s. 75).

muş bulunan, Ange hanedanı prensleriyle imparatorluğu paylaşmak zorunda kalmıştı; Attique ve Béotie, Burgonya'lı düklerin elinde idi; Eğriboz adasında Lombardiya'lı prensler hüküm sürüyorlardı; her ne kadar şövalye Licario, imparatora bu adada yer kazandırmış ise de bu başarı geçici olmuştu. 1278 yılına kadar Mora prensliği, Villehardouin ailesinin elinde idi; Michel ikinci Giyyom'u esir etmiş ve kurtulmalık olarak ancak üç müstahkem mevkiin kendisine teslimini sağlayabilmişti. Giyyom'un ölümünden sonra Charles d'Anjou bu prensliği almıştı, Ege'de, Michel Küçük Asya'nın batısında Trakya'ya komşu olan adalara sahipti; halbuki asıl Yunanistan'ın yakınındaki adalar 4,5'inci haçlılar seferinden beri Venedik'lilerin elinde bulunuyordu. Sonra, Venedik cumhuriyeti Negrepont kolonisinden başka, Modon, Coron ve Girit adalarının da sahibi idi.

Özetle: İtalya'nın iki tüccar ulusundan Ceneviz'ler, Venedik zararına olarak, Michel Paleolog'un yönetimindeki ülkelere büyük bir nüfuzdan yararlanıyorlardı. Nüfuz daireleri Makedonya, Trakya Küçük Asya'nın batısı ile buraya bağlı adalardan oluşuyordu; fakat, buna karşılık bu alan, karışık bir şehir olan İstanbul'u, Karadeniz'in büyük yolunu, geniş pazarlarıyle Selânik'i ve Sakız ve Rodos gibi adaları da kapsıyordu. Asıl Yunanistan'da ve Yunan adalarında durum tersine idi. Burada, yakın ve uzak topraklara sahip oluşu ile kuvvetli olan Venedik, deniz ticaretine ve deniz savaşlarına egemen bir durumda bulunuyordu. Burada Negrepont memurları o kadar ustaca hareket etmişlerdi ki, bütün adayı bir bakıma kanatları altına almakta gecikmediler[1507]. 1262'den sonra, Mora Prensi II. Giyom Venedik'in müttefiki idi. Venedik, Yunan istilâsından bu prensi kurtarmak için onunla işbirliği kurmuştu[1508].

Ege'de bir diğerinden ayrı iki bölge doğmuştu: Kuzey ve doğuda Yunan bölgesi; batı ve güneyde Frank bölgesi. Michel Paleolog yaşadıkça bu iki nüfuz bölgesi arasında gerçek barış içinde geçmiş bir an söz konusu olmadı. Bu kıtanın sahne olduğu sonsuz savaşların ayrıntılarına girmiyeceğiz; yukarıda, Licario'nun yaptığı büyük deniz savaşından söz etmiştik; bu büyük savaşların arasındaki küçük çatışmaların uzayıp gitmesi, Yunan sularında korsanlığın büyük oranda gelişmesinde etkili olmuş ve sonuç olarak ticareti işitilmemiş zararlara uğratmıştı.

[1507] Hopf, Art. *Griechenland*, *a.g.e.*, LXXXV, 307.
[1508] Aynı eser. bkz., s. 284-290.

Bu konuda, sonradan değerli bir kaynak bulundu. Bu kaynaklar, 1278'de Venedik maslahatgüzarı Giac tarafından üç yargıçtan oluşturulan kurulun tutanaklarıdır. Bu kurul, on yıldanberi Yunanlılar ile bunların müttefikleri tarafından, Venedik uyruğuna yapılan zararların ve yüklenen külfetlerin incelenip belgelendirilmesi için kurulmuştu. Bu tutanaklar özel bir değer taşımaktadır[1509]. Gümrük memurlarının istedikleri fazla resim ya da tahıl ve tuz tacirlerinin uğradıkları bazı yolsuzluklara ilişkin bölümler dışta bırakılırsa, bu belgeler hemen hep korsanlık tarihinden söz açmaktadır. Ulusal kinin etkisinden çok, çapulculuk sevdasıyle bu sanata yönelmiş insanlar Venedik gemilerine saldırıyor, yolcuları soyuyor, bazen kötülükler yapıyor, hattâ onları don gömlek bir durumda bırakıyorlardı. Negrepont'dan Tesalya sahillerine; Andros'tan Negrepont'a giden bir gemi, balık, fasulye ve peynirden oluşan yükünü bu korsanlara kaptırmak tehlikesiyle yüz yüze idi. Daha uzun uzaklıklar, daha çok tehlikelerle dolu idi. Bu belgelerde, Suriye'den pamuk yüklü gelirken, Ege'de yakalanan iki büyük geminin, "Bombiza " ile "Zonella" (Gioella)'nın adlarına raslayoruz[1510]. Korsan adları arasında, kaynağı Batı olan birçok adlar da vardır; Batılıların, dördüncü haçlı seferinde ve hattâ daha sonraları Yunan ulusuna karışmış, imparatorluk bahriyesinde hizmet almış bulunduklarını hatırlamak bunu açıklar. Buna bir örnek olarak Ceneviz Andrea Gaffor'i gösterebiliriz; bu adam önce sıradan bir korsan iken sonra bir savaş gemisine korsan olmuş, daha sonra da, 18 parça gemiden oluşan kuvvetli bir imparatorluk filosunun kumandanlığı kendisine verilmişti[1511]. Tutanaklarda geçen adına göre Batılı olduğu sanılan korsanlarla Pizá'lı, Ceneviz ya da öbür uluslardan olduğu anlaşılan korsanların bahsi geçtikçe, hemen bu korsanın imparatorun hizmetinde olduğu, yahut Rodosta, Selanikte, Ania da ilh. ikamet ettiği ya da bu korsanın gemisinin Yunan limanlarında donatılmış olduğu eklenip belirtiliyor.

Bu belgelerde ayrıntılar üzerindeki incelemeler, korsanlar tarafından yapılan zarar ve ziyan sorumluluğunu imparatora iletmek

[1509] Taf. et Thom. III, 159-281.

[1510] Sanudo, *Istorio del regno di Romania*, 132; Taf. et Thom. III, 337-351.

[1511] Bu şehir hakkında başkaca bilgi de edinmek için: Hopf. Urkunden und *Zusätze zur Geschichte von Andros. Sitzungsberichte der Wiener Akad. phil. hist. Cl.* XXI, 1856), s. 246 ve dev.

amacına dayanıyordu. Yunan kaynaklarından gelenler öbürlerinden daha az değildi; hattâ imparatorluk memurları da Yunanlıları korumaktan zerre kadar utanmıyorlar, dahası, korsanlık amacıyle gemi de donatıyorlardı. Örneğin Thasos, Scopélos, Cérigo valileri ve özellikle Krivikiotés adındaki Rodos valisi bu konuda önde gelenlerdendi. Krivikiotés eline düşen Venedik'lileri, döğdürüyor; en ağır işlerde kullanıyor; onlara canilere yapılan işlemleri reva görüyordu.

Yukarıda sözü geçen adalar içinde, korsanların yeğledikleri barınak, Samothrace, Zéa, Samos adaları ile Avrupa yakasında Selanik, Malvoisie limanları ve Ege'nin Asya kıyılarında Ania limanı idi. Jean Senserazon kendi donanmasıyle Selanikten korsanlık için hareket ediyor, Ania limanı, Jean de lo Cavo'a yataklık yapıyordu. Namifolu olan bu korsan sonra bu adanın egemeni olmuştu[1512]. Bu iki korsanın adına, sözkonusu belgelerde de sık sık raslanıyor ve bunlara ek olarak Venedik'lileri zararlara sokan öbür doksan korsanın da adı geçiyordu. Yunan limanlarından ve adalarından fışkıran bu deniz eşkıyalarından başka bir küme Ceneviz korsan da Negrepont'ın etrafını kasıp kavurmakta idi. Bunların yapıp ettikleri, senyörlüğün buyruğu ile yazılmış olan ve bize kadar şu adla gelen muhtırada özetle görülüyor: Dampna data per homiens Janue Venetis habitatoribuz Negrepontis sub bajulatu Victoris Delphyno (C. a. d. 1273 è 1275)[1513]. Her halde Ceneviz'lerle Yunanlılar da, Venedik müttefiki korsanların kendilerine yaptıkları zarar ve ziyan için karşı bir liste düzenlemiş olacaklardır. Venedik'in müttefiki olan Negrepont senyörleri ve Venedik balyosu, Yunan imparatorluğu sahillerine özellikle kendileri saldırmakta idiler[1514]. Bunlardan, Ania limanına musallat olan birisi birçok zaferler kazanmış, değerli taşlardan, elmas, altın ve gümüş gibi kıymetli maddelerle dolu büyük bir hazine kurmuş ve birçok da tutsak almıştı.

Ege'nin Venedik senyörlerinin mülkiyetinde bulunan küçük adaları da Ermenistan, Kıbrıs ve Kiptchak (Scitia)'a kadar uzanan bir korsan kümesi yetiştiriyordu[1515]. Bu karşılıklı, devamlı küçük savaş,

[1512] Sanudo, Hopf. da, (*Chron. Grécoromanes*, s. 132; Hopf. (*Veneto-byzant. Analecten in Sitzungsberichte der Wiener Akad., phil. hist. Cl.*, XXX II, 1859 s. 500.

[1513] Hopf. *Griechenland, Adı. geç. eser*, L XXX V, 310, not. 73.

[1514] *Archiv. Venet.*, XX, 81.

[1515] Sanudo, in Hopf, *Chron. grécoromanes*, s. 120, 127, 146 vd.

ülkesi ve sakinlerini maddî ve manevî yönden yıkıyordu. Mesleği korsanlık olan bir sürü haydut, öldürmek, soymak için bu karışıklıklardan yararlanıyordu. Napoli ile Negrepont her ne kadar korsanlara barınak oluyordu ise de bu korsanların, kendilerini avlamak için izleyen yorulmak bilmeyen düşmanları da vardı; bu bölümde Manuele kardeşlerle Foça Beyi Benedetto Zaccaria özel bir çaba gösteriyordu. Çünkü şap ticaretinin sağlığı ve çıkarı denizlerin bu haydutlardan temizlenmesini gerektiriyordu[1516].

Böyle bir musibetin genel ticarete ne büyük zararlar verdiğini kestirmek zor değildir; fakat özellikle İstanbul'un, Karadeniz'in ve etkilenme yoluyle Mısır'ın, Ermenistan'ın, Suriye'nin, Sakız'ın ticareti bundan çok zarar görüyordu. Görünüşe bakılırsa bu genel bir savaş başlangıcından başka bir şey değildi. Patlayacak savaşta: Venedik'in, Charles d'Anjou'nun; Ceneviz'in, Michel Paleologue'un tarafında yer alması gerekiyordu. Vêpres Siciliennes olayı, Michel Paleologue'un ölümü felâketininin gelişini haber vermişti. II. Andronik'in saltanatı sırasında, her iki tarafta da bir tür sessizlik doğmuştu. Bu prens savaşçı olmayan bir yaratılışa sahipti; öte yandan, her ne kadar Yunan topraklarında anlaşmazlık konusu olan hukuk eşitsizliğinin devam etmiş olmasına rağmen, saltanatının ilk on yılı tüccar uluslar için sessizlik dönemi oldu. Bu konuda yeni hükümdar babasının çizdiği yoldan hiç ayrılmadı; babası gibi o da, bütün iyiliklerini Ceneviz'lere sakladı; Ceneviz'ler de bu imtiyazlı durum sayesinde İstanbul boğazındaki güçlü durumlarını sürdürdüler. Andronik'ın bu ilk devrine ilişkin elde doküman yoktur. Bu nedenle İmparatorun bu ulusa yeniden verdiği hukuk ve imtiyazların neler olduğunu bilemiyoruz. Şu kadar ki, 1284'de Cenova'dan gönderilen elçiliğin çok iyi bir kabul gördüğü kuşkusuzdur. Çünkü bu elçilik, genç imparatora eş olmak üzere Montferrat markizini beraber götürüyordu[1517]. Bundan başka, 1288'de Yacopo Doria ve 1291'de Nicolo di Palazzo'nun sefirliklerini biliyoruz[1518]; fakat elde edilen sonuçlar hakkında bilgi edinilmemiştir.

İstanbul'da Angello Marcello ve Marco Zeno taraflarından açılan ve Venedik'te Lesbos metrepoliti ile Constantin Foscamalus

[1516] A.g.e., s. 127, 146 vd.
[1517] *Annal. Jan.*, s. 311.
[1518] Canale, *Nuova istoria della repubblica di Genova.* III 202.

tarafından devam edilen uzun görüşmelerden sonra, en sonu 1285'te İmparator Andronik ile Venedik arasında barış antlaşması imzalandı. Antlaşmanın maddeleri, 1277'dekinin tekrarından başka bir şey değildi; fakat, süresinin 10 yıl olması bu antlaşmayı, önce İmparator Michel Paleologue tarafından istemeye istemeye kabul edilen kısa ömürlü mütarekelerden ayırıyordu. Yunan'lılarla müttefikleri tarafından korsanlık yoluyle, ölen İmparator Michel Paleologue'un hükümdarlığı döneminde Venedik'lilere yapılan zarar ve ziyanlara karşılık olarak Andronik, 24.000 "hyperpre" vermeyi lütfen kabul ediyor, ve fakat İstanbul'da Yunan sularında korsanlıktan doğabilecek zararlardan sorumluluk kabul etmiyordu[1519]. Gerçekten, kendi ihmali yüzünden, Yunan bahriyesi öyle kötü bir durumda bulunuyordu ki, asıl uyruğu bile korsanların saldırına karşı savunmasız bir durumda idiler; Hatta bu nedenden ötürü sahil halkına, korsanların şerrinden uzak olmak için içerilere çekilmeleri de buyrulmuştu[1520]. Bu koşullar içinde yabancıların ancak kendi varlıklarına güvenmeleri doğaldı.

Akkâ şehri Suriye'de varlıklarını korumuş olan haçlıların ellerindeki yerlerle birlikte Mısır sultanının egemenliği altına geçtiği zaman Andronik tahta oturalı henüz 10 yıl oluyordu. Bu felâket, Doğu ticaretinin güney yolunu kapamış ya da hiç olmazsa bu yolu tehlikeli bir hale koymuş bulunuyordu. Kuzeyde, Ceneviz'lerin egemen oldukları İstanbul ve Karadeniz yolu Venedik'liler için zaten güçlüklerle dolu bulunduğundan, bu yeni darbe onlara çok ezici olmuştu. Bu durum, yeniden Venedik'lilerle Ceneviz'ler[1521] arasında kin ve düşmanlığı alevlendirdi ve Grek imparatorluğu yeniden saldırı ve soygunculuk alanı oldu. 1294 yılı, iki devlet arasında uzun bir savaş gördü. Başlangıçlarda, Ceneviz'ler duruma hâkim idiler: Lajozzo savaşında hasımlarını kanlı bir yenilgiye uğratarak Girit adasındaki Canée (Hanya)'ye taarruz ederek aldılar, Modon limanında bir ticaret filosunu yok ettiler[1522]; fakat, bu ilk başarılardan sonra şans onlara yüz çevirdi ve başarı sırası Venedik'lilere geldi. Malabranca adıyle anılan amiralleri Ruggiero Morosini, bir düşman filosuna raslayarak, Hieroi[1523] körfezine kadar bu filo-

[1519] Taf et Thom., 322 et 55., 339 et 55.
[1520] Pachym., II, 105.
[1521] Bu dahi II, 232 vd.
[1522] Dandolo, s. 404 vd.
[1523] Dandolo'nun Lalgiro'su s. 406.

tillayı kovaladı ve bundan sonra Galata üzerine dönerek yolu üzerindeki her şeyi ateşe ve kana verdi (1296). O tarihte Galata şehri henüz tamam olmayıp surları yapılmıştı[1524].

Galata'nın Yunan'lı ve Ceneviz sakinleri, aileleri ve taşıyabildikleri eşyaları ile birlikte İstanbul'a sığınmışlardı, orada direnişe hazır olarak düşmanı bekliyorlardı; Yunan'lılar silâha sarılmış, kapıları kapamış, nöbet tutmağa başlamışlardı; vatandaşlarının amaçlarına hizmet etmelerini engellemek için İstanbul'da yerleşmiş Venedik'lileri Andronik hapsettirdi[1525]. İmparator kendi himayesi altında bulunan Ceneviz'lerin düşmanlarını kendi öz düşmanı sayıyordu. Venedikliler, antlaşmanın en önemli maddelerinden birini bozmuşlardı; bu maddeye göre, aralarındaki uzlaşmazlıkları İstanbula yol veren Boğazların içinde savaşa girerek düzeltmekten hem Ceneviz'ler ve hem de Venedik'liler önlenmiş bulunuyorlardı[1526]. Morosini, Ceneviz'lerin bırakıp gittikleri evlerini ateşe vermekle işe başladı[1527]; sonra İstanbul üzerine yürüdü; fakat orada öyle bir direnişle karşılaştı ki, geri dönmeyi uygun buldu. Yolu üzerinde, anî olarak Foglio-Vecchia'yı (Foça) zaptetti. Bu sırada Foça, 1288'de ölen Manuele'nin kardeşi ünlü Benedetto Zaccaria'nın yönetimi altında idi. Morosini Foça'dan, şap yapımına özgü kazanlarla öbür aletleri alıp götürdü[1528]. Morosini gidince, İmparator Andronik İstanbul'a yerleşik Venedik'lilerin mallarına haciz koydu: Böylece, Galata yanan evlerin bedelini karşılamak üzere istediği 80.000 (hyperpre) tutarındaki tazminatı sağlamış oluyordu[1529]. Ceneviz'lere gelince,

[1524] Jacq. de Vorag., dans Murat. 55. IX, 56., Niceph., I, 134.

[1525] Bu fırsattan yararlanan, İstanbul'un Yunan'lı sakinleri Venediklilerden 7.000 hyperpre değerinde mal ve para çaldılar: Bu bilgiler 4/10/1302 – 7/3/1303 tarihli antlaşma metninden anlaşılmaktadır.

[1526] Taf. et Thom., III, 96, 141, 329, 346; Pachym., II, 239.

[1527] Bu yangın, İstanbul'a sığınan Ceneviz'leri, orada kalmalarını uzatmak zorunda bırakmıştı: Cenevizliler Balquerne'lerin mahallesi'nde konuk edilmişlerdi. (Paspati, bkz., s. 215).

[1528] Jacq. de Vorag., gös. yer.; Dandolo, s. 406. Bu sonuncu, Foça'da sabun yapımından söz etmekle yanlışlık yapıyor.

[1529] Pachymeres, imparatorun böyle hareket etmiş olmasını, antlaşmanın kendisine verdiği yetkilere dayanmasından ötürü haklı görmektedir. Biz de bu kanıya katılıyoruz. Antlaşma, zarara uğrayanların, saldırganların hesabına zararı ödemeleri konusunda yetki taşıyordu. Antlaşmanın daha yukarda anılan bu bölümlerine bakınız.

onlar intikamlarını İstanbul'daki Venedik kolonisinden çıkardılar; herhangi bir çatışmayı bahane ederek, Venedik'lilerin sığındıkları bir kuleyi zaptederek, düşmanlarının üzerine çullandılar; Venedik temsilcisi M. Benibo'yu damdan fırlattılar; içlerinde en asil olanlardan önemli bir kısmını boğazladılar[1530]. Ayak takımı bundan kurtulmuşlarsa da, İstanbul'da oturmak artık onlara pek güvenilir gelmediğinden Venedik'e dönmeği yeğlediler. Andronik, kendisini bu ayaklanmanın kışkırtıcısı olmakla suçlayacaklarını pekâlâ bildiği için, açıklamada bulunmak üzere Venedik'e bir heyet gönderdi; fakat ne de olsa, böyle bir suikast onun başkentinde ve gözlerinin önünde yapılabilmiş ve suçlular ceza görmemişti; bu yüzden Venedik Cumhuriyeti bu işten onu sorumlu tutmakta haklı idi: 1285 antlamşasının süresi sona ermiş olduğundan, el konmuş bulunan mallar geri verilmedikçe Venedik adı geçen antlaşmayı yenilemekten kaçındı[1531].

Sözün kısası, Ceneviz sömürgelerine saldırmakla Venedik'liler ne elde etmişlerdi?[1532] O an için gerçi düşmanlarına pek ağır darbeler indirmişlerse de, işgal etmiş oldukları yerlerin hiç birinden onları kesinlikle uzaklaştırmayı başaramamışlardır. Tersine, yıktıkları yerler gözlerinin önünde imar edilmiş ve özellikle, az zamanda daha geniş oranda yeniden kurulan Galata, başına gelen felâketten daha da güçlenerek çıkmıştı. Özellikle kendilerine gelince, Ceneviz'lerin canalıcı misillemeleri sonucunda İstanbul sömürgeleri mahvolduğu gibi, Adriyatik denizinde, Curzola adası açıklarında da bir

[1530] Ermeni Héthoum "56" diyor (*Rec. des hist. des crois., doc. arménn.*, I, 490); Jacq. de Voragine en az "70" kişiden söz açıyor (*Atti della Soc. lig.*, X, 499).

[1531] Dandolo'ya göre, İstanbul Venedik'lilerinin tutuklanması, Morosini'nin seferinden önce olup bu seferi yaratmıştır. Bana öyle geliyor ki bu tarihçi, Ceneviz sömürgelerine karşı yapılmış olan intikam alıcı harekâta sonradan bir vesile göstermek amacıyle, olayların gerçek sırasını bozarak burada bunların yerlerini değiştirmiştir. Bu savaşla sonuçları hakkında en tam bilgiyi veren ve çok güvenilir bir yazar, Pachymeres'dir, II, 237-244; ben genellikle adı geçenin yazdıklarını izledim: Nicéph. Gég. (207 vd.) daha kısa bilgi vermekte ve ikinci derecede bir nokta hakkında kendisiyle uyuşmuş bulunmamaktadır. Ceneviz tarihçileri arasında bu olaylardan söz açan ne yazıkki yalnız, Jacq. de Voragine ile onun eserini devam ettiren kişidir; fakat yazık ki bunlar da adı geçen olayları pek kısa olarak geçmişlerdir. Marin (VI, 305 ve dd.) tarafından yayımlanan Andronic imtiyaz beratı da bu savaşın tarih kaynakları arasına alınabilir.

[1532] Morosini Galata'ya saldırırken Giov. Soranzo da ânî bir saldırıyla Kefe'yi zapt ve işgal ediyordu (1296), bunu ileride göreceğiz.

deniz yenilgisine uğradılar (7 Eylül 1298)[1533]. Sonra, Milano Senyörü Matteo Visconti'nin aracılığıyle iki Cumhuriyet 1299 yılında gene barış yaptılar; her ikisi de, hakları olabilecek tazminattan feragat ettiler: İmparator antlaşma içinde değildi; belirtilen antlaşmada, adı geçenle Venedik arasındaki savaş durumunun uzaması kesinlikle kabul edildi, çünkü Ceneviz'ler, Venedik'liler tarafından saldırıya uğrayabilecek herhangi bir Bizans toprağı savunmasına, imparatorun müttefiki sıfatıyle ve eski antlaşmalara dayanarak, katılmakta özgür olma hakkını korumakta idi ve bu nedenle de barışı bozdukları öne sürülemeyecekti[1534]. Aslında Venedik'liler, o tarihte Andronik'le anlaşmadan daha pek uzaktılar. İmparator tarafından elkonan rehinlerin geri verilmesini ya da, hiç olmazsa, adıgeçen tarafından ısrarla istenen tazminatın bir miktar indirimini istemekte direniyorlardı; istek belgelerini 1299'da da sundularsa da prens, bunu kabul şöyle dursun, İstanbul'un Venedik kolonları hakkında yeniden şiddet tedbirleri alarak karşılıkta bulundu[1535]. Bu durum ancak zorla sona erebilirdi: Belletto Giustiniani ile Guidino Morosini tarafından kumanda edilen bir Venedik filosu 1301 yılında İstanbul önünde gözüktü, imparator sarayındakilerin gözleri önünde her yeri ateşe ve kana boğdu, İstanbul'un Anadolu yakası açıklarındaki adalarda oturan halkı aldı ve onlara gaddarcasına zulüm ve işkence etti; bütün bunlar olurken, utanılası bir güçsüzlüğe düşmüş olan Bizans donanması meydana çıkmaya cesaret edemiyordu[1536]: İmparator sonra boyun eğerek, almış olduğu rehinleri geri verdi[1537]; adı geçenin elçileri 4 Ekim 1302'de Venedik'te barışı imzaladılar: 7 Mart 1303'te de antlaşma metni imparator tarafından onaylandı[1538]: Ruggiero Morosini tarafından imparatorluk topraklarında yapılan yıkım için taz-

[1533] Bu tarih hakkında, Bay Yule'nin (M. Polo, I, s. LXXV vd.) tartışmasına bkz.

[1534] Barış aracı, (*Lib. jur.*, II, 344 vdd.)'nda yayımlanmıştır; Murat (SS. XXIII, 1011) de Navagero ile Taf. et Thom. (III, 391 v.d.)'nda çeşitli tarihçilerin fıkralarına da bkz.

[1535] Pachym., II, 286 vd.: Dand., s. 409.

[1536] Pachym., II, 322 vdd.; Nicéph. Grég., I, 208-210; Dand., göst. yer., *Commemoriali della republica di Venezia regesti*, I, 20 (No. 79) ve 24 (No. 102).

[1537] Pachym., II, 326.

[1538] Taf. et Thom., IV, 12 vdd.; 16 v.dd. Misti (v. *Archiv. Venet.*, XVIII, 324; XX, 293)'lerin ilk kitabı, bu barış antlaşmalarının başlangıç görüşmelerine ilişkin bazı evrakı kapsamakta idi: Bu kitap kaybolmuştur.

minat isteğinden vazgeçmekle kalmıyor, imparatorluk uyruğu tarafından Venedik'lilere verilen zararları da onarmak için büyük paralar vaadediyordu. Venedik'liler, savaş sırasında birtakım Bizans adalarını işgal etmişlerdi[1539]: Bunlardan Zéa(Cya)yı, Sériphos (Sarphus)u, Santorin (sancta Erina)'i ve Amorgos'u korudular; başka bir deyimle Andronic oralarda kendilerine 1296'dan beri prenslikler koparmış Venedik ailelerinin uyrukluğunu hukuken kurulmuş tanıyordu: Bu aileler, Michieli, Giustiniani, Ghisi ve Barozzi aileleri idi[1540]. Buna karşılık, Belletto Giustiniani[1541] tarafından yeni fethedilmiş ve hiç bir zaman Latinlerin olmamış olan Cos (Lango) gibi bazı adalar imparatora geri verilecekti. Ticareti ilgilendiren sorunlar arasında Venedik'lilerin, imparatorluk içerisinde gerek tuz ve gerekse sakız satmalarının yasaklanmış olduğunu belirtelim: İmparator, bu noktada kararından asla dönmemiştir.

Demek barış olmuştu, fakat Venedik'liler için değişmiş büyük bir şey yoktu ve imparatorluktaki işlerinin durumu kendilerini tatmin eder durumda değildi; bu nedenle, Paléologue'lara karşı entrikalar çevirmek ve suikastlar yaratmaktan hiç geri kalmadılar. Fransa Kralı Philippe le Bel'in erkek kardeşi ve Valois Kontu Charles, 1301'de, eski imparator II. Baudoin'in torunu ile evlenmiş idi; bu evlilik dolayısıyle İstanbul tahtı üzerinde hak elde etmiş olduğu savında idi; bu hakkını gerçekleştirmek istediği gün, Venedik Cumhuriyetini kendisine yardım etmeye tamamen hazır buldu[1542]. Adamı Thibaut de Cépoy, kendisinden tam yetki almış olarak 1306'da Venedik'e gitti ve 1307 baharında birlikte girişilecek olan seferin programını hükümetle saptadı[1543]. Ara yerde Filippo Marchiano ve Matteo

[1539] Navagero, s. 1009.

[1540] Ersch ve Gruber, s. 303 vd.'de Hopf (Giustiniani bölümüne bkz. *Zusätze zur Gesch. von Andros*, göst. yer., s. 225 vdd.; *Veneto-byzant. Analekten*, göst. yer., s. 387, 454.

[1541] Hopf, *Giustiniani*, göst. yer. Daha 1291 ve 1292 yıllarında Venedik'liler tarafından Cos adasına karşı yapılan bu saldırılara dikkat edelim (Dand., s. 403); bu, çok anlamlı bir durumdur.

[1542] Papa V. Clément'in teşvikine ihtiyacı yoktu (*Commen. regesti*, I, 56; Taf. et Thom., IV, 38; d.d. 15 Ocak 1306); zaten Papa XI. Benoît daha 1304 yılında bütün Hıristiyanlara böyle bir çağrıda bulunmuştu.

[1543] Thibaut ile arkadaşlarına verilen yetkileri içeren metnin bulunduğu belge, (d. d. Paris, 28 Temmuz 1306) 19 Aralık 1306 tarihini taşımakta olup Taf. ve Thom., IV, 48 vdd.'ın da vardır.

Balbo adında iki Venedik ajanı, Charles ile bazı Bizans imparatorluğu ileri gelenleri arasında gizli bir anlaşma için görüşmelerde bulundular[1544]. Bir Venedik filotillası Thibaut de Cépoy'a Yunanistan'a kadar katıldı; adıgeçenin görevi, orada Charles ile karısının[1545] naibi sıfatıyle ortamı hazırlamak ve özellikle, Katalonya'lı ücretli askerlerden oluşan kumpanyanın, tahtta hak iddia edenin tarafına geçmesine çalışmaktı[1546]. Fakat bütün bu emekler boşuna çıktı: Charles d'Anjou her seferinde hareketini altı ay sonraya erteliyordu, o kadar ki, sonra bu girişiminden vaz bile geçti. Aslında doj sabırsızlanıyordu; harekâtın başlamasını her gün beklediğinden, imparatorluk içinde bulunan Venedik'li tüccarları daha 1308'de geri çağırmıştı; bunların bütün işleri felce uğramıştı; fakat adı geçenin bütün teşvik ve tavsiyeleri boşuna gitti[1547]. Sonunda ne oldu? Cumhuriyet boşu boşuna silâhlandırılmış, ticarî çıkarlarını tehlikeye koymuş[1548], kendi çıkarlarını sarsmış oldu. Venedik'in, Latin imparatorluğunu tekrar kurmak hülyasını gütme konusunda gösterdiği azim ve sebat gerçekten tasavvurun üstündedir; 1320'de de, Philippe de Tarente'in damadı Charles ile gene bu amaçla görüşmelere girişmişti[1549].

Fakat XIV. yüzyıl başlangıçlarında Bizans imparatorluğu, Batıda gizliden gizliye hazırlanmakta olan suikastlardan daha başka bir biçimde ciddî bir tehlikenin baskısı altında bulunmakta idi; Anadolu'da Türk istilâsı, karşı konmaz bir kuvvetle ilerliyordu. Bu düşmanı sırf kendi kuvvetleriyle yenmekten umudunu kesen Andronic, 1302'de, ucretli asker olan Roger de Flor ile yardakçılarını yardımına çağırdı.

[1544] Ducange, *Hist. de Cple.*, s. 226, ve Chartes, s. 50-53; Buchon, *Recherches et matériaux*, I, 48-50; Miklosich et Muller, *Acta graeca*, III, 242 vdd.

[1545] M. Polo de Pauthier (s. 2)'nin başına konan bir muhtırada bu unvan, söz konusu kişinin adına eklenmiş bulunmaktadır.

[1546] Muntaner, Lanz çevirisi, II, 174 vdd.; Kunstmann, *Studien über Marino Sanudo, d. ält, Abh. der 3e Cl. der Bayer. Akad.*, VII, 3, s. 775'e de bkz.

[1547] Taf. et Thom., IV, 59 vd., 75-79; *Commem. regesti*, I, s. 85, No. 361, s. 172 vd., No. 10-15; bu sefer için donatılan gemilerin sonunun ne olduğu Mas-Latrie (*Coll. des doc. inéd., Mélanges histor.*, 2e série, III, 62 vdd.) de (ki bu belgeler, *Commemoriali*'den alınmıştır), ya da *Commem. Reg.*, I, 173 vdd., No.lar 18-26, 28; s. 222 vd., No.lar 243, 244'de görülebilir.

[1548] Sanudo, (Kunstmann'da) göst. yer., ve Hopf'da *Chron. gréco-rom.*, s. 173; Romanin, *Storia di Venezia*, III, 9 vd.

[1549] Taf. ve Thom., IV, 170 vd.; *Coll. des doc. inéd.*, göst. yer., s. 72 vd. Hopf, *Griechenland* göst. yer. LXXXV, 379, 405'e bkz.

Bunlar, "Compagnie Catalane" (Katalonyalı Kumpanya) adıyle tanınmışlardı. Bu olay, ticaret kolonilerimiz tarihine hiç de yabancı değildir: Aslında Ceneviz'ler bu ücretli askerlerin gelmesinden aslâ hoşlanmadılar; pekâlâ ayrımında idiler ki, diyor Ramon Muntaner[1550]: "Bu askerler ülkede kalırsa, o zamana kadar korumuş oldukları kuvvetli ve onurlu yeri kaybedeceklerdi, çünkü imparator onların onayı olmadan hiç bir girişimde bulunmağa cesaret edemezdi". Katalonya'lılar imparatorluk içinde kurtarıcı rolü oynarlarsa, kendilerinin bağlı olduğu ulusun imparatorun en gözde ulusu olacağı pek doğaldır; böylece ticaret alanında bir rekabet hazırlanıyordu; zaten az zaman önce (1290) Andronik ona ticaret özgürlüğünü vermemiş mi idi[1551]? Bu anlayışın, bir anlaşmazlık yaratmamasına olanak yoktu; nitekim bu gerçekleşti, fakat Ceneviz'ler alt oldular; üç bin Ceneviz öldü; Galata'yı yağma etmeğe başlamış olan ücretli askerleri durdurmak için dünya kadar zorluk çekildi[1552]. Başka bir çareye başvurmak gerekiyordu: O andan sonra Galata kolonları, bu bölüğe karşı imparatorun güvensizliğini yaratabilecek her şeyi göstermekten geri kalmadılar. Charles de Valois'nın hazırlıklarından tamamen haberliydiler; bu prens, tasarladığı sefer için 1302'de Sicilya Kralı II. Frédéric'den yardım sözü almıştı[1553]; halbuki Roger de Flor sürüsü ise Sicilya kralının hizmetinde bulunmuş ve ancak İstanbul'a gelmek için bu kraldan 1302'de ayrılmıştı; Ceneviz'ler bunu, bir istilâ ordusuna yer hazırlamakla yükümlü bir gizli öncü kolu olarak göstermekten geri kalmadılar; bu düşünce pekâlâ doğru olabilirdi, fakat Andronic Cenevizlerin imalarına kulak asmaktan kaçınıyordu[1554]; ona göre bunlar iftiradan başka bir şey değildi[1555]: Bununla beraber, Roger ile arkadaşlarının kibir ve küstahlıkları o dereceyi buldu ki, imparator düşüncesini değiştirmekte gecikmedi. Bütün bu serüvenci insanlar Bizans'ı, fethedilmiş bir ülke sayıyordu. İmparatorun oğlu ve ortak naibi prens Michel'in etkisiyle öldürtülen Roger de Flor'un ölümü (1305) açıktan açığa ayaklanmalarına vesile oldu; imparatora, Gelibolu'daki garnizonlarından gereğine uygun bir meydan okuma

[1550] Lanz çevirisi, II, 106.
[1551] Daha ileriye bkz.
[1552] Muntaner, göst. yer., 107 vd. Pachym., II, 398 vd.
[1553] Ducange, *Hist. de Cple, Chartes*, s. 43.
[1554] Buchon, *Recherches et matériaux*, ilâh. I, s. 48-50.
[1555] Pachym., II, 489 vd.

mektubu götürmek için delegeler yolladılar. Venedik'in Bizans'a karşı düşmanlığının sürdüğünü açıkça gösteren şöyle bir olay var: Katalonyalıların delegeleri, imparatora gönderdikleri mesajı İstanbul Venedik kolonisine okumuşlar ve bunun bir suretini de vermişlerdir[1556]. Ceneviz'ler kendi tutumlarını değiştirmediler. Aslında çıkarları da imparatorun çıkarlarıyle birdi; adıgeçen Kumpanyanın uzaklaştırılması veya ezilmesi onlar için bir ölüm kalım sorunu idi; o sırada Bizans'lılarla Beyoğlu sakinleri[1557] arasında doğacak kötü anlama ve anlaşmazlıklar ne olursa olsun, bunlar göz önüne alınamazdı. Bir Ceneviz amirali Marmara denizinde Katalonyalılarla savaşa girişerek bunların başkanı Bérenger de Entença'yı tutukladı; bir başkası da Bizans kuvvetlerinin yardımıyle gidip onlara Gelibolu'da kendi yerlerinde saldırdı ise de şiddetli bir tepkiyle karşılaşarak geri çekilmek zorunda kaldı[1558]. Ama, Batı ile Karadeniz arasında durmadan gidip gelen sayısız gemilere sahip Ceneviz gibi tüccar bir ulusun Çanakkale boğazına hâkim olacak bir biçimde yerleşmiş askerî bir kuvvetle düşman durumunda bulunması çetin bir işti. Bu nedenle sonra Galata Ceneviz'leri, her ne phasına olursa olsun Katalonyalılar ile barış yapmak istediklerini imparatora bildirdiler; söyledikleri gibi de barış yaptılar ve bunun imparatorun memnuniyetsizliğini mucib olacağına aldırmadılar[1559]. Öte yandan da Venedik'lilerin Katalonyalılara karşı olan dostlukları tamamen soğumuştu: İleri gidilerek durum öylesine değişti ki, Venedik ile Bizans imparatoru arasında 1310'da yapılan antlaşmaya, Andronic'in isteği ve Venedik Hükümetinin[1560] kesin onayı üzerine şu hüküm kondu: "Adı geçen Kumpanya, imparatorluk ülkesinde zorla bir yer işgal ettiği sürece bu Kumpanya ile alışverişte bulunmak bütün Venedik uyruklulara yasaktır; buna uymayanlar, ağır cezaya çarpılırlar[1561]". Sonradan Katalonya'lıların, çevrelerindeki ülkeyi soyup soğana çevirdikten sonra Gelibolu'yu kendi istekleriyle boşalttıkları ve 1311'de Atik ve Boétie'de yerleşerek buradan De la Roche haneda-

[1556] Muntaner, Lanz çevirisi., II, 132.

[1557] Pachym., II, 534-539.

[1558] Pachym., II, 533-557, 597 vdd.; Muntaner, II, 133 vd., 150-155.

[1559] Pachym., II, 624 vd.

[1560] Taf. et Thom., IV, 83.

[1561] *Misti*, lib. 3: *Archiv. venet.*, XVIII, 325'te yayımlanmış olan fıkralar: "acceptentur capitula quod nostri non vadant ad societatem", ilâh.

nından olan dükaları kovdukları bilinmektedir. Ceneviz'ler böylece rahatsız edebilecek bir komşudan kurtuldularsa da, sıra Eğriboz adası Venedik'lilerine geldi. Bu serüvencilerin fetih tutkusu Eğriboz Venedik'lilerini hep endişeye düşüren bir sorun oldu; akınlarının adanın içine kadar yayıldığı oluyordu; 1317'de buranın merkezini elde ettiler, gerçi bu geçici bir zaman için olmuşsa da, Karystos kalesinin işgal altında kalması daha uzun sürmüştür (buradan ancak 1365'te çıkmışlardır[1562]). Sorun bununla da bitmedi. Artık kıta üzerinde soygunculukla da kalmayarak işi korsanlığa vurdular ve Küçük Asya Türkleriyle birleşerek Ege denizi adalarını Girid adasına kadar yağma ettiler[1563]. Bu halde kendi çıkarları Venedik'in çıkarı ile bir olan çeşitli Frenk prensleri, Atina dükalığında[1564] Katalonya'lıların egemenliğini yok etmek için anlaşma yapmayı Venedik'e önermiş ise de, Venedik hükümeti bütün yaptıklarının görüşmelerden öteye gitmeyeceğini anlamakta gecikmedi; bu yüzden adıgeçen Kumpanyanın topraklarına saldırmaktan çekindi ise de, kadırgaları[1565] ile korsanları izledi ve bunların kendi ticaretine verdiği zararları tazmin ettirmeğe çalışmak için diplomatik yola başvurdu. Bu amaçla Kumpanyanın başkanı Prens Alfonso Fadrique[1566] ile babası Sicilya Kralı II nci Frédéric'e başvurdu; Sicilya kralı Venedik'e hiç de iyi yüz göstermedi[1567]. Sonra 9 Haziran 1319'da bir yandan Alfonso Fadrique ve Kumpanya ile öte yandan Eğriboz Venedik balyosu Francesco Dandolo ve adanın derebeyleri arasında barış yapılarak altı ay süre yürürlükte kalmak üzere bir antlaşma imzalandı. Katalonya'lılar, yelken gemilerini silâhsızlandıracaklarını, başka gemileri silâhlandırmayacaklarını ve korsanlara ne doğrudan doğruya, ne de

[1562] Hopf, *Ueberblick über die Schicksale von Karystos, Sitzungsberichte der Wiener Akad.*'de; *phil. hist. Cl.*, Ekim 1853, s. 570 vdd.; art. *Griechenland*, göst. yer., LXXXV, 410 vdd.

[1563] Hopf. *Griechenland*, göst. yer., LXXXV, 415, 425 v.d., 461; *Depeches de Crete*, Taf. et Thom.'da, IV, 107-110.

[1564] *Coll. des doc. inéd., Mélanges hist.*, III (1880), s. 32 vdd., 34 vdd., 43 v.d., *Archiv. venet.*, XVII, 136 (4e paragr.).

[1565] *Commem. Reg.*, I, 194, No. 110.

[1566] *A.g.e.*, ve s. 193, No. 106.

[1567] Taf. et Thom., IV, 110-117. Bu dört evrakın ilk ikisi *Coll. d. doc. inéd.*, göst. yer., s. 36 vdd., 41 vdd.'nda da bulunur. Tazminatın düzeltilmesi görüşmeleri uzadıkça uzamıştır: Testa, *De vita et rebus gestis Friderici II, Sicil. reg.*, s. 267-270'teki evraka bkz.

dolaylı olarak yardımda bulunmayacaklarını vaadettiler; bununla beraber, Livadostro limanına bağlı gemileri, savaşta silâhlandırılmamış olmak koşuluyle, korumak hakkına sahiptiler[1568]; bu liman, Korent körfezinin ta dibinde bulunduğundan oradan ne Ege denizi adalarını tehdit edebilirler, ne de Türklere el uzatabilirlerdi. Bu antlaşma, hemen hemen aynı hüküm ve koşulları kapsamak üzere, 11 Mayıs 1321 ile 5 Nisan 1331 (ve belki de daha birçok kez) yenilenmiştir; yalnız, özellikle Türkler hakkında da bir hüküm eklendi: Katalonyalıların Türklerle yeni antlaşmalar yapmaları ve aslen Venedikli prenslerden olan Sanuto'larla Ghisi'lerin yönetiminde bulunan küçük adalarla Eğriboz adasına karşı Türkler bir girişimde bulundukları takdirde bunlara yardım etmeleri yasaktı[1569]. Ege denizi ticaretinin güvenliği için bu kadar önemli olan bu antlaşma hükümlerinin yürütülmesine Kumpanyanın gittikçe daha büyük bir ciddiyetle bağlandığı görülmektedir ki bu, hiç de anlaşılmaz bir şey değildir. Bu Kumpanya ilk zamanlar sadece bir "Eşkiya Cümhuru" idi, fakat gün geçtikçe düzenli bir devlet halini aldı ve o andan sonra da Venedik kendisiyle anlaşabildi ve hattâ dostluk da kurdu. Öyle ki, Katalonya'lılar Venedik'lilere, bunların aslında Yunanistan'da sahip oldukları topraklara ek olarak yeni bir ülke elde etmek fırsatını dolaylı olarak elde etmiş oldular. 1319'da Tesalya'yı ikinci defa olmak üzere istilâ ederek bunun bir bölümünü ülkelerine kattılar; Volo[1570] körfezinin ağzında bulunan Zeitoun'dan pek uzakta olmayan Phtélion limanı halkı, bu âfetten kaçıp kurtulmak için, Venedik himayesine girdi[1571]. Bu şehri korumakta güçsüzlüğünü anlayan

[1568] Bu belge, Mas-Latrie tarafından *Coll. d. doc. inéd.* (göst. yer, s. 44 vdd.) de, Thomas tarafından Taf. et Thom'da (IV, 120 vdd.) yayımlanmıştır. Mas-Latrie, metindeki "Rivadostia"yı, Marmara kıyısındaki Rodosto (yani Tekirdağ) ile bir tutar ki bunu zaten *Commem. Reg.*, I, 204, No. 164'de görmekteyiz; bu iki yeri bir tutmak, Kumpanya tarihinde önemli bir bilgisizliği gösterir, çünkü Kumpanya İstanbul civarını o zaman boşaltmıştı. Sorunu daha iyi bilen Thomas (göst. yer., s. 335), gerçeği ortaya çıkarmıştır.

[1569] Bu antlaşmalardan birincisi *Coll. des doc. inéd.*, göst. yer., s. 49 vdd.'da, ikincisi de Taf. et Thom., IV, 214 vdd.'da vardır.

[1570] Leake, *Travels in northern Greece*, IV, 341; Uzzano, s. 224.

[1571] 5 Nisan 1331 tarihli antlaşmada bu konuda yeralmış madde şudur: (Yukarıya bkz.): "cum illi de castro Ferrelii (daha ileride şöyle denilmiştir: illi de Pheteleo) cum omnibus juribus et pertinentiis se dederint dominio potestatis incliti D. Ducis et communis Venetiarum" vb. (Taf. et Thom., IV, 218).

Andronic[1572] ile Kumpanyanın başkanı[1573] Prens Alfonso Fadrique, bu limana Venedik Cumhuriyeti tarafından yönetilme yetkisini onayladılar; bu, Cumhuriyetin arayıp ta bulmadığı bir şeydi; çünkü kara üzerinde, Eğriboz karşısında, yeni bir deniz durak yeri elde etmiş oluyordu; Venedik ticaret gemileri vaktiyle Phtélion limanına oldukça sık yanaşırlardı, fakat bu liman Michel Paléologue devrinde bir korsan yuvası olmuştu[1574]. İşgalden sonra orada, Eğriboz balyozuna bağlı bir Venedik "Rektörü" bulundu[1575].

Katalonya'lıların seferi üzerine Bizansta doğan kargaşalığı bir sessizlik dönemi izledi; bundan yararlanarak, XIV. yüzyıl başlarında çeşitli Batı tüccar uluslarının Bizans topraklarındaki durumu ve buralarda ellerinde bulunan yerlerle belirtilen yüzyıl içinde bunların ne gibi bir sonuçla karşılaştığı ve sömürgelerinin örgütü hakkında bazı bilgiler vereceğiz. Ceneviz'lerle bunların Galata kolonisinden başlamak en uygunudur; çünkü, o zaman Boğaziçi'nde baş rolü oynayan onlardı. İlk zamanlarda, her türlü hakarete savunmasız bir biçimde uğrayan birkaç evden oluşan 1296'da Morosini tarafından yerle bir edilmiş ve adı geçenin çıkardığı yangın[1576] sonucunda bir süre bırakılmış olarak kalan Galata, yıkıntılarından kurtulmağa başlıyordu: Bu, Haliç'in öbür tarafında yükselen gerçek bir şehirdi. Ceneviz'lerin isteği üzerine 1303 Matında Andronik, eskilerine ek olarak, yeni toprak imtiyazları vermişti; o andan sonra bu toprakların tümü toplu bir bütün oluşturuyordu ve hem bir sur ve hem de bir hendekle çevrilecekti; hendeğin öte tarafında, aşağı yukarı altmış metre genişliğinde bir çıplak bölge bırakılacaktı (buna biz, bugün olsa "Sahra

[1572] Sanut., "*Secret. fid. cruc*"ten sonra *Epist.* 3'te (s. 293) şunu yayımlar: "Veneti habent unum castrum juxta mare in Blachia nomine Fetenli, quod de bona voluntate et sua licentia reliquit eis imperator Graecorum, qui (l. quia) obtinuissent eum aliter Catellani".

[1573] Hopf, *Griechenland*, LXXXV, 422: Yazar, bu konuyu dolaylı olarak doğrular, *Misti*'lerin bir belgelerini ileri sürer.

[1574] Taf. et Thom., III, 167, 214, 216, 235.

[1575] *Arch. Venet.*, XVIII, 329; XX, 84 v.dd.'nda *Misti*'lerin kaybolmuş kitabının fihristinde Phtélion hakkında bazı bilgiler bulunmakta ise de, bunlar o kadar kısa olarak gösterilmiştir ki, çoğunlukla anlaşılmamaktadır.

[1576] Ceneviz Başpiskoposu Jacques de Voragine bu ayrıntıları, adı geçen dönemde tamamen yıkılan Beyoğlu'ndaki S. Michel kilisesi hakkında verir: Bay Belgrano tarafından bildirilen (*Illustrazione del registro arcivescovile, Atti della Soc. lig.*, II, 355 v.dd.) 22 Ocak 1297 tarihli belgeye bkz.

Şivi" derdik). Yeni şehrin dış şekli, bir yamuk'u andırıyordu. Bu yamuğun deniz yönünde bulunan 339 kadem uzunluğundaki büyük tabanı, Haliç'in sonunu ve Boğaziçi'nin başlangıcını gösteren yuvarlak ve yüksek burunu kesiyordu. Bu hat, "eski iç havuz" (vetus tarsana) denen havuzan aşağı yukarı yirmi beş kadem uzaklıkta bir noktadan başlardı; Hammer tarafından yayımlanan Kauffer'in İstanbul plânında gösterilen Kalafat Yeri, adıgeçen "eski iç havuz" ile bir olsa gerektir[1577]. Sonradan Beyoğlu'nda oturanlar, tersanelerini, küçük bir koy olan bu Kalafat Yerinde kurmuşlardır[1578]; Boğaziçi yönünde ise, sözü geçen hat, Galata kulesinden yetmiş kadem uzaklıkta bugünkü Karaköy[1579] kapısının bulunduğu noktada sona ererdi. Dördüncü haçlı seferi ile Bizans vekayinamelerinde sık sık adı geçen bu kule demek Ceneviz mahallesinin dışında ve doğusunda bulunsa gerekti[1580]: Söz konusu kule, Sarayburnu'nun karşısında, sahilde idi; bu iki nokta arasına bir zincir germekle Haliç'in ağzı kapatılabilirdi; Galata kulesi ile Damalis adasında bulunan Léandre kulesi (bugünkü Kız Kulesi) arasına da bir zincir germekle, Boğaziçi'nde seyrü sefer eden gemilerin İstanbul'a yaklaşması önlenebilirdi. Yamuğun 217 kadem uzunluğundaki küçük tabanı, sahilden yüksekte olup büyük kaideye eşit olarak uzanıp giderdi; bu küçük kaide, bağlar keser ve birçok tek kilisenin önünden geçerdi. Yamuğun öbür iki dılı, kaidelerden daha pek çok kısa idi: Yalnız yetmiş beş kadem uzunluğunda olan dış dılı, bir kırık çizgi çizerek yukarı çıkardı; eski iç havuzdan başlayan öbür dılı ise, doksan kadem uzunluğunda idi; demek ki bu şehrin sahilde işgal ettiği uzunluk, derinliğinin dört

[1577] Bay Paspati'nin (Σύλλ 7, 115; Βυξ. μελετ s. 220) "vetus tarsana" ile bir tuttuğu Kalafat-yeri denen yer, elde edebildiğim haritaların hiç birinde gösterilmemiştir.

[1578] Barbaro, (*Giorn. dell' assedio di Cpoli*, s. 27 vd.) buna, "navarchio di Pera" der.

[1579] Paspati, Σύλλ 7, 89, 115; Βυξ. μελέτ., s. 179 vd., 182.

[1580] Hammer (göst. yer. s. 110) bunun etlâlinin (Kireççi-kapısı s. 77) önünde bulunması gerektiği görüşündedir. Bay Paspati (Σύλλ, VII, 89; Βυξμελετ. s. 180), adı geçen kulenin yerini, tamamen modern bazı yapıların yerlerine göre saptamaktadır. Bu kuleyi, hâlâ iyi bir biçimde korunmuş ve manzarasiyle meşhur olup Galata'nın üstünde yükselen müstahkem kule ile karıştırmamalıdır; bugünkü Galata kulesi Anastasios Dikoros tarafından bina edilmiş olup, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden az zaman önce Cenevizler tarafından yeniden yaptırılmıştır. Paspati, göst. yer.

misli idi [1581]. Hatlarının nereden geçtiğini yukarda bildirdiğimiz ve hendekle sahra şivi'nin açık olarak saptadığı sınır dışında oturmak bütün Ceneviz'lere kural olarak yasaktı. Bununla beraber sonradan birtakım Ceneviz'ler, mahalleleri dışında ev yapacak yerler satın alarak buralarda kendilerine oturma yerleri yaptırmışlardı; fakat güçlüğü gerektirdiğinden, imparator bu kötüye kullanmadan yakındı ve Cumhuriyet de uyruğunu haksız bulmak zorunda kaldı [1582]. Galata şehri için özellikle yazılan 14 Şubat 1317 tarihli hükümlere konan özel bir madde ile, imparatorun izni olmaksızın herhangi bir Ceneviz'in mahalle dışında inşaatta bulunması yasak edildi; yaptırılmış bulunan evlere gelince, imparatorla "Podestat"nın altı danışmanı arasında uygun bir karar alınacaktı [1583]. Buna karşılık, Andronik, mülk için bırakılan topraklar içinde Ceneviz'lere tam bir özgürlük veriyordu; yalnız kale inşası bunun dışında idi; bu nokta tanıtlıyor ki, yeni şehrin İstanbul için yaratmakta olduğu tehlikeyi imparator duymuyor değildi [1584].

Ceneviz'ler hemen çalışmağa başladılar ve yeni mahalleleri çabucak olağanüstü genel ve özel yapılarla doldu. Katalonya'lılar tarafından saldırıya uğramak korkusuyle 1304-1305 kışında, içine deniz suyu getirebilecek kadar hendekleri derinleştirerek mahallelerinin savunusunu tamamlamakta acele ettiler [1585]. 1315'te çıkan bir yangın hemen hemen bütün şehri kül etti gitti. Sonraki yıl, Podesta Montano dei Marini, komün sarayı ile diğer genel binaları yeniden inşa ettirmek zorunda kaldı; gene adıgeçenin yönetimi zamanındadır ki iç taraftaki sur yapılmıştır [1586].

[1581] Bütün bu bilgiler: "İmparatorun buyruğuyle Galata'da Ceneviz'lere mülk edinmeleri için bırakılan yerin sınırları şunlardır: "vb.... diye başlayan Mayıs 1303 tarihli bir tanım ve tasvirden alınmıştır. Adı geçen varakadan çağdaş bir hibe senedinin de var olduğu anlaşılmakta ise de, bu senet elimize geçmemiştir. Söz konusu tanım, Sauli, (*Della colonia dei Genovesi in Galata*, II, 209 v.d.) ve *Lib. jur.*, II, 435 vdd. ve *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 103 vd.'da bulunmaktadır.

[1582] Andronik ile Cenova arasında görüşmeler: 22 Mart 1308; *Atti*, göst. yer. s. 112, 114.

[1583] Sauli, II, 224; *Atti*, göst. yer. s. 118.

[1584] Mart 1304 tarihli imparator imtiyaznamesi (ki hibe senedini kısa bir biçimde kapsamaktadır); Sauli, II, 211 vd.; *Lib. jur.*, II, 441 v.d.; *Atti*, göst. yer., s. 105.

[1585] Pachym., II, 495.

[1586] Jacq. de Vorag., *Chron. cont.*; *Atti della Soc. Lig.*, X, 500; XIII, 321.

Şehir maddî yönden bina edilirken, bu işin yanı başında da, koloniyi sağlam temellere oturtmak gerekti; bu da, mülkî ve adlî bir yönetim kurmak ve genel çıkarlara ilişkin sorunlar hakkında tüzük yapılarak sağlandı. Bunun kanıtını, bugüne kadar korunmuş olan bir sürü yasal belgeler oluşturmaktadır. *Magnum volumen Peyre* adıyle tanınan koleksiyon, koloniye aynen ve tamamen empoze edilmiş Ceneviz teamül hukukunun bir özetinden başka bir şey değildir; söz konusu özet hükümlerinin koloniye uygulanması, koloni memurlarına kesinlikle buyrulmuştur. Bu, bir tür ceza, medenî hukuk ve ticaret kanunlarıyle ceza usul muhakemeleri kanunundan oluşan bir tür kanunnamedir[1587]; bu kanunname, konsolosluk mahkemelerine yazılmış resmî talimattan, Capitani del popolo'lar tarafından yazılan hükümlerle bazı kararnamelerden oluşup bunların hepsi XII. ve XIII. yüzyıl tarihlidir ve XIII. yüzyıl sonuna doğru[1588] Cenova'da[1589] beş cilt olmak üzere bir araya toplanmıştır[1590]. Bu koleksiyona bir yandan, Bizans imparatorluğu ile Karadeniz sahili ülkelerinde Ceneviz komünü temsilcisi Gavino Tartato tarafından 20 Aralık 1300 tarihinde, diğer podestat'larca da uyulan uygulamaya göre, yetkisi içindeki koloniler için çeşitli konular hakkında emirnameleri ve öte yandan da, 16 Mart 1304 tarihinde Cenova'da yazılan ve tüm kolonilere uygulanabilir genel yönetim kararnamelerini eklemek gerekir. Cenova başpiskoposunun bir emirnamesiyle, ceza kanunu sorunları hakkında Beyoğlu podestat'sı Rosso Doria tarafından ceza kanunu sorunları hakkında 18 Temmuz 1304'te yazılan bir kararnamenin eklendiği bütün bu tüzüklerle emirnameler, adı anılan Rosso Doria'nın yönetimi sırasında bir cilt halinde bir araya toplanmıştır ki bu

[1587] Bunun deniz hukukuna ilişkin bazı fıkraları Pardessus tarafından bildirilmiştir: *Coll. des lois marit.*, VI, 582 vd.

[1588] En yeni tarih 1290, yılıdır.

[1589] *Statuti della colonia genovese di Pera editi da Vinc.* Promis, in "*Miscell. di storia italiana*"da XI, (1870), 513 vdd. Adı geçen beş cildin kapsamı 564'üncü sayfadan 754'üncü sayfaya dek incelenip Canale'in (*Nuova istoria della republica di Genova*, II, 234 vdd.) da Cenova hükümleri hakkında yaptığı tanımla karşılaştırılırsa, bu iki kanunnamenin –bir tek bölümün dışında– bir olduğu anlaşılır ve 754'üncü sayfaya dek "Statuti di Pera"nın Ceneviz kanunnamesinden alınmış bir bölümden başka bir şey olmadığı ve bu kanunnamenin anavatandan çok koloniye özgü bulunmadığı açıkça görülür.

[1590] Kefe'ye gidecekler hakkında 19 Mayıs 1316 tarihli emirname (s. 764 vd.)

cilt, kanunnamenin altıncı ve sonuncu ciltlerini oluşturmaktadır[1591]. Bir de elimizde 14 Şubat 1317 tarihli bir kararname vardır[1592]; bu kararname, Ceneviz hükümeti (consilium gubernatorum) tarafından yazılmış olup özellikle Beyoğlu podestat'sı ile buna bağlı kolonlara uygulanmaktadır. Sözü geçen kararname ve öbür bazı belgelerin ışığında Galata kolonisinin iç hayatının bir tablosunu çizmeğe çalışacağız.

Podestat, atanma beratını Cenova'da alırdı. Otoritesi Beyoğlu'nun dar çerçevesine özgü kalmaz, Bizans topraklarında sürekli ya da geçici oturan bütün Ceneviz vatandaşlarını kapsardı; imparatorluk içinde dağılmış Ceneviz konsoloslarıyle öbür memurlar kendisine bağlı idiler; (yalnız Kefe konsolosunun dışında), Karadeniz sahili boyunca sıralanmış konsoloslarla Sıvas'a kadar Türkler elindeki Anadolu'daki konsoloslar için XIV. yüzyılda durum aynı idi[1593]. Şüphesiz bu nedenledir ki, Beyoğlu "podestat"ına "potestas (vicarius) januensis in imperio Romaniae", ve hattâ bir kere de, "vicarius pro communi Januoe in toto imperio Romanioe et mari majori" unvanının verildiğini görüyoruz[1594]. Podesta, vatanının imparator yanında sürekli elçiliğini bir dereceye kadar yerine getirirdi; fakat bu, ağır hallerde Ceneviz hükümetinin kendisini özel delege heyetleriyle temsil ettirmesine engel değildi. Podesta, atanmasından sonra derhal imparator huzunda yemin ederdi. Batı uluslarının en gözdesinin temsilcisi olması nedeniyle, imparator sarayında sık sık görünürdü. Pazar ve yortu günleri veya saraydaki resmî ziyafetlerde danışmanlarıyle birlikte hiç kaçırmadan imparator sofrasında bulunurdu; bu gibi durumlarda, protokol gereğince, büyük-amiral'dan sonra sıra alırdı[1595]. İmparator, bu önemde bir memurun kişiliğine kayıtsız kalamazdı. Aslında, vatandaşları lehine fazla taraftarlık

[1591] Sonradan eklenmiş olsa gerektir. Bu, Mart 1316 tarihli "Ordo de Caffa"nın baş tarafının aynen alıntılanmasından başka bir şey değildir (*Off. Gaz.*, s. 377 vd.).

[1592] Sauli, II, 222-230; *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 116-123.

[1593] *Statuti di Pera*, göst. yer., s. 761 vd.: şu nokataya dikkati çekelim ki Savasto ile Sıvastopol'un bir olduğu doğru değildir. Kefe ancak daha sonralarıdır ki, bütün Karadeniz bölgesinin idarî merkezi olmuştur.

[1594] *Off. Gaz.*, s. 335, 379; *Lib. jur.*, II, 440; Sauli, II, 260; *Annal. Jan.*, s. 276; *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 101, 102, 126, 128 vd. 936, 945; *Statuti di Pera*, göst. yer. s. 755, 763; *Commem. Reg.*, II, 94, No. 538.

[1595] *Codin. Curopalat.*, s. 55 vdd., 65, 74-76; krş. Cantacuz., I, 61; Pachym., II, 539.

etmesi veya enerjiden yoksun bulunması, Cenevizlerin imparatora karşı yüklendikleri ödevlere uyumsuzluğunu gerektirirdi. Birçok durumlarda, Cenova'dan talimat istemeğe vakit olmadığından, podesta'nın bizzat karar vermesi gerekirdi: Kendisi uzlaşma anlayışına sahip olursa, imparatora büyük hizmetler edebilirdi; halbuki karşı ya da kırıcı olursa, pek çok kötülük yapabilirdi. Bu nedenledir ki, Michel Paléologue, 1275 yılı antlaşmasında, bu memuriyete getirilecek kişinin, gerek imparatorun ve gerekse Cenova komününün çıkarlarıyle aynı ölçüde bağlı olması koşulunu koymuştur[1596]. Bazen imparator, kişisel anlaşmazlık dolayısıyle, bir adayın atanmasını kabulden kaçınırdı[1597]. Podesta'nın elinde, en büyük idarî ve adlî iktidar toplanmıştı. Memuriyetini yerine getirirken, Cenova'da yürürlükte olan medenî ve cezaî yasaları, koloni[1598] için anavatanda yazılan emirnameleri ve Cenova ile Bizans arasındaki antlaşma hükümlerini uygulamakla yükümlü idi. Koloninin yönetiminde kendisine bir büyük danışma kurulu, bir de küçük danışma kurulu yardım ederdi. Bu kurullardan birincisi yirmi dört[1599], ikincisi altı üyeden oluşup bu üyelerden yarısı asillerden, yarısı da halk katlarından[1600] seçilirdi. Bu demokratik kuruluş başlangıçta yoktu: Bu, podesta'ların aristokrat rejime pek belirli bir biçimde olan yönelimlerine karşı koymak üzere kuruldu. Anavatanda sık sık olagelen köklü örgüt değişmeleri pek doğal olarak kolonide tepki uyandırıyordu. 1270'ten sonra Cenova'da bir "Abbate del popolo" görüyoruz; bu, Roma'da halk "tribun"lerinin sahip olduğu yetkilere eşit yetkilere sahiptir ve iktidarı, demokrat partisinin iktidarının zayıflamasıyle eksilir, güçlenmesiyle yükselir[1601]; Bizans yazarı Pachymeres'den öğrendiğimize göre, bu memuriyet 1306'da Beyoğlu'na da sokulmuştur; adıgeçen yazar Pachymeres'in yazdıklarından anlıyoruz ki, o, bunları ilgi

[1596] Sauli, II, 205.

[1597] Bernabo Spinola, daha önce 1300 tarihinde yapmış olduğu Beyoğlu podesta'lığına ikinci defa olmak üzere 1308'de bir daha aday gösterilmişti. Andronic, bu kişiden zorluk gördüğünden, bunu tasvipten kaçındı; buna rağmen, Cenova "Capitani"leri kararlarından geri dönmediler. *Atti*, göst. yer., s. 102, 113, 115.

[1598] *Capitula communis Peyre*; *Atti*, göst. yer., s. 177.

[1599] 1317 yılı hükümleri; Sauli, II, 223; *Atti*, göst. yer., s. 116 vd.

[1600] A.g.e., ve *Lib. jur.*, II, 441. Bir de "Kudema" söz konusudur. *Not. et Extr.*, XI, 65 vd., 70.

[1601] Canale, III, 161 vd.

çekecek ölçüde iyi bilmektedir[1602]; söz konusu memuriyet XV. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür[1603]. Podesta, adlî görevlerini ya bizzat, ya da bir naip (*vicarius curiae potestatis*) aracılığıyle belediye dairesinde yerine getirirdi. Beyoğlu ve İstanbul'un bütün Ceneviz'leri, hattâ imparatorun vasalları olmuş olanlar bile[1604], bu mahkemenin yargı yetkisine bağlı idi. Bir Ceneviz ancak iki halde Bizans mahkemelerine çağrılabilirdi: Ya imparatorun bir uyruğunu yaralamaktan suçlu olarak (o da podesta adı geçeni izlemekten kaçınmış ise), ya da bir hukuk davasında, imparatorun bir uyruğu aleyhinde iddiacı sıfatıyle; bu takdirde, her ikisi de Bizans'lı olmak koşuluyle, iki özel memur Cenevizlerin şikâyetini dinlerdi. Fakat podesta kararı taraflı ya da İtalyan lisanının iyi bilinmemesi yüzünden olabilmez görürse, bunu imparator katında her zaman istinaf edebilirdi[1605]. Podesta da aynı yöntemi uygulamış ve iddia edeni Bizans, iddia edileni Ceneviz uyruğundan olan davaların görülmesini iki hakem (mediatores)'e bırakmıştır; fakat imparator Andronik bu yolsuzluğu protesto etti ve podesta da, Ceneviz hükümetinin buyruğuyle, eski uygulamaya dönerek kararı bizzat bildirmek zorunda kaldı[1606].

Ceneviz kolonlarının hayatında ticaret baş rolü oynadığından, podesta'nın kararına bırakılan idarî ve adlî sorunların büyük bölüğü de ticarete ilişkindi. Bu nedenle, sözkonusu işte kendisine yardımcı olmak üzere, yanında bir de ticaret bürosu (officium mercanciae) bulunurdu[1607]. İşi hiç bitmezdi, önce ister ihracatta olsun, ister ithalâtta, ister satışta olsun ister alımda[1608] Cenevizler lehine yazılı olarak kefil olmuş olan[1609] kesinlikle resimden muafiyete Bizans

[1602] Pachym., II, 624.

[1603] "Abbas Pyre" (1308); *Atti*, göst. yer., s. 113 vd. "Luchinus de Petra rubea abbas communis et populi Peyre (1335):" *Lib. jur.*, II, 441. "Leonardo di Cornasca genovese abbate del popolo di Pera (1341):" *Commem. reg.*, II, 94, No. 538. "Abazia di Pera (1427):" Olivieri, *Carte e cronache manoscritte*, s. 122.

[1604] *Lib. jur.*, I, 1351; II, 443; *Atti*, göst. yer., s. 108.

[1605] Sauli, II, 205 vd., 227 vd.; *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 121.

[1606] Atti, göst. yer., s. 112, 114.

[1607] *Off. Gaz.*, s. 329-331, 337, 344, 351 vd., 419.

[1608] Ne var ki, bir Ceneviz tüccarı İskenderiye'ye gitmek üzere Bizans toprağından demir, tahta veya köle geçirdiği zaman Bizans gümrüğü bunlardan resim isterse, Ceneviz hükümeti buna itiraz etmezdi, çünkü bu işlem kendisinin buyrultularına aykırı idi. Atti, göst. yer., s. 111.

[1609] Atti, göst. yer., s. 107.

gümrük memurlarının uymalarını sağlamak gerekirdi; öte yandan ise, imparatorların ticaret siyasetlerinden olarak bazı maddelere koydukları kayıtlara Ceneviz'leri saygılı kılmak gerekti. Örneğin, imparatorun özel izni olmaksızın altın ve gümüş ihracı yasak edilmişti[1610]; imparatorluk topraklarında Ceneviz'lerin tuz ve sakız ticaretiyle uğraşması yasaktı[1611]; 1275'te, imparatorluk düşmanlarına gönderilmedikçe, buğday ihracına daha izin vardı, fakat 1302'de yasaklama genelleşti[1612]. Bu sınırlama, iktisadî bakımından iyi bulunmayabilirdi; böyle olmasa da, İtalyan tüccarlar için bu, hiç de hoş değildi kuşkusuz; ancak, yabancılar kaçakçılığa pek alışkın olduklarından, kaçakçılığın önüne geçmek için imparatorların tedbir almasına hukuken engel olunmazdı. Böylece bazı Ceneviz sömürge memurları, birtakım yabancı tüccarların Bizans gümrüğünden kurtulması için bunlara Ceneviz uyruğu belgesi verirlerdi. Öte yandan imparator ise, uyrukluk beyannamelerini pek doğal olarak sıkı bir denetimden geçirir ve Ceneviz Hükümeti de, bu gibi iyiliklerden kaçınmalarını memurlarına buyurmaktan başka çare bulamazdı[1613]. Daha sık rastlanan bir durum da şu idi: Yabancı mallarını resimden muaf olarak geçirebilmek için Ceneviz tüccarları bunların kendilerine ait olduğunu, ya da genellikle, bu malların Ceneviz kaynaklı olduğunu bildirirlerdi. Ele aldığı talimat gereğince Beyoğlu podestası, böylece kendilerine duyulan güveni kötüye kullananları gümrükten kaçırılan paranın iki misli bir cezaya çarptırmalı idi[1614]: Tüccar gemilerinin patron ve memurları, gemilerinde bulunan Ceneviz kaynaklı olmayan malları gerçeğe tamamen uygun bir beyanname ile imparator memurlarına bildirmek buyruğunu almışlardı; bunun gibi, Ceneviz ile Ceneviz olmayan tüccarlar arasında satım veya alım oldukça, Beyoğlu genel tartı bürosu memurları her seferinde bunu Bizans gümrüğü müfettişlerine bildirmeliydiler[1615].

Dinî bakımdan Cenevizler Galata'da tam bir serbestliğe sahiptiler; orada kendileri için kilise inşa ettirmek, kendi papazları tara-

[1610] Lib. jur., I, 1355 v.d.; Atti, XIII, 109.

[1611] Atti, XIII, 107. Ceneviz gemileri, Karadeniz tuzunu ancak transit olarak geçirmekte izinliydiler. A.g.e., 120.

[1612] Sauli, II, 207, Atti, XIII, 109.

[1613] *Atti*, XIII, 111, 113 vd., 116 vd.

[1614] *Lib. jur.*, I, 1355; Sauli, 205, 225 vd.; *Atti*, XIII, 111 v.d., 114, 118 vd.

[1615] *Atti*, XIII, 106, 111, 119 vd.

fından Katolik tarzında ibadet ve âyin yaptırmak hakkını elde etmişlerdi; şehrin büyütülmesi sırasında bırakılan topraklar içinde kalan yalnız üç Bizans kilisesi için imparator şart koşmuştur; bu üç kilisenin Bizans dinine ayrılacağı ve İstanbul patrikinin otoritesi altında kalacağı kararlaştırıldı[1616]. Galata şehri, Cenova başpiskoposuna bağlı; 1296'da yıkılıp hemen yeniden eski haliyle yerine konan katedral, Beyoğlu'nun koruyucusu S. Michel'e vakfedilmişti[1617]; katedralin prevosu aynı zamanda Cenova başpiskoposunun da genel naipliğini yapardı[1618]. Galata'da Batı dinî tarikatlarına bağlı çeşitli erkek manastırı vardı[1619]. Bu manastır rahiplerinden bazıları, bilimsel kişilikleri ve ilkçağların Yunan felsefesindeki (Aristo felsefesindeki) derin bilgileri ile Bizans'lılar arasında büyük bir şöhret kazandılar; özellikle Roma kilisesi ile Bizans kilisesinin birleşmesini sağlamadan ötürü Roma ile Bizans arasında görüşmeler yapıldığı sırada, adıgeçen rahiplere, ister koloni için olsun ve ister hattâ imparator için olsun, görevler verilmiştir[1620]. Başlıca manastır kiliselerinin S. Paul ile S. François (bugünkü Yeni Camiin yerinde) kiliselerinin olduğu sanılabilir[1621]; bu kiliselerin değerli kutsal eşyaları olduğunu ve bunlarda ilgi çekici mezarlar görüldüğünü seyyah Clavijo anlatır[1622]. Beyoğlu halkı arasında bir de, Ermeni kilisesine bağlı birtakım Doğulu Hıristiyanlar vardı[1623].

[1616] *Lib. jur.*, II, 442; *Atti*, XIII, 106; mür. Paspati, s. 271.

[1617] Stella, s. 1113; *Atti. della Soc. Lig.*, XIII, 153, 165, 167, 174 vd. 948, 951, 972.

[1618] *Lib. jur.*, II, 438, 445; Belgrano, *Illustrazione del registro arcivescovile, Atti*, II, 354 vd.

[1619] Pachym., II, 616. "τοῖς κατὰ τὴν Περαίαν φρερίοις". *Lib. jur.*, II, 437. "Frater Guillelmus de Lagneto ordinis fratrum predicatorum vicarius in loco de Pera." *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 153. 1398 de VII. Enguerrand de Coucy, Pera'daki s. Domenico manastırı lehine bir vasiyette bulunur: *Coll. des doc. inéd., Mél. hist.*, III, 282 "Petrus de Roma guardianus fratrum ordinis minorum in Peyra", "Rector ecclesiae s. Michaelis" Gauthier de Verano aleyhine davada bulunur: *Atti della Soc. lig.*, XIII, 934 vd. Bazı Beyoğlu sakinlerinin vasiyetnamelerinde, s. Francesco ve S. Domenico kiliselerinden başka s. Helena ve s. Maria de Galata kiliselerinin adlarına da rastlanır: a.g.e., s. 933, 949, 970.

[1620] Cantacuz., II, 502 vdd.; III, 62.

[1621] Paspati, *Syllogos de Constantinople* dergisinde, VII, 115, Βυζμελέτ'de, s. 220; Hammer, *Constantinopel*, II, 111.

[1622] Clavijo, s. 71 vd.

[1623] *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 205 vd.

Michel Paléologue, Cenevizlere Galata'dan başka daha bir sürü ticaret durakları vaadetmiş ise de, bu konuda kaynaklar bir şey söylemediğinden, sözünde ne dereceye kadar durduğunu bilmiyoruz. Her ne ise, Andronik, bu vaadlerden birini kendi hesabına tutarak 1304'te İzmir şehrinde Cenova Cumhuriyetine, topluma ait bir evi, hamamı, fırını, kilisesi vesairesi olan bir mahalleyi bırakmağı yeniden onayladı[1624]. Bu elde edişin ne kadar iğreti olduğunu anlamak için, Türkler'in Küçük Asya'daki korkunç ilerleyişi hakkında yukarda söylediklerimi hatırlamak yeterlidir. Eyaletlerle adalarda, bazı Ceneviz ailelerinin özel mülklerinin önemi, Cumhuriyetin mülklerinin öneminin kat kat üstünde idi. Amirallik ve korsanlıkta yaptığı hizmetleri ödüllendirmek için Ceneviz Andrea Moresco'ya imparator II. Andronik tarafından tımar olarak verilen Karpathos (Scarpanto) adasını söylemek yeterlidir. Moresco bundan uzun süre yararlanamadı; adı geçen, XIV. yüzyıl başlarında Andrea Cornaro tarafından adadan atılmış ve kardeşi Lodovico adayı geri almak istemiş ise de, bu girişimi, kendisinin Girit mahzenlerinde uzun süre mahpus kalmasına mal olmuştur[1625]. Daha şanslı olan Zaccaria ailesi Foça[1626] ile zengin şap madenlerini birkaç kuşak ellerinde tuttu ve büyük bolluğa kavuştu. Daha 1298'de Benedetto Zaccaria'nın 650 kental şapı 1.500.000 lira gibi büyük bir paraya sattığı gözönünde tutulursa, sözü geçen

[1624] *Atti*, XIII, 106.

[1625] Hopf, *Veneto-byzantinische Analecten*, gös. yer., s. 479 vdd., 486; mür. *Commem. reg.*, I, 208, 225 vd.; *Archiv. Venet.*, XX, 294.

[1626] Paléologue'lar devrinin en eski tarihçisi olan Pachymeres de, Anne Comnène gibi, yalnız bir tane Foça bilir; eski Sanudo (Hopf, *Chron. gréco-roman.*, s. 146) tek olarak yalnız "Foggia"dan söz açar; Jacques de Voragine de (+ 1298), Morosini seferini anlatırken, bir tek Foça'dan söz eder. Bununla beraber, bir ayrım yapılması gerektiği kesindir bu Nicéphore Grégoras'ın bir fıkrasından açıklanmaktadır; adı geçen, söz konusu fıkrasında παράγιος Φώκαηα. dan söz açar ki, daha içerilerde aynı adı taşıyan başka bir yere karşılık bunun bu şekilde anıldığı açıktır (I, 525). XIV. yüzyıl vekayinameleriyle imtiyazname ve haritalarının büyük bölümü, ve son devirdekilerin de büyük çoğunluğu, iki Foça göstermektedir. Yeni Foça'nın ileride de belirtileceği gibi, Latinlerle Bizanslıların bir arada bu adda bir şehir kurdukları sırada, hangi tarihte meydana çıktığını saptamak, bu tarihten önce Foça hakkında ne denirse bütün bunları eski Foça'ya bağlamak ve eski şehrin, yenisinin yanında devam edip gittiğini tahmin ve kabul etmek doğru olur kanısındayız. Ama bu varsayım tartışma götürmez değildir. Her ne ise, iki yerin birbirinden üç dört fersah uzaklıkta olduğunu söyleyen "*Hist. polit. Cpol.* (Bonn. basımı., s. 26)"un notunu göz önüne almak gerekir.

madenlerin gelirinin ne miktar olduğu ve 1296'da Ruggiero Morosini tarafından yapılan yakıp yıkmadan Foça'nın ne kadar çabuk kalkındığı hakkında bir sonuç çıkarılabilir[1627]. Fakat Türkler devamlı ilerliyorlardı ve Anadolu tamamen ellerine geçmek tehlikesinde idi. Türklerin akınlarından sakınmak için ilerisini düşünerek tedbir almak gerekiyordu. Vak'anüvis Ducas gerçi anlattığımız olaydan yüz seksen yıl sonra yazmış ise de, yeni Foça'da bir evin sahibi olmak nedeniyle, bu şehrin tarihi hakkında bir sürü incelemeler yapmıştır, ilk projenin, maden sahibi ile elli işçisini alacak kadar küçük bir kale inşasından ibaret olduğunu söyler; ama inşaata daha henüz başlandığı sırada idi ki, Türkler tarafından baskı altında tutulan Menemen (Mainomenos), Manisa ve Nif-Kemal Paşa (Nymphaeum) kazalarının Bizans'lı halkı, gelip Latinlerinin etrafında toplanmışlar ve bunlara hizmette bulunmuşlardır. Bu yüzden inşaat hiç beklenmedik bir gelişme gösterdi ve basit bir kale yerine, bu kalenin kanadı altında, hem Bizans'lıları, hem de Latinleri alacak kadar, büyük bir şehir yükseldi[1628]. Başlangıçtaki durumun bu yolda değişmesinin 1300 yılına kadar çıktığı sanılabilir, çünkü 1307'de "Fuylla" (Foglia)'ya yapılan bir sefere katılmış olan Katalonya'lı Muntaner, şab hazırlamakla uğraşan 3000 Bizanslıdan fazla nüfusu olan bir şehirle bir kalenin var olduğunu söyler[1629]. Adıgeçene göre yeni şehrin kurucusu, Cattanco ailesinden Andrea ve Jacopo adlarında iki Cenevizdir. Aslında Benedetto Zaccaria, ölümünden beş yıl önce kendisini Foça'da yeğeni Tedisio tarafından temsil ettirmişti. Adı geçenin ölümünden sonra (1307), oğlu ve halefi Paléologo (ki II. Benedetto da denir) Zaccaria Foça üzerindeki yetkilerini Andreolo Cattaneo adında yeni bir temsilciye bırakmıştır. Paléologo da 1314'te ölmekle Benedetto Zaccaria soyu söndü. O vakit Foça, terk ve temlik yoluyla başka bir Ceneviz soyu olan Cattaneo della Volta'lara geçti; bu soy, Zaccaria'ların akrabasındandı: İlk sahip, Zaccaria'ların eski temsilcisi Andreolo (1314-1331) oldu; adı geçen, Foça'yı oğlu Domenico'ya (1331-1336) bıraktı. Ducas'ın hikâyesine gelince, bunun bir tek noktadan gerçek tarihe uygun olduğunu görüyoruz, çünkü bir Andrea (Andreolo) Cattaneo Foça kolonisini yıllarca yönetmiştir; fakat bir Jacopo söz konusu değildir. Adı geçen vak'anüvisin sözünü ettiği Foça'nın büyümesi ve tahkimat işleri

[1627] Hopf, *Giustiniani*, (Ersch et Gruber, 1'inci bölüm, LXVIII, 310 da).
[1628] Duc., s. 162.
[1629] Lanz çevirisi., II, 172.

Andreolo'nun yönetiminde olmuşsa, bu, ancak ilk yılında (yani 1306'da) olmuştur, çünkü Muntaner daha 1307'de şehri değişmiş bulmuştur. Her ne ise, Hıristiyan halkın bu noktada toplanmasının nedeni, kesin olarak, Türklerin gittikçe ilerlemesi olmuştur. Fakat Foça yalnız karadan sıkıştırılmıyordu, Türk korsanları devamlı denizleri dolaşıyordu; Ege denizi adalarını, hattâ Anadolu'ya yakın adaları (örneğin Sakız adasını) bir ele geçirdiler mi, Foça'nın Batı dünyasıyle ulaşımı kesilmiş olurdu; o zaman, şap dolu gemileri sevketmek hemen hemen olanaksızlaşır ve bu maddeyi satın almak için gelmeğe alışkın tüccarlar, en büyük tehlikelere uğramadan artık Foça'ya varamazlardı. Benedetto Zaccaria, Foça'nın korunması için gereken tedbirleri alması ya da almıyorsa, bunu kendisine bırakması için imparatoru şiddetle sıkıştırdı. Cevap geciktiği için, durmadı, beklemeyerek Sakız adasına el atmakla işe başladı (1304). Andronic kendisini buradan atamayacak kadar zayıf ve güçsüz olduğundan, belirtilen adanın yönetimini, haraç almadan on yıl süreyle adıgeçene verdi; Benedetto, adanın gelirlerini savunu işlerinde kullanmağı önermişti [1630]. Kendisinden sonra ada, varislerine ve bunların haleflerine geçti. Her değişmede, yeni gelen kişi imparatordan adanın yönetimi yetkilerinin verilmesini isterdi, sancağı her zaman başkent duvarlarında dalgalanır ise de, gerçekte bağımsız bir prens gibi davranırdı. Bunlardan biri, Martino Zaccaria (1314-1329) Türklerle mücadelesinde kahramanlık ve başarılarıyle özellikle sivrilmiştir; Batılı yolcuları korumada kendisine öyle bir yer sağladı ki, İstanbul tahtına Latinlerden hak isteyen Philippe, adıgeçene, "Küçük Asya kral ve despotu" unvanını verdi; Papa XXII. Jean ise, Martino Zaccaria'nın Hıristiyanlığa ettiği hizmetler ve sık sık gönderdiği paralara bir şükran belgesi olmak üzere, (Mısır'la alışveriş ve ilişkide bulunmak genellikle yasak olmasına rağmen), kendisine İskenderiye sakızı ihracına izin verdi [1631]. Böylece, Nif (Nymphaeum) antlaşma-

[1630] Pachym., II, 558; Cantacuz, I, 370.

[1631] *Jord. Catal.*, s. 63; Guill. Adae, *De modo exstirpandi Saracenos* (henüz yayımlanmamıştır: bkz. *Giorn. ligust.*, 1878 s. 274); Minieri Riccio, *Saggio di cod. dipl. Napol., Suppl.*, 2'nci bölüm (1883), s. 75 vd.; *Archiv. de l'Or. lat.*, I, 272. Bu kişiyle Sakız ve Foça'da toprak sahiplerinden olmak bakımından bütün ailesi mensupları hakkında, Hopf.'ın Ersch ve Gruber'de Ceneviz Giustiniani'leri için yazdığı nefis makaleye – en başta gelmek üzere – bakınız, göst. yer. Adı geçen makale Prof. Wolf tarafından İtalyancaya çevrilmiş ve tamamlanmıştır (*Giorn. ligust.*, VII, VIII, IX, 1881-82); Promis, *La zecca di Scio durante il dominio dei Genovesi* (*Mem. dell' Accad. di Torino*, 2'nci seri, XXIII, 1866) ya da bkz.

sına göre Sakız adasında yalnız bir Ceneviz durağı olacak yerde, sözkonusu ada tamamen Cenevizlilerin eline geçmiş oluyordu; Zaccaria ailesi, Foça şap madenleriyle Sakız adası sakızının sömürüsünü ellerinde toplamıştı ve Ceneviz ticareti, bu bölgenin en değerli ve en az bulunur iki üretim maddesinin satışının tekelini eline almış oluyordu.

Gelelim Venedik'lilere, ticarî hayatın merkezi olan İstanbul'da olayların onları düşürdüğü ikinci derecedeki rolün içinde kalıyorlar, ve bunu aşamıyorlardı. Artık orada koloni şefi, o kadar yüksek ve o kadar anlamlı olan podesta unvanını taşımıyordu: Bu sıfat bundan böyle yalnız Ceneviz kolonisi şefine özgü olmuştu; Paléologue hanedanı devrinde Venedik, İstanbul'da sadece bir balyoz[1632] bulundurabildi: Sade kendi başına unvan farkı podesta'ya göre bir derece ast'lığı oluyordu. Örneğin sarayda, büyük dinî yortularda bu balyoz, Ceneviz podesta'sı gibi imparator sofrasına çağrılı olan kişiler arasında bulunmazdı[1633]; fakat podesta gibi o da her pazar günü gider, imparatora[1634] tazimlerini arzeder ve saray resmî kabullerinde hazır bulunursa da, ilk sıralarda yer almazdı. Görevlerinin en incesi, imparatorluğun her köşesine yayılmış yurttaşlarıyle vatanının çıkarlarını temsil idi; Bizanslılar Venedik'lilere karşı o kadar kin beslerlerdi ki, antlaşmaları yanlış yorumlamak, çevirmek, bozmak için baş vurmayacakları çare yoktu; kâh bir noktayı, kâh öbür noktayı bozarlar, Venedik'lilerin kişiliklerine, haklarına, mülklerine dokunurlardı, o kadar ki balyozun bütün vakti, tazminat istemek ve protesto etmekle geçerdi. Venediklilerin Bizanslılara yaptıkları suikastların, Venedik'liler arasındaki anlaşmazlıkların, öbür Latin ulusları halkının Venedik kolonisinden olanlardan şikâyetinin yargılanması, Balyoz'un yetkileri içinde idi[1635]; bu amaçla haftada üç defa ya mahkemesinde, ya antrepoda ya da S. Marie kilisesinin kapısının önünde duruşma yapardı. Balyozun hükmettiği cezalar çoğu kere para cezası idi; bu para cezalarına, koloninin âmme kasasını doldurmak için, çeşitli resim ve kira bedelleri katılırdı ki, bu nedenle kasa genellikle oldukça dolgundu ve

[1632] "Rectorem, qui vocetur Bajulus." Taf. et Thom., III, 83. "Bajulus seu rector." A.g.e., 97 vd. A.g.e., s. 139, 327'ye de bkz. Nicéph. Grég., I, 97.

[1633] *Codin. Curop.*, 55 vdd., 74-76.

[1634] Cantacuz, I, 61.

[1635] Kazaî içtihat kuralı, *Capitulare bajuli Constantinopolitani*'de mevcuttu. Filiasi (*Memorie dei Veneti primi e secondi*, VI, 2, s. 191 vd.), bunun başka bir nüshasını daha bilirdi; bundan bir medenî ve cezaî kanun gibi söz açar.

koloni memurlarının maaşlarıyle öbür genel çıkarlar adına yapılan giderlere yeterdi. Bu kasaya aynı zamanda para mevduatiyle kefalet akçeleri de yatırılırdı: Kasayı yöneten balyozdu ve kendisinden çok sıkı hesap sorulurdu. Adıgeçenin yanına iki danışman (consiliarii) katılmıştı; bu iki danışman, kendisinin idarî işlemlerinin yasaya uygun olmasına dikkat ederler ve sürekli bir denetimde bulunurlardı. Görevleri dışında olmak üzere ticaretle de uğraşmalarına izin verilirdi ki bu, balyoza yasaktı. Bu iznin sonucu olarak, sözkonusu behaneden çoğunlukla yararlanarak duruşmalarda hazır bulunmaz, resmî girişim ve izlemelerden kaçınırlardı. Bu üç kişi aralarında anlaşamadıklarında, uzlaşılmayan sorunlar, istinaf yoluyle on ikiler meclisince çözümlenebilirdi. Bu on ikiler meclisi (*consilium majus*), her yıl koloni mensupları arasından seçilirdi[1636].

Venedik'lilerin İstanbul'daki yerleri sorununa gelince, 1277 yılı antlaşmasıyle konan ve 1285 yılı[1637] antlaşmasıyle pekiştirilen esaslar o devirde gene yürürlükte ve geçerli idi. İmparator, balyoz için bir, danışmanları için bir, topluma ait eşyanın saklanması için bir ev ve tüccarlar için de, ihtiyaca göre[1638], yirmi beş ve daha fazla oturma yeri sağlamak ve bunları iyi bir biçimde korumakla yükümlü idi. Antlaşmalara göre bu evler ancak, Haliç kıyısında, *Porta Peramae (Peramatis)* (bugünkü Balıkpazarı Kapısı) ile Porta Drungarii (bugünkü Zindankapı olsa gerek) arasındaki mahallede, yani tam da eski Venedik mahallesinin bulunduğu yerin içinde olmalı idi. Bu evlerin, daha eski zamanlarda olduğu kadar toplu bir grup oluşturmadığı pek olasıdır; kesinlikle bilinen yön şudur ki, Venedik'lilerin artık, kendilerini ve mallarını halk ayaklanmaları ve yangınlardan

[1636] Bu bilgileri alıntıladığımız kaynakların başlıcaları şunlardır: Balyoz Marco Minotto tarafından 1317 (?) ve 1320 yıllarında düzenlenen raporlar ve Andrea Gradenigo'nun Komisyonu (1374). Minotto'nun raporlarının tamamı Taf. et Thom (IV, 103 vdd., 164 vdd.)'da vardır. 1374 Komisyonundan alınmış parçalar Diehl tarafından "*Mélanges d'archéologie et d'hist. publ. par l'école française de Rome* (3'üncü yıl, Mart 1883, s. 128-131) adlı eserde sunulmuştur: Adı geçen, söz konusu belge ve öbür kaynaklara dayanarak balyoz'un görevlerini incelemiş ve burada mümkün olandan fazla ayrıntıya girmiştir (*a.g.e.*, s. 90-127).

[1637] Taf. et Thom., III, 139, 326 vd.; *Commemor. regest.*, I, 248.

[1638] Zaman olurdu, 25 ikametgâh sayısı, ihtiyaç miktarını aşmış bulunurdu: Bu takdirde balyoz fazlasını, çıkarı komüne ait olmak üzere, kiraya vermekle yükümlü idi: bkz. Diehl, *göst. yer.*, s. 95, 103.

korumak için koyabilecekleri bir kapalı yerleri yoktu[1639]: Bu bakımdan, öbür sahildeki Galata'nın durumuna imrenmekte haklı idiler. Koloninin ilk zamanlarındanberi kendilerine ait olmuş ve antlaşmalarla kendilerine geri verilmiş bulunan[1640] Sainte Marie ve Saint Marc kiliseleri, oturma yerleri sınırları içinde bulunuyordu ve bu kiliselerin bakımı, imparatora ait ve onunla ilgiliydi. Zaten kolonlar, ne imparatorun parasız sağladığı evlerde oturmaya ve ne de aynı mahallede kapanmak zorundaydılar; şehrin öbür bölümlerinde kendi paralarıyle ev kiralamakta özgürdüler. Selânik'te de kural aynı idi; yalnız, bu şehrin daha az önemli olduğu göz önünde tutulmuş, ve imparator tarafından Venedik'li tüccarlara sağlanacak ev miktarı yirmi beşten, enaz on beşe indirilmişti. Paléologue'ların Venedik'lilere verimlerini ne kadar cimrilikle ölçe ölçe hesapladıkları bilinmektedir: Bununla birlikte, bu amaçla kendileri tarafından ayrılan evler o kadar küçüktü ki, böylece kendilerine oturma yeri verilenler, buralarda oturamazlar ve bunları balık satıcılarına veya öbür esnafa kiralamayı yeğlerlerdi[1641]. Venedik tüccarlarının parasız oturma yeri elde edebilecekleri iki şehir bunlardı; fakat kendi paralarıyle istedikleri yerde yerleşebilirlerdi. Venedik'li tüccarları örneğin, sahilde, Meriç nehrinin ağzında, AEnos şehrinde ve imparatorluğun çeşitli adalarında görüyoruz[1642]. Fakat ne yazık ki, Ceneviz'lere olduğu gibi Venediklilerede antlaşmalarla girişilen sözleşmelere rağmen, kişi ve mallar pek güvence altında değildi. Söylendiğine göre Bizans halkı, Latinler tarafından ezildiği zamanların acı anısını yüreğinde hâlâ taşıyor ve Venedik'lilerin İstanbul'da Latin egemenliğini yeniden kurmak için sürekli girişimlerde bulunduklarını biliyordu; bu nedenle gün geçmezdi ki Venedik'liler kötü işlem görmesin veya soygunculuğa uğramasın. Mahkemeye şikâyete gitseler, hakimler veya işe tamamen yabancı adi seyirciler tarafından yuhalarla karşılanırlar ve bu suretle seslerini bile duyuramazlardı. Bizans tebaasının Venedik mülklerine

[1639] Taf. et Thom., IV, 187: Bu "locus conclusus", Diehl'in (*göst. yer.*, s. 96) sandığı gibi bir Kale anlamına gelmeyip, sadece duvarla kapalı bir mahalle anlamına gelmektedir.

[1640] Taf. et Thom., III, 140, 327; IV, 188.

[1641] Selânik Konsolosu Marco Celsi tarafından kaleme alınan şikâyetname (Taf. et Thom., IV, 134): Bu şikâyetname, oldukça kötü bir biçimde, *Commem. regest.*, I, 208, No. 181)'de alıntılanmıştır.

[1642] Taf. et Thom., IV, 164, 166.

verdikleri zararların Maliye tarafından ödenmesini istemek hakkı Venediklilere antlaşmalarla verilmişti[1643]; fakat Venedik'liler böyle bir şikâyet ve istekte bulunmak için İstanbul'a gittikleri vakit, bunları, zarar yapanın malları üzerine bir havale ile geri çevirirlerdi, zarar verenlerin çoğunlukla bir malı olmazdı; bu nedenle Venedik'liler paralarını toplamak için İstanbul'a bir daha gitmek zorunda kalırlardı; orada da bunların işleri uzun tutulur ve süründemede bırakılırdı; en sonu beklemekten usanarak alacaklarından bir miktar indirmeye razı olurlar, fakat ödeme sırasında da maliye memuru gene bir miktar alıkoyardı. Onlar için ticaret özgürlüğü, resimden muaf olma, laftan öte bir anlam taşımıyordu; buna çıkarmadık engel bırakılmazdı. Antlaşmalara göre, imparatorluk topraklarında kendilerine yalnız tuz ve sakız ticareti yasak edilmişti[1644]; pahalılık olmadıkça ve fiat belirli bir oranı aşmadıkça, buğday ihraç edebilirlerdi[1645]. Karadeniz eyaletlerine ve özellikle Bulgaristan'a da gidip buğday alırlardı. Bu, antlaşmalarda öngörülmüş ve bu buğdayların imparatorluk topraklarından engele uğramadan geçebileceği açıklanmıştı[1646]. Halbuki Bizans memurları bu hükmü, Venedik'lilerin yalnız transit olarak buğday geçirebilecekleri ve imparatorluk topraklarında satamayacakları şeklinde yorumluyorlardı; bu nedenle, bu buğdaydan satın alan bir Bizan'slıdan, "modius" başına altı "carat" miktarında bir resim alınıyordu; tabiî bu koşullar altında Bizans'lılar başkalarına baş vurmağı yeğliyorlardı. Alım satım özgürlüğünü gerektiren genel kuralın dışında tutulan maddeler arasında Karadeniz buğdayı olmadığından, Venedik'liler, bu baskı tedbirinin ancak antlaşmaları bozarak alınabileceğini pek haklı olarak ileri sürüyorlardı. Görünüşte hiç bir hakları olmadan, Bizans memurlarının, Venedik'lilerce satılmasına engel oldukları veya alıcıdan bir resim aldıkları madde yalnız buğday değildi. Venedik'liler için kayıtsız şartsız tanınmış başka bir hak da, bunların herhangi bir sanatı yapabilecekleri idi. Ama hak nerede, iş nerede! İstanbul piyasasına, kendileri tarafından yapılmış sarraciye işleri getirseler, daha kapıda el konurdu bu mallara; Venedik'lilerin koru-

[1643] 1303 antlaşması. Taf. et Thom., IV, 16 vd.

[1644] Taf et Thom., IV, 17. Sakız üreten Sakız adası o devirde daha Bizans imparotoruna aitti; imparator bu maddenin satışına tekel koymuştu.

[1645] Taf. et Thom., III, 98, 144, 332 vd., 349; IV, 82 vd.

[1646] Göst. yer., III, 144, 332, 349.

ması altında saraçlık yapan Yahudilere özellikle içerlerlerdi; bunların derilerini yakarlar, kendilerini suya atarlardı; resmen, kürkçülük edebilirlerdi; halbuki gerçekte bu kendilerine yasaktı. Bir Venedik'li balıkçının balık pazarı'nda bir tablası olmasına, bir Venedik'li kasabın kent mezbahasında bir kasap tezgâhı bulundurmasına izin vermezlerdi; küçük perakendecilerin hali de aynı idi. Hükümet, Bizans ulusu ile Venedik ulusu arasında daima bir duvar bulundurmak için elinden geleni yapardı. Venedik'lilerin hizmetine giren her Bizans'lı gemici, Venediklilerle ortaklaşa çalışan her Bizanslı işçi, mallarını taşıtmak için Venedik gemilerine baş vuran her Bizanslı üreticiden bir vergi alınır veya bunlara her türlü eziyet edilirdi. Yalnız Ceneviz'ler değil, Piza'lılar, Ankona'lılar da dahil olmak üzere bütün öbür İtalyan ulusları, isyan ettirecek kadar gözetiliyorlardı. Sarayda, Ceneviz'lerin işleri dosdoğru geçer gider, Venedik'lilerinki ise bir türlü sona eremezdi. Sur dışındaki rıhtımlar üzerinde Ceneviz'lerle Ankona'lılar kabare işletebilirler, fakat Venedik'liler bunu yapamazlardı. Piza'lıların Saint Pierre kilisesi civarındaki evleri günün birinde yangın sonucunda yerle bir oldu; evlerini tekrar bina etmeleri izni bütün felâkete uğrayanlara verildi ve bu izin yalnız Venedik'lilerden esirgendi[1647].

Böylece imparatorluk topraklarında imparatorla memurlarının kötülüğüne, halkın kinine, hakarete ve her türlü eziyete uğrayan Venediklilere, frenk egemenliğinin devam ettiği Bizans ülkesi bölümlerinde, tersine son derece uyulurdu. Yardımcı olarak iki danışmanı[1648] bulunan bir balyoz tarafından yönetilen Eğriboz adası kolonisi, bunların iktidarının merkezi idi; bir Venedik'li tüccarın bir mektubunda pek haklı ve yerinde olarak kullandığı deyimle, bu, Cumhuriyetin gözbebeği ve sağ eli idi[1649]. Venedik'in doğrudan

[1647] Bu bilgilerin bir bölüğünü, yukarda da sözü geçen Balyoz Marco Minotto raporlarından, bir bölümünü, 1319 Eylülünde doj ile bir Bizanslı elçi kurulu arasında geçen görüşme tutanaklarından (Taf. et Thom., IV, 124-139); 1320 de doj ile imparator arasında karşılıklı açıklamalardan (a.g.e., IV, 139-164); bir bölümünü de 1322'de Venedik'ten İstanbul'a gidecek olan bir elçiye verilecek talimat taslaklarından (a.g.e., IV, 187-191) aldık.

[1648] Sanudo, Murat'da, SS. XXII, 797; Hopf., *Griechenland, göst. yer.* LXXXV, 307, 371.

[1649] Hopf., *Sitzungsberichte der Berl. Akad. da, phil. hist. Cl.*, da 3 Şubat 1862, s. 81, 89.

doğruya elinde bulunan mülkler başlangıçta, yukarda söylediğimiz sınırlar içinde idi, yani kamu yararına bina, Saint Marc kilisesi[1650] vb. de içinde olmak üzere tümü, ada merkezinin oldukça geniş bir mahallesinin boyutunu aşmazdı. Bununla beraber, sağlam kafalı, Cumhuriyetin çıkarlarını hiç bir zaman gözden uzak bulundurmayan ve başarılı devlet adamları olan balyozlarının elinde bu küçük şehir köşesi, geniş girişimlerin üssü oldu. Önce, kişilerin değişmesi, paylaşmalar ve iç kavgalarla, adanın geri kalan bölümlerini ellerinde bulunduran "tiercier"lerin iktidarı çabuk çöküşe uğradı; hemen hemen görece bir vasallıkla bağlı oldukları Mora prensleri[1651] tarafından kendi hallerine bırakıldıklarından, Bizans'lılara, Türklere ve Katalonya'lılara karşı ardı arkası kesilmez mücadelede sağlam bir biçimde ancak Venedik Cumhuriyetine güvenebileceklerini anlamakta gecikmediler; çünkü Venedik, Eğriboz adası kolonisini hiç bir zaman yıkık bir durumda bırakmak ve tehlike ânında koruyabilmek için ona hep bir filo verirdi. Bununla birlikte, kendilerini gittikçe Venedik'in daha fazla koruyucusu sayıyorlar, ve Venedik'in öbür devletlerle imzaladığı antlaşmalara katılmalarını bir mutluluk biliyorlardı. Öte yandan Cumhuriyet, yaptığı iyiliklerin bedelini kendisine ödetmesini bilirdi: 1317'de Katalonya'lıların atılmasından sonra kalelerle şehirlere garnizonlar yerleştirdi ve "tiercier"lere yalnız düz ve çıplak topraklar bıraktı[1652]. Tutkusunun hedefi adada siyasal üstünlüğü sağlamaktı ki, bunu, böylece yavaş yavaş gerçekleştiriyordu; ticaret alanında ise adayı çoktandır ele geçirmiş bulunuyordu: Daha 1262'de yapılan bir antlaşma gereğince, denizden gelen bütün mallar, boşaltma noktası ne olursa olsun, bir gümrük resmine[1653] bağlı idi; bu resmin oranı, Pegolotti'ye[1654] göre % 2 idi; ama asıl üstünlüğünü sağlayan, Eğriboz'un, Venedik ticaret filosunun sık sık uğradığı duraklardan biri olması idi; geçerken bütün gemiler oraya uğrar ve oradan da ya İstanbul, Tana, Trabzon vb. ya da

[1650] Bu mahalle, müstahkem bir surla çevrildi; bu surun yapımına 1305'ten 1308'e kadar çalışıldı: (Hopf, *Griechenland, göst. yer.*, LXXXV, 375). 1338, 1340 ve 1343 yıllarında, tahkimatın gelişmesine çalışıldı, s. 438 vd.

[1651] Hopf, *göst. yer.*, s. 410.

[1652] Hopf, *göst. yer.*, s. 413, 426, 438.

[1653] Taf. et Thom., III, 47, 53.

[1654] Pergol., s. 109. 1348 de, gümrük resminin fazlalığından özellikle ada sakinleri şikâyet etmişlerdir. Hopf, *göst. yer.*, s. 452.

Venedik'e[1655] ya da Ege denizinin Avrupa ve Asya sahilindeki yerlerine gitmek üzere yola çıkarlardı.

Naxos dükalarının durumu tıpkı Eğriboz "tiercier"lerininki gibi idi. Bu küçük prensler, Cyclade adalarının birçoğunu doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hükümleri altına almışlardı. Sanudi Venedik'li ailesinden gelen bu prensler, anavatanlarının korumasına girmekte uzun süre nazlandıklarını ileri sürdüler, o zaman Latin imparatoru[1656] vasalları ve Mora prensliği[1657] derebeyleri unvanlarıyle övünürlerdi; fakat daha sonraları, korsanların yağma ve yıkımlarına herkesten çok uğradıklarından, Venedik'e başvurmak zorunda kaldılar ve Venedik de onlara Egriboz'dan savaş malzemesi göndertti; o andan sonra, kendilerini koruyacak biricik devletin Venedik olduğunu anlayarak, buna sımsıkı bağlanmak için ellerinden geleni yaptılar[1658]. Bunda, Venedik ailelerinden gelme bir sürü küçük ada hükümdarlarını taklit etmiş[1659] oluyorlardı; bu hükümdarlar genellikle yılın bir kısmını Venedik'te geçirirlerdi ve prenslik ülkelerinden ihtiyaçlarına yetmeyen bir gelir elde ettiklerinden, bunlar Venedik'te görev bulmaya çalışırlardı; bu yüzdendir ki, bu hükümdarların Cumhuriyetin hizmetinde amiral, elçi, vali olduğunu görüyoruz[1660]. Venedik hükümeti, bu prenslerin ancak kendi işine gelen biçimde evlilik kurmalarına son derece dikkat ederdi, çünkü bütün sorun, bu adaların bir yabancı, özellikle bir Ceneviz eline geçmesini engellemekti[1661]; bunun içindir ki, bütün mülkiyet iddiası ve veraset davalarını kendi mahkemelerine çekerdi. Çünkü Cumhuriyetin gücünü artırmaya, Bizans sularında Cumhuriyet denizciliğine

[1655] İstanbul'a ve Karadeniz'e giden kadırgalar, ilke olarak Eğriboz'a uğramalı idiler (*Arch. Venet.*, XVIII, 326, 327, *Misti*'lerin kaybolmuş kitabı); bununla beraber, seyahatın daha süratle yapılması gerektiği vakit (hiç olmazsa muahhar devirlerde), kadırgalar bazan Cyclade adalarından Seripho açıklarından geçerlerdi (via Sirafo, via per bucham de Serifo); bkz.: Sathas, *Doc. inéd. relat. à l'hist. de la Grèce au moyen-âge*, I ère série, I, 67, 114, 134, 194.

[1656] Hopf, "*Zusätze zur Gesch. von Andros*, göst. yer., s. 242-245"daki, ilginç belgeye bkz.

[1657] Hopf, *Griechenland* göst. *yer.* s. 410.

[1658] Hopf, *göst. yer.*, s. 462.

[1659] Hopf (*göst. yer.*, s. 378) XIV'üncü yüzyılın başlangıcının Ege'de Venedik egemenliğinin sağlamlaştırıldığı devir olduğunu söyler.

[1660] Bkz., ms., Hopf, *Gesch. von Andros*, s. 37 vd., 44.

[1661] *A.g.e.*, s. 56-60.

yeni duraklar ve yeni sığınak limanlar açmaya yarayacak her şey, Venedik'in doğu ticareti çıkarlarına uygundu; kaldı ki, az da olsa, bu adaların ürünleri, ticarî harekete yeni bir konu anlamı taşırdı.

Yunan adalarının kuzey kesiminde Eğriboz balyozu hiç arkası kesilmeyen bir dikkatle gözcülük ederken, bu adaların güneyinde Cumhuriyetin çıkarları Girit dukasına verilmişti. Bu adaların en büyüğü ve en güneyde olanı, kemer anahtar taşı şeklindeki Girit adası idi: Bu ada, Venedik'liler elinde, bütün bu bölge üzerinde bir egemenlik aleti olduğu gibi, en büyük önemi, Suriye ve Mısır ticareti için değer biçilmez bir ara durak oluşunda idi. Adı geçen adayı bu bakımdan önce de söz konusu etmiş ve ticaret değeri olan ürünleri saymıştık: Bununla birlikte şimdi artık bu adanın bir Venedik sömürgesi olduğu andan sonra tarihini görmekten başka işimiz kalmadı demektir. Michel Paléologue İstanbul'u ele geçirince, Girit'i de geri almak isteyerek oraya askerî birlikler gönderdi; hem bu birlikler ve hem de adanın Bizans'lı halkı tarafından saldırıya uğrayan Venedik'li kolonlar bir aralık pek tehlikeli bir duruma düştüler (1264)[1662]. Buna rağmen, barış yapılıncaya dek, düşmanlarının başarı kazanmalarına meydan vermediler: Michel, 1265, 1268 ve 1277 yıllarında yapılan antlaşmalarla, askerlerini çekmeye ve adayı artık Venedik'lilerin elinden almaya çalışmayacağına söz verdi[1663]. Gerçi artık İstanbul'dan hiç bir gözdağı verilmedi ise de, iç güçlükler dönemi açılmış bulunuyordu. Bir kısım Venedik'li aileleri düka Andrea Zeno[1664] (1265-1269) 'ya karşı 1269'da ayaklandıran bir kişisel intikam hareketinden doğan iç kavgalardan, sadece belleğimizde kalanları tazelemek için söz açacağız: Fakat başlıca dayanma unsurları, Bizans'lı arhontlar aileleri arasında bulunmakta idi; bu aileler, gerek arazi zenginlikleri ve gerekse köy ve kır halkı üzerindeki nüfuzlarıyle son derecede güçlü idiler. İlk ayaklanmanın şefleri Cortazzi'lerdendi; bunlar, yabancıyı adadan atmak istediklerini açıkça bildiriyorlardı; iki defa az daha bu

[1662] Taf. et Thom., III, 54; Laur. de Monacis, *Chronicon de rebus venetis*, s. 158.

[1663] Taf. et Thom., III, 68, 80, 95, 137. Oğlu Andronic bu vaadi 1285'te yenilemiştir; *a.g.e.*, 325, 344.

[1664] Laur. de Monacis, s. 158-160. Bu yazarın anlattığı olayların tarih sırası, Zeno'nun hükümet ettiği zamanı tam bir doğru biçimde saptayan Hopf (*Griechenland, göst. yer.*, s. 304) ile, bu ayaklanma hakkında Zeno tarafından doja yazılan mektubun tarihi olan "1 Nisan 1269" tarihi tarafından düzeltilmiş bulunmaktadır (Taf. et Thom., III, 102 vd.).

amaçlarına erişiyorlardı; birincisinde (1274'de idi), düka Marino Zeno'yu bir geçitte yakaladılar ve Venedik soylularının en seçkinleri savaş alanında can verdiler; ikincisinde (1277'de idi), Kandiya'yı kuşatmışlar ve düka Pietro Zeno'yu orada sıkıştırmışlardı; fakat Marino Gradenigo'nun yetişmesi, onları kuşatmayı bırakmağa zorladı ve bu başarısızlıktan sonra, çok geçmedi, onların koruyucu kanatları altına girdiler: İsyan aşağı yukarı altı yıl sürmüştü [1665]. Birkaç yıl sonra Alexis Kalergis yeni bir ayaklanmanın başına geçerek on altı yıl savaştı (1283-1299) [1666]; kendisi için elverişli bir antlaşma ile onun, koruyuculuklarına sığınmasını başardılar; bu antlaşma gereğince adı geçenin toprakları büyük oranda genişletiliyor, kiliselerle manastırlar malları üzerinden kendisine geniş gelirler sağlanıyordu [1667]. Bundan sonra adı geçen Venedik'lilere sarsılmaz bir sadakatle bağlandı ve torunları da aynı iz üzerinden yürüdüler; 1319, 1333, ve sonraki yıllarda birbirini izleyen ayaklanma girişimleri, bunların katılmaması yüzünden, genişleyemedi ve kolayca bastırıldı. Bununla birlikte 1341'de genel bir isyan patladı ve Venedik'lilerin elinde, bir süre, merkezle bazı bağımsız şatolardan başka bir şey kalmadı [1668]. Buna rağmen gene galebe çaldılar; anavatan yardımını esirgememiş ise de, asıl onur, askerî görevlerini kuvvet ve iktidarla yapan soylu timar sahipleriyle öbürlerinin olmuştur. Böyle zamanlarda hayatlarının ne olduğu kolayca kestirilebilir: Bazen toprağı işlemek olanaksızlaşır, bazen de asiler, büyümekte olan ürünleri tahrip ederlerdi; bereket ki toprağın olağanüstü verimli oluşu, fazla insan emeğine gerek bırakmaz ve boşluğu doldururdu. Bu iç savaşın ada üretimi üzerindeki etkisinden ticaretin etkilenmemesi olanaksızdı: Ancak, merkez olan ve kadırgaların başlıca demir attığı yerde bulunan Kandiya'nın hiç bir zaman asiler eline geçmemesinden ötürü, Suriye ve Mısır'la olan büyük ticaret hep olduğu gibi sürmekte idi. Daha önemsiz bir liman da Hanya idi; burasını 1293'te Ceneviz'ler hemen hemen tümüyle yerle bir etmişler; 1309'da da Pizalı korsanlar almışlardır [1669]. Bu iki durumun dışında, bu liman ticaret gemilerine daima açık kalmıştır. Kandiya'da olduğu gibi Venedik'liler burada

[1665] Laur. de Monacis, s. 160 vd.; Hopf, *göst. yer.*, s. 314.
[1666] Laur. de Monacis, s. 161 vdd.; Hopf, *göst. yer.*, s. 460.
[1667] Taf. et Thom., III, 376 vdd.
[1668] Laur. de Monacis, s. 164-171; Hopf, *göst. yer.*, s. 460-462.
[1669] Hopf, *göst. yer.*, s. 460.

da, limana girmeği kolaylaştırmak için, büyük bir dalgakıran yapmışlardı [1670].

Biliyoruz ki, kıta üzerinde, Mora'da, Venedik'in elinde yalnız küçük bir toprak parçası vardı, fakat bu toprak parçasında, Doğu ticaretiyle ilgilenen bir ulus için en başta önem taşıyan değerli iki şehir vardı; Venedik hükümeti bunları iyi tahkimatla çevirmiş idi ve orada daimî bir garnizon bulundururdu. Bu şehirlerden en önemlisi Coron sayılırdı; tahkim edilmiş olan limanına kadırgalarla diğer gemiler sığınabilirdi [1671]; geliri de Modon'unkinden fazla idi; Modon'un geliri, genellikle giderinden az olurdu [1672]. Yönetim bakımından iki koloni birdi; otorite, Castellan (vali)ların elinde bulunuyordu; bu valilerin sayısı, önceleri üç idi ise de, sonradan ikiye indirilmiştir; bunlar iki şehrin her birinde belirli dönemlerde nöbetleşirlerdi. Bu valiler, komşu ülke işlerinden çok denizde olup bitenlerle meşgul olmak zorunda idiler; hacı taşıyan taşıtları, ticaret kadırgaları, Venedik savaş filoları vb. sık sık gelip limanlarına sığınırdı; düşman donanmalarına ya da korsanlara raslamak tehlikesi olduğu vakit de onların görüşü alınır ya da kendilerinden yardım istenirdi [1673]: Doğunun çeşitli yerlerinden gelen malları, sonradan gene almak üzere, tehlikeli zamanlarda onlara emanet ettikleri de sık sık olurdu [1674].

Şimdi mademki artık İtalya'nın başlıca iki tüccar ulusunun Michel Paléologue ile II. Andronik'in saltanat devirlerinde Bizans topraklarındaki durumunu biliyoruz, aynı devirde İstanbul'daki

[1670] Doj Andrea Dandolo tarafından 1350'de imzalanan ve Thomas (*Abh. der bayer. Akad., Cl. I*, cild XIV, bölüm 1, s. 208-212) tarafından yayımlanan Girit adasına ilişkin yetki belgesi (1312 ve 1317 yılları emirnameleri). Venedik Hükümeti tarafından 1293 ve 1332 yılları arasında yayımlanan Girit adasına ilişkin bir sürü tüzük *Misti*'lerin kayıp kitaplarında vardı: Bunun başlıkları *Archiv. Venet.*, XVIII, 58 vdd.'nda bulunur.

[1671] Coron valileri, 1281'de, "unum arsenatum, in quo sub cohoperta possint salvari et teneri galee et aliud navalium" inşası emrini almışlardır: Thomas, *Die ältesten Verordnungen der Venetianer für auswärtige Angelegenheiten: Abh. der bayer. Akad., Cl. I*, cild XIII, bölüm, I, s. 118. Bu emir (quod faciant ibi-in Coron-arsenatum), aslında 1313 ile 1317 yılları arasında tekit edilmiştir: (*Archiv. Venet.*, XIX, 113: Bunda, başkaca, Coron ile Modon'a ilişkin bir sürü başka emirnameler bulunur).

[1672] Sathas, *göst. yer.*, III, 376.

[1673] Hof, *Griechenland, göst. yer.*, LXXXV, 307 vd., 341 vd., 396, 440.

[1674] Sathas, *göst. yer.*, III, 299 vd., 353 vd., 367, 441 vd.

Piza kolonisi hakkında bilinenler –az da olsa– bunları, söylemenin sırası gelmiştir demek. Michel Paléologue İstanbul'a girdiğinde, orada az miktarda Piza'lı tüccar bularak bunların özel konsoloslarıyle birlikte şehir içinde kalmalarına izin verdi[1675]. Mahallelerinin hep eski mahalleleri olduğu tahmin edilebilir; çünkü daha XII. yüzyılda ellerinde bulunan Saint-Pierre kilisesinin XIII. ve XIV. yüzyıllarda da bunların elinde bulunduğunu görüyoruz[1676]. Piza konsolosu, ulusunun temsilcisi olmak sıfatıyle, büyük yortu günlerinde imparatora saygılarını sunmak onurunu kazanırdı[1677], fakat bunun dışındaki görevi pek silikti. Bizans vekayinamelerinde, bir Piza konsolosunun imparator Andronik'e hizmette bulunduğu bir kez kayıtlıdır. "Franciscani" münzevi rahipleri İstanbul'da bir arsa satın almışlar ve orada gösterişli bir manastırla bir kilise yaptırmışlardı; bu, imparatorun rıza ve izni ile olmuştu; fakat Romalı-katolik rahiplerinin başkentin ortasında yerleşmeleri Bizans patriki ile halkını öylesine öfkelendirdi ki, Andronik, eğer kandırmakla olmazsa zor bile kullanarak, bu rahipleri yollamaya karar verdi. Yakınlarda oturan Piza konsolosu, Saint-Pierre kilisesi papazlarının, manastırdaki kutsal vazoları saklamayı üzerlerine almalarını sağlayarak, bu olayda büyük bir iyilikte bulundu[1678]; ama, bu girişimi ile imparatorun minnettarlığını kazandı ise de, "Franciscani"ler tarafından kendi aleyhine kışkırtılmış olan Galata Ceneviz podestasının kininden ötürü, podesta onu öldürtmeğe kalktı[1679].

Pizalılar, 1200 tarihlerine doğru Suriye ve İstanbul'da bu kadar büyük bir rol oynamışken, nasıl olmuş da başkentte bu kadar önemlerini yitirmişler ve bu devirde ticarete açılan yeni ülkelerde kendilerinden bu kadar az söz açtırmışlardı? Bunun nedenini, Cenova ile Piza arasındaki uzun rekabette aramalıdır: Bu iki Cumhuriyet uzun yıllar savaş halinde bulundular; önce, Sardonya ile Korsika

[1675] Pachym., I, 162 vd., 168.

[1676] "In contrata S. Petri Pisanorum:" Taf. et Thom., IV, 166.

[1677] Codinus Curopal., s. 57.

[1678] Çevirmen bu fıkrada, tamamen yanlış olarak, Saint-Pierre kilisesinin bir Bizans kilisesi olduğunu ekler; gerçi adı geçen bu kilisenin Pizalılara ait olduğunu bilmiyordu; fakat mademki Piza konsolosunun, görevi gereği, bu kilise papazlarına emir verebildiği söz konusudur, bu durum adı geçen çevirmenin izini bulmasına neden olmalı idi.

[1679] Pachym., II, 536-539.

adalarını elde etmek söz konusu idi, fakat gerçekte sorun, Akdeniz'in batı kesiminde deniz üstünlüğü sorunu idi: Savaş 1284'te Meloria deniz savaşıyle sona erdi; Ceneviz donanmasına Oberto Doria kumanda ediyordu; Piza'lıların otuz üç kadırgası düşmanlarının eline geçti, yedi tanesi de batırıldı; aralarında Piza soylularının en seçkinleri de bulunan on bin kişi yenenlerce tutsak edilip götürüldü. 1288'de utanç verici bir antlaşmaya istemeye istemeye boyun eğmek zorunda kaldı ise de ufak tefek savaşları sürdürdü. Corrado Doria, Piza'yı bundan dolayı cezalandırmak için, 10 Eylül 1290 tarihinde Port Pisan "Piza Limanı" (ki Calambrione ağzı ile eski Livourne kalesi arasındadır)[1680] denen ticaret limanını yakıp yıktı ve Arno ağzını kapattı. Bu, Piza'nın deniz ve ticarî gücüne bir ölüm darbesi indirmiş oldu; Piza bunun altından bir daha kalkamadı. Piza'nın kalkınması aslında güçtü, çünkü o sıralarda Toskana, papalık taraftarlarıyle Almanya imparatoru yandaşları arasında doruk noktasına gelen rekabetten parça parça olmuştu; Piza, Almanya imparatoru taraftarlarının başında olduğundan, papa taraftarlarının üstün kuvvetleriyle mücadele edebilmek için bütün kuvvetini toplamalı idi.

Bu olayların, Piza ticarî faaliyetini etkilememesi olanaksızdı ve bunun tepkisi, ta İstanbul'da duyuldu; fakat daha o zamanlarda oralarda Floransa burjuvaları gözükmeye başlamıştı; papalık taraftarlarının şehri olan burası, Piza'nın ilerideki varisi idi; daha Floransa'nın ne bir limanı ve ne de bir tek kadırgası yokken Pegolotti bunu, İstanbul'da temsil edilen uluslar arasında ayrıca gösterir[1681].

Orta İtalya şehirleri arasında Ankona'nın daha İstanbul'da ayrıca bir ticaret kolonisi vardı. Koloni, anavatanın üç yıl süreyle atadığı bir konsolos tarafından yönetilirdi; konsolosa yardımcı olarak bir de tüccar kurulu (*collegium mercatorum in Romania existentium*) vardı[1682]. Bizans sarayının resmî törenlerinde sırası, Pizalı konsolosunkinden hemen sonra gelirdi ki, bu da, adı geçen tarafından temsil edilen ulusun tam da görece değerini gösterirdi[1683]. Bunların dışında, bir kötü işlemin onarımı ve zararı ödeme ya da muafiyetlerin

[1680] *Atlante Luxoro*, s. 52.

[1681] Pegol., s. 24. Floransa'daki Alberti Bankasının 1348'de İstanbul'da bir şubesi vardı: Perrens, *Hist. de Florence*, III, 258 vd.

[1682] Makuscev, *Monumenta hist. Slav. merid.*, I, 1, s. 161 vdd. *Commem. reg.*, II, 69, satır 2.

[1683] *Codin. Curopal.*, s. 57.

genişletilmesi söz konusu olunca Ankona şehri, özel elçi heyetleri gönderirdi [1684]. Bu elçi heyetlerinden birinin gelmesiyledir ki, İmparator II. Andronik, bugün kaybolmuş bulunan önceki bir kararnamenin hükümlerini bozarak, Ankona'lı tüccarlarca ödenecek resmi [1685], kantariye ve tellâliye dahil olmak üzere, giriş ve çıkışta % 2 olarak bir tek oran üzerinden saptadı; imparator aynı zamanda her türlü kaçakçılığı da yasakladı; çünkü bazı Ankona'lı tüccarlar, resimden tamamen kurtulmak için, mallarını bazen Venedik veya Cenova kaynaklı göstererek kaçak olarak geçiriyordu.

Güney İtalya'yı ise İstanbul'da, aralarında özellikle Bari ve Trani olmak üzere "Pouille" eyaleti şehirleri le Amalfi'li ve Sicilya'lı tüccarlar temsil ederdi [1686].

Raguza tüccarları Bizans'la sürekli ilişki kurmuşlardı; eski imtiyazlarını önce Michel Paléologue'a ve 1322'de ise II. Andronik'e yeniletmişlerdi [1687]. Çeşitli Boşnak, Sırp ve Bulgar [1688] prenslerinden elde ettikleri imtiyazlarla alışverişleri hem karadan, hem de denizden yapılıyordu; adı geçen prensler, Raguza tüccarlarının mallarıyle birlikte Hemus yarımadasını baştan başa geçmelerine izin vermişlerdi.

Bütün bu uluslar Bizans'ta uzun zamandanberi bilinirdi; fakat üzerinde durduğumuz bu devirde yeni bir ulus görüyoruz ki, bu da, Katalonya'lılardır: Bunların arasında özellikle Barselona burjuvaları, XIII. yüzyıl sonlarına doğru, girişimci yönleriyle kendilerini gösteriyorlardı. Napoli krallığı hükümdarları olan Anjou hanedanına karşı Paléologue'larla Aragon krallarını aynı düşmanlıkta birbirine yaklaştıran çıkar birliği, bu son iki hanedan ülkelerinde ticaretin gelişmesini iyi etkilemiştir sanki. Aragon kralları, Sicilya ihtilâlcileriyle

[1684] Makuscev, *göst. yer.*

[1685] Temmuz 1308: Yunanca Miklosich ve Muller tarafından (*Acta graeca*, III, XVI-XIX), Latince Makuscev tarafından (*göst. yer.* s. 156-158) yayımlanmıştır.

[1686] D'Avino, *Cenni storici sulle chiese Napol.*, s. 676; Petroni, *Storia di Bari*, II, app., s. 537; Pegol., s. 24; Camera (*Mem. di Amalfi*, I, 540 vdd.), 1321 ve 1352'de Bizans sularında Venedik'liler tarafından yağma edilen Amalfi gemilerinden söz açar.

[1687] Luccari, *Ristretto degli annali di Rausa*, s. 40; Appendini, *Notizie sulle antichità dei Ragusei*, I, 287; Engel, *Gesch. d. Freistaats Ragusa*, s. 118.

[1688] Miklosich, *Monum. Serbica*, passim.

birleşerek Napoli ordularını hareketlerini engeller ve böylece Bizans imparatorluğu sakinleri için herhangi bir istilâ korkusu bırakmayacak kadar bu orduları işgal ederken Katalonya'lı kaptanların İstanbul'da iyi karşılanması kadar doğal bir şey olamaz: Öte yandan "Sicilya Vêpre (Vesper) leri" denen kılıçtan geçirme olayı, bir yandan Aragon'lularla Katalonyalılar, öte yandan da Sicilyalılar arasında sıkı bir birliğin temelini atmıştır; her iki ulus da, aynı hanedana bağlı prensler tarafından yönetiliyordu; Katalonya bahriyesi Mesina limanında âdeta kendi ülkesinde gibi idi; Katalonya ticaretinin bu limanda ayrıcalıklı imtiyazları vardı[1689]. Mesina boğazının, Doğu yolunun en sık kullanılan geçitlerinden biri olduğunu unutmazsak, Katalonya'lı tüccarların doğal olarak akıma kapılacaklarını anlarız. Bu nedenle, en sonu İstanbul'da bir koloni kurdular; bu koloninin hangi tarihte kurulduğu açıkça söylenemezse de, Dalmacio Suner adında bir Katalonya konsolosunun 1290 tarihine doğru II. Andronik tarafından kabul edildiği ve Aragon, Katalonya, Majorque halkı ile özellikle Barselon, Valensa ve Tortose kıyı şehirleri burjuvalarının Bizans imparatorluğu ile anavatanına gidip gelmek tasavvurunda olduklarını ve öncelikle bu gidip gelmeye genel olarak izin almak ve sonra da özellikle gümrük resimlerinin indirilmesini sağlamak istediklerini söylediği kesindir. İmparator, kendi ülkesinde bunların istedikleri gibi gidip gelmesine izin verdi ve gerek girişte ve gerekse çıkışta bunlar tarafından ödenecek rüsumu % 3 olarak saptadı; bundan başka, özellikle geminin batması halinde, mallarının güvenliğini garanti etti. Bu imtiyazların sayıldığı imtiyazname saklıdır; bunun

[1689] Sicilya kralları Jacques (18 ve 22 Şubat 1286, 17 Temmuz 1296) ile II. Fradéric'in (3 Nisan 1296) imtiyaznameleri, Katalonya'lılara verilen imtiyazlı durumu açık olarak göstermektedir; halbuki o zamana kadar Sicilya piyasasında en başta rolü Ceneviz'ler oynamışlardır. Bkz. *Pandetta delle gabelle di Messina*, Sella nşr., *Miscell. di Storia ital.*, X, 120 vdd. ile P. Varya'nın *l'introduction'u* s. 33-37'de. Bu imtiyaz genellikle yalnız Barselon ve Katalonya tüccarlarına özgü olmayıp Balear adaları ile Aragon kralına bağlı bütün Güney Fransa ülkeleri, yani Perpignan ve Cerdagne dahil olmak üzere Roussillon kontluğu, Narbonne ve Montpellier şehirleri tüccarlarını da kapsıyordu. A.g.e. s. 131-142'de II. Frédéric'in 1300, 1305, 1313 ve 1332 yılları imtiyaznamelerine bkz. Bu 1332 tarihini, Montpellier lehine olup Sella tarafından tarihsiz olarak yayımlanan ve Mas-Latrie (*Documents sur le commerce maritime du midi de la France*)dan alınan imtiyaznameye bağlıyorum; *Biblioth. de l'école des chartes*, 2'nci dizi, III, 205.

Yunanca[1690] aslı ile Latince[1691] çevirisi de vardır; bu belgede ne imparator adının, ne de yılın gösterilmemiş olması üzüntü vericidir; ama, Aragon kralı bu belgede aynı zamanda Sicilya kralı unvanıyle de anıldığından, belgenin, iki tacın aynı hükümdar tarafından taşındığı bir devirde, yani 1282 yılı ile 1295 yılı arasındaki süreye ait olduğu açıktır; Capmany'nin ne şekilde 1290 yılını saptayabildiğini anlamak güçtür; bu, ancak aşağı yukarı bir tahmin olarak kabul edilebilir. Bu imtiyaznamenin bazı ayrıntılarından, Katalonya'lılarla imparatorluk arasındaki ticarî ilişkilerin daha başlangıç devresinde olduğu anlaşılabilir; bu takdirde, D. Suner'e, İstanbul'da Katalonya kolonisini kurmak, hem de bunu bir süre yönetmek gibi iki görev birden verildiğini tahmin etmek gerekir. Fakat daha 1268'de Barselon Belediye makamları kraldan, şehirlerinin bahriyesinin ilişkide bulunduğu ülkelerde konsolos bulundurulması iznini elde ettiler ki, bu ülkeler arasında "Romanie" (=Rumeli=İklim-i Rum) yani Bizans imparatorluğunun adı özel olarak kayıtlıdır[1692]. Bu iznin özellikle "Romanie"nin başkenti için sadece kâğıt üzerinde kalarak yürürlüğe konulmadığını ve buraya bir konsolos atamak için 1290 yılına kadar beklenildiğini kabul eylemek güçtür. Şurasını da ekleyelim ki, Katalonya ile Bizans arasında daha Michel Paléologue zamanında bir deniz alışverişi olduğuna ilişkin kesin belirtiler vardır; gerçekte İmparator Michel Paléologue bir gün, bir Ceneviz korsanını kovalamak için limanda büyük bir Katalonya tüccar gemisinin bulunmasından yararlanmıştır[1693]. Bu alışveriş II. Andronik zamanında da sürdü. Örneğin 1302'de, Barselon tüccarları İstanbul'a gitmek için yelken açacağı sırada şehir makamları kendilerine Ceneviz[1694] po-

[1690] Capmany, *Mém. hist. sobre la marina, commercio y artes de Barcelona*, II, 467 vd.; Zachariæ, *Jus groe-romanum*, III, 606 vdd.; Miklosich ve Muller, *Acta graeca*, III, 97 vd.

[1691] Capmany, *göst. yer.*, s. 367 vd.; varakada, bunun kaleme alındığı devir hakkında bir de not ilişiktir.

[1692] Capmany, *göst. yer.*, s. 34, No. XIV.

[1693] Pachym., I, 424 vd. Bu konuda Capmany, *Chronique de Giov. Villani* (Dragom. yayımı., I, 439)den bir bölüm alarak gösterir; fakat bu, çok daha az tanıtlayıcı bir anlam taşır. 1285 te bakın ne anlatır: "i Pisani presono cinque navi grosse de' Genovesi e più altri legni di Ciciliani e Catalani, i quali veniano di Romania e di Cicilia". Yalnız Ceneviz gemilerinin Bizans'tan geldiği ve Sicilya gemileriyle Katalonya gemilerinin Sicilya'dan geldiği çok olasıdır.

[1694] Capmany, II, 375 vd.

destası için tavsiye mektupları vermiştir de, neden Katalonya konsolosu için vermemiştir? diye bir soru sorulabilir. O zamanlar Katalonya konsolosluğunun boş olduğu ya da belki de bu görevin sürekli olarak henüz konulmadığı tahmin edilebilir ki, Capmany de aynı tahmini yapmaktadır. Roger de Flor'un komutası altındaki Katalonyalı ücretli askerlerden oluşan kumpanyanın bu 1302 yılında gelmesi, Katalonya ulusuna sarayda ayrı bir yer ayırmak ve özellikle bu kumpanyanın Türklere karşı önemli hizmetlerde bulunmasından dolayı imparatorun duyduğu minnettarlığın etkilerinin İstanbul'da bulunan bütün Katalonya'lıları kapsamasını sağlamak içindi sanki. Cenevizler, imparatorun kendilerine Katalonya'lıları yeğlemesinden (tercih etmesinden) korkmuşlar ve bunlara karşı hemen düşmanca bir tutum takınmışlardır. Fakat prens Michel'in kışkırtmasıyle alçakça öldürülen Roger de Flor'un 1305'te ölümü, her şeyi alt üst etti. Yukarda da gördüğümüz gibi, Katalonya kumpanyası, bulunduğu Gelibolu'dan imparatora meydan okudu; imparator da buna karşılık olmak üzere İstanbul'da Katalonya'lı amiral ile bütün Katalonya ve Aragon'luları öldürttü. Ancak, bu gaddarca tedbirin basit tüccarları da kapsadığı kesin değildir; bununla beraber, Katalonya kumpanyası ile imparatorluk arasında savaş sürdükçe, yani yıllarca, bir ticaret kolonisinin, en ağır tehlikelere uğramaksızın İstanbul'da yaşayabilmesi güçtür. Şüphesiz kolonlar göçmüşler ve pek olasıdır ki, Katalonya kumpanyasının Gelibolu'daki müstahkem kalelerine çekilmişlerdir; burada yararlanmak için iki neden buluyorlardı: Önce, Gelibolu'ya bol bol akıp gelen geniş ganimet, ticaretlerini tükenmez bir biçimde harekete geçiriyor ve sonra onlar da buranın savunusuna yardım ediyorlardı[1695]. Ne zaman ki, sonradan Katalonya kumpanyası Gelibolu'dan ayrılarak gidip Atina dükalığında yerleşmiştir (1311), o tarihten sonra Katalonya tüccar gemilerinin bu prensliği kendilerine hedef aldıklarından kuşku edilemez[1696]; çünkü, adıgeçen

[1695] Muntaner (Lanz çevirisi), II, 106 vd., 129 vd.; 132, 144, 152. Muntaner, Gelibolu'yu Ceneviz'lere karşı savunmak için silâhlanan kadınlardan oluşan birliklerin başına Katalonyalı tüccarları koymuştur; bu kimselerin ücretli asker olan Katalonyalı Kumpanyadan çıkmadığı kesindir.

[1696] Bu tahmini *Commem. reg.*, (II, s. 15, No. 96, s. 22, No. 129, s. 28 vd., No. 165, s. 30, No. 171, 173, s. 139 vd., No. 130, s. 325, No. 269, s. 330 vd., No. 303) tekit etmektedir: Bu varakalarda, Atina ve "Thèbes"e iş için seyahat eden ya da gidiş noktası Atina dükalığı olan seferlere katılan Barselon veya Majorque tüccarlarını görüyoruz.

kumpanyanın oraya gitmesiyle Katalonya'lılar kendileri için iyi işlem görülecek bir yer elde etmiş oluyorlardı. Fakat İstanbul'un ticarî bakımdan daima büsbütün başka bir önemi vardı; bu nedenledir ki, Katalonya'lı tüccarlar, eski ilişkilerin yeniden canlandırılmasını candan istiyorlardı. İstenen yatışmanın gelmesi pek uzamadı sanki; çünkü, 1320 yılından önce, ithalât ve ihracat resimlerini % 3'ten % 2'ye indirtmeyi başardılar. Nitekim belirtilen 1320 yılı belgelerinden birinde Barselon makamları, kendi vatandaşları lehine bu oranın garanti edilmesi hakkında bir imparator imtiyazına dönmektedir; yalnız, adı geçenlerden iki üç defa rüsum ödenmesi istenmesinden şikâyet ediliyordu; söz konusu Barselon makamlarına göre Katalonya'lı tüccarlar ilk indikleri limanda mallarını başlarından atamayıp da bunları başka pazaryerlerine götürdüler mi, kendilerinden her seferinde aynı rüsum istenmekte idi. Bu kötü işlemin önüne geçmek için, Kral II. Jayme'den, dilekçelerine imparator katında yardımcı olmasını dilediler; o sırada İstanbul'a gitmek üzere bir gemi yüklemekte olan "G. Carbonell ve Şsı." ticaret evi, kralın mektubunu götürmeği üzerine aldı[1697]. Capmany, Andronik'in Katalonya'lılar lehine olan ikinci imtiyaznamesinin bu girişim sonucunda verildiği kanısındadır; bu belge elde bulunmakta ise de, ne yazık ki, birinci belge gibi, tarihi yoktur[1698]: Kendi kendine sonuç çıkaran Capmany, bu belgeyi 1320 tarihli sayar[1699]. İlk bakışta sanki her şey bu görüşü doğru gösterir gibidir; aslında imtiyazname, Kral Jayme'in, Carbonell adında biriyle öbür üç Katalonya'lı tüccar tarafından getirilen bir mektubuna cevaptır elbet; fakat, daha yakından incelenirse görülür ki, Barselon makamları mektubunda adı yazılı Carbonell'in küçük adının ilk harfi G. *(Guillermo?)* olduğu halde, imparator imtiyaznamesinde yazılı Carbonell'in adı Berangario olarak tamamen yazılmıştır; bundan başka, imtiyazname ödenecek vergi miktarını % 2 olarak saptamaktadır: Sonra Katalonya'lılardan daha yüksek bir vergi istenmesi yasağı gelmektedir; fakat bu cümle o kadar genel sözlerden oluşmaktadır ki, bunu Barselon makamlarının şikâyet ve isteklerine bir cevap saymak pek mümkün değildir. Bu nedenle,

[1697] Capmany, II, 84 vd.

[1698] Capmany, II, 468-471; Yunanca metinle birlikte Latince çevirisini de sunar; Yunanca metin aynı zamanda Zachariae, (*göst. yer.*, s. 639 vdd.) ile Miklosich et Muller (*göst. yer.*, III, 98-100) de vardır.

[1699] *Mem.* I, 73.

zannıma göre, Capmany'nin 1320 yılına bağladığı imtiyazname, Andronic'in gümrük resimlerini % 3'den % 2'ye indirdiği birinci imtiyazdır; bu, Bérenger Carbonell ile ortakları tarafından getirilen ve kral tarafından yardım gören daha eski bir dilekçeye cevaptır. 1320'de Jayme tarafından yazılmış olup Guillermo Carbonell ile ortakları tarafından getirilen başka bir mektubun (bunun gerçekten kral tarafından kaleme alındığı farzolunsa bile ki, böyle olması hiç de olanaksız değildir) sonuçlarına gelince, bu sonuçları bilmek için elimizde araçlar olmadığı kanısındayım. Her ne hal ise[1700], Bizans imparatorluğu ile alışverişte bulunmasına izin verilmiş olan ve o zamanlar refah ve parlaklık devrinin başında bulunan Barselon tüccar bahriyesinin bu izinden geniş oranda yararlandığı ve Ceneviz ile Venedik bahriyeleri yanında atılgan bir biçimde yer aldığından kuşku edilemez[1701]: Bunun Bizans sularında gözükmesinden sonra, buralarda Aragon hanedanının çıkarlarını korumak için bir de savaş filosunun bu sulara gelmekte gecikmemiş olduğunu ileride göreceğiz.

Pegolotti, İstanbul piyasasında temsil edilen tüccar ulusları sayarken, bunların arasında Provansalıların da adına rastgeliyoruz[1702]; fakat bu adı, Ortaçağların buna verdiği geniş anlamda almak gerekir. Bu nedenle bu ad bize önce, tam Provansa'nın başkenti olan Marsilya halkını hatırımıza getirmesi gerekirse de, aynı zamanda ve belki de daha fazla Montpellier ve Narbonne halkını hatırlatmalıdır. Şikâyet ve istekler ile davaya neden olan üç korsanlık olayı, Güney Fransa şehirleri ile İstanbul arasındaki alışverişin ne olduğunu öğretecek ve bu iki ülke arasındaki ticarete konu olan maddeler hakkında bizi aydınlatacaktır. 1334'te, Narbonne, Montpellier ve Béziers tüccarları Aigues-Mortes'a gitmek üzere İstanbul'dan bir Narbonne gemisine binmiştir; şap, balmumu, deri ve buğday yüklü

[1700] S. Sanpere y Miquel'in, *Rivista de ciencias historicas*'da (No. 1, Nisan 1880) yayımlanan *Carta al Rey Andronico il Paleologo*'nunda bu konuda bilgi bulunması mümkündür: Bu nüshayı elde edemediğim için bunu bizzat gözlemleyemedim.

[1701] 1325 te İstanbul'da Venedik'lilerle Katalonya'lılar arasında kanlı anlaşmazlıklar olmuştur; orada bulunmakta olan Kefe piskoposu Hieronymus bunları yatıştırmağa yardım etmiştir: *Coll. des doc. inéd., Mélanges hist.*, III (1880), s. 96.

[1702] Pegol., s. 24. Provans'lıların adı, III. Andronik ile Venedik arasında yapılan 1332 yılı antlaşmasında da geçmektedir: Miklos ve Muller, *Acta graeca*, III, 108.

olan bu gemi yolda İspanyol korsanlarının eline düşmüştür[1703]. 1353 ve 1355'te, ticaretevi Montpellier'de bulunan fakat arada sırada Narbonne'da[1704] oturan Raimond Seraller (Serailler) adında büyük bir Fransız taciri, Bizans sularında Venedik korsanlarının dolaşmalarından defalarca büyük zararlara uğramıştır. İleride de göreceğimiz gibi, o zamanlar Cenova ile Venedik savaşmakta idiler ve bu korsanlar çoğunlukla Ceneviz gemilerini kovalamakta iseler de, bu, tarafsız bandıra altında seyrüsefer eden gemileri de, içlerinde Ceneviz malı bulunmadığından emin olmak için, rasladıkları yerde muayene etmelerine engel değildi: Adıgeçen gemilerin yükleri işlerine geldi mi, kaynakları ne olursa olsun bunları zaptettiklerini açıkça belirtmekten çekinmezlerdi. Bunun bir örneğini gösterelim. 1353'te, Lorenzo Celso'nun komuta ettiği bir filotilla, "İklimi Rum"dan kendi bağlı olduğu limana giden bir Girit gemisine rasgelerek bunu alır ve Kandiya'ya getirir. Bu gemide Raimond Seraller'e ait aşağı yukarı bin altın "ecu" kıymetinde mal olmakla beraber adıgeçen bunun kendisine geri verilmesini başaramamıştır[1705]. Başka bir örnek daha: 18 Şubat 1355'de, üç Venedik korsanı Çanakkale boğazında (in buca Romaniae juxta Dardanellum... loco qui dicitur turris Erminii), Rodos'tan İstanbul'a giden bir Mesina mavnasına rastgelerek zaptederler; korsanlar bu kayıkta Ceneviz malı bulunduğundan kuşkulanmışlardı ki, kayığın içinde gerçekten Ceneviz malı vardı; ama yolcular arasında, Raimond Seraller'in akrabası ve adamı olan Jean Tascher adında bir adam da vardı ve mavnaya aşağı yukarı 6000 altın "écu"ye varan değerli mal yüklemişti: Venedik korsanları, başkaca hiç bir işleme baş vurma gereğini duymaksızın, öbürleriyle birlikte, Tascher'in yalnız mallarını değil, üzerindeki paralarını da zaptedip el koy-

[1703] Germain, *Hist. du commerce de Montpellier*, I, 509 vd. Buna benzer diğer bir örnek (1350'ye doğru) Port'da (*Essai sur l'hist. du comm. marit. de Narbonne*, s. 117) bulunur.

[1704] Bu kişi hakkında Francisque Michel (*Hist. du commerce et de la navigation de Bordeaux*, II, 159) de ayrıntılı bilgi vardır; Germain (*Hist. de la commune de Montpellier*, II, 218, not.)'e de bkz. Bu son bölüme göre, adıgeçenin Kıbrıs kralı ile daha doğrudan doğruya ilişkileri vardı: Biraz ileride anacağımız bir varakada kendisine, adıgeçen kralın "burgensis"i sıfatı verilmektedir.

[1705] Olay, Rodos'ta adlî bir şekilde saptanmıştır (1 Nisan 1354): *Commem. reg.*, II, 276, No. 5, ek A'ya bkz. Bu konuda bizzat Raimond Seraller'in bir beyannamesi (*a.g.e.*, s. 293, No. 92) ile VI. Innocent'nin bir mektubu da vardır (*a.g.e.*, s. 264, No. 238).

muşlardır [1706]. Tascher'in İstanbul veya Beyoğlu piyasasına götürdüğü malların listesinden, Güney Fransa'nın Bizans imparatorluğuna ihraç ettiği maddeleri öğrenmekteyiz: Bu listede, Fransa ve Flandre yünlüleri, Reims bezi, soflar görmekteyiz. Bildiğimize göre, bütün Güney Fransa şehirleri arasında Bizans imparatorlarından imtiyaz alan tek şehir Narbonne'dur. Bu şehire ilk imtiyaz III. Andronik tarafından verilmiştir. Gümrük resmine gelince, bu alanda verilen imtiyaz pek büyük değildir, çünkü bunda giriş ve çıkış resimleri % 4 olarak saptandığı gibi, imparator, kendi hazinesini gözeterek, daha yüksek bir vergi konulmuş olan yabancı mallarını kendi malları ile birlikte kaçak olarak geçirmekten Narbonne'luların çekineceklerini kesinlikle bildiğini eklemiştir. Koloni, o topluma ayrılan bir ev'le koloniyi yönetmek üzere kendi aralarından seçilen bir konsolosları olmak hakkına sahipti; o koloniden olanlar arasında çıkacak her türlü anlaşmazlığı görmek bu konsolosun hakkı ise de ölüm cezasını gerektiren davalar hakkında yargıda bulunamazdı. Kendi uluslarından korsanların imparatorluk içinde yapacakları zararlardan Narbonne'lu tüccarları sorumlu tutmamağa imparator lütfen rıza gösterdiği gibi, gemi batması halinde malların güven altında kalması yolunda her zamanki güvenceyi de vermiştir. Görünüşe bakılırsa, adı-

[1706] Tascher ile yeminli tanıklarının 9 ve 11 Mart 1355'de Sakız podestası huzurunda ve aynı yılın 23 Nisanında Rodos mahkemesi önünde verdikleri ifadeleri: *Coll. des doc. inéd.*, *Mélang. hist.*, III, 121-134; *Commem.reg.*, II, 277, No. 6, ek (aynı varaka); No. 7, ek A. Seraller'in şikâyeti, a.g.e., s. 293, No. 92, ek. Venedik patronalarının cevabı, *a.g.e.*, s. 307, No. 163, ek. – Seraller'in adamları, aleyhlerine işlenmiş iki korsanlık olayını hemen adlî bir yolla tespit ettirmişlerdir; adı geçenin vekilleri, Venedik'te şikâyette bulunmuşlar ve zarar ve ziyan talep etmişlerdir (*Coll. des doc. inéd.*, *göst. yer.*, s. 134 v.dd., 141, 147; *Commem. reg.*, II, s. 275-277, No. 3-7, 9; s. 296, No. 102; s. 297, No. 106 vd.; s. 300, No. 121): Fransa naibi bu davada bütün otoritesini kullanmıştır (*Commem. reg.*, a.g.e., s. 293, No. 92; s. 299, No. 114): Papa buna yardım etmiştir (a.g.e., s. 264, No. 238, s. 283, No. 38 vd., s. 307, No. 163): Bütün bunlara rağmen, Raim. Seraller, barışçıl vasıtalarla parasını almağı başaramadı: Önce adı geçene ve sonra varislerine misilleme izni vermek gerekti; bununla kendilerine nerede Venediklilere ait mallara rastlarlarsa, tamamen kanıksayıncaya kadar, ellerinde bulundurmak izni veriliyordu. Bu önlemin (tedbirin) sonucu şu oldu: Venedik tüccar gemileri artık Güney Fransa sahillerine uğramaz oldular: Venedik tüccarlarını tekrar Fransız pazaryerlerine çekmek için Fransa kralları bu misilleme izinlerinin hükümden düştüğünü uzun zaman birkaç kez bildirmek zorunda kaldılar (*Commem. reg.*, III, s. 12, No. 51; s. 78, No. 470; s. 91, No. 563; s. 102, No. 654; s. 132, No. 23; s. 133, No. 28; s. 190, No. 279; s. 234, No. 8; s. 280, No. 202).

geçen koloniyi resmen kurmak için bu imtiyaznameden[1707] başka şey beklenmiyordu; çünkü, imparator, daha önceden atanmış bir konsolostan söz açmaktadır (*consul qui est et pro tempore fuerit*). Söz konusu koloni, adı anılan imparatordan sonra da sürmüştür; nitekim, yukarda sözü geçen imtiyaznamenin yenilenmesinin Andronik'in oğlu V. Jean'dan daha sonra bir Narbonne'lu konsolos tarafından istendiğini ve elde edildiğini görmekteyiz[1708].

Şu halde gerçekten denebilir ki, İstanbul ile bunun varoşu olan Beyoğlu (Galata) piyasalarına bir sürü tüccar uluslar devam ederdi. Bir bölüğüne uygulanan koşullar, öbürlerine uygulananlardan başka idi; genellikle olduğu gibi, büyük uluslar küçüklerden daha çok kayırılmakta idi. Venedik'lilerle Ceneviz'ler, gümrük resminden tamamen muaftılar[1709]; Pizalılar, İstanbul'la Beyoğlu'nda, ithalatta ve ihracatta, malların değeri üzerinden % 2 öderlerdi. Floransalılar, Provans'lılar, Ankona'lılar, Sicilya'lılarla öbür yabancılar da aynı %

[1707] Bu imtiyaznamenin Yunanca asıl nüshası kaybolmuştur; Latince çevirisi, Ducange (*Familiae byzantinae*, s. 237 vd., Paris yayımında bulunmaktadır. Sonraki imtiyaznameye bakılırsa, adı geçen imtiyaznamenin III. Andronik tarafından verilmiş olması gerekir; adı geçen, 1328'den 1341'e kadar saltanat sürmüştür. Tarih eksiktir.

[1708] Narbonne komünü arşivlerinin tarihsiz Yunanca imtiyaznamesi ki son zamanlarda suretlerle "*Musée des archives départementales* (Paris 1878), Metin, s. 282 vd., Tablolar, No. XLIV"da yayımlanmıştır; ama adı geçen imtiyazname daha önceden de biliniyordu, zira Ducange (*Famil. byz.*, s. 239 v.d.) da da bulunmaktadır; Zachariae, *Jus groeco-romanum*, III, 712 vd.; Miklosich et Muller, *Acta et dipl. graeca*, III, 120 vd. Tarih saptaması içinse alan, alabildiğince geniştir, çünkü V. Jean daha çocuk iken 1341'de tahta oturmuş ve gerçek anlamda 1355'ten 1391'e kadar hüküm sürmüştür. Söz konusu imtiyazname genellikle çok anlamsızdır. Bunda görülen tek şey, imparatorun düzeni "aune"un boyutunu değiştirmeyeceğine ilişkin vaadinden ibarettir; bu, yünlülerin, Fransa tarafından ihraç edilen malların başlıcası olduğunu bir daha kanıtlar ki bunu zaten biliyorduk.

[1709] Burada Anavatan hükümeti emriyle kolonide alınan vergilerin söz konusu edilmediği açıktır. Ceneviz Cumhuriyeti, diğer her yerde olduğu gibi bunları da orada mültezime verirdi. Beyoğlu sakinleri ile orada geçici olarak kalan Ceneviz gemileri kaptanlarıyle tüccarlar, vergiyi ya mültezime veya onun tahsil memurlarına vermekle yükümlü idiler: Beyoğlu sakinleri için vergi her yıl, menkul ve gayrımenkul mülklerinin kıymetine dayanılarak, bir komisyon tarafından saptanırdı; tüccarların vergisi ise, ister ithalât, ister ihracat, isterse de transit malı olsun, mallarının değerine göre saptanırdı: Sade bir uğramış olsalar bile, gemi kaptanları vergiyi ya geldiklerinde ya da hareket ederlerken ödemeli idiler; bkz.: *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 285 v.dd.

2 resme bağlı iseler de, adıgeçen iki resim bunlardan hemen gelir gelmez alınırdı; ihracat resmi kolayca hesap edilirdi; çünkü, iki şeyden biri olurdu: Yabancı tüccarlar mallarını sattıktan sonra ya aynı miktar para ile, ihraç edilmek üzere, başka mallar satın alırlar, ya da, ithal ettikleri malla birlikte üzerlerinde, yeniden satın alacakları mallara ayrılmak üzere, altın veya gümüş getirirlerdi; bu paralar da vergiye bağlı olduğundan, memurlar tarafından muayene olunurdu. Bu çift resim ödenip te, gümrük memurları makbuzu elde edilince, tüccarların başka bir yükümlülüğü kalmazdı; yalnız, sattıkları malların bedeli ile kendileri tarafından imparatorluğun başka bir pazaryerinde satılmak üzere başka mal satın alırlarsa, gene % 2 resim öderlerdi; Karadeniz sahilindeki ülkelere gidip de imparatorluğa buralardan mal getirirlerse, durum gene aynı idi [1710]. Bu bilgileri kendisine borçlu bulunduğumuz Pegolotti, gümrük memur, yazıcı veya tercümanlarına bir armağan verildi mi, bunların çok nazik oluverdiklerini ve ithal edilen mallar üzerinden, değerlerinin pek altında bir vergi koyduklarını eklemektedir. Pegolotti genellikle pek iyi bilgiler edinmiştir; bu nedenle, çeşitli tüccar uluslara yüklenen resimlerin türü hakkında söylediğine güvenilebilir; bununla birlikte, Provans'lı sayılan Narbonne'lular için resmin, girişte ve çıkışta % 4 oranında olduğu ve öbür uluslar içinse bu oranın daha yüksek olduğu III. Andronik'in imtiyaznamesinden anlaşılmaktadır; nitekim yukarda da gördük ki, imparator, Narbonne'luların, daha yüksek vergilere bağlanan malları kendi malları arasında kaçak olarak ülkeye sokmaktan çekindikleri konusunda direnmiştir.

İstanbul veya Beyoğlu piyasalarında daha bir sürü gider vardı ki, alıcı ile satıcı bunları genellikle yarı yarıya olmak üzere üzerlerine alırlardı: Tartma veya ölçme resmi (Ceneviz'ler kendi vezin ve ölçülerini kullandıkları zaman Beyoğlu'nda bu vergiden muaftılar), özellikle daha çok, fire veren cinsler için baharatın eleme resmi, tellâliye (% 1/6), hamaliye ve ambalajcı ücreti vb.

Başlıca piyasa, Beyoğlu piyasası idi: İstanbul'da iş daha çok az olurdu, fakat satışa bırakılan maddeler bakımından iki piyasa arasında

[1710] Pegol., s. 24. Bana kalırsa, bu fıkradaki "pagano 2 per centinajo" sözcüklerinden sonra, "uscendo" sözcüğü yerine "entrando" sözcüğünün olması gerekir. % 2 oranında vergiye bağlanmış olan uluslar listesinden Katalonya'lıların adını da çıkardım, çünkü bu devirde % 3 ödedikleri ve bu resmi bütün Paléologuelar saltanatı müddetince ödemiş bulundukları ilgi çekicidir.

hiç bir ayrım yoktu. Bu maddelerin tam değil, aşağı yukarı bir listesini bile düzenlemek olanaksızdır. Pegolotti[1711], bunların bitmez tükenmez çeşidi hakkında bir sonuca varmaktadır; adı geçenin güttüğü amaç, bu maddelerin bir listesini düzenlemek değil, hangilerinin yarım kilo ile, hangilerinin kilo ile ve hangilerinin de tane tane satıldığını ve alıcının eline gelmezken önce ne gibi giderlerinin olacağını göstermektir. Gerek Trabzon ve gerekse Tana yoluyle ithal edilen Hind ve İran baharatı, boya maddeleri, güzel kokulu bitkilerini ilk başta söyleyelim; bu maddeler için İstanbul, daha doğrusu Beyoğlu piyasasının biricik rakibi ancak İskenderiye piyasası ile bir süre için de, Magosa piyasası olabilirdi. Her cins şaptan böyle bir çeşit hiç bir piyasada bulunmazdı; şapın çoğu Anadolu'dan geldiğine göre bu, çok doğal idi; bu ülke aynı zamanda mazı da üretirdi. Kuzeyin kürk eşyası Tana ve Kefe yoluyle gelirdi. İstanbul; Kırım, Bulgaristan ve Trakya buğdaylarının büyük ambarı idi. Batının dokuma sanayii, ilkel maddelerini buradan sağlardı: İran'ın ipeği, Anadolu'nun yün ve keçi kılı, İskenderiye ya da Bizans'ın keteni. Batı buraya kendi ürünlerini de gönderirdi: Flandre, Fransa, Toskana yünlüleri, Champagne bezleri, Lucques ile Cenova'nın altın ve gümüş tellerine, Erzincan ile Kıbrıs'ın bukranları* ile bir arada rastlanırdı. Orada İtalya şarapları, Yunanistan ve Kandiya şaraplarına rekabet ederdi; Venedik Ankona, Pouille, Kıbrıs ve Rodos sabunları, İspanya incirleri, Napoli cevizleri, İtalya zeytinyağları, orada Yunanistan ve Tatarie (Tana) balmumu, Kıbrıs afyon ruhu, Sakız adası sakızı ile mübadele edilirdi. Bu piyasada Doğu ile Batı ürünleri büyük bir hareket gösterdiği içindir ki, Pegolotti, İstanbul ve Beyoğlu'nda kullanılan tartı, ölçü ve akçelerle bilgi edinebildiği öbür bütün yerlerin tartı, ölçü ve akçelerinin tüccarlara özgü bir karşılaştırmalı cetvelini düzenlemeği yararlı bulmuştur. Adı geçen, bu çifte piyasa ile İtalya ve Güney Fransa'sı piyasaları arasında bir karşılaştırma yapmakla kalmayarak araştırmasını Séville (İşbiliyye)'ye, Cadikse ve hattâ Bruges ve Londra'ya kadar genişletmiştir.

Asıl konudan uzak bu bilgileri bir yana bırakarak, tarihî olayların öyküsüne gelelim. Gene II. Andronic devrine geçerek adı geçenin saltanatının son on yılı içinde olagelen olayları gözden geçirelim.

[1711] Pegol., s. 14-18.

* Bukran: Saraçlarca kullanılan yün kırpıntısı.

Doğudaki Ceneviz kolonileri ile anavatanları arasındaki ağır anlaşmazlığa öncelikle değinmeliyiz. Cenova'da, papalık yandaşlarıyle Almanya imparatoru yandaşları arasındaki uzun iç anlaşmazlıklardan sonra papalık yandaşları galebe çalmış ve şehri, bu partinin İtalya'daki başkanı, Napoli Kralı Robert'in nüfuzu altına sokmuştu (1318). Doğu kolonileri Almanya imparatoru yandaşlarına bağlı kalmışlardı; imparator Andronik de bu partiyi kayırırdı ki, bu, zaten hiç te anlaşılmaz bir şey değildir; Napoli kralının kardeşi Philippe de Tarente, Catherine de Valois[1712] ile evlenmekle (1313), II. Baudouin'in imparatorluk tacına olan haklarına varis olmuştu; bununla birlikte imparator, Napoli kralının iktidarının genişlemesine yardım etmekte hiç bir çıkar göremezdi; bu nedenledir ki, Almanya imparatoruna yandaşlık davasına bağlı kaldıkları için sürgüne gönderilen Ceneviz'lere bir yandan, Robert'in doğrudan doğruya düşmanı Sicilya Kralı II. Frederik'e de öbür yandan bol bol yardımda bulunduğunu görmekteyiz[1713]. Şehirden atılan Almanya imparatoru yandaşlarının büyük bir miktarda olması zaten bir tehlike iken, Cenova'ya sahip ve egemen olan papalık yandaşları, imparator yandaşlarının Doğu'da muhalefet örgütleri kurmalarını elbette ki hoş göremezlerdi. Bununla birlikte, gerek imparatoru ve gerekse Bizans'la Karadeniz sahillerinde yerleşmiş Ceneviz uyruğunu yıldıracak bir tutum takınmağa karar verdiler. 1324'te papalık yandaşı bir Ceneviz donanması, Carlo Grimaldi komutası altında Doğuya doğru yelken açtı. Beyoğlu'nun önüne gelince, kumandan, kolonların kendisine karşı koymak üzere beklediğini gördü; bunlara saldırmak yürekliliğini gösteremeyerek, bazı ganimetlerle yetindikten sonra Karadeniz'e çıktı ve Tana ile Pesce (Tana'nın güneyinde Beysu üzerinde bir liman) kolonlarına daha büyük kayıplar verdirdi; fakat geriye dönmek isteyince, Boğaziçi'nin ağzını kapalı buldu; kendisine sayıca üstün ve Beyoğlu Ceneviz'leri tarafından hazırlanmış bir donanma, Hieron (in bechagiro = Bocca di Giro) boğazında kendisini bekliyordu. Buradan geçemeyince, yardım bulmak umuduyla, Sinop yolunu tuttu. Oranın hükümdarı Gazi Çelebi, kendisine bütün istediğini vaadetti ise de, bu, bir aldatmacadan başka bir şey değildi; donanma mürettebatının büyük bir kısmı ile şeflerden çoğunu ihanet yoluyle ele geçirmeği başarınca, bazıları-

[1712] Buchon, *Recherches et matériaux*, I, s. 52 vdd.
[1713] Testa, *Vita Friderici II*, s. 183.

nın kafasını kestirdi, bazılarını zindana attırdı ve hemen hemen bütün kadırgaları zaptetti; geri kalan kısmı kaçtı ve Beyoğlu'nun denizlerde devriye dolaşan gemilerinin arasından sıyrılmayı başararak Cenova'ya geldi [1714]. Galata kolonisi bu yönden henüz rahata kavuşmuştu ki, Venedik'lilerin bir saldırısına karşı koymak zorunda kaldılar ve bunu, büyük kayıp vermeden püskürttüler. Tarih 1328 idi; iki rakip uzun zamandan beri barış içinde yaşıyordu; fakat, Ceneviz gemicilerinin yaptıkları korsanlıklardan sabrı tükenen Venedik, bir defa da tam bir intikam almağa karar vererek büyük bir sefer hazırladı ve bunun yönetimini Giustiniano Giustiani'ye verdi. Venedik amirali, donanmasını ikiye ayırarak ilk kısmı Galata surlarının altından geçirmeyi başardı; bu kısım gidip Hieron boğazını tutmuş ve orada birçok Ceneviz gemisi ele geçirmiştir; donanmanın diğer kısmı ile de Üsküdar civarında Kızkulesi önünde durdu [1715] ve üç yılda ödenmek üzere 18.000 altın "écu" miktarında bir savaş tazminatı verecek-lerine ilişkin, Ceneviz kolonisinden bir söz almadıkça oradan ayrılmayacağını bildirdi: Kendisini iki üç haftadan fazla bekletmediler; amiral çekilirken, zaptetmiş olduğu Ceneviz (ve Bizans) tüccar gemilerini serbest bıraktı; bu gemilerin Azak denizi sahilleri ile Kuban ve Don ağızlarından getirdikleri buğday ve tuzlu balık yüklerinin hiç el değmemiş bir halde, olduğu gibi durduğunu görmek İstanbul halkını çok sevindirdi. Makedonya ve Trakya'nın verimli ovaları sırasıyle Katalonya'lı Kumpanya ve Anadolu Türkleri tarafından yakılıp yıkıldığı zamandan beri imparatorluk başkenti yiyecek maddelerini bu ülkelerden gidip almak zorunluğunu duyduğundan, sürpriz daha hoş geldi [1716].

Birkaç ay sonra, yaşlı II. Andronik, torunu genç III. Andronik tarafından tahttan indirildi (Mayıs 1328). Bu devrim, imparatorluğa sanki yeni kan aşıladı. Yeni imparatorun savaşçı bir kişiliği vardı; selefinin suçlu ihmalinin düşürdüğü kötü durumdan bahriyeyi kurtarmağa ve onda bir kalkınma eseri yaratmağa özellikle çalıştı; bu

[1714] Contin. de Jacq. de Voragine, *göst. yer.*, s. 505 vd.; Stella, Murat'da sayfa XVII, 1051 vd.; Giustiniani, *Annali di Genova*, s. 122.

[1715] Nicéphore Grégoras "Haliç'te" der.

[1716] Dandolo, s. 412; Sanuto, *Vite dei duchi*, s. 599; Contin. de Jacq. de Voravine, s. 507 vd.; Nicéph. Grég., I, 416 vd. Özellikle Karadeniz ticaretine ayrılmış olan bölümde, bu son fıkranın Azak denizi ürünleri ithalatına ilişkin kısmı hakkında aydınlatıcı bilgiler vereceğim.

kalkınma az zamanda gerçekleşti. Yaptığı ilk işlerden biri, Sakız adasını tekrar yetkileri altına almak oldu; bu adayı Zaccaria Ceneviz ailesinin hangi koşul altında ve ne şekilde sui istimal ederek ele geçirdiğini gördük. Bu yeni efendiler atrafından vergi altında ezilmekte olan ve gerçekte onlardan, Latin ırkından oldukları için nefret eden adanın Bizans halkı imporatora başvurarak bu adayı yabancı boyunduruğundan kurtarmasını rica etmişti. 1329'da Andronic, çoktandır görülmemiş bir donanma düzeni ve gücü kurdu. Aslında adanın Bizans halkından da destek gören imparator[1717], o zaman hüküm sürmekte olan prens Martino Zaccaria'yı teslim olmaya çabuk zorlayarak adı geçeni tutsak olarak İstanbul'a getirdi. Martino'nun kardeşi Benedetto Zaccaria, kendi çıkarını gözeterek, adı geçenin davasına ihanet etmişti. İhanetiyle kaldı; kendini pek pahalıya satmak istediğinden, onu kovdular gitti; adayı kendi hesabına tekrar eline geçirmek iddiasında bulundu ise de, başaramayınca 1330'da üzüntüsünden öldü[1718]. Andronik, otoritesini Sakız adasında tekrar kurunca, Foça'da bunu yapmayı düşündü. Bu şehir, yukarda gördük, çocuğu olmadan ölen Paléologue Zaccaria'dan 1314'te Andreolo Cattaneo'ya geçmişti. Andronik şehri kuşattığı zaman Andréolo Cattaneo daha yaşıyor idi ise de, şehrin korunmasını dayısı Arrigo Tartaro'ya bırakarak orada bulunmuyordu. Arrigo karşı kor gibi bile görünmedi. Bütün yeni Foça'yı, şehir ve şatosuyle birlikte, olduğu gibi imparatora teslim etti ve bütün Ceneviz garnizonuyle beraber adı geçene ant içti; Andronik şatoya girdi, yanındakilerle birlikte orada iki gün kaldı ve böylece uyrukluk hakkını iyice pekiştirdikten sonra Arrigo'yu, orada bulunmayan Andreolo'nun temsilcisi olarak, belirsiz bir süre için oraya vali olarak atadı[1719]. İşte böylece yerinde

[1717] Naksos dukası Niccolò Sanuto da Bizans donanmasına dört gemilik bir takviye göndermiştir; bunu, Nicéph. Grég. (I, 438) anlatmıştır ki hikâyesi Cantacuzène (I, 385)inkinden daha doğruya benzemektedir; Cantacuzène'e göre, Naxos dükası, adanın fethinin bir oldubitti olmasını beklemiş ve ondan sonra gelip imparatoru selâmlamıştır. Bu ayrıntılarda da, Ceneviz'lerin Bizans'ta işgal ettikleri mevzilerden bunları atmak için fırsat kaçırmamak konusunda Venediklilerin gösterdiği dikkate bir kez daha tanık olmaktayız.

[1718] Cantacuz., I, 371-388, 390 vd.; Nicéph. Grég., I, 438 vd.; Contin. de Jacq. de Vorag., s. 510. Bu son kaynağa göre, imparator o zaman, Sakız'a yerleşmiş bütün Cenevizleri kovmuş ve bunların mallarına el koymuştur. Martino'nun tutsaklığını, Ludolf von Suthen (s. 23 vd.), Jord. Catalani (s. 63), ve *Advis directif*'inde (Piloti'nin eserinin başında) Brochart (s. 281) adlı seyyahlar işaret etmişlerdir.

[1719] Cantacuz., I, 388-390.

bir boyun eğiş sonucunda Cattaneo ailesi, Foça'yı elinde bulundurmakta devam etti. Andreolo az sonra öldü (1331); adı geçenin oğlu ve halefi Domenico, yalnızca bir vali olduğunu unuttu ve çok geçmedi, Foça'da derebeylik ve hükümdarlık tasladı ve bununla yetinmeyerek, imparatorluğun en güzel adalarından birini silâhla zorla zaptetti. Bu, Anadolu Türklerine karşı Venedik'in özendirmesiyle birçok müttefik kuvvetler tarafından girişilen harekât nedeniyle oldu: Önce, Ege denizinin sahil ve adalarını onların korsanlarının baskınlardan korumak sonra da, olanak bulursa, onları sahillerden uzaklaştırarak içerlere doğru sürmek gerekti [1720]. Önceleri şans kendilerine yardım etti ise de, çok geçmeden müttefikler, bu seferi daha ileriye sürmekten vazgeçtiler; fakat Rodos şövalyeleri, Naksos dükası, Foça Senyörü, boşu boşuna masrafa girmiş olmaktan son derece kızdılar ve Midilli'yi alarak zararlarını karşılamağa karar verdiler: Halbuki bu ada imparatorluğun idi ve Andronic te ortaklığın içinde idi. Adayı ele geçirmeği başardılar ise de, Rodos şövalyeleri ile Naksos dükası çok geçmeden avlarını koyvermek zorunda kaldılar: Foça Senyörü, bazan hileye, bazan da şiddete başvurarak, öyle manevralar çevirdi ki, adayı tam olarak kendi egemenliği altına almağı başardı ve Foça'da yalnızca bir garnizon bırakarak kendisi hemen Midilli'de yerleşti [1721].

Vatandaşlarından birinin Midilli'yi fethetmiş olması Galata Cenevizlerini ancak sevindirebilirdi; bu, Sakız adasının elden çıkmasının bir çeşit karşılığı demekti. Sevinçlerini göstermelerinde, imparator için kırıcı ve hattâ gözdağı verici bir anlam vardı. Şu bir gerçektir ki, Galata Ceneviz'leri, imparatorun önce Sakız adasını Zaccaria'ların elinden almasına ve Foça'da Cattaneo'ları küçük düşürmesine ve sonrada, selefinin [1722], Venedik'e karşı güttüğü güvensiz ve düşmanca siyaseti sürdürmemesine içerlemişlerdi. Nite-

[1720] Küçük Asya hakkındaki bölümde daha çok bilgi vardır.

[1721] Nicéph. Grég., I, 525 vd.; Cantacuz., I, 476 vd.

[1722] Aslında II. Andronik son yıllarında, Venedik'lilere karşı daha barışçıl duygular beslediğini göstermişti. Doj Giov. Soranzo ile 1324 Ekiminde yaptığı bir antlaşmada, genellikle bir Pontus vb. buğdaylarının, İstanbul hububat pazarı dışta kalmak üzere (asıl metinde ? τοῦ τόπου τοῦ προςφορίου, çeviride loco Raybe) bütün imparatorluk ülkesinde satılmasına izin vererek, aralarındaki en büyük kin nedenlerinden birisini ortadan kaldırmıştı. Bu antlaşmanın Yunanca metni Miklos. et Muller (*Acta graeca*, III, 199 vd.) da; Latince metni ise Taf. et Thom. (IV, 200)' dadır.

kim ilk diş bilemenin nedeni şu olmuştu: Andronik büyük babasını tahttan indirmeğe hazırlanırken, yardım etmesi için önce Venedikli amiral Giustiniani'ye baş vurmuştu (gerçi bu yardım kendisinden esirgenmişti [1723]); ikinci diş bileme nedeni de şu olmuştu. Tam anlamıyle bir Venedik icadı olan Türklere karşı birleşmeye katılmış ve 1332'de Rodos'ta ortaklaşa toplanan konferanslarda, kendisini Venedik elçisi Pietro da Canale tarafından temsil ettirmişti [1724]; üçüncü diş bileme nedeni: Andronik, aynı yılın Kasımında, imparatorlukla Venedik arasında yapılan eski antlaşmaları tekit etmiş ve gerek Venedik'in özel kişiler ve gerekse hükümeti tarafından yapılan bir sürü tazminat isteklerini kabule yönelik görünmüştü [1725]. Bu koşullar altında Ceneviz'ler, kendi antlaşmalarına sıkı bağlarla uymaktan kendilerini bağışık saydılar; Galata'nın eski savunma düzenini artırdılar ve sonra da, bunu yeterli bularak, mahallelerinin sınırı dışında ve Galata'ya hâkim tepelerde kaleye benzer binalar yapıp bunlara her türlü silâh yığdılar [1726]. İmparator, Midilli'de olup biteni öğrenir öğrenmez, adayı saldırganlardan kurtarmak için gereken bütün hazırlıklara girişilmesini buyurmuştu, fakat Beyoğlu sakinlerine bir ders vermeden önce yola çıkmak istemedi. Ceneviz'ler tarafından tepelerde yapılan kalelelere ateş vermekle işe başladı; çünkü, bunların yapımı, 1304 imtiyazına tam olarak aykırı idi; imparator daha ileri gitmesini pekâlâ isterdi, ama Galata sakinlerinin azimli tutumları karşısında duraladı; Ceneviz'ler, İstanbul tarafının tamamen koruyucu surlarının gerisine saklanmışlar, düzenli bir kuşatmaya karşı koymağa hazırlanıyorlardı. Başkentle varoşu arasındaki alışverişin ne olduğu ve bu alışverişin ne gibi gereksinimlere karşılık olduğu bu vesile ile görülmüş oldu; en hayatî maddeleri Galata halkı İstanbul'dan sağladığı için, birkaç gün içinde kıtlık tehlikesiyle yüz yüze kaldıklarını gördükleri gibi, hayatlarını bu ticaretle kazanan bir sürü esnaf da, geçimlerini sağlayan araçlardan yoksun kaldılar. Bu durum hareketin elebaşlarını düşündürdü ve bir hafta bağırıp çağırdıktan sonra, imparatora boyun eğmeye karar verdiler; Andronik bu yönden içi rahatlayarak yola çıkabildi ve Domenico Catta-

[1723] Niceph. Greg., I, 417.

[1724] 26 Ağustos 1332 tarihli tam yetki belgesi: Taf. et Thom., IV, 227.

[1725] Yunanca metin, Miklosich et Muller (*Acta graeca*, III, 105-111) de; Latince metin Taf. et Thom., (IV, 230 vd.)'dadır.

[1726] Niceph. Greg., I, 527.

neo'yu için yola getirmek için, her şeyi silip süpürücü bir donanma ile yelken açtı [1727]. İmparator önce, başkaldıranın beş gemisini Midilli sahilleri boyunca zaptetti; bunun üzerine, başkaldıranın yeni merkezi olan Midilli şehrinde kendisini kuşatmakla yükümlü bir miktar askeri adaya çıkardıktan sonra, asıl hedefi olan Foça'ya yürüdü. Bu yönde Manisa Sultanı Saruhan [1728] (Σαρχάνης)'ın şahsında çok yararlı bir yardımcı buldu. Bu Sultanın Foça kolonisi ile olan ilişkileri oldukça garipti. Foça her yıl adı geçene, armağan olarak [1729], eski antlaşmalarla saptanmış olan belirli bir para öderdi; ama bu, Foça'nın bu Sultanla sürekli mücadele halinde bulunmasına engel değildi; işte tam bu sırada, öbür bazı rehinelerle birlikte, Sultanın kendi oğlu da Foça'nın elinde idi. Sultan, Foça garnizonunun [1730] kahramanlığı ile kalenin sağlamlığını birkaç kez denemiş olduğundan, artık saldırı yürekliliğini gösteremiyordu. Ama, imparatorun çağrısını kabulde acele etti ve iki tarafın kuvvetleri bir araya gelerek şehri kuşattılar. Burası altı aydan fazla dayandı. Kuşatma altında kalan halk ve kuvvetler, kıtlık tehlikesiyle yüz yüzeydi; Yunan ırkından olan halkı surların dışına atarak, kıtlıktan – o da yalnızca birkaç gün için– kurtuldular; en sonu görüşme girişiminde bulunmağa karar verdiler (1336). Ceneviz vali, Türk tutsakları serbest bıraktı ve Midilli adasının boşaltılmasını Cattaneo'dan sağlayacağına söz verdi; Cattaneo gerçekte adayı, daha doğrusu merkezini (çünkü elinde başka bir şey kalmamıştı) bırakmaya karar verdi ise de, bu kararında, antlaşmanın hiç bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Kendisine bu kararı verdiren, Bizans altını ile satın alınan askerleri tarafından bırakılması olmuştur [1731]. Cattaneo, tekrar Foça'ya gitti; imparator adı geçene bu şehrin mülkiyetini değilse de, intifa hakkını bırakmaya izin vermişti.

[1727] Nicéph. Grég., I, 528; Cantacuz., (I, 476 vd.)'in bilgisi daha eksiktir; adı geçen yalnızca, imparatorun, Midilli adasının zaptı dolayısiyle Beyoğlu sakinlerine acı acı serzenişte bulunduğunu söyler.

[1728] Bu Sultanla imparatorluğu hakkında daha ileride Küçük Asya bölümüne bkz.

[1729] İbn Batuta, II, 314; Ducas, s. 162 vd. Ducas, haracın miktarını belirtir; adı geçen tarafından gösterilen tarihlere bakılırsa, Zaccaria'lar bu haracı daha XIII. yüzyıl sonlarından beri ödemeğe başlamış olmalıdırlar.

[1730] Bu garnizon, Andreolo Cattaneo devrinde 52 şövalye ve 400 piyade erinden oluşmakta idi: Catal., s. 63.

[1731] Bu, Niceph. Greg. (I, 529-535) ile Cantacuz. (I, 477-495)'den alıntılanmıştır: Bu iki hikâye arasında büyük ayrılıklar olduğunu söylemek gerekir.

Zaten elinde bulunan yerler istediği kadar küçük olsun, Cattaneo bundan uzun süre yararlanamadı. Dört yıl sonra (1340), kendisi avda bulunduğu bir sırada, Bizans'lı halk ayaklandı, küçük Latin garnizonunu toptan öldürdü ve imparatordan başka bir efendi tanımak istemediğini bildirdi. İmparator tarafından gönderilen bir Bizanslı Megaduca, adı geçen adına hükümet yönetimini eline almağa geldi [1732].

Bu olayların Galata'da ne kadar gazap uyandıracağını anlamak için elimizde yeterince bilgi vardır: 1337'de, Çanakkale boğazının Asya yakasının uzun zamandan beri sahibi olan Osmanlıların büyük emîri Orhan, İstanbul'u kuşatmak için bu boğazı iki noktadan geçmek yürekliliğini gösterdiği vakit, söz konusu hoşnutsuzluğu hesaba katmıştı [1733]. Galata sakinleriyle önceden anlaşmış mı idi? Cenevizlerin işbirliğine, ya da yalnızca tarafsız kalmalarına güvenmek hakkı mı idi? Bu konuda bir şey söyleyemeyeceğimiz gibi, bu noktalar pek önemli de değildir; çünkü, Orhan, başkentin kapılarına varmadan yenilmiş ve geriye itilmişti; fakat bu sorun, Nif (Nymphaeum) antlaşmasıyle mühürlenen Bizans-Cenova ittifakının, Paléologue'ların üçüncü hükümdarı zamanında ne dereceye kadar gevşemiş olduğunu göstermek bakımından olağanüstü ölçüde ilgi çekicidir.

III. Andronik, 1341'de ölerek imparatorluğu, dokuz yaşında bir çocuk olan V. Jean ile annesi naib imparatoriçe Anne (de Savoie)'ya bıraktı. Az zaman sonra, Başkumandan Jean Cantacuzène, isyan bayrağını çekti; birkaç yıl süren bir mücadeleden sonra, V. Jean'ın reşit olmasını bekleyerek kendisine imparatorluğu vekâleten verdi (1347). Bu uzun iç savaş, ülkenin ticaret ve sanayiini baltaladı, halkı perişan etti, imparatorluğu zayıflattı ve düşmanlarına da, kendi aleyhine olarak rahat rahat büyüyüp genişlemek olanağını verdi. İşte o sıralardadır ki, Sırp kralı Etienne Douchan, topraklarını Ege'ye kadar genişletti ve İstanbul imparatoru unvanını aldı; Ustruma (Karasu) havzasına sahip olduğundan, Trakya ile imparatorluk başkentinin fethini tamamlamak için, deniz gücüne, sahip bir devletle uyuşmaktan başka bir eksiği yoktu (bu böyle mi idi bilmiyoruz, fakat adı geçen böyle düşünüyordu); işbirliği yapmak için Venedik'e 1346 ve 1350'de olmak üzere iki kez baş vurdu; ikinci seferinde, yardımına

[1732] Nicef. Greg., I, 553; Hopf, *Giustiniani* s. 313, 315.
[1733] Niceph. Greg., I, 539.

ödül olarak ona bütün Epir despotluğunu veya Beyoğlu'nu önerdi; fakat her seferinde de, Cumhuriyetin sözünde duramayacağı cevabını aldı. Venedik, aracı görevini yeğliyordu[1734].

O devirde, Venedik'in Bizans imparatoru ile olan ilişkileri genellikle dostça bir nitelik göstermekte idi. İmparatoriçe Anne naipliği eline aldığı sırada, bir Venedik elçisinin kutlamalarını kabul etti ve adı geçenle, eski antlaşmaları yedi yıl süreyle yürürlükte olmak üzere yeniledi[1735]; Jean Cantacuzène imparator tacını giydiği zaman, Cumhuriyet onu kutladı[1736] ve eski imtiyazlarının yeniden uzatılmasını istedi[1737]. Gerçi bu kutlamalar, tazminat istekleriyle her türlü şikâyet ve haklarını ileri sürmek için bir dilekten başka bir şey değildi. Örneğin Venedik'li tüccarlar Foça yoluyle Türk Anadolu'su buğdayı ihraç ederler ve Bizans gümrük memurları da bu tüccarları vergi ödemek zorunda bırakırlardı: Cumhuriyet bunu, antlaşmalara aykırı bulduğunu ileri sürüyordu; kabarelerde şarap satmak Venedik'lilere yasak edilmiş ve yalnız Bizanslılara izin verilmişti: Bu da, Venedik'in muafiyetlerine bir darbe idi. 1344'te Venedik hükümeti, bu önlemlerin kaldırılmasına çalışmalarını balyozlardan istedi ve 1345'te de, imparatora aynı anlamda bir mektup gönderdi[1738].

Öte yandan Ceneviz'ler de, imparatorluğun iç parçalanmasının kendilerine verdiği fırsattan yararlanıyorlardı. Sakız adasında 1329'dan beri bir Bizanslı vali vardı; Ceneviz'ler bu adayı tekrar ele geçirmeğe can atıyorlardı: Buna en fazla can atan, adanın eski sahibi Martino Zaccaria idi. Martino Zaccaria o devirde tutsak olarak İstanbul'a götürülmüş, sonra serbest bırakılmış ve Türklere karşı birleşen uluslarca ordunun başına getirilmişti ki, bu ordu, adı geçenin komutasında olmak üzere sonradan İzmir'i almıştır: Martino Zac-

[1734] *Monum. hist. Slav. merid.*, II, 174, 178, 192 vd., 326 vd., III, 119, 175, 177, 181.

[1735] Yunanca metin, Miklosich et Muller (*Acta, III*, 111-114: tarih 25 Mart 1342) de, Latince metin Taf. et Thom. (IV, 257 vdd.)dadır. Aynı zamanda, Hopf., *Griechenland göst. yer.*, s. 443 vd.'na bkz. bu bölümde bir borçlanmadan söz açılmakta ve bunun için de Anne'ın rehin olarak Venedik'e hükümdarlık müccvherlerini teslim ettiği bildirilmektedir.

[1736] Bu görev (14 Temmuz 1347), Canibey Han katına gitmekte olan ve o sırada İstanbul'da bulunan elçilere bırakıldı: Taf. et Thom., IV, 310.

[1737] Zaccaria Contarini aracılığıyle, 9 Eylül 1349; Miklos. et Muller, *göst. yer.*, s. 114-120; Taf. et Thom., IV, 341 vd.

[1738] Tafel et Thomas, IV, 273 vd., 287.

caria, bu fırsattan yararlanarak Sakız adasını da tekrar ele geçirmek istedi ise de, papa, seferin asıl hedefinden uzaklaşması dolayısıyle, haçlıların bu girişimini önledi. Bundan vazgeçmek gerekti[1739] ve Zaccaria 1345'te öldürüldüğünden sorun, İzmir'in zaptından sonra artık söz konusu olamadı. Fakat adı geçenin ölümünün üzerinden daha iki yıl geçmemişti ki, ada tekrar Ceneviz'lerin eline geçti. Bakın ne oldu: 1345'te, Ligurya sahilleri halkı arasında bir isyan kopmuştu; bu isyanı bastırmak için bir donanmaya gerek vardı, ama devlet hazinesi tamtakırdı. Hükümetçe yapılan bir çağrı üzerine bazı zengin yurtseverler, harcayacakları paranın kendilerine geri verileceği devletçe üstlenilmek koşuluyla, bir donanma hazırlanmasını üzerlerine aldılar ve donanmanın başına, halk tabakasından mert bir adam olan Simone Vignosi'yi getirdiler. Başkaldırıcılar, direnmeden dağıldıkları için, yapılan silâhlandırmadan yararlanılarak donanma Karadeniz'e gönderildi; burada Ceneviz kolonileri korunmaya gereksinme duyuyorlardı. 1346 yılı baharında Cenova'dan hareket eden donanma, 8 Haziranda, ara durak olan Eğriboz'a vardı. Bu donanma Eğriboz'da yelken açmağa hazırlanan başka bir donanmaya rasladı; bu, *Vienne* Dofen'i II. Humbert'in, Türkler tarafından sıkıştırılan İzmir'in yardımına gönderdiği bir seferdi. Sakız adasının üç yıl süreyle bırakılmasına imparatoriçe Anne ile Dofen'in, Eğriboz'a geleli beri görüşme yaptığı pek olasıdır. Dofen'in komutası altına verilen sefer için de üç yıl süre konmuştu[1740]. Bu ada, sonradan Anadolu'da yapacağı harekâtta kendisine üs görevi görecekti. Anlatıldığına göre, imparatoriçe bu isteği önce iyi buldu ise de, sonra düşüncesini değiştirdiğinden, Vignosi, yirmi dokuz kadırgasıyle Egriboz limanına girdiği sırada Dofen, Sakız'ı zorla zapta hazırlanıyordu. Humbert, kendisine yardım etmeleri ya da hiç olmazsa tarafsız kalmaları için gerek Vignosi'ye ve gerekse arkadaşı olan kaptanlara büyük miktarda

[1739] Raynald, *Annal. eccl.*, ad. yıl 1344, No. 2.

[1740] (Valbonais) *Mémoires pour servir à l'histoire du Dauphiné.* Paris 1711, in. fol., s. 577, 580. Bu eser, Humbert haçlı seferi hakkındaki kaynakların en iyilerindendir; Petigny, *Bibl. de l'école des chartes*, 2. nci dizi, I, 274-280'de belirtilen haçlı seferinin taslağını çizerken, közellikle bu eserden esinlenmiştir: Fakat bu tarih noktasının bilinmesi için önemli olan iki tamamlayıcı kaynağı ihmal etmiştir ki, bunlar da: Ceneviz vak'anüvisi Stella (Murat., XVII, 1085 vd., 1088) ile *İstorie Pistolesi*, (Prato 1835, s. 453 v.d.) dir. Söz konusu haçlı seferine ilişkin birtakım başka belgeler de: Taf. et Thom., IV, 298, 300 de; U. Chevalier, *Choix de doc. hist. sur le Dauphiné* (Lyon 1874), s. 95 vdd.'ında; *Archives de l'Or. lat.*, I, 537 vd.'ındadır.

para vaadetti ise de, bir şey elde edemedi. Bir tek Ceneviz yoktu ki, Sakız'ın, daha birkaç yıl önce kendi ulusundan bir prensin olduğunu hatırlamasın ve bu adanın gene Ceneviz ellerine geçmesi isteğini beslemesin; Sakız'ın başka ellere düşmesine bir tek kişi yardım etmek istemezdi; bu seferde Dofen'in belli başlı müttefikleri Venediklilerdi; Vignosi ile arkadaşları, Dofen tarafından tasarlanan harekâtın, Venedikliler tarafından düzenlenen bir oyun olduğunu – pek haklı olarak – seziyorlardı[1741]; çünkü, pekâlâ biliyorlardı ki, Dofen'in arkasından Venedik'liler adaya bir kez yerleştiler mi, onları buradan çıkarmak hiç de kolay olmayacaktı; Venedik'in Sakız adasına egemen olması ise, Cenova'nın İstanbul ve Karadeniz'le olan ilişkileri için ciddî bir tehlike gösteriyordu. Bu nedenle amiral ile arkadaşları, belirtilen önerileri reddettiler ve, işin iyisi, öbürlerinden daha önce davrandılar: Sakız'a gelince, Humbert ile Venedik'lilerin pek yakında doğacak saldırılarını kovmak için ada sakinlerine yardım önerisinde bulunmakla yetindiler, önce, buna karşılık da ada halkından, yalnızca Ceneviz bayrağını çekmek ve Ceneviz birliklerini adaya kabul etmekten başka bir şey istemiyorlardı; kesin bir red cevabı alınca da, zora başvurarak (16 Haziran 1346) dört günde adayı, merkez kalesinin dışında, baştan başa ele geçirdiler. Söz konusu kale de, üç aylık bir kuşatmadan sonra en sonu teslim oldu (12 Eylül)[1742]; Dofen'e gelince, bu sefer kendisi için pek de şanla bitmedi; hayal ettiği fetihten vazgeçmekle kalmayarak, Ceneviz korsanlarınca zaptedilen atlarını, mücevherlerini, mürettebatını ve öbür değerli eşyasını da yitirdi[1743]. Yürekli girişimlerinin başarıyle sonuçlanması elbette ki Vignosi ile arkadaşlarına, Sakız adasıyle birlikte o kadar uzun zaman soyca Ceneviz olan aynı prens ailesinin hükmü altında bulunan iki Foça'yı da geri almak düşüncesini aşılayacaktı; Sakız kalesinin kuşatımı sırasında kendilerini sürekli bunaltmış olan bu iki şehir halkından zaten öç almaları gerekiyordu. Bir ay içinde her iki şehir de ellerine geçti, eski Foça 18 Eylülde, yeni Foça da 20 Ey-

[1741] Taf. et Thom., IV, 298, 300; *Commem.reg.*, II, 149, No. 173.

[1742] Sakız adası fethi tarihi hakkında, önce: *Lib.jur.*, II, 558-572 (ve C. Pagano, *Delle imprese e del dominio dei Genovesi nella Grecia*, s. 271-285) de yayımlanan belge ile Giorgio Stella'nın "Chronique" (vekayinamesi)ne bkz. *göst. yer.*, s. 1086-1089.

[1743] *Biblioth. de l'école des chartes, göst. yer.*, s. 284-287.

lülde [1744]. Vignosi, daha ileri giderek fetihlerini Midilli ve Bozcaada'ya kadar yaymak istiyordu, ama mürettebatının çoğu kendisini izlemekten çekindiği için, Sakız'a dönmek zorunda kaldı [1745].

Sakız ve Foça halkını, Bizans imparatorluğu uyruğundan, biçim değiştirmeden, Ceneviz vatandaşlığına çeviren yeni rejimi, adı geçen ada ile şehir halkına kabul ettirmek için fatihler, özel mülkiyetlere elden geldiğince saygılı olarak son derece iyi davranmışlar ve kişilere, medenî ve dinî özgürlüklerini korumaları için özlenecek bütün güvenceleri vermişlerdir [1746]: Bundan sonra da, ada ile kıtadaki şehirlerin korunması için yeterince garnizon kurmak işiyle uğraştılar. Zamanın bütün gereklerini böylece karşıladıktan sonra, yurtlarına döndüler: Komünle hesap görmeleri söz konusu idi: Bu, uzun görüşmeleri gerektirdi ve bu görüşmeler de en sonu, 26 Şubat 1347'de imzalanan kesin bir anlaşma ile sona erdi [1747]. Komün, gördük, donanmanın teçhizat ve mürettebatı için hiç bir avans vermemiş, ama, sefere katılacakların uğrayabilecekleri bütün zararları ödeme ve armatörlere bütün giderlerini geri verme konusunda söz vermişti. Bunu, devlet gelirlerinden kısıntı yaparak sağlayacaktı. Halbuki, bütün hesap yapıldıktan sonra, sefer gideri 203.000 liraya ulaşıyordu, hazine ise gene tamtakırdı. Hükümet, seferi düzenleyenlerin giderlerini karşılamak için, ada ile Foça'yı, mülkiyeti tamamen kendilerine verilmek üzere, onlara bıraktı; her gemi patronası, kamu gelirinden kendisine bir hisse sağlayan bir unvan sahibi oldu: Böylece, Sakız ve Foça fatihleri, o devrin benzer birçok öbür şirketleri gibi, Maone [1748]

[1744] Stella, *göst. yer.*, s. 1089 vd.; *Lib. jur.*, II, 560; yeni Foça'nın teslim varakasına (Pagano, *göst. yer.*, s. 266-270'de) bkz.

[1745] Stella, s. 1090.

[1746] Eylül ve Foça için de 20 Eylül antlaşmalarına bkz.

[1747] *Lib. jur.*, II, 558/572 ve ikinci bir defa da yanlış bir tarihte (1447), s. 1498 vdd.; Pagano, s. 271-285.

[1748] Bu adın çeşitli açıklamaları aşağıda yazılı yazarlarda bulunur: Serra, *Storia dell'antica Liguria e di Genova*, IV, 103 (Capolago nşr.); Pagano, *Delle imprese e del dominio dei Genovesi nella Grecia*, s. 132; Canale, *Nuova istoria di Genova*, I, 277; Olivieri, *Carte e cronache manoscritte*, s. 68; Hopf, *Giustiniani* faslı, s. 327; Promis, *La zecca di Scio*, s. 336; Amari, *Dipl. arab.*, s. XXV; Amari, *Storia dei Musulmani in Sicilia*, III, 886, Not. 4; krş. Dozy et Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, 2'nci basım (1869), s. 179 vd. Tamamen yanlış olan bazı türevleri tartışarak vakit kaybedecek değilim, ancak, örneğin Hopf gibi birçok yazarların Yunanca Μονάς "bir tek", sözcüğünü bir kök olarak kabul ettiğine ilgiyi çekmekle

veya Mahone diye anılan hisse senedine bölünmüş bir şirket halini aldılar; hisse sahiplerine "Mahon" denirdi. Komün, hisse senetlerini yavaş yavaş satın almak hakkını korumuştu; böylece, Mahon'ların ödeneğini tamamen vermekle, belirli bir zaman sonra sahip olacaktı; fakat Cumhuriyetin birbiri arkasından giriştiği bir sürü savaş ve bunların neden olduğu giderler sonucunda bu saklı hak, hep kâğıt üzerinde kaldı[1749]. Sakız ile Foça'nın "*dominium utile*"i artık şirketin elinden çıkmadı; fakat bunun örgütü, katılanların sayı ve adları, hisse senetlerinin sayı ve anlamı zamanla birçok değişiklikler gösterdi: Sakız'ı ve Foça'yı fethetmiş olan patronaların ailelerinde önce toplanmış bulunan hisse senetleri, satış sonucunda, aileden aileye geçti[1750]. Bu dağılmaya rağmen, çıkar birliği her zaman geçerli idi; 1362'de, komün ile Mahon'lar[1751] arasında yeni bir antlaşma yapıldığı için, Mahon'lar, kendilerini birbirlerine bağlayan bağı açığa vurmağı yararlı bulmuşlar ve bu nedenle de, her biri o zamana kadar taşımış oldukları soyadından vazgeçerek bunun yerine "Giustiniani" adını almıştır[1752]; bu adın seçilmesine neden, şirketin Cenova'da

yetineceğim. Unutmamalıdır ki, Mahone adı altında tanınan şirketlerin en eskisi, bir adanın değil, fakat Afrika'nın kuzeyinde bulunan bir arazinin, Ceuta'nın kullanması için vücude getirilmişti (Canale, *göst. yer.*, II, 348). Şirketi, ona bir Yunanca ad vererek, gülünç bir kıyafete sokmak görüşünü anımsatacak hiç bir şey yoktu. (Şurasını da ekleyelim ki, Roman tüccar ulusları dilinde, Yunanca kökler, Arapça köklerden çok daha pek azdır. Ama "Maone"un çıkardığı sese başka herhangi bir sözcükten daha yakın olan ve anlamı bu şirketin niteliğine daha uygun bulunan bir sözcük vardır ki bu da, Arapçadaki "Maunet"dir; Maunet, kuvvet verici yardım, (devlet hazinesinde darlık olduğu zamanda) istemli bağış anlamına ve aynı zamanda da ticarî veya sınaî bir şirket anlamına gelir. Bu türevi öneren Amari'dir: Bu sözcüğün, bizim "Maone" kelimesinin kökü olduğu gibi, Araplarla savaşmak üzere silâhlandırılacak gemiler için yükümlülük veya istemli bağış anlamına gelen Katalonya dilindeki "almoyna" sözcüğünün gerçekten kökü olduğunda hiç kuşku yoktur (bkz. Dozy et Engelmann, *göst. yer.*).

[1749] Gerçi 1373'te komün, adanın ("dominium utile") mülkiyetini satın aldı, fakat bunun için gerekli parayı özellikle Mahon'lardan ödünç aldığından ve rehin olmak üzere de adı geçene Sakız ve Foça'nın gelirlerini verdiğinden, her şey olduğu gibi kalmış oldu: *Lib. jur.*, II, 782 vdd.; 790 vdd.; Hopf, *Giustiniani*, s. 318.

[1750] Bu üst üste sahip değişmesi hakkındaki ayrıntı için, *Lib. jur.*, II, 714 vdd., 782 vdd., 790 vdd., 1016 vdd.'ındaki belgelerle Hopf'un *Giustiniani*'ler hakkındaki o tamam ve başarılı incelemesine (s. 317, 320) bkz.

[1751] *Lib. jur.*, II, 714 vdd.

[1752] Agost. Giustiniani ad. yıl 1362, fol. 137'a; Hopf, *göst. yer.*, s. 317.

ortaklaşa sahip bulunduğu Giustiniani sarayı olsa gerektir[1753]. Bu andan sonra Mahon'lar sanki geniş bir klan oluşturmuş gibidirler. Mahone'un eski üyelerinin çoğu Cenova'da oturur ve gelirlerinin toplanmasını mültezimlere bırakırlardı; buna aykırı olarak, Giustiniani'lerin hemen hemen hepsi, tüccar, banker, gelir sahibi insan sıfatlarıyle Sakız'da oturur ve şirketin gereksindiği görevleri malî ve yönetimsel işlerde aralarında bölüşürlerdi. Tek tük birkaçının dışında, Sakız ve Foça'daki bütün memuriyetler Mahon'lar tarafından işgal edilmişti. Simone Vignosi ile Mahon'lar arasında ilk yapılan antlaşma sırasında daha, Cenova komünü yalnızca kimi hakları kullanabilme konusunda üç koşul ileri sürmüştü ki, şunlardı: Yeni elde edilen ülkelerin tümü üzerinde egemenlik, Sakız şehri ve kalesi ile iki Foça ve kaleleri üzerinde medenî ve cinaî kaza hakkı ve dolaysız mülkiyet hakkı: Bu anlaşma sonucu olarak Ceneviz komününce atanacak memur sayısı çok sınırlıydı: 1° Sakız adası için bir podesta, 2° her iki Foça için de bir podesta; 3° Sakız ve iki Foça kaleleri için üç vali (castellani). Bu memuriyetlere atanan kişiler, antlaşmalarla saptanmış ilkelerle belirtilen yerlere getirilirdi; bu ilkeler gereğince, sözü geçen atanmada en büyük seçme payı Mahon'larındı; bu nedenle adı geçenin izni olmadan belirtilen yerlere erişmenin olanağı yoktu. Bundan başka, anlamı yalnızca hukukî olmayan bütün işlerde, Sakız podestası, Mahon'ların kendi aralarında seçmiş oldukları danışmanlar kurulunun oyuna baş vurmakla yükümlüydü. Bu nedenle, merkezî hükümet otoritesi her zaman pek sınırlı bulunuyordu: Buna karşılık ise, koloninin bakımı ve yönetimi merkezî hükümet için hiç bir gideri gerektirmiyordu. İdare ve zabıta, kara birlikleri ve kadırgalar, tahkimat, liman işlerinin ve öbür işlerin giderlerini Mahone öder ve bunlara o bakardı; seçimi komüne bırakılmış olan memurların maaşlarını bile gene o sağlardı. Hangi kaynakla bütün bu giderleri karşıladığı ve aynı zamanda fetih giderlerini ödediğini anlamak ilgi çekicidir; bunun için, adanın verimliliği ve özellikle sakızağacı bakımından büyük zenginliği ile Foça şap madenlerinin verimi hakkında yukarda söylediklerimizi hatırlamak gerekir. Sakız satışı yılda ortalama 430 kental idi; çünkü, agaçların vaktinden önce kurumaması için bunlar iyi yapılıyordu; fakat kentalinin fiyatı 40-45 lira idi; böylece yalnız bu maddeden yılda 17.000-19.000 lira elde edilirdi.

[1753] Hopf, *göst. yer.*, s. 327.

Vergiler de büyük bir gelir sağlamakta idi ve özellikle Bizans ırkından olan halka yüklenmişti; Batılılara pek daha az yüklenmişti; bundan sonra ithalat ve ihracat vergisi gelirdi. Giustinianiler devrinde adanın, gemilerin çok sık gelip gittiği birçok limanı vardı; önce Sakız limanı, ondan sonra da, daha az önemli olan, Porto-Fino (Delfino, eski Delphinium) ve Litbi (eski Laius) limanları gelirdi [1754]; orada her ulustan Batılılarla Doğulular tam anlamıyle kum gibi kaynaşırdı; bazıları oraya, adanın kıymetli ürünlerini almağa gelir; öbürleri için orası, Mısır, Suriye veya Batı'dan İstanbul'a ve Karadeniz'e giden ya da İstanbul ile Karadeniz'den Mısır, Suriye ya da Batıya giden yol üzerinde bir durak yeri idi; Sakız'ın refahına yardım etmiş olmak için özellikle düzenlenen özel bir yönetmelik, Doğuya giden Ceneviz gemilerinin Sakız'da bir gün kalmaları gerekçesini taşıyordu. Ceneviz'ler genellikle vergi vermiyorlardı; fakat, örneğin Sakız gibi doğal ürünlerin ihracı için, Bizans hükümeti devrindeki vergilerin aynını öderlerdi; Foça'da da durum aynı idi [1755]. Öbür bütün uluslar çok yüksek vergi öderlerdi; söylentiye göre en az vergi kental başına beş "hyperpres" idi [1756]. Mahone'un kasasına bu çeşitli gelir kaynaklarından giren para toplamı hakkında bize birbirine oldukça uygun bir yolda bilgi veren elimizde iki belge vardır; bu toplam, son zamanlarda yayımlanan Fransızca bir belgede, 70.000 florin olarak, Foglietta'da ise, 60.000 "genovini d'oro" olarak sanılmaktadır [1757]; "genovini d'oro"lar ile "florin"lerin değeri aynı idi. Cantacuzène, Cattaneo ailesinin son zamanları (1329) için biraz daha yüksek bir rakam kabul etmektedir; adı geçen 120.000 altın "hyperpres"den söz eder [1758]; o devirde bir altın "hyperpre"in değeri, bir florinin üçte ikisine denk [1759] olduğundan, bu hesaba göre yıllık gelirin 80.000 florin olması gerekir. O devirde bir altın "écu" için 12 frank kıymeti kabul edilirse ki, söz konusu üç kaynağa göre tüm miktar 720.000-960.000 franga erişebilirdi. Vignosi [1760] tarafından kurulmuş olan yerleşme

[1754] Hopf, *göst. yer.*, s. 335, ve Fustel de Coulanges, *Archives des missions scientifiques* (V, 500, 503 vd.)'de.

[1755] *Lib. jur.*, II, 568, 802.

[1756] Hopf., *göst. yer.*, s. 331.

[1757] *Bibl. de l'école des chartes*, 1 nci seri, I, 285; Fogl., s. 582.

[1758] Cantacuz., I, 371.

[1759] Desimoni, *Giorn. ligust.*'da, 1874, s. 158, not.

[1760] Bay Hopf Sakız'ın Mahon'lar zamanına ilişkin, olabildiğince tam bir tarih yazmıştır; bu tarih, hemen hemen tamamen arşivlerde bulunan kaynaklara

iki yüz yıldan fazla yaşamıştır; Cenova'nın egemenliği altına konmuş olduğu halde Cenova'lı ailelerden oluşan bir kumpanya tarafından yönetiliyor ve işletiliyordu; Sakız ve her iki Foça'dan başka ülkesi Sisam, Nikaria, Oenussa ve Santa Panagia gibi daha az önemli adaları da kapsıyordu. Ticaret bakımından paha biçilmez bir kazançtı. Sakız, merkezi Pera olan uzun bir yerleşmeler dizisinin birinci halkasını, bu dizinin uçlarını ise bir yandan Hayfa ve Tana ile Trabzon ve Tebriz oluşturuyordu. Sakız'a sahip olmak, Cenova ile bu uzak yerleşmeler arasındaki ulaşım güvenliğini çok artırıyordu Adalarda Venedik'in egemenliğine denk olmak için hiç olmazsa buna gerek vardı. Fakat bu yüksek siyaset mülâhazalarının dışında bile Cenova ticareti, Sakız ve Foça ürünlerinde bol gıda buluyordu. Foça yalnız alun (göz taşı) dolayısıyle önemli idi. Fakat bu madde, ona büyük bir değer vermek için yetiyordu, bunlara, transit malı olarak Küçük Asya buğdayları eklenebilir; Sakız adasına gelince, toprağın ve sanayiin ürünleri boldu. Öncelikle mastika (Sakız)'ı analım. Bay Hopf'un araştırmalarından anlaşılıyor ki, mahon, her yıl aşağı yukarı 120 kental Batıya, 114 Ermenistan'a, Kıbrıs'a, Rodos'a, Suriye'ye ve Mısır'a[1761] 200 kental, Rum imparatorluğuna ve Küçük Asya'ya ihraç ediyordu. Bu madde yalnız Kıbrıs'ta bulunduğundan, ortaçağ seyyahları, bundan söz ettikten sonra, adanın verdiği bütün başka maddeleri genellikle unutmaktadırlar; halbuki Clavijo bahçelerle bağları anmaktadır[1762]. Hopf da bu konudaki bilgilerimizi, çeşitli arşivlerde topladığı bilgilerle tamamlamaktadır; o şöyle demektedir[1763]: "Ada, ihracat için büyük miktarda incir,

dayanmakta ve Ersch et Gruber (1'inci bölüm, LX VIII, 308-341)'de *Giustiniani* maddesinde bulunmaktadır. Bu tarih M. Wolf tarafından İtalyancaya çevrilmiş, *Giorn. ligust*, ano 7'e 8 (1881) s. 316 vd. s. 362 vd. s. 400 vd.; s. 471 vd. – ano 9 (1882), s. 13 vd. s. 49 vd. s. 100 vd. de çıkmıştır. Dom Promais'in *La zecca di Scio durante il dominio dei Genovesi* (*Mém. dell'. acad. di Torino, 2 nci seri, cilt XXIII, 2 nci bölüm s. 325-383*) adlı eserinin tarihe ilişkin bölümü genel olarak bölümün bir özetinden başka bir şey değildir. Aslında Mahon'un Sakız adasına karşı hak ve görevleri ile Cenova toplumunun hak ve görevlerinin temeli olan asıl hükümleri içeren belgeler, Pagano'nun yukarıda anılan eserinin ekinde yayımlanmış olup, şimdi bir bölümü *Sib.jur*'da bulunmaktadır.

[1761] Piloti devrinde, bir mastika sandığına, İskenderiye piyasasında 100 düka verilirdi; Piloti, s. 375.

[1762] Clavijo, s. 42.

[1763] *Giustiniani* maddesi, *a.g.e.*, s. 333.

şaraplar, zeytinyağı, incir ve güneyin öbür ürünlerini yetiştirmekte idi; Sakız ipeği, olağanüstü derecede aranıyordu. Pelinaeon'deki zengin taşocakları mermer verirdi; sonra, Limni kilinden hiç aşağı olmayan bir kil de ihraç edilirdi".

Bu kadar verimli bir adanın Batılılar tarafından kolayca zaptedilebilmesi için, Yunan İmparatorluğunun o zaman çok feci bir durumda olması gerekir. İç savaşlar ülkeyi kemiriyordu; her şeyden, bir filo kurulması için gerekli paradan, bu filoyu yönetecek adamlardan yoksun olan İmparatoriçe Anne, Vignosi'nin girişimine kuvvetle karşı koyacak durumda değildi: İtalyan Facciolati yönetimindeki birkaç gemi adaya zahire ve savaş gereçleri götürmek üzere yola çıktı; fakat, gemiler oraya çok geç vardılar. Başarısızlığının intikamını almak için Facciolati savunmasız birkaç Ceneviz ticaret gemisine saldırdı ve tayfasının bir kısmını öldürttü. Bu korsanca hareket Galata Cenevizlerini çok kızdırdı; ona karşı ayaklandılar, Facciolati de korumasız dışarı çıkamaz oldu; bundan başka, tek buğday gönderilmesini yöneten Ceneviz'ler, gönderimi (sevkıyatı) durdurarak az kalsın hükümet merkezini kıtlığa bırakacaklardı [1764]. Bu duruma bir son vermek için Kraliçe alınan şeyleri geri vermek ve fazla olarak da bir tazminat vermek zorunda kaldı [1765].

Galata'daki Ceneviz'lerin, İmparatorluğu parçalayan fırkalara karşı takındıkları tutum iki yüzlü idi; bazen bir yana, bazen de öbür yana yardım ediyorlardı [1766]. İç savaşlar ticaretlerine zararlı olduğu için, Cantacuzène'in zaferini kolaylaştırmak istiyor gibi idiler; gerçekte, dört yıl süren savaşlara Cantacuzène 1337'de son verdi ve imparatorlukta düzeni sağladı. Fakat, yeni naip tarafından devlet maliyesini düzeltmek için baş vurulan yollardan biri onların hoşuna gitmemişti. Bu da, yabancı mallarından İstanbul gümrüğünce alınmakta olan vergilerin azaltılması idi; Naip bu tutumuyle tüccar ulusları İstanbul yolunu yeğlemeğe özendiriyordu. Zamanla Galata'nın ticareti İstanbul'un zararına olarak öylesine gelişti ki, İstanbul gümrük geliri 30.000 hyperpre'i geçmediği halde, Galata'nınki 200.000'e yaklaşıyordu [1767]. İstanbul'daki vergi tutarının azaltıl-

[1764] Niceph. Greg.'un mülâhazası II, 766.
[1765] Nicéph. Grég., II, 766 vd. Cantacuz., II, 583 vd.
[1766] Cantacuz., II, 502-522, 607 vd.; Nicéph. Grég., II, 734 vd. ve s. 775 vd.
[1767] Niceph. Greg., II, 842.

ması, kısa zamanda bu oranı tersine çevirmek içindi. Cenevizlerin hoşuna gitmeyen bir başka nokta da, Cantacuzène'in Yunan bahriyesini düzeltmekle uğraşması idi; halbuki, Yunanlıların ellerinde ne kadar az ulaşım aracı bulunursa, Ceneviz filosu da ticarete o kadar çok egemen olacaktı; gene Yunanlıların ellerinde ne kadar az savaş gemisi bulunursa, Sakız ve Foça da onlardan o kadar az korkacaktı. Galata sakinleri bunları öylesine önemsediler ki, ticaret ve deniz üstünlüklerini elde tutmak için var güçleriyle savaşa hazırlandılar. Fakat, Galata'nın arkasında yükselen ve ona egemen olan tepelere sahip olmadıkça, bu savaşın başarısından emin olamazlardı. Onun için, ilkönce işi tatlılıkla çözümlemeye giriştiler, Cantacuzène'e mahallelerinin nüfusu barındıracak kadar geniş olmadığını bildiren bir dilekçeyle baş vurdular; fakat, naip önemini çok iyi bildiği bir yeri bırakmak niyetinde değildi. Bu yolla başarılı olamayınca, Ceneviz'ler, 1348 yılı yazında Cantacuzène'in Didymoteichos'ta hasta yatmasından yararlanarak savaşa başladılar. Her ne kadar Yunanlılar barış istiyorlarsa da, bu durum karşısında savaşa girişmekten başka yol yoktu; gerçekte, Ceneviz'ler arasında işlerinin çıkarı açısından barışın sürdürülmesini istiyen bazı kimseler vardı, ve bunlar İstanbul'a bir kurul göndererek ilişkilerin kesilmesine engel olmak istediler. Ama, bunlar da, Yunanlıların deniz reformu için aldıkları bütün önlemlerden vazgeçmelerinde direniyorlardı. Halbuki, şehrin kapalı kapıları arkasına çekilen İstanbul halkı, durumun nasıl gelişeceğini endişe ile beklerken, Cenevizler Haliç'in Galata yakasında yapılmış Yunan evlerine, limanda demirli olan ticaret gemilerine, hükümet merkezinin surları dışında bulunan mağazalara ateş verdiler, ve tersanelerde onarılmakta ve yapılmakta olan gemileri yakıp yıktılar. Kâğıthane sularının, Haliç'e döküldüğü ve girişi sığ olan bir yerinden ancak geceleyin geçebilen Yunanlılar üç büyük ve birkaç küçük gemiyi kurtarabildiler [1768]. Bu ilk saldırıdan sonra, Ceneviz'ler mahallelerini, kara içlerine, tepenin doruğuna kadar genişletmek çabası gösterdiler, ve yeni katılan toprakların güvenliğini sağlamak için hemen bir sur inşa ettiler, bunun için gerekli malzemeyi epey zamandan beri sessizce toplamağa başlamışlardı; surun yetmediği yerlere topraktan savunma hatları ve çitler eklediler. Bu tahkimatı tamamlamak için de, tepenin

[1768] Buraların durumu konusunda bkz. Hammer, *Constantinopel und der Bosphorus*, II, 35. Kalafat yeri, Cosmidian'da, Haliç'in en sonundaki dirsekte idi.

en yüksek noktasında bir kule inşa ettiler. Bu inşaata geceli gündüzlü devam ediliyordu: Erkekler ve kadınlar, soylular ve halk bu yurt görevinde birbirleriyle yarış ediyorlardı. Bu arada da İstanbul halkı, bazen şehrin kapılarına, bazen de henüz sağlam olan gemilere saldırıyorlardı. Öyle ki, zaten miktarı az olan Yunan taburları Ceneviz mahallesindeki tahkimat işlerine tam anlamıyle engel olamadılar ve bütün yaptıkları da Galata surları dışındaki Ceneviz evlerini yakmaktan öteye geçmedi. Ceneviz'ler, şehrin bütün denizyollarını kesmek görevini üstüne almış olan donanmalarının etkisine pek güveniyorlardı; bu araç ile, düşmanlarına üstün olduklarını sanıyorlardı; fakat, hiç ummadıkları bir tepkiyle karşılaştılar. İstanbul halkı, savunma araçlarını tamamlamak için ellerinde ne var ne yok hepsini kullandılar; öyle ki, onları yenmek için Ceneviz'ler doğrudan doğruya bir saldırıdan başka yol olmadığını anladılar. Fazla miktarda gemi ve asker topladılar, bunlar arasında Sakız'daki vatandaşlarının yolladıkları da vardı. Şehrin Haliç sahili bölümünde bir saldırıya kalktılar (1348 sonbaharı). Yunanlılar surlarını ve kapılarını öylesine savundular ki, savaşmak dirençlerine rağmen, Ceneviz'ler önemli ölçüde kayıp vererek geri çekildiler; bu kez boş yere barış önerisinde bulundular. Bu sırada, kötü bir şans sonucu olarak, henüz iyileşmiş olan imparator hükümet merkezine dönmüştü. Onun gelişi savunucuları yeniden yüreklendirdi; imparator, yanında para, ve kaybedilenlerin yerini doldurmak için kuvvet ve gemi getirmişti. Öte yandan, dış mahalleyi deniz yönünden korumak için Galata sahili boyunca dizilmiş olan Ceneviz gemileri, İstanbul'dan mancınıklardan öylesine hasara uğramışlardı ki, bu gemileri geri çekmek ve sahilin bu bölümündeki surun deniz yönünü açık bırakmak zorunluğu doğdu. Ceneviz'ler yeniden barış istediler, ve Rodos şövalyelerinin arabuluculuk istediler; fakat, ne aldıkları toprakları boşaltmak, ne de savaş tazminatı vermek istiyorlardı. Görüşmeler hemen kesildi ve şövalyelerin delegelerini getirmiş olan gemi, Galata halkının tehlikeden uzak olması için Rodos'a yolladığı birçok değerli eşyayı, kadınları ve çocukları alıp geri döndü. Aslında, büyük olaylar bekleniyordu. Kışın Cantacuzène teçhizatını tamamladı, ve ilkbaharda yalnız yeni gemileriyle Ceneviz gemilerine karşı koymak değil, ayni zamanda taze kuvvetlerle onların yeni kalesini de kuşatacak durumda idi. Ceneviz'ler, hem karada, hem denizde savaşabilecek kadar kuvvetli değillerdi, ve bütün kuvvetlerini kalenin savunusuna ayırmak için deniz

savaşından vazgeçmeği düşünüyorlardı. Fakat, amiralleri ilk bakışta Yunan donanmasının zayıf noktasını gördü. Kürekçileri usta olmadıkları için, filonun manevra yeteneği çok zayıftı. Deniz savaşının sürdürülmesinde direndi; şiddetli bir fırtınanın yardımıyle, Yunan filosunu yendi; bozgun İstanbul halkı ve Galata kalesini kuşatan askerler arasında genel bir panik doğurdu: Büyük bir karışıklık içinde herkes kaçışmaya başladı. Durumun Galata halkı lehine uygun biçimde geliştiği bir sırada Cenova'dan gönderilmiş bir kurul geliyordu. Bu kurul halâ ilk başarısızlıkların etkisi altında idi. Anavatan, kolonlarının hareketlerini asla onaylayamazdı; onun için de, ne takviye birlikleri, ne de uzlaşmazlığı çözümlemek üzere elçiler göndermişti. Gelişinden söz ettiğimiz elçi kurulu kolonlarına uygunsuz olarak işgal ettikleri yaprakları geri verdirtecek, onlara yaptıkları hasarı, ve ceza olarak da büyük bir para ödettirecekti. Fakat, olupbitenlerden sonra bile zaferle mestolan Galata'lıları bu koşullarla barışa zorlamak söz konusu olamazdı, ve zaten Cantacuzène de bunları zorla kabul ettirecek bir durumda değildi. O, anlaşmazlık konusu olan toprakların Ceneviz'lere bırakılarak savaşa son verilmesini istiyordu [1769].

Ceneviz'lerin çok istedikleri bir hayalin gerçekleşmesi için, Yunan filosunun aşağı ve uyruk olarak kalması gerekiyordu; fakat Cantacuzène onların bu hayallerinin gerçekleşmesini kesinlikle istemiyordu; kayıpların karşılanması için durmadan çalışırken, aynı zamanda da *Sakız* ve *Foça*'nın imparatorluğa katılması tasavvurunu aklından çıkarmıyordu. Önce, adanın kanunsuz işgaline karşı çıktıklarını bildirmek üzere Cenova'ya bir elçi kurulu göndermekle işe başladı. Doj'un cevabı tahmin edildiği gibi çıktı: Ceneviz hükümetinin bu işle ilgisi yoktu; Sakız'ı işgal eden, özel bir şirketti; Doj ise, bu şirketin işgal ettiğini geri verdirecek durumda değildi, vb. Cantacuzène bu ince red cevabını kabul edemezdi; zaten, bu işte hakkı o kadar açıktı ki, buna karşı inandırıcı hiç bir neden gösterilemezdi. Sonra Ceneviz Hükümeti bir antlaşma imzalamaya razı oldu; bu antlaşmaya göre, şirket 1357'ye kadar adanın merkezinde, imparatorluğun egemenlik hakkını tanımak ve yıllık 12.000 altın hyperpre vermek

[1769] Cantacuz., III, 68-80; Nicéph. Grég., II, 841-867. Ceneviz vakanüvisleri bu önemli olayları söylemeden geçerler.

şartiyle kalmak üzere, hemen Sakız'ı imparatora geri verecekti [1770]. Açıktır ki, bu antlaşma Cenova Hükümetince ciddiye alınmamıştı; çünkü, ne Vignosi, ne de arkadaşlarının bu antlaşmayı uygulayacaklarına güvenilemezdi. Bunun için Yunanlılar daha sağlam yollara baş vurmak zorunda kaldılar. Vignosi'nin eski Foça'nın yönetimini kendisine bıraktığı Sakızlı Arhont Zybos Sakız'ı imparator adına, ve kuşkusuz onun yardımıyle ihanetle elde etmeye kalkıştı, fakat başaramadı [1771]. Bununla birlikte, ne siyaset, ne de kuvvet bu işte başarılı olamadı. Sakız şirketin elinde kaldı; Yunanlılar onu yalnız iki Foça'dan, kısa bir zaman için çıkarmağı başardılar (1348). Bunlardan birinde 1351'e, öbüründe de 1358'e kadar Yunanlı valiler bulundu [1772]. Sonunda, imparator Jean 1363 ve 1367 antlaşmalarını imzalamak zorunda kaldı; bu antlaşmalar gereğince, Sakız adası üzerinde, yıllık 500 hyperpre'lik bir vergiye karşılık, Mahone'un egemenliğini tanıyordu [1773].

Cenevizler, Yunan imparatorluğunun ticarî ve askerî deniz kuvvetlerinin tam bir güçsüzlük içinde bulunması için üzerinde durdukları kadar, Yakın Doğuda *Venedik* nüfuzunun artmasını engellemek için çalışmağa da vakit buluyorlardı. Birçok yıllarda, Venedik Cumhuriyeti etkinliğini hemen hemen İtalya'daki topraklarını genişletmeğe vermişti [1774]. Fakat bu olayların geçtiği zamanda, bakışlarını yeniden Yakın Doğuya çevirmişti. Selçuk Türkleriyle savaşlarında gösterdiği çabalar bunun kanıtıdır. Fakat, en çok Karadeniz'de etkili oluyorlardı. Sahillerin ticaret şehirleri iki düşman arasındaki amansız rekabete sahne oldular. İlişkilerin henüz gergin olduğu bir zamanda, Cenevizlilerden daha önce davranarak Sakız adasını zaptetmeyi başardılar; bu tututm Venedik'lilerin hiddetini bir kat daha arttırdı. Eğer, Cenova Doju Ciovanni de Murto ilişkilerin kesilmesinin önüne geçmeseydi, savaş daha o zaman patlayacaktı: İki ulusu felce uğratan 1348'deki müthiş veba da bu konuda ona yardım

[1770] Bu koşullar ve öbürleri için bkz. Cantacuz., III, 82 (Bunlar Hopf., *a.g.e.*, s. 316'da oldukça içtenlikle anlatılmamıştır).

[1771] Cantacuz., III, 80-85.

[1772] Hopf., *a.g.e.*, s. 316.

[1773] Sperone, *Real grandezza di Genova*, s. 206 vd.

[1774] Özellikle doj Frac. Dandolo'nun yönetimi zamanında; III. Romanin 108 vd.

etmişti[1775]. Fakat, 1350'de Cenova doju olan Ciovanni di Valente iktidara gelir gelmez, ulusunun hoşuna giden, rakibi Karadeniz'den tümden söküp atmak tasavvurunu ele aldı[1776] ve Kefe limanında birkaç Venedik gemisini yakalattırdı[1777]: Artık savaştan kaçınılamazdı. Venedik'ten otuz beş kadırga ile gönderilen Amiral Marco Ruzini, Alcastri limanında Galata'ya ve Kefe'ye yol alan (Eylül 1350) on dört Ceneviz gemisinden oluşan bir kafileyi ansızın bastırdı[1778]; ancak dördü kaçıp Sakız adasına sığınabildi. Ruzzini, Galata'da buna benzer bir başarıya eremedi; kolonların hazırlanmış olması, onu saldırmak düşüncesinden vazgeçirdi, ve Karadeniz'de harekâtı sürdürmek üzere uzaklaştı. Bu sırada Sakız adasının senyörleri (Vignosi ve arkadaşları) bir filo hazırladılar, buna Alcastri felâketinden kurtulan dört gemiyi eklediler ve bunları Eubée adasındaki Venedik mal ve mülküne saldırı için gönderdiler. Bu seferin başlıca hedefi olan Négrepont bunu beklemiyordu; Sakızlılar zorla Venedik mahallesine girdiler; Ruzzini tarafından şehir halkına teslim edilen Alcastri tutsakları (vatandaşları), evleri, limanda demirli gemileri yağma ettiler ve ateşe verdiler, pek çok ganimetle, ve pek çok tutsak alarak geri döndüler, ve Negrepont'un anahtarlarını getirip, galibiyet belirtisi olmak üzere Sakız'ın kapılarına astılar[1779].

Bu olaylar, daha önemli olayların yalnızca bir başlangıcı idi: Venedik'liler geniş oranda bir mücadeleye girişmeğe hazırlanıyorlar-

[1775] III. Romanin 155 vd. ve s. 158; Stella, s. 1090. *Commem. reg.*, II, 168, No. 265'e de bkz. Papa VI. Clement de Cenova ve Venedik'in arasını bulmağa çalıştı: Bunu savaş sırasında da sürdürdü *a.g.e.*, s. 175, No. 303, s. 185 No. 354, s. 192 No. 384, s. 195 No. 400, s. 196 No. 403, s. 217 No. 20, s. 218 No. 24, 25.

[1776] Dandolo, s. 240; krş.: Nicéph. Grég. II, 877.

[1777] Romanin III, 158.

[1778] Eubée adasının güney burnunda, Carystos'un şarkında bir Castri ya da Castro limanı buluyorum, bkz. IV. Pagnini 222'deki Aldenhoven ve Ciov.'da Uzzano'nun Yunanistan haritası. Fakat Nicéph. Greg. – ki o zamanlar bizzat Eubée adasında idi –. Ceneviz donanmasının baskına uğradığı yerden söz ederken, Oropus ile Aulis arasında, bununla birlikte Eubée adasının doğu sahilinde bulunan bir limandan olumlu olarak söz açar (III, 43 vd.).

[1779] Dandolo, s. 420; Sanuto, *Vite dei Dogi*, s. 621 vd. Stella, s. 1091; Giustin. fol. 135; Fogl., s. 448; Niceph. Greg., II, 878, III, 43 vd. Larenzo de Monacis, Négrepont'un Sakızlılar tarafından zaptı hakkında, Négrepont'un Venedik balyosu Thom. Viaro tarafından şehrin savunusuna ilişkin (bkz. Martin, VI, 49 vd.; Romanin, III, 159 vd.) bazı ayrıntıları anlatılmıştır. Bundan anlaşılıyor ki, hareketi bazı vak'anüvislerin söylediği gibi alçakça değildir.

dı[1780]. Kendilerinin daha zayıf durumunda olduklarını ve Ceneviz'lerin de o zamanlar daha kuvvetli olduğunu bildikleri için, müttefik arıyorlardı. Biliyorlardı ki, *Aragon kralı IV. Pierre* bunu rakiplerine karşı isteyecektir; çünkü, kendisine karşı ayaklanmış olan Sardunya adası vasalları her zaman ve derhal Cenova hükümetinden yardım görmüşlerdi: Venedik'liler onun Cenova'ya karşı kendileriyle ittifak edip etmeyeceğini araştırdılar ve onu böyle bir ittifaka karşı pek uygun buldular. İki Cenova sefaret kurulu onu bu görüşünden vazgeçirmeye çalıştılar ise de, başarılı olamadılar. 16 Ocak 1351'de Venedik'le bir antlaşma imzaladı, ve 12 Temmuzda da doj bunu onayladı: Onun görevi durmadan Cenova hükümetinin sahillerine ve İtalya adalarına saldırarak Cenova'yı oyalamaktı; böylece, Cenova kuvvetleri ikiye ayrılacak, Venedik'liler de Yakın Doğuda tam bir hareket özgürlüğü kazanacaklardı[1781]. Aynı zamanda, bunlar, Jean Cantacuzène'in Ceneviz'lere karşı kin beslediğini biliyorlardı; onun için, bu prensi de ittifaklarına almak girişiminde bulundular; fakat, o zamanlar, o Sırplara karşı bir savaşa giriştiğinden, Ceneviz'ler ilk girişimlerinde istedikleri başarıyı elde edemediler[1782]. İttifaka girmeye çağrılan *Piza'lılar da* bu öneriyi reddettiler; savaşta çok yoruldukları için, elde kalan kuvvetlerini savaşta harcamak istemiyorlardı; sonradan bu ittifaka girmek istedilerse de, iş işten geçmişti[1783]. Usta denizci, ve talimli asker olan Aragon'luların ittifakını saklayan Venedik kendini, zaten, savaşa girişecek kadar güçlü görüyordu. 1351 yılı yazında, Niccolo Pisani tarafından komuta edilen yirmi beş kadırgadan oluşan bir Venedik filosu güzel bir gecede Galata önüne gelmişti[1784]; şehrin kapıları açık olduğu için, Venedik'liler kolayca

[1780] "Ad Confusionem, destructionem et exterminium finale Januensium" (Aragon Kralı IV. Pierre ile yapılan antlaşmanın anlatımı).

[1781] Bu görüşmeler için kz. Çurita, *Anales de la corona de Aragon* (1610 basımı), II, 241 vd. Marin, VI, 89-91; Romanin III, 160. Belgeler *Memorial historica español*, II, (Madrid 1851), s. 274 vd.'dedir. Başka belgeler de vardır, fakat bunlar evvelkilerin tekrarıdır, diğeri bunları tamamlar: *Commem. reg.*, II, s. 187, No. 368, s. 191 No. 381, s. 192 No. 385 vd. s. 193 No. 387, 389 vd. s. 194 No. 392, 395 s. 195 No. 398.

[1782] Cantacuz, III, 118.

[1783] Matt. Villami (Dragomanni tab'ı), I, 148; krş. Sauli I, 326 vd. Hopf, *a.g.e.*, *Griechenland* maddesi, s. 447.

[1784] Dandolo, s. 421; Sauli (I, 330 vd.) Galata üzerine gece baskını yapanın ve imparotorla görüşme yapmakla görevli elçi Dolfino'yu getirenin Ruzzini olduğunu söylerken 1350 ve 1351 yıllarını birbirine karıştırır.

içeri girdiler; tehlike çığlıklarıyle sıçrayarak uyanan halk, onları sur dışına atmakta çok güçlük çekti; bu saldırının dışında, Venedik filosu denizi kesmek ve dolaşmakla yetindi. Ama, Venedik filosu, İstanbul'dan uzaklaşmadan önce, Giovanni Dolfino'yu sefir olarak bıraktı; sefir Cantacuzène katında önce yapılmış olan girişimleri sürdürdü [1785]. İmparotor gene tarafsız kalmak isteğini gösterdiği için Venedik'liler daha şiddetli harekete karar verdiler, İstanbul'daki balyoslarını geri çağırdılar ve gemiye aldılar. Venedik'lilerin bu tehdit edici gösteriyle imparotora tarafsızlığının neye mal olacağını göstererek onu ittifaka razı etmeye çalıştıkları bir sırada, Galata halkı küstahlıklariyle tarafsız kalmayı olanaksız hale getiriyorlardı. Ceneviz'ler, kuşkusuz haklı olarak, imparotoru el altından Venedik dostu sayıyorlar, bir gün, ondan korkmadıklarını göstermek için, savaş makineleriyle İstanbul'a büyük bir taş attılar: Aynı şey ertesi gün yinelendi. Böyle bir meydan okuma karşısında, Cantacuzène için Venedik'lileri kayırmaktan başka yapacak şey yoktu [1786]. İmparatorun on iki kadırgası vardı, Venedik'liler Aragon kralına yaptıkları gibi, onun da masraflarını ödemeğe söz verdiler; bundan başka, imparatora, bir zamandanberi Venedik'e rehin olarak verdiği mücevherleri geri vereceklerdi. Sonra, eğer Galata mahallesi zaptedilirse, burası yıkılacak, ve Sakız'la Foça imparatora geri verilecekti [1787]. Bu anlaşmalardan sonra, Yunan ve Venedik kuvvetleri birlikte savaşa giriştiler; bir kısmı Ceneviz gemilerine başarılı saldırılar yaparken, öbür kısmı da Galata'yı karadan ve denizden kuşatmaya başlıyordu: Kuşatma işi tam yolunda iken, ve saldırı için gerekli bütün önlemler alındığı sırada, Venedik amirali büyük bir Ceneviz donanmasının yaklaştığı haberini aldı; aynı zamanda, eğer Galata önünde kalırsa,

[1785] Dolfino'nun çabalarına güvenmek için bir mektup yazan, Cantac. (III, s. 186) de adı geçen 'Ρὴξ φαουήνης, Cantacuzene'in eski Latince çevirmeninin söylediği gibi ne bir Ravenne prensi, ne de Lebeau'nun (*Hist. du Bas-empire*, Nouv. èd. XX, 300) sandığı gibi bir Macaristan kralıdır; belki Kral Pierre d'Aragon'dur. Bazı Yunan belgelerinde (bkz. Örneğin, Miklosisch et Muller, *Acta Patriarch. Cpol.*, II, 77, 98) Aragon kralına ῥὴξ 'Ραγουναçadı verilmiştir.

[1786] Cantacuz., III, 185-191 (Niceph. Greg. II, 880). Niceph. Greg. (II, 1031)in söylediğine göre, Galata Cenevizleri, Venediklilerin kurduğu ittifaka giren İmparatoru cezalandırmak için Yunanlıların oturdukları evleri yakmışlar ve hükümet merkezini saldırıyla tehdit etmişler.

[1787] Marin. VI, 91-93; Romanin, III, 160 vd. Taf. et Thom., *inéd.*; Commem. reg., II, 196 no 402.

kuşatılmak ve batırılmak tehlikesiyle yüz yüze kalacağı haber verildi. Hemen her şeyi orada bırakıp, Adalara doğru acele yelken açtı; halbuki, Cantacuzène yeni emre kadar yalnız başına kuşatmayı sürdürüyordu[1788]. Ceneviz donanması fiilen çok kuvvetli idi: Kuvvetli 60 kadırgadan oluşuyordu, tayfası seçkin idi ve komutanı ünlü amiral *Paganino Doria* idi[1789]. Bu filo geldiği zaman, açık denizde karşılaşacağını sandığı Venedik filosu *Negrepont* müstahkem yerlerin arkasına sığınmaya vakit bulmuştu. Doria orayı kuşatmakta hiç duraksamadı ve bu abluka iki ay sürdü (15 Ağustos'tan 20 Ekim 1351'e kadar)[1790]. Fakat, Pancrazio Giustiniani yönetimindeki yeni bir Venedik filosuyle, Ponce de Santa Pau[1791] yönetimindeki bir Argon'lu filosunun yaklaşması onu uzaklaşmağa zorladı[1792]. Ceneviz filosunun hareketi Pisani'ye özgürlüğünü yeniden verdi, ve tam vaktinde gelen takviye kuvvetleriyle birleşebildi: O, bütün filoların komutanlığına atandı[1793]. Fakat kış yaklaşıyordu, şimdilik yapılacak şey, filolarını mevsimin şiddetinden korumak üzere, onları olabildiğince bir hızla Adaların limanlarında barındırmaktı[1794]. Kesin savaş 1352 yılında olacak ve İstanbul çevresinde geçecekti.

Belirli zaman yaklaştıkça, Ceneviz'ler tek başlarına olmanın tehlikelerini daha iyi duyuyorlardı. Cantacuzène'i üçüzlü ittifaktan ayırmak için birçok girişimlerde bulundular. Fakat hiç biri olumlu bir sonuç vermedi: Zaten, kendileri de her türlü yaklaşma denemesini başarısızlığa uğratmak ister görünmüşlerdi; böyle bir amaç ile görüşme yaptıkları bir sırada bile, Marmara denizindeki Heraklea ve Sozopolis şehirlerini işgale kalkışmamışlar mı idi? Onlar adına bu hareketi iyi göstermek için, Heraklea sorununda, onları buna halkının

[1788] Cantacuz., III, 193-200; Niceph. Greg., III, 45 vd. 76.

[1789] Stella, s. 1091; Giustin., s. 135; Fogl., s. 449. Dandolo, kuvveti 66 kadırga olarak gösterir, s. 421.

[1790] Dand., gös. yer.; Fogl., *gös. yer.* Niceph. Greg. (III, 46-51)a göre adanın kuzeyindeki Oréos adı verilen yer Ceneviz'ler tarafından kuşatılmış ve Atina dükalığının 300 şövalyesi yardımıyle Pisani tarafından savunulmuştur.

[1791] Bu, Çurita ve Capmany'ye göre, bu adın İspanyolca biçimidir; Lâtince fermanlarında Pontius de Santa-Pace biçiminde yazılır.

[1792] Dand., gös. yer.; Çurita, s. 244 vd. Geçerken Venedik'lilerden, Volo körfezindeki Phtélion adındaki yeri de aldı., Sanuto, s. 624.

[1793] Dandolo, gös. yer.; Cantacuz., III, 219.

[1794] Matt. Villani, I, 158; Nicéph. Grég., III, 51, 78.

yumuşak başlılığının sürüklediğini söylemek gerekir[1795]. Türkler tarafında da durumları iyi idi. Bir yandan, Altoluogo Beyi Hızır Beyle bir ittifak antlaşması yapmışlar[1796], öte yandan Doria, Osmanlı Beyi Orhan katına Filippo Delomede ve Bonifazio Sauli adlı iki Galatalıyı delege olarak göndermişti. Bu beyin toprakları Boğaziçi'nin Anadolu sahiline kadar uzayordu: İki delege armağanlarla, bir vergi vaadiyle onun hayırseverliğini kazanmaya çalıştılar, ve onunla yasal yoldan bir antlaşma imzalamağı başardılar, fakat bu antlaşma bize kadar gelmemiştir[1797]. Cantacuzène'e inanmak gerekirse, Ceneviz'ler Orhan'la ancak, biraz ileride sözünü edeceğimiz büyük savaştan sonra ittifak yapacaklardı; ancak o zaman, Galata üzerine yeni bir saldırıyı bekleyerek, –ki bu saldırı gerçekleşmemiştir– ondan yardımcı kuvvet saklayacaklardı. Nicephore Gregoras, tersine, antlaşmanın imzasını büyük savaştan önce gösterir ve bunda haklıdır. Orhan'ın o gün, Boğaziçi'nin güney sahiline yerleştirdiği bir kuvvetle savaşa katıldığı açık gibidir, çünkü sonraki tarihli bir Ceneviz belgesi bu işte onun etkisinden övgüyle söz açar[1798].

İmparator pek doğal bir sabırsızlıkla Venedik ve Katalonya donanmalarının gelmesini bekliyordu; sonra, 15 Şubat 1352'ye doğru, İstanbul adalarına doğru pupayelken ilerleyen gemilerin geldiklerini gördü: Paganino Doria geriye doğru düzenli olarak çekilerek çatışmayı savuşturdu; Galata kolonisinden donanmasını 65 yelkenliye çıkaran takviye kuvvetleri almakla beraber, sayı yönünden gene düşmanlarından aşağı durumda idi. Poyrazı lehlerine alan ve serbestçe yollarına devam eden müttefik donanmaları Yunan donanmasıyle Heptaskalon tersanesinin yukarı kısmında birleştiler: Burası

[1795] Niceph. Greg., III, 78-82; Cantacuz., III, 209-218. Philothéos'un Héraclée'nin işgali nedeniyle söylediği nutukta *Anecdota graeca*, (συλλογὴ ἑλληνικῶν ἀνεκδότων) birinci cilt, livraison 1, s. 1-33, éd. Cont. Triantaphilis et Alb. Gropputo (Venis. 1874)" işe yarar fazla bir şey yoktur.

[1796] Hopf., *Griechenland* maddesi, *a.g.e.*, s. 447 de işaret edilen antlaşma (ne yazık ki tarih kesinlikle belirtilmemiştir).

[1797] Cantacuzène (III, 228 vd.) ve Niceph. Greg. (III, 84) bu görüşmelerden söz açarlar. Biçimsel olarak bir antlaşmanın var olduğu kuşkusuzdur, çünkü sonraki antlaşmalarda bundan söz açılmaktadır: Bkz. *Lib. jur.*, II, 602; *Not. et extr.*, XI, 59. Son zamanlarda Belgrano tarafından yayımlanan bazı belgeler bize, sonradan Orhan'ın, hatırları için Galata'yı vergiden muaf tuttuğu görüşmeyle görevli kimseleri tanıtır; *Atti della Soc. lig.*, XIII, 125 vd.

[1798] *Atti.*, gös. yer.; s. 127, 129.

Marmara denizinin rıhtımlarından biri idi, bugünkü adı Kadırga limanıdır [1799]. Derhal, yani aynı gün [1800] savaş başladı. Muhalif bir rüzgârla karşılaşan, düşmanları tarafından kuvvetle itilen Cenevizler önce, geri çekilmeleri sırasında bile Galata'yı gözden kaybetmeyerek çekildiler. Ama Tophane ile Beşiktaş sahili arasındaki bölgeye, Salıpazarı [1801] yukarılarına kadar çekildikleri halde, düşmana kafa tutmağa karar verdiler ve savaş daha da genişledi. Orada, Boğaziçi'ni oluşturan dar kanalda gruplar halinde döğüşen 130, 140 kadar savaş gemisi vardı. Savaş şiddetli idi; ortalık karardığı halde savaş hâlâ sürüyordu; Katalonya'lılar on iki kadırga, Galata'lılar da savaşçılarının yarısından fazlasını kaybettiler. Sonunda savaş sonuç vermedi, her iki taraf da kendilerini muzaffer sayıp, yorgun ve savaşın sürmesini istemeden çekildiler. Birkaç gün sonra Venedik amirali, arkalarında Argon'lular Batının yolunu tutmuştu: Aragon'lular aldığı yaralar sonucu ölen cesur kumandanları Ponce de Santa Pau'nun cesedini götürüyorlardı [1802].

Yunanlılara gelince, savaş alanını en hararetli ânında alçakça boş bırakmışlardı; onun için, hiç bir gemi kaybetmediler. Ama, savaştan zararsız çıktı ise de, imparotor, müttefikleri gidince mücadelenin yükünü tek başına yüklenmeğe yanaşmadı: Bunu hiç istemiyordu; çünkü, Ceneviz'lerce yardıma çağırılan Türkler yağmalarını arttırıyor, onları bir şey yapamaz duruma sokuyorlar, ve müttefikleriyle

[1799] Hammer, *Constantinopel und der Bosporus*, I, 128 vd.

[1800] Stella, s. 1092, savaş gününü 9 Mart olarak gösterir ki, yanlıştır.

[1801] Burada bölgeleri bilen bir yazarı kılavuz sayıyorum. M. Paspati. Bk. βυζαντιαί πελέτοι, s. 267.

[1802] Ölmeden önce yazdığı bir raporda kendi tarafının muzaffer olduğunu söylemişti: 2 Mart 1352 tarihli "in loca dieto Boca de Giro (Hiéron) in portu de Corrumba" bu rapor çok kısadır. "Documentos Concernientes à la armada que en 1351 manda aprestar et Rey D. Pedro V de Aragon en contra Genoveses (éd. D. Juan Sang Y. Barutell), ds. la *Memorial historico español*, T II (Madr. 1851), s. 339'da bu belge vardır. M. Çurita (*Annales gös. yer*, s. 249) bu savaşı aynı türden çeşitli raporlar ve *V. Chronique de D. Pedro* yoluyle tasvir etmiştir. Cantacuz. III, 218-234; Niceph. Greg., III, 86-94, ve M. Villani, I, 184-87 (éd. Dragomanni) de buna ilişkin en çok ayrıntıyı kapsarlar. Ceneviz ve Venedikli vakanüvisler de epey ayrıntı verirler; Venedik'li vakanüvisler arasında özellikle Lorenzo de Monacis'i anacağız; çünkü, verdiği bilgi savaşı gözleriyle görmüş bir tanığın anlattıklarına dayanıyor (s. 214).

birlikte İstanbul'u kuşatmaya hazırlanıyorlardı [1803], Paganino Doria ile barış yaptı. Aralarında yapılan anlaşmaya göre, imparator bir yandan Venedik ve Katalonya gemilerinin yanaşmalarını (bir elçi veya balyosun dışında olmak üzere ve topraklarından zahire sağlamalarını ve öte yandan Yunan gemilerinin Venedik ve Katalonya limanlarına uğramalarını yasaklama konusunda söz veriyor; gelecekte de, Yunan uyruğunun Cenova'nın düşmanlarına ait gemilerde çalışmalarına, ya da bir yandan Cenova, öte yandan Katalonya'lılar ve Venedik'liler arasında çıkabilecek çatışmalara karışmalarına izin verilmeyecekti. Ticarete gelince, imparator ve Cenova komünü, birinin uyruğunca öbürünün uyruğundan satın alınmış mallar için gümrük resminden muaf olmasını karşılık olarak kabul etmişlerdi. Eğer, Yunan uyruğu Galata'da şarap satarlarsa, Ceneviz'ler gibi memurlara işgaliye vergisi vereceklerdi, bu durum Ceneviz'ler için de aynı olacaktı. Galata'nın tazminatsız olarak Ceneviz'lere verilmesi hemen onayladı ve sınırları da sur hendekleriyle çevrildi; belge bu hattın geçtiği üç noktayı belirliyor: Galata burnu (*caput Gallata*), Traverius kulesi (?) ve St. Croix yönetimine bırakılan kale (*Castrum S. Crucis*); bu sonuncu kayıt kuşkusuz yüksekte inşa edilen kaleye ilişkindir, bu kale düşmanlığın birinci nedeni idi; sınır belirlemede bunun anılması, inşa edilmesine dolaylı olarak izin vermektir. Sakız ve Foça'ya gelince, o zaman bunlar hakkında hiç bir karar verilmedi; alan, diplomasi için serbest bırakılmıştı [1804].

Görevini iyi gördükten sonra, Paganino Doria Yakın Doğudan uzaklaşmakta gecikmedi: Ama, savaş bitmemişti; Cantacuzène artık etkin bir görev yapamıyacaktı. Pizani aynı yıl içinde, Venedik ve Katalonya gemilerinden oluşan bir filo ile Galata surları önünde göründü; fakat şehir tetikte idi ve bu nedenle Pisani'nin görünmesiyle gitmesi bir oldu [1805]. Ertesi yıl, Aragon'da, Cenova'da ve Venedik'te yeniden büyük çapta bir silâhlanma işine girişildi; fakat, bu defa büyük savaş Yakın Doğuda olmadı; savaş Sardunya sahilleri dolaylarında, *Atghero* limanının yukarı tarafında oldu, ve Ceneviz-

[1803] Cantacuz., III, 233 vd. Niceph. Greg., III, 91 vd. 99, 144 vd. M. Villani, I, 200.

[1804] Barış sözleşmesinin tarihi 6 Mayıs 1352'dir, ve Sauli, II, 216 vd. ve *Lib. jur.*, II, 601 vd.'de vardır.

[1805] Sanut., 625; Navag., 1036; Niceph. Greg., III, 171, vd.

lerin müthiş yenilgisiyle sonuçlandı (29 Ağustos 1353): Bu yenilginin sonuçları iç anlaşmazlıkların, sıkıntıların ve açlığın sürmesiyle bir kat daha kötüleşti. Bu yıkım içinde, yurtlarının kurtuluşundan umutlarını kesen Cenevizler, Milan hükümdarı Jean Visconti'ye bağlandılar. Kuvvetli olduğu kadar zengin de olan bu prens deniz gücünü yeniden örgütlendirmek yolunu tuttu, ve 1354'ten sonra Ceneviz filosu yeniden denizlere açılabilecek halde idi. Doria gene Cenova bandırasını gururla denizlerde dolaştırabilirdi; Adriyatik'e egemen olan bu gözüpek gemici Venedik dolaylarına kadar ilerledi, saldırdı, ve Parenzo şehrini yaktı ve seferi pek parlak bir yararlıkla bitirdi (7 Kasım); Zonchia (eski Navarin) limanında aşağı yukarı kendisininkine eşit bir kuvvette olan bir Venedik filosuna baskın verdi, zayıf bir direnişten sonra, filoyu oluşturan otuz beş kadırgayı zaptetti, beş bin kişiden fazla olan hemen bütün tayfayı tutsaklayarak Cenova'ya götürdü [1806]. Yarı yarıya ölmüş sayılan bir düşmanın vurduğu bu darbe Venedik'lileri çok üzdü. Önceki yıl, Jean Visconti'nin barış önerilerini küçümseyerek reddetmişlerdi; bu kez onun varisleri olan üç kardeş Matteo, Bernabo ve Galeazzo Visconti görüşmelere başlamak önerisinde bulundukları zaman daha az gururlu davrandılar, ve önce bir görüşme (15 Ocak 1355) [1807], ve sonra da bir barış antlaşması (1 Haziran) imzalamağa razı oldular. Bu savaşı niteleyen ilgi çekici olaylar düşünüldüğü zaman, bu antlaşmada öne sürülen maddeler anlamsız görünürler. En önemli nokta, her iki ulusun üç yıl süreyle Tana'ya hiç bir ticaret gemisi yollamamaya karşılıklı olarak söz vermeleridir; İtalyanların Romanya'daki hakları ve mülkü sorununa, Naksos dükünü ilgilendirenin dışında, değinilmemiştir bile: Cenevizler bu düke çatışma sırasında onların aldıkları şeyleri geri vermeyi vaadediyorlar [1808]. Barış yapılması, kesin olarak, İtalyanların Yakın Doğu ile ilişkileri üzerinde birinci derecede etkileyecekti; sonuçlanan savaşın gelişmesini sekteye uğratan engellerden kurtulunca, ticaret bundan böyle Yakın Doğuda yeni bir atılım gösterebilecekti.

Bunlar olup biterken, bir yandan da İstanbul'da yeni bir ihtilâl hazırlanıyordu. Cantacuzène'in tasavvurları, imparotorluğu kendi ve

[1806] Mott. Vilani, I, 333-35; Stella, 1093; Fogl., 452; Dand., 424; Sanut., 29 vd.

[1807] Sanut., 630 vd.

[1808] Barış sözleşmesi *Lib. jur.*, II, 617 vd.'de vardır.

soyunun çıkarı için ele geçirmek, Paléologue'ları imparotorluktan yoksun bırakmak gün geçtikçe daha açıkça beliriyordu. Meşru imparatoru, *Beşinci Jean Paléologue*'u hükümet merkezinden uzak tutmaya çalışıyordu. Fakat bu prensin ünü arttıkça, sürgüne sabırsızlıkla dayanıyordu. Daha ilk zamanlarda müttefikler aramaya başlamıştı. Kendisini soyunun haklarını savunacak ve zorbaları kovacak kadar güçlü duyduğu zaman bu müttefiklerin yardımına güvenecekti. Önce, Venediklilere baş vurduğu anlaşılıyor. Amiral Niccolo Pisani Yakın Doğuda Ceneviz'lere karşı ikinci sefere giriştiği zaman, Jean onunla 20.000 dükalık bir borçlanma sözleşmesi yaptı ve rehin olarak Tenedos adasının bütün egemenliğini ve gelirini doj'a sevinerek verdi[1809]. Bu parayı alınca, İstanbul'a kendini göstermek için gitmek istedi, kendi lehine bir kıyamı gerçekleştirmeyi umuyordu, fakat bunu başaramadı. Ona karşı sempatilerini pek gizlemeyen Galata Ceneviz'leri ona ve yandaşı olan patrik Calliote'i iyi karşıladılar, ve Tenedos adasının güvenini kazanmak için ona araç bulmaya çalıştılar[1810]. Jean orada en elverişli zamanları bekledi. Beklenen zaman 1354'te kendini gösterdi: Zengin ve güvenilen aileden bir Cenevizli, *Francesco Gattilusio* Yakın Doğuda servet aramak için iki kadırga ile Cenova'dan kalkıp Tenedos'a mola vermek üzere gelmişti. Vatandaşları Galata Ceneviz'lerinin Jean Paléologue için yaptıklarını bilmiyor değildi; Ceneviz'lerin, Jean'ın adada kalmasının ilk gününden beri onunla ilişkide olduklarını ve onun lehine el altından çalışmaktan vazgeçmediklerini biliyordu[1811]; seleflerine sadık kalarak İstanbul üzerine bir darbe indirmek için genç imparotorla anlaştı. Gattilusio'nun bir hilesiyle, hükümet merkezine girmeyi ve orada iyice yerleşmeyi başardı: Ansızın yakalanan Cantacuzène onun haklarını tanımak istemedi; az sonra, iktidarı paylaşmaktan vazgeçti ve Jean tek başına imparotor oldu. Gattilusio'nun hizmetlerine karşı hakbilirlik göstererek, kızı prenses Marie'yi Midilli adası çeyiziyle onunla evlendir-

[1809] Taf. et Thom., *inéd.*, 10 Ekim tarihinde "VI Ind. (1352)in burgo Eni" (Bunun suretleri Commen. reg., T. 2, s. 214, No 5'te vardır). Enos Kalkidikya şehirleriyle beraber Cantacuzène tarafından Jean'a bırakılan bir hükümeti oluşturuyordu; Cantacuz., III, 208.

[1810] Cantac., III, 255, 257; Niceph. Greg., III, 234 vd. 257. İstanbul'dan hükümetine gönderdiği bir mektupta, Venedik balyosu Matteo Venerio Ceneviz'lerin Jean'la bağlılığını belirtir. 6 Ağustos 1354: *Mon. hist. Slav. merid.*, III, 266.

[1811] Nicéph. Grég., III, 554.

di[1812]. Bir yüzyıl süren bir prensliğin kaynağı da bu olaya dayanır. Gattilusio soyundan birbirinin ardından beş prens gelmiş, 1355'ten 1462'ye kadar adada hüküm sürmüşler, ada bu egemenlikten çok yararlanmış, onların egemen yönetimi zamanında benzersiz bir refaha kavuşmuştur[1813]. Burada bu prensliğin tarihini anlatacak değiliz, fakat Ceneviz'lerin imparatorlukta güçlerinin artmasına ve bu soydan doğarak birdenbire yükselip Romanya Hıristiyan prens soyları sınıfına geçerek, en zengin ve en ilgi çekici soylardan biri olmasına garip bir surette yardım eden bir olaya değinmeyi de bir yana bırakamazdık[1814]. İstanbul ve Trabzon imparator soylarıyle müttefik olan Gattilusi'lerin onlarla çok sıkı ilişkileri vardı, Yunan imparatorları üzerinde önemli etkileri oluyordu. Ama, bu durum onların, çöküntü halinde olan imparatorluğun dağılmasından mal ve mülklerini çoğaltmak için yararlanmalarına engel olmadı; bu yararlanma konusunda onlar, adaların bütün Venedik prenslerini çok geride bırakmışlardır[1815]. Bunların ilki olan Francesco'nun Midilli'den başka

[1812] Bu nokta hakkında en iyi kaynak Ducas, s. 40-43, 46'dır; Gattilusi soyu ile kişisel ilişkileri nedeniyle bu soyun tarihini iyi bilmektedir. Gene bkz., Nicéph. Grég., III, 554; Laon Chalco., s. 520; Mott. Villani, I, 348 vd. Giustin., s. 136; Fogl., gös. yer. İstanbul'un Jean tarafından baskınından söz açarken Cantacuzène (III, 284) Gattilusio'nun bölünmüş katılımını hiç konu etmez.

[1813] Yunan yazarı Chalcoc., s. 521'in tanıklığına göre.

[1814] Gattilusi'lerin Midilli'deki tarihi hakkında baş vurulabilecek başlıca kaynaklar öncelikle Ducas, özellikle Bonn'da basılan İtalyanca çevirisiyle birlikte olanıdır: Çeviri Yunanca metnin Gattilusi'ler hakkında tümüyle saklayamadığı ayrıntıları da kapsar; ikincisi, Laonicus Chalcocondylas'tır. Bu tarih çeşitli monografilere konu olmuşsa da, bunlar özellikle sikkeler bakımındandır: Koehne'ninki (ds. *Mém. de la Soc. d'archéol. et de numis. de S. Pétersbourg*, III, 475 vd. IV, 110 vd.) oldukça zayıftır. M. Promis'nin *Monete e zecche italiane* (Misc. de stor. ital., VII, 834 vd. adlı incelemesi de öyledir; en iyisi, M. Friedlaender'in, M. Pinder'le birlikte çıkardıkları eserdeki incelemesidir: *Beitr. zur älteren Müzkunde*, I (Berlin 1851), s. 29 vd. nihayet M. Sclumberger'nin son çıkan monografisini analım: *Numismatique de l'Orient Latin*, s. 432 vd. Bu tarihe ilişkin belgeler için bkz. *Documenti Riguardanti alcuni dinasti dell'archipelago, Giorn. lig.*, I, 81 vd. 217 vd. II, 66 vd. 292 vd. III, 313 vd.

[1815] Francesco Gattilusio, Venedik dükaları modelinde sikkeler bastırarak Venedik Cumhuriyetinin çıkarlarını bir başka tarzda ihlâl etti. Cenova doj'u ona bu soruna ilişkin bir mektup yazdı (8 Ağustos 1357; *Commem. reg.*, II, 266, No 252), bunda ona, bu yolsuzluğu sonuçlandırmak için baskı yapıyordu; bu uyarının, hattâ Francesco devrinde bile sonuç vermemiş olması mümkündür; çünkü, oğlu Niccolo ve torunu Dorino yeniden bu tipte sikkeler bastırttılar; bk.: Schlumberger, gös. yer s. 436 439, 441; Gradenigo, *Della moneta veneta – imperiale* (Udine, 1869), s. 23.

bir şeyi yoktu, fakat kendisi ve halefleri için, Sakız adalı Mahone'nin mülkünden olan eski Foça'yı gözetti[1816]. Kardeşi Niccolo, 1384 yılından önce, Trakya sahili üzerindeki kalabalık *Aenos* şehrini mülkü arasına kattı[1817]: Bu katma işi, Yunan valisinin elinde zulüm gören sakinlerinin isteği üzerine gerçekleşti.[1818] Aenos, Gattilusi soyunun en çok büyüyen bir kolunun merkezi oldu; halbuki asıl kol Midilli'de hüküm sürdü. O dolaylarda, deniz ulaşımına elverişli olan Meriç nehri üzerinde bulunan bu şehir adalar ile Trakya arasındaki ticareti yoğunlaştırıyordu. Balığı bol sularla çevrili olduğu için de, tuzlalarının da önemli geliri vardı; çünkü, Trakya'ya ve bütün Makedonya'ya tuzu bu şehir sağlıyordu[1819].

İmparator Jean'ın kendisini tahtında yalnız bırakan ihtilâli yaptığı devre doğru, *Osmanlılar* da Çanakkale boğazı sahilinde bulunan Tzympe şatosunu, sonra da, en ağırı, Gelibolu şehrini zaptetmişlerdi; oradan hareket ederek, yalnız Trakya Chersonnese'i üzerinde değil, aynı zamanda Marmara denizinin kuzey sahilinde Rodosto'ya kadar yayılmışlardı; gene aynı zamanda, öte yandan Meriç boyunca ilerliyor, Edirne'yi ve Filibe'yi alıyor, sonra Meriç ile Karadeniz arasındaki toprak parçasını işgal ediyorlardı; bütün bunlar yeni saltanat için iyiye işaret değildi. İmparatorun toprakları hükümet merkezi etrafındaki dar bir daireden öteye geçmiyordu. Ne Bulgar fetihleri, ne de Sırp istilâları, hiç bir şey, muzaffer Osmanlıların dev adımlarıyle elde ettikleri sonuçlarla karşılaştırılabilirdi. Bu olaylar Sultan Orhan'ın (1359'da ölmüştür) son yıllarıyle, Birinci Murat'ın ilk yıllarına ilişkindir. Tüccar ulusların imparatorlukta kazandıkları etki, onların imparatorluğun bu çöküşüne seyirci kalmalarına olanak tanımayacak ölçüde önemli idi. Bir yandan, bu uluslardan olan tüccarlar Trakya ya da Makedonya içerilerine girmeyi denedikleri anda, karşılarında ülkenin yeni egemenlerine raslıyorlardı; bu yeni egemenlerin şiddetli bağnazlıkları bu tüccarların buralarda ticarete elverişli imtiyazlar elde etmeleri umudunu ortadan kaldırıyordu. Öte yandan, Türkler, Çanakkale sahillerine egemen olup, Boğaziçi'nin

[1816] Hopf., *Giustiniani* maddesi, s. 319.

[1817] Bu tarihi saptamak için dayandığımız belge *Giorn. ligust.*, I, 86 vd.'de yayımlanmıştır.

[1818] Laon. Chalcoc. s. 520.

[1819] Critobul., Muller yayımı., s. 112 vd. Bu kârlar, daha evvelki bir devirde Venediklilere Æenos'u işgal etmek düşüncesini esinletmişti: Taf. et Thom., III, 70, 81.

ve Karadeniz'in anahtarı Gelibolu'yu ellerine geçirdikleri günden sonra ticarî güvenlik en işlek deniz yollarından biri üzerinde söz konusu oldu; bu durum Venedik'e ve Cenova'ya ciddî endişeler verecek bir anlamda idi.

Ama, bundan doğrudan doğruya zarar gören gene imparatordu: Ceneviz'li Michele Malaspina'yı Papa'nın yardımını dilemek için Roma'ya gönderdi (1365)[1820]. V. Urbain uzun zamandan beri Batıda Yunan imparatoru lehine bir hareketi geliştirmek düşüncesini besliyordu; fakat başvurusuna, ancak bir prens, küçük bir hükümdar, şövalye ruhlu "Yeşil Kont" denen *Amédée VI de Savoie*[1821] cevap verdi; fazla sayıda olan düşmanları tarafından mağlûp edilecek duruma düşmüş olan akrabası imparator Jean'ı kurtarmaya karar veren kont iyi donatılmış bir ordunun başında hareket etti[1822]. 1366 yılı Ağustos ayında Türklerden Gelibolu'yu kurtardığı için oldukça mutlu idi; fakat, İstanbul'a gelince, imparatorun Bulgar kralı tarafından tutsak edildiğini öğrendi. Galata kolonisi tarafından sağlanan iki gemilik bir takviye kuvvetiyle hemen hareket edip[1823], Karadeniz'de bir savaşa girişti. Sahildeki müstahkem şehirlere indirdiği yerinde birçok darbeler, Bulgar kralının imparatoru salıvermesine neden oldu. O zaman ilk tasavvuruna dönen Amédée iki küçük Türk bölgesini zaptetti (Mayıs 1367). Ne yazık ki, ücretli askerlerin sözleşme süresi bitiyordu, maddî kaynakları tükenmişti, ülkesine dönmek zorunda kaldı. Özet olarak, bu küçük Haçlı seferi hiç bir sürekli sonuç sağlayamadı: Giderken, kont, Gelibolu'yu Jean Paléologue'a teslim etti; fakat, zayıf imparator kazandığını kısa bir süre içinde tekrar kaybetmeye mahkûm olduktan sonra, bu fetihler neye yaradı? V. Urbain'in halefi XI. Grégoire, Türklere karşı bir ittifak kurmak için Yakın Doğunun Yunan ve Latin prensleri katındaki girişimlerini gene arttırdı; bütün çabaları boşa gitti[1824].

[1820] Raynald., ad. an. 1365, No. 22.

[1821] Bundan sonraki bilgiler şu eserden alınmıştır: Datta, *Spedizione in Oriente di Amadeo VI, Conte di Savoia*; Cibario'nun *Storia della monarchia di Savoia, III*, 192-204'te esinlenmiş olduğu eser gene budur.

[1822] Datta (s. 59 vd.) Kontun Venedikli, Ceneviz ve Marsilyalı armotörlerden kiralanmış kadırgaları olduğunu ileri sürüyor; fakat Romanin (III, 232) Cumhuriyetin ona bir miktar paradan başka iki kadırga da sağladığını bize öğretiyor.

[1823] Datta, s. 192.

[1824] Raynald., ad. an. 1372, No. 29; Buchon, *Nouv. recherches*, II, 1, s. 218 vd. Hopf., *Griechenland* maddesi, *a.g.e.*, LXXXVI, s. 23, 24.

Osmanlıların ilerleyişlerini durdurmak için güçlü ordulara ve yeni bir sefere gerek vardı; deniz devleti olan Cenova ve Venedik bu tür orduları donatacak bir durumda değillerdi. Özellikle Venedik, tam bu sıralarda bütün kuvvetlerini 1363'den beri müthiş bir isyanla karışmış olan *Girid* üzerinde yoğunlaştırmak zorunda idi. Bu kazan kaldırmanın nedeni yeni bir verginin konulması idi; Adanın ihtilâl çıkarmaya hazır olan Yunanlı sakinleri bu fırsatı kaçırmamış, ve bu kez, yüksek ailelerden olan tutkulu başkanlarınca (Tito Venier, Marco Gradenigo, vb.) yönetilen Venedik'li koloninin birçoğu onlarla birlikte savaşıyorlardı. Koloni anayurttan ayrılmak üzere idi[1625]. Sonra Venedik isyanı bastırmayı başarmıştı, fakat bunun için birçok yıllar savaşmak ve çaba göstermek gerekti (1364-1366)[1626]. Bu koşullar altında, Venedik Türklerle savaşmayı düşünemezdi. Zaten, Venedik şu iki yoldan birini seçmek durumunda idi: Ya kendini savunmaktan aciz olan Yunan imparatorluğuna yardım etmek için ordu donatmak ve bunları yollamak, ya da imparatorluğun kalıntılarına katılıp, kendi kuvvetine güvenerek, her ne pahasına olursa olsun İstanbul'u yeni düşmanlarına karşı savunmak[1627]. Ne berikisi, ne de ötekisi politikasına uygun değildi. İstediği şey, gerekli yararlanmayı sağlamak için imparatorla iyi ilişkileri sürdürmekti. Bunun dışında, o, gerçekleşecek bütün olaylara karşı seyirci idi.

Venedik'le imparator arasındaki siyasal ilişkiler imparator için hiç de hoş olmasa gerek; çünkü, Venedik Cumhuriyetinin delegeleri imparatora hep, bazen ödenmemiş bir tazminatı, bazen de sonraya kalmış herhangi bir borcu hatırlatmak göreviyle geliyorlardı[1628].

[1625] Başkaldıran soylulardan birkaçı adayı Cenova Cumhuriyetine vermek niyetini bile kurmuşlardı; fakat Cenova bu isyanı olumlu karşılamağı reddetti, hattâ doj Gabriele Adorno adanın isyan elinde olan bölümlerinde Cenevizlerin ticaret yapmalarını yasakladı. *Commem. reg.*, III, 22, No. 103.

[1626] Romanin, III, 217-227, bu isyanın güvenilir kaynaklara dayanarak bir tarihçesini yapar.

[1627] İstanbul balyosu olan Marino Falier 16 Nisan 1355'te bu son yolu gerekli bulmak önerisinde bulunmuştu. Bkz. Hopf., *Griechenland* maddesi, *a.g.e.*, LXXXV, 448.

[1628] Venedik antlaşmaların uzatılmasını istemek üzere delegeler gönderdiği zaman, para sorunu bunların ikinci derecede görevleri olduğu halde, tersine, çoğunlukla asıl konu gene para sorunu oluyordu. Örneğin Zaccaria Contarini'nin (9 Eylül 1349 Yunanca olarak yayımı., ds. Miklosich et Muller, *Acta Graeca*, III, 114 vd. Latince olarak: ds. Thom. et Taf., IV, 341 vd. 347 vd) ve Giov. Gradenigo

Fazla olarak, her zaman Venedik balyosu ile Yunan hükümeti arasında yeni güçlükler çıkıyordu. İşlerin bu gidişinden bıkmış olan imparotor, 1362'de Venedik'e Andronik İnerti'yi (İneoti ?) sefir olarak gönderdi; bunun görevi eski antlaşmaların bir kopyasını istemek, ve bu balyosların ileri sürdüğü görüşlerde ne dereceye kadar haklı olduklarını ortaya çıkarmaktı. Şikâyet ettikleri noktalardan biri, Yunanlı uyruğun Venedik'lilerle alışverişlerinde vermek zorunda bırakıldıkları tüketim vergisi idi. İnerti'ye verilen talimatta imparator bu itirazları asılsız buluyor; ona göre, Yunanlılar kendi uyrukları oldukları için, onlardan istediğini alabilir; bu vergi Venedik'liler olsun, veya başkaları olsun bütün işlerde uygulanır. Aslında, kendisinin de bazı şikâyetleri vardır: En çok raslananı, haklı hiç bir neden olmadığı halde, bazı Yunanlı uyruğun kolonlar arasına kabul edilmesi, ya da Venedik'li olmayan bazı kimselerin Venedikli imiş gibi kaçakçılık yapması idi. Bunda imparatorluk hazinesi çıkarlarına dokunan iki yolsuzluk söz konusu idi; imparator bir üçüncüsünü de anıyor. Venedik'lilerin büyük bir kısmı İstanbul'da veya imparatorluğun başka yerlerinde, ister satın almış olarak, ister Yunan kadınlarıyle evlenip çeyiz olarak, ister Yunanlı akrabalarından miras olarak olsun, ev ya da başka mülk sahibi idiler. O zamana kadar sahipleri bu mülklerin vergilerini hep vermişlerdi; fakat, bunlar Venedik'li uyruğun eline geçtiği günden beri vergi söz konusu olmamıştı. İmparator Venedik'lileri Yunan toprakları üzerinde mülk satın almak hakkından yoksun bırakmıştı, ve onları vergi vermeye, olmazsa emlâkini yıkmağa zorlamak çabasında idi. Venedik makamları ise, tersine, antlaşmalar gereğince vatandaşlarının ev, toprak ve bahçe satın almak hakkına sahip oldukları; ama vatandaşlarına, imparatorluğun bu geçici durumunu göz önüne alarak, 1363 antlaşması, sürenin bitimine kadar, yani beş yıl içinde bu türlü satın almalardan kaçınmaları için öğüt vermeği şiddetle istedikleri; fakat imparatorun Venedik'li uyruğun şimdiki halde sahip oldukları emlâklerinin vergisini yükseltmeğe hiç bir hakkı olmadığı cevabını veriyorlardı. İki Yunan elçisi, Theophylacte Dermokaites ve Constantin Cavallaropoulo geniş yetkilerle 1362'de[1829] Venedik'e gelmişler, ve 13 Mayıs 1363'-

(8 Ekim 1357, Yunancası: ds. Mikl. et Muller, *ad. geç. eser.*, III, 121 vd. İtalyanca suretler; ds. *Commem. reg.*, II, 269, No. 265)'ye verilen talimata bk.

[1829] Bu belge için: Miklosich et Müller, *Acta Graeca*, III, 129 vd. bk.

te[1830] yeni bir antlaşma imza etmişlerdi; bu antlaşma eskilerini pekiştiriyor, ve her zamanki gibi yeni koşulları kapsıyordu; maddelerin görüşülmesinde senyörlük ilkesini şiddetle üsteledi. Başka bir güçlük daha vardı: Venedik'lilerin ellerinde birçok meyhane vardı; bu meyhanelerde Venedik'liler vergiden muaf çok miktarda içki satıyorlardı: Bu durum hem hazineye, hem de imparatorluğun bağ tarımına zararlı idi. Bu noktada doj, imparator tarafından açığa vurulan bir dileği, gelecek ilk beş yıllık sürede İstanbul'daki Venedik meyhanelerinin sayısını beşe indirerek yerine getirecekti. Sonra, balyoslara, bundan böyle Venedikli olmayan bir şahsı Venedik'li imiş gibi göstermekten sakınmaları için şiddetli talimat vereceğini vaadetti[1831].

Hükümet merkezinde vergi isteyen tahsildarla, vergiden muafiyeti isteyen Venedik'liler arasında birçok anlaşmazlıklar doğduğu gibi, *Galata* dış mahallesinde de çıkarları zıt ve birbirlerine karşı kin besleyen iki düşman ulus arasında bu türlü anlaşmazlıklar eksik değildi. Galata, Ceneviz toprağı olmakla beraber, Venedik'lilerin buraya işleri için geldikleri olurdu; çünkü, Galata pazarı İstanbul'unkinden önemli idi, ve Karadeniz'de gidip gelen kadırgaların büyük bir kısmı gidiş gelişte buraya yanaşırlardı. Birkaç yıldan beri, her zaman olanın tersine, Ceneviz podestat'ları tarafından Venedik uyruğuna karşı yapılan kötü işlemler hakkında İstanbul'dan Venedik'e bazı şikâyetler gelmekte idi; 1360 yılında senyörlük bu şikâyetleri bildirmekle görevle Damiano Andrea adlı bir sefiri Cenova'ya gönderdi[1832]. Bu şikâyete neden olan örneklerden birkaçı: Galata podestat'sı Tana'dan dönen Venedik kadırgalarını eziyet olsun diye yüklerini muayene ettirmek için gereğinden çok bekletmişti; Kandiya'lı birisinin Galata'da deri stoku varmış, bunları tartmak için,

[1830] Bu belge Marin, VI, 152-56 ve Romanin, III, 215 vd. tarafından kullanılmıştır. Bende de tam bir kopyası var.

[1831] Venedik arşivlerine ilişkin belgeler: Taf. et Thom., inéd.; Andronico Inerti (belge adı Ineoti'dir) tarafından yapılacak istekler için hazırlanmış bir taslak hakkında: *Commem. reg.*, II, 331 vd.. No. 308 Aynı amaçla hazırlanmış maddeler, bu Roma ziyareti sırasında Venedik Cumhuriyeti ile Yunan İmparotoru arasında 1 Şubat 1370'de yapılan antlaşmanın birçok yerlerinde bulunmaktadır; Taf. et Thom. inéd.

[1832] Talimatın tarihi yoktur (1359 yılı sonu); *Commem. reg.*, II, 30 vd. No. 169. M. Thomas'ın yardımıyle tam metni görebildim.

Venedik vezinlerini kullanıyormuş; aynı podestat onu, buna gözdağı vererek yasaklamak istememiş, vezinlerini kırmış; ama, bu adam o zamana kadar genellikle Venedik'liler tarafından devam edilen geleneğe uygun başka bir şey yapmamıştır. Venedik simsarları Galata'da baskı görmeden iş yapabiliyorlarmış; bunları oradan kovmuşlar. Eğer bir Venedik'linin Galata'da davası varsa, ondan tanık ve belge için, Ceneviz'lerin İstanbul mahkemelerinde verdiklerinden daha yüksek bir ücret alınırmış. Ceneviz'li aleyhinde açtığı davada, kazanır ve düşmanı para cezasına hüküm giyerse, ona yüklenen masraf da çok olurmuş; kendisi iddiacı olduğu ve hakları tanındığı halde, masrafları çoğunlukla davaya konu olan parayı çok aşarmış. Eğer bir Venedik'li Galata sokaklarında gürültü yapar veya bir kavga çıkarırsa, sanığı İstanbul'daki nizamî hâkimlerine gönderecek yerde, onu kendi hapishanesine attırır ve olayın araştırmasını bizzat kendisi yaparmış. Galata podestat'ları İstanbul balyoslarının şikâyetlerini pek kötü karşıladıklarından ve kendilerini mazur göstermek için talimatlarına uygun hareket etmekten başka bir şey yapmadıklarını ileri sürdüklerinden, sorunun bu kolonların hükümetleri arasında temizlenmesi gerekiyordu. Cenova doj'u işi araştırmaya söz verdi ve Galata makamlarına bundan sonra Venedik uyruğuna çok iyi davranmalarını buyurdu[1883]. 1361 yılı başında Venedik doj'u ile birlikte Galata'ya, Kefe'ye ve Tana'ya arabuluculuk yapmak üzere düşünülmüş talimat gönderdi, 1362'de ve 1363'te bunları yeniledi[1884]. Fakat bunların kâğıt üzerinde kaldıkları ileri sürülebilir; çünkü, 1364'te doj Lorenzo Celsi başka işler için gönderdiği bir sefaret heyetine, Galata podestat'larının Venedik'lilere yapılan her türlü haksızlıklar, şiddet kullanmalar, kötülükler hakkındaki şikâyetleri tazelemeyi de öğütledi[1885].

Bir anlaşmazlık başgöstermeye başlıyordu: Venedik'le Cenova arasındaki rekabet zorunlu olarak çatışmaya neden olacaktı. Başka başka olayları ayırıp, yalnız Doğudakilerden söz açmak mümkün olsa, biraz sonra tarihini anlatacağımız savaşa yalnızca *Tenedos savaşı* demekle yetinirdik. Adalardan Yunan imparatorlarının elinde kalmış

[1883] *Commem. reg.*, II, 309, No. 175, 177.

[1884] *A.g.e.*, II, 309, No. 175, 177; III, 7, No. 16, 17; s. 17, No. 79.

[1885] Mas. Latrie, *Hist. de Chypre*, III, 748 vd. Cevap olarak, doja Cenova'dan en barışçı güvence verildi: *Commem. reg.*, III, 37 vd. No. 194.

adaların önemlilerinden biri olan Ténédos, Abydos boğazı girişinde bulunduğundan, İstanbul ve Karadeniz'le iş ilişkisinde bulunan tüccar uluslar için birinci derecede bir önemi vardı. Boğazın iki sahiline hâkim olan Osmanlılar bu yolu kapayabilirlerdi. Geçidi zorla açmak istiyen bir filo için Tenedos önemli bir harekât üssü idi. Türklerin izlemesinden kurtulmak için açık denize kaçan ticaret gemilerine bu ada uygun bir sığınak idi. Sonra sahil tahkimatını ve kışlalarını gözetim altında bulundurmak, ve Türkler'in tasavvurlarından haberli olmak için burası bir gözetim noktası idi. Uzun zamandanberi Venedik bu adayı zaptetmek fırsatını kollayordu. 1352'de imparotor V. Jean'ın adayı bir borçlanma için rehin olarak verdiğini biliyoruz [1836]. 1366'da Amédée de Savoie Türkler'e karşı sefere çıkarken Venedik'ten geçmiş; Cumhuriyetin kendisine yaptığı yardıma ödün vererek zaptedeceği Gelibolu'yu bırakacaktı; fakat burası savunulması güç bir yer idi: Senyörlük bunu küçümseyerek reddetti ve Tenedos'u yeğlediğini bildirdi [1837]. İmparatorluğun savunulması için sefere çıkan kont, doğal olarak, yeğeni olan imparatordan bu adayı silâh kuvvetiyle almak gibi bir yükü üzerine alamazdı. İmparotor adayı istediği gibi kullanabilirdi; 1369-1370'de imparotor yardım isteğinde bulunmak için Batıya kişisel bir seyahat yapmış, Venedik'e de uğramıştı: Senyörlük isteğini tekrarlamak için doğmuş bu fırsatı kaçırmadı; imparator adayı vermeği kabul ederse, rehin olarak bırakılmış olan mücevherler kendisine geri verilecekti [1838]. 1375'te tazminat istemek üzere gönderilen bir sefaret kurulu gene bu konudan söz açtı. İstanbul'a bir filo gidecek ve onun varlığı ile imparatorun karar vermesi üzerinde baskı yapılacaktı. Bu kez, Venedik'liler ellerindeki rehini geri vermeyi vaadettikleri gibi, 3000 dükalık bir para öneriyor ve adada Venedik bandırası yanında Yunan bandırası dalgalandırmağı ve Yunan rahiplerinin özgürlüğünü sağlamaya söz veriyorlardı [1839]. Bu koşullar imparatoru imrendirecek kadar güzeldi; sonra razı oldu [1840]. Fakat bütün bunlar Ceneviz'ler hesaba katıl-

[1836] Romanin, III, 255: not 2 bu belge ile ilgilidir, fakat gösterilen 1355 tarihi yanlıştır.

[1837] Romanin, III, 232.

[1838] Caroldo, s. 227'de. Bu kaynak Cicogna. *Iscrizioni venez.*, VI, 95'te anılmıştır.

[1839] Romanin, III, 255.

[1840] *Vita Caroli Zeni*'ye göre (Murat., XIX, 216) Jean Paléologue, tutsaklıktan kurtulan Venedik'li Carlo Zeno'ya ferag sözleşmesini vermişmiş: Bundan, ileride

madan yapılmıştı: Onlar bütün olup bitenden haberliydiler ve Yakın Doğu ticareti için o kadar büyük bir önemi olan bir istasyonun hangi nedenle olursa olsun düşmanlarının eline geçmesine asla izin veremezlerdi. Buna razı olmaktansa, orasını ele geçirmeye karar verdiler, ve bunu yapmak için de bir ihtilâl çıkmasını göze aldılar. İmparatorun büyük oğlu Andronik önceden bir kez babasını devirmek girişiminde bulunmuştu, bu suikastı cezalandırmak için, körlüğe mahkûm edilmiş, fakat bu cezanın ancak yarısı yerine getirilmişti. Batı seyahatı sırasında, imparator Jean alacaklılarından birkaç Venedik'li tarafından yakalanmış, ve babasının sıkıntısı karşısında acıma duymayan Andronik para vermekten kaçınmış ve bütün giderleri küçük kardeşi Manuel'e yüklemişti [1841]. Dönüşte Jean, Andronik'i suçunun cezası olarak hapse attırdı ve Manuel'i kendisine halef gösterdi. Venedik'liler bu aile geçimsizliklerinden yararlanarak Andronic ile anlaştılar, onu hapisten kurtarmak yollarını buldular, Venedik'lilerin dostu olan Jean hem tacını, hem de özgürlüğünü yitirdi (1376). Bu sıralarda İstanbul'da bulunan balyos Pietro Grimani ve Venedik'li tüccarlar hapse atıldı ve malları yağma edildi [1842]. Ceneviz'lere gelince, zorla para karşılığında kalesiyle birlikte Tenedos adasını ve Galata'daki mahalleleri önündeki bir alanı aldılar [1843]. O zamana kadar her şey istendiği gibi olmuştu. Fakat, adayı kendilerine mal etmek istedikleri zaman, vali ve halk tarafından aşılmaz bir direnmeyle karşılaştılar; halk meşru imparatora çok bağlı, imparatorun adayı Venedik'lilere vermek niyetinde olduğunu da biliyorlardı, Ceneviz'lerin saldırılarına direndikten sonra bu sıralarda adalarda kol gezmekte olan Venedikli Amiral Marco Giustiniani'ye teslim oldu. Venedik'liler vakit kaybetmeden Tenedos'u sağlamlaştırmaya başladılar ve oraya balyos olarak Ant. Venier'yi gön-

söz açılacaktır: Bu kaynağa inanmak yerinde olursa, C. Zeno imparatorun kurtulması için bazı girişimlerde bulunmuş ve araya girmesine ödül olarak Ténédos adasının ferağını elde etmiş; fakat Romanin (III, 258-61) bunu pek gerçeğe uygun bulmayor, biz de güvenmedik.

[1841] Bizim bu olayları gösteriş yöntemimiz genellikle kabul edilenden biraz ayrılır; fakat M. Berger de Xivrey'nin *Mém. sur la vie et les ouvrages de Manuel Paléologue* (*Mém. de l'Acad. des inscr.*, XIX, 2), s. 30-39. İncelemelerine dayanır.

[1842] İstanbul Venedik'lilerinin paraları ve ticaret eşyası Andronic'in isteği üzerine Galata'da haciz altına alınmıştır: Casati, *Guerra di Chioggia*, s. 226.

[1843] *Lib. jur.*, II, 819-21'deki 23 Ağustos 1376 tarihli belgeye bkz. bu bize kadar gelmemiş bir ferağ beratının pekiştirilmesinden başka bir şey değildir.

derdiler (Ocak 1377) [1844]. Ceneviz elçisi olan Damiano Cattaneo, Tenedos'u imparator Andronik adına istemek üzere Venedik'e gitmeğe cesaret etti; ona, bu sorunu imparator Jean tekrar tahta çıkmadıkça tartışmaktan kaçınıldığı bildirildi. İşler barışçıl çözümü düşünülemeyecek bir düzeye gelmişti; zaten, aynı zamanda, ilişkilerin bu kesikliğini tamamlamak için, Kıbrıs'ta iki rakip arasında çok önemli bir anlaşmazlık patlak vermişti. Savaş başladı, bu savaşta felâketler başka savaşlarda görüldüğünden daha hızlı birbirini izledi. Şans önce Venedik'lilere güldü; balyosları Venier, Tenedos'da Ceneviz'lerin bir saldırısını şiddetle kovdu (Kasım 1377) [1845]; amiralleri Vettero Pisani, Tirenyen denizinde ve Adriyatik'te üstün başarılar kazandı (1378). Yakın Doğu filotillalarından biri Eski Foça'yı zaptetti ve Sakız adası ile Midilli adasının dış mahallelerini yaktı (1379) [1846]. Fakat, gene 1379 yılı içinde Venedik filosu Pola'da hemen tümüyle yakılıp yıkıldı; muzaffer olan Ceneviz'ler üstün kuvvetlerle Venedik önlerinde bile göründüler, Lagune'ler güneyindeki Chioggia'yı zaptettiler; oradan müttefikleri François da Carrara'ya ve Kral Macar Louis'ye ellerini uzattılar; bunlar da Ceneviz'lerle birlik hareket ederek, Cumhuriyetin karadaki emlâkine arkadan saldırmışlardı. Her yandan çevrilmiş olup, kendisini savunacak filodan da yoksun hale gelen Venedik yok olmak üzere idi. Ama, kısa süren bir yorgunluktan sonra, burjuvalar hemen yüreklendiler ve şiddetli bir direnişe geçtiler: Onların bağlılığı, başkanlarının ustaca durumları, Yakın Doğudan Ceneviz gemilerinden alınan ganimetle yüklü olarak dönen Carlo Zeno komutası altındaki filonun tam vakti gelmesiyle savaş başka bir duruma dönüşmekte gecikmedi: Chioggia'da abluka edilmiş kuşatma yapmış olan Ceneviz'ler kuşatılmış hale düştüler, ve açlıkla yüz yüze gelince de görüşmeye karar verdiler; Ceneviz donanması çekilmek zorunda kaldı ve artık zaferden zafere koşan Venedik'liler şimdi Cenova'ya korku verecek hale geldiler (1380); ama, büyük bir savaş olmadı [1847].

[1844] Stella, s. 1106; Romanin, III, 258.

[1845] Sanuto, s. 680; *Vita di C. Zeno*, s. 217.

[1846] Perucia komününün doj Andrea Contarini'ye mektubu (4 Ocak 1380), *Archiv. stor. ital.*, XVI, ikinci bölüm, s. 554 vd.'dedir.

[1847] Bu savaşın tarihi için başvurulacak kaynaklar arasında Treviso ve Padova vekayinameleri özellikle Avrupa'daki olaylar üzerinde dururlar, bunlar bizi Stella (s. 1106 vd.)'dan daha az ilgilendirir. Bu savaş hakkında yazılmış iki monog-

Savaş pek çok insana ve fazla paraya mal olunca, ve Yakın Doğu ticaretiyle ilgili ulusların yıkımına neden olunca, Papa VI. Urbain ve Savoie Kontu VI. Ame'dée ("Yeşil Kont" lakabıyle yukarda adı geçen kişi) arabuluculuk yaptılar[1848]. Durum elverişliydi; aynı derecede yorgun olan savaşçılar çatışmanın bitmesini istiyorlardı. Ama, 1380 yılı yazında Cittadella'da başlayıp, 1381 yılı Şubat ve Nisanında sürdürülen görüşmeler bir sonuç vermedi[1849]. Fakat Kont Amédée bu başarısızlıktan ötürü umutsuzluğa kapılmadı[1850]; ilgili devlet delegelerini Torino'daki şatosuna çağırdı; ilk konferans 19 Mayıs 1381'de yapıldı[1851]. Her iki tarafa da önerilerini ve karşı önerilerini uzun uzadıya hazırlamak için süre verildi[1852], Prens de hükmünü bildirdi[1853]: Bu hüküm, iki tarafın 8 Ağustos'ta imzaladıkları protokolda hemen hemen hiç değiştirilmeden tekrarlanmıştı. Bu hacimli belgede[1854], bizi burada ilgilendiren başlıca bölüm, Cenova ile Venedik arasında saptanmış barış koşullarını kapsayanı ile, gene yalnız Bizans İmparatorluğuna bağlı toprakları söz konusu edenidir. Kıbrıs'a, Tana'ya özgü koşullar başka bir bölümde araştırılacaktır. Savaşın hareket noktası Tenedos adasına sahip olduğundan, bu adanın geleceği her halde konferansta tartışılan konuların en önemlisi

rafiyi zikrediyoruz: Bunlar biri o devirde yazılmıştır; Daniele de Chinazzo'nun *Cronaca della guerra di Chioza* (Murat., ss. XV, 699-804)'sındadır; öbürü zamanımızda yazılmıştır: L. A. Casati, *La guerra di Chioggia e la pace di Torino*, Fir. 1860.

[1848] Casati, *gös. yer*; s. 134 vd. Cibrario, *Storia della monarchia di savoja*, III, 255 vd. 350 vd.

[1849] Casati, *gös. yer* s. 134-66. Ceneviz'lerin Cittadella kongresinde ileri sürdüöleri iddialar hakkında bkz. Dan. da Chinazzo, *gös. yer*, s. 779 ve Padova'lı yazar Galeazzo Gattaro'nun Vekayinamesi (Murat., SS. XVII, 409). Önceki iddiaları için: *Monum. Hung. Hist., Acta extra*, III, 282 vd. 289, 298 vd.

[1850] Floransa Cumhuriyeti onun katında bu arabuluculuk işinden vazgeçmesini engellemek için girişimde bulundu. "inter istas duas urbes, duo maxima Italiae lumina, maris dominas, commertiorum alumnas": Ticaret gemilerinin tekrar denizlere açılmaları için bu uğursuz savaşın bitmesini görmenin sevindirici olacağını söylüyordu. 4 Temmuz 1381 tarihli mektup, ds. *Giornale degli archivi toscani*, VII, 179 vd. Aynı amaçla Macaristan kralına yazılmış 4 Aralık 1380 tarihli bir mektup için bkz.: *Monum. Hung.*, gös. yer, s. 416 vd.

[1851] Casati, s. 175 vd. yayımlanan mektuplar için: Cibrario, *gös. yer*, s. 357 vd. 359 vd.

[1852] Casati, s. 180-228.

[1853] *A.g.e.*, s. 228 vd.

[1854] Verci, *Storia della Marca Trivigiana e veronese*, XV, zeyl. s. 71-112 de, *Lib. Jur.*, II, 858-906'da, ve *Monum. spect. hist. Slav. merid.*, IV, 119-63'de vardır.

olacak. Ceneviz'ler adanın Venedik tarafından kendilerine geri verilmesini, çünkü adanın asıl sahipleri olduklarını ileri sürüyorlardı; buna karşılık Venedik'liler, adayı zorla zaptetmedikleri, ada halkının bu konuda Venedik'lilere dilekte bulundukları, eğer bu dileği kabul etmeseler adanın kesinlikle Türklerin eline geçeceği cevabını veriyorlardı. Kont Amédée güçlüğü değiştirmek için dolambaçlı bir yol buldu: Anlaşmazlık konusu olan şey hiç birine verilmeyecek ve Kontun kararı da barış antlaşmasına şu biçimde alınacak: Venedik adayı bu iş için Kont tarafından gönderilmiş olan delegelere verecek; bu verme işi iki buçuk aylık bir süre (sonra bu süre on beş gün uzatılmıştır) içinde yapılacak; kont, adanın müstahkem mevkilerini, bir daha onarılmayacak bir biçimde yıktıracak, ve bütün halkı silahsızlandıracak; bütün bu işlerin giderini Cenova ödeyecek. Kararlaştırılan süre içinde adanın konta teslim edileceğinin güvencesi olarak, senyörlük 150.000 altın düka değerindeki mücevherleri tarafsız bir devlete teslim edecek; mücevherlerin teslim edildiği devlet, adanın boşaltılmasından sonra bu rehini Venedik'e geri verecektir; koşullar uygulanmazsa, o devlet, rehini Cenova'ya verecektir. Savoie kontunun delegeleri Venedik'li bir komiserle birlikte Tenedos adasına geldiği zaman, balyos Giovanni Muazzo, kendini beğenmiş bir tavırla, adayı ona teslim etmekten çekindi[1855]. Akla gelecek ilk şey, balyos'un bu hareketi kendiliğinden yapmadığı, ve devletinin gizli talimatına göre böyle hareket ettiğidir: Delegeyle birlikte gelen Cenova vekili bu konudaki kuşkularını açıkça söyledi ve başka hiç bir şey yapmadan tekrar hareket etti (Mart 1382). Venedik senyörlüğü, Ceneviz hükümetine ve kont Amédée'ye, iki yüzlü bir tutum takınmak iddiasında olmadığını ve adanın gururlu valisini boyun eğmek zorunda bırakacağını belirtmekle görevli memur sefirler gönderdi[1856]. Bütün bu işteki garib özellik, Muazzo'ya adanın geri verilmesi emrini getiren komiser Pantaleone Barbo ile, bu komiserin bindiği geminin patronu Enrico Dandolo'nun, bir süre sonra Venedik'te, Muazzo'yu el altından direnmeyi başlatmakla suçlandırıp, mahkûm edilmeleridir[1857].

[1855] *Commem. reg.*, III, 155, No. 120, 121.

[1856] Andr. Gattaro, gös. yer, s. 462 vd. Cenova doj'u (13 Mart 1382) Venedik'in antlaşmalara bağlı kalacağından kuşku etmediğini bildirmiştir: Macaristan kralının da buna inancı vardı: *Commem. reg.*, III, 158, No. 130, 131.

[1857] Sanudo, *Vite de'Duchi*, s. 768; Cicogna, *Inscriz. venez.*, VI, 97 vd. 17 Mart 1383'te Barbo'nun on yıl süreyle hiç bir görevde bulunamayacağı duyurulmuştu;

Acaba, senyörlük onlara resmî görevlerinin tersi bir anlamda kaleme alınmış talimat vermiş de, sonradan onları kuşkuyu savuşturmak için adaletin eline mi teslim etmişti; ya da, Torino antlaşmasının verdiği imtiyazlara sinirlenen bu bahtsızlar, Tenedos'un Cumhuriyet elinde kalması için görevlerine aykırı düşecek bir yola mı sapmışlardı? Bunları kim bilebilir? Muazzo'ya gelince, o kendini şöyle savunuyor: Önce, onun sözünü dinlemeye hazır idi, fakat muhafızlar baş kaldırmışlar, maaşlarını almadan kaleyi boşaltmak istememişlerdi, ve maaşlarını ödemek için de yeterli para yoktu: Ada halkı, Venedik'liler gibi Yunanlılar da, önce, istemeye istemeye ülkeden ayrılmaya karar vermişlerdi; fakat o zaman Sakız Adası senyörü Francesco Gattilusio'nun bir casusu gelmiş ve adanın eninde sonunda Cenevizlerin olacağı söylentisini yayarak halkı kışkırtmıştı. Vali uyulmasında direnirken, Savoie kontunun delegeleriyle beraber gelmiş olan Venedikliler ve özellikle senyörlük delegesi bu söylentiyi doğruladılar: O (Muazzo), ne olursa olsun buyruklarının yerine getirilmesini istemişti, fakat halk, muhafızlar ve kadırga tayfaları ayaklanmış, ve her ne pahasına olursa olsun Tenedos'u Venedik adına korumaya karar vermişlerdi; valiyi de kendilerine başkan seçmişlerdi; o da bunu kabul etmişti, ve bu durumdaki davranışın başkaldırıcılara uygulanan işlemle karşılanacağını düşünemezdi[1858]. Ama senyörlük onun hakkında pek şiddetli davrandı. Senyörlük tarafından görevle gönderilen Carlo Zeno ikinci bir kez onu pişman ettirmek girişiminde bulundu; fakat bunun hiç bir yararı olmadı, ve ocaklarını bırakmağa karar veren halk onunla beraberdi; artık adayı abluka etmekten, ve inadçı valiyi ölü veya diri adalete teslim edene büyük bir ödül verileceğine ilişkin söz vermekten başka yol kalmamıştı[1859]. Ablukayı uygulamak için, bir filoya ve ihraç kuvvetlerine gerek vardı; bunlar Fantino Giorgi'nin komutası altında 14 Ağustos 1382'de Venedik'ten hareket ettiler. Uzun süren bir kuşatmadan sonra Muazzo sonra 18 Nisan 1383'te teslim olmak zorunda bırakıldı[1860].

aynı tarihe doğru, Dandolo beş yıl için Kandiya'ya sürüldü. Barbo'nun cezası 1385'te hizmetlerine ödüllendirilerek kaldırıldı.

[1858] Doja mektup: *Commem. reg.*, III, 156 vd. No. 122; No. 121, 123, 124'e de bkz.

[1859] Andr. Gattaro, s. 463 vd. Bu iş Doj A. Contarini'nin Floransa komününe 1 Mayıs 1382 tarihli mektubu yazmasına neden oldu; *Doc. sulle relaz. tosc.*, s. 127.

[1860] Andr. Gattaro, gös. yer. Muazzo'nun sonraki durumu hakkında bkz.: Hopf., *Griechenland* makalesi, *a.g.e.*, LXXXVI, 28.

Bu olayların oluşu sırasında, antlaşmanın güvencesi olarak saptanan paranın teslim edildiği Floransa komünü büyük bir sıkıntı içinde idi. Tenedos'un teslimi belirtilen süre içinde yapılmadığı için, Cenova rehinin verilmesini istiyordu[1861], verilmediği için de, Floransa uyruğunun kumaşlarını ya da öbür ticaret eşyasını nerede eline geçirirse haczediyordu[1862]. Floransa açıklamada bulunmak üzere Cenova'ya delegeler yolladı; bunlar 14 Eylül 1382'de Cenova'ya vardılar[1863] ve senyörlüğün bu rehini vermek olanaksızlığı içinde bulunduğunu, çünkü bu rehini fiilen almadığını bildirdiler; Floransa bu rehini S. Marc vekilharçlarına emanet etmekle yetinmişti[1864]; ama, on sekiz aylık bir süre verilirse, para cezasını Floransa'nın bizzat ödemeye razı olduğunu eklediler[1865].

Muazzo sonra teslim alınınca, Venedik Cumhuriyeti Cenova Cumhuriyetine Tenedos'daki bütün inşaatı yıkma işinin altı aylık bir sürede bitirileceğine söz verdi (13 Ağustos 1383); bu işlem bir Ceneviz komiserinin denetimi altında fiilen yapıldı, ve iş bitince bu komiser "ada limanı sahilinde o güne kadar mağazanın bulunduğu yerde" tarihli bir rapor düzenledi[1866]; bu işlem Cenova'nın Venedik tarafından konan rehin üzerindeki bütün haklarına son vermişti[1867], fakat Venedik de uzun zamandır beslediği bir umudu gözden çıkarmak zorunda idi, ve yurtsever yürekleri istedikleri şeye düşmanlarının da sahip olamayacağı düşüncesiyle avutuyorlardı. Göçe zorlanan ada halkı şikâyet etmekte idi; Girit'e[1868], Negrepont'a ve İstanbul'a ve başka yerlere sığınıyorlardı. Cumhuriyet koşullara uyarak, onlara gerek ev ve gayrımenkul mallar, gerek para olsun tazminat vermişti.

[1861] 20 Mayıs 1382; *Giornale degli archivi toscani*, VII, 184; *Commem. reg.*, III, s. 160, No. 138-40; s. 161, No. 145.

[1862] 2 Ağustos 1382; Casati, s. 330 vd.

[1863] Casati, s. 335.

[1864] Casati, s. 344, bu *Giorn. degli archivi tosc.*, VII, 181 vd. (22 ve 23 Ağustos 1381 tarihli belgeler) ve *Archiv. stor. ital.*, XIII (1847), s. 119 vd. ile de doğrulanmıştır; gene bkz. *Commem. reg.*, III, s. 150, No. 96, 98.

[1865] 24 Kasım 1382'den 21 Ocak 1383'e kadar (onaylama 7 Şubat); Casoti, s. 334 vd. 336 vd.

[1866] *Doc. sulle. relaz. tosc.*, s. 128 vd.

[1867] Floransa'nın zimmeti, *a.g.e.*, s. 135 vd.

[1868] Girit'e sığınanlar oraya kendi kadırgalarıyle gitti idiler ve çoğu, bu nedenle Tenedaesa adını alan Kandiya'nın bir dış mahallesine yerleştirildiler. Dük Don. Trono'nun 29 Mayıs 1384 tarihli mektubu; *Commem. reg.*, III, 170 vd. No. 186.

1397'de, Türklere karşı Hıristiyanlığın savunusu gerekçesini ileri sörerek doj Pietro Emo, Tenedos'taki müstahkem mevkileri yeniden inşa etmek görüşünde idi ve izin almak amacıyle Cenova valisi katında girişimlerde bulundu[1869]. Fakat, ister Cenova engel olmuş olsun, ister daha başka engeller doğmuş olsun, bu düşünceler asla gerçekleştirilemedi. On beşinci yüzyılda Tenedos adasını ziyaret eden Buondelmonti, Clavijo burasını boş ve bırakılmış bir halde buldular ve her ikisi de bunu hemen Torino antlaşmasının bir sonucu gibi gösterdiler[1870].

Bizans İmparatorluğu, Torino barışıyle sonuçlanan konferanslarda temsil edilmemişti; ama onun iç durumu tartışma konularından biri oldu ve Cenova ile Venedik arasında bazı koşullar ortaya atılmasına neden oldu. Venedik İmparator Jean'ı barış antlaşmasına aldırmak istiyordu; onu Andronic isyanından önceki şekline bütün hukukuyle indirgemek, ve Cenova'nın bunu tanımasını sağlamak amacında idi. Cenova ise, Venedik'lilerin dostu olan bu prensi hep kendi düşmanı gibi görmüştü, ve Venedik'lilerden onu eski kaynaklarıyle olduğu halde bırakmak ve İstanbul'la doğrudan doğruya her türlü ticarî ilişkiden sakınmak güvencesini almak istiyordu; buna karşılık, tahtın küçümsenmesi sorunu çözümleninceye kadar, Cenova Venedik'lilerin Galata limanına yanaşmalarını saklayacak, gümrük ve tüketim vergileri açısından kendi uyruğunun yükümlenmiş olduğu işlemi göreceklerdi[1871]. Bu yolda tartışmalar yapıldığı sırada, konferans üyeleri arasında, Galata kolonisiyle uzun sürtüşmelerden sonra, gerçekten kendi zararına olarak[1872], İmparator Jean'ın bu koloni ile bir barış yaptığı gürültüsü yayıldı[1873]. Olay doğru idi. Andronik ile yaşlı babası arasında tam bu sıralarda bir uzlaşma olmuş, 1381 yılı Mayısında Jean'ın tekrar tahta çıkması, ve tahtı ölümüne kadar koruması, ve ondan sonra tahtın, önce imparatorlukta halef gösteril-

[1869] Romanin, III, 302; Hopf., Ersch ve Grubert, LXXXVI, 63 de *Griechenland* maddesi, 1405'te Venedik senyörlüğü, St. Jean şövalyelerinin grand maître'i tarafından Hıristiyanlığın savunusu için Ténédos'ta bir kale yapılması önerisini reddetti; Sathas, *Doc. inéd.*, 1 ère serie, I, 11 vd.

[1870] Clavijo, s. 45-47; Buondelmonti, *Lib. insul. archipel.*, Sinner yayımı., s. 116.

[1871] Cassati, s. 189 vd. 191, 209.

[1872] Stella, s. 1113, ad an. 1379.

[1873] Cassati, s. 191.

diği gibi, Manuel'e değil, Andronik'e geçmesi yolunda bir anlaşma mümkün olmuştu[1674]. Baba ile oğul arasındaki uzlaşmanın yaşlı imparotorla, oğlunun müttefikleri olan Galata halkı arasında bir yaklaşmayı doğal olarak sağlayacaktı. Torino antlaşmasının imzası sıralarında bu uzlaşma haberinin gerçekleşip gerçekleşmediği kuşkuludur. Burada ikili bir çözüm yolu söz konusu idi: Birinci varsayıma göre, Ceneviz'liler, Venedik'liler İstanbul'la dostluk ilişkilerine girişti kleri zaman, böylece Torino'da İstanbula ilişkin işler, gerçekte olana tam anlamıyle tamamen uygun bir biçimde kâğıt üzerinde geçiyordu[1675]. Yalnız, Cenova, Torino antlaşması hükümlerine uymak için 12 Kasım 1382'de imparator Jean ile barış imzaladığı zaman, imparatorun Andronik ile bir anlaşmazlığı doğuracak hiç bir harekette bulunmamasını şart olarak koşmuş, ve gerekirse oğlu ve torunu da bütün düşmanlarına karşı savaşa katılacaktı; bu düşmanlar arasında Osmanlı Sultanı birinci Murat anılmış değildi; çünkü Cenova Cumhuriyeti onunla kesin olarak barışçıl ilişkilerini sürdürmek istiyordu[1676]. Ceneviz'lerin bu antlaşmaya ne kadar az önem verdikleri, yıllardan sonra, imparatorun kendi eliyle yazıp ayni antlaşmanın altına eklediği küçük nottan anlaşılabilir: İmparator sözlerini örneklere dayamıştır. Bu not her halde imparatorun ölümünden az önce, yani 1391 yılından önce yazılmış olacak.

Torino antlaşması, Yunan toprakları üzerinde Venedik'le Cenova arasındaki rekabet yüzünden doğan büyük savaşın sona erdiğini anlatır: Bu barışı aynı zamanda bir devrin sonu olarak da kabul edebiliriz. Artık bizim için üzerinde durulacak bir tek ada kalıyor; şimdiye kadar bu ada, çalışmamızın çerçevesi içine girmemişti, nedeni de ne Yunanlılarla, ne de İtalyanlarla ilgisi olmaması ve soyut bir durumun oluşu idi: *Rodos* adasından söz açmak istiyoruz. Aslında asker bir tarikat olan *St. Jean şövalyeleri* elinde olan bu ada, ticaret tarihinin konuşulmamış olmasına olanak vermeyecek derecede bu olaylar dışında, hiç değilse incelediğimiz dönem için, söz konusu edilemez. Birçok ticaret gemilerinin Küçük Asya, Suriye, Mısır ve

[1674] *Sitzungsberichte der Wiener Akad., phil. hist. Cl.*, 1851, VII, s. 345 vd. de M. J. Muller bir muhtıra yayımlamıştır; bunda patrik Nilos'un bu uzlaşmayı onayladığı bir belgeden söz açar. Ducas, s. 46 vd. bu değişikliği kaydetmişti, fakat bu belge, çıktığı zamanı da saptıyor. Bkz. M. Muller'in açıklamaları, s. 328 vd.

[1675] Casati s. 232 vd. 253.

[1676] Sauli, *Della Colonia di Galata*, II, 260 vd.; *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 133 vd.

Kıbrıs seferlerinde gidip gelirken buraya uğradıklarından söz açmıştık. Fakat bazı tüccarların ada ile doğrudan doğruya da ilişkileri vardı: Öncelikle ve herşeyden önce bankerleri anacağız; bir yandan tarikatin merkeziyle, öte yandan da bütün Avrupa'ya yayılmış ve Roma sarayı balyoslukları arasında devamlı bir sermaye hareketi vardı. Adanın gelirlerine ek olarak "grand-maître"in balyoslukları yoluyle gönderilen paraların Türklere karşı yapılan seferlerin gerektirdiği giderleri karşılayamadığı çoğu zaman görülüyordu: O zaman tarikat büyük malî kuruluşların yardımına başvurmak zorunda kalıyordu; bu nedenle, örneğin, 1320'de Bardi ve Peruzzi kumpanyasına karşı 575,900 altın ekü gibi önemli bir para borçlu idi[1677]. Görülüyor ki, yalnız bu para şirketin Rodos'ta ajanlar bulundurmak sıkıntısına değerdi; Floransa'lı bir başka şirket olan Acciaiuoli kuruluşu için de durum aynı idi[1678]. 1335'te, "grand-maître" tarafından gösterilen arzu üzerine bu iki şirket, Rodos'ta daimî şubeler kurmak için, adada gideri ortak bir kuruluş inşa etmişlerdi[1679]. Bu İtalyan kuruluşları yanında, belli başlı işleri tarikatin Kıbrıs'a ve Fransa'ya para göndermesinde aracılık eden Montpellier'li ve Narbonne'lu bankerler vardı[1680]. Asıl ticaret burada yararlanılacak verimli bir alan bulmuştu. Gelip geçici gemiler çoğu zaman Doğudan getirdikleri yükün bir kısmını burada bırakırlardı; Küçük Asya[1681], komşuluk nedeniyle, ürününden bir kısmını buraya yolluyordu. Öte yandan Floransa, kendi kadırgaları olmamakla beraber, Venedik yoluyla çuhaları için de burada bir çıkış yeri bulmuştu[1682].

Grand-Maître'ler adaya gereğinden çok yabancı tüccar çektirip, onları orada yerleştirmeye olanak vermeyecek derecede çıkarlarının ayrımında idiler: Bunlardan biri olan Roger des Pins, 1356'da "Narbonne'lu burjuvalara ve tacirlere" bir imtiyaz verdi[1683]. Bu imtiyaza

[1677] Bosio, *Storia dell'ordine Gerosolimitano*, II, 29; gene bkz. s. 32.

[1678] Peruzzi, *Storia del Commercio e dei Banchieri di Firenze*, s. 251, 282-84; Buchon, *Nouvelles recherches sur la principaute française de Morée*, II, 1, s. 46 vd.

[1679] Peruzzi, gös. yer., s. 203, 337 vd.

[1680] Mas. Latrie, *Documents sur le commerce maritime du midi de la France; Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, 2 *e* série, III, 206 vd. (Doc. des années 1351, 1358, 1365)'da.

[1681] Altoluogo, Ania, Palatcha, Satalia. Pegol., s. 94.

[1682] Benedetto Dei, (Pagnini)'de, *Della decima de' Fiorentini*, II, 240; Romanin, *Storia di Venezia*, IV, 94.

[1683] Bunun özetleri Port, *Essai sur l'hist. du comm. marit. de Narbonne*, s. 118-21.

göre, adanın başkentinde loca ve konsoloslukla birlikte, bir de antrepo kuracaklardı. Bunlar tarafından seçilen konsolos ticaret ve deniz ulaşımına ilişkin bütün davalara bakmak, elli besant'a kadar para cezaları hakkında hüküm vermek ve dava edileni bir Narbonne'lu vatandaş olan davalarda yargılamak hakkına sahipti; ama, bu halde davacı davasını Ticaret Odasında istinaf ettirmekle özgürdü. Davacısı Narbonne'lu bir vatandaş olan dava ticaret odası katında görüşülürdü. Şarap, buğday, zeytinyağı, tuzlu et gibi tüketim maddeleri vergisiz ithal edilecek, fakat bu vergi muafiyeti sabun[1884] ve tutsak ithalinde geçerli değildi. Narbonne'lular ada ürünlerini serbestçe ihraç edebilirlerdi[1885]; fakat, yiyecek maddeleri ihracı kişisel üretimlerine özgü idi. Hiç bir vergiye bağlı olmayacaklardı; yalnız bir durumun dışında: O da, limanların yönetim ve onarım giderleri için ada halkından alınan vergi idi; yalnız bu durumda hisselerine düşen vergiyi vereceklerdi. Sonra, dış düşmanlara karşı adayı savunmak zorunda idiler. Böylesine uygun koşullarla Narbonne ile Rodos arasındaki ticaretin büyük bir gelişme göstereceği düşünülebilir. Ama, bu konuda elimizde yazılı kanıtlar yoktur. Gene, Rodos'ta temsil edilen ticaret şehirlerinin tutarını da bilmiyoruz[1886]. Fakat, şu kesindir ki, adanın çok işlek bir ticareti vardı; çünkü, Pegolotti[1887] bu pazarda kullanılan ölçüleri ve sikkeleri uzun uzadıya inceliyor, ve bunları Kandiya, Magosa, Pouille, Napoli ve Floransa'nınkilerle karşılaştırıyor.

2: BULGARİSTAN

1186'dan sonra, *Bulgarlar* aşağı Tuna'nın güneyinde Yunan ve Latin İmparatorluklarının zararına olarak yeni bir imparatorluk kurmuşlardı. Frankları İstanbul'dan kovmak amacıyle Bulgar çarları ve İznik imparatorları arasında yapılan ittifak sürdükçe, Frank'ların müttefiki ve dayanağı olan Venedik, Bulgaristan'la doğal savaş halinde idi; 1256'da bir Bulgar şehri olan Mesembria üzerine Jacopo Doro'nun komutası altındaki bir Venedik filosunun yaptığı atakça

[1884] Rodos'ta yapılıyordu; Pegol., s. 93 vd.

[1885] Bu maddeler arasında Pegol. (s. 92) keten bezlerini gösteriyor.

[1886] Rodos'ta 1374 ve 1499 yılları için Venedik konsoloslarının bulunduğuna ilişkin elimizde kanıtlar vardır; *Commem. reg.*, IV, s. 117, No. 768; Sanudo, *Diarii*, II, 698. – Daha ileride Katalonyalılardan söz açacağız.

[1887] Pegol., s. 92-95, 80.

girişim [1888], durum hakkında bizi aydınlatır ve devrin iki ulus arasında ticarî ilişkiler kurulmasına hiç de uygun olmadığını kanıtlar. Ceneviz'lere gelince, Venedik'lilerin İstanbul'da gittikçe artan etkileri onları bu mahallelerden uzaklaştırıyor ve askerî denizcilikleri gibi, deniz ticareti de kendini, az olarak Boğaziçi'nde ve daha az olarak da Karadeniz'de gösteriyordu. Öyle ki, XIII. yüzyılda büyük İtalyan ticareti Bulgaristan'ı bırakınca, burası *Ragüza'lılar*'ın girişimlerine karşı serbest kaldı. Zaten, bunların, ülkede kendilerinin iyi karşılanmasını sağlayan bir ırktaşlık üstünlükleri vardı; Çar ikinci Jean Asen (1218-1241) onlara "sevgili ve çok bağlı konukları" diyordu, ve birçok imtiyazlar vermişti [1889]. Hemus yarımadasının bütün kuzey sahili Slav prensleri ve halkı tarafından önceden işgal edilmiş olduğundan, kendileri de yarı Slav olmuş Ragüza'lılar ülkenin göbeğinde vatandaş sayılmış, ve bu yaygın sevgi Hersek'in, Bosna'nın ve Sırbistan'ın büyük küçük hükümdarlar tarafından onlara bir sıra imtiyazlar verilmesi biçiminde görülmüştür [1890]. Ayrıcalıklı olarak uygun görülen bu durum, bu ayrıcalıklı durum olmadığı zaman Ragüza ile Karadeniz arasındaki yolu kapayacak olan bütün engelleri ortadan kaldırmıştı; hatta, İstanbul'da bir dereceye kadar kendilerine istasyon hizmetini görecek bir kuruluşları olduğu halde, Boğaziçi'nden gelmektense, bu yolu izlemeyi yeğliyorlardı.

Yüzyılın sonunda Latin İmparatorluğu yıkılmıştı, ve Asen'ler soyu zamanında pek yükselmiş olan Bulgar İmparatorluğu da bu büyüklüğünü kaybetmişti. İtalya'nın ticarî devletleri o zamandan sonra Bulgaristan'la ilişki kurmaya girişebilirlerdi. İlk adımı atanların *Ceneviz'ler* olduğu anlaşılıyor; Karadeniz'de egemen olmak sırası şimdi onlarda idi, ve Ceneviz'lerin savaş ve ticaret gemileri bütün sahilleri ziyaret ediyorlardı. *Venedik'liler* de bunu örnek aldılar: Onların hareket üsleri İstanbul'du; onlar da denizden Bulgaristan'a yanaşıyorlardı. Bulgaristan'a Dalmaçya'dan geçen ve Slav ülkelerini geçip Karadeniz'e ulaşan karayolunu geçmiş bazı Venedik'li tüccarlar örnek gösterilebilirse de, bu kuralın dışındadır. Sırbistan Kralı II. Miloutine-Ouroch'un († 1321) Venedik'lileri Karadeniz'e gitmek

[1888] Dandolo, s. 366.

[1889] Miklosich, *Monum. Serb.*, s. 2 vd. 1253 te Michel Asen'in oğlu Jean, Ragüza ile yaptığı bir ittifak sonucu bu imtiyazları yeniletti. *A.g.e.*, s. 35 vd.

[1890] M. Miklosich bütün bu belgeleri şu eserinde toplamıştır: *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (Vienn. 1858).

için ülkesine çağırdığı doğrudur[1891]; fakat, onun, 1330 ve 1340'da aynı öneriyi tekrarlayan halefleri III. Etienne-Ouroch, Etienne Douchan[1892] bu çağrıdaki amaçları, Venedik ile Bulgaristan arasındaki değil, belki genellikle İstanbul'la ya da Yunan İmparatorluğuyle ilişkileri kolaylaştırmaktı; çünkü, III. Ouroch Bulgaristan'a giden yolcuları koruma konusunda güvence vermeği resmen reddetti: O zaman bu ülke hükümdarlarıyle savaş halinde idi[1893]. Zaten, ve sorunun en önemli noktası, güven vermeyen tavır, duraksamalar, Venedik'in belirsiz cevapları[1894], bu yolun güvenine fazla inanmayacak kadar bu bölge yarı uygar kavimleri geleneklerini çok iyi bilindiğini açıkça gösteriyor. Venedik'liler gemileri üzerinde kendilerini daha fazla güven içinde duyuyorlardı. Sonra, Bulgaristan'ın en önemli ihraç maddesi ve ülkenin en bol ürünü olan buğdayın nakli, uzun yolculuğu gerektiren ve durumu tehlikeli olan karayollarına oranla, denizde çok daha kolaydı. Varna, Mesembria, Anchialos, Sozopolis ve öbür limanlar aynı zamanda buğday pazarları idi[1895]; fakat Bulgar Çarı toprakları üzerinde idiler; Yunanlılar bir süre için, bunların en güneyde olanlarını istilâ etmişlerse de, koruyamamışlardır[1896]. İstanbul hububat ihtiyacının bir bölüğünü buradan sağlıyor, ve bunun naklini İtalyanlar gerçekleştiriyorlardı[1897]; özet olarak, Venedik ve Ceneviz tüccarlarının bu sahildeki çalışmaları aşağı yukarı İstanbul'a sattıkları hububatın satın alımına dayanıyordu.

Daha gerilere gidilince, bu ticaretin varlığına ilişkin elimizdeki en eski kanıt Çar Theodor Svetislav (1295-1322)'ın saltanatında bu

[1891] *Misti*'lerin kaybolan beşinci kitabından (1317-1320 yılları) alınan ds. *Archiv. Venet.*, XVII, 266; XXIII, 77.

[1892] *Monum. Slav. merid.*, I, 337; II, 75 vd. Aynı belgeler *Monum. Hung. Hist.*, *Acta extera*, I, 282, 394 vd. (ve bir ikinci defa yanlış bir tarihle: I, 159 vd.)'te de vardır.

[1893] Jirecek, *Gesch. der Bulgaren*, s. 293.

[1894] *Monum. Slav. merid.*, I, 162 (tekrar), 167 (mükerrer); II, 77.

[1895] Pegol., s. 25; Uzzano, s. 88; Taf. et Thom., III, 179 (bu bölümde "Varai" adı, basımcıların kabul ettikleri gibi "Varna" değil, Berrhaa olacak gibi görünüyor), 219, 246.

[1896] Jirecek, *a.g.e.*, 272, 286, 289, 290, 298, 299, 325.

[1897] 1820'de İstanbul'un Venedik balyos'u, Venedik tüccarlarının Mesembria ve Anchialos (Achillo)'tan ithal ettikleri hububatı bu tüccarlardan satın alacak Yunanlılara gümrük vergisi yüklenmesi sorunundan dolayı şikâyette bulunmuştu, Taf. et Thom., IV, 165.

ticaretin bir kesikliğe uğramasıdır. 1314'e doğru, bazı Ceneviz tacirleri Çarın uyruğu tarafından soyulmuşlardı; Cenova Cumhuriyeti Çar katında tazminat sağlamak için girişimde bulundu ise de, ikisinde de bir sonuç elde edemedi. O zaman Cenova Hükümeti onunla bütün ilişkilerini kesti, Bulgaristan'da yerleşmiş bütün uyruğuna, ülkeden kırk gün içinde ayrılmaları buyruğunu verdi ve ister ticaret eşyasıyle, ister ticaret eşyası olmadan bu ülkeye bundan böyle ayak basmayı, para cezası alınacağını bildirerek yasakladı, Çar'a ve uyruğuna karşı yapabilecekleri her türlü kötü işlemin cezasız kalmasını sağladı (22 Mart 1316). Bu devirde Svetislav Yunanlılardan Mesembria, Auchislaos ve Sozopolis'i almıştı[1898]: Bu şehirler doğal olarak, yasak bölge içine giriyordu: İşin tuhafı, bu yasaklamayı şiddetlendiren buyrukta Sozopolis hakkında özel bir bölüm vardı; burası Ceneviz deniz ticaretinin yeğlenen pazarlarından biri olduğu için, kuşkusuz özellikle direnmenin gerekli olduğu kanısı vardı[1899]. Svetislav, 1322'de öldü. Bu anlaşmazlığın o hayatta iken çözümlenip çözümlenmediğini bilmiyoruz. Uzun yıllar süresince, kaynaklar Cenova ile Venedik arasındaki ilişkiler hakkında hiç bir şey kaydetmiyorlar.

Buna karşılık, o andan sonra *Venedik'liler* öne geçiyorlar. 1352'de, doj Andrea Dandolo'nun, Marino Faliero'yu Bulgar çarı Jean Alexandre Asen (1331-1365) katına yeni bir ticaret antlaşması yapmak için elçi olarak yolladığını görüyoruz. Yeni bir antlaşma dedim; çünkü, bu elçi gönderme, Bulgaristan ile iş ilişkisi kurulması için yapılmış ilk girişim olamazdı; çünkü, bundan önce de bir defa Varna'daki Venedik Konsolosu Marco Leonardo'ya böyle bir görev verilmişti; şu kesindir ki bu, Çarla yapılan antlaşma metnini yanına alarak ve Çarın bir mektubuyle Venedik'e, buna Bulgar sikkelerinin değeri hakkında bir not ekleyerek dönmek görevini üstüne aldı. Daha önce, 1343'te Bulgaristan'da yerleşmiş bazı Venedikliler vardı, bun-

[1898] Jirecek, *a.g.e.*, s. 286.

[1899] Tamamlayıcısıyle birlikte bu kanunun adı şudur: Decretum de non eundo in Zagora. Bkz. *Off. Gaz.*, s. 382 vd. 385. Metinde Sozopolis, Susopolis diye adlandırılmıştır, bu doğru; halbuki Rubrum'da Sinopoli'dir; fakat bu hata hiç kimseyi aldatmaz ve hiç kimseye burada Sinop'un söz konusu olduğu düşüncesini vermez. Pegol. s. 25'de "Sozopolis" yerine "Sinopoli" yazıyor. 1317'den sonra, Ceneviz makamları vatandaşlarına, Varna ve Anchialos'tan, bu iki şehir Yunan İmparatorluğuna karşı başkaldırmada inat ettikçe, İstanbul için hububat satın almalarını yasaklamışlardır. *Atti. della Soc. Lig.*, XIII, 120.

lardan Orsato di Boninsegna'nın adı anılır: Onu tanıyorlardı, çünkü bazı şeyleri çalınmıştı[1900]. Fakat, 4 Ekim 1352 tarihli antlaşma yeni korumaları kapsıyordu, ve Çar bunu gözeteceğine ilişkin tantanalı bir yemin de etmişti. Önce, denizde batma ve ölüm için Venedik'li tüccarların malları için adi güvenceyi, sonra da hiç kimse vatandaşlarından birinin kötülüklerinden veya borçlarından sorumlu tutulamayacayı ve hiç bir karar almadan bir Venedik'linin evinde haciz konulamayacağı güvencesini kapsıyordu: Sonra, Venedik Cumhuriyetine, istediği her yerde, ülkenin içerilerinde kilise, ve hattâ antrepolar (*loza*) yapmak hakkını veriyordu. Gümrük vergileri % 3 olarak saptanmıştı; kantar ve liman vergileri yeniden düzenlenmişti[1901].

Bu ticarî ilişkilerin ne dereceye kadar geliştiği kuşkuludur: 1352 antlaşması bu ilişkilerin varlığına bir işarettir. Alexandre'ın ölümünden sonra Bulgaristan çöküntüye yüz tutuyor ve tam bir yıkıma doğru dev adımlarıyle yürüyor. Bu prens haklı bir gururla Bulgar Çarı unvanını taşımıştır. Bu unvan Latince yazılan fermanlarda[1902] ve Batı yazarlarında[1903] *İmperator de Zagora* (Zagora İmparatoru) sözcükleriyle anlatılmıştır[1904]. Ondan sonra Bulgaristan bağımsız üç prensliğe ayrıldı. Deniz sahilleri bölgesi[1905], daha Çar Alexandre zamanında Mesembria civarında iki müstahkem şatoya sahip olan despot *Doborditza* (Dobrotitz)nın[1906] eline geçti. Girişimci

[1900] *Monum. Slav. merid.*, II, 208 ve ds. *Monum. Hung.*, gös. yer., II, 37 vd.

[1901] *Ayn. esr.*, III, 245-48. Marin bu belgeleri yayımlamıştı: Antlaşmanın sonunu biraz daha tam olarak verir, IX, 174 vd. M. Filiasi (*Mem. Stor. de' Veneti*, VI, 2, s. 236) paktı haksız olarak 1346 yılında gösterir.

[1902] *Off. Gaz.*, gös. yer.; *Mon. Slav. merid.*, gös. yer.

[1903] Sanuto, *Secr. fid. cruc.*, s. 72; aynı yazar, *Istoria del regno di Romania*, ds. Hopf. *Chron. grec.-rom.*, s. 142; aynı yazar, *Epist.*, 6, ds. Kunstmann, s. 801; Laour. de Monac, s. 146 vd.

[1904] Bu ad, Bulgar çarlarının her zamanki başkentlerinin Zagora şehri olmasından (Kunstmann., *a.g.e.*, s. 713 böyle sanıyor) –çünkü, alışkanlıkları, Tırnava'da oturmaktı– değil, belki imparatorluklarının nüvesinin, o devirde Zagorje (dağ aşırı ülke)'da denen, eski Moesie'den gelir; Jirecek, *a.g.e.*, s. 375.

[1905] Eğer, bu Schiltberger'in Kallacerka (s. 93)'sının aynı ise, hükümet merkezi Kalliakra (Varna'nın şimal doğusundaki aynı adda burun) idi, Bkz., Ortaçağ haritaları ve Laon. Chale.'in aşağıdaki notu. *Bulletins de la Société I. R. de Géographie de Vienne* (*Nouvelle-suite*, vol. XI, s. 490) de P. Matkovic'in Kalliakra ile bugünkü Kartal şehri ile aynılığını kabul ettiğini gördüm.

[1906] ἡ τοῦ Εὐξείνου παραλία Δοβροτίκεως τοῦ Μυσοῦ χώρα, Laon, Chalc., s. 326, bu prensin adı sonra da Dabroutcha olarak gösterilmiştir; Jirecek *a.g.e.*, s. 12, 320.

olan bu adam, Karadenizde komşusu sahil ülkeleri hükümdarları arasında önemsiz olmayan bir rol oynadı. Böylece, Trabzon işlerine karıştı ve Kırım'da Ceneviz'lere karşı, birinci defa 1375'te[1907], sonra da daha fazla kudretle 1384'te savaştı: Bu olaylarda Giovanni Muazzo'nun kışkırtmasıyle hareket ediyordu; Tenedos'un bu ünlü valisi kendi gücüne güvenip, Torino antlaşması hükümleri ve kendi hükümetine aykırı olarak adayı Cenevizlere teslim etmek önerisini reddettikten sonra, yalnız kendi kuvvetleriyle bu işi başarmak zorunda kalınca, onun yanına sığınmıştı (1383)[1908]. Çatışma, Doborditza yaşadıkça sürdü. Birçok örnekler arasında, kendi toprakları üzerinde yakalattığı Cenevizlerin hepsini hapse attırdığını analım: Ölürken, oğlu *Ivanko* (Juanchus)'ya[1909] prensliğiyle beraber kinini de miras bıraktı. Ama, güçlük 1387'de bir yana itilerek sonuçlandı. Galata'da podesta Giovanni de Muzzano'nun sarayında bir konferans verildi: Konferans bir yandan Ivanko'nun yolladığı iki delege Costa ve Jolpani ile, öte yandan özellikle podesta ve Cenova'nın iki delegesi Gentile de 'Grimaldi ve Giannone del Bosco'dan oluşuyordu; bir tercümanın özeti şu olan bir antlaşma metni üzerinde anlaşmaya varıldı: Her iki yan da karşılıklı olarak eskiyi unutmaya söz verirler ve özellikle İvanko kendi buyruğuyle tutuklanan Cenevizlere özgürlüklerini geri vermeyi ve mallarını ödemeyi üstlenir. Gelecek için Ceneviz'lere karşı güler yüz ve iyi işlem gösterileceğini ve kişilerinin ve mallarının korunmasını sağlar. Cenova Cumhuriyeti, bundan böyle, prensin yerleşmesine engel olacağından korkmadan konsolos otayabilecek, ve hattâ adlî görevlerini yerine getirme prensin kişiliğinde iyi niyete yakın dayanak bulacaklarından emin olabileceklerdir. Prens Cenevizlere uygun bir toprak gösterecek, onlar orada bir kilise, bir antrepo kurabilecek, ve rahatça yerleşeceklerdir. Bulgar toprakları üzerinde satış yapmalarına, ve her türlü ticaret eşyası,

[1907] O yılın Kefe kolonisi hesaplarında onunla dövüşecek bir geminin donatımı masrafları görülüyor; Canale, *Della Crimea*, II, 59 vd.

[1908] Hopf., *Griechenland*, ds. Ersch et Grubert. LXXXVI, 28.

[1909] Bu prens, saltanatı az sürdüğü için az tanınmıştır: Anlaşılıyor ki, karada ülkesi Silistre'ye kadar olsun uzanmıyordu: Halefi Mirza bu şehri prensliğe katmıştır. (Jirecek, a.g.e., s. 324, 345 vd., Bu Ivanko ile, Türk kaynaklarının belirttiğine göre Sofa'yı Türklere bırakan (1382) Ban Ianko (Vali Ianouka) arasında hiç bir ilişki yoktur: İçte ve uzakta bulunan bu şehir Çar III. Sisman'ın prensliğine indi. Silvestre de Sacy bu iki kişiyi tek bir kişi sayıyor, bu kanaatın hiç bir ciddî temele dayanmadığı açıktır.

hatta tüketim maddelerini (yalnız açlığın yiyecekler ihracını yasaklayacağı olağanüstü durumlar dışında) ihraç etmelerine izin verilecektir. İthal ve ihraç vergisi olarak % 1 gibi çok aşağı bir değer saptandı; gemilerin, altın ve gümüş maddelerin, inciler ve mücevheratın tümüyle vergiden muaf olduğu duyuruldu[1910]. Ceneviz'lerin bu antlaşmanın kendilerine sakladığı çıkarlardan yararlanmaları uzun sürmedi: Birkaç yıl sonra Türkler Bulgaristan'ın işgalini tamamlamışlardı (1393-1398). Böylece Tuna ağızlarının güneyinde bulunan topraklar üzerindeki son Ceneviz kuruluşlarının izleri de ortadan kalkmakta gecikmedi.

Bu bölgeden ayrılmadan önce, bizi Bulgar ülkeleri sınırı dışına çıkarsa da, Tuna ağızlarının kuzey kolu üzerine bir bakmamız gerekir. Burada Ceneviz'lerin, Venedik'lilerin sık sık uğradıkları bir liman vardır; bu, Pontus bölgesinin birçok hububat depolarından biri olup, İtalyanlar tarafından çoğunlukla *Licostomo*[1911] denen Lycostomium'dur. 1360'da Venedik Hükümeti tarafından Cenova Hükümetine yapılan birtakım şikâyetler arasında, Venedik'in Ceneviz'li hububat tüccarlarını vatandaşları Venedik'lileri, kendileriyle ortak olmadıkları için, bu pazarda satın almalarını yasaklamakla suçladığını görüyoruz: Venedik'liler ortak olmağa razı olunca da, Ceneviz'ler el altından kendi hesaplarına satın almalar yaparak onları aldatıyorlar; öyle ki, Venedik'liler hiç bir şey bulamıyorlar ve yarı yarıya boş gemilerle döndükleri sık sık oluyor[1912]. Licostomo müstahkem bir şehirdi: Ceneviz'lerin bu devre doğru burasını zaptettikleri anlaşılıyor; bunların bir konsolosu 1332'de burada vali görevini yürütüyordu[1913].

Licostomo dolaylarında, bir hububat pazarının, *Moncastro* (bugün Akkerman)'nun adı hâlâ anılır. 1421'de burası, küçük Valachia, Moldavya prensi, Voyvoda Alexandre'a bağlı. Belçikalı seyyah

[1910] Silvestre de Sacy, *Not. et extr.*, XI, 1, s. 65-71'de Cenova evrakına ilişkin belgeler arasında bu antlaşmayı yayımlamıştır, ve *Mem. de l'Aca. des Inscr.*, VII (1824), s. 292 vd.'de bir açıklamasını yapmıştır. Bkz. *Atti della Soc. Lig.*, XIII, 145 vd. 152.

[1911] Lelewel, *Portulan*, s. 12; Thomas, *Periplus des Pontus Euxinus*, s. 258; *Atl. Luxoro*, s. 123, 246. "Kilia" adı Licostomo yanında haritalar üzerinde ancak Ortaçağ sonuna doğru görünmeğe başlar; aynı yere ilişkin değil gibi görünüyor: Licostomonun aynı şehrin eski, Kilia'nın da yeni adı olduğunu söylemek doğru değildir.

[1912] Taf. et Thom., inéd.

[1913] Desimoni, *Atl. Lux.*, s. 123 te, *Cartolario della masseria di Caffa*'dan alınma.

Guillebert de Lannoy, 1441'de burada iyice yerleşmiş Ceneviz'leri bulmuştu[1914]. 1445'te, Burgonya dükünün birf ilotillası kumandanı Valeran de Warvin Tuna'nın aşağısında Türklerle bir savaşa girişmişti, Moncastro şehri ve kalesi Ceneviz'lerin elinde idi. Limanda, Trabzon sakinlerinin ya da Ermenilerin gemileri vardı[1915].

3 — TÜRK KÜÇÜK ASYA'SI

Yukarıda, Latin İmparatorluğu yaşadığı sürece İstanbul'daki Venedik podesta'larının durumlarının ne olduğunu söylemiştik; bunların, vatandaşlarına, İznik imparatorları ve Konya sultanlarıyle yaptıkları anlaşmalarla Küçük Asya'nın en hücra köşelerine girmek olanağını olumlu etkilerinden yararlanarak sağladıklarını gördük. O zaman Batılılar ülkeye aynı zamanda iki yandan girdiler, İtalyanlar Küçük Ermenistan ve Toros geçitlerinden geçtiler, ve Toroslarda ilk defa bir serüvene atılmışlardı; halbuki Provans'lılar Konya Sultanlığının Güney sahiliyle Kıbrıs adası arasında ticareti düzenlemişlerdi. XIII. yüzyılda, bu ülkelerin durumunda birbiri arkasından iki yönlü bir değişme oldu. Büyük Erzincan savaşı (1244) Selçuk İmparatorluğunun bağımsızlığını doğurdu; Mogol hanlarının basit bir uyruk sırasına girdiği için, başlı başına bir varlığı yoktu; saltanat gütmesi ve toprak bölünmesi rekabetleri çökmesinin nedeni oldu. Ülke soyca Türkmen olan beyler tarafından yönetilen beyliklere ayrıldı. Bu beyliklerin genişlemek gereksemesi, topraklarının küçüklüğü oranında çok idi. Doğuda kazanılacak bir şey yoktu; büyük Mogol imparotorluğu bu türlü boş isteklere karşı aşılmaz bir engel idi. Batı tarafında, bir fetihler savaşı daha çok şeyler vaadediyordu. İznik imparotorluğu, Michel Paléologue'un imparotorların eski başkenti olan İstanbul'a dönüşünden beri, olayların etkisiyle varlığı sönükleşmişti. Bu, Küçük Asya'nın batı sahilindeki Yunan topraklarıyle geçinilemeyecek kadar zor bir zamandı. Güçlü prensler zamanında, yaşamak için her sıkıntıya katlanmışlardı; onlar gidince, basit bir eyalet durumuna düştüler, ve siyasal sorunlar Paléologue'ların dikkatini Avrupa'ya yönelttirdiği için, bu eyalete ilişkin çıkarlar bir yana itildi. Hattâ Türkmen emîrlerinin hücumları karşısında bile az dire-

[1914] *Oeuvres de Lannoy*, Poitrin yayımı, s. 59.

[1915] Jehan de Wavrin, *Anciennes chronicques de l'Engleterre*, Dupont yayımı., II, s. 95.

nildi. Yıllardan beri Menderes ağzı Yunanlılarla Selçuklular arasında bir sınır oluyordu; nehrin güneyindeki bütün topraklar Konya Sultanındı ve bu imparatorluğun çöküşünden sonra da, başkentleri, eski Karpatın metropolü "Mylasa" (Türkçe "Milas", yeni Yunanca "Melissos") olan Menteşe beylerinin eline geçti [1916]. İlk Paléologue'lar zamanında, Türkmen beyleri, öbürleri gibi, bu sınırı da zorladılar. Bunlara boyun eğdirmek için, imparotor eski Andronik, Tralles kalelerini onarttı: Yararsız bir girişim. Şehir inşa edilir edilmez [1917], müstahkem mevkii, Menteşe Beyi Salpakis [1918] tarafından zaptedilip yıkıldı, yıkıntıları üzerinde bir Türk şehri olan Aydın [1919] yükseldi ve bu şehir bu adı taşıyan yeni bir Türkmen Beyliğinin başkenti oldu: Menteşe Beyliğinden bağımsız olan bu beylik aşağı yukarı eski Ionia topraklarını içine alıyordu. Andronik, ünlü sergerde Roger de Flor'u Katalonya'lı cesur yakınlarıyle Küçük Asya'ya gönderdiği gün, İstanbul'da bu eski Yunan eyaletinin korunacağı bir süre umuldu. Fiilen, önemli bir şehir olan Filadelfia, on Türkmen beyinden biri, Germeyan Beyi Alişir tarafından tekrarlanan hücumlar karşısında yenilmek üzere idi: Roger şehrin kuşatılmasını önledi ve Aydın Türklerini yendi (1303) [1920]. Ne yazık ki, onu tam başaracağı sırada geri çağırdılar, ve Menderes'in kuzeyinde olup, savunucuları tarafından bırakılan ülkesi gene Türklerin eline geçti. Az bir zaman sonra, bu nehirle Kaystros arasında ve hattâ bir bölümüyle, bu sonuncunun öte tarafında bulunan bütün topraklar Türkler tarafından feth ya da işgal edilmişti [1921]. *Aydın* adını taşıyan soyun kurucusu Aydın Bey [1922], Menderes'e pek yakın bir yerde bulunan (Tralles)

[1916] Eski Menteşe Beylerinin tarihi için, belirttikleri uygunluktaki güçlüğe rağmen: Sanuto, *Istoria della Romania*, Hopf, *Chron. gréco-rom.*, s. 145 vd., 167'da; Pachym., I, s. 472; Ducas, s. 13; İbn Batuta, II, s. 278-80; Şahabettin, s. 338 vd., ve 370'e baş vurulabilir; fakat Defreméry'nin *Nouvelles annal. des voyages*, 1851, I, s. 13, 14'deki uyarılarını okumak zorunludur.

[1917] Pachym., I, s. 468-74; Nicéph. Grég., I, s. 142.

[1918] Bizans'lılarca bilinen Menteşe Beylerinden en eskisinin adı bize bu Yunanlaşmış biçimiyle geçmiştir.

[1919] Vivien de Saint-Martin, *Asie-Mineure*, II, s. 516; Ramon Muntaner, trad. Lanz, II, s. 119 vd.'de bu yeni Atia şehrinin adını verir.

[1920] Pachym., II, 421 vd. Nicéph. Grég., I, 221 vd. Muntaner, *a.g.e.*, II, 115 vd.

[1921] Yunanlılar buna Αἰδίνης ya da Ἀτὴν diyorlardı Duc., s. 13. Cantacuz. I, 388, 481.

[1922] Bu soyun tarihini en iyi, Karabacek'de bulabilirsiniz. Bkz. *Wiener numismatische Zeitschr.*, II (1870), s. 530 vd. ve ayni dergi, IX (1877), s. 207 vd.

Aydın'ı kendine başkent yaptı; 1333'de, seyyah İbn Batuta [1923] Küçük Asya'yı ziyareti sırasında, onun oğlu Mehmet'i, Kaystros'un ötesinde, Thyra ile Sard arasında bulunan Birgi [1924] de Sultan unvanıyle yerleşmiş buldu. Bu Mehmet'in üç oğlu [1925] vardı ve sağlığında beyliğinin bir bölümünü bunlar arasında bölüştürmüştü. Bunlardan biri olan Hızır Bey, Efes şehrini topraklarıyle beraber almıştı [1926]; bir başkasına, Ömer Bey'e İzmir düşmüştü [1927] : Bu bölünme 1333'ten önce yapılmıştı; bu bağışlama sırasında, Mehmet, bunun ölümünden sonra da kesinlikle böyle kalması ve hattâ iki oğlunun bütün ömürlerince böylece sürmesi isteğini açığa vurmuştu.

Aydından gelen Diadoches'ler ailesi topraklarını Yunanlıların zararına olarak İzmir körfezine kadar genişlettikleri sırada, kuzeye doğru daha yukarılara çıkan bir diğer Türkmen soyu, Gediz (Hermos) kenarlarında iyiden iyiye yerleşiyordu; bu soyun kurucusu olan Saruhan Bey Manisa (*Sipylum Manisası*)'yı (1313) zaptetmiş ve şehri kendisine başkent yapmıştı [1928] : Buradan hareket ederek, Gediz nehrinin iki sahili boyunca uzanan, aşağı yukarı Yunanlıların Lidya eyaletlerini karşılayan toprakları zaptetti: Toprakları haleflerine geçti. Buradan Çanakkale'ye kadar uzayan ülke gene on beylikten birini oluşturuyor, ve *Karasi* soyunca yönetiliyordu: Bu, genellikle bu soya verilen ad olmakla birlikte, gerçekte kurucusunun adı *Kalam* idi; yalnız Karasi'nin halefi vardı ve varisi de oğlu Demir Han (Sadettin Acelan Bey?) idi [1929]. Bu soyun başkenti Balıkesir (Edremit'in doğusunda) idi; fakat, İbn Batuta, Şehabeddin ve Cantacuzène za-

[1923] İbn Batuta, II, 288 vd. Şehabettin de onunla aynı görüştedir: *Not. et extr.* XIII, 339, 369.

[1924] Bugün Birgi'dir; Bizanslılarda Πυργίον'dur: Pachym., II, 436; Miklosich ve Muller, *Acta groeca*, I, 228, 235, 461, 497; aynı zamanda bkz. Hacı Halife, Vivien St. Martin, *Asie-min.*, II, 295'te.

[1925] Mehmet'in oğullarının sayısı ve adları üzerinde İbni Batuta ve Cantacuzène hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, aynı görüştedirler: Ömer – 'Αμούρ; Hızır – χετὴρ; Süleyman– Σουλαϊμάνας

[1926] İbni Batuta, II, 309.

[1927] İbni Batuta, II, 310; Duc., s. 27.

[1928] Nicéph. Grég., I, 214; Duc., s. 13; Şehabeddin, s. 339, 368; İbni Batuta, II, 313 vd. kardeşi Ali'nin bir beyliği vardı ve İzmir'in doğusundaki Nif te başkenti idi: Bkz. Şehabeddin, s. 367 ve Defrémery, *Nouv. annal. des voy.*, 1851, II, 19.

[1929] Nicéph. Grég., I, 214; Duc., s. 14; Şehabeddin, s. 339, 365; İbni Batuta, II, 317.

manında, Demir Han'ın kardeşi Yahşi'nin kişiliğinde temsil edilen küçük bir kol Bergama'yı başkent edinmişti[1930]. Sonra, *Osmanlı* emirleri fetihlerinin yönünü Küçük Asya'nın kuzeydoğusuna yöneltmişlerdi; 1326'dan 1330'a kadar, birbiri ardından Bursa, Nicomedia ve İznik şehirlerini, bu şehirlerle birlikte Bitinya adını taşıyan Yunan eyaletinin de son döküntülerini zaptettiler ve ordularını Avrupa'ya doğru iten baskı sonucu, komşuları Karasi soyunun topraklarını da beyliklerine kattılar.

Böylece, birkaç yıl içinde İslâmlık Menderes'ten Karadeniz'e kadar yayılmış ve buralarda bundan böyle hüküm sürmeye başlamıştı. Romania'nın Kronik'ini bitirirken (1334), Sanudo, bundan böyle, Küçük Asya'nın bütün Batı tarafında kalan tek Yunan şehrinin Filadelfiya olduğunu söylemeye dili varıyordu[1931]. İslamlığın bu genişlemesinde, yalnızca Yunan imparatorluğunun ilgi çekici bir küçülmesi sorunu yoktu: Aynı zamanda, Balkan yarımadasındaki, Attik ve Mora kıtalarındaki Frank prenslikleri için de büyük bir tehlike söz konusu idi. Küçük Asya'nın batı sahiline egemen olan Türkler, kuşkusuz, komşu adaları da etkileri altına alacaklardı. Aslında, 1300'de Menteşe Beyi, Rodos adasını hemen tamamen Yunanlıların elinden aldı. 1309'da, *St. Jean şövalyeleri* adada yerleşmek istedikleri zaman, burada Türklerle ve Yunanlılarla savaşmak zorunda kaldılar. Bu şiddetli hareket aynı zamanda akıllıca bir girişimin de kanıtı idi[1932].

Rodos'ta St. Jean şövalyeleri Hıristiyanlık için çok değerli bir kale oluyordu: Yarımada güneyinde adaları kaplıyor ve adaları Türklerin hücumlarına karşı koruyordu, kuvvetleri oranında deniz ulaşımının güvenliğini sağlıyor ve yalnız Arzı mukaddese giden hacı-

[1930] İbn Batuta, II, 316; Cantac., II, 70; Şehabeddin, 366'da Yahşi'nin başkenti olarak Marmara şehrini gösterir.

[1931] Hopf., gös. yer. s. 146. Çok sonra bu da Beyazıt tarafından fethedilmiştir.

[1932] Yeni kaynaklara dayanarak verilen bilgilere bkz. M. Hopf.'un Ersch et Gruber, LXXXV, s. 393 vd.'daki *Griechenland* maddesi; Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, s. 602 vd. Bu konu hakkında *Misc. di Storia Ital.*'de yayımlanan *Chron. Astense*'de ilgi çekici bir bölüm vardır. Rodos'un St. Jean şövalyeleri tarafından işgalinden az bir zaman önce, ada Venedik Cumhuriyetine önerilmişti, ya da adayı işgal etmenin yararı tümüyle doğal bir şey gibi senyörlükçe tartışılmıştı; *Misti*'lerin kaybolmuş olan üçüncü kitabı Senato'nun şu adda bir hükmünü kapsıyordu: Tractetur per ducham (Cretae) et ser Gabrielem Dandulo capitaneum de accipiendo Rodum: *Archiv. Venet.*, XVIII, 161.

larla yüklü gemilere[1933] bir sığınak olmakla kalmıyor, aynı zamanda Küçük Ermenistan'a, Kıbrıs adasına, Suriye ya da Mısır'a gitmek için bu bölgeyi aşmak zorunda olan birçok ticaret gemilerine[1934] de bir sığınak oluyordu. Ama, Türklerin sahip oldukları sahillerin yaylımı fazla, şövalyelerin denizi ve askerleri azdı, ve Küçük Asya'nın on beyliği geniş bir korsanlığa giriştikleri için de, bütün noktalarda aynı güçte ciddî bir direnme göstermek olanaksızdı; kesin olanı şu ki, bu bölge her zaman korsanlara sığınak oluyordu; Bizans egemenliği zamanında bile, bugünkü Kuşadası (Scala nova) şehri dolaylarında, eski Efes'in güneyinde bulunan *Ania*[1935] limanı Yunan ve Frank korsanlarının gerçek bir yatağı idi[1936]. Türk fetihlerinden sonra, ülkenin yeni egemenleri denizlere, yarımadanın irili ufaklı adalarını özellikle yakıp yıkacak, yağma ve talan edecek asker yüklü filolar dolaştırdılar; bu adalar, zaten filoların yolları üzerinde tek başına bulunmak bahtsızlığına uğrayan ticaret gemilerinin geçitlerini kapamağa engel olmuyordu: Tehditlerini Bizans, Mora, Beotia sahillerine, hattâ Korent körfezine kadar yaymışlardı, ve Nérepont balyosu onlara vergi vermek zorunda kalmıştı[1937]. Aydınoğullarından iki erkek kardeş, Efes'te Hızır Bey ve İzmir'de Ömer Bey[1938] bu filoların en başta gelen armatörleri idiler. Attik'te yerleşen Katalan kumpanyası –bu, onlar adına yüz kızartıcı bir şeydir– onları bu yolda ilk isteklendirendi, ve kâr da ortaktı[1939]. Yunanistan toprağını paylaşmış bütün öbür Frank devletleri, Venedik Cumhuriyeti, Ege

[1933] Bosio, *İstoria della sacra religione di S. Giovanni Gierosolimitano*, 2e part., s. 18. 1521'de, Ren'deki Palatin kontu Otto Heinrich, deniz ticaretini korumanın, St. Jean şövalyelerinin yönetimine verilen üç kadırganın görevlerinden olduğunu söylemişti: Roehricht et Meisner, *Deutsche Pilgerfahrten*, s. 373.

[1934] Meselâ bkz. Clavijo, s. 40.

[1935] Bu bir Yunan şehri olan Anaia'dır. Bkz. Taf et Thom., III, 71, 161 vd. not; Uzz., s. 232; Lelewel, *Géorg. du Moyen-Age, portulan*, s. 15.

[1936] Taf. et Thom., III de, *Decisiones piraticae*, 179, 180, 184 vd. 194, 207, 220, 225, 248, 257, 261 vd. 264.

[1937] Giovanni Villani, III, 137 (Dragomanni yayımı), et Sanudo Epist., ds. Kunstmann, *Studien über Sanudo d. Aelt.*, s. 778'de), bu konuyu genel boyutlarıyle ele alır. Hopf., *Griechenland*, ds. Ersch et Gruber, LXXXV, 376, 422, 425 vd. 449, 456, 461, 462, ilk. Hopf., *Geschichte v. Andros*, s. 52, vd. *Commen. reg.*, I, 193, No. 107, s. 198, No. 133; Şehabeddin, s. 354, 36 vd.'de de örnekler vardır.

[1938] İbni Batuta, II, 311.

[1939] *Commem.*, I, s. 191, No. 100, s. 194, No. 110, s. 195, No. 116, s. 198, No. 133.

denizi adaları prensleri, Mora potentat'ları bu felâketten ötürü öylesine acı içinde idiler ki, Türkleri Küçük Asya sahillerinden kovup, kıtanın içerilerine süreceklerini zamanı dört gözle bekliyorlardı, Fransa Kralı VI. Philippe bir Haçlı seferi tasarladığı ve bu düşüncesini doj Francesco Dandolo'ya açtığı zaman, doj onu, bu Haçlı seferine girişmeden önce, Türklere karşı savaşa girişmekle işe başlamak gerektiğini asla unutmaması konusunda uyardı; çünkü, ordusunun erzakını sağlamak için Karadeniz sahillerinin büyük hububat antrepolarıyle ilişkilerinde bağımsız olması gerekiyordu, bu korsan kavmin günden güne artan tehditlerine bir sınır koymadıkça, bu ilişkiler hep tehlikede idi[1940]. Aynı devre doğru, bu sorun ile en çok ilgili uluslar, Ege denizinde Haçlı görevini yerine getirmekle yükümlü bir filo kurulması için bir *ittifakın*[1941] ilkelerini ortaya atıyorlardı. İlk üyeler hareketin kışkırtıcısı Venedik doj'u, imparator Andronik ve St. Jean şövalyeleri komutanı idi; Fransa kralı bir yıl sonra birleşmeye katıldı[1942]. Bu ilk ittifak projesine, 1334'te aynı ilkelere dayanan bir ittihad önce geldi, ve bu ittihada o zaman Kıbrıs ve Napoli kralları da girdiler; papa XXII. Jean genel yönetimi de eline almıştı[1943]. O yıl için, düşman ülkesine bir baskın yapmak düşünülemezdi, silâhlandırma henüz yeterli değildi; fakat, papa ve Fransa tarafından sağlanmış gemilerden oluşan bir filonun komutanı olan şövalye Jean de Cépoy Türklere karşı savaşa girişti ve gemilerinin önemli bir bölüğünü batırdı. Öte yandan, Delfino vekayinamesi, Hıristiyanlığa bu sahillerde uzun zamandan beri bilinmez bir güvenlik sağlayan, Venedik filosu komutanı Pietro Zeno'yu över[1944]. Kuşkusuz, bu süreden deniz ticareti yararlandı. Ne yazık ki, Papa XXII. Jean

[1940] Kralın 18 Kasım 1331 tarihli mektubu: *Col. des doc. inéd., Melang. hist.* III, s. 97 vd. onun isteği üzerine Venedik elçiliği tarafından yazılan hüküm: 11 Mayıs 1332, *a.g.e.*,'de s. 98 vd. bu iki mektup Taf. et Thom., IV, 219-222'de vardır.

[1941] Rhodus, 6 Eylül 1332: Taf et Thom., IV, 225 vd. görüşmeler 1325'tenberi totil edilmişti: Girit, Négrepont ve İstanbul memurları bunlara göre davranmak durumundaydılar: Bkz. *Arch. Venet.*, XVII, 271; XVIII, 66, 333; XX, 89 da *Misti* kaybolmuş kitaplarına ilişkin .....

[1942] 3 Kasım 1333: *Coll. des doc. inéd., Mél. hist.*, IV, 101 vd. Tof et Thom., IV, 240.

[1943] 8 Mart 1334, *Coll. des doc. inéd. Mél. hist.* gös. yer. s. 104 vd. Taf. et Thom., IV, 244 vd.

[1944] Raynald, *Annal. éccl.*, ad. an. 334 No. 10; G. Villani, *Cron.*, Dragomanni yayımı., III, 235; *Cron. Delf.*, Taf. et Thom., IV, 247'de anılmıştır.

ölmüş ve Türklere karşı savaşı örgütlemek için giriştiği çaba, yerini büyük bir uyuşukluğa bırakmıştı. Türkler Ege denizi sahillerindeki çalışmalarına ve yağmalarına yeniden başlamak için bundan yararlandılar, artık onlara karşı duracak hiç kimse yoktu. Sonra 1344 yılı baharında, Papa VI. Clément, Kıbrıs kralına ve St. Jean şövalyelerine, sonra da Venedik Cumhuriyetine bir hüküm gönderdi. 1344 yılı ilkbaharında, müttefikler üç yıl süreyle yirmi kadırgadan oluşan bir filo kurdular: Filo kışın da hazır bir durumda olacaktı[1945]. Filo komutanlığına, Türkleri boyunduruk altına alan, Martino Zaccaria atandı. Denizi korsanlardan temizledikten sonra, Ömer Bey'in başkenti *İzmir*'i hücum noktası olarak seçti[1946]. 28 Aralık 1344'te müstahkem mevkie başarılı bir hücum yaptı[1947]: Ömer Bey'in tersanesi ve filosu ateşe verildi ve İzmir elli yıl kadar Hıristiyanların elinde kaldı. Ömer Bey şehri geri almak için girişimde bulundu ise de (1348), bu girişim hayatına mal oldu[1948].

İzmir'in bugünkü ticarî önemi bilinince, 1344'ten 1402'ye kadar süren bu uzun devre içinde Batılıların egemenliğinin ticarî bakımdan şehri refaha kavuşturup kavuşturmadığı sorulabilir; fakat, biraz yakından bakılınca, bunun olanaksız olduğu görülür. Başarı sevinci pek uzun sürmedi: Şehri elde tutmanın güçlüğü derhal öyle bir yorgunluk yarattı ki, ilk yıllardan sonra, müttefik uluslar bu zahmetten kurtulmak için, şehri yakıp yıkmayı düşündüler[1949]; hiç kimse burada parasını kaybetmek istemiyordu. Papa, müttefik uluslardan parayı ve gemileri koparmak için, birçok defalar işitilmedik çabalar gösterdi. Venedik dojlarının az istek göstermeleri, ittifak antlaşmalarında[1950], herzaman yenilenen sözleşmelerin onlar tarafından uygulanmasını[1951] sağlamak için Papalarca uyarı üstüne uyarı gönderilmesi, genellikle ticaretin İzmir'in korunmasına pek önem vermediğine bir kanıttır.

[1945] *Commem. reg.*, II, s. 117 No. 18, s. 118 No. 22; Paoli, *Cod. dipl. dell'ord. Geros.*, II, 86 vd. Taf et Thom., IV, 263-66, 269-73.

[1946] O zaman kalede kalıyordu; bkz. İbni Batuta, II, 310.

[1947] Villani, gös. yer, IV, 68-70; Taf et Thom., IV, 286; Niceph. Greg., II, 689; Bosio, *Istoria della relig. di S. Giovanni*, bölüm 2, s. 42.

[1948] Niceph. Greg., II, 834 vd.

[1949] Bosio, II, 50; Rayn. a. a. 1348, No. 27.

[1950] *Commem. reg.*, II, s. 151 No. 182, s. 184 No. 352, s. 261 No. 225.

[1951] Taf. et Thom., IV, 350; *Commem. reg.*, II, s. 185 No. 354, 356, s. 187 No. 366, s. 217 No. 21, s. 218 No. 23, s. 246 No. 153, s. 264 No. 241.

Kaynakların incelenmesi gösteriyor ki, buranın korunmasının mal olduğu büyük giderlerin nedenlerinden biri, kendi salt gelirlerinin hemen tümüyle yokluğu idi[1952]. Bu görüşümüze dayanak olan bir kanıt da, bu devirde İzmir'in pazar olarak hiç bir önemi olmayışıdır[1953]. Küçük Asya merkezinin ürünleri şöyle dursun, malların bile gelişinde bir düzen yoktu, çünkü Türkler müstahkem mevkileri durup dinlenmeden kollayorlardı[1954].

İşin garibi şu ki, bir Hıristiyan şehri olarak İzmir, Doğu ticaretinin aradığı pazarlar arasında yer alamadığı halde, aynı hat üzerinde bulunan iki Türk şehri bu düzeye erişmişlerdi. Bunlar *Altoluogo* (Ayasluğ)[1955] ve Palatia limanlarıdır. Ortaçağ İtalyanlarının Altoluogo'su, eski Efes şehrinden başka bir şey değildir[1956]. Fakat bu Altoluogo adı nereden geliyor? Bizanslı Yunanlılar Efes'e, mezarını koruduğu[1957] sakinlerinden en ünlüsünün, ἅγιος 'Ιωάννης[1958]'in adını ya da St. Jean havariler arasında özellikle telojyen olduğu için ἅγιος θεολόγος[1959] adını verirler. Yunanistan'ın halk dilinde ἅγιος sözcüğü bir kısaltma sonucu ἁί olarak söylendiği için, bu sözcükler, kolayca anlaşılabilen bir bozulma ile Türkçede "Ayasluğ", İtalyancada "Altoluogo" biçimini almışlardır[1960]. Görülüyor ki, *Altoluogo* adının etimolojisini

[1952] Bosio, II, 57.

[1953] Başka zamanlarda Michel Paléologue İzmir hakkında şunları söylüyordu: "est utiles ad usum mercacionum et habet bonum fortum et est affluans bonis emnibus" (Numphaeum antlaşması 1261; *Liber. jur.*, I, 1352).

[1954] Bosio, II, 57, 71, 79, 80, 90, 96 vd. 101, 103 vd.

[1955] Ducas, s. 192 vd.

[1956] Ludolphi de Suchem, *De itinere terrae sanctae liber*, Deycks nşr., s. 45: "illa civitas qux olim Ephesus dicebatur, nune altelot i.e. altus locus vocatur." *L'Orient*, Relation rhénane de la fin du XIVe. siècle, publiée dans *Orient und Occident*, de Benfey, I, 636: "Eyne ander Stat, die hiesch von alders Ephesus ind hiesch nu Alcebot." Ramon Muntamer, Lanz yayımı., s. 371; "Altoloch que daltrament apella Ca escriptura Epheso." Buondelmonti, *Liber insularum archipelagis*, s. 105: "Ephesus hodie Alto Loco dictus" Giov. Bembo., *Epist. ad Anesinum*, *Sitz.-Ber. der Münch. Akad.*, 1861, I, 600 da "Ephesi quae nunc a nostris Altologo dicitur."

[1957] Krş.: Procop., *De oedif.*, s. 310; Theophanes, *Chronogr.*, I, 728.

[1958] *Wibaldi Epist.*, Joffé nşr., *Bibliot. rer. german.*, I, 153; Guill. de Tyr, XVI, 23'te Ephesus (Efes) için S. Zohannes adı da vardır.

[1959] Taf. et Thom., I, 118; Ludolph., gös. yer "Ephesus postea Theologos appellata est a Graecis. "Bembo, gös. yer. I de de ayni ifade.

[1960] Sanuto, ds. Hopf, s. 145'te de, "S. Zuanne dell' Alto loco"dur. Taf. et Thom, III, 193 te "alter locus" veya okuyuş doğru ise "alius locus" deyiminin bir tek örneğine raslanır. Piloti, s. 367 de "Palotia" adı yanında bulunan "aultres

ararken, *alto* hecelerine "yüksek", ve *luogo* hecelerine de "*yer*", "yöre" anlamını vermekten kaçınılmalıdır; fakat, ortaçağda herkes bu ince noktayı bilmediğinden, pek doğal olarak sözcük "yüksek yer, yüksek yöre" olarak çevriliyordu. Bu çeviri, olanlara da uyuyordu: Aslında, ortaçağda Efes, eski devirdeki Efes gibi Kaystros ovasında değil, bir dağ üzerinde bulunuyordu[1961]. Türkler, savunmayı kolaylaştırmak için yeni şehri bugünkü Ayasluğ köyüne egemen kayalar üzerinde kurmuşlardı. Şehir eski St. Jean kilisesine kadar uzayordu; kilisenin chœur'ünde, ücret karşılığında, havarinin mezarı gösteriliyordu; fakat geri kalan kısmı pazara dönüştürülmüştü, ve burada Türkler pamuk, yün, buğday vb. satarlardı[1962]. Bundan böyle bırakılmış olan eski Efes, denize biraz uzaktı ve orada yapma bir liman yapmak zorunluğu doğmuştu; yenisi ise daha uzakta idi[1963]. Ama, belirtelim ki, "Marine"in yerinde, gene Altoluogo adlı, XIV. yüzyıl başlarında kurulmuş ve siyasal nedenlerle asıl ülkelerinden ayrılmış İtalyanların[1964] oturduğu bir başka şehir vardı.

lieux de Turquie" (Türkiye'nin başka yerleri) sözcüklerinin "Altoluogo" anlamına geldiklerini sanıyorum. Froissart, Haulte-Loge çevirisi (Oeuvres, Kervyn de Lettenhove yayımı. XI, 237, 239, 240, 243; XVI, 40).

[1961] "Altus Locus, quia ad altiorem locum... civitas est translata." Ludolph., s. 25.

[1962] Ludolphe de Suthen böyle söylüyorsa da, onun hemen hemen çağdaşı olan bir başka seyyah, hacı Wilhelm von Boldensele (*Zeitschr. des hist. Vereins für Niedersachsen*, 1852, s. 240) St. Jean'ın mezarının bulunduğu kilisenin camie dönüştürüldüğünü söyler. Benfey'de (a.g.e., s. 637) Relation rhenane yazarı Ludolphe'un söylediğini pekiştirir, fakat onu olduğu gibi kopya ettiği bellidir. Eski St. Jean kilisesinin durumu hakkında bkz. Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, II, 252 vd.; Odo de Diogilo, *Monum. Germ.*, SS. XXVI 71'de şunları söyler: "Beati Joannis sepulchrum in quodam terrae tumula contra paganos muro circumdatum."

[1963] *Sanctimoniolis Heydenheimensis vita s. hodoeporicon S. Wibaldi, Itinera hierosolymitana et descriptiones terrae sanctae bellis sacris anteriora*, I, 256 da, "navigaverunt ad urben Epheseum (bu o zamanki eski şehirdir) secus mareunum milliarum,... indee ambulaverunt ad Johannem Evangelistam in loco specioso secus Epheseum." – Boldens, gös. yer I, s. 240: "Ephasus in loco Pulcheo. forti et fertili collocata, distanus a mari ad pauca milliaria." – Ludolph, s. 24: "Vera civitas Ephesi distat ad quatar parva miliaria –Peogl., s. 41: "Dalla citta d'Altoluogos infino alla marina 9 miglia per terra". –*Portolano Ms. della Civico –Beriana* (Cenova'da), *Atti della Società Ligure*, V, 233'te anılmıştır: "Altologo a miglia sei entro terra con chiesa di S. Giovanni e a un miglio dalla fossa d'Efeso (yani eski Efes'in yıkıntıları).

[1964] "A Christianis de Lumbardia per discordiam expulsis: "Ludolph., s. 25. Belirtelim ki, Ceneviz'ler ve Piza'lılar bu genel Lombard'lar deyimi (s. 42) içine

Hacı Ludolphe, Hıristiyanlara karşı Türklerle birleştikleri için bu İtalyanları ayıplar: Belki de korsanlık onların belli başlı uğraşılarındandı. Ludolphe orada ticaretin gelişmiş bir halde olduğundan söz açmaz; çağdaşı olan Pegolotti jurnalında bu ikinci Altoluogo şehrini hiç anmaz. XIV. yüzyıl ortası öncesinden beri işler yalnız, Ayasluğ kayalıkları üzerinde bulunan Türk şehrinde duyuluyordu; Pegolotti'ye göre, Batılı tüccarlar mallarını eksen üzerinde, şehirden sahile ve sahilden şehre taşımak zorunda idiler. Altoluogo birinci derecede bir pazar değildi, fakat Pegolotti İtalyan ticaretine orada işlerin yapılış biçimine ilişkin bilgi vermeği, orada kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçülerini tanım ve bu ağırlık ve uzunluk ölçülerinin Cenova, Piza, Floransa, İstanbul, Kıbrıs ve Rodosunkilerle karşılaştırmalı bir cetvelini düzenlemesi, sonra orada en çok bulunabilen kumaş parçalarının nerede yapıldıklarını, boyalarını ve uzunluklarını nitelemeyi yararlı bulduğuna göre, şehrin oldukça büyük önemi olmalıdır. Gerçekte, Batılı tüccarlar oraya Narbonne, Perpignan, Toulouse kumaşları, gümüşten yapılmış eşyalar, şarap, sabun getiriyor, ve ülkelerine Germeyan Beyliğinin başkenti olan Kütahya'nın şapını[1965], buğday[1966], balmumu, pirinç ve eğrilmemiş kenevir götürüyorlardı. Çıkış vergisi genellikle % 4, balmumu için % 2 idi; giriş vergisi de yalnız şaraplardan ve sabunlardan alınırdı[1967].

Şu kesin ki, bu ticaret korsan saldırıları yüzünden sık sık kesiliyordu: Altoluogo Beyi, tıpkı İzmir Beyi gibi bu korsan saldırılarını yönetiyordu: Fakat, Hıristiyan devletlerin Türkmen emîrlerine karşı yaptıkları yukarda anlattığımız savaş, bu saldırılara, öbürlerinden daha çok durgunluk dönemi sağladı. En sonu, İzmir'in düşüşünden, ve kardeşi Ömer'in silâh elde ölümüne neden olan ağır deniz yenilgisinden sonra, Altoluogo Emîri Hızır Bey Papanın delegesi ile ve St. Jean şövalyeleriyle barışa razı oldu, "Mukaddes İttifak"ın başkanı sıfatıyla Papaya, barış antlaşması maddelerini olduğu gibi veya bazı değiştirmeler yaparak kabul etmesini dileme göreviyle yükümlü bir

girerler ve gene hatırlatalım ki, Ania dolaylarındaki liman, çoğu Ceneviz ve Pizalı olan korsanların yatağı idi.

[1965] Pegol., s. 370.

[1966] 1335 te Ancôna'lı iki tüccar Altoluogo'ya ve Palatia'ya buğday satın almağa gitmişler, fakat durumun elverişsizliği yüzünden geri dönmüşlerdi: *Commem. reg.*, II, 231 No. 85.

[1967] Pegol., s. 40-42, 79 vd. 94.

sefaret kurulu yolladı. Bütün Türk gemilerini, hattâ kardeşinkileri de karaya çekmeyi ve armalarını çıkarmayı, ve eğer Papa ağır bassa bu gemilerin yıkımına izin vermeyi bile vaadedecekti. Yalnız korsanlığı hoşgörü ile karşılamamayı ve onu kışkırtmamayı değil, aynı zamanda Türk topraklarındaki kişilerin ve Hıristiyan tüccarlara ait malların, hattâ Hıristiyan gemileriyle Hıristiyan bir ülkeye giden Türklerin de güvenliğini garanti etti. Bundan başka, müttefik devletlere Altoluogo'nun ve beyliğin öbür limanlarının gümrük gelirlerinin yarısını bırakacak, Kıbrıs'la, Rodos'un ve Venedik'in konsolosluklar kurmalarına razı olacak ve onlara vatandaşlarını üzerinde yargılamalarına izin verecekti[1968]. Bir süre duraksadıktan sonra, Papa antlaşmayı onayladı[1969]. Bunun sonuçlarından biri Altoluogo'da Venedik konsolosluğunun kurulması oldu. Bu olay, çeşitli pek çok kaynaklarca doğrulanmıştır[1970]. Cenova da 1351'de Altoluogo emîriyle bir barış yapmayı başardı, ve onunla Yunan sularında Venedik'lilere ve Katalan'lara karşı giriştiği savaş dolayısıyle bir antlaşma[1971]. Ege denizi adalarında manen korunmak zorunda oldukları kolonlarının ve prensliklerinin çıkarı gereği, Cenova ve Venedik Küçük Asya'nın Türk beylikleriyle içtenlikli bir anlaşmayı da sürdürmek zorundaydılar; hattâ Venedik Altoluogo beyleriyle antlaşmalarını[1972] yeniledi, ve barışın yapılışından sonra da, bir anlaşmazlığı doğurabilecek her şeyi bir yana itmekte özellikle özen gös-

[1968] 18 Ağustos 1348 antlaşmasının metni iki defa yayımlanmıştır: M. de Mas. Latrie.: *Coll. des doc. inéd., Mél. hist.*, III, 112 vd. ve Taf. et Thom., IV, 313 vd.

[1969] Taf. et Thom., IV, 345 vd. 349 vd. Antlaşma metnine az bir süre sonra eklenmiş parçaların Papa'ya ilişkin olup olmadıkları, ya da bunların daha çok doj tarafından önerilip önerilmedikleri sorulabilir: *Coll. des doc. inéd.*, s. 119 vd. Taf. et Thom., IV, 318.

[1970] *Commem. reg.*, II, 231 No. 85 J. Bembo,; *Epist. ad Andr. Anesinum*, 1536, *A.g.e.*, s. 600.

[1971] M. Hopf. (*Griechenland*, ds. Ersch et Gruber, LXXXV, 447) hâlâ yayımlanmamış olan bu antlaşmanın bir bölümünü anar. Antlaşmanın yapılmış olmasına rağmen Katalan-Venedik filosu 1351-1352 kışını Altoluogo'da ve Palotia'da geçirmiştir: Matteo Villani, Dragomanni yayımı., I, 158.

[1972] 1 Ekim 1370 tarihinde Girit dükası ve meclisi doja Eylül ayı içinde Giov. Maro'nun Altoluogo beyi ile bir antlaşma "cum pactis et capitulis consuetis" yaptığını resmen bildirmiştir: Taf. et Thom., inéd.; *Commem. reg.*, III, s. 95 No. 598; krş. No. 596.

terdi[1973]. Altoluogo beyleri antlaşmalara pek o kadar özen göstermemişlerdi. Açık bir küstahlıkla korsanlıklarını sürdürdüler[1974] ve hattâ Venedik dükaları tipinde sikkeler basmaya bile kalkıştılar. Bu durum Batı ticaretinin orada işlerini yapmasına engel olmayordu; hattâ bu ticaretin yüksek bir dereceye vardığı da anlaşılıyor. Aslında, birçok defa andığımız bir eserde, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış *La relation rhénane sur l'Orient* adlı eserde, bu devirde, sahilde kurulmuş olan yeni Altoluogo şehri halkı arasında pek çok Hıristiyan tüccar bulunduğunu ve bu şehrin bütün ülkelerin ticaretiyle ilişkide olduğunu ve buraya Orta Asya içerilerinden, "Tataristan'dan ve başka ülkelerden" ticaret eşyası geldiğini okuyoruz[1975]. Seyahatname şunu ekliyor: Bu şehre pek uzak olmayan bir yerde büyük bir akarsu vardır ve bu nehir yolundan ipek, ipekli eşyalar ve öbür maddeler gelir. İlk bakışta, Altoluogo bu nehrin ağzında bulunduğuna göre, bu arada Kaystros söz konusudur sanılır; fakat, dikkat edilince, seyahatname, bu "bu büyük akarsu"yun genişliğini Rhin'inki kadar gösterir ve "Tataristan ve Türkiye" boyunca uzundur[1976]; seyahatnamenin nitelemesine göre bu, Menderes olabilir. Bu da bizi, coğrafî açıdan olduğu gibi, ticarî açıdan da başka bir alana götürür: Menderes yoluyle[1977] gelen ürünler Altoluogo pazarından değil, belki Palatia pazarından geliyordu.

Ortaçağa ilişkin birçok haritalar üzerinde gösterilen *Palatia* (Türkçe Balat)[1978] şehri, Menderes'in kaynağının yakınında ve sol

[1973] Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, III, 752 vd. Bk.: *Vita S. Petri Thomasii*, ds. *Acta SS. Boll*, 29 Ocak, s. 103; Macharias, ds. Sothas, *Bibl. graec. med. oevi*, II, 128. Macaristan kralı Louis Türklerle savaşmak için Venedik'ten gemiler sağlamasını istediği zaman (1366), ona Cumhuriyetin Altoluogo ve Palotia Beylerine karşı bir antlaşma ile ittifak etmiş olduğu anlatılmıştı. Bkz. *Monum. Hung. hist.*, ds. *Acta extera*, II, No. 485.

[1974] Hopf., *a.g.e.*, s. 449, 456 ve kalp paralara ilişkin söylediklerimizi kanıtlayan 1370 antlaşması metni.

[1975] Benfey, *Orient und Occident*, I, 637.

[1976] Burada yazar, söz konusu akarsuyu aynı anlatımla tasvir eden Ludolphe von Suthen metnini izliyor, s. 25.

[1977] Şahabeddin, Menderes yotağını ticaret eşyasıyle yüklü Kermiyan gemilerinin aşağıya doğru geçtiklerini belirtir, s. 354.

[1978] *Atlante Luxore,*: *Atti della Soc. Llig.*, V, 112'de; Lelewel, *Portulan*, s. 15.

sahili üzerindeki eski Milet[1979] yıkıntıları üzerinde yükseliyordu. Bu pazarda Küçük Asya'nın çeşitli doğal ürünleri bulunuyordu: Bu ürünler arasında safran ve susam, bal ve balmumu, meşe mazısı, şam üzümleri, Kütahya şapı, ve kırmızı maroken ve halı gibi bazı yapılmış eşya bulunurdu. Bu pazarda kadın ve erkek tutsaklar da satılırdı; Rodos ve Kıbrıs'a buğday buradan ihraç edilirdi; öbür maddelerin çoğu zaman alıcısı Sakız adası Ceneviz'leri idi, onlar aldıkları bu maddeleri Mısır'a götürürler ve bu maddeler karşılığında Palatia'ya kumaş, sabun, kalay, kurşun... vb. ithal ederlerdi[1980]. Palatia, Menteşe Beyliğine bağlı idi; Konya Selçuk Sultanlığının düşüşünden sonra, bu küçük hükümdarlar kendilerine, Küçük Asya'nın güneybatısında, genişliği aşağı yukarı Eski Karya'nınkine yakın bir toprak ayırmışlardı. Burada, bu Beyliğin incelediğimiz devirden önceki tarihini gösterecek değiliz; yalnız, bunların Yunan adaları başına belâ kesilen korsan akınlarına geniş oranda katıldıklarını[1981] belirtmekle yetineceğiz. Venedik Cumhuriyeti, topraklarını bunların çapullarından korumak ve aynı zamanda, ticaretine çok uygun bir giriş alanı açmak için, Girit Dükası Marino Morosini'nin aracılığıyle Palatia beyleriyle sıkı ilişkiler kurmasından daha iyi bir yol bulamadı. Bu girişimler, ayrıntıları pek az bilinen bir antlaşmaya vardı[1982]. Bu vesile ile Venedik'liler, Palatia'nın içinde ya da dışında bulunan bir St. Nicolas kilisesi yapmak imtiyazını kazandılar. Belki de, varlığı 1355'ten beri kesinlikle bilinen Palatia Venedik Konsolosluğunun kurulması da bu antlaşmaya bağlanabilir[1983]. Antlaşma bu tarihten daha önceyle ilgili olamaz. M. Hopf tarafından düzenlenen Girit'-

[1979] Vivien de St. Martin, *Asie-Mineure*, II, 519; Mas. Latrie, *Commerce d'Ephèse et de Milet au Moyen. Age*, ds. *Bibl. de l'Ecole des chartes*, 5e. série, V, 219. Gene bkz. Buondelmonti, *Lib. insul. archipel.*, Sinner yayımı., s. 104, 108, 204, 209.

[1980] Pegol., s. 80, 94, 370; Piloti, s. 371, 376; gene bkz. 1403 antlaşması, *Bibl. de l'Ecole des Chartes*, gös. yer s. 229. Raguza tüccarları da belki Palatia ile alışveriş ediyorlardı: Bkz. Luccari, *Ristretto degli annali di Rausa*, s. 36'da yazar Palatia ile Ephèse'i birbirine karıştırır.

[1981] Germiyan Beyleri (başkentleri Kütahya), Küçük Asya içinde kuşatılmış olmakla birlikte, Ege denizi adalarına çapul için Menderes yoluyle sık sık korsan gemileri yolluyorlardı; Menteşe beyleri onların geçmelerine engel olmaktan çekiniyorlardı; Şehabeddin, s. 354.

[1982] Bu, ileride sözü geçecek bir belgeden alınmıştır, bu belgeyi Mas-Latrie yukarda adı geçen incelemesinin sonunda yayımlamıştır, s. 229.

[1983] *Commem. reg.*, II, s. 231, No. 85.

teki Venedik valileri listesine[1984] göz gezdirilince, Marino Morosini'nin burayı iki kez işgal ettiği görülür: Birincisinde 1329'dan 1331'e, ikincisinde de 1352'den 1355'e dek. Altoluogo için olanlara benzeterek kabul edeceğiz ki, söz konusu antlaşma Morosini'nin ikinci valiliği sırasında yapılmıştır; çünkü, 1350'de, Palatia Beyi, İzmir'e karşı, Doj Andrea Dandolo'yu kuşkulara düşüren bir savaş hazırlığı yapmıştı[1985]. Venedik'liler yalnız bu antlaşmanın sadakatla uygulanmasını istiyor ve dostlarının ve müttefiklerinin Palatia'ya hücumdan çekinmeleri dileğinde bulunuyorlardı[1986]. Sonraki devirde, Venedik'le bu liman arasındaki ilişkilerin gelişmesini göreceğiz; fakat, Küçük Asya'nın on beyliğinden uzaklaşmadan önce, ticaretin onların para sistemi üzerine yaptığı etkiden birkaç sözcükle söz açmak gerekir. Altoluogo'da Venedik dükaları tipinde basılmış paralardan ve bu konuda Cumhuriyetin yaptığı protestolardan söz açmıştık; fakat iş bu kadarla kalmış değildir. XIV. yüzyılda Sypilus üzerindeki Manisa (galat olarak Manglasia)[1987], Theologos (Efes)[1988] ve Palatia[1989] darphanelerinde Lâtince yazılı gümüş sikkeler basılıyordu; bu sikkeler Anjou hanedanı prensleri tarafından Napoli'de bastırılmış Gigliati (Çilyati)[1990] sikkelerle tamamen aynı tipte idi; bundan anlaşılıyor ki, Saruhan (Lidya), Aydın (İyonia) ve Menteşe (Karya) beyleri uyruklarının İtalyanlarla ticarî işlemlerini kolaylaştırmak için özel sikkeler bastırmışlardır.

Şimdi Küçük Asya'nın güney sahiline geçelim. Prepia[1991], İskenderun körfezi arasında kalan bölge için elimizde çok iyi bir kılavuz

[1984] *Griechenland*, ds. Ersch et Gruber, LXXXX, 459; LXXXVI, 174 vd.

[1985] Dandolo'nun Pérouse komününe yolladığı mektup; *Archiv. stor. Ital.*, XVI, 2e. part e, s. 536.

[1986] Mas-Latrie, *Hist. de Chypre*, III, 752'e vd. ve *Mon. Hung. hist., Acta extera*, III, No. 485'ten bu sonuç çıkıyor.

[1987] Pinder et Friedlander, *Beiträge zur älteren Münzkunde*, s. 52 vd.

[1988] M. Karabacek, bu sorun hakkında *Wiener numismatische Zeitschrift* (2e année 1870), s. 525 vd.'de, M. Lampros'un *Revue de munism. Franç.*, XIV, 355 vd.'de yayımladığı makaleden daha önemli bir makale yayımlamıştır; bu sonuncu haksız olarak bu sikkeleri Saruhan'a bağlamıştır.

[1989] Karabacek, *ad. geç. dergi*, 9e année (1877), s. 200 vd.

[1990] M. Schlumberger (*Numirmatique de l'Orient. Latin*, s. 478 vd.) bu Türkmen çilyotetilerinden bugüne kadar bulunanların bütün çeşitlerini gösteren bir liste düzenlemiştir.

[1991] Sanudo'nun tasvirine göre (s. 90), Mısır'a gidecek kerestelerin yüklendiği bu liman derin bir nehrin, tavsife bakılırsa, ya Köyceğiz tasfiye kanalının ya da Doloman Çayının ağzında bulunuyordu.

vardır. Bu kılavuz, eski Sanudo, yalnız sahilin istasyonlarının uzun bir listesini yapmakla kalmıyor, aynı zamanda, ülkenin gemicilerine hizmet isteği ile, bir istasyonla öbürü arasındaki uzaklığı ve yönü, yanaşılacak yerleri, kayalıkları ve sığ yerleri de belirtiyor. Türkler buraya sahip olduktan sonra, yabancılar her yerde aynı yolda karşılanıyordu. Sanudo çoğunlukla, şu ya da bu limanda halka güvenilip güvenilmediğine de değiniyor. Bu yazar tarafından toplanmış ve kukşusuz gemi kaptanları tarafından ona verilmiş bu *mutaların* miktarı kanıtlıyor ki, karşılaşılacak tehlikeler Batılıları Küçük Asya'nın güney sahilinden vazgeçirtmek için yeterli bir engel değildiler. Ama, verilen rakamlar hep kuşkuyla karşılanmalıdır; örneğin, 1300'e doğru "*Portus prodensalium*" (Silifke'nin güneybatısında)'un Provans'lı birçok geminin buluştukları yer olduğu veya "Portus Januensis"[1992] (Satalia körfezinin batısında)in Ceneviz deniz ticareti için pek uğrak bir liman olduğu hakkındaki bilgiler kuşkuyla değerlendirilmelidir: Şu kesindir ki, bu iki ad o devirde ancak geçmişin anısını uyandırıyordu; sonraki bir devre ilişkin bazı Ortaçağ haritalarının kuzeyde sahilde ve Rodos adası karşısında gösterdikleri Amalfi'liler ve Ancona'lılar limanları hakkında da kuşkusuz aynı şey akla gelebilir[1993]. Fakat, çağdaş kaynaklar, örneğin Negrepont sakinlerinin Meğri körfezindeki Meğri limanına her zaman buğday, şarap ve başka maddeler aramağa gittiklerine ilişkin kanıtlar veriyor[1994]. 1289'da bir Ceneviz gemisi şeker, keten ve biber yüküyle İskenderiye-*Candelore* (Alaiye) seferini yaptığı saptanmıştır[1995]; bir başkası da İbn Batuta'yı Lazkiye (Suriye)'den Alaiye'ye getirmişti[1996]; bu olaylar,

[1992] Geçen bölümlerden birinde Provans limanı hakkında oldukça bilgi verdik. Adı halâ balıkçıların dilinde yaşamaktadır. Porto Genovese için de böyledir: portulan'larda (Sanuto, s. 89; Uzz., s. 234) ve Ortaçağ haritalarında da kayıtlı (*Atlante Luxoro*, s. 113. 235; Lelewel, Gös. yer, s. 16; *München Karten.*, M. Thomas tarafından incelenmiştir: *Abh. der Münch. Akad.*, Cl. I, cilt X, bölüm I, s. 285 vd.) olan adı bugün Yunan ve Türk kayıkçıların dillerinde yaşamaktadır. Adratchan körfezinden pek uzak olmayan bir yerde, Chelidonia burnunda bulunuyordu; bkz. Ritter, *Kleinasien*, II, 750.

[1993] Lelewel, *Portulan*, s. 15; *Atlante Luxoro*, s. 115; *Münchener Karten*, *a.g.e.* Niccolo da Este, *Viaggio a Gerusalemme*, s. 114; Lannoy, Poitvin nşr., s. 176. Uzz. s. 233'te, bir Capo di Molfetam'a ilgiyi çeker.

[1994] Taf. et Thom., III, 196, 208, 262.

[1995] *Annal. Jan.*, s. 324.

[1996] İbni Batuta, II, s. 254.

Cenevizlerin bir yandan Mısır ve Suriye arasında, öte yandan da Küçük Asya'nın güney sahiliyle etkin bir ticaretleri bulunduğu sonucuna varmamıza olanak verirler; gene belirtelim ki, andığımız durumların her ikisinde de, varış limanı aynı idi; çünkü, o devir Türkleri tarafından olduğu gibi, bugün de Alaiye adı verilen limana, Ortaçağda Batılılar Candelore adını verirlerdi[1997]: Gerçek bir Türk ticaret şehri idi, buraya Mısır'dan, İskenderiye'den ve Suriye'den birçok tüccarlar gelirdi, Mısır kereste ihtiyacını buradan sağlardı[1998]. Doğal olarak, Kıbrıs adasının da komşu oluşu çok sıkı ilişkilere vesile oluyordu; Pegolotti de, tüccarlar için, Candelore ile Magusa para, vezin ve ölçülerinin karşılaştırmalı bir cetvelini yapmıştır[1999]. Ama, Candelore, Güney sahilindeki Türk pazarlarının en canlısı olan *Satalia*'ya rekabet edemiyordu. Yalnız bir Hıristiyan limanı olan Lajazzo, Satalia ile rekabet edebiliyordu; buna da neden, Lajazzo'nun Hindistan ve Orta Asya yollarının hareket noktasında bulunması idi; büyük, mamur, zengin meyve ağaçlı bahçelerle çevrilmiş olan Satalia geniş bir körfezin sonunda bulunuyordu; çok kalabalık olan yerli halkı birbirinden tümüyle ayrı, belli başlı üç öğeden, mağrip Araplarından, Yunanlılardan ve Yahudilerden oluşuyordu, ve her biri surla çevrilmiş özel bir yerde oturuyordu. Dış mahallelerden birinde (Mina)[2000], her halde aslen Batılı olan Hıristiyan tüccar sakinleri oturuyordu[2001]; çünkü, bunlar hep Yunanlılardan ayrı olarak anılıyor; gene bunlar ortalık kararınca ve Müslümanlar Cuma

[1997] Sanuto, s. 89; Uzz., s. 234; *Atl. Luxoro*, s. 114; *Münchener Karten*, *a.g.e.* Lelewel, gös. yer, s. 16. Yunanlılar buna ayni adı veriyorlardı: Bkz. Laon. Chalcoe., s. 244, 377. Candelore ve Alâiye'nin aynılığı hakkında bkz. Lelewel, gös. yer ve Mas. Lotrie, ds. *Bibl. de l'Ecole des chartes*, 2e série, I, 315, ve daha iyisi: Houtsma, *Etude sur une Chronique Turque*, gös. yer s. 14; burada Candelore'nin gerçekten Yunanca χαλὸν ὄρος'un bozulmuş şekli olduğu, ve bu adın aslen Bizans'lılar zamanında, sonra Ermeniler zamanında, Selçuk sultanı Alaeddin Keykubad'ın şehri zaptedip (1220'den sonra) ona Alâiyye adını verinceye kadar kullandığı kanıtlanmıştır. A. Ritter haksız olarak daha doğuda bulunan Castello Lombardo ile Alâiye'nin aynı yer olduğunu kabul ediyor (*Kleinasien*, II, 383 vd.)

[1998] İbn Batuta, II, 257; Ebulfeda, *Géogr.*, II, 2. s. 125; Şehabeddin, s. 341, 373.

[1999] Pegol., s. 79. Gene bkz. *Assises de Jérus.*, II, 360.

[2000] İdrisî (II, 134) bu mahalleye Min'lmuta adını verir.

[2001] Ama Ghistele (s. 329) Satalia halkı arasında Ermeni kilisesine bağlı Hıristiyanları da anar.

namazını kıldıkları sırada mahallelerinin kapılarını kapamak zorunda idiler. Çok güzel ve çok iyi kurulmuş olan pazarlar Türk mahallesinde idi[2002].

Özellikle Mısır ile yapılan ticaret çok canlı idi. Bunun çeşitli nedenleri vardı; önce aynı dinden oluşu, sonra da siyasal yakınlık. Önce Moğollara karşı, sonra da ilerlemesini cesaretle sürdüren Osmanlılara karşı durmadan savaş vermek zorunda olan Türkmen beyleri, Mısır gibi kuvvetli bir müttefike dayanmak zorunluğunu duyuyorlardı. Kaynaklara göre, bu nokta özellikle Satalia ve Alâiyye beyleri için akla gelebilir[2003]. Mısır Sultanlarına gelince, onlar Küçük Asya'da etkilerinin gittikçe arttığını ve askerî girişimler için gerekli maddelerden bir bölüğünü oradan getirtmek için bütün kolaylıklara sahip olduklarını görmekten doğan iki katlı bir sevinç duyuyorlardı; aslında, Satalia ve Candelore limanları onlara ordularının kurulması için Hıristiyan ve Türk tutsaklar, deniz inşaatları için de kereste ve zift gönderiyorlardı. Sanuto, Mısır Sultanını yiyecekten yoksun bırakmak için, Küçük Asya Türklerini de düşman saymak gerektiği yolunda ileri sürdüğü görüşte çok haklı idi[2004]. Ne yazık ki, Hıristiyanlık kendi tüccarlarının, Küçük Asya ile Mısır arasında savaş kaçakçılığı yasaklayacak güçte değildi; büyük bir olasılıkla Türkler'e karşı bunu yasaklayamazdı. Bu ticaret, Satalia ile Candelore'ye gittikçe artan büyük bir refah saklıyor, ve gönderdiklerine karşılık da, Mısır'dan baharat, keten, şeker vb. çekiyorlardı[2005]. Bu sakınılması gereken bir karıştırmaya yol açabilirdi. Satalia pazarına getirilen mallar arasında biber ve çividin bulunduğunun belirtilmiş olması, Lajazzo için olduğu gibi, bu pazarla Hindistan arasında bir kara ticaretinin var olduğuna kesin olarak kanıt değildir; içteki ürünlere gelince, Satalia Küçük Asya'nın ancak balmumu, meşe mazısı, kitre zamkı ve şap gibi ürünlerini doğrudan doğruya alırdı; şap Kütahya'dan gelir ve buraya kadar gelmesi için on beş günlük bir zaman isterdi[2006]. Öte yandan, Châlons, Narbonne, Perpignon,

[2002] Satalia'nın bu tasviri özellikle İbni Batuta (II, 258-260)'dan alıntılanmıştır; Ludolf von Suthen, s. 35; Benfey, *Orient und Occident*, I, s. 636 M. Villani, Dragomanni nşr., II, s. 358. Gene bkz. Ebulfeda, *Géogr.*, II, 2, s. 133, 135.

[2003] Şehabeddin, s. 337, 342, 373. Genellikle bkz., s. 375 vd.

[2004] Sanuto, s. 28 vd.

[2005] *A.g.e.*, s. 29.

[2006] Pegol., s. 42, 370, 376.

Lombardiya kumaşları bu pazara kolayca gelirdi; yalnız, bu kumaşların belirli renkte ve yarı kırpılmış olmaları gerekirdi; çünkü, Satalia'da kumaş kırpıcıları yoktu. Görülüyor ki, Batı tiarcetinin orada da etkisi vardı. Genellikle, bu pazarda, öbür pazarlarda olduğu gibi, Ceneviz'ler ve Venedik'liler en önemli etkiyi gösteriyorlardı. Pegolotti zamanında, Florans'alı Bardi'ler kumpanyası Satalia limanına girmek için % 2 vergi vermek ve çıkış için de hiç bir vergi vermemek imtiyazını kazandığı halde, Kıbrıs'lı tüccarlar[2007] sırma iplikleri ve seyyar satıcıları için % 2 giriş, bir o kadar da çıkış vergisi veriyorlardı. Gümrük vergisinden başka, bir de % 2 simsariye vergisi almak geleneği vardı[2008].

Bu gümrük tarifelerinin hiç te aşırı olmadığını biliyoruz; ama, Hıristiyan tüccarlar Satalia pazarında bir Türk şehzadesi olan Teke Beyinin ülkenin egemeni olması yüzünden sık sık büyük güçlüklerle karşılaşıyorlardı. 1361'de bir aralık durumları iyileşir gibi oldu. Magrib'lilere karşı yaptığı seferlerden birinde, Kıbrıs Kralı I. Pierre şehri zaptetmişti. Ne yazık ki, Kıbrıslıların işgali ancak on iki yıl sürdü; zaten, eski beyin sürekli saldırıları Hıristiyan halkı hep bunaltmış ve bu yüzden içte yapılacak ticarî seyahatları olanaksızlaştırmıştı. Satalia'nın fethi yılında Kıbrıs kralı bir başarı daha kazanmıştı: Ermenistan'daki *Gorhigos* (Corycos) şehrinin tahtına egemen olunması. Şehrin sakinleri, güçlü Karaman beyinin hücumlarıyle karşı karşıya kalmak korkusuyle, krallarının yardım gönderemiyecek durumda olduğunu görüp, yalnız kendi kuvvetleriyle bu hücumlara karşılık vermek zorunda kalınca, ve güvenliklerini saklama konusunda kuşkuya düşünce, I. Pierre'in kucağına atıldılar. Bu prensin karada yaptığı bütün fetihler, bu şehirin dışında, çabucak gene Müslümanların eline geçti. Gorhigos 1448'e kadar Kıbrıs kolonisi olarak kaldı ve orada ticaret öylesine hızlı gelişti ki, Kıbrıs'ta yerleşmiş tüccar uluslar, Küçük Asya'ya açık bu limana kuşkusuz hiç ilgisiz kalmadılar ve bütün bu devre içinde Karaman beyleri Kıbrıs ile barış içinde geçindiler. Eğer, vakanüvis Strambaldi'ye güvenmek yerinde ise, 1375'te Gorhigos'un gümrük vergisi 2-3 bin dükaya ulaşıyordu; bu ticaretin önemini göstermeğe yeterlidir[2009].

[2007] Bu ulusun tüccarları Satalia'yı sık sık ziyaret ederlerdi: Bkz. kanıt olarak, *Assis. de Jérus.*, II, 360.

[2008] Bundan önceki bilgiler Pegol., s. 42 vd.'den alınmıştır.

[2009] Kıbrıs kolonileri olan Satalia ve Gorhigos hakkında Mas-Lotrie'nin

Boğaziçi'nden Kilikya'ya kadar bütün Küçük Asya sahillerini, Türklerin ellerine geçtiği günden sonra Batı ile ticaret ilişkileri açısından gözden geçirdik. Bunu ülkenin ortası için de yapmak yarasızdır; çünkü, hiç bir yerde, Hıristiyan tüccarların buralara geldiklerini ve özellikle buralarda kuruluşlar kurduklarını varsaydıracak kayıtlara rastlanmıyor[2010]; yalnız, Mısırlı ve Suriyeli tüccarlar ülkenin ortasından geçmek tehlikesini göze almışlar ve daha doğrusu bunu sık sık tekrarlamışlardır, Satalia veya Alâiyye'de[2011] karaya çıkmışlar, bu yolla kuzey limanlarına, Sinop ya da Samsun'a varmışlar, oradan Soudak'a, Kefe'ye veya Kerç'e gitmek üzere gemiye binmişler ve Tatar hanları imparatorluğunu ziyaret etmişlerdir[2012]. Kuzey sahillerinde, Osmanlılar tarafından işgal edilen eski Bitinya ile Trabzon imparatorluğu arasındaki *Kastamonu* Türkmen Beyliği geniş bir iç ülke halinde idi: Bu ülke üzerinde biraz duralım. Sahil boyunca dizilmiş deniz ticareti şehirleri, özellikle Samastro (eski Amastris, bugünkü Amasra), Sinop ve Simisso (eski Amastris, bugünkü Samsun), Batı tüccar kaptanlarınca Trabzon, Kefe, Tana yolu üzerinde uğrak olarak bilinirler; bunlardan özellikle biri, Sinop, korsan yatağı olarak ün kazanmıştı: Önce ondan başlayalım. Son Konya Selçukluları zamanında, onların güçlü veziri, daha çok "Pervane" lakabı ile tanınan Muinüddin Süleyman (1278'de ölmüştür) Sinop şehrini tımar (babadan oğula geçmek üzere) olarak almıştı[2013]. Varisleri, Ebulfeda'nın coğrgfyasını yazdığı devirde, yani 1320'ye doğru halâ bu tımara sahiptiler. Pervane'nin küçük oğlu, pek muhtemel olarak korsanlığı yüzünden, Batılılarla arası açıktı; 1299'da, iki ticaret gemisinin tayfaları (belki de Ceneviz'li) tarafından kendi sarayında bastırıldı ve tutsak olarak yakalanıp Avrupa'ya götürüldü, özgürlü-

değerli incelemesinin, *Des relations politiques et commerciales de l'Assie-Mineure avec l'Ile de Chypre, Bibl. de l'Ecole des chartes*, 2e série, I ve II (sonraki adı: *L'Ile de Chypre*, Paris. 1879, s. 205 vd.) birinci ve ikinci makalelerine bkz.

[2010] Ama Ceneviz Domenico Doria ülkenin her tarafını dolaşmış olacak; çünkü, Küçük Asya hakkında Şehabeddin'e, bunun Küçük Asyalı şeyhinin verdiğinden daha çok ve daha doğru bilgi vermiştir: Şehabeddin, s. 347 ve s. 33 .

[2011] Şehabeddin, s. 372; İbni Batuta, II, 257.

[2012] Şehabeddin, s. 361, 363, 365 vd. Ibni Batuta, II, 354 vd. Sinop'tan bindiği Yunan gemisi ile Kerçe'ye gitti.

[2013] Defrémery'nin *İbn Batuta* hakkındaki incelemesi: *Nouv. Annal. de voyag.*, 1851, II, 47'de. D'Hosson, *Histoire des Mongols*, III, 500.

güne ancak büyük bir fidye vererek kavuşabildi[2014]. Pervane soyundan ve Ebulfeda'nın çağdaşı bir bey de amansız bir korsan olarak tanınıyordu[2015]. Belki de bu, Gazi Çelebi adıyle bilinen kişiyle aynıdır; bu, gemiler arasından yol bulup Yunan gemilerini batıran[2016], ya da 1313 ve 1314'te, Kefe dolaylarında Ceneviz gemilerine başarılı birçok hücumlar yapan Zalabi ve Jaalabi adlı kişinin aynıdır[2017]. Bu seferlerden birincisini yaptığı zaman, Trabzon imparatoruyla müttefikti; fakat, bu ittifak, Sinop Türklerinin birkaç yıl sonra (1319) bu şehre bir baskın yapmalarına ve bütün şehri yakmalarına engel olamadı[2018]. Sonra, gene bu Gazi Çelebi 1324'te gelf Ceneviz'lerini konukladığı halde, onları, önce söz konusu ettiğimiz gibi, alçakça tuzağa düşürdü[2019]. Bu haydudun ölümünden sonra, Sinop 1330'a doğru Kastamonu Beyi Süleyman'ın eline geçti ve sonuna kadar burası ailesinin elinde kaldı[2020]. Korsanlık bu soy zamanında eskisi gibi sürdü. 1340'ta on iki Sinoplu kadırgadan[2021] oluşan bir filo Ceneviz ve Venedik ve çeşitli bandıralı birçok gemileri tutsak etti; Ceneviz amirali Simon de Quarto ticaret eşyası yüklü yedi kadırga ile Karadeniz'e girdiği zaman, Sinoplu kadırgalar Tana'dan gelecek başka bir kafile üzerine hücum için pusuda idiler. Amiral, Kefe

[2014] D'Hosson, gös. yer.

[2015] Ebulfeda, *Géogr.*, II, 2, s. 146.

[2016] İbn Batuta, II, 350 vd. M. Hammer (*Gesch. des Osm-Reiches*, I, 37, 39 vd.) bu Gazi Çelebi'nin Konya Selçuklularının sonuncusu olduğunu söylemekle büyük bir hata yapmış oluyor.

[2017] Cenova ile Trabzon arasındaki 1314 antlaşması, inéd. ve *Contin. de Jacq. de Voragine* (*Atti.* X), s. 502.

[2018] M. Fallmerayer tarafından yayımlanan *Chronique de Panaretos*, s. 15, 45.

[2019] Bkz. *Contin. de Jacq. de Voragine*, s. 506; Stella, s. 1051 vd. ve Giustiniani, s. 122. Bu yazarlar onu "Zalabi" ya da "Zarabi" adı ile anarlar: İbni Batuta (II, s. 351)'nın bir sözcük oyunu yapmasına neden de belki budur.

[2020] İbn Batuta, II, 343, 349, 350; Şehabeddin, s. 340 vd. Bu sonuncu buraya Kastamonu Beyi İbrahim bin Süleyman tarafından atanan valinin Gazi Çelebi olduğunu söyler; burada adlar karışmış olacak. Bu noktada Oriyantalistler arasında bir kesinlik yoktur. Yalnız belirteyim ki, M. Stanley Lane Poole (*Journal of the R. Asiat. Soc.*, n. s., XIV, 1882, s. 780) tarafından düzenlenen Kastamoni Beyleri listesinde üzerinde çalıştığımız dönemde İbrahim, ya da Süleyman adlı Beyler yoktur.

[2021] Stella (Murat., XVII, 1076'da)'ya göre, bu kadırgalar "Ihalabi Tencrorum dominus"e aittir. Batı kaynakları, Sinop Beyleri (ya da valileri)nin özel adlarının önüne sık sık "çelebi" unvanını koyarlar: Bunu Altoluogo emîrleri için de söz konusu etmiştik.

limanına girer girmez kadırgaların yükünü boşalttı, gemileri silâhlandırdı ve filosunu, bizzat Kefe'den sağladığı çok küçük yirmi gemiyle takviye etti. Böyle hazırlanınca, Türk kadırgalarına karşı çıktı, yirmisini batırdı, birçok ganimet elde etti ve bütün tayfalarını öldürdü. Bu örnek gösteriyor ki, Türkler Ege denizinde olduğu gibi, Karadeniz'de de Batı ticareti için elverişli komşu değillerdi. Her şeye rağmen Altoluogo'nun Batıda olduğu gibi, Sinop'un da Kuzeyde özel bir durumu vardı; hem Batı ticaretinin uğrağı bir pazar, hem de bir korsan yatağı idi: Limanı Trabzon'a giden gemilere sığınak olmakta çok iyi bir durumu vardı. Sonra sahil boyunda balığın bolluğu, o çevrenin maden bakımından zenginliği isteyene kazançlı bir yük sağlardı. 1351 tarihli Laurentiana haritası üzerinde, Sinop'un üstünde bir Ceneviz bayrağı görünüyor[2022]; bu da gösterir ki, Sinop'ta bu devirde, burada konsolosluk bulunduğuna ilişkin ilk belgenin 1449 tarihli olmasına rağmen, bir Ceneviz konsolosluğu vardı. Venedik'lilerin Sinop'ta, iki danışman (*consejeri*) ve on iki üyeli bir meclisin yardımıyle, bir konsolos tarafından yönetilen bir ticaret kolonisi vardı: Elimizde, Sinop'daki St. Marie kilisesinde toplanan bu meclisin bir oturumunun tutanağı vardır[2023]. Bunda şehir beyine (*signor di questo luogo*) verilecek bir armağanın seçilmesi söz konusudur; armağan, herhangi bir iş için bey katına bir görevle gönderilen Guglielmo de Scarpanto adlı biri tarafından götürülecekti. Sinop'un ancak Türk devrinde ayrı bir beyi olduğu ve armağanın değeri de Türk dükasıyle değer bulduğu için, ne yazık ki, tarihsiz olan bu belge, 1214'ten beri Yunan yönetiminden kurtulmuş olan Sinop'ta[2024] Yunan egemenliği devrine ilişkin olamaz; Türk egemenliği devrine ilişkin olacak. Sinop'taki Venedik kolonisinin burada oldukça uzun süren bir hayatı olacak; bunu, söz konusu belgeden anlıyoruz; belgede *console* sözcüğünden önce 99 rakamı vardır[2025]: Marin'e göre, o zaman bu görevde bulunan konsolos, Grignuolo tarafından belirtilen bu rakam, onun Sinop koloni başkanları dizisindeki sıra numarasıdır; fakat konsoloslara ilişkin başka hiç bir belgede bu numaralama sistemine rastlanmaz: Bize kalırsa, M. Filiasi'nin 99 sandığı bu işaret

[2022] Hiç olmazsa *Atti della Soc. Llg.*, V, 133'ün tanıklığına göre.

[2023] Filiasi, *Memorie storiche de' Veneti primi e secondi*, VI, 2, ve Marin, IV, 90 vd.

[2024] Fallmerayer, *Geschichte von Trapezunt*, s. 94 vd.

[2025] Bu sayı M. Filiasi tarafından böyle gösterilmiştir: Ondan sonra bu belgeyi kimsenin görmediği anlaşılıyor.

bir kısaltmadan başka bir şey değildir; ama, bu koloninin uzun varlığını kukşulu göstermek amacıyle bu noktaya ilgiyi çekmiş değiliz.

Sinop'un Doğusunda gemici, Kırım'la ve her halde o devirde Batılıların "Simisso" dedikleri eski Amisus[2026], yani Trabzon'la sıkı ilişkilerde bulunan bir başka limana rastlardı. Biraz yakından incelenirse, bu adın iki komşu şehre, vaktiyle Kastamonu Türkmen Beyine bağlı olup, sonra Osmanlı Sultanlarının[2027] eline geçen Samsun'a, ve Hıristiyan Simisso şehrine verildiği görülür. Lâtinler tarafından İstanbul'dan kovulan Yunan prenslerinin yeni Trabzon ve İznik imparatorluklarını kurdukları devirde Amisos şehrinde, her ikisinin etkisiyle aşağı yukarı tam bağımsızlığa sahip bir vali vardı[2028]. Ceneviz'ler hangi devirde, ve ne yolda, burada etkili olmuşlardır? Burada doğrudan doğruya Yunanlıların mı, yoksa Türklerin mi yerine geçmişlerdir? Bunlar, anlayamadığımız karanlık noktalardır. Eldeki belgelere göre, 1317'den sonra Simissoda konsolosluğun var olduğu kanıtlanabilir[2029], fakat bu konsolosluğun kuruluşu belki daha öncelere gider. 1351 tarihli Laurentiana haritasında bu şehir üzerinde de bir Venedik bandırası vardır ve buradaki işaret, Sinop üzerindekinden daha fazla akla yakındır; aslında, Sinop'taki konsolos yabancı topraklarında olduğu halde, Simisso'daki Ceneviz toprakları üzerindedir. Bu noktaya, onu izleyen devirde gene döneceğiz, ve bir başka Ceneviz kolonisinden, Samastro'dan da söz açacağız.

Küçük Asya'nın kuzey sahilini doğu yönünde izlerken, Trabzon Hıristiyan imparatorluğuna geleceğiz; fakat, bu ülkenin tarihi, Hıristiyan Ermenistan krallığı tarihi gibi ayrı bir bölümde incelenmeyi gerektirir. Küçük Asya'nın ortasında, Trabzon imparotorluğu ile Ermenistan arasında gene bir Türk bölgesi vardır; fakat, bu bölgenin Doğu ile Batı arasındaki ticaretin incelenmesindeki yeri, yalnızca Küçük Asya'dan İran'a giden ticaret yolunun buradan geçmesi yüzündendir: Orada, Küçük Asya sınırı üzerinde bir ticaret şehri olan *Sivas* bulunuyordu: Bunu, başka bir bölümde ele alacağız.

[2026] Trabzon'a giden kadırgalar Simisso'da düzenli olmasa bile, sık sık mola verirlerdi: *Misti*, lib. 7 (1322-1324). Ds. *Archiv. Venet.*, XVIII, 329.

[2027] Hammer, *Gesch. des Osman. Reiches*, I, 227, 374.

[2028] Fallmerayer, *Gesch. von Trapezunt*, s. 55-57.

[2029] *Off. Gaz.*, s. 366.

DİZİN

A

Abbas (Zirî kabilesinden, Mısır veziri): 438, 441.
Abbasîler: 31, 33, 46, 66.
Abdurrahman III (Kurtuba Halifesi): 54, 56.
Abdülmümin: 446.
Abiskun: 52.
Aboul-Garat-Talai-ibn-Rouzzik: 441.
Abydos (Nâra): 130, 255, 259, 265. — Boğazı: 124.
Acem tüccarları: 41.
Acerra, Thomas de: 374, 378.
Achaia dükalığı: 296-297, 300.
Acre: 48.
Adalar denizi: 295, 298, 300-301, 308, 312, 320.
Adalbéron (Augsburg piskoposu): 95.
Adam (Gaston senyörü): 412.
Adam de Brême: 84, 86-87.
Adana (Adatia): 130, 409-413.
Aden: 29, 41, 179, 185, 422, 426.
Adramyttium: Bkz. Edremit.
Adrien I (papa): 104.
Adrien IV (papa): 174, 221, 284.
Adriyatik Denizi: 25, 27, 125, 127, 129, 144, 234, 236, 248-249, 291, 307, 320, 341, 469, 500, 570, 581.
Adulis limanı: 11.
Aenos (Meriç ağzında): 522, 573.
Afganistan: 42, 181.
Afrika: 57, 67, 107-108, 138. — Arapları: 104, 132-133. — hacıları: 424. — korsanları: 58. — malları, ürünleri: 11-12, 56, 98, 189.
Aggersoe (Büyük Belt'de): 66.
Agni, Thomas (de Lentino): 390.
Aîdab: 424-427.
Aigues-Mortes: 365-366, 202, 537.
Aila: 187. — körfezi: 12-13.
Akabe körfezi: 424.
Akaeli: 296.
Akarnania: 295.
Akdeniz: 4, 13, 27, 46-48, 56-57, 78, 88, 97, 132, 144, 183-184, 188, 197, 199, 202, 204, 256, 298, 360, 364-365, 427, 434, 531.
Akkâ: 148-151, 154-177, 189-192, 197, 343-354, 363-371, 374-401, 406, 414-416, 429, 443, 447, 471, 474-475, 479, 481, 498.
Alaeddin Keykubad (Selçuklu sultanı): 329, 333, 408.
Alaiye (Candelore): 334, 466, 611-612, 614.
Alamanno da Costa (Siraküza kontu): 199, 306, 464.
Alamannus (Armanus): 357.
Aland adaları: 65.
Albagna: 204.
Albert (Eksli vakanüvis): 159.
Alberto: 309.
Albigeois: 115.
Albizzo (Albizzone'nin oğlu): 255.
Albizzone (Albithus Albithonis): 255.
Alcastri limanı: 563.
Aldebrandus (Ildebrando): 444.
Aldobrandini: 355.
Alexandre III (papa): 176, 284.
Alexandre IV (papa): 112, 323-324, 337, 387.
Alexis ("Protosebastos"): 242.
Alexis I ("Comnène", Bizans imparatoru): 126, 128, 207-213, 218, 249, 252, 272, 284, 286.
Alexis II (Bizans imparatoru): 242, 244.

Alexis III ("l'Ange", Bizans imparatoru): 247-249, 251, 254, 257-258, 260-261, 264, 269, 278, 281, 303, 321.
Alexis (prens): 289, 292, 448.
Alfanus (Salerno piskoposu): 112.
Alfonso Fadrique: 506, 508.
Alişir (Germeyan beyi): 597.
Alix (Kıbrıs kraliçesi): 380.
Alman (lar): 83, 86-87, 93-96, 104, 126, 230, 233, 246-248, 262-263, 287, 470. — paraları: 71, 73. — sarayı: 110. — tüccarları: 91, 96-97. — vakayinameleri: 87-88.
Almanya: 83, 85, 87, 89, 93,-94 101, 121, 126, 138, 220, 228, 231, 247-248, 377, 448, 543.
Alméria: 360.
Almyro (Armiro): 237-238, 257-258, 268-269, 311-312, 319, 339.
Alousta: 329.
Alphonse III (Aragon kralı): 456, 475.
Alpler: 94, 102, 121.
Amalfi: 5, 8, 62-63, 105-113, 205-206, 286, 323-324, 434-435, 437, 471. — kilisesi: 111.
Amalfililer: 105, 108-109, 111-115, 125, 129-131, 134, 136, 160-161, 198-199, 206, 286, 323-325, 346, 400, 433, 532, 610.
Amatus: 115.
Amaury (Kudüs kralı): 161-163, 442-444.
Amaury de Lusignan (Kıbrıs kralı): 402, 406-407.
Ambriaçi ailesi: 354.
Amédée VI: (Savoie kontu, Yeşil Kont): 574, 579, 582-584.
Amerika: 3-4.
Amid (Diyarbakır): 182.
Amorgos: 301, 502.
Amu-Derya: 6, 15, 19, 43.
Amul (Tabaristan'ın başkenti): 44.
Anastase IV (papa): 268.
Anbar: 181.
Ancelinus: 115.
Anchialos: 591-592.
Ancône: Bkz. Ankona.
Andrea, Damiano: 577.
André (Macar kralı): 93.
Andrea adası: 270.
Andrea dağları: 212.
Andronic I (Bizans imparatoru): 240, 242, 244-245, 249-253, 580, 586-587.
Andronic II (Bizans imparatoru): 489, 492, 497-505, 508, 510, 517, 529-537, 542-544, 597, 601.
Andronic III (Bizans imparatoru): 539, 541, 544-546, 549.
Andronic IV (Bizans imparatoru): 581.
Andros: 295-300, 495.
Ange, Jean l': 342.
Ange'lar: 245, 290, 317, 493-494.
Angelos: 229.
Anglo-Sakson paraları: 71, 73.
Anglo-Saksonlar: 96.
Ania: 353, 495-496, 600.
Anjou: 434.
Anjou hanedanı: 532, 609.
Ankona (Ankonlular): 171, 197, 221, 233, 236, 239, 259, 286, 289, 325, 351-352, 385, 406, 469-470, 524, 531-532, 540.
Anne Comnène (Bizans imparatoriçesi): 128-129, 273.
Anne de Savoie: 549-551, 558.
Anoea: 481.
Antakya: 4, 22-23, 26-27, 49-50, 60, 105-106, 130, 137, 145-146, 149, 151, 158-163, 177, 183-184, 192, 194, 209, 333, 356, 359-360, 368-370, 376-377, 395, 407, 409, 415-418, 465.
Antalya körfezi: 408.
Apamée: 23.
Apologotheton manastırı: 278.
Apologos (Obollah): 9, 34.
Apros: 130.
Apulia: Bkz. Pouille.
Aquila: 350.
Aquitaine: 473.

Arabistan: 20, 31, 34, 38, 41, 44-46, 67, 178, 180, 185, 189-190, 409, 423, 428.
Aragon (lular): 434, 456-457, 472-474, 533, 535, 564, 567-569. — kralları: 362-363, 472, 474, 532, 534, 537.
Aral denizi: 52, 54-55.
Arap (lar): 9, 13, 20, 28-33, 36-40, 43, 45-46, 49, 53-61, 64, 69-74, 83, 87, 97, 103-104, 108, 111, 115, 120-124, 131-134, 143, 173, 178, 267, 359, 395, 435, 468, 611. — coğrafyacıları: 31, 49-50, 227, 427, 473. — dünyası: 29, 139. — edebiyatı: 59. — egemenliği: 45, 49, 55, 71, 103. — gemileri: 31-36, 39-41, 146, 425. — İspanyası: 103. — istilâsı: 47, 97, 107. — kabileleri: 29. — korsanları: 102, 107, 132. — malları: 72-73, 101, 104, 123, 185. — prensleri: 30, 46. — sikkeleri: 65-75, 83-87. — tüccarları: 30-33, 36-40, 53, 58, 68, 424. — ülkeleri: 29, 42. — yazarları: 133, 139, 393, 427.
Arapça: 60, 72, 137, 435.
Aras: 6.
Arcadiople: 313.
Archipel: 483.
Arculf: 47.
Arles: 136, 202.
Armingaud: 247.
Arpani, Pietro: 453.
Arsour Senyörü: 351, 382.
Arsuf: 149, 159, 164, 208, 395.
Arta şehirleri: 295-296.
Artaxate yolu: 6-7, 9.
Artenuç: 52.
Artois: 434.
Arzen (Arzen-Roum = Erzurum): 51.
Arzı Mukaddes: 447, 450, 453.
Asi nehri: 183-184, 192, 195, 419-420.
Askalon: 146, 155-156, 161, 164, 190-191, 343, 446.
Askold: 77.
Assomption: 148.
Assuan (Syêne): 425.
Astaforte: 219, 232.
Asya: 3-4, 14, 19-20, 41, 51, 54-55, 59, 71, 74, 139, 177-182, 192, 303, 331, 352, 406-407, 410, 479, 496, 526. — hekimleri: 59. — malları, ürünleri: 13, 51, 56, 58, 63, 80, 86, 98, 362. — sikkeleri: 70. — ticaret yolları: 27, 58-59. — ticareti: 343.
Asyalı (lar): 269. — Müslümanlar: 57.
Atghero limanı: 569.
Atina: 322-323, 339. — dükalığı: 485, 506, 535.
Atmeydanı: 285.
Atmühl: 89.
Attique: 322, 494, 505, 599-600.
Aude nehri: 202.
Aval (Bahreyn) adası: 181.
Avar'lar: 89-91.
Avesnes, Jaques d' (Flaman şövalyesi): 309.
Avignon (lular): 101.
Avlona: 130, 268.
Avrupa: 3, 8, 57, 59, 64-65, 71-72, 87-88, 91-92, 103, 134, 139, 190, 195-197, 265, 295, 352, 388, 408, 428-431, 526, 588, 596, 599, 614. — gemileri: 335. — iklimi: 56. — ulusları: 63.
Avrupalı (lar): 59, 411. — tüccarlar: 192, 431.
Aya Dimitri yortusu: 267.
Aya Mavri: 299-300.
Ayasluğ (Altoluogo): 603-606, 609, 616. — beyleri: 605, 607.
Ayasofya: 80, 210, 278, 285.
Aydın (Tralles): 597-598, 609.
Azak Denizi: 13, 18, 54, 226-227, 544, 298, 328.

B

Babilonya: 138, 445.
Badoaro, Jacopo: 414.
Baf: 404.
Baffo (Paphos): 405.

Bağdat: 31-34, 38, 46-48, 70, 99, 137, 139, 180-183, 188, 477. — sikkeleri: 66.
Bahreyn: 44. — Arapları: 29.
Baktriyan: 8.
Balbo, Matteo: 502-503.
Balear adaları: 132, 360. — korsanları: 361.
Balis: 49, 182.
Balkan yarımadası: 340, 599.
Balkaş gölü: 15-16.
Balıkesir: 598.
Baltık: — denizi: 64-65, 70-71, 74-76, 82-86, 94, 96. — eyaletleri: 66.
Bamian: 8, 17.
Barastro: 280.
Barbo, Marco: 405.
Barbo, Pantaleone: 367, 583.
Barca, Guglielmo della: 215.
Barcelone : 344, 354, 360-362, 370, 432, 473-474, 533-534, 536-537.
Bardi ve Peruzzi kumpanyası: 588, 613.
Bardovik: 86-87.
Bari (liler): 63, 105-106, 125, 193, 470.
Barka: 55.
Barkul gölü (eski adı Pului): 16.
Barletta: 470.
Barocio, Andrea (Venedik amirali): 392.
Barozzi, Jacopo: 301.
Basile I (Trabzon imparatoru): 61, 105, 123.
Basile II ve Constantin: 124.
Basra: 31, 34, 38, 48-49, 186. — körfezi: 4, 7-10, 27, 31-34, 42, 48, 137, 179-180, 188, 422, 426, 477.
Batı (lılar) : 5, 9, 26-28, 47-58, 64, 87, 101, 113, 138-139, 150, 178-179, 182, 191, 194, 196, 206, 212, 254, 279, 291-292, 324-326, 329, 332-335, 344, 353, 366, 400, 408, 415, 428, 433, 446, 457, 495, 503, 556. — Arapları: 102. — Asya: 8, 37. — Avrupa: 85, 138. — dünyası: 213, 254, 427, 519. — hacıları: 113, 115. —Hıristiyanları: 48, 103, 254, 366, 453, 611. — kavimleri: 136. — malları: 55, 120, 197, 542. — ticaret kolonileri: 279, 401, 460. — ticareti: 63, 398, 400, 407, 607, 613, 616. — tüccarları: 3, 5, 11, 177-178, 192, 377, 395, 408, 410, 435, 458, 605, 611. — ulusları, ülkeleri: 3, 35, 143, 212, 323, 408, 429-430, 477, 512. — yahudileri: 137, 139.
Batı Denizi: 16.
Batı-Doğu ticareti: 4-5, 11, 21, 25-26, 47, 55, 89, 179, 188, 617.
Batı Gotları: 25.
Batı Prusya: 83.
Batı Roma İmparatorluğu: 23.
Batrun: 355-356.
Baudoin I (ilk İstanbul Lâtin imparatoru): 294, 341.
Baudoin II (İstanbul Lâtin imparatoru): 486, 502, 543.
Baudoin I (önce Urfa kontu, sonra Kudüs kralı): 149-150, 154, 159, 164.
Baudouin II (Kudüs kralı): 155-157, 159, 163, 170.
Baudouin III (Kudüs kralı): 159, 188.
Baudouin IV (Kudüs kralı): 169, 172, 174, 442.
Baybars (Mısır sultanı): 393, 395, 421, 471, 476-477.
Baydur (Bekdjour): 49.
Baykent (Peikound): 43.
Bedakşan: 17.
Belgrad: 127.
Belh: 66, 85, 138.
Bender - Konkoun: 33.
Benedetto II: Bkz. Zaccaria, Paléologo.
Benenatus (başpapaz): 319.
Bénévent: 221.
Bengale: 34-35.
Benjamin de Tudèle: 201, 241, 268-269, 273, 341, 362, 428, 433-434, 438, 473.
Benoît (Wearmouth papazı): 104.
Béotie: 267, 322, 494, 505, 600.

Berberistan: 56, 341.
Berdaa şehri (Errân eyaletinde): 66.
Bérénice (bugünkü Bingazi): 13.
Bergama: 599.
Berké (Kıpçak hanı): 331.
Bernard (Fransız hacısı): 106.
Bernard (Palermo piskoposu): 112.
Bertram (Toulouse kontu): 152-153, 163, 203, 356.
Béryte: Bkz. Beyrut.
Beylan boğazı: 333, 409, 413.
Beyoğlu: 229, 273, 277, 292-293, 484, 505, 509, 512-516, 540-544, 550.
Beyrut: 4, 22-23, 48, 151, 154, 166, 189, 190, 343, 354, 368-371, 378, 398, 402-403.
Beysu: 543.
Beytüllahım: 320, 390.
Béziers: 537.
Bigla: 275.
Bilbeis: 442-443.
Birgi: 598.
Birka: 71, 84.
Bitinya: 599, 614.
Bizans (Devleti, İmparatorluğu): 4-21, 27, 50, 77-78, 82, 88, 103-104, 109, 120-122, 127, 138, 143, 155, 198, 206-220, 223, 225, 229, 231, 234, 239, 241, 244, 247-248, 252, 256-257, 264, 272, 279, 282, 294, 339, 469-470, 479, 492, 501-505, 508, 513-516, 524, 529-534, 537, 543-544, 549, 553, 582, 600. — donanması: 207-208, 217, 245, 250, 255, 501. — egemenliği: 23-25, 63, 220. — imparatorları: 91, 104-105, 230, 233, 240, 261, 264, 270, 294, 325, 408. — kilisesi: 516. — malları, mamûlatı: 73, 81, 85-86, 93, 97, 122, 542. — Rumları: 4, 14. — takvimi: 263. — tüccarları: 12, 50, 226, 242. — vakanüvisleri, 234, 509, 513, 530.
Bizanslılar: 7-8, 12-13, 18-19, 22, 27-28, 51, 105, 185, 198, 208, 212, 216-219, 222, 226, 228, 233-235, 240-249, 252-255, 267-268, 274-279, 316, 375, 505, 518, 520, 523-527, 545, 549-550, 556, 603.
Boccanegra, Guglielmo (capitano del Popolo): 480.
Boccanegra, Martino: 480.
Boğazlar: 485, 499.
Bohémond I (Antakya prensi): 146-147, 149, 209, 359.
Bohémond III (Antakya prensi): 160, 416-417.
Bohémond IV (Antakya prensi): 417, 356-357.
Bohémond V (Antakya prensi, Trablus kontu): 356, 358, 360.
Bohémond VII (Trablus kontu): 356, 396.
Bohemya: 94.
Bonditza: 130.
Bône: 132.
Boniface, Marquis de: 309.
Boniface (Saint): 104.
Bonifazio: 467.
Boninsegna, Orsato di: 593.
Bono, Uguccione: 257, 260, 267, 281.
Bordeaux: 473.
Bornholm adası: 66, 71, 82.
Bosco, Giannone del: 594.
Bosna: 590.
Bosporus (Vosporo, bugünkü Kerç): 13, 19, 227.
Boşnak prensleri: 532.
Bottacci, Ranieri: 231, 438-439, 441.
Bougie: 364.
Boutra (Bouter): 226.
Bozcaada: 553.
Branas, Alexis: 252.
Branas, Thédore: 313.
Bremen: 84, 97, 288.
Brendizi: 106, 127, 402, 470.
Bruges: 542.
Bufferio, Ansaldo: 344.
Buhara: 15-16, 31, 42-43, 52, 66. — halkı: 51. — ticaret yolu: 44.

Bulgar (lar): 68-69, 74, 90, 267, 337-339, 532, 573, 589. — kralları: 574, 589, 591-593. — sikkeleri: 70, 592. — tüccarları: 68. — ülkeleri: 63, 595.
Bulgaristan: 68, 241, 523, 542, 590-595.
Bulsi, Albertus, 232.
Buondelmonti: 274, 586.
Bures, Guillaume de: 156.
Burgonya (lılar): 322, 434, 494, 596.
Burgundius: 232.
Burkhard (vicedominus): 428.
Bursa: 599.

C

Calamanus sarayı: 261, 263.
Callinicum: Bkz. Rakka.
Calliote (İstanbul patriği): 571.
Cambaye: 39, 178.
Cambrai: 102.
Camilla, Franceschino de: 489.
Canale: 263-264, 464.
Canale, Pietro da: 547.
Candelore: Bkz. Alaiye.
Candiano IV, Pietro (Venedik doju): 122.
Canée (Hanya): 498.
Canossa: 193.
Capello, Stefano: 268.
Capraria, Guillaume de: 388.
Carbonell, Guillermo: 536-537.
Carceri, Marino delle: 309.
Carceri, Ravano delle: 309-310.
Carceri, Rizzardo delle: 309.
Casal (veya Cassar) degli Rossi: 227.
Cassandria: 481.
Cassano, Alfranco: 488.
Castellan'lar: 298, 529.
Castille sarayı: 493.
Cattaneo ailesi: 518, 546, 556.
Cattaneo, Andrea (Andréolo): 518-519, 545-546.
Cattaneo, Domenico: 547-549.
Cattaneo, Jacopo: 518.
Cava: 36-37.
Cavaliere (Portus Cavaleirus Sanut.): 334.
Cavo, Jean de la: 496.
Cazerie: Bkz. Kayseri.
Cebel: Bkz. Gabulum.
Cebelüttarık: 138, 197.
Cécile (Guillaume Dorel'in kızı): 355.
Cedrenus: 60.
Ceffam (Cesfam): 418.
Celsi, Lorenzo (Venedik doju): 578.
Ceneviz: 144, 150, 153, 155, 158, 160, 171-172, 174-177, 198-199, 207-208, 221, 223, 230-231, 249, 255, 262-263, 269, 276, 284, 323, 338, 349, 369, 372, 385, 388, 391-394, 397, 411, 464-465, 477, 490, 492, 497, 500, 505, 510-515, 526, 530, 534, 543-545, 551, 554, 561, 583, 585, 591, 615-617. — mahallesi: 277, 278, 395, 509, 560. — ticaret gemileri: 135, 174, 224, 436, 480, 558-559, 563, 565, 581, 592, 610, 615.
Cenevizliler: 131-135, 146, 149-151, 159-174, 182, 184, 198-205, 211, 220-235, 241, 245, 249-254, 260-261, 268-269, 276-278, 305, 307, 318, 322-323, 326, 332, 337, 339, 343-348, 351-360, 372-385, 388-390, 393-396, 399, 402-405, 412-415, 433, 436-437, 458-459, 466-468, 477-485, 489-493, 496-501, 504, 508, 510-517, 520, 522, 540-545, 549-553, 558-560, 564-572, 578-581, 584, 587, 590, 595-596, 608, 611, 613, 617.
Cenova (lılar): 63, 131-132, 136, 143-146, 149-153, 159, 171-172, 199-201, 204-205, 210, 215, 220, 223, 229-230, 236, 254, 261, 263-265, 285, 289, 291, 299, 304-305, 317, 320-323, 327-339, 357-358, 362, 368-369, 378-379, 382, 386-387, 391, 394-397, 402, 412, 432-437, 445-446, 453, 458-459, 464-469, 480-481, 484, 489, 492, 497, 511-512, 517, 530, 532, 538, 542, 592-595, 605-606.

Cépoy, Jean de: 601.
Cépoy, Thibaut de: 502-503.
Cerasonte: 491.
Cérigo: 301, 496.
Cérigotto: 301, 312.
Cermal: 188.
Cermenler: 23-26, 57, 136.
Césarée: 208.
Ceyhan (Pyramus): 409, 414.
Cezair-i Bahr-i Sefîd: 61.
Châlons: 612.
Champagne: 353, 542.
Champlitte, Guillaume de: 296.
Charlemagne: Bkz. Şarlman.
Charles I ("d'Anjou", Napoli kralı): 363-364, 406, 470, 486, 488-489, 492-494, 497, 503.
Charles (Philippe de Tarent'in damadı): 503.
Chasdaï: 56.
Cherson: 13-14, 54-55, 327.
Chersonnèse de Thrace: Bkz. Gelibolu.
Chiavenna: 89.
Chilperie II (Merovenjiyen kralı): 98.
Chioggia: 581.
Choar: 422.
Christian (Mayans başpiskoposu): 239, 470.
Chrysopolis: 130.
Cıraplus: 48.
Cidde: 41, 48, 137.
Cisr al-Hadîd: Bkz. Ponsferri.
Cisrüşşuur: 419-420.
Cistercien tarikatı: 324.
Clavijo (seyyah): 516, 557, 586.
Clément III (papa): 344.
Clément IV (papa): 394.
Clément VI (papa): 602.
Comiscortès: 128.
Comnène'ler: 220, 226, 317, 334, 341, 493.
Conches, Raimond de: 370.
Concile de Lyon: 486.
Conrad (Hildesheim başpiskoposu): 402.
Conrad III (Alman kralı): 216, 287.
Conradin (Alman prensi): 352, 458.
Constantin Cavallaropoulo: (Yunan elçisi): 576.
Constantin VIII: 105.
Constantin X ("Monomaque"): 58, 110.
Constantin Porphyrogénète: 51, 55, 62, 64, 78-81, 224.
Constantinople: Bkz. İstanbul.
Contarini, Rolando: 175.
Coparia (Koparion): 229, 236.
Corbie manastırı: 98, 102.
Corinthe: Bkz. Korent.
Cornaro, Andrea: 517.
Cornaro, Lodovico: 517.
Cornaro, Pietro: 246.
Coron: 130, 296, 298, 307, 484, 494, 529.
Corso, Ansoldo: 171, 176.
Cortezzi'ler: 527.
Cortevecchia, Gerardo: 318.
Cos (Lango): 502.
Cosmas: 10.
Costa: 594.
Costa, Alamannus: Bkz. Alamanno.
Coulam (Quilon): 34.
Croce, Ottobone della: 262-264.
Curzola adası: 500.
Cürcân (Cürcâniye): 44, 54, 70.
Cydnus (Tarsus çayı): 409.

Ç

Çanakkale: 260, 573, 598. — Boğazı: 124, 289, 295, 312, 332, 538, 549, 573.
Çatalca: 484.
Çerkezler: 50.
Çin: 3, 5, 7, 13, 15-21, 32-44, 85, 137-139, 179-180, 328, 422-423, 434, 477. — gemileri: 5, 9, 11, 34-35, 42, 178. — ipeği: 4-5, 10, 14, 17, 19, 32, 43, 179, 337. — limanları: 35. — tüccarları: 36-37. — ürünleri: 40-41, 180. — yolu: 31.
Çinliler: 9, 15, 18, 33, 35-37, 43, 178.
Çin denizi: 31.
Çoruh: 51.
Çungarya: 16.

D

Dahlak: 476.
Daibert: 144, 147, 157, 207.
Dalmaçya: 123, 125, 127, 258, 341-342, 590.
Dandolo, Andrea: 592, 609.
Dandolo, Enrico: 154, 235, 240, 247, 248, 280, 290, 296, 303, 315-316, 414, 447-448, 450-451, 583.
Dandolo, Marino: 449, 452.
Dandolo, Francesca: 506, 601.
Dandolo, Jean: 390.
Dandolo, Jacopo: 394, 484.
Dandolo, Marco: 312.
Dandolo, Pietro: 405.
Danilis: 61.
Danimarka: 66, 71, 434. — ticaret gemileri: 84.
Danimarkalılar: 84-85, 325.
Dastagerd: 20.
Daybal (Dibal): 39, 178.
Delfino vakayinamesi: 601.
Delomedes, Filippo: 567.
Demetrias: 130.
Demir-Han: 598-599.
Derbent: 52.
Désiderius (Mont Cassin papazı): 111.
Deventer: 97.
Dhou-Nowas (Yahudi kralı): 12
Diadoches hanedanı: 598.
Dicle: 7, 9, 31, 34, 67, 137, 180-182.
Didymoteichos: 559.
Dimyat: 353, 412, 417, 425, 429, 435, 443, 453-458, 463, 475-476.
Diotisalvi, Enrico: 344.
Dir: 77.
Dizabulos (Silzibulos, Çinlilerce Titopuli): 18.
Dnieper: 64-65, 75-83.
Doborditza (Bulgar prensi): 593-594.
Doğu: 3-5, 25, 32, 48, 52, 56, 64, 67-68, 73-75, 84, 89, 90, 96, 100-105, 137-138, 177-178, 189, 191, 197-198, 202, 298, 353, 558, 579, 596, 610-611, 614. — Arapları: 106. — Asya: 17, 37, 41. — baharatı: 97, 104, 328. — kolonileri: 543. — malları, ürünleri: 4, 14, 21-27, 46, 50, 53-61, 71-73, 85-95, 102-105, 120, 126, 136, 178, 180-181, 189-190, 195, 197, 199, 336, 423-424, 428, 478, 542. — sikkeleri: 96. — ticareti: 4, 21, 26, 28, 37, 75, 87-91, 94-98, 102, 107, 125, 148, 177, 199, 342, 363, 400, 479, 493, 498, 529, 503, 617. — yolu: 70, 270, 422, 533.
Doğulu (lar): 84, 136-138, 178, 191, 199, 450, 477, 556. — Hıristiyanlar: 99, 516.
Doğu Hindistan: 38, 40. — Yolu: 3.
Doğu Roma İmparatorluğu: 7, 25, 57, 131.
Dolfino, Giovanni: 565.
Don Nehri: 13, 54, 226-227, 328, 544.
Donato, Andrea: 247, 260.
Doria, Corrado: 531.
Doria, Jacopo: 497.
Doria, Oberto: 531.
Doria, Paganino: 566-570.
Doria, Paolino: 397, 466.
Doria, Rosso: 511.
Dorel, Guillaume: 355.
Doro, Jacopo: 589.
Drungarios sarayı: 273.
Duodi, Ugone: 214-215, 282.
Durazzo (Draç): 128-130, 295-296, 299.
Dvina nehri: 81.

E

Ebu-el-Ferec: 58.
Ebu Yakup Yusuf: 446.
Ebulfeda: 56, 425, 427, 615.
Ebülkasım İsa Elfaiz Binasrullah: 441.
Ebülmansur İsmailüzzafir (Mısır'daki Fatımî Halifesi): 438, 441.
Edirne: 130, 265-266, 288, 295, 313, 573.
Edremit: 261, 337, 481.
Efes (Theogolos): 130, 598, 600, 603-604.

Eftalit (Çinlilerce Yue-Şi): 6. — Hanı: 6. — Hunlar: 6, 15.
Ege adaları: 487, 519, 600, 602, 606, 616.
Ege denizi: 207, 244, 256, 259, 261, 295, 484, 494, 496, 506-507, 526, 546, 549.
Egersund: 65.
Egfried (İngiltere kralı): 104.
Eğriboz (Eubée): Bkz. Négrépont.
El-Bekri: 55.
El-Cer: 42, 137.
Elbe: 86-87, 424.
Elcezire: 328, 337, 442, 458.
Elfaiz (halife): 441.
El-Mehdi: 55-56, 108, 123, 132-133, 145.
Elie şatosu: 163.
Elmelik-Eleşref (Mısır sultanı): 475.
Elmelik-Elmuizüddin-Eybek (Mısır sultanı): 460.
Elmelikül-Salih-Necmeddin-Eyub (Mısır sultanı): 460.
Elmeliküladil (I ve II): 444, 449-453, 460-463.
Elmelikülaziz (Halep sultanı): 418, 420.
Elmelikülkâmil (Mısır sultanı): 417, 455-456.
Elmelikünnasır (Halep sultanı): 421.
Embriaci'ler: 176-177.
Embrico (Wurtzbourg piskoposu): 287, 436.
Embriaco, Bartolommeo: 396-397.
Embriaco, Guillaume: 146, 176.
Embriaco, Hugues (Cebel senyörü): 356.
Embriaco, Ugone: 171, 176.
Emevîler: 67.
Emo, Pietro: 586.
Empurias kontu: 202.
Enderâb: 66.
Endüs nehri: 423.
Entença, Bérenger de: 505.
Epir: 295-296, 299, 339, 342, 493, 550.
Ereğli: 295, 313, 484.
Erfurt: 86.
Ermeni (ler): 58, 183, 242, 332, 441, 488. — tüccarlar: 50-51, 266.
Ermenistan: 52, 66, 196, 364, 408, 410-412, 414-415, 429, 435, 474, 496-497, 557, 613, 617.
Ernoul: 449.
Erzincan: 542. — savaşı: 596.
Erzurum: Bkz. Arzen.
Esterâbâd: 52. — limanı: 54.
Éthelred (İngiltere kralı): 96.
Étienne Douchan (Sırp kralı): 549, 591.
Etienne Ouroch III (Sırp kralı): 591.
Etolia: 295-296.
Eubée adası: Bkz. Négrepont.
Eustathe (Selânik başpiskoposu): 219, 243, 278.
Ezzahir: 418.

F

Facciolati: 558.
Fahreddin: 421.
Falier, Marino: 592.
Falier, Ordefalo: 154.
Famagusta: 403-404.
Faramiah (Péluse): 48, 137.
Fars: 33, 35, 45, 138, 179.
Fas: 55, 67.
Fatımî (ler): 46, 435, 442, 444. — halifeleri: 442-443.
Fayzeddin (İskenderiye emîri): 451.
Faz: 52.
Fenike: 267.
Fergane (Hokand): 16-17, 43, 181.
Ferrario, Hugo: 369, 403, 412.
Fırat: 7, 9, 29, 31, 33, 48-50, 137, 180-184, 188, 407, 409-410, 422. — ülkeleri: 31, 67, 395.
Filangieri, Riccardo: 378, 380.
Filibe: 266, 573.
Filistin: 13, 48, 135, 137, 148, 155, 192-193, 202, 207, 211-212, 241, 256, 345, 362, 403, 413, 430-431, 446-447.
Finlandiya: 65, 76, 81.
Firdevsî: 428.
Flacia: 407.
Flaman (lar): 265, 301, 313, 447. — şövalyeleri: 289-290, 332.

Flander: 135, 434, 542.
Flor, Roger de: 503-504, 535, 597.
Floransa (lılar): 352, 361, 531, 540, 585, 589, 605, 613.
Florus: 108.
Foça (Foglio): 130, 491, 499, 517-520, 545-562, 569, 573, 581.
Fornari, Lamberto: 356, 464-465.
Fos: 98.
Foscamalus, Constantinus: 497.
Foscari'ler: 487.
Foscarini, Marco: 172.
Foscarini, Tommaso: 418-420.
Foscolo, Leonardo: 301.
Foucher (Chartr'lı): 159.
Foulques (Kudüs kralı): 158, 170.
François de Carrara: 581.
Frank (lar): 131, 137, 157, 182, 190-191, 194, 292, 308-309, 311-312, 322, 327-328, 343, 406, 408, 423, 430, 439, 441, 446, 453, 456, 475-476, 479, 506, 589. — devletleri (prenslikleri): 599-600. — egemenliği: 524. — gemileri: 473. — istilası: 27. — kolonileri: 460. — korsanları: 600. — ordusu: 91. — şehirleri: 195, 494. — ülkesi: 138.
Frankfurt: 83.
Fransa: 4, 24, 26, 56-57, 85, 97-98, 101-102, 121, 134, 138, 197, 201, 209, 256, 288, 307, 325, 365-366, 422, 434, 472, 588. — şövalyeleri: 289-290, 332, 447.
Fransız (lar): 10, 203-204, 246-247, 267, 287-288, 300, 346, 348, 353. — hacılar: 92.
Fraxinetum: 102.
Frédéric I, Barberousse (Alman İmparatoru): 205, 221, 228, 234, 239, 265, 288-289, 428.
Fréderic II (Alman İmparatoru): 199-200, 374, 377-379, 382, 454-458, 469-470.
Frédéric II (Sicilya kralı): 504, 506, 543.
Fréjus: 201.
Frise: 399.

G

Gabalas, Jean (Rodos senyörü): 339.
Gabalas, Léon (Rodos senyörü): 338-339.
Gabulum (Cibel): 177, 184, 343, 354-357, 359, 395-398, 416-421.
Gaetani, Rainero: 251.
Gaete: 58, 107-108.
Gafforio, Andrea: 495.
Galata: 232, 272-275, 292, 489-492, 499-500, 504-505, 508-512, 515-517, 522, 530, 540, 544-549, 558-571, 574, 577-580, 586-587, 594. — burnu (Caput Gallata): 569.
Galiçya: 434.
Gallina, Albertus: 357.
Gampou: Bkz. Khan-fou.
Gardariki: 81.
Garin (Büyük Ermenistan'da): 51.
Garonne nehri: 473.
Gascogne: 434.
Gaston (Gastim): 413.
Gaston senyörü: Bkz. Adam.
Gattilusio, Francesco: 571-572, 584.
Gattilusio, Niccolo: 573.
Gattilusio'lar: 572-573.
Gâvurdağı: 413.
Gaza: 23, 97.
Gazi Çelebi: 543, 615.
Gazne (liler): 17, 40, 42.
Gazze: 191.
Gediz (Hermos): 598.
Geldâni: 57.
Gelibolu: 312, 327, 332, 504-505, 535, 573-574.
Geno, Marino: 315-316.
Georgius, Marsilius (Venedik elçisi): 338.
Gérad, Olivier: 370.
Germeyan Beyliği: 605.
Ghetus, Lambertus: 208.
Ghisi, Andrea: 300.

Ghisi, Filippo: 487.
Ghisi, Geremia: 300-301.
Ghisi'ler: 301, 502, 507.,
Gıyaseddin Keyhüsrev (Selçuklu sultanı): 333, 335.
Gıyaseddinüzzahir (Mısır sultanı): 418.
Giac (Venedik maslahatgüzarı): 495.
Gibelin'ler: 377-378, 402.,
Gibellum (Cebail): 151, 153-154, 162, 171-173.
Gigliati (Çilyati): 609.
Giorgio (Zorzi), Fantino: 584.
Giorgio (Zorzi), Marsilio: 168, 367, 372, 376, 380, 405.
Girit: 123, 198-199, 218, 270, 295-296, 303-308, 318, 338-339, 400, 464, 482-484, 494, 506, 527, 538, 575, 585, 608. — ağacı (cistus cretensis): 307.
Gisulf (Salerno dükü): 110, 112, 135.
Giustiniani, Belleto: 501-502.
Giustiani, Giustiniano: 544, 547.
Giustiniani, Marco: 384, 386, 580.
Giustiniani, Pancrazio: 566.
Giustiniani, Pietro: 301.
Giustiniani'ler: 502, 554, 556.
Gobi çölü: 16.
Godefroi de Bouillon: 135, 147, 149, 159.
Golos (Volo) körfezi: 311.
Goller memleketi (Galya): 26.
Gorhigos: Bkz. Korykos.
Gotland (Gothland): 65, 71.
Gouglag: 410.
Gozze: 187. — şarabı: 24.
Gozzo: 305.
Gradenigo, Marco: 575.
Gradenigo, Marino: 528.
Gradenigo'lar (Lesbos senyörleri): 487, 575.
Grado: 284.
Grégoire VIII (papa): 344.
Grégoire IX (papa): 379.
Grégoire X (papa): 470, 473.
Grégoire XI (papa): 574.
Grek imparatorluğu: Bkz. Bizans imparatorluğu.
Griffi, Cocco: 231, 280.
Grignuolo: 616.
Grimaldi (Ceneviz elçisi): 231.
Grimaldi, Carlo: 543.
Grimaldi, Gentile de: 594.
Grimaldi, Lucchetto: 394.
Grimani, Pietro: 580.
Guadiana: 25.
Guelfes: 377-378.
Guercio, Balduino: 250, 255, 261, 263, 321.
Guercio, Enrico: 222.
Guercio, Guglielmo: 483-484.
Guillaume I: (Sicilya kralı): 204.
Guillaume II (Sicilya kralı): 240, 245.
Guillaume de Rubrouck: 224, 226-228, 328, 330, 332, 353.
Guillaume de Cerdagne: 152.
Gur: 187.
Gurdan Şeria vadisi: 187.
Guy de Lusignan (Kudüs ve Kıbrıs kralı): 346-349, 401-402.
Gücerat: 10.
Gülek boğazı: 333, 410, 413.
Güney Arabistan: 8.
Güney Fransa: 98, 101, 202-205, 360, 365, 471, 537, 539, 542.
Güney İtalya: 63, 105, 131, 205, 220, 300, 340-341, 353, 404, 470, 532.
Güney Rusya: 328-329.
Güneydoğu Almanya: 89, 95.
Gürcistan: 51-53.

H

Habeşistan: 8, 12, 14, 41, 428. — gemileri: 12, 33, 42. — Hıristiyan Krallığı: 11. — prensleri: 21.
Haçlı devletleri: 147-150, 154, 157-160, 177-178, 184-188, 191-193, 207, 209, 254, 343, 350-351, 356, 360, 362, 366, 371, 377, 397, 400, 415, 430, 447, 476.

Haçlı ordusu: 143, 145, 170, 299, 320, 377, 448, 451, 454.
Haçlı seferleri: 49-50, 57, 88-89, 93, 96, 101, 106, 109, 113, 131, 135, 143-147, 150, 160, 177, 202, 206-212, 247-248, 285, 289, 300, 303, 312, 320, 325, 336, 342-346, 352, 360, 365, 400, 422, 425, 429, 433-437, 447-455, 459, 463, 469-470, 495, 574, 601.
Haçlılar: 145-148, 157, 160, 171, 176, 178, 182-183, 186-187, 192, 194, 197, 207, 209, 288-296, 317, 324, 332, 334, 401, 407, 417, 431, 433, 450, 458, 475-476.
Hakem Biemrillah: 114.
Halek: 44.
Halep: 49-50, 124, 137, 180, 183-184, 192, 359, 395-396, 400, 409, 416-422. — Eyyubileri: 418.
Haliç: 272, 278, 291, 314, 489, 508-509, 559-560.
Halifeler imparatorluğu: 43-44, 46, 50-51.
Halmyros: Bkz. Almyro.
Hama: 416.
Hamburg: 87.
Hamdânîler: 49.
Hanya: 528.
Harran: 58, 182.
Harun-Reşid (Abbasî halifesi): 32, 47, 99-100.
Hattîn savaşı: 343, 347.
Hayfa: 149, 164, 188, 379, 397, 557.
Hazar'lar: 53-56, 70, 74, 78, 80, 85.
Hazer Denizi: 5-6, 13, 15, 18, 44, 52-55, 66-70, 74-75, 85, 138.
Hébron: 48.
Heeren: 101.
Hellade: 61, 295.
Hellespont: 265. (ayr. bkz. Çanakkale).
Hémipont: 249.
Henri IV (Alman kıralı: 88.
Henri VI (Alman imparatoru): 199, 248, 289, 402, 408.
Henri I (Kıbrıs kralı): 370, 402, 405.
Henri II (Kıbrıs kralı): 126.
Henri I (Latin imparatoru): 312, 320, 341.
Henri (Champagne kontu): 349, 367.
Henri (Malta kontu): 321.
Heraclée (Ereğli): 130, 489-490, 566.
Héraclius (Herakliyüs): 20.
Hersek: 590.
Héthoum I (Ermeni kralı): 414.
Hexamilium: Bkz. Gelibolu.
Hıristiyan (lar): 10, 12, 53, 57, 83, 108, 113-114, 124, 132-134, 155, 182, 187-189, 192, 333, 351, 360, 365, 377, 395, 399, 407, 417, 450, 454, 519, 602, 612. — devletleri, ülkeleri: 56, 58, 87, 188, 201, 415, 605, 617. — dünyası: 57, 430, 448. — egemenliği: 455. — gemileri: 606. — kolonileri: 10. — takvimi: 451. — tüccarlar: 132, 606-607, 613-614.
Hıristiyanlık: 59, 75, 83, 87, 92, 99, 103, 330, 343, 395, 431, 453-454, 476, 519, 586, 599, 601.
Hızır Bey: 567, 598, 600, 605.
Hicaz: 41.
Hieroi: 498.
Hiéron (Giro, Guirol): 543-544.
Hind-i Çinî: 38, 40, 179, 423, 477. — ürünleri: 11, 37.
Hindistan: 3, 6-13, 17, 21, 29, 31, 34, 38-42, 56, 59, 86, 138, 179-180, 189, 422-429, 457, 477, 611-612. — baharatı: 4, 42, 88, 101, 364, 427, 429, 542. — gemileri: 8-10, 36, 42, 424. — kıyıları: 35, 39, 44. — korsanları: 38, 41. — ticareti: 425, 612. — ürünleri: 9-13, 20, 40-41, 51, 60, 180, 183, 425-426, 429.
Hindu-Kuş, 8, 15.
Hindular: 39.
Hint Denizi: 3, 11, 56, 137, 138, 178.
Hioventhsang (Çinli hacı): 8, 16-17, 19.
Hira: 9, 29. — Arapları: 11.
Holmgard: Bkz. Novgorod.
Honorius II (Cadalouis): 110.

Horasan: 42, 66, 70.
Hoten: 5, 14, 17, 181.
Hugues III (Kıbrıs kralı): 405.
Hugues (Burgondiyalı) 346.
Humbert II: 551-552.
Humus: 184, 416.
Hun İmparatorluğu (Hunlar): 6, 13-14.
Huzistân: 44-45.
Hülâgû (Moğol hanı): 421.
Hüsrev Perviz (İran hükümdarı): 6.

I

Irak: 180.
Isfahan: 185.
Issık gölü: 181.
Istahrî: 40, 44, 49-50, 184.

İ

Ibelin ailesi: 354, 402-403.
Ibelin, Jean d' (Arsour senyörü): 351, 382, 384.
Ibelin, Jean d' (Beyrut senyörü): 378-379, 402-404.
Ibelin, Philippe d': 402-403.
İberie: Bkz. Gürcistan.
İbn-Batuta: 329, 598, 610.
İbn-Dasta: 69.
İbn-Fadlân: 69, 72, 74, 80.
İbn-Ferat (Arap vakanüvis): 393.
İbn Havkal: 44, 54-55.
İbnülesir: 343.
İbrahim (Hz.): 48.
Ildebrandinus: 337.
Ildebrandus Familiatus : 289.
Ile de France: 434.
İlikhan: 75.
Ilmen gölü: 69, 76.
İngiltere (İngilizler): 65, 96-97, 101, 104, 135, 325, 344, 352, 353, 473.
Inerti, Andronico: 576.
Ingulf (Croyland başrahibi): 135.
Innocent II (papa): 205.
Innocent III (papa): 325, 433.
Innocent IV (papa): 351.
Ionia: 127, 597.
Ionienne denizi: 198.
İran: 3, 5, 8-11, 14, 17-21, 29-31, 35, 40-44, 51-52, 67, 138, 180, 241, 428, 458, 617. — bahriyesi: 10, 33, 36, 39. — tüccarları: 10. — ücretli askerleri: 32. — ürünleri: 185, 542.
İranlılar: 6-15, 18-22, 30-31, 45, 49-51, 180.
Irène (Suab'li Philippe'in karısı): 289.
Isaac l'Ange (Bizans imparatoru): 129, 245-254, 257, 261, 265-266, 275-276, 286-289, 292.
İskandinav (lar): 70-83, 96. — gemileri: 96. — kabileleri: 69. — Ruslar: 69.
İskandinavya: 68, 71, 76, 82, 84, 96.
İskenderiye: 4, 47, 55, 60, 101, 103, 109, 111, 120, 135, 199, 304, 361-364, 395-396, 408, 413, 422, 425-428, 439-448, 452-465, 468-477, 519, 542, 610-611.
İskenderun: 184, 465. — körfezi: 333, 409, 610.
İslâmlık: 12, 30, 36, 38, 45, 57, 59, 68, 74.
İspanya (İspanyollar): 4, 25, 55-57, 67, 78, 85, 134, 138-139, 143, 202-203, 267, 288, 307, 325-326, 360, 362, 422, 434, 472, 538. — tüccarları: 241, 267.
İspanya Arapları: 57, 65, 99, 104, 132.
İstanbul: 18, 25, 27, 54-55, 58-64, 75-83, 90, 92, 103, 105, 107, 109-112, 122, 124, 138, 205, 208-210, 213, 215, 217, 221-224, 228, 230-244, 247, 250-261, 264-295, 300-301, 304, 308, 312-333, 336-339, 347, 353, 391, 409, 434, 436, 448, 470, 480-494, 497-505, 509-510, 514, 519-542, 545-552, 556-561, 566-579, 585-591, 596, 605, 617. — Boğazı: 78, 232, 243, 264, 326, 448, 452, 482, 508-509, 543, 567, 573, 590, 614. — harem daireleri: 22. — ipeklileri: 80. — patrikleri: 325. — sarayı: 21, 279. — tüccarları: 226, 228, 267.

İsveç: 65-66, 69-71, 84, 96.
İsviçre: 95, 121.
İtalya: 4, 24-25, 56-57, 62, 89, 93-95, 102-104, 108-111, 114, 120, 125, 127, 134, 136, 143, 147, 150, 173-174, 197, 201, 205, 209, 220, 222, 235, 241, 253, 258, 336, 341, 345, 352, 377, 400-401, 411, 454, 469, 471, 488, 542, 562, 603. — şehirleri: 63, 105, 256, 352, 531.
İtalyan (lar): 4, 27, 108, 115, 148, 175, 203, 210, 215, 220, 241, 253, 267-272, 279, 286, 302, 307, 327, 335, 340, 353, 366, 398-399, 406, 453, 484, 491, 570, 587-588, 591, 596, 604, 609. — cumhuriyetleri: 365. — filoları: 147, 155, 157, 400. — hacılar: 92. — tüccarlar: 201, 213, 244, 264, 267-268, 292, 327, 352, 411, 605.
İtalyanca: 408, 514, 603.
İtil (Hazarların başkenti): 54, 68, 70, 85, 138.
Ivanko (Suanchus): 594.
İzmir: 517, 550-551, 598, 600, 602-603, 605, 609.
İznik: 599. — İmparatorluğu: 335, 337-339, 341, 589, 596, 617.
İzzeddin Keykâvus (Selçuklu sultanı): 333.

J

Jacques (Sicilya kralı): 475.
Jacques (tercüman): 255-256.
Jacques (Jayme) I (Aragon kralı): 359, 361-363, 432, 472-474.
Jacques (Jayme) II (Aragon kralı): 536-537.
Jaroslav hükümeti: 72.
Jayme: Bkz. Jacques.
Jean (Amalfi piskoposu): 114.
Jean II ("Kalojohannès", Bizans imparatoru): 208, 211-218, 235, 282.
Jean V ("Paléologue", Bizans imparatoru): 540, 549, 562, 571, 573-574, 579-581, 586-587.
Jean VI ("Cantacuzène", Bizans imparatoru): 549-550, 556, 558-561, 564-567, 570-571, 598.
Jean Asen II (Bulgar çarı): 590.
Jean Alexandre Asen (Bulgar çarı): 592-593.
Jean VIII (papa): 107.
Jean XXII (papa): 519, 601.
Jean de Brienne (Kudüs kralı): 373.
Jean du Plan de Carpin: 326, 353.
Jean Vatatzès (İznik Rum imparatoru): 301, 306, 337-339.
Jean I ("Zimiscès", Bizans imparatoru): 79, 123.
Johannitius (Bulgar çarı): 341.
Joinville: 194, 428.
Jolpani: 594.
Jotabe: Bkz. Tiran.
Justin II (Bizans imparatoru): 14, 18.
Justinien (Doğu imparatoru): 4, 8, 10, 13-15, 20-23.
Jutland: 66.

K

Kâbe: 20, 46.
Kâbil: 42.
Kafkas (Kafkasya): 18, 52-53, 74, 242, 330. — dağları: 224.
Kahire: 46-47, 109, 124, 188, 439, 443, 450, 467-468, 475.
Kâku: Bkz. Kanton.
Kalah: 32, 36-37.
Kalavun (Mısır sultanı): 194, 395-397, 421, 456, 466, 475, 477.
Kalergis, Alexios: 528.
Kalliana: 10.
Kalka: 330.
Kama: 68.
Kandiya: 197, 200, 304, 306, 308, 528, 538, 542, 577, 589.
Kanton (Kâku): 32-33, 35.
Kapiça: 8.
Karadeniz: 6, 28, 52, 54, 60, 79, 81, 224, 226-227, 267, 295, 308, 326-330, 335, 482, 485, 488, 491-494,

497-498, 505, 511, 523, 541, 543, 552, 556, 562-563, 573-574, 577, 590, 594, 599, 601, 616.
Karak (Petra Deserti): 187-188.
Karaköy kapısı: 509.
Kara-Şar: 16.
Karaman Beyi: 613.
Kararique: 64.
Karasi: 598-599.
Karluk'lar: 43.
Karmel dağı: 379.
Karolenjiyen'ler: 98, 101, 122, 139.
Karpat: 517, 597.
Karya: 608.
Karystos kalesi: 295, 309, 506.
Kasintiya: 95.
Kastamonu Türkmen Beyliği: 614, 617.
Katalonya (lılar): 4, 385, 473, 503, 505, 507-508, 510, 525, 532-533, 535-536, 567-569, 597, 600, 606. — kumpanyası: 504, 544, 600.
Katanya: 135.
Kaubek (Mons regalis, Montréal): 187-188.
Kayruvan: 55, 108, 123-124.
Kayruye (Weill'e göre Korouba): 49.
Kayseri: 149, 158, 164, 166, 332, 343, 395.
Kaystros: 597-598, 604, 607.
Kazak'lar: 53.
Kazan: 65, 68.
Kefalonya: 207, 213, 295, 300.
Kefe: 13, 329, 512, 542, 563, 578, 614-616.
Keich adası: 34, 179-180.
Kemaleddin (Halep tarihçisi): 49-50.
Keos: 301.
Kerç (Kırım'da): 60, 64-65, 80, 227, 614 (ayr. bkz. Bosporus).
Kerman ülkesi: 8.
Kerouman Permal (Malabar prensi): 38.
Keş: 44.
Khan-fou: 35, 179.
Khurdadhbih (abu al-Kasım): 34-35, 70, 78, 85, 137-139.
Kıbrıs: 4, 196-198, 218, 334-335, 338, 342, 349-350, 364, 370, 380, 384, 398, 400-407, 413-415, 429, 435, 472, 483, 496, 557, 588, 596, 601-602, 605-608, 611, 613.
Kıpçak (Scitia): 329-330, 496.
Kırım: 13, 226, 327-330, 471, 542, 594, 617.
Kızıldeniz: 4, 9, 11-13, 27, 41, 46-48, 187-188, 422-424, 426, 476.
Kızkulesi: 509, 544.
Kiev: 76-77, 81, 86, 88, 327.
Kiklad'lar (Cyclades): 300-301, 307, 338, 485, 487.
Kilikya: 333, 407, 411, 413, 614.
King-sse (Soung'ların başkenti, bugünkü Hang-tchou-fou): 35-36.
Kirman: 138.
Kom gölü: 89.
Komnenler: Bkz. Comnène'ler.
Konstans gölü: 89.
Konya (Conie): 332-334, 409. — sultanları: 328, 332, 336, 353, 417, 596-597. — Sultanlığı: 333, 335, 406, 415, 608, 614.
Kore: 38.
Korent (Corinthe): 130, 216, 269, 298, 507. — körfezi: 600.
Korfu: 130, 155, 207, 212, 216, 220, 233-234, 295, 299-300.
Korosko: 427.
Korsika: 394, 530.
Korykos (Gorhigos): 409, 613.
Koşinşin: 33.
Kouça: 16.
Kous: 425, 427.
Krivikiotès: 496.
Kuban: 544.
Kudüs: 48, 92, 99, 100, 102, 105, 110, 113-115, 135, 146-150, 156, 159, 161, 164, 169-171, 190-191, 251, 344, 351, 354, 365, 372, 375-378, 384, 424, 430. — Hıristiyanları: 114. — Krallığı: 148, 151, 154, 159-161, 167, 173, 186-189, 203, 347, 350-351,

354, 367, 372-375, 380, 398, 401, 441-443.
Kulzum (Clisma): 12-13, 42, 46, 137.
Kûr: 52, 67.
Kurdoba (Kurtuba): 54. — Emevileri: 124.
Kuşadası (Scala Nova): 600.
Kuzey Afrika: 123, 134, 364. — Müslümanları: 57, 124. — tüccarları: 25, 55.
Kuzey Avrupa: 73-74, 325.
Kuzey Denizi: 96, 197, 288.
Kuzey Fransa: 205.
Kuzey Suriye: 49.
Kuzey Yolu: 16.
Kuzeyr: 426.
Kücrad: 423.
Küçük Asya (Anadolu): 4, 6, 31, 51, 60, 123, 130, 182, 185, 213, 249, 253, 326, 328-335, 339, 353, 406-409, 466, 481, 494, 501, 503, 510, 517-519, 542-545, 551, 557, 567, 587-588, 596-603, 606-614, 617. — tüccarları: 14.
Küçük Ermenistan: 334, 338, 407, 409, 596, 600.
Kütahya: 605, 608, 612.

L

Ladislas (Macar kralı): 93.
Ladoga: 65, 69, 76, 79.
Lajazzo: 409, 498, 611-612.
Lakédémone: 295.
Lanfranchinus: 337.
Langeland: 66.
Lannoy, Guillebert de: 596.
Lapseki: 332.
Laquedive: 44.
Larisse (Yenişehir): 311.
Larsa, Guglielmo de: 311.
Latin (ler) 147, 178, 185, 209, 213, 219, 224, 241-245, 252, 264, 267, 274, 276, 278, 292-293, 313, 328-329, 334, 336-337, 339, 401, 479, 502, 518-520, 522, 545, 549, 574, 617. — imparatoru: 303, 309, 315, 325. — İmparatorluğu: 226, 265, 294, 311, 313, 316-326, 335, 338, 340, 347, 390, 482-488, 503, 526, 589-590, 596.
Latince: 257, 263, 291, 534, 609.
Lâzkiye: 130, 147, 149, 158, 160, 163, 169, 177, 183, 343, 359, 395-396, 416-421, 610.
Lefkoşe: 379, 400, 404-405.
Léon (Gaban senyörü): 412.
Léon (magister): 280.
Léon VI ("l'Isaurien", Bizans imparatoru): 58, 90.
Léon II (Ermeni kralı): 407-408, 411, 414.
Léon V ("Ermeni Léon", Bizans imparatoru): 59-60, 120.
Leonardo, Marco: 592.
Lercarius, Belmustus: 356, 464-465.
Lesbos: 497.
Libya: 57, 254, 598.
Licario (şövalye): 487, 494.
Licostomo (Lycostomium): 595.
Lietbert (Cambrai piskoposu): 93.
Ligurya: 131-132, 551.
Limasol: 400-401, 403-405.
Limni: 270, 301, 487, 558.
Limoges: 102.
Litbi (eski Laius): 556.
Litvanya (lılar): 78.
Liutfrid (Mayanslı tüccar): 89.
Liyej: 97.
Logothète (Bizans memuru): 12.
Lombard (lar): 105, 126, 137, 234-235, 254, 325, 361, 399, 403, 494. — prensleri: 107. — uyruklular: 108.
Lombardiya: 234, 241, 434, 613.
Londra: 542. — nizamnamesi: 96. — pazarı: 97.
Longin (Bizanslı): 27.
Lop gölü: 17.
Lothaire (Alman imparatoru): 206, 215, 286.

Louis II (imparator): 107.
Louis VII (Fransa kralı): 288.
Lothaire (Cenova başpiskoposu): 462.
Louis IX ("Saint Louis"; Fransa kralı): 194, 352, 365, 394, 428, 458-459.
Louis (Macar kralı): 581.
Loutchanes (Louzaniens): 78-79.
Lovat nehri: 76.
Lubeç: 81.
Lucie (Tripoli prensesi): 396-397.
Lucien III (papa): 176.
Lucques: 542.
Ludâne: 78-79.
Luitprand (Crémone piskoposu): 62, 122.
Luka: 337, 361. —lı tacirler: 352.
Lusignan hanedanı: 400-401.
Lübnan: 193.

M

Macar (lar): 91, 225. — tüccarları: 92.
Macaristan: 92-94, 219, 241.
Macrembolitès, Démétrius: 221, 223, 228-229, 276.
Magdeburg: 86-87.
Magosa: 542, 589, 611.
Magrib (liler): 57, 613.
Maine: 434.
Makedonya: 266, 295, 494, 544, 573.
Makrân: 44.
Malabar (Çinlilere göre Molai): 10-11, 34-35, 423. — prensleri: 38.
Malaka: 34, 36-37.
Malaspina, Michele: 574.
Maldives: 44.
Mallone, Niccolo: 249.
Mallone, Pasquetto: 386, 394.
Malocello, Simone: 382.
Malta: 197. — kontu: 305, 356-357.
Malvoisie: 307.
Mamistra (Mopsueste-Missis): 130, 409-412, 414.
Manfred (Sicilya kralı): 200, 458, 470, 475, 484.
Maniach: 18.
Manisa (Manglasia): 518, 598, 609.
Manuel I (Bizans imparatoru): 129, 214-220, 223-246, 253, 267-268, 280, 286-287, 321, 341, 400.
Manuel II (Bizans imparatoru): 580, 587.
Manuel (Epir despotu): 338, 342.
Manuelates: 258, 336.
Marangone: 282.
Maraş: 410, 413.
Marcello, Angello: 497.
Marchiano, Filippo: 502.
Marcius (kont): 232, 283.
Margath: 417.
Mari, Pietro de: 368-369.
Maria Periblepte: Bkz. Sulu manastır.
Marie (Henri I'in karısı, Bulgar prensesi): 320.
Marine: 232, 240, 331, 604, 616.
Marini, Montaldo dei (podesta): 510.
Marignoni, P.: 418.
Marmara: 243, 265, 295, 313, 484, 505, 568, 573.
Marocca (Marco Polo'nun kızı): 331.
Marsilio (balyos): 373.
Marsilya (lılar): 24, 27, 101, 136-137, 159, 161, 197, 203-204, 344-345, 353-354, 363-365, 370-371, 375, 382, 406, 458-459, 471, 537.
Martin IV (papa): 488.
Martino di Fano (Cenova podestası): 480.
Mascate (Maskat): 34, 40, 179.
Mascha, Bernarduccius: 464.
Masmouda'lar: 445.
Mastropoietro, Aurio: 237, 245, 345.
Matrica (Matrarcha, Madrega): 224-226, 228, 328.
Matteo (=Majo): 300.
Maurinus: 369.
Maurus: 109-111, 113, 115.
Maveraünnehir: 66-67, 70, 75, 85, 138, 181.
Mavtern: 94.
Mayans: 87-89, 97.
Maydos (Madytos): 312.

Medayin: 9, 20.
Medine: 47.
Medya: 241.
Megaduca (Bizanslı): 549.
Meğri körfezi: 610.
Mekke: 29, 41, 46-48, 179, 185-186, 424. — kervanları: 30.
Meklemburg: 83.
Meloria deniz savaşı: 394, 531.
Memlûk'lar: 476.
Memo, Domenico: 246.
Menderco: 597, 599, 607.
Menemen (Mainomenos): 518.
Menteşe: 208, 609. — beyleri: 597, 599, 608.
Meriç (Hébrus): 295.
Mérida, Paul de: 25.
Mérovingien'ler: 24-26, 97-98.
Merseburg: 126.
Merv: 16, 44-45.
Mesembria: 589, 591-593.
Mésimérius, Couropalatès Basilius: 209-210.
Mesina: 135, 198-200, 296, 307, 318, 345, 387, 471, 488, 533, 538.
Mesopotamitès, Constantin: 249.
Mezopotamya: 10, 20, 29, 31, 45, 182, 185-186, 241.
Mısır: 24, 27-31, 41-42, 46-47, 55-56, 59-60, 67, 88, 97, 103, 106-109, 113, 120, 135, 137, 155, 174, 185-191, 196, 241, 253-254, 289-290, 302, 307-308, 335, 338, 341, 361-362, 377, 396, 400, 422-478, 497-498, 519, 527-528, 556, 587, 600, 611-612, 614, — Arapları: 123. — gemileri: 425, 466. — Hıristiyanları: 467. — limanları: 59, 429, 455, 463. — malları: 185, 428, 455. — Müslümanları: 57, 416. — ordusu: 155. — Rumları: 24. — sultanları: 612. — ticareti: 453.
Mısırlı (lar): 113-114, 155, 397, 416, 428, 430-431, 459, 478. — tüccarlar: 48, 267, 424, 477, 614.
Michel I (Epir despotu): 296-297, 342.
Michel II (Epir despotu): 342.
Michel VIII ("Paléologue," Bizans imparatoru): 311, 337, 390, 479-483, 486-494, 497-498, 504, 508, 513, 527-535, 596.
Michel Paléologue (kumandan ve elçi): 221.
Michiel, Domenico: 155, 301.
Michiel, Giovanni: 245.
Michiel, Pietro: 245, 248, 449, 452.
Michieli ailesi: 502.
Midilli: 212, 482, 546-548, 553, 571, 573, 581.
Miklagard: 76.
Milan (Arapça Meran = Sind Munsabı): 33.
Milet: 608.
Miloutine-Ouroch II (Sırbistan kralı): 590.
Mina: 611.
Mingrelya: 14.
Minorque: 361.
Modano, Pietro: 257, 260, 267, 281.
Modon: 130, 213, 295-298, 307-308, 484, 494, 498, 529.
Moğollar: 421, 596, 612.
Mohammet-ibn-Ahmed (Aglebî Emîri): 108.
Molendinis, Bernardus de: 472.
Moncastro (bugünkü Akkerman): 595-596.
Montferrat, Boniface de: 290, 295, 303, 309, 311, 322, 332.
Mont Cassin manastırı: 112.
Mont Musart: 353, 386, 388.
Montferrat, Conrad de: 252, 343, 346-348, 354, 370.
Montferrat, Marquise de: 497.
Montfort, Jean de: 371-372, 392.
Montfort, Philippe de: 354, 372, 384, 388-393.
Montjoie: 383-389.
Montpellier: 201-205, 344, 353-354, 358-359, 362-365, 370-371, 376, 382, 406, 432, 472-473, 537-538, 588.

Mora: 61, 212, 269, 295-298, 303, 310, 339, 485-486, 494, 525-526, 529, 599-600. — potentatları: 601. — şövalyeleri: 339.
Moravlar: 94.
Moravya Slavları: 94.
Moresco, Andrea: 517.
Morosini, Giovanni: 259.
Morosini, Guidino: 501.
Morosini, Jacopo: 484.
Morosini, Marino: 394, 608-609.
Morosini, Ruggiero (Malabranca): 498-501, 518.
Morosini, Tommaso: 304.
Mosolin'ler (Musullular): 192.
Mouches kulesi: 394.
Moultan: 39.
Muazzo, Giovanni: 583-585, 594.
Muhammed: 29-30, 45.
Muinüddin Süleyman ("Pervane"): 614-615.
Mukaddes İttifak: 605.
Muktedir (Halife): 69.
Muntaner, Ramon: 504, 514, 519.
Muntinianae:, 312.
Murat I (Osmanlı sultanı): 573, 587.
Murta, Amico de: 222-223, 228-229, 276.
Murto, Giovanni de: 562.
Musavva: 426.
Mustansir Billâh: 114.
Musul: 49, 182, 192, 328.
Muvahhid: 446.
Muzaffereddin: 420.
Mücahid bin Abdullahülemiri ("Mugetus, Mugeto"): 132.
Müslüman (lar): 30, 38-39, 48, 52-53, 58-59, 69, 100, 106, 137, 149, 155, 158, 176, 184-187, 190-191, 328, 345, 351, 355, 357, 375, 377, 396, 399, 407, 415, 417, 431, 433, 440, 447, 458, 611, 613. — Bulgarlar: 75. — dünyası: 70, 329. — gemileri: 329. — tacirler: 50-51, 456. — uluslar: 46, 59. — ülkeleri: 108, 186, 188, 415, 456.
Mykonos: 300.
Mylasa (Milas, Yunanca: Melissos): 597.
Myra (Likya şehri): 106, 256.

N

Namfio (Anaphé): 301.
Napoli: 58, 63, 107-108, 111, 136, 486, 492, 497, 532-533, 588-601.
Narbonne (lular): 24, 136, 143, 201-204, 365, 473, 537-539, 541, 588-589, 605, 612.
Nasr II (Ahmed'in oğlu): 87.
Nasreddin Menkûberti: 419.
Nauplie: 130.
Navarin: 297, 570.
Navarre: 434.
Navigajoso, Enrico: 247, 260.
Navigajoso, Filocalo (Lemnos büyük dükü): 301.
Navigajoso, Paolo (Lemnos büyük dükü): 487.
Naxos (Naksos): 295, 300-302, 526, 546, 570.
Nefin: 355, 357.
Négrépont: 216, 238, 269, 295, 301, 308-311, 339, 482, 484-487, 494-497, 506-508, 524-527, 551, 563, 566, 585, 600, 610.
Nehr-Issa kanalı: 181.
Nehrülkebir: 419.
Nehrülkelb: 354.
Neva: 76.
Nicéphore II, ("Phocas", Bizans imparatoru): 62.
Nicomedia: 599.
Nif: Bkz. Nymphaeum.
Nikaria: 557.
Nil (Tevrat'ta Géhon): 13, 47, 422, 424-428, 453, 476.
Nis: 137.
Nisyros: 302.
Nişabur: 45, 185.
Nizip: 49.
Normandiya: 434.

Norman (lar): 96, 101, 110, 134, 143, 154, 158, 205-206, 216, 219-220, 234, 245, 267, 300. — gemileri: 128. — korsanları: 67. — kralları, prensleri: 134-135, 198-199, 205, 209, 216, 286, 340, 359.
Norveç: 65.
Nouvelle Castille: 25.
Novgorod: 70, 76, 79, 81, 86.
Nubya: 425.
Nureddin: 442, 444.
Nusaybin: 7, 9.
Nusayriye: 419.
Nymphaeum (Nif) antlaşması: 480-482, 490, 518, 519, 549.

O

Oder nehri: 83, 86.
Oenoussa: 557.
Oldenbourg, Wilbrand d': 417.
Orcou: 223, 276-277.
Ordre de St. Jean: 115.
Oréos: 295, 308.
Orhan (Osmanlı sultanı): 549, 567, 573.
Orléans: 24.
Oront: 137.
Orseolo, Otto: 126.
Orseolo, Pietro: 124-126.
Orta Almanya: 87.
Orta Asya: 5-6, 15, 27, 42, 181, 183, 189. — kervanları: 31. — ürünleri: 9.
Orto, Guglielmo dell': 368-369, 403.
Orvieto: 488.
Osemenidus: 167.
Osman (Halife): 41.
Osmanlı (lar): 549, 573, 575, 579, 614. — emîrleri: 599. — sultanları: 617.
Ostrova: 295.
Othon I (Alman imparatoru): 126.
Othon II (Alman imparatoru): 126.
Othon III (Alman imparatoru): 126.
Othon'lar: 88.
Otrant: 127.
Outakanda (Ohind): 9.

Ö

Öland (Oeland): 65.
Ömer (Halife, Mısır sultanı): 45.
Ömer Bey (İzmir beyi): 598, 600, 602.

P

Palatia (Balat): 603, 607-609.
Palazzo, Niccolo di: 497.
Paléologue'lar: 479, 486, 493, 502, 520, 522, 532, 549, 571.
Palermo: 55, 107, 124, 133-136.
Palinaeon: 558.
Pallo, Ogerio di: 411, 414.
Pamir: 17.
Panium: 313.
Panonya: 90-91.
Pantaléon (Amalfili): 109-111, 132.
Panzano, Bérenger: 466.
Parenzo: 570.
Paris: 24.
Parlascio, Enrico: 255.
Paros adası: 302.
Patara: 208.
Patras: 60, 295.
Patzinaquie (Peçenek ili): 241.
Pavie: 120, 126.
Peçenek'ler: 54-55, 79.
Peçora nehri: 65.
Pegoe: 265.
Pegolotti: 189, 491, 525, 531, 537, 541-542, 589, 605, 611, 613.
Peikiou: 15.
Pencap: 8. — kervanları: 42.
Pérama: 272.
Perejaslav: 81.
Périthéorion: 130.
Perpignan: 605, 612.
Pervane: Bkz. Muinüddin.
Pescatore, Enrico (Malta kontu): 199, 253, 304-305.
Pesce: 543.
Pevere, Lanfranco: 249.
Philadelphie: 265, 597, 599.
Philippe II - Auguste (Fransa kralı): 256, 344-345, 348.

Philippe IV ("le Bel", Fransa kralı): 502.
Philippe VI (Fransa kralı): 601.
Philippe de Souabe (Alman kralı): 248, 289-290, 448.
Phtélion limanı: 507-508.
Piazzalonga, Marino di: 447.
Piccamiglio: 369.
Pierre III (Aragon kralı): 475, 488, 492-493.
Pierre IV (Aragon kralı): 564-565.
Pierre I (Kıbrıs kralı): 613.
Pierre ("l'hermite"): 106.
Pierre de Capoue: 324.
Pins, Roger des: 588.
Pisani, Niccolo: 564, 566, 569, 571.
Pisani, Vettore: 581.
Piza: 57, 131, 143-147, 155, 161, 164, 174, 200-201, 205-215, 222, 231-232, 254-261, 265-269, 279-285, 289, 292, 317-320, 344-346, 349, 362, 369-370, 386-388, 394, 432, 434, 438-446, 453, 462, 464, 530, 605. — mahallesi: 275, 278-279, 286.
Pizalı (lar): 63, 131-135, 144-147, 155-164, 172-175, 182, 192, 198-201, 206, 209-210, 214-215, 218, 221-222, 229, 231-233, 241, 245, 249, 251-255, 258-262, 267-268, 274-278, 285-286, 291-292, 307, 317-319, 325-326, 334, 337, 343-359, 374-381, 384-385, 389, 394-398, 401, 405, 432, 440-444, 447, 458, 462-464, 482-483, 489, 531, 540, 564.
Placentia (Kıbrıs kral naibi): 405.
Placentia (IV. Bohémond'un karısı): 356.
Plagia: 312.
Plaisance: 352.
Plano, Bernard de: 472.
Plebanus (Batrun eski senyörü): 355-356.
Pline: 3.
Pô nehri: 121.
Poitou: 434.
Pola: 259.
Polo, Maffio (Mathieu): 331.
Polo'lar: 192, 262, 331-332, 425-427.
Ponce (Tripoli kontu): 163.
Pontus: 4, 14, 55, 482, 595.
Port Pisan (Piza limanı): 531.
Porta Drungarii: 273-274, 521.
Porta Hebraica (Yahudi kapısı): 273-274.
Porta Neorii (bugünkü Bahçekapı): 274-276, 278.
Porta Peramatis (Peramae): 274-275.
Porta Piscarie (bugünkü Balıkpazarı kapısı): 274-275.
Portekiz (liler): 267, 288.
Portella geçidi: 414.
Porto-Fino (Delfino, eski Delphinium): 556.
Portus Januensis (Satalia körfezinin batısında): 610.
Portus Prodensalium: 334, 610.
Potamia: 312.
Pouille: 105, 198, 435, 532, 589.
Premarini, Ruggiero: 259.
Prepia: 609.
Primus: 146.
Procida, Giovanni di: 492.
Provans (Provansalılar): 4, 102, 143, 154, 203-205, 325-326, 334, 353, 362-365, 370, 384, 389, 405-406, 434, 537, 540-541, 596, 610.
Prusya (Prusyalılar): 83-85.
Psalmodi: 365.
Puy du Connétable: 163.

Q

Quarto, Simon di: 615.
Quatremère (Fransız müsteşriki): 10.
Quirini, Giovanni: 301, 332.
Quirini, Jacopo: 332.
Quirini, Ottavio: 245, 248.

R

Raffo: 467.
Raguza (lılar): 125, 128, 232, 259, 287, 340-342, 469.
Raimond (Toulouse kontu): 143, 146, 151-152, 173, 204.

Raimond III (Tripoli kontu): 162, 356, 358.
Rakka: 49, 182, 184.
Ranieri (Venedik amirali): 305.
Ratisbonne: 91, 95, 288.
Ravenne: 103.
Rednitz: 89.
Reims: 468, 539.
Ren nehri: 87, 89, 97, 607.
Renaud (Antakya prensi): 165.
Renaud de Châtillon: 187.
Renoart (Nefin senyörü): 357.
Reşid: 425, 429, 455.
Rhagae (Eski Rey): 52.
Rhône nehri: 98, 101, 203.
Richard ("Coeur de Lion"): 344-349, 352, 400-401, 447.
Ricius, Guillielmus: 368-369.
Ridefort, Gérard de: 355.
Robert d'Anjou (Napoli kralı): 543.
Robert Guiscard: 110, 127-129, 215.
Robert (Latin imparatoru): 326.
Roche hanedanı: 322.
Roche, Guy de la: 322.
Rodos: 197, 208, 211-212, 253, 270, 307, 338-339, 494-495, 538, 542, 546-547, 557, 560, 587-589, 599, 605-606, 608, 610.
Rodulfo, Raynaldus de: 208.
Roger II (Norman kralı): 133, 205-206, 215-216, 286, 288, 437.
Rohart II: 379.
Roma: 78, 92, 97, 102-107, 175, 220, 516, 588. — eski yolu: 89. — İmparatorluğu: 3, 9, 22, 25, 57, 136, 315. — Katolik kilisesi: 83, 408, 479, 486, 516, 530.
Roma-Cermen dünyası, sanayii: 103, 136.
Romalı (lar): 3-4, 26, 49, 94, 105, 132, 238, 265. — coğrafyacılar: 4. — tüccarlar: 95.
Romanie (= Rumeli = İklim-i Rum): 211, 237, 248, 256, 264, 319, 321, 341, 356, 534, 538, 599.
Romanin: 240.
Romanya: 315, 321, 479, 483, 490, 570, 572.
Rorşak: 89.
Roupen, Raimond (Antakya prensi): 376, 417.
Roupénides ailesi: 407.
Rousia (Rusiya): 224-228.
Rufo, Otto: 222.
Ruggeronus: 446.
Rugi'ler: Bkz. Ruslar.
Rum (lar): 4, 25, 54, 80, 90, 103, 105, 108, 111, 226, 288, 291-294, 303, 306, 309, 311, 313, 321, 327, 329, 332, 335-340, 343, 401, 405, 407, 411, 440. — imparatorları: 63. 325-326, 340, 342. — İmparatorluğu: 14, 21, 55, 58, 62, 72, 86, 90, 103, 107, 109, 294, 300, 303, 328, 335, 341, 400, 557. — paraları: 73. — sarayı: 21. — tüccarları: 25, 90.
Rumca: 225.
Rus (lar): 64, 67-72, 75-80, 83-88, 96, 225-228, 327, 330, — gemileri: 78, 434. — malları: 81, 85. — pazarları: 81. — Skandinavları: 78. — tüccarları: 62, 68, 81. — ülkeleri: 80. — vakayinameleri: 75-76, 80-81.
Rusya: 14, 54, 63-71, 74-76, 81-87, 120, 226, 246, 329, 434.
Ruzzini, Marco: 563.

S

Saale nehri: 86.
Sadettin (Emîr): 450.
Sadi (şair): 180.
Sa'dudev: 49.
Safed: 393.
Saga (eski Skandinav masalları): 82.
Sagredo, Giovanni: 421.
Sahyun: 417, 419-421.
Saimour: 38-39.
Saint Étienne (Macar kralı): 91-93.
Saint-Gilles: 201-203, 344, 354, 365, 370.

Saint Jean: 198, 603. — kilisesi: 162, 359, 604. — şövalyeleri: 202, 243, 334, 384, 405, 408, 417, 587, 601-602, 605.
Saint Jean Baptiste bayramı: 148, 196.
Saint Louis: Bkz. Louis IX.
Saint Marc: 120, 585. — kilisesi: 129, 154, 163, 166, 175, 268, 284, 286, 314, 338, 347, 392, 405, 488, 522, 524-525.
Saint Nicolas (Myre'li): 106.
Saint Siméon (limanı): Bkz. Süveydiye.
Sainte-Maure: 207, 295.
Sakız (lılar): 130, 212, 238, 270, 302, 482, 494, 497, 519-520, 542, 545-546, 551-565, 569, 573, 581, 608.
Sakir (İskiroz) adası: 225.
Saksonlar: 86.
Salâhaddin (Mısır sultanı): 187, 253-254, 343-346, 351, 355, 359, 416-421, 435, 442-447.
Salerne, Romuald de: 235.
Salerno: 58, 107, 110, 135, 206, 437, 471.
Salıpazarı: 568.
Salpakis (Menteşe beyi): 597.
Samanî (ler): 66, 74-75. — dirhemleri: 69. — sikkeleri: 87-88.
Samarus (başpiskopos): 401.
Samastro (eski Amastris, bugünkü Amasra): 614, 617.
Samlande: 84.
Samos: 496.
Samothrace: 496.
Samsun: 614, 617.
San Donato, Riccio di: 323.
San Marcello, Pierre de: 381.
Santa Pau, Ponce de: 566, 568.
Santo-Siro, Niccolo de: 332.
Santorin (Sancta Erina): 301-302, 502.
Sanuto (Sanudo), Marco (Naxos dükü): 300-301.
Sanuto'lar: 183-184, 408, 425, 427, 507, 599, 610, 612.
Sarayburnu: 274, 279, 509.
Saray Kapısı (Balat kapısı): 314.
Sard: 265, 598.
Sardinya: 132, 197, 318, 325, 530, 564, 569.
Sarepta: 97.
Sarrasin'ler: 106-107, 431.
Saruhan Bey (Manisa sultanı): 548, 598, 609.
Sasani (ler): 9-10, 19, 45-46, 49, 67. — hükümdarları: 17. — İmparatorluğu: 6, 16, 20. — sarayı: 20-21.
Satalia: 334-335, 611-614.
Sauli, Bonifazio: 567.
Savast: Bkz. Sıvas.
Savone: 204.
Saweliff, Paul: 64.
Saxe: 434.
Sayda: 154, 164, 189, 343, 398.
Scarpanto, Guglielmo de: 616.
Schafarik: 78.
Schleswig: 66.
Scopélos: 301, 496.
Scriba, Giovanni: 435.
Seba: 428.
Sébastos: 212.
Segalari, Raynerius de: 283, 289.
Selânik: 90, 130, 219, 244-245, 257-258, 266-268, 288, 322, 481, 488, 494-496, 522.
Selçuklular: 51, 53, 60, 328, 332-336, 481, 562, 596-597.
Seleph: 334.
Selvo, Domenico: 127-128.
Selymbria: 130, 484.
Selzwig: 71, 82, 84.
Semerkand: 16-17, 42-44, 52, 66-67. — sikkeleri: 87.
Senserazon, Jean: 496.
Septe: 364.
Septimer geçidi: 89.
Seraller, Raimond: 538.
Séres: 5-6.
Sériphos (Sarphus): 301.
Sestos: 312.
Settepozzi: 483.
Sevakin adaları: 426-427, 476.

Séville (İşbiliyye): 542.
Seyhan çayı (Sarus): 409.
Seylan: 5, 8, 10-11, 33-34, 37-38, 44, 178, 477-478.
Sırbistan: 590.
Sırp (lar): 239, 493, 532, 564, 573.
Sıvas: 328, 332, 512, 617.
Sicard (Crémone piskoposu): 291.
Sicard (Bénévent prensi): 108.
Sicilya: 55-57, 132-135, 143, 197-200, 204-205, 220, 235, 240, 247-248, 253, 268, 300, 304, 318, 325, 340-341, 362, 364, 434, 437-438, 457, 471, 488, 504, 506, 532-533, 540. — Arapları: 56, 105. — Müslümanları: 124.
Sicistan (Sevistan): 42.
Sienne: 352, 361.
Sigerius Cinami: 251.
Signoretto: 218-219.
Sigopotamos: 312.
Sigurd Jorsalafari: 154.
Silifke: 408, 610.
Simbirsk: 68.
Siméon (Bulgar kralı): 90.
Siméon Stylite: 26.
Sina yarımadası: 424.
Sind: 6, 9, 11, 33, 39, 42, 138, 178-179.
Sinekler Kulesi: 345.
Sinibaldus: 443.
Sinop: 328, 543, 614-617.
Sir-Derya (Iaxarte): 6, 16, 19.
Sirâf (lılar): 33-34, 38-41, 179. — denizcileri: 37. — limanı: 35.
Sirakuza: 135, 199-200, 464.
Sis: 412, 414-415.
Sisam: 212, 557.
Sisto: 312.
Siteou (Siudou): Bkz. Sind.
Skandinavlar (Skandinavya): Bkz. İskandinavlar (İskandinavya).
Skyathos Khelidromi: 301.
Skyros: 301.
Slavlar (kabileleri, ülkeleri): 69, 74-78, 83-87, 94, 138, 286, 340, 342, 590.
Smolensk: 81.
Sodaia (Soldachia, Soldaia, Soltadia, Soudak = Soudagh): 226, 327-331, 614.
Soğd (lular): 5-7, 14-17.
Sohâr: 40, 179.
Sokatora: 40-41.
Soudak: Bkz. Sodaia.
Souili: 17.
Soupara (bugünkü Safara "Soufala" kenti): 39.
Sozopolis: 566, 591-592.
Spalato: 127.
Spalatro: 342.
Spinalonga: 304.
Spinola, Alberto: 466-467.
Spinola, Guido: 250, 255, 345.
Spinola, Spinola: 465.
Sporade'lar: 301.
Spulgen: 121.
Stamena (Laskaris adına basılmış sikke): 336.
Stampalia (Astropalaea): 301.
Stirione, Giovanni: 261.
Strobilos: 130.
Stryphnos, Michel: 260.
Succugullo, Giovanni: 332, 420.
Sueta (Soueidieh): Bkz. Süveydiye.
Suidas: 90.
Sulu Manastır (Maria Péribleptè manastırı): 315.
Sumatra: 178.
Sunner, Dalmacio: 533-534.
Sungur Aşkar: 421.
Sûr: 4, 22, 48, 154-157, 164-172, 175, 189-190, 193-195, 254, 344, 348-349, 353-354, 362-376, 379-380, 384, 388-394, 398.
Suriye: 4, 13, 20-23, 26-29, 42, 45, 48, 52, 55, 59, 61, 67, 78, 97, 106, 109, 113, 120, 123, 135, 138, 143-155, 158, 161-162, 168, 172-180, 184, 187-188, 191-199, 205, 207, 213, 307, 333, 341-343, 346-351, 357-371, 377-382, 386-387, 390, 400, 403-409, 412-416, 419, 422, 429,

435, 458, 464-465, 469, 474, 477, 479, 495-498, 527-530, 556-557, 587, 600, 611. — Arapları: 104, 123. — Hıristiyanları: 97, 155, 289, 381, 386, 399, 449. — limanları: 59. — Müslümanları: 51, 57, 124.

Suriyeli (ler): 24-25, 45, 113, 167-168, 182, 185, 195, 254, 375, 399, 439, 614. — imalatçılar: 23. — tüccarlar: 24. 26, 48-49, 614.

Sus: 20, 46, 56.

Suşe (bugünkü Tokmak): 17.

Suvar: 69.

Süleyman (Arap tüccarı): 34-35.

Süleyman (Kastamonu beyi): 615

Süleyman (Seyhan Senyörü): 421

Sümeysat (bugünkü Samsat): 182.

Süveydiye (St. Siméon limanı): 145, 151, 169, 177, 183, 186, 191, 359, 376, 417.

Süveyş: 47, 137.

Swetislav, Théodore (Bulgar çarı): 591-593.

Swetoslav: 79-80.

Sybille: 396.

Sygbaldus: 172.

Sypilus: 609.

Ş

Şahpur II (Şah): 20.

Şam: 31, 46, 47-48, 67, 124, 184-192, 195, 353, 375, 400, 416.

Şap denizi: Bkz. Kızıldeniz.

Şarlman (Charlemagne): 86, 89, 99-101, 104, 114, 120-121. — İmparatorluğu: 90.

Şaver (vezir): 442.

Şeria: 186, 195.

Şesta: 86.

Şeyzer: 190.

Şirkûh (Nureddin'in kaymakamı): 442, 444.

T

Tabaria, Othon de: 412-413.

Tabariye (gölü, kenti): 187-188, 190, 379, 413.

Taberistan: 44.

Tabula: 202.

Tacik'ler: 181.

Talas: 16-17, 181.

Tamatarcha: 224.

Tana: 525, 542-543, 557, 570, 577, 582, 614-615.

Tanais: Bkz. Don nehri.

Tancrède (Antakya prensi): 154, 158, 162.

Tang hanedanı: 33. — vakayinamesi: 32-33.

Taranto: 106.

Tarente, Philippe de: 503, 543.

Tarım havzası: 181.

Tarse: 130.

Tarsus: 409, 411-414.

Tartaro, Arrigo: 545.

Tartaro, Gavino: 511.

Tascher, Jean: 538-539.

Tatar (lar): 326, 328-330, 471, 542, 607.

Tcharak dağı: 34.

Teb: 216, 269, 323, 339.

Tebriz: 557.

Tedecio (Piza podestası): 251.

Teke Beyi: 613.

Tekfur sarayı: 314.

Tekirdağ: 265, 280, 295, 313.

Temîm (Emîr, Mehdiya prensi): 132-133.

Temple şövalyeleri: 202, 384, 405, 408, 417.

Tenédos: 571, 579-586, 594. — savaşı: 578.

Tennis: 46, 443.

Teperti, Marzucco de: 462.

Terek boğazı: 16.

Terico, Petrus de: 358-359, 363.

Terzieri (Tierciers): 309.

Tesalonya: 60.

Tesalya: 295, 311, 322, 493, 495, 507.
Tetocio, Manegoldo de: 250.
Teutonique tarikatı: 384, 408.
Tharié: 33.
Thasos: 496.
Théodore (Epir despotu): 296.
Théodoros Laskaris (İznik imparatoru): 336.
Théodosiopolis: Bkz. Garin.
Theologos: 609 (ayr. bkz. Efes).
Théophane: 5-6.
Theophylacte Dermokaites: 576.
Thie-le (Uygur kabilesi): 16.
Thietmar (Mersebourg piskoposu): 126.
Thyra: 598.
Tibet: 44, 181. — miski: 11, 44, 189.
Tiépolo, Jacopo: 314, 336, 338, 420, 450.
Tiépolo, Lorenzo: 386, 388.
Til: 97.
Tinèh (Faramah'ın batısında): 466.
Tinos: 300.
Tiran: 13, 127.
Tirenyen denizi: 107, 581.
Tirol: 95.
Titopuli (Bizanslılarca: Dizabulos veya Silzibulos): 18.
Tiyan-Şan dağları: 16, 43.
Tmoutorakan prensliği: 225.
Toherastan: 15, 17.
Tokuzguz (Tokuz Oğuzlar, Hwe-i-Hou' lar): 43, 85, 138.
Toman yarımadası: 224, 328.
Tophane: 568.
Torino: 582. — Antlaşması: 584, 586-587, 594.
Tornello, Guglielmo: 250.
Toros (lar): 410, 596. — maden ocakları: 411.
Torre, Oberto della: 215.
Tortose (Tortus): 533, 560.
Tortûsî, Ebu Bekir Muhammed el (Tortosalı): 57, 87-88.
Tortuşa (Tortuş): 151, 184, 194, 343, 399.
Toskana: 131-132, 144, 352, 434, 531, 542.
Toucy, Narjaud de: 396.
Toulouse: 473, 605.
Tours: 24.
Tours, Grégoire de: 24-25, 137.
Trablus: 55, 123, 148, 151-154, 158-163, 184-186, 193, 251, 354-359, 363, 368-371, 397-398, 416, 466, 469, 472. — kontları: 356-357, 376. — kontluğu: 360, 396. — piskoposu: 357.
Trabzon (Simisso, eski Amisus): 4, 50-52, 55, 60, 327-329, 341, 525, 542, 557, 572, 594, 596, 614-617. — Rumları: 53.
Trajan: 13.
Trakya: 130, 266, 295, 313, 494, 542, 544, 549, 573.
Tralles: 597.
Trani: 106, 193, 401-402.
Trante: 106.
Trapani: 134.
Trau: 342.
Traverius kulesi: 569.
Troyes: 320.
Tufan: 16.
Tuğrul Bey (Selçuklu prensi): 58.
Tuk-yu (Tukiyu) Türkleri: 6, 15-16.
Tulon'lular: 47.
Tuna: 63, 68, 89-94, 288, 589, 595-596. — Bulgarları: 10.
Tunus: 341, 459, 469.
Turca, Rosso della: 386, 388.
Turing (Thuringe): 87.
Turso: 84.
Touster: 20, 46.
Türk (ler): 17-19, 57, 75, 80, 114, 180, 242, 274, 332, 334-335, 410, 503, 506-507, 512, 517-519, 525, 535, 547-548, 550, 567-568, 573-575, 579, 583, 586, 588, 595-606, 610-617. — beylikleri: 606. — elçileri: 14-15. — hakanları: 19. — İmparatorluğu: 16-19.
Türk-Bizans dostluğu: 18.
Türkçe: 603.

Türkistan: 5, 15.
Türkmen (ler): 598. — beyleri: 596-597, 612. — Beyliği: 597. — emîrleri: 605.
Tyr: 120.
Tyrol: 122.
Tzympé: 573.

U

Ubaldo (Piza başpiskoposu): 344.
Ughelli: 323-324.
Ulu-Abbas: 225.
Umman: 31, 34, 38, 40, 179, 422.
Urbain III (papa): 162, 176.
Urbain IV (papa): 337.
Urbain V (papa): 574.
Urfa: 182.
Usruşana: 16.
Ustruma (Karasu): 549.
Uzak Doğu: 87, 189-190. — prensleri: 41. — ulusları: 19. — ürünleri: 44, 56.

Ü

Ümit Burnu: 4, 422.
Üsküdar: 232, 544.

V

Vadi-i Musa: 188.
Vahram de Korykos: 412.
Valansiya: 360-361.
Valensa: 533.
Valente, Giovanni di: 563.
Valois, Charles de (Valois kontu): 502-504.
Valois, Catherine de: 543.
Vareg'ler ülkesi: 76.
Varna: 591.
Vélikia-Louky (Pleskow hükümeti): 78.
Venedik: 62, 95, 101, 120-127, 129, 144-145, 153-156, 162, 168, 170-172, 175-176, 194-200, 203, 209, 211, 216, 223, 229, 238-239, 245-248, 256, 259-260, 265, 268-269, 273-274, 280-287, 291, 295-306, 309-312, 315-316, 319-326, 331-333, 338-343, 366-371, 379-382, 385-389, 392-396, 400, 414, 418, 433-435, 445-453, 458-460, 469, 479-480, 483, 487-489, 493-508, 520, 525-529, 532, 544-545, 549-550, 557, 562, 567, 570-588, 591-596, 601-602, 606-609, 615-617. — kiliseleri: 284. — mahallesi: 272-275, 280, 291, 314, 371, 373, 521, 563. — ticaret gemileri: 27, 88, 105, 122-125, 129, 313, 384, 435-436, 454, 461, 495, 508, 525, 563, 565, 581, 589, 601.
Venedikli (ler): 63, 104-105, 109, 122-131, 134, 136, 144, 148, 154-157, 161-170, 175, 182-183, 191-192, 211-222, 230, 234, 237-241, 244-249, 254, 258, 265, 268-270, 273-275, 281, 284, 291-302, 306-319, 325, 327, 331-339, 347, 351-356, 359, 372, 375-380, 383, 385, 390-393, 397-400, 405, 411, 414-422, 433, 437, 449-454, 458, 460-462, 467, 479-489, 493-502, 506-507, 520-524, 527-528, 540, 544, 552, 562-565, 570-571, 575-587, 590-592, 595, 609, 613. — tüccarlar: 102, 105, 120-124, 129, 216-218, 266, 280, 290, 309, 311, 331, 333, 336-337, 379, 420-421, 452, 503, 522, 550, 593.
Venetya: 103.
Venier, Antonio: 580-581.
Venier, Marco: 301.
Venier, Tito: 575.
Vêpre'ler (Vesper'ler): 488, 497, 533.
Vernaccia, Ranuccio di Benedetto: 462.
Verona: 122, 309.
Vetrano, Leone: 299.
Via Egnatia: 266.
Viaro, Jacopo: 301, 312.
Vidgaut: 84.
Vienne en Dauphiné: 551-552.
Vigla: 217.
Vignosi, Simone: 551-553, 556, 558, 562-563.
Villanus (Piza başpiskoposu): 438.

Victor III (papa): 132.
Villehardouin, Geoffroi I (Mora prensi): 296-297, 303, 310.
Villehardouin, Guillaume II (Mora prensi): 494.
Vintimille: 204.
Visby: 71.
Visconti, Bernabo (Milano senyörü): 570.
Visconti, Jean: (Milano senyörü): 570.
Visconti, Matteo (Milano senyörü): 501, 570.
Visconti, Ubaldo (Milano senyörü): 462.
Vistül nehri: 83-84.
Vitalis, Andrea: 367.
Viterbe: 387. — antlaşması: 486.
Viyana: 288, 551. — kütüphanesi: 436.
Viyegrod: 81.
Vogué kontu: 114.
Volga: 53, 65, 68-71, 74, 81, 83, 225. — Bulgarları: 72, 85.
Volinya: 78.
Volo körfezi: 507.
Volta, Ruffo della: 344, 446.
Volta'lar, Cattaneo della: 518.
Vosporo: Bkz. Bosporus, ayr. bkz. Kerç.

W

Waiffre (Salerno prensi): 58, 107-108.
Waremund (Kudüs patriği): 156.
Wavrin, Valeran de: 596.
Wilhelmus Grassus: 253.
Wulfstan: 84.

Y

Yafa: 135, 146-150, 164, 190-191, 343, 349, 374-376, 395.
Yahşi (Demir hanın kardeşi): 599.
Yahudi (ler): 53, 58, 125, 136-139, 167, 185, 192, 195, 217, 219, 273, 371, 524, 611. — doktorlar: 137. — kapısı: 273-274. — mahallesi: 273. — tüccarlar: 85, 137-139.
Yakut: 179.
Yalıköşk: 278.
Yarkend: 17.
Yemen: 12-13, 29, 41, 180, 423-424, 458, 477.
Yukarı İtalya: 121-122, 245.
Yukarı Mısır: 41, 424.
Yumne: 71.
Yunan (lılar): 3-4, 47-52, 58-64, 76-86, 90, 98, 120-123, 147, 158, 285, 292, 481, 487, 490-491, 495-499, 548, 559-562, 568, 575-576, 584, 587, 591-592, 597-599, 603, 611, 616-617. — Adaları: 302, 339, 487, 494, 527, 578-579. — coğrafyacılar: 4. — denizi: 299-300, 304, 498, 606. — gemileri: 59, 435, 498, 559, 561, 567, 569, 615. — hekimleri: 59. — İmparatorluğu: 51-52, 77, 122, 124-130, 144, 284-287, 479, 482, 488-490, 496, 498, 558, 562, 572, 575, 578, 589, 591, 599. — kaynakları: 496. — korsanları: 600. — tüccarları: 50, 60. — ürünleri, 50, 81, 86, 104.
Yunanca: 125, 257, 263, 277, 534, 597.
Yunanistan: 46, 50, 56, 60, 82, 122, 125, 238, 258, 269, 298, 302-303, 308, 310, 315, 317, 321, 339, 362, 429, 435, 479, 482, 494, 497, 503, 507, 596, 600.

Z

Zaccaria ailesi: 481, 517-518, 520, 545, 546.
Zaccaria, Benedetto: 396-397, 466, 492-493, 497, 499, 517-519, 545.
Zaccaria, Manuele: 491-492.
Zaccaria, Martino: 519, 545, 550-551, 602.
Zaccaria, Paléologo: 518, 545.
Zaccaria, Tedisio: 518.
Zacharie (papa): 104.
Zagora İmparatoru: 593.
Zalabi: 615.

Zane, Ranieri: 340.
Zanta: 207, 295, 300.
Zara: 127, 259, 342, 388.
Zéa (Cya): 496, 502.
Zeitoun: 507.
Zémarque: 18.
Zeno, Andrea: 388, 527.
Zeno, Carlo: 581, 584.
Zeno, Marco: 497.
Zeno, Marino: 528.
Zeno, Pietro: 392, 528, 601.
Zeno Raniero: 484.
Zeyrek Yokuşu camii (Pantocrator kilisesi): 315.
Ziani, Pietro: 296, 317-318, 418, 432, 450-451, 453.
Ziani, Sebastiano: 237, 445.
Zichie: 224.
Zindankapı: 274-275, 279, 521.
Zonchia: Bkz. Navarin.
Zuila: 133.
Zübeyd: 422-423.

ISBN 975-16-1344-2

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara – 2000